Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e
Yakın Tarihimizin Belgesi

1908-1925

Sebîlürreşâd

Mecmuası

آبونه شرائطی

ممالك عثمانیه‌ده سنه‌لکی (٦٥) ، الق
آیلغی (۳۵) غروشدر .
ممالك اجنبیه‌ده سنه‌لکی (۱۷) ، الق
آیلغی (۹) فرانقدر .

اداره خانه

باب‌عالی جاده‌سنده ورخان یلد خاننده
نومرو ۲۳—۲٦

اخطارات

آبونه بدلی پشیندر .

§

مسلکه موافق آثار مع‌المنونیه قبول
اولنور . درج ایدیلمه‌ین یازیلر
اعاده اولونماز .

اخطارات

رساله‌مزدن آلندیغی کوسترلمك شرطیله
یتون یازیلر هرهانکی برغزته طرفندن
اقتباس اولونه بیلیر .

§

مکتوبلرك ، امضالرك واضح و
اوقوناقلی اولمسی و آبونه صره
نومروسنی محتوی بولونمسی لازمدر.

§

ممالك اجنبیه ایچون آبونه اولانلرك
آدرسلرینك فرانسزجه‌سی‌ده یازلمسی
رجا اولنور.

§

اون آبونه قید ایدن ذاته بر آبونه
مجاناً تقدیم اولنور.

والله یهدی من یشاء الی صراط مستقیم

دین ، علمی، ادبی، سیاسی هفته‌لق مجموعهٔ اسلامیه‌در

اتبعون اهدکم سبیل الرشاد

صاحب ومدیر مسئول : ع . اشرف ادیب

Sebîlürreşâd

Dînî, ilmî, edebî, siyâsî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

Cilt 14

Sayı 339-364

20 Mayıs 1915 - 08 Ağustos 1918

Proje Yürütücüsü

M. ERTUĞRUL DÜZDAĞ

BAĞCILAR BELEDİYESİ

BAĞCILAR BELEDİYE BAŞKANLIĞI

Adres: Güneşli Mahallesi Kirazlı Caddesi NO:1-34200 Bağcılar / İstanbul
Tel:+90 212 410 06 00 Faks:+90 212 410 06 32
www.bagcilar.bel.tr/kultur@bagcilar.bel.tr

SIRÂTIMÜSTAKĪM - SEBÎLÜRREŞÂD KÜLLİYÂTI NEŞRİ: 14
Kültür Yayınları Dizisi No. 218/14
http://www.bagcilar.bel.tr/kategori/1137/6/siratimustakim.aspx

ISBN
978-605-83602-8-0 (14. c.)
978-605-86860-0-7 (Takım)

Yayınlayan
Lokman ÇAĞIRICI
Bağcılar Belediye Başkanı

Proje Yürütücüsü ve Editör
M. Ertuğrul DÜZDAĞ

Yayın Koordinatörü
Kenan GÜLTÜRK

Yayına Hazırlayan
İskender TÜRE

Çeviri Yazı Kurulu
İskender TÜRE - Numan YEKELER - Nedim PAKIRDAĞ
Yılmaz KARACA - Fuat RECEP – Osman USLU - Mehmet TAŞTAN - Nevzat SAĞLAM

Kapak Tasarım
Ahmet YILMAZ

Baskı
Seçil Ofset Ltd. Şti. Tel: 0212 629 06 15 (Pbx) Fax: 0212 629 20 20 www.secilofset.com

EKİM 2018 - Bağcılar / İstanbul

SEBÎLÜRREŞÂD
Cilt 14

İÇİNDEKİLER

339. Sayı

06 Receb 1333 - **20 Mayıs 1915** - 07 Mayıs 1331

Sebîlürreşâd Avn-i Hak'la On Dördüncü Cildine Başlıyor

İslâm'da Felsefe, Tarîk-i Ehl-i İlm ve Tarîk-i Ehl-i İrâde,
İzmirli İsmail Hakkı 3

İslâm ve Medeniyet - 2, Kat'-ı Yed ve Tahrîm-i Ribâ Mes'elesi,
Abdülaziz Çâviş 5

Sebîlürreşâd Cerîde-i İslâmiyyesi'ne, Antalya'da Müskirâtın Men'i,
İsmail Hakkı, (Doktor Milaslı) 7

Müslüman Kardeşlerime,
İsmail Hakkı, (Doktor Milaslı) 7

Makālât: Harbin Onuncu Ayı: Zafer Bizde,
S[sin]. M. Tevfik 8

Matbûât:

Sarhoşluk Gayretinin Arkası Gelmez,
(İkdâm) 9

Hakīkatler Birer Birer Tecellî Ediyor!
(Tanîn) 10

Şuûn: İ'tilâf-ı Müselles'e Karşı Cihâd-ı İslâm:

Çanakkale 10

İzmir 11

Mısır 11

340. Sayı

13 Receb 1333 - **27 Mayıs 1915** - 14 Mayıs 1331

İslâm'da Felsefe, Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Bid'at, Kelâm, Tasavvuf,
İzmirli İsmail Hakkı 12

İslâm ve Medeniyet - 3, Ribâ Mes'elesi,
Abdülaziz Çâviş 14

Makālât: Asquith Kabinesi: Dünyâyı Ateşe Salanların İzmihlâli Karîbdir,
[Sebîlürreşâd] 17

Matbûât:

Avrupa'nın Kadın Hâli,
(İkdâm) 18

Beyne'l-İslâm Irk Farkı Yoktur,
(İkdâm) 18
Müslümanlık Râbıtası: Akvâm-ı İslâmiyye Arasındaki Ayrılık Gayrılığı Bitirmiştir.
[Sebîlürreşâd] 18
Şuûn: İ'tilâf-ı Müselles'e Karşı Cihâd-ı İslâm:
Çanakkale 19
Denizde 20
Karadeniz 20
[Mehmed Âkif Beyefendi'nin Cezîretü'l-Arab'dan dönüş haberi],
[Sebîlürreşâd] 20

341. Sayı

20 Receb 1333 - **03 Haziran 1915** - 21 Mayıs 1331

Tefsîr-i Şerîf: Esrâr-ı Kur'ân,
Abdülaziz Çâviş....21
İslâm'da Felsefe: Selefiye, Sofiye, Kelâmiye,
İzmirli İsmail Hakkı....23
Cihâd-ı İslâm: Sabır ve Sebât İslâm'ın Şiârıdır,
Ali Vehbi 24
Şuûn: İ'tilâf-ı Müselles'e Karşı Cihâd-ı İslâm:
Çanakkale 27
İzmir Sevâhili 29
Suriye 29
Basra 29
Mısır 29

342. Sayı

27 Receb 1333 - **10 Haziran 1915** - 28 Mayıs 1331

Tefsîr-i *Kurân-ı Kerîm*: Mukaddime: *Kur'ân*'ın Keyfiyet-i Nüzûlü,
Abdülaziz Çâviş....30
İslâm'da Felsefe, Selefiye, Mütekellimîn, Mutasavvife, Felâsife, Karâmıta,
İzmirli İsmail Hakkı....33
Makālât: Müslümanlık Fıtrî bir "Din"dir,
Aksekili Ahmed Hamdi....35
Cihâd-ı İslâm: İttihâd ve İttifâk İslâm'ı Yükseltti Nifâk ve Şikāk Perîşân Etti,
Ali Vehbi (Bağdad Sâbık Kadısı) 37

343. Sayı

11 Şa'bân 1333 - **24 Haziran 1915** - 11 Haziran 1331

Tefsîr-i *Kurân-ı Kerîm*: Mukaddime: *Kur'ân*'ın Kitâbet ve Tilâvet İ'tibârıyla Keyfiyet-i Cem'i,
Abdülaziz Çâviş....39

[Abdülaziz Çâviş'in Tefsîrinin Yayınına Dâir],
Mehmed Şevket 42
Makālât: Zekâtınızı Asker Âilelerine Veriniz!
Aksekili Ahmed Hamdi 42
İttihâd ve İttifâk İslâm'ı Yükseltti Nifâk ve Şikāk Perîşân Etti,
Ali Vehbi (Bağdad Sâbık Kadısı) 43
Harb-i Umûmî'nin Senesi,
S[sin]. M. Tevfik 45

344. Sayı

25 Şa'bân 1333 - **08 Temmuz 1915** - 25 Haziran 1331

Tefsîr-i *Kurân-ı Kerîm*: Mukaddime: *Kur'ân*'ın Kitâbet ve Tilâvet İ'tibârıyla Keyfiyet-i Cem'i,
Abdülaziz Çâviş 48
İslâm'da Felsefe: Yeni İlm-i Kelâm,
İzmirli İsmail Hakkı 51
Fıkıh: Hilâfiyât [İzmirli İsmail Hakkı'nın Hilâfiyât derslerinin neşrolunacağı],
H[ha]. Eşref Edib 52
Mukaddime, İbn Rüşd'ün *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid* Kitabı,
İzmirli İsmail Hakkı [Neşir: H. Eşref Edib] 53
Avrupa Dine Rücû' Ediyor,
Ömer Rıza, Mısırlı 54
Câmilerde Bit'atlerin Kaldırılması Hakkında,
[Meşîhat tezkiresinden] 55
Kāriîn-i Kirâmın Nazar-ı Dikkatlerine,
[Sebîlürreşâd] 56

345. Sayı

13 Ramazan 1333 - **26 Temmuz 1915** - 13 Temmuz 1331

Tefsîr-i *Kurân-ı Kerîm*: Mukaddime: *Kur'ân*'ın Kitâbet ve Tilâvet İ'tibârıyla Keyfiyet-i Cem'i,
Abdülaziz Çâviş 57
Fıkıh: Hilâfiyât: Ahkâm-ı Şer'iyyenin Telakkī Tarîkleri,
İzmirli İsmail Hakkı [Neşir: H. Eşref Edib] 61
Makālât: Fevz ü Zafer Bizimdir,
S[sin]. M. Tevfik 63
Matbûât: İslâm Kānûnları,
(İkdâm) 65
İhtâr [*Sebîlürreşâd*'ın Perşembe günü çıkmayışının sebebi],
[Sebîlürreşâd] 65

346. Sayı

15 Şevval 1333 - **26 Ağustos 1915** - 13 Ağustos 1331

Tefsîr-i *Kurân-ı Kerîm*: Mukaddime: *Kur'ân*'ın Kitâbet ve Tilâvet İ'tibârıyla Keyfiyet-i Cem'i,
Kur'ân'ın Yedi Harf Üzerine Nüzûlü Bahsi,
Abdülaziz Çâviş 66

[Nisâ Sûresi 71. Âyetin Tefsiri]
Aksekili Ahmed Hamdi 69
Fıkıh: Hilâfiyât, Lâfzın Aksâmı,
İzmirli İsmail Hakkı [Neşir: H. Eşref Edib] 71
Tesettür Mes'ele-i Mühimmesi Hakkında,
Meşîhat'in Dahiliye Nezâreti'ne Tezkiresi,
(Cerîde-i İlmiyye) 73

347. Sayı

22 Şevval 1333 - **02 Eylül 1915** - 20 Ağustos 1331

Tefsîr-i *Kurân-ı Kerîm*: Mukaddime: *Kur'ân*'ın Yedi Harf Üzerine Nüzûlü Bahsi,
Abdülaziz Çâviş (Terc. Mehmed Şevket) 75
Fıkıh: Hilâfiyât, Emr ü Nehy Bahsi,
İzmirli İsmail Hakkı [Neşir: H. Eşref Edib] 78
İslâm İctimâiyâtı: İslâmiyet'te Rûhâniyet, Cismâniyet Var mı?
Kazanlı Halim Sâbit 80
Sebîlürreşâd, Kazanlı Halim Sâbit'in Makālesi Hakkında,
[Sebîlürreşâd] 81
Matbûât: Mühim Bir Mektup,
(Times, Arabic Spain) 82

348. Sayı

07 Zilka'de 1333 - **16 Eylül 1915** - 3 Eylül 1331

Tefsîr-i *Kurân-ı Kerîm*: Mukaddime: Âyetlerin Yekdiğerine Olan Münâsebet ve İrtibâtı,
Abdülaziz Çâviş (Terc. Mehmed Şevket) 83
Fıkıh: Hilâfiyât,
İzmirli İsmail Hakkı [Neşir: H. Eşref Edib] 85
Felsefe-Kelâm: İmkân-ı Vahy,
Şeyh Muhammed Abduh 87
Makālât: İntibâh-ı İslâm:
S[sin]. M. Tevfik 88
Tashîh,
[Sebîlürreşâd] 90
Hâricdeki Kāriîn-i Kirâmın Nazar-ı Dikkatlerine
[Sebîlürreşâd] 90

349. Sayı

28 Zilka'de 1333 - **07 Ekim 1915** - 24 Eylül 1331

Tefsîr-i *Kurân-ı Kerîm*,
Musa Kâzım (Şeyhülislâm-ı Esbak) 91
Mukaddime: Âyetlerin Yekdiğerine Olan Münâsebât ve İrtibâtı,
Abdülaziz Çâviş (Terc. Mehmed Şevket) 92
Fıkıh: Hilâfiyât, Mücmel,
İzmirli İsmail Hakkı [Neşir: H. Eşref Edib] 93

Felsefe-Kelâm: İmkân-ı Vahy,
Şeyh Muhammed Abduh 95
Şuûn:
Dâru'l-Hilâfe:
İslâm Ordusu Başkumandan Vekîlinin Beyânât-ı Mühimmesi 96
İran, Afgan:
Şark'da Hareket ve Galeyân 97
İran:
Meşhed'de İngiliz ve Rusların Faâliyeti 97
Türkistan:
Rusların İğfâlât ve Taaddiyâtı 97
Avustralya:
Avustralya'da Müessesât-ı İslâmiyye İnşâsı 98
Tunus:
Tunuslular Arasında Galeyân 98
[Mehmed Âkif Beyefendi'nin Cezîretü'l-Arab'dan dönüş haberi],
[Sebîlürreşâd] 98

350. Sayı

19 Zilhicce 1333 - **28 Ekim 1915** - 15 Teşrînievvel 1331

Tefsîr-i *Kurân-ı Kerîm*: Mukaddime: *Kur'ân-ı Kerîm'*den Garaz-ı Fıtrî,
Abdülaziz Çâviş (Terc. Mehmed Şevket) 99
Fıkıh: Hilâfiyât,
İzmirli İsmail Hakkı [Neşir: H. Eşref Edib] 100
İctimâiyât: Din, Devlet Yahud Hilâfet ve Saltanat,
[Aksekili Ahmed Hamdi] 103
Nutuk, [Medresetü'l-Mütehassısîn'de Suriye hey'et-i ilmiyyesine verilen ziyafette îrâd edilen nutuk],
Aksekili Ahmed Hamdi 103
Matbûât: Mekteplerde Din Esâsı Üzerine Terbiye,
(Servet-i Fünûn) 105
Makālât: Sırp Seferi ve Şark,
S[sin]. M. Tevfik. 105
Mısır Ahvâli,
[Sebîlürreşâd] 106

351. Sayı

03 Muharrem 1334 - **11 Kasım 1915** - 29 Teşrînievvel 1331

Tefsîr-i *Kurân-ı Kerîm*: Mukaddime: *Kur'ân-ı Kerîm'*den Garaz-ı Fıtrî,
Abdülaziz Çâviş (Terc. Mehmed Şevket) 108
İctimâiyât: Din, Devlet Yahud Hilâfet ve Saltanat,
Aksekili Ahmed Hamdi 110
Fıkıh: Hilâfiyât, Mefhûm-ı Muhâlefet,
İzmirli İsmail Hakkı [Neşir: H. Eşref Edib] 111
Hitâbe, Anafartalar'da askere karşı îrâd edilen nutkun tercümesi,
Mustafa Necâ Efendi (Beyrut Müftüsü) 113

Makālât: İstanbul–Berlin Muvâsalesi: Harb-i Umûmî'yi Şark Seferi Netîcelendirecektir,
S[sin]. M. Tevfik. 114
Hükûmet-i Dîniyye ve Kudsiyye İhdâsı Teşebbüsâtı,
[Sebîlürreşâd] 116
İntikām-ı İlâhî,
[Sebîlürreşâd] 116
Kāriîn-i Kirâmın Nazar-ı Dikkatine,
[Sebîlürreşâd] 116

352. Sayı

17 Muharrem 1334 - **25 Kasım 1915** - 12 Teşrînisânî 1331

Berlin Hâtıraları - 6, *Şiir*,
Mehmed Âkif 117
Tefsîr-i *Kurân-ı Kerîm*: Mukaddime: *Kur'ân-ı Kerîm*'den Garaz-ı Fıtrî,
Abdülaziz Çâviş (Terc. Mehmed Şevket) 118
İslâm'da Felsefe: Mütekellimîn, Mutasavvıfe ve Selefiyye'nin Nokta-i Nazarları,
İzmirli İsmail Hakkı [Neşir: H. Eşref Edib] 119
Dîn-i İslâm,
Şeyh Muhammed Abduh 122
Nutk-ı Hümâyûn 123
Matbûât:
Avrupa'da Harb Kazançları Vergisi,
(Tesfîr-i Efkâr - Osmanischer Lloyd'dan) 123
Hilâfet ve Saltanat-ı İslâmiyye'nin Şa'şaa-i İkbâli,
(Echo de Bulgarie, Sofya*)* 124
İnsâniyeti Yükseltecek Müslüman Medeniyetidir,
(İkdâm) 125
Berlin-İstanbul Yolu ve İttihâd-ı İslâm Kuvveti,
(Journal, Paris*)* 125
Almanya'da Tenâkus-ı Zükûr Mes'elesi,
(Times) 125
Âsâr-ı Münteşire: *İçki Beliyyesi ve Kurtulmanın Çâreleri,*
[Sebîlürreşâd] 125

353. Sayı

08 Receb 1334 - **11 Mayıs 1916** - 28 Nisan 1332

Hilâfet-i İslâmiyye,
Abdülaziz Çâviş (Terc. Mehmed Âkif) 126
Kāriîn-i Kirâmın Nazar-ı Hamiyyetlerine,
Aksekili Ahmed Hamdi 135

354. Sayı

12 Ramazan 1334 - **13 Temmuz 1916** - 30 Haziran 1332

Berlin Hâtıraları - 7, *Şiir*,
Mehmed Âkif 136

Tefsîr-i *Kurân-ı Kerîm*: Mukaddime: *Kur'ân-ı Kerîm'*den Garaz-ı Fıtrî,
Abdülaziz Çâviş (Terc. Mehmed Şevket) 137
Tunus ve Cezâyir'in İstiklâli,
Şeyh Salih eş-Şerif Tunusî 137
İslâm ve İ'tilâf Hükûmetleri,
Abdülaziz Çâviş 141
Muhârebe-i Hâzıra ve İçkiler,
Hâfız İbrahim (Beşiktaş) 142
Beyânnâme-i Hazret-i Meşîhat-penâhî 143

355. Sayı

26 Ramazan 1334 - **27 Temmuz 1916** - 14 Temmuz 1332

Tefsîr-i *Kurân-ı Kerîm*: Mukaddime: *Kur'ân-ı Kerîm'*den Garaz-ı Fıtrî,
Abdülaziz Çâviş (Terc. Mehmed Şevket) 145
Hadîs-i Şerîf, Yaptığı İşi İşi Yapanları Cenâb-ı Hak Sever,
H. Basri (Karesi) 146
Tunus ve Cezâyir'in İstiklâli - 2,
Şeyh Salih eş-Şerif Tunusî 147
Âlem-i İslâm: Hastalıkları ve Çâreleri: Hodgâmlık ve Teâvünü Sevmemek,
Abdülaziz Çâviş 149
İçki Hastalığı
[Sebîlürreşâd] 152

356. Sayı

03 Zilka'de 1334 - **31 Ağustos 1916** - 18 Ağustos 1332

Tefsîr-i *Kurân-ı Kerîm*: Mukaddime: *Kur'ân-ı Kerîm'*den Garaz-ı Fıtrî,
Abdülaziz Çâviş (Terc. Mehmed Şevket) 153
Tunus ve Cezâyir'in İstiklâli - 3,
Şeyh Salih eş-Şerif Tunusî (Tunus ve Cezâyir Cem'iyet-i İstiklâliyyesi'nin Mümessili)
ve arkadaşı *Şeyh İsmail es-Safâihî* 154
Âlem-i İslâm: Hastalıkları ve Çâreleri: Tezebzüb ve Hased,
Abdülaziz Çâviş 156
Felâket-i Hâzıranın Esâsı: Adâletin Ref'i ve Kadının Sefâheti,
Kadın İttihâd-ı Cihânîsi Reisesi (Cenevre) 159
Halîfe Ordularının Mücâhedâtı,
[Sebîlürreşâd] 160

357. Sayı

08 Zilhicce 1334 - **05 Ekim 1916** - 22 Eylül 1332

Âlem-i İslâm: Hastalıkları ve Çâreleri: Medeniyetin Rûhunu Bırakarak
Yalnız Zevâhirinde Garblıları Taklîd Beliyyesi,
Abdülaziz Çâviş (Terc. Mehmed Âkif) 162
Mekke Emîr-i Sâbıkı Bâgī Hüseyin,
(el-Âlemü'l-İslâmî) 166

358. Sayı

14 Zilhicce 1334 - **12 Ekim 1916** - 29 Eylül 1332

Fıkıh: İftâ' ve Kazâ',
İzmirli İsmail Hakkı,.....174
Âlem-i İslâm: Hastalıkları ve Çâreleri: Medeniyetin Rûhunu Bırakarak Yalnız Zevâhirinde Garblıları Taklîd Beliyyesi - 2,
Abdülaziz Çâviş (Terc. Mehmed Âkif) 175
İngilizlerin Siyâsetleri: Mısır ve Âlem-i İslâm Hakkında Mühim Bir Nutuk,
Wilfrid Blunt (el-Alem).....179
Mekke Emîr-i Sâbıkı Bâgī Hüseyin,
(el-Âlemü'l-İslâmî).....182

359. Sayı

21 Zilhicce 1334 - **19 Ekim 1916** - 06 Teşrînievvel 1332

Fıkıh: Müftü ve Kadı,
İzmirli İsmail Hakkı,.....186
Âlem-i İslâm: Hastalıkları ve Çâreleri: Medeniyetin Rûhunu Bırakarak Yalnız Zevâhirinde Garblıları Taklîd Beliyyesi - 3, Kadın Mes'elesi,
Abdülaziz Çâviş (Terc. Mehmed Âkif) 188
Müdâfaât: Hilâfet-i İslâmiyye - 1:
Şeyh Salih eş-Şerif.....192
Din ve Devlet Yahud Hilâfet ve Saltanat, İngiliz Gazetelerine Cevap,
[Aksekili Ahmed Hamdi] 194
Sâbık Mekke Emîri Bâgī Hüseyin ve Hind Matbûâtı,
[Sebîlürreşâd] 197

360. Sayı

28 Zilhicce 1334 - **26 Ekim 1916** - 13 Teşrînievvel 1332

Tefsîr-i *Kurân-ı Kerîm*: Mukaddime: *Kur'ân-ı Kerîm*'den Garaz-ı Fıtrî,
Abdülaziz Çâviş (Terc. Mehmed Şevket) 199
Fıkıh: Kadı'nın İftâsı,
İzmirli İsmail Hakkı.....201
Âlem-i İslâm: Hastalıkları ve Çâreleri: Medeniyetin Rûhunu Bırakarak Yalnız Zevâhirinde Garblıları Taklîd Beliyyesi - 4, Kadınlar Yabancı Erkeklerle İltilat Edemez,
Abdülaziz Çâviş (Terc. Mehmed Âkif) 202
Şiir: Tahmîs-i Manzûme-i Hümâyûn,
Vedad Örfî (Erenköy) 205
Mehmedcik: Çanakkale Müdâfaası Münâsebetiyle, *Şiir*,
M. F. 206
Fenniyât: Kitâb-ı Tabîat ve Şihâblar,
Abdülfeyyâz Tevfik.....206
Müdâfaât: Hilâfet-i İslâmiyye - 2:
Şeyh Salih eş-Şerif.....209
Matbûât: Sâbık Mekke Emîri Bâgī Hüseyin ve Hind Matbûâtı - 2,
[Sebîlürreşâd] 211

361. Sayı

25 Ramazan 1336 - **04 Temmuz 1918** - 4 Temmuz 1334

Necid Çöllerinden Medîne'ye, *Şiir*,
Mehmed Âkif 212
Tefsîr-i *Kurân-ı Kerîm*: Mukaddime: *Kur'ân-ı Kerîm'*den Garaz-ı Fıtrî,
Abdülaziz Çâviş (Terc. Mehmed Şevket) 215
Hadîs-i Şerîf,
Ahmed Naim 216
İctimâiyât: Âlem-i İslâm'ın Hastalıkları ve Çâreleri: Medeniyetin Rûhunu Bırakarak Yalnız Zevâhirinde Garblıları Taklîd Beliyyesi - 5,
Abdülaziz Çâviş (Terc. Mehmed Âkif) 218
Târîh-i İslâm Sahâifinden: Müşriklik ve Müslümanlık'ta Râbıta-i İctimâiyye,
Tâhirü'l-Mevlevî 222
Makālât: Âlem-i İslâm ve Almanya,
[Sebîlürreşâd] 223
Habeşistan'da Mühim Hâdiseler,
[Sebîlürreşâd] 224
Mekâtîb: Moskova'dan,
Musa Cârullâh 227
Şuûn:
İran Ahvâli 228
Hindistan Ahvâli 229
Kāriîn-i Kirâma,
[Sebîlürreşâd] 231

362. Sayı

09 Şevval 1336 - **18 Temmuz 1918** - 18 Temmuz 1334

Beyânnâme-i Hazret-i Hilâfet-penâhî,
Mehmed Vahidüddin 232
Hatt-ı Hümâyûn,
Mehmed Vahidüddin 232
Târihî Hatt-ı Hümâyûn,
[Sebîlürreşâd] 233
Müslümanlık'ta Hilâfet,
Abdülaziz Çâviş 234
Tefsîr-i *Kur'ân-ı Kerîm*,
Bereket-zâde İsmail Hakkı 239
Târîh-i Cülûs-ı Pâdişâhî, *Şiir,*
Tâhirü'l-Mevlevî 240
Felsefe: Taharrî-i Hakīkat Düşmanlarına,
Ferid 241
Makālât: Rusya'daki İnkılâb ve Bu İnkılâbdan Dâhilî Rusya Müslümanlarının İstifâdesi,
Abdürreşid 243
Şarkta İngiliz Vesâyeti,
Ömer Rıza, Mısırlı 244
Mekâtîb:
Seyyid Senûsî-i A'zam'ın Bir Mektubu,
Seyyid Senûsî 246

Moskova'dan, Ayaz İshâkî Efendi'nin Mektubu,
Ayaz İshâkî Efendi 246
Şuûn:
Kafkasya Ahvâli:
Kafkasya Hükûmât-ı Müttehidesi 247
Çin Ahvâl-i Dâhiliyyesi 247
Mısır Ahvâli:
Cebren İâne Cem'i 249
Milyonlarca Tekâlîf-i Harbiyye.....250
Hindistan Ahvâli.....250
İrşâdü'l-Müslimîn,
[Sebîlürreşâd] 251
Teşekkür,
[Sebîlürreşâd] 251

363. Sayı

23 Şevval 1336 - **01 Ağustos 1918** - 01 Ağustos 1334

Berlin Hâtıraları - 8, *Şiir*,
Mehmed Âkif 252
Tefsîr-i *Kurân-ı Kerîm*: Mukaddime: *Kur'ân-ı Kerîm'*den Garaz-ı Fıtrî,
Abdülaziz Çâviş (Terc. Mehmed Şevket) 253
Bir Cevap,
Ahmed Naim.....254
Mektup,
Ahmed Naim.....255
Câmia-i İslâmiyye Ma'nâsı ve Hudûdu,
[Sebîlürreşâd] 263
Rusya Müslümanlarının İstikbâli ve Saltanat-ı Seniyye'nin Bu husûsta Ta'kîb Edeceği Siyâset,
[Sebîlürreşâd] 265

364. Sayı

30 Şevval 1336 - **08 Ağustos 1918** - 08 Ağustos 1334

Esrâr-ı *Kurân:* Mukaddime: *Kur'ân'*ın Teklîf ve Makāsıdı,
Abdülaziz Çâviş (Terc. Mehmed Şevket) 274
Âyât-ı Kur'âniyye,
Bereket-zâde İsmail Hakkı 275
Ulûm-ı İslâmiyyenin Rûhu ve Mizâc-ı Tasnîfi,
Elmalılı Muhammed Hamdi, (Medrese-i Süleymâniyye ve Kudât Müderrislerinden) 277
Câmia-i İslâmiyye Ma'nâsı ve Hudûdu,
Abdülmelik Hamza.....281
Âlem-i İslâm'ın Hastalıkları ve Çâreleri: Medeniyetin Rûhunu Bırakarak
Yalnız Zevâhirinde Garblıları Taklîd Beliyyesi - 6,
Abdülaziz Çâviş (Terc. Mehmed Âkif) 282
Mekâtîb:
Fâzıl-ı Şehîr Ferid Beyefendi Hazretlerine,
****, (Bahriye Yüzbaşılarından)* 285

Rusya'da Tatar Matbûâtı,
Ârif (Moskova) 285
Matbûât:
Ahlâk-ı Umûmiyyenin Islâhı Lüzûmu ve Hükûmetin Vazîfesi,
(Tesvîr-i Efkâr) 286
Konya'da Münteşir *Türk Sözü*'nün Edeb ve Ahlâka Mugāyir Neşriyâtı,
[Sebîlürreşâd] 287
Müslüman Topraklarında Yahudi Hükûmeti,
(İkdâm) 287
Yirminci Asrın En Büyük Fâciası [Beş yüz bin Kırgız Türkü'nün katli],
(American Weekly, New York*)* 288
Sebîlürreşâd,
[Sebîlürreşâd] 289
Şuûn:
Mısır Ahvâli:
Pamuk Ticâretinin Taht-ı İnhisâra Alınması 289
İâşe Buhrânı 290
Halkın Sefâletine Karşı Ricâl-i Hükûmetin Eğlenceleri 290
Sudan Ahvâli:
Sudan'da Muzâyaka-i Şedîde 290
Ahâlinin Temenniyâtı 290
İngilizlerin Gaddârâne Muâmeleleri 290
Nil'in Feyezânı ve Ahâlinin Endîşesi 290
Kahttan Kurtulanların Kesret-i Eklden Gitmeleri 291
Fas Ahvâli:
Erzak Buhrânı 291
Deri İhrâcâtının Men'i 291
Rusya Ahvâli:
Almanya ve Rusya Münâsebât-ı İktisâdiyyesi 291
Rusya'da Almanlar Aleyhindeki Cereyanlar 292

YAZAR İNDEKSİ 293

Sebîlürreşâd

Dînî, ilmî, edebî, siyâsî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

Cilt 14

Sayı 339-364

20 Mayıs 1915 - 08 Ağustos 1918

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur.
Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (17), altı aylığı (9) frankdır.

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde Dâire-i Mahsûsa

İhtârât
Abone bedeli peşindir.

Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.

Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması lazımdır.

Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması ricâ olunur.

Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

Dînî, felsefî, ilmî, edebî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

اتبعون اهدكم سبيل الرشاد | Başmuharrir Mehmed Âkif | Sâhib ve Müdîr-i Mes'ûl Eşref Edib | والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم

20 Mayıs 1915 | 6 Receb 1333 | Perşembe | 7 Mayıs 1331 | Cild: 14 - Aded: 339

SEBÎLÜRREŞÂD AVN-İ HAK'LA ON DÖRDÜNCÜ CİLDİNE BAŞLIYOR.

İSLÂM'DA FELSEFE

– 12 –

Tarîk-ı ehl-i ilm ve tarîk-ı ehl-i irâde, medâr-ı ilm ve medâr-ı ibâdet, amel-i makbûl.

Tarîkat-i enbiyâ diğer bir i'tibâr ile iki tarîka münkasem olur: Tarîk-ı ehl-i ilm, tarîk-ı ehl-i irâde. Tarîk-ı ehl-i ilm ehl-i kelâm tarîki, tarîk-ı ehl-i irâde ehl-i tasavvuf tarîkidir.

Ehl-i kelâm ilme, tarîk-ı ilme ta'zîm eder, tarîk-ı ilm: Delîl, tarîk-ı ilme sülûk: Nazardır; ehl-i kelâmın ulûm ve maârifi nazar ve istidlâle mübtenî kılındığından kendilerine ehl-i enzâr ve istidlâliyyîn denilmiştir.

Ehl-i tasavvuf irâdeye, tarîk-ı irâdeye ta'zîm eder. Tarîk-ı irâde: Feyz[1], tarîk-ı irâdeye sülûk: Zevk ve vecddir; ehl-i tasavvufun ulûm ve maârifi irâdeye binâ kılındığından sâlike mürîd denilmiştir.

Ehl-i kelâmda kuvve-i ilmiyye, ehl-i tasavvufda kuvve-i irâdiyye vardır. İlim irâdeden mukaddemdir. Çünkü evvelâ murâd ve maksûd olan ma'bûd-ı Hakk'ı bilmek, sâniyen ma'bûd-ı Hakk'a ne vechile ibâdet olunacağını bilmek lâzımdır. Bundan sonra ma'bûd-ı Hakk'a ibâdet etmek, Allah'ın emrettiği vechile ibâdet eylemek iktizâ eder. İrâdeye bakmayıp mücerred ilme nazar eden ehl-i kelâm ile ilme bakmayıp mücerred irâdeye nazar eden ehl-i tasavvuf arasında tenâfür ve tebâguz vardır.

Hak olan tarîk hem ilme, hem irâdeye ta'zîm edenlerin, ehl-i kelâm ile ehl-i tasavvuf arasındaki tenâfür ve tebâguzu men' eyleyenlerin tarîkidir. Gerek ehl-i kelâmın ta'zîm ettiği ilim, gerek ehl-i tasavvufun ta'zîm ettiği irâde Resûl-i ekrem efendimiz hazretlerinin getirdiğine muvâfık bulunmalıdır. İlme ta'zîm eden ehl-i tasavvuf, irâdeye ta'zîm eden ehl-i kelâm tarîk-ı hakka sülûk etmişlerdir. Binâenaleyh tarîkat-i enbiyâ şu netîceyi verir:

1- İrâdeden i'râz edip ilmi taleb eden dâlldir.

2- İlimden i'râz edip irâdeyi taleb eden dâlldir.

3- Resûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin getirdiğine muhâlif olarak irâde ve ilmi taleb eden dâlldir.

4- Resûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerine ittibâ' etmeksizin irâde ve ilmi taleb eden dâlldir.

5- Nebiyy-i zî-şânımız efendimiz hazretlerine ittibâ' ederek ve getirdiğine muvâfık olarak ilim ve irâdeyi taleb eden râşid ve mehdîdir.

Ehl-i bahs ü nazarın ta'zîm ettiği ilmin medârı ikidir:

1- Resûl-i efham efendimiz hazretlerinin haber verdiğini bilmek.

2- Haber verdiği şeyin hak olduğunu bilmektir.

Resûl-i efham efendimiz hazretlerinin haber verdiği şey hem zâhiren, hem bâtınan haktır, hilâfı cehl-i mürekkeb ve i'tikād-ı bâtıldır; emrettiği **[2]** şey adldir, hilâfı zulümdür. Bu hâlde Resûl-i ekrem efendimiz hazretlerinin getirdiği şeye muhâlefet cehl ve zulüm, dalâlet ve gavâyettir. Muhâlifîn gûyâ burhân-ı kat'î zannederek bir delîl-i aklî getirirler, yahud gûyâ hücec-i sem'iyyeye temessük

[1] Feyz: kalpte bilâ-delîl hâsıl olan eser ve ma'nâdır.

ederler, yahud gûyâ zevk ve vecd ile vâridâtlarına tâbi' olurlar; evvelce de söylendiği vech ile muhâlifin delîl-i aklî zannettiği delîl kıyâs-ı fâsid ve cehl-i mürekkebdir, hüccet-i sem'iyye olarak îrâd ettiği haber ya hadîs-i mekzûb veya aslâ ihticâca şâyân olmayan bir hadîsdir, vâridât-ı rahmâniyye zannettiği de vesâvis-i şeytâniyyedir. Bu bâbda mîzân [1](فَرُدُّوهُ اِلَى اللّٰهِ وَالرَّسُولِ) emr-i celîli mûcebince kitap ve sünnnettir. Tarîk-ı hakkı kasdeden nâzır veya sâlik delîl veya feyzi kitap ve sünnete arz etmelidir. (ليس الامر بالتظنى ولا بالتمنى)

Ehl-i irâde ve sülûkun ta'zîm ettikleri irâde ancak vâhid olan Allâhü Zü'l-celâl'e ibâdeti dilemektir; ibâdet ancak meşrû' bir sûrette olur. Yoksa bida' ile ibâdet meşrû' olmaz. [2](كل بدعة ضلالة إلا بدعة) hadîsinin rivâyetinde nâkıdîn-i hadîsin tasrîhleri vechile kezzâb, müttehem bi'l-kizb vardır. Haber-i mezkûr hiçbir vech ile şâyân-ı ihticâc olmaz.

Dîn-i mübîn-i İslâm ibâdet husûsunda iki asıl üzere deverân eder:

1- Ancak vâhid olan Allah'a ibâdet eylemek.

Asl-ı evvel asl-ı din olmağla aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleri Allah'dan başkasına yemin etmeyi nehy buyurmuşlardır. Buna mebnî ulemâ-i din Ka'be ve emsâli gibi mahlûkun hiç birine yemin etmenin adem-i cevâzı husûsunda ittifâk etmişlerdir. Yine bu asla binâen Nebiyy-i zî-şân efendimiz hazretleri Ka'be'ye secde etmeyi, kubûru mesâcid edinmeyi nehy buyurmuşlardır.

Cenâb-ı Hak asl-ı din olan tevhîd ile ameli kabûl eder, tevhîd sâhibine mağfiret eder. Tevhîdi terk edene mağfiret etmez. Nitekim Nazm-ı celîlde [3](اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِه وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ) buyurulmuştur.

Tevhîd efdal-i kelâm, a'zam-ı kelâmdır. Nazm-ı celîldeki a'zam-ı âyet Âyetü'l-kürsîdir. [4](اَللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ اَلْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَاْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ)

2- Ancak Allah'ın emredip meşrû' kıldığı vech ile ibâdet edip bida' ile ibâdet etmemektir.

[5](فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّه فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّه اَحَدًا), [6](وَمَنْ اَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ) âyet-i celîleleri zikr olunan iki aslı haber veriyor. Evet amel-i sâlih: İhsân, ihsân: Fi'l-i hasenât, hasenât: Allah ve Resûlullâh'ın sevdikleridir, Allah ve Resûlullâh'ın sevdikleri: Emrettikleridir. Allah ve Resûlullâh aslâ şirki, ibâdette bid'ati sevmez.

Ümem-i sâlifeden dalâlette kalanlar içinde bir takım âbidler, zâhidler var idi. Fakat onlar ya Allah'dan başkasına ibâdet ederler veyahud Allah'ın emrettiği şey ile değil, belki bid'atler ile ibâdet eylerler idi.

Allah'ın sevdiği ve râzı olduğu amel-i makbûlün iki şartı vardır:

Biri amel-i savâb olmak, diğeri amel-i hâlis olmaktır, savâb: Sünnet-i seniyye üzere olan, hâlis: Li-vechillâh olan ameldir. Bu hâlde a'mâl makbûl ve merdûd olmak i'tibârıyla dört kısma münkasem olur:

1- Savâb olup hâlis olmayan amel amel-i makbûl değildir.

2- Hâlis olup savâb olmayan amel amel-i makbûl değildir.

3- Ne savâb, ne hâlis olmayan amel amel-i makbûl değildir.

4- Hem savâb, hem hâlis olan amel amel-i makbûldür.

Hülâsa a'mâli iki şey merdûd kılıyor: Riyâ ve süm'a, bid'at.

Riyâ ve süm'a ile olan amel Allah için değildir. Belki nâsın görmesi veya işitmesi içindir; bid'at ile olan amel Cenâb-ı Hakk'ın emir ve teşrî' ettiği vech üzere değildir, hevâ ve hevesin, teşehhînin muktezâsıdır. [7](وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوٰى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ)

– 13 –

Vesâit-i Teblîğ ve Ta'lîm ve Te'dîb

Tarîkat-ı enbiyâda her hâlde bir vâsıta-i teblîğ lâzımdır, fakat tarîkat-ı hükemâda bir vâsıta-i teblîğe lüzûm yoktur. Tarîkat-ı enbiyâda vesâit-i teblîğ rusül-i kirâm ve onların verese-i ilm ü dinleri olan meşâyih-i ilm ü dindir. Buna mebnî hem Resûl-i zî-şâna, hem meşâyih-i ilm ü dine ihtiyâc vardır. Evvelâ– Resûl-i ekrem'e ihtiyâc vardır. Çünkü halk Allah'ın sevdiği, râzı olduğu, emrettiği, nehyettiği, va'dettiği, inzâr ettiği şeyleri, şân-ı ilâhiyetine (ulûhiyyetine) lâyık olan esmâ-i hüsnâsını, sıfât-ı ulyâsını ve emsâlini akıl ile bilemez. Bu cihet metâlib-i nakliyyedendir. Bu gibi metâlib-i nakliyye ancak Cenâb-ı Hakk'ın ibâdına irsâl eylediği rusül-i kirâmı vâsıtasıyla bilinir. Rusül-i kirâma ittibâ' etmeyenler Cenâb-ı Hakk'ı bulamazlar. Buna mebnî onlara "mahcûbîn" denir. [8](فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقٰى) nazm-ı celîli mûcebince ittibâ'-ı rusül mûcib-i hidâyettir. Bu husûsda müslimîn, nasârâ yehûd ittifâk etmişlerdir. Milel-i selâse vesâiti yani Allah ile ibâdullâh arasında emir ve nehy-i ilâhîyi teblîğ eden bir resûl isbât ederler. İnkâr-ı rusül milel-i selâsenin icmâ'larıyla küfürdür. İmân bi'r-rusül usûl-i selâse-i İslâ-

1 Nisâ, 4/59.
2 el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ,* Kahire, 1351, c. 2, 120, nu: 1971.
3 Nisâ, 4/48.
4 Bakara, 2/255.
5 Kehf, 18/110.
6 Nisâ, 4/125.
7 Sad, 38/26.
8 Tâhâ, 2/123.

miyye'den biridir.* Vesâit-i teblîğ olan rusül-i kirâm [1](مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ اَطَاعَ اللهَ), [2](قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللهَ فَاتَّبِعُونى يُحْبِبْكُمُ), [3](لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فى رَسُولِ اللهِ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ) nazm-ı celîlleri mûcebine mutâ'dır, muktedâ-bihdir, metbû'dur. Şu kadar ki Cenâb-ı Hak ile halk arasında celb-i menâfi', def'-i mazarrât **[3]** için vesâite ihtiyâc yoktur. [4](وَاِنْ يَمْسَسْكَ اللهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ اِلَّا هُوَ) nazm-ı celîli mûcebince Allah'dan başka kâşif-i durr, dâfi'-i zarar yoktur. [5](مَنْ ذَا الَّذى يَشْفَعُ عِنْدَهُ اِلَّا بِاِذْنِه), [6](وَلَا يَشْفَعُونَ اِلَّا لِمَنِ ارْتَضٰى وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِه مُشْفِقُونَ) nazm-ı celîlleri mûcebince enbiyânın şefâatleri de mutlak değildir. İzn-i Bârî ile meşrûttur. Enbiyâ da azâb-ı Bârî'den havf ederler. Bunun gibi rahmet-i Bârî'yi de recâ ederler; kabûl-i münâcât için, rızk için, Allah'a takarrüb için, gufrân-ı zünûb için, hidâyet-i kulûb için Cenâb-ı Hak ile halk arasında vâsıtaya ihtiyâc yoktur.

Husûsan müşrikînin kavvâlini hikâye eden [7](مَا نَعْبُدُهُمْ اِلَّا لِيُقَرِّبُونَا اِلَى اللهِ زُلْفٰى) nazm-ı celîli mûcebince takarrüb ilallâh için vâsıtaya mürâcaat şirktir.

Hak ile halk arasında pâdişâh ile re'âyâ arasında olduğu gibi mâbeynci, perdedâr yoktur. Halk Cenâb-ı Hakk'a doğrudan doğruya ref'-i hâcât eder. Çünkü pâdişâh ile re'âyâ arasında mâbeynciye olan ihtiyâc vücûh-ı selâsenin birinden nâşîdir. Vücûh-ı selâseden hiçbiri ise şân-ı Bârî'ye lâyık değildir:

1- Pâdişâh ahvâl-i nâsı bilmez. Mâbeynci pâdişâha ahvâl-i nâsı haber verir. Semî' ve basîr olan Cenâb-ı Hak için bu cihet aslâ tasavvur olunamaz.

2- Pâdişâh yalnız başına tedbîr ve tasarrufa, def'-i a'dâya kādir olamaz. Her hâlde a'vân ve ensâra muhtâc olur. Ganî ani'l-âlemîn olan Cenâb-ı Hak için bu cihet de asla mutasavver değildir.

3- Pâdişâh re'âyâsına ihsân, merhamet, menfaat kasd etmez. Buna mebnî pâdişâha bir nâsıh ve mürşid lâzım olur. Erhamü'r-râhimîn, ahkemü'l-hâkimîn olan Cenâb-ı Hak için bu cihet de hiçbir vechile tasavvur olunamaz. Duâyı kabûl eden Allah'dır, şefâati kabûl eden Allah'dır, mazarratı def' eden Allah'dır; hem sebebi, hem müsebbibi halk eden Allah'dır.

Esbâba teşebbüs lâzımdır. Fakat esbâba i'timâd tevhîdde şirk, esbâbdan bi'l-külliye i'râz-ı şer'-i enveri kadhdır, pâdişâh ile re'âyâ arasında olduğu gibi bir takım vesâit isbâtı ise bilâ-şek şirktir.

Sâniyen– Meşâyih-ı ilm ü dîne ihtiyâc vardır. Çünkü Resûl-i ekremin getirdiğini bilmeyenler bilenlerden daha çoktur. Buna mebnî enbiyânın getirdiğini teblîğ etmek, ta'lîm etmek. Halkı enbiyânın getirdiği vech ile te'dîb etmek ve bu husûsda halka muktedâ-bih olmak için resûl ile ümmet arasında bir vâsıta lâzımdır. O vâsıta ise meşâyih-ı ilm ü dîndir, meşâyih-ı ilm ü din icmâ' ederler ise onların icmâı hüccet-i kātıa olur. Meşâyih-ı ilm ü din dalâlet üzere icmâ' etmezler. Şâyed beynlerinde bir nizâ' vâki' olur ise [8](فَاِنْ تَنَازَعْتُمْ فى شَىْءٍ فَرُدُّوهُ اِلَى اللهِ وَالرَّسُولِ) nazm-ı celîli mûcebince mîzân kitap ve sünnettir. Çünkü meşâyih-ı ilm ü dînin hiçbiri alâ-hidetin ma'sûm değildir. Resûlullâh'dan mâadâsının kavli hem ahz olunur, hem terk olunur. Kavli daima ahz olunup aslâ terk olunamayacak olan zât ancak nebiyy-i zî-şân sallallâhu aleyhi vesellem efendimiz hazretleridir.

[9]وَمَا اٰتيكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهٰيكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا

İzmirli

İsmail Hakkı

* * *

[Burada bulunan "Tashîh" başlığı altındaki düzeltme yerine işlendiğinden buraya alınmadı.]

İSLÂM VE MEDENİYET

– 2 –

Şu temhîdâttan sonra şerîat-i İslâmiyye'nin, sârıkın tamâmen veya, âtiyen beyân edeceğimiz vechile, kısmen kat'-ı yedi hakkındaki nokta-i nazarından biraz bahsedelim.

Sirkat, ya birkaç kuruşun, yahud cüz'î bir metâ'ın zıyâ'ı istisnâ edilirse, mühim zararlara bâis olmayacak bir seyyie tevehhüm edilir de ukūl-i basîta ashâbı bunun ehemmiyet-i maddiyyesini ve husûle getireceği netâyic-i vahîmeyi takdîr edemezler. Bu gibiler mes'elenin, bütün şümûlüyle mâhiyet ve ehemmiyetini ihâta edebilecek bir vüs'at-i fikr ve karîhadan esâsen mahrûm oldukları için bunları bir tarafa bırakarak hakāyık-ı âtiyyeyi erbâb-ı fikr u iz'ânın enzâr-ı takdîrine arz edelim:

1) Az bir şey çalmak mürtekibine çoğu çalmak cür'eti îrâs edeceğine nazaran ukūbetin derecesi mâl-i mesrûkun mikdârıyla ta'yîn ve takdîr edilmemek îcâb eder.

2) Umûr-ı müsellemedendir ki sârık maksadına vusûl için bütün vesâit-i mümkineye mürâcaat eder. Bir sârıkın güzergâhına tesâdüf eden kadın, çocuk ve âciz bir takım erkekleri, feryâd ve istimdâda kıyâm edip izinin

* Usûl-i selâse-i İslâmiyye şunlardır: İmân billâh, imân bi-rusülillâh, imân bi'l-yevmi'l-âhir. Aslu'l-usûl imân billâhdır.

1 Nisâ, 4/80.
2 Âl-i İmrân, 3/31.
3 Ahzab, 33/29.
4 Yûnus, 10/107.
5 Bakara, 2/255.
6 Enbiyâ, 21/28.
7 Zümer, 39/3.
8 Nisâ, 4/59.
9 Haşr, 59/7.

belli olmasına sebebiyet vermeleri endîşesiyle, katl eylediği, üzerinde zî-kıymet bir şey bulabilmek vehmiyle bir kimsenin hayâtına kasd ettiği vukūât-ı nâdireden değildir. Birkaç para elde etmek vehm-i mücerrediyle benî nev'inin hayât-ı kıymetdârına kasd etmeyi ehemmiyetsiz bir iş telakkī etmek derecesinde hunhârlığı göze aldıran bir kimsenin hâl ve hareketini nazar-ı lâkaydî ile görmek nasıl tecvîz olunabilir? **[4]**

3) Her an görülegeldiği üzere hırsızlığı medâr-ı kesb ittihâz etmiş olan bir kimse, hiçbir vakit vesâit-i meşrû'aya mürâcaatı hâtır ve hayâlinden bile geçirmiyor. Binâenaleyh hırsız gürûhunun elleri, bazı kûteh-nazarânın dedikleri gibi, hey'et-i ictimâiyye miyânından eksiltilmeyecek eller değildir. Onlar, başka her hangi bir vâsıta-i maîşete mesleklerini fedâ etmemek husûsunda, tarîk-ı tese'ülü ihtiyâr etmiş olanlarla hem-hâldirler.

Binâenaleyh sârıkların a'zâ-yı vücûdiyyelerine halel getirmemekle hey'et-i ictimâiyyenin onların a'zâ ve cevârihinden intifâına hizmet edilmiş olacağı nazariyesi gayr-i vâriddir. Görülmüyor mu ki hangi bir beldede hırsızlık çoğalırsa oranın müessesât-ı sınâiyye ve iktisâdiyyesinde çalışan eller cidden peydâ-yı nedret ediyor. Acaba bunun sebebi sârıkların sirkati i'tiyât edinmiş olmasından ve sirkat vâsıtasıyla te'mîn-i maîşeti sâir vesâit-i kesbiyyeye tercîh etmelerinden başka bir şey midir?

Kavâid ve ahkâm-ı İslâmiyye'ye muhâlif olarak tese'ül vâsıtasıyla geçinmeye, kâr ü kisbe muktedir olanlar hakkında bile, kānûnen mesâğ bulunan yerlerde aynı hâli müşâhede etmekteyiz. Bugün İngiltere hükûmeti tese'ülü bilâ-şart umûm hakkında mübâh kılsa, sirkatle me'lûfiyet sâikasıyla kesb ü amelden âtıl kalan ellerden intifâ' edemediği gibi, müessesât-ı sınâiyyesi de bir çok eyâdî-i âmileden mahrûm kalır.

Zannetmem ki kāriîn-i kirâm şu hakīkat-i sâbitenin sırrını derk ve takdîrden âciz olsunlar. İnsan daima hiçbir bedel mukābili olmayan ve yahud pek cüz'î bir bedel ile ticâreti te'mîn eden vesâile teşebbüs etmek için nefsinde bir meyl-i tabîî hisseder. Sirkat, tese'ül ve gasb alenî şıkk-ı evveli teşkîl ettiği gibi meydana koyduğu birkaç para ile azîm bir servet istihsâl etmek isteyen kumarbazlar da ikinci kısma dâhil bedbahtlardır.

4) Vukūât-ı câriye ve tecârib-i mütevâliye isbât ediyor ki sirkati irtikâb edenler diğer bir çok cerâimi irtikâb etmekten ihtirâz kaydında bulunmuyorlar. Bir sârık kizb, hud'a, mekr ve hîle gibi fezâyıh-ı ahlâkıyyeden ictinâb etmediği gibi ayyâşlık, esrarkeşlik gibi hâller onun nazarında ahvâl-i âdiyyeden ma'dûddur.

Zannetmeyiz ki şu rezâili irtikâb husûsunda zerrece tereddüd edebilecek bir hırsız bulunabilsin. Sözümüzün hakīkate derece-i mukārenetini tedkīk etmek isteyenler muhtelif memleketlerde sârıkların ahvâlini tedkīk ve tefahhus etsin; serd ettiğimiz hakāyık nazarlarında bütün vuzûhuyla tecellî edecektir.

Ânifen zikr ü temhîd ettiğimiz esbâbdan dolayıdır ki şerîat-i mutahhara bu gibi emrâz-ı ahlâkıyyeyi esâsından kal' etmek için kat'-ı yed ukūbetini takdîr ve kabûl etmiştir. Böyle bir cezâ hey'et-i ictimâiyyeyi bir yed-i âmilden mahrûm etmekle beraber bu cezâya giriftâr olanın hâlinden mütenassıh ve ibret-bîn olan bir çok kimselerin ellerini de bu sâyede sıyânet etmiş oluyor.

Maamâfih yed-i sârıkın tamâmen kat'ı hakkında beyne'l-müslimîn bir icmâ' da yoktur. Bazıları kat' cezâsının sârıkta müz'ic ve mühdiş bir hâtıra bırakması ve tekerrür-i cürm hâlinde şerîatin müsâmahadan kat'-ı nazar daha ziyâde iltizâm-ı şiddet edeceğini yakīnen bilmesi dâire-i salâh ve iffete avdetine bâis olur fikir ve ümîdiyle ilk defa irtikâb-ı sirkat edenlerin, hükm-i *Kur'ân'*ı muhâfazaten, kısmen ellerinin kesilmesiyle iktifâ etmişlerdir.

Bu rivâyeti biz kendiliğimizden îcâd ve ihdâs etmiyoruz. İbni Hacerü'l-Askalânî *Buhârî* şerhi *Fethu'l-bârî*'de şu yolda rivâyet ediyor: İmâm Şâfiî (*İhtilâfu Ali bin Ebî Tâlib ve ibni Mes'ûd*) nâm kitâbında zikrediyor ki: Hazreti Ali bir sârıkın hınsır ve binsır ve vüstâ parmaklarını kat' eder. Ve "Sârıkı işsiz, amelden sâkıt bir hâle getirmek husûsunda Allah'dan hayâ ederim." der idi.

Serdettiğimiz delâil ve îzâhât ile nazarlarda tamâmen teayyün etmek gerekdir ki şerîat-i garrâ-yı Muhammediyye sirkat ânın[?] ve cezâsı hakkında efkâr-ı beşerin lâhık olamayacağı bir seviye-i i'câz ve kemâle peyveste olmuştur. Zâten mantıksız bir takım mütâlaât, zunûn ve evhâm ve şahsî temâyülât üzerine müesses olan bir medeniyetle medeniyet-i *Kur'âniyye*, beşerin ârâ-i kāsırasıyla hakîm-i alîm olan zât-ı Hak tarafından mevzû' kavânîn-i ezeliyye arasında bir nisbet arayıp bulmak ne kadar uzaktır!

Şurada tenvîr-i müddeâya hâdim olmak ve enzâr-ı mutâliîne târihî bir ibret teşkîl etmek üzere, Kāhire hapishânelerinden birinde mahbûs bulunduğum esnâda muttali' olduğum bir hâli zikretmek istiyorum: Mısır'da bulunan bil-cümle hapishânelerde o sırada kırk binden fazla mevkūf bulunduğuna vukūf hâsıl ettim. Bu hâl beni bunların esbâb-ı tevkīfini tedkīke sevketti. Anladım ki mahbûsînden iki sülüsü ya fi'len irtikâb-ı sirkat, ya esbâb-ı sirkate teşebbüs, yahud esnâ-yı sirkatte irtikâb edilen bir cinâyet töhmetiyle mahkûm bulunuyorlar. Sonra bu mahkûmînin ekseriyeti sevk-i âdetle sirkati san'at edinmiş kimseler teşkîl ediyor. Aynı sebebden dolayı dördüncü defa olarak mahbese ilkā edilmiş kimseler de eksik değil.

Fakat acaba bunlardan birkaç tanesi şer'-i enverin ta'yîn ettiği ukūbetle cezâlandırılmış olsaydı bu nasıl bir netîce verir idi? Yine aynı kimseler böyle mahbesleri dol-

dururlar, hukūk-ı ibâdı istihfâf ve sirkat kasdıyla hadsiz, hesapsız cerâim ve cinâyât irtikâb ederler mi idi?

Hülâsa beşeriyetin rûhunu, dakāyık-ı ahvâlini nâfiz bir nazarla tahlîl ve tedkīke muvaffak olanlar Kitâb-ı kerîmin ihtivâ ettiği ahkâm arasında akl-ı selîme ve mesâlih-i beşeriyye mukteziyyâtına zıd ve münâfî bir şey bulabilmelerine imkân mutasavver değildir. Eğer ribâ mes'elesinin hakīkatine dâir birkaç söz söylemek mecbûriyetinde olmayaydık, hâl ve mevkiin istilzâm ettiği müsta'celiyet **[5]** dâhilinde ahkâm-ı *Kur'âniyye*'de mündemic hüküm ve serâiri keşf ü tebyîne mecâl olmadığı için bu kadarla iktifâ ederdik. Ümîd ederiz ki gerek temhîdât-ı sâbıka, gerek hâtime-i makāl ittihâz edeceğimiz ribâ bahsi hakkındaki ifâdâtımız erbâb-ı im'âna ahkâm-ı sâire-i dîniyye için bir mi'yâr-ı sahîh teşkîl eder.

Abdülaziz Çâviş

SEBÎLÜRREŞÂD CERÎDE-İ İSLÂMİYYESİ'NE

Efendim,

İki aydır Antalya'dayım. Burada da ber-mu'tâd işret aleyhinde çalıştım. Taleb ve mülâhazalarım mutasarrıf beyefendi tarafından kabûl buyuruldu. Ve melfûf beyânnâmeden anlaşılacağı üzere bütün livâ dâhilindeki meyhâneler kapattırılarak elhak şân-ı İslâm'a lâyık bir mu'âmele yapıldı. Umûm müslümanlar müteşekkir ve hükûmete duâ-hân olmaktalardır. Keyfiyetin *Sebîlürreşâd*'a derci ile hükûmet-i mahalliyyenin bu hayırlı himmetinden bütün âlem-i İslâm'ı haberdâr etmenizi ricâ ederim. Ümîd ederim ki başkalarına da numûne-i imtisâl oluruz. Bâkī arz-ı ihtirâmât eylerim efendim. Fî 22 Nisan [1]331

Doktor Milaslı

İsmail Hakkı

MÜSLÜMAN KARDEŞLERİME

Ey din kardeşleri,

Şu beyânnâmem ile size dünyânızı, âhiretinizi kazandıracak bazı nasîhatlerde bulunacağım. Biliyorsunuz ki yirmi günden beri Antalya'daki meyhâneleri kapattım. Müslüman memleketi olan ve dîn-i resmîsi Dîn-i Mübîn-i İslâm bulunan bir hükûmet-i meşrûtanın zîr-i idâresinde Antalya gibi nihâyet yirmi beş bin nüfûsu hâvî küçük bir kasabada ben şimdiye kadar beş altı meyhâne var zannederken kapattığımız sırada anladım ve gördüm ki evvelce ruhsat-ı resmiyyesi istihsâl edilmiş ve edilmemiş kırk kadar meyhâne var imiş.. Buna ne kadar teessüf etsek, ne kadar ağlasak lâyıktır. Peygamberlerin eşref ve efhamı Peygamber-i zî-şânımız efendimiz hazretlerinin, "Ümmü'l-habâis yani fenâlıklar vâlidesi ve menba'ı" diye tavsîf buyurdukları içki için bu kadar merbûtiyet ve düşkünlük gösterirsek sonra o büyük Peygamber'in şefâatini ne yüzle bekleye ve isteyebiliriz?

Bir kere içki içmekle âhiretimizi harâb eder ve Cenâb-ı Hakk'ın azâb ve ikābına dûçâr oluruz. Çünkü *Kur'ân-ı Kerîm*'de bir çok âyât-ı kerîme ile müslümanlar işretten men' ve nehy olunmuştur. Ehâdîs-i şerîfede Hazret-i Peygamber-i zî-şân ümmetini işretin mazarrât-ı dîniyye ve dünyeviyyesinden tahvîf ve tahzîr buyurmuşlardır.

Sâniyen: Akıl ve basîret hâricinde hareket etmiş oluruz. Çünkü bugün fenn-i tabâbet yüzlerce seneden beri tedkīkātı netîcesinde güneş gibi meydana çıkarmıştır ki rakı olsun, şarap olsun, hâsılı içinde ispirto bulunan ve mevâdd-ı küûliyye denilen sarhoşluk veren şeylerin hepsinin bir katresi bile insanın vücûd ve sıhhatine zarar verir. Meselâ işret eden bir adam, işret kullanmayan adamdan daha çabuk verem olur, daha kolay humma hastalığına tutulur, daha çabuk sıtma yakalar. Hâsılı bir vücûd hastalığa ma'rûz kalınca eğer o vücûdun kanında ispirto var ise hemen hastalık yakalar, ispirto yok ise kolay kolay yakalayamaz, vücûd karşı kor ve hastalık da ale'l-ekser bi-iznihî teâlâ bir şey yapamayarak geçer. Binâenaleyh herşeyden azîz olan sıhhatini bile bile ihlâl eden ve hayâtı yavaş yavaş söndürüp ölümü intâc eden fenâ bir şeyi yapmak, yani içki içmek, akıllı adamların kârı addolunur mu? Şübhesiz bunu yapmak bir nevi' intihâr, bir nevi' deliliktir.

Sâlisen: İnsanlık kavâidine nazaran da mezmûm ve içki kullanmak insanlığa münâfîdir. Çünkü dinin, ahlâkın makbûl addettiği iyi insanlar âilesini seven, çoluğunun çocuğunun istikbâlini düşünen insanlardır. Halbuki işret eden bir adam bir kere binâ-yı ilâhî olan kendi hayâtını zehirlemekle cem'iyet-i beşeriyyeye ihânet etmekle beraber ihtimâl ki bu sebeble çocuklarının yetîm kalmasına, nâmerde muhtâc olmasına sebeb oluyor; diğer taraftan âilesinin saâdet ve refâhına sarfedeceği parayı götürüp içkiye veriyor. Kendi nefsini, kendi âilesini sevmeyen, ve düşünmeyen adamlardan cem'iyet-i beşeriyyeye, millete bir hayır beklenir mi? Elbette beklenmez. Herkes bilir ki bir atalar sözü vardır: "Kendine hayrı olmayanın başkasına hiç hayrı olmaz" denilmiştir. Ne kadar doğru bir söz!

Râbian: Bugün dünyâda İslâmiyet'in merkezi ve halîfe-i Resûlullâh'ın devleti olan hükûmetimiz, maâzallâhi teâlâ nûr-ı âlî-i İslâmiyyet'e kasd etmiş hâin düşmanlarla, muhârebe ediyor. Evlâdlarımızdan, ekāribimizden, baba ve kardeşlerimizden binlerce dindaşlarımız bugün hudûd boylarında vatan-ı mukaddesimizi düşmana çiğnetmemek, İslâmiyet'i taarruz-ı a'dâdan kurtarmak için kafaları koltuklarında gavga eyliyor. Böyle zamanda bizim gibi memlekette kalanlarımıza içki içmek yakışır mı?

Her an, her dakîka Cenâb-ı Hak'dan ordu-yı hümâyûnların muzaffer olmasına duâ etmeli ve elimizden geldiği kadar askerî işlere yardım eylemeli değil miyiz? Halbuki Cenâb-ı Hak *Kur'ân-ı Kerîm*'inde "Ey mü'minler siz benim dinime nusret ederseniz ben de size nusret ederim" buyurmuştur. Şu hâlde bizim Cenâb-ı Hak'dan nusret temennî edebilmekliğimiz, nusret talebine yüzümüz olabilmek için evvelâ Dîn-i Mübîn-i İslâm'a nusret, yani Cenâb-ı Hakk'ın ve Peygamberimiz'in nehy buyurdukları şeylerden mücânebet eylemekliğimiz lâzım gelir. Yoksa bir taraftan içki içmek ve sâir nevâhî irtikâb eylemek ile meşgûl olursak hakîkī Müslümanlık'tan uzaklaşmış ve belki mukallid olmuş oluruz. Halbuki maâzallâh mukallidin îmânı bile şübhelidir. Eskiden bâtıl bir i'tikād var idi: Bazı yarım hekîmler sanki az mikdârda ispirto kullanılırsa gûyâ sıtmaya tutulmamak için iyi imiş derlerdi. Halbuki Avrupalıların hekîmlikde çok ileri gitmiş doktorları uğraşa uğraşa son zamanlarda isbât ettiler ki ispirtonun bir damlası bile zehirdir ve mutlaka insana zarar verir. Bakınız hâtem-i enbiyâ olan Peygamberimiz'in bin üç yüz küsür sene evvel müslümanlara men' ettiği işretin fenâlığını Avrupalılar henüz yeni anlayabiliyorlar. Şu hâl bile Peygamberimiz'in büyüklüğüne ne azîm bir delîl, âdetâ bir mu'cize değil midir?

* * *

Şu sözlerim mahzâ husûsî bir nasîhattir, bir hasbihâl kabîlindendir. Yoksa hükûmet resmen lâzım gelen şeyleri yapacaktır. Bir kere buradaki meyhânelerin kānûnen hükûmetten almaları muktezî ruhsat-ı resmiyyeyi almadıkları, yirmi sene evvel meclis-i idârece verilmiş bir karâra istinâden içki sattıkları ve hattâ bazıları için böyle bir karâr dahi olmadığı anlaşıldığından hepsi kānûn mûcebince sed ve ilgā edilmiş, kaymakamlara da bu bâbda teblîgāt îfâ edilmiştir. Binâenaleyh hâl-i hâzırda ne merkez, ne mülhakāt-ı livâda hiç meyhâne yoktur. Meyhâne olmayınca bi't-tâbi' kimsenin çarşıda, pazarda işret etmesine de ihtimâl yoktur. Ancak husûsî hânelerde birleşip işret etmek kalır. Fakat böyle meclislerde işret yüzünden ale'l-ekser gavga ve gürültü çıkması ve zâbıtanın müdâhalesini îcâb eder vukūât eksik olmadığından böyle bir sebeble zâbıtaca tevkîf olunanlar hakkında – hâl-i hâzırdaki idâre-i örfiyye şöyle **[6]** dursun– Kānûn-ı Cezâ'nın 265'inci maddesinin tatbîki tabîîdir. Bu maddeyi herkes okusun, pek ağır olan mücâzât-ı kānûniyyeden korksun. İnşâallâh bu fenâlık büsbütün kalkarsa ahâlînin sıhhati ve meşrû' bir sûrette meselâ top oyunu oynamak, güleş etmek, riyâzât-ı bedeniyyede bulunmak, hâsılı hem sıhhatimize nâfi' hem şer'an ve kānûnen memdûh ve makbûl eğlenceler yapmak ve ihzâr edilmekte olan mahall-i mahsûsun hep beraber resm-i küşâdını yaparız. Binâenaleyh bütün müslüman kardeşlerimin el birliğiyle şu âdet-i seyyieden kurtulmamız için benim ile birlikte çalışarak ve işret kullanan bir kardeşini görürse hemen nasîhat vererek kānûnun mücâzâtını anlatarak kendisini vazgeçirmeye çalışması hâlisâne tavsiye ve i'lân olunur.

Cenâb-ı Hak cümlemizi tevfîkāt-ı Sübhâniyyesi'ne mazhar buyursun âmîn.

MAKĀLÂT

HARBİN ONUNCU AYI: ZAFER BİZDE

Harb-i umûmî başlayalı tam on ay oldu geçiyor. Bidâyette Fransa ve İngiltere müttefikleri bulunan Rusya'ya bel bağlamışlardı. Onlar zannediyorlardı ki, Rusya bir iki ay içinde Berlin ve Viyana'yı istîlâ edecek, Kazaklarına bir resm-i geçit tertîb ettirecekti! Fransızlar da Alzas-Loren'in istirdâdı hulyâlarıyla kendi kaplarına bir türlü sığmıyorlardı. İngiltere'ye gelince, o son derece ümîdvâr bulunuyor; donanmasına, bol şilinlerine güveniyordu. Hattâ Fransa ve Rusya'yı Almanlara musallat etmeye muvaffak olduğundan dolayı seviniyordu. Fil-hakīka Almanya ve Avusturya'nın hazırlığına lâyıkıyla vâkıf olmayanlar bidâyet-i emrde İ'tilâf Devletleri'nin galebe çalacaklarına zâhib idiler. Bunda da pek haklı idiler. Çünkü dünyâda üç büyük kuvvet vardır ki, üçü de İ'tilâfçılarda mebzûl idi: Para, donanma, ordu! Fransızlar parasıyla, İngilizler kuvve-i kāhire-i bahriyyesiyle, Ruslar da milyonlarca askerleriyle dünyâyı yakıp yıkacak, alt üst edecek zannediliyordu. Lakin hakīkat başka türlü tecellî etti. Bi't-tecrübe anlaşıldı ki, Almanya her üç kuvvetin fazlasına mâliktir. Almanlar ulûm ve fünûn-ı harbiyye ile, ta'biye ve sevkü'l-ceyş noktasından Rusları her gün mağlûbiyetten mağlûbiyete uğrattılar, yüz binlerce esîr aldılar, büyük büyük ordularını bataklıklarda mahveylediler. Sonra Belçika gibi oldukça muktedir bir hükûmetin birkaç hafta içinde harîta-i âlemden ismini sildiler. Müteâkiben Fransa toprağına girdiler. Diğer taraftan İngiltere'nin donanmasına meydan okudular. İngiltere açlıkla Almanya ve Avusturya'yı tehdîd edebileceğini zannediyordu. Lakin iş aksine oldu, Alman tahte'l-bahrleri İngiltere'yi abluka altına aldılar. Şimdi kaht ve cû' felâketine ma'rûz kalan İngiltere'dir. Hiçbir yerden İngiltere'ye lâyıkıyla erzak giremiyor. Vapurlar âmed-şüdlerini kestiler. Vapurlarda çalışan tâifeler seyr ü seferden korkmaya başladılar. Luzitanyalar bile deniz altına inmeye mahkûm oldular. İngiltere'nin fâik kuvâ-yı bahriyyesi Taymis nehrinde ikāmete mahkûm bulundu. Bu âna kadar ortaya çıkabilen 43 harp gemisi –ki kruvazörlerle muâvin kruvazörler bu sayıya dâhil değildir battı. Fransa dâru'l-harbinde yüz

binlerce askeriyle binlerce zâbitini gāib etti. Parası da tükendi. Zavallı Fransa'ya ne askerce, ne de paraca hiçbir yardımı dokunamadı. Kitchener'le Churchill sırf lakırtı ile, kuru vaadlerle Fransa ricâl-i mes'ûlesini aldatıp durdular. Fransa gençlerini, mütefekkirlerini, zâbitlerini, askerlerini Alman güllelerine, süngülerine, kızgın kurşunlarına kurban ettiler. En sonra Fransa 1916 ve 1917 efrâdını da taht-ı silâha da'vet ettiği hâlde yine bir şey yapamıyor, Almanlara karşı asker yetiştiremiyor. Bundan başka hazinesinde, milletin cebindeki son frankları kısmen ihtiyâcât-ı mübreme-i harbiyyeye sarfetti, kısmen de Rusya'ya peşkeş eyledi. Bu fedâkârlıklara mukābil ne İngiltere'den, ne de en çok güvendiği Rusya'dan bir hayır göremedi. Rusya'ya gelince bu âna kadar budalacasına dört milyon askerini gāib etmiş; her taraftan koğulmuş, memleketi Alman istîlâsına ma'rûz kalmıştır. Hele şu son Karpat –Galiçya– hezîmetleri Rusların belini kırdı, şeref ve haysiyetlerini berbâd etti. Kömür ve mühimmât-ı harbiyyece Rusya bugün pek müşkil mevki'de kalmıştır. Bir çok mahallerinde ihtilâller başlamıştır. Zîra idâresinde bulunan anâsır-ı muhtelifenin her biri fikr-i istiklâl ta'kīb etmektedirler. Sûikasdlar, bomba hâdiseleri, fabrika yangınları, polis fâciaları her günkü vekāyi'-i mu'tâde sırasına geçmiştir. Ahâlîde emsâli gayr-i mesbûk bir nâ-hoşnûdî hüküm-fermâdır.

Rusya'nın bu felâket ve izmihlâlinin en mühim sebeblerinden biri de Boğazlar'ın kapalı olmasıdır. Boğazlar kapandı mı Rusya'nın nefes-gâhı, boğazı sıkılmış demektir. Ne Fransa, ne İngiltere bugün Rusya'ya hiçbir muâvenette bulunamıyor. Demir çenberlerle her taraftan ihâta edilmiş, gāyet müşkil bir mevki'de kalmıştır.

Görülüyor ki Almanya ve Avusturya'nın ahvâl-i zirâiyye ve iktisâdiyyeleri me'mûlün fevkindedir. Hazineleri milyarlarca altınla, anbarları milyonlarca hubûbâtla doludur. Fabrikaları her gün akıllara hayret verecek derecede mühimmât yetiştiriyor. Bu senenin hasâdı netîcesinde daha iki senelik yiyeceğin te'mîni mümkündür. Sonra fedâkârlık, askerlik, muhâfaza-i şeref ve izzet hisleri Almanlarla Avusturyalılarda –düşmanlarına nisbetle– kıyâs kabûl edemeyecek bir sûrette yüksektir.

Husûsiyle Devlet-i Aliyye gibi kuvvetli ve cesûr, sâdık ve âlî-cenâb bir müttefike mâlik olduktan sonra her iki hükûmet dağlar kadar kesb-i kuvvet eylemişlerdir. Üç aydan beri Çanakkale önünde Fransızlarla İngilizler **[7]** hiçbir şey yapamadılar. Bir incir çekirdeğini dolduracak kadar bir muvaffiyet ihrâz edemediler. Bilakis bir çok zırhlılarını, kruvazörlerini, tahte'l-bahrlerini, torpido ve nakliye sefînelerini gāib eylediler. Beş yüz milyon frank kıymetinde gülle ve barut sarfettikleri hâlde el-ân ne bir kaleyi, ne bir istihkâmı, hattâ ne de bir bataryayı iskâta muvaffak olamadılar. Tam bir aydan beri şu son hücûmlarında da bir iş göremediler. On binlerce askerlerini mahvettiler. Mecruhlarını ise vapurlar taşımakla bitiremiyor. Böyle iken sâhilin bir adım daha ötesine geçemediler. Göz önünde bir Osmanlı torpidosu koca bir Goliath zırhlılarını iki sâniye içinde denizin a'mâkına gömdü.

Mâhiyet-i harbiyye ve iktisâdiyyeleri bu kadar bozuk, çürük olan İ'tilâf-ı Müselles hükûmetlerinin Çanakkale Boğazı'nı zorlamaktan maksadları, Devlet-i Osmâniyye ile müttefiklerinin muvâsalasını kesmek ve "neûzü billâh" İstanbul'u teshîr etmekle bütün memâlik-i Şarkıyye ile âlem-i İslâm üzerinde dehşetli bir te'sîr husûle getirmekten ibârettir. Lakin inâyet-i Hak'la bu hulyâları, bu kuruntuları tamâmıyla boşa çıktıktan mâadâ; öteden beri Balkanlarda, bî-taraf Avrupa hükûmetleri nezdinde çevirdikleri entrikalarla siyâsî me'mûrlarının oynadıkları roller de akāmete mahkûm oldu. Hiçbir hükûmeti kandıramadılar. Portekiz'den ve Japonya'dan başlayarak en sonra Yunanistan'a, Bulgaristan'a ve Romanya'ya bile mürâcaat ettikleri hâlde, hiçbirisinden sadra şifâ verecek bir cevâba nâil olamadılar. En sonra keşküllerini İtalya'nın önüne uzattılar. Lakin oradan da hâib ü hâsir döneceklerini vukūât-ı siyâsiyye ve cereyân-ı ahvâl gösteriyor.

İ'tilâf-ı Müselles Devletleri'yle zimâm-dârân-ı umûrunun âlem-i İslâm hakkındaki bunca mezâlimleri, bedhâhlıkları, sû'-i niyyetleri, daha doğrusu hakka karşı tuğyân ve isyânları Müntakim-i Zü'l-celâl'in gayret-i Sübhâniyyesi'ne dokundu. Allah onları en müdhiş felâketlere dûçâr etti. İnşâallâh yakında bütün tâc u tahtları târâc olacaktır. Bugün yeryüzündeki her müslümana bu parlak fırsatlardan istifâde etmesi, istifâdeye şitâbân olması farzdır. Uzak İslâm memleketlerinde de bu cereyân-ı intikām başlamıştır. Bu İslâmiyet ve insâniyet düşmanları için artık kat'iyyen felâh yoktur. Bunların izmihlâllerine irâde-i ilâhiye tealluk etmiştir. [1](وَإِذَا أَرَادَ اللهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَالٍ)

S[sin]. **M. Tevfik**

MATBÛÂT

SARHOŞLUK GAYRETİNİN ARKASI GELMEZ!

İkdâm refîkımızın sâhib-i imtiyâzı müskirâtın mazarrat ve men'i hakkında Lozan'dan bir mektup gönderiyor. Şâyân-ı dikkat mülâhazâtı muhtevî olan bu mektûbun bazı parçalarını ber-vech-i âtî nakl ile enzâr-ı ibrete vaz' ediyoruz:

"Rusya ile İngiltere'de şu aralık müskirâtın men' edil-

[1] Rad, 13/11.

diği ma'lûmdur. Ulûm-ı ictimâiyye ulemâsından olup elyevm Lozan'da bulunan Mösyö Broda Ahâlî Yurdu'nda bu fırsattan istifâde ederek bir konferans verdi. Rusya ve İngiltere'de müskirâtın ne için men' edildiğini îzâh etti. Men'-i müskirât netîce i'tibârıyla bir hayır ise de şimdi men' karârını veren hükûmetlerin, İngiltere ve Rusya'nın, maksadları efrâd-ı askeriyyenin harb ve cidâl kuvvetini, rûhî ve cismânî gayretini arttırıp hasma karşı koymaktan başka bir şey değildir. Hakîkaten, icrâ edilen tedkīkāt ile anlaşılmışdır ki işret i'tiyâdı efrâdın rûhânî ve cismânî gayretini kırıyor, kuvve-i tahammüliyyeyi bitiriyor.

Bazen hücûmlarda efrâda müskirât verildiğini işitmiş idim. Hattâ bunu bu muhârebede dahi tatbîk ettiler. Fakat müskirâtın te'sîri bir cinnet, bir delilik getirmekten ibâret kalır. Bu hâlde bulunan bir kimse kendini ölüme kolayca atabilir ise de şimdiki gibi mütemâdî ve müteâkıb hücûmlarda sarhoşluk gayretinin arkası gelmez. Görüyoruz ki mütekābilen birbiri arkası sıra üç dört kere süngü hücûmu vâki' oluyor. Bir istihkâmı zabt etmek için yirmi bir defa hücûm vâki' oluyor. Muhârebe-i hâzıranın verdiği yorgunluk ta'rîf hâricindedir. İnsan meşakkatin bu derecesine karşı gelebilmek için fikren ve cismen demir gibi olmalıdır.

İngiltere'de ve Rusya'da viski, votka artık ne yapılıyor, ne satılıyor. Bunu tedârik etmenin ihtimâli yoktur.

Mösyö Broda dedi ki men'-i müskirât için dinin nehyi, vaaz ve nasîhat kifâyet etmez. Mutlaka bir emr-i kānûnî ister. Zâten müskirâta alışmış kimseler ibâdethânelere gelmezler ki me'mûrîn-i dîniyyenin nesâyihini dinlesinler.

Mösyö Broda'nın dediği gibi yalnız vaaz ve nasîhat kâr etmez. Bizde de hükûmet rakı i'mâlini külliyyen men' ile beraber memâlik-i ecnebiyyeden müskirât idhâlini dahi külliyyen nehy etmelidir. Rusya'da votkanın mûcib olduğu vâridât azîm idi. Hükûmet bundan vazgeçti. Bizim de Duyûn-ı Umûmiyyemiz rakı vâridâtını defterlerinden çizmelidir. Yoksa bu seyyie memleketimizi rûhen, cismen, iktisâden tahrîbe sebeb olur. Men'-i müskirâtın bizim için tam zamanıdır. Bu zamandan istifâde etmek saâdet-i âtiyyemiz için fâl-i hayr olur.

Mösyö Broda'nın dediği vech ile hükûmet bunu men' etmekle vâridât-ı millete hakîkaten nakīsa ârız olmaz. Duyûn-ı Umûmiyye'nin kasasına para girmez ama, rakı parası kesede kalır. Hiç olmazsa onunla evin ekmeği, Mehmed ile Fatma'nın mektep kitapları tedârik olunur."

[8] HAKĪKATLER BİRER BİRER TECELLÎ EDİYOR!

Fransızların geçen gün Antalya Körfezi'nde bir hırsız çetesi gibi köylere, çoluk çocuklara, âcizlere karşı vukū' bulan tecâvüzlerinden dolayı galeyâna gelen *Tanîn* refîkımız 2304 numaralı nüshasında yazdığı bir başmakālede diyor ki:

"Fransızlar haftalarca aç kalmış vahşî bir kurd sürüsü gibi top ve silâhla beş on evli köylere hücûm ederek ihtiyâr babalara fakīr kadınlara, beşikteki çocuklara tecâvüz ediyorlar; Fransa'da "medeniyet" kelimesi ile anlaşılan ma'nâ bu ise hiçbir diyeceğimiz yoktur, fakat eğer medenîlik düşmana insanca bir harb yapmak emr ediniyorsa şu kruvazör tarafından yapılan şeylerden dolayı bizzât Fransızların da yüzleri kızarmak lâzım gelir. Biz bu rezâletleri gördükçe bu memlekette senelerden beri Fransızlar hakkında perverde edilen hissiyâtta ne derecelere kadar aldanılmış olduğunu görerek derin bir teessür ve teessüf hissediyoruz."

Afrika'daki bîçâre müslüman kardeşlerimize karşı yapmadık fenâlık, irtikâb etmedik zulüm ve şenâat bırakmayan bu medeniyet maskesine bürünmüş vahşîlere müslümanlar daima aynı hissiyâtı perverde ediyorlar: Nefret ve la'net!

ŞUÛN

İ'TİLÂF-I MÜSELLES'E KARŞI CİHÂD-I İSLÂM

Çanakkale: Teblîgāt-ı resmiyye:

30 Nisan: Çanakkale Cephesi'nde kara cihetinde mühim bir vak'a olmamıştır. Çanakkale Boğazı medhali kurbunda Morto Limanı'nda bulunan bir İngiliz zırhlısına bu sabâh öğleden evvel donanmamızın bir kısmı hücûm etmiş ve zırhlı, kumandan köprüsü hizâsından, ortasından ve gerisinden aldığı üç isâbet netîcesinde derhâl batmıştır.

1 Mayıs: Çanakkale Cephesi'nde Gelibolu Şibh-i Cezîresi'nde Arıburnu'ndaki düşman yeniden takviye kıtaâtı aldığı hâlde siperlerinden ayrılamıyor. Ara sıra bazı noktalarda göstermek istedikleri faâliyetin, müessir mukābelelerimizle akīm bırakılıyor. Cenûbda Seddülbahr mıntıkasında ise düşman aynı vaz'iyette sâkindir. Bir tayyâremiz ordugâhlarına muvaffakiyetle bombalar atmıştır. Düşman telefâtını ikmâle gelen iki taburluk kadar kuvvet dün ileri sürülen bataryalarımızın müessir ateşiyle perîşân dağıtılmıştır. Dün sabâh Morto Limanı'nda batırılan zırhlı Goliath nâmında İngiliz zırhlısıdır. Mürettebâtından kısm-ı a'zamı boğulmuştur. Bu muzafferiyet Muâvenet-i Milliyye Torpido Muhribi tarafından kazanılmıştır. Vazîfelerini muvaffakiyetle îfâ ve sâlimen avdet eden bu bir kısım donanmamız bir çok düşman torpidoları tarafından şiddetle ta'kīb olunmuşlarsa da sâ-

hil bataryalarımızın müessir ateşleri altında işbu düşman torpidoları çekilmeye mecbûr olmuşlardır. Bu esnâda düşman torpidoları arasında şedîd üç büyük iştiâl gürültüleri işitilmiştir. Anadolu sâhilindeki bataryalarımız Seddülbahr'deki düşman iskeleleriyle ordugâhlarına te'sîrli ateşler etmektedir. Bu ateşlerden dün o civârda büyük bir iştiâl husûle gelmiştir. 28 Nisan'da bu bataryalarımıza netîcesiz ateş etmekte olan Fransız Charles Martel Zırhlısı'na iki isâbet vâki' olmuştur. Fransız Jean Dark Kruvazörü bugün Antalya Limanı'nın garbında Finike'ye asker çıkarmak istemişse de düşman efrâdı tarafımızdan edilen mukābele üzerine telefâta uğrayarak firâr ve kruvazör de bilâhare tebâüd eylemiştir.

2 Mayıs: Çanakkale'de dün karada ve denizde mühim bir hareket olmamıştır. Evvelki gün Seddülbahr'daki düşman ordugâh ve mevzi'lerini müessir bir sûrette ta'cîz eden ileri bataryalarımıza karşı düşmanın birkaç zırhlısı bilâ-muvaffakiyet ateş etmiş ve ba'dehû bunlardan Majestic zırhlısı ile Albion zırhlısı medhalden boğaza girmeye teşebbüs etmişler ise de mukābil ateşlerimizle mükerreren def' ve tard edilmişlerdir.

3 Mayıs: Çanakkale Cephesi'nde Arıburnu'ndaki düşmanın üç tabur kadar piyade ve buna munzam istihkâm kıtaâtı dün sabâha karşı sağ cenâh mevziimize baskın tarzında yapmak istediği mükerrer hücûmları her defasında telefât ile def' edilmiş ve bir kısım kuvvetimizin mukābil taarruzlarıyla düşman mevzi'-i aslîlerine sürülmüştür. Mevzi' civârında sayılabilen düşman maktûlleri üç yüzü bulmuştur. Düşmanın bu hücûm netîcesindeki zâyiâtı 1500 kadar tahmîn olunuyor. İki yüzden fazla silâh ve bir çok techîzât-ı harbiyye iğtinâm olunmuştur. Düşmanın bu zâyiâtına karşı zâyiâtımız pek cüz'î olmuştur. Boğazın medhal civârındaki bataryalarımız dün dahi bilâ-te'sîr düşman sefâini tarafından bombardıman edildi. Buna rağmen Seddülbahr'deki düşman mevâziini bataryalarımız şiddetle topa tutmaktadır. Üç mermi Vanjans ismindeki İngiliz zırhlısına tamâmen isâbet etmiştir. Tayyârelerimiz dün Seddülbahr'de düşman üzerine muvaffakiyetle bombalar atmıştır.

4 Mayıs: Çanakkale Cephesi'nde dün Arıburnu'nda mühim bir hareket olmadı. Yalnız hafif piyade ve topçu ateşleri teâtî edilmiştir. Topçu mermilerimizle ufak bir düşman nakliye gemisi hasâra uğramış, içindekiler sandallara atlayarak vapur uzaklara çekilmiştir. Cenûbda Seddülbahr mıntıkasında sağ cenâhdaki kıtaâtımız iki yüz metre ileride bir tepeyi düşmandan istirdâd eylemiştir.

5 Mayıs: Çanakkale Cephesi'nde dünkü vaz'iyet. Karada bir tebeddül olmamıştır. Denizde düşman sefâini pek uzaklardan medhal civârındaki bataryalarımızı fâsılalı, fakat te'sîrsiz bombardıman etti. Albion Zırhlısı'na bu sırada bir mermi isâbet etmiştir. Tayyârelerimiz Seddülbahr üzerinde fâideli tayerânlar yapmıştır.

İzmir:

4 Mayıs: Bir Fransız kruvazörü dün İzmir'in cenûb sâhilinde Megri'nin garbında Sarsala İskelesi'ne altmış kadar asker çıkarmakta iken muhâfızlarımızın mukābelesiyle cümlesi gemilerine firâr eylemiştir. Kezâ diğer bir kruvazör himâyesinde Finike'nin garbında Sofat İskelesi'ne yüzden fazla düşman askeri çıkarılmış ise de civârdan yetişen kıtaâtımızın taarruzlarıyla on maktûl ve mecrûh vererek mütebâkīsi kâmilen istimbotlarla kruvazöre kaçabilmiştir.

§ **2-3 Mayıs** gecesi iki düşman kruvazörü İzmir istihkâmâtı karşısında dolaşmakta iken bataryalarımızın ateşinden kruvazörden birinin baş tarafı sakatlanmasıyla her iki kruvazör uzaklaşmıştır.

Mısır:

3 Mayıs: 1 Mayıs'da Akabe Körfezi'nde dolaşan Fransız Victor Hugo Harp Gemisi'nden uçurulan bir tayyâre ateşlerimizle sakatlanarak denize düşürüldü. Tayyâre motorbotla gemiye nakl olunmuştur. 2 Mayıs'da yine bu gemiden asker dolu bir sandal karaya sokulmak ister iken ateşlerimizle beş maktûl ve mecrûh vererek gemiye çekildi. Ba'dehû gemi körfezden açılmıştır.

Sebîlürreşâd'ın devâm-ı intişârını arzu eden kāriîn-i muhteremenin şu sırada abone bedelâtını te'diyede ihmâl ve terâhî göstermemek lâzım geldiğini lütfen takdîr buyurmaları ricâ olunur.

Hukuk Matbaası H. Eşref Edib

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur.
Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (17), altı aylığı (9) frankdır.

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde Dâire-i Mahsûsa

İhtârât
Abone bedeli peşindir.

Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.

Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması lazımdır.

Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması ricâ olunur.

Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

Dînî, felsefî, ilmî, edebî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

اتبعون اهدكم سبيل الرشاد | Başmuharrir Mehmed Âkif | Sâhib ve Müdîr-i Mes'ûl Eşref Edib | والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم

27 Mayıs 1915 | 13 Receb 1333 | Perşembe | 14 Mayıs 1331 | Cild: 14 - Aded: 340

İSLÂM'DA FELSEFE

– 14 –

Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Bid'at, Ehl-i Sünnet-i Hâssa ve Âmme

Mebhas-i râbi'de beyân olunduğu vech ile tarîkat-i enbiyâ iki vech ile telakkī olunmuştur: Tarîk-ı sünnî, tarîk-ı bid'î.

Tarîk-ı sünnîye sülûk eden ehl-i sünnet ve cemâat: İ'tikādda Resûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinden sâbit olan sünnet-i seniyyeye mütemessik olan ehl-i tevhîddir. Ehl-i sünnet: Nebiyy-i efham efendimiz hazretlerinin sünnetleri üzere olan, Resûl-i ekrem ile ashâb-ı güzînin i'tikādları gibi i'tikādda bulunan. Ehl-i cemâat: Dinde tefrikada bulunmayıp cemâatten ayrılmayan zevât demektir. Ehl-i sünnetin mebnâsı: Kitap ve Sünnet'e ve daima Kitap ve Sünnet'e muvâfık olan akl-ı sarîha mutâbaattır. Çünkü Cenâb-ı Hak [1](وَاَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ) nazm-ı celîli mûcebince Kitâb'ı mîzân ile beraber inzâl etmiştir. Enbiyâ muhayyirât-ı ukūlü haber verir, yoksa muhâlât-ı ukūlü haber vermez.

Tarîk-i bid'îye sülûk eden ehl-i bid'at ehl-i sünnet ve cemâate muhâlif olanlardır. Ehl-i bid'atin mebnâsı: Resûl-i ekrem efendimiz hazretlerinin getirdiği şeyi kendi re'ylerine tâbi' kılarak tebdîl ve tahrîf etmek, hücec-i kat'iyye-i sem'iyyede bir kuvvet bırakmamaktır. Karîben ber-tafsîl beyân olunacağı vech ile İslâm'da hudûs eden bida'-ı i'tikādiyyenin usûlü beştir: Bid'at-i Râfiza, bid'at-i Mârika, bid'at-i Kaderiyye, bid'at-i Mürcie, bid'at-i Cehmiyye'dir.

Ehl-i sünnet iki kısma ayrılır: Ehl-i sünnet-i hâssa, ehl-i sünnet-i âmme.

Ehl-i Sünnet-i Hâssa: Kemâl-i sünnet üzere olan zevâttır. Selef-i ümmet, meşâyih-i Hanefiyye, meşâyih-i Mâlikiyye, meşâyih-i Şâfiiyye, sâdât-ı Hanâbile ehl-i sünnet-i hâssa tarîkindedirler.

Ehl-i Sünnet-i Âmme: Kemâl-i sünnette taksîrleri bulunan zevâttır: 240 târihinden bir az sonra vefât eden Ebû Muhammed Abdillah bin Saîd bin Kilâb el-Basrî'ye intisâb eden Kilâbiyye ile 330'da vefât eden Ebu'l-Hasen el-Eş'arî el-Basrî'ye intisâb eden Eş'ariye ehl-i sünnet-i âmme tarîkindedirler. Kerrâmiye ve Sâlimiye fırkalarını da ehl-i sünnet-i âmmeden saymışlardır. Kerrâmiye ile Kilâbiyye; Sâlimiye ile Eş'ariye arasında tenâfür ve tekābül vardır.

– 15 –

Felsefenin Lisân-ı Arab'a Tercümesi

Asr-ı evvel-i hicrîde fukahâ-i din âsâr-ı şer'iyye ve ehâdîs-i celîlenin cem' ve tertîbi ile meşgūl idiler. Ehl-i İslâm ilm-i fıkıh, ilm-i lügat, ilm-i siyer ve megāzî gibi ulûmu menâbii ile, me'hazlarıyla beraber tetebbu' ederler idi. "Takdîmü'l-ehem ale'l-mühim" kāidesi rehber-i harekâtları idi. Asr-ı evvelde bir devlete, bir millete evvel be-evvel lâzım olan ulûm ile meşgūl olmuşlar idi. Henüz ulûm-ı sâireye, bâ-husûs felsefeye ihtiyâc görülmüyor idi. Fi'l-vâki' memâlik-i meftûhada felsefe ile meşgūl olanlar var ise de ehl-i İslâm onlara teveccüh göstermez idi.

Ulûm-ı şer'iyye kemâ-yelîku vaz' ve te'sîs olduktan sonra artık nevbet ulûm-ı akliyyeye gelmiş idi; ümem-i mütemeddine indinde ma'rûf olan ulûm ve fünûn lisân-ı dînî olan lisân-ı Arab'a nakl olundu; akvâm-ı mütemed-

[1] Hadid, 57/25.

dineden hiçbiri **[10]** terk olunmayıp her bir kavimden en ziyâde terakkī eden ulûm ahz olundu, en ziyâde ahz-ı ulûm olunan akvâm kadîm Yunanîler, kadîm Hindliler, kadîm İranîler idi. Şurası şâyân-ı dikkattir ki târih ve edebiyât kadîm Yunanîlerden ahz olunmamış, belki komşu bulunan kadîm Hindliler ile kadîm İranîlerden ahz olunmuş idi.

Kadîm Yunanîlerden ahz olunan felsefe, tıp, nücûm idi. Buna mebnî ehl-i İslâm arasında Aristo felsefesi, Eflâtun'un müsül nazariyyesi, Fisagors hikmeti, Rüstem hikâyâtı, vekâyi'-i İran ve Turan* siyer-i Nûşirevân pek ziyâde şâyi' olduğu hâlde Omiros edebiyâtı, vekâyi'-i Yunan şâyi' değil idi. Bunun gibi Mecûs, Brahma, Semniyye mezhebleri ma'lûm olduğu hâlde Yunan âlihesi ma'lûm değil idi.

Karîben zikr olunacağı vechile felsefe Me'mûn zamanında lisân-ı Arab'a nakl olunmuştur.

– 12 –

Felsefe-i Mahza, Felsefe-i Kelâmiyye, Felsefe-i Kırmitiyye, Felsefe-i Muaddile (Safâiye), Kelâm-ı Felsefî, Tasavvuf-ı Felsefî

Felsefe bidâyet-i emrde Yehûd ve Nasârâ ve Sâbiî ile Mu'tezilî elinde idi. Ehl-i i'tizâl ezyâl-ı felâsifeye sarılarak usûl-i felsefe ile usûl-i kelâmiyyeyi mezc etmişler idi. Buna mebnî selef-i ümmet mezhebinde bulunan ehl-i sünnet felsefeye, hattâ ilm-i kelâma bile meyl ve rağbet etmiyorlar idi. Sahâbe-i güzîn ve ahyâr-ı tâbiîn mezheblerinin hâricinde hiçbir şey kabûl etmezler idi.

Maamâfih bidâyette ehl-i İslâm'dan bazıları doğrudan doğruya felsefeyi tetebbu' ederler idi.

Kudemâ-yı kelâmiyyîn-i ehl-i sünnet de selef-i ümmet mezhebinde bulunan ehl-i sünnet gibi felsefeye aslâ rağbet göstermiyorlar idi; ehl-i kelâmdan felsefeye ehemmiyet veren Mu'tezile ile Karâmita ve bunlara peyrev olan fırka idi. Felsefe Mu'tezile tarafından ilm-i kelâma, Karâmita tarafından tasavvuf ve kelâma idhâl olunmuş idi.

Asr-ı râbi'-i Hicrî evâsıtında "İhvânü's-Safâ" nâmıyla zuhûr eden bir cem'iyet şerîat, felsefe, teşeyyü' beynlerini cem' etmek istemiş idi. Bu cem'iyetin kendilerine mahsûs olan felsefelerinin dışı şerîat, içi hikmet idi.

Mütekellimîn-i ehl-i sünnetin felsefeden i'râzları Gazzâlî zamanına kadar devâm etti. Gazzâlî'den i'tibâren kelâmiyyîn-i ehl-i sünnet de felsefeye rağbet gösterdiler.

Mütekaddimîn-i[1] sûfiyye de selef-i ümmet gibi ne kelâma, ne felsefeye rağbet göstermemişler idi. Fakat müteahhirîn-i mutasavvıfe müteahhirîn-i kelâmiyyîn gibi felsefeye rağbet göstermişler, felsefeyi ilm-i tasavvuf ile birleştirmişlerdir.

İşte felsefeyi ta'lîm ve teallüm ve tetebbu' husûslarında âlem-i İslâm'da başlıca altı muhtelif mesâlik zuhûr etmiştir:

1- Felsefe-i Mahza Mesleği – Bu meslek felsefiyeyi doğrudan doğruya tetebbu' edip din ve şerîatin taht-ı te'sîrinde bırakmayan meslektir. Asıl felsefe budur. Kütüb-i kelâmiyyedeki hükemâ ve felâsife bu mesleğe sâlik olanlardır. Bu meslek erbâbının en meşhûr sîmâları: Yakub bin İshak el-Kindî, Ebû Nasr-ı Fârâbî, Ebû Ali bin Sînâ, Ebûbekir bin Bâcce, Ebu'l-berekât el-Bağdadî, Ebu'l-velîd bin Rüşd'dür.

2- Felsefe-i Kelâmiyye Mesleği – Bu meslek felsefeyi ilm-i kelâm ile beraber tetebbu' edip usûl-ı felsefiyye ile usûl-ı kelâmiyyeyi mezc ederek kavâid-i kelâmiyye hâricine çıkan meslektir. Ehl-i i'tizâlin ve bunlara peyrev olanların mesleği budur. Bu meslek erbâbının en meşhûr sîmâları Ebu'l-Hüzeyl el-Allâf, İbrahim en-Nazzâm, Ma'mer bin Abbâd es-Sülemî, Amr bin Bahr el-Câhız, Ebû Ali el-Cübbâî, Ebû Hâşim bin Ebî Ali el-Cübbâî, Kadı Abdülcabbâr el-Hamedânî, Ebu'l-Hüseyin el-Basrî'dir.

3- Felsefe-i Karmatiyye Mesleği – Bu meslek medârik-i felsefiyyeyi tahayyülât-ı vecdiyye ve şübühât-ı kelâmiyye ile mezc eden ve beyne'l-müslimîn ilhâd neşr eyleyen meslektir. Bu mesleğe sülûk edenlere Karâmita denir. Karâmita'nın her yerde isimleri ayrıdır: Irak'da Bâtıniyye, Karâmita, Mezdekiyye; Horasan taraflarında Ta'lîmiyye, Melâhide denir. Karâmita'nın dışı mezheb-i Râfıza, içi mezheb-i Mecûs ve Sâibedir. Zenâdikanın, gâliyye-i Ravâfızın, İbâhiye'nin, Muattıla'nın meslekleri budur. Hamdân-ı Karâmıt, Ebû Saîd el-Cennâbî[1], Sinân-ı Mısrî, Hasan Sabbâh bu meslek erbâbının en meşhûr sîmâsındandır.

4- Felsefe-i Muaddile (Safâiyye) Mesleği – Bu meslek şerîat ile felsefe ve teşeyyü' beynlerini cem' edip i'tikādlarınca kemâli bulan bir meslektir. Felsefe-i Safâiyye Bağdad'da asr-ı râbi'-i hicrînin evâsıtında teşekkül etmiş olan "İhvânü's-Safâ" Cem'iyeti'nin ortaya koydukları bir felsefedir. İhvânü's-Safâ risâlelerini yazanlardan isimleri söylenilen şunlardır: Zeyd bin Rifâa, Ebû Süleyman[1] bin Muhammed bin Ma'şer el-Büstî, Ebu'l-Hasen Ali bin Harun ez-Zencânî, Ebû Ahmed el-Mihricânî, el-Avfî. İhvânü's-Safâ resâilinin intişârına en ziyâde hizmet eden ehl-i i'tizâldir. Endülüs'e resâil-i İhvânü's-Safâ'yı idhâl eyleyen Ebu'l-Hakem el-Kirmânî el-Kurtubî (Vefâtı: 458) dir. Resâil-i İhvânü's-Safâ Endülüs'de felsefenin terakkīsine hayli hizmet etmiştir.

5- Kelâm-ı Felsefî Mesleği – Bu meslek mesâil-i fel-

* Bazı ehl-i tetebbuun tahkīkleri mûcebinde Araplar kendilerinden mâadâ olan akvâma "Acem" dedikleri gibi İranîler de kendilerinden mâadâ olan akvâma "Turan" diyorlar.

1 340. sayının 20.sayfadaki tashih gereği değiştirilmiştir.

sefiyye ile mesâil-i kelâmiyyeyi mezc edip her ikisini bir fen hükmünde tutarak kavâid-i kelâmiyye hâricine çıkmayan meslektir. Müteahhirîn-i mütekellimîn-i ehl-i sünnetin mesleği budur. Bu mesleği te'sîs edenler Gazzâlî, Râzî, Âmidî ve Beyzâvî'dir. Fakat müşârun-ileyhimin tarîkatleri mütesâvî değildir. Gazzâlî tarîki: Felâsife-i meşşâiyyeyi veyahud İbni Sînâ ve Fârâbî felsefelerini, ta'bîr-i umûmî ile felsefeyi reddetmeyi akāidden ma'dûd kılan bir tarîki; Râzî ile Âmidî tarîkatleri kelâm ile felsefeyi karıştıran bir tarîkati, Beyzâvî tarîkati ise kelâm ile felsefeyi daha ziyâde **[11]** karıştırıp mevzû'-ı fende eşbâh ve iltibâs gösteren bir tarîkati temsîl eder. Bunlardan mâadâ Urmevî, Şemsüddîn el-Isfahânî, Kadı Adudü'l-Îcî, Taftazânî, Şerîf el-Cürcânî, İbni Hümmâm, Devvânî bu mesleğin en meşhûr sîmâlarındandır.

6- Tasavvuf-ı Felsefî Mesleği – Bu meslek felsefeyi tasavvuf ile beraber tetebbu' edip medârik-i vicdâniyyelerini mesâil-i nazariyye sırasına idhâl eyleyen meslektir. Müteahhirîn-i mutasavvıfenin mesleği budur. Şeyh Muhyiddîn-i Arabî, İbni Sem'în, Tilmisânî, Sadrüddîn-i Konevî, Bedrüddîn-i Sîmâvî, İbni Hud, İbnü't-Tufeyl, İbrahim el-Cilî, Dâvûd el-Kayserî, Abdurrahman Câmî bu meslek erbâbının en meşhûr sîmâlarındandır.

Mesâlik-i sitte arasında tedâhül bulunabilir. Bugün de felsefe-i cedîdeyi tetebbu' etmek isteyenler her hâlde mesâlik-i mezkûrenin birine sülûk edeceklerdir. Felsefe-i Karmatiyye mesleğinden mâadâsı taharrî-i hak uğrunda çalışmışlardır. Felsefe-i Karmatiyye mesleği müntemîn-i ile'l-İslâm olanların, dışı salâh, içi fesâd olanların, zü'l-vecheyn olanların, mülhidînin meslek-i mahsûslarıdır.*

واللهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ[1]

İzmirli

İsmail Hakkı

İSLÂM VE MEDENİYET

– 3 –

Ribâ mes'elesi de, diğer bazı mesâil gibi, müslümanlardan bir çoğunun akıl ve basîretlerine hafî kalmıştır. Onlar anlayamamışlardır ki mes'elede bugün bir muğlakıyet ve mübhemiyet varsa bunun başlıca töhmet ve mes'ûliyeti kendilerine âiddir. Şâhid-i İslâm'ı onların nazarlarında pejmürde kıyafetli, taâkub-ı a'sâr ile kadd ü kāmeti bükülmüş, kuvâ-yı umûmiyyesine vehn-i pîrî târî olmuş bir fertût-ı kühen-sâl şeklinde tecellî ettiren başlıca sebeb onların hakāyık-ı âliyye-i İslâmiyye'yi idrâk ve takviye husûsundaki acz ve taksîrleridir.

Evet, fukahâ ribâ hakkında pek çok şeyler yazmışlar ve bunun mâhiyet ve teferruâtı hakkında lüzûmundan fazla ahkâm istinbât etmişlerdir. Lakin bizim üzerimize de terettüb eden bir vazîfe vardı ki o da fukahânın vaz'-ı mevki'-i ictihâd ettikleri bu ahkâmın, hâl ve mevki' îcâbâtının ve zamanlarına âid şerâit-i hayâtiyyenin taht-ı te'sîrinde sânih olmuş birer netâyic-i fikriyye hudûdunu tecâvüz edemeyeceğini idrâk ve takdîr etmekti.

Biz anlamalı idik ki, İslâm'ın daima pîş-i nigâh-ı takdîs ve tebcîlimizde kāim ve pâydâr olan bir kitâbı var ki, şâibe-i tahrîf ve tebdîlden masûniyetini Münzil-i Kerîm'i taht-ı damân-ı kudsiyyetine almış. Binâenaleyh o bugün daha bidâyet-i nüzûlünde olduğu gibi bütün tarâvet ve bekâretini muhâfaza edip duruyor. Hazreti Ömer bin el-Hattâb radiyallâhu-anhın Resûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimizin ser-i bâlîn-i ihtizârında (لاتختلفوا وَفِينَا كِتَابُ اللهِ)[2] dediği o kitâb-ı mukaddestir. Onun Münzil-i Akdes'i bir mes'ele-i şer'iyyede, ya bir hâdise-i ictimâiyyede nizâ' ve ihtilâf ettiğimiz zaman onun hükm-i fâsılına mürâcaat etmekliğimizi emrediyor: (فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِى شَىْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ)[3] Bu âyet-i kerîmede fasl-ı husûmetin Allah'a ircâındandır maksad *Kur'ân*'a; Resûlullâh'a ircâındandır maksad sünnet-i sahîha-i sâbiteye red ve iâdesidir. Bu böyle olunca artık bizim için gözümüzün önünde durmakta olan bu iki merci'-i muazzamı bırakıp da fukahânın kadîmen kabûl ve takviye ettikleri esâsâta nasb-ı nazar etmek ve onların bu bâbdaki akvâlini, ahvâl-i hâzıraya tevâfuk etmese de, mukteziyyâtından udûl ve inhirâf aslâ câiz olamayan, umûmî birer düstûr şeklinde telakkī etmek ma'kūl ve makbûl bir hareket addolunabilir mi? Maamâfîh şurasını da der-hâtır etmek îcâb eder ki fukahâ-yı izâm bu ahkâmın vaz'ında mukteziyât-ı ahvâle ve zaman ve muhîtlerinin îcâbât ve ihtiyâcâtına tamâmıyla tevâfukunu nazar-ı dikkate almışlardır. Ahkâm-ı ictihâdiyye arasında görülegelmekte olan ihtilâf ve tebâyün hakīkatin bu merkezde olduğunu vâzıhan isbât eder. Ulemâ-yı mütekaddimîn mahsûl-i ictihâdları olarak bir takım ahkâm vaz' ve takrîr ettiler. Fakat kendilerinden sonra gelenler mesâil-i dîniyyede ictihâd kudret ve salâhiyetini nefislerinde göremeyince eslâfı taklîd ve onların vaz' etmiş oldukları usûl ve kavâide temessük kaydı altına girmeyi bir zarûret telakkī eylediler. Fakat taklîd *Kur'ân*'ın kabûl etmediği usret ve hareci ber-taraf etmeye kâfî gelmiyordu. Bu sefer de celb-i teysîr ve tesehhül için hiyel-i şer'iyye kapılarını açmak mecbûriyetinde kaldılar.

Müteahhirîn-i fukahânın istinbât-ı ahkâm nâmına sarf ettikleri mesâînin semere-i gāiyyesi olan bu tedbîrden maksadları Allah'a karşı hud'a ve muhâlefet girîve-

* Mesâlik-i sitte edvâr i'tibârıyla tafsîl olunacaktır.

1 Bakara, 2/220.

2 (أَيُرْفَعُ الْعِلْمُ يَا رَسُولَ اللهِ وَفِينَا كِتَابُ اللهِ) şeklinde, Ahmed ibn Hanbel, *Müsned,* 23990.

3 Nisâ, 4/59.

sine sülûk etmek değil, kudret-i fikriyyelerinin müsâadesi nisbetinde sâha-i muâmelâtı tevsî'den ibâret olduğuna şübhe yoktur. Yalnız Cenâb-ı Hak müctehid-i musîbe iki ve müctehid-i muhtie bir ecir ihsân ettiği düşünülürse bundaki hikmet ümmet-i İslâmiyye'yi ictihâda tergîb ve teşvîk ve kendi kendilerini taklîd vartalarına atmak, umûr-ı ictihâdiyyede fikir ve teemmül ve bunların ihtiyâcât-ı hâl ve zamana derece-i tevâfukunu tedkîk zahmetini ihtiyâr etmeksizin başkalarının fikir ve ictihâdına istinâd ederek o dâirede mahsûr kalmak gibi hâlâttan tevakkīye sevk etmekten başka bir şey midir?

Biz hiyel-i şer'iyyenin kabûl ve tervîcine tarafdâr olmamakla beraber şerîate bu gibi şeyleri vaz' ve idhâl edenlerin serâir-i mahlûkātı alîm ve habîr olan Hâlık-ı **[12]** Zü'l-celâl'e karşı irtikâb-ı hud'a dâiyesinde bulunmadıklarına da vicdânen kāniiz. Bu hâller ulemâ-yı şer'in def'-i meşakkat ve celb-i teysîr yolundaki ictihâdât-ı fikriyyelerinin bir şekl-i garîbde tecellîsinden başka bir şey değildir.

Kavâid-i umûmiyye hakkındaki mütâlaâtımızda bu kadarla iktifâ ederek ribâ mes'elesi hakkındaki fikr-i kat'îmizi serd ve îzâh edelim. Âlem-i İslâm'daki ahkâm-ı istinbâtıyye ve ictihâdiyyeyi bir esâs-ı metîn ve sâlime rabt etmek husûsunda tesâdüf edilegelmekte olan müşkilâtın hakīkī âmillerinden biri şudur ki: Fukahâ kendi aralarında bir takım elfâzı ıstılâh şeklinde kabûl ve bunlara mahdûd ve muayyen bir takım ma'nâlar kabûl ve tahsîs etmişlerdir ki bu ma'nâlar, *Kur'ân*'ın, hîn-i nüzûlünde müsta'mel ve beyne'l-Arab ma'rûf ve me'lûf olarak, kasd etmiş olduğu maânîye muhâlif de olsa bu tehâlüf ve tebâyün makāsıd-ı ıstılâhiyyenin tağyîr ve tebdîli için bir sebeb teşkîl edemez.

Onlar meselâ ribâdan bahs ettiler mi şu ve şudur diye ta'rîf ve onu ribâ-yı fazl ve ribâ-yı nesîeye taksîm ederler. Sonra tahrîm-i ribânın illeti hakkında bir çok efkâr ve mütâlaât serd edilir. Mâhiyet-i illet hakkındaki ihtilâf-ı ârâ envâ'-ı ribâya dâhil olan, olmayan a'yânın takdîr ve ta'yîni husûsundaki re'y ve mezheblerine de sirâyet eder ve bu bâbda dûr u dirâz akvâl serd ve ityân edilir.

Ben birkaç seneden beri bu ribâ mes'elesinin müslümanlar için bir ukde-i hâtır teşkîl ettiğini efvâh-ı nâsda deverân eden sözlerden anlıyordum. Müslümanların Cenâb-ı Hakk'a karşı irtikâb-ı kizb ve iftirâ etmek ve Kitâb-ı Kerîm'in tazammun ettiği âyât-ı muhkemeye karşı kalben bir hiss-i muhâlefet ve i'tirâz beslemek mevki'-i hatar-nâkinde kalmalarından korktuğum için bu bâbda mufassal bir nutuk îrâd etmiş idim ki muhteviyâtı esâs-ı mes'ele etrâfında deverân etmekte olan bütün şübhe ve tereddüdleri izâleye kifâyet edeceğine şübhe yoktur. Bu nutuk matbû' ve mütedâvildir. Şurada nutkun ihtivâ ettiği îzâhât ve tafsîlâtı serd ve beyâna makāmın müsâadesi olmadığından icmâlen hikâye-i meâli ile iktifâ edeceğiz.

Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlü anında Araplarca ma'lûm olan ribâ, ribâ-yı nesîe idi. Ribâ-yı nesîe, birinin diğerine fâiz mukābilinde bir mâl ikrâz etmesinden ve müddet-i muayyenenin hulûlünde medyûn edâ-yı deyn etmediği takdîrde ikrâz müddeti temdîd ve nemânın taz'îf edilmesinden ibârettir. Araplar bu sûretle her ay nihâyetinde ribâyı tezyîd ederler ve bu sûretle nemâ re'sü'l-mâlın ez'âf-ı muzâafına bâliğ olurdu. [1](يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا لَا تَاْكُلُوا الرِّبٰوا اَضْعَافًا مُضَاعَفَةً وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ) âyet-i kerîmesi bundan dolayı nâzil olmuştur. Müfessirîn ribâ-yı muzâafın âyette tahsîs bi'z-zikr edilmesi nüzûl-i âyet hengâmında Araplarca ancak bu nevi' ribânın ma'lûm ve mevcûd olmasından ileri geldiğini söylüyorlar.

İşte buradan anlaşılıyor ki âyet-i kerîme münhasıran ribâ-yı muzâ'âf hakkında nâzil olmuştur. Bu nevi' ribâyı helâl i'tikād edenler nass-ı sarîh-i *Kur'ân*'ı inkâr ettiklerine binâen kâfirdirler. Maamâfih milel-i gayr-i müslime de kavânîn mevzû'alarında bi'l-ittifâk bu nevi' ribâyı tecvîz etmezler.

Muzâaf olmayan ribâya gelince bu, kıyâs tarîkiyle tahrîm edilmiştir. Binâenaleyh bu mes'ele ribâ-yı muzâaf mes'elesi gibi değildir, çünkü ribâ-yı muzâafın hürmeti sırf nass-ı *Kur'ân* ile sâbit olup gayr-ı muzâaf olan ribânın tahrîmi ise bir mes'ele-i ictihâdiyyedir.

Tefâsîre, şâyân-ı i'timâd fıkıh kitaplarına mürâcaat etmeden bu bâbda serd-i i'tirâz hakkına kimse mâlik değildir. Sözlerimiz kāriîn-i kirâma kanâat bahş olmazsa eimme-i mezâhib ve muhakkıkīn-i ulemâya âid akvâl-i adîde ile iddiâmızı te'yîd edebiliriz.

Ribâ-yı gayr-ı muzâaf bir mes'ele-i ictihâdiyye olunca işin kolay ciheti aramızda ulemâ, ülü'l-emr, halîfe-i muazzam mevcûd iken ve elimizde *Kur'ân*'a, sünnete, usûle âid bu ve belki de bundan daha müşkil ve mu'dıl mesâilin halline kâfî kavâid-i külliyye bulunurken bu mes'eleyi bir sûret-i halle iktirân ettirmekten ibâret idi.

Esâsen kavâid-i âtiyye meydanda iken daha başka türlü ne gibi kavâid-i külliyye aramaya ihtiyâc vardır:

1) [2](اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ)

2) [3](وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِى الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ) – *Kur'ân-ı Kerîm*

3) [4](إِنَّ هَذَا الدِّينَ يُسْرٌ فَأَوْغِلُوا فِيهِ بِرِفْقٍ وَلَنْ يُشَادَّ الدِّينَ) – Hadîs-i şerîf

4) [5](المشقة تجلب التيسير) – Kāide-i usûliyye

---

1 Âl-i İmrân, 3/130.

2 Bakara, 2/185.

3 Hacc, 22/78.

4 Ahmed ibn Hanbel, *Müsned,* 351. (فَأَوْغِلُوا فِيهِ بِرِفْقٍ) ibaresi 13052 numaralı başka bir hadiste yer almaktadır.

5 "Zorluk kolaylığı getirir."

Bu gibi kavâid şerîat-i mutahharada cidden kesîrdir.

İşte her zaman ve her yerde İslâm'ın ahkâm-ı ictihâdiyyesinin ibtinâ, diyânet-i Hanîfiyye'nin usûl ve erkânının istinâd ettiği şeyler bu gibi metîn kāideler, sâbit esâslardır. Eimme-i sâbıka ile kıyâsât ve ictihâdât-ı zâtiyyelerini münâkaşa edebilmek bizim de salâhiyet-i dîniyye ve mezhebiyyemiz dâhilinde olduğu esâsı kabûl edilince artık bu bâbda yapılacak şey, kibâr-ı ulemâmız biraraya gelerek selef-i sâlihin bu mes'ele hakkında ictihâd tarîkiyle vermiş oldukları hükümleri tedkīk ve bu bâbda bir hüküm ve karâr ittihâz etmektir. Ahkâm-ı ictihâdiyyede eimme-i selefle mücâdele kapısını açmamayı iltizâm ediyorsak o zaman da ashâb-ı re'y ve nazardan ve ulü'l-emrden bir hey'et teşekkül ederek tedkīkāt-ı amîkada bulunmalı. Bunlar mesâil-i mebhûsenin ta'dîl ve tağyîriyçün zarûret hissederlerse [1](الضرورات تبيح المحظورات) kāidesine tevfîkan îcâb eden ta'dîlât ve tağyîrât yapılmalı ve fakat bunda mikdâr-ı zarûret tecâvüz edilmemelidir.

İşte ribâ mes'elesi hakkında yapılması lâzım gelen ve havâss-ı müslimîn için yapılması her zaman taht-ı imkânda bulunan şey budur. Bu şerâit **[13]** dâhilinde ittihâz edilecek bir karâr şübhe yok ki ahkâm-ı dîniyye sırasına geçer. Çünkü

(وَلَوْ رَدُّوهُ اِلَى الرَّسُولِ وَاِلٰى اُولِى الْاَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ)[2] ve (فَاِنْ تَنَازَعْتُمْ فِى شَىْءٍ فَرُدُّوهُ اِلَى اللّٰهِ وَالرَّسُولِ)[3] ve (وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ اُمَّةٌ يَدْعُونَ اِلَى الْخَيْرِ وَيَاْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ)[4]

âyât-ı kerîmesinin medlûlü de bunu iktizâ ediyor.

Eslâf-ı ulemânın kabûl ettiği asl-ı kıyâs hakkındaki fikrimize gelince onlar bu bâbda [5](الشريك فى المغنم شريك فى المغرم) kāidesine ittibâ' etmişler ve elhak isâbet de etmişlerdir. Çünkü bu kāide-i fıkhiyye kadar muhâfaza-i hukūk-ı âmme ve beyne'l-halk te'yîd-i erkân-ı adl ü merhamet gāyesini dâmin olabilecek âlemde bir düstûr-ı hikmet bulmak imkânı yoktur. Cenâb-ı Hak bir işin külfet-i husûlünü başkaları çeksin de menfaati bir şahsa âid olsun, buna adâlet ve re'fet-i ilâhiye hiçbir vechile kāil olmuyor. Bunun içindir ki sa'y ü amelin bir cihete ve re'sü'l-mâlin diğer cihete âidiyetinden ibâret olan şirket-i mudârebeyi şerîat mübâh kılmıştır. Çünkü bu nevi' şirket muâmelât-ı iştirâkiyyenin intâc edeceği kâr ve zarar mütesâviyyen her iki cihete tevzî' ve taksîm ediyor.

Şerîat-i İslâmiyye *Kur'ân*'ın ân-ı nüzûlünde bile bugünkü iktisâdiyyûn arasında cârî olan nazariyyeye muvâfık olarak malı, nakid ve amelden ibâret olmak üzere iki kısma tefrîk etmiştir. Nazar-ı şer'de amel ile nakid mâliyet husûsunda mâhiyetleri yekdiğerine müsâvî birer nevi' olup her ikisi de istifâde ve tenmiye için isti'mâl olunurlar. Binâenaleyh az mikdârda ribânın cevâzı kabûl edildiği takdîrde bu, müstakrizin deyni ribâ ile beraber taahhüd ve tahammül etmesini intâc eder. Fakat olabilir ki bu kimse aldığı parayı tenmiye ettiği esnâda ya tabîî bir âfet veyahud kesâd-ı ticâret sevkiyle re'sü'l-mâlini gāib eder. Bu sûrette şöyle bir hâl muvâcehesinde bulunulmuş olacak ki medyûn bütün zarar ve ziyânların bâr-ı tazyîkı altında ezilecek; dâyin ise alâ külli hâl re'sü'l-mâlini ve onunla beraber mikdâr-ı muayyen nemâsını da taht-ı emniyette bulundurmuş olacak. Böyle bir hâl ise gerek tînet-i beşeriyyede merkûz olan hiss-i nasfete, gerek adâlet ve merhamet-i ilâhiyyeye her vechile münâfîdir. Fakat bir de şirket-i mudârebeye atf-ı nazar eder isek onun şerâit-i in'ıkâdiyyesi arasında Cenâb-ı Hakk'ın insanlar arasındaki adâlet-i bâhiresinin tecellî-i âsârını pek celî bir sûrette müşâhede ederiz.

Eğer âlem-i İslâm muâmelât-ı iktisâdiyyelerinde mudârebe ile iktifâ edebilip Avrupa akvâmıyla ihtilât mecbûriyetinden vâreste olsalar ribâ muâmelâtını ihtiyâra icbâr edecek bir zarûret mevcûd olmadığına biz de kāil olur ve binâenaleyh mikdârı neden ibâret olursa olsun envâ'-ı ribâdan birini istibâhaya ihtiyâc olmayacağı fikrinin en büyük mürevviclerinden olur idik. Fakat mâdem ki bugün kâffe-i aktâr-ı İslâmiyye Avrupa'nın gāret-i iktisâdiyyesine hedef olmuş ve ümem-i İslâmiyye muâmelât-ı mütekābile-i ticâriyyeleri i'tibârıyla ictinâbı gayr-ı kābil bir sûrette birbirine girişmiştir; artık bugün yapılması kat'iyyen lâzım olan bir şey varsa o da bu mes'eleyi hâiz olduğu ciddiyet ve ehemmiyetle mütenâsib bir sûrette nazar-ı dikkate almak ve hîle-i şer'iyye ve emsâli tedâbîri bir tarafa bırakarak müslümanların vicdânlarını büyük siklet ve ıztırâbdan kurtaracak ve muâmelât-ı hayâtiyyelerinde kendilerine suhûlet bahş olacak kat'î ve hakīkī bir hüküm ve karâr ittihâz etmektir. Eğer onlar bu husûsda te'lîf-i efkâra muvaffak olabilirlerse müslümanlar için bir sünnet hüküm ve mâhiyetini iktisâb eder. El-yevm mevcûd olan zarûretler hakkında söylenecek bir çok sözlerimiz vardır ki şu vechile icmâli kābildir:

El-yevm hükümrân olan zarûretler üç kısımdır:

1) Zarûret-i âhâd,

2) Zarûret-i akvâm,

3) Zarûret-i hükûmât.

Şu mebhasde sözü saded hâricine çıkmak derecesinde uzatmış olduğumuzdan bunların tafsîlini fırsat-ı diğerin zuhûruna ta'lîkan hatm-i kelâm ediyorum.

Abdülaziz Çâviş

---

[1] (تبيح) kelimesi (تليح) şeklinde yazılmıştır. "Zaruretler mahzurları mübah kılar."

[2] Nisâ, 4/83. "Zaruretler mahzurları mübah kılar."

[3] Nisâ, 4/59.

[4] Âl-i İmrân, 3/104.

[5] "Ganimette ortaklık, kayıpta ortaklıktır."

MAKĀLÂT

ASQUITH KABİNESİ

Dünyâyı Ateşe Salanların İzmihlâli Karîbdir

Thames nehrinin kenarında korkunç Gotik tarz-ı mi'mârîsiyle arz-ı endâm eden İngiliz Parlamentosu, müslüman düşmanlarının gayûr uzuvlarına ictimâ'gâh olmuş bir mefsedet ocağıdır. İslâm düşmanı olan İngiliz meb'ûsları hep bu ocağın muhît-i zulmet-nisârı altında Müslümanlık âlemi için kanlı vak'alar istihzârıyla meşgûl oldular. Hak ve adâletin, hürriyet ve medeniyetin bugünkü kahraman müdâfi'leri (!) hep burada ictimâ' ederler. Avrupa parlamentoları miyânında bizim için en ziyâde tedkîk ve mütâlaaya şâyân bu karanlık ocak, bu mahûf binâdır. İngiliz liberalleri dâhîsi olan Gladstone mekteb-i siyâsîsinin tilmîzleri, bir zamanlar kâinâta adl ü hürriyet derslerini telkîne yeltenen bülend-âvâz hatîbleri o meşhûr nutuklarını burada îrâd ederlerdi. Hadd-i zâtında pek büyük ve kıymetdâr olan ve fakat İngiliz rûhuyla aslâ münâsebeti bulunmayan efkâr-ı âliyyeyi hâricte herkes takdîr eder, alkışlardı. O zamanlar akvâm-ı cihâna bunların mâhiyet-i redîelerini bildirmek, inandırmak mümkün müydü? Kalleş herifler dünyâyı **[14]** aldatmışlar; hürriyet ve medeniyetin yegâne hâmîsi kendileri olduğuna herkesi inandırmışlardı. Lakin harb-i hâzır İngiliz siyâsetinin iç yüzünü an'anesiyle ortaya koyduğundan kendilerinin ne kadar hâdim-i insaniyyet ve hürriyyet, ne kadar hakşinâs ve medeniyetperver oldukları tezâhür etti. Bilhassa müslümanlarca pek ma'rûf olan Mister Gladstone İslâm aleyhindeki şedîd beyânâtını hep bu meş'ûm ocağın siyâset sahnesinde îrâd eder, Müslümanlığı –kendi siyâsî hulyâsınca– mahvedecek düstûrları hep bu parlamento köşelerinde müzâkere ederdi. Bu sâl-hûrde siyâsî koridorlarda gezerken bile redingotunun cebinden asılan kırmızı mendile enfiyesini siler ve her vesîleden bi'l-istifâde İslâm'ı tahkîr etmeyi unutmazdı. Gladstone Kitâbullâh'ı, *Kur'ân-ı Kerîm*-i zî-şânı tahkîr etmekle yalnız müslüman düşmanlığını izhâr etmiş olmadı; hakîkî Protestan evsâfını da hâiz olmadığını isbât etti.

İngiliz târîh-i siyâsîsinin bir zamanlar pek buhrânlı zamanlarında icrâ-yı fesâd eden Gladstone'u istihlâf eden aynı fırkaya, Liberaller Fırkası'na mensûb Asquith o makāma geldi. Asquith kabinesi târîh-i teşekkülünde Gladstone'dan, bu İngiliz liberalinin ta'kîb ettiği İslâm düşmanlığı siyâsetinden aslâ inhirâf etmedi, belki bu tarz-ı siyâseti teşdîd etti. Asquith kabinesinin en başında medeniyet düşmanı Sir Edvard Grey'i zikr edersek yanlış bir zehâbda bulunmuş olmayız. Mister Winston Churchill, Mister Samuel, Lord Kitchener de bunun peykidirler. Asquith ve Grey'in Balkan Muhârebesi'nde hissiyât-ı İslâmiyye'yi rencîde eden beyânât-ı siyâsiyyeleri, parlamento a'zâları arasında İslâm'a Balkanlar'da bir darbe indirmeye sâik bir komitanın teşekkülü, Mısır'da Lord Cromer riyâsetinde Danişvay hâdisesinin faslındaki haksızlıklar, Hindistan'da Kanpur hâdisesinde Lord Hardinge'in tarz-ı hareketi… İşte Liberal hükûmeti adamlarının bu kabîl harekât-ı gayr-ı lâyıkası âlem-i İslâm'da galeyânlar husûle getirdi. Hindistan'dan, Mısır'dan âvâze-i nefret bütün kuvvetiyle yükseldi. Londra tiyatrolarında binbir gece hikâyeleri vaz'-ı sahne edildi. Sinemalarda İslâmiyet'i tahkîr, müslümanları rencîde edecek şerîdler gösterilmesine İngiliz hükûmeti muâvenet-i nakdiyyede, müzâherette bulundu. Bu sûretle İngiliz efkâr-ı umûmiyyesine Müslümanlık vahşetten ibâret olduğu fikrini verecek piyesler oynatıldı, korkunç kurdeleler gösterildi, makāleler yazdırıldı, konferanslar verildi. Hâsılı efkâr-ı umûmiyyeyi kendi lehlerine celb edip harekâtlarında daha serbest bulunmak için zeminler hazırladılar. İşte hep bunlar Liberal kabinesinin icrâât-ı siyâsiyyesinden idi.

Birkaç sene evvel İrlanda Muhtâriyet İdâresi Kānûnu mes'elesinin zuhûruyla İngiltere'de Liberallere karşı hoşnûdsuzluklar başgösterdi. Mâliye Nâzırı Lloyd George'un (Anşurans akt=Insurance act) Kānûnu'nun mevki'-i tatbîka vaz' olunmasıyla muhâlefetler tezâyüd etti. Geçen sene İrlanda mes'elesi Mister Edward Carson'un gayret ve teşebbüsât-ı vataniyyesiyle Liberaller kabinesine pek büyük endîşeler verdi. Liberaller dâhil-i memlekette icrââtlarıyla halk arasında tahassul eden alâim-i nâ-hoşnûdîyi izâleye kādir olamayarak mesâil-i dâhiliyye karma karışık bir hâle gelmiş iken sulh-ı umûmîyi ihlâl edip bugünkü müdhiş harbe sebebiyet verdiler. Fakat garb ve şarkda on aydan beri cereyan eden bu muhârebât da İngilizler için mûcib-i şeref olmadığından artık İngiliz efkâr-ı umûmiyyesi galeyâna başladı. Zâten birkaç seneden beri Liberaller kabinesine karşı mevcûd olan hoşnûdsuzluklar büsbütün şiddet kesb etti. Nihâyet Asquith ve şürekâsı muhâfaza-i mevki' edemeyeceklerini anlamaları üzerine atılmış oldukları girdâb-ı siyâsîye târihî rakîbleri olan Muhâfazakârları da sürüklemek istediler.

Şimdi muzmahil olmak üzere bulunan Liberallerin yegâne maksadları Muhâfazakâr dostlarını da tutulmuş oldukları bu tayfun-ı siyâsette kendileriyle birlikte mahv ü harâb etmektir. Biz İngiltere'de teşekkül edecek muhtelit kabineye Balfor gibi siyâsî ve âlim-i iktisâdî bir zâtın dâhil olmayacağını düşünmekte haklıyız. Çanakkale'de Osmanlı bahâdırlarının, kalpleri nûr-ı îmânla müncelî olan bu mücâhidîn-i İslâmiyye'nin şanlı süngüleriyle Akdeniz'in köpüklü dalgaları arasında mahv olup gitmekte olan İngiliz askerleri kurbanı oldukları Liberal Fırkası'nın rezâletlerini ancak onların kanlarıyla temizleyebilirler. Garbda Alman ve Avusturya'nın, şarkda bizim temâdî

etmekte olan zaferlerimiz inşâallâh yakında İngiliz kabinesini alt üst edeceğine emîn olalım.

MATBÛÂT

AVRUPA'NIN KADIN HÂLİ

İkdâm refîkımızın sâhib-i imtiyâzı Ahmed Cevdet Bey'in İsviçre'den gönderip 6559 numaralı nüshasında münderic başmakālesinden şu fıkrayı ber-vech-i âtî kayd ediyoruz:

"Avrupa medeniyetinin fenâlıkları sefâhetin haddi aşmasından ileri geliyor. Kadınların ahvâli dolayısıyla bize i'tirâz eden Avrupa'nın dahi kadın hâli aslâ ve kat'â iyi değildir. Avrupa bu hâli, bir sûret-i umûmiyyede ahlâk kāidesine tevfîk edebilmek yolunu bulursa o zaman Avrupa'daki medeniyet daha insâniyetkârâne devâm edebilir."

BEYNE'L-İSLÂM IRK FARKI YOKTUR

Yine mûmâ-ileyh 6562 numaralı *İkdâm*'da yazıyor.

Müellif (*Revuepolitik İnternasyonal* mecmûasında bir makāle neşreden **[15]** İngiliz muharrirlerinden Marmaduce Pickthall) İngiltere'nin Şark hakkındaki yanlış zanlarını tashîh ediyor ve ez-cümle Hilâfet'e nakl-i kelâm ediyor ve bütün efrâd-ı İslâmiyye'nin ırk farkı olmaksızın Hilâfet'e sâdık olduğunu ve bu husûsda muhâlefetten bâhis olan sözlerin doğru olmadığını ve ehl-i İslâm Halîfe'nin bekā ve muvaffakiyeti için duâlar ettiklerini beyân ile Avrupa'da ihtilâf mes'elesini çıkarmak isteyenlerin İslâmiyet'le münâsebetleri olmadığını ityân ediyor."

MÜSLÜMANLIK RÂBITASI

Akvâm-ı İslâmiyye Arasındaki Ayrılık Gayrılığı Bitirmiştir.

İslâmiyet'in akvâm-ı İslâmiyye arasında husûle getirdiği irtibâtın ne kadar metîn ne kadar hârikulâde olduğunu gören düşmanlar bu râbıta-i vahdeti parçalamak için ellerinden gelen her türlü fenâlığı, her türlü mefsedeti icrâdan çekinmiyorlar.

Bu uğurda şimdiye kadar nice milyonlar sarfettiler, birbirinin öz kardeşi bulunan akvâm-ı İslâmiyye arasına ne kadar müfsidler saldırdılar. Öyle iken hiçbir teşebbüs, hiçbir cereyan bu râbıta-i dîniyyeyi zerre kadar sarsamadı. Onun karşısına dikilmek, onu söndürmek isteyen her rûzgâr parça parça dağılıp mahvoluyor. Bu hakîkat güneş gibi parlayıp dururken düşmanlar hiçbir şeyden ümîdvâr olmasınlar. Vahdet ve uhuvvet-i İslâmiyye ezelîdir, ebedîdir. *Kur'ân* yeryüzünde bâkī kaldıkça bu râbıta da bütün kulûb-ı İslâm'da râsih ve pâydârdır. İngilizler Asya'daki müslüman kavimlerini târihce, an'anâtce ayırmak; bu sûretle aralarına yabancılık hissi sokarak o vahdet-i uzmâyı sarsmak istiyorlar. Lakin beyhûde yorgunluk, boşuna mesâ'î!

İşte "Muvahhid Ma'sûm" Bey'in 9224 numaralı *Sabâh*'da mevzû'-ı bahs ettiği bu mes'eledir. Mûmâ-ileyh İslâmiyet'in ahvâl-i ictimâiyye üzerindeki nüfûz ve hâkimiyetini, akvâm-ı İslâmiyye arasında te'sîs ettiği vahdetin hiçbir şeyle sarsılmak mümkün olmadığını ne kadar vâkıfâne, ne kadar müdellel îzâh ediyor. Şâyân-ı ehemmiyet olan bu makālenin ber-vech-i âtî aynen naklettiğimiz fıkarât-ı mühimmesi kemâl-i dikkatle mütâlaa edilmelidir:

"Bilmem iki ay oldu mu? Yoksa daha ziyâde mi geçti. *Times* gazetesi gülünç bir mes'ele meydana çıkarmıştı. Târih ve an'anât bahsi! Buna bir de edebiyât karıştırılıyordu. *Times*'in fikrine göre İran'la Hindistan'ın geçirdiği hayât-ı târîhiyye, Asya'daki akvâm-ı İslâmiyye'yi iki kısma ayırıyor. Buralarda yaşayan müslümanlarla Osmanlılar arasında râbıta-i dîniyyenin izâle edemediği bir yabancılık tasavvuru, *Times*'in ta'kīb ettiği makāsıd-ı mehînâneyi okşamış. İki muhtasar cümle ile uhuvvet-i İslâmiyye esâsının bütün kuvvet ve şevketi –ceffe'l-kalem– inkâr ediliverilmek isteniliyor. Buna karşı insan kendi nezâhet hissine isyân edip de âmiyâne bir ta'bîrin şiddet-i belâğatine mürâcaat etmek ister: "Kaparmısın?" diyeceği gelir.

Gûyâ arada vahdet-i İslâmiyye bir irtibât husûlünü te'mîn edemiyor imiş de meselâ edebiyâtta sathî bir fark, sanâyi'deki başkalık, şerâit-i muâşeret husûsundaki ihtilâf, yukarıda dediğimiz gibi yabancılığı mûcib oluyormuş!

İslâmiyet'in en âlî mahsûsâtından biri de bütün ictimâiyyâta nüfûzudur. Nüfûzu mu? Bunu yanlış söylüyorum. İslâmiyet, ahvâl-i ictimâiyyenin sâdece nâzımı değil, sâde hâkimi de değil, müessis ve hâkimidir. Edyân-ı sâire bizim vahdet-i rûhiyyemizi anlayamaz. Çünkü ekser-i mezâhib, yalnız duâ, ibâdet, i'tikādiyât üzerine müessesdir. Bu üç esâs hâricinde diyânetin müdâhale edeceği pek az husûsât görülüyor.

İslâmiyet ise bilakis beşerin her türlü ihtiyâcât-ı ictimâiyyesinde intizâm ve adâleti emreden bir mürşid olmuş, onun şahs-ı ma'nevîsi üzerinde ikāme-i nüfûz etmiş mürebbî gibi yaşamış evlâd gibi yaşatmıştır. Bâdiyede, köyde, şehirde el-hâsıl dünyânın her tarafında bir müslüman tâ muhît-i âileden, maîşet, vatan, milliyet, hattâ bütün insâniyet âlemine kadar hayat ve hilkatin

kendi uhdesine tevdî' ettiği vezâifi, tâbi' olduğu kānûn-ı mukaddese tevfîk eder. Revâbıt-ı muâşeret, ahlâkıyât, târih ve an'anât, belki bir çok ihtisâsât bile bu kānûnun ahkâmından külliyyen hâriç değildir. Terakkıyât-ı a'sârın tevlîd ettiği âsâr-ı tahavvülü İslâmiyet nâmusca fedâkârlıktan, –çünkü bu mümkün değildir– müsâmaha-i ahlâktan, –daha kat'î söyleyeyim– fenâlıktan mücerred bir müsâade ile kabûl eder. Kendi terakkīden korkmaz. Cehl mâni' olmadıkça terakkīyi lütf-ı imdâdı hazırlar. İctihâdâtı önünde hasenâtın kapıları kendi kendine açılır. İslâmiyet!... Fakat onu pek iyi bilmek lâzımdır. Bilenler bilmeyenleri her zaman irşâd ederler. Bir noktada ayrılır gibi olanlar diğer noktada tamâmen birleşirler. Bu zâbıta-i diyânet bin üç yüz otuz senedir, dünyânın dört ucundaki anâsır-ı İslâmiyye arasında esâsa âid vahdeti vikāye ettikten sonra mümâselet-i etvârı, ittifâkı, ittihâd-ı fikr ve nazarı halelden mahfûz tutmuştur.

Âdâtın ne hükmü olur? Târih birdir. Edebiyât, fikr-i hikmet, yazı, san'at, görüş, düşünüş arada mevcûd olan temâs noktalarını gāib etmemiştir. Bir Hindli, bir Buhâralı, Arap, Acem yekdiğerini tanıyıp anlamakta güçlük çekmez. Konuşursa rûhunu okuyabilir. Ticârette, hayât-ı siyâsiyyede, umûmî mefkûrelerin te'sîsinde bu tanışmanın ne büyük bir kıymeti olduğunu müterakkī milletler takdîr ederler.

Hâricî düşmanlarımız akvâm-ı İslâmiyye'nin ittihâd-ı müstakbeli karşısında yalnız âdât, an'anâtça yabancı kalmalarını kendileri için bir zafer, bir medâr-ı tesliyet addediyorlar. Târihen ittihâdımız söz götürmez. Benim büyük tanıdığım zevât, Ömerler, Aliler (radiyallâhu anhümâ) kimler ise Çin'deki anâsır-ı İslâmiyye'nin büyükleri de onlardır. Âdâtça ayrılığımız dine değil, kavmiyete bile müessir olmuyor.

Terakkıyât-ı garbiyye kucaklandığı sırada üç yüz milyon müslümanın nâtıka-i müşterekesi olan lisânlar, edebiyât gözden düşürülmemeli! Her tarzı, her revişi başka başka takdîr ve ihyâ etmeli. İşte ancak bu sâyededir ki büyük ümîdlere doğru yürümek müyesser olur. İşte bu sâyededir ki hâricî düşmanlarımız bizim tanışmamamızdan istifâde edemezler. Onu bizim başımıza kakamazlar."

[16] **ŞUÛN**

İ'TİLÂF-I MÜSELLESE KARŞI CİHÂD-I İSLÂM

Çanakkale: Teblîgât-ı resmiyye:

6 Mayıs: Çanakkale Cephesi'nde dün dahi kara cihetinde bir hareket olmadı. Denizde: Dört Mayıs'da mestûr sâhil bataryalarımızın ateşleriyle Defence zırhlısı demir attığı mahalli terke ve hem de karadaki bataryalarımıza karşı icrâ etmekte olduğu ateşi kesmeye mecbûr edilmiştir. 5 Mayıs'da sabâhleyin bir torpido muhrible Şarlman [Charlemagne], Henri zırhlıları Rumeli mıntıkasında piyade mevzi'lerimize ateş açmışlar ve Anadolu'daki bataryalarımızın mukābelesiyle geri çekilmişlerdir. Öğleden sonra İnflexible ve Lord Nelson zırhlıları da aynı sûretle ateş etmeye kalkışmışlar bunlar da aynı mukābele ile tard olunmuşlardır. Lord Nelson yanlış endâhtıyla denize 200 mermi düşürmüştür. Zâyiâtımız iki nefer mecrûhdan ibârettir.

7 Mayıs: Çanakkale Cephesi'nde 6 Mayıs sabâha karşı Arıburnu'ndaki düşman mevzi'-i müstahkemine taarruz edildi. Kıtaâtımızın tasavvur olunmaz yararlıklarıyla bu taarruzdan beklenen maksad hemen elde edilmiştir. Sağ ve sol cenâhda düşman ileri mevzi'lerinden tard olundu. Merkezde düşman siperlerine takarrüb edildi. Sol cenâhdaki kıtaâtımız düşmanın kısmen siperlerini işgāl eylemiş ve düşmandan mevziinde iki makineli tüfenk (mitralyöz) iğtinâm eylemiştir. Öğleden sonra her zaman olduğu gibi düşmanın gemi ateşleri himâyesinde sağ cenâhımıza karşı yapmak istediği mukābil taarruzları, pek küllî telefât ile püskürtülmüştür. Tayyârelerimiz bu taarruzlarımızda muvaffakiyetli hizmetler îfâ ettiler. Cenûbda Seddülbahr mıntıkasında 5-6 Mayıs gecesi düşmanın icrâ eylediği mukābil ta'arruz suhûletle def' edilmiştir. Boğaz medhal karşısındaki düşman zırhlıları ileri sürülen bataryalarımızla dün ber-mu'tâd ateş teâtî ettiler. Şarlman zırhlısına bir mermi isâbet etmiştir. Seddülbahr'de düşman ordugâhıyla topçu mevzi'leri sâhil bataryalarımızın muvaffakiyetli ateşleriyle döğülmektedir. Düşman bu netîce ile topçu mevzi'lerini tebdîle mecbûr olmuştur.

8 Mayıs: Çanakkale Cephesi'nde: Şimâlde Arıburnu'nda 6-7 Mayıs gece yarısından sonra sağ cenâhımıza karşı düşmanın taarruz teşebbüsü tarafımızdan gördüğü şedîd mukābelelerle akīm kalmış, merkez ve sol cenâhımıza doğru icrâ eylediği taarruzlar dahi aynı sûretle azîm zâyiâtla püskürtülmüş ve telaşla ric'atlerinde seksen kadar maktûllerini mevzi'de terk etmişlerdir. Bu mıntıkada dün bir hareket olmadı. Yalnız tayyâremiz düşman üzerine isâbetli bombalar attı. Bir bomba büyük nakliye sefînesine düşmüştür. Dün sabâh cenûbda, Seddülbahr'de denizden gemi ateşleriyle himâye gördükleri sol cenâhımıza ateş baskını sûretinde icrâsına kalkıştıkları taarruzu başaramayarak mukābil taarruz ve süngü hücûmlarımızla def' edilmişlerdir. Medhal civârındaki düşman sefâini sol cenâhımıza karşı akīm kalan taarruzlarını şiddetli ateşleriyle himâye ve ileri götürmeye çalıştıkları sırada Anadolu sâhilindeki ileri bataryalarımız düşman zırhlılarına muvaffakiyetli endâhtlar icrâ eylemiş ve Majestic,

Albion sisteminde iki zırhlısına müteaddid isâbetler görülmüştür.

9 Mayıs: Dün Çanakkale Cephesi'nde karada hafif piyade ve topçu ateşleri teâtîsinden başka bir hareket olmamıştır. İki İngiliz zırhlısı dün sabahleyin Anadolu ve Rumeli'deki piyade mevzi'lerimizi bombardıman ederken sâhil bataryalarımızdan biri İngiliz zırhlısına iki mermi isâbet ettirmesiyle zırhlı evvelâ Morto Limanı'na ilticâ etmiş ve ba'dehû boğaz hâricine çekilmiştir.

10 Mayıs: Çanakkale Cephesi'nde Seddülbahr'deki düşman, öğleden evvel saat sekizden on buçuğa kadar kara bataryaları ve donanma toplarının uzun müddet devâm eden ateşleri himâyesinde bütün kuvvetleriyle taarruza kalktı. Geriden mütemâdiyen takviye kıtaâtı alarak taarruzu beslemek istemiş ise de zâbitân ve efrâdımızın pek fedâkârâne şevk ve gayretleriyle icrâ edilen mukābil taarruz, düşmanın bu kat'î taarruzunu tamâmıyla akīm bırakmış ve düşman geriden gördüğü tazyîk ile ancak sâhil mevâziinde tutunabilmiştir. Düşman ric'at sâhasında iki binden ziyâde maktûl bırakmıştır. Mukābil taarruza iştirâk eden bir kıt'amız düşmandan bir makineli tüfenk (mitralyöz) iğtinâm eyledi. Muhârebe esnâsında düşmanın bir tayyâresi ateşlerimizle sakatlanarak denize düştü. Dokuz saat devâm eden bu muhârebede hamd olsun zâyiâtımız 420 mecrûh ve 43 şehîdden ibârettir. Çanakkale sâhil bataryalarımız dünkü kara muhârebesine iştirâk eden düşman zırhlılarına ve Seddülbahr'deki bataryalarına epey hasârât vermiştir. Anadolu sâhilinde bir bataryamız Majestic sisteminde bir zırhlıya dört mermi isâbet ettirmiş, zırhlı hemen mehdali terk etmiştir. Bunun yerine gelen Vanjans sisteminde bir zırhlıya da iki mermi isâbet ettiği görülmüştür. Bataryada altı mecrûhumuz vardır. Dün Arıburnu mıntıkasında bir tebeddül olmamıştır.

11 Mayıs: Çanakkale Cephesi'nde 9-10 Mayıs gecesi Arıburnu'ndaki düşman sol cenâhımıza takarrüb teşebbüsünde bulunmuş telefât verdirilerek def' edilmiştir. 10 Mayıs sabâhı bir zırhlının Kabatepe karşısında bir müddet hareketten kaldığı görülmüş topçu ateşlerimizle epey hasârâta uğratılmış ve bir tayyâremiz zırhlıya iki bomba düşürmüş bilâhare tahlîsine gelen beş sefîne-i harbiyye tarafından uzaklara çekilmiştir. Dün Arıburnu'nda ve Seddülbahr cihetinde bir hareket olmamıştır. 9 Mayıs Seddülbahr muhârebesinde düşman zâyiâtının maktûl ve mecrûh dört binden fazla olduğu tahakkuk etmektedir. Düşman sefâini dün boğaz medhali tarafeyninde piyade mevzi'lerimize hafif ve te'sîrsiz sûrette ateş ettiler. İleri sürülen bir bataryamız Seddülbahr'de bir düşman bataryasının toplarını tahrîb etmiştir.

12 Mayıs: Bugün öğleden sonra saat yarımda İngilizlerin Triumph zırhlısı Saros Körfezi'ndeki Arıburnu önünde atılan bir torpil netîcesinde gark olmuştur. Çanakkale Cephesi'nde ve diğer cephelerde dün şâyân-ı kayd bir hareket olmamıştır.

Denizde:

10 Mayıs: Yirmi beş sene evvel i'mâl edilmiş Peleng-i deryâ gambotu bu sabâh bir düşman tahte'l-bahrının taarruzuna uğrayarak batırılmıştır. Peleng-i Deryâ batıncaya kadar toplarını tahte'l-bahre karşı isti'mâl etmiş ise de tahte'l-bahrın âkıbeti ma'lûm olamamıştır. Mürettebâtından bir mülâzım ile bir nefer şehîd olmuş, diğerleri kâmilen kurtarılmıştır.

Karadeniz:

27 Mayıs: (Menba'-ı resmîden istihsâl ettiğimiz ma'lûmât netîcesinde ber-vech-i âtî tafsîlât i'tâsına me'zûnuz: Rusya'nın Panteleimon –eski Potemkin– zırhlısı, Osmanlı donanmasının tahte'l-bahr yeni bir âlet-i harbiyyesiyle batırılmıştır. Şimdiye kadar edilen sükût işbu tahte'l-bahrın verdiği hasârın netîcesine intizârdan münbais idi. Panteleimon'a yapılan te'sîr artık bu âletin mevcûdiyetini setre lüzûm bırakmamıştır.) Panteleimon zırhlısı 12800 tonilato hacme, 16 mil sür'ate mâlik olup dört aded 30,5'luk on altı aded 15, on dört aded 7,5 altı aded 7,4 santimlik topu var idi.

(Millî Ajansı)

Sebîlürreşâd'ın devâm-ı intişârını arzu eden kāriîn-i muhteremenin şu sırada abone bedelâtını te'diyede ihmâl ve terâhî göstermemek lâzım geldiğini lütfen takdîr buyurmaları ricâ olunur.

Başmuharririmiz Mehmed Âkif Beyefendi Cezîretü'l-arab'a azîmet etmiştir.

Hukuk Matbaası H. Eşref Edib

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur.
Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (17), altı aylığı (9) frankdır.

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde Dâire-i Mahsûsa

İhtârât
Abone bedeli peşindir.

Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.

Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması lazımdır.

Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması ricâ olunur.

Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

Dînî, felsefî, ilmî, edebî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

اتبعون اهدكم سبيل الرشاد | Başmuharrir Mehmed Âkif | Sâhib ve Müdîr-i Mes'ûl Eşref Edib | والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم

3 Haziran 1915 | 20 Receb 1333 | Perşembe | 21 Mayıs 1331 | Cild: 14 - Aded: 341

TEFSÎR-İ ŞERÎF

ESRÂR-I *KUR'ÂN*

Selef-i sâlih meâsir-i memdûha ve mesâlik-i mergūbeleriyle hayât-ı fâniyyeye vedâ' edip gittiler. Onlara halef olanlar ise ya dinde bî-nihâye bid'atler ihdâs etmek, yahud umûr-ı şer'iyye ve mezhebiyyede bir hareket-i fikriyye göstermek kudret ve isti'dâdını ibrâz edemeyecek sûrette bir vaz'-ı cümûd ve sükûn almak şıklarına inkısâm etti. Bu temâyülât-ı mütezâddenin hâsıl ettiği te'sîr ise her iki zümrenin, peyrevleri olan âmme-i müslimîni, içinden çıkılamayacak, mehâlik ve muhâtarâtından kurtulmak imkânı bulunamayacak mahûf vâdîlere sevk etmekten ibâret oldu.

Âyât-ı *Kur'ân*iyye'den birini, makāsıd-ı asliyyesinden tahvîl, onu hâiz olduğu belâğat ve cezâletle gayr-i kābil-i te'lîf te'vîllere kıyâm etmek gibi mehâzîri irtikâba mecbûriyeti istilzâm etse de, kendi re'y ve mezheblerinin delâil-i müeyyedesinden olmak üzere îrâd ve ityâna cür'etleri mesâlik ve mezâhib-i dîniyyenin daha ziyâde tenevvu' ve teşe'ubuna hizmet eden âmillerden birini teşkîl etti. Bu sûretle iş bir mertebeye vardı ki kütüb-i tefâsîri tefahhus edip de bunların câmi' oldukları tezâdlara vâkıf olanlar şerâit-i fesâhati ve müntehâ-yı merâtib-i belâğati hâiz olan *Kur'ân*-ı Mübîn'in nasıl olup da böyle bir takım tezâdları câmi' olduğuna, bir çok sakatât-ı fikriyyenin sıhhatine delîl teşkîl edebildiğine hayret etmemek kābil olamaz.

Bir takım müfessirîn sâha-i nakz u tenkīdi câzibedâr bir cevelângâh görüyor, ma'reke-i cidâl ve hilâfın hevâyı mesmûm-i ta'n u darbı kendilerine gāyet hoş geliyor idi. Bunun içindir ki azamet-i *Kur'ân*iyye'yi lâyıkıyla takdîr edemediler; *Kur'ân*'ı, üslûb-ı beyân ve meâl ve mefhûm-ı hakīkīsine, ibârât ve âyâtının medlûl-ı sarîhine muhâlif de olsa iltizâm ettikleri bir fikrin, ihdâs eyledikleri bir bid'atin, tevârüs ettikleri bir hurâfenin tervîcine vâsıta ittihâz etmekte bir beis tasavvur etmediler. Halbuki onlar bu hareketleriyle Resûl-i ekrem'in İmâm-ı Buhârî'nin rivâyet ve ehl-i hadîsin sıhhatinde ittifâk ettikleri, [1](اقْرَءُوا القُرْآنَ مَا ائْتَلَفَتْ قُلُوبُكُمْ، فَإِذَا اخْتَلَفْتُمْ فَقُومُوا عَنْهُ) meâl-i münîfine tevfîk-ı hareketten pek uzaklaşıyorlardı.

Müfessirînden herbiri yazdıkları kitaplarda, hudûd-ı ma'kūle ve münâkaşât-ı makbûle dâiresini tecâvüz etmemek şartıyla kendilerine hâs ve muayyen bir meslek ta'kīb edeydiler, mes'ele o kadar hâiz-i ehemmiyyet addedilmeyebilir idi. Fakat bunlar miyânında öylelerini gördük ki içlerinden biri: "Bu beyazdır" dedi mi, diğeri derhâl: "Yok, yalan söylüyorsun, o siyahdır." diyor.

Müfessirîn arasında, *Kur'ân*'ın esrâr-ı belâğatini keşf ve îzâha çalışan, i'râbını, esbâb-ı nüzûlünü serde kıyâm; ahkâm-ı *Kur'ân*iyye'yi, usûl-i tecvîd ve âdâb-ı tilâvetini beyâna tasaddî edenlerin bulunmasına nazar-ı afv u safh ile bakılabilir. Fakat nusûs-ı *Kur'ân*iyye'yi efkâr ve mütâlaât-ı zâtiyyelerine tevfîk, *Kur'ân*'ı temâyülât-ı mezhebiyyelerinin tervîcine âlet ittihâz etmek isteyenlerin şu hareketlerine karşı iğmâz-ı ayn etmek; **[18]** yahud lügat-i *Kur'ân*'a vâkıf olmadıkları, onun esrâr-ı belâğatine akıl erdiremedikleri hâlde bî-muhâbâ tefsîr vâdîsin-

[1] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü Fezâili'l-Kur'ân, 37.

de söz söylemek; *Kur'ân*'a i'câzkâr esâlîbiyle nâ-kābil-i te'lîf muammâ-âmîz bir takım makāsıd isnâd etmek nasıl sükût ile geçiştirilebilir? Kitâbullâh'ı Yehûd efsâneleriyle tefsîre cür'et edenlerin, Cenâb-ı Hak *Kur'ân*'ı sarf-ı Arabî, maânî ve makāsıdı vâzıh ve âşikâr olarak tenzîl etmişken onun çehre-i latîfini perdedâr-ı iltibâs ve ibhâm eyleyenlerin bu hatâları nasıl nazar-ı müsâmaha ile telakkī olunabilir?

Asırlar gelip geçti ki müslümanlar ümem-i sâire ile hâl-i temâsda bulunmuyor, aktâr-ı âlemde teessüs eden nüfûz ve satvetleri âfâk-ı cihâna mehâbetler saçıyor, sâha-i mülk-i İslâm melce'-i emn ü emân oluyor idi. Ne bir kimse diyâr-ı İslâm'a karşı fikr-i tecâvüz besleyebilir, ne de bir mütecebbir onların dâhilî fenâlıklarını, yolsuzluklarını keşf ve i'lâna cür'et-yâb olur idi.

Fakat zaman değişti ehl-i İslâm'ın cehl ü gafletinden bi'l-istifâde küffârın bilâd-ı İslâm'a karşı uzanan elleri âlem-i İslâm'daki vahdet ve cem'iyeti tefrika ve perîşânîye münkalib etmekte gecikmedi. Akvâm-ı Salîbiyye'nin müslümanlar üzerindeki nüfûz ve tagallübleri bir dereceye vardı ki yüzlerine karşı istediklerini söylemeye, hissiyât-ı dîniyyelerini rencîde edecek her şeyi bî-pervâ işlemeye başladılar.

Memâlik-i İslâmiyye'den hangi birinde olursa olsun bir yere gitmeyiz ki Cizvitleri cerâd-ı münteşir gibi halk arasına yayılarak ta'n-ı din ve kadh-ı Resûl'e müteallık bî-nihâye tefevvühâtta bulunduklarını nazar-ı teessürle görmeyelim. Bunlar bir taraftan neşriyât-ı müfsidânelerinde mazhar-ı suhûlet olabilmek husûsunda matbaaların vücûdundan istifâde etmekte oldukları gibi; diğer taraftan da Salîbiyyûn'un haklarında ibzâl etmekte oldukları semâhat ve muâvenet-i fevkalâde kara ve denizlerde, ıssız bâdiyelerde cevelân ederek ümem-i İslâmiyye ve her sınıf akvâm-ı insaniyye arasında yerleşmelerine, istedikleri gibi tertîb-i dâm-ı tezvîr ve mel'anete muvaffak olmalarına imkân bahşediyor.

Onlar böyle. Müslümanlara gelince bunlar bilakis uyuşmuş, atâlet ve meskenete müstağrak olmuş bir hâlde bulunuyorlar.

Bîçâre müslümanlar! An'anât-ı kadîmelerine sarılarak donup kalmış, kurûn-ı mütevâliyyenin eskidip çürüttüğü âsâr-ı sûfiyye ve mebâhis-i felsefiyyeye perestiş derecesinde bir meyl ve merbûtiyetle vakf-ı kalb ve vicdân eylemiş. Kitâbullâh'ı teemmül ve tedebbür kaydından âzâde bir hâlde bulunuyorlar. Esâsen de onların âyât-ı ilâhiyyeyi derince düşünerek Cenâb-ı Hakk'ın Kitâb-ı mukaddesine; insanın dünyâda intizâm-ı hayâtını, ukbâda felâh ve saâdetini te'mîne medâr olmak üzere tevdî' ettiği ahlâk ve âdâb-ı kerîme ve ahkâm-ı Rabbâniyyeyi tefekkürden mahrûmiyetlerinin yegâne sâikı bu değil mi?

Müslümanların sınıf-ı avâmıyla tabaka-i havâssından bir çoğunun ahkâm-ı *Kur'âniyye*'yi gayr-i müdrik ve esrâr-ı dînden gāfil olduklarını gören misyonerler fırsattan istifâdeye şitâb ederek hücec ve berâhîn-i yakīniyye ile mücehhez olmayan ehl-i İslâm ile açtıkları mübâreze-i dîniyye ve i'tikādiyyede üzerlerine şek ve şübhe mermileri yağdırmaya, onların âbâ' ve ecdâdından tevârüs ettikleri akāid-i taklîdiyyeyi kökünden baltalamaya başladılar.

Misyonerler bu bâbda her ne kadar nâil-i merâm ve müslümanları fevc fevc dinden çıkarmak gāyesine ma'tûf olan emellerine dest-res olamamışlar ise de şübhe yok ki ilkā ettikleri şübühât-ı dîniyye, Nebiyy-i güzîn efendimize azv ü isnâd sûretiyle ihtirâ' ettikleri bir takım kısas ve hikâyât ile bir çok müslümanların pâ-yı metânetlerini sarsmaya muvaffak olmuşlardır.

Ne kadar gördük ki papasların medâris ve mehâfil-i husûsiyyelerinde vukū' bulan tesvîlât ve telkīnât-ı mudıllânelerinden bî-karâr olup düştükleri varta-i tereddüdden kurtulmaları için kendilerine rehber olabileceklerini zan ve tahmîn ettikleri kimselerin yanından nevmîd çıkmakla kalmamışlar, fazla olarak ıztırâbât-ı vicdâniyyelerinin teşrîhi sırasında ortaya koydukları mes'elelerden dolayı bu kimselerin şetm ve la'netine de hedef olmuşlardır.

Bunun böyle olması hiç de şâyân-ı taaccüb değildir. Çünkü ulemâ-yı asr arasında pek az kimse bulabilirsiniz ki hıristiyanların terakkıyât-ı hâzıraları hakkında tedkīkātta bulunmuş; bunların diyânet-i İslâmiyye hakkında ne gibi tenkīdâtta bulunduklarına, Nebiyy-i güzîn aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin nâm-ı bülend-i risâletini nakīsadâr etmek maksadıyla ne gibi bedhâhâne isnâdâta tevessül ettiklerine vukūf hâsıl etmiş olsun.

Eğer ulemâ-yı İslâm arasında akvâm-ı hıristiyâniyyenin lisânlarına vâkıf kimseler bulunsa bunlar hıristiyanların kendi mekteplerinde çocuklarımıza, onların sâf ve nezîh kalplerinde türlü türlü şek ve şübhe uyandıracak ne gibi şeyler okuttuklarını okuyup anlarlar; derhâl bu kabîl eserler müslümanların efkârını tesmîm maksadıyla uydurulmuş şeyler olduğunu o müslüman evlâdları nazarında bedâheten teayyün ettirecek sûrette müdâfaaya şitâb ederler idi. Lakin ulemâmız dine karşı düşmanları tarafından tertîb olunan her hücûmu ehemmiyetten ârî görüyor, bilmedikleri her şeye karşı bir hiss-i husûmet besliyorlar. İşte bunun içindir ki onlar miyânında fünûn-ı cedîdenin, ulûm-ı maddiyyenin, ecnebî lisânlarının, esâssız ve hikmet ve ciddiyetten ârî olmakla beraber neşr ve tervîci yolunda milyonlarla liralar sarf edilmekte olan edyân-ı sâirenin lüzûm-ı tahsîl ve tetebbuuna ehemmiyet veren bir ferd görülememektedir.

Hâl böyle devâm eder, ulemâmız bu vaz'-ı câmidlerini muhâfaza edilirse tavâif-i İslâmiyye'nin dinde zaafa ve

onun ahkâmı, erkânı, taâlîmi ve târihi hakkında şek ve tereddüdlere dûçâr olmaktan tahlîs-i nefs edebilmeleri **[19]** ümîdi kalmayacaktır. Fakat hep bu hâllerden nezd-i ilâhîde ve muvâcehe-i târîhde mes'ûl-i yegâne yalnız ulemâdır.

Müslümanların azîm bir girdâb-ı izmihlâle doğru sürüklenip gitmekte olduğunu görmek ve bugünkü hâllerinin elîm bir âkıbete müncer olabileceği fikr-i müz'icinin taht-ı te'sîrinde kalmak beni cidden tahammül-sûz bir takım mesâ'îyi iktihâma sevk etti. Öyle külfetli taahhüdât-ı vicdâniyye altına girdim ki kudret-i bâliğa-i Samedâniyye'ye i'timâd sâik ve rehberim olmayaydı, böyle ağır bir takım vazîfeleri der'uhde etmeye kat'iyyen cesaret edemezdim. Husûsan ki bu yolda yalnız başıma bulunuyorum. Başladığım mücâhede-i dîniyyede bana zahîr olabilecek Allah'dan başka ne bir kimsem, ne de param var.

İçinde bulunduğum şedâid-i buhrân ve felâkete rağmen taahhüd ettiğim vezâiften birini bir tefsîr yazmak mes'elesi teşkîl ediyor. Fakat bir tefsîr ki *Kur'ân*-ı azîm'de meknûz olup da nice asırlardan beri bir takım bid'at ve hurâfât perdeleriyle enzâr-ı müslimînden mestûr ve muhtecib kalmış olan hazâin-i girân-bahâyı meydana çıkarsın.

Bu tefsîrin havâss-ı mümeyyizesinden biri de mündericâtı miyânında münâkaşât-ı kelâmiyye, mücâdelât-ı lafziyyenin İsrâiliyyâta âid efsânelerle ehâdîs-i mevzû'anın cây-ı kabûl bulamaması, münhasıran Kitâbullâh'ın ihtivâ ettiği esrârı beyân, butûn-ı âyât-ı kerîmede mündemic ahlâk-ı ilâhiyye, âdâb-ı âliyyeyi vaz'-ı mevki'-i teşhîr etmekle iktifâ edilmiş olmasıdır.

Tefsîrimizde muârız-ı din olanların akvâl ve müddeayâtını sarîh ve vâzıh delâil ve ifâdât ile red ve cerh etmekle beraber hasmımızın nâmını tasrîh etmek ve nakz ettiğimiz şükûk ve tesvîlâtı aynen zikr etmek mesleğini iltizâm etmeyeceğiz. Sözlerimiz nüfûz-ı nazar ashâbına ve din ve *Kur'ân* aleyhindeki âsârı mütâlaa ve tedkîk edenlere hedef ve maksadını ta'yîn ve irâe edecektir.

Tefsîre başlamazdan evvel şu mukaddimeyi bir takım mebâhis ile tezyîl etmek îcâb ediyor ki onlar her ân ve zaman ehl-i Salîb'den *Kur'ân-ı Kerîm*'i hedef-i ta'n ve tezyîf ittihâz ve müslümanları vâdî-i dalâlete sevk etmek fikir ve emeline hizmet edenlerin âmâline vâsi' bir cevelângâh teşkîl ediyor.

Vâkıâ bir takım müfessirler bu mebâhisi beyân ve teşrîh sadedinde bir çok akvâl ve mütâlaât serd etmişler ise de bunlardan hiçbiri sadr-ı İslâm'a şifâ verebilecek bir iş görememişlerdir. Çünkü bunlardan kısm-ı mühimmi bir çok şeyler yazmış ve mücâhede-i dîniyyede büyük bir gayret ibrâz etmiş olmakla beraber düşmanların din aleyhindeki mekr ü keydlerini red ve sîne-i İslâm'a tevcîh eyledikleri ta'ne-i tesvîlâtı ber-taraf etmek yararlığını göstererememişlerdir.

Mebâhis-i mesrûde şunlardır.

1) *Kur'ân*'ın keyfiyyet-i nüzûlü

2) *Kur'ân*'ın kitâbet ve tilâvet sûretiyle keyfiyet-i cem'i

3) *Kur'ân*'ın yedi harf üzerine nüzûlünün ma'nâsı

4) *Kur'ân*'dan garaz-ı fıtrî

5) *Kur'ân*'ın esâlîb ve ibârâtı

6) Kıssaların tekerrüründeki hikmet

7) Muhkem, müteşâbih ve te'vîl

8) Mebhas-i nesh.

Bu mebâhisin her biri hakkında vereceğimiz îzâhât-ı mufassala erbâb-ı im'âna *Kitâb-ı Kerîm*'in kolaylıkla ma'nâsını anlamak ve gavâmız ve esrârına peydâ-yı ıttılâ' etmek rüsûh ve kudretini verebilecektir.

Kāriîn-i kirâma lâyık olan, yazacağımız şeylerin hakîkat olduğuna kesb-i kanâat ettikleri takdîrde bunları muhtelif lisânlara tercüme ederek aktâr-ı âleme neşr etmektir. Belki bu sûretle bir takım papasların neşriyât-ı mudıllânelerinin bir dereceye kadar önü alınmış, bir çok müslümanların merkez-i îmân ve yakînde pâydâr olmalarına hizmet edilmiş olur. [1](اِنَّ اللهَ مَعَ الَّذينَ اتَّقَوْا وَالَّذينَ هُمْ مُحْسِنُونَ)

Abdülaziz Çâviş

İSLÂM'DA FELSEFE

– 14 –

Selefiye, Sûfiye, Kelâmiye-i Sünniyye, Kelâmiye-i Bid'iyye

Asr-ı sâlis-i hicrîden i'tibâren ehl-i İslâm felsefeyi tetebbua koyuldukları zaman Selefiye, Sûfiye, Kelâmiye-i sünniyye ile ehl-i i'tizâlden mâadâ olan ehl-i bid'at felsefeye aslâ rağbet etmiyorlar idi.

Selefiye – Selefiye: Sahâbe-i güzîn, tâbiîn, etbâ'-ı tâbiîn olan selef-i ümmet mezhebinde bulunan fukahâ ve muhaddisîndir. Eş'ariyye mezhebinin teessüsüne kadar Selefiye pek çok idi. Selefiye'nin başlıca havâss-ı mümeyyizesi esmâ ve sıfât-ı Bârî'yi nusûs-ı celîlede vârid olduğu ve vasf olunduğu gibi şân-ı ilâhîye muvâfık, celâl-i Bârî'ye lâyık bir sûrette bilâ-tekyîf velâ-temsîl, bilâ-ta'tîl velâ-tahrîf isbât; meşiyyet-i ilâhiyye ve kudret-i Sübnâniyye'nin tealluk ettiği ef'âl ve sıfât-ı ihtiyârîyyenin Cenâb-ı Bârî ile kıyâmıdır. Buna mebnî esmâ ve sıfât ve ef'âl-i ilâhiyyede re'y ile hüküm olunmaz. Esmâ ve sıfât ve ef'âl-i Bârî'yi ta'tîl veya tahrîfi mûcib olan re'yler, kıyâslar bâtıldır, esmâ ve sıfât ve ef'âl-i ilâhiyye te'vîl olunmaz; zât-ı Bârî mevcûd olduğu hâlde nasıl keyfiye-

[1] Nahl, 16/128.

ti ma'lûm değil ise sıfât-ı Bârî de mevcûd olduğu hâlde keyfiyeti ma'lûm değildir. Sıfât-ı Bârî sıfât-ı mahlûka da müşâbih değildir.

[20] Selefiye sıfât-ı Bârî husûsunda ehl-i ta'tîl olan Cehmiyye ile ehl-i temsîl olan Müşebbihe arasında, ef'âl husûsunda irâde-i âmme-i Bârî'yi nefy eden Kaderiyye ile irâde ve kudret-i abdi nefy eden Cebriyye arasında, ashâb-ı Nebî hakkında Hazreti Ali ve ehl-i beyt-i Nebî hakkında zebân-dırâzlık eden Nâsıbe[1] ve Mârika ile Hazreti Ebûbekir es-Sıddîk ve Ömer el-Fârûk ve Osmân-ı Zinnûreyn hakkında zebân-dırâzlık eden Râfıza arasında, îmân husûsunda ameli hiçe sayan Mürcie ile ameli eczâ-i îmândan addeden Mârika ve Mu'tezile arasındadır.

Sûfiye – Tasavvufun esâsı zehârif-i dünyâdan i'râz, âmme-i nâssın meyl edegeldikleri manâsıb ve lezâiz-i dünyeviyyeden ittikā ile halktan uzlet Hakk'a teveccüh ve inâbe, ibâdât ve tââte muvâzabettir.

Bu hâl selefde umûmî idi. Sonraları hubb-i dünyâ şâyi' olunca ibâdâta rağbet ve meyl edenler Sûfiye ve Mutasavvıfe isimleriyle ayrıldılar. Sûfiye ismi asr-ı sânî esnâsında tahaddüs etmiş idi. Böylece ehl-i fıkıh ve fetvâdan ayrı bir sınıf vücûda geldi.

Ehl-i fıkıh ve fetvâ ilm-i fıkıhda beyân olunduğu vechile ibâdât ve tââtı ihlâs ile edâ eder; ehl-i tasavvuf ise edâ ettikleri ibâdâtın kusûrdan hâlî olup olmadığına muttali' olmak için zevk ve vecd ile ibâdâtın netâyicini anlamak ister. Bu husûsda muhâsebe-i nefse kıyâm ile mücâhede-i nefsiden hâsıl olan zevk ve vecdden bahseder. Vaz' ettikleri ilm-i tasavvuf: Mücâhede ve muhâsebe-i nefsden nâşî ârız olan zevk ve vecdlere, bir zevkten diğer bir zevke terakkī etmenin keyfiyyetine, bunlara dâir olan ıstılâhâta âid bir ilimdir. Fi'l-vâki' ehl-i tasavvuf mücâhede ve muhâsebe-i nefs netîcesi olarak bir takım ahvâl-i rûhâniyyeye muttali' oluyorlar ise de gāyeleri müteahhirîn-i mutasavvifenin gāyeleri gibi ahvâl-i rûhâniyyeye ve envâ'-ı idrâkâta ıttılâ' olmayıp mücerred zemâim-i ahlâkdan tenezzüh ile kalbi mâsivâdan tahliye, zikrullâh ile tahliyedir. Dâvûd-ı Tâî, İbrahim bin Edhem, Ebû Süleyman-ı Dârânî, Fudayl bin İyâz, Ma'rûf-ı Kerhî, Ebû Yezîd-i Bestâmî, Zünnûn-ı Mısrî, Hâris el-Muhâsibî, Ebûbekir-i Şiblî, Bişr-i Hafî, Sırrı-i Sakatî, Sehl bin Abdullah et-Tüsterî, Cüneyd-i Bağdadî, Ebû Saîd el-Harrâz, Adî bin Musâfir, Abdülkadir-i Geylânî mütekaddimîn-i Sûfiyye'nin en meşhûr sîmâlarındandır.

Kelâmiye-i Sünniyye – Kelâmiye-i Sünniyye: İbni Kilâb'a ve daha sonra Eş'arî'ye intisâb edenlerin tarîkidir. Kilâbiyye'nin Selefiye'den başlıca farkları ef'âl-i Bârî husûsundadır. Selefiye "Meşiyyet-i ilâhiyye ve kudret-i Sübhâniyye'nin tealluk ettiği ef'âl ve sıfâtullâh ile kāimdir" dedikleri hâlde İbni Kilâb ve etbâı bunu inkâr ettiler. Bu husûsda Cehmiyye ile Mu'tezile'ye muvâfakat ettiler. Eş'ariye'nin Selefiye'den farkı ise ef'âl-i Bârî ile hikmet-i Bârî ve irâde husûsundadır. Eş'arî meşiyyet-i ilâhiyye ve kudret-i Sübhâniyye'nin tealluk ettiği ef'âlin Cenâb-ı Hak ile kıyâmını, hikmet-i sıfatı inkâr ediyor, irâde husûsunda da Selefiye'den ayrılarak Cebriyye'ye yaklaşıyor. Buna mebnî Eş'arî, İbni Kilâb'dan daha ziyâde Selefiye'ye uzaktır. İbni Fûrek'ten i'tibâren Mezheb-i Eş'ariye'de bâb-ı te'vîl açılmakla Eş'ariye gittikçe Selefiye'den uzaklaşmış oluyor.

Gerek İbni Kilâb, gerek Eş'arî ehl-i bid'ati ehl-i sünnet nâmına red ve müdâfaa ederler idi. Eş'arî'nin ashâbı Eş'arî Mezhebi'ni neşre kıyâm ettiler. Meşâhîr-i ulemâdan bir cemâat de Mezheb-i Eş'arî'ye intisâr edip Mezheb-i Eş'arî'ye "Mezheb-i ehl-i sünnet" demekle Eş'ariye Mezhebi teeyyüd etti, Kilâbiye yerine kāim oldu. Eş'arî'ye en ziyâde nusret edenler başta Ebûbekir el-Bâkıllânî olduğu hâlde Ebû İshak İsferâînî, İbni Fûrek, Ebû Zer el-Herevî, Semnânî, Ebu'l-Maâlî idi.

Eş'ariye Selefiye ile ehl-i bid'at arasında bir mezheb-i mutavassıttır. Eş'ariye Mezhebi'nin yerleşmesi ile iki büyük mezheb geride kaldı: Selefiye, Kelâmiye-i bid'iyye.

Zikr olunan zevâttan mâadâ Ebû İshak el-İsferâînî ile İbni Fûrek'in üstâzı Bâhilî, Bâkıllânî'nin üstâzı Muhammed bin Mücâhid, Ebûbekir el-Ebherî, Hâkim en-Nisâbûrî, Abdülvehhâb-ı Bağdadî, Ebû Mansûr-ı Bağdadî, Beyhakī, Kuşeyrî, Hatîb-i Bağdadî, Ebu'l-Velîd el-Bâccî, Ebûbekir bin Arabî kelâmiye-i Sünniye'nin Eş'ariye'nin en büyük sîmâlarındandır.

Kelâmiye-i Bid'iyye – Kelâmiye-i Bid'iyye meslek-i kelâmîlerine felsefe karıştırmayıp ancak ehl-i sünnete muhâlif olan ehl-i bid'attir. Karîben bunlara dâir tafsîlât verileceğinden burada havâss-ı mümeyyizelerini zikirden sarf-ı nazar olunmuştur.

[Burada "Tashîh" başlığı altında 340. sayının 20 sayfasındaki tashihler bulunmaktadır. Yerine işlendiğinden buraya alınmamıştır.]

İzmirli
İsmail Hakkı

[1] 45. sayfadaki tashih gereği değiştirilmiştir.

CİHÂD-I İSLÂM

SABIR VE SEBÂT İSLÂM'IN ŞİÂRIDIR

–İhvân-ı dînime–

Hâl-i hâzır dolayısıyla herkes din ve vatana elinden gelen hizmeti dirîğ etmemek hissini vicdânında duyduğu zaman bu âciz de bu bâbda birkaç söz söylemek hâtırı-

ma geldi. Ma'lûmdur ki şu sırada bütün millet-i İslâmiyye bir cihâd-ı mukaddesle meşgûl bulunuyor. Biz şimdi burada cihâdın **[21]** farziyetinden ve sâir ahkâmından bahsedecek değiliz. Çünkü harbin tâ bidâyetinde i'lân olunan fetvâ-yı şerîf bu vazîfeyi belegan mâ-belağ îfâ etti. Gazâ ve şehâdetin fazîleti bahsine gelince buna dâir de ulemâ-yı kirâm efendiler tarafından verilen mevâiz-i dîniyye bu bâbda tûl ü dırâz söz söylemekten mugnî ise de dersde bulunamayanların dahi nazarına tesâdüf etmek ve sem'ine vâsıl olmak için gazete sütunları üzerinde dahi birkaç söz neşretmeyi münâsib addeyledim.

Cenâb-ı Bârî teâlâ hazretleri *Kur'ân-ı Kerîm*'inde müteaddid âyât-ı *Kur'âniyye* ile cihâdı emreylediği gibi gazâ ve şehâdetin fezâilini de beyân buyurmuşlardır. Ez-cümle fezâil-i cihâda âid olarak [1](لَا يَسْتَوِى الْقَاعِدُونَ الخ...) âyet-i kerîmesinde Cenâb-ı Bârî teâlâ hazretleri malı ile, nefsi ile cihâd edenleri oturanlar üzerine ecr-i azîm ile tafdîl buyuruyor. Pek bedîhî bir hakîkat, pek bâhir bir hikmet. Dinin, milletin selâmeti için soğukta, sıcakta, kar ve çamur içlerinde düşmanlarla mücâhede eden, kanlar içerisinde yüzen bir gāzî-i mücâhid ile evinde, hânesinde kaba döşeğinin üzerinde yatan ve soba karşısında oturan bir kimse nasıl müsâvî olabilir? Bir de o yolda fedâ-yı cân eden şühedâyı düşününüz. Yalnız insanlarca değil, bütün can taşıyan mahlûkātca bile dünyâda candan azîz hiçbir şey yoktur. Dini, milleti için bu en azîz canı fedâ eden bir şehîdin nâil olacağı dereceyi ona göre takdîr etmek lâzım gelir. Cenâb-ı Hak *Kur'ân-ı Kerîm*'inde bu şühedâ hakkında "Hak yolunda katl olunanları ölü zannetmeyiniz, bunlar hayâttadırlar. Rabb-i Kerîm'lerinin indinde merzûk olurlar" buyuruyor. Yani şehîd olan kimseler ölmez, bir hayât-ı ebedîye, bir ni'met-i sermedîye nâil olurlar. Cenâb-ı Hakk'ın fazlından kendilerine verdiği şey ile ferah-nâk olurlar, geri kalanlara da müjde verirler demektir.

Ancak bu her şeyden azîz olan canını din ve milletin selâmeti için fedâ eden şühedânın bu büyük hizmetlerini acaba mensûb oldukları millet hakkıyla takdîr ediyor mu? İşte asıl kemâl-i ehemmiyetle nazar-ı i'tibâr ve tefekküre alınacak cihet burasıdır. Bu gāzîler kışta, kıymette karlar, çamurlar içinde yuvarlanıyor. Bazıları gāzîlik şerefini ihrâz ediyor. Bazıları da rütbe-i şehâdete nâil oluyor. Bunların burada aramızda perîşân âileleri, gözü yaşlı ma'sûm evlâdcıkları yok mudur? Biz acaba bunlara lâyık olduğu derecede muâvenet ve muvâsât ediyor muyuz? Yukarıda mazmûnu derc olunan âyet-i celîlede Cenâb-ı Hak cihâd-ı mâlî ile cihâd-ı bedenînin her ikisini de zikretmiş, bunların fazîletlerini beyân buyurmuş. Bugün silâh be-dest olarak düşman karşısında bulunan kahramanlarımız cihâd-ı bedenî farîzasını îfâ ediyorlar. Lakin geride kalanlarımız da cihâd-ı mâlî farîzasını hakkıyla îfâ ile bunlara iştirâk ediyorlar mı? Biz işte bu suâle (نعم) [evet] diyerek bir müsbet cevap veremeyeceğiz.

Şurada kāriîn-i kirâmın nazar-ı dikkatine bir hakīkat dahi arz etmek istiyoruz. Bugün dünyâda takrîben üç yüz milyon nüfûs-ı İslâmiyye vardır. Biz her vakit bunların vücûduyla iftihâr ediyoruz. İslâmiyet aksâ-yı şarktan aksâ-yı garba kadar yayılmış; Hind'de, Çin'de, Sibirya'da, Türkistan'da, Habeşistan'da, Sudan'da Sahrâ-yı Kebîr'de, Afrika vasatlarında, Cava'da, Avustralya'da, Zengibar'da, Madagaskar'da, Malai adalarında, daha bilmediğimiz yerlerde, her köşede, bucakta lehü'l-hamd intişâr etmiştir. Bu kıt'aların kâffesinde din kardeşlerimiz vardır. Bu muhtelif, bu geniş memleketlerde mevcûd olan müslümanlar, her biri bir kavme mensûbdurlar. İslâmiyet'i kabûl etmezden evvel bunların her biri vahşî bir hâlde idiler. Bu kadar memâlik-i vâsiada yaşayan bunca akvâm-ı muhtelifeye İslâmiyet'i neşretmek, bunlara me'lûf oldukları âdât ve i'tikādât-ı bâtılayı terk ettirmek ne kadar müşkil bir iş olduğunu söylemeye bile hâcet yoktur zannederim. Acaba bu muvaffakiyet nasıl husûle gelmiş, buna muvaffak olanlar ne ile muvaffak olmuşlar? Şübhe yoktur ki himmet ile, gayret ile, nefislerini bu yolda fedâ etmekle, mâlen ve bedenen cihâd ile!...

Asr-ı saâdette vukū' bulan muhârebâtın bazılarına kadınlar bile iştirâk etmişlerdir. Uhud gazâsında li-hikmetin asâkir-i İslâm'ın bozulması üzerine a'dâ Fahr-i Kâinât efendimizin üzerine hücûma başladılar. Guzât miyânında Nesîbe nâmında bir kadın bulunuyordu. Fahr-i kâinât efendimizin üzerine hücûm eden bir düşman süvârîsinin bacağına bir kılıç çaldı; kesti, atından yere düşürdü; tepeledi. Bu gāziye şu büyük vazîfeyi îfâ ettiği sırada birkaç yerinden yaralanmış, cerîhalarından kanlar akıyordu. Ondan sonra bir ikinci düşman daha hücûm etti. Kahraman Nesîbe buna da üç defa kılıç çaldı ise de, mel'ûn birbiri üzerine iki zırh giymiş olduğu cihetle te'sîr etmedi. Nihâyetü'l-emr düşman kendisini şehîd etti. (Radiyallâhu anhâ)

Bedir gazâsında Ensâr'dan "Afra" nâmında bir hâtûn yedi evlâdının cümlesini birden gazâya göndermiş idi. İşte size kahraman bir vâlide.

Kezâlik Fahr-i Kâinât efendimiz Bahr-i Ahmer sevâhiline Ebû Ubeyde hazretlerinin taht-ı kumandasında bir müfreze göndermiş idi. Bunların bir çölde erzakı tükendi. Kumandan Ebû Ubeyde hazretleri cümlesinin dağarcıklarını yokladı. Hurmadan başka zâd ü zahîreleri zâten yok idi. Dağarcıklarda bulunan hurmaları bir araya topladı. Mecmûundan umûm askere derece-i mütesâviyede ta'yîn verdi. Ama ne mikdâr? Şöyle birer hurma tanesi. Günlerce bu kahramanlar böyle yevmiye yalnız birer hurma ile iktifâ ederek sabır ve metânet ibrâz ettiler.

[1] Nisâ, 4/95.

Sabrın sonu selâmettir. Bir müddet sonra karaya büyük bir balık düştü. Bunu parçaladılar. On yedi gün kadar da bununla taayyüş ettiler.

Kezâlik Fahr-i Kâinât efendimiz hazretleri Zeyd bin Hârise'nin taht-ı kumandasında Şam cihetine bir müfreze irsâl buyurmuşlar idi ki mikdârı üç bin kişi idi. O zamanın usûlünce esnâ-yı harbde sancak-ı şerîfi **[22]** bizzât ordunun kumandanı hâmil bulunur idi. Fahr-i Kâinât efendimiz sancak-ı şerîfi kendi eliyle Zeyd'e teslîm etmiş, eğer şehîd olursa muahharan Tayyâr lakabıyla telkīb olunan Ca'fer ibni Ebû Tâlib'e, o da şehîd olursa Abdullah bin Revâha'ya teslîm olunmasını emir ve tenbîh buyurmuşlar idi. O târihde bilâd-ı Suriye Şarkī Roma hükûmeti idâresinde bulunuyor idi. Vaktâ ki bu müfreze Şam mülhakātından Mu'te nâm mevki'e vâsıl oldular, karşılarında imparatorluk tarafından gönderilmiş takrîben yüz bin kişilik bir orduya tesâdüf ettiler. Harbe girişip girişmemek husûsunda bir müddet tereddüd ve müşâvere olunduktan sonra girişmeye karâr verdiler. Hazret-i Zeyd şehîd oldu. Sancağı derhâl tavsiye-i peygamberî vechile Ca'fer-i Tayyâr hazretleri aldılar. Muahharan bunun da sağ eli kesildi. Sancak-ı şerîfi sol eline aldı. O da kesildi. Yere düşmemek üzere çolak kalan iki kolu ile sancak-ı şerîfe sarıldı ve göğsü üzerinde sıkı tuttu. O hâlde o da şehîd oldu. Ondan sonra yine tavsiye-i peygamberî mûcebince sancak-ı şerîfi Abdullah bin Revâha aldı. O da şehîd oldu. Velhâsıl sancak-ı şerîfi hâmil olmakla me'mûr buyurulan üç kişinin kâffesi birer birer bu sûretle sancak-ı şerîf ellerinde olduğu hâlde şehîd oldular. Müfrezeden pek az kimseler ber-hayât kalarak Medîne'ye avdet ettiler.

Kezâlik Hendek gazâsında mahsûr kalan Medîne-i Münevvere ahâlîsine Hazret-i Peygamber dahi miyânelerinde bulunduğu hâlde kaht u galâ müstevlî oldu. Muhâsara müddetince açlıktan nice zahmetler çekildi. Sabır ve metânet ile hüsn-i netîceye vâsıl oldular. Muhâsırîn ordusu def' olup gittiler.

İşte hülâsaten beyân ettiğimiz şu vukūât Fahr-i Kâinât efendimiz hazretleri daha kendileri ber-hayât bulunduğu bir zamanda mücâhidîn-i İslâm'ın gerek açlık, susuzluk gibi mesâibe, gerekse düşmanın savlet-i seyfine karşı gösterdikleri sabır ve metânetin derecesine birer numûnedir. Bunlar cihâdın bedenî kısmına âiddir.

Bir de cihâd-ı mâlî kısmı vardır ki bunda ihtiyâr olunan fedâkârlıklar da az değildir. Hazret-i Hadîce radiyallâhu anhâ ile Ebûbekir es-Sıddîk hazretleri Mekke-i Mükerreme'nin en birinci ağniyâsından idiler. Hazret-i Hadîce'nin serveti kâmilen bu yolda sarf olunmuş idi ki hîn-i vefâtında veresesine hemen de terekesi kalmadı gibi bir şeydir. Ebûbekir'e gelince o da servetini bu yolda o kadar sarf etmiş idi ki Fahr-i Kâinât efendimizden sonra hilâfete intihâb olunduğu zaman yegâne sermâyesi bir top kumaşla bir arşından ibâret idi. Hattâ fahr-i kâinât efendimiz hayâtında Suriye cihetine gitmek üzere bir ordu techîz buyurmuşlar idi. Mevsim yaz, hava sıcak olmakla beraber o sene bir de kaht senesi idi. Bu techîzâta ashâb tarafından o kadar muâvenet ve gayret olundu ki kadınlar bile yüzük ve küpe gibi huliyyâtını verdiler. Ebûbekir de servetinin son bakıyyesini, tamâmını verdi. Hazret-i Osman üç yüz deve yükü zahîre ile bin dinar verdi ki o vakte göre bir servet-i azîme demektir. İşte bunlar da Asr-ı Saâdet'te cihâd-ı mâlî husûsunda sebk eden âlî himmet ve gayretlerin numûnesidir.

Şimdi bir de Hulefâ-yı Râşidîn zamanına nakl-i kelâm edelim. Fahr-i Kâinât efendimizin vefâtı akībinde Mekke, Medîne ve Tâif ahâlîsinden mâadâ tekmîl aşâir ve urbân irtidâd etmiş, her taraf âteş-i isyân ve ihtilâl içinde kalmış idi. Birinci halîfe Hazret-i Ebûbekir yalnız bu üç memleket ahâlîsinden teslîh edebildiği bir avuç mücâhidîn ile mikdârları yüz binlere bâliğ olan mürteddînin müddet-i kalîle zarfında hakkından geldi. İslâmiyet'i takrîr ve âsâyişi tamâmıyla iâde eyledi. Ondan sonra hârice taarruz eylemek sırası gelmiş idi.

Şurasını söyleyelim ki o târihde hilâfet-i İslâmiyye cem'an ancak yetmiş bin kişi râddelerinde mücâhid çıkarabilir idi. O târihde mevcûd olan hükûmetlerin kuvvetlisi de merkezi İstanbul olan Şarkī Roma hükûmeti ile Fars hükûmeti idi. Hazret-i Sıddîk bu kuvvet-i kalîle ile bu en kavî hükûmetlerin her ikisine birden i'lân-ı harb eyledi. Her iki hükûmetin üzerine asker sevk eyledi. Acemistan Devleti üzerine gönderilen mücâhidîn-i İslâm'ın adedleri otuz bin, Roma-yı Şarkī üzerine gönderilenler de kırk altı bin kişi râddesinde idi. Acem hükûmeti işbu otuz bin mücâhide karşı yüz küsür bin kişilik bir ordu çıkardı. Şurası da zikre şâyândır ki Acemlerin saff-ı harbe sevk eyledikleri ordunun o vakte göre silâh ve sâir edevât-ı harbiyyesi ve tertîbâtı pek mükemmel olduktan başka ordunun önünde müteaddid muallem filler de var idi. Şarkī Roma hükûmeti dahi kırk beş bin kişilik bir İslâm ordusuna karşı yine esliha ve âlâtı mükemmel iki yüz kırk bin kişilik bir ordu çıkardı. Her iki kol düşmanlarıyla kanlı muhârebelere tutuştular. Acem ordusuna karşı bulunan mücâhidîn öyle sabırlar, öyle metânetler gösterdiler ki fillere karşı kılıçlarla mücâhede ettiler. Hattâ mücâhidîn-i İslâm'dan Ebû Ubeyd nâm zât saff-ı harb üzerine hücûm eden bir filin hortumunu kılıcıyla kesmeye kadar cesaret ibrâz eyledi. Bunun üzerine bu hortumu kesilen fil mücâhid-i müşârun-ileyhi derhâl ayaklarının altına aldı ve parçaladı. Beri tarafta Şam ordusu da Rumlarla kan içerisinde yüzercesine boğuşup çarpışmakta idi.

Harb her iki tarafta böylece hûn-rîzâne bir sûrette devâm etmekte iken Hazret-i Ebûbekir'in vefâtı vukū' bulmakla Hazret-i Ömer'e bey'at olundu. Hazreti müşârun-ileyh makām-ı hilâfete geldikten sonra ordu kumandanlarınca bazı tebeddülât icrâ eyledi ki bunun zamanında şark ordusu kumandanlığı da yine aşere-i mübeşşereden Sa'd ibni Ebî Vakkās hazretlerine, şimâl ordusu kumandanlığı da yine aşere-i mübeşşereden Ebû Ubeyde hazretlerine tevcîh **[23]** olunmuş idi. Şarkta meşhûr Kādisiye muhârebesi işte bu Sa'd hazretlerinin kumandanlığı zamanına müsâdifdir. Hazret-i Sa'd bu esnâda bâsûr illetine mübtelâ olup rükûb ve nüzûle muktedir olamadıkları gibi ale'l-âde oturmaya bile muktedir değil idiler. Öyle iken yastıklara dayanarak ordunun kumandasına devâm ettiler. Muhârebede izhâr olunan gayret ve himmet, sabır ve sebât her türlü ta'rîf ve tasavvurun fevkinde idi. İşte bu sûretle otuz bin kişilik bir ordu ile üç bin küsür senelik bir Fars-ı kadîm hükûmetini tâ temelinden yıktılar, nâm ve nişânını nâ-bedîd ettiler. Bu ne ile oldu? Şübhe yok ki sabır ile, sebât ile, metânet ile, fedâkârlık, ittifâk ve ittihâd ile…

Cenûb ordusuna gelince: Burada da vukū' bulan muhârebâtın en kanlı ve şanlısı da Yermûk muhârebesidir. Bu muhârebe harbin hitâmı addolunmamış ise de galebe-i hakīkıyyeyi İslâm tarafına te'mîn etmiş idi. Yermûk muhârebesi esnâsında umûm kumandanlık henüz daha Hâlid bin Velîd hazretlerinin uhdesinde idi. Muhârebe gāyet hûn-rîzâne bir sûretle günlerce devâm ettikten sonra zâten adedleri kalîl olan İslâm ordusunun bir kısmı şehîd, bir kısmı mecrûh olmak sûretiyle orduya hissolunacak derecede zaaf târî olmuş ve asâkir-i İslâm'da inhizâm alâmetleri görülmeye başlamış idi. O esnâda bir gece umûm kumandan Hazreti Hâlid ümerâ ve rüesâyı cem' ile bir meclis-i harb akd eyledi. Bazı tedâbîr ittihâzı müzâkere olunduktan sonra ber-vech-i âtî karâr verildi: Ebû Cehil'in oğlu Hazret-i İkrime tarafından bir fedâî alayı teşkîl edilecek, Hazret-i Ebû Süfyân da ordu ile bulunan âile çadırlarının tâ saff-ı harbin arkasına kadar getirilecek, asâkir-i İslâm bozulup da ric'at edecek olursa kadınlar çadır sırıklarıyla bunların önüne çıkıp başlarını gözlerini yararak saff-ı harbe iâde edilecekler…. Ertesi gün bu tedbîrlerin her ikisi de icrâ olundu, Hazret-i İkrime kendi riyâsetleri tahtında dört yüz kişilik bir fedâî alayı teşkîl etti. Âile çadırları da saff-ı harbin arkasına kuruldu. Bir taraftan İkrime fedâîlerle, diğer taraftan umûm kumandan Hâlid bin Velîd sâir ümerâ ve mücâhidîn düşman üzerine gazanferâne bir hücûm ve savlet gösterdiler. Fedâî İkrime'nin hücûm ve savleti o derece şedîd idi ki biraz kendisini muhâfaza etmesi bazı kimseler tarafından tavsiye olunduğu hâlde "Ben zamân-ı câhiliyyette esnâm için fedâkârâne muhârebe ediyor idim, şimdi tevhîd-i Rabbânî yolunda telef olursam ne lâzım gelir?" cevâbını verdi. Fil-hakīka hem kendisi, hem oğlu bu muhârebede şehîd oldular. Dört yüz fedâîden pek az bir bakıyye kaldı. Asâkir-i İslâm bozgunluk gösterdi, ric'ate başladılar. Evvelce de hâtıra geldiği gibi âile çadırları üzerine düştüler. Tertîb-i sâbık vechile kadınlar hemen çadır sırıklarıyla bunları karşıladılar: "Gayretsiz herifler! Bizi düşmanlar eline esîr mi vereceksiniz?" diyerek sırıklarla gözlerini, başlarını yardılar. Tekrâr saff-ı harbe iâde ettiler. Harb o kadar şiddet peydâ etti ki Hazreti Hâlid'in elinde o gün tam dokuz kılıç kırıldı. Düşman askeri seyf ile başa çıkamayacaklarını anlamaları üzerine ok atmak tedbîrine mürâcaat ettiler. Bir ok tûfânıdır, koptu. Mücâhidînden hemen de hiçbir kimse kalmadı ki ok ile yaralanmamış bulunsun. Maa-hâzâ galebe kazanıldı. Düşman asâkiri inhizâm-ı küllîye uğradı. O gece guzât-ı müslimîn çadırlarından hiçbir çadır yok idi ki âh u enîn sadâsı işitilmesin. İsâbet eden okların ekserîsi göze isâbet ettiği için mücâhidîn o güne (Yevmü'l-avrâ') tesmiye etmişler idi. Hattâ bu esnâda Ebû Süfyân'ın da gözüne bir ok isâbet etti ve gözü kapandı.

İşte kırk altı bin kişilik bir ordu iki yüz kırk bin kişilik bir kuvvete bu sûretle galebe çaldı. Bu ne sâyede oldu? Hep sabır ve sebât, metânet, gayret, ittihâd ve ittifâk sâyesinde.

Ali Vehbi

ŞUÛN

İ'TİLÂF-I MÜSELLES'E KARŞI CİHÂD-I İSLÂM

Çanakkale: Teblîgāt-ı resmiyye:

12 Mayıs günü öğleden sonra saat yarımda İngilizlerin Triumph zırhlısı torpil ağlarını yaymış olduğu hâlde Saros Körfezi'nde Arıburnu önünde bir seyr-i batî ile geçiyordu. Triumph'un maksadı geçen ayın nihâyetinden beri burada İngilizlerle harb etmekte olan askerlerimizin mevzi'lerini bombardıman etmek olduğu âşikâr idi. Mezkûr zırhlıya iki torpido muhribi refâkat etmekte, Vanjans sisteminde diğer bir zırhlı da biraz açıklarda bulunmakta idi. Taarruz eden zırhlıları tahte'l-bahr hücûmlarına karşı muhâfaza etmek üzere bir çok torpido muhribleriyle karakol vapurları açıklarda dolaşmakta idi. Bu müdhiş tedâbîr-i tahaffuziye[ye] rağmen Alman bahriyesine mensûb bir tahte'l-bahr hiçbir taraftan fark edilmeksizin Triumph zırhlısına hücûma muvaffak oldu. Attığı torpil zırhlının ağlarını kesip ortasında iştiâl etti.

Torpillendikten sonra zırhlı derhâl güvertesi suya girinceye kadar yan tarafa meyl etti ve dokuz dakîka sonra devrildi. Omurgası yukarıya gelmiş olduğu hâlde daha yirmi bir dakîka yüzdükten sonra büsbütün battı gitti. Mürettebâtından bir kısmı güverteye can atmış ve mahall-i vak'aya şitâb eden torpido muhribleriyle vapurlar tarafından kurtarılmıştır. Tahlîsiye sandallarıyla denizde yüzmekte olan düşman efrâdını şarapnel ateşleriyle mahvetmek gāyet kolay olduğu hâlde topçularımız hiss-i necîb-i insaniyyetperverâneleri sevkiyle işbu tahlîsiye ameliyâtını işkâl etmemişlerdir. Tahte'l-bahr müteaddid İngiliz torpido muhribleri tarafından uzun müddet ta'kîb edilmiş ise de bilâ-hasâr kurtulmuştur. Triumph zırhlısı on iki bin tonu hacminde **[24]** olup 700 nefer mürettebâtı vardır. İştiâlin te'sîriyle mürettebât-ı mezkûrenin kısm-ı a'zamı mahvolmuş olmalıdır. Harîk bidâyetinde bu zırhlı bir Japon amiralinin idâresi altında Çingtav bombardımanına iştirâk etmiş ve Alman bataryaları tarafından mühim sûrette hasâra uğratılmış idi. 12 Nisan'da mezkûr zırhlıya bizim Turgud Reis Zırhlısı tarafından büyük çaplı bir mermi ile tam isâbet vâki' olmuşidi. Alman tahte'l-bahrlerinin zuhûru Çanakkale önündeki sâir düşman sefâin-i harbiyyesi arasında pek büyük heyecânı mûcib olmuştur.

13 Mayıs: Çanakkale Cephesi'nde Arıburnu ve Seddülbahr mıntıkasında topçu ve piyade ateşlerinden başka bir vak'a olmamıştır. Morto Limanı istikāmetinden Rumeli sâhilindeki mevzi'lerimize ateş eden bir zırhlı Anadolu bataryalarımızın ateşlerinden müteessiren geri çekilmiştir.

14: Çanakkale Cephesi'nde: Bu sabâh öğleden evvel saat altı buçukta Majestic sisteminde bir İngiliz zırhlısı müttefikimiz Alman bahriyesine mensûb bir tahte'l-bahr tarafından atılıp mükemmelen isâbet ettirilen bir torpil ile Seddülbahr önünde mahvedilmiştir. Torpil zırhlının kıç tarafına isâbet etmiş ve iştiâli müteâkib sefîne derhâl yan tarafa iyiden iyiye batmıştır. Cüz'î zaman sonra sefînenin evvelâ kıç tarafı batmış, ba'dehû arka üstü devrilerek büsbütün gark olmuştur. Zırhlının bu müdhiş enkāzı, omurgası denizin sath-ı fevkānîsinde olduğu hâlde görülmektedir. Arıburnu ve Seddülbahr mıntıkasında dün dahi hafif piyade ve topçu ateşleri devâm etmiştir. Kabatepe sâhilinde yüklü dört büyük saç mavnayı çekmek üzere gelen düşman römorkörleri sâhilden piyade ateşlerimizin te'sîriyle mavnalara yaklaştırılmamış ve efrâdımız büyük bir basîret ve fedâkârlık göstererek düşman ateşleri altında denize girip mavnalarda bulunan 36 nakliye arabasını karaya ihrâc ve iğtinâm eylemişlerdir.

15 Mayıs: Çanakkale Cephesi'nde: Dün karada mühim bir hareket olmadı. Deniz vekāyii hakkında henüz etrâflı ma'lûmât alınmamıştır.

Zeyl: Dün öğleden evvel saat altı buçukta Majestic zırhlısı batırılmıştı. Yine öğleden evvel saat dokuza doğru muhtelif mahallerden görüldüğüne nazaran iki direkli iki bacalı bir zırhlı torpillenmiş gibi bir şey oldu. Büyük bir su sütunu yükseldi. Ba'dehû zırhlı bir tarafa meyl etti. Büyük bir torpido muhribi tarafından İmroz Adası'na çekildi. Aynı sefînenin öğleden evvel saat on birde İmroz Adası'nın cenûb-ı şarkī sâhilinde birkaç küçük vapurla birlikte durduğu görüldü. Görünüşe nazaran torpillenen zırhlı Agamemnon sistemine benziyordu. Etrâfı sis istîlâ etmesinden nâşî tayyâremiz keşfi yarıda bırakmaya mecbûr olmuştur.

16 Mayıs: Çanakkale Cephesi'nde: Bu sabah öğleden evvel saat üç buçukta Arıburnu'ndaki düşmanın merkezine tesâdüf eden muhkem yapılmış siperlerinden bir kısmına kıtaâtımız tarafından icrâ edilen fedâkârâne süngü hücûmları muvaffakiyetle netîcelenmiştir. Zabt edilen işbu siperler düşmana karşı tahkîm edilmektedir. Seddülbahr'de sağ cenâhımız son iki gün zarfında düşman mıntıkasından sâhile doğru (400) metre yer kazanarak ilerlemiştir. Tayyâremiz Seddülbahr'de düşman mevâziine dün muvaffakiyetle bombalar atmıştır. Evvelki gün torpillenerek İmroz Adası'na çekilen Agamemnon sistemindeki düşman zırhlısı ortadan gāib olmuş, âkıbeti anlaşılamamıştır.

17 Mayıs: Çanakkale Cephesi'nde dün Arıburnu'ndaki düşman, merkezinden zabt ettiğimiz siperleri tahkîm ettirmemek için ateşleriyle hayli çalışmış ise de netîcesiz kalmıştır. Seddülbahr mıntıkasında düşman 9 Mayıs târihinde uğradığı pek azîm telefâtın ikmâliyle meşgūl görünüyor. Boğazda Anadolu bataryalarımızdan dün Seddülbahr'deki düşman kıtaâtına müessir endâhtlar icrâ edilmiştir.

18 Mayıs: Çanakkale Cephesi'nde düşmanın dün Arıburnu'nda sağ cenâhımıza karşı taarruz teşebbüsü telefâtla püskürtüldü. Yüze yakın maktûl bıraktı. Ayrıca dereler içinde bir çok maktûlleri görülmüştür. Merkezde evvelki gün terke mecbûr olduğu bir kısım siperleri istirdâd emeliyle dün akşam saat sekizde işbu siperlere baskın icrâsına teşebbüs etmiş ise de siperler önünde maktûl ve silâh ve bombalar bırakarak eski mahalline tard edilmiştir. Seddülbahr mıntıkasında dün yalnız piyade ve topçu ateşleri teâtî edilmiştir.

19 Mayıs: Çanakkale Cephesi'nde 17-18 Mayıs gecesi Seddülbahr karşısında sol cenâh kıtaâtımız düşmanın pek çok malzeme ve fedâkârlığıyla tahkîm ettiği siperlerini baskın sûretiyle zabt etmiş ve gemilerinin daima müessir ateşleriyle himâye edilmekte olan işbu siperler tamâmen tahrîb edilmiştir. Anadolu bataryalarımız dün düşman gemilerinin mukābelesine ma'rûz kalmaksızın

Seddülbahr'de düşman mevziine muvaffakiyetli ateşler açmıştır. Arıburnu cihetinde dün mühim bir hareket olmadı.

İzmir Sevâhili:

13 Mayıs: Bugün Bodrum Limanı'na gelen Jul Michel Fransız kruvazörü ufak topla mücehhez ve içinde müsellah asker dolu bir büyük filikayı limana sokarak sâhile taarruz ve asker çıkarmak teşebbüsünde bulunması üzerine muhâfız kıtaâtımız derhâl mukābele eylemiş ve aynı zamanda Fransız kruvazörü şehri bombardımana başlamıştır. Sâhile takarrüb eden filikadan bir zâbit ile 16 nefer maktûl ve beş mecrûh olmuştur. Mezkûr filika askerlerimiz tarafından sâhile çekilerek filikadaki top bir sandık cephâne sekiz tüfenk iğtinâm edilmiş ve yaralı beş düşman askeri taht-ı tedâvîye alınmıştır. Askerden üç, ahâlîden iki yaralımız vardır.

14 Mayıs: Dün Bodrum'a karaya ihrâc teşebbüsünde muhâfızlarımızın kahramanca mukābelelerinde adem-i muvaffakiyete uğrayan Fransız kruvazörü Bodrum'a 1600 mermi endâht etmiş, netîcede birkaç hâne ile bir câmi', bir iki dükkân ve bir kilise tahrîb etmiştir. 13-14 Mayıs gecesi devriye askerlerimiz kruvazörden bir kayık ile Bodrum Fener mevkiine çıkmış olan altı düşman askerinden birisini yaralı ve beşini sağlam olarak cümlesini esîr ve yedi tüfenk, bir sancak iğtinâm eylemişlerdir. Bugün mezkûr kruvazör Bodrum ve civârından çekilmiştir.

19 Mayıs: Evvelki gün İzmir'in cenûb sâhilinde Kuşadası karşısında kuma oturan küçük bir Fransız kruvazörü üzerine açılan top ateşlerimizle kruvazörde yangın zuhûr etmiş ve ba'dehû imdâdına gelen iki düşman torpidosu tarafından yüzdürülüp çekilmiştir.

Suriye:

19 Mayıs: Fransız Ernest Renan kruvazörü dün açık limanlarımızdan olan Hayfa Limanı'nda Alman Konsoloshânesi'ni bombardıman etmiştir.

Basra:

14 Mayıs: 11 Mayıs gecesi Kurna'daki düşman ordugâhına seyyâr müfrezelerimiz muvaffakiyetli baskınlar icrâ eylemiş ve derûnunda erzak ve koyun yüklü beş düşman yelkenli gemisini zabt eylemişlerdir.

Mısır:

19 Mayıs: 15-16 Mayıs gecesi bir müfrezemiz Süveyş Kanalı'nda Küçük Acıgöl'de İngilizlerin ufak bir vapurunu zabt ile vapurun makine ve kazanlarını tahrîb eylemiştir. Diğer bir müfrezemiz aynı gece Kanal'dan geçmekte olan düşmanın bir nakliye gemisini müessir ateş altına almış ve mezkûr vapurdan te'sîrsiz mukābele görmüştür.

Hukuk Matbaası H. Eşref Edib

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur.
Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (17), altı aylığı (9) frankdır.

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde Dâire-i Mahsûsa

İhtârât
Abone bedeli peşindir.

Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.

Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması lazımdır.

Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması ricâ olunur.

Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

Dînî, felsefî, ilmî, edebî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

اتبعون اهدكم سبيل الرشاد | Başmuharrir Mehmed Âkif | Sâhib ve Müdîr-i Mes'ûl Eşref Edib | والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم

10 Haziran 1915 | 27 Receb 1333 | Perşembe | 28 Mayıs 1331 | Cild: 14 - Aded: 342

TEFSÎR-İ *KUR'ÂN-I KERÎM*

MUKADDİME

Kur'ân'ın Keyfiyet-i Nüzûlü

Kur'ân-ı Hakîm nasıl nâzil oldu? *Kur'ân*, kelâm-ı resûl müdür? Kıssaların tekrârındaki hikmet nedir? Bu ve buna mümâsil bir takım mesâil var ki, İslâm'da sadr-ı evvel ricâli istisnâ edilecek olursa, bütün mütekaddimîn ve müteahhirîn için uzun uzadı sermâye-i bahs ü makāl olmuş ve bu mesâilin bugüne kadar tevlîd eylediği ihtilâfât bir hall-i kat'îye iktirân edememiştir. [1](وَاِنَّ الَّذينَ اخْتَلَفُوا فِى الْكِتَابِ لَفى شِقَاقٍ بَعيدٍ)

Şurası bilinmelidir ki bi-nefsihî âyât-ı *Kur'âni*yye kitâb-ı kerîmin Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem üzerine ne vechile nüzûl ettiğini beyân ve îzâh etmektedir.

Âyât-ı kerîmeden bazısı *Kur'ân*'ın kelâm-ı resûl olduğunu bildiriyor: [2](اِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَريم. وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ قَليلًا مَا تُؤْمِنُون. وَلَا بِقَوْلِ كَاهِنٍ قَليلًا مَا تَذَكَّرُونَ) âyeti gibi. Görülüyor ki bu âyet *Kur'ân*'ın şiir ve kehânet nev'inden bir şey, "Muhammed bin Abdillah" (sallallâhu aleyhi ve sellem) emr-i risâletin bed'inden beri mecnûn bir şâir, seci'-perdâz bir kâhin olduğu zu'munda bulunanların bu zanlarını red için nâzil olmuştur. Müşrikînin Risâlet-penâh efendimiz hakkındaki zunûn ve i'tikādât-ı bâtılalarının red ve ibtâlini mutazammın olan bu âyet-i kerîmedeki (اِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَريم) kavlinden maksad-ı ilâhî, kable'n-nübüvve kendisine azv ü isnâd olunan hâlâttan hiçbiriyle muttasıf olmadığı derkâr olan Muhammed (aleyhi's-salâtü ve's-selâm)'dır. [3](اِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَريم. ذى قُوَّةٍ عِنْدَ ذِى الْعَرْشِ مَكين. مُطَاعٍ ثَمَّ اَمين. وَمَا صَاحِبُكُمْ بِمَجْنُونٍ) nazm-ı kerîmi de aynı hükmü müeyyiddir.

Diğer bir takım âyât-ı kerîme de var ki *Kur'ân*'ın Cenâb-ı Hak tarafından vahiy tarîkiyle Risâlet-meâb sallallâhu aleyhi ve sellem efendimize nâzil olduğuna delâlet ediyor.

(اِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ تَنْزيلًا)[4]، (قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ)[5]، (وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰى. اِنْ هُوَ اِلَّا وَحْيٌ يُوحٰى. عَلَّمَهُ شَديدُ الْقُوٰى)[6]

Şu i'tibârla *Kur'ân*'ın Risâlet-meâb sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerine ne vechile nâzil olduğunu ve ondan evvel gelip geçen enbiyâ ve mürselîne kütüb-i semâviyyenin keyfiyet-i nüzûlünü vâzıhan beyân etmek îcâb ediyor.

Esâsen vahy-i ilâhînin enbiyâya sûret-i vürûdunu celî bir sûrette irâe eden âyetler vardır. [7](وَاِنَّهُ لَتَنْزيلُ رَبِّ الْعَالَمينَ. نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْاَمينُ. عَلٰى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرينَ. بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبينٍ) âyeti gibi. Şu âyet vahy-i ilâhînin doğrudan doğruya enbiyâ-yı izâmın kalplerine nüzûl ettiğini gösterir. Bu takdîre göre vahiy, Cenâb-ı Hakk'ın peygamberler vâsıtasıyla nâsa teblîğ etmek istediği evâmiri, ahkâm ve mevâizi kulûb-i enbiyâya ilhâm etmesinden ibâret olur. [8](قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْريلَ فَاِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلٰى قَلْبِكَ بِاِذْنِ اللّٰهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ) bunu müeyyiddir.

---

1 Bakara, 2/176.
2 Hakka, 69/40-42.
3 Tekvir, 81/19-22
4 İnsan, 76/21.
5 Nahl, 16/102.
6 Necm, 53/5.
7 Şuarâ, 26/192-195.
8 Bakara, 2/97.

Mesâhif-i şerîfenin ihtivâ ettiği nukūş bilâ-şek hâdis olduğu gibi lisân ile kırâat edilen bütün âyetler, gerek Cenâb-ı Peygamber'in gerek sâir insanların lisânıyla olsun, aynı mâhiyettedir.

[26] Zâten مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحْدَثٍ اِلَّا اسْتَمَعُوهُ[1], وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنَ الرَّحْمٰنِ مُحْدَثٍ اِلَّا كَانُوا عَنْهُ[2], (وَهُمْ يَلْعَبُونَ مُعْرِضِينَ) âyât-ı kerîmesinde *Kur'ân-ı Kerîm*'in kendini zikr-i muhdes ünvânıyla tavsîf etmesi de hakīkatin bu merkezde olduğuna bir burhân-ı celî teşkîl eder.

Maamâfîh bu sözlerden *Kur'ân*'ın kelâm-ı resûl olduğunu yani Resûlullâh'ın bizzât *Kur'ân*'ın hadd-i i'câza peyveste olan sebk u rabtını, elfâz ve ibârâtını terkîb ve te'lîf, hâvî olduğu kıssaları, ahkâm-ı şer'iyyeyi ihtirâ' etmiş olduğu ma'nâsı bi't-tabi' anlaşılamaz. Çünkü Resûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimizin kable'l-bi'se okuyup yazma bilmeyen bir ümmî olması bu tarz-ı telakkīye meydan vermeyeceği bedîhîdir. [3](وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنَ الرَّحْمٰنِ مُحْدَثٍ اِلَّا كَانُوا عَنْهُ مُعْرِضِينَ).

Evet, Nebiyy-i güzîn efendimiz kavmi arasında tamâm kırk senelik bir hayat geçirdi ki bu müddet zarfında Arap'ın sermâye-i fahr u mübâhâtı olan şiir ve hitâbete müteallık bir şeyle iştigāli, bir kâhin olduğuna hükmettirecek seci'-perdâzlığa rağbet ve temâyülü görülmediği gibi, kütüb ve esâtîre vâkıf bir hibr, mülûk ve enbiyâ-yı kadîmenin ahvâl ve vekāyi'-i târîhiyyelerine âşinâ bir müverrih de değildi.

Risâlet-meâb sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz, cehâlet, put-perestlik ve hayât-ı serseriyâneden başka mevcûdiyetleri olmayan bir kavm-i ümmî arasında neş'et etti.

Mâhiyet ve evsâfı bu merkezde olan bir ümmet arasında geçirdiği kırk senelik hayâtı sıdk, mekârim-i ahlâk, vefâ ve emânet gibi mehâsin-i zâtiyye ve hısâl-i ber-güzîdeden başka bir şeyle temâyüz etmedi. Kırk senelik şuûn-ı hayâtiyyesi miyânında teallüm, tederrüs, telakkī-i hikmet; yahud akvâm-ı sâireye âid kavânîn, nizâmât ve ahkâm-ı teâmüliyyeyi tedkīk ve tetebbu' gibi şeylerle iştigāl ettiği ma'hûd ve mukayyed değil.

Fakat kırk yaşına girince lisânı i'câz-nümâ bir fesâhatın, kalbi ilim ve hikmetin tecellîgâh-ı feyzâ-feyzi oldu. وَلَوْلَا فَضْلُ اللهِ عَلَيْكَ وَرَحْمَتُهُ لَهَمَّتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ اَنْ يُضِلُّوكَ وَمَا يُضِلُّونَ اِلَّا اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَضُرُّونَكَ مِنْ شَيْءٍ وَاَنْزَلَ اللهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ[4]).

Bilâhare Cenâb-ı Hak tarafından teblîğ-i risâlete, neşr-i ahkâm-ı dîne ve halkı tarîk-ı müstakīm ve dîn-i kavîme hidâyet ve irşâda me'mûr edildi. O andan i'tibâren kâffe-i nâsa karşı (Beşîr ve Nezîr) ünvân-ı celîline mazhar oldu. [5](هُوَ الَّذى بَعَثَ فِى الْاُمِّيّٖنَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِه وَيُزَكّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَاِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفى ضَلَالٍ مُبينٍ).

Resûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz şeref-i risâletle tekrîm edildiği andan i'tibâren cânib-i Bârî'den bir veya birkaç âyet bizim bugün okuduğumuz şekil ve sûrette ve aynı nesak ve tertîb dâhilinde kalb-i pâkine ilkā ve ifhâm olunur ve bu âyetler tercümân-ı kalb olan lisânından, kemâhiye, sâdır olurdu. [6](وَاَنْزَلْنَا اِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ اِلَيْهِمْ).

Âyât-ı *Kur'ân*iyye'nin zât-ı peygamberî ile kıyâmını ve kalb-i pâkine sûret-i intıbâını birimizin bir mektup yazmak veya bir kasîde söylemek istediğimiz zaman hâsıl ettiğimiz hâlât ve te'sîrâta kıyâs etmek doğru olamaz. Biz böyle bir şeye teşebbüs ettiğimiz zaman evvel emirde uzun uzadı zihnimizde maânîyi tertîb ve te'lîf, elfâz ve ibârâtı terkîb ve tensîk etmekle beraber yazacağımız şeyin sebk u rabtı yerinde; tarz-ı tahrîri mükemmel olabilmek için ulûm ve fünûna, mesâil-i ictimâiyye ve kıyâsât-ı mantıkıyyeye âid ma'lûmât ve müktesebâtımızdan istiâne eder; fikrimizde istihzâr ettiğimiz suver-i zihniyye ve ibârât-ı nefsiyyeye bir hayli düşünerek, mahv u isbât ederek, bir şekl-i muayyen ve sâbit verdikten sonra bu müstahzarât-ı fikriyyemizi ibârât-ı lisâniyye ile tercüme ve beyân ederiz. İşte bu şerâit dâhilinde ifâde edilen bir fikir ve merâm vaz'-ı tertîb ve ma'nâ i'tibârıyla makāsıd-ı kalbiyyeye mutâbık olunabilir.

ان الكلام ففى الفؤاد وانما جعل اللسان على الفؤاد دليلا

Beyâna hâcet yoktur ki eşyâ suver-i hâriciyyesinin aynı, yahud ona yakın sûretlerle temessül etmedikçe zihinde vücûd-pezîr olabilmesi kābil değildir. Binâenaleyh meselâ İskenderiye kelimesini duyan bir insan eğer evvelce orayı görmüş dolaşmış ise o anda kuvve-i hâfızasında mahzûn olan suver-i kadîmeyi der-hâtır eder, şehrin caddeleri, dükkânları, mescid ve mesîreleri gördüğü vechile fikrinde temessül eder.

Fakat burayı gidip görmemiş olan bir kimse İskenderiye lafzını işitince zihninde hâsıl olacak şey görenlerden işitmiş olduğu ta'rîfâta mutâbık olarak kendince kararlaştırdığı suver ve eşkâl-i muhayyeleden ibâret kalır. Eğer İskenderiye'nin şuûn ve ahvâline dâir bir şey işitmemiş ise zihninde temessül edecek şey vaktiyle bizzât gezip gördüğü memleketlerde müşâhede ettiği caddeler, sokaklar, gelip geçenler, binâlar tarzında fikrinin ihtirâ' edebileceği suver ve eşkâle münhasır kalır.

Buna binâen insan bir memleketin ismini işitir, yahud ahvâl ve evsâfı kendine ta'rîf edilir. Bilâhare oraya

1 Enbiyâ, 21/2.
2 Şuarâ, 26/5.
3 Şuarâ, 26/5.
4 Nisâ, 4/113.
5 Cuma, 62/2.
6 Nahl, 16/44.

gittiği zaman ya onu evvelce her işittiği zaman zihninde temessül eden sûrete yakın bulur, yahud o sûret-i zihniyyeye külliyyen mübâyin görür ki bunu seyâhati âdet edinenler bilir ve tasdîk ederler. Maamâfîh hakīkat-i mes'eleyi daha iyi anlamak isteyen görmediği her hangi bir beldeyi zihninde istihzâr ve onu ne yolda tahayyül edeceğini tedkīk ettikten sonra oraya gitsin, tahayyülâtı ile müşâhedâtı arasında göreceği fark ifâdât-ı ânifemizin derece-i sıhhatini nazarında isbât eder.

Bilhassa bu hâl, nebâtât, hayvânât, coğrafya ve târihe âid eserler okuyanların nazarında daha ziyâde vuzûh ve kat'iyyetle teayyün eder. Bu gibi şeylerle iştigāl esnâsında yalnız evsâf ve eşkâle âid nazariyyât ile iktifâ **[27]** edilmek ezhân-ı kāriînde hakīkī ve vâkıa mutâbık olmayan, ve eşyânın yekdiğerinden nev'amâ temeyyüzüne hâdim maânî-i zihniyyeden başka bir mâhiyeti hâiz bulunmayan suver-i takrîbiyyeden başka bir şey bırakmaz.

Biz, kendi hesâbımıza, çok oldu ki bir nebât ve hayvânın evsâfına, havâss-ı mümeyyizesine âid bir çok şeyler okuyor, sonra bunları gözümüzle gördükmü acaba havâs ve evsâfını okuduğumuz şey bu mu, değil mi? diye tereddüdlere dûçâr oluyorduk.

Bu hikmete mebnîdir ki nebâtât, hayvânât, hikmet, kimya, târih, coğrafya ve sâire mütehassısları bugün eslâfın iktifâ ettikleri şeylerle iktifâ etmiyorlar; belki ecsâmın, beyân ve teşrîh ettikleri havâs ve evsâfını da câmi' olmak şartıyla, müteaddid numûnelerini de gösteriyorlar. Bundaki maksad da suver-i eşyânın sûret-i muayyene ve hudûd-ı mahsûresi olmaksızın mücmel ve mübhem bir hâlde ezhânda peydâ-yı istikrâr etmesi ihtimâlini izâle etmekten ibârettir.

Bütün bu muhâkemât ecsâmdan suver-i hâriciyyesi olan şeylere âiddir. Nübüvvet, übüvvet, nefy ve isbât gibi madde veya madde ile kāim olan a'râz-ı mahsüse idâdına dâhil olmayan umûr-ı ma'neviyye-i mahzaya gelince: Elfâz, işârât ve rümûz gibi bir takım vesâit-i maddiyye olmadıkça bunların zihinde istihzâr ve fikren temsîli kābil değildir. Bunun içindir ki sâlifü'z-zikr ma'ânî-i nisbiyyeden birinin, ibârenin delâleti, remzin işâreti olmadıkça zihinde temessülü imkân dâhilinde değildir.

Mes'elenin bu ciheti tenevvür ettikten sonra kolaylıkla anlaşılır ki Cenâb-ı Hak kullarından birine âyât ve şerâyiinden bir şey vahy etmek isteyince onun kalbine evâmir ve nevâhîsini, âdâb ve şerâyiini mutazammın ibârât ilkā etmekle beraber o ibârâtın ma'nâ ve sûretleri hakkında onda bir ilm-i zarûrî halk eder. Telakkī-i vahy eden zât ise tertîb ve te'lîfinde te'sîr-i şahsîsi olmaksızın zihninde temessül eden ve şerâyi'-i muhkeme ve âyât-ı mufassalayı hâvî olarak nâ-gehânî bir sûrette kalbinde mütecellî olan ibârât-ı vahye ibâre-i lisâniyyesiyle tercümân olur. Bundan mâadâ [1](يَا اَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَاِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ) nazm-ı kerîminde olduğu vechile âyât ve ibârât-ı vahyi tefsîr, tebdîl, ziyâde ve noksan etmeksizin teblîğe me'mûr olduklarını ayrıca vahiy ile de te'yîd eder. [2](وَمَا اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ) âyet-i kerîmesi de bu maksadla şeref-bahş-ı mevki'-i nüzûl olmuştur.

Bu husûsa müteallık olarak nâzil olan âyât-ı *Kur'âniyye* arasında en vâzıh bir sûrette maksada delâlet eden Sûre-i Kıyâmet'teki* (لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ. اِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْاٰنَهُ. فَاِذَا قَرَاْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْاٰنَهُ وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْاٰنِ مِنْ قَبْلِ اَنْ يُقْضٰى اِلَيْكَ وَحْيُهُ) [3]ve kavl-i şerîfleridir. Bu iki âyet-i kerîme sarâhaten beyân ediyor ki *Kur'ân*'ı terkîb ve te'lîf ettikten sonra onu hey'etiyle sadr-ı Risâlet-penâhîye tevdî' ve onu lisân-ı peygamberîden ısdâr ve tefhîm ve beyânını taahhüd eden doğrudan doğruya zât-ı Bârî'dir. Nüzûl-i *Kur'ân* mes'elesini ser-rişte ittihâz ederek kulûb-ı müslimînde gûnâ-gûn tesvîlât ile şek ve tereddüd uyandırmak isteyenler bu kabîl âyât-ı kerîme muvâcehesinde ne yapabileceklerdir? [4](تِلْكَ اٰيَاتُ اللّٰهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ فَبِاَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَ اللّٰهِ وَاٰيَاتِهِ يُؤْمِنُونَ).

Resûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimizin ilk devre-i hayâtını ümmî olarak imrâr ettiği tevâtür sûretiyle, mü'min ve kâfir, bütün insanların müttefikan tasdîk ve i'tirâflarıyla sâbit ve bir hakīkat olduğuna göre ibârât-ı *Kur'âniyye*'nin, kendi nefsimizde tecrübe ettiğimiz vechile, medîd bir devre-i tahsîl ve mümârese netîcesi olmaksızın kalb-i peygamberîde husûl-pezîr olabilmesine nasıl imkân tasavvur olunur? O Nebiyy-i ümmî ki ilim ve hikmetle, kırâat ve kitâbetle iştigāl bir ân için kendine nasîb olmamıştır.

Hülâsa-i kelâm ibârât-ı *Kur'âniyye* bugün bizce ma'lûm ve ma'hûd olan hâl-i üslûb ve ma'nâsıyla irâde ve ihtiyârının taalluku olmaksızın ve sırf vahiy ve ilhâm tarîkiyle kalbinde nakş-pezîr olur, o da lisânıyla tercüme ve telkīn eder. İşte o sırada ibârât-ı nefsiyye, ibârât-ı lafziyyeye münkalib olur.

İşte temhîdât-ı sâlifeye nazaran ayât-ı *Kur'âniyye*'nin lisân-ı *Kur'ân*'ın hâli olduğu nuût ve evsâfa muvâfık olarak münzel min indillâh, kavl-i resûl, zikr-i muhdes i'tibâr edilebilmesi sahîh olur.

Abdülaziz Çâviş

---

1 Mâide, 5/67.

2 İbrahim, 14/4.

* "*Kur'ân*'ın vahyi ve inzâli tamâm olmazdan evvel unutmak endîşesiyle acele edip dilinle okuma. *Kur'ân*'ı kalbine nakş edecek ve dilinle söyletecek olan biziz. Biz vahiy ve inzâli bitirdikten sonra tilâvet et. Bilâhare *Kur'ân*'ı sana anlatmak bize âiddir." [Kıyâme, 75/16-18]

3 Tâhâ, 20/114.

4 Câsiye, 45/6.

İSLÂM'DA FELSEFE

– 15 –

Selefiye, Mütekellimîn, Mutasavvıfe, Felâsife, Karâmita

Evvelki iki mebhasde zikr olunan turuk-ı aşere sâlikîni sunûf-ı hamseye râci' olur:

1- Selefiye – Selefiye: Selef-i ümmet mezhebine sâlik olanlardır. Selefiye içinde aslâ ehl-i bid'at yoktur, hepsi ehl-i sünnet ve cemâattir.

2- Mütekellimîn – Mütekellimîn: Ehl-i kelâm mesleğine sâlik olanlardır. Mesâlik-i aşereden dördü mütekellimîn nâmı altında ictimâ' eder. Gerek asr-ı ashâbda zuhûr edip felsefeye hâcet görmeyen kelâmiyye-i bid'iyye olsun, gerek asr-ı sâlis-i hicrîde zuhûr edip felsefeden i'râz **[28]** eden kudemâ-yı mütekellimîn-i ehl-i sünnet olsun* gerek yine üçüncü asırda zuhûr edip kavâid-i kelâmiyye ile kavâid-i felsefiyyeyi mezc eden ehl-i i'tizâl olsun, gerek altıncı asırda zuhûr edip mesâil-i felsefiyyeyi mesâil-i kelâmiyye idâdına idhâl eyleyen müteahhirîn-i mütekellimîn-i ehl-i sünnet olsun, hepsine ta'bîr-i umûmî ile mütekellimîn derler.

Mütekellimînin hepsi ehl-i sünnet değildir, belki bir kısmı ehl-i sünnet, bir kısmı ehl-i bid'attir.

3- Mutasavvıfe – Mutasavvıfe: Ehl-i tasavvuf mesleğine sâlik olanlardır. Mesâlik-i aşereden ikisi Mutasavvıfe nâmı altında ictimâ' eder. Gerek asr-ı sânî-i hicrîden i'tibâren Sûfiye nâmı altında temeyyüz eden ehl-i zevk ve vecd olsun, gerek medârik-i vicdâniyyelerini mesâil-i nazariyye sırasına idhâl eyleyen müteahhirîn-i mutasavvıfe olsun hepsine ta'bîr-i umûmî ile Mutasavvıfe veya Sûfiye denir.

Mutasavvıfenin de hepsi ehl-i sünnet değildir, içlerinde ehl-i sünnet bulunduğu gibi ehl-i bid'at de vardır.

4- Felâsife – Felâsife: Ehl-i felsefe mesleğine sâlik olanlardır. Mesâlik-i aşereden ikisi Felâsife nâmı altında ictimâ' eder.

Gerek doğrudan doğruya felsefeyi tetebbu' edip makāsıd-ı felsefiyyeyi ta'bîrât-ı felsefiyye ile ifâde etsin gerek makāsıd-ı felsefiyyeyi ta'bîrât-ı şer'iyye ile ifâde ederek sûreten felsefeyi ta'dîl etmiş bulunsun hepsine Felâsife ıtlâk olunur. Felâsife'nin her birinin meşrebi başkadır. Kimi zâhir-i şerîate riâyet eder, kimi ona da riâyet etmez. Kiminin içi, dışı felsefe; kiminin içi felsefe, dışı şerîattir.

5- Karâmita – Karâmita: İlhâd ve fesâd maksadıyla şerîat ağzı kullananlardır. Karâmita felâsifeden, mutasavvıfeden, mütekellimînden olur. Karâmita'nın hepsi gulâttır. Hepsi azgın, taşkın, sapıktır, hepsi mülhid, müfsiddir. Karâmita'nın dışı kelâm, tasavvuf veya hikmet; içi fesâd ve ilhâddır. Karâmita ilhâda bâb-ı şerîatten, bâtıla bâb-ı haktan girerler.

* Hâkim-i Nisâbûrî'nin Eş'ariyye'den olduğunu Sübkî *Tabakāt-ı Kübrâ*'sında tasrîh ediyor.

– 16 –

Selef Mezhebi'nin Hayât-ı Dâimesi

Selef Mezhebi sahâbe-i güzînin, Resûl-i Rabbü'l-âlemîn'den, ahyâr-ı tâbiînin sahâbe-i güzînden, etbâ'-ı tâbiînin ahyâr-ı tâbiînden ahz u telakkī ettikleri mezhebtir. Eimme-i müctehidînin mezhebi budur. El-yevm Selef Mezhebi'ne sülûk edenler vardır, Mezheb-i Selef ber-hayâttır ve dâimî ber-hayât olacaktır. Mezheb-i Selef meslek-i eslem olmakla her ne kadar sâlikîni bi'n-nisbe az ise de aslâ munkarız olmaz. Her asırda ehl-i İslâm'dan bir sınıf-ı mümtâz enfa'-ı ulûm ile, bâ-husûs ulûm-ı fıkhiyye ile, ulûm-ı asriyye ile iştigāl eder, eşref-i ulûm olan ilm-i tevhîd ve sıfât ile iktifâ edip nizâı mûcib ve halli müşkil olan mesâil-i ulûma, felsefe, tasavvuf ve kelâmın mesâil-i mu'dılasına rağbet eylemez. Mezheb-i Selef tegayyürden masûndur. Yalnız lüzûm görüldüğü sûrette vesâil demek olan delâili tecdîd olunabilir ise de usûlü, mesâili vechen mine'l-vücûh tegayyür etmez. Mezheb-i Selef'de teceddüd ancak delâildedir, yoksa usûlde, mesâilde değildir. Felsefe-i cedîdenin, ulûm-ı asriyyenin Selef Mezhebi'nin usûlüne, mesâiline te'sîri görülemez. Selefiye Mezhebi'ne göre felsefenin halledebileceği mesâil-i âliyyeyi nusûs-ı celîle şek ve şübheden ârî olarak halleder. Ulûm-ı asriyyenin haytası başkadır. Ulûm-ı asriyye ilm-i tevhîd mesâili ile, felsefe mesâili ile meşgūl olmaz. Selefiye Mezhebi ihtiyâcât-ı beşer netîcesi olarak vaz' olunmuş olan ulûm-ı asriyye-i nâfiayı, teceddüd-i nâfii hürmetle karşılar. Mütekellimînin cüz'ün lâ-yetecezzâ, cevher ve araz, kadîmin havâdisden hâlî olması ve emsâli mesâili ile, mutasavvıfenin vahdet-i vücûd, şuhûd-ı kader, hazarât-ı hams mesâili ile aslâ iştigāl etmez.

Selef Mezhebi Eş'ariyye Mezhebi'nin zuhûruna kadar bilâd-ı İslâmiyye'nin her tarafında pek ziyâde şâyi' iken Eş'ariyye Mezhebi'nin yerleşmesi ile geride kalmıştır. Sekizinci asr-ı hicrîde Şeyhülislâm Ahmed bin Teymiye ve telâmizesi, bâ-husûs İbnü'l-Kayyım el-Cevziye Selef Mezhebi'nin ta'mîm ve intişârına pek ziyâde sa'y ü gayret etmişler ise de eimme-i erbaa müntesibleriyle kuvvet bulan müteahhirîn-i mütekellimîn-i ehl-i sünnet mezhebinin intişârına mâni' olamamışlardır. Selef Mezhebi bizim diyârımızda tanınmamıştır. Bizim diyârımızda ehl-i sünnet ve cemâat müteahhirîn-i mütekellimîn-i ehl-i sünnettir. Hanefiye, Selefiye Mezhebi'ni bırakmış, Nesefiye Mezhebi'ne dâhil olmuştur.

– 17 –

Kudemâ-yı Mütekellimîn İlm-i Kelâmı'nın İnkırâzı, Müteahhirîn-i Mütekellimîn İlm-i Kelâmı'nın İnkırâza Mahkûmiyeti, Yeni İlm-i Kelâm

Yeni ilm-i kelâm Dâru'l-hilâfeti'l-aliyye ve sâir bilâd-ı mahrûse-i Osmâniyye'de zuhûr eden ehl-i kelâm müteahhirîn-i mütekellimînin en meşhûr sîmâlarından bulunan Seyyid ile Sa'd'ın telâmizesidir. İcâzetnâmeler ya Seyyid Şerîf, ya Sadeddin kavlidir. Memleketimizde en büyük me'hazler Seyyid'in *Şerh-i Mevâkıf*'ı, Sa'd'ın *Şerh-i Makāsıd*'ıdır. Memleketimizde mütekellimîn-i ehl-i sünnet iki vechile tanınmıştır: Kudemâ-yı Mütekellimîn, Müteahhirîn-i Mütekellimîn.

Kudemâ-yı Mütekellimîn üçüncü asr-ı hicrîde İbni Kilâb ile zuhûr edip beşinci asrın nihâyetlerinde Ebu'l-maâlî ile nihâyet bulan ehl-i kelâmdır. Kudemâ-yı mütekellimîn felsefeden i'râz edip mücerred ehl-i bid'ati reddeylemişler, üç asır kadar şevketlerini muhâfaza etmişlerdir. Kudemâ-yı mütekellimîn ilm-i kelâmı sekiz asırdan beri münkarız olup yerine müteahhirîn-i mütekellimîn ilm-i **[29]** kelâmı kāim olmuştur. El-yevm bu tarîka sülûk eden ma'lûm değildir. İhtimâl ki bir kısım halk efkâr-ı kadîmeye meclûbiyetten nâşî selef mezhebinden inhirâf eyler, felsefe ve tasavvufa rağbet eylemez. Ya İbni Kilâb mezhebine, ya Eş'arî mezhebine, ya Bâkıllânî mezhebine, ya Ebu'l-maâlî mezhebine intisâb eder. Böylece kudemâ-yı mütekellimîn mezhebine intisâb eden bulunur.

Müteahhirîn-i mütekellimîn altıncı asırdan i'tibâren devâm edegelen ve memleketimizde yegâne ehl-i sünnet olmak üzere tanınmış olan ehl-i kelâmdır. Müteahhirîn-i mütekellimîn ilm-i kelâmı bizim resmî ilm-i kelâmımızdır. Fakat bugün bu ilm-i kelâm hâl-i tezebzübdedir. Bu ilm-i kelâm erbâbı bin târihlerinden sonra kesb-i nedret etmekle mesâil-i kelâmiyyeyi bi-hakkın bilene pek az tesâdüf olunur. Yalnız kütüb-i kelâmiyyeyi ibâre kuvvetiyle anlayan bi'n-nisbe daha ziyâde bulunur. İlm-i kelâm hemen *Şerh-i Akāid* ile *Celâl* mesâiline münhasır kalmıştır. *Makāsıd*'ı, *Mevâkıf*'ı, *Tavâli*'i, anlayanlar parmak ile gösteriliyor. İlm-i kelâmın muktezâ-yı asra göre teceddüd edeceğini Sadeddin-i Taftazânî haber veriyor. Şöyle ki: Akāid-i hakkayı muhâfaza ve bida' ve dalâlâtı ibtâl için kudemâ tarafından bir ilm-i kelâm tedvîn olunmuş idi. Fakat felsefe-i Yunan beyne'l-müslimîn intişâr etmekle ehl-i İslâm üzerinde te'sîrini göstermiş, buna mebnî ehl-i kelâm tarafından felsefe-i Yunan ile ilm-i kelâmın mezcine, usûl-i akāid-i İslâmiyye ile kābil-i tevfîk olmayan mesâil-i felsefiyyenin red ve ibtâline lüzûm hissolunmuş, böylece müteahhirîn ilm-i kelâmı zuhûr etmiş idi.

Halbuki felsefe-i Yunan üç asırdan beri munkarız olmuş, yerine Avrupa felsefesi kāim olmuştur. Avrupa felsefesi İngiliz, Fransız, Alman felsefeleridir. Bugün çâr-aktârda hâkim olan felsefe-i cedîde işte bu felsefedir. Felsefe-i cedîdenin memleketimize duhûlünden evvel ilm-i kelâmın teceddüdü mes'elesi ortaya konmuyor idi. Fakat felsefe-i cedîdenin duhûlü üzerine felsefe-i Yunan ile memzûc olan ve nazariyât-ı kadîme-i felsefiyyenin taht-ı te'sîrinde bulunan ilm-i kelâmın teceddüdü mes'elesi meydan bulmuştur……[1] Müteahhirîn-i mütekellimînin ilm-i kelâmı olan resmî ilm-i kelâmımızın adem-i kifâyetini zâten selef mezhebine sâlik olanlar, ez-cümle Şeyhülislâm İbni Teymiye ile Hüccetülislâm İbnü'l-Kayyım el-Cevziye ve sâire an-burhânin beyân ediyorlar idi. O vakitler henüz Aristo felsefesi, felsefe-i kadîme her tarafda, şark ve garbda hâkim olmakla her yerde Aristo felsefesi ile memzûc olan ilm-i kelâmın tarafdârları pek çok idi. Müşârun-ileyhimin sözlerini dinlemiyorlar idi. Bugün öyle değildir. Aristo felsefesi munkarız olmuş ve onun taht-ı te'sîrinde bulunan ilm-i kelâm da inkırâza yüz tutmuştur. El-yevm ilm-i kelâm ile meşgûl olan bir takım zevât da bunu tasdîk ediyorlar.

Bugün müteahhirîn-i mütekellimîn ilm-i kelâmı kıymet-i târîhiyyesini muhâfaza ediyor ise de kıymet-i ilmiyyesini zâyi' etmiştir. Bugün kıymet-i ilmiyyesini muhâfaza eden resmî ilm-i kelâm değil, belki selef-i ümmetin ilm-i tevhîdidir. Bugün felsefe ile kelâmın mezci ciheti elzem ise felsefe-i kadîme ile değil, belki felsefe-i cedîde ile mezci iktizâ eder.

Şübhe yok ki felsefe-i cedîdenin istikrâda mebde' olarak kabûl ettiği "Aynı esbâb aynı netâyic tevlîd eder" düstûru mûcebince ilm-i kelâmdan munkarız olan felsefe-i Yunan'ı ref' ederek yerine İngiliz, Fransız, Alman felsefelerini ikâme etmek daha doğrudur.

Müteahhirîn-i mütekellimînin kabûl ettikleri usûl mûcebince mesâil-i felsefiyye-i cedîde mesâil-i kelâmiyye ile tevhîd olunarak, efkâr ve mesâil-i cedîdeden usûl-i i'tikādiyye-i İslâmiyye ile kābil-i tevfik olanları an-burhânin kabûl etmek ve kābil-i tevfîk olmayanları an-burhânin red ve ibtâl etmek daha münâsibdir.

Nazariyât-ı kelâmiyyeyi bir felsefe-i cedîdeye göre tevsî', ihtiyâcât-ı asriyyeye göre ta'dîl etmek meslek-i ehl-i kelâma daha lâyıktır.

Kütüb-i kelâmiyyede çokça zikr olunan Thales, Anaksagoras, Empedocles, Demokritos, Sokrat, Eflâtun, Epiküros, Phyrrhon, Platon, Zenon, Calinus, Porfirios, Batlamyus, Oklitus isimlerine bedel ilm-i kelâma nisbetleri müsâvî olan Bacon, Decartes, Spinoza, Leipnich, Luc[?] Malebranche, Hum, Condillak, Kant, Fichte, Schilling, Hegel, Herbart, Büchner, Schopenhauer, Victor Cousin, Auguste Comte, Jane, Renovbe, Hamilton, Stu-

[1] Aynı "noktalı boşluk" metnin aslında da vardır.

art Mill, Spencer, Bergson, Vond[?] isimlerini zikr etmek; Hesbâniyyûn[?], Tâbiiyyûn, Meşşâiyyûn, İşrâkıyyûn, Revâkıyyûn, Sofistâiyye, Semniyye, Brahma, Karâmita mezheblerine bedel Maddiyyûn, Rûhiyyûn, İsbâtiyye, İntikādiyye, İntikāiyye, Tehâvüliyye, Misâliyye mezheblerini beyân etmek elbette daha nâfi'dir.

Yunan felâsifesinin efkâr ve tasavvurâtını ilimlerine idhâl eden müteahhirîn-i ilm-i kelâm bugün ber-hayât olmuş olsalar idi şübhe yok ki Alman, Fransız, İngiliz felâsifesinin intikādâtını ve efkâr ve tasavvurâtını ilimlerine idhâl eyleyecekler idi.

Aristo mantığı üzerine müesses olan ve kānûn-ı münâzara üzerine müdâfaa etmeyi mebnâ, Aristo mantığını mîzân ittihâz eden ilm-i kelâm akāid-i İslâmiyye'ye muhâlif olan ârâ ve efkârı nazariyât-ı cedîde-i felsefiyye ile, Bacon ve Descartes mantığı ile, kâffe-i ulûmda hâkim olan (Menâhic) kavâidi ile müdâfaa etmeyi; Skolastik müdâfaa yerine metodik müdâfaada bulunmayı bilâşek kabûl edecektir.

El-yevm münderis olan fırak-i İslâmiyye, mesâlik-i felsefiyye ve mezâhib-i milliyyeden sarf-ı nazar edip mevcûd olan ve kütüb-i müdevveneleri bulunan fırak-i İslâmiyye'ye, mesâlik-i cedîde-i felsefiyyeye, mezâhib-i mevcûde-i milliyeye atf-ı nazar etmek muktezâ-yı maslahattır.

[30] Usûl-i akāid-i İslâmiyye'de mûhâl-i zâtî ile hiçbir mûhâl bulunmadığını usûl-i akāid-i İslâmiyye'nin kavânîn-i zarûriyye, muhkeme ve kat'iyye olan kavânîn-i riyâziyyeye vechen mine'l-vücûh muhâlif olmadığını ve olamayacağını, tamâmıyla kavânîn-i riyâziyyeye mutâbık ve muvâfık bulunduğunu nazariyât-ı cedîde ile irâe etmek ehem ve elzemdir.

Akāid-i İslâmiyye'nin mebnâsı olan vahyin imkânını, sem'iyyâtın imkânını bugün nazariyât-ı kadîme-i felsefiyye ile isbât etmek abes, bilakis nazariyât-ı cedîde-i felsefiyye ile isbât etmek muvâfık-ı hikmettir.

Akāid-i İslâmiyye kavâid-i kelâmiyyeden, menâhic-i felsefiyyeden ahz olunmaz, ancak nusûs-ı celîleden ahz olunur; meslek-i kelâmî üzere ilm-i kelâma ihtiyâc hasmın şübühâtını asra göre hâkim olan nazariyât ile isbât eylemekten münbaistir. Bugün hâkim olan nazariyât nazariyât-ı cedîdedir. Nazariyât-ı cedîde bulunmaz ise üçüncü asırda zuhûr eden mütekaddimîn ilm-i kelâmı ile altıncı asırda zuhûr eden müteahhirîn ilm-i kelâmının ne kıymeti kalır?

El-hâsıl mezheb-i selefi bildiren ilm-i tevhîd her müslüman için kâfidir. Bugün altıncı asırda zuhûr eden ilm-i kelâmın yeri yoktur. Ancak sahâbe-i güzîn, tâbiîn, etbâ'-ı tâbiîn, ve eimme-i müctehidînin mezâhibi vechile i'tikādât-ı İslâmiyye'yi gerek edille-i akliyye ve gerek edille-i sem'iyye ile îzâh eden ve mesâil-i mu'dıla-i felsefiyye ile mahlût olmayan ilm-i tevhîdin yeri vardır.

Şâyed nazariyât-ı cedîde-i felsefiyye ile müteahhirîn-i mütekellimîn-i ehl-i sünnet mesleği gibi mesâil-i kelâmiyyeyi veya ehl-i i'tizâl mesleği gibi usûl-i kelâmiyyeyi birleştirmeye ihtiyâc görülüyor ise köhne nazariyât, atîk felsefiyât yerine bugünkü nazariyât, cedîd felsefiyât ile birleştirip ona göre mesâil-i kelâmiyyeyi tevsî' ve ta'dîl etmek iktizâ eder.[1]

لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَيَحْيٰى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ

İzmirli
İsmail Hakkı

MAKĀLÂT

MÜSLÜMANLIK FITRÎ BİR "DİN"DİR

Her hangi bir dini, bir mezhebi, bir mesleği tedkīk ve onun hakkında idâre-i kelâm etmek; esâsât-ı tabîiyye ve ahkâm-ı fıtriyye ile kābil-i te'lîf olup olmadığına dâir doğru bir hüküm verebilmek için yalnız o dinin, o mezhebin, o mesleğin müntesiblerini gözden geçirivermek, onların ahvâl ve ahlâkını nazar-ı i'tibâra almak kâfî değildir. Böyle bir hükümde bulunabilmek için behemehâl o dinin o mezhebin müştemil olduğu ahkâm-ı esâsiyyeyi inceden inceye tedkīk etmek; mâzîden, hâl-i hâzırdan başka istikbâli de nazar-ı dikkate almak; hey'et-i ictimâiyye için kābil-i tatbîk olup olmadığını bütün inceliğiyle teemmül etmek lâzımdır.

Bu sûretle olmayıp da gelişi güzel verilen hükümlerin pek çoklarının hatâ-âlûd olduğunu zaman göstermektedir. Çünkü o dinin, o mezhebin istinâd ettiği esâslar nefsü'l-emrde pek muhkem, kavânîn-i tabîiyyeye son derece muvâfık olduğu hâlde zaman geçtikçe müntesibleri arasındaki tarz-ı telakkī başkalaştığı; dinden olmayan, hattâ dinin ahkâm-ı asliyyesiyle taban tabana zıd olan pek çok şeyler gûyâ dinden imiş gibi kabûl edileceği şübhesizdir. Bu, her yerde kābil-i tatbîk olan bir esâs-ı metîndir.

Meselâ: Müslümanlık hakkında bir hüküm verebilmek, onun muhtevî olduğu ahkâmın kavânîn-i tabîiyye ve ihtiyâcât-ı beşeriyye ile muvâfık olup olmadığını anlamak için hâl-i hâzırdaki müslümanların ahvâl-i ictimâiyyelerini nazara almak kâfî değildir. Maatteessüf pek çoklarımız bu dakīkadan gaflet veya tegāfül ediyoruz.

Son zamanlarda Avrupa müteassıbları tarafından Müslümanlık aleyhinde pek çok müftereyât îcâd edildi. Ahkâm-ı İslâmiyye hakkında neler söylenmedi. Onun bir dîn-i ibtidâî olup asr-ı hâzır insanlarının zihniyetiyle

[1] Enfâl, 8/42.

kābil-i te'lîf olmadığı, terakkīye engel olduğu… yolunda mugāyir-i hakīkat ne kadar herzeler neşrolundu. Halbuki bunları söyleyenler, ya doğrudan doğruya müslümanların hâlini nazar-ı i'tibâra alarak söylüyorlar, yahud Müslümanlığın hakīkatine nüfûz-ı nazar edemeyerek kısa bir düşünce netîcesinde böyle bir hükümde bulunuyorlardı. Çünkü Müslümanlık tabiî, fıtrî bir din olduğu cihetle ahkâmının her asırda bulunan hey'et-i ictimâiyye için kābil-i tatbîk olacağında şübhe yoktur:

(فِطْرَتَ اللهِ الَّتى فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْديلَ لِخَلْقِ اللهِ ذٰلِكَ الدّينُ الْقَيِّمُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ – فرقان حكيم)[1]، (كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى الفِطْرَةِ الاِسْلاَم فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ، أَوْ يُنَصِّرَانِهِ، أَوْ يُمَجِّسَانِهِ)[2]

Maatteessüf Avrupa mutaassıbları tarafından ortaya çıkarılan bu hezeyânlar mütefekkirîn-i İslâmiyye'den geçinen bazı kimseler tarafından da mazhar-ı kabûl oluyor; Dîn-i İslâm'ın asr-ı hâzır ile kābil-i te'lîf olmayan bir çok ahkâmı muhtevî olduğu söyleniyor. Maamâfîh zaman geçtikçe Müslümanlık aleyhinde söylenilen bu gibi sathî fikirlerin birer serâb olduğu anlaşılmaktadır.

Bize bu satırları yazdıran geçenlerde *İkdâm* gazetesi sâhibi Ahmed Cevdet Bey'in Lozan'dan kendi gazetesine gönderdiği bir mektuptur. Mûmâ-ileyh, İngiltere ile Rusya'da şu sırada içkinin men' edildiğini söyledikten sonra bizim için şu zamanın da tâm bir fırsat olduğunu, binâenaleyh hükûmet tarafından içkinin men' edilmesi her nokta-i nazardan muvâfık-ı hakīkat olacağını evliyâ-yı umûrun nazar-ı dikkatine vaz' ediyor idi. İşte bu münâsebetle bu mes'ele hakkında biz de birkaç söz söylemek istiyoruz.

Ma'lûmdur ki Müslümanlık bin üç yüz bu kadar sene evvel içkiyi kat'î sûrette men' ederek fâili hakkında maddî ve ma'nevî pek çok cezâlar göstermiş idi. Şübhe yoktur ki bunu men' etmekte hey'et-i ictimâiyye nâmına **[31]** pek çok fâideler mevcûd idi. Fakat son zamanlarda bizde ahlâk öyle bir dereceye geldi ki bir çok menhiyyât âdetâ mübâh sırasına geçti; bir kısım halk menhî ve harâm olduğunu i'tikād ettiği hâlde yine bu âdet-i mezmûmeden vazgeçmiyor, diğer bir kısmı ise Avrupa'ya meclûbiyetle bu gibi şeyleri âdet-i levâzım-ı medeniyyetten sayıyordu. Halbuki bugün erbâbı nazarında anlaşılıyor ki bunlar levâzım-ı medeniyyet değil, belki muhrib-i cem'iyyettir. Bunun için Avrupa'nın her tarafında men'-i müskirât cem'iyetleri teşekkül ediyor. On dört asır evvel İslâmiyet'in men' ettiği şürb-i hamr bugün nizâm ve kānûn ile men' olunmaya çalışılıyor. İşte bu gibi hakāyık ile pek a'lâ tezâhür ediyor ki İslâmiyet dîn-i ibtidâî değil, dîn-i umûmî ve fıtrîdir.

Bundan tahmînen bir sene mukaddem elime geçen cerâidin birinde Alman cenerallerinden birinin taht-ı kumandasındaki askere ber-vech-i âtî bir nutku nazar-ı dikkatimi celb etmişti:

"Gerek zâbit, gerek efrâd bütün askerler manevradan, ta'lîmden avdet ile vazîfelerini îfâ ettikten, yüzlerinin tozlarını toprağını yıkadıktan sonra rakı ile, üzüm suyu ile serhoş olmayı i'tiyâd edindiler. Bu ise insâniyet için bir lekedir. Bu hâl; kāimi kāid görecek derekeye tenezzül eden fâilleri için ne kadar ayıp, ne kadar mûcib-i haybettir. Nasıl ayıp olmasın ki bunun fâilleri toprakların üzerine yatarak muttasıl hezeyân eder, ifâkat bulduktan sonra da baş ağrısıyla musâb olup zelîl ve perîşân olur. Binâenaleyh sizden her kim keyfi, zevki peşinde koşuyorsa elini, yüzünü yıkayıp tuvâletini yaptıktan sonra kahve, yahud çay içsin! İyi biliniz ki: İnsanların lezzet, keyif yalnız yalnız şürb-i hamra münhasırdır zannettikleri zamanlar geçmiştir. Tecârib-i sahîha kat'iyyen meydana çıkardı ki: Lezzet, keyif şürb-i hamra mahsûs değildir. Ondan daha lezîz çok şeyler vardır. Binâenaleyh sâhib-i akıl olanlar için şürb-i hamr ile aklını gidermeye çalışmak lâyık değildir."

Bu ceneralin naklettiğimiz şu sözleri şübhe yok ki ulu orta söyleniyormuş, kıymetsiz sözlerden değildir. Zîrâ çok zamanlar olmuşdur ki (Cenaral) de şürb-i hamr âdet-i zemîmesini takbîh değil, belki de bugün kendi fikrini levm edenler gibi o da müstahsen görüyordu. Evet, cenaralin bunu söylemesi nefsinin mecbûl olduğu fıtrat-ı selîmeye rücû' ettikten sonradır; çünkü nüfûs-ı insaniyye, âyîne-i kalbi denis-i hevâ ile mestûr olarak nûr-ı hidâyetin ziyâsından mahrûm kalmadıkça, daima insâfa mütemâyil, hakāika vâsıl olmak hâssasına mâliktir. Rûhunu ne muhîte, ne de başka bir şeyin te'sîrine kaptırmayarak yalnız tabîat ve fıtrat-ı asliyyesiyle düşünecek olursa o zaman şübhe yok bütün eşyâ kendisine olduğu gibi tecellî eder; onlarda olan kubh ve hüsnü anlamaya muvaffak olur. Fakat kendisini bir takım avâmilin te'sîrine kaptıracak olursa o zaman eşyâyı olduğu gibi göremeyeceği bî-iştibâhdır.

On üç asırdan beri Müslümanlık bize esrâr-ı kâinâtı anlatmış, mebâdî ve esâs-ı ıslâhı bildirmiş, sâlikleri için tarîk-ı saâdeti göstermiş idi. Nüfûsları şâibe-i taassub ve şehvetten tecerrüd edenler Müslümanlık'ın saâdet-i beşeriyye için ortaya koyduğu bu esâs-ı kavîmi her zaman telakkī bi'l-kabûl eylemişler, bir kısım halk ise ona karşı zebân-ı taarruzlarını uzatmayı kendilerine âdetâ bir vazîfe edinmişlerdir. Gerek bilerek, gerek bilmeyerek ahkâm-ı İslâmiyye'ye karşı zebân-ı taarruzlarını uzatan bu fie-i kalîle tâ bidâyet-i İslâm'dan bu âna kadar ağızlarına gelen müftereyât ile nûr-ı ilâhîyi söndürmeye şitâb etmişlerse de onlara rağmen bu nûr daima tezâyüd etmekte

[1] Rûm, 30/30.

[2] (الإسْلاَم) kelimesi olmaksızın, Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Cenâiz, 91.

bulunmuştur: [1](يُرِيدُونَ اَنْ يُطْفِؤُا نُورَ اللهِ بِاَفْوَاهِهِمْ وَيَاْبَى اللهُ اِلَّا اَنْ يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ)

Garb âleminin bir tarafında Müslümanlık'ın mâni'-i terakkī olup beşeriyet için bir saâdet te'mînine gayr-i kâfî bir dîn-i ibtidâi olduğu kanâati neşr edilmeye çalışılırken, diğer tarafında da ahvâl-i ictimâiyyelerini ıslâh ve tanzîm için İslâm'ın esâs-ı kavîmine rücû' ettiklerini görüyoruz.

Bundan beş altı sene evvel Fransa men'-i müskirât cem'iyeti a'zâsından biri İstanbul'a gelerek bir konferans veriyor: "Bizim mazarratını henüz anlayarak beşeriyeti bundan kurtarmak için cem'iyetler teşkîline lüzûm gördüğümüz içkiyi İslâmiyet bundan on dört asır evvel kat'î sûrette men' etmiş ise de siz müslümanlar bunu ihmâl etmişsiniz…" gibi bizim için hem mûcib-i âr, hem de mûcib-i mefharet olacak beyânâtta bulunuyordu.

Bâlâya hitâbesini naklettiğimiz Alman ceneralinin de ordusuna sirâyet eden fesâd tohumlarını İslâm'ın meydana koyduğu turuk-ı hikemiye ve esrâr-ı bâliğa ile nez' etmeye şitâb ettiğini görüyoruz.

Evet, bu hâssa ile mümtâz olan yalnız o Fransız, yahud Alman kumandanı değildir. Belki bugün munsıfâne düşünen her garb ve şarklı bu hakîkati teslîm etmektedir. Nasıl ki garb ve şarkdaki harb-i umûmîde bugün Rusya ve İngiltere devletlerinin askerinin bize karşı daha sağlam bir vücûd, daha metîn bir fikir ile muhârebe edebilmelerini te'mîn için –o kadar vâridâta rağmen– bunu men' etmeye çalışmaları da bu hakîkati göstermektedir. Bu ise şerîat-i İslâmiyye'nin sıdkına, onun fıtrî bir din olduğuna pek vâzıh bir şâhiddir.

Zâten bizde gayr-i kābil-i tezelzül bir iman, bir kanâat vardır ki: Zaman geçtikçe İslâm'ın kâffe-i ahkâmının hak ve hakîkati muârızları tarafından da teslîm olunacaktır. [2](سَنُرِيهِمْ اٰيَاتِنَا فِى الْاٰفَاقِ وَفِى اَنْفُسِهِمْ حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ اَنَّهُ الْحَقُّ اَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ اَنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ شَهِيدٌ)

Bütün etibbâ-yı hâzıka ve erbâb-ı insâf nazarında hey'et-i ictimâiyye için pek büyük bir musîbet olduğu tezâhür etmiş olan şürb-i hamr mes'elesi bundan tâm on dört asır evvel İslâmiyet tarafından sûret-i kat'iyyede men' edilmiş, o yüzden hey'et-i ictimâiyyeye terettüb edecek bî-nihâye mazarratlar gösterilmiş; kâffe-i saâdetin aslı, mesâlih-i ictimâiyyenin imâdı olan aklı mahvettiği, cem'iyet-i beşeriyyenin nizâmını muhil olduğu pek vecîz bir sûrette anlatılmış idi. Nasıl ki şu hadîs-i şerîfler bu hakāyıkı pek belîğ bir sûrette ifâde ediyorlar: [3](اَلْخَمْرُ اُمُّ الْخَبَائِثِ) [4](اَلْخَمْرُ اُمُّ الفسق [32]) = "Hamr, kâffe-i fısk u fücûrun; bilumum fenâlıkların anasıdır."

Evet, şürb-i hamr bütün fenâlığın başı olduğu, hattâ insanın zürriyetine de sirâyet eylediği cihetle dîn-i fıtrî olan İslâmiyet bunu men' etmiş, onu [5](رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ) ile tavsîf eylemiştir. Hattâ daha ziyâde şenâatini göstermek için zevâl-i îmânın esbâbından addetmiştir. [6](لَا يَشْرَبُ الْخَمْرَ يَشْرَبُهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ) Bu hadîs-i şerîfde şübhe yok ki şürb-i hamrın mebâdî-i îmâna olan şiddet-i münâferetine îmâ, mü'minin hâline mülâyim olmayan inhitât-ı şakāya dâî olduğuna tenbîh vardır. Çünkü mü'minin dini saâdet ve terakkī dinidir. Hülâsa şerîat-i İslâmiyye şürb-i hamrdan bizi birkaç sûretle tenfîr ediyor: Bazen onu amel-i şeytân ile, bazen ümmü'l-habâis ile tavsîf, bazen de [terk-i] imana sebeb göstermek sûretiyle şürb-i [hamrı] tenfîr ediyor, ki bunda muhâtabın hâli de nazar-ı dikkate alınıyor.

Aksekili

Ahmed Hamdi

CİHÂD-I İSLÂM

İTTİHÂD VE İTTİFÂK İSLÂM'I YÜKSELTTİ NİFÂK VE ŞİKĀK PERÎŞÂN ETTİ

Şimdi bu makālemizde kāriîn-i kirâmın nazar-ı dikkatlerine gāyet mühim bir hâdise arz etmek isteriz. Geçen haftaki makālede zikr olunduğu vechile Hazret-i Ömer'in Hâlid bin Velîd'i umûm kumandanlıktan azl ile kumandanlığın Ebû Ubeyde'ye tevcîhi işbu harb esnâsına tesâdüf etmiş idi. Kumandanlık menşûrunu hâmil olan sâî o esnâda orduya vâsıl oldu. Ve menşûru Ebû Ubeyde hazretlerine teslîm eyledi. Ebû Ubeyde hazretleri menşûru kırâat buyurduktan sonra gelen sâîye keyfiyetin ketm ve ihfâsını tenbîh eylediği gibi kendisi de menşûru ketm ve ihfâ eyledi. Yine eskisi gibi Hâlid'in taht-ı kumandasında olarak fırka kumandanlığıyla vazîfe-i cihâda devâm eyledi. Tâ Dımeşk-i Şam feth oluncaya kadar bu menşûru ibrâz etmedi ve umûm kumandanlığa da el sürmedi. Buna sebeb ne idi? Hiç şübhesiz ordudaki ittihâd ve ittifâkı muhâfaza. Ebû Ubeyde menşûru ibrâz edip de kumandanlığı der'uhde edecek olsa idi ihtimâl ki orduda nifâk ve şikāk zuhûr edecek ve muzafferiyet olamayacak idi. İşte bu tehlikeden orduyu vikāyeten selâhiyetini bu sûretle fedâ eyledi. Menşûru ibrâz ettikten sonra Hazret-i Hâlid de kat'iyyen bir gûnâ teessür ve infiâl göstermeyerek: "Ben neferlikle olsun mücâhidîn miyânına kabûl olunamayacak mıyım?" diye Ebû Ubeyde'den suâl eyledi. Ebû Ubeyde de kendisini fırka kumandanlığına nasb ve ta'yîn eyledi.

---

1 Tevbe, 9/32.

2 Fussilet, 1/53.

3 et-Taberânî, *Mu'cemü'l-Evsat,* Kahire, c. 4, s. 81, nu: 3667.

4 (الفسق) yerine (الفواحش) ile, et-Taberânî, *Mu'cemü'l-Evsat,* Kahire, c. 3, s. 276, nu: 3134.

5 Mâide, 5/90.

6 (حين يَشْرَبُهَا) şeklinde, Ahmed ibn Hanbel, *Müsned,* 19102.

Şimdi burada bu iki büyük zâtın her ikisinin de ibrâz eyledikleri ulüvv-i cenâb ile İslâm ordusunu şikāk ve nifâktan vikāye ve muhâfaza için ihtiyâr ettikleri fedâkârlıklara kāriîn-i kirâmın ve bâ-husûs asker evlâdlarımızın nazar-ı dikkatlerini celb etmekten geri duramayacağız.

Buraya kadar zikr olunan muhârebât ile bu yolda ihtiyâr olunan tahammül-fersâ fedâkârlıklar Asr-ı saâdet ile Hulefâ-yı Râşidîn zamanına âid olanlardır. Şimdi bir de bunu vely eden tâbiîn zamanına atf-ı nazar edelim.

Emevîlerden Velîd bin Abdilmelik'in zamanında biri Irak'dan, diğeri Mısır'dan olmak üzere iki kolordu tertîb kılındı. Irak ordusunun umûm kumandanlığı Kuteybe bin Müslim, Mısır ordusunun kumandanlığı da Mûsâ bin Nusayr nâm kahramanlara tevdî' olunmuş idi. Bu kahramanların her birinin râyeti altında bulunan mücâhidînin adedi kırkar bin kişi râddesinde idi. Kuteybe, ordusuyla şarka, Mûsâ garba müteveccihen hareket ettiler. Memâlik-i İraniyye zâten Hazreti Ömer zamanında feth olunmuş olduğu cihetle şark ordusu fütûhâta Türkistan-ı Kebîr'den başladı. Kuteybe merkezden pek uzak düştüğü cihetle geriden imdâd almak ihtimâli külliyyen mefkūd idi. Kuteybe maiyyetinde bulunan bu kırk bin kişi ile Türkistan-ı Kebîr'de mevcûd büyük ve küçük müteaddid hükûmetleri havza-i İslâm'a aldıktan sonra tâ Çin hudûduna vâsıl oldu, Çin hükûmetini de haraca kesti. Hangi kuvvetle? İşte o maiyyetinde bulunan kırk bin kişi ile ki bunların da cümlesi ber-hayât olarak oraya vâsıl olmadılar. Pek tabîîdir ki bir çokları ya mecrûh veya şehîd oldular. İşte bir avuç denilecek kadar kalîl olan bu kuvvetle Kuteybe'nin bu kadar cesîm fütûhâta nâil olması, Çin hükûmeti gibi bir hükûmet-i cesîme-i kaviyyeyi tehdîd ederek bilâ-harb haraç-güzâr eylemesi ne sâyede oldu? Hiç şübhesiz ittifâk ve ittihâd, sabır ve metânet sâyesinde.

Kahraman Mûsâ bin Nusayr ise taht-ı kumandasında bulunan gāzîlerle Afrika'ya susuz, âteşîn kum deryâlarını yararak, Berberî tâifesi gibi muhârib, anûd bir tâifeyi seyf-i kahramânânesine râm ederek müddet-i kalîle zarfında Bahr-i Muhît-i Atlâsî sâhiline, Kanarya Adaları karşısına vâsıl oldu. Kahraman Mûsâ galeyâna gelerek atını, yahud alâ-rivâyetin devesini denize sürdü. Bir müddet gittikten sonra tevakkuf etti. Yüzünü semâya çevirdi: Yâ Râb, sen şâhid ol ki işte bu deniz seyr ü hareketime mâni' oldu. Eğer olmaya idi senin tevhîd-i Rabbânî'ni müntehâ-yı arza kadar neşr ü i'lân edecek idim." dedi.

–mâba'di var–

Sâbık Bağdad Kadısı

Ali Vehbi

Matbaa-i Âmedî H. Eşref Edib

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur.
Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (17), altı aylığı (9) frankdır.

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde Dâire-i Mahsûsa

İhtârât
Abone bedeli peşindir.

Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.

Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması lazımdır.

Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması ricâ olunur.

Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

Dînî, felsefî, ilmî, edebî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

اتبعون اهدكم سبيل الرشاد | Başmuharrir Mehmed Âkif | Sâhib ve Müdîr-i Mes'ûl Eşref Edib | والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم

24 Haziran 1915 | 11 Şa'bân 1333 | Perşembe | 11 Haziran 1331 | Cild: 14 - Aded: 343

TEFSÎR-İ *KUR'ÂN-I KERÎM*

MUKADDİME

*Kur'ân'*ın Kitâbet ve Tilâvet İ'tibârıyla Keyfiyet-i Cem'i

Kur'ân'ın hurma yapraklarıyla kemikler üzerinden cem' ve telfîkı esnâsında tahrîf ve tebdîl, ziyâde ve noksan gibi şeyler vukūa gelmiş olduğuna dâir vaktiyle çıkarılıp bugün bile bazı sebük-magzân nezdinde revâc-pezîr olabilen şâyialar esâsât-ı dîniyyeye müteallık meydana konulan şübhelerin en zaîf ve en hükümsüzüdür.

Hıristiyanlık'ın neşr u ta'mîmine çalışan misyonerler tarafından bu yolda bir çok şeyler söylenilmiş ve yazılmış; onların bu yoldaki akvâl-i bî-meâli müslümanlardan sîret-i nebeviyyeye, İslâm'ın usûl ve erkânına, nüzûl-i *Kur'ân*'ın târihine vâkıf olmayan bir takım efkâr-ı basîta ashâbı nezdinde cây-ı kabûl bulunmuştur.

Son zamanlarda ulemâ-yı Ezher'den bir refîkımız tarafından sevk-i hamiyyetle bu yolda safsata ve mugâlataları red ve ibtâl zımnında bir risâle te'lîf edilmiş ise de, mündericâtını tedkîk ettiğimiz zaman maksada kâfî ve münkirîne kanâat-bahş olabilecek vesâik ve ma'lûmâtı câmi' olmadığını anladık. Müellifine vüs' u iktidârı nisbetinde girişmiş olduğu mücâhede-i dîniyyeden dolayı minnetdârlığımızı beyân etmekle beraber selef-i sâlihe âid âsârda müteferrik bir sûrette nazar-ı ıttılâımıza müsâdif olup da mezkûr risâlede göremediğimiz âsâr ve vesâiki de şurada kayd ve zikr etmeden geçemeyeceğiz.

Kur'ân-ı Kerîm'in cem'i hakkındaki akvâl iki noktaya inhisâr eder: *Kur'ân*'ın tilâveten cem'i, kitâbeten cem'i.

Kur'ân'ın tilâveten cem'i aslâ tereddüd ve şübhe câiz olmayan ahvâldendir ki Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem efendimizin hîn-i irtihâlinde *Kur'ân* sahâbe-i kirâmdan bir çoğu tarafından ezber edilmekle beraber tâbiînden bir sınıf da *Kur'ân*'ı onlardan ahz u telakkī eylemiş ve hıfz-ı *Kur'ân* o zamandan bu âna kadar tabakāt-ı huffâz arasına tevâlî ve taâkub edegelmiştir.

Âyât-ı *Kur'âniyye*'nin tertîb ve sûrelerdeki mevâzi'-i asliyyelerine vaz'ı mes'elesine gelince aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz bir veya birkaç âyet nâzil oldukça bunların felân sûrede felân âyetin yanına vaz' edilmesini emreder; huffâz-ı sahâbe emir ve ihtâr-ı peygamberîye imtisâlen âyât-ı nâzileyi âid oldukları mahalle vaz' ve tesbît ederler idi.

Âyât-ı *Kur'âniyye* muhtelif ve mütenevvi' bir takım esbâb ve makāsıda binâen nüzûl eder ve cânib-i risâletten ta'yîn olunan mevâkıa vaz' edilir idi. *Kur'ân*'dan en son nâzil olan âyet [1](يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبٰوا اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنينَ. فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَاْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللهِ وَرَسُولِهِ وَاِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُسُ اَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ. وَاِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ اِلٰى مَيْسَرَةٍ وَاَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ. وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فيهِ اِلَى اللهِ ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ) âyet-i kerîmesidir. Ulemâ-yı *Kur'ân* bu âyetlerin nüzûlünden sonra Risâlet-penâh efendimizin kaç gün yaşamış olduğu hakkında ihtilâf etmişlerdir. İhtilâf-ı rivâyât dokuzla seksen bir arasında cereyan etmekte ise de ercah-ı akvâl dokuz gece yaşamış olmasıdır. Tabîîdir ki bu kadar müddet zarfında süver ve âyât-ı *Kur'âniyye*'nin tertîbine

[1] Bakara, 2/278-281.

imkân müsâid olamaz. Bâ-husûs ki ehâdîs ve âsâr-ı sahîha miyânında ahd-i **[34]** Risâlet-penâhîde âyât ve süver-i *Kur'âniyye*'nin tertîbi husûsunda ihtilâf hâsıl olmuş olduğunu gösterecek bir rivâyete tesâdüf edilmemektedir. Bilakis ehâdîs-i sahîha-i mütevâtire delâletiyle anlaşılmaktadır ki Resûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz dâr-ı bekāya irtihâl ettikleri zaman sahâbe-i kirâmdan bir kısmı Kitâbullâh'ı ezber tilâvet etmekte idiler. *Kur'ân*'ın vefât-ı peygamberîden mukaddem ezber edilmiş olduğu muhakkak olmakla beraber hayât-ı Risâlet-penâhî esnâsında sahâbe-i kirâm arasında *Kur'ân*'a müteallık bir ihtilâf tahaddüs ettiği de işitilmemiştir. *Kur'ân*, Resûl-i ekrem efendimizden rivâyet ve fem-i mübâreklerinden istimâ' edilegelmiş ve sonraları tâbiîn ve etbâ'-ı tâbiîn rivâyet-i sahîha ve esânîd-i muhkeme ile ahz u telakkī etmişlerdir. Cenâb-ı Peygamber'den rivâyet-i *Kur'ân*'ın tevâtür-i kat'î mertebesine vâsıl olduğu şek ve şübheden vârestedir.

لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ اُحْصِرُوا فى سَبِيلِ اللهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِى الْأَرْضِ)[1] يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ اَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمٰيهُمْ لَا يَسْئَلُونَ النَّاسَ اِلْحَافًا) âyet-i kerîmesi, İbni Abbâs ve Muhammed bin Ka'b el-Kurazî radiyallâhu teâlâ anhü[m]âdan rivâyet edildiğine göre, Ashâb-ı Suffe hakkında nâzil olmuştur. Ashâb-ı Suffe dört yüz kişiden ibâret olup bunlar *Kur'ân-ı Kerîm*'i hıfz ve taraf-ı Risâlet-penâhîden gönderilen seriyyelere iltihâk ederek gazâ etmeye vakf-ı nefs eylemişler idi. Suffe Mescid-i Nebevî dâhilinde üstü örtülü bir mahal olup bu zevât-ı kirâm orada ikāmet ederler idi. Ehl-i Suffe'den yüz kadarının isimleri mazbûttur.

Ulemâ-yı din eskiden beri *Kur'ân*'a, *Kur'ân*'ı hıfz edenlerin tercüme-i hâllerini zabt u tescîl ve bunların tabakātını beyân husûsuna pek büyük bir ehemmiyet atf edegelmişlerdir. Yine bütün ulemâ *Kur'ân*'ın ahd-i güzîn-i risâletde sudûrda mahfûz olduğunu müttefikan beyân etmekte oldukları gibi sahâbe-i kirâm miyânında *Kur'ân*'ı hıfz ve onu zât-ı Risâlet-penâhî'ye baştan aşağı arz ve tilâvet edenlerin mikdârı da mazbût ve muayyen olup bu bâbda beyne'l-ulemâ bir ihtilâf mevcûd değildir.

Kurrâ hakkında eser te'lîf edenlerin en meşhûru İmâm Şemseddîn Ebû Abdullah Muhammed bin Ahmed Osman ez-Zehebî'dir. (Târîh-i vefâtı 448) *Tabakātü'l-Kurrâ*' nâm eserinin esâs ve me'hazi kendi te'lîf-kerdesi olan *Târîh-i Kebîr*'idir. Zehebî bu eserine tabaka-i ûlâ ricâlinin zikriyle başlıyor ve bu tabakayı teşkîl edenler *Kur'ân*'ı zât-ı akdes-i Risâlet-penâhî'ye şifâhen arz ve ondan semâan rivâyet edenler olduğunu, Emîrü'l-mü'minîn Osman bin Affân radiyallâhu anh bu tabaka ricâlinin ser-âmedânından bulunduğunu söylüyor. Yine Zehebî diyor ki: Cenâb-ı Osman ahd-i risâlette *Kur'ân*'ı cem' edenlerden biridir. Mugīre bin Ebî Şihâb el-Mahzûmî *Kur'ân*'ı ondan ahz ve tilâvet eylemiştir.

Tabaka-i ûlâya mensûb kurrâ'-i kirâmın eâzımından biri de Übey bin Ka'b bin Kays el-Ensârî'dir. Übey, ümmetin akra'i idi. Zehebî'nin rivâyetine nazaran Übey bin Ka'b Resûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimize arz-ı *Kur'ân* eylemiş ve İbni Abbâs, Ebû Hüreyre, Abdullah bin Sâib, Abdullah bin Ayyâş bin Ebî Rebîa, Ebû Abdurrahman es-Sülemî kırâat husûsunda ondan telakkī-i feyz etmişlerdir. Ebû Kılâbe Übey bin Ka'b'ın muntazaman sekiz günde bir hatm-i *Kur'ân* eylediğini rivâyet etmektedir.

Abdullah bin Mes'ûd radiyallâhu anh de huffâz-ı sahâbedendir. Cenâb-ı ibni Mes'ûd *Kur'ân*'ı cem' ve Resûlullâh'a arz ve tilâvet edenlerin biridir. Fem-i Risâlet-penâhî'den yetmiş sûre hıfz etmiş olduğunu makām-ı tahdîsde söyler idi. Alkame, Mesrûk, Esved gibi bir takım zevât ondan ahz-ı kırâ'at etmişlerdir. [2]مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَقْرَأَ الْقُرْآنَ (غَضًّا كَمَا أُنْزِلَ، فَلْيَقْرَأْهُ عَلَى قِرَاءَةِ ابْنِ أُمِّ عَبدٍ –يَعْنِي– عَبْدَاللهِ بنِ مَسْعُود = "Kim *Kur'ân*'ı ân-ı nüzûlündeki gibi tâze ve mutarrâ olarak kırâat etmek isterse İbni Ümmü Abdullah, yani Abdullah bin Mes'ûd gibi kırâat etsin) hadîs-i şerîfi İbni Mes'ûd'un bu husûsdaki kemâlâtının hakīkī mi'yârıdır. Ebû Mes'ûd diyor ki: Allah'a kasem ederim ki Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz Kitâbullâh'ı şundan "İbni Mes'ûd'u göstererek" daha a'lem terk ve tahlîf ettiği bir kimse bilmiyorum. (Revâhu Müslim fî *Sahîh*ihî)

Ecille-i huffâz-ı sahâbeden biri de Kâtib-i Nebî Zeyd bin Sâbit el-Ensârî el-Hazrecî'dir. Zehebî diyor ki: Hazret-i Zeyd ahd-i risâlette ve sonra Hazret-i Sıddîk'ın zamân-ı hilâfetinde *Kur'ân*'ı cem' etmiş ve Osmân-ı Zinnûreyn radiyallâhu anhın bilâd-ı İslâmiyye'ye birer nüsha tevzî' ettiği Mushaf-ı Osman'ın vazîfe-i kitâbetini der'uhde etmiştir. Ebû Hüreyre ve İbni Abbâs Zeyd bin Sâbit'ten ahz-ı *Kur'ân* edenler miyânındadırlar.

Ebû Abdurrahman es-Sülemî diyor ki: Zeyd bin Sâbit Resûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimizin âzim-i a'lâ-yı illiyyîn oldukları sene iki defa *Kur'ân*-ı azîmü'ş-şânı kendilerine okumuşlardı. Benim Zeyd bin Sâbit kırâatini ahz u telakkī etmekliğimin esâsı şudur ki Zeyd vahiy kitâbetinde bulunmuş, *Kur'ân*'ı Resûlullâh'a okumakla beraber ve son defa Resûlullâh'a arz-ı *Kur'ân* resm-i mübeccelinde isbât-ı vücûd şerefini de ihrâz etmiştir. Zeyd bin Sâbit hazretleri halka ta'lîm-i *Kur'ân* vazîfe-i kudsiyyesini kendine dâimî bir meşgale ittihâz etmiş olduğundandır ki cem'-i *Kur'ân* husûsunda Hazret-i Ebûbekir, Ömer bin el-Hattâb'ın mazhar-ı i'timâdı olmuş ve Osmân-ı Zinnûreyn mesâhif-i şerîfenin vazîfe-i istinsâhını ona tefvîz eylemiştir. Enes bin Mâlik diyor ki:

[1] Bakara, 2/273.

[2] İbn Mâce, *Sünen,* İftitâhu'l-Kitâb, Fazlu Abdillâh bin Mes'ûd.

Ahd-i saâdette *Kur'ân*'ı Zeyd bin Sâbit, Übey bin Ka'b, Muâz bin Cebel ve Ebû Zeyd el-Ensârî cem' etmişlerdir.

Tabaka-i ûlâya âid huffâzdan biri de Ebû Mûsâ el-Eş'arî'dir. Hayber'in fethi esnâsında huzûr-ı Risâlet-penâhîye gelmiş, *Kur'ân*'ı ve ilm-i dînî ondan ahz u telakkī etmiştir. Ebû Recâ' el-Utâridî, Hıtân Rakkāşî, Ebû Mûsâ el-Eş'arî onun telâmîzindendirler.

Hakîm-i ümmet ünvân-ı mübeccelini ihrâz etmiş olan Ebu'd-Derdâ' radiyallâhu **[35]** anh de bu tabaka ricâlindendir. Zehebî onun da Resûlullâh'dan kırâat-i *Kur'ân* eylediğini rivâyet etmektedir. Zeyd bin Abdilazîz diyor ki: Ebu'd-Derdâ' Câmi'-i Dımeşk'de sabâh namazını edâ eder etmez kırâat-i *Kur'ân* için başına azîm bir cemâat toplanır ve bunları onar onar tefrîk ederek her on kişiye bir muîd ta'y[î]n kendi de mihrâbda durarak bunların ahvâlini tecessüs ve tarassud eyler idi. Müteallimînden biri yanıldı mı muîde mürâcaat eder. Muîd tashîhe muktedir olamazsa Ebu'd-Derdâ' hall-i müşkil eylerdi. Ebû Âmir bu muîdlerden biri olup Ebu'd-Derdâ'nın irtihâlini müteâkıb vazîfesi ona intikāl etmiştir. Müslim[1] bin Mişkem diyor ki: Ebu'd-Derdâ' kendisinden teallüm-i *Kur'ân* edenleri ta'dâd etmekliğimi emretti. Saydım. Mecmû'-ı mikdârları bin altı yüz küsür kişiye bâliğ oluyordu. Bunlardan her on kişinin başında bir muîd bulunmakta olup Ebu'd-Derdâ' bunlar üzerinde nezâret ve murâkabe vazîfesini îfâ ederdi. Müteallim muîd vâsıtasıyla kırâatte rüsûh peydâ ettikten sonra ikmâl-i ma'lûmât için Cenâb-ı Ebu'd-Derdâ'nın husûsî halka-i tedrîsine dâhil olur idi.

Zehebî Emîrü'l-mü'minîn Ali bin Ebî Tâlib kerramallâhu veche efendimizin mecmû' *Kur'ân*'ı hıfz edip etmemiş olduğunda ihtilâf mevcûd olduğunu rivâyet ediyor. Ali bin Ramâh'dan Hazreti Ali'nin ahd-i risâlette cem'-i *Kur'ân* edenler miyânına dâhil olduğunu rivâyet etmekle beraber Yahya bin Âdem'den şunu naklediyor: Ebûbekir bin Ayyâş: –Ali radiyallâhu anhin Resûlullâh sallallâhu aleyhi vesellemden *Kur'ân*'ı kırâat etmediği fikrinde bulunuyorsunuz, değil mi?.. dedim. "Bunu söyleyen hezeyân etmiş" sözüyle mukābele etti.

Zehebî tabaka-i ûlâ ricâlinin terâcim-i ahvâli hakkında ıtnâb-ı makāl ettikten sonra sözüne şu fıkra ile hitâm veriyor: Hayât-ı peygamberî esnâsında *Kur'ân*'ı hıfz ve diğerlerine ta'lîm eylemiş oldukları muhakkak olan zevât bunlardan ibâret olup eimme-i aşereye âid vücûh-ı kırâ'atin medâr-ı esânîdi bunlardır. *Kur'ân*-ı azîmü'ş-şânı cem' edenler miyânında bunlardan başka Muâz bin Cebel, Ebî Zeyd Sâlim Mevlâ Huzeyfe, Abdullah bin Ömer ve Ukbe bin Âmir gibi bazı zevât daha var ise de bu bâbda esânîd-i muttasılaya müstenid ma'lûmâtı hâiz olmadığımızdan bahsimizi sâlifü'z-zikr yedi zâta hasr etmeye mecbûr olduk.

Zehebî tabaka-i sâniyeyi sahâbe-i kirâmdan olup da doğrudan doğruya zât-ı Risâlet-penâhîden okumamış, belki tabaka-i ûlâ ricâlinden telakkī-i feyz etmiş olan zevâta tahsîs etmektedir.

Bu tabakanın en meşhûr ricâli Ebû Hüreyre, Abdullah bin Abbâs, Abdullah bin Sâib, Mugīre bin Şihâb ve Alkame bin Kays'dır. Alkame iki sene zarfında ikmâl-i kırâat ettiğini söyler idi. Sonraları muvâcehe-i Beytü'l-harâm'da bir gecede hatm-i *Kur'ân*'a muvaffak olduğu rivâyet edilmektedir. Alkame *Kur'ân*'ı İbni Mes'ûd'dan okumuş ve ayrıca Ömer bin el-Hattâb, Ali bin Ebî Tâlib, Ebu'd-Derdâ' ve Âişe radiyallâhu anhümden istimâ'-ı *Kur'ân* etmiştir. Yahya bin Vessâb, Ubeyd bin Nudayle İshak ve sâire onun şâkird-i fazl u irfânıdırlar.

Bu tabakaya mensûb ricâlin en büyük sîmâsı tâbiînden Kûfe'nin mukri'-i yegânesi Ebû Abdirrahman es-Sülemî Abdullah bin Habîb'dir. Bu zât *Kur'ân*'ın tilâvet ve hıfz u tecvîdi husûsunda bir liyâkat-ı hârika göstermiş ve Kûfe Câmi'-i Kebîri'nde kırk sene halka ta'lîm-i *Kur'ân* vazîfe-i mebrûresiyle dem-güzâr olmuştur. Ebân bin Yezîd'in Âsım vâsıtasıyla Ebû Abdirrahman'dan rivâyetine göre müşârun-ileyh *Kur'ân*'ı Hazreti Ali ile Mansûr bin Mu'temir'den ahz u telakkī etmiştir.

Atâ' bin Sâib, Hammâd bin Zübeyr ve sâireden Ebû Abdirrahman'ın âtîdeki sözünü rivâyet etmektedir: *Kur'ân*'ı bir takım kimselerden ahz ettik ki onlar on âyet öğrendiler mi onların künh ü serâirine muttali' olmadan diğer âyetlere geçmezler idi. Biz bu gibi zevâttan *Kur'ân*'ı cihet-i ilmiyyesiyle birlikte öğreniyor idik. Fakat *Kur'ân*'a bizden sonra bir takım kimseler vâris olacak ki su içer gibi külfet-i teemmül ve tedebbürden ârî bir sûrette *Kur'ân*'ı vird-i zebân edecek; onun feyz-i rûh-perveri kalplerine sirâyet değil, (elini boğazının üzerine koyarak) burayı bile geçmeyecektir.

İsmail Ebû Hâlid diyor ki: Ebû Abdirrahman-ı Sülemî bize beşer âyet ta'lîm eder idi.

Ebû Abdirrahman diyor ki: Daima Ali'ye mürâcaatla bana ta'lîm-i *Kur'ân* etmesini ricâ eder idim. Her mürâcaatımda: "Zeyd bin Sâbit'in yakasını bırakma!" cevâbıyla mukābele ederdi. Nihâyet Zeyd'in meclis-i tedrîsine mülâzemet ve tâm on üç sene kendisinden telakkī-i *Kur'ân* eyledim.

Atâ' bin Sâib, Ebû Abdirrahman es-Sülemî'den şöyle rivâyet ediyor: Osman, İbni Mes'ûd ve Übey bin Ka'b gibi üstâd-ı kırâ'at olan zevât bana söylerler idi ki Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem kendilerine on âyet ta'lîm ve telkīn eder ve bu âyetlerin tazammun ettiği ahkâmın cihet-i ilmiyyesini de hakkıyla öğrenmeden diğer on âyete geçmelerine müsâade etmez imiş. İşte biz böyle

[1] Metinde "Sâm" yazılmıştır.

Kur'ân'ı, hükmüyle amel kaziyyesiyle müterâfık olarak teallüm ettik.

Abdullah bin Ayyâş el-Mekkî, Ebû Recâ' el-Utaridî, Ebu'l-Esved ed-Düelî ve Ebu'l-âliye er-Riyâhî el-Basrî dahi bu tabakanın ricâl-i meşhûresindendir.

İşte bu iki tabakaya âid kurrâ' ve huffâz-ı kirâmın hudâ-pesendâne himmet ve gayretleriyledir ki *Kur'ân-ı Kerîm*'in bugüne kadar tahrîf ve tebdîlden masûniyeti teyessür-pezîr olmuştur. *Kur'ân*'ın taraf-ı ilâhîden nâzil olduğu gibi rivâyet edilmiş olduğunun tevâtür mertebesine vusûlü yine bu iki tabaka ricâlinin mahsûl-i feyz-i ihtimâmıdır.

İfâdât-ı ânifeden *Kur'ân-ı Kerîm*'in ahd-i risâlette tamâmen mahfûz ve bugünkü tarz-ı tilâvete tamâmıyla muvâfık olarak tilâvet edilmekte bulunduğu **[36]** ve binâenaleyh bugünkü kırâatler muhdes şeyler olmayıp mevzû'-ı bahs olan her iki tabaka ricâline müntehî esânîd-i sahîha ile Cenâb-ı Peygamber'den telakkī ve rivâyet edilmiş olduğu tebeyyün eder. Bu bâbda "*Kur'ân*'ın yedi harf üzere nüzûlü" bahsinde daha ziyâde tafsîlât verileceğinden *Kur'ân*'ın kitâbeten cem'ine nakl-i kelâm ediyoruz.

Abdülaziz Çâviş

* * *

Fâzıl-ı muhterem Abdülaziz Çâviş Efendi hazretleri tarafından te'lîf ve cüz'-i evveli bu defa mevki'-i istifâdeye vaz' edilmiş olan *Esrârü'l-Kur'ân* ünvânlı tefsîrin iki üç haftadan beri pey-der-pey tercümesine başladık. Tefsîrin dîbâcesinde müellif-i muhteremin kendisini bu emr-i hatîre sevk eden esbâb ve avâmili serd ve îzâh yolundaki beyânât-ı mühimmesi, eserin, millet-i İslâmiyye'nin dînî, ahlâkī, ictimâî ihtiyâcâtı nokta-i nazarından ne kadar mühim ve ulvî bir fikir ve ictihâd mahsûlü olduğunu pek güzel isbât ediyor. Eslâf-ı muhakkıkīn tefsîr-i *Kur'ân*'a âid yazdıkları eserlerinde ayrı ayrı birer meslek ve gāye ta'kīb ettikleri gibi fâzıl-ı müşârun-ileyh de eser-i kıymetdârında şimdiye kadar bu vâdîde ta'kīb edilen nikāt-ı nazardan pek farklı, ihtiyâcât-ı hâl ve zamana cidden muvâfık bir gāyeyi nasb-ı nazar ittihâz etmiştir. *Esrâr-ı Kur'ân*'da tefsîr edilmek istenilen bir âyetin tahlîl ve rabtı, kelimâtın maânî ve ahvâl-i iştikākıyyesi, vücûh-ı kırâ'at ve esbâb-ı nüzûlü ve sâire gibi şeylerle iştigāl edilmemektedir. Hep bu mebâhis ümmehât-ı tefâsîre mevdû' beyânât-ı semîhâneye terk ve tefvîz edilmektedir.

Müellif, *Esrâr-ı Kur'ân*'da âyât-ı *Kur'âniyye*'nin rûhuna nüfûz ederek kelâm-ı ezelîde meknûz olan bî-nihâye hikem ve hakāyıktan, serâir ve ahkâmdan karîha-i ceyyidesinin müsâadesi nisbetinde istifâzaya çalışmış, dehâ-yı fikrî ve iktidâr-ı ilmîsinden mülhem olarak meydana çıkardığı hakāyık-ı âliyye-i dînîyye, İslâm'ı cidden hoşnûd edecek bir kıymet ve mâhiyette bulunmuştur.

Müellifin iltizâm ettiği meslek-i nevînin mehâsin-i gayr-ı mahdûdesi miyânında en ziyâde şâyân-ı tebcîl cihet, beyânât-ı vâkıasından da anlaşılacağı vechile, efkâr ve mütâlaât-ı zâtiyyesinin mahsûlü olmayarak doğrudan doğruya nusûs-ı *Kur'âniyye*'den telakkī ve istinbât ettiği hakāyık-ı dînîyye, ve serâir-i ledünniyyenin âlem-i İslâm'ın maddî ve ma'nevî bugünkü ihtiyâcâtına sûret-i tatbîki hakkında gösterdiği fevkalâde muvaffakiyettir. Âtiyen görüleceği vechile, müellif esnâ-yı tefsîrde âyât-ı *Kur'âniyye*'nin gencîne-i esrârından istihrâc ettiği hakāyık-ı bâkireyi teşrîh ve teşhîr ettikten sonra husamâ-yı din tarafından maâlî-i İslâm'a karşı fen ve felsefe ve nazariyât-ı ictimâiyye nâmına icrâ edilen hücûm ve savletlerin def'i husûsunda âyât-ı müfesserenin feyz-i ilhâm ve irşâdından bi-hakkın istifâde cihetini kat'iyyen ihmâl etmiyor. Ve yine tekrâr ederiz ki hep bu mübâreze ve münâkaşalarda nusûs-ı *Kur'âniyye*'den başka kendisine bir istinâdgâh aramıyor. İşte esrâr-ı *Kur'ân*, serd ettiğimiz havâss-ı mümeyyizesiyle mücerred *Kur'ân*-ı Hakîm'i tefsîr nokta-i nazarından tefâsîr-i mevcûde miyânında cidden âlî ve mümtâz bir mevki' işgāl etmiş olduğu gibi medeniyetin, ictimâiyyâtın, fennin terakkıyât-ı mütevâliyesi ne derecelere varırsa varsın ve bu terakkıyât maddî, ma'nevî ne gibi inkılâbât husûle getirirse getirsin diyânet-i İslâmiyye etbâ', ve mensûbîninin husûl-i saâdet ve selâmetini kâfil olmak hasîsa-i ezeliyyesinden zerre gāib etmeyeceğini gāyet vâzıh delâil ve berâhîn ile enzâr-ı im'ân-ı ehl-i îmânda tecellî ettirecek bir vesîka-i dînîyye mâhiyetini hâiz bulunmaktadır.

Zâten eser-i müşârun-ileyh gibi dîbâce-i ser-nüvişt-i hayâtı din ve millet uğurundaki mücâhedât-ı hudâ-pesendânesine âid olan menâkıb-ı fâhire ile mutarraz ve müzeyyen olan ve bütün mesâî-i hayâtını, sermâye-i dehâ ve irfânını cism-i İslâm'ı günden güne zebûn-ı istîlâsı eden emrâz-ı fikriyye ve ictimâiyyenin teşhîs ve tedâvîsine vakf eden bir zâta âid olması kāriîn-i kirâma onun kıymet ve mâhiyeti hakkında müessirden esere intikāl sûretiyle, bir fikir verebilir zannederiz.

Mehmed Şevket

MAKĀLÂT

ZEKÂTINIZI ASKER ÂİLELERİNE VERİNİZ!

–Ağniyâ-yı Müslimîne–

Cenâb-ı Hak müslümanlar üzerine namazı farz kıldığı gibi zekâtı da farz kılmıştır; cem'iyet-i beşeriyye içinde fukarâ ve muhtâcînin tehvîn-i ihtiyâcı için ağniyâ-yı

müslimînin bir kısım mâllarını infâk etmeleri kendilerine farzdır. Dîn-i İslâm buna o kadar ihtimâm etmiştir ki *Kur'ân*'ın her neresinde "Namaz kılınız.." emri var ise akībinde "Zekât veriniz" emri de vardır.

Şübhe yoktur ki dîn-i fıtrî olan Dîn-i İslâm'ın zenginler üzerine zekâtı farz kılmasında pek büyük bir hikmet vardır. Bugün dünyâda irtikâb edilen cerâim ve sirkatin aslını tedkîk ve taharrî edecek olursak kısm-ı küllîsinin ihtiyâcât ve zarûretten ileri geldiğini görürüz. Eğer Dîn-i İslâm'ın esâs-ı kavîmi tamâmıyla düstûr-ı hareket ittihâz edilecek olsa hem fukarâ ve muhtâcînin ihtiyâcı tehvîn edilmiş olur; hem de onların hâli ıslâh, nefisleri tehzîb, evlâdları terbiye ile cem'iyet-i beşeriyyeyi onların şerrinden tahlîs edilmiş olur. Aynı zamanda bir çok sârî hastalıkların da önü alınmış olur.

Şübhe yok ki muhibb-i mâl olanlardan bazıları tarafından: "Bu hâl, fukarâyı atâlete sevk etmek; onları hizmetten men', memleketi onlar ile intifâ'dan mahrûm etmektir" tarzında ileriye sürülen nazariye **[37]** hiç de muvâfık-ı hakîkat değildir. Eğer bunların dedikleri doğru olmuş olaydı ne Cenâb-ı Fâtır-ı Hakîm bizlere bunu farz kılar, ne Cenâb-ı Peygamber tarafından böyle bir emir vâki' olur, ne kütüb-i semâviyye fukarâya muâvenete teşvîk eder, ne de bugün nev'-i insaniyyetin hâlini ıslâh için Avrupa'da cem'iyyât-ı hayriyyeler teşekkül ve fukarâ için melce'ler bulunurdu.

İşte fukarâ ve muhtâcîne muâvenet etmek bir emr-i zarûrî olduğu cihetle Cenâb-ı Hak bunu erkân-ı İslâmiyye'den bir rükn-i mühim olarak müslümanlara bildirmiştir. *Kur'ân*'ın bir çok yerlerinde: [1](وَاَقيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ) emr-i ilâhîsi vârid olduğu gibi Cenâb-ı Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz de: [2](بُنِيَ الإِسْلاَمُ عَلَى خَمْسٍ: شَهَادَةِ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، وَإِقَامِ الصَّلاَةِ، وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ، وَصَوْمِ رَمَضَانَ و حج البيت من استطاع اليه سبيلا) = "İslâm beş esâs üzerine binâ kılındı: Allah'dan başka ma'bûd-ı hakīkī olmayıp Cenâb-ı Muhammed onun hak resûlü olduğuna şehâdet, namaz kılmak, zekât vermek, Ramazân-ı şerîf'de oruç tutmak, muktedir olan kimse için hacca gitmek"tir, hadîs-i şerîfiyle bunu beyân etmiştir.

Şimdiye kadar müslümanlarca câri olageldiğine göre zekât verecek olanlar ekseriyetle Ramazân-ı şerîf'de veriyorlar. Şübhe yok ki Ramazân-ı şerîf takarrüb ettiği cihetle bu farz-ı ilâhî yine îfâ edilecektir ve edilmelidir. Çünkü dinimiz bu yolda emrediyor. Fakat bunu daha ziyâde kimlere vermek lâzımdır? Ve kimlere verirsek ind-i ilâhîde daha ziyâde me'cûr ve müsâb oluruz?... Zekât muhtâcînin ihtiyâcını tehvîn için meşrû' kılınmış olmakla en ziyâde muhtâc olanlar kim ise onlara verilmek lâzımdır. Bugün en ziyâde muhtâc-ı muâvenet olanlar ise hudûd boyunda düşman-ı din ve vatan ile göğüs göğüse çarpışan, kendi vücûdunu düşman kurşunlarına kalkan edinen şecî' ve bahâdır askerlerimizin memleketlerinde millete vedîa olarak bırakıp gittikleri âileleridir.

Müdâfaa-i din ve vatan yolunda istihkār-ı hayât eden, evlâd ve ıyâlini yetîm bırakan, düşmanın güllelerine karşı bî-pervâ göğüs geren, muhâfaza-i din ve vatan uğurunda ebed-nümûn hârikalar îcâd eden bahâdır asker âilelerinden daha lâyık kimse mi olur?

Bugün İslâm'ın müdâfaası için pederini, kardeşlerini, akrabâ ve teallukātlarını cihâd meydanlarına gönderen kadınlardan; ta'lîm ve terbiyesine bakacak kimsesi kalmamış olan mini mini yavrucaklardan ziyâde muhtâc-ı muâvenet kimse mutasavver midir?

Evet, bugün âlem-i İslâm'da en ziyâde muhtâc-ı muâvenet olanlar bizzât cihâd meydanlarında düşman-ı din ve vatan ile fî sebîlillâh cihâd eden; İslâm'ın *Kur'ân*'ını sancağını göklere kadar yükseltmek için istihkār-ı hayât eden İslâm askerleriyle onların millete vedîatullâh olarak bırakıp gittiği efrâd-ı âilesidir. Bunlara verilecek olan bir kuruş, başka yere verilen bin kuruştan daha efdal, ind-i ilâhîde daha makbûldür.

Bu sene Ramazân-ı şerîf'de gerek taşraya gidecek, gerek İstanbul'da vaaz ve nasîhat edecek olan vâizler ahâlî-i İslâmiyye'ye bu hakīkati anlatmalı; zekâtın farziyyetindeki hikmet-i bâliğa-i Samedâniyye, sonra mahall-i sarfın en hayırlısı bu olduğu îzâh olunmalı; bunun için teşvîkāt ve tergībâtta bulunmalıdırlar. Burada toplanan para ve sâire ise müdâfaai-i milliyede eytâm ve erâmil için teşekkül eden şu'be-i mahsûsa vâsıtasıyla her memleketteki asker âilelerine tevzî' olunmalıdır. Bu sûretle her ganî hem dinî bir borcunu edâ etmiş olur, hem de din kardeşlerine ayrıca bir hizmette bulunmuş olur, ki bu sebeble gerek insanlar yanında, gerek ind-i ilâhîde kadri yükselir.[3]

وَاَقيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاَقْرِضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا وَمَا تُقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللّٰهِ هُوَ خَيْرًا وَاَعْظَمَ اَجْرًا

Aksekili

Ahmed Hamdi

İTTİHÂD VE İTTİFÂK İSLÂM'I YÜKSELTTİ, NİFÂK VE ŞİKĀK PERÎŞÂN ETTİ.

–geçen nüshadan mâba'd–

Ondan sonra Mûsâ askerini bi'l-istihsâl Tanca'ya geldi. Sefîneler tedârik ederek Târık bin Ziyâd nâm kahramanı on iki bin kişi ile Endülüs fethine gönderdi. Bu

[1] Bakara, 2/43.

[2] (من استطاع اليه سبيلا) olmaksızın, Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Îmân, 1.

[3] Müzzemmil, 73/20.

Târık hakīkaten Mûsâ bin Nusayr gibi bir kumandanın maiyyetinde bulunmaya lâyık bir kahraman idi. Târık İspanya toprağına ayak basar basmaz ilk işi ordunun geldiği nakliye sefâinini yakmak oldu. O târihde İspanya toprağında hükümdâr olan Got hükûmeti ise cesîm ve kuvvetli devletlerden ma'dûd idi. Târık'ın maiyyetinde bulunan on iki bin kişiye karşı âlât ve eslihası mükemmel yüz bin kişi çıkardı ki bu cesîm ordunun yanında hükümdârları Rodrik bizzât kendisi hazır bulunuyor, askere kumanda ediyordu. Asâkir-i İslâm her ne kadar hûn-rizâne muhârebeler ediyorlar, düşman saflarına gazanferâne hücûmlar gösteriyorlar idiyse de ne çâre ki adetçe pek azlık idiler. Binâenaleyh bunlarda alâim-i inhizâm görülmeye başladı. Târık bu hâli görünce askeri başına topladı. Bunlara kısa bir nutuk îrâd etti. Söylediği sözler şu idi: "Ey mücâhidîn! Önümüzde düşman, arkamız da denizdir. Gemileri yaktım, gözlerinizle gördünüz. Şu hâlde nereye kaçıyorsunuz? Düşmana arka çevirip de firâr ederek denizde nâmûssuzca boğulmaktansa düşman karşısında göğsünden mızrakla vurularak şeref ve nâmûsla ölmek daha hayırlı değil midir? Bana bakınız ve beni taklîd ediniz." İşte Târık bu sözü söyledikten sonra atının üzerinde üzengiler üzerine ayağa kalktı. Bütün gāzîler de kendisini taklîd ettiler. Târık elinde kılıç olduğu hâlde düşman ordusunun üzerine atını sürdü. **[38]** Mücâhidîn de bunu ta'kīb eylediler. Sağa, sola kılınç sallayarak, safları yararak muttasıl ilerliyordu. Berk-i hâtif gibi bir sür'atle hemen düşman ordusunun kalbgâhına yetişti. Kral Rodrik'in çadırı önünde atından yere atladı. Bir darbede kralın kellesini yere yuvarladı. Hükümdâr ve başkumandanı katl olunan bir orduda artık bozulmaktan başka ne iş kalabilir? O dakīkadan i'tibâren ordu bozulmuş ve bütün Endülüs memâliki feth olunmuş demek idi. Târık teveccüh ettiği kolda İspanya'nın müntehâ-yı hudûduna kadar olan bilâdı feth u teshîr ettikten sonra Pirene dağlarının öte tarafına geçerek Fransızlarla dahi çarpışmaya başladı.

Bu esnâda umûm kumandan Mûsâ dahi başka bir koldan fütûhât icrâ ederek gelmekte idi. İşte müddet-i kalîle zarfında vukū' bulan bu fütûhât-ı azîme Avrupa'yı havf u dehşet içinde bırakmış idi.

Biz şark ordusunu Çin hudûdunda bıraktığımız gibi garb ordusunu da Pirene dağlarının öte tarafında bırakalım da kāriîn-i kirâma burada başka bir hakīkat arz edelim:

Kuteybe'nin fütûhâtı Çin hudûdunda tevakkuf etti. Niçin? Halîfe Velîd'in vefâtından sonra yerine gelen Hişâm ile Kuteybe arasında ihtilâf ve münâzaa zuhûr ettiği için!

Târık'ın fütûhâtı da Pirene dağlarının öte yüzünde tevakkuf etti. Niçin? Yine umûm kumandan Mûsâ bin Nusayr ile aralarında münâzaa ve nifâk zuhûr ettiği için! Eğer bu ihtilâflar zuhûr etmemiş olaydı müddet-i kalîle zarfında Kuteybe tekmîl Asya'yı, Târık da tekmîl Avrupa'yı feth etmiş gitmiş idi. İşte size dâhilî ihtilâfâtın mazarratı hakkında bir numûne.

Hazreti Ebûbekir zamanında başlanıp da Hazreti Osman'ın beşinci sene-i hilâfeti nihâyetine kadar devâm eden fütûhât ondan sonra tevakkuf etti. Niçin? Dâhil-i memâlikte şikāk ve nifâk zuhûr ettiği için!

Hazreti Ali ma'lûm ve ma'rûf olan şecâat ve besâletiyle beraber müddet-i hilâfetinde hiçbir gûnâ fütûhâta nâil olamadı. Niçin? Zamanında memâlikin her tarafında ihtilâller, isyânlar, şikāklar, nifâklar ve münâzaalar alev-rîz-i iştiâl olduğu için!

Cenâb-ı Hak *Kur'ân-ı Kerîm*'de [1](وَلَا تَنَازَعُوا...) buyurmuş ki âyet-i celîlenin meâl-i kerîmi "Yekdiğerinizle münâzaa etmeyiniz. Tâ ki bozulmayasınız. Mülkünüz, saltanatınız gitmesin." demektir. İşte zikrettiğimiz fütûhât-ı serîa ve azîme hep dâhilî münâzaa sebebiyle tevakkuf etmiştir. Maa-hâzâ iş yalnız tevakkufla kalmamıştır. Ma'lûmdur ki asr-ı saâdetten sonra İslâmiyet'de Hulefâ-yı Râşidîn hükûmetinden bed' ile Osmanlıların zuhûruna kadar bir çok hükûmetler teşekkül ve teessüs etmiştir. Bunların mülûk-ı tavâif kabîlinden olan küçükleri o kadar çoktur ki hemen de nâ-kābil-i ta'dâd denilecek derecededir. Biz bunlardan bahsetmeyeceğiz. Yalnız Emeviye, Abbâsiye, Endülüs şu'be-i Emeviyyesi, Fâtımiye, Eyyûbiye, Selçûkiye gibi cihângîr addolunan hükûmetlerden bahsedeceğiz. Bu hükûmetler kâmilen munkarız olmuşlardır. Bugünkü günde yeryüzünde bir gûnâ nâm ve nişânları yoktur. Sebeb-i inkırâzları ise hep ihtilâf-ı dâhilî, şikāk ve nifâktır.

Ebû Müslim-i Horasanî'nin hükûmet-i Emeviyye'ye karşı hilâf bayrağını açması, hükûmet-i mezkûrenin inkırâzına sebeb oldu. Bununla beraber bu inkılâb İslâm'a altı yüz bin kişiye mâl oldu. Çünkü bu hâdisede ol mikdâr müslümanın vücûdları hâk-i helâka serilmiş idi. Kezâlik Endülüs'de teessüs eden şu'be-i Emeviyye hükûmeti medeniyet ve umrânın evc-i a'lâsına vâsıl olmuş idi. Daima da tevessü' ve terakkī etmekte idi. Çünkü memlekette tam bir ittihâd-ı kelime hüküm-fermâ idi. İlk defa olmak üzere Hişâm-ı evvel'in zamanında Süleyman nâmında birisi şakk-ı asâ-yı vifâk ve ittifâk eyledi. Ondan sonra Endülüs'de şikāk ve nifâk-ı dâhilî başgösterdi. Gerçi müddet-i kalîle zarfında Süleyman'ın vücûdu ortadan kaldırılmış ise de ondan sonra artık memleketin intizâm ve ittifâkı bozulmuş; ikide birde ihtilâflar zuhûr etmeye başlamış idi. İşbu ihtilâfât ve münâzaât-ı dâhiliyye tevessü' ettikçe etti. Hattâ Endülüs ülkesi ufak te-

[1] Enfâl, 8/46.

fek bir takım hükûmetlere münkasem oldu. Ondan sonra artık bu hükûmetler hâricen fütûhât yapmaya vakit bulmaksızın meşgūliyetlerini dâimî sûrette yekdiğeriyle ihtilâf, münâzaât ve muhârebâta hasretmişlerdi. İşte bu sûretle o numûne-i ma'mûriyet ve terakkī olan Endülüs kıt'ası serî' bir inhitâta başlamış, bu miyânda bir çok yerler ve memleketler zâyi' etmiş idi. O târihde medeniyet-i âlemin merkezi addolunan bir milyon nüfûsu hâvî (Medînetü'z-Zehrâ) ta'bîr olunan misli nâ-meşhûd kasrı muhtevî bulunan Kurtuba şehri de bu esnâda ecânib eline düşmüş idi.

İşte bu sûretle hükûmet parçalana parçalana elden ele intikāl ede ede nihâyetü'l-emr nevbet-i saltanat Ebû Abdullah es-Sagīr'e intikāl etmiş idi. O târihde Endülüs kıt'asının pâyitahtı Gırnata şehri bulunuyor idi. Şehr-i mezkûrda Abdullah'a bey'at olunmuş ise de biraderi Hasan kendisine bey'atten imtinâ' ile beraber bir takım da tarafdârlar peydâ ederek kardeşi ile ihtilâf ve münâzaaya tutuştu. Bu iki kardeş artık yekdiğeriyle uğraşmaktan ne dâhile ne hârice bakmaya vakit bulamıyorlar idi. İdâre şîrâze-i intizâmdan bi'l-külliye çıkmış, mülhakāt merkezi tanımaz olmuş idi. İşte bu sırada idi ki henüz bütün bütün munkarız olmamış olan İspanya hükûmeti kralı Ferdinand zevcesi İzabella ile beraber oldukça mühim bir kuvvetle Endülüs memâliki üzerine yürüdü. Bilâ-mâni' velâ-müzâhim Gırnata surları altına vâsıl oldu ve memleketi sım sıkı muhâsara eyledi. İş bu râddeye geldikten sonra olsun bu iki leîm birleşip de düşmana karşı çıkmaları lâzım gelirken bilakis Ferdinand'a bey'at etmek husûsunda dahi yekdiğeriyle rekābet ve müsâbaka eylediler. Halbuki o gün nefs-i Kurtuba'da Ferdinand'ın ordusuna mukābele edebilecek eli silâh tutan müslümanlar **[39]** mevcûd idi. İşte terakkıyâtı ve medeniyeti dillerde destan olan sekiz yüz küsûr senelik bir hükûmet-i İslâmiyye de böyle bir münâzaa-i dâhiliyye sebebiyle temelinden yıkıldı.

Bağdad'da teessüs eden Hilâfet-i Abbâsiyye hükûmeti evâil-i devrinde pek mütemeddin bir hükûmet idi. Hükûmet-i mezkûre ilk defa olmak üzere Tâhir bin Hasan isminde bir sergerdenin muhâlefeti ile iki kısma münkasim olduktan sonra aradan çok geçmeden bir takım ihtilâfât ve münâzaât-ı dâhiliyye orada tevessü' ve iştidâd eyledi. Bir müddet bunların teskîn ve itfâsıyla uğraşılmaktan nâşî hârice bakılmayıp fütûhât tevakkuf etmiş idi. Sonraları iş bu kadarla kalmayıp merkez-i hilâfet bi'l-külliye kuvvetten sukūt etmiş bir zamanda idi ki makām-ı hilâfeti Mu'tasım nâmında bir leîm işgāl ediyor idi. O esnâda Bağdad'da Şiîler ile Sünnîler beyninde bir münâzaa zuhûr etti. İş katl-i âmma kadar müncer olduysa da Şiîlerin hasârı ziyâde oldu. Halbuki Mu'tasım'ın[1] vezîri İbni Alkamî Şîiyyü'l-mezheb idi. Sünnîlerden Şîa'nın intikāmını almak için sarf-ı gayret ediyor idi. Buna da bir çâre buldu. Cengiz'in torunu ma'hûd Hülâgu'ya mektup yazdı. Onu Bağdad'a da'vet etti. Bağdad'ı suhûletle bu müşrik hükümdâra teslîm eyledi. İşte beş yüz küsür senelik bir Abbâsiye hükûmeti de bu sûretle yıkıldı, gitti. Sebeb? Yine münâzaa-i dâhiliyye.

Ondan sonra Mahmud Gāznevî'den[2] bed' ile diğer hükûmât-ı İslâmiyye'nin de her biri bu sûretle, münâzaât-ı dâhiliyye sebebiyle munkarız olmuş gitmiş, Cenâb-ı Hakk'ın *Kur'ân-ı Kerîm*'inde [3](وَلَا تَنَازَعُوا–.) âyet-i celîlesinin sırrı bu sûretle zâhir olmuştu.

Hülâgu askeri Bağdad'a girdikten sonra yalnız hükûmeti yıkmakla iktifâ etmeyip o kadar şenî' bir katl-i âm icrâ etmiştir ki insan bunu yalnız tahattur etmekle tüyleri ürperir.

Cenâb-ı Hak yine *Kur'ân-ı Kerîm*'inde bir âyet-i kerîmesinde [4](وَاتَّقُوا فِتْنَةً الخ–.) buyuruyorlar ki ma'nâsı "Zararı yalnız fitne ve fesâd uyandıranlara isâbet etmeyip âmm olan fitneden sakınınız" demektir.

İşte görülüyor ki gerek Ebû Müslim-i Horasanî, gerek Hülâgu vak'alarında birkaç kişinin fitne ve fesâdıyla yüz binlerce müslüman mahvolup gitmiştir ki bu âyetin de ma'nâsı bu sûretle tecellî ve tahakkuk etmiştir.

Maa-hâzâ bu bâbda âyet-i kerîmenin ma'nâ-yı celîlinin mahall-i zuhûr ve tecellîsini aramak için o kadar uzaklara gitmeye de hâcet yoktur. Bizim dünkü Balkan muhârebemiz bu bâbda herkesin bildiği ve tanıdığı bir numûnedir ki gözümüzün önünde cereyan etmiş idi. Birkaç müfsidin ihtirâs ve ifsâdâtı sebebiyle binlerce ırzlar hetk olundu, yüz binlerce ma'sûm kanları döküldü. Hattâ ma'sûm çocuklar süngülere saplanıp da havaya atıldı. İşte biz bu gibi ahvâl ve vekāyi'den ibret almaz isek başımıza gelecek olan budur.

Ali Vehbi

* * *

HARB-İ UMÛMÎ'NİN SENESİ

Birkaç gün sonra harb-i umûmî senesini bulacaktır. İ'tilâf-ı Müselles'in galebesini bidâyet-i harbde tahmîn edenler bugün artık zan ve zehâblarının hatâ-âlûd olduğunu anlamışlardır. Rus kitleleri Viyana ve Berlin'i istîlâ ve teshîr edemedikten mâadâ Galiçya ve Karpat vâdîlerinden, dağlarından hezîmetle koğuldular. Rusların zâyiât ve telefâtı dört milyonu aşmıştır. Mühimmât ve âlât-ı harbiyye fıkdânı Rusların belini bükmüş ve mütevâlî muvaffakiyetsizliklerinin netîcesi olarak Rusya'nın her tarafında –bilhassa Moskova ve Odessa'da– şedîd isyânlar,

[1] Metinde "Müstansır" yazılmıştır.

[2] Metinde (غاز الدين) şeklinde yazılmıştır.

[3] Enfâl, 8/46.

[4] Enfâl, 8/25.

ihtilâller vücûda getirmiş, dâhiliye nâzırları Maklakof'un isti'fâsına sebebiyet vermiştir. Bokovina ve Besarabya'ya inmekte olan Almanya ve Avusturya orduları, Rusya'yı hezîmetten hezîmete uğrattıktan başka, siyâseten de gerek Rusya'ya ve gerek tarafdârlarına azîm darbeler urmuşlardır. Balkan hükûmetlerini İ'tilâf'ın entrikalarından büsbütün tahlîs edecek olan bu muvaffakiyet-i harbiyye ve askeriyye, İtalya'nın İ'tilâfcılara olan iltihâk ve inzimâmına rağmen gālibiyet ve muzafferiyeti er geç ihrâz edecekleri muhakkaktır.

Bunun üzerine İ'tilâf matbûâtında birbirleri aleyhinde olarak şikâyet ve ihtilâf âvâzeleri gereği gibi yükselmeye başlamıştır. İngiltere kabinesindeki garîb tebeddülât ile Sir Edvar Grey'in göz illeti bahânesiyle siyâset başından çekilmesi ve Sasanof'un da isti'fâ etmek üzere bulunması, İ'tilâf Devletlerinin sukût ve hezîmet-i ma'neviyye ve siyâsiyyelerini beleğan mâ-belag isbâta kâfîdir.

İtalya'yı bin fırıldakla müttefikleri aleyhine ayaklandırmaya muvaffak olan İ'tilâfcılar, Balkanlar'da –husûsiyle Galiçya ve Karpat vaz'iyet-i askeriyyesi münâsebetiyle– hiçbir te'sîr husûle getiremeyerek, me'yûsâne bir sûrette dilenci gibi azamet ve gurûrlarıyla gayr-ı mütenâsib bir sûrette hemen her gün keşküllerini uzatmaktadırlar.

Ta'vîzâtla, teklîfât ve vaadlerle bir şey elde edemeyen İ'tilâfcılar en sonra mevâîd ve tehdîd ile Balkanlıları korkutup kendi lehlerine olarak harbe sokmaya çalıştıkları hâlde, muvaffakiyet te'mîninden büsbütün mahrûm ve me'yûs bir hâlde kalmışlardır. Hele Yunanistan aleyhinde Adalar'da ve Mısır'da irtikâb etmekte oldukları rezâlet ve denâet Yunanlıları kendilerinden ebediyyen gücendirmeye sebeb oldu.

Aylardan beri Çanakkale Boğazı önünde beyhûde yere mezbûhâne harekât ile uğraşan İngiltere ve Fransa'nın kuvâ-yı berriyye ve satvet-i bahriyyeleri günden güne zıyâ' ve hasâra, mağlûbiyet ve sukûta mahkûm oldular. Osmanlı gazanferlerinin sivri süngüleri, keskin kılıçları, salâbet ve metânetleri, tevessül ettikleri işin eğlence olmadığını düşmanlara **[40]** fiilen göstermiş ve hattâ İngiltere ve Fransa matbûâtını bile takdîr ve i'tirâfa mecbûr etmiştir.

Sasanof'un Duma'daki bâlâ-pervâzlığıyla, müttefiklerine rabt ettiği emellerin serâser hayâl-i muhâl, hulyâ-yı hâm olduğunu herkes öğrendi. Rusya'nın hulkûmu inşâallâh harbin nihâyetine kadar tıkanmış bir hâlde devâm edecek ve İstanbul tarîkiyle hiçbir muâvenete nâil olamayacaktır.

Rusya'da kaba bir şiddetle başlamış olan dâhilî ihtilâller, en sonra Rusya'daki anâsırı bir hükûmet-i meşrûta te'sîsine sevk edecek ve Rusya Çarlığı kendi kendiliğinden inhilâle uğrayacaktır. Fransa ve İngiltere'de ise efkâr-ı umûmiyye hükûmet-i hâzıranın aleyhine dönüp, hükûmetlerini yalancılıkla ithâm etmektedir. İngiltere'nin dört tarafında hâsıl olan galâ-yı es'âr ve grevlerle ta'tîl-i eşgāl keyfiyyeti her iki memleket halkının daha uzun müddet muhârebenin devâmına mütehammil olamayacaklarını gösteriyor.

İngiltere müstemlekâtında, Hindistan'da, Seylan Adası'nda, Zengibar'da ve Mısır'da başgöstermekte olan mütevâlî tuğyân ve isyânlar işin sonu bâdî-i felâket olacağını şimdiden te'yîd ediyor.

Varşova'nın sukūtuyla, Rusya'nın münferiden muhâsımlarıyla akd-i sulha ser-fürû etmek mecbûriyetini his ve idrâk edeceği muhakkak addedilmektedir.

Gāye ve meşreb-i ihtilâfâtı gerek İ'tilâf-ı Müselles'in, gerek yeni müttefikleri bulunan İtalya'nın Balkan Şibh-i Cezîresi'nde bir iş göremeyeceklerini gösteriyor. Sırbistan hükûmetinin Arnavutluk'a doğru vukū' bulan harekât-ı askeriyyesiyle, Yunanistan'ın İper hakkındaki tasavvurât-ı kat'iyyeleri, buna inzimâm eden yeni Arnavutluk kıyâmı ister istemez İtalya'nın Arnavutluk hakkındaki âmâlinin netîce-pezîr olmasına büyük ve kavî bir hâil teşkîl ediyor.

Bulgaristan'la Romanya'nın el-ân müstereddidâne bir vaz'iyet ta'kībine mecbûr edilmeleri i'tilâf devletlerini inkisâr-ı hayâle uğratmış, büsbütün şaşırtmıştır.

İran'da, Rusya ve İngiltere nüfûzunun kökünden mahv u nâbûd olması da İ'tilâf Devletlerinin şarkta ve garbda kat'î bir hezîmet ve iflâsa uğradıklarını isbât etmiştir.

İ'tilâfcılara bu âna kadar inzimâm eden beş hükûmetin mesâîlerine rağmen el-ân mahkûm ve mağlûb bir hâlde kalmaları hakīkaten Osmanlı ve Avrupa merkezî devletlerinin satvet ve kudretlerini bi-hakkın izhâra kâfîdir.

Bir sene içinde İ'tilâfcılar, tasarladıkları hulyânın hiçbirisine nâil olamadılar. Ne Almanya ve Avusturya'yı açlıkla tehdîd, ne de kendileri için bahren ve berren bir fâikıyyet te'mînine muvaffak oldular. Bilakis Almanya, Avusturya ve diyâr-ı Osmâniyye'de her şey mebzûlen bulunduğu hâlde İngiltere ve Fransa ve Rusya'da gerek yiyecek, gerek mahrûkātın yoksuzluğu şu mağrûr devletleri inletmiş, onların azameti ve kibrini kırmıştır.

Para mes'elesine gelince Almanya ile müttefiklerinde mebzûlen bulunmakta ve bu bâbda İ'tilâf Devletlerinden ziyâde kat kat umûr-ı iktisâdiyye ve mâliyyelerinin düzgünlüğünü irâe etmektedir.

Bi'n-netîce İ'tilâfcıların para ve silâh kuvvetiyle şu bir sene içinde hiçbir muvaffakiyet elde edememiş olduklarını gören bî-taraf hükûmetlerin bundan böyle daha

müteyakkızâne davranmalarına hakīkī bir sebeb teşkîl etmiştir.

Fransa ve İngiltere menâbi'-i askeriyye ve sınâiyyelerinin tükenmekte olduğuna, Almanya ve Avusturya'nın günden güne bir feyz bulmasına bakılırsa, en nihâyet harbin kimler tarafından kazanılacağını gösteriyor. İngiltere ve Fransa kendileri muâvenete muhtâc bulundukları bir sırada diğer taraftan Rusya ve İtalya'ya da para ve mühimmât yetiştirmek mecbûriyetinde kalınmaları hakīkaten onları pek fenâ bir mevki'de bulundurmaktadır.

Harbin ahlâkıyât noktasında da İ'tilâfcıların pek düşkün olduklarını vekāyi' isbât etmiştir. Bunlar hukūk-ı insaniyye ve düveliyyenin hiçbir noktasına riâyet etmeyip leîmâne ve nâ-merdâne bir sûrette mecruhlara hücûm etmek, dom dom kurşunlarını kullanmak, muhnik mevâd ile barut isti'mâl etmek ve buna mümâsil nice insâniyetsizlikleri irtikâb etmek husûsundaki inhimâkleri ahlâkan hasımlarının kat kat mâ-dûnunda bulunduktan mâadâ, bu âna kadar insâniyet nâmına meydana atılıp serd ettikleri müddeayâtın ne kadar vâhî ve ma'nâsız olduğu da âlem nazarında sâbit olmuştur. Demek oluyor ki, menfaat-i şahsiyyelerini te'mîn husûsunda İ'tilâfcılar her denâeti irtikâba âmâde ve meyyâl bulunup "Küllü mef'ûlin câiz"[yapılmış her şey câizdir] kaziyyesine harfiyyen tebaiyet eden kimselerdir.

Âlem-i İslâmiyyet'i hûn-âlûd pençeleri altında kahr u zebûn etmek isteyen bu zümre-i düveliyyeye Kahhâr-ı Zü'l-celâl hazretlerinin, kendi mezhebdâş ve ırkdaşlarını musallat eylemiş bulunduğunu gören muvahhidînin îmân ve i'timâd-ı kalblerinin kudretullâh hakkında kat kat ziyâdeleşmesine hizmet etmiş ve bunca zamandan beri müslümanlar aleyhinde çevirdikleri entrikaların, fırıldakların cezâ-yı sezâsını çekmiş ve daha da çekecek olduklarına îmân bahşetmiştir. İnşâallâh yakın zamanda muvahhidînin yüzleri gülmeye başlayacak ve düşman-ı İslâmiyet'in mahv ü muzmahil olduklarını görmekle mesrûriyet-i azîme hâsıl olacaktır. Ancak biz müslümanların da bütün diyâr-ı İslâmiyye'de düşmanlarımızdan intikām almak için dest be-şimşîr-i celâdet ve intikām olmaklığımız îcâb eder ki hem vesâil-i lâzımeye teşebbüs, hem de intikām-ı ilâhîye tevessül ve tevekkül etmiş olduğumuzu isbât edelim. [1](نَصْرٌ مِنَ اللهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ)

S[sin]. **M. Tevfik**

Borçlarını tesviyeye himmet buyuran kāriîn-i kirâma teşekkür, henüz te'diye etmeyen zevâtın lütuflarına intizâr olunur.

Romanya ve Bulgaristan'daki umûm kāri'lerimizin abone bedellerini *Balkan* İdârehânesi'ne göndermeleri ricâ olunur.

Matbaa-i Âmedî H. Eşref Edib

[1] Saf, 61/13. Metinde âyetin sonuna (یا محمد) ilave edilmiştir.

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur.
Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (17), altı aylığı (9) frankdır.

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde Dâire-i Mahsûsa

İhtârât
Abone bedeli peşindir.

Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.

Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması lazımdır.

Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması ricâ olunur.

Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

Dînî, felsefî, ilmî, edebî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

اتبعون اهدكم سبيل الرشاد | Başmuharrir Mehmed Âkif | Sâhib ve Müdîr-i Mes'ûl Eşref Edib | والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم

8 Temmuz 1915 | 25 Şa'bân 1333 | Perşembe | 25 Haziran 1331 | Cild: 14 - Aded: 344

TEFSÎR-İ *KUR'ÂN-I KERÎM*

MUKADDİME

KUR'ÂN'IN TİLÂVET VE KİTÂBET İ'TİBÂRIYLA KEYFİYET-İ CEM'İ

***Kur'ân*'ın Kitâbeten Cem'i:** *Kur'ân*'ın tedvîni Hulefâ-yı Râşidîn devrinde ihdâs edilmiş bir şey değildir. Esâsen âyât-ı *Kur'âniyye* pey-der-pey nüzûl ettikçe emr-i peygamberî ile zabt ve tedvîn edilir idi. Kitâbet-i vahiy vazîfesini îfâ edenler ma'lûm ve meşhûr olup Osman bin Affân, (ara sıra) Ali bin Ebî Tâlib, Hâlid bin Saîd, Ebân bin Saîd ve Alâ' bin el-Hadramî küttâb-ı vahiy miyânındadırlar. En evvel kitâbet vazîfesini îfâ eden Übey bin Ka'b olduğu gibi başlıca bu vazîfe ile iştigāl edenler Zeyd bin Sâbit, Abdullah bin Ebî Serh, Muâviye bin Ebî Süfyân ve Hanzala el-Üseydî'dir.

Resûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimizin hîn-i irtihâlinde *Kur'ân* tamâmıyla mastûr ve müdevven olmakla beraber âyât-ı *Kur'âniyye* kâğıd, kürek kemiği, hurma kabuğu ve enli düz taş parçaları üzerinde müteferrik bir hâlde bulunuyor di.

Hazreti Ebûbekir (radiyallâhu anh) makām-ı hilâfete geçince huffâz-ı sahâbenin vukū'-ı irtihâliyle elvâh-ı mütenevvia üzerinde mastûr olan âyât-ı *Kur'âniyye*'nin ziyâı ihtimâlini düşünerek bunları biraraya topladı. Bu vechile Mushaf-ı Şerîf vücûda geldi.

Hattâbî diyor ki: Nebî aleyhi's-selâmın mushaf tarzında cem'-i *Kur'ân*'a teşebbüs etmemesi âyât-ı münzeleden bazısının hüküm veya tilâvetini nâsih diğer âyât nüzûlü ihtimâline mebnî idi. Vukū'-ı vefât-ı peygamberî ile bu ihtimâl zâil olunca Cenâb-ı Hak *Kur'ân*-ı Hakîm'in kıyâm-ı haşra değin tahrîf ve tebdîlden mahfûziyyeti hakkındaki va'd-i kerîmini îfâen Hulefâ-yı Râşidîn'e *Kur'ân*'ın cem' ve telfîkını ilhâm etmiş ve binâenaleyh bu hizmet-i fâhire-i dîniyye Hazreti Ömer'in re'y ve tensîbiyle ilk evvel Cenâb-ı Sıddîk'a nasîb olmuştur. Maamâfih *Kur'ân* daha ahd-i risâlette, hepsi birarada ve sûreleri müretteb olmamakla beraber, müdevven bir hâlde bulunuyordu.

İmâm Buhârî *Sahîh*'inde Zeyd bin Sâbit'den rivâyet ediyor: Yemâme hâdisesini müteâkıb Ebûbekir beni çağırttı. Yanına girdiğim zaman Ömer bin el-Hattâb da orada bulunuyordu. Ebûbekir (radiyallâhu anh) biraz evvel Ömer'in nezdine gelerek Yemâme'de kurrâ'-i *Kur'ân*'dan bir çoğunun nâil-i şehâdet olduklarını, mevâtın-ı sâirede de aynı hâdise tekerrür ettiği hâlde *Kur'ân*'dan bir çok şeylerin ziyâa uğraması ihtimâli mevcûd bulunduğunu ve binâenaleyh *Kur'ân*'ın biraraya toplanması lüzûmunu dermiyân ettiğini söyledi. Ben Ömer'e dönerek: "Resûlullâh'ın yapmadığı şeyi biz nasıl yaparız?" dedim. "Öyle yapılırsa çok hayırlı olur" cevâbını verdi. Ebûbekir beni iknâ' etmek için bir hayli zaman uğraştı. Nihâyet bu emr-i hayrı onunla Fârûk'un kalplerine ilhâm eden cenâb-ı perverdigâr böyle bir teşebbüsün mahz-ı isâbet olacağı hakkında bana da bir kanâat-i vicdâniyye bahş etmiş olduğundan *Kur'ân*'ı araştırmaya; hurma kabuğu, taş parçaları, sudûr-ı ricâl, hülâsa her nerede buldumsa alıp biraraya cem' etmeye başladım. Hattâ Sûre-i Tevbe'nin sonu olan [1](لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ اَنْفُسِكُمْ) dan Sûre-i

[1] Tevbe, 9/128.

Berâe'nin hâtimesine kadar olan âyât-ı celîleyi Ebû Huzeyme el-Ensârî'den başka kimsede bulamadığımdan ondan ahz ve tedvîn eyledim. Cem' ve tedvîn **[42]** ettiğim sahâyif-i *Kur'ân*, vefâtına değin Ebûbekir'in, ondan sonra Ömer'in, sonra da Hafsa binti Ömer'in nezdinde kaldı.

İbni Vehb *Muvatta'*ında Sâlim bin Abdillah bin Ömer tarîkiyle İmâm Mâlik'den rivâyet ediyor: *Kur'ân*'ı kâğıd sahîfeleri üzerinde cem' eden Ebûbekir'dir. Bidâyeten Zeyd bin Sâbit'e bunu teklîf ettiği hâlde Zeyd muvâfakat etmemiş idi. Bilâhare Hazreti Ömer'in yardımıyla taahhüd ettirmeye muvaffak oldu.

Megāzî-i Mûsâ bin Ukbe'de İbni Şihâb'dan rivâyet olunuyor: Yemâme vak'asında müslümanların dûçâr oldukları zâyiât-ı mühimme bazı âyât-ı *Kur'âniyye*'nin de ziyâını intâc edebileceği mülâhazası Ebûbekir es-Sıddîk (radiyallâhu anh)i düşündürmeye başladı. Nihâyet onun emir ve teklîfiyle herkes ezberinde olan, yahud bir şey üzerine yazılı olup da nezdinde mahfûz bulunan âyât ve süveri halîfe-i muazzama arz ve tevdî' ettiler. *Kur'ân*'ın sahâyif ve evrâk üzerinde cem'ine bu sûretle muvaffakiyet hâsıl oldu. Binâenaleyh evvelâ *Kur'ân*-ı Hakîm'i mushaf şeklinde cem' ve telfîk şerefi Sıddîk-ı a'zam'a âiddir.

Kur'ân'ın mushaf derûnunda ilk defa cem'i bu vechile vukūa gelmiştir. İkinci defa cem'ine gelince bu da Hazreti Osman'ın ahd-i hilâfetinde vâki'dir. Yalnız bu cem', *Kur'ân*'ın eczâ'-i müteferrikasını telfîk ve tedvîn ma'nâsını mutazammın değildir. Çünkü ânifen beyân edildiği vechile *Kur'ân*'ı o sûretle cem' eden doğrudan doğruya Hazreti Sıddîk efendimizdir.

Buhârî Enes bin Mâlik'den rivâyet ediyor: Huzeyfe bin el-Yemân bir aralık Medîne-i Münevvere'ye geldi. Esâsen Huzeyfe Ermeniye'nin fethinde ehl-i Şam ile, Azerbaycan'ın fethinde ehl-i Irak ile birlikte gazâ etmekte idi. Her iki zümre ile olan münâsebâtında bunlar arasında *Kur'ân*'ın tarz-ı tilâvetince gördüğü fark ve tebâyün Huzeyfe'yi endîşeye düşürmüş olduğundan Hazret-i Osman'a: "Yahudilerle nasârâ arasına düşen tefrika ve ihtilâf ümmet-i Muhammediyye arasına da düşmeden bu hâlin bir çâresine bak" dedi. Bunun üzerine Hazret-i Osman Hafsa'ya nezdindeki *Kur'ân* sahîfelerini, yine iâde etmek üzere, berây-ı istinsâh kendisine göndermesi için haber gönderdi ve Zeyd bin Sâbit, Abdullah bin ez-Zübeyr, Saîd bin el-Âs ve Abdurrahman bin Hâris bin Hişâm'ı istinsâha me'mûr etmekle beraber içlerinden Kureyşî olan üç zâta "Sizinle Zeyd bin Sâbit arasında *Kur'ân*'ın bir noktasında ihtilâf tahaddüs ederse Kureyş lisânına muvâfık olarak yazınız. Çünkü *Kur'ân* onların yani Kureyşîlerin lisânıyla nâzil olmuştur" yolunda ihtârâtta bulundu. *Kur'ân*'ın istinsâhı ikmâl edildikten sonra Hazreti Osman suhuf-ı *Kur'âniyye*'yi Hafsa'ya iâde ve istinsâh edilen mesâhifden her tarafa birer nüsha irsâl etmekle beraber eyâdî-i müslimînde müteferrik bir sûrette mevcûd olan *Kur'ân* sahîfelerini de ihrâk ettirdi.

Şu rivâyât-ı sahîhadan müstebân oluyor ki *Kur'ân*'ı mastûr bulunduğu evrâk ve elvâh üzerlerinden toplayıp da mushaf şekline ifrâğ eden Hazreti Osman değildir. O, ancak şurada burada kabâil-i Arabın kendi lisân ve lügatleriyle yazmış oldukları âyât-ı *Kur'âniyye*'yi toplayarak, Kitâbullâh'ı lehçe ve elfâza âid şûrişten kurtarmak için, ihrâkını emretmiştir. Bu da ânifen beyân edildiği vechile Hazreti Ebûbekir tarafından cem' edilip kendisinden sonra Hazreti Ömer'e ve ondan sonra da kerîmesi Hafsa'ya intikāl etmiş olan mushafdan müteaddid nüshalar istinsâh edildikten sonra yapılmış bir muâmeledir.

Erbâb-ı ıdlâl Hazreti Osman'ın ihtilâf vukūunda lügat-i Kureyş üzere yazılması hakkındaki sözünü *Kur'ân* hakkında beyne'l-ashâb ihtilâf mevcûd olduğuna dâir serd ettikleri müftereyâtın tervîci için sened ittihâz etmektedir. Fakat bunların İslâm'ın şuûn-ı câriyye ve ahvâl-i târîhiyyesine vukūf-ı tâmları olsaydı ihtimâle müstenid olarak vukūu derpîş edilen ihtilâfın *Kur'ân*'ın siyâk ve sibâkına, cümlelerin tarz-ı terkîbine tealluku olmayıp sırf resm-i hurûfa âid olduğunu anlamaları îcâb ederdi. Çünkü *Kur'ân*, cümel ve terâkîb-i kelâmiyyesi i'tibârıyla daha ahd-i saâdette şekl-i kat'î almış, beyne'l-huffâz bu husûsda bir ittifâk-ı tâm husûle gelmiş idi. Esâsen târih de sahâbe-i kirâmdan iki kimse arasında böyle bir ihtilâf vukūa geldiğini kayd etmiyor. Buhârî'nin Hazreti Osman'a âid rivâyet ettiği sâlifü'z-zikr hadîs de bu nokta-i nazarı tamâmıyla te'yîd ediyor.

Şurası da bilinmelidir ki âyât-ı *Kur'âniyye*'nin sûrelerdeki sûret-i tertîbi tevkīf-i nebevî netîcesidir. Resûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimizin hengâm-ı irtihâlinde bütün âyât-ı *Kur'âniyye*'nin âid oldukları sûrelerdeki mevki'leri el-yevm manzûrumuz olduğu vechile müteayyin bulunuyor idi.

Sûrelerin yekdiğere nisbetle tertîb ve ta'yîn-i mevki'lerine gelince bu cihet tevkīf-i nebevî ile olmayıp Hazreti Sıddîk'ın zamân-ı hilâfetinde sahâbe-i kirâmın ictihâdıyla husûl-pezîr olmuştur. Evet bazı sûreler ahd-i nebî aleyhi's-selâmda bugün mesâhifde gördüğümüz vechile müretteb idiler. İbni Atiyye sûre-i *Kur'âniyye*'den mutavvelât, hâmîmler, ve Sûre-i Enfâl gibi bazı sûrelerin tertîbleri Cenâb-ı Peygamber'in hâl-i hayâtında ma'lûm bulunduğunu söylemekte ve serd ve ityânına mevkiin müsâid olmadığı daha bir çok ehâdîs ve âsâr bu cihеti te'yîd etmektedir. Suyûtî *İtkān*'da bu bahse ifâdât-ı âtiyyesiyle hâtime vermiştir: Akvâl-i vâride miyânında itmi'nân bahş olan Beyhakī'nin zâhib olduğu re'ydir ki o da Sûre-i Berâe ile Enfâl'den mâadâ bütün sûrelerin keyfiyyet-i cem' ve tertîbi tevkīfî olmasıdır.

Hülâsa *Kur'ân*'ın ahd-i risâlette bütün âyâtı tertîb edilmiş ve Resûl-i Ekrem'in vukū'-ı irtihâli anında bütün âyâtı müretteb ve bugün tilâvet ettiğimiz tarza muvâfık olarak huffâz-ı sahâbenin sadrlarında mahfûz bulunmuş olduğu icmâ' ve tevâtürle mertebe-i sübûta vâsıl olmuştur.

Burhân'da (Cüz'-i evvel sahîfe 89) Kurazî'den zamân-ı saâdet'te Bi'r-i Maûne'de **[43]** huffâzdan yetmiş zâtın şehîd oldukları rivâyet ediliyor. Zeyd bin Sâbit'ten rivâyet edilen âtîdeki sözler bu bâbda sarâhat-i kâfiyyeyi hâizdir:

Mushafı istinsâh ettiğim zaman (Hilâfet-i Sıddîk esnâsında) Resûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimizi daima tilâvet ederken işitmekte olduğum bir âyeti bulamadım. Bir hayli araştırdık. Nihâyet Zeyd bin Sâbit el-Ensârî'de bulduk. Âyet [1](مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللهَ عَلَيْهِ) nazm-ı celîli imiş. Bunu da mushafda âid olduğu sûreye ilhâk ettik.

Buhârî, Müslim ve Nesâî Mesrûk'dan rivâyet ediyorlar: Abdullah bin Mes'ûd der imiş ki: "Kendinden başka bir ilâh olmayan Allâhü Zü'l-celâl'e kasem ederim ki hiçbir sûre nâzil olmamıştır ki ben onun nerede nâzil olduğunu ve hiçbir âyet nâzil olmamıştır ki neden dolayı nüzûl ettiğini bilmeyeyim." Bir rivâyete göre de "Zât-ı akdes-i nebevîden yetmiş bu kadar sûre okudum" der idi.

Mesrûdât-ı ânifeden müstebân oluyor ki *Kur'ân* bidâyeten eyâdî-i tekrîm-i ümmette müteferrik bir sûrette bulunmakta iken Cenâb-ı Sıddîk onu biraraya toplamış ve *Kur'ân*'ın ilk önce keyfiyet-i cem'i bundan ibâret bulunmuştur. Hazreti Osman ise Hafsa binti Ömer nezdinde mahfûz olan mushaf-ı Ebîbekir'den birkaç nüsha yazdırarak etrâfa göndermekten başka bir şey yapmamıştır.

Hazreti Osman'ın yazdırdığı mesâhif rivâyet-i meşhûreye göre beş nüshadan ibârettir. Dört ve yedi nüsha yazdırdığı da rivâyet edilmiştir. Hazreti Osman bu mesâhiften Şam, Yemen, Bahreyn, Basra ve Kûfe'ye birer nüsha göndermiştir. Bunlardan bir nüshasını Mekke'ye gönderdiği ve Mekke'ye gönderilmiş olmayıp Medîne-i Münevvere'de alıkonulduğu da rivâyet edilmiştir.

Osman bin Gafale'den rivâyet olunuyor: Ali bin Ebû Tâlib'i işittim ki diyordu: – Ey nâs, Allah'dan korkunuz ve Osman hakkındaki ithâmâtınızı gulüvv ve ifrât mertebesine vardırıp da "Mushaf yakıcı" sözlerini kullanmayınız. Allah'a kasem ederim ki o, mesâhifi yaktıysa bizim gibi ashâb-ı Muhammed'in re'y ve fikriyle yaktı. Evvelâ bize: Kırâat-ı *Kur'ân* husûsunda el-yevm meşhûd olan ihtilâfâta ne dersiniz. Bir adam diğerine rast geliyor; biri "Benim kırâatim senin kırâatinden hayırlıdır", diğeri "Yok, benim kırâatim seninkinden efdaldir" diyerek aralarında bir takım münâkaşalar cereyan ediyor. Ben bunu küfre müşâbih bir hâl görüyorum.. dedi. –Yâ emîra'l-mü'minîn ne yapmak lâzım? Dedik. – Ben nâsı mushaf-ı vâhid etrâfında cem' etmek re'yindeyim. Çünkü bugün siz bu husûsda dûçâr-ı ihtilâf olursanız sizden sonra gelecekler daha ziyâde ihtilâf ederler. Dedi… Re'yini tasvîb etmemiz üzerine Zeyd bin Sâbit ile Saîd bin el-Âs'ı çağırttı ve : –Biriniz söylesin, diğeriniz yazsın. Bir şeyde ihtilâf ederseniz mes'eleyi bana arz edin! Dedi. Sûre-i Bakara'da bir harfden mâadâ hiçbir yerde aralarında ihtilâf zuhûr etmedi. Mezkûr ihtilâf ise Saîd'in "tâbût" kelimesinin tâ ile "et-tâbût", Zeyd'in ise hâ ile (et-tâbûh) şeklinde yazılmasını iltizâm etmelerinden neş'et etmişti. Osman'ın re'yine mürâcaat ettiler; tâ ile (et-tâbût) yazınız! Dedi.

Biz de esâsen yukarıda Hazreti Osman'ın Zeyd bin Sâbit ve Saîd bin el-Âs'a karşı olan sözündeki ihtilâfdan maksad sûre ve âyetlerde yahud kelimât-ı *Kur'ân*iyye'de cereyan edecek ihtilâf olmayıp bunun sırf resm-i hattâ âid olduğunu söylemiştik.

Suyûtî'nin *Burhân*'da Eşbah'dan rivâyet etmekte olduğu mes'ele-i âtiyye selef-i sâlihin ilk yazılan mushafın şekil ve resmini muhâfazaya ne mertebe i'tinâ etmekte olduklarını isbât eder: İmâm Mâlik'e mushafın muahharan halk tarafından ihdâs edilmiş olan hece ile yazılması câiz olup olmayacağı suâl edilmiş "hayır" cevâbını vermiştir. Yine imâm-ı müşârun-ileyhden *Kur'ân*'da ziyâde edilen vav ve elif (اولو 'da olduğu gibi) misillü harflerin kābil-i hazf ve tağyîr olup olmadığı sorulmuş buna da menfî cevap vermiştir.

Beyhakī Şu'ab-ı îmân bahsinde diyor ki: Mushaf yazan bir kimse mesâhif-i mütekaddimedeki heceyi muhâfaza eylemek, selefin tarz-ı kitâbetine muhâlefet ve onların kabûl etmiş oldukları bir resm-i hattı tağyîr etmemek îcâb eder.

Şurası da şâyân-ı kayd ve tezkârdır ki mushaf-ı kadîmin şekl-i tahrîrinin ahîran vaz' olunan resm-i hat kavâidine muhâlif olması bunların maânî-i maksûdeye delâlet etmeleri i'tibârıyladır, Suyûtî *Burhân*'da, Ebu'l-Abbâs el-Merâkeşî'nin bu mes'eleye dâir *Ünvânü'd-Delîl fî Rüsûmi't-Tenzîl* nâmıyla bir kitâb te'lîf ve bunda *Kur'ân*'ın resm-i hattında hurûfa âid görülen ihtilâf, maânî-i kelimâtın ihtilâfının netâyicinden ibâret olduğunu dûr ü dırâz îzâh ve tafsîl ettiğini söyledikten sonra kendi de hurûf-ı mütehâlifeden maksûd olan bazı maânîyi ve resm-i mushafın kavâid-i esâsiyyesini beyân sadedinde mühim ve müfîd bazı bâhis ve mütâlaât serd etmiştir.

Abdülaziz Çâviş

[1] Ahzâb, 33/23.

İSLÂM'DA FELSEFE

– 18 –

Yeni İlm-i Kelâm

Evvelki mebhasde beyân olunduğu vechile resmî ilm-i kelâmımız el-yevm kıymet-i ilmiyyesini zâyi' etmiştir. Bugünkü ilm-i kelâm nazariyyât-ı cedîde-i felsefiyye ile ta'dîl ve ihtiyâcât-ı asriyyeye göre tevsî' olunmalıdır. Bugünkü ilm-i kelâmda kavâid ve mesâil-i hâzıra-i felsefiyye akāid-i İslâmiyye ile mukāyese **[44]** edilerek kābil-i tevfîk olanları an-burhânin kabûl, kābil-i tevfîk olmayanları yine an-burhânin reddedilmeli; mantık-ı cedîd mi'yâr kılınmalıdır.

Eski ilm-i kelâm tabîiyyât ve felekiyyât mesâilini muhtevî olduğu hâlde bugünkü ilm-i kelâm mesâil-i mezkûreyi doğrudan doğruya muhtevî olmayacaktır; çünkü vaktiyle tabîiyyât ve felekiyyât ilm-i küllî olan felsefe şuabâtından idi. İlm-i kelâm felsefe ile mezc olununca bi't-tabi' felekiyyât ile de mezc olunacak idi. Böylece resmî ilm-i kelâmımız tabîiyyât ve felekiyyât mesâilini doğrudan doğruya muhtevî olmuş idi. Terakkıyât-ı ulûm sâyesinde tabîiyyât ile felekiyyât felsefeden ayrılarak müstakıllen bir ilim olmakla tabîiyyât ve felekiyyât ile felsefenin mevzû'ları ayrılmış, felsefe evvelki gibi tabîiyyât ve felekiyyâtı sadrında tutamaz olmuştur. Tabîiyyât ve felekiyyât yalnız hissen sâbit olan hâdisâta, felsefe tabîiyyât ve felekiyyât ile istihsâl olunan netâyice tealluk eder; tabîiyyât ve felekiyyât hâdisât arasındaki nisbet-i sâbiteyi iş'âr eden kavânîni te'sîs eder, felsefe bu kavânînin kat'î veya zannî olduğunu ve âlem-i tabîat hakkında ne gibi netâciy istintâc olunduğunu tetebbu' eder. Tabîiyyât ve felekiyyât hâdisât ve kavânîni tetebbu' etmekle aslâ hâdisât-ı mahsüseyi tecâvüz etmez, ancak ma'rifet-i hissiyeye hasr-ı tetebbu' eder felsefe hâdisâtın aslına maddesine nüfûz ederek ma'rifet-i hissiyyede kalmaz, belki mâ-ba'de't-tabîî olan bir mevcûda kadar varır.

Meşhûr Spencer: "Felsefe tamâmıyla yerleşmiş bir bilgidir" diyor. Fi'l-vâki' ulûm-ı hâssanın mübtenî olduğu mebâdî, felsefenin bahsedeceği mebâdîden teferru' eder. Ulûm-ı hâssa eşyânın az, çok karîb olan esbâbından; felsefe eşyânın esbâb-ı ahîresinden, esbâb-ı âliyyesinden bahseder. Bu ma'nâya göre felsefe bugün, bir ilm-i küllî olur. Kâffe-i ulûmda hâkim olur.

Yeni ilm-i kelâm işte kâffe-i ulûmda hâkim olan felsefe-i cedîde ile mezc olunacak; her ne kadar tabîiyyât ve felekiyyât mesâilini doğrudan doğruya muhtevî olmayacak ise de tabîiyyât ve felekiyyât ile istihsâl olunan netâciyini, hâdisât-ı mahsüsenin aslını, maddesini taharrî edecek; mesâil-i mezkûreyi dolayısıyla ihtivâ etmiş olacaktır. [1](اَفَلَا يَنْظُرُونَ اِلَى الْاِبِلِ...) nazm-ı celîli mûcebince tabîiyyât, [2](اَوَلَمْ يَنْظُرُوا فى مَلَكُوتِ السَّمٰوَاتِ) nazm-ı celîli mûcebince felekiyyât ilm-i şerîate, ilm-i tevhîde, ilm-i kelâma hâdimdir. İlm-i kelâmın tabîiyyât ve felekiyyât ile başka ne işi olur? İlm-i kelâm maârif-i hissiyeyi, kavânîn-i hâdisâtı nasıl inkâr eder? İlm-i kelâm mesâil ve kavâid-i riyâziyyeden istiâne eder, hiçbir cihetle kavânîn-i riyâziyyeye karşı gelmez, hülâsa ilm-i kelâm kavânîn-i ilmiyyeye muhâlif olamaz.

– 19 –

Yeni İlm-i Kelâmın Programı

Nazariyyât-ı cedîde-i felsefiyye ile memzûc ve ihtiyâcât-ı asriyye ile mütenâsib olacak olan yeni ilm-i kelâm felsefe-i cedîdenin ilmü'n-nefs, ilm-i mantık, mâ-ba'de't-tabîa, ilm-i ahlâk şu'beleriyle, târîh-i edyân, târîh-i felâsife ile mezc olunmak, hâl-i hâzırda nusûs-ı şer'iyyeye îrâd olunabilen kâffe-i şübühât red ve ibtâl edilmek üzere mebâhis-i âtiyyeyi muhtevî olmak iktizâ eder:

1- İlm-i kelâmın ta'rîfi, mevzûu, gāyesi, mesâili, şerefi, lüzûmu, minhâcı.

Bu kısım mukaddimeyi teşkîl eder.

2- Ma'rifet ve ilim ve felsefe, ilmin ma'ânî-i muhtelifesi, tasnîf-i ulûm, kazâyâ-yı zarûriyye ve nazariyye, kavânîn-i riyâziyyenin kavânîn-i muhkeme olduğu, kavânîn-i tabîiyyenin kavânîn-i mümkine olduğu, kavânîn-i tabîiyyenin sünen-i ilâhiye idiği, delîl ile taleb olunan metâlib, delîl-i aklî ve naklî, nazar-ı sahîh ve nass-ı sarîh, vifâk-ı akl u nakl, tahlîl ve terkîb, ta'lîl ve istikrâ' ve temsîl, iftirâz ve teemmül, haber, vahiy ve ilhâm, burhân ve haytası, tecrübe ve mesâlik-i illet, kānûn-ı illiyet ve ma'iyyet, istikrânın haytası, temsîl ve teemmülün haytaları, haber ve vahyin haytaları, ulûm-ı ma'neviyyedeki ta'lîl ve istikrâ', delîl-i kat'î ve zannî, yakīn ve şek, zan ve cehl-i mürekkeb, safsata ve çâre-i halâsı.

Bu kısım mantık-ı cedîd ile mezc olunmuştur.

3- Ma'rifet hakkındaki îkāniyye ve hisbâniyye ile isbâtiyye ve misâliyye ve intikādiyye mezhebleri. Ehl-i nazar ile ehl-i irâdenin mezhebleri, ma'rifetu'llâhda nazarın hükmü, bu bâbdaki mezheb-i muhtâr.

Bu kısım mâ-ba'de't-tabîanın ilm-i intikād kısmı ile mezc olunmuştur.

4- Ma'lûm ve aksâmı, mevcûd ve aksâmı, vücûb ve imkân ve imtinâ', zât ve cevher ve mâhiyet ve hüviyet, vücûd ve adem, kuvve ve fiil, vahdet ve kesret, ilel, maânî-i evvel ve mebâdî-i evvel, kıdem ve hudûs.

5- Âlem-i hâricî hakkında hakīkıyyûn ve misâliyyûn

[1] Gâşiye, 88/17.
[2] A'râf, 7/185.

mezhebleri, bu bâbda ehl-i nazar ile ehl-i irâde mezhebleri, atom ve monad nazariyyeleri, cevheriyye ve arziyye mezhebleri, tahlîl-i ecsâm, madde ve kuvvet, hudûs ve kıdem-i mâdde, hudûs-ı âlem.

Bu iki kısım mâ-ba'de't-tabîanın ilm-i keyânî-i aklî kısmı ile mezc olunmuştur.

6- Vicdân, hâdisât-ı vicdâniyye, melekât-ı nefsiyye, kuvve-i hissiyye, kuvve-i müdrike, kuvve-i irâdiyye, kazâ ve kader, cebriyye ve îcâbiyye mezhebleri, rûh ile beden, insan ve hayvân, hayat nazariyyesi, mâhiyet-i rûh, maddiyyûn ve rûhiyyûn mezhebleri, bu bâbdaki mezheb-i muhtâr.

Bu kısım ilmü'n-nefs-i tecrübî ve aklî ile mecz olunmuştur.

7- Mihânikiyyet ve gāiyyet mezhebleri, münkirîn-i ilâhın istidlâlleri, bu istidlâllerini fizik, biyoloji ve felsefe kavâidi ile red ve ibtâl, isbât-ı vâcib hakkında edille-i felâsife-i cedîde, edille-i kelâmiyyîn, edille-i selef-i ümmet, tevhîd-i Bârî, teslîs ve mezheb-i nasârâ, sıfât ve ef'âl-i ilâhiyye, ehl-i isbât ve te'vîl, mezheb-i ta'tîl ve temsîl ve tahyîl, mezheb-i Yehûd, inâyet-i Sübhâniyye, mezheb-i felâsife, esmâ'-i ilâhiyye.

[45] Bu kısım mâ-ba'de't-tabîanın ilâhiyât-ı aklî kısmı ile mezc olunmuştur.

8- Lüzûm-ı nübüvvet, Semniyye ve Sâbie ve Akliyyûn mezhebleri, ihtiyâc-ı dîn, dîn-i tabîî ve ilâhî, enbiyâ'-i sâlife, nesh ve tahrîfin esbâbı, siyer-i celîle ve ahlâk-ı fâdıle ile Fahr-i Âlem efendimiz hazretlerinin nübüvvetlerini isbât, mu'cizât ve imkânı, mu'cizât-ı Muhammediyye.

Bu kısım ahlâk ve târîh-i edyân ile mezc olunmuştur.

9- Dîn-i İslâm'ın dîn-i âmm olduğu, Dîn-i İslâm'ın dîn-i tabîînin ehemm-i kavâidi üzerine müesses idiği, Dîn-i İslâm'ın dîn-i fıtrî olduğu, Dîn-i İslâm'ın saâdet-i maddiyye ve ma'neviyyeyi kâfil bulunduğu, Dîn-i İslâm'ın kānûn-ı akvem idiği, Dîn-i İslâm'ın dîn-i akl ve dîn-i ilm ve dîn-i fazîlet ve dîn-i umrân bulunduğu, Dîn-i İslâm'ın dîn-i adl ve dîn-i hidâyet ve dîn-i teâvün ve dîn-i şûrâ ve dîn-i hakīkat ve dîn-i maslahat ve menfaat idiği, Dîn-i İslâm'ın hurâfâtı ibtâl, esâtîri reddettiği.

Bu kısım ilm-i ahlâk ile mezc olunmuştur.

10- Eşrât-ı sâ'at, ahvâl-i berzah, ahvâl-i meâd, felâsife ve milliyyûn mezhebleri, dâr-ı naîm ve cahîm, şefâat, rü'yet-i Rab.

Bu kısım da mâ-ba'de't-tabîanın ilmü'n-nefs-i aklî kısmı ile mezc olunmuştur.

11- Zarûriyyât-ı dîniyye, usûl-i şer', maslahat ve hikmet, hüsn ve kubh, mâ-lâ-yutâk, mâ-câ'e bihi'ş-şer', îmân ve küfür, itâat ve ma'siyyet ve velâyet, hayta-i İslâm, hayta-i tesennün, ahkâm-ı felâsife.

Bu kısım ahlâk ile mezc olunmuştur.

12- Nusûs-ı celîle hakkında vârid olan şehâdeti reddeder.

Bu kısım mesâil-i tabîiyye ve felekiyye ile nusûs arasındaki nisbeti irâe edecektir.

13- İmâmet-i kübrâ, imâmü'l-müslimîn, imâm bi'l-hak.

Bu kısım da ahlâk ile mezc olunmuştur.

14- Kurûn-ı Selâse: Ashâb-ı güzîn, ahbâr-ı tâbiîn ve tebe-i tâbiîn, sadr-ı İslâm'a bir nazar.

15- Fırak-i İslâmiyye-i mevcûde.

Bu iki kısım târîh-i İslâm ve târîh-i ulûm ile mezc olunmuştur.

16- Mezâhib-i mevcûde-i milliyye ve felsefiyye.

Bu kısım târîh-i edyân ve târîh-i felâsife ile mezc olunmuştur.

İzmirli

İsmail Hakkı

[Burada "Tashih" başlığı altında 341. sayfadaki iki tashih verilmiştir. Yerine işlendiğinden buraya alınmamıştır.]

FIKIH

Hilâfiyât:

Cenâb-ı Hakk'ın tevfîkı ve üstâd-ı muhteremin himmetiyle bu haftadan i'tibâren hilâfiyâta dâir bir kısm-ı mahsûs açıyoruz. Hilâfiyât ki usûl-i fıkhın en mühim bir şu'besidir, asırlardan beri memleketimizde münderis idi. Ne medreselerde, ne de dârülfünûnda tedrîs olunmuyordu. Bundan birkaç sene evvel fâzıl-ı muhterem İzmirli İsmail Hakkı Beyefendi hazretlerinin delâletiyle ilk defa olarak dârülfünûn ulûm-ı şer'iyye proğramına idhâl olundu ve müşârun-ileyh tarafından tedrîse başlanarak Türkçe bir eser de vücûda getirildi.

Her müctehidin, muârızının delâilini red ve cerh ile kendi nokta-i nazarını müdâfaa etmesinden vücûd bulan ilm-i hilâf –üstâdın i'tibârına göre– üç kısımdır:

1) Delâildeki ihtilâf,

2) Mesâlikdeki ihtilâf,

3) Mesâildeki ihtilâf.

Bazı müctehid, diğer müctehidin delîl addettiği şeyi delîl saymıyor. Müctehidlerin müttefikan delîl-i şer'î addettikleri şeyler Kitap ile Sünnet'ten ibârettir. Fakat kıyâs gibi, icmâ' gibi, istihsân gibi bazı müctehidîne göre delîl olan şeyler diğer bazı müctehidlere göre delîl addedilmiyor, onlarla bir hükm-i şer'î sâbit olamıyor. İşte delâildeki bu muhtelif nokta-i nazarlar birinci kısmı teşkîl ediyor.

Sonra müctehidlerin müttefikan delîl addettikleri bir şeyi sûret-i telakkīleri başka başka olur. Bundan da meslek ihtilâfâtı zuhûr ediyor. Meselâ bazı müctehidler için

sünnetin sünnet-i şâyia olması lâzımdır. Halbuki bazılarına göre şüyû' şart değildir, isnâd lâzımdır.

Bu iki kısım, ilm-i hilâf hakkında nazariyât-ı esâsiyyeyi, mesâil-i gāmızayı muhtevîdir. Üstâzın te'lîf ve neşr buyurduğu *İlm-i Hilâf* bu bâbda îzâhât-ı kâfiyyeyi şâmildir. Bundan sonra üçüncü kısım geliyor ki bu da muhtelefün-fîh mesâil-i şer'iyyeyi mevzû'-ı bahs ediyor. Bu kısımda akvâl-i muhtelife-i fukahâ zikr ve teşrîh olunuyor.

Bu ilim, gerek usûl-i fıkhın mühim bir şu'besi olmak i'tibârıyla gerek münâzarât-ı ictihâdiyyenin cevelângâhı bulunmak hasebiyle ne derece hâiz-i ehemmiyet olduğu âşikârdır. İslâm'daki hareket-i fikriyyeyi görmek için bu gibi ulûm-ı kemâliyyeyi tedkîk ve tetebbu' etmelidir.

Bu husûsda üstâzın bezl ettiği gayretler, himmetler cidden şâyân-ı hayrettir. Bir taraftan bu ilimleri ihyâ etmek, diğer taraftan onlara yeni bir revnak vermek… İşte üstâzın en sevdiği meşgale! Senelerden beri hayâtını hasr ettiği; yorulmak bilmez bir tetebbu', hârikulâde denecek bir sa'y **[46]** ile çalıştığı yegâne şey: Ulûm-ı şer'iyyenin ihyâsı, zamana göre teceddüd ve i'tilâsıdır kitaplarıyla, takrîrleriyle talebe-i ulûmun efkârında hazırladığı inkılâb-ı ilmî bugün âsârını gösteriyor. Memleketimizde günden güne ulûm-ı şer'iyyeye karşı artmakta olan şevk-ı tetebbu'da üstâzın tedrîsât ve te'lîfâtı ne mühim te'sîrler icrâ ettiği inkâr olunabilir mi? Herkes siyâset dedikodularıyla dem-güzâr olduğu zaman hazret-i üstâz, bütün mâ-melekini sarf ederek vücûda getirdiği kıymetdâr kütübhânesinde, tedkîk ve te'lîf-i âsâr ile meşgūl idi. Herkes kahvehâne peykelerinde çene çalarken hazret-i üstâz dârülfünûn kürsîlerinde neşr-i hakāyık ediyor, tetebbuâtını teşrîh eyliyordu. Böyle çalıştı, böyle hârikulâde gayretler gösterdi; fakat mükâfâtını da gördü: Medînetü'l-ilmin ümerâ-yı muazzamasından oldu. Te'lîf ettiği eserler bugün Dârülfünûn'da, Dâru'l-hilâfeti'l-aliyye medreselerinde tedrîs olunuyor. Üstâdın âsâr-ı güzînini hakkıyla mütâlaa edenler bunu takdîr eder, gıyâben de olsa muhabbet ve hürmetlerini arz etmekten kendilerini alamazlar.

Sonra üstâzın ulemâ arasında da muhterem bir mevkii vardır. Üstâzın serbest neşriyât ve efkârı daima hüsn-i kabûl görüyor. Çünkü hüsn-i niyyeti, Dîn-i mübîne karşı muhabbeti derkârdır; nakildeki i'tinâ ve sadâkati müsellemdir; bir garaz-ı muzmeri olmadığı ma'lûmdur. Bu husûsda hiç kimsenin şek ve şübhesi yoktur. Bu cihetle bütün neşriyât ve efkârı umûm müslümanlar arasında mazhar-ı i'timâd oluyor.

Bu teveccüh-i âmme bir âlim için ne büyük şereftir. Bu teveccühdür ki onu hârikulâde gayretlere sevk ediyor. O şerefdir ki ehl-i ilmi rahle-i tedrîsine cezb ediyor.

Meftûn-ı irfânı olan ihvân-ı samîmîsi yalnız te'lîfâtını mütâlaa ile kanâat edemediler; bir de takrîriyle müstefîz olmak istediler. Her biri âlî mektepleri ikmâl ederek ilim ve irfânın yâr-ı ebedîsi olan, mütenevvi' ilimlerde mütehassıs bulunan bu zevât, "Hilâfiyât" hakkında da üstâzın feyz-i semîhânesine mürâcaat ettiler. İbni Rüşd'ün *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesıd* kitâbı esâs ittihâz edilerek derse başlandı. Üstâzın takrîrlerini zabt etmek vazîfesi de bize teveccüh etti. Ta'mîm-i fevâidi maksadıyla neşri de münâsib görülerek bi-tevfîkıhî teâlâ bu haftadan i'tibâren dercine mübâşeret olundu. Cenâb-ı Hak muvaffak bi'l-hayr buyursun.

H[ha]. **Eşref Edib**

MUKADDİME

Metin: (اما بعد حمد الله بجميع محامده…باوجز ما يمكنا فى ذلك)

Üstâz-ı Muhteremin Takrîr-i Fâzılâneleri

İbni Rüşd'ün *Bidâyetü'l-müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesıd* kitâb-ı mu'teberini te'lîfden maksadı – Fakīh kime derler – *Bidâye*'de mevzû'-ı bahs olan mesâil – Eimme-i metbûînin meşhûr olanları – *Bidâye*'nin taksîmât ve tertîbâtı.

Fakīh-i feylesof Kadı İbni Rüşd el-Kurtubî'nin* te'lîf ettiği *Bidâyetü'l-Müctehid* ünvânlı kitâbı akvâl-i muhtelife-i fukahâ hakkında yazılmış olan kitapların en güzelidir.

Müellifin bu kitâbı te'lîfden maksadı, kendi beyânı vechile müctehidin ma'rûz kalacağı mesâil-i meskûtün-anhâ için gerek bir kavil nakl olsun, gerek aslâ kavil nakl olunmasın usûl ve kavâid hükmünde olacak müttefekun-aleyh ve muhtelefün-fîh mesâil-i ahkâmı, ümmehât-ı mesâili delâili ile, nüket-i hilâfı ile yani ihtilâfı mûcib olan esbâbın usûlü ile beyân etmek; bir müctehidin tefrîi, bir fer'i asla ircâı hakkında güzel bir kānûn yazmaktır ki; bu sâyede kitâbdaki mesâili bilen, ve esbâb-ı ihtilâfını anlayan bir kimse meskûtün-anh olan mesâili kitâbdaki mesâile kıyâs edebilir. Bir hâdise hakkında bir kavil nakl olunmuş ise bu kavlin hangi fakīhin mezhebine muvâfık olacağını, hangi fakīhin mezhebine muhâlif bulunacağını bilir. Hâdise hakkında bir kavil nakl olunmamış ise usûl ve kavâid hükmünde olan mesâile kıyâsen iltizâm ettiği fakīhin usûl-ı fıkhı ile, ictihâdı ile o hâdisenin hükm-i şer'îsini beyân eder. Derece-i kifâyede ilm-i nahiv, ilm-i lügat, ilm-i usûl-i fıkıh bilip bu kitâbı tetebbu' eden bir kimse mertebe-i ictihâda bâliğ olur, fakīh olur.

Fakīh lâ-yuad ve lâ-huysâ mesâili hıfz eden değildir. Zamanımızda olduğu gibi müellifin zamanında da bazıla-

* Vefâtı: 595.

rı mesâili hıfz edene fakīh diyorlar. Halbuki fakīh fer'i asla ircâ' eden kimsedir. Bu da bu kitâbdaki mesâili hıfz ile hâsıl olur. Nitekim haffâf her ayağa ayakkabı yapabilen kimsedir. Yoksa dükkânında pek çok ayakkabı bulunduran kimse değildir. Dükkânında bazı kimselerin ayağına uygun bir ayakkabı bulunmaz ise ne yapar? Mecbûren ayakkabı yapabilen haffâfa mürâcaat eder. Mesâili ezberleyip fer'i asla ircâ' edemeyen "hâfız-ı mesâil" sadrında olmayan, satırda bulunmayan bir mes'ele karşısında âciz kalır. Âciz kalana nasıl fakīh denir? Mecbûren meleke-i istinbâtı bulunan zâta, fer'i asla ircâ' eden bir zâta, fakīhe mürâcaat eder. Buna mebnî müellif kitâbın ismine *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesıd* demiştir.

Müellif kitâbında ekseriyâ mantûkun-bih olan mesâili veya mantûkun-bihe tealluk-ı karîb ile tealluk eden mesâili zikr ediyor. Meskûtün-anh olan mesâili pek az zikr ediyor: Meşhûr olup diğer bir mes'eleye asıl ve kāide olan kısmını veya kesîrü'l-vukū' olanını beyân ediyor. Zikr olunan mesâilin bir kısmı müttefakun-aleyhdir. Diğer kısmı ise zamân-ı ashâbdan (rıdvânullâhi teâlâ aleyhim ecmaîn) taklîdin şâyi' olduğu zamana kadar gelip geçen fukahâ'-i İslâm arasında müştehir olan muhtelefün-fîh mesâildir.

Taklîd karn-ı râbi'de zuhûr etmiştir. Taklîd mezmûmdur, bid'attir. Taklîd: Hakkı bilâ-delîl bilmek, İlim: Hakkı delîl ile bilmektir. Mukallid âlim değildir, âlim de mukallid olamaz.

Bid'at-i taklîdin şuyûuna kadar binlerce müctehid zuhûr etmiştir. Bu müctehidlerden bir kısmının etbâı vardır. Müctehidler pek çok ise de, etbâı olan müctehidîn, eimme-i metbûîn o kadar çok değildir. Eimme-i metbûînden meşhûr olanlar şunlardır:

İsim	Târîh-i Vefâtı	Menşei
İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe	150	Kûfe
İmâm Abdurrahman Evzâî	157	Şam
İmâm Süfyân-ı Sevrî	161	Kûfe
İmâm Mâlik bin Enes	179	Medîne
İmâm Muhammed bin İdris eş-Şâfiî	204	Mekke
İmâm İshak bin Râheveyh	238	Nisabur
İmâm Ebû Sevr İbrahim bin Hâlid	240	Bağdad
İmâm Ahmed bin Muhammed bin Hanbel	261	Bağdad
İmâm Dâvûd ez-Zâhirî	270	Bağdad
İmâm Ebûbekir Muhammed bin el-Münzir	309	Mekke
İmâm Muhammed bin Cerîr et-Taberî	310	Bağdad
İmâm Muhammed bin Huzeyme	313	Nisabur

Maamâfîh Basra'da Hasen-i Basrî (Vefâtı: 110), Şam'da Mekhûl ed-Dımeşkī (Vefâtı: 114), Kûfe'de İbni Ebî Leylâ (Vefâtı: 148) ve İbni Şübrüme (146), Horasan'da Muhammed bin Nasr el-Mervezî (Vefâtı: 296) eimme-i metbûînden idiler.

Müellif meskûtün-anh olan mesâil için usûl ve kavâid hükmünde olan mesâili beyân etmeden evvel gāyet vecîz olarak ahkâm-ı şer'iyyenin telakkī olunduğu tarîkleri yani delâili, ahkâm-ı şer'iyyeyi, esbâb-ı ihtilâfı beyân ediyor. Sonra mesâil-i ahkâma girişiyor. Kitap başlıca dört kısma ayrılıyor: Delâil, ahkâm, esbâb-ı ihtilâf, mesâil. Delâili ve ahkâmı usûl-i Mâlikî üzere, esbâb-ı ihtilâfı kendi ictihâdı vechile beyân ediyor, mesâili ebvâb-ı fıkıh üzere tertîb ediyor. Her bâbda usûl ve kavâid hükmünde olan mesâili delâili ile, esbâb-ı ihtilâfı ile zikr ediyor.

AVRUPA DİNE RÜCÛ' EDİYOR

Harb-i hâzır bütün dehşetiyle Avrupa'yı mâtemlere gark ediyorken bir çok müdekkikler bu felâket-i kübrâdan ahlâkī ve dînî istifâdeler te'mîn etmek için uğraşıyorlar. Hattâ "Bu felâketi Hıristiyanlık niçin men' edemedi?" diye dûrbînâne tefahhusâtta bulunuyorlar. İstikbâlin selâmeti için lâzım olan ibret ve intibâh derslerini şimdiden hazırlıyorlar. Gerçi harb bir felâkettir, bir vâkıa-i târîhiyyedir; fakat aynı zamanda pek kıymetdâr defâin-i ahlâkıyyeyi muhtevîdir. Harbin râyet-i ahlâkıyyesi onun altında cihâd edenleri yükseltir ve ma'nevî düşmanları makhûr ve muzmahil eder.

Her harbin maddî nokta-i nazardan tedkīkı ne kadar lâzım ise onu ma'nevî nokta-i nazardan da tedkīk etmek o kadar elzemdir. Ve bu tedkīkātı enzâr-ı millete arz etmek de bir vecîbedir. Avrupalılar ve Amerikalılar bu hakīkati derpîş ederek harb-i hâzırdan dînî ve ahlâkī istifâdeler te'mîn etmek için vâkıfâne makāleler yazmakta, mechûl kalan hakāikı enzâr-ı âmmenin nigâh-ı im'ânına arz etmektedirler.

Meselâ New York'da intişâr eden *The Chnr Chmau* cerîde-i dînîyyesi diyor ki: "On dokuzuncu ve yirminci asırlarda Avrupa'nın büyük hükûmetleri arasında vukū' bulan muhârebelerden hiç birisi yoktur ki bugünkü harb kadar kıymetdâr fevâid-i ahlâkıyye te'mîn etmiş olsun. Bugün pek âşikâr görülüyor ki harb, ma'neviyet-i ictimâiyyenin zâhirî bir görünüşüdür."

Fil-hakīka öyledir. Muhâribler; girecekleri bir harbi meşrûiyyet-i ahlâkıyyesi nokta-i nazarından âdilâne bir muhâkeme ile hâsıl edecekleri kanâat üzerine müesses bir karâr netîcesinde silâha sarılırlar. Yoksa giriştikleri cidâl-i azîmde bir meşrûiyyet bulunmaz. Bugün ise harb-i hâzır hakkında yapılan tedkīkāt meşhûd olan seyyiât-ı ahlâkıyye etrâfındadır.

Londra'da münteşir *Morning Post* gazetesi diyor ki:

"Harb-i hâzır hıristiyanlar için gāyet muazzam istifâdeler te'mîn etti. Onlara nasıl ölümü gösterdi ise dinlerini de hatırlattı. Bir taraftan servetlerini târmâr ettiyse diğer cihetten rûhânî bir ta'ziyet verdi. Hubb-i nefs ile diğer ma'siyetlerin âkıbetini enzâr-ı ibrete arz ettiyse en derin ihtiyâclarını te'mîn edecek vesâit-i hayâtiyyeyi de öğretti. Harb ve din , yekdiğeriyle beraberdirler. Harb insanlara, vilâdetin kadınlara öğrettiğini öğretiyor. Cihân-ı ma'nevînin mahsûlleri bu gibi hâdisât-ı müdhişe ile biçilir. Şimdi kilisenin zer' edeceği tohumlar yeniden neşv ü nemâya başlayacaktır. Kiliselerimiz fırsatı kaçırmaz, kanâat-bahş bir akîdeyi ta'mîm ederse pek feyyâz bir mahsûl-i ma'nevîyi hasâd etmiş olurlar."

Bu satırları okuyanlar, elbet bu fikirlerin, âleme ilhâd tohumlarını neşr eden bir muhîtin içinden çıktığını düşünerek taaccüb ederler. İhtimâl ki bu sözleri görmezden evvel harb-i hâzırı dinin iflâsına dâir bir hüccet-i kātıa gibi telakkī eylerlerdi. Fakat yanlış bir zehâba saptıklarını âtîdeki tedkīkāttan anlayacaklardır.

Yine Londra'da intişâr eden *Christian Commonnwealth* gazetesi âtîdeki satırları yazıyor:

"… İstediler ki dinsiz bir medeniyet teşkîl etsinler, istediler ki dinsiz olarak terakkī etsinler. Bu sûretle dinin hukūkunu ihmâl, evâmirine isyân ettiler. İbâdetten vaz geçtiler. Zevk u sefâlarını ancak dâru'l-fücûrda duymaya başladılar.

"Hayâtlarını ancak para toplamak, sulh ve müsâlemet devrelerini teslîhât ile geçirmek ile imrâr ettiler. Vaktâ ki o yalandan kurdukları mebnâ-yı hayâtları yıkıldı; her kusûru o tahkīr ettikleri dinlerine yüklettiler. Halbuki onlar abede-i zeheb idiler. Onun parlaklığına her şeyi fedâ ettiler. Buna rağmen asıl onları kurtaracak, onlara şifâ ve hidâyet **[48]** bahş olacak dinlerini ihmâl ediyorlar. Biz bugün görüyoruz ki maddiyet kâmilen sukūt etmiş, yerine maddiyetin inkâr ettiği din yerleşmiştir. Eğer dünyâda hiç yıkılmayacak, hiç sükūt etmeyecek bir medeniyet varsa o da din üzerine müesses medeniyettir."

Avrupalıların harb-i hâzırdan mülhem oldukları istifâdeler bu derecede kalmıyor. New York'da münteşir *Times* gazetesi bugünkü ateş ve kan fırtınalarından Garb'ın başka bir âlem, daha dindar bir âlem olarak çıkacağını söylüyor, diyor ki:

"Bugün ceneraller, kayserler, imparatorlar, çarlar kumandanları altındaki milyonlara Allah'dan muvaffakiyet diliyorlar. Bunlar nasıl bir ilâhdan bu muvaffakiyeti duâ ediyorlar? Onlar öyle bir Allah'dan istimdâd ediyorlar ki o, onların millî ilâhlarıdır. Bir ilâh ki ulûhiyyetten tamâmıyla muarrâdır. Halbuki insanlar bu gibi menfaat ilâhlarından bıkmışlardır. Ve bu muhârebeden sonra ondan tamâmıyla nefret edeceklerdir.

"Bugün her milletin, gerek müterakkī gerek gayr-ı müterakkī bütün akvâmın rü'yâlara bile girmeyecek âmâl-i harîsâne ve tama'kârânesi var. Ve bu tama'larını te'mîn etmek için Allah'dan istimdâd ediyor. Fakat bu öyle bir istimdâddır ki sâhibini ancak darağacına îsâl eder.

"Bil-cümle muharrirler, mütebahhir üstâdlar 'Asrımız asr-ı maddiyettir.' diyorlar. Fakat bugün anlıyoruz ki insanı sâde ekmek beslemez. Ve bu ezelî ve ebedî hakīkatten gaflet olunduğundan dolayı milletlerin; ihtiyârlar ve çocuklar, eşrâf ve avâm, ağniyâ ve fukarânın hep beraber en derin girdâb-ı sefâlete yuvarlandığını müşâhede ediyoruz."

Misâl olarak arz ettiğimiz bu fıkralardan din mes'elesinin Avrupa ve Amerika'yı ne kadar şiddetle işgāl ettiği görülür. Fakat mes'ele bu kadarla da kalmıyor. Bugünden Avrupa'nın dine doğru attığı hatveler ta'dâd edilmektedir. Amerika'nın Philadelphia şehrinde münteşir *North American* gazetesi diyor ki:

"Fransa gāib ettiği dinini buluyor. Herkesde dine karşı öyle bir şevk, öyle bir vecd görülüyor ki netîcede hükûmet ile dinin yine bağlanacağına intizâr olunmaktadır.

"Belçikalılar dine doğru herkesden fazla ilerlemişlerdir. Çünkü felâketler insanı Allah'ına ircâ' eder.

"Almanya, tâife-i akliyyûnun mütehakkim olduğu bu memleket de ecdâdının tevekkülünü ihyâ ve istirdâd ediyor.

"Burada herkes bugünkü kıyâmetin Mesîh'i yine doğuracağına i'tikād ediyor."

El-hâsıl bugün Garb'da dine doğru umûmî bir rücû' meşhûd olmaktadır ki bu hiç şübhesiz harb-i umûmînin netâicindendir.

Garblılar bu faâliyet-i dîniyyeye başlamışken bizim de kendimize göre büyük bir sahne-i tedkīkātımız ulemâ-yı kirâmımızın himmet ve hamiyyet-i dîniyyelerini bekliyor. Bizim de harb-i hâzırdan dînî istifâdeler te'mîn etmemiz bir farîzadır. Bedîhîdir ki bugün ulemâ-yı dînimizin ekeceği tohumlar en feyyâz mahsûlleri verecektir.

Mısırlı: **Ömer Rıza**

* * *

CÂMİLERDE BİD'ATLERİN KALDIRILMASI

Edille-i şer'iyyeye müstenid olmayan ve zâhirî tarz-ı tâât ve ibâdette görünen umûr hakkında Meşîhat-i Celîle-i İslâmiyye tarafından Evkāf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celîlesi'ne yazılan tezkire-i aliyye sûretidir:

"Edille-i şer'iyyeye müstenid olmayan ve zâhirî tarz-ı tâât ve ibâdette görünen umûrdan âmme-i müslimînin ictinâb etmeleri vücûbu derkâr olup bunlardan bazıları ber-vech-i âtî beyân olunur:

Evvelâ: [1](فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْاٰن...الآية) nazm-ı Samedânîsi muktezâsınca *Kur'ân*-ı vâzıhu'l-burhân kırâatine şürû' olunmazdan mukaddem istiâze emr-i mesnûn ve [2](وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْاٰنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَاَنْصِتُوا...الآية) emr-i celîli müfâdınca istimâ'-ı *Kur'ân* vâcib iken mecâlis-i müteaddidede, bilhassa eyyâm-ı Cuma'da Cuma namazından evvel *Kur'ân-ı Kerîm* tilâvet eden kimsenin tilâveti hitâm bulacağı zaman âyet-i kerîmenin nihâyetinden birkaç kelimeyi huffâzın bilâ-istiâze müctemian kırâatleri sünnet ve vâcibi terk ve kerâheti irtikâbdır.

Sâniyen: Cuma günleri müezzinlerin Cuma namazından evvel (بارك الله فيكم الخ...) diye ta'rîf "Dost medet ilh." diye naat okumaları te'hîr-i salât ve tenfîr-i cemâati mûcib ve mekrûh ve bid'at olduğu gibi şürût-ı vâkıfîne de muhâliftir. Zîrâ Ayasofya Câmi'-i şerîfi vakfiyyesinde "Bir merd-i ârif câmi'-i şerîfde mu'arrif olup eyyâm-ı Cuma'da akîbü's-salâtta hazret-i vâkıf-ı cemîlü's-sıfâta ve âmme-i mü'minîn ve mü'minâta duâ eyleye" diye mezkûrdur.

Sâlisen: Hatîb hutbede duâya şürû' ettiği zaman cemâatin ellerini kaldırmaları ve âmîn demeleri günâhtır.

Râbian: Müezzinlerin Allah lafza-i celâlinin evveline hemze idhâliyle med ederek Âllah diye sehven telaffuzları esnâ-yı salâtta fesâd-ı salâtı ve ibtidâ-yı salâtta namaza adem-i şürûu îcâb eder.

Hâmisen: Müezzinlerin kable salâti'l-farz esâmî-i müteaddideyi ta'dâd ve (ervâhına fâtiha) demeleri bid'at ve mekrûhdur.

Sâdisen: Ba'de salâti'l-farz me'sûr olan "Allahümme ente's-selâmü ilh." mikdârından fazla te'hîr-i sünnet tenzîhen mekrûhdur. Binâenaleyh ekser cevâmi'-i şerîfede revâtibi bulunan farz namazlarından sonra tilâvet olunan salât-ı münciye ve ed'iye-i sâirenin hitâm-ı salâta te'hîri muvâfık olur.

İşbu husûsât hakkında tenbîhât-ı lâzıme îfâ ve hilâfında hareket edenlere mücâzât-ı intibâhiyye icrâ ettirilmesi mütevakkıf-ı himem-i celîle-i semûhîleridir."

Kāriîn-i Kirâmın Nazar-ı Dikkatlerine

Böyle bir zamanda umûm kāri'ler abone bedelâtını göndermedikçe tedvîr-i umûr mümkün değil iken bazı kāriîn-i kirâm geçen seneki borçlarını dahi göndermemiş olurlarsa idârenin ne kadar müşkilâta dûçâr olacağı elbette takdîr olunur. Binâenaleyh her kāriin elinden gelen himmet ve muâveneti dirîğ etmesi bilhassa ricâ olunur.

Matbaa-i Âmedî H. Eşref Edib

[1] Nahl, 16/98.
[2] A'râf, 7/204.

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur.
Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (17), altı aylığı (9) frankdır.

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde Dâire-i Mahsûsa

İhtârât
Abone bedeli peşindir.

Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.

Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması lazımdır.

Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması ricâ olunur.

Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

Dînî, felsefî, ilmî, edebî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

اتبعون اهدكم سبيل الرشاد | Başmuharrir Mehmed Âkif | Sâhib ve Müdîr-i Mes'ûl Eşref Edib | والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم

26 Temmuz 1915 | 13 Ramazan 1333 | Pazartesi | 13 Temmuz 1331 | Cild: 14 - Aded: 345

TEFSÎR-İ *KUR'ÂN-I KERÎM*

MUKADDİME

KUR'ÂN'IN TİLÂVET VE KİTÂBET İ'TİBÂRIYLA KEYFİYET-İ CEM'İ

Bidâyet-i emrde bir takım müslüman câhillerinin mevki'-i bahs ve tedkîka vaz' ve muahharan Hıristiyanlık propagandacılarının tervîc-i merâm için en büyük bir vesîle ve fırsat ittihâz ettikleri mesâilden biri de: Mushaf'ın esnâ-yi kitâbet ve tahrîrinde bir takım hatâlar vukūa geldiği, Arab'ın selîka ve meleke-i lisâniyyesi bunların tashîhine kâfî geleceği fikir ve i'tikādıyla hatîât-ı vâkıanın kimse tarafından tashîh ve ıslâh edilmemiş olduğu hakkında deverân eden sözlerdir. Hattâ bu husûsa âid İkrime'den şöyle bir hadîs de rivâyet edilmiştir: Mesâhif yazıldıktan sonra Osman'a arz edildi, Osman onlarda yanlış bir takım harfler görmüş ise de "Bozmayınız, Arap onları selîkalarının yardımıyla tashîh eder, (ve bir rivâyette) Arab'ın fesâhat-i lisâniyyesi onların ta'dîlini tekeffül eder" demiştir.

Anbârî *Mushaf-ı Osman'a Karşı Muhâlefet Edenlere Karşı Reddiye* nâm eserinde bu husûsa müteallık rivâyât hakkında diyor ki: Evvelemirde Osman'a isnâd olunan bu nevi' ehâdîs münkatı', esânîd-i muttasılaya gayr-ı müstenid bulunduğu cihetle bunların makām-ı istidlâlde hiçbir kıymet-i te'yîdiyyeleri yoktur. Sâniyen: Osman, ki zamanında ümmet-i İslâmiyye'nin imâm ve muktedâsı idi, Mushaf-ı İmâm (Mushaf-ı Osman) da gerek terâkîb ve elfâza, gerek resm-i hatta âid bir hatâ ve noksana muttali' olup da onun ıslâhına teşebbüs etmemesi kat'iyyen aklın kabûl edebileceği bir ihtimâl değildir.

Tesâdüf ettiği hatâların tashîhini âtîye ta'lîk etmiş olması imkânına zâhib olmak da kābil olamayacağına dâir hakkında bir takım mütâlaât-ı muhıkka serd ettikten sonra diyor ki: Gerek kitâbet gerek telaffuza âid elfâz-ı *Kur'ân*'ın heceleri arasında tesâdüf edeceği bir bozukluğun ta'dîl ve tashîhini ferdâya ta'lîk etmek gibi bir ihtiyâtsızlığın Hazret-i Osman gibi dûr-endîş bir zâttan sudûru muhâldir. Bâ-husûs ki onun kırâat-i *Kur'ân*'a muvâzıb, elfâz-ı *Kur'âniyye*'yi mütkın olduğu, bilâd ve nevâhîye gönderilen mesâhifin resm-i hattı kendi fikrine muvâfık bulunduğu herkesçe ma'lûm ve müsellemdir.

Netîcede İbni Anbârî ifâdât-ı ânifesini Ebû Ubeyde'nin Abdurrahman'dan, onun da Hazreti Osman'ın kölesi Hânî' el-Büreyrî'den tahrîc ettiği hadîs ile de te'yîd etmektedir. Hânî' diyor ki: İstinsâh-ı *Kur'ân*'a me'mûr olanlar yazdıkları mesâhif-i şerîfeyi Osman'a arz ettikleri sırada ben de orada hazır bulunuyor idim. Üzerinde [1](لَمْ يَتَسَنَّ), [2](لَا تَبْديلَ للخَلْقِ), [3](فامهل الْكَافِرِينَ), kelimeleri yazılmış bir kürek kemiğini benimle Übey bin Ka'b'a gönderdi. Übey, hokka-kalem istedi, (لَا تَبْديلَ للخَلْقِ)'dan lâmların birini silerek (لخَلْقِ الله), (فامهل)'i bozarak (فمهل) sûretinde tashîh etmekle beraber (لَمْ يَتَسَنَّ)'nin âhirine bir (هـ) ilâve ederek (لَمْ يَتَسَنّه) yaptı. Hazreti Osman'ın ikmâl-i istinsâhı müteâkıb mesâhif-i şerîfede resm-i hattâ âid tesâdüf ettiği bazı tahrîfâtı derhâl tashîh ve ıslâh etmiş olduğunu

[1] Bakara, 2/259.
[2] Rûm, 30/30.
[3] Târık, 86/17.

İbni Eşte'nin Abdü'l-a'lâ bin Abdillah **[50]** bin Âmir'den rivâyet ettiği şu hadîs te'yîd etmektedir: Mushaf yazılıp bittikten sonra getirip Osman'a gösterdiler. Hazreti Osman nazar-ı tedkīkten geçirdikten sonra: "Pek güzel olmuş. Bazı şeyler görüyorum, onu biz kendi lisânımızla ta'dîl ve ıslâh ederiz" dedi.

Suyûtî diyor ki: Bu rivâyetin kabûl edilemeyecek müşkil bir ciheti yoktur. Bilakis bununla rivâyet-i sâbıkanın ma'nâ ve mâhiyeti tamâmıyla tavazzuh etmektedir. Bundan da anlaşılıyor ki Mushaf yazılıp bittikten sonra Hazret-i Osman'a arz edilmiş, esnâ-yı tedkīkte lügat-i Kureyş'e muhâlif –ez-cümle [1](تابوت) kelimesi (نابوه) yazılmış olduğu gibi– bazı şeyler görerek bunları bilâhare tashîh edeceğini söylemiş ve tashîh de etmiştir. Esâsen sahâbe-i kirâm o mertebe fesâhat-ı lisâniyyeye mâlik oldukları hâlde onların *Kur'ân* şöyle dursun, hattâ muhâverât-ı âdiyyelerinde bile irtikâb-ı hatâ edebileceklerini zannetmek nasıl kābil olabilir? Sonra böyle bir ihtimâl teslîm olunsa bile bu hatânın, Nebiyy-i muhteremden, nâzil olduğu gibi telakkī, hıfz ve itkān ettikleri *Kur'ân*'da vukūuna nasıl ihtimâl verilebilir? Bu da bir taraf, bütün sahâbe-i kirâmın bir hatâyı îkā' ettikten mâadâ husûsî bir i'tinâ ve dikkatle yazılmış olduğu bedîhî olan *Kur'ân*'ın esnâ-yı kitâbet ve tahrîrinde o hatânın vukūundan haberdâr olamamaları, yahud Hazret-i Osman'ın hatîât-ı vâkıanın tağyîrinden men' etmesi, kırâat-i *Kur'ân* selefden halefe rivâyet-i mütedâvire ile ahz ve telakkī edildiği hâlde bu hatâların temâdîsi nasıl kabûl olunur? Görülüyor ki böyle bir hâlin vukūu aklen şer'an, âdeten muhâl ender-muhâldir.

Maamâfîh ânifen de beyân eylediğimiz vechile resm-i *Kur'ân*'dan lahn vukūuna dâir Hazreti Osman'dan rivâyet edilen âsârın isnâdı zaîf, sıhhati meşkûk ve nâ-kābil-i ihticâc olduğunu beyânda ulemâ-yı hadîs hemen hemen müttefik bulunuyorlar. Âsâr-ı vâride miyânında, Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre isnâd-ı sahîh ile Hazret-i Âişe'den rivâyet edilen bir hadîs istisnâ edilirse diğerleri te'emmül ve tevcîh külfetine değer şeyler değildirler. Mevzû'-ı bahs olan hadîs ise Ebû Ubeyd'in Ebû Muâviye, Hişâm bin Urve vâsıtasıyla Urve'den rivâyet ettiği şu hadîstir: Âişe'den lahn-ı *Kur'ân*, ez-cümle [2](اِنْ هٰذَانِ لَسَاحِرَانِ), [3](اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا), [4](وَالْمُقِيمِينَ الصَّلٰوةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ) (وَالصَّابِؤُنَ) âyetleri hakkındaki re'yi soruldu. Cevâben: "Kardeşim oğlu! Bu, kâtiplerin işidir. Esnâ-yı tahrîr ve kitâbette hatâ etmişler" dedi.

Suyûtî *İtkān*'da Şeyhayn'in şartlarına göre bu hadîsin isnâdı sahîh olduğunu söyledikten sonra âyât-ı celîlenin sûret-i tevcîh ve te'vîline müteallık bir takım ifâdât serd ediyor ki fikrimize göre bunların hiçbiri Hazreti Âişe'nin sözlerini (Eğer hakīkaten söylemiş ise) def' ve reddedebilecek kuvvet ve metâneti hâiz değildir. (Hakīkaten söylemiş ise) cümlesiyle takyîd ve ta'lîl etmemiz müteaddid sebeblerden nâşîdir: Bir kere, bu hadîs aynı ibâre ile mesânid-i sahîhadan hiçbirinde kayd ve zikr edilmemiştir. Sâniyen, Hazreti Âişe *Kur'ân*'ı yazanlar bu âyetlerin resm-i hattında hatâ ettiklerine kāil ve mu'tekıd bulunuyorsa o hatâları tashîh etmesine ve Mushaf'ı savâb addettiği şekil ve sûrette tekrâr yazdırmasına mâni' olan ahvâl ne gibi şeyler idi? Kitâbullâh'ı hatâdan sıyânet fikrine ondan daha ziyâde kim tarafdâr olabilirdi? Pederi Ebûbekir es-Sıddîk *Kur'ân*'ın kemik, hurma kabuğu, taş parçaları üzerinden cem' ve tedvîn edilmesini emrettiği zaman Hazreti Âişe nerede idi? Daha sonra *Kur'ân*, Hazreti Sıddîk'ın hâfızasında ahd-i risâletteki hâliyle menkūş bulunduğu ve kendi de ümmî olmayıp yazı yazmayı bildiği hâlde ve şekl-i tahrîre âid bu gibi hatîâtı hâliyle nasıl ibkā edebilirdi? *Kur'ân*'ın ahd-i saâdette aynı hurûfla tilâvet edildiğini ve hattâ kendi zamanında bir çok huffâz bu harflerle tilâvet etmekte olduklarını bildiği hâlde Hazreti Âişe bu harflerin hatâ olduğuna nasıl kāil olabilirdi? Acaba ona bu rivâyeti isnâd edenler resm-i hatta mutâbakatı derkâr olan tilâvet mes'elesine ne diyecekler ve bu harflerle tilâvet-i *Kur'ân* husûsunda nasıl bir fikir dermiyân edebileceklerdir? *Kur'ân* ki fesâhatin mertebe-i bâlâ-terînine resîde olan, Arabın bil-cümle fusahâ ve bülegāsını, senelerce tahaddî ve muârazaya da'vet ettiği hâlde şa'şaa-i i'câzı karşısında vakf-ı hayret bırakan belîğ bir lisân ile nâzil olmuştur; onun bu harflerle tilâvet edilmesine lahn mı diyecekler?

Sâhib-i *Keşşâf* (وَالْمُقِيمِينَ الصَّلٰوةَ) nazm-ı kerîminin i'râbını beyân ettiği sırada bunun fazîlet-i salâtı beyân için medh tarîkiyle mansûb bulunduğunu, nasb ale'l-medh bâbı gāyet vâsi' olup Sîbeveyh bir çok emsile ve şevâhid îrâdıyla bahsi ehemmiyetiyle mütenâsib bir sûrette îzâh ve tafsîl etmiş olduğunu dermiyân ettikten sonra diyor ki: Bazılarının Mushaf'ın hattında lahn vukū' bulmuş olduğuna dâir olan zan ve tahmînleri aslâ şâyân-ı iltifât değildir. Böyle bir re'ye zâhib olanlar kavâid-i lisâna âid âsârı mütâlaa ve tedkīk ve Arabın ifâde-i merâm husûsundaki esâlîb-i mütenevvialarına vukūf hâsıl etmiş olmadıkları gibi "Nasb ale'l-ihtisâs" kāidesinin yardımıyla edâ-yı merâm husûsunda ne bedî' ve sihirkâr tefennünler göstermiş olduklarını da idrâk edememektedirler. Bir de bu kabîl kimseler sâbıkīn-i evvelînin İslâm'ı sakınmak ve ona karşı mûcib-i ta'n ve tesvîl olabilecek her şeyi bütün kuvvetleriyle ber-taraf etmek cihetine ma'tûf olan himmet ve gayretleri, Kitâbullâh'da, ahlâfın ta'mîr

1 Bakara, 2/248.
2 Tâhâ, 20/63.
3 Nisâ, 4/162.
4 Mâide, 5/69.

ve telâfî edebilecekleri fikir ve kanâatine istinâden, böyle mühim rahneler bırakmak gibi ihtiyâtsızlıkları irtikâb etmek derecesinden cidden âlî olduğunu takdîrden âciz bulunmaktadırlar.

İşte bir takım esbâb ve mülâhazât ki bu ve buna mümâsil rivâyât ve âsârın Ümmü'l-mü'minîn'e isnâdını kabûle kat'â imkân bırakmıyor. Çünkü bu gibi isnâdâtı ciddî ve hakīkī telakkī etmek Âişe-i Sıddîka'ya ve aynı zamanda İslâm ve *Kur'ân*'a **[51]** karşı pek büyük bir cinâyet irtikâb eylemek demektir.

Zikr olunan senedin sahîh olduğu zu'muna gelince: Bu, yalnız Ebû Ubeyd'in tahrîc ettiği bir rivâyet-i şâzze olup bunun re'y-i sedîd ve zevk-ı selîme vücûh ile münâfî bulunduğu mülâhazât-ı ânife ile teayyün ve tezâhür etmektedir.

Kur'ân-ı Hakîm'de resm-i hattın, yahud sûret-i zâhirede doğrudan doğruya lisânın kavâid ve ahkâmına muhâlif olan hurûf-ı mebhûsenin sûret-i tevcîhi: Bunların zımnında öyle esrâr mündemicdir ki fenn-i edebde büyük bir zevk ve nasîbi, Arabın esâlîb-i beyânı hakkında hakīkī bir ihâtası olmayanlar o esrâr ve gavâmızın hall ü istihrâcına kudret-yâb olamazlar. Ancak bu nikât ve gavâmızın mâhiyâtını şerh ve tafsîle girişmek şu mukaddimede riâyet etmek istediğimiz şerîta-i îcâzı ihlâl edeceği cihetle burada tâlibîne bu gibi mesâilin halli için bir mikyâs olabilecek bazı mebâhis-i esâsiyyenin zikriyle iktifâya mecbûr olduk.

Kur'ân-ı Kerîm, ahd-i risâlette müteaddid harflerle kırâat olunur idi. Müteferrik sahîfeler biraraya getirilerek Mushaf-ı Ebûbekir'in tahrîrine başlandığı esnâda, ma'lûm olduğu vechile, noktasız ve harekesiz olarak yazıldı. Mushaf-ı Ebûbekir'den istinsâh edilmiş olan Mushaf-ı Osman da bu vechile istinsâh edilmiş ve hatt-ı *Kur'ân*'ın kırâât-ı sahîhayı muhtemil velev takdîran olsun bu kırâatlere mutâbık olması bu esâsa müstenid bulunmuştur. İmâm Cezerî *Neşr* nâm kitâbında diyor ki: Kırâat, *Kur'ân*'ın müttefekun-aleyh olan resm-i hattına tevâfuk etmezse şâz i'tibâr edilerek kırâat-i sahîha olduğuna hükmedilemez. Binâenaleyh kırâatlerin şerâit-i sıhhatlerinden biri de müttefekun-aleyh olan resm-i hat kavâidine muhâlif olmamasıdır. İşte buradan anlaşılıyor ki (تاء) ve (ياء) ile (تعلمون), (ياء) ve (ن) ile (يغفرلكم) kırâatleri kırâat-i sahîha olup bu kırâatlerden birinin el-yevm musahhah ve muharrek olarak elimizde bulunan mesâhif-i şerîfeye muhâlif olması tahrîf veya lahn addedilemez. Çünkü ânifen zikr edildiği vechile Mushaf-ı Osman bidâyet-i emrde nokta ve harekeden ârî ve bu gibi hurûf-ı muhtelifeyi mühtemil bulunuyor idi. Mushaf-ı Osman'da bazı harfler mevcûddur ki bunlar muhtelif kırâatleri muhtemil olmakla beraber hakīkī veya takdîrî bir sûrette sahîh olan kırâatlere mutâbık bulunurlar. Ez-cümle [1](مَالِكِ يَوْمِ الدّينِ) âyet-i kerîmesi hem elif ile (مَالِكِ يَوْمِ الدّينِ) tarzında, hem de elifsiz olarak kırâat edilebilir. İkinci ihtimâlin illeti zâhirdir. İhtimâl-i evvele gelince; çünkü Arap lisân-ı muhâverede kesretle tedâvül eden ve isti'mâli şâyi' olan harfleri hazf edegelmiştir. (ذلك) (هؤلاء) ve emsâli kelimâtta olduğu gibi.

Bu kāidenin mütemmimâtından olmak üzere şunu da zikr edelim ki bazı harf diğer bir harften bedel olur da *Kur'ân* her ikisiyle de kırâat edilmiş olmakla beraber resm-i hat asla değil, bedele mutâbık bulur. Bu da harf-i aslî ile olan kırâatlerin resm-i hatta muvâfık olmasa da mûcib-i eşkâl ve iltibâs bir ciheti olmadığına kanâat mevcûd olmadığından ileri gelmektedir.

İbni Cezerî fazl-ı sahâbenin beyânı bahsinde ilm-i hecâ' mes'elesinde diyor ki: Sahâbe-i kirâmın sırât kelimesini harf-i aslî olan sinden mübeddel sad harfiyle yazmaları şâyân-ı dikkattir. Sin kırâati min vech resm-i hatta muhâlif ise de aslı üzere vârid olmuş ve bu sûretle her iki kırâat arasında bir müvâzenet husûle gelmekle beraber kırâat-i işmâm da dâire-i ihtimâle idhâl edilmiştir fakat böyle olmayıp da sin ile yazılmış olsaydı bu fevâid fevt etmekle beraber sinin gayrı ile vukū' bulacak kırâatin resm-i hatta ve asla muhâlif addolunacağı bedîhî idi. Bundan dolayıdır ki Sûre-i A'râf'daki (بسطه) kelimesinde kırâat ihtilâf etmiş ve Sûre-i Bakara'daki (بسطه) kelimesi şâibe-i ihtilâftan âzâde kalmıştır. Bunun sebebi de Sûre-i Bakara'da sin ile, Sûre-i A'râf'da sad ile yazılmış olmasıdır. Maamâfîh harf gerek müdgam, gerek mübeddel olsun, sâbit veya mahzûf bulunsun, resm-i sarîh-i hatta muhâlif olmakla kırâate muhâlif addedilemez. Fakat bunun için de kırâatin sübûtu vâcibü'l-ittibâ' addolunacak derece meşhûr ve şâyi' olması şarttır. Resm-i hatta muhâlif olmasına sûret-i mutlakada mesâğ olmayan, doğrudan doğruya kelimâta tealluku olan ahvâldir. Binâenaleyh bir kelimeyi ziyâde veya noksan, bir şeyi takdîm veya te'hîr etmek câiz olamaz. Hurûf-ı maânîden ibâret olan harfler hakkında da aynı hüküm cârîdir. Çünkü bunlar da kelime hükmündedir.

İşte resm-i hatta riâyet veya muhâlefet mes'elesinin hakīkī esâsları bunlardan ibârettir.

İ'râb ve *Kur'ân*'ın i'râba mutâbık olup olmadığı bahsine gelince: Bu mes'ele hakīkaten bir u'cûbe ıtlâkına şâyândır. Arabın manzûm ve mensûr, mürsel ve müsecca' bil-cümle fünûn ve esâlîb-i kelâmda hâiz olduğu fesâhat ve belâğatin derecesi ma'lûm iken; *Kur'ân* kendilerini daima muârazaya da'vet ettiği hâlde onun belâğat ve i'câzı karşısında mebhût ve lâl kaldıkları bilinip dururken bir insan ne derece akıl ve iz'ândan mahrûm olmalıdır

[1] Fâtihâ, 1/4.

ki *Kur'ân*'da lahn, esâlîb-i Arabiyye'ye muhâlif cihetler mevcûd olduğunu zannedebilsin.

Ma'lûmdur ki kavâid-i Arabiyye *Kur'ân*'ın nüzûlünden sonra vaz' ve tedvîn edilmiştir. Kavâid-i mebhûse bidâyet-i emrde gāyet sehl ve vâzıh, ebvâb ve mündericâtı zevk-ı selîme mülâyim, âsâr-ı taassüf ve tasallüften berî idi. *Kitâb-ı Sîbeveyh*'i şöyle bir nazar-ı tedkīkten geçirecek olursak onun ebvâb ve mebâhisi arasında lügat-i Arabiyye'nin esrârını keşf, esâlîb-i beyânının tenevvü' ve ihtilâfındaki ahkâm ve makāsıdı mükemmelen beyân edecek ne kadar mühim îzâhâta tesâdüf ederiz. Zemahşerî'nin *Keşşâf*'da serd etmiş **[52]** olduğunu ânifen söylediğimiz beyânât bu hakīkati bir dereceye kadar îzâh eder. Fakat bu devri ta'kīb eden nuhât, Arabın ta'bîr-i merâm husûsunda ne derece mütenevvi' esâlîb-i beyâna mâlik olduklarını bilmiyor. Daha doğrusu bunlar Arabın ziyâde, hazf, harekât-ı i'râbiyye arasında mugāyeret gibi ahvâle riâyet etmekle belâğata âid ne kadar mühim maksadlar ta'kīb etmekte olduklarını takdîr edemiyorlar idi.

İtkān'da diyor ki: Bu gibi mesâilde edille-i beyâniyye ile istişhâd hakkına mâlik olanlar kelâm-ı fusahâyı temsîl etmiş, mevki-i isti'mâllerini tanımış, sözlerindeki halâveti tatmış olanlardır. His ve zevkten mahrûm olan nahvîlere gelince onlar bu gibi makāsıd-ı ulviyyeyi idrâkten pek uzaktırlar.

Şu bahse âid ifâdâtımızı ezhân-ı tâlibîne takrîb için Ebû Ubeyde'nin Hazreti Âişe'ye sorulup da "Kâtiplerin hatâsıdır" demiş olduğunu rivâyet ettiği âyetlerin vech-i i'râbını göstermek kifâyet eder. Bir de bir takım makāsıd-ı fâside erbâbının Hazreti Âişe'ye karşı nasıl isnâdâta kıyâm etmekte oldukları ve avâm-ı müslimîn nazarlarında onu lügat-i *Kur'ân*'ın esrârına bîgâne ve belâğat-i *Kur'âniyye*'den müteraşşih maânî ve makāsıd-ı mahsûsadan gāfil bir seviyede temessül ettirmek istedikleri bu sâyede kolaylıkla münfehim olur ki Âişe, cümlece ma'lûm olduğu vechile, ahkâm-ı dîniyyenin kısm-ı mühimmi kendinden rivâyet edilmiş olduğu gibi Araplık mâyesine A'cemîlik nâmına hiçbir şey karışmamış, belki devha-i irfân ve belâğati efsah-ı Arab olan Kabîle-i Kureyş sâhasında perverişyâb-ı kemâl olmuştur. Hep bu hasâyısa zamîme olarak kendisine Resûl-i aleyhi's-selâma şeref-i mukāreneti ilim, edeb, fesâhat ve reviyyete âid kemâlâtı dû-bâlâ eylemiştir.

[1](اِنْ هٰذَانِ لَسَاحِرَانِ) nazm-ı kerîminin tevcîhi: Bu âyet-i kerîmedeki [اِنْ] "in" bir rivâyette "nûn"u tahfîf ve diğer rivâyette teşdîd sûretiyle kırâat edilmiştir. Ma'lûmdur ki "in"-i muhaffefe ekseriyetle ihmâl ve amelden ilgā edilerek kendini her ikisini merfû' mübtedâ ve haber ta'kīb eder ve yalnız "in"-i muhaffefeyi "in"-i nâfiyeden temyîze medâr olmak üzere habere bir lâm-ı meftûha idhâl edilir.

Yukarıda Mushaf-ı Osman'ın nokta ve harekeden ârî olduğunu ve kırâat, aslı ve mübeddel olmak üzere iki sûretle vârid olduğu takdîrde aslı olan kırâat esâsa mutâbık olmakla beraber resm-i hatta muhâlif olsa da siyâk-ı kelâmın dâire-i ihtimâli dâhilinde bulunduğuna binâen sûret-i mübeddelenin resm ve tahrîri tercîh edildiğini zikr ve ityân etmiş idik. Şu esâs böylece takarrur ettikten sonra deriz ki: "in" kırâatlerin birinde hilâf-ı asl olarak muhaffef îrâd edilmiş olup bu takdîre göre onu vely eden ismin merfû' olması tabîîdir. Sâir kırâatlerde "in" müşedded olarak vârid olmuş ve bu kırâate göre ise ismi olan (هٰذَانِ) kelimesi bazen "elif" ile vârid olmuştur ki bu, kurrâ'-i emsârdan ekserîsinin kırâatidir. Bazen de "yâ" ile kırâat edilmiştir. Bu sûretle olan kırâatin bi't-tabi' muhtâc-ı hall ü îzâh bir ciheti yoktur. "Elif" ile kırâate gelince Kûfiyyûn'dan bazıları* diyor ki: Bu kırâat, Benî el-Hâris bin Ka'b ile onlara mücâvir kabâilin lügatlerine muvâfıktır. Bu kabâil tesniye sîgasını hâlet-i ref', nasb ve cerde elif ile isti'mâl ederler. Maamâfîh bu sûret, isti'mâli nâdir ve kalîl olmakla beraber daha ziyâde muvâfık-ı kıyâstır. Çünkü Araplar (مسلمون) dedikleri zaman "vâv"ı zammeye ve (رأيت المسلمين) dedikleri zaman "yâ"yı "mîm"in kesresine ittibâ' ediyorlar. Fakat tesniye sîgasının hâlet-i nasb ve cerde "yâ" ile isti'mâli hâlinde "yâ"nın mâ-kablini kesr mümkün olmamakta ve hâlât-ı selâsede harf-i tesniyenin mâ-kablindeki fetha sâbit kalmakta olduğunu görünce fethaya mücânis olan "elif"i hâlât-ı i'râbın kâffesinde muhâfaza ederek (رجلان) demişlerdir. Zâten (كلا الرجلين) cümlesinde (كلا) kelimesinin "elif"ini ref', nasb [ve] cer hâllerinin kâffesinde isbât husûsunda Arap müttefiktir. İşte görülüyor ki "in" müşedded olduğu takdîrde (هذان)'da "elif"in muhâfaza ve isbâtının da bir vech-i makbûlü vardır. Hülâsa bu kelimenin kurrâ'-i emsârdan ekserîsinin rivâyetinde "elif" ile kırâat edilmesi beyne'l-Arab aksi şâyi' ve müteârif olan aslı iltizâm fikrine müsteniddir. Çünkü ma'lûm olduğu vechile beyne'l-Arab şâyi' olan kāide "inne"nın ismi tesniye olduğu takdîrde "yâ" ile nasb edilmesidir. Binâenaleyh "elif"in ibkāsıyla (هذان) kırâati "in"-i muhaffefe kırâatiyle asl-ı kıyâs olan "in"-i müşeddedeye âid kırâatlerden yalnız birine tevâfuk etmektedir. Fakat (هذين) "yâ" ile yazılırsa bu takdîre göre resm-i Mushaf'ın kırâat-i tahfîf ile müşedded "in"de metrûk ve mehcûr olan asla mutâbakatını fevt eder. Ve bunun böyle olduğu esrâr-ı tenzîle ve vücûh-ı kırâ'ata vâkıf olanlar nezdinde bedîhî ve âşikârdır. Ancak nuhât (عفا الله عنهم) vaz' etmiş oldukları gāyet basît ve sathî usûl ve kavâide fikir ve muhâkemelerini rabt ede-

[1] Tâhâ, 20/63.

* *Tefsîr-i Taberî*'nin on altıncı cüz'üne mürâcaat

rek bunun hâricinde bir tevcîh ve ihtimâle imâle-i hâtır külfetinde bulunmuyorlar. Ve böylelikle *Kur'ân* ile onun revnak-ı hikmet ve belâğati ve derecât-ı zevk ve fetânetin müntehâsına resîde olan makāsıd-ı dakīkası arasında mühim hâiller vücûda getiriyorlar.

(وَالْمُقيمينَ الصَّلٰوةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ)[1] ve (اِنَّ الَّذينَ اٰمَنُوا وَالَّذينَ هَادُوا وَالصَّابِؤُنَ)[2] âyetlerinde ma'tûflar arasındaki muhâlefet-i i'râba gelince: Bir kere şurası bilinmelidir ki Arap, kelâmın cüz'lerini yek-nesak veyahud i'râb, sîga ve üslûb-ı beyân i'tibârıyla nev'amâ mütehâlif bir sûrette vaz' ve ityân etmek husûsunda türlü türlü maksadlar ta'kīb etmişlerdir ve bunun lisânda en bâhir misâlleri de ihtisâs, nasb ale'l-medh ve aksi, bir ma'nâ-yı vaz'îye delâlet etmeksizin bazı harflerin ziyâde edilmesi gibi şeylerdir. Bunun sebebine gelince muhâtaba karşı îrâd olunan sözler siyâk-ı vâhid üzere serd edildiği takdîrde muhâtab, söylenen, söylenecek olan sözler arasında berâhinin muttarid tahayyül etmek ve sözün önüyle sonu arasında ehemmiyet i'tibârıyla bir fark ve tefâvüt gözetmemek gibi bir hâlet-i fikriyyeye **[53]** dûçâr olur. Binâenaleyh muhâtabın zihni söylenen sözlerin derece-i ehemmiyetleri mütefâvit olduğu ve bu sözler umûmî bir hüküm teşkîl etmekte [silik]kapalı[?] olmakla beraber her birinin kendine mahsûs birer meziyetleri bulunduğu noktasına imâle ve tevcîh edilmek istenirse sâmiin fikrini îkāz ve söylenen şeylerin havâs ve mezâyâ i'tibârıyla mütefâvit olduğuna celb-i dikkatini te'mîn edecek vesâile mürâcaat edilmek îcâb eder. Esâsen de merâtib-i kelâm arasındaki tefâzulu vücûda getiren makāsıd-ı beyâniyyenin esâsları hep bu tefâvüt merkezine müteveccih olduğu gibi bunun terk ve ihmâli söze revnak ve neşâttan ârî, nâkıs ve bî-sûd bir şekil ve mâhiyet îrâs eder. Arap bize, sözlerinde mündemic olan makāsıd-ı rakīka ve nikât-ı dakīkaya karşı muhâtablarında fikren bir intibâh ve neşât husûle getirmek için –kavâid-i sanâiyye denilen şeylere muhâlif olsa da– ne gibi fünûn ve esâlîbe mâlik olduklarını göstermiştir. Sanâât-ı lafziyye erbâbı, bülegānın muktezâ-yı ahvâle mutâbık olarak serd ve ityân ettikleri esâlîb-i beyân ve belâğate âid tedkīkātlarının muhassalasını kayd ve tesbît etmekten başka bir şey yapamazlar. Esrâr-ı belâğati idrâkten âciz, i'râb kayd ve endîşesiyle merâtib-i fusahâya teâlî-i isti'dâd ve liyâkatten mahrûm olan nahviyyûna gelince bunların kavâid ve kavânîn-i kelâmiyye nâmına ortaya koydukları şeyler, kelâmın derecât ve merâtibini takdîr için bir mikyâs ittihâz olunamayacağı gibi vâzı'-ı kelâmın makāsıdına mürâcaat ve onun üslûb-ı beyân, sebk ve rabt i'tibârıyla gösterdiği tenevvuun netîce-i merâm üzerindeki te'sîrâtı teemmül edilmeksizin kavâid-i nahviyyeye istinâden bir sözün hatâ veya savâb olduğu hakkında medâr-ı hükm addolunabilecek bir kıymeti hâiz değillerdir.

Abdülaziz Çâviş

[1] Nisâ, 4/162.

[2] Mâide, 5/69.

* Metin: (فنقول ان الطرق التى منها...يقابل مالا يتناهى بما يتناهى)

FIKIH

Hilâfiyât:

Üstâd-ı Muhterem İzmirli İsmail Hakkı Beyefendi'nin Takrîrleri:*

Ahkâm-ı şer'iyyenin telakkī tarîkleri – Kıyâsın delîl-i şer'î olup olmadığı – Kıyâsı inkâr edenler – Münkirîn-i kıyâsın nokta-i nazarları – Kıyâs-ı mansûsü'l-ille, kıyâs-ı fehvâ – Ehl-i kıyâsın delâili – Zâhiriyye'nin delîli.

.....

Ahkâm-ı şer'iyye Fahr-i Risâlet aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretlerinden telakkī olunur. Telakkī tarîkleri, ta'bîr-i âhar ile ahkâm-ı şer'iyyenin delîlleri çoktur; fakat cins i'tibârıyla üçe râci' olur: Lafız, fiil, ikrâr. Lafza kavil veya nass da denir. Kavil iki nev'dir: Biri Allah'ın kavli, diğeri Resûlullâh'ın kavlidir. Tarîk-ı telakkī diğer bir i'tibâr ile ikiye de râci' olur: Kitap, Sünnet.

Kitap ve Sünnet. Kitap ve Sünnet olmak i'tibârıyla aslâ terk olunmaz, daima ahz olunur. Yalnız bir takım özürlerden dolayı bazen müctehid tarafından ahz olunmaz.

Müctehidin özürleri üçten hâlî değildir:

1) Müctehid âyet-i kerîme veya hadîs-i şerîf ile Cenâb-ı Ahkemü'l-hâkimîn'in veya Resûl-i Rabbü'l-âlemîn'in şöyle bir mes'ele kasd ve irâde buyurduklarına i'tikād etmez.

2) Müctehid şöyle bir hükmün mensûh olduğuna i'tikād eder.

3) Müctehid Resûl-i zî-şân efendimizden şöyle bir hadîsin sudûruna i'tikād etmez.

A'zâr-ı selâse-i mezkûre şer'an makbûldür, bunda şübhe yoktur. Mücdehid ki hayr-ı ümmettir, nâsır-ı sünnettir, nâtık bi'l-kitâbdır, vâris-i nebîdir, nücûm gibi zulümâtta delîl-i hidâyettir, nusûsa, Resûl'e ittibâa mecbûrdur, hiçbir vechile taammüden muhâlefet-i Resûl'e kādir değildir.

* * *

Şâriin sükût ettiği ahkâma gelince: Burada başlıca iki re'y vardır: 1) Kıyâsı isbât edenlerin re'yi, 2) Kıyâsı

inkâr edenlerin re'yi. Kıyâsı isbât edenlere göre bu bâbda tarîk-ı vukūf kıyâs-ı şer'îdir. Kıyâs-ı şer'î usûl-i şerîatten bir asıldır, onunla ahkâm-ı şer'iyyeye istidlâl olunur. Cumhûr-ı sahâbe, tâbiîn, fukahâ ve mütekellimîn kıyâs-ı şer'îyi isbât ederler. Kıyâsı inkâr edenlere göre şâri' kıyâsın mûcebiyle ahkâm vâcib kılmaz. Şurası unutulmasın ki, Fahr-i Âlem efendimizden sâdır olan kıyâs bi'l-ittifâk hüccettir. Edviye ve ağziye gibi umûr-ı dünyeviyyede kıyâs da bi'l-ittifâk hüccettir. İhtilâf ancak kıyâs-ı şer'îdedir.

* * *

En evvel kıyâsı inkâr edip kıyâs ile amel eden selef-i ümmeti ta'n eyleyen Reîs-i Mu'tezile İbrahim Nazzâm'dır. Nazzâm'dan sonra Ca'fer bin Harb, Ca'fer bin Hubşe, Muhammed bin Abdillah el-Eskâfî gibi Mu'tezile-i Bağdad Nazzâm'a tâbi' olmuşlar ise de selef-i ümmeti ta'n etmemişlerdir, belki selef-i ümmet hakkında hüsn-i te'vîlde bulunmuşlardır: Ashâb arasında ahvâl-i kıyâs tarîki ile cereyan etmemiş, ancak sulh ve tavassut tarîki ile cereyan etmiştir. Daha sonra Dâvûd-ı Isfahânî de kıyâs ile ameli inkâr etmiştir. Ebu't-Tayyib et-Taberî Kāsânî'den, Nehrevânî'den, Mağribî'den "Kıyâsın şer'an harâmdır" dediklerini hikâye ediyor. İbni Sîrîn'den, Katâde'den, Şa'bî'den kıyâsı inkâr ettikleri nakl olunuyor ise de doğru değildir. Cumhûr-ı havâric, İmâmiyye de Zâhiriyye gibi kıyâsı inkâr ederler.

* * *

Münkirîn-i kıyâs kıyâsı kitap ve sünnetten hâriç zannediyorlar. Bir hâdise hakkında hüküm bulmazlar ise istishâb ile amel ediyorlar, ibâha ile hüküm ediyorlar. Münkirîn-i kıyâsın hepsi kıyâs-ı mansûsü'l-illeyi, kıyâs-ı fehvâyı inkâr etmiyorlar. Dâvûd-ı Zâhirî ve etbâı kıyâs-ı mansûsü'l-illeyi inkâr ediyorlar ise de Kâşânî, Nehrevânî kıyâs-ı mansûsü'l-illeyi kabûl ediyorlar.

[54] Hükmün merbût olduğu illet nassan ma'lûm olur ise ona kıyâs-ı mansûsü'l-ille denir. [1](قُلْ هُوَ اَذًى) âyet-i kerîmesinde, [2](حُرِّمَتِ الْخَمْرُ بِعَيْنِهَا , وَالسُّكْرُ مِنْ كُلِّ شَرَاب – رواه الطحاوى) hadîs-i şerîfinde hükmün illetleri mezkûrdur.

Bir lafzın mantûk ve melfûzunun siyâkı ile, maksûdu ile, re'ye tevakkuf etmeksizin mücerred lügati bilmekle gayr-ı melfûzun hükmü münfehim olursa ona kıyâs-ı fehvâ denir.

[3](فَلَا تَقُلْ لَهُمَا اُفٍّ) nazm-ı celîlinde te'fîf yani anaya, babaya üf demek men' olunuyor. Bu âyet-i celîlenin mantûk ve melfûzundan, yani üf demenin harâm olmasından lügaten gayr-ı melfûzun, meskûtün-anhin, yani darb ve şetmin harâm olması münfehim oluyor. Buna kıyâs-ı fehvâ dedikleri gibi fehva'l-hitâb, delâlet-i nass da derler.

* * *

Ehl-i kıyâs kitap ile, sünnet ile, icmâ' ile, akıl ile kıyâsın usûl-i şerîatten bir asıl olduğunu isbât ediyorlar. Zikr olunan edillenin en zaîfi delîl-i aklî, en kavîsi delîl-i icmâ'dır.

Kitâb Delîlî – 1) [4](فَاعْتَبِرُوا يَا اُولِى الْاَبْصَارِ) nazm-ı celîlindeki (فَاعْتَبِرُوا) lafz-ı şerîfinin müştakkun-minhi olan i'tibâr ubûrdan müştaktır. Ubûr geçmek ma'nâsınadır. Kıyâs ise ubûrdur, aslın hükmünden fer'in hükmüne ubûrdur.

Bu istidlâle şöyle bir cevap verilmiştir: Buradaki i'tibârdan maksad geçmek değil, ibret almaktır. Nitekim (السعيد من اعتبر بغيره) derler. İ'tibârın geçmek ma'nâsına geldiğini farz etsek bile yine istidlâl tâm değildir, çünkü geçmek ma'nâsına gelen i'tibâr delîl-i aklî-i kat'î ile istidlâle, berâet-i asliyye ile istidlâle, kıyâsü'ş-şer'î ile istidlâle şâmildir; bu istidlâller arasında müşterektir. Mâ-bihi'l-iştirâk mâ-bihi'l-imtiyâza delâlet edemez. İ'tibârın kıyâs-ı şer'îye delâlet ettiğini farz etsek bile yine maksadı isbât etmez. Çünkü burada kıyâs-ı şer'îden maksad kıyâs-ı fehvâ ile kıyâs-ı mansûsü'l-ille olabilir. Halbuki maksad illet-i mansûsa ile olmayıp mücerred re'y ile ma'lûm olan kıyâs-ı müstenbatü'l-illeyi istidlâl etmektir.

2) [5](لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ) nazm-ı celîlinde Cenâb-ı Hak ehl-i istinbâtı medh ediyor. İstinbât kıyâstır.

Bu delîle de şöyle cevap veriliyor: İstinbât kitap ve sünnetten delîl istihrâc etmeye şâmil olduğu gibi kıyâs-ı şer'îye de şâmil olur. Mâ-bihi'l-iştirâk mâbihi'l-imtiyâza delâlet etmez, istinbâtı kıyâs farz etsek bile yine maksada delâlet etmez. Çünkü kıyâs kıyâs-ı mansûsü'l-ille veya kıyâs-ı fehvâ olabilir. Yoksa kıyâs-ı müstenbatü'l-illeye delâlet etmez.

Sünnet Delîlî – Hadîs-i Muâz'dır. Fahr-i âlem efendimiz hazretleri Muâz bin Cebel'i Yemen'e gönderdiği sırada "Ne ile hükmedeceksin?" derler. Muâz: "Kitap ile, kitapta bulamaz isem sünnet ile amel ederim. Orada da bulamaz isem re'yim ile ictihâd ederim" der. Bunun üzerine Fahr-i âlem efendimiz beyân-ı memnûniyyet eylemişlerdir. Hadîs-i Muâz'daki re'y ile ictihâd, kıyâstır.

Buna da şöyle bir cevap verilir: Re'y ile ictihâd kitap ve sünnetten delîl istihrâcına şâmil olduğu gibi, berâet-i asliyyeye temessüğe de şâmil olur. Mâ-bihi'l-iştirâk mâ-bihi'l-imtiyâza delâlet etmez.

Re'y ile ictihâdı kıyâs farz etsek bile her nevi' kıyâsa, bâ-husûs müstenbatü'l-ille olan kıyâsa şâmil olmaz. Maksad kıyâsı, müstenbatü'l-ille olan kıyâsı isbât etmektir.

---

1 Bakara, 2/222.
2 et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr,* Medine, 1994, c. 4, s. 214.
3 İsrâ, 17/23.
4 Haşr, 59/2.
5 Nisâ, 4/83.

İcmâ' Delîli – Sahâbe kıyâsı isti'mâl ederler idi. Bu sahâbenin kıyâsı isti'mâlleri bize tevâtür-i ma'nevî ile bâliğ olmuştur. Cumhûrun i'timâd ettiği delîl budur.

Fakat buna da cevap veriliyor: İcmâ' sâbit değildir, deniyor. Ashâb etrâf ve eknâfa dağılmış, bir çok mesâilde aralarında ihtilâf zuhûr etmiştir. İcmâ' ile ihticâc edenler bazı ashâbdan rivâyet getiriyorlar. Kıyâs hakkında icmâı farz etsek bile bu icmâ' mansûsü'l-ille olan kıyâs hakkında olabilir. Bu bâbda delîlin en kavîsi iştihâr-ı ameldir. Nitekim İbni Dakīk el-Îd buna kāil olmuştur. Zamân-ı ashâbdan i'tibâren karnen ba'de karnin cumhûr-ı ümmetin kıyâs ile ameli iştihâr etmiştir.

Akıl Delîli – Efrâd-ı insaniyye arasındaki vekāyi' ve hâdisât nâ-mütenâhîdir. Nusûs ve ef'âl ve ikrârât ise mütenâhîdir. Binâenaleyh nâ-mütenâhî olan hâdisât için bir tarîk-ı vukūf lâzımdır ki o da kıyâsdır. İbni Rüşd'ün kitapta îrâd ettiği delîl budur. Fakat bu delîl de pek zaîftir. Zîrâ: Vekāyi' ve hâdisâtın efrâdı her ne kadar nâ-mahdûd ise de bu efrâd (mahdûd ve mütenâhî envâ') tahtında mazbût olur. Mütenâhî olan envâ', mütenâhî olan nusûs ve ef'âl ve ikrâra mukābildir.

Erbâb-ı mezâhib kusûr-ı beyânları ile beraber mezheblerini helâl ve harâm olanları câmi' olmak üzere zabt ettikleri hâlde; Cenâb-ı Hak ve "cevâmi'u'l-kelim" ile meb'ûs olan Resûl-i zî-şân buna kādir olamazlar mı? Nebiyy-i zî-şân envâ' ve efrâdı câmi' olan kaziyye-i külliyye ve kāide-i umûmiyye veya efrâdına mütenâvil olan elfâz-ı külliyye-i âmme ma'nâsına gelen (kelime-i câmi'a) îrâd ediyor.

Nitekim,

(كُلُّ شَرْطٍ لَيْسَ فِي كِتَابِ اللَّهِ فَهُوَ بَاطِلٌ – رواه الطبرانى)[1]، (كُلُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ حَرَامٌ، دَمُهُ، وَمَالُهُ، وَعِرْضُهُ – رواه ابو داود و ابن ماجة)[2]، (كُلُّ مَعْرُوفٍ صَدَقَةٌ – رواه احمد)[3] (لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَار – رواه احمد)[4]

gibi ehâdîs-i şerîfe cevâmi'u'l-kelimdir.

* * *

İbni Rüşd'ün beyânına göre, Zâhiriyye: Şâriin sükût ettiği şeyin hükmü yoktur, diyorlar. Buna da şöyle cevap veriliyor: Şâri' pek çok şeyde sükût etmiştir. O hâdisât vukū' bulduğu zaman hüküm etmezsek **[55]** nizâı, fesâdı mûcib olur. Hüküm edersek hevâ ile hükmetmiş oluruz ki [5](وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوٰى) nazm-ı celîli mûcebince şer'an câiz olmaz, akıl ile hüküm hâlinde tenfîzi vâcib olmaz. Delîl-i şer'î ile hüküm lâzımsa bu da kıyâs ile hâsıl olur.

Halbuki Zâhiriyye'nin bir kısmı, muhakkık olanları böyle demezler. Belki "Şâriin haber verdiği şeylerin hükmü vardır. Hadîs-i şerîf mûcebince helâl Allah'ın helâl kıldığı, harâm Allah'ın harâm kıldığıdır. Şâriin sükût ettiği şeyler umûmen mübâhdır" derler.

Bir kısmı da derler ki: Mansûs olmayan yerde –gerek hazar olsun, gerek ibâha olsun– hükm-i akl bâkī kalır. Halbuki hükm-i akl ile ahkâm tenfîz olunamaz.

Dâvûd-ı Zâhirî kıyâs-ı fehvâyı kabûl ediyor. Kıyâs-ı gayr-ı mansûsü'l-illeyi kabûl etmiyor. "Hiçbir nâzile yoktur ki onun hakkında *Kur'ân*'da, sünnette ya sarâhaten veya fehva'l-hitâb ile hükmü beyân buyurulmasın" diyor. Kıyâs-ı fehvâyı inkâr eden ma'lûm değildir.

MAKĀLÂT

FEVZ Ü ZAFER BİZİMDİR

Harb-i umûmî başlayalı tam bir sene geçiyor. Bu âna kadar İ'tilâf-ı Müselles Devletleri her yerde ezildiler, mağlûb oldular. Husûsiyle İngiltere Devlet-i muazzaması (!) tefevvuk-ı bahrîsiyle Almanya'ya hiçbir şey yapmaya muvaffak olamadı.

Almanlar kuvâ-yı muntazama-i askeriyyeleriyle Belçika'yı ortadan kaldırdıktan başka Fransa'nın da beş altı eyâletini fiilen işgāl-i askerî altına aldı. Şark dâru'l-harbinde ise Rus sürülerini perîşân ederek Karpatlar'dan, Galiçya'dan tard etti. Şimdi de Lehistan'ı istîlâ ediyorlar.

Diğer taraftan Almanya iktisâdiyât vâdîsinde de İngiltere ve Fransa'dan daha kuvvetli olduğunu isbât etti. Milletin muâveneti, fedâkârlığı sâyesinde Almanya hükûmet bankaları lebâleb altınla doldu. Bütün Alman fabrikaları iş güçlerini terk ederek münhasıran hükûmete lâzım olan eşyâ ve levâzım-ı harbiyyeyi i'mâl ediyor. Bu hizmet ve faâliyetleri sâyesinde Almanlar her husûsda düşmanlarından daha değerli, daha faâl, yaşamak hakkına kat kat ziyâde mâlik olduklarını isbât eylediler.

İngiltere ise ihtiyâc ve zarûret içinde kaldı. Lord Kitchener'in vaad eylediği milyonlar hâlâ gelecek! Diğer taraftan dâhilî buhrânlar her tarafda başladı. Fabrikaların ta'tîli, amelenin grevleri İngiltere'yi dehşetli sarsacak hâdisât-ı mühimmedir. Biçimsiz yeni kabinede bu hâllere çâre-sâz olamıyor. Matbûât ağzını açtı. *Times*lerin şiddetli ta'rîz ve tenkīdleri dâhil-i memlekette müdhiş akisler husûle getiriyor.

Çanakkale zorlanması da suya düştü. Dağ gibi zırhlılarıyla, insan kadar gülleleriyle, yılan gibi zehirli kurşunlarıyla, bombalarıyla, tayyâreleriyle, hâsılı bunlardan müdhiş vesâit ve kuvvetiyle hücûm ettiği hâlde avn-i Hak'la bir şey yapmaya muvaffak olamadılar. Her gün

1 et-Taberânî, *Cüz'ü Ebî Kâsım,* 2004, c. 1, s. 49.
2 İbn Mâce, *Sünen,* Kitâbü'l-Fiten, 2.
3 Ahmed ibn Hanbel, *Müsned,* 14709.
4 Ahmed ibn Hanbel, *Müsned,* 2865.
5 Sad, 38/26.

binlerce zâyiât veriyor, milyonlar telef ediyorlar. Beş ay geçtiği hâlde el-ân yerlerinde, deniz kıyılarında adımlarını sayıp duruyorlar.

Boğazın kapalı bulunmasıyla Rus orduları mühimmâtsız kalarak mağlûbiyetten mağlûbiyete uğradı. Buğdayları anbarlarda çürüdü. Dâhilî ihtilâller her tarafda başladı. Netîce ma'mûr şehirler harâb oldu. Ne kadar ordular perîşân oldu. Hadsiz hesapsız mühimmât terk ettiler. Yüz binlerce esîr verdiler. Her gün de fırkaları, orduları sönüyor. Bütün hudûdlarındaki efrâdı içerilere doğru hicrete başladı. Milyonlarca âileler yerinden oynadı. Allah onları hezîmetin ve felâketin en müdhişine dûçâr etti. İnşâallâh daha büyük musîbetlere uğradığını göreceğiz. Harb meydanlarında mağlûb olan İngilizler, entrikaya daha ziyâde germî vererek İtalya'yı da iğfâl ettiler, baştan çıkardılar. İtalya'nın harbe iştirâkini büyük bir kâr sayıyorlardı. Bugün iki ay geçtiği hâlde İtalyanlar hiçbir muvaffakiyet te'mîn edemediler. Bilakis yüz bin kadar telefât verdiler. Birkaç zırhlı kruvazörlerini de gayb ettiler. Anlaşıldı ki İtalya'nın harbe iştirâki de bir şey te'mîn edemeyecektir.

Venizelos'un sükûtuna sebebiyet veren İ'tilâfcılar, hamâkatleri sâyesinde Yunanistan'ı da elden gâib ettiler. Şimdi ise Yunanistan'ı –İsveç, Felemenk gibi– tazyîk ve tehdîd ile uğraşıyorlar. Bundan da bir netîce elde edilemeyeceği muhakkaktır.

Japonya ise çoktan İ'tilâf hükûmetlerine Avrupa'da bir menfaati olmadığı cihetle kendilerine yardım etmekte ma'zûr bulunduğunu beyân ederek ümîdlerine nihâyet verdi.

Balkan hükûmetlerine gelince, onlar her vakitten ziyâde gözlerini dört açarak İngiltere'nin tezvîrâtını, desîselerini soğukkanlılıkla dinleyerek omuz silktiler. İngiltere İtalya'yı meydân-ı harbe sevk için Adriyatik ile Arnavutluk'ta ona bir takım yağlı ta'vîzât göstermekle beri taraftan **[56]** Sırbistan, Karadağ ve sâire Balkan hükûmetlerinin iğbirârlarını tahrîke sebeb oldu.

Mösyö Radoslavo'nun İngiltere ve Fransa sefîrlerine verdiği cevapta istîzâh eylediği noktalar, Bulgaristan hükûmetinin ne derece müteyakkız olduğunu isbâta kâfîdir. Salâhiyetdâr Bulgar ricâl-i siyâsiyyesinin bu son günlerdeki ifşââtları işin mâhiyetini ıyânen meydana koydu. Bulgarya'nın İ'tilâf hükûmetleriyle değil, ancak İttifâk-ı Müselles ile tevhîd-i mesâî ve harekât edebileceğini anlattı, bu sebeble Sofya'daki İngiliz sefîri değiştirildi. İ'tilâf propagandasını yapan gazeteciler de oradan koğulmamak için kendiliklerinden def' olup gittiler.

Romanya'ya gelince o da Rusya'nın her günkü hezîmet ve mağlûbiyetini, Avusturya-Alman ordularının Besarabya hudûdunda cevelânını görüp dururken bi't-tabi' göz göre göre –Rusya'nın güzel kara gözleri için– kendisini ateşe atmayacağı muhakkaktır.

Luzitanya Vapuru hâdisesi üzerine İngiltere'nin tahrîkiyle Almanya'ya tehdîd-âmîz nota veren Amerika'ya gelince; ortalık kesb-i sükûnet ettikten sonra Almanya hükûmeti ma'kûlâne ve mantıkî bir cevap vererek, metâlibini güzelce bast ve îzâh ederek Amerikalılara karşı lâzıme-i nezâketi îfâ etti. Almanya'nın bu metâlib-i muhıkkasıyla meşrû' teklîfâtını Amerikalılar hüsn-i kabûl edecekleri tabîîdir. Demek ki entrika ve desîse politikasından da İ'tilâf hükûmetleri bir şey kazanamayacaklardır.

Aynı zamanda cihânın efkâr-ı umûmiyyesi de bugün i'tilâf hükûmetleri aleyhindedir. Onların bu harb-i umûmî esnâsında irtikâb ettikleri nâ-meşrû' vesâita vâkıf oldular. Hukûk-ı düvelin, kavânîn-i beyne'l-milelin onlar nezdinde sırf kâğıd üzerindeki mürekkepten başka bir şey olmadığını cihânda anlamayan kalmadı. Hakîkaten kendisini hürriyet-i âlemin vasîsi addeden İngiltere'nin bu harb-i hâzır esnâsındaki küçüklükleriyle, hukûk-ı âleme karşı takındığı vaz'iyet-i tecâvüzkârânesiyle ne kadar yalancı ve dessâs, ne kadar bayağı, ne kadar müzevvir ve müfterî olduğunu herkes öğrendi. Yalancı şöhret ve haysiyyetini büsbütün gâib etti.

Hülâsa olarak arz edelim ki yakın zamanda Rusya'nın külliyyen münhezim olmasıyla Balkan hükûmetleri bizim ve müttefiklerimiz lehine olarak meydân-ı kâr-zâra atılıp harbin hitâmına yardım edeceklerdir. Şimdiden âsârı görüldüğü üzere İ'tilâf hükûmetleri harben mağlûb ve makhûr olacak, Avrupa harîtası yeni teşkîlât ve taksîmâta uğrayacaktır. Müttefiklerimizle beraber Cenâb-ı Hakk'ın inâyetiyle gālibiyet-i kat'iyyeyi ihrâz ettikten sonra şübhesizdir ki, âlem-i İslâm'ın yüzü gülecek; memâlik-i İslâmiyye'nin bir kısmı zencîr-i esâretten kurtulacak, mütebâkîsi de her türlü tazyîk ve icbârdan âzâde olacaklardır.

Fakat bu beklediğimiz gāye-i uzmâya mazhariyet için vazîfe-i milliyyemizde sabır ve sebât ile devâm etmek, ahvâl-i âleme ferâğ-ı bâl ve sükûnetle intizâr eylemek îcâb eder. İslâm'ın halâs ve saâdeti için fedâkârâne çalışan hükûmetimize muâvenette kusûr etmek kat'iyyen câiz olmadığı gibi, dûş-i mes'ûliyetlerine aldığı bu mühim mes'elede vazîfelerini teshîl etmekliğimiz de bir vecîbe-i dînîyye ve vataniyyedir. Cenâb-ı Hakk'ın inâyeti sâyesinde ancak bu gibi ittihâd ve ittifâkladır ki bu varta-i uzmâdan kurtularak o gāye-i mes'ûdeye ereceğiz. [1](وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ فَهُوَ حَسْبُهُ)

S[sin]. **M. Tevfik**

[1] Talak, 65/3.

MATBÛÂT

İSLÂM KÂNÛNLARI

İkdâm refîkımızın Berlin muhâbir-i mahsûsu yazıyor:

Fosişe Çay-tung gazetesinde Berlin Dârülfünûnu Hukuk Muallimi Josef Koller tarafından *İslâm Kânûnları* serlevhasıyla âlimâne bir makāle neşredildi. Profesör; İslâm kānûnlarının esâsât-ı hâzıra-i medeniyye ile gayr-ı kābil-i tevfîk olduğu yolundaki iddiâları red ve cerh ederek esâsları *Kur'ân*-ı azîmü'ş-şân'dan muktebes olan İslâm kānûnlarının saâdet-i beşeriyyeyi te'mîne kâfil olduğunu müdellel bir tarzda isbât eyliyor. Avrupa'da, bilhassa Fransa'da hukuk tahsîlinde bulunan bazı gençlerimiz ile geçen mübâheselerimizde, onların: İslâm kānûnları ile bugünkü hayât-ı medeniyyeye muvâfık bir Mecelle-i kavânîn vücûda getirmek kābil olmadığı, mecellle-i celîlenin bu ihtiyâcı te'mîne kâfî gelmediği iddiâsında bulunduklarını, hukuka dâir her esâsın Avrupa kānûnlarından iktibâs olunması lüzûmuna kāil olduklarını görmüştüm. Halbuki Alman hukuk muallimi bunun aksine kāil bulunuyor.

Profesör Josef Koller İslâm'da kavânîn-i sıhhiyyenin bile esâs-ı şerîatte dâhil olduğunu zikr eyledikten sonra, diyor ki: "Hazret-i Muhammed bu husûsda Hazreti İsa ile kıyâs edilemez. Hazreti İsa, yalnız ahkâm-ı dînîyyenin semâvî ve rûhânî olan esâsât-ı âliyyesini neşr ve telkīn ettiği hâlde Hazret-i Muhammed bu esâsât-ı rûhâniyyeyi ta'lîm ve teşrî' ile beraber mesâil-i dünyeviyye de vücûda getirmek üzere mesâil-i fıkhiyye ve ictimâiyyeye dâir ahkâm-ı celîle ile de mübeşşir olmuştur.

Esâs ve menâbii *Kur'ân-ı Kerîm* ve ehâdîs ve sünen-i nebeviyye ile icmâ'-ı[1] ümmet olan ahkâm-ı celîle-i fıkhiyye ve kavânîn-i şer'iyyenin ihtiyâcât-ı İslâm'a evfak bir tarzda tanzîm ve ta'mîmi husûsunda mezheb-i Hanefî'nin imâmı olan İmâm-ı a'zam Ebû Hanîfe ile şâkirdleri İmâm Ebû Yusuf ve İmâm Muhammed'in pek meşkûr hizmetleri sebk etmiştir. Müşârun-ileyhim hazerâtı tarafından esâsât-ı hukūkiyyeye dâir neşr ve telfîk olunan usûllerdeki selâmet ve salâbet bugün en âlim Avrupa hukukşinâsânı tarafından da takdîrlerle tedkīk ve mütâlaa olunmaktadır.

Şu cihet nazar-ı im'ânda tutulmak îcâb eder ki Şark, yalnız İslâm'ın yardımıyla feyz ve terakkī-i hakīkīye nâil olabilir."

İHTÂR

Bazı mevâni'-i zarûriyye hasebiyle bu haftaki *Sebîlürreşâd* Perşembe günü neşr olunamamış, bugüne teehhur etmiştir.

Matbaa-i Âmedî H. Eşref Edib

[1] Metinde "ictimâ'-i" yazılmıştır.

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur.
Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (17), altı aylığı (9) frankdır.

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde Dâire-i Mahsûsa

İhtârât
Abone bedeli peşindir.

Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.

Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması lazımdır.

Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması ricâ olunur.

Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

Dînî, felsefî, ilmî, edebî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

اتبعون اهدكم سبيل الرشاد | Başmuharrir Mehmed Âkif | Sâhib ve Müdîr-i Mes'ûl Eşref Edib | والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم

26 Ağustos 1915 | 15 Şevval 1333 | Perşembe | 13 Ağustos 1331 | Cild: 14 - Aded: 346

TEFSÎR-İ *KUR'ÂN-I KERÎM*

MUKADDİME

KUR'ÂN'IN TİLÂVET VE KİTÂBET İ'TİBÂRIYLA KEYFİYET-İ CEM'İ

İfâdâtımızı hakkıyla îzâh edebilmiş olmak için [1](اِنَّ الَّذينَ اٰمَنُوا وَالَّذينَ هَادُوا وَالصَّابِؤُنَ وَالنَّصَارٰى مَنْ اٰمَنَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ) âyet-i kerîmesini mevzû'-ı bahs ve tedkîk edelim: Bu âyet-i kerîme [2](نَحْنُ اَبْنَاءُ اللهِ وَاَحِبَّاؤُهُ), [3](لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ اِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا اَوْ), [4](نَصَارٰى), (كُونُوا هُودًا اَوْ نَصَارٰى تَهْتَدُوا) diyenlerin sözlerini red için nâzil olmuştur. Ehl-i kitâb olan Yahudilerle Nasârâ: Bir insan Allah'a ve yevm-i âhirete mü'min ve mu'tekid ve a'mâl-i sâliha ile mütehallî de olsa Yahudi veya Nasrânî olmadıkça azâb-ı kıyâmetten kurtulması ve naîm-i cennetten müstefîd olabilmesi imkânı yoktur, i'tikādında bulunurlar idi. Dîn-i hak ve hikmet ve ma'delet muktezîyâtına külliyyen muhâlif olan bu i'tikād, her iki millet efrâdının küfür ve inâdlarının ve kendi milliyetlerine karşı beslemekte oldukları fart-ı taassubun din nâmına ihdâs ettiği ahkâm-ı vâhiyyenin muhassalasından başka bir şey değildi. Onlar düşünemiyorlardı ki kendilerinin sâlik oldukları din de edyân-ı semâviyye-i sâire gibi vahiy ile teessüs etmiş ve rusül-i kirâm tarafından teblîğ edilmiş bir din olmak mâhiyetini tecâvüz edemezdi. İşte bu âyet, Yahudilerle hıristiyanların serd olunan zünûn ve evhâm-ı bâtılalarını red ve ibtâl etmek, onlara âlemde her şeyin rahmet-i ilâhiyyeden vâye-dâr olduğunu; hiçbir kavim rahmet-i ilâhiyyenin tevzî' ve taksîmi hak ve salâhiyetinin kendine bahş edilmiş olduğunu iddiâ edemeyeceğini; Cenâb-ı Hakk'a îmân, yevm-i âhireti tasdîk, a'mâl-i sâlihayı ihtiyâr edenler, Yehûd ve nasârânın gayrı da olsalar, rahmet ve re'fet-i Sübhâniyye'ye nâil olacaklarını beyân ve ifhâm etmektedir. Bilhassa Sâbiîler ki nücûma taptıkları ve bu perestişlerini bazı müşrikîn-i Arabın, evsân ve esnâma ibâdet husûsunda, ve bunların Cenâb-ı Hakk'a vesîle-i takarrüb olduklarına kāni' bulunduklarını beyân etmeleri gibi bir fikir ve kanâatle ta'lîle de lüzûm görmedikleri cihetle herkesden ziyâde bunların mazhar-ı afv u gufrân olamamalarının efkâra tebâdür etmesi melhûzdur, bunların bile rahmet-i Samedâniyye'den müstefîd olabileceklerini zikretmek Yehûd ve nasârânın bu cihete âid kâffe-i i'tikādât ve tahayyülâtını zîr ü zeber etmek demek olacağından bilhassa bu nokta üzerine onların fikir ve nazarlarını celb etmek lâzıme-i belâğat idi. Bu hikmete binâendir ki ma'tûflar arasında i'râb i'tibârıyla bir mugāyeret husûle getirildi. Çünkü bu fikre tarafdâr olanlar bu üslûb-ı mahsûsu işitir işitmez bütün faâliyet-i dimâğiyyeleri buradaki muhâlefet-i lafziyyenin sırrını keşf ve taharrî noktasına teveccüh edecek, böyle bir teheyyü'-i fikrî ile âyetin sonu gûş-ı ıttılâ'larına varınca kendilerinin yanlış bir takım fikirlere [**58**] zâhib olmuş olduklarını, rahmet-i ilâhiyyenin tevzî' ve taksîmi ehl-i kitâbın irâde ve ihtiyârına tefvîz edilebi-

[1] Mâide, 5/69.
[2] Mâide, 5/18.
[3] Bakara, 2/111.
[4] Bakara, 2/135.

lecek şeylerden olmadığı gibi cennet, cehennem nev'-i beşerden bir kimsenin hüküm ve meşiyyetine muallak ve onlardan şu veya şu tâifeye münhasır bulunmadığını anlayacaklardır.

Şübhe yoktur ki ehl-i kitâbın, mü'min ve a'mâl-i sâliha ile muttasıf olsalar da rahmet-i vâsia'-i ilâhiyyenin dâire-i şümûlüne dâhil olabileceklerini hayâl ve hatırlarına bile getirmedikleri Sâbiîn nâmının âyet-i kerîmede âzân-ı sâmiînde câlib-i dikkat bir âheng husûle getirecek vechile sanâat-ı lafziyyenin istilzâm ettiği kāide ve usûle muhâlif bir tarzda serd edilmesi, yani Sâibîn lafzının mâ-kabli ve mâ-ba'dı mânsûb iken ref' ile ityân edilmesi rahmet-i ilâhiyyenin derece-i vüs'at ve şümûlü hakkında sâmiînin tenbîh-i efkârını istilzâm etmekle beraber serd edilen hüccetin son derece mevsûk ve müekked olduğunu isbâta hizmet eder. Kelâmın şu vechile sevk ve îrâdı belâğat ve mukteziyât-ı ahvâle mutâbakatını te'mîn eden esbâb idâdına dâhildir. Her ne kadar bu tarz-ı beyân sanâat-i lafziyye nokta-i nazarından takarrur eden usûl ve şerâita muhâlif ise de aynı muhâlefet mukteziyât-ı ahvâlden, belâğat ve hüsn-i beyân tecelliyâtından ma'dûddur. Böyle mukteziyât-ı ahvâle mutâbık, şerâit-i hüsn-i beyânı câmi' bir sûrette sevk ve îrâd edilmiş olan bir kelâm hakkında nahvînin yapacağı şey kelimâtın i'râbını yapmak; ma'lûmiyyete, karînenin vücûduna ve esbâb-ı sâireye binâen bir takım mahzûflar ta'yîn ve takdîr etmekten ibâret kalır.

Onlara göre (اِنَّ الَّذينَ اٰمَنُوا وَالَّذينَ هَادُوا وَالصَّابِؤُنَ) nazm-ı kerîminde (وَالصَّابِؤُنَ) kelimesi silsile-i atfdan münkatı' ve mübtedâ olmak üzere merfû' olup haberi mahzûfdur. [1](وَالْمُقيمينَ الصَّلٰوةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ) âyet-i kerîmesindeki (الْمُقيمينَ) ise (امدح) gibi bir fi'l-i mahzûf ile mansûb olur.

Beyânât-ı sâlifemizden anlaşılır ki Kitâbullâh'ın mevkii, esâlîb-i Arabiyye'ye âşinâ olmayan, zevk-i selîm ve meleke-i sahîhadan mahrûm bulunan bir takım kimselerin *Kur'ân*'da lahn ve kavâid-i lisâna muhâlefet iddiâsı gibi akvâl-i sehîfe ve tenkīdât-ı vâhiyyelerine hedef olmak derekesinden pek âlîdir. Allah'a kasem ederim ki eğer bu gibi kimselerde şemme-i dirâyet ve fetânet olsa fikirlerini, kalemlerini bu kabîl türrehât ile yormazlar, efsah-ı kelâm ve ahsen-i hadîs olan Kitâb-ı Kerîm'i küffârın, ehl-i ilhâd ve istikbârın nâ-hak yere hedef-i ta'n ve tezyîf ittihâz etmelerine sebeb olmazlar idi.

Maamâfîh *İtkān* sâhibi* Mushaf-ı İmâm'ın resm-i hattına müteallık kavâid-i umûmiyye ile böyle hazf, ziyâde ve sâire gibi kavâid-i lisân hâricinde vârid olan şeylerin tedkīkı için müstakıl bir bâb tahsîs ve orada bast u temhîd ettiği münâkaşât-ı dûrâdûr ile, bu mesâilin savâb ve hakīkate muvâfık bir tarzda sûret-i hallini irâe etmiştir. Süyûtî zikr olunan bâbda Kirmânî'den rivâyet ediyor ki: Hatt-ı Arabîden evvel hutût-ı mevcûdede alâmet-i fetha elif, alâmet-i zamme vav, alâmet-i kesre yâ idi. Binâenaleyh *Kur'ân*'ı yazanlar bu ilk usûl-i hat ve tahrîrîn te'sîrâtından tamâmıyla âzâde kalamadıkları için (وَلَاۡوۡضَعُوا)[2] ve emsâlini fetha yerine elif ile ve (وَايتَائي ذِى الْقُرْبٰى)[3]'yı kesre yerine yâ ile (اؤلئك) ve emsâlini zamme yerine vav ile yazmışlardır.

İşte görülüyor ki *Kur'ân*'da değil hattâ resm-i hattında bile tahrîf nâmına hiçbir şey mevcûd değildir. Tahrîf diye telakkī edilen şeyler, ya bir takım maânî-i maksûdeye delâletleri i'tibârıyla *Kur'ân*'ın nâsihleri tarafından kabûl edilmiş, yahud *Kur'ân*'ın hengâm-ı nüzûlünde Arap erbâb-ı hattının kendilerince ma'lûm ve ma'hûd olan envâ'-ı nukūşdan henüz kābil-i tatbîk görülen kavâid-i hat îcâbâtına tebaiyyet fikrinden tevellüd etmiş şeylerdir. Ve zannederiz ki ifâdât-ı mesrûde mevzû'-ı bahs olan mesâilin mâhiyyâtı hakkında kāriîn-i kirâmın tenvîr-i fikr edebilmelerine kifâyet etmekle beraber nâsın ulûm-ı *Kur'ân* hakkında ne derece hatâ-âlûd fikirlere zâhib olduklarını, târîh-i *Kur'ân*'ın takrîr ve beyânı husûsunda şeh-râh-ı hakk u hakīkatten nasıl tebâüd ettiklerini ta'yîn ve isbât eder.

Bu hatânın menşei elsine-i nâsda tedâvül eden âsâr ve ehâdîse ale'l-amyâ i'timâd etmek ve bunların esânîd ve ricâlini tedkīk, mütûn ve maânîsi kavâid-i müsellеme-i akl u mantıka ne dereceye kadar tevâfuk etmekte olduğunu teemmül ve tefekkür külfetini ihtiyâr eylememek kaziyyesinden ibârettir. Bu kabîl kimseler hadîsi rivâyet edenlerin, kendi ıstılâhlarınca, şerâit-i sıhhati hâiz olduklarını görünce artık fikir ve muhâkemelerini o hadîsin hüküm ve meâliyle takyîd etmeyi ve hadîsin metni ma'kūlâta, ma'nâsı hakīkate muhâlif de olsa sâha-i tedkīkāt ve tetebbuâtlarını onun dâire-i meâli hâricine çıkarmamayı bir zarûret telakkī ediyorlar. Ez-cümle Ebû Ubeyd'in cenâb-ı Âişe'den Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sened-i sahîh ile mervî olduğunu zannettiği hadîs bu bâbda bir misâl-i kâfî teşkîl eder. Ebû Ubeyd, bu hadîsi, ricâlinin hiç birinde şâibe-i ayb ve noksan mevcûd olmayan, bir hadîs-i sahîh addediyor. Fakat ne çâre ki onun metin ve meâli, ânifen beyân ettiğimiz vechile, sahîh ve ma'kūl olmak derecesinden pek uzak bulunuyor.

* * *

Kur'ân'ın Yedi Harf Üzerine Nüzûlü Bahsi

Kur'ân'ın yedi harf üzerine nüzûlü bahsine âid âsâr-ı merviyye hakkında bir çok sözler söylenmiş, şürrâh-ı ha-

[1] Nisâ, 4/162.

* Cüz: 2, Sahîfe 194

[2] Tevbe, 9/47.

[3] Nahl, 16/90.

dîs ile ulûm-ı *Kur'âniyye* **[59]** hakkında te'lîf-i âsâr edenler, bu harflerden maksad nedir, bunlarla *Kur'ân* nasıl nâzil olmuştur, bunlar cânib-i Hak'tan tevkîf sûretiyle mi nâzil olmuştur, yoksa tavâif-i Arab'ın lehçe ve lügāt-ı mahsûsaları îcâbâtından olup onlar hakkında mûcib-i yüsr ve hiffet olmak üzere o lehçelerle kırâat-i *Kur'ân*'ın mübâh kılınması mı bu mes'eleye vücûd vermiştir? Bu cihetleri uzun uzadı sermâye-i bahs u tedkīk ittihâz etmişlerdir. Bundan mâadâ hurûf-ı mebhûseden maksad, meşâhîr-i eimme-i kırââttan mervî kırâât-ı ma'rûfe olup olmadığı da ayrıca câ-yı bahs u ihtilâf olmuştur. Fakat biz bu mesâilin teferruâtını tedkīke başlamazdan evvel bu husûsa müteallık vârid olan hadîs-i şerîfin metnini kāriîn-i kirâmın pîş-i enzâr-ı ıttılâına vaz' etmeyi münâsib gördük. Âlûsî tefsîrinde* diyor ki: *Kur'ân*'ın yedi harf üzerine nâzil olduğuna dâir olan hadîsi yirmi bir sahâbî rivâyet etmiş, hattâ Ebû Ubeyd bu hadîsin mertebe-i tevâtüre vusûlünü iddiâ eylemiştir. Biz de deriz ki: *Buhârî*'de İbni Abbâs'dan rivâyeten vârid olmuştur ki Nebî aleyhi's-selâm "Cibrîl bana *Kur'ân*'ı bir harf üzerine okuttu. Ziyâde etmesini teklîf ettikçe yedi harfe kadar çıkardı" buyurmuştur.

İşte *Kur'ân*'ın yedi harf üzerine nüzûlü bahsinde vârid olan âsâr-ı sahîha bunlardır. Daha bir takım âsâr da var ki bunlar *Kur'ân*'ın altı veya beş, yahud üç harf üzerine nâzil olduğuna delâlet etmektedir. Âsâr-ı vâridenin ma'nâ ve mazmûnu lâyıkıyla bilinmek için ibârât-ı ehâdîsde vârid olan harf kelimesinin tazammun ettiği maânînin vuzûh ve inkişâfı îcâb eder: Lisân-ı Arab'da harf: Lügat, cânib ve hurûf-ı ma'rûfeden biri ma'nâsına isti'mâl olunur. Alâ tarîki'l-mecâz vech ve keyfiyyet ile de tefsîr edilebilir. Kelimenin bu derece muhtelif ma'nâlara delâlet etmesi ehâdîs-i vâridenin tefsîrine tasaddî edenlerin te'vîlât-ı adîdesine meydan vermiştir. Bunlardan bazısı hurûfdan maksad kırâât-ı seb'; bazısı muhkem, müteşâbih, umûm, husûs, nâsih ve mensûh olduğuna; diğer bazıları da emir, nehiy, vaad, vaîd, ibâha ve irşâddan ibâret bulunduğuna zâhib olmuşlardır.

Mevzû'-ı bahs olan hurûfun idgām, izhâr, tefhîm, terkīk, teşdîd, tahfîf, telyîn ve tahkīk gibi fenn-i kırâatin keyfiyyât ve esâlîbinden ibâret olduğunu iddiâ edenler, bundan murâd eşher-i lügāt-ı Arab'dır diyenler, bunlara mümâsil daha bir takım efkâr ve mütâlaât dermiyân edenler vardır ki bu sözlerin, ehâdîs-i şerîfede vârid harf lafzının vaz'-ı aslîsi i'tibârıyla bu gibi te'vîlâtı dâire-i ihtimâle almış olmasından başka, bir vecih ve delîl-i ma'kūl ve makbûlü yoktur. Bizim fikrimize göre harf lafzı vaz'-ı lügavî ve isti'mâl-i örfîsi i'tibârıyla maânî-i mesrûdeyi muhtemil olmakla beraber Buhârî'nin rivâyet ettiği hadîs kelimeden maksûd olan ma'nâyı, şek ve tereddüde mahal bırakmayacak sûrette, beyân ve îzâh etmektedir.

Resûl-i ekrem'in "Cibrîl bana *Kur'ân*'ı bir harf üzerine okuttu" kavlinden maksad, ya o vakit beyne'l-Arab şâyi' ve münteşir olan lügāt veyahud *Kur'ân-ı Kerîm*'in tilâvet edilmekte olduğu vücûh-ı kırâ'at olduğu zâhir olup her iki vechin kabûl ve tasvîbi için sebeb mevcûddur. Fakat dermiyân edilen te'vîlât-ı sâireye gelince bunlar hadîs-i *Buhârî* ile diğer bu bâbdaki ehâdîsin dâîre-i ihtimâlâtından hâriçtirler. Hakīkat-i mes'elenin bu merkezde olduğunu, İbni Mâce ile Dârimî'den mâadâ, cemâat-i muhaddisînin Ömer bin el-Hattâb'dan* ber-vech-i âtî rivâyet ettiği hadîs te'yîd eder:

Cenâb-ı Peygamber'in hâl-i hayâtında Hakîm bin Hişâm Sûre-i Furkān'ı tilâvet ediyor idi. Kulak verdim. Bakdım ki Resûlullâh'ın bana okutmadığı bir çok harflerle okuyor. Hiddetimden daha o namazda iken üzerine atılmak derecesine geldim bekledim, selâm verir vermez yakasına yapışarak "Sana bu sûreyi böyle kim okuttu?" diye sordum. "Resûlullâh okuttu" cevâbını verdi. "Yalan söylüyorsun. Çünkü Cenâb-ı Resûl onu bana başka türlü okuttu" dedim ve kendisini tutup huzûr-ı risâlete îsâl ederek "Yâ Resûlallâh bu, Sûre-i Furkān'ı senin bana ta'lîm etmediğin bir takım harflerle okuyor" dedim. "Bırak. Yâ Hişâm! Oku!" buyurdular, Hişâm benim kendisinden duyduğum gibi kırâat etti. Resûl-i ekrem "Böyle nâzil oldu" buyurdular. Sonra bana "Yâ Ömer! Oku" buyurdular. Ben de zât-ı risâlet-meâmın bana okuttuğu gibi okudum. "Böyle nâzil oldu. Bu *Kur'ân* yedi harf üzerine nâzil olmuştur. Nasıl kolayınıza gelirse öyle okuyunuz" buyurdular.

Şu hadîs, hurûfdan maksad *Kur'ân*'ın medâr-ı tilâveti olan vücûh-ı kırâât olduğunu ne mükemmel isbât ediyor. Nebî aleyhi's-selâmdan telakkī edildiği vechile rivâyet edilmiş olan vücûh-ı mezkûrenin kabûl ve takrîrindeki maksad-ı şâri' şübhe yoktur ki halka tilâvet husûsunda suhûlet irâe etmek, yalnız lügat-ı Kureyş üzere tilâvet-i *Kur'ân*'a mecbûr edildikleri takdîrde dûçâr olacakları müşkilât nazar-ı dikkate alınarak bunun izâlesiyle Kitâb-ı Kerîm'in sâir aktâr-ı Arabiyye'de revâc ve taammümünü te'mîn eylemekten ibârettir. Çünkü böyle yapılmayıp da tilâvet-i *Kur'ân* yalnız Kureyş lehçesine hasr edilmiş olsaydı bu hâl tabîatıyla *Kur'ân*'ın dâire-i feyz ve intişârını tahdîd edecek, huffâz-ı Kelâmullâh'ın mikdârı azalacak, Kureşî olmayanlar *Kur'ân*'ı ezberlemeye, tecvîd-i tilâvete vakf-ı hayât ve mesâî etmedikçe herkesin onu serbestçe târâyiş-i zebân-ı **[60]** tertîl etmesine imkân kalmayacak idi. İşte bundan dolayıdır ki hikmet-i ezeliyye-i Sübhâ-

* Sahîfe: 7, Cüz'-i evvel

** Ebi'l-Kasım İsmail Muhammed el-Isfahânî'nin (târîh-i vefâtı 535) *Kitâbü'l-Mu'temed*'inden

niyye, lisân-ı Kureyş üzere nüzûl eden *Kur'ân*'ın ümem-i İslâmiyye arasında neşr-i feyzini te'mîn için resûlünün *Kur'ân*'da tasarruf ve vücûh-ı muhtelife ile kırâat eylemesine mesâğ vermiştir.

Mütercimi: Mehmed Şevket **Abdülaziz Çâviş**

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ فَانْفِرُوا ثُبَاتٍ اَوِ انْفِرُوا جَميعًا[1]

Meâl-i Münîfi:

Ey mü'minler, mevcûdiyetinizi vikāye, düşmanı terhîb edecek her nevi' esliha ve vesâiti istihzâr ederek düşmana karşı bölük bölük, yahud hepiniz birden cihâda koşunuz.

* * *

Kur'ân-ı Mübîn'i yalnız namaz ve oruç kitâbı zanneden, binâenaleyh onda ahkâm-ı medeniyye ve siyâsiyye aramak ma'nâsız olacağı zehâbında bulunanlar ne büyük hatâ ediyorlar; bunların, İslâmların yegâne kitâbı olan *Kur'ân*-ı Hakîm'deki âyât-ı kerîmeden bile maatteessüf bî-haber oldukları anlaşılıyor. İnsan *Kur'ân-ı Kerîm*'i açıp da bir milletin gavâil-i dâhiliyye ve hâriciyyeden ne sûretle emîn olabileceğini, mevcûdiyet-i dîniyye ve siyâsiyyesini nasıl muhâfaza edebileceğini pek vecîz bir sûrette îzâh ve beyân eden bu gibi âyât-ı beyyinâtı gördükçe artık onun bir kitâb-ı semâvî olduğunda, bu kitâb-ı semâvîye ittibâ' edenlerin dünyâ ve âhirette muhakkak sûrette fevz ü felâha erişeceklerinde zerre kadar şübhesi kalmıyor.

Çünkü İslâm, hem din, hem de şerîati câmi' olarak gelmiştir.* Binâenaleyh Dîn-i İslâm'ın ta'lîm ve takrîr buyurduğu ahkâm yalnız umûr-ı uhreviyyeye müteallık olmayıp aynı zamanda bir millet için lâzım olan ahkâm-ı medeniyye ve siyâsiyyeyi de bâligan mâ-belağ câmi'dir.

Meselâ: Tefsîr ve îzâhı sadedinde bulunduğumuz şu âyet-i kerîmeye nazar-ı im'ân ile bakılacak olursa fenn-i harb nokta-i nazarından ne büyük bir düstûr-ı kat'î olduğu anlaşılır.

Âyet-i kerîme Sûre-i Nisâ'ya mensûbdur. Cenâb-ı Fâtır-ı Hakîm bu sûre-i celîlede:

(يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا اَطيعُوا اللهَ وَاَطيعُوا الرَّسُولَ وَاُولِى الْاَمْرِ مِنْكُمْ فَاِنْ تَنَازَعْتُمْ فى شَىْءٍ فَرُدُّوهُ اِلَى اللهِ وَالرَّسُولِ...)[2] (وَلَوْ رَدُّوهُ اِلَى الرَّسُولِ وَاِلٰى اُولِى الْاَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ)[3]

gibi âyet-i kerîmeler ile hükûmet-i İslâmiyye'nin istinâd eylediği esâsları gösterdiği gibi ahkâm-ı dîniyye, ahkâm-ı şahsiyye ve medeniyyenin en mühimlerini de beyân buyuruyor. Sonra Resûl-i ekrem'in hükmünü bırakıp da ehl-i tuğyânın hükmüne meyl edenlerin hâlini de anlatıyor.

Bunların hepsini beyân ettikten sonra o esâs-ı metîn, o usûl-i muhkeme üzerine müesses olan devletimizi, milletimizi a'dâ'-i dînin mekr ü keydinden, onların tecâvüzât-ı zâlimânesinden muhâfaza edebilmek için tebaiyyete mecbûr olduğumuz bazı ahkâm-ı harbiyye ve siyâsiyyeyi de bize pek belîğ, pek vecîz bir sûrette beyân ediyor.

Eğer müslümanlar gerek bu âyet-i kerîme ve gerek diğer süver-i *Kur'ân*iyye'de olan: [4](وَاَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ ...) gibi bir ümmetin gavâil-i hâriciyyeden ne sûretle âzâde olabileceğini bâligan mâ-belağ göstermiş olan âyet-i kerîmeler ile bi-hakkın âmil olsalardı bugün cihânın en büyük, en zî-nüfûz hükûmeti, hükûmet-i İslâmiyye olmak lâzım gelirdi.

Muhakkıkīn-i müfessirînin beyânı vechile âyet-i kerîmedeki (حذر)'in ma'nâsı, düşmanın şerrinden korunabilmek için lâzım olan esbâb ve vesâitin kâffesini hazırlamak, bu bâbda lâzım gelen şeylerin hepsine vâkıf olmaktır. Bu ise düşmanın hâlini, derece-i kuvvet ve isti'dâdını bütün teferruâtıyla bilmekle olur. Eğer düşman birden ziyâde olursa onların ayrı ayrı her birisinin kuvvet ve isti'dâdına vukūf peydâ etmekle beraber aralarında câygîr olan münâsebât-ı dostânenin, vifâk ve ittihâdın, hilâf ve ihtilâfın ne dereceye kadar olduğunu, onların hücûmu takdîrinde mukāvemet edebilmek için lâzım olan esbâb ve vesâili, kezâlik **[61]** o vesâili i'mâl etmeyi de bilmek

[1] Nisâ, 4/71.

* Gerek Avrupa muharrirlerinin, gerek onların Şark'ta yetiştirmiş oldukları tilmîzlerinin örf ve ıstılâhına göre din başka, şerîat başkadır. Onlara göre din Cenâb-ı Hakk'ı, vahyi, umûr-ı gaybiyye ve ibâdet-i mefrûzayı i'tikāda müteallık olan şeylere ıtlâk olunur. Şerîate gelince: O da muâmelâta, ahkâm-ı kazâiyyeye, ahkâm-ı medeniyye ve siyâsiyyeye müteallık şeylere mahsûstur. Şu hâlde bunların ıstılâhında Dîn-i İslâm demek: Allah'a, peygambere, yevm-i âhirete, bir de ferâiz-i hamseye i'tikād ve bunlara müteallık ahkâm demektir. Şerîat-i İslâmiyye demek de muâmelâta, ahkâm-ı kazâiyyeye, ahkâm-ı medeniyye ve siyâsiyyeye müteallık ulemâ-yı İslâmiyye tarafından vaz' olunan kavânîn-i medeniyye demektir. Onun içindir ki bunlara göre insanların bir araya toplanarak vaz' ettikleri ahkâm, şerîattir. Din bu cihete karışmaz.

Hâlbuki bu iddiâ, Dîn-i İslâm hakkında tamâmıyla yanlıştır. Çünkü esâsen İslâm'da mahz-ı din olan kısım ile, kısm-ı şer'î beyninde fark yoktur; her ikisi de mahsûl-i vahy-i ilâhîdir. İslâm'da şerîat, dinin bir kısmıdır; bir müslimin Allah'ına karşı olan vazîfesi ile insanlara karşı olan muâmelesinin kâffesi Cenâb-ı Hakk'ın Hazret-i Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellemin kalb-i pâk-i akdeslerine ilkā eylediği nûr-ı vahyden ibârettir. Hattâ bunu Avrupa muharrirlerinden bir kısmı da şu sûretle i'tirâf etmektedirler: "Hazret-i Muhammed (sav) yirmi sene kadar kısa bir müddet zarfında bir ümmet teşkîl ederek onlara bir din ve şerîat de getirdi, ki âlemde Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellemin gayrısı şu umûr-ı selâse beynini cem'e muvaffak olamamıştır…"

[2] Nisâ, 4/59.

[3] Nisâ, 4/83.

[4] Enfâl, 8/60.

lâzımdır. İşte bunların hepsi: (خُذُوا حِذْرَكُمْ) nass-ı celîlinde dâhildir; bu emr-i ilâhî mûcebince mevcûdiyetimizi muhâfaza için bu yolda harekete mecbûruz. Bu yolda hareket etmediğimiz takdîrde hem dünyâda perîşân, hem de âhirette hâib ü hüsrân olacağımız muhakkaktır. Çünkü düşman, bizim gāfil ve kendisi hakkında ma'lûmâta mâlik olmadığımızı bildiği gibi derhâl bize hücûm eder; bil-fiil hücûm etmese bile daima onun taht-ı tehdîdinde bulunuruz; dînî, millî hiçbir arzumuzu istediğimiz gibi îfâ edemeyeceğimiz cihetle artık hiçbir sûretle inkişâf ve terakkīye yol kalmayacağı bedîhîdir. Eğer dînî, millî emellerimizin hayyiz-i husûle çıkması için engel olan mevânii kırmak maksadıyla düşman memleketine hücûm lâzım gelirse o zaman da bizim için muhâtara var. İşte bunların hepsi: (خُذُوا حِذْرَكُمْ) nass-ı *Kur'ân*îsinde dâhildir. Nasıl ki yukarıda dediğimiz gibi diğer bir âyette de: (وَاَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ…) buyuruluyor.

Bu âyet-i kerîmelerde, düşmana mukāvemet için lâzım gelen her türlü esbâb ve vesâitin vüs'at-i beşerin son noktasına kadar istihzâr olunması müslümanlara emr olunuyor; düşmanı terhîn edecek, onu hücûma cesaret edemeyecek bir hâlde bulundurmak için lâzım gelen kuvvetin istihzârı lâzım olduğunu bildiriyor. Muhakkıkīn-i müfessirînden Hakîmü'l-İslâm Şeyh Muhammed Abduh merhûm diyor ki: "Bu emre imtisâl ne gibi ilim ve amele mütevakkıf ise onları elde etmek de bu âyet-i kerîmeler muktezâsınca üzerimize lâzımdır. Şu hâlde düşmanın hâl ve mevkiini, memleketini, yollarını, dağlarını, nehirlerini ... hâsılı düşmanın her husûsunu bilmek de (خُذُوا حِذْرَكُمْ), (وَاَعِدُّوا لَهُمْ) âyetlerinde dâhildir. Çünkü düşmanı te'dîb için onun memleketine girmek mecbûriyetinde kalır, bununla beraber düşman memleketi hakkında ma'lûmâtımız da olmazsa artık kendimizi bütün ma'nâsıyla tehlikeye atmış oluruz.

Düşman memleketini bu yolda bilmemiz o emr-i *Kur'ân*iyye cümlesinden olduğu gibi kendi memleketimizi de daha ziyâde bilmek öyledir.

(خُذُوا حِذْرَكُمْ), (وَاَعِدُّوا لَهُمْ…) âyet-i kerîmelerinde zamana göre her nevi' silâh yapmasını, onların sûret-i isti'mâlini bilmek de dâhildir. Bu silâhları i'mâl ve isti'mâl her neye mütevakkıf ise onları tahsîl etmek de vâcibdir. Şu hâlde hendese, kimya, ulûm-ı tabîiyye, mihanik!.. gibi ulûmu tahsîl etmek de vâcibdir; yani ümmeti vikāye ne ile mütahakkık ise onlar tamâmen tahakkuk etmedikçe emr-i ilâhîye imtisâl de tahakkuk etmez. Demek ki bu âyet-i kerîme muktezâsınca bu asırda müslümanlar üzerine mükemmel tersâneler vücûda getirmek, mevcûdiyetlerini vikāye ve muhâfaza için her nevi' esliha-i harbiyye i'mâl etmek, müstahkem kal'alar, tayyâreler, balonlar, denizin dibinde, denizin üstünde, havada, yerde isti'mâl olunacak ne kadar vesâit-i harbiyye var ise bunların hepsini hazırlamak müslümanlar üzerine vâcibdir. Tabîî bunlar vâcib olduğu gibi bunların mevkūfün-aleyhi olan ulûm ve fünûnu tahsîl de vâcibdir.

Gerek Cenâb-ı Peygamber, gerek sahâbe-i kirâm hazerâtı düşmanın memleketini biliyorlar, ona göre tedârikâtta bulunuyorlardı. Cenâb-ı Peygamber'in bir takım keşif kolları vardı ki onlar dâimî sûrette düşmanın ahvâlini haber verirlerdi. Hattâ düşman memleketinde bile bir çok kimseler bulunarak düşmanın vaz'iyetinden Hazret-i Peygamberi haberdâr ederlerdi.

Bunun içindir ki küffâr-ı Kureyş'in Cenâb-ı Peygamber'e karşı olan mu'âhedeyi nakz ettiği sem'-i Risâlet-penâhîye vâsıl olunca derhâl feth-i Mekke için hazırlanmış, bilâhare –Cenâb-ı Peygamber efendimizin nakz-ı ahdden ma'lûmâtı yok zannıyla– be-tekrâr tecdîd-i ahd için gelen Ebû Süfyân muvaffak olamamıştı.

Yemâme muhârebesinde Ebûbekir'in Cenâb-ı Hâlid'e karşı "Düşman ne ile muhârebe ederse sen de o sûretle muhârebe et." dediği mervîdir. Bunların hepsi delâlet ediyor ki: Düşmana karşı yapılacak hazırlık düşmanın hâl ve kuvvetinin ihtilâfıyla muhtelif olur…

Sonra Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: (فَانْفِرُوا…جَمِيعًا) Âyet-i kerîmenin burası: (خُذُوا حِذْرَكُمْ) üzerine müteferri' ve ondan maksad ve gāyenin ne olduğunu beyândır; yahud onu mütemmimdir.

(ثُبَاتٍ) zam ve feth ile (ثبة)'nin cem'i olup cemâat-i münferide ma'nâsınadır. Şu hâlde ma'nâ-yı âyet: "Düşmana karşı bölük bölük yürüyünüz, yahud hepiniz birden hücûm-ı umûmîde bulununuz" demek oluyor ki artık bu, ahvâl ve zamanın îcâbına göre teayyün eder.

Şeyh Muhammed Abduh merhûm diyor ki: "Nefer, hurûc ile'l-harbde müsta'meldir; (ثُبَاتٍ) da cemâ'at-i münferide demektir. Bu cemâ'at aded-i mu'ayyen ile mukayyed değildir. (جميعا) dan maksad ale'l-ıtlâk kâffe-i mü'minîndir, ki bu, düşmanın hâline göredir. Askeri sevk ve kumanda etmek de (خُذُوا حِذْرَكُمْ) de dâhildir. Bu mes'elede ekseriyâ tesâhül olunmak ihtimâli olduğu cihetle (خُذُوا حِذْرَكُمْ)'den sonra bunu ayrıca tahsîs ederek: (فَانْفِرُوا ثُبَاتٍ اَوِ انْفِرُوا جَمِيعًا) buyuruluyor. Âyet-i kerîme bize sarâhaten anlatıyor ki: Muhârebeye düşmana mukāvemete ihtiyâc nisbetinde çıkılır; ona göre hareket olunur; ona göre asker sevk olunur. Eğer bölük bölük, sevk olunmak lâzım gelirse o yolda sevk olunur; eğer düşmana mukāvemet efrâd-ı milletin hepsinin meydân-ı harbe sevk olunmalarını iktizâ ederse o zaman da hepsine cihâd farz olur. İşte (اَوِ انْفِرُوا جَمِيعًا) nazm-ı celîlinin ma'nâsı budur.

Daha sonra Şeyh Muhammed Abduh merhûm tefsîrine devâm ile diyor ki: Bu emr-i ilâhîye imtisâl, efrâd-ı

ümmetin hepsinin fünûn-ı harbiyyeyi teallüm ve bil-fiil manevralar icrâ etmek sûretiyle dâimî sûrette bütün milletin **[62]** cihâda hazır bir hâlde bulunmalarına mütevakkıfdır. Milletin bütün efrâdı ta'lîm ve manevralar ile dâimî sûrette cihâda müstaid bir hâlde bulunmadıkça bu emr-i ilâhîye imtisâl etmiş sayılamazlar. Binâenaleyh efrâdın bir kısmını hizmet-i askeriyyeden muâf tutmak şeref değil, belki Cenâb-ı Allah'ın kitâb-ı kerîminde vâcib kıldığı şeyin terkini ibâha etmektir. Şurası hafî olmasın ki düşmanlar ne gibi ta'lîmlerde, ne gibi vesâit-i harbiyyeyi isti'mâl için manevralarda bulunurlarsa müslümanların da o yolda ta'lîm ve manevralar icrâ ederek onları isti'mâlde rüsûh peydâ etmeleri lâzımdır.

Maatteessüf son zamanlarda müslümanlar bu husûsda pek ziyâde batâet göstererek düşmanları alabildiğine ileriye gittiler. Nass-ı *Kur'ânî* mûcebince bu bâbda müslümanların bütün ümem-i garbiyyeye muktedâ-bih olmaları lâzım iken bu derece geri kalmaları ne kadar mûcib-i hacâlettir. Binâenaleyh hükûmet-i İslâmiyye için şu vâcibi bi-nefsihî edâ etmesi lâzım ve farzdır. Hükûmete zahîr ve muîn olması ümmet-i İslâmiyye üzerine vâcibdir…" Evet, insan bu gibi âyât-ı kerîmenin ihtivâ ettiği maânî-i celîle ile müslümanların bugünkü hâlini mukāyese edecek olursa hayrette kalmamak mümkün değildir. Zâten kat'î bir hakîkattir ki: Birkaç asırdan beri müslümanların geçirmekte oldukları, felâket devreleri, mahkûmiyet onların hep hakāik-ı *Kur'âniyye*'den yüz çevirmeleri, o kitâb-ı celîli yalnız namaz ve oruç kitâbı zannetmeleri ahkâm-ı ictimâiyye ve siyâsiyyesine atf-ı ehemmiyet etmemeleri yüzünden vukūa gelmiştir. Eğer müslümanlar [1](وَاَقيمُوا…) emr-i celîli ile namaz üzerlerine nasıl farz ise (… وَاَعِدُّوا لَهُمْ), (خُذُوا حِذْرَكُمْ) emr-i celîli mûcebince düşmana karşı i'dâd-ı kuvvet de öylece farz olduğunu bi-hakkın idrâk etmiş olsalar idi elbette bugün mevki'leri daha başka türlü olurdu.

Fakat, Şeyh Muhammed Abduh merhûmun dediği vechile, bir çok âyât-ı kerîme gibi ümmetin gavâil-i hâriciyyeden ne sûretle masûn ve mahfûz olacağını pek vâzıh bir lisân ile gösteren âyât-ı ilâhiyyenin hükmü de müslümanlar nazarında âdetâ mensî bir hâle gelmesindendir ki: Düşmanlarımızın bütün nazarları memâlik-i İslâmiyye'ye çevrilmiş, o memâlik-i vesîayı taksîm ve bu sûretle İslâm'ı yeryüzünden kaldırmak için pek çok entrikalara mürâcaat etmişler ve bu emellerine kısmen muvaffak da olmuşlardı.

Hamd olsun ki asırlardan beri pûyân olduğu hâb-ı gafletten gözünü açan müslümanlar, bugün askerliği bütün efrâd-ı millete teşmîl ve düşmana karşı mukāvemet için ne lâzım ise kudret-i beşerin vüs'ati yettiği nisbette tevessül etmek lüzûmunu hissetmişlerdir.

Binâenaleyh gerek hükûmet, gerek efrâd-ı millet: (وَاَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ), (يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ) emr-i ilâhîsine imtisâl etmiş oluyorlar, ki bunun mükâfâtını da giriştikleri şu harbden muzaffer ve gālib olarak çıkmalarıdır. Çünkü va'd-i ilâhî bu yoldadır: [2](اِنْ تَنْصُرُوا اللهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ اَقْدَامَكُمْ), [3]وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ (الْمُؤْمِنينَ sadakallâhu'l-azîm.

Aksekili

Ahmed Hamdi

FIKIH

Hilâfiyât:

Üstâd-ı Muhterem İzmirli İsmail Hakkı Beyefendi'nin Takrîrleri:*

AHKÂM-I ŞER'İYYENİN TELAKKĪ OLUNDUĞU BİRİNCİ TARÎK

Lafzın aksâmı: 1) Âmmun ürîde bihi'l-âmm veya hâssun ürîde bihi'l-hâs, 2) Âmmun ürîde bihi'l-hâs, 3) Hâssun ürîde bihi'l-âmm, 4) Delîl-i hitâb – tenbîhü'l-hitâb – tenbîhü'l-hitâbın envâı: Fehva'l-hitâb, lahnü'l-hitâb, – ednâ, a'lâ – mantûk – mefhûm: Mefhûm-ı muvâfık, mefhûm-ı muhâlif (delîl-i hitâb) ma'ne'l-hitâb (kıyâs)

Ahkâm-ı şer'iyyenin telakkī olunduğu üç tarîkten birincisi: Lafızdır. Lafız dört sınıfa ayrılır:

1- Âmmun ürîde bihi'l-âmm veya hâssun ürîde bihi'l-hâs: Umûmiyeti maksûd olan âmm veya husûsiyeti maksûd olan hâs.

2- Âmmun ürîde bihi'l-hâs: Husûsiyeti kasd olunan âmm.

3- Hâssun ürîde bihi'l-âmm: Umûmiyeti kasd olunan hâs.

4- Delîl-i hitâbdır.

Evvelki üç kısım müttefekun-aleyhdir, bu üç kısmın usûl-i şerîatten bir asıl olmasında usûliyyîn ittifâk etmişlerdir. Delîl-i hitâb böyle değildir; onun usûl-i şerîatten bir olmasında ihtilâf vardır.

1) Âmmun ürîde bihi'l-âmm – Lafz-ı âmm olarak zikr olunur, ma'nânın da umûmiyeti maksûd olur. Meselâ: [4](حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ) nazm-ı celîlindeki (خنزير) lafzı, (خنزير الماء) gibi isimde müşterek olan

1 Bakara, 2/43 ve muhtelif âyetler.

2 Muhammed, 47/7.

3 Rûm, 30/40.

* Metin: (وَأَصْنَافُ الْأَلْفَاظِ الَّتِي تُتَلَقَّى مِنْهَا الْأَحْكَامُ… تَحْرِيمُ الضَّرْبِ وَالشَّتْمِ وَمَا فَوْقَ ذَلِكَ) *Bidâyetü'l-Müctehid.*

4 Mâide, 5/3.

bir hayvân-ı bahrîden olmadıkça hınzîr sınıfının kâffesine şâmil olur. Burası müttefekun-aleyhdir. Ancak hınzîr ismi isimde müşterek olan (خنزير الماء)'ye lügaten mi mütenâvildir? Yoksa şer'an mı mütenâvildir?. İşte burası muhtelefün-fîhdir. Bu ihtilâfa mebnî hınzîr ve kelb gibi hayvânlar **[63]** ''hınzîrü'l-mâ', kelbü'l-mâ'" gibi deniz hayvânlarına lügaten veya örfen mütenâvil olmakla kara hayvânları gibi deniz hayvânlarının da eti harâm olup olmaması hakkında ihtilâf hâsıl olmuştur. Eimmeden bir kısmına göre bu isimler lügavîdir, hınzîr ve kelb lafızları hınzîrü'l-mâ' ve kelbü'l-mâ'ya lügaten mütenâvildir, müşterek için umûm vardır. Hınzîr, kelb lafızları iştirâk-i ism ile, kara hınzîrına, kara kelbine şâmil olduğu gibi deniz hınzîrına, deniz kelbine de şâmil olur. Kara hayvânının eti nasıl harâm ise deniz hayvânının eti de öyle harâm olur. Diğer bir re'ye göre kara hayvânı gibi deniz hayvânının da harâm olması için elfâzın lügaten mütenâvil olmayıp şer'an mütenâvil olması lâzımdır. Hınzîr ve kelb lafızları su hınzîrına, su kelbine şer'an mütenâvil değildir. Nitekim İmâm Mâlik hınzîrü'l-mâ' hakkında "Ona siz hınzîr diyorsunuz" demiştir.

Fukahâ-i Hanefiyye'ye göre hayvânât-ı bahriyyeden balık veya balık cinsinden mâadâsı yenmez. İmâm Mâlik'e göre hepsi yenir. Mezheb-i Şâfiî'de de esahh olan böyledir. İmâm Ahmed'e göre timsah, kurbağa, kûsecden mâadâsı yenir.

Nazm-ı celîldeki meyte lafzı lafz-ı âmmun ürîde bihi'l-hâsdır.

Hâssun ürîde bihi'l-hâs – Lafz-ı hâs olarak zikrolunur, ma'nânın da husûsiyeti maksûd olur. Meselâ: "Hurmetü'l-hamr" hadîs-i şerîfinde "hamr" lafzı hâssun ürîde bihi'l-hâsdır. Hamr ancak hamr ıtlâk olunan ma'nâya dâlldir, başka ma'nâlara mütenâvil değildir. Metinde bu misâl zikrolunmamıştır.

Bu iki vecih bir sınıf addolunmuştur.

2) Ammun ürîde bihi'l-hâs – Lafz-ı âmm olarak zikrolunur, fakat ma'nânın husûsiyeti maksûd olur. Meselâ: [1](خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا) nazm-ı celîlindeki (اموال) lafzı cemî'-i emvâle şâmil değildir. Yoksa her nevi' mâldan sadaka almak lâzım gelir idi. Bu ise bi'l-icmâ' bâtıldır. Fi'l-vâki' âyet-i kerîmenin zâhiri âmmun ürîde bihi'l-âmma delâlet ediyor ise de sünnet-i seniyye ile emvâlden bazı emvâlin maksûd olduğu sâbit oluyor. Sünnet-i seniyye vârid olmasaydı, zâhir-i *Kur'ân* mûcebince cemî'-i emvâlden sadaka ahz olunmak lâzım gelecek idi. Sünnet-i seniyye emvâli bazı emvâle tahsîs etmekle emvâl kelimesi âmmun ürîde bihi'l-hâs oluyor, cemî'-i emvâlden sadaka alınmıyor. Bir kısmından kırkda biri, bir kısmından onda biri, bir kısmından yirmide biri alınıyor; mevâşî takdîr olunuyor: Sâimeden yani kırda yayılan hayvândan beş devede bir koyun veya bir keçi, yirmi beş devede iki yaşına girmiş bir deve; sığırda iki yaşına girmiş bir buzağı, kırk koyunda bir koyun, kırk keçide bir keçi ahz olunur.

Ekser-i fukahâya göre bu âyet-i kerîme ile emr olunan sadaka zekâttır. Hasan-ı Basrî'ye göre âyet-i kerîme gazve-i Tebûk'ten geri kalan cemâate mahsûsdur ki onlar, günâhlarını i'tirâf ettiler, tevbekâr oldular, sonra mâllarını peygamberimize arz ettiler. Onun üzerine bu âyet-i kerîme nâzil oldu. Nebiyy-i zî-şân efendimiz hazretleri mâllarından sülüsünü ahz ederek keffâret-i zünûb olmak üzere tasadduk etti.

İbni Rüşd kavl-i evveli tercîh ediyor, "Müslimîn envâ'-ı emvâlin kâffesinde zekâtın vâcib olmamasında ittifâk etmişlerdir" diyor. Artık emvâl lafzı âmmun ürîde bihi'l-âmm olamaz.

Sahîh-i Müslim'de beyân olunduğuna göre sadaka getirenler hakkında peygamberimiz efendimiz hazretleri salât, yani duâ eylerler idi. Bir kere de Ebî Evfâ sadaka getirdi, onun hakkında [2](اللهُمَّ صَلِّ عَلَى آلِ أَبِي أَوْفَى) buyurdular. Nitekim alt tarafda [3](إِنَّ صَلٰوتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ) nazm-ı celîli vârid olmuştur ki "Senin duân onlar hakkında rahmettir, senin duân ile onların nefisleri sâkin ve mutmain olur" demektir.

Hazret-i Ebûbekir es-Sıddîk zamanında mürteddînin bir kısmı âyet-i kerîme ile ihticâc ederek "Peygamberden mâadâsının duâsı bizim için rahmeti, itmi'nân-ı kalbi mûcib olmaz. Bize de zekât vâcib olmaz." demişlerdi. Hazret-i Sıddîk-ı a'zam ehl-i riddet hakkında [4](وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ) âyet-i celîlesinin umûmu ile istidlâl ederek [5](اِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ), [6](وَفِى اَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ) nazm-ı celîlleri mûcebince zekât bâdî-i sükûnet-i kalb için değil, belki fukarânın ihtiyâcını def' için olduğu re'yinde bulunmuşlardır.

* * *

Âmmun ürîde bihi'l-hâs ile âmm-ı mahsûs arasında fark vardır: Âmmun ürîde bihi'l-hâsda âmm zikrolunur, efrâdından birazı kasd olunur; efrâddan ehassı, azı dâhil ve maksûd, çoğu hâriç ve gayr-ı maksûddur. Âmm-ı mahsûsda efrâdın çoğu dâhil ve maksûddur, azı hâriç ve gayr-ı maksûddur. Âmmun ürîde bihi'l-hâs kat'â mecâzdır. Âmmun ürîde bihi'l-hâsda lafız âmmdır. Ma'nâ lafzın bazı medlûlâtı, bazı maânîsidir. Sadaka ahz olunan emvâl sadaka ahz olunmayan emvâlden daha az olmakla nazm-ı celîldeki emvâl lafzı âmmun ürîde bihi'l-hâsdır, yoksa âmm-ı mahsûs değildir.

---

1 Tevbe, 9/103.

2 Müslim, *Sahîh,* Kitâbü'l-Küsûf, 54.

3 Tevbe, 9/103.

4 Bakara, 2/110.

5 Tevbe, 9/60.

6 Zâriyât, 51/19.

3) Hâssun ürîde bihi'l-âmm – Lafz-ı hâs olarak zikrolunur, ma'nâ lafzın medlûlâtından eamm olarak maksûd olur. Meselâ: [1](فَلَا تَقُلْ لَهُمَا اُفٍّ) nazm-ı celîlinde üf zikrolunuyor. Fakat darb, şetm ve sâir üffün fevkinde olanlar kasd olunur. Nazm-ı celîl ile yalnız üf demek menhî değildir, belki darb, şetm ve sâir gûnâ ezâlar da menhîdir.

Tenbîh-i hitâb veya mefhûm-ı muvâfakat hâssun ürîde bihi'l-âmma girer.

Tenbîhü'l-hitâb – Tenbîhü'l-hitâb veya mefhûm-ı muvâfakat mantûkun-bihin hükmünü meskûtün-anh isbât etmektir.

Tenbîhü'l-hitâb iki nevi'dir:

Birincisinde: Meskûtün-anh mantûkun-bihe müsâvî olmaz. Bu da iki vecih ile olur:

[64] Vech-i evvel – Ednâ ile a'lâya hitâb olunur. Ednânın hükmü a'lâya isbât olunur. (فَلَا تَقُلْ لَهُمَا اُفٍّ) nazm-ı celîli tenbîh bi'l-ednâ ale'l-a'lâ bâbındandır. Ednâ olan te'fîf harâm olunca onun mâ-fevkı olan darb ve şetm bi-tarîki'l-evlâ harâm olur. Te'fîf (ednâ) mantûkun-bih, darb ve şetm (a'lâ) meskûtün-anhdir.

Vech-i sânî – A'lâ ile ednâya hitâbdır. A'lânın hükmü ednâya isbât olunur. [2](وَمِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ اِنْ تَاْمَنْهُ بِقِنْطَارٍ يُؤَدِّهِ اِلَيْكَ) nazm-ı celîli tenbîh bi'l-a'lâ a'le'l-ednâ bâbındandır. A'lâ olan kantarı te'diye eden bi-tarîki'l-evlâ ednâ olan bir dinarı te'diye eder. Bir kantarda (a'lâda) emânet sâbit olursa bir dinarda, bir dirhemde (ednâda) bi-tarîki'l-evlâ sâbit olur. Te'diye-i kantâr (a'lâ) mantûkun-bih; te'diye-i dirhem ve dinar (ednâ) meskûtün-anhdir.

Bu ikisine "fehva'l-hitâb" derler. Metinde "tenbîh bi'l-a'lâ ale'l-ednâ" mezkûr değildir. Fehva'l-hitâba kıyâs-ı fehvâ da derler. Nitekim geçen dersde zikrolunmuştur.

İkincisinde: Meskûtün-anh mantûkun-bihe müsâvî olur. Müsâvî ile müsâvîye tenbîh olur. Mantûkun-bihin hükmü kendine müsâvî olan meskûtün-anhe isbât olunur. [3](اِنَّ الَّذِينَ يَاْكُلُونَ اَمْوَالَ الْيَتَامٰى ظُلْمًا) nazm-ı celîli "tenbîh bi'l-müsâvî ale'l-müsâvî" bâbındandır. Âyet-i kerîmede mâl-ı yetîmin ekli mantûkun-bihdir, harâmdır. Hürmeti tasrîh edilmiştir. Mâl-ı yetîmi yakmak, ekl etmeksizin itlâf etmek meskûtün-anhdir, bunlar da harâmdır. Mantûkun-bih (ekl-i mâl-ı yetîm) meskûtün-anhe (ihrâk ve itlâf-ı mâl-ı yetîme) müsâvîdir. Metinde "tenbîh bi'l-müsâvî ale'l-müsâvî" de zikrolunmamıştır. Böylece tenbîhü'l-hitâb üç kısım olur:

1) Tenbîh bi'l-ednâ ale'l-a'lâ: Üf ile darb ve şetm ve emsâline tenbîh gibi.

2) Tenbîh bi'l-a'lâ ale'l-ednâ: Kantar ile dirhem ve dinara tenbîh gibi.

3) Tenbîh bi'l-müsâvî ale'l-müsâvî: Ekl-i mâl ile itlâf ve ihrâk-ı mâla tenbîh gibi.

Tenbîh bi'l-müsâvî ale'l-müsâvîye bazıları lahn-ı hitâb diyorlar. İbni Fûrek lahn-ı hitâbı "Öyle bir muzmerdir ki kelâm onsuz tamâm olmaz" diye ta'rîf ediyor. [4](اَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ فَانْفَلَقَ) nazm-ı celîlinde (فضرب) lafzı, [5](فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ) nazm-ı celîlinde (فافطر) lafzı olmaksızın kelâm tamâm olmaz. Lahn-ı hitâb ile darb, iftâr mehfûm olur. Hazf-i muzâflar lahn-ı hitâb kabîlindendir.

Ednâ – Müterettibün-aleyh olan hükme münâsebeti daha az olandır.

A'lâ – Müterettibün-aleyh olan hükme münâsebeti daha çok olandır.

Mantûk – Mahall-i lafzda lafzın delâlet ettiği ma'nâdır. Te'fîf, ekl-i mâl, te'diye-i kantâr gibi.

Mefhûm – Lafzın mahall-i lafızda olmaksızın delâlet ettiği ma'nâdır. Üffün medlûlü olan darb ve şetm, kantarın medlûlü olan dinar, ekl-i mâlın medlûlü olan itlâf-ı mâl, sâimenin muhâlifi olan gayr-ı sâime gibi.

Mefhûm iki kısımdır: 1) Mefhûm-ı muvâfık, 2) Mehfûm-ı muhâlif.

Mehfûm-ı muvâfık – Mantûkun-bihin hükmüne muvâfık olan meskûtün-anhdir. Mütekellimîn mesleği üzere yazılan usûl-i fıkıh kitaplarındaki, Şâfiiyye ve Mâlikiyye usûliyyîni indinde delâlet iki kısımdır: Delâlet-i mantûk, delâlet-i mefhûm. Hanefiyye usûliyyîni indinde, fukahâ mesleği üzere yazılan usûl-i fıkıh kitaplarındaki delâlet-i ibâre, delâlet-i işâre, delâlet-i iktizâ Şâfiiyye, Mâlikiyye usûliyyîni indinde mantûk bâbındandır. Delâlet-i ibâre: Mantûk-ı sarîh, delâlet-i işâre: Mantûk-ı gayr-ı sarîh gayr-ı maksûd, delâlet-i iktizâ: Mantûk-ı gayr-ı sarîh maksûddur. Delâlet-i nass da: Mehfûm-ı muvâfakattır.

Mehfûm-ı muhâlif – Mantûkun-bihin hükmüne muhâlif olan meskûtün-anhdir. Buna (**Delîl-i hitâb**) derler. Yakında zikrolunacaktır.

Kıyâs-ı şer'îye İbni Fûrek (**Ma'ne'l-hitâb**) diyor.

Bu hâlde hitâb dört nevi'dir: 1) Fehva'l-hitâb, 2) Lahnü'l-hitâb, 3) Delîlü'l-hitâb, 4) Ma'ne'l-hitâb. Ma'ne'l-hitâba ma'kūlü'l-asl da denir, asıl kitâb, sünnet icmâ'dır.

TESETTÜR MES'ELE-İ MÜHİMMESİ HAKKINDA

Meşîhat-i Celîle-i İslâmiyye taraf-ı ulyâsından Dâhiliye Nezâret-i aliyyesine yazılan tezkire-i sâmiye-i hazret-i Meşîhat-penâhî sûretidir:

"Nisvân-ı İslâm'ın şer'-i şerîf-i Ahmedî'nin ta'yîn eylediği dâire-i münciyede tahaddür ve ismet-i İslâmiyye

1 İsrâ, 17/23.
2 Âl-i İmrân, 3/75.
3 Nisâ, 4/10.
4 Şuarâ, 26/63.
5 Bakara, 2/184.

ile gayr-ı kābil-i te'lîf hâlâttan tahazzür ile Dîn-i Mübîn-i Muhammedî'nin mehâsin-i ahlâkı ne derecelerde te'mîn eylediğine birer timsâl-i zî-hayât olmaları vecâibden iken bir müddetten beri tarz-ı tesettür-i nisvân cidden teessüfe şâyân bir hâl iktisâb etmiş ve bazı ecnebî mekteplerinde İslâm kızlarının erkekler arasında gayr-ı mestûr gezdikleri ve bazı mahallerde açık saçık bir takım eğlencelere iştirâk eyledikleri kemâl-i teessüfle haber alınmaya başlamış olup nezd-i âlîlerinde müstağnî-i beyân olduğu üzere bakā-yı cem'iyyât i'tilâ-yı ahlâkıyyât ile hâsıl ve bir kavimde cevher-i ahlâk tatarruk-ı fesâddan ne derece mahfûz olursa o kavim için o nisbette muhâfaza-i mevcûdiyyet kābil olduğuna ve umûr-ı dîniyye ve ahlâkıyyede mübâlâtsızlığa karşı müsâmaha bu hâlin i'tiyâd derecesine vusûlünü intâc edeceği cihetle kat'iyyen tecvîz olunamayacağına binâen âdâb-ı metîne-i İslâmiyye ve ahlâk-ı fâzıla-i milliyyemize münâfî ve teessüfât-ı azîmeyi bâdî olan sâlifü'z-zikr hâlât-ı meşhûde ve mesmûaya karşı tedâbîr-i serî'a ittihâzı vücûbu derkâr olmakla cihâd fî-sebîlillâh için binlerce evlâd-ı vatanın ma'rekelerde kanlarını, canlarını fedâ eylediği bir sırada böyle kahr-ı ilâhîyi istilzâm edecek ve kulûb-ı mü'minîni dâğdâr eyleyecek hâllerde bulunan nisvân ile bunlara müsâade ve müsâmaha eden velîleri hakkında hâl ve hareketlerinin efkâr-ı umûmiyye-i İslâmiyye'de hâsıl eyleyeceği te'sîr-i elîm ve ahlâk-ı nezîhe-i milliyyeye îrâs edeceği zarar-ı azîm ile mütenâsib muâmele-i şedîde icrâsı zımnında iktizâ-yı hâlin îfâsına himem-i celîle-i nezâret-penâhîlerinin masrûf buyurulması mütemennâdır efendim."

8 Şa'bân 1333 8 Haziran 1331 (*Cerîde-i İlmiyye*)

Matbaa-i Âmedî H. Eşref Edib

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur.
Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (80), altı aylığı (45) kuruşdur.

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde Dâire-i Mahsûsa

İhtârât
Abone bedeli peşindir.

Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.

Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması lazımdır.

Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması ricâ olunur.

Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

Dînî, felsefî, ilmî, edebî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

اتبعون اهدكم سبيل الرشاد | Başmuharrir Mehmed Âkif | Sâhib ve Müdîr-i Mes'ûl Eşref Edib | والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم

2 Eylül 1915 | 22 Şevval 1333 | Perşembe | 20 Ağustos 1331 | Cild: 14 - Aded: 347

TEFSÎR-İ *KUR'ÂN-I KERÎM*

MUKADDİME

KUR'ÂN'IN YEDİ HARF ÜZERİNE NÜZÛLÜ BAHSİ

Şurası bilinmelidir ki bâlâda zikrolunan ehâdîs-i şerîfeden maksad *Kur'ân*'ın, lügāt-ı Arab'dan her hangi biriyle tilâveti câiz olduğunu beyân etmek demek değildir. Böyle bir tevcîhi ehl-i ilimden hiçbiri dermiyân etmemiştir. Çünkü Kitâb-ı Kerîm'in süver ve âyâtı, kelimât ve hurûfu rivâyât-ı sahîha-i sâbite ile taayyün etmiş olduğundan hiçbir kimse, Resûl aleyhisselâmdan sudûru sâbit ve muhakkak olmayan bir vech ile *Kur'ân*'ı tilâvet etmek hakkını hâiz değildir. *Kur'ân*'ın sıhhat-i tilâvetinde ve her hangi bir sûretle tecvîz-i edâsında medâr-ı isnâd Cenâb-ı Resûl'den rivâyet-i sahîhaya iktirân keyfiyyeti olunca sahîh, şek ve tereddüdden ârî bir sûrette sübûtu derkâr olan bir kırâatten inhirâf edip, lügāt-ı fasîhadan olsa da, lügāt-ı sâire ile tilâvet hiçbir vechile makrûn-ı cevâz olamaz.

Bu bahisde yine nazar-ı dikkatten dûr tutulamayacak diğer bir cihet daha vardır ki o da bir takım kimselerin hurûf-ı seb'adan murâd kırâât-ı seb'a-i meşhûre olduğu zan ve zehâbını beslemekte olmasıdır. Ulemâ-yı *Kur'ân*'dan bir çoğu bu zannı tahtie ediyorlar.

Ebû Şâmme diyor ki: Bir takım kimseler sâlifü'z-zikr hadîs-i şerîfden murâd el-yevm mevcûd olan kırâât-ı seb' olduğunu zan ve tevehhüm ediyorlar ise de bu, bil-cümle ehl-i ilmin icmâına muhâlifdir. Böyle bir tevcîh olsa olsa bazı cehelenin mahsûl-i ihtirâı olabilir.

Ebûbekir bin el-Arabî ve sâire diyorlar ki: Kırâât-ı seb'a-i meşhûrenin cevâzı esâsen müteayyin değildir ki diğer kırâatlerin adem-i cevâzına bir sebeb teşkîl edebilsin.

Mekkî de diyor ki: Nâfi' Âsım gibilerin kırâati hadîsde beyân edilen ahruf-ı seb' miyânına dâhil olduğunu zannedenler pek büyük hatâ ederler. Çünkü bu tarz-ı telakkī kabûl edildiği takdîrde kurrâ'-i seb'anın gayrı eimmeden mervî olup da hatt-ı Mushaf'a muvâfık olan kırâatlerin *Kur'ân* olmaması îcâb eder ki bu, hatâ-yı azîmdir. Çünkü eimme-i mütekaddimînden Ebî Ubeyd Kasım bin Selâm, Ebî Hâşim-i Sicistânî, Ebî Ca'fer et-Taberî ve İsmail el-Kādî gibi kırâatleri tasnîf eden zevât kurrâ'-i seb'aya nisbet olunan kırâatlerin ez'âfına bâliğ olacak vücûh-ı kırâ'at zikretmişlerdir.

Esâsen târîh-i hicrîden iki yüz senesi bidâyetinde halk Basra'da Ebû Amr Yakub, Kûfe'de Âsım ve Hamza, Şam'da İbni Âmir, Mekke'de İbni Kesîr, Medîne'de Nâfi' kırâatlerini kabûl etmiş ve bu yerlerde tarz-ı tilâvet bu cereyanı ta'kīb edip gitmiş idi. Üç yüz senesi bidâyetlerinde **[66]**[1] İbni Mücâhid Yakub'un nâmını tayyederek Kisâî'yi onun yerine ikāme etti. Eimme-i kırâ'at miyânında kendilerinden daha muktedir ve mütemeyyiz, yahud kendi derecelerinde daha bir çok zevât bulunduğu hâlde turuk-ı tilâvetin kurrâ'-i seb'a-i meşhûreye kasr edilmesinin sebebine gelince, eimme-i kırâ'attan rivâyet edenlerin mikdârı hakīkaten pek çok olmakla beraber halkta himmetlerin tedennîsi vücûh-ı kırâ'ati, hatt-ı Mushaf'a

[1] Sehven "66"ıncı sayfa yerine "67" neşredilmiş, 348. sayının 80. sayfasında tashih edilmiştir.

muvâfık olmak şartıyla, hıfzı kolay ve bi'n-nisbe mazbût olanlara hasr ve tahsîs mecbûriyetini hissettirmeye başladı. Binâenaleyh esâtize-i *Kur'ân* sika ve emânetle kesb-i iştihâr etmiş, kırâat ve ta'lîm-i *Kur'ân* vâdîsinde medîd bir hayat geçirmiş olan zevâtı tedkīk ve tetebbu' ederek her beldeden bir imâm intihâb etmekle beraber diğer eimmeye âid kırâatlerin naklini, hattâ Yakub, Ebî Ca'fer, Şeybe ve emsâli eimmeye âid kırâatlerin tedâvülünü ihmâl etmediler.

Karâb *Şâfî*'de diyor ki: Yalnız kurrâ'-i seb'anın kırâatleri kabûl edilerek diğerlerinin terk ve ihmâl edilmesi hakkında hiçbir eser ve sünnet yoktur. Bu fikrin menşei müteahhirînden bazılarının cem' etmiş oldukları kırâatlerin mazhar-ı revâc olması üzerine bu kırâatlere diğerlerinin ilâvesi câiz olamayacağına dâir halkta bir zan ve zehâb tevellüd ediyormuş olmasından ibârettir. Hakīkat-i hâlde ise ulemâ-yı İslâm'dan böyle bir fikre zâhib olan hiçbir kimse yoktur.

İtkān'da İmâm İbnü'l-Cezerî'den nakl olunuyor ki: Lisâna ve mesâhif-i Osmâniyye'den birine, velev ihtimâl sûretinde olsun, tevâfuk eden ve senedi sahîh olan bir kırâat reddi câiz ve inkârı helâl olmayan kırâatlerden ma'dûddur ve böyle bir kırâat-i *Kur'ân*'ın medâr-ı nüzûlü olan ve gerek eimme-i seb'a, gerek eimme-i aşere, gerekse sâir makbûlü'l-kırâ'a eimmeden mervî olsun, nâs için vâcibü'l-ittibâ' bulunan hurûf-ı seb'a idâdına dâhildir. Erkân-ı selâsesinden biri muhtel olan kırâate ise zaîf, şâz, yahud bâtıl ıtlâk olunur, dedikten ve daha bir takım ifâdât serd ettikten sonra "Mezheb-i selef bu merkezde olup içlerinden hiçbiri bunun hilâfını iltizâm ettiği ma'lûm değildir." demiştir.

Süyûtî *İtkān*'da diyor ki: İbnü'l-Cezerî bu bahsi cidden pek mükemmel bir sûrette tedkīk ve muhâkeme etmiştir. Onun beyânât-ı vâkıfânesinden istihsâl ettiğim netîce şudur ki kırâat birkaç nev'e inkısâm etmektedir:

1) Tevâtür: Kizb üzerine ittifâkları mümkün olmayan bir cemâatin silsile-i nihâiyyeye kadar aynı şerâitle naklettikleri kırâatdir ki ağleb-i kırâ'at bu merkezde cereyan etmiştir.

2) Meşhûr: Senedi sahîh olup da tevâtür derecesine vâsıl olmayan ve muktezâ-yı lisâna, resm-i hatta muvâfık bulunan, inde'l-kurrâ' hâiz-i iştihâr olmakla beraber galat ve şâz addedilmeyen kırâattir. Eimme-i seb'adan muhtelif tarîklerle rivâyet edilen ve bazı râvîler rivâyet ettiği hâlde diğerleri tarafından rivâyet edilmeyen kırâatler bu nev'e misâl teşkîl edebilir.

3) Âhâd: Sahîh olup da resm-i hatta, muktezâ-yı lisâna muhâlif bulunan veyahud iştihâr ve tedâvül etmemiş olan kırâattir.

4) Şâz: Senedi sahîh olmayan kırâattir.

5) Mevzû': Yani kizbe nisbet olunan kırâatlerdir. Huzâî'nin kırâatleri gibi. Sonra Süyûtî diyor ki:

Altıncı bir kırâat da benim hâtırıma lâyih oldu ki o da: Alâ-vechi't-tefsîr ziyâde edilen kırâatlerdir. İbnü'z-Zübeyr'in[1] وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ اُمَّةٌ يَدْعُونَ اِلَى الْخَيْرِ وَيَاْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ (عَنِ الْمُنْكَرِ – ويستعينون بالله على ما اصابهم İbni Abbâs'ın[2] لَيْسَ (عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ – فى مواسم الحج kırâatleri gibi.

Alt tarafta da İbnü'l-Cezerî'nin şu sözlerini nakl ve rivâyet ediyor: Ulemâ-yı selef bazen kırâatler miyânına, îzâh ve tefsîr maksadıyla, bazı şeyler de serd ve idhâl ederler idi. Çünkü onlar Nebî aleyhi's-selâmdan *Kur'ân* olarak telakkī ettikleri şeylerin mâhiyetleri müteayyin ve binâenaleyh iltibâs mahzûrundan vâreste bulunduğunu kat'iyyen biliyorlar idi. Hattâ bazen ilâve ettikleri cümleleri âyât-ı *Kur'âniyye* miyânında tedvîn bile ederler idi. Süyûtî bilâhare* Zerkeşî'nin *Burhân*'daki şu sözlerini hikâye etmektedir: *Kur'ân* ile kırâatler iki hakīkat-i mütegāyeredirler. *Kur'ân*, beyân-ı ahkâm ve i'câz maksadıyla Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellem üzerine nâzil olmuş olan vahiyden, kırâatler ise zikr olunan vahye âid elfâzın harflere veyahud harflerin teşdîd, tahfîf ve sâire misillü keyfiyyâtına müteallık ihtilâftan ibârettir.

Buraya kadar serd ettiğimiz ifâdâttan münfehim olur ki *Kur'ân*'ın yedi harf üzerine nüzûlünden maksad, bazılarının zannettiği gibi Nâfi', İbni Kesîr, Ebû Amr[3] el-Basrî, İbni Âmir ed-Dımeşkī, Âsım, Hamza ve Kisâî'den mervî olan kırâât-ı seb'-i meşhûre değildir. Çünkü bunlardan başka bir takım kırâatler daha var ki sıhhat ve fesâhat i'tibârıyla zevât-ı müşârun-ileyhimin kırâatlerinden dûn bir mertebede değildir. Maamâfîh kırâât-ı seb'in şu isimlerini zikr u ta'dâd ettiğimiz zevâta mensûb olduğu tam bir icmâ' ile sâbit ve muhakkak değildir. Çünkü ulemâ-i kırâ'attan bazıları Kisâî'yi bu miyândan tayy ve onun yerine Yakub'u ikâme ediyorlar.

Bir de görüyoruz ki bu yedi zâttan tilmîzleri bazı harfler rivâyet ediyorlar ki bu rivâyetler de fi'l-cümle ihtilâf şâibesinden âzâda kalamıyor. **[67]** Bazılarından iki zât rivâyet ettiği hâlde diğerlerinden daha fazla zevât rivâyet ediyor. Gerek Kurrâ, gerek sâir zevâttan rivâyet ve tabakāt-ı tâliyye ricâli tarafından ahz u telakkī edilmiş olan sâir kırâatler arasında mevcûd ihtilâfâtın mevki'leri kütüb-i kırâ'atte mazbût ve müdevvendir.

Hülâsa, kırâât-ı seb' zevât-ı müşârun-ileyhime nisbet edilmekle beraber bir imâmın telâmîzi ondan rivâyet ettikleri bir kırâatte ihtilâfdan kurtulamadıkları daima

---

1 Âl-i İmrân, 3/104; altı çizili kısım âyetten değildir.

2 Bakara, 2/198; altı çizili kısım âyetten değildir.

* *el-İtkān.* Cüz'-i evvel. Sahîfe 100.

3 Metinde "Ömer" yazılmıştır.

görüle gelmektedir. Buna bir misâl olmak üzere Âsım'ın tilmîzleri Hafs ile Şu'be'yi ele alalım. Görürüz ki Şu'be ekser-i mevâzi'de elifi imâle etmekte olduğu hâlde arkadaşı Hafs [1](وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللهِ مَجْرٖيهَا وَمُرْسٰيهَا) âyet-i kerîmesindeki (مَجْرٖيهَا)'dan başka hiçbir yerde imâleyi kabûl etmiyor. Bazen de oluyor ki kırâât-ı seb' ashâbından bir kısmı kelimede ittifâk ediyor da diğerleri muhâlif kalıyor. Ez-cümle Kûfiyyûn'dan Âsım, Hamza, Kisâî (تسائلون) lafzını tahfîf-i sîn ile kırâat ettikleri halde ricâl-i seb'dan diğerleri müşedded okuyorlar. Kezâlik Hamza ile Kisâî sûre-i A'râf'dan (رشد) kelimesini diğerlerine muhâlif olarak râ ve şının fethiyle kırâat etmektedirler. Bu kabîlden olarak Ebû Amr el-Basrî sûre-i Kehf'de (رشد) kelimesini fethateyn ile okumak husûsunda münferid kalmıştır. Netîce-i kelâm eimme-i *Kur'ân*'dan mervî olan kırâatler min külli'l-vücûh mütebâyin veya mütevâfık olmayıp ittifâk ettikleri yerler olduğu gibi muhtelif bulundukları mevzi'ler de vardır.

Bazen imâmın telâmîzi arasında hurûf i'tibârıyla bir dereceye kadar ihtilâf husûle geldiği gibi eimme-i seb'adan birinin tilmîzinin kırâat ettiği harfin, râvîsi bulunduğu imâmın gayrı bir imâmın sûret-i kırâ'atine tevâfuk ettiği de vardır. Nitekim Hafs, Kisâî'nin tilmîzi olduğu hâlde imâle husûsunda Hamza ile mutâbık kalmıştır.

Netîce-i kelâm eimme-i seb'adan olsun, ulemâ-yı kırâ'atin usûl ve meslek-i kırâ'atlerini istiksâ etmiş oldukları eimme-i sâireden bulunsun, kurrâ' arasında ihtilâf vukūa gelmiştir. İhtilâfât-ı vâkıa ise, ifâdât-ı sâlifeden müstebân olduğu vechile, ya muayyen ve ma'dûd bazı harflere, yahud mahdûd hey'ât ve terâkîbe râci' bulunmaktadır. Ulemâ-yı kırâ'at beyne'l-kurrâ' medâr-ı ihtilâf olan nikâtı ebvâb-ı âtiyyeye hasr etmişlerdir:

1) Teşdîd, tahfîf;

2) Med, kasr;

3) İdgām, izhâr

4) Nakl, terk;

5) Tahkīk, teshîl;

6) Fetha ile kesre, cer ile nasb, cezm ile ref', zam ile fetha gibi gayr-ı mütecânis harekât arasında mübâdele;

7) İmâle, taklîl-i feth.

İşte kırâatlerdeki ihtilâfın başlıca mahall-i vukūu şu serd olunan vücûh-ı seb'adan ibârettir. Meselâ bir harf teşdîd ile kırâat edilmekte iken gayrı harfin tahfîf ile kırâat edildiği, eimmeden biri bir harfi bir yerde teşdîd ile kırâat ettiği hâlde aynı imâmın diğer bir mahalde o harfi tahfîf ile tilâvet ettiği görülüyor. Med, kasr, idgām, izhâr ve sâire hakkında da ihtilâfât-ı vâkı'a bu şekilde cereyan etmiştir.

Bu sebebden nâşîdir ki kırâatlerin vücûh-ı seb'a-i meşhûreye hasr edilebilmek şöyle dursun, eimme-i seb'adan her birine rivâyet-i vâhidenin tahsîsi bile kābil olamamış ve her birine müteaddid râvîler, rivâyetler nisbet edilmiştir. Şu kadar var ki bu rivâyetler ne kadar çok olursa olsun aralarındaki fark ve ihtilâf sâlifü'l-beyân yedi bâbın hâricine çıkmamaktadır.

Şu ahvâl isbât ediyor ki ahruf-ı seb'dan maksad kırâât-ı seb' olsaydı, Mekkî'nin dediği gibi, *Kur'ân*'da eimme-i sâireden mervî ve hatt-ı Mushaf'a muvâfık olup da kırâât-ı seb'aya muhâlif bulunan kırâatlerin vücûd-pezîr olamaması îcâb ederdi. Böyle bir muhâkeme ise hatâ-yı mahzdır. Çünkü eimme-i mütekaddimînden* Ebî Ubeyd, Ebî Hâtem-i Sicistânî, Ebî Ca'fer et-Taberî, İsmail el-Kādî gibi fenn-i kırâ'at hakkında musannefât-ı mühimme vücûda getirenler kurrâ'-i meşhûre miyânında bu yedi zâtın ez'âfına bâliğ olacak zevâtın esâmîsini sebt-i sahîfe-i beyân etmişlerdir.

Bizim bu bâba tealluk eden ehâdîsden anladığımız ma'nâ budur.

Ehâdîs-i mebhûsenin şerh ve beyânına âid daha bir takım sözler var ki makām-ı muallâ-yı risâlete karşı irtikâbı revâ görülemeyecek hatîâttan, Kureyş'in sâha-i feyyâz-ı irfân ve belâğatinde ser-ber-âverde-i zuhûr olmuş, Kabîle-i Benî Sa'd'ın âgūş-ı ihtimâmında perveriş bulmuş olan Muhammed bin Abdillah sallallâhu aleyhi ve sellemin rif'at-i menzilet-beyân ve belâğatıyla aslâ kābil-i te'lîf olamayacak tefevvühâttan oldukları bâdî-i nazarda nümâyân olduğu hâlde tarafdârânı bir takım eblehâne te'vîllerle bunlara bir şekl-i ma'kūkiyyet verebilmek için bir çok külfet ihtiyâr etmişlerdir. Bu kimselerde biraz dirâyet ve fetânet olsa sözlerinin hakīkate ne derece mübâyin olduğunu, bu gibi mütâlaât-ı şahsiyyenin ünvân-ı nâtıkiyyeti (انا افصح من نطق بالضاد) sâniha-i tahdîskârîsiyle müveşşah olan Nebiyy-i Arabî'nin rûh-ı pâkini nasıl müteezzî edeceğini pek güzel takdîr ederlerdi. Bu tarzda serd edilen akvâle bir misâl olmak üzere şunları zikredelim: Bazı kimseler *Kur'ân*'ın ahruf-ı seb' üzere nüzûlü bahsinde adedin mefhûm-ı hakīkīsi olmadığını iddiâ ediyorlar. Fakat bunlar ânifen rivâyet edilen hadîs-i *Buhârî*'de adedin sarîh bir sûrette irâde edildiğini düşünemiyorlar. Diğer bazıları da bu bâbda vârid olan ehâdîsi müteşâbih olduğu ve ma'nâsı anlaşılmasa da îmân vâcib bulunduğunu **[68]** dermiyân ediyorlar. Ve hellümme cerran [ve benzeri]. Erbâb-ı mütâlaa beyânât-ı sâlifemizi nazar-i im'âna alarak rûh-ı maksada külliyyen münâfî olan bu gibi safsatalara atf-ı nazar-ı ehemmiyet etmemelidirler.

Mütercimi: Mehmed Şevket **Abdülaziz Çâviş**

[1] Hûd, 11/41.

* *İtkān,* Cüz'-i evvel sahîfe 101

FIKIH

Hilâfiyât:

Üstâd-ı Muhterem İzmirli İsmail Hakkı Beyefendi'nin Takrîrleri:*

EMİR VE NEHİY BAHSİ

Elfâzın fiil ve terki– Emrin sîgası olup olmadığı– Nehyin sîgası olup olmadığı– Şâriin ihbârı inşâdan müekkeddir–Emir hakkındaki mezâhib-i muhtelife– Nehiy sîgası hakkındaki mezâhib-i muhtelife.

Elfâzın ya fiili, yahud terki matlûb olur. Çünkü bir işin iki ciheti vardır: Yapılmak, yapılmamak. Yapılmak ciheti fiil, yapılmamak ciheti terktir.

Fiil yapılması taleb olunan lafız ya inşâ yani emir sîgasıyla, yahud emir kasd olunan ihbâr sîgasıyla vârid olur.

Emrin Sîgası

Emrin sîgası bulunup bulunmamasında ihtilâf etmişlerdir. Cumhûra göre: Emrin bir sîgası vardır, lügatte o sîgaya mevzû'dur, sîga fiil iktizâ eder. Emir sîgası: (if'al=-yap) ve nazâiridir. Sus ma'nâsına gelen sah gibi isim fiiller sîga makāmına kāim olur.

Eş'ariyye'ye göre: Emrin sîgası yoktur. İbni Rüşd "bi-sîgati'l-emr" demekle cumhûrun mezhebini kabûl etmiş olduğunu beyân ediyor.

Emir sîgasıyla fiili matlûb olan elfâz: (اقيموا، وآتوا، فاكتبوا), nazm-ı celîlleri gibi ki (اقيموا، وآتوا، فاكتبوا) lafızları emir sîgasıyla vârid olmuştur.

Emir kasd olunan haber sîgasıyla fiili taleb olunan elfâz: [1](وَاَحَلَّ اللهُ الْبَيْعَ), [2](كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ), [3](وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ), [4](وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ) nazm-ı celîlleri gibi ki burada (احلّ), (كتب) lafızları mâzî sîgasıyla; (يتربصن), (يرضعن) lafızları muzâri' sîgasıyla; yani her ikisi haber sîgasıyla vârid olmuş ise de, bu sîgalardan emir maksûddur.

Nehyin Sîgası

Nehyin sîgası bulunup bulunmamasında emirde olduğu gibi ihtilâf vardır. Cumhûra göre: Nehyin bir sîgası vardır, lügatte o sîgaya mevzû'dur, sîga terk iktizâ eder.

Nehiy sîgası: (لاتفعل) = "yapma" ve nezâiridir. Yasak ma'nâsına gelen (مه) gibi isim fiiller bu sîga makāmına kāim olur. Eş'ariyye'ye göre: Nehyin sîgası yoktur. İbni Rüşd burada da cumhûr ile beraberdir.

Terki matlûb olan lafız ya nehiy sîgasıyla veya nehyi maksûd olan haber sîgasıyla vârid olur.

Nehiy sîgasıyla terki matlûb olan elfâz: [5](وَلَا تَكْتُمُوا), [6](لَا تَأْكُلُوا الرِّبٰوا), [7](وَلَا تَقْتُلُوا), (الشَّهَادَةَ) nazm-ı celîlleri gibi ki (لاتكتموا، لاتأكلوا، لاتقتلوا) lafızları nehiy sîgasıyla vârid olmuştur.

Nehiy kasd olunan haber sîgasıyla terki taleb olunan elfâz [8](وَحَرَّمَ الرِّبٰوا), [9](وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَكْتُمْنَ) nazm-ı celîlleri gibi ki burada (حرّم، ولا يحلّ) lafızları mâzî ve muzâri' menfî sîgalarıyla, yani her ikisi ihbâr sîgasıyla vârid olmuş ise de bu sîgalardan nehiy maksûddur.

Böylece bir hükm-i şer'îyi ifâde eden lafızlar ya haber, yahud inşâ olur.

Şâriin İhbârı İnşâdan Müekkeddir

Şâriin ihbârı inşâdan daha müekked olur. Çünkü ihbâr vücûda daha ziyâde delâlet eder. İhbârda muhberun-bih bulunmaz ise şâriin kizbi lâzım gelir. Fakat inşâda me'mûrun-bih bulunmaz ise şâriin kizbi lâzım gelmez. Me'mûrun-bihin vücûdunda mübâlağa kasd olunursa me'mûrun-bih mecâzen haber sîgasıyla îrâd olunur. Artık isbâtlar emirden, nefiyler nehiyden mücâz olur.

Emir Hakkındaki Mezâhib-i Muhtelife

İbni Rüşd emir hakkındaki mezâhib-i muhtelifeden ancak üçünü beyân ediyor: Elfâz şu sîgalar ile vârid olduğu zaman elfâz ile fiili taleb etmek. 1) Vücûba mı haml olunur? 2) Yoksa nedbe mi? 3) Yoksa vücûb ve nedbden birine delâlet edinceye kadar tevakkuf mu olunur? Bu üç mezhebi beyân ettikten sonra "Bu husûsdaki ihtilâf usûl-i fıkıh kitaplarında mezkûrdur" diyor. Bu ciheti îzâh edelim.

Emir hakkındaki mezâhib muhteliftir:

[69] 1- Emir sîgası yalnız vücûbda hakīkattir: Karîneden hâlî olan emir sîgası fiili işleyen sevâba, terk eden ikāba müstahak olmak sûretiyle fiili talebe delâlet eder. Cumhûrun mezhebi budur. İbnü'l-Hâcib, Beyzâvî bu mezhebe "Mezheb-i sahîh" diyorlar. Râzî de bu mezhebe "Mezheb-i hak" diyor. Cüveynî de mezheb-i Şâfiî de böyle olduğunu beyân ediyor.

2- Emir sîgası yalnız nedbden hakīkattir: Karîneden hâlî olan emir sîgasından fiili işleyen sevâba müstahak olmak, fakat işlemeyen ikāba müstahak olmamak sûretiyle fiilin matlûb olduğu anlaşılır. Ebû Hâşim'in, âmme-i Mu'tezile'nin, fukahâdan bir cemâatin mezhebleri budur, Şâfiî'den bir rivâyet de böyledir.

---

* Metin: (وَهَذِهِ إِمَّا أَنْ يَأْتِيَ الْمُسْتَدْعَى...فِيهِ الخِلافُ المَذْكورُ ايضًا) *Bidâyetü'l-Müctehid.*

1 Bakara, 2/275.
2 Bakara, 2/183.
3 Bakara, 2/228.
4 Bakara, 2/233.
5 Bakara, 2/283.
6 Âl-i İmrân, 3/130.
7 Nisâ, 4/29.
8 Bakara, 2/275.
9 Bakara, 2/228.

Bu iki mezhebe göre emir sîgası karîneye makrûn olur ise karîne emir sîgasını mevzû' olduğu ma'nâ-yı hakīkīden men' eder. Sîga, diğer ma'nâlara delâlet eder. Mezheb-i evvele göre emir sîgası vücûbdan başka ma'nâya, mezheb-i sânîye göre nedbden başka ma'nâya karîneye göre delâlet eder.

3- Emir sîgası ibâhada hakīkattir: Karîneden hâlî olan emir sîgası tahyîre delâlet eder. Fâil fiili işlemek, işlememekte muhayyer olur. Fâiline sevâb, târikine ikāb lâzım gelmez. Bazı ashâb-ı Mâlik'in mezhebi budur. Bu mezhebe göre de emir sîgası karîneye makrûn olursa karîne sîgayı ma'nâ-yı hakīkīden çıkarır, Sîga ibâhadan başka bir ma'nâya delâlet eder.

4- Emir sîgası vücûb ile nedb ma'nâları beyninde iştirâk-i lafzî ile müşterektir: Emir sîgası karâinden hâlî olursa vücûb ile nedbin hangisi maksûd olduğu anlaşılamaz, tevakkuf olunur. Fiili terk eden muâkab olur veya mülevvem olur diye hüküm olunamaz. Ancak karîne ile emir sîgası vücûba veya nedbe delâlet eder. Fiili terk eden muâkab veya mülevvem olur. Şâfiî'den bir rivâyet böyledir.

5- Emir sîgası vücûb, nedb, ibâha ma'nâları beyninde iştirâk-i lafzî ile müşterektir: Emir sîgası karâine makrûn olmadıkça ma'nâ-yı maksûd anlaşılamaz, tevakkuf olunur. Fiili terk eden muâkab olur, mülevvem olur; muâkab ve mülevvem olmaz diye hüküm olunamaz. Bu maânî-i selâseden biri ancak karîne ile anlaşılır. Bu mezhebe zâhib olanı ale't-ta'yîn göremedim.

6– Emir sîgasının ma'nâ-yı mevzû'un-lehinde tevakkuf olunur. Ma'nâ-yı hakīkīsi vücûb mudur? Nedb midir? Yoksa iştirâk-i lafzî ile vücûb ve nedb ma'nâları beyninde müşterek midir? Buraları karînesiz anlaşılamaz. Bu mezhebi Sadeddin *Telvîh*'de Gazzâlî'den ve muhakkıkînden bir cemâatten hikâye ediyor.

7- Vücûb, nedb, ibâha, tehdîd ma'nâları beyninde iştirâk-i lafzî ile müşterektir. Emir sîgası karîneden hâlî olursa bu ma'nâlara muhtemil olur. İhtimâl ma'nâ-yı maksûd tebeyyün edinceye kadar tevakkufu îcâb eder. Ma'nâ-yı mevzû'un-lehi ta'yîn husûsunda tevakkuf yoktur. Çünkü iştirâk-i lafzî ile zikr olunan maânî-i erba'a beyninde müşterektir. Belki isti'mâl zamanında maânî-i erba'adan birini, ma'nâ-yı maksûdu ta'yîn husûsunda tevakkuf olunur, karîne ile maânî-i erba'adan biri maksûd olur. Bu mezhebi Sadeddin İbni Süreyc'den nakl ediyor.

8- Emir sîgası vücûba mı mevzû'dur? Yoksa nedbe mi mevzû'dur? Bu husûsda tevakkuf olunur. Eş'arî ile Kadı Bâkıllânî'nin mezhebleri budur. Bazılarına göre Eş'arî ile Bâkıllânî'nin tevakkufları emir sîgasının vücûba veya nedbe mevzû' olmak husûsunda değildir. Belki emir sigasının hangi ma'nâda hakīkat olmasındadır. Bu iki zât emir sîgasının hangi ma'nâda hakīkat olduğunu bilmezler imiş.

9- Emir sîgası vücûb ile nedb beyninde müştereki olan ma'nâya mevzû'dur, bu kadr-i müşterek talebdir. Yani fiili terke tercîhdir. Bu mezheb Ebû Mansûr-ı Mâturîdî ile meşâyih-i Semerkand'a nisbet olunmuştur. Bu mezhebe göre emir sîgası vücûb ile nedb beyninde iştirâk-i ma'nevî ile müşterektir, vücûb ile nedb beynindeki kadr-i müştereke mevzû'dur. Dördüncü mezhebe göre emir sîgası vücûb ile nedb beyninde iştirâk-i lafzî ile müşterektir. Hem vücûba, hem nedbe mevzû'dur. Aralarında böylece fark vardır. Emir sîgası karâinden hâlî olursa sîgadır. Ancak taleb ma'nâsı anlaşılır. Terk cihetine tealluk eden hüküm: Muâkab olmak, mülevvem olmak ancak karîne ile ma'lûm olur. İştirâk-i ma'nevî ile iştirâk-i lafzî arasında netîce i'tibârıyla bir fark görülmez.

10- Emir sîgası vücûb, nedb, ibâha beyninde müşterek olan ma'nâya mevzû'dur. Bu kadr-i müşterek olan ma'nâ izindir. İşlenmemesinde harec, muâhaze yoktur. Bu mezhebe göre emir sîgası iştirâk-i ma'nevî ile üç ma'nâ beyninde müşterektir. Emir sîgası karâinden hâlî olur ise ancak izin ma'nâsı anlaşılır. Terk cihetine tealluk eden hüküm: Târikinin muâkab olması veya mülevvem olması, yahud fâilin fiil ile terkte muhayyer olması cihetleri ancak karîne ile ma'lûm olur. Eimme-i Şîa'dan Murtazâ'nın mezhebi budur. Cumhûr-ı Şîa'ya göre emir sîgası vücûb, nedb, ibâha, tehdîd ma'nâları beyninde iştirâk-i lafzî ile müşterektir. Cumhûr-ı Şîa'nın mezhebi ile eimme-i Şâfiiyye'den İbni Süreyc'den hikâye olunan mezhebin bir olduğu anlaşılır.

Tafsîlât-ı ma'rûzadan müstebân olacağı vechile İbni Rüşd kitâbında cumhûr-ı mezhebi (sîga vücûbda hakīkattir) ile Şâfiî'den rivâyet olunan bir mezhebi (sîga nedbde hakīkattir), Gazzâlî ve muhakkıkînden bir cemâatin mezhebi (ma'nâ-yı mevzû' olan vücûb ile nedb ma'nâlarını ta'yînde **[70]** tevakkuf olunur) beyân ediyor. Mezâhib-i sâireyi beyândan sarf-ı nazar ediyor.

Zikr olunan mezâhib-i aşereden herbirinin sâhibleri edilleye mürâcaat ediyor, muhâlifler de onlara cevap veriyor. Bu bâbda râcih olan mezheb cumhûr mezhebidir: Emir sîgası vücûb ma'nâsında hakīkattir, vücûba mevzû'dur. Maânî-i sâire ancak karâin ile ma'lûm olur. Emir sîgasının vücûbdan başka bir çok ma'nâları var ise de münâzaa ancak maânî-i erba'a miyânındadır: Vücûb, nedb, ibâha, tehdîd.

Vücûba misâl: [1](اَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ)

Nedbe misâl: [2](فَكَاتِبُوهُمْ اِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا)

---

[1] Bakara, 2/ 43.

[2] Nûr, 24/33.

İbâhaya misâl: [1](كُلُوا وَاشْرَبُوا)
Tehdîde misâl: [2](اِعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ)

* * *

Nehiy Hakkındaki Mezâhib-i Muhtelife

Emir sîgasında ihtilâf olunduğu gibi nehiy sîgasında da ihtilâf olunmuştur:

1- Nehiy sîgasının ma'nâ-yı hakīkīsi tahrîmdir. Nehiy sîgası maânî-i sâirede mecâzen isti'mâl olunur. Nehiy sîgası karîneden hâlî olursa işleyen ikāba müstahak olmak sûretiyle tahrîme delâlet eder. Cumhûrun mezhebi budur.

2- Nehiy sîgası kerâhete mevzû'dur. Karîneden hâlî olur ise işleyene ikāb tealluk etmeyip mücerred terkine hass ve teşvîk tealluk eder, terki fiiline râcih olur.

3- Nehiy sîgası iştirâk-i lafzî ile hürmet ve kerâhet ma'nâları beyninde müşterektir. Hürmet veya kerâhet ma'nâlarından biri ancak karîne ile teayyün eder. Nehiy sîgası karâinden hâlî olur ise işleyen ikāba müstahak olur veya ikāba müstahak olmayıp terkine teşvîk eder gibi ma'nâlar anlaşılamaz. Mutlak bir terk ma'nâsı anlaşılır.

4- Nehiy sîgasında iştirâk-i ma'nevî ile mutlak terke mevzû'dur. Bunun netîcesi ile üçüncü mezhebin netîcesi birdir.

5- Nehiy sîgasında tevakkuf olunur. Bu mezhebdeki tevakkuf ma'nâsı hakīkī bir ta'yînde tevakkufdur. Üçüncü, dördüncü mezheble de tevakkuf isti'mâl esnâsında ma'nâ-yı maksûdu ta'yînde tevakkufdur.

Üçüncü ve dördüncü mezheblere göre nehiy sîgasının ma'nâ-yı hakīkīsi teayyün etmiştir. Üçüncü mezhebe göre hem hürmete, hem kerâhete; dördüncü mezhebe göre mutlak terke mevzû'dur. Beşinci mezhebe göre ma'nâ-yı hakīkī müteayyin değildir.

6- Nehiy sîgası ibâhaya mevzû'dur, karâinden hâlî olursa fâil işlemek, işlememekte muhayyer olur.

Mezâhib-i mezkûreden hak olan mezheb cumhûr mezhebidir. Diğer mezheblerin ale't-ta'yîn sâhiblerini göremedim.

İbni Rüşd kitâbında ancak üç mezheb zikr ediyor: Cumhûr mezhebini (nehiy sîgası tahrîme delâlet eder), mezheb-i sânîyi (nehiy sîgası kerâhete delâlet eder) mezheb-i hâmisi (nehiy sîgasında tevakkuf olunur) zikr ediyor.

* * *

Nehiy sîgası karâinden hâlî olur ise tekrâr, fevr iktizâ eder: Ale't-devâm, ale'l-fevr, fi'l-i metrûk harâm olur. Emir sîgası böyle değildir. Karâinden hâlî olan emir sîgası tekrâr ve fevri iktizâ etmez: Ale'd-devâm, ale'l-fevr fiil me'mûr, vâcib olmaz.

* * *

Emrin bir çok ma'nâları olduğu gibi nehyin de bir çok ma'nâları varsa da münâzaa üç ma'nâsındadır:

Tahrîme misâl: [3](لَا تَأْكُلُوا الرِّبٰوا)
Kerâhete misâl: (لاتَبَايَعُوا وَقْت النداء)
İbâhaya misâl: [4](لَاتَتَّخِذُوا الدَّوَاب كراسى)

İSLÂM İCTİMÂİYÂTI

İslâmiyet'te Rûhâniyet, Cismâniyet Var mı?

İslâmiyet'in bizzât insanları tefrîk etmesi, meselâ bir kısmını rûhânîler diğer kısmını cismânîler hâline ifrâğ etmesi ve buna da müsâid bulunması aklen muhâldir.

Fi'l-vâki' Dîn-i Mübîn-i İslâm'da insanları rûhâniyet, cismâniyet sınıflarına tefrîk edecek hiçbir türlü hüküm, hiçbir türlü kānûn mevcûd değildir. Hıristiyanlık'ta bu hâl, bu iftirâk din nokta-i nazarından zarûrî addedilmektedir. İslâmiyet'te ise böyle iftirâkı mûcib hâller kat'iyyen mevcûd değildir.

Mâdem ki bu sâbittir; bu hâlde müslümanları iki sınıfa taksîm etmekte de ma'nâ yoktur. Binâenaleyh İslâmiyet'te rûhâniyet, cismâniyet ünvânları da olamaz… Rûhâniyet, cismâniyet ünvânları hıristiyanlardan alınmıştır.

* * *

İnsan, rûhâniyet ve cismâniyetten mürekkeb bir hayvândır, ki hukemâ **[71]** insanı "hayvân-ı nâtık" diye ta'rîf ederler. Bu hâlde insanı yalnız rûhâniyet, yahud yalnız cismâniyet ile tavsîfde savâb olamaz; hatâdır, galattır.

İnsanların bir kısmına rûhânî demek ve onları rûhâniyete nisbet etmek için her hâlde o şahısların cismânîlere karşı başkalığı bulunması, ve aralarında olan farkın ma'nâya râci' ve rûha âid ve hiç olmazsa hukukça bir mümtâziyeti hâiz olması lâzımdır. Halbuki insanlar arasında ne hukukça, ne de rûh ve ma'nâca iki sınıf halk mevcûddur.

Zîrâ, umûm insanlar rûhâniyet ve cismâniyetten mürekkeb olmakla beraber hangisinin cismâniyete ve hangisinin rûhâniyete daha ziyâde alâkası olduğunu bilmek mümkün değildir.

Bu insan rûhânîdir, bu insan cismânîdir… demek ve böyle bir hüküm i'tâ edebilmek için, şübhesiz bir menât, bu hükmün menşei olmak üzere bir ille lâzım. İşte bu

[1] Bakara, 2/60.
[2] Fussilet, 41/40.
[3] Âl-i İmrân, 3/130.
[4] Benzer şekilde, Ahmed İbn Hanbel, *Müsned,* 15639.

menât ve illeyi ne hukuk nokta-i nazarından, ne de alâka ve galebe nokta-i nazarından bulabildik…

En son ve nihâyet olmak üzere bir ihtimâl-i aklî kalıyor ki o da: İnsanların sûret-i zâhireleri ve keyfiyet-i telebbüsleridir ki ihtimâl bu nokta-i nazardan insanları rûhânî ve cismânî diye ikiye taksîm etmek arzu edenler olabilir. Fakat bu arzuda bulunanlar aldanıyorlar. Zîrâ bir insanı ma'nâ ve rûh ile aslâ münâsebeti olmayan elbisesine, bâ-husûs şerîat-i garrâ-yı İslâmiyet'çe hiçbir ehemmiyeti hâiz olmayan sûret-i zâhiresine hasr-ı nazar ederek ve bu i'tibârla da insanların taksîmine kadar gitmek hiçbir vakit hakīkat-bînlik sayılamaz.

Sarık ve cübbe iktisâ etmiş bir insana rûhânî demek ne kadar mantıksız bir laftır. Zîrâ sarık ve cübbenin rûhâniyete ve ma'nâya hiçbir münâsebeti olmadığı ve hattâ bu makūleden bile olmadığı pek vâzıh bir mes'eledir. Rûhânîlik ve cismânîlik –maan olduğu hâlde– bir ma'nâdır, ki bununla hakīkat-i insaniyye muttasıf olur. İnsan sarık cübbe iktisâ etmiş olsun, isterse beyaz yaka taksın, palto giymiş olsun…

Ne hâcet var ki müslümanları ikiye ayıralım? [1](اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ اِخْوَةٌ) müslümanlar hep kardeştirler. Müslümanlık'ta ayrılık, gayrılık yoktur. Gerek hukuk i'tibârıyla, gerek vazîfe i'tibârıyla müslümanlar yekdiğerlerine karşı rüçhânı hâiz değildirler. İnsanlar nasıl ki müsâvî olarak dünyâya geliyorlarsa, İslâmiyet de aynı müsâvâtı muhâfaza, aynı uhuvvet-i tabîiyyeyi idâme için vaz' buyurulmuştur. Bu hâlde müslümanları rûhânîlik ve cismânîlik sınıflarına tefrîk etmeye ne lüzûm var?

Ne hâcet var ki müslümanları rûhânî ve cismânî diye iki kısma taksîm edelim? Geldikleri yer bir, gidecekleri yer de yine bir; menâfi'leri müşterek, mazarratları da öyle… Umûm efrâd-ı müslimîn –hiçbir ferd müstesnâ olmaksızın– kendisinin ve bütün kardeşlerinin menâfiini celbe, bütün mazarratlarını def'e dînen mecbûrdur. Din ise her bir müslümanın –hiçbir ferd müstesnâ olmaksızın– muhâfazası mecbûrî olan bir vazîfe-i insaniyyedir. İnsan, insan olduğu müddetçe dininde sebât etmesi zarûrîdir. Bu nokta ise hem vazîfe-i umûmiyyedir, hem de vazîfe-i husûsiyye ve şahsiyyedir. Binâenaleyh bu cihet de menât-ı tefrîk olamaz.

* * *

İslâmiyet'te rûhânîlik ve cismânîlik hiçbir vakit olmamış, hem hiçbir vakitte de olmamalıdır. Dîn-i İslâm'da böyle bir işin ve böyle bir hâlin vücûduna kāil olmak günâhtır, bid'attir.

Asr-ı Risâlet'te öyle rûhânîler, cismânîler, böyle iki sınıf ahâlî mevcûd değildi. O Asr-ı Saâdet'te müslümanlar arasında öyle ayrılık, gayrılık yoktu: Hazret-i Peygamber efendimize îmân edenlere (mü'min, müslim, sahâbî) ta'bîrinden daha husûsî bir ta'bîr, kābil değil, bulunmazdı. Bütün ehl-i îmân bir sınıftı: Müslüman.

İşte dikkat buyurulsun! Asr-ı Saâdet'te rûhânî ve cismânî denilecek sınıflar bulamıyoruz. Zîrâ bütün ehl-i îmân, hepsi hem rûhânî hem cismânî idiler. Rûhâniyet ve cismâniyetten yalnız birisi ile ittisâf edebilecek bir zât, ehl-i îmân arasında bulunamazdı. Tâbiîn-i kirâm zamanında da hâl böyle oldu.

İşte esâs-ı İslâmiyyet böyledir. Şimdi de böyle olması lâzımdır. Bunun üzerine ne ilâve edilirse dalâlettir; ne ihtirâ' olunursa bid'attir.

Netîce: İslâmiyet'te rûhânîlik, cismânîlik yoktur; olamaz da…

Kazanlı Halim Sâbit

* * *

SEBÎLÜRREŞÂD

Mûmâ-ileyhin vaktiyle yazmış olduğu şu makāle kemâl-i dikkatle okunmalıdır. Fil-hakīka İslâm'ın evâmir-i dîniyyesi yalnız i'tikādât ve ibâdâta yani yalnız Hâlık ile mahlûk beynindeki münâsebâta münhasır değildir. Hukūk-ı ibâdın muâmelât ve münâkehât ve ukūbât aksâmına da şâmildir. Dîn-i İslâm Hâlık ile mahlûk arasındaki vâsıtayı, ruhbâniyeti ref' ettiği gibi; "Allah'a âid olanı Allah'a, kaysere âid olanı kaysere vermek" düstûrunu da hiç kabûl etmez. Ma'nâ-yı ma'rûflarınca ne hükûmet-i rûhâniyyeyi tanır, ne hükûmet-i cismâniyyeyi. Hükûmet-i rûhâniyye ve cismâniyyenin ayrı ayrı teşekkülüne cevâz vermez. Hükûmet-i cismâniyyeye âid muâmelâtın kâffesi dînen me'mûrün-bih veya menhiyyün-anhdir. Hepsi emr-i ilâhî veya sünnet-i Risâlet-penâhîdir. Kitap ve Sünnet dünyâda da, âhirette de intizâm-ı şuûn-ı efrâd ve ümmeti kâfildir. Ve [2](رَبَّنَا اٰتِنَا فِى الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِى الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً) ta'lîm-i ilâhîsi bu **[72]** nokta-i mühimmeye işârettir. Binâenaleyh a'sâr-ı ahîrede Avrupa'da tatbîk edilen umûr-ı dîniyye ve siyâsiyyeyi tefrîk (Separation de l'Elise et del'Etat) düstûrunun bizde mahall-i intibâkı yoktur. Bizde emr-i bi'l-ma'rûf ile nehy-i ani'l-münker dinin ferâizinden olduğu gibi te'sîs-i hükûmet, ikāme-i hudûd-ı ilâhiyye ve tevzî'-i adâlet ile şuûn-ı siyâsiyyeyi idâre gibi husûsâtın kâffesi dinin ahkâmındandır. Dîn-i İslâm'ca nasb-ı imâm farzdır. İmâma itâat de farzdır. İmâmü'l-müslimînin Cuma'yı ikāme etmesi ile kadı nasb etmesi beyninde de fark yoktur.

Hudûd-ı ilâhiyyenin ikāmesi, ahkâm-ı dîniyyenin icrâsı teşkîlât-ı ictimâiyyeye, bunun da bekā ve devamı hüküm ve kuvvete vâbeste olduğu için bir hükûmet-i muntazama-i İslâmiyye'nin esâsları hicret-i seniyyeyi

[1] Hucurât, 49/10.

[2] Bakara, 2/201.

müteâkıb vahyin germâ-germ-i tevâlî olduğu sıralarda bizzât taraf-ı âlî-i Nebevî'den vaz' edilmiştir. Riyâset-i hükûmet asr-ı Risâlet-penâhîlerinde kendilerinde ve ondan sonra hulefâ ve eimme-i müslimînde idi. İmâm Ömer bin el-Hattâb'ın (والله ما يزع الله بالسلطان اكثر مما يزع بالقرآن) = "Vallâhi, Hak teâlânın nüfûz-ı hükûmetle men' ettiği şey, nüfûz-ı *Kur'ân* ile men' ettiğinden ziyadedir" sözü bir hakîkat-i mahza olduğundan ahkâm-ı *Kur'âniyye*'nin tatbîkini te'mîn edecek bir hükûmetin teşekkülü zarûrî idi.

İşte bu sûretle teşekkül ve ahkâm-ı *Kur'âniyye*'nin tatbîkini te'mîn eden hükûmet-i İslâmiyye bu şekl-i esâsîsini bu güne kadar muhâfaza etmiş, [1](اِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ) va'd-i kerîmi mûcebince ilâ yevmi'l-kıyâm da muhâfazada devâm edecektir. [2](يُرِيدُونَ اَنْ يُطْفِؤُا نُورَ اللهِ بِاَفْوَاهِهِمْ وَيَاْبَى اللهُ اِلَّا اَنْ يُتِمَّ نُورَهُ)

MATBÛÂT

MÜHİM BİR MEKTUP

Son posta ile gelen *Times*'de İspanyol ulemâsından bir zât tarafından İspanya'da mezkûr gazete müdürüne gönderilmiş bir mektup mündericdir. Muhteviyâtının ehemmiyetine binâen aynen tercüme ve enzâr-ı kāriîne vaz' olunur:

Efendi!

Times'in 2 Ağustos târihli nüshasında münderic bir mektupta şu cümle yazılı idi: Bugün çocuklarımız târih derslerinde Hunları Sarazenleri (Sarazenler kurûn-ı vüstâda Endülüs ve sevâhili ve Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Araplarına ıtlâk olunurdu) nasıl okuyorlarsa bin yıl sonra da mektepli gençlerimiz bî-taraf memâlikin dûçâr-ı taarruz ve istîlâ olduğu hakkındaki meraklı târihini okuyacaklardır."

Müsâadenizle şunu söyleyeyim ki, bugünkü bazı Avrupa askerlerini Sarazenlere teşbîh etmek pek büyük bir haksızlıktır. Hazret-i Muhammed'in orduları kadınlara, çocuklara karşı harb etmediler. Müdâfaasız şehirleri tahrîb etmediler. Bilakis Hazret-i Ali vaz' ettiği meşhûr kānûnu ile bu gibi gadr ve zulüm ve mel'anetleri sûret-i kat'iyyede men' etti; Hazret-i Ebûbekir maiyyetindeki rüesâsına bugün en büyük ordu kumandanları tarafından numûne ittihâzı lâzım gelen ber-vech-i âtî beyânnâme ahkâm-ı âliyesine mutâvaat etmelerini emr eyledi: "Eğer Cenâb-ı Hak size muzafferiyet ihsân ederse kılıçlarınızı size tâbi' ve teslîm olanların ve çocuklar ve kadınların ve nâ-tüvân ihtiyârların kanıyla bulaştırmayınız. Düşman memleketine girdiğinizde ağaçları kesmeyiniz, meyveleri harâb etmeyiniz, meskenleri yakmayınız. Bunlardan ve mevâşîsinden yalnız size lâzım olanlarını alınız. İhtiyâc hissetmedikçe hiçbir şeyi tahrîb eylemeyiniz. Şehirleri ve kal'aları işgāl ediniz ve bunlardan yalnız düşmana melce' olabilecekleri yıkınız, mağlûb ve makhûr olanlara karşı merhametli olunuz, düşmanınıza karşı muâmelâtınızda iki yüzlü olmayıp daima samîmî, müstakīm ve merd olunuz, sözünüzü vaadinizi tutunuz, yalnız kendisine tahmîl edilen şerâita silâh be-dest olarak mukāvemet gösteren düşmanı öldürünüz."

Bu beyânnâmenin i'lânından ve sâlifü'z-zikr kānûnun vaz'ından altı yüz sene sonra Hazret-i Ebûbekir'in kumandası altında bulunan müslümanların din kardeşleri Sarazenler size şu satırları yazdığım kadîm İslâm kal'asında bahâdır Kastilya ordularının müdhiş hücûmlarına sekiz ay şecîâne mukāvemet ettiler. Avrupa müverrihîn-i meşhûresinin bu kanlı muhârebelere dâir yazdıkları eserlerde İslâm silâhını lekeleyecek ufak bir vak'aya tesâdüf edilmez. Şu hâlde mektep sıralarında çocuklarımıza kurûn-ı vüstâda merdlik devrinin en güzîde bahâdırları olan Sarazenleri bugünkü bazı Avrupalılara benzetmeyi öğretmek pek büyük bir haksızlık olmaz mı?

Türklere gelince, bunların mezâlim îkāı[na] dâir masallar kemâl-i ihtiyât ile telakkī edilmelidir. Türk asıl ve neslinin bozulduğu hakkındaki rivâyetlerin mahz-ı kizb ve iftirâ olduğu ve Türk askerinin hâlâ dahi yiğit bir cengâver ve cesûr bir muhârib olduğunu el-yevm Çanakkale cebhesinde bulunan biraderzâdelerimden aldığım mektuplarda harâretli bir sûrette beyân ediliyor. Efendi! Şecî' bir muhârib nâmuslu ve merd bir insan demektir.

İmzâ: *Arabic Spain* (Müellifi)[3]

Necm-i İstikbâl Matbaası H. Eşref Edib

[1] Hicr, 15/9.
[2] Tevbe, 9/32.
[3] Bernhard Whishaw'ın 1912'de yayınladığı eser.

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur.
Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (80), altı aylığı (45) kuruşdur.

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde Dâire-i Mahsûsa

İhtârât
Abone bedeli peşindir.

Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.

Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması lazımdır.

Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması ricâ olunur.

Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

Dînî, felsefî, ilmî, edebî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

اتبعون اهدكم سبيل الرشاد | Başmuharrir Mehmed Âkif | Sâhib ve Müdîr-i Mes'ûl Eşref Edib | والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم

16 Eylül 1915 | 7 Zilka'de 1333 | Perşembe | 3 Eylül 1331 | Cild: 14 - Aded: 348

TEFSÎR-İ *KUR'ÂN-I KERÎM*

MUKADDİME

ÂYETLERİN YEKDİĞERİNE OLAN MÜNÂSEBET VE İRTİBÂTI

Avrupa muharrirlerinden bir çoğu *Kur'ân-ı Kerîm* ve onun süver ve âyâtının tertîbi hakkında eserler te'lîf etmişler ve *Kur'ân*'ı bir takım hakāyık, mevâiz, ahkâm ve emsâli hâvî olmakla beraber vaz' ve tertîbi gayr-ı mütenâsib bir mecmûa şeklinde temsîl etmişlerdir.

Avrupalılardan "Müsteşrik" nâmını taşıyan, lügat-i Arabiyye'nin esrâr ve gavâmızını ihâta, bu lisân ile tedvîn edilmiş olan kütüb-i şer'iyyeyi kâmilen tedkīk ve tetebbu' etmiş olduğu kanâatini perverde eden bir takım kimselerin *Kur'ân* hakkında bu yolda serd edilen iddiâları te'yîd yolunda bilerek, bilmeyerek mugālatakârâne bir takım efkâr ve mütâlaât serd etmeleri erâcîf-i mesrûdenin avâm-ı nâs arasında bir kat daha rüsûh ve istikrârına hizmet etmiştir. Müsteşrikīnin bi'l-istihkāk, yahud bilâ-istihkāk yüksek bir mevki'-i dirâyet ve irfâna sâhib addedilmeleri gürûh-ı avâmın, belki de havâsdan bir kısmının neşriyât-ı vâkı'alarına bilâ-muhâkeme arz-ı inkıyâd etmelerini, binâenaleyh onlardan sâdır olan erâcîfi birer hakīkat şeklinde telakkī etmelerine sebeb olmakta, bunların efkâr-ı bâtılalarını, *Kur'ân* ve din hakkında sarîh bir hilâf-gîrliği mutazammın da olsa, büyük bir şevk ve tehâlükle vird-i zebân etmektedirler.

Fakat sınıf-ı avâm müsteşrik denilen kimselerin lügat-i *Kur'ân*'ı hakkıyla ihâta husûsundaki acz u taksîrlerini, bunların seviye-i idrâk ve irfânları esrâr-ı *Kur'âniyye*'yi istinbât, mehâsin-i i'câz ve belâğatine infâz-ı nazara muktedir ulemâ-yı lisâna nisbetle ne derece dûn olduğunu bilseler; yahud bu müsteşriklerin, efsah-ı lügāt ile Kureyş'den en fasîhü'l-lisân bir zât üzerine nâzil olmuş olan Kelâmullâh'dan kat'-ı nazar, Arab'ın lisân-ı avâmındaki mevâki'-i hatâ ve hefveyi temyîz iktidârından mahrûm olduklarını, bir de o kelâm-ı ezelînin kudret-i sâtı'a-i belâğat ve beyânına karşı, Arab'ın en muhteşem mehâfil-i edeb ve irfânının nâtıka-perdâzlıktaki kudret ve kiyâsetlerini büyük bir hiss-i hürmetle kayd, belâğat husûsunda bil-cümle akvâm-ı Arabiyye'nin kendilerine ser-fürû ve eş'âr, hikem, emsâl gibi sânihât-ı fikriyyelerini rivâyet edegeldiği eâzım-ı şuarâ ve hutabânın, izhâr-ı acz u hayret eylediklerini bilseler müsteşriklerin safsata ve evhâmdan ibâret olan sözlerini hakīkat diye telakkī ve körkörüne onların isrine iktifâ etmezlerdi. Tabîî bir sûrette anlarlar idi ki meleke-i lisâniyyeye henüz fesâd târî, fıtrata mevdû' olan zevk-ı selîm kat'iyyen haleldâr olmadığı bir hengâmda hutabâ ve şuarâ-yı Arab'ın emr-i tanzîrinde beyân-ı acz ettikleri bir kitâb-ı mukaddesin mevki'-i bülend-i i'câz ve belâğatine böyle ecnebî bir takım kimselerin medd-i nigâh edebilmeleri imkân hâricindedir.

[74] Erbâb-ı mütâla'aya bu bâbda ciddî ve hakīkī bir fikir verebilmek için cehâbize-i ulemâ-yı İslâm'dan bu mes'eleye âid eser vücûda getirenlerin bazı sözlerini

şurada zikr ü ityân etmeyi münâsib gördük. Ümîd ederiz ki diğer münâsib bir mahalde cehele-i müsteşrikînin nesak ve tertîb-i makbûl dâiresinde vürûd etmediğini zannettikleri âyât-ı kerîmenin sûret-i tevcîhine, aralarındaki revâbıt ve münâsebâtın tafsîl ve îzahına müteallık mütâlaâtımızı serd etmek için imkân ve fırsat elverecektir. Ancak şurada telhîs-i merâm mecbûriyeti bu cihetlerin uzun uzadı ta'mîk ve tedkīkine imkân bırakmamıştır.

Süyûtî *İtkān*'da üstâz Ebû Hanîfe bin Zübeyr'in âyât ve süverin münâsebâtı hakkında bir kitap te'lîf ve bunu *Burhân fî Münâsebeti Süveri'l-Kur'ân* tesmiye ettiğini, kezâlik Burhânüddin-i Bikāî'nin *Nazmü'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Âyâti ve's-Suver* kitâbı da aynı maksada âid tedkīkātı muhtevî olduğunu söylüyor.

Şeyh Süyûtî'nin *Esrârü't-Tenzîl* nâm eseriyle bunun mülahhası olan *Tenâsukü'd-Dürer fî Tenâsübi'd-Dürer* aynı mevzûa âid âsâr-ı ceyyidedendir. Tabîîdir ki bu efâzıl her sûrenin âyâtı arasındaki irtibât ve münâsebetleri güzel tedkīk ve îzâh etmişler, halledilmedik hiçbir ukde-i işkâl bırakmamışlardır. Zevât-ı müşârun-ileyhimin bu te'lîfât-ı mühimmelerini nazar-ı mütâla'a ve tedkīkten geçirenlerin esâs-ı bahse müteallık görecekleri teveccühât-ı mühimme, âyât-ı *Kur'âni*yye arasındaki revâbıt ve ittisâlât-ı ma'neviyyeye âid hâsıl edecekleri ma'lûmât-ı mükemmele zevk-ı fitrîden mahrûm, dekāyık-ı lisâniyyeye tab'an bîgâne olan, belâğatin rûh ve serâirine, bülegānın makāsıd-ı beyâniyyesine infâz-ı nazar edememiş bulunan bir takım kimselerin *Kur'ân*'a karşı serd ettikleri tenkīdât-ı mebhûsede nasıl dalâlet-i fikriyyeye saplanmış olduklarını kolaylıkla anlayacaklardır.

Şeyh Veliyyüddîn-i Melevî diyor ki: "Âyât-ı *Kur'âni*yye müteferrik ve müteşettit bir takım vekāyiin îcâbâtına göre nâzil olduğuna binâen bunlar arasında münâsebet aranılamaz…" diyen kimse vehme tebaiyet etmiş olur. Sözün en doğrusu şudur ki: Âyât-ı *Kur'âni*yye vekāyiin îcâbına göre nâzil olmuş, ve şu kadar ki muktezâ-yı hikmete tevfîkan tertîb ve tensîk edilmiştir.

Âyâtın tertîb ve mevâzi'-i asliyyelerine sûret-i vaz'ı bahsinde de söylemiş idik ki Cenâb-ı Resûl bir âyet nâzil olunca bunun hangi sûrede hangi âyetin yanına vaz' edileceğini beyân eder idi. Şu hâle nazaran âyât-ı *Kur'âni*yye'nin nüzûlü esbâb-ı tenzîl nâmıyla zebân-zed olan bir takım vekāyia istinâd etmekte, binâenaleyh her âyet muhtelif sebeblerden dolayı nâzil olmakla beraber Kitâb-ı Kerîm'de bugün okuduğumuz şekil ve tertîbe muvâfık birer mevki' ahz etmekte idiler.

Şeyh Veliyyüddîn Melevî diyor ki: Her âyetin diğerleriyle vech-i münâsebeti tedkīk edildiği zaman, mâ-kablindeki âyet mükemmil midir, müstakil midir? Müstakil ise üst tarafındaki âyetle vech-i münâsebeti nedir?... Buralarını araştırmak îcâb eder. Münâsebât-ı âyâtta bu noktalar tedkīkāta esâs ittihâz edildiği takdîrde hall-i mes'ele için menâbi'-i mühimme elde edilmiş olur.

Süyûtî diyor ki: Münâsebet, lügatte müşâkele ve mukārebe ma'nâsınadır. Âyât-ı kerîme ve emsâlinde bunun medlûlü iki âyeti yekdiğerine rabt edecek âmm veya hâs, aklî veya hissî, hayâlî, veyahud bunlara mümâsil bir nevi' alâkayı mutazammın bir ma'nâdan; yahud sebeb, müsebbib, illet, ma'lûl, ziddiyet, nazîriyyet gibi telâzum-ı zihnîden ibârettir. Bunun fâide ve te'sîri eczâ'-i kelâm arasında iltiyâm ve irtibât husûle getirmekten ibârettir. Böyle cüz'leri arasında münâsebet mevcûd olan bir kelâmın erkânı arasındaki irtibât ve i'tilâf o derece kavî olur ki şerâit-i nisbeti hâiz olan böyle bir kelâm, eczâsı muntazam ve mütevâfık, son derece rasîn ve muhkem bir binâya teşbîh edilebilir. Şu mukaddime bilindikten sonra deriz ki: Bir âyeti müteâkıb diğer bir âyet zikr edildiği zaman ya aralarındaki irtibât, âyetlerin yekdiğerine tealluku bulunmak ve ilk âyetle söz tamâm olmamak sûretiyle, zâhir olur ki bu gibi yerlerde vech-i münâsebet nümâyândır. İkinci âyet birinci âyete te'kîd, tefsîr, i'tirâz, bedel olursa sûret-i münâsebet yine bedîhî olup bunlar hakkında da söz söylemek zâiddir. Yahud aralarında irtibât bulunmayarak her cümle diğerlerinden müstakil ve silsile-i kelâma mebde' teşkîl eden cümleye muhâlif olur.

Bu sûrette ise tâlî cümleler cümle-i ûlâya ya hükümde iştirâki ifâde eden hurûf-ı atfdan biriyle ma'tûf olur, yahud olmaz. Ma'tûf olursa cümleler arasında tezâd, şibh-i tezâd gibi bir cihet-i câmi'a bulunmak zarûrîdir. Âdet-i *Kur'ân*, ahkâmı mutazammın bir âyet sevk edilince onu evvelce serd edilen ahkâm-ı şer'iyyeye imtisâle tergīb için ya vaad, ya vaîdi mutazammın bir âyet îrâd etmek, onu da emir ve nehyin masdarı olan Hâlık-ı Zü'l-celâl'in azamet ve kibriyâsını mükellefîn nazarında tecellî ettirmek için tevhîd ve tenzîhe müteallık bir âyetle ta'kīb ettirmektir. Âyet, atıf vâsıtasıyla mâ-kabline merbût olmazsa bu sûrette eczâ'-i kelâm arasında ittisâl mevcûd olduğuna delâlet edecek bir vâsıtanın vücûdu zarûrîdir. Böyle bir vâsıtayı ise husûl-i irtibâta delâlet eden karâin-i ma'neviyye teşkîl eder. Karâin-i ma'neviyyenin eşkâl-i müteaddidesi vardır ki bunlardan biri tanzîrdir. Çünkü tanzîri nazîre ilhâk etmek şuûn-ı akliyye **[75]** cümlesindendir. Misâli: [1](أُولٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا) âyetini ta'kīb eden [2](كَمَا اَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَاِنَّ فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ) âyet-i kerîmesi gibi. Bu âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak Resûl-i Ekrem'ine, vak'a-i Bedir'de kârvanı elde etmek, yahud Kureyş ile muhârebeye girişmek husûsundaki azmini ashâb-ı kirâmın arzuları hilâfına infâz ettiği gibi; onların meyl ve muvâfakatları olmasa da ganâim

[1] Enfâl, 8/4.
[2] Enfâl, 8/5.

hakkındaki fikir ve ictihâdını tatbîk etmesini emrediyor. Siyâk-ı âyetteki maksad şu vechile îzâh edilebilir: Ashâbın taksîm-i ganâyim mes'elesini hoş görmemeleri evvelce harb için ihtiyâr-ı seferi hoş görmelerine benzer. Bedir seferinin İslâm için hayır ve bereket, zafer ve nusret, izzet ve ganîmetten başka bir netîce vermediğine nazaran taksîm-i ganâim mes'elesinin de aynı netîceyi tevlîd etmesi tabîîdir. Binâenaleyh müslümanlar evâmir-i Risâlet-penâhî'ye tebaiyet ve âmâl-i nefsâniyyelerinden mücânebet etmelidirler.

Cümel ve hikâyât arasında irtibâtı te'mîn eden esbâbdan biri de tezâd, şibh-i tezâddan ibâret olan câmi'-i vehmîdir. Câmi'-i vehmî tesmiye edilmesinin sebebi, cümel ve hikâyât arasında mevcûd tenâsüb ve imtizâcdan mütevellid hakîkī bir râbıta olması değil, münhasıran zihinde eşyâ-yı mütezâdde arasında bir nisbet ve mukârenet husûle getirmesidir.

Sevâd ile beyâz, mevt ile hayat misillü yekdiğere zıd; semâ ile arz misillü mütekābil eşyâda olduğu gibi. Şübhesizdir ki bu eşyâ-yı mütezâdde ve mütekābileden birinin zihinde huzûru zıd ve mukābilinin de huzûr ve temessülünü îcâb eder.

Ulemâ-yı beyân, maânî-i kadîme ve hâdise arasında teşâbüh ve tekābüllük vücûdu ma'lûmât-ı zihniyyenin yekdiğerini celb ve istihzâr gāyesini te'mîn etmek hâssasını hâiz olduğunu tasrîh ve ifâde ve bunun için burada serd ve ityâna imkân göremediğimiz bir çok emsile ve şevâhid îrâd ediyorlar.

Revâbıt-ı kelâmiyyenin bu nev'i, yani tezâd, kelâm-ı belîğde bir çok fevâid-i âliyye ve makāsıd-ı mühimme intâc eder. Bu cümledendir ki tezâd, sâmiin kendine tevcîh olunan kelâmı intibâh ve dikkatle telakkīsine bâis olur. Çünkü bir cümle ve kelâma onun zıddını ya nakīzını veyahud mukābilini terdîf etmek, kelâm-ı sâbıkın zihn-i sâmi'de sübût ve istikrârını ve onun havâs, mezâyâ ve netâyicine muhâlif olarak kelâm-ı lâhıkın hâiz olduğu havâs ve mezâyâyı muhâtabın ihâta ve istîâb etmesini istilzâm eder. Bu bâbda daha vâzıh bir fikir edinebilmek için Sûre-i Bakara'nın bidâyetini nazar-ı dikkat ve i'tibâra almalıdır: Sûre-i şerîfenin mebdei *Kur'ân*'a onun nâs arasında îmân ile muttasıf olanların hidâyet ve irşâdlarını kâfil olduğuna dâir beyânâtı tazammun ediyor. Mü'minlerin ta'yîn-i evsâf ve mezâyâsına esâs olmak üzere de, bunların gayba îmân, salavât-ı mefrûzayı edâ, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine atâ ve ihsân ettiği rızık ve ni'metten gayra infâk, (Muhammed) sallallâhu aleyhi ve sellemle enbiyâ-yı sâlifeye nâzil olan kitap ve vahiylere îmân, âhireti îkān ettikleri beyân edildikten sonra [1](اِنَّ الَّذينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَاَنْذَرْتَهُمْ اَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ... الى آخره) âyât-ı celîlesiyle de kâfirlerin şuûn ve ahvâli serd ve îzâh buyuruluyor.

Böyle meslek ve meşrebleri yekdiğerine zıd ümmetler hakkındaki beyânâtın teâkubundaki fevâidi zevk-ı selîm sâhibi olan bir edîb elbette takdîr eder. Sûrenin bidâyeti nefs-i *Kur'ân*'dan bâhis olduğu hâlde *Kur'ân*'a îmân edenlere âid fıkarâtı erbâb-ı inkâra âid fıkralarla ta'kīb ettirilmek bahsine gelince: Tabîîdir ki Kitâb-ı Kerîm'e îmân edecekler, ahvâl ve evsâfı âyât-ı sâbıkada zikr ve ta'dâd edilen kimselerden ibârettir. Evsâf ve tînetleri bunlara münâkız olan küffâr ise şübhesizdir ki (سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَاَنْذَرْتَهُمْ اَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ) âyet-i kerîmesinin nâtık olduğu vechile hidâyet-i ezeliyyeden hiçbir nasîbleri yoktur. İşte görülüyor ki sûrenin bidâyetinden, küffârın îzâh-ı hâl ve şânına müteallık serd edilen âyât-ı kerîmenin nihâyetine kadar olan âyetler *Kur'ân*'ın vasfı hakkındaki beyânât-ı mütekaddimeyi te'kîd, halkı ona îmân ve tazammun ettiği esbâb-ı felâh ve hidâyete tevfîk-ı harekete teşvîk gibi bir maksadı tazammun etmektedir.

Buna binâendir ki bu âyât hitâm bulunca beyânât-ı sâlifenin sevk ve îrâdındaki maksada avdet edilmekte ve âyât-ı sâbıkaya [2](وَاِنْ كُنْتُمْ فى رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا فَاْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِه وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ) = "Eğer sizin kulumuz (Muhammed) sallallâhu aleyhi ve sellem üzerine inzâl ettiği kitâbda şübheniz olup da bu şübhe ve tereddüdünüzde haklı iseniz ondaki sûrelerden birinin nazîrini ortaya koyunuz, bunun için taptığınız âliheyi de yardıma çağırınız!...) âyetleri vely etmektedir.

Mütercimi: Mehmed Şevket **Abdülaziz Çâviş**

[1] Bakara, 2/6.

[76]

FIKIH

Hilâfiyât:

Üstâd-ı Muhterem İzmirli İsmail Hakkı Beyefendi'nin Takrîrleri:*

A'YÂNA MUZÂF OLAN AHKÂM-I ŞER'İYYE HAKKINDAKİ MEZÂHİB

Nusûs-ı şer'iyyede ahkâm bazen ayna, bazen fiile izâfe olunur. Nusûs-ı şer'iyyenin bir çoğunda hüküm ayna izâfe olunmuştur. Nitekim [3](حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ) nazm-ı celîlinde hükm-i şer'î olan tahrîm aynı olan meyteye, deme, lahm-ı hınzîre izâfe olunuyor.

[2] Bakara, 2/23.

* Metin: (وَالْأَعْيَانُ الَّتِي يَتَعَلَّقُ بِهَا الْحُكْمُ...ولا خِلاَفَ فِي وُجُوب العَمَل) *Bidâyetü'l-Müctehid*.

[3] Mâide, 5/3.

Kezâ [1](اُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ) âyet-i kerîmesinde hükm-i şer'î olan helâl aynı olan behîmeye izâfe kılınmıştır. Kezâ [2](أُحِلَّتْ لَنَا مَيْتَتَانِ) hadîs-i şerîfinde hükm-i şer'î olan helâl aynı olan meytelere izâfe olunmuştur. Kezâ [3](حُرِّمَتِ الْخَمْرُ لِعَيْنِهَا) hadîs-i şerîfinde hükm-i şer'î olan tahrîm aynı olan hamra izâfe kılınır. İbni Rüşd'ün (والاعيان التى يتعلق بها الحكم) demesi buna –yani hüküm ekseriyetle a'yâna muzâf olmasına– mebnî olsa gerektir.

Ahkâm-ı şer'iyye ef'âl-i mükellefîne terettüb eder. Çünkü ef'âl kesbimiz ile kudretimiz ile hâsıldır. Kesb ve kudretimiz ile hâsıl olan fiile mes'ûliyet teveccüh eder. Buna mebnî ef'âle izâfe olunan ahkâm-ı şer'iyyede bir gûnâ ihtilâf olunmamıştır.

A'yân böyle değildir. A'yân kudretimiz ile, kesbimiz ile hâsıl değildir. A'yâna kudret ve kesb tealluk etmez. A'yânın varlığından dolayı bize mes'ûliyet teveccüh etmez. Buna mebnî a'yâna muzâf olan ahkâm-ı şer'iyyede ihtilâf olunmuştur:

1- Fiile muzâf olan ahkâm-ı şer'iyye nasıl hakîkat tarîki ile edâ olunmuş ise ayna muzâf olan ahkâm-ı şer'iyye de hakîkat tarîki ile edâ olunmuştur. Yoksa mecâz tarîki ile edâ olunmamıştır. Evvel-i emrde mahal yani ayn tahrîm ve tahlîl ile tavsîf olunur, sonra fiilin tahrîm veya tahlîli sâbit olur. Binâenaleyh tahrîm veya tahlîl âmm olarak sâbit olur.

Tahrîm veya tahlîl ayna izâfe olunursa fiilin tahrîm veya tahlîli daha müekked olur. Fahrü'l-islâm el-Pezdevî ile Şemsü'l-eimme es-Serahsî, Sâhib-i *Mîzân*'ın ve bunlara tâbi' olanların mezhebi budur.

2- Ayna muzâf olan ahkâm-ı şer'iyyeden yalnız fiilin tahrîm veya tahlîli maksûd olur. Bu sûret hakîkat tarîki ile olmaz. Belki mecâz tarîki ile olur.

Buradaki mecâz ya mecâz-ı hazfî olur: [4](وَاسْئَلِ الْقَرْيَةَ) nazm-ı celîlinde olduğu gibi ki maksad, karyeden değil, ehl-i karyeden sorulmasıdır. Yahud mahalliyet alâkası ile mecâz-ı mürsel olur. (سال الميزاب) = "Oluk akıyor" terkîbinde olduğu gibi ki maksad oluk değil, oluktan geçen suyun akmasıdır.

Buna mebnî "Meyte harâm kılındı" demekten her iki nev'-i mizâca göre meyte değil, meyteyi ekl harâm kılınmıştır, ma'nâsı maksûd olur. Hanefiyye'den bazı Irâkıyyîn ile âmme-i Mu'tezile'nin mezhebleri budur.

3- A'yâna muzâf olan ahkâm-ı şer'iyye mücmeldir. Çünkü a'yân tahlîl ile tahrîm ile muttasıf olmaz. Tahlîl ve tahrîm bâb-ı teklîfdendir, kudrete tealluk eder. Bundan dolayı tahlîl ve tahrîme sevâb ve ikāb tealluk eder. A'yân kudret ve kesbimiz ile hâsıl olmadığından tahrîm ve tahlîle müteallık olan ef'âl-i ihtiyâriyyeye tealluk eder.

(حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ) nazm-ı celîli ile ekl-i meytenin hürmetine, (اُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ) nazm-ı celîli ile ekl-i behîmenin tahlîline ihticâc etmek sahîh olmaz. Mücmeller hükm-i şer'îyi mûcib olmaz.

Nazm-ı celîller ile hangi fiilin harâm veya helâl olduğunu bilemeyiz. Acaba meyteyi ekl mi harâmdır? Meyteyi nazar mı harâmdır? Meyteyi mes etmek mi harâmdır? Meyteyi bey' etmek mi harâmdır? Meyte ile intifâ' mı harâmdır? Bu ef'âlden hangisinin harâm olduğu bilinemez. Her hâlde hürmeti bazı ef'âle kasr etmek vâcib olur. Bu bazı ef'âl müteayyin değildir. Çünkü lafız o muayyen ef'âle delâlet etmiyor. Lafız bir çok ef'âle muhtemil bulunduğundan nâşî mücmel olmuş olur. Ebî Abdillâh el-Basrî ile Behşemiye (Ebû Hâşim'in ashâbı) nın mezhebleri budur.

Eimme-i Hanefiyye'den Ebu'l-Hasen el-Kerhî *Keşf-i Pezdevî*'de ferîk-ı sânîden, *Tenkīhu'l-Fusûl*, *İrşâdü'l-Fühûl*, *et-Takrîr ve't-Tahbîr*, *Müsellemü's-Sübût*'da ferîk-ı sâlisden gösteriliyor.

Mezâhib-i selâseden mezheb-i evvel râcihdir. Çünkü örf maksûd olan fiilin hürmetine veya tahlîline delâlet eder. Ehl-i lügatin örfüne muttali' olan, lügat-ı Arab'da mümâresesi bulunan bir kimseye (حرمت عليك الفرس، حرمت عليك الطعام، حرمت عليك النساء) = "Sana at, taâm, kadın harâm kılınır) denilmiş olsa onun zihnine ata binmek, **[77]** taâm ekl etmek, kadından istimtâ' etmek harâmdır) ma'nâları tebâdür eder.

Elfâzı bu ma'nâlarda isti'mâl etmek hakîkat-i örfiyyedir. Mecâz, mücmel değildir. Tahrîm veya tahlîl ayna muzâf olursa ondan maksûd olan fiilin harâm veya helâl olduğu anlaşılır.

* * *

Elfâzın Ahkâma Tealluk Etmesi İ'tibârıyla Aksâmı

Elfâz dört kısımdır: Nass, mücmel, zâhir, muhtemel.

Nass – Ma'nâsı müteayyin olan lafızdır, nassda lafız başka bir ma'nâya mütahammil olmaz. Nassa "mübeyyen" de derler. [5](ثَلٰثَةَ قُرُوءٍ) nazm-ı celîlindeki (ثَلٰثَةَ), [6](اِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ) nazm-ı kerîmindeki (عَشَرَةِ), [7](صِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ) âyet-i celîlesindeki (شَهْرَيْنِ) lafızları nassdır, mübeyyendir.

Mücmel – Lafız, ma'nânın diğer bir ma'nâya tercîhi olmaksızın iki veya daha ziyâde ma'nâlar beyninde müterreddid olur. (ثَلٰثَةَ قُرُوءٍ) nazm-ı celîlindeki (قُرُوءٍ), [8](كُتِبَ

[1] Mâide, 5/1.
[2] İbn Mâce, *Sünen,* Kitâbü's-Sayd, 9.
[3] el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* Lübnan, 2003, c. 10, s. 361.
[4] Yûsuf, 12/82.
[5] Bakara, 2/228.
[6] Mâide, 5/89.
[7] Mücâdele, 58/4.
[8] Bakara, 2/183.

(عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ) nazm-ı celîlindeki (صيام), [1](وَاَقيمُوا الصَّلٰوةَ) nazm-ı celîlindeki (صلٰوة) lafızları mücmeldir.

Zâhir – Lafız bir takım ma'nâlar beyninde müteredd*i*d olur, fakat ma'nâlardan biri râcih olur. Lafzın bazı muhtemilâtı diğerinden daha zâhir olur. Emirler, âmmlar gibi ki emirler vücûbda, âmmlar (âmmun ürîde bi-hi'l-umûm)da zâhirdir.

Muhtemel – Lafız bir takım ma'nâlar beyninde müteredd*i*d olur, fakat ma'nâ mercûh olur. Muhtemel zâhir bulunan mahalde bulunur. Lafız ma'nâ-yı râcihe nazaran zâhir, ma'nâ-yı mercûha nazaran muhtemeldir. Emirler nedbde, ibâhada, âmmlar (âmmun ürîde bihi'l-husûs)da muhtemeldir. Bir lafız ma'nâ-yı hakîkîde zâhir, ma'nâ-yı mecâzîde muhtemeldir.

Nassın Ahkâmı – Nassın te'vîle ihtimâli yoktur. Nass te'vîl olunmaz. Nass ile amel etmek vâcib olur. Bu husûsda aslâ ihtilâf yoktur. Ebu'l-Maâlî nassı (ما تأويله تنزيله) cümlesi ile ta'rîf ediyor; nass öyle bir lafızdır ki mücerred lafzı işitmek ile lafızdan ma'nâ anlaşılır. Lafzın ma'nâya haml olunması lafzın nüzûlü iledir, demek istiyor.

Büyük İbni Rüşd'ün *Şerh-i Müdevvene*'de beyânına göre nass olmadığı hâlde mücerred örf-i tehâtub ile ma'nâ-yı maksûdu bilinen elfâz da nass hükmündedir. (حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ), [2](حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ اُمَّهَاتُكُمْ) nazm-ı celîlleri gibi ki nazm-ı celîller ümmehâtı vat' etmenin, meyteyi ekl etmenin harâm olmasında nass değildir. Çünkü nazm-ı celîllerde ümmehât ve sâir muharremâtın tahrîmi doğrudan doğruya kendilerine muzâf değildir. Belki a'yâna tealluk etmiştir. Halbuki nazm-ı celîller ile a'yânın değil, ef'âlin hürmeti maksûddur. Lahn-ı hitâblar, fehvâ-yı hitâblar da nass hükmündedir.

Usûl-i Hanefîye Göre Nass – Usûliyyîn-i Hanefiyye'ye göre nass sevk olunduğu ma'nâya, maksûd-ı aslî olan ma'nâya delâlet eden lafızdır. Nassın te'vîl ve tahsîse ihtimâli vardır. Nass te'vîl olunabilir, tahsîs olunabilir. [3](فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَ) nazm-ı celîli taaddüd-i zevcâtın câiz olmasında nassdır. Ale'l-ıtlâk lafza da nass dendiği gibi bilhassa *Kur'ân-ı Kerîm*, hadîs-i şerîfe de nass denir.

FELSEFE–KELÂM

İMKÂN-I VAHY

İmkân-ı vahy hakkında beyân-ı mütâlaa edebilmek için evvel-i emirde vahyi ta'rîf etmek, kelimenin ma'nâyı masdarîsine intikāl için hâsıl-ı masdar sûretiyle ifâde ettiği ma'nâyı tanımak îcâb eder.

Araplar (وحيت الى فلان) ve (اوحيت الى فلان) derler ki "diğerine ihsâs ettirmeksizin felâna bir şey söyledim" demektir. Risâle, mektup ma'nâlarını ifâde ettiği gibi diğere i'lâm için söylenen söz ma'nâsına da isti'mâl olunur. Bilâhare vahiy kelimesi tağlîb tarîkiyle Cenâb-ı Hak'dan enbiyâ-yı izâma ilkā ve telkīn edilen şeyde isti'mâl edilmiştir.

Vahyin ta'rîf-i şer'îsi: Cenâb-ı Hakk'ın enbiyâsından birine bir hükm-i şer'î ve sâireyi bildirmesidir. Bize göre vahyin ta'rîfi: Nefisde bi'l-vâsıta veya bilâ-vâsıta cânib-i İlâhî'den telkīn edildiği yakīnen bilinmek şartıyla tahassul eden irfândır. Bi'l-vâsıta irfân sâmiada savt ile temessülünden ibârettir.

Vahiy ile ilhâm arasındaki farka gelince: İlhâm, nefisde ta'yîn sûretiyle tecellî ettiği, nefis, tabîî bir sûrette onun hüküm ve te'sîri tahtında kaldığı hâlde, nereden geldiğini idrâk edemediği bir şuûr ve vicdân-ı kalbîdir. İlhâm daha ziyâde cû' ve atş, hüzün ve sürûr misillü teessürât-ı tabîiyyeye müşâbihdir.

Bu nev' irfânın (vahyin) imkân-ı husûlü, mesâlih-i beşere müteallık **[78]** olup âmme-i nâsın havza-i ıttılâına dâhil olmayan bir şeyin nâsdan bir sınıf-ı mümtâze tecellî ve inkişâf, aklın kolaylıkla bu imkânı kabûl ve teslîm edebilmesi bahsine gelince: Ben bu mes'elede, anlamak istemeyen, nefsini, kābiliyet-i fıtriyyesine rağmen, adem-i idrâke icbâr eden kimselerden mâadâsı için, müşkil bir cihet göremiyorum. Evet, her zaman, her ümmet içerisinde bir takım kimseler bulunabilir ki meşreblerindeki hiffet, fikir ve muhâkemelerindeki mahdûdiyet sevkiyle havâss-i hamslerinin tealluk edemediği şeylerde sâhil-i yakīnden pek uzaklara, şek ve tereddüdün lücce-i bî-pâyânına sukūt ederler; hattâ havâss-i zâhirelerinin tealluk ettiği şeylerde bile reyb ü gümânın tasallut ve tahakkümünden âzâda kalamazlar. Sanki bu sükūt-ı irfânî kendilerini sâir nev'-i hayvânâttan daha dûn bir dereke-i mezellete indirir de aklın mâhiyetini, şuûn-ı mahsûsasını, esrâr ve hafâyâ-yı ber-güzîdesini düşünemez olurlar. Bu kabîl insanlar maddiyât ve mahsûsâta nasb-ı nigâh etmede, evâmir ve nevâhî kaydından, belki de insâniyete yakışan şeyleri yapmak, yakışmayan işlere karşı perhîzkâr bulunmak gibi sâik-ı tekâmül olan hasâilin müvellidi olan hiss-i hicâbdan, hayvânlar gibi ser-âzâd yaşamanın imkânını keşf ettiklerinden dolayı nefislerinde bir hiss-i gurûr ve ibtihâc duyarlar. Şâyed bunların muvâcehesinde nübüvvet ve edyâna müteallık bir bahis açılır, bu vâdîde cereyan eden sözleri gûş-ı iz'âna almaya bir meyl-i vicdânî hissederlerse, kendilerinin muhâkeme-i fikriyyede serbest bulunduklarını ileri sürerek vicdânlarında

[1] Bakara, 2/43.
[2] Nisâ, 4/23.
[3] Nisâ, 4/3.

hâsıl olan temâyülü izâleye şitâb ederler; serd edilecek delâil efkâr-ı zâtiyyelerine te'sîr ederek akīde-i dîniyye tevlîd etmesinden, bunun da şerîat kaydı altına girerek lezâiz-i hâliyye ve müstakbelelerinden mahrûmiyetlerine sebebiyet vermesinden endîşe ederek parmaklarıyla kulaklarını tıkarlar. İşte bu bir maraz-ı nefsî ve kalbîdir ki ona karşı ancak ilim ve irfân devâ-yı mü'essir olabilir.

Bir şahsa fikir, tertîb-i mukaddemât gibi vesâite mürâcaat etmeksizin gayrın hâtırına lâyih olmayan şeylerin sünûh ve inkişâfında muhâl addedilebilecek ne gibi bir cihet vardır? Bâ-husûs ki bunun kābiliyet-i idrâk, isti'dâd-ı fikr ve nazarı ihsân eden Feyyâz-ı Zü'l-celâl cânibinden tevârüdü ma'lûm olursa…

Bedâheten sâbit olan ahvâldendir ki derecât-ı ukūl tefâvüt ederek bazısının mertebe-i idrâki bazısının fevkinde bulunur ve tabîîdir ki rütbeten mütefevvik olan aklın ber-tafsîl nüfûz ve ihâta eylediği şeyler mâ-dûnun sâha-i idrâkine icmâlî bir sûrette dâhil olabilir. Şu kadar var ki bu tefâvüt-i idrâk yalnız ta'lîm ve terbiye husûsunda aralarında mevcûd olan tefâvütün netîcesinden ibâret olamaz. Bununla beraber insanın kesb ve irâdesinin medhaldâr olmadığı fıtratın da büyük bir hisse ve te'sîri vardır. Kābil-i inkâr değildir ki bazı ukalâ nezdinde nazariyâttan ma'dûd olan bir takım şeyler vardır ki rütbe-i akl ü idrâki kendinden daha âlî olan kimse indinde onlar bedîhiyâttan ma'dûddur. Ve meziyet-i akl ü idrâk bu sûretle gayr-ı mütenâhî bir silsile-i terakkī ta'kīb edip gider. Ulüvv-i himmete, azamet ve şehâmet-i nefse mâlik insanlar vardır ki diğerlerinin dâire-i imkândan baîd addettikleri şeyleri o yakīn görür, çalışır, zafer-yâb-ı merâm olur; halk ise yanı başında nihâyetine vâsıl olduğu işin bidâyetinde inkâr, husûl ve teyessürünü gördükten sonra da netîceyi hayretle temâşâ ederler. Bilâhare bu emr-i garîb ve mu'dıl nazarlarında nizâ' ve tereddüde gayr-ı mütehammil ma'lûm ve muarref bir şey imiş gibi bir şekl-i me'lûfiyet iktisâb eder de bu defa diğer inkâra tasaddî edenlere karşı bidâyet-i emrde muvaffak olan kimseye yaptıkları hücûm ve savleti icrâ etmeye başlarlar. İşte böyle erbâb-ı dehâ her ümmette az olmakla beraber daima mevcûddur.

Mukaddemât-ı sâlife teslîm edildiği takdîrde, ki teslîm edilmemek esâsen kābil değildir, netâyic-i âtiyyenin teslîminde tereddüd etmek aklın za'fından, mukaddemât-ı bedîhiyye üzerine terettüb eden bir netîceyi îfâdan başka bir şey olamaz: Nüfûs-ı beşeriyyeden bazısı fıtrat-ı asliyyeleri i'tibârıyla o derece sâfiyet-i cevhere mâlik olur ki o safvet, eser-i feyz-i ilâhî olarak kendilerinde âlem-i bâlâ ile peydâ-yı ittisâle, evc-i berîn-i insaniyyete irtikā ve i'tilâya bir isti'dâd-ı tâm ve kâmil tevlîd eder. Gayrın delîl ve burhân gibi vesâit-i fikriyye ile his ve taakkuluna imkân bulamadıkları şeyler onların nazar-ı irfânı önünde şühûd derecesinde tecellî eder. Hakîm-i alîm olan Cenâb-ı Feyyâz'dan öyle maârif telakkī eder ki, bizim üstâdlarımızdan öğrendiğimiz şeyler onun derece-i vuzûhuna nisbetle muzlim ve mübhem denilebilecek bir mertebede kalır. Bilâhare bu maârif-i ilâhiyyenin kalbindeki tecellî-i bâhiri bildiği şeyleri öğrenmek, nâsa teblîğ ve tefhîm ile mükellef tutulduğu şeylere onları da'vet etmek için bir ihtiyâc-ı fıtrî hissetmeye sevk eder. Hülâsa, kānûn-ı ilâhî şunu îcâb ediyor ki hey'et-i ictimâiyyeyi mesâlih-i zarûriyyelerini pey-der-pey istikmâl ile sinn-i rüşd ve kemâle vusûl, tarîk-ı hayât ve mesâîlerinde kendilerini gāye-i saâdete îsâl için rekz edilmiş olan a'lâm ve işârât, hidâyet ve irşâdlarına kifâyet edinceye kadar her zaman ve her ümmet içinde inâyet-i ezeliyyeye mazhar olan bir takım zevât, umûr-ı risâletin hitâmına değin, sâha-i kevnde arz-ı vücûd eder. –mâba'di var–

Merhûm

Şeyh Muhammed Abduh

[79]

MAKĀLÂT

İNTİBÂH-I İSLÂM

İ'tilâf-ı Müselles devletleri artık kendilerini bir emr-i vâki' karşısında buluyorlar. Makām-ı Mu'allâ-yı Hilâfet-i İslâmiyye tarafından i'lân buyurulan cihâdın sâir memâlik-i İslâmiyye'de icrâ-yı te'sîr edemeyeceğini, ve ancak memâlik-i Osmâniyye'ye münhasır kalacağını iddiâ eden düvel-i mezkûre şimdi hakīkat-i hâli fiilen –âsârıyla– anlamaya, görmeye başladılar. Biz ise İngilizlerin ve matbûâtlarının bu tahmînlerinde ziyâdesiyle yanılmış olduklarını bir sene evvel an'anesiyle *Sebîlürreşâd* nüshalarında iddiâ ile, makām-ı Hilâfet'in âvâz-ı merdânesine bütün âlem-i İslâm tarafından (semi'nâ ve eta'nâ) nidâsıyla cevap verileceğini dermiyân etmiş idik. Çok geçmeksizin iddiâlarımız birer birer meydana çıkmaya başlayarak, her şeyden evvel Irak'da yaşayan bil-cümle Şîiyyü'l-mezheb müctehidleri hazerâtının meydân-ı harbe iştirâk, binlerce kabâil ve aşâirin onlara iltihâk ve inzimâm ettiklerini görmekle karîrü'l-ayn olduk. Hattâ müctehidîn-i müşârun-ileyhim hazerâtından birkaç zât-ı muhteremin meydân-ı harbde (cihâd fî sebîlillâh) uğurunda terk-i hayât ettikleri de vâki' ve gayr-ı kābil-i inkârdır.

Git gide İranlı kardeşlerimiz de emr-i cihâda ehemmiyet verip ötede beride, şimâlde, cenûbda Rusya ve İngiltere aleyhinde husûmet âsârı görüldü. Efkâr-ı umûmiyye meşbû' bir hâle geldi. İngiltere ve Rusya devlet-

leri her ne yapdılarsa İran kabinelerini kendi lehlerine çeviremediler. Her türlü vaadlerde bulundukları hâlde bir türlü İran ricâlini kandırıp bize karşı bulundurmaktan âciz kaldılar. Hissiyât-ı İslâmiyye, hissiyât-ı uhuvvetkârâne her iki hükûmetin vaad ve mevâîdine galebe çaldı, İran'ı bizim lehimizde olarak pâ-ber-câ-yı sebât etti. İran hükûmeti, bu iki İslâmiyet düşmanı olan devletlerin tehdîdlerine de kulak asmadı.

Bu esnâda –yani bu bir sene içinde– yavaş yavaş cihâd haberleri, İngiltere'nin bütün mümânaatına rağmen, bil-cümle memâlik-i İslâmiyye'ye yayıldı. İslâm hey'etleri, gençleri kemâl-i faâliyetle îfâ-yı vazîfeye başlayarak, müslümanları hakîkatten haberdâr ederek, vazîfelerini tanıttırdılar. Cenâb-ı Hakk'a hamd ü senâlar ederiz ki, bugün bütün âlem-i İslâm uyanmış, hakîkati anlamış, cihâd haberlerini duymuştur. Bundan sonra müslümanlar vezâif-i dîniyyelerini îfâ ile akın akın sell-i seyf-i gazâ ve cihâd ederek İslâmiyet'in intikāmını almaya çalışacakları bizce muhakkaktır. İran harekete başlar başlamaz sıra ile Belûcistân, Afganistan, Türkistan, Hindistan müslümanları makām-ı Hilâfet'e, İran hükûmetinin isrine iktifâ etmekte dakīka bile zâyi' etmeyeceklerdir Bazıları İran'ı âlem-i İslâm ortasında bir duvar, bir mânia tasavvur etmekle yanlış bir zan ve zehâbda bulundukları-nı şimdi gereği gibi anlamışlardır. İran öyle değil, samîmî, değerli ve dünyâlar kadar kıymete mâlik bir müslüman kardeş, din kardeşi, kan kardeşi olduğunu bugünkü harekât ve sekenâtıyla isbât etmektedir. Görülüyor ki, İran'ın bütün vilâyât ve eyâlâtında dehşetli bir cereyan, müdhiş bir feverân ve galeyân hüküm-fermâ olup, İngiltere ve Rusya aleyhindeki husûmet ve adâvet duyguları gittikçe çoğalmaktadır. Her İranlı bugün intikām hissiyle mütehassisdir. Kirmanşâh'da, Isfahân ve Şîrâz'da, Halîc-i Fars'da, Bender-i Bûşehr'de İngiliz aleydârlığı günden güne kesb-i tevessü' ediyor. Şimâl kısmında da gayûr Azerbaycanlılar Rusya aleyhinde davranmakta kusûr etmiyorlar. Bütün bu cereyanları idâre eden kitle ise (İran Demokrat)larıdır ki, bunlar her türlü teşkîlâta, şu'belere, merkezlere mâlik olup, İslâmî bir proğramları da vardır ki mezkûr proğramın temeli, esâsı bir (İttifâk-ı Müselles-i İslâmî) vücûda getirilmesinden ibârettir. Bu ittifâkın erkâni Devlet-i Aliyye, İran, Afganistan hükûmetleridir. İran harekete geldikten sonra Afganistan daha ziyâde ihtiyâr-ı sükût edemeyecek, hâh nâ-hâh Hindistan'a hücûm eyleyecektir.

Zâten bu hücûmların mukaddemâtı şimdiden başlamıştır. Nitekim İngiltere hükûmeti ile, Royter Ajansı bile Hind hudûdundaki vekāyii i'tirâfa mecbûr olmuşlardır. İran'ı askersiz, parasız zannedip, o hükûmeti âciz tasavvur edenler de pek yanılıyorlar. İran bir ırk, bir millet, bir kitle olup, cümlesi müslümandır. Bunlar, bir mezhebe, bir dine tâbi' olduklarından kendi müctehidlerinin emirlerine harfiyyen itâat etmekle ma'rûfdurlar. Bir kere meydân-ı cihâda atıldıktan sonra İranlılar, her şeylerini fedâ etmekten çekinmezler. Var, yoklarını bu uğurda sarf ederler. Zâten otuz sene evvel dahi İngiliz Reji Kumpanyası'na karşı ne kadar dehşetli olduklarını fiilen isbât eylemişlerdir. Bir günde nargileler kırıldı, tönbekü isti'mâli harâm oldu gitti. En sonra şâhın sarayı millet tarafından kuşatıldı. Bunun üzerine şâh reji kumpanyasından avans olarak aldığı paraları vererek bu sûretle âsâyişi iâde etmek mecbûriyetini hisseyledi.

[80] İran yine o İran olup değişmemiştir. Daima Settâr, Bâkır Hânlara, fedâkâr evlâda mâlik olan İran ile, teşebbüs-i şahsîde her milletten ziyâde ileri gitmiş olan İranîler şu sırada düşmanlarını kovup, memleketlerini zencîr-i esâretten tahlîs etmek husûsundaki azm ü hazmları şâyân-ı takdîr ve tahsîndir.

Devlet-i Aliyye'ye millet-i Osmâniyye'ye karşı daima hissiyât-ı uhuvvetkârâne ile mütehassis olan İranlı kardeşlerimiz düşmanlarını memleketlerinden tard etmekle hem kendilerine, hem de Osmanlı kardeşlerine iyilik etmiş olurlar. Bu sûretle harbden sonra hakīkī ve müşterekü'l-menfaa iki kardeş gibi geçinip, sâir tavâif-i İslâmiyye'yi de dâire-i ittihâd ve ittifâklarına idhâl etmekle İslâmiyet'in şân ve şerefini tezyîd edeceklerine şübhe yoktur. Bugün İran'daki genç, münevverü'l-fikrlerden tutup, ihtiyârlara, kadınlara varıncaya kadar hep bu his ile mütehassis bulunmaktadırlar. İran matbûâtı bu sırada pek büyük bir rolü îfâ ediyorlar. Halkı ittihâda da'vetle, selâmet yolunu kendilerine göstermekte cidden bezl-i faâliyet eyliyorlar. Geçenlerde, İran mücâhidlerinden biri olup, memleketine azîmet eden ve hudûda kadem-nihâde olduktan sonra İngiltere ve Rusya'nın Kirmanşâh'daki konsoloslarının teşvîkleriyle esnâ-yı râhda eşkıyâ eliyle öldürülen (Eşref-zâde) Mirza Mahmud Hân bu kere İran'a sırf halkı mücâhedâta da'vet için gitmiş idi. Demek ki İran yeni bir kurban veriyor. Bu zât-ı merhûm, Paris'de intişâr eden Fransızca *Âlem-i İslâm*'ın muharrirlerinden olup, ale'l-ekser *Sebîlürreşâd*'ın *Âlem-i İslâm* hakkındaki makālâtını Fransızca'ya tercüme ediyordu. Şehrimizde intişâr eden Fârisî *Hâver* refîkımız merhûmun haber-i vefâtını istihbâr ederek, sûret-i vefâtıyla tercüme-i hâlini mufassal bir sûrette sahîfelerine geçirmiştir.

Demek istiyoruz ki *Âlem-i İslâm* boş vakit geçirmeyip, vakt-i merhûnu gözetiyordu. İşte bu vakt-i merhûn şimdi hulûl etmiştir. Binâenaleyh çok geçmeksizin muhît-i İslâmiyyet'in her köşe ve bucağından kükremiş arslan seslerini işiteceğiz. Bu harb-i umûmî netîcesinde âlem-i İslâm'ın, müslümanların terakkī ve te'âlî edeceklerin-

den emîniz. Hâlet-i nez'de bulunan Rusya ile, perîşân bulunan Fransa, İngiltere'nin kendilerini nasıl aldatmış olduklarını harbden sonra hakkıyla anlayacaklardır. Biz öyle zannediyoruz ki bu harb-i umûmî, sulhden sonra diğer münferid muhârebelerin başlangıcıdır. Nitekim Balkan muhârebesi de böyle oldu. Fransa'nın, Rusya'nın İngiltere'ye karşı yarın hasmâne bir vaz'iyet almayacaklarını kim te'mîn edebilir? Hattâ yarınki Rusya'nın, mutlaku'l-inân ve müstebid bir çarın emrine münkād bir hükûmet olmayacağına dâir emniyetimiz ber-kemâldir. Rusya'daki anâsır şimdiden usûl-i meşrûtiyyetin tatbîkini taleb etmektedirler. Fransızların cumhûriyete karşı isyân edip tekrâr bir Fransa ihtilâlini meydana getirmeyecekleri ne ma'lûm? Bunlar bizce muhakkak şeylerdir ki tabîat ve zevâhir-i eşyâ böyle olacağını şimdiden gösteriyor.

Hülâsa muhakkak bildiğimiz bir şey varsa, o da İngiltere'nin zelîlâne, muhakkarâne bir sûrette küçüleceğinden, onun gadr u tezvîrâtına sinîn-i vefîreden beri kurban olan âlem-i İslâm'ın, ümmet-i Muhammed'in yükseleceklerinden ibârettir. Zaman inşâallâh bizim bu tahmînimizde yanılmış olmadığımızı yakında isbât edecektir.

S[sin]. M. Tevfik

TASHÎH

347'inci nüshada "Tefsîr-i *Kur'ân-ı Kerîm"* sahîfelerinin esnâ-yı vaz'ında matbaaca bir yanlışlık vukūa gelmiş; 66'ıncı sahîfe yerine 67'inci sahîfe konulmuş. Binâenaleyh rakamların o sûretle değiştirilmesi iktizâ eder. Yani baştaki 65'inci sahîfeden sonra 66'ıncı sahîfe: "İbni Mücâhid Yakub'un nâmını tayy…" diye başlayan ve sehven 67 rakamı vaz' olunan sahîfedir. "Âzâde kalamıyor" cümlesiyle hitâm bulan bu sahîfeden sonra da sehven 66 rakamıyla murakkam bulunan "Bazılarından iki zât…." diye başlayan sağdaki sahîfe gelir. [Yerinde düzeltilmiştir.]

HÂRİCDEKİ KĀRİÎN-İ KİRÂMIN NAZAR-I DİKKATLERİNE

Romanya, Bulgaristan ve Bosna'daki kāri'lerimiz İstanbul için postalar para kabûl etmediği cihetle abone bedelâtının hangi vâsıta ile gönderilebileceğini suâl ediyorlar. Romanya ve Bulgaristan'daki kāri'lerimizin Filibe'de Balkan İdârehânesi'nde Edhem Rûhi Bey'e, umûm Bosna'daki abonmanlarımızın da Saraybosna'da Reîsü'l-ulemâ Hâcı Cemâleddîn Efendi hazretlerine irsâl buyurmaları ricâ olunur. Onlar banka vâsıtasıyla buraya göndermek lütfunda bulunurlar. Hâriç için *Sebîlürreşâd*'ın senelik abone bedeli 80 kuruştur, ki bugünkü piyasaya göre Romanya parası 18 Frank, Bulgaristan parası 22 Frank, Avusturya parası da yirmi Kron tutar.

Necm-i İstikbâl Matbaası H. Eşref Edib

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur.
Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (80), altı aylığı (45) kuruşdur.

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde Dâire-i Mahsûsa

İhtârât
Abone bedeli peşindir.

Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.

Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması lazımdır.

Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması ricâ olunur.

Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

Dînî, felsefî, ilmî, edebî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

اتبعون اهدكم سبيل الرشاد | Başmuharrir Mehmed Âkif | Sâhib ve Müdîr-i Mes'ûl Eşref Edib | والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم

7 Ekim 1915 | 28 Zilka'de 1333 | Perşembe | 24 Eylül 1331 | Cild: 14 - Aded: 349

TEFSÎR-İ *KUR'ÂN-I KERÎM*

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

قُلْ هُوَ اللهُ اَحَدٌ. اَللهُ الصَّمَدُ. لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ. وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا اَحَدٌ.

–Te'vîlât Kāşânî'den muktebestir–

(قل) Makām-ı ayn-ı cem'den mazhar-ı tafsîle vârid bir emirdir. (هو) mübtedâdır. Ahadiyet-i sırfeden ve bilâ-ism velâ-sıfat zât-ı bahs u hakīkat-i mutlakadan ibârettir.

(الله) bütün sıfât-ı kemâliyyeyi müstecmi' olması i'tibâriyle Zât-ı Mutlak'ın ismidir. (هو)'den bedeldir. Bu ismin (هو)'den bedel kılınması sıfâtın ayn-ı zât olduğuna delîldir. Zîrâ burada bedel, mübeddelün-minhin aynıdır.

(احد) mübtedânın haberidir. (احد) ile (واحد) arasındaki fark: Ahad, esmâ ve sıfâttan mücerred olarak taakkul olunan zâttan, hakīkat-i mahzadan, menba'-ı ayn-ı kâfûrîden, daha doğrusu ayn-ı kâfûrînin kendisinden, el-hâsıl hiçbir kayd ile mukayyed olmayan Vücûd-ı Mutlak'tan ibâret olduğu hâlde; (واحد)'in esmâ ve sıfât ile muttasıf olarak tasavvur edilen ve bu mertebede "Hazret-i Esmâ" ünvânını alan zâttan ibâret olmasıdır.

Hakīkat-i mahzadan (هو) ile ta'bîr buyurulduktan sonra (الله) lâfzının –ki bilcümle sıfât-ı kemâliyyeyi müstecmi' olması i'tibâriyle Zât-ı Akdes'in ismidir– zât-ı sırfeden ibâret olan (هو)'den bedel kılınması sıfâtın ayn-ı zât olduğuna delîl olduğu gibi; o zât-ı müstecmi'u's-sıfâttan ahadiyet ile ihbâr buyurulması da kesret-i i'tibâriyyenin nefsü'l-emrde lâ-şey hükmünde olup Zât-ı Mutlak'ın ahadiyetini mubtıl ve vahdetini muhıl değil, bilakis hazret-i vâhidiyyet'in bi-aynihâ hazret-i ahadiyyet olduğuna tenbîh ve işârettir. Deryâda farz ve tevehhüm olunan katarât deryânın aynı olduğu gibi, Zât-ı Mutlak'ın vâhidiyeti de ahadiyetinin aynıdır.

(الله الصمد) = Allah Samed'dir. Yani Hazret-i Vâhidiyyet'te, mertebe-i esmâda o Zât-ı Müstecmi'u's-sıfât bütün eşyânın müstenidün-ileyhidir. Zîrâ her şey'-i mümkin O'na müftakır ve O'nunla kāimdir. Kendi zâtı ise Ganiyy-i Mutlak'tır. [1](وَاللهُ الْغَنِيُّ وَاَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ)

(لم يلد) = Zât-ı Hakk vâlidiyetten münezzehdir. Zîrâ şuûnâtının vücûd-ı müstakılli yoktur. Hattâ şuûnâtın şuûnât olması bile Hakk ile kıyâmı i'tibârıyladır. Zât-ı Hakk'tan nazarı kat' ile şuûnât hadd-i zâtında adem-i sırfdan ibârettir. Halbuki her vâlid ile veledinin vücûdda mümâseleti yani husûl-i vilâdetten sonra varlıkta müsâvâtı, yekdiğerine adem-i ihtiyâcı bedîhîdir.

(ولم يولد) = Zât-ı Hakk mevlûdiyetten de münezzehdir. Zîrâ o Zât-ı **[82]** Akdes mâdem ki Samediyet-i Mutlaka'yı hâizdir, o hâlde var olması için herhangi bir şey'e ihtiyâcı kat'iyyen bâtıldır.

(ولم يكن له كفوًا احد) = O Zât-ı Mutlak'ın mükâfî ve mümâsili de yoktur. Zîrâ onun hüviyet-i vâhidiyyeti, kesret ü inkısâmı gayr-i kābildir. Vücûd-ı Mutlak'ın mâadâsı ise adem-i mahzdan ibârettir. Binâenaleyh vahdet-i zâtiyyenin gayra mukārenetine imkân yoktur. Buna imkân olmayınca o Zât-ı Akdes'in misliyet ve küfüvviyetten münezzehiyeti dahi bilâ-şek sâbittir.

Hülâsa-i Tefsîr:

قُلْ هُوَ اللهُ اَحَدٌ.

De ki: O Zât-ı Hazret-i Akdes, bilcümle sıfât-ı kemâ-

[1] Muhammed, 47/38.

liyye ile ittisâfı i'tibârıyla de Ahad'dır, kesret ve te'addüdden müteâlî bir zât-ı bahs ve hakîkat-i mutlakadır.

اَللّٰهُ الصَّمَدُ.

O Zât-ı Akdes makām-ı vâhidiyyet ve mertebe-i esmâda bile herşeyden müstağnîdir. Bütün eşyâ ise O'na müftakır ve O'nunla kāimdir.

لَمْ يَلِدْ

Kendi zâtından kat'-ı nazar edildiği takdîrde bilcümle şuûnât ve mükevvenâtın adem-i mahzdan ibâret olması, halbuki vâlid ile veled arasında vücûdda mümâseletin tahakkuku bedâhet derecesinde bulunması cihetiyle o Zât-ı Mutlak'ın herhangi bir şeye vâlidiyetini iddiâ kat'iyyen bâtıldır.

وَلَمْ يُولَدْ.

Samediyet-i mutlaka ve gınâ-yı zâtîyi hâiz olması i'tibâriyle de o Zât-ı Akdes'in herhangi bir şeyden mevlûdiyetini dahi farz etmek bile muhâldir.

وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا اَحَدٌ.

O Zât-ı Ahadiyyet'in küfüvvü ve misli olmak ihtimâli de külliyen meslûbdur. Zîrâ mâdem ki Vücûd-ı Mutlak'ın mâadâsı adem-i mahzdır, şu hâlde vahdet-i zâtiyyenin gayra mukārenetine imkân yoktur ki, O'nun misli olmak tasavvur olunabilsin.

Şeyhülislâm-ı Esbak

Musa Kâzım

MUKADDİME

ÂYETLERİN YEKDİĞERİNE OLAN MÜNÂSEBET VE İRTİBÂTI

İstitrâd ve hüsn-i tahallus da Lûgat-i Arab'da isti'mâli me'lûf olan esâlîb-i beyândandır. Fenn-i mahsûsunda beyân edildiği vechile, istitrâd ile tahallus arasındaki fark şudur ki: İstitrâdda, siyâk-ı kelâmdan mütevellid münâsebet dolayısıyla bir şey ârızî olarak zikr u îrâd edildikten sonra esâs maksada avdet edilir. Tahallusda ise maksûdün bizzât olan fikir ve ma'nâya girîzgâh bulunduktan sonra mebde'-i kelâm terk ve ihmâl olunur.

Süyûtî hüsn-i tahallusun ta'rîfi sadedinde diyor ki: Sözün başlangıcında gāyet dakīk bir fikir ve ma'nâ vâsıtasıyla, gāyet sehl ü mülâyim bir tarzda maksada intikāl etmektir. Bir sûrette ki muhâtab bu ameliyenin hîn-i icrâsında mütekellimin sadedinden intikāl etmek fikrinde bulunduğunu hiss ü idrâk etmesine meydan kalmaksızın, her iki safha-i kelâm arasındaki şiddet-i imtizâc ü iltiyâm netîcesi olarak, maksad-ı aslî muvâcehesinde bulunur.

Ebu'l-Ulâ' Muhammed bin Gānim'in; "Tahallus mûcib-i tekellüf olduğu için *Kur'ân*'da vâki' olmamış ve onda âdet-i Arab vechile iktizâb yani mütegāyir iki maksadın sevk u îrâdı sırasında mülâyim bir vâsıtaya mürâcaat edilmeksizin birinden diğerine intikāl üslûbu cereyan edegelmiştir." sözünü tahtıe ederek diyor ki: "Mes'ele hiç de böyle değildir. Bilakis *Kur'ân*'da akıllara hayret verecek derecede latîf ve bedâyi'-nümûn tahallus-lar mevcûddur. Ez-cümle Sûre-i A'râf'a bir nazar-ı tedkīk atf edecek olursak bunun en güzel bir nümûnesini görürüz. Orada enbiyâ-yı sâlife ve kurûn-ı mâzıyye zikr edildikten sonra mecrâ-yı kelâm Hazret-i Mûsâ'ya intikāl ederek onun ne sûretle kavmi miyânından yetmiş kişi intihâb ve onlarla sâir efrâd-ı ümmeti hakkında ne yolda duâ ettiği [1](وَاكْتُبْ لَنَا فى هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِى الْاٰخِرَةِ اِنَّا هُدْنَا اِلَيْكَ) ve mukābeleten taraf-ı Bârî'den ne vechile cevap verildiği [2](قَالَ عَذَابِى اُصِيبُ بِهِ مَنْ اَشَاءُ وَرَحْمَتِى وَسِعَتْ كُلَّ شَىْءٍ فَسَاَكْتُبُهَا) (لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَالَّذِينَ هُمْ بِاٰيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ) âyetleriyle zikr edildikten sonra [3](اَلَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِىَّ الْاُمِّىَّ الَّذى... الى) (آخره) âyetiyle de ümmet-i Muhammediyye'nin evsâf ve mezâyâ-yı dîniyyesi bast u temhîd edilmekte, oradan da Seyyidü'l-mürselîn'in ahlâk u evsâf-ı seniyye, menâkıb-ı âliyyesine intikāl edilmektedir."

İtkān'da bazı müteahhırînden nakl ediliyor: Hey'et-i umûmiyyesi i'tibârıyla âyât-ı *Kur'ân*iyye arasındaki münâsebâtı ta'yîn edebilecek zâbıta-i külliyye **[83]** şu vechile ifâde edilebilir: Bir kere sûrenin sevk u îrâdındaki garaz nazar-ı dikkate alınmalı. Böyle bir garaz ve maksadın ne gibi mukaddemâta muhtâc olduğu teemmül edilmekle beraber serd edilen mukaddemâtın netîce-i matlûbeye ne mertebe yakīn veya uzak olduğuna dâir bir mukāyese-i fikriyye icrâ edilmeli. Daha sonra bu mukaddemâtın, sâmi'in peydâ-yı vukūf etmek istediği, kānûn-ı belâğatin muhâtabı külfet-i intizârdan muhâfaza etmek için pîşgâh-ı ıttılâ'ına bir ân evvel îsâline lüzûm-ı kat'î gösterdiği netâyic ve ahkâm ile ne dereceye kadar alâkadâr bulunduğu göz önünde bulundurulmalıdır. İşte *Kur'ân*'ın cemî' eczâsı arasındaki irtibât ve tenâsübün ta'yîn-i derecâtı için bir mikyâs olan bu düstûra riâyet edildiği takdîrde her sûrede her âyetin diğerleriyle olan vech-i münâsebeti mükemmelen tavazzuh eder.

Biz de deriz ki: Âyât-ı *Kur'ân*iyye arasında bazıları vardır ki bunların üst taraflarındaki âyetlerle olan vech-i münâsebetleri gāyet hafî bulunmakta, hattâ bu ciheti tedkīk edenlerin bir çoğu bu âyetlerin sevâbık ve levâhıkı miyânındaki mevkii düstûr-ı belâğat îcâbâtına muhâlif bulunduğunu iddiâ, bunun için de (أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالدِّينِ. فَذٰلِكَ الَّذِي. يَدُعُّ الْيَتِيمَ. وَلَا يَحُضُّ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ. فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ. الَّذِينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ. الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ. وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ.) sûre-i celîlesini misâl göstermektedirler.

---

[1] A'râf, 7/156.
[2] A'râf, 7/156.
[3] A'râf, 7/157.

Kur'ân-ı Hakîm'in esrârına, bedâyi'-i üslûb-ı beyânına vâkıf olmayanlar diyorlar ki: Sûrenin bidâyetinden (الْمِسْكِينِ) kelimesine kadar olan âyât başka, bakıyyesi başka ma'nâya delâlet etmekte olup âyât-ı lâhıkanın âyât-ı sâbıka üzerine terettübüne, atfı istilzâm edebilmek için aralarında ma'nevî bir râbıta ve ittisâlin mevcûdiyetine delâlet edecek bir cihet-i câmi'a yoktur. Bâ-husûs ki bu atıf mâ-ba'dın mâ-kabl üzerine terettübüne dâll olan "fâ" ile vukū' bulması bu işkâli daha ziyâde te'yîd etmektedir. Bu mes'elede esâs i'tibârıyla bu gibi muârızların enzâr-ı dikkatinden fevt olan bir mes'ele var ki o da sadr-ı sûrede, yetîme karşı dürüştâne muâmele eden, halkı it'âm etmeye, zuafâ ve bîçâregâna karşı hiss-i terahhum beslemeye terğīb şöyle dursun bizzât buhl [ve] imsâki medâr-ı temâyüz ittihâz eden kimseler lisân-ı muâhaze ile yâd ediliyor. Daha evvel de bunlar her ne kadar izhâr-ı İslâm etseler de mâhiyet-i vicdânlarını sütre-i nifâk altında gizlemekte, edâ-yı salâta kıyâm ettikleri zaman riyâ ve fikdân-ı ihlâsın îrâs ettiği rehâvet ve keselin te'sîr-i müz'ici tahtında hareket ettikleri mahsûs bir tarzda, müstağrak-ı fütûr ve melâl bir hâlde kıyâm etmekte, namaza durdukları zaman nerede ve ne maksadla vakfe-gîr-i ubûdiyyet olduklarını bildirmek için yevm-i âhıreti mükezzib olmakla ithâm olunmaktadırlar.

Tefsîrin muhtelif yerlerinde derc-i sahîfe-i beyân eyledik: Ki namazın, sâhibini seyyiâttan, fevâhiş ve münkerâttan men', tînetini tehzîb etmesi, gılzat ve huşûnet-i tab'ını izâle ederek a'mâk-ı kalbinden zülâl-i rahmet ve re'fetin nebeânı için bir âmil-i müessir olabilmesi şerâit ve erkânına cidden muvâfık bir sûrette edâ edilmesine vâbestedir. Farîza-i salâtı erkân-ı mukarreresine hakîkaten riâyet etmek şartıyla edâya muvaffak olanlar ise âhirete îmân ve îkān, veche-i ubûdiyyetlerini Bârgâh-ı Ahadiyyeti'ne tevcîh ettikleri Zât-ı Akdes'in mukadderât-ı ibâda sûret-i mutlakada hâkim, onların hafî ve celî makāsıd ve menviyyâtını alîm, her türlü ef'âl ü harekâtını hesâb ve münâkaşaya muktedir olduğunu derhâtır edenlerdir. Fakat münâfıklar ki esnâ-yı salâtta zikr-i Hakk'tan gāfil bulunmakta ve namazı sırf halka gösteriş maksadıyla edâ etmektedirler. Bu şerâit dâhilinde edilen bir salât tehzîb-i ahlâk, tenzîh-i nüfûs, terkīk-ı kulûb gibi tekâmülât-ı fıtrıyyeye hâdim mezâyâ-yı âliyyeyi hâiz olmak mâhiyetinden pek uzaktır.

Salâtı medâr-ı riyâ ittihâz eden bu münâfıklar yevm-i âhireti inkâr eden kâfirler zümresinden olmasalar kıldıkları namazı yoluyla edâ, salâtın ihtivâ ettiği harekât ve sekenâtta Allah'a karşı hudû' ve istikâneti sâik-ı hakîkī telakkī ederler ve tabîîdir ki böyle bir namazda kendilerini yetîme karşı rıfk u mülâyemet, fukarâya karşı sıyânet ü şefkat hisleri perverde etmeye sevk ederek ne yetîmi zecr ü tekdîr etmeye, ne de fakīri mahrûm bırakmaya vicdânları kāil olmazdı.

İşte sûrenin bütün bu ma'nâ ve maksadları, elfâz-ı vecîze ve mu'cizesi altında cem' eden âyetleri arasındaki imtizâc ve irtibâtın ekmeliyeti bu sûretle tezâhür eder.

والنجم تصغر الابصار صورته – والذنب للطرف لاللنجم فى الصغر*

Mütercimi: Mehmed Şevket

Abdülaziz Çaviş

FIKIH

Hilâfiyât:

Üstâd-ı Muhterem İzmirli İsmail Hakkı Beyefendi'nin Takrîrleri:*

Mücmelin ma'nâsı – Mücmelin Kitâb ve Sünnet'te vâki' olup olmadığı – Vücûh-ı icmâl – İcmâlinde iştibâh hâsıl olan umûr – İcmâlin beyâna muhtâc olduğu – Beyânâtın derecâtı – Beyânın teahhuru – Mücmelin hükmü

Mücmel – Lügatte: Mübhem ma'nâsınadır. Bazılarına göre mecmû' **[84]** ma'nâsına gelir. Istılâhda: Öyle bir lafızdır ki o lafız ne vaz'an, ne isti'mâlen (ne lügaten, ne örfen) müteayyin olmayan iki ma'nâdan birine sâlih olur ve bu ma'nâlardan birinin diğerine nisbetle bir gûnâ meziyet ve rüchânı olmaz. Ma'nâlar hadd-i zâtında müteayyindir; şu kadar ki lafız onu ta'yîn edemez. Meselâ: (قرء) lafzı ya ancak "tuhr", yahud ancak "hayz" ma'nâsını, bu iki ma'nâlardan ancak birini ifâde eder. Tuhr ve hayz ma'nâları hadd-i zâtında müteayyindir; fakat (قرء) lâfzı bu ikiden birini ta'yîn edemez, bu ma'nâlardan birinin diğerine nisbetle bir gûnâ meziyet ve rüchânı yoktur. Kezâ [1](اَقيمُوا الصَّلٰوةَ) nazm-ı celîli hadd-i zâtında muayyen olan bir fiilin vücûbunu ifâde eder, fakat bu fiil (اَقيمُوا) lâfzı ile müteayyin değildir.

* * *

Mücmel Kitâb ve Sünnet'te Vâki' midir? – Cumhûra göre mücmel Kitâb'da, Sünnet'te vâki'dir. Ancak Dâvûd-ı Zâhirî'ye göre Kitâb'da, Sünnet'te mücmel vâki' değildir. Bazılarına göre irtihâl-i Nebî'den sonra Kitâbullâh'da mücmel kalmamıştır. Ebu'l-Ma'âlî'nin beyânı vechile muhtâr olan mezhebe göre teklîf sâbit olan elfâzda icmâl yoktur. Çünkü mücmel ile teklîf, muhâl ile teklîf demektir. Teklîf taalluk etmeyen elfâz irtihâl-i Nebî'den sonra mücmel olarak kalabilir.

* * *

* Yıldızın şekil ve hacmi halkın gözüne küçük görünüyor. Fakat bunda kabâhat yıldızın değil, gözündür.

**Metin: (واما ان يدل عليها...لايوجب حكما)

1 En'âm, 6/72 ve muhtelif âyetler.

Vücûh-ı İcmâl – İcmâl lafz-ı müfredde vâki' olduğu gibi mürekkebâtta da vâki' olur. Lafz-ı müfredde vâki' olan icmâl 1) Ya tasrîfden neş'et eder: (قال), (مختار) lafızlarında olduğu gibi ki (قال) lafzı hem kavlden, hem kaylûleden müştak olabilir; (مختار) lafzı da böyledir. Hem ism-i fâil, hem ism-i mef'ûl olur. 2) Yahud asl-ı vaz'dan neş'et eder: (قرء) lafzı gibi ki hem hayz, hem tuhr ma'nâları beyninde müşterekdir.

İcmâl isimlerde vâki' olduğu gibi fiillerde, harflerde de vâki' olur: (عسعس) fiili (اقبل) ma'nâları beyninde; (او) harf-i atfı tahyîr ve tafsîl ma'nâları beyninde müşterekdir.

Mürekkebâtta vâki' olan icmâl: [1](الَّذى بِيَدِه عُقْدَةُ النِّكَاح) nazm-ı celîli gibi ki zevc ile velî beyninde müterededdiddir: (ولىّ عقده) zevc olabildiği gibi velî de olur.

Zamîrin merci'leri beyninde müterededd olmak sûretiyle de icmâl vâki' olur. Nitekim "Hazret-i Ebîbekr es-Sıddîk ile Hazret-i Ali el-Murtazâ radıyallâhu anhümâdan hangisi efdaldir?" suâline karşı îrâd olunan (من بنته في بيته) cevâb-ı meşhûrunda icmâl vardır.

Sıfatlarda da icmâl vâki' olur: "Filân tabîb-i mâhir" denir ki bu cümleden mutlakā mahâret anlaşılacağı gibi yalnız tıbda mahâret de anlaşılabilir.

İcmâl bazan fi'l-i Nebîde vâki' olur ki aleyhi's-salâtu ve's-selâm Efendimiz hazretlerinin işlemiş oldukları bir fiil bazı kere iki veche (rükün, edebe) muhtemil olur.

* * *

İcmâlinde İştibâh Hâsıl Olan Umûr – Mücmel olup olmamasında iştibâh hâsıl olan umûr başlıca şunlardır:

1- [2](حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ اُمَّهَاتُكُمْ) ve emsâli gibi ki cumhûra göre bu gibi mahalde icmâl yoktur. Kerhî'ye, Basrî'ye göre icmâl vardır. Nitekim geçen dersde bu cihet ber-tafsîl yazılmıştır.

2- [3](وَامْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ) nazm-ı celîli gibi ki cumhûra göre bu nazm-ı celîlde icmâl yoktur, bazı Hanefiyyeye göre icmâl vardır. Çünkü ruûs-ı "küll" ile "ba'z" beyninde müterededdiddir: Sünnet-i seniyye "ba'z"ı beyân etmiştir.

3- [4](وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا اَيْدِيَهُمَا) nazm-ı celîli gibi ki cumhûra göre bu nazm-ı celîlde icmâl yoktur. Bazı Hanefiyyeye göre icmâl vardır. Çünkü "yed" lafzından parmak uçlarından omuza kadar bir uzuv anlaşıldığı gibi, dirseğe kadar, yahud bileğe kadar bir uzuv da anlaşılır. "kat'" lafzı da yarmak, ayırmak ma'nâları beyninde müterededdid olur. Sünnet-i seniyye yedin bileğe kadar ayrılmak sûretiyle kat' olunacağını beyân etmiştir.

4- [5](لاَصَلاَةَ اِلّا بِطُهُور), [6](لاَ نِكَاحَ إِلَّا بِوَلِيٍّ) ve emsâlinde yani haberi mahzûf olan ef'âl-i şer'iyye nefy olunarak beyân olunduğu sûrette cumhûra göre bu gibi yerlerde icmâl yoktur, Kadı Ebûbekir el-Bâkıllânî, Kadı Abdülcabbâr, Ebû-Alî el-Cübbâî, oğlu Ebû-Hâşim, Ebû Abdillâh el-Basrî'ye göre bu gibi elfâz sıhhat ile kemâl, vücûb ile cevâz beyninde müşterekdir. Sıhhat, vücûb nefy olunabileceği gibi, kemâl, cevâz da nefy olunabilir.

5- [7](رُفِعَ عَنْ أُمَّتِي الخَطأُ والنِّسْيانُ) gibi ki cumhûra göre bu gibi ahvâlde icmâl yoktur. Şer' vârid olmadan evvel örf bu terkîb ile muâhaze ve ukūbeti ref' ediyor.

Ebu'l-Hüseyin el-Basrî ile Ebû Abdillâh el-Basrî'ye göre burada icmâl vardır. Çünkü onun zâhiri hatâ ile nisyânın merfû' olmasıdır. Halbuki hatâ ile nisyân merfû' değildir, belki vâki'dir.

6- Ma'nâ-yı lügavîsi ile ma'nâ-yı şer'îsi bulunan elfâzda cumhûra göre icmâl yoktur. Belki lafız ma'nâ-yı şer'îde zâhirdir. Çünkü Nebî-i zî-şân Efendimiz hazretleri şer'iyyâtı beyân için meb'ûsdur, yoksa elfâz-ı lügaviyyenin ma'nâlarını beyân için meb'ûs değildir. Şer' lügate ârız olur, lügatten müteahhir olur. Kadı Ebûbekir el-Bâkıllânî'ye göre ma'nâ-yı şer'î ile ma'nâ-yı lügavî beyninde müterededdid olur. Gazzâlî'ye göre nehiyde mücmeldir, isbâtta ma'nâ-yı şer'îye dâlldir.

Âmidî'ye göre nehyde ma'nâ-yı lügavîye, isbâtta ma'nâ-yı şer'îye dâlldir.

[85] Bunun gibi cumhûra göre lafız ma'nâ-yı lügavî ile ma'nâ-yı örfî beyninde müterededdid olursa ma'nâ-yı örfîde râcih olur. Doğrusu da budur.

7- Lafız iki ma'nâ beyninde müterededdid olur. Birine haml olunduğu sûrette ma'nâ-yı vâhidi, diğerine haml olunduğu sûrette iki ma'nâyı ifâde eder, ve müterededdid olduğu iki ma'nâdan birinde râcih olmazsa, böyle olan elfâzda ekser-i usûliyyîne göre icmâl yoktur. Gazzâlî, İbnü'l-Hâcib'e göre icmâl vardır. Doğrusu budur. "Dabbe" gibi. Bundan yalnız hımâr ma'nâsı anlaşılacağı gibi hımâr ve feres ma'nâları da anlaşılır.

* * *

İcmâl Beyâna Muhtâcdır – Mücmelin ma'nâsı hadd-i zâtında vâzıh değildir. Ma'nâ-yı râcihi yoktur. Mücmelin ma'nâsı anlaşılmak için icmâl eden zâtın beyân etmesi lâzımdır. Beyân bir şeyi mahall-i işkâlden mahall-i îzâha çıkarmaktır. İşkâl sebk etmeksizin vâki' olan beyâna her ne kadar lügaten beyân ıtlâk olunursa da ıstılâhan beyân ıtlâk olunmaz.

İcmâle beyân lâhık olursa bil-ittifâk icmâl kalmaz, artık mücmel mübeyyen olur, nass gibi olur.

Usûliyyîn-i Hanefiyyeye göre beyân kat'î olur ise mücmel müfesser olur. Salât, zekât hakkında vârid olan beyânât kat'î olduğundan salât ve zekât lafızları mücmel

---

1 Bakara, 2/137.
2 Nisâ, 4/23.
3 Mâide, 5/6.
4 Mâide, 5/38.
5 (لَا يَقْبَلُ اللهُ صَلَاةً إِلَّا بِطُهُور) şeklinde, İbn Mâce, *Sünen,* Kitâbü't-Tahâre, 2.
6 Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'n-Nikâh, 37
7 Suyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr,* 5828.

değil, belki müfesser olmuştur. Beyân zannî olursa mücmel müevvel olur. Mikdâr-ı mesh hakkında vârid olan beyân yani hadîs-i Mugîre zannî olmakla (بِرُؤُسِكُمْ) nazm-ı celîli mücmel değil, müevvel olmuştur. Beyân beyân-ı şâfî olmazsa mücmel müşkil olur: "Ribâ" hakkında vârid olan eşyâ-yı sitte hadîsi şâfî olmadığından "ribâ" lafzı müşkil olmuştur, artık teemmül ile, ictihâd ile müşkil olan "ribâ" lafzından maksûd olan ma'nâ anlaşılır.

* * *

Derecât-ı Beyân – Beyânın bir takım dereceleri vardır:

1- Mantûk-ı hitâb ile olur: [1](فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ) nazm-ı celîlinde (اف) demenin hürmeti mantûk-ı hitâb ile beyân olunmuştur.

2- Tenbîh-i hitâb ile olur: Zikr olunan nazm-ı celîlde darb ve şetmin hürmeti tenbîh-i hitâb ile beyân olunmuştur.

3- Delîl-i hitâb ile olur: [2](فى سائمة الغنم الزكاة) hadîs-i şerîfinde sâimenin gayrisinden zekât verilmeyeceği delîl-i hitâb ile beyân olunmuştur. Delîl-i hitâb eimme-i Hanefiyyece hüccet değildir.

4- Fiil ile olur: Mevâkīt-i salât, ef'âl-i salât, menâsik-i hacc fi'l-i Nebî ile beyân olunmuştur.

5- İkrâr (takrîr) ile sükût-i Nebî ile olur: Huzûr-ı pürnûr-ı Risâlet'te ekl olunan şeylerin cevâzı ikrâr-ı Nebî ile beyân olunmuştur.

6- İşâret ile olur: Nitekim Peygamberimiz Efendimiz hazretleri bir ayın yirmi dokuz gün olduğunu mübârek parmakları ile işâret buyurmuşlardır.

7- Kitâbet ile olur: Nitekim makādîr-i zekât, diyât-ı esnân kitâbet ile beyân olunmuştur.

8- Terk ile olur: Nitekim Nebiyy-i zî-şân Efendimiz hazretleri keler eklini terk buyurmuşlardır.

9- Tenbîh ile yani ahkâm-ı şer'iyyeyi beyân için bir takım maânî ve ilel zikr etmek sûretiyle olur: Nitekim yaş hurmayı kuru hurma ile mubâyaa etmek husûsunda Nebiyy-i zî-şân Efendimiz hazretleri [3](يَنْقُصُ الرُّطَبُ، إِذَا جَفَّ) buyurmuşlardır.

* * *

Beyânın Teahhuru – Beyân vakt-i hâcette aslâ te'hîr olunamaz. Bu da ancak vâcibât-ı fevriyyede olur.

Ale'l-fevr vâcib olan bir emirde beyân vârid olmazsa emre nasıl imtisâl olunur? Yoksa teklîf-i mâ-lâ-yutâk olur. Fakat hitâbın vürûd ettiği vakitten vakt-i hâcete kadar beyânı te'hîr böyle değildir, vâcibât-ı gayr-i fevriyye vâcibât-ı fevriyye gibi değildir. Vâcibât-ı gayr-i fevriyyede hitâbın vürûd ettiği vakitten vakt-i hâcete kadar beyânı te'hîrde başlıca sekiz mezheb vardır:

1- Ale'l-ıtlâk beyânı te'hîr câizdir. Âmme-i fukahâ ve mütekellimînin mezhebi budur. [4](فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ. ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ) nazm-ı celîli bu mezhebi te'yîd eder.

2- Ale'l-ıtlâk beyânı te'hîr câiz değildir. Beyân hitâba muttasıl olmalıdır. Ekser Hanefiyyenin, bazı Mâlikiyye ve Şâfiıyyenin, Mu'tezilenin, Dâvûd-ı Zâhirî'nin mezhebleri budur.

3- Mücmeli beyân te'hîr olunabilir ise de beyâna muhtâc olan diğer umûru beyân te'hîr olunamaz. Ebûbekir es-Sayrafî ile Ebû Hâmid el-Merverrûzî[5] mezhebleri budur.

4- Umûmî beyân te'hîr olunabilir ise de mücmeli beyân te'hîr olunamaz. Abdülcabbâr'ın mezhebi budur.

5- Evâmir ve nevâhîyi beyân te'hîr olunabilir ise de vaad ve vaîd gibi ahbârı beyân te'hîr olunamaz. Kerhî'nin, bazı Mutezilenin mezhebleri budur.

6- Bilakis vaad ve vaîd gibi ahbârı beyân te'hîr olunabilir ise de evâmir ve nevâhîyi beyân te'hîr olunamaz. Ebû İshâk bunu bir mezheb olarak beyân ediyorsa da sâhibini bildirmiyor.

7- Neshi beyân te'hîr olunabilir ise de diğerlerinin beyânı **[86]** te'hîr olunamaz. Ebu'l-Hasen, Ebû Alî, Ebû Hâşim'in mezhebleri budur.

8- Müşterek gibi zâhirî olmayanlarının beyânı te'hîr olunamaz ise de âm gibi, mutlak gibi, mensûh gibi zâhirî olanların beyânı te'hîr olunabilir. Râzî bu mezhebi Dakkāk'tan, Fakkāl'den[?] Ebu'l-Hüseyin el-Basrî'den nakl ediyor.

* * *

Mücmelin Hükmü – Mücmel aslâ bir hükmü mûcib olmaz, mücmelde emre imtisâl sahîh olmaz, icmâl eden zât tarafından beyân vürûd edinceye kadar tevakkuf olunur, mücmel ile amel olunmaz.

Ancak beyân lâhık olduktan sonra mücmel bir hükmü müfîd olur. Emre imtisâl sahîh olur. Burada ihtilâf yoktur.

FELSEFE – KELÂM

İMKÂN-I VAHY*

Bazı ervâh-ı âliye (Melâike-i kirâm)nin mevcûdiyetinde, bunların mertebe-i risâleti ihrâz eden zevâta zuhûr ve tecellîsinde muhâl addedilebilecek hiçbir cihet yoktur. Gerek hissiyât-ı zâtiyyemiz, gerek ulûm-ı kadîme ve cedîdeye âid müktesebâtımız bize sâha-i vücûdda madde

1 İsrâ, 17/23.
2 İmâm Mâlik, *Muvatta,* Lübnan, 1985, c. 1, s. 264.
3 İbn Hibbân, *Sahîh,* 4997.
4 Kıyâmet, 75/18-19.
5 Metinde (المرورى) şeklinde yazılmıştır.
* Baş tarafı geçen haftaki nüshadadır.

denilen şeyden daha latîf bir nev'-i ecsâmın, bizden gāib olsa da, mevcûd ü mütehakkık olduklarını isbât ettikten sonra bu nevi' mevcûdâttan bazısının ilm-i ilâhîden istifâza, nüfûs-ı enbiyânın da bunlarla peydâ-yı râbıta edebilmelerine, bu gibi menâbi'-i kudsiyyeden vârid olacak haber-i sâdıkın sıhhatini teslîm etmemize mâni' ne olabilir?

Menzile-i kudsiyye-i risâlete irtikā etmiş olan zevâta asvât ve eşbâhın temessülü mes'elesine gelince, emr-i nübüvvet ve risâlete karşı büyük bir husûmet-i fikriyye beslemekte olan kimseler bile bazı musâbîne hâs olan hastalıkların mevcûdiyetine kāil bulunmakta; umûr-ı akliyyeye âid bazı şeyler bunların kuvve-i muhayyilelerinde mahsûsât derecesinde bir kuvvet ve şiddetle temessül ettiğini, marîzın meydanda hakīkī hiçbir şey yok iken bu gibi muhayyelâtı görüp işitmekte, hattâ onlarla musâraa ve mücâdele etmekte olduğuna dâir vâki' olan iddiâsının kabûl ve teslîmi lâzım geleceğini dermiyân etmektedirler.

Mahall-i hudûs ve neş'eti sırf nefsden ibâret olan suver-i ma'kūlenin temessül edebileceği, bu da dimâğda hâdis olacak ârızanın netîce-i te'sîrâtından ibâret olduğu kabûl ve teslîm edilince nüfûs-ı âliyyede hakāyık-ı ma'kūlenin temessülünü, bunun âlem-i hisden tecerrüd ve intizâ' ve âlem-i ulvî ile peydâ-yı ittisâlleri netâyici olmasını, bu hâdiselerin erbâb-ı nübüvvet ve risâletin mizâc ve tabîatlerindeki husûsiyete binâen sıhhat-i akl levâzımından olmasını tecvîz etmemek ne gibi bir esâs-ı ma'kūle istinâd edebilir?

Bu hâlâtın menşei olsa olsa bu gibi zevâtın ruhlarıyla bedenleri arasındaki alâkanın onlardan mâadâsında ma'lûm ve ma'hûd olmayan bir hâl-i dîğerde tecellî etmesinden ibâret olabilir. Böyle bir nazariyyenin onlar hakkında kabûlü ise gāyet sehil belki de mütehattemdir. Çünkü onların sâir hâl ve şânları da diğerlerinde me'lûf ve meşhûd olan ahvâl ve şuûndan bütün bütün farklıdır. Bu mugāyeret ise enbiyâ-yı kirâmın en büyük medâr-ı temâyüzü, sıdk-ı risâletlerinin en bâhir bir nişânesidir.

Enbiyâ-yı izâmın müşâhedât-ı vâkıalarının avârız-ı cismâniyye te'sîrâtından sâlim, haber verdikleri şeylerin her vechile sıhhate mukārin olduğunun en büyük delîli bir takım emrâz-ı kulûbun onların tarafından tedâvî edilmekle şifâ-pezîr, za'f-ı azâim ve ukūlün ümmetlerinde kuvvete mübeddel olmasıdır. Sahîhin ma'lûlden, muhtellin muntazamdan sâdır olması ise muhâlât-ı bedîhiyye cümlesindendir.

Nüfûs-ı âliyye ve ukūl-i zâkiyye erbâbı olan ve enbiyâ-yı izâm ile hem-pâye olmamakla beraber onlara dost ve mahrem-i râz, da'vet ve şerîatlerinin te'yîd ve i'lâsı husûsunda kendilerine muîn ve muzâhir bulunan urefâya gelince, bunlar da o feyz-ı kudsîden, nev' ve cins i'tibârıyla etvâr-ı enbiyâya karîb tecelliyâta mazhariyetlerini te'mîn edecek bir hazz u nasîb ihrâz etmişlerdir. Bunlar da bazı ahvâlde âlem-i gayb ile akd-i râbıta etmekte, âlem-i misâlde bir takım müşâhedât-ı hakīkıyyeye mazhar olmakta ve bu tecelliyâtın eser-i feyzi olarak enbiyâ-yı izâmdan, vâkıa mutâbık hakāyıktan ibâret olması i'tibâriyle kābil-i inkâr olmayan bir takım şeyler haber vermektedirler. Zümre-i urefânın tercümân-ı beyânı oldukları ahvâl ve hâdisâtın delâil-i sıhhati kendilerinden ef'âl-i memdûha ve meâsir-i mergūbeden başka bir şey sâdır olmaması, harekât ve sekenâtlarında mensûb oldukları şerâyi'a muhâlif bir cihet bulunmaması, fıtratlarının akl-ı sahîhin redd ü inkâr, zevk-ı selîmin ibâ ve istinkâf edeceği hâlât-ı sakīmeden pâk ve nezîh olması ve dâimâ kalblerinde gûyân, nazarlarında fürûzân olan hakk u hakīkatin sevkiyle muhîtlerinde bulunan kimseden âmmenin menfaatine, havâssın huzûr ve istirâhat-i kalbine bâis olacak ahvâl-i marzıyyeye da'vet ve teşvîk eylemeleridir.

Tabîîdir ki âlem bunlara teşebbüh dâiyesinde bulunan bir takım sâhte vakārlardan da hâlî değildir. Fakat pek serî' bir zamanda bunların mâhiyet-i **[87]** redîeleri enzâr-ı âleme münkeşif olmakla beraber gerek kendilerinin, gerek iğfâl ettikleri kimselerin meâl-i hâli zillet ve perîşânîden başka bir şey olamaz. Bu gibi kimseler âlemde tadlîl-i ukūl, ifsâd-ı ahlâk içinde bulundukları kavmi tedennî ve inhitâta sevk gibi meâsir-i rezîleden başka hiçbir eser bırakamazlar.

Merhûm

Şeyh Muhammed Abduh

ŞUÛN

Dâru'l-Hilâfe:

İslâm Ordusu Başkumandan Vekîlinin Beyânât-ı Mühimmesi:

Salı günü ictimâ' eden Melis-i Meb'ûsân'da bütün Müslümanlık Âlemi'nin nûr-ı aynı olan Enver Paşa hazretleri "300 milyon ehl-i İslâm'ın hukūk ve hürriyetini istihsâl için çalışan" Osmanlı ordularının bir senelik mücâhedât-ı Hudâ-pesendâneleri hakkında beyânât-ı mühimmede bulundular. Devlet-i Hilâfet Ordularının Başkumandan Vekîli Enver Paşa hazretlerinin bütün cihân-ı İslâm'da tanîn-endâz olacak, galeyânlar husûle getirecek olan bu mühim nutukları bütün İslâm lisânlarına tercüme edilerek yüz binlerce nüshası âlem-i İslâm'ın her tarafına dağıtılmalıdır. Büyük İslâm kumandanı Enver Paşa hazretleri millet kürsüsünde yalnız otuz milyon Osmanlı

nâmına değil, belki üç yüz milyon ehl-i İslâm nâmına idâre-i kelâm etmiştir.

Bu, İslâm târîhinde bir vâkı'a-i uzmâdır. Hilâfet-i Celîle açıktan açığa resmen bütün âlem-i İslâm üzerine cenâh-ı âtıfet ve himâyesini geriyor. Bütün akvâm-ı İslâmiyyeyi zîr-i himâyesine alabilecek kadar kudret ve azamet isti'dâdını hâiz olan devletimiz ta'kīb etmekte olduğu bu İslâm ve Hilâfet siyâsetiyle inşâallâh az zamanda öyle bir mertebe-i âlîye suûd edecek, öyle bir mecd ü şeref sâhibi olacaktır ki, dünya hayrette kalacaktır. Allah için çalışanların muîni Cenâb-ı Zü'l-celâl'dir. [1](اِنْ تَنْصُرُوا اللهَ يَنْصُرْكُمْ) Kalbi nûr-ı îmân ile münevver, hiss-i İslâm ile meşhûn olan Enver Paşa hazretlerinin şiddetli alkışlara mazhar olan bu uzun ve mühim nutukları şu âlî cümlelerle nihâyet buluyor:

"Şevket-meâb efendimizin orduya mülhem olan hissiyât-ı kahramânâneleri bize orduda ve donanmada öyle bir his, öyle bir îmân hâsıl etmiştir ki Cenâb-ı Hakk'a sığınarak biz nereye dönsek gālib geleceğiz ve i'lâsı için uğraştığımız maksada vusûl bulacağız ve bugün her nefer biliyor ki bu harbde değil yalnız 30 milyon Osmanlı için, fakat aynı zamanda 300 milyon ehl-i İslâm'ın hukūk ve hürriyetini istihsâl için çalışıyor. Binâenaleyh bu sûretle çalışan arkadaşlarıma, ben kat'iyyen emînim ki, Allah, şimdiye kadar olduğu gibi, yardım edecek ve netîcede muzafferiyeti bize bahş edecektir."

İran, Afgan:

Şark'da Hareket ve Galeyân – Cihâd haberlerinin her tarafa yayıldığını kemâl-i meserretle haber alıyoruz. Çoktan beri inkıtâa uğramışken bu haftaki posta ile gelen Kâbil'de münteşir *Sirâcü'l-Ahbâr-ı Afgāniyye* gazetesi memnûniyet-bahş havâdis getirdi. Gerek bu gazetenin, gerek diğer İran gazetelerinin verdikleri haberlere bakılırsa âlem-i İslâm'ın hareket ve galeyân-ı umûmîsini duymamak kābil değildir.

Îrânîler memleketlerine öteden beri taarruz etmek isteyen, hattâ bazı yerlere asker göndermek küstahlığında bulunan İngiltere ve Rusya'nın İran'da mukīm tebealarını memleketten tarda başlamışlardır. Afganistan'ın cenûbunda ve Hindistan'da da harekât başlamıştır. Evvelden duyduğumuz bu haberi yeni gelen *Sirâcü'l-Ahbâr-ı Afgāniyye* gazetesi te'yîd etti. Mehmûzler önde olmak üzere bir takım kabâil Hindistan hudûdunda bir baskın yapmışlar, vâki' olan muhârebede İngilizlerden yalnız zâbitân olmak üzere on beşi maktûl düşmüştür. Suvât, Buner havâlîsinde ve Belûcistan'da küçük muhârebeler, musâdemeler başlamıştır. Bu musâdemât gerek Afganistan'da, gerek İran'da resmiyetten ârî ise de her hâlde efkâr-ı umûmiyyenin galeyânını gösterir.

Maamâfîh İran kabinesinin düşmanlarımıza karşı olan tavr-ı hâzırı ile Afganistan emîri hazretlerinin Derbâr'daki bir nutukları İran ve Afgan hükûmetlerinin de vakt-i merhûnunda cihâda iştirâk edeceklerini gösteriyor. Emîr hazretleri bu nutkunda; "herşeyin vakt-i merhûnu olduğunu, Avrupa'daki harb henüz netîceye yaklaşmadığı için, Cenâb-ı Hakk'tan İslâmlara zafer duâ ederek, biraz beklemelerini" millete tasviye etmişlerdir.

Haber-i cihâd duyulur duyulmaz Çin'in gayûr müslümanları büyük bir gayret ve galeyân ile cihâd için on bir milyon kuruş kadar iâne derc etmişlerdir.

İran:

Meşhed'de İngiliz ve Rusların Faâliyeti – *Sirâcü'l-Ahbâr*'ın Meşhed muhâbiri yazıyor: "Buradaki İngiliz ve Rus konsolosları büyük bir faâliyetle çalışıyorlar. **[88]** Maksadları İran ve Afganistan hükûmetleri beyninde vukū' bulacak mürâselât ve münâsebâta kesb-i ıttılâ' etmek olduğu görünüyor. Fakat bütün bu mesâî netîcesiz kalmaktadır. Çünkü ya öyle harekât olmuyor; yahud oluyorsa da konsolosların hiç haberi olmadan vukū' buluyor.

Son zamanlard Sangi[?] Dağı'nda, dağın arkasında bir binâ yapıldı. Fakat bu binânın ne tarz-ı mi'mârîsini, ne şekil ve cesâmetini kimse bilmiyor. Yalnız duvarından başka bir yer gözükmüyor. Bu binâ Rusların tarafından binâ edilmiştir. Bu binâyı inşâdan maksad da Horasan ve havâlîsinin ahvâlini tahkīk ve tedkīk etmek imiş. Mevânin kesreti bütün bu anlamak istedikleri şeyleri eskisi gibi yine mechûl bırakıyor. Horasan nevâhîsinde, bilhâssa Meşhed'de Ruslar nüfûzlarını yavaş yavaş tezyîd ediyorlar. İki sene evvelki nüfûzlarını tekrâr iktisâb edecekleri zannediliyor. Sansür bütün kuvvetiyle hüküm-fermâdır. İdâre-i askeriyyeden mâadâ her tarafda bir hâl-i sükûnet müşâhede olunmaktadır…"

Türkistan:

Rusların İğfâlât ve Taaddiyâtı – *Sirâcü'l-Ahbâr*'ın Meşhed muhâbiri yazıyor: "Moskoflar Türkistan-ı Rûsî'de câhil olan avâm-ı nâsı kandırmaya uğraşıyorlar. Fakat bütün bu mesâîlerine rağmen şimdiye kadar ahâlîden pek az mikdârda at cem' eyleyebilmişlerdir. Bunun için Rus me'mûrları mahallâtı dolaşıp ahâlîyi başlarına topluyor ve diyorlarmış ki: "Siz bizim idâremize girmeden ne kadar az ata mâliktiniz. Bakınız, atlarınız şimdi ne kadar çoğaldı. Böyle iken niçin hükûmete vermiyorsunuz? Eğer verirseniz size devletimiz sadâkat nişânı verecek!" Bazı tabaka-i avâm verdiler. Sadâkat nişânından eser görünmedi. Birkaç gün sonra yine aynı sûretle para

[1] Muhammed, 47/7.

istediler. Def'-i belâ olmak üzere en fazla verenin iânesi 14 manatı geçmedi.

On dört kişiden bir nefer olmak üzere Türkistan'dan alınan bin kişilik bir tabur harbe sevk edilmişti. Bunların esîr oldukları ve kâmilen zinde olarak Devlet-i Osmâniyye'de bulunduğu haber alınıyor.

§ Geçenlerde çarın maa-âile bir resmini bütün dükkânlara astırmışlar, ve müslümanlara hitâben; "Müslümanların duâsı kabûl olur, çarınıza duâ ediniz." demişler. Herkes bir şey söylemiş. Kimisi duâ, kimisi de bed-duâ etmiş. Ba'dehû mecbûrî olarak bütün dükkânlardan iâne toplamışlar…

§ Buhara hükûmetinin hazînesini de istikrâz nâmı altında Ruslar gasb etmişlerdir…"

Avustralya:

Avustralya'da Müessesât-ı İslâmiyye İnşâsı – Bir çok tazyîkāta ma'rûz kaldığı hâlde yine İslâmiyet'in her tarafa nûr salmakta olduğu nazar-ı iftihârla görülmektedir. *Sirâcü'l-Ahbâr* gazetesinde okunduğuna göre Avustralya'nın Perth şehrinde mukīm Afganlılar tarafından dört bin lira sarfıyla müzeyyen bir câmi'-i şerîf inşâ edildiği gibi; yine Afganlıların gayretiyle Avustralya-yı Cenûbî'de Adelaide şehrinde de bir câmi'-i şerîf inşâ edilmiştir. Her iki câmi'in yanlarına da birer "Medrese-i Sirâciyye" inşâ edilmekte imiş… Avustralya'da mevcûd eski câmi' de ta'mîr olunmaktadır.

Tunus:

Tunuslular Arasında Galeyân – Harb Matbûât Karârgâhı Tunus'daki galeyân hakkında mevsûk bir menba'dan âtîdeki ma'lûmâtı istihsâl ediyor: "Birkaç def'alar ahâlî, Osmanlılara karşı icrâ edilen harbi takbîh etmiştir. Bir çok def'alar ahâlîyi bil-fi'il bu harekete karşı protesto etmeye da'vet için duvarlara i'lânlar yapıştırılmıştır. Son vakitlerde Fransa ve müttefiklerinin meydân-ı harbdeki aczlerinden, Rusların mağlûbiyetinden ve İngiliz-Fransızların Çanakkale'deki muvaffakiyetsizliklerinden bâhis i'lânlar Tunus'un büyük câddelerine ve bilumûm câmi'lere yapıştırılmıştır. Fransa'nın Çanakkale Muhârebâtı'na iştirâkle Hilâfet-i İslâmiyye'yi ortadan kaldırmak istediklerini ifhâm ve istihrâc ederek müslümanların düşmanı olan Fransa boyunduruğundan kurtulmak için ahâlîyi fırsattan istifâdeye da'vet ediyorlar. Mahallî zâbıtası bu i'lânları ancak sâ'at onda toplayabilmiştir. O gün Tunusluların müstehzî nazarları altında büyük mikyâsda bir hareket-i askeriyye yapıldı. Hükûmet-i Mahalliyye Başkâtibi Charles Blan[?] bir nutuk îrâd ederek müslümanlar hakkında temelluk-kârâne medh u sitâyişte bulunarak galeyânı teskîn etmek istedi. Fakat Tunuslular yapacaklarını bilirler ve gāfil avlanmazlar.

Son günlerde başları açık ve elîm bir sefâlet içinde Tunus'a 400 Alman esîri getirdiler. Tunuslular bu üserâya karşı teveccühkâr davrandıkları gibi bunlar hakkında tatbîk edilen fenâ muâmele aleyhinde alenen izhâr-ı nümâyişden geri durmadılar. Müslümanların hasmâne vaz'iyetleri karşısında bidâyette üserâyı ıslıklayan Fransızlar bilâhare bu nümâyişlerden ferâgate mecbûr kaldılar.

Tunus'da her tarafta Osmanlı ve müttefik orduları için duâ edilmektedir. Fransız me'mûrları Cezâyir'e sirâyet edecek bir hareketten havf u telâş eylemektedir, ki orada da Fas sahnesi vukūâtının in'ikâsı hissedilmeye başlamıştır."

Başmuharririmiz Mehmed Âkif Beyefendi dört-beş ay kadar devâm eden Cezîretü'l-Arab seyâhatinden geçen hafta avdet buyurmuşlardır.

Necm-i İstikbâl Matbaası H. Eşref Edib

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur.
Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (80), altı aylığı (45) kuruşdur.

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde Dâire-i Mahsûsa

İhtârât
Abone bedeli peşindir.

Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.

Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması lazımdır.

Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması ricâ olunur.

Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

Dînî, felsefî, ilmî, edebî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

اتبعون اهدكم سبيل الرشاد | Başmuharrir Mehmed Âkif | Sâhib ve Müdîr-i Mes'ûl Eşref Edib | والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم

28 Ekim 1915 | 19 Zilhicce 1333 | Perşembe | 15 Teşrînievvel 1331 | Cild: 14 - Aded: 350

TEFSÎR-İ *KUR'ÂN-I KERÎM*

MUKADDİME

KUR'ÂN-I KERÎM'DEN GARAZ-I FITRÎ

Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlüne musâdif olan devre âid insanların tedkîk-ı evsâf ve mâhiyyâtı zımnında târîhin şehâdetine, *Kur'ân*-ı Hakîm'in te'yîd ve takrîrine murâcaat edilecek olursa bunların cehâlet, dalâlet, asnâma ibâdetten başka bir hâssa-i mümeyyizeye mâlik olmadıkları anlaşılır.

Kur'ân-ı Kerîm'in ahvâl-i câhiliyyeye, müşrikîn ile ehl-i kitâbın âdât ve ahlâkına dâir bize vermekte olduğu ma'lûmât Resûl aleyhisselâmın, halkın hidâyet ve irşâda ne derece muhtâc olduğu bir zamanda sâha-ârâ-yı zuhûr olduğunu göstermektedir.

Evet, *Kur'ân* nüzûl ettiği zaman halk, bir kısmı nigâh-ı basîretlerine perde-i amâ ve dalâl çekilmiş müşrik-i câhil; kısm-ı diğeri neşr-i mefsedet, celb-i menfaat maksadıyla nefsinde ahkâm-ı ilâhiyyeyi tağyîr ve tebdîle cür'et hisseden kitâbî olmak üzere iki kitleye münkasem bulunmakta idi.

Eğer o Nebiyy-i ümmî diyânet-i hanîfiyye gibi fıtratın îcâbâtına muvâfık olan bir din getirmemiş olsaydı ne halkı şehrâh-ı kavîme da'vet eden sadâ-yı risâleti âzân-ı âlemde bir ma'kes bulur, ne de onların hayât-ı maddiyye ve ma'neviyyece tekâmülleri imkân-pezîr olur idi.

Cenâb-ı Hakk o Resûl-i ümmîye ehl-i kitâb ile olan münâkaşât ve mücâdelâtında mensûb oldukları kitâbların nusûs ve mündericâtını kendilerine karşı medâr-ı ihticâc ittihâz etmek, o kitâbların butûnunda mündemic olup da setr-i hakîkat, istihsâl-i menfaat, itfâ-yı envâr-ı hidâyet maksadıyla ketm ü ihfâsına bütün kuvvet ve mevcûdiyetleriyle sâî oldukları enbâ' ve ahkâmı sâha-i cidâl-i hakîkatte ilzâm-ı hasma vâsıta ittihâz edebilmek kudret-i hârikasını bahş etmemiş olsaydı onlar üzerine te'mîn-i galebe edebileceğini farz etmek muhâl olurdu.

Fakat o Nebiyy-i Kerîm'in satvet-i burhânına karşı zamanının pür-gû hatîblerine, nükte-perver şâirlerine, seci'-perdâz kâhinlerine varıncaya kadar her sınıf halkını ser-fürû etmeye mecbûr eder şey o Kitâb-ı Mukaddes'den başka bir şey değildi. O Kitâb ki nakş-ı sahâyif-i i'câzı olan âyât-ı beyyinât muvâcehesinde hiç biri münâkaşa ve muârazaya kudret-yâb olamıyor, belâğat-i bâhiresi karşısında ses çıkarabilmek, küçük-büyük bir sûre ve fıkrasıyla rekâbete kalkışmak cür'et ve cesâretini nefislerinde hissedemeyerek vakf-ı hayret bir hâlde başlarını önlerine eğmeye mecbûr oluyorlar idi.

Bunların bütün mesâîsi o Resûl-i Kerîm'in ityân ettiği kitâbın hakāyık-ı mütekaddimeyi te'yîd, berâhîn-i sâtıasıyla efkâr-ı bâtıla ashâbının îcâd ve ihtirâ' ettikleri hurâfâtı ifnâ, nâsı zalâm-ı dalâl ve evhâmdan **[90]** envâr-ı hakk u hidâyete îsâl etmek gibi mukaddes bir gāyeye hâdim olduğunu halkın enzâr-ı takdîr ve iz'ânından setre çalışmak cihetine ma'tûf bulunuyor idi.

Kur'ân-ı Mübîn'in rütbe-i ulviyyetine erişmek, yahud bir noksânına zafer-yâb olmak husûsunda acz-i mutlak

içinde bulunduklarını hissetmekte olan bu gürûh-ı muânidînin efkâr-ı âmmeyi tağlît nâmına îcâd edebildikleri safsata, gâh *(اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ اكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلٰى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَاَصِيلًا) demek, gâh [1](اِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ) tarzında idâre-i kelâm eylemekten ibâret idi.

Onlar bu sözleri söylüyorlar; fakat Muhammed bin Abdillâh'ın okuyup yazmak bilmeksizin kırk sene kendi aralarında bulunduğunu, *Kur'ân* sırf Arabî olduğu hâlde ta'lîm ve telkīn isnâd etmek istedikleri kimsenin Arabca bilmediğini pek a'lâ takdîr ediyorlar idi.

Selmân-ı Fârisî'nin Nebiyy-i zî-şân ile Hicret'ten ve binâenaleyh âyât-ı *Kur'ân*iyyeden bir çoğunun nüzûlünden sonra peydâ-yı muârefe etmiş olduğunu bildikleri hâlde *Kur'ân* onun eser-i telkīn ve ilhâmı olduğunu; sonra dönüp bir rûmînin, lisân-ı Arab'a vâkıf olmadığı hâlde, Cenâb-ı Resûl'e ta'lîm-i ahkâm eylediğini iddiâ ediyorlar.

Eğer müddeayât-ı vâkıaları muvâfık-ı hakīkat olmak lâzım gelse bu rûmînin südde-i irfân-penâhı tâlib-i ilm ü hikmet olanların ilticâgâhı olmak, akvâm ve ümem rahle-i feyz u terbiyeti önünde diz çökmek, nâm-ı bülendi şark ve garb âleminde aks-endâz-ı şöhret olmak îcâb ederdi.

Fakat bu mülhidlerin türrehât ve müftereyâtlarını bir şekl ü kâlıb-ı ma'kūle ifrâğ edebilmekteki mahâretsizliklerinin en büyük eseri şahs-ı rûmînin ismini ta'yînde bile aralarında bir ittifâk husûle getiremeyerek buna dört türlü nâm vermeleriyle tezâhür etmektedir.** Bu ihtilâf ise kendilerinin Resûl-i Ekrem'le ciddî sûrette muâraza ve mücâdeleye kıyâm, yahud sıhhat-i bi'set ve nübüvvetini teslîmde tereddüde sevk için akāyid-i müslimîn üzerinde en hafîf bir te'sîr icrâ edebilmek isti'dâd ve liyâkatinden bil-külliyye mahrûm olduklarını vâzıhan isbât ediyor.

Esâsen da'vet-i Muhammediyyeye karşı herbiri bir hasm-ı bî-emân olan bir kitlenin aralarında yaşamış, bir çok zaman kendileriyle düşüp kalkmış olması lâzım gelen bir şahsın ta'yîn-i hüvviyyet ve nâmı husûsunda dûçâr-ı tereddüd ve ihtilâf olmasından daha ziyâde hâiz-i garâbet âlemde ne gibi bir hâl tasavvur olunabilir?

Acaba bu dört kimseden o Nebiyy-i ümmînin meydana koyduğu esere benzer bir şey hikâye edilmiş; yahud bunlardan biri, velev Resûl-i Ekrem'den bir şey rivâyet etmek sûretiyle olsun, kesb-i ma'rûfiyyet etmiş midir?

Biz terâcim-i ahvâl-i ricâle âid tedkīkātımızda bunların hiç birinden, velev Peygamber'in sözlerinden olsun, bir şey rivâyet edildiğine dâir bir kayd ü ma'lûmâta dest-res olamamaktayız. Böyle olunca bu zümre-i muânidîn Resûl-i Ekrem'in bu adamlardan iktibâs-ı feyz ü ma'lûmât etmiş olduğunu iddiâ, tevhîd ve İslâm'a temâyülünü hissettiği bir adam (Selmân-ı Fârisî) ile akd-i râbıta-i muâneset etmesini ibâdât ve muâmelâta müteallik ahkâm taallüm etmesine haml etmek nasıl doğru olabilir? [2](كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ اَفْوَاهِهِمْ اِنْ يَقُولُونَ اِلَّا كَذِبًا)

Mütercimi: Mehmed Şevket

Abdülaziz Çâviş

* "Bunlar o eski masallardır ki akşam, sabah kendisine yazdırılıyor, o da başkalarına yazdırıyor." [Furkân, 25/5.]

1 Nahl, 16/103.

** İsmi Yaîş, Bel'âm, Cibr, Yesâr olmak üzere rivâyet edilmiştir.

FIKIH

Hilâfiyât:

Üstâd-ı Muhterem İzmirli İsmail Hakkı Beyefendi'nin Takrîrleri:***

Zâhir ile muhtemelin hükümleri – Zâhir veya muhtemel olan elfâz – Lafz-ı zâhirde fukahânın sebeb-i ihtilâfı – İştirâk-i ayndan nâşî ihtilâf – İştirâk-i elif ve lâmdan nâşî ihtilâf – Elfâz-ı umûm – Âmda Eş'ariyye Mezhebi – İştirâk-i fi'ilden nâşî ihtilâf – Ebû İshâk-ı Şîrâzî ile İbni Fûrek'in elfâzı taksîmleri – Istılâh-ı Hanefiyye üzere zâhir ile müevvel.

Zâhir ile Muhtemelin Hükümleri – Mukaddemâ beyân olunduğu vechile bir lafız "nass" olursa her hâlde onunla amel olunur, "nass" ile amel vâcibdir, nassın gösterdiği ma'nâya imtisâl olunur. Lafız "mücmel" olursa kat'iyyen onunla amel olunmaz. Ancak icmâl eden zât tarafından beyân vârid olursa o vakit mücmel ile amel olunur.

"Zâhir" ile "muhtemel"e gelince lafız ma'nâ-yı vâhidden eksere delâlet edip de mutlak –karâinden mücerred– olarak vârid olursa, yani hangi ma'nâya delâlet ettiği bilinmezse o lafız onda daha zâhir, daha râcih olduğu ma'nâya haml olunur; tâ ki muhtemele hamline delîl ikāme oluna. Bu bâbda kāide şudur ki: Lafız mutlak olarak vârid olursa delîl kāim olmadıkça zâhirle hükm olunur. Delîl kāim olursa muhtemel ile amel olunur.

[91] Muhtemel mücmel gibidir. Muhtemelde mücmelde olduğu gibi emre imtisâl olunmaz. Ancak ba'de'd-delîl, ba'de'l-beyân emre imtisâl olunur. Zâhire ittibâ' vâcib olur. Muhtemel ile ba'de'd-delîl amel olunur.

* * *

Zâhir veya Muhtemel Olan Elfâz – Emirler cumhûra göre vücûbda zâhir, nedbde muhtemeldir. Emirler karâinden hâlî olursa vücûba haml olunur. Ne vakit

2 Kehf, 18/5.

* Metin: (واذا درو مطلقا حمل...فی الفاظ الاوامر والنواهی) *Bidâyetü'l-Müctehid.*

nedbe delâlet ettiğine dâir bir delîl bulunursa işte o vakit emirler nedbe haml olunur. Yoksa nedb ma'nâsına haml olunmaz.

Nehiyler de böyledir. Cumhûra göre tahrîmde zâhir, kerâhette muhtemeldir. Nehiyler karâinden hâlî olursa tahrîme haml olunur. Ne vakit kerâhete delâlet edecek bir karîneye mukārin olur ise nehiyden o vakit kerâhet ma'nâsı maksûd olur.

Elfâz-ı umûm da böyledir. Bir lafız âm olunca kendisinden âm kasd olunmak zâhirdir, hâs kasd olunmak muhtemeldir. Âm ürîde bihi'l-âm ma'nâsında zâhir, ürîde bihi'l-hâs ma'nâsında muhtemeldir. Âm karâinden hâlî olursa kendisinden âm kasd olunur. Âm ne vakit tahsîsa dâir bir delîle makrûn olursa işte o vakit kendisinden hâs maksûd olur.

İhbârî olanlar da böyledir. Nitekim [1](وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ) nazm-ı celîli habere mevzû'dur. Haber ma'nâsında zâhirdir. Şu kadar ki nazm-ı celîl ile haber değil, inşâ maksûddur. Bu ise delîl ile sâbit olmuştur. Fakat burada zâhire değil, muhtemele haml olunuyor. Zâhirle amel olunmuyor, belki muhtemel ile amel olunuyor.

Bunun gibi her lafız ma'nâ-yı hakīkīde zâhir, ma'nâ-yı mecâzîde muhtemeldir. (Ebu'l-Maâlî ile Gazzâlî muhtemele müevvel diyorlar.)

* * *

Lafz-ı Zâhirde Fukahânın İhtilâfı – Lafız delîl ikāme oluncaya kadar ma'nâ-yı zâhire haml olununca fukahâ akvâl-i şâri'de ihtilâfa dûçâr oluyorlar.

* * *

"Nass"da ihtilâf vâki' olmaz. Çünkü bir ma'nâsı vardır. Her müctehid o ma'nâya haml eder. Başka ma'nâsı yok ki ihtilâf zuhûr etsin. Birkaç ma'nâsı olursa esâsen o nass olmaz. İhtilâf tahaddüs edebilmek için lafzın iki ma'nâsı olmalı. Fukahâdan biri bir ma'nâya, diğeri de öbür ma'nâya haml etmeli.

"Mücmel"e gelince onunla da –beyân vârid olmadığı için– amel olunmaz ki ihtilâf vâki' olsun. Beyân vârid olunca eğer beyân mücmeli nass hükmünde kılarsa yine ihtilâf zuhûr etmez. Ma'nâsı taayyün eder. Yok, beyân şâfî olmaz da zannî veya gayr-i zannî olursa zâhir hükmünde olur; yine ihtilâf ârız olur.

Hülâsa lafzın birkaç ma'nâları olmalı ki ihtilâf zuhûr etsin. Demek ki ihtilâf zâhirde zuhûr ediyor.

* * *

Şu ihtilâf üç sebebden dolayıdır. Çünkü ihtimâl ya fiilde, ya fiilin ta'lîk olunduğu aynda, yahud ayna dâhil olan elif ve lâmda bulunur, bu üç sebebden hâlî olamaz:

1) Hükmün ta'lîk olunduğu aynda iştirâkten dolayıdır – Bir aynın birkaç ma'nâsı olunca ihtilâf zuhûr eder. Fukahânın bir kısmı bir ma'nâya, diğer kısmı öbür ma'nâya haml ederler; ihtilâf zuhûr eder.

Meselâ [2](وَامْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ اِلَى الْكَعْبَيْنِ) nazm-ı celîlinde beyne'l-fukahâ ihtilâf zuhûr etmiştir. Bazı fukahâya göre ayakları topuklarına kadar yıkamak vâcib olur, bazı fukahâya göre aşığın bulunduğu yere kadar yıkamak vâcib olur. Bu ihtilâf neden neş'et ediyor? Buna sebeb nedir? Çünkü (كَعْب) lisân-ı Arab'da müşterektir: Hem "aşık" ma'nâsına, hem "topuk" ma'nâsına. (Topuk ki çıkık kemikler. Aşık da; mafsalda, adalâtın altında, ek yerindeki kemiktir.)

Bu hâlde âyet-i kerîmeyi mesha haml edenler –ki İmâmiyye ve diğer bazı fukahâdır– (كعبين)'i de aşığa haml ederler. Buraya kadar yıkamakla her hâlde emir yerine gelir, diyorlar. Yıkamak lâzım gelir; diyen fukahâ da; "Ka'bdan maksad topuktur, binâenaleyh topuğa kadar yıkamalıdır." diyorlar. İşte buradan ihtilâfın menşei ayn olan ka'bın lafz-ı müşterek olmasıdır.

Bir ihtilâf daha: [3](فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ اِلَى الْمَرَافِقِ) âyet-i celîlesindeki ayn olan (يد) müşterektir: 1) Bileğe kadar, 2) Dirseğe kadar, 3) Omuza kadar. Lisân-ı Arabî'de üçüne de[4] (يد) derler. Böyle yed lafzı müşterek olunca mutlakā ihtilâf zuhûr eder, müctehidin birisi gelir, yedden maksad dirseğe kadardır, der. Dirsek dâhil değil, mirfakın mâ-dûnu. Diğer müctehid: Yed dirseğe de şâmildir, binâenaleyh dirseği de yıkamak vâcibdir, der.

2) Hükmün ta'lîk olunduğu ayna dâhil olan elif-lâmdaki iştirâkten dolayıdır. Lâm-ı ta'rîf elfâz-ı umûmdandır. Usûliyyîn-i Hanefiyyeye göre âm cemî'-i ma'nâyı müstağrak olacak. Yani bizce âm cemi'lerdir, müfredler de hâsdır.

Ali Efendi hâsdır, insan da hâsdır. Kadın, çocuk… hepsi hâsdır. Âm olmak için mutlakā cem' olmalı: İnsanlar, çocuklar gibi. Usûliyyîn-i sâireye gelince Şâfiiyyenin bir kısmı Hanefiyye ile beraberdir, fakat ekserîsi iki veya daha ziyâdeye min-gayri hasr delâlet eden şeye âm derler. Hâs da bunun nakīzıdır. Usûliyyîn-i sâirenin âm ıtlâk ettiği Hanefiyyenin âm ıtlâk ettiği lafızdan eamdır.

* * *

[92] {**Elfâz-ı Umûm –** Elfâz-ı umûm dört nevi'dir:

1- Cemi' sîgası: Müslimûn, mü'minûn gibi. Kavim de âmdır; ikiden ziyâdeye delâlet eder isim cemi'dir.

2- Evvelinde elif-lâm olan kelimeler: Es-sârik, eddem gibi.

3- Elfâz-ı mübheme: Mâ, men, mâ, mehmâ, ellezî… ve sâire gibi.

4- Siyâk-ı nefyde vâki' nekreler: [5](لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ) ha-

[1] Bakara, 2/228.

[2] Mâide, 5/6.

[3] Mâide, 5/6.

[4] 351. sayının 102. sayfadaki tashih gereği değiştirildi.

[5] Ahmed İbn Hanbel, *Müsned,* 2865.

dîs-i şerîfi gibi. (ضرر) âmdır. Zîrâ siyâk-ı nefyde vâki'dir. Bu gibi elfâz karâinden mücerred olur ise umûma haml olunur. Kendisinden hiçbir şey tahsîs olunmaz. Âm ancak delîl ile tahsîs kılınır. Tahsîs âm ile mütenâvil olduğu efrâddan bazısının maksûd olduğunu beyân etmektir. Âmdan bir ferd kalıncaya kadar âmmı tahsîs etmek câizdir. Nass tahsîs olunmaz.

* * *

Âmda Eş'ariyye Mezhebi – Eş'ariyyeye göre umûma mahsûs mevzû' bir sîga yoktur. Elfâz umûma da, husûsa da muhtemildir. Delîl ikâme olununcaya kadar elfâzda tevakkuf olunur.

* * *

Ânifen beyân olunduğu vechile bir kelimenin evvelinde elif-lâm olursa o kelime elfâz-ı umûmdan ma'dûddur. Bunda da iki mezheb var:

Ahd için mi, yoksa cins için mi? Ahde haml olunursa hâs olur, cinse haml olunursa âm olur. Binâenaleyh elif-lâmlı kelimeler cinsde zâhirdir.

Meselâ; [1](حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ) âyet-i celîlesindeki meyte, dem, hınzîr âmdır. Meyte muayyen bir meyte demek değildir. Her ferde şâmildir; dem-i muayyen harâm kılındı, demek değildir. Hangi dem olursa olsun harâmdır demektir. Kezâlik nasıl hınzîr olursa olsun harâmdır.

Şu kadar ki "âm" olmakla beraber "küll" de kasd olunur, "ba'z" da. Çünkü iki veya daha ziyâdeye şâmildir.

Acaba "meyte"nin hepsi mi, yoksa bazısı mı kasd olunur? Kezâlik dem ile hınzîrin her ferdi mi maksûddur, yoksa bazı efrâdı mı? Nitekim lahm-ı hınzîrda ihtilâf olunmuştur. Hanefiyyeye göre hepsi harâmdır. Fakat Mezheb-i Mâlik'e göre hepsi harâm değildir, bazısı harâmdır. Buradaki ihtilâf elif-lâmdan neş'et etmiştir. Hanefiyye zâhir ile Mâlik muhtemel ile amel etmiştir. Bize göre "küll" kasd olunur. Mezheb-i Mâlik'e göre kül kasd olunmaz.

3) Evâmir ve Nevâhîdeki İştirâkten Dolayı İhtilâf Zuhûr Eder – Lafız ayn olmazsa fiil olur. Fiil ya emir veya nehiy olur.

Emir ile nehyin delâlet ettiği ma'nâlar hakkında müctehidlerin ihtilâfâtından bahs etmişidik. Emir cumhûra göre vücûba, bazılarına göre nedbe, bazılarına göre ibâhaya, ilh… mevzû'dur. Nehiy de kezâlik cumhûra göre hürmete, bazılarına göre kerâhete, ilh… mevzû'dur.

Fukahâdan bir kısmı emri vücûba, diğer bir kısmı nedbe haml ederler.

Emir hangi ma'nâda râcihdir, hangi ma'nâda mercûhdur, bu cihetler bilinemez. İhtilâf zuhûr eder.

Bu ihtilâfı bir misâl ile îzâh edelim: Mâlikiyye ile cumhûr-ı fukahâ arasında namaz için setr-i avretin vücûbunda ihtilâf vardır. Cumhûra göre salât için setr-i avret vâcib, İmâm Mâlik'e göre vâcib değildir. Binâenaleyh bir kimse çıplak namaz kılarsa cumhûra göre namazı sahîh değildir. Fakat İmâm Mâlik'e göre sahîhdir. Sebeb-i ihtilâf; [2](خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ) âyet-i celîlesindeki (خذوا) emri vücûb, nedb, ibâha ve sâire beyninde müşterektir. Cumhûra göre emir vücûbda zâhir, vücûba mahmûl olduğundan setr-i avret namazın şerâitındandır. İmâm Mâlik'e göre ise nedbe mahmûl olduğundan setr-i avret namazın şerâitından değildir. Burada cumhûr zâhir ile, İmâm Mâlik muhtemel ile amel ediyor.

Nehye misâl; [3](نَهَى رَسُولُ الله يَوْمَ خَيْبَرَ عَنْ لُحُومِ الحُمُرِ الأَهْلِيَّةِ) hadîs-i şerîfidir. Buradaki nehiy müşterektir: Hürmetle kerâhet beyninde. Cumhûra göre nehiy hürmete mahmûl olduğundan hımâr-ı ehlînin eti harâmdır. (Yaban merkebi helâldır. Çünkü "av"dır.) İbni Abbâs ise; [4](قُلْ لَا اَجِدُ فِى مَا اُوحِىَ اِلَىَّ مُحَرَّمًا عَلٰى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ…) âyet-i kerîmesi delâletiyle hımâr-ı ehlînin etini de helâl kılıyor da; (نَهَى رَسُولُ الله يَوْمَ خَيْبَرَ عَنْ لُحُومِ الحُمُرِ الأَهْلِيَّةِ) hadîs-i şerîfindeki nehyi tahrîme değil, belki kerâhete haml eder. Buna göre; "Kerâhet vardır, hımâr-ı ehlînin eti yenir, fakat mekrûhdur." diyor. Burada cumhûr zâhir ile İbni Abbâs muhtemel ile amel ediyor.

Ebû İshâk-ı Şîrâzî ile İbni Fûrek'in Elfâzı Taksîmleri – Ebû İshâk-ı Şîrâzî *el-Luma'*da, İbni Fûrek *Usûl'*ünde elfâzı nass, zâhir, mücmel, âm olmak üzere taksîm ediyorlar. Ayrıca muhtemeli zikr etmiyorlar. Ona bedel âmmı ityân ediyorlar. İbni Rüşd ise bir takım usûliyyîn gibi âmmı zâhirin aksâmından addediyor. Çünkü âm âmmun ürîde bihi'l-hâsda zâhirdir.

* * *

Istılâh-ı Hanefiyye Üzere Zâhir İle Müevvel – Zâhir usûliyyîn-i Hanefiyyeye göre mücerred sîgasını işitmekle ma'nâ-yı murâdı anlaşılan lafızdır. Lisâna vâkıf olan bir kimse zâhirin yalnız sîgasını işitmekle ma'nâsına muttali' olur. Taleb ve teemmüle muhtâc olmaz. Her iki ıstılâh üzere **[93]** zâhirde mezâhib-i sâirede olduğu gibi Mezheb-i Hanefî'ye göre de ihtimâl vardır. Fakat müevvel böyle değildir. Istılâh-ı Hanefî'de müevvel: Delîl-i zannî ile kendisinden işkâl zâil olan lafızdır ki bu lafız evvel-emirde hafî olur, müşkil olur, müşterek olur, mücmel olur; ba'de'l-beyân müevvel olur. Müevvel ma'nâ-yı râcihde olur, yoksa mercûhda değil.

---

1 Mâide, 5/3.

2 A'râf, 7/31.

3 Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Megâzî, 40.

4 En'âm, 6/145.

İctimâiyât:

DİN, DEVLET
YAHUD
HİLÂFET VE SALTANAT

Vaktiyle Mısır'da İngilizler tarafından neşr olunan bir çok mecelleler var idi. Bunların ekserisi ahvâl ve mebâhis-i İslâmiyye ile meşgûl oluyorlardı; daha doğrusu müslümanları Makām-ı Hilâfet'ten bütün bütüne ayırmak sûretiyle o makām-ı muazzamın kuvvetini kırmak, İslâm'ı zaafa düşürmek maksadını ta'kīb ediyorlardı. Şübhe yok ki bu emellerine nâil olabilmek için dâimâ sûret-i Hakk'tan görünmek lâzım idi. Vaktiyle onlardan biri "câmia-i İslâmiyye" hakkında yazmış olduğu makālede şu sözleri söylemişti:

–"Câmia-i İslâmiyye"nin vücûda gelebilmesi din ile devleti, hilâfetle saltanatı birbirinden ayırmaya mütevakkıftır. Bunlar yekdiğerinden tefrîk olunarak halîfe reîs-i rûhânî; sultan da reîs-i siyâsî olmalı, artık din ile alâkası kalmamalıdır…

İngiliz gazetesi bunu yazdıktan sonra, İslâm muharrirlerinin de bu bâbdaki fikirlerini beyan etmelerini istiyor. Vaktiyle frenkler tarafından li-garazın ortaya atılan bu fikir pek çok kimselerin zihinlerinde yer tuttuğu cihetle biz evvelâ dîn, devlet, hilâfet, saltanat lafızlarının ma'nâlarından başlayarak bilâhare bu husûsdaki fikrimizi söylemek istiyoruz:

Din:

Din, lügatte itâat ve inkıyâd ma'nâsınadır. Ulemâ-yı İslâmiyye "din"i şu sûretle ta'rîf ediyorlar: Din, Cenâb-ı Hakk tarafından vaz' olunan bir kānûn-ı ilâhîdir ki, zevi'l-ukūlü kendi ihtiyâr ve irâdeleriyle, hüsn-i rızâlarıyla hâl ve istikbâlde salâh ve felâha sevk eder; onları saâdet-i dünyeviyye ve uhreviyyelerine kavuşturur.

Ulemâ-yı İslâmiyyeye göre "din"in kavâid-i esâsiyyesi üç şeyden ibârettir: Tashîh-i akāid, tasfiye-i ahlâk, tehzîb-i a'mâl. A'mâl de iki kısım olup bir kısmı ibâdât, bir kısmı da muâmelâttır. Ahkâm-ı kazâiyye, ahkâm-ı medeniyye, ahkâm-ı siyâsiyye, ahkâm-ı harbiyye muâmelât kısmında dâhildir. Binâenaleyh ıstılâh-ı İslâmîde "din" dünyevî ve uhrevî bütün ahkâma şâmil bir ma'nâda müsta'meldir. Yoksa Avrupa ıstılâhında olduğu gibi "din" ile "şerîat" başka başka ma'nâlarda değildir.

Ansiklopedide beyan olunduğuna göre Mesîhîlerce "din" şu sûretle ta'rîf olunuyor: "İnsanın Cenâb-ı Hakk'a nisbetini hıfz eden, yahud o nisbetin sıfâtını beyân eden kavânînin hey'et-i mecmûasından ibârettir."

Görülüyor ki, diyânet-i Nasrâniyyenin umûr-ı dünyeviyye, ahkâm-ı siyâsiyye ile alâkası yoktur. Zâten meşhûrdur ki: Diyânet-i Nasrâniyye, müntesiblerinin herhangi bir hükûmet ve saltanata kemâl-i huzû' ile serfürû etmeleri üzerine mebnîdir. Çünkü İncîl'de mülûk ve ümerânın hüküm ve saltanatı ancak ecsâm-ı fâniyye üzerine, dînin saltanatı da yalnız ervâh üzerine olduğu beyân ediliyor. Binâenaleyh umûmiyetle bu din erbâbınca herhangi bir saltanata boyun eğmek, kendilerine hükmeden her şerîate münkād olmak vecîbedendir.

Fakat "Dîn-i İslâm" böyle değildir; Dîn-i İslâm, saltanat ve kuvvet üzerine müesses ve şerîati ile bütün âleme hükmetmek esâsına mübtenîdir. Umûmen beşeriyetin bu din ile mütedeyyin olmaması bu esâs üzerine müesses olmasına mâni' değildir. Çünkü nev'-i insanînin kendiliğinden ümmet-i vâhide hâline gelebilmesine yol yoktur. Bu gāye, ancak iki sûretle te'mîn edilebilir ki o da; **vahdet-i i'tikād**; bir de bütün beşeriyeti müsâvî kılan **vahdet-i hükm-i âdil**dir. –mâbâ'di var–

NUTUK

Suriye hey'et-i ilmiyye ve edebiyyesi şerefine şeyhülislâm efendi hazretleri tarafından Medresetü'l-Mütehassısîn'de verilen zıyâfette hey'et-i müşârun-ileyhâ tarafından îrâd olunan nutuklara medrese-i mezkûre "kelâm ve felesefe" şu'besinde hey'et-i tahrîriyyemizden Aksekili Ahmed Hamdi Efendi tarafından ber-vech-i âtî mukābelede bulunulmuştur:

Muhterem misâfirlerimiz!

Şeref-i kudûmunuzla bizi pek ziyâde minnetdâr buyurduğunuzdan dolayı bütün arkadaşlarımın teşekkürât-ı bî-nihâyelerini size takdîm etmekle kesb-i fahr eylerim.

Muhterem misâfirlerimiz!

Ancak Müslümanlık'ı i'lâ, üç yüz milyondan ziyâde ehl-i İslâmın hukūkunu müdâfaa etmek gibi pek ulvî, pek mukaddes bir gāye uğrunda meydân-ı mücâhedeye atılmış, bu mukaddes gāyeye vusûl için karşısında bulunan yüz binlerce düşmanı öldürmüş, ölmüş ve fakat düşmanın her türlü ve pek fâik âlât-ı harbiyye, vesâit-i tahrîbiyyesine kalbinde olan lâ-yetezelzel bir îmân ve itmi'nân ile cân-siperâne mukābelede bulunarak düşmandan yüz çevirmemiş, bu ulvî gāyeye vâsıl oluncaya kadar da mücâhede**[94]**sinde sebât edeceğini âsâr-ı fi'liyyesiyle isbât ederek rûh-ı pâk-i hazret-i Seyyidü'l-enâm'ı kendilerinden hoşnûd eylemiş olan Çanakkale'deki mücâhidîn-i İslâmiyyeyi ziyâret ve onların ebed-nümûn hârikalarını aynen müşâhede etmek, bu vesîle ile de her türlü mezâyâ-yı ahlâkıyyeden mahrûm bulunan düşmanlarımızın neşr ü işâa etmekte oldukları hilâf-ı hakīkat

erâcîfe yakından muttali' olmak maksad-ı hâlisânesiyle pâyitaht-ı İslâm'ı teşrîf buyurmanız vahdet-i İslâmiyyenin pek parlak bir tezâhür-i ulvîsidir.

Muhterem misâfirlerimiz!

İngiliz, Fransız, Moskoflar gibi İslâm kanı akıtmakla zevk alan zâlimlerin alem-i İslâm hakkında tatbîk edegeldikleri yegâne bir usûl var idi ki, o da; câmia-i İslâmiyye altında toplanan akvâm-ı İslâmiyyeyi yekdiğerinden ayırmak sûretiyle Hilâfet-i İslâmiyye'yi zayıflatmak, bu cihetle parça parça olan alem-i İslâm'ı yutmak, kolayca hazm etmek idi. Bu emellerine nâil olabilmek için murâcaat etmedik entrika bırakmadılar; akvâm-ı İslâmiyye beynine öyle fesâd ve nifâk tohumu saçtılar ki; bunların tafsîli beşeriyet için birer lekedir. Bu emellerine ermek için bıkmadılar, usanmadılar, her türlü vesâita murâcaat ederek çalıştılar; maksadlarına kısmen muvaffak da oldular; alem-i İslâm'ın pek cesîm kıt'alarının Makām-ı Hilâfet'le olan râbıta-i maddiyyelerini kestiler.

İ'lân-ı Meşrûtiyyet'le kendisinin de hakk-ı hayât ve hürriyete mâlik olduğunu cihân-ı beşeriyyete karşı isbât etmiş olan Hilâfet-i İslâmiyye'nin bir gün gelip de elbette Avrupa'nın îkā' eylediği mezâlimin hesâbını soracağını bilen o zâlimler, kuvvet peydâ etmeden evvel hükûmet-i İslâmiyyeyi ezmek siyâsetini düşündüklerinden geriye kalan müslümanların da Makām-ı Hilâfet'le olan râbıtalarını büsbütün kat' etmek için ittihâz ettikleri usûle bir kat daha germî verdiler. Fakat Azîzün-züntikām olan Cenâb-ı Hakk'a hamd [ü] senâlar olsun ki; Hilâfet-i İslâmiyye hakkında düşmanlarımızın tahayyül eylediği felâkete kendilerini düşmüş görüyoruz. Diyebilirim ki; istiklâl-i İslâmîyi parçalamak isteyenler ile'l-ebed şeref ve lezâiz-i istiklâlden mahrûm olacaklardır. [1](اِنَّ اللهَ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ)

Muhterem misâfirlerimiz!

Huzûrunuzda söz söylemekle müftehır u mubâhî olduğum sizin gibi fazl u iktidârları şöhret-gîr-i âlem olan muhterem bir hey'etin Suriye'den, evet, İngiliz ve Fransızların en ziyâde matmah-ı nazarı olan o cüz'-i pâk-i vatandan kalkarak, Dâru'l-hilâfe kapılarında düşmanın savletlerine karşı vücûdlarını siper yapan İslâm mücâhidlerinin bütün cihânı hayretlere düşüren kahramanlık ve fedâkârlıklarını re'yü'l-ayn görmeye gelmeniz bütün dünyâya i'lân ediyor ki; artık İngilizlerin, Fransızların alem-i İslâm hakkında beslemiş oldukları emeller birer serâb olmuştur.

Muhterem misâfirlerimiz!

Türk Arabsız olmayacağı gibi, Arab da Türksüz kat'iyyen yaşayamaz. Binâenaleyh câmia-i İslâmiyye altında bil-cümle İslâm kavimlerinin yekdiğerine sarsılmaz bir sûrette bağlanması, kaynaşması lâzımdır; eğer İslâm'ı yaşatmak istersek!

Bu hakîkatin müslümanlara anlatılması da ümmetin rehberlerine düşen bir vazîfe-i dînîyyedir. Bugün Makām-ı Hilâfet, cihâd-ı mukaddesi i'lân etmekle yalnız otuz milyon tebeanın değil, belki üç yüz milyondan ziyâde ehl-i İslâmın müdâfi'-ı hukūku olduğunu isbât etmiştir.

Sözüme hâtime vermezden evvel şunu da arz etmek isterim: Makām-ı Hilâfet'in i'lân eylediği cihâd-ı mukaddes, Müslümanlık Âlemi için maddî, ma'nevî pek esaslı bir inkılâbın, bir devr-i inkişâf u terakkînin başladığını bize tebşîr ediyor. Çünkü; müslümanların evvelce dünyaları yerinden oynatan satvet ve şevket devirleriyle, Avrupa'yı zulümât-ı cehâletten çekip çıkaran ulûm ve fünûn devrinin de tekrâr canlandığını görüyoruz. Bir seneden beri kahramanlarımız nasıl ki muhtelif mevâkı'-ı harbiyye, bil-hâssa Çanakkale sahne-i cidâlinde sahâyif-i târîhiyyeyi altın yazılar ile tezyîn edecek hârika îcâd eylemişler ise; milletin ma'neviyâtını yükseltecek olan dînî, ilmî müesseselerimizin göstermiş olduğu âsâr-ı terakkī de hârika denecek sûrette mühimdir. İşte ahvâl ve hâdisâtın tevlîd eylediği bu kadar mevâni' ve müşkilâta rağmen Şeyhülislâm efendimiz hazretlerinin himemât-ı diyânet-perverîleriyle medreselerde husûle gelen esâslı inkılâb, ilmî inkişâf bunun canlı bir şâhidi olduğu gibi, şeref-i kudûmunuzla bir kat daha kadr u menzileti yükselmiş olan şu Medresetü'l-Mütehassısîn de bunun bir delîl-i diğeridir. Şübhe yok ki, ümmet-i İslâmiyyenin inhitât ve terakkīsinde medreselerin pek büyük bir te'sîri olduğu gayr-i kābil-i inkâr bir hakīkattir.

Büyük bir itmi'nân ile diyebilirim ki: Âlem-i İslâm'ı teşkîl eden bil-cümle akvâm-ı İslâmiyye, Hilâfet-i Muazzama etrâfında toplanarak dînen me'mûr bulundukları ittihâd u ittifâk râbıtasını sarsılmaz bir sûrette tarsîn edecek, Müslümanlık aleminin yaşamaya nasıl azmetmiş olduğunu bütün cihan görecektir.

Avrupa da anlayacak ki; bundan sonra karşısında bulunan alem-i İslâm, öyle âtıl, hakk-ı hayâtını müdâfaadan âciz bir alem-i İslâm değil, belki hem kendisi yaşamaya, hem de İslâm'ı yaşatmaya azmetmiş ve bu azminden kendisini çevirmek isteyen ne kadar mevâni' var ise hepsini ayakları altına alıp ezeceğini ahd etmiş bir alem-i İslâm vardır.

سَنُرِيهِمْ اٰيَاتِنَا فِى الْاٰفَاقِ وَفِى اَنْفُسِهِمْ حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ اَنَّهُ الْحَقُّ اَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ اَنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ شَهِيدٌ – فرقان حيكم[2]

* * *

[1] İbrâhim, 14/47.

[2] Fussilet, 41/53.

[95]

MATBÛÂT

MEKTEPLERDE DİN ESÂSI ÜZERİNE TERBİYE

Weimar Maârif Müşâviri Karl Monesius tarafından yazılıp *Servet-i Fünûn* İdâresi ma'rifetiyle tercüme ve neşr olunan *Alman Mektepleri* ünvânlı risâleden âtîdeki fıkra lâzım gelenlerin nazar-ı dikkatine vaz' olunur:

"Mekâtib-i umûmiyyenin tedrîsât programı, tedrîsât-ı dîniyyenin aksâm-ı asliyyeden bulunmasıyla bir mâhiyet-i mahsûsayı hâizdir. Almanya, diğer memleketlerde yapıldığı gibi, bunun yerine tedrîsât-ı ahlâkıyyeyi ikâme etmeyecektir. Herkes kanâat hâsıl etmiştir ki, tedrîsât-ı dîniyye pek büyük bir kıymeti bulunan niam-ı rûhiyyenin inkişâfâtına ma'tûftur. Harb-i hâzırda Almanya'nın izhâr etmiş olduğu muhteşem manzara-i kudret ve vahdet, Alman rûhunda cevvâl bir hiss-i dînînin mevcûdiyetini gösterdi ve din esâsı, Alman kuvvetinin en müessir avâmili miyânındadır."

MAKĀLÂT

SIRP SEFERİ VE ŞARK

İşte Sırp Seferi hıtâm bulmak üzeredir. Bir seneden beri buna kemâl-i tehâlükle intizâr olunuyordu. Bu üçüncü Balkan Muhârebesi hiç şübhesiz Harb-i Umûmî'nin tâli' ve mukadderâtını bir ân evvel ikmâl ve ta'yîne hizmet edecektir. Berlin'den Kâbil'e kadar hutût-ı muvâsaleyi te'mîn edecek olan bu sefer-i ceng-cûyâneden bil-cümle milel-i şarkıyye ve İslâmiyye pek ziyâde istifâde eyleyeceklerdir. Artık merkezî Avrupa'dan İstanbul tarîkıyla Şark'a herşey sevk ve îsâl olunacağı müsellemdir. Bu seferin muvaffakıyetle netîcelenmesi kuvve-i karîbeye gelmiştir. Mısır, Hindistan, İran, Afganistan bu harekât-ı harbiyye-i ahîreden inşâallâh bi-hakkın müstefîd olacaklardır. Bunun içindir ki Avrupa'da, husûsiyle i'tilâf pâyitahtlarında dehşetli bir havf u telâş ortalığı istîlâ etmiş, bir çok ricâl-i siyâsiyye ile kabinelerin mevkı'ları tezelzüle uğramıştır. Fransa, İngiltere, İtalya matbûâtı Balkan vaz'iyeti hakkında me'yûsâne, bedbîn-âne mütâlaâtta bulunmakta, birbirlerini tenkîd ve muâhaze etmektedirler.

İ'tilâf-ı Müselles'in siyâsetleri, bol paraları, müdhiş entrikaları Balkan sâhasında mahkûm-ı ufûl, bütün mesâîleri hebâ ve heder oldu. Bulgarlar âmâl-i milliyyelerini istihsâl husûsunda hakîkaten büyük bir azm ü sebât gösterdiler. Ne İ'tilâf'ın mevâîd ve tehdîdini kāle aldılar, ne de bol keseden takdîm ettikleri bahşişlere kulak astılar. Balkan harekâtı netîcesinde İngiltere ve Fransa bil-mecbûriyye Çanakkale ve Gelibolu Şibh-cezîresi'ndeki faâliyetlerinden vazgeçiyor, Selânik'e asker ihrâcı mes'elesiyle uğraşıyorlar. Fakat neden sonra? Sırbistan'ı üç taraftan, altı, yedi koldan ihâta eden müdhiş Alman, Avusturya-Macar, Bulgar süngüleri o kadar iltizâm-ı sür'at ettiler ki, haftasında Sırbistan'ın yarısını işgāl ve Selânik'ten imdâda şitâbân olacak kuvvetlerin hatt-ı muvâsalesini kestiler. Sırbistan'ın birinci pâyitahtı olan Belgrad düştü, ikincisi ise sukūta mahkûm bir halde bulunuyor. Berlin-İstanbul şâhrâhı yakında tamâmıyla açılacak ve inşâallâh İ'tilâfçıların ciddî felâketleri başlayacaktır.

İran'dan, Afganistan'dan gelen matbûât o tarafların ahvâl-i rûhiyyesiyle efkâr-ı umûmiyyesini İngiltere ve Rusya aleyhinde heyecanlı, bulutlu gösteriyor. İran-ı Cenûbî'de cereyan eden musâdemât netîcesinde bu âna kadar İngilizlerden beş bini mütecâviz telefât vukū' bulmuştur. Rusya ve İngiltere'nin Isfahân ve Şîrâz konsolosları katl edilerek, bütün tebeaları, banka direktörleri firâr ederek Tahran'a gitmişlerdir. İngiltere İran mücâhidlerinin yumruklarını tadınca Hâriciye Nezâreti Müsteşârı Lord Cecil İran'a muâvenet lüzûmundan bahs ederek İran'ı iğfâle çalıştı. Fakat geçmiş olsun! Devlet-i Osmâniyye'nin Harb-i Umûmî'ye iştirâkiyle İttifâk hükûmetlerine iltihâkı hem İslâm hükûmet ve milletlerini, hem de Balkan siyâsetini İngiltere ve Rusya aleyhinde ayaklandırdı. Bu hakîkati İngiltere'nin en ağır baş ve en doğru söyleyen *Manchester Guardian* ve *Şark-ı Karîb* Gazeteleri i'tirâf ettiler; Edward Grey'in adem-i basîret netîcesi olarak ittihâz etmiş olduğu tarz-ı siyâseti açık ve sarîh bir sûrette tenkīd ederek, ser-i kârdan çekilmesini tasviye eylediler.

Rus konsoloslarının resmî raporlarına nazaran Afganistan'da altmış bin kişilik bir kuvvet, bir semt-i mechûle doğru âmâde-i hareket ve azîmettir. Rus konsolosları tabiîdir ki Afganistan ve İran'a dâir olan nokta-i nazarlarını kendi hükûmetlerine hasbe'l-vazîfe bildirmiş olduklarıyçün, yalan söylememişlerdir.

İran-ı Cenûbî'de başlayan millî harekât İran'ın her tarafında, her unsurunda sürûr ve heyecânla karşılanmıştır. İran demokratları Tahran'da, Kirmanşah'da, Hemedan'da, her tarafta millî gönüllü alayları tahşîd etmekle meşgüldürler. İran hükûmeti ihtimâl ki, vakt-i merhûnuna kadar mevziî bir siyâset ta'kīb edecek ve ilkbahar çiçekleri açılırken hakīkī siyâsetini, vaz'iyetini takınacak; Bulgaristan gibi İ'tilâfçıları hayretten hayrete ilkā eyleyecektir. Âlem-i İslâm'ın göbeğinde bulunan İran'ın İ'tilâf aleyhinde ayaklanmasıyla, bittabi' ona mücâvir sâir hükûmât ve anâsır-ı İslâmiyyenin de meydana atılacakları şübhesizdir.

İ'tilâf'ın büyük büyük orduları her tarafta mağlûb oldu, azîm donanmaları hiçbir iş göremedi. Yalnız Çanakkale'de yüz binlerce insan, bir çok sefâin-i harbiyye zâyi' ettiler. Siyâsetleri hezîmete, nüfûz ve haysiyetleri inkırâza mahkûm oldu. Artık bütün cihân nazarında tahakkuk etti ki, o şevket ve azamet hep sâhte imiş, hep entrika ve tezvîr sâyesinde mevki'lerini muhâfaza edebiliyorlarmış…

Edward Grey'in, Sazanof'a kavuk sallaması ve yularını onun eline **[96]** terk etmesi, İngiltere'yi, böyle umulmaz girîvelere düşürdü. Belçika'nın bî-taraflığına riâyet olunmadığından Almanya'ya i'lân-ı harb etmeye mecbûr kaldığını halka yutturmak, kendisini insaniyet ve medeniyet hâmîsi göstermek isteyen İngiltere, şimdi Yunanistan'a karşı neler yapıyor, ne oyunlar oynuyor!

Hani ya hukūk-ı düvel, muâhedât-ı beyne'l-milel?! Demek ki, menfaat mes'elesi ortaya atılınca "Her yapılan câiz" kazıyyesi ileriye sürülüyor. Evet, bu Harb-i Umûmî'de bütün o hıyânet, mekr ü fesâd maskeleri yüzlerden indirildi. Her hükûmetin, her milletin mâhiyeti meydana çıktı. En sonra herkes anladı ki hak, hukūk… o gibi lakırdılar boş imiş, söz kuvvet ve kudretin imiş. Yirminci Asr'ın yegâne düstûr-ı lâ-yetegayyeri [1](الحكم لمن غلب) ve [2](القوة للسيف)'dan başka bir şey değildir. Güçlü ve metîn olmak bu asrın levâzimindendir. Zaaf kadar bir cinâyet bu asırda tasavvur edilmez. Zaîf dâimâ mahkûm-ı inkırâzdır. Binâenaleyh bu yeni silâhı bize fiiliyâtıyla tanıttırmış olan İ'tilâf Devletleri'ne karşı, biz müslümanlar da onu hakkıyla isti'mâl etmekte ma'zûruz. Zâten fenâlara karşı iyilik etmek doğru bir hareket değildir.

نکوبی با بدان کردن جنانست — که بد کردن بجای نیکمردان
اذا انت اکرمت الکریم ملکته — وان انت اکرمت اللئیم تمردا

Bizim varlığımıza düşman olanlarla çarpışmaktan, intikām almaktan, İslâm'ın hayât ve istiklâlini müdâfaadan başka çâremiz kalmamıştı. Binâenaleyh merkezî Avrupa devletleri hem bizim dostumuz, hem de düşmanlarımızın düşmanları olduklarından onlarla beraber tevhîd-i mesâî ve menâfi' ederek mütevekkilen alallâh harbe atıldık, cihâda başladık. Daha şimdiden kapitülasyonları, o tehekküm ve tahakkümlerini başımızdan def' ettik. Müslümanlık'ı büyük bir felâketten kurtardık. Artık müslümanlar için pek parlak bir istikbâl vardır. Eğer müslümanlar bu ni'metin, min-indillâh bahş olunan bu muzafferiyetin kıymetini takdîr eder de el ele vererek çalışırlarsa İslâm az zaman zarfında o rütbe yükselecek, o derece mecd ü şeref ihrâz edecektir ki, kudret ve şevketi dünyaları istîlâ edecektir. Vâkıâ Devletü'l-Hilâfe büyük fedâkârlıklara katlandı, bir seneden beri Avrupa'nın büyük devletlerine karşı göğüs geriyor, onların müdhiş muhâcemâtına karşı vücûdundan siper yapıyor. Fakat i'lâ-yı Kelimetullâh uğrunda cân ve malın ne ehemmiyeti var? Müslümanlık için her şey fedâ. Biz, Devletü'l-Hilâfe müslümanları, bütün cihân-ı İslâm'a karşı, sa'y ü ciddiyetimizi, fedâkârlığımızı gösterdik; cihâd yolunda rehberlik vazîfesini bi-hakkın îfâ ettik. Artık İslâm'ın yükselmesi, kesb-i şân u şeref etmesini isteyen bütün İslâm ümmetleri için bu yola teveccüh etmek, Halîfe'nin sancağı altına toplanmak zamanı gelmiştir. Hiçbir şey yoktur; yalnız Müslümanlık vardır. Onun için ölürüz, onun için şân kazanırız. Dâru'l-hilâfe kapılarında ve bütün hudûdlarında düşmanla çarpışan her mücâhidin rûhunda bu emel hükümrândır; sâir akvâm-ı İslâmiyyeden beklediğimiz de budur. [3](اِنْ تَنْصُرُوا اللهَ يَنْصُرْكُمْ)

S[sin]. **M. Tevfik**

* * *

MISIR AHVÂLİ

Harb-i hâzırın başladığı ilk aylarda Mısır'da muzâyaka-i mâliyye köylülerin pamuklarını satamadıklarından dolayı bütün şiddetiyle hüküm-fermâ olmuş ve vergiler verilememişti. Bundan başka bankalar kapılarını kapamış altın para kâmilen Londra'ya gönderilmişti. Daha henüz o vakitlerde Mısır hükûmeti kırbaçla vergi toplamaya başlamış, zavallı ahâlî pek müdhiş bir azap içinde yaşamaya mahkûm kalmıştı. Fakat her hâlde hazîne-i mâliyyeye altın taşımak ile mükellef olan hâin Hüseyin Rüşdü kabînesi ahâlîden kadınların mücevherât ve altınlarını vergi yerine kabûl edeceğini resmen i'lân etmek hayâsızlığında bulunmuş ve kadınların bile servetini ihtirâsât-ı şahsiyyesini tatmîn ve pek mevhûm olan mevki'-i ikbâlini muhâfaza etmek uğurunda toplamaya başlamıştı. Bu hâl-i şeâmet zavall-ı Mısır'ın vahşî hâmîleri! tarafından ma'rûz kaldığı mezâlîm-i imhâkârâne hakkında bir fikir verebilir.

Hâlbuki harb-i umûmî on beşinci aya giriyor. Ve İngilizler hüsrândan hüsrâna ma'rûz kalıyor. Hergün mebnâ-yı ümîdlerinin bir köşesi yıkılıyor. Harbî hezîmetlerine bir de siyâsî hezîmetleri inzimâm ediyor. Hâkimiyetleri altında bulunan müstemlekelerde bile kepâze oluyor. Binâenaleyh gün geçtikçe kuduruyor. Tînet-i habîselerindeki mel'anet tamâmen tezâhür ediyor ve bu mel'aneti ma'sûmlar hakkında şenî' bir sûrette tatbîk ediyorlar. Son günlerde alınan havâdisde Maksvel'in icrâât-ı iblîsânesi bunun sâtı' burhânıdır.

1 "Hüküm üstün olanındır."
2 "Kuvvet kılıcındır."
3 Muhammed, 47/7.

Bilhassa Câmi'u'l-ezher'in, bu en eski İslâm Dârülfünûnu'nun kapanması pek mühim bir hâdisedir. Câmi'u'l-ezher âlem-i İslâm'ın her tarafından büyük bir şöhret kazanmış bin seneden beri binlerce âlim yetiştirmiş bir müessese-i İslâmiyyedir. Âlem-i İslâm'ın her köşesinden talebe-i ulûm Câmi'u'l-ezher'e koşmuş ve orada teşne ruhlarını seylâbe-i envâr ile reyyân etmişlerdir. Bu müessese-i İslâmiyyenin kapanması İngilizlerin takarrüb-i sukūtuna bir fâl-i hayrdır. İngilizlerin mukaddesât-ı İslâmiyyeyi bilâ-pervâ çiğnemeleri sâde Mısır'da değil bütün âlem-i İslâm'da müdhiş bir infiâle sebebiyet verecektir. İngilizlerin kuvveti ne olursa olsun bu hadîse kanlı harekâtı bâdî olacaktır.

İnsan ne kadar i'tidâl-i demini muhâfazaya gayret ederse etsin bu havâdisin karşısında pür-heyecân kesiliyor. Fakat Cenâb-ı Hak zâlimlerin yaptıklarından aslâ gāfil değildir. İngilizlerin başına bunca felâketleri indiren ma'sûmların intikāmını alan Allâhü Zü'l-celâl yarın bu devlet-i mel'ûnenin boğazını da İslâm ordusuna çiğnetecektir. [1](وَسَيَعْلَمُ الَّذينَ ظَلَمُوا اَىَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ)

Necm-i İstikbâl Matbaası H. Eşref Edib

[1] Şuarâ, 26/227.

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur.
Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (80), altı aylığı (45) kuruşdur.

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde Dâire-i Mahsûsa

İhtârât
Abone bedeli peşindir.

Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.

Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması lazımdır.

Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması ricâ olunur.

Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

Dînî, felsefî, ilmî, edebî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

اتبعون اهدكم سبيل الرشاد | Başmuharrir Mehmed Âkif | Sâhib ve Müdîr-i Mes'ûl Eşref Edib | والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم

11 Kasım 1915 | 3 Muharrem 1334 | Perşembe | 29 Teşrînievvel 1331 | Cild: 14 - Aded: 351

TEFSÎR-İ *KUR'ÂN-I KERÎM*

MUKADDİME

KUR'ÂN-I KERÎM'DEN GARAZ-I FITRÎ

Bu gibi bâtıl da'vâlarda bulunanlar öyle zannediyorlar ki aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz Şam'a vukū' bulan seyâhatlerinden meâsir-i medeniyyeyi görmek, ulemâ-yı nasrâniyye ile ihtilât etmek, Roma kānûnlarını tetebbu' eylemek gibi bir çok istifâdeler te'mîn etti. Doğrusu, heriflerin şu zanlarındaki hamâkatleri yukarıdaki zunûna zâhib olmalarını îcâb eden hamâkatlerinden aşağı kalmaz.

Zîrâ aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz kavminden mufârakat etmediği gibi, ehl-i kitâbın ulûmundan istifâde edebilecek kadar onların memleketlerine de gidip gelmedi. Belki kendi kavmi arasında yaşayarak diğer enbiyâ-yı izâm gibi çocukluğunda ve gençliğinde koyun güttü. Muhîtinden ancak Şam'a vukū' bulan iki seyâhat sebebiyle çıktı ki evvelki seyâhati yarıda kalmış, yani Bahîrâ'nın tavsiyesi üzerine amcası Ebû Tâlib'le beraber yarı yoldan Mekke'ye dönmüştü. Vâkıâ Hazret-i Hadîce hesâbına ticâret maksadıyla ihtiyâr eylediği ikinci seyâhatinde Şam'a gelmişti. Lâkin Şam'da ikāmeti uzun uzadıya tahsîle şöyle dursun, azıcık ilim edinmeye bile müsâid değildi. Zâten bu seferinde kavmiyle arkadaşlarından hemen de hiç ayrılmış değildi.

Bununla beraber aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz'in Hira Dağı'ndaki mağaraya çekilip kavminden ayrı yaşamış, yahud kavmiyle, aşîretiyle ihtilâtta bulunmuş olması kendisine ne fâide te'mîn edebilir? Öyle ya, o zamanlar Arab'ın olanca maârifi ilm-i ensâbdan, geçmiş vukūâtı hikâyeden, şiirden, hitâbetten ibâret idi. Tevhîd gibi, esrâr-ı kâinâtı teemmül gibi, ahkâm ve hukūk gibi, ahvâl-i gayb gibi, hakāik-ı melekût gibi tahsîli uğrunda insanın uzun ömürler sarf ettiği hâlde elde edemeyeceği şeyler onlardan ne kadar uzak idi!

Kezâlik Berberîlerin hüküm sürdüğü bilâd ile ihtilâtta bulunmak aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz için ne sûretle müfîd olabilirdi ki, bu memleketler aşağıda görüleceği vechile ahkâmda adâlet ve istikāmetten, esâreti kaldırmak, ümmetlere hürriyet-i amel, hürriyet-i kelâm vermek gibi şeylerden baîd idiler. Biraz aşağıda Kitâb-ı Hakîm'in ihtivâ eylediği mebâdî ve makāsıd tafsîlen görülecektir ki, bunları ukūl-i selîm ne burhân ile, ne de seyf ile te'yîd ve cebre hâcet kalmaksızın derhâl teslîm eder.

Sadr-ı İslâm'da bulunan insanlar âyât-ı kerîmenin esbâb-ı nüzûlünü, elfâz-ı *Kur'âniyye*nin maânîsini bildikleri gibi o Kitâb-ı Mübîn'deki esâlîb-i teblîğ ile fünûn-ı gûn-â-gûn-ı belâğatin istihdâf eylediği makāsıd ve gāyâta **[98]** vâkıf idiler. Meselâ ümmî bir bedevîye âyât-ı *Kur'âniyye* tilâvet olunurdu da, o âyetlerden maksûd olan maânî ve makāsıdın hiç biri kendisine hafî kalmazdı. Zâten Cenâb-ı Rabb-ı Hakîm âyât-ı ilâhiyyesi teemmül edilsin de aklı başında olanlar ibret alsınlar diye Kitâb-ı Celîli'nin sehlü'l-fehm olmasını murâd buyurmuştur.

İşte ilk sâbikīn-i İslâm'ın hâli bu merkezde idi. Kendilerinden sonra gelen tâbiîn de aynı meslekte devâm

eylediler. Bu da devr-i mes'ûd-ı nübüvvete yakın bulunmalarından; Ashâb-ı Kirâm rıdvânullâhi aleyhim hazarâtının devrini idrâk eylemelerinden; kezâlik lisân-ı Arab'da hakkıyla meleke sâhibi olmalarından ileri geliyordu. Lâkin vaktâ ki tâbiîn devrinden sonra gelen müslümanlar arasında lisân eski fesâhatini gāib ederek hatâ-âlûd bir lehçe intişâra başladı; vaktâ ki Arablar dürüst Arabca söylemek melekesinden gittikçe uzaklaşarak artık lisân mes'elesi bir çok kitâblar te'lîf olunmak ihtiyâcını gösterir ulûm hâlini alıp bu husûsda bir çok ihtilâfât, bir çok mesâlik ve rivâyât zuhûr eyledi; tabîatıyla ibârât-ı *Kur'ân*iyyenin fehmi, âyât-ı kerîmenin te'vîli husûsunda bugün görmekte olduğumuz vechile muhtelif meşrebler, sahîf te'vîller meydan aldı. Bir hâlde ki, *Kur'ân-ı Kerîm* mertebe-i kusvâ-yı belâğatinden inerek hemen hemen anlaşılmaz muammâlar derekesine düşmeye yüz tuttu.

Bu böyle olduğu gibi *Kur'ân-ı Kerîm*'in nüzûlündeki maksadı nâtık olan âyât-ı kerîme cidden çok olup ekser sûrelerde mündemicdir, ki İbni Cerîr'in dediği vechile bunlar üç esâsda icmâl olunabilir: Tevhîd, ahbâr, diyânât. Şübhe yoktur ki, şu üç esâs her şeyi câmi'dir.

Kur'ân-ı Kerîm bizlere medâr-ı ibret ve intibâh olmak, kalbleri cehâlet hastalıklarından kurtarmak; beşerin ıslâh-ı şuûnu ve dünyâ ve ukbâda fevz bulmalarını te'mîn için ruhların tehzîbi maksadıyla min-tarafillâh emir buyurulan ahkâma irşâd eylemek üzere en güzel kıssaları en belîğ bir beyân ile teblîğ eylemiştir. Arablar bidâyet-i İslâm'da *Kur'ân-ı Kerîm*'deki kıssaların ihtivâ eylediği hisseleri hakkıyla anlar; bu kıssalardan maksad geçmiş milletlerin tevârîh ve şuûnunu serd etmek değil, belki ibret ve intibâha da'vet olduğunu pek güzel bilirlerdi. Bunun için mevzû'-ı bahsimiz olan kıssaların tekrâr edilmiş olmasına ehemmiyet vermezler; îcâzdan sonra ıtnâb, ıtnâbdan sonra îcâz gibi, yahud vekāyiin silsileye murâât olunmaksızın serd olunması gibi husûsâtı nâhoş görmeyi akıllarına bile getirmezlerdi. *Kur'ân-ı Kerîm* aynı kıssayı muhtelif mahallerde mütenevvi' üslûblarla, yahud birbirine yakın sûretlerle teblîğ eylediği hâlde bunlardan her birinde öyle bir rûh vardır ki diğeri onu edâ edemez. Öyle bir gāye te'mîn eder ki öteki ona vâsıl olamaz. İşte

(لَقَدْ كَانَ فى قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِاُولِى الْاَلْبَابِ)[1] ، (وَكُلًّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ اَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِه فُؤَادَكَ وَجَاءَكَ فى هٰذِهِ الْحَقُّ وَمَوْعِظَةٌ وَذِكْرٰى لِلْمُؤْمِنِينَ)[2] ، (وَقَدْ خَلَتْ سُنَّةُ الْاَوَّلِينَ)[3] ، (سُنَّتَ اللهِ الَّتى قَدْ خَلَتْ فى عِبَادِه)[4]

gibi âyât-ı kerîme ile hep bu dakīkaya işâret buyuruluyor.

Sadr-ı İslâm'daki Arabların bir kısmı bedevî ve ümmî oldukları için bu kıssalara âid fazla ma'lûmât edinmek hevesine düştükleri zaman Arab Yahûdîlerinden olup ahîran müslüman olanlara, yahud o ayardaki Mesîhîlere murâcaat ederek onlardan sorarlardı. Bunlar da ahbâr-ı mâzıyyeye âid bildiklerini rivâyet ederlerdi. Arabın ehl-i kitâbı ise ekseriyetle okumak yazmak bilmeyen takımdan olduğu için İslâm'ı kabûl ettikleri zaman devr-i câhiliyyetlerinde öğrenmiş oldukları bu kıssalara ittibâan ahkâm-ı şer'iyyeye muhâlif bir takım akīdelerde sâbit kalmışlardı. Bu kıssalar ise ekseriyetle târîh-ı sahîha müstenid olmayıp avâmın ağzında dolaşan ve neslen ba'de-neslin intikāl edegelen bir yığın hikâyelerden ibâret idi. Nitekim Ka'bu'l-ahbâr, Vehb bin Münebbih, Abdullah bin Selâm bu zevâttandır.

İşte bu ve bunların emsâlinden bir çok İsrâiliyât rivâyet olundu ki gerek hikâyât-ı mâzıyyeye, gerek mebde'-i hılkate ve esrâr-ı kevne âid olan bu masallarla müfessirler kitâblarını doldurdular.

Abdullah bin Ömer'in Yermûk Vak'ası'nda ehl-i kitâba âid iki deve yükü eser ele geçirerek mündericâtını hikâye ederdi ki bunlar hiçbir zaman aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz'in kavl-i kerîmi değildi.

Kur'ân-ı Kerîm Cenâb-ı Hakk'ın vahdâniyyetini ve ibâdet ü istiânetin ancak Zât-ı Bârî'ye mahsûs olduğunu (اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ)[5] nazm-ı celîli ile bildirerek binâ-yı şirki temelinden devirdi; Yehûdun ahbârıyla nasârânın kıssîsleri tarafından ihdâs olunan envâ'-ı şirki mahv etti; asnâma ibâdet edenlerin akīdelerindeki sehâfeti ve Mesîh'in yahud Uzeyr'in ibnullâh olduğuna, Allah'ın üçten üçüncüsü bulunduğuna, yahud kâinâttaki eşyâdan birine benzediğine zâhib olanları[6] (لَيْسَ كَمِثْلِه شَىْءٌ) hükm-i kat'îsiyle bitirerek desâtîr-i metîne-i İslâm'ı vaz' eyledi.

Bununla beraber *Kur'ân-ı Kerîm* akīde-i tevhîdi öyle mücerred vehm ü hayâl, yahud parlak hitâblar üzerine binâ etmedi. Belki bünyân-ı vahdeti kāhir hüccetler, kātı' burhânlardan müteşekkil esâslara isnâd etti. İ'lâm-ı hidâyetini de melekût-ı semâvât ü zemîni ve bütün meâsir-i hılkati im'ân temelleri üzerine kurdu.

Kütüb-i edyânı bütün tenevvu' ve ihtilâfâtıyla beraber lihâza-i tedkīka alan bir mütefekkir bunlardan hiç birinin insanı i'mâl-i fikr ü nazara, kavânîn-i kevni ta'mîka, ebsâr u ukūlün idrâk ü ihâta edebileceği herşeyden Hakk'ın ulûhiyyet ve vahdâniyetini istidlâle sevk husûsunda *Kur'ân-ı Kerîm*'e **[99]** nazîr olamayacağını görmekte sıkıntı çekmez.

Kur'ân-ı Kerîm esbâb-ı kevniyyenin müsebbebâtına irtibâtını inkâr etmek şöyle dursun, hılkatin küçük büyük ne kadar şekli varsa her birinin mevcûdiyetlerini kâ-

[1] Yûsuf, 12/111.
[2] Hûd, 11/120.
[3] Hicr, 15/13.
[4] Mü'min, 40/85.
[5] Fâtihâ, 1/5.
[6] Şûrâ, 42/11.

fil olabilen ve Cenâb-ı Vâcibü'l-vücûd'a müntehî olan bir silsile-i esbâb ile murtabıt olduğunu sarâhaten beyân buyurur. [1](اِنَّ اللهَ يُمْسِكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ اَنْ تَزُولَا وَلَئِنْ زَالَتَا اِنْ اَمْسَكَهُمَا مِنْ اَحَدٍ مِنْ بَعْدِه)

İslâm'ın kurûn-ı ûlâsında gelen ehl-i *Kur'ân*ın târîhi meydanda duruyor ve bize gösteriyor ki o devirdeki müslümanlar ilmin esâtînı, erkân-ı himâyet-kârânı idiler. Kimya, hikmet, hey'et, makine gibi fünûnda cihânın muktedâsı bulunuyorlardı. Nitekim cebir, müsellesât gibi ulûm-ı İslâmiyyeyi yeniden îcâd etmişlerdi. İşte bunlar şübhesiz düstûr-ı hikmetleri olan *Kur'ân*-ı Hakîm iktizâsınca ilmi taharrî ederler, neşr ederler, kavânîn-i hılkati tetebbu' ve tedrîs ederlerdi. Acaba elde ettikleri bu kadar ulûm kendilerinin akîde-i tevhîddeki rüsûhlarını artırmaktan; Zât-ı Bârî hakkındaki yakînlerine bir o kadar yakîn daha ilâve etmekten başka bir te'sîri olabilmiş mi? [2](سَنُرِيهِمْ اٰيَاتِنَا فِى الْاٰفَاقِ وَفِى اَنْفُسِهِمْ حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ اَنَّهُ الْحَقُّ)

Dedikleri gibi bugün ulûm-ı tabîiyye terakkî etmişse acaba bize bu kevnin [3](وَخَلَقَ كُلَّ شَىْءٍ فَقَدَّرَهُ تَقْدِيرًا) nazm-ı celîli ile tecellî eden bir sâni'-ı mübdi'i olduğunu nâtık âyât ve şevâhid-i dakîkanın açmış olduğu hakāyıkı te'yîd eylemekten başka bir şey mi yaptı? Acaba fuhûl-i ulemânın mücâhedâtı sâyesinde bir taraftan durmayıp meydana çıkan bu hakîkatler kâinâtta bir hikmet-i bâliğanın, tebeddülden masûn bir nizâm-ı muhkemin hüküm-fermâ olduğuna delâletten mâadâ bir te'sîr mi gösterdi? Bu kadar taharriyât ve tetebbuâtın netâyici acaba

(بَدِيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ)[4]، (وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ)[5]، (مَا خَلَقْنَاهُمَا اِلَّا بِالْحَقِّ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ)[6]، (اِنَّ فِى خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِى تَجْرِى فِى الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا اَنْزَلَ اللهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ)[7]

tarzındaki âyât-ı celîle ile beyân buyurulan hakāyıkın hâricinde bir şey midir?

Acaba

(وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَىْءٍ حَيٍّ)[8]، (وَالْاَرْضَ بَعْدَ ذٰلِكَ دَحٰيهَا. اَخْرَجَ مِنْهَا مَاءَهَا وَمَرْعٰيهَا. وَالْجِبَالَ اَرْسٰيهَا)[9]، (هُوَ الَّذى خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ اِلَيْهَا فَلَمَّا تَغَشّٰيهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيفًا فَمَرَّتْ بِه)[10]، (وَجَعَلْنَا فِى الْاَرْضِ رَوَاسِىَ اَنْ تَمِيدَ بِهِمْ)[11]

gibi hemen de ta'dâdı kābil olmayan ve tercümân oldukları hakāyıkın bugüne kadar felâsife tarafından ancak pek cüz'î bir kısmı idrâk edilebilen âyât-ı *Kur'âniyye* okundukça mülhidlerin bünyân-ı ilhâdı yıkılmaz mı? Kurdukları kazâyâ-yı fâside *Kur'ân*'a ve Münzil-i Hakîm'ine karşı savurdukları efkâr ile beraber yerlere serilmez mi?

Abdülaziz Çâviş

---

1 Fâtır, 35/41.
2 Fussilet, 41/53.
3 Furkân, 25/2.
4 Bakara, 2/117.
5 Enbiyâ, 21/16.
6 Duhan, 44/39.
7 Bakara, 2/164.
8 Enbiyâ, 21/30.
9 Nâziât, 79/30-32.
10 A'râf, 7/189.
11 Enbiyâ, 21/31. Metinde (وَجَعَلْنَا رَوَاسِىَ اَنْ تَميدَ بكم) şeklinde yazılmıştır.

İctimâiyât:

DİN, DEVLET YAHUD HİLÂFET VE SALTANAT TEFRÎK OLUNABİLİR Mİ?

—geçen nüshadan mâba'ddir—

Devlet:

Devlet kelimesi iki sûretle isti'mâl olunuyor: Bir kere bir memlekete hükmeden sülâleye ıtlâk olunur. Meselâ Emeviye Devleti, Abbâsiye Devleti, Osmanlı Devleti, İran Devleti, Roma Devleti gibi.

Bir de hükûmet ve saltanata ıtlâk olunur. Meselâ Fransa Devleti denilir de bununla kâffe-i memâlikine hükmeden hükûmet-i hâzırası murâd olunur. Zâten hükûmet lügat-i asliyyesinde (حكَمَ)'nın masdarıdır ve fasl-ı husûmet ma'nâsına tahakkümden bir isimdir. Örf ve ıstılâhda ise saltanat ve o saltanata sâhib olan ricâlden ibârettir.

Hilâfet:

Hilâfet kelimesi Şer'-i İslâmî'de aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz tarafından umûr-ı dîniyye ve siyâset-i dünyeviyyeyi hars ve muhâfaza husûsunda Cenâb-ı Peygamber'in niyâbet ve vekâleti ma'nâsınadır. Binâenaleyh hilâfet, dînî ve dünyevî iki riyâseti birden câmi'dir. Umûr-ı âmmeyi halîfeye tefvîz etmek vâcibdir. Ahkâmın ma'mûlün-bih olması için ya bizzât halîfeden, yahud vekîllerinden sudûr etmesi lâzımdır. *Ahkâm-ı Sultâniyye*'de beyân olunduğuna göre halîfe için lüzûmu derkâr olan umûr-ı âmme ondur. Tafsîlât almak isteyenler oraya mürâcaat edebilirler.

Saltanat:

Saltanat, sultan lafzından alınma bir kelimedir ki, devlet yahud hükûmet murâd olunur. Devlet yahud hükûmetin en büyük hâkimine de sultan nâmı verilir.

Hilâfet-i Abbâsiyye devrindeki müstakil ümerâdan evvel bu ünvânı takınan Mahmûd bin Sebüktekin el-Gaznevî'dir. –mâba'di var–

Aksekili Ahmed Hamdi

[100] **FIKIH**

Hilâfiyât:

Üstâd-ı Muhterem İzmirli İsmail Hakkı Beyefendi'nin Takrîrleri:*

Mefhûm-ı muhâlefet – Mefhûm-ı muhâlefet hakkındaki mezâhib-i muhtelife – Mefhûm-ı muhâlefetin şerâitı – Mefhûm-ı sıfat – Mefhûm-ı aded – Mefhûm-ı lakab – Mefhûm-ı şart – Mefhûm-ı gâye – Mefhûm-ı hasr – Mefhûm-ı illet – Mefhûm-ı istisnâ – Mefhûm-ı hâl – Mefhûm-ı zaman veya mekân

4) Delîl-i Hitâb – Elfâzın dördüncü sınıfı** delîl-i hitâbdır. Delîl-i hitâb hükmün bir şeye isbât olunmasından o şeyin mâadâsından hükmün nefyi; yahud hükmün bir şeyden nefy olunmasından o şeyin mâadâsına hükmün îcâbı –isbâtı– anlaşılmaktır. Bir şeye hüküm isbât olunmuş ise o şeyin mâadâsından, mefhûmundan hüküm nefy olunur. Eğer bir şeyden hüküm nefy olunmuş ise o şeyin mâadâsına mefhûmuna hüküm isbât olunur. İbni Rüşd daha aşağıda delîl-i hitâbı; "Mantûkun-bihin zıddıyla meskûtün-anha (mefhûma) hükmetmektir." diye ta'rîf ediyor ki, ikinci ta'rîf birinci ta'rîfinden daha vecîzdir.

Delîl-i hitâba mefhûm-ı muhâlefet de derler.***

* * *

Mezâhib-i Muhtelife – Delîl-i hitâb (mefhûm-ı muhâlefet) muhtelefün-fîhdir. Cumhûra göre: Mefhûm-ı lakabdan mâadâ bütün mefhûm-ı muhâlefetler hüccettir, bir asıldır, bir delîldir. Fakat İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'ye, âmme-i ashâb-ı Ebî Hanîfe'ye ve ekser-i mütekellimîne göre mefhûm-ı muhâlefetlerin hiçbiri asıl değildir, mefhûm-ı muhâlefetler mantûkun mâadâsına delâlet etmez. Ancak ona delâleti diğer bir delîle tevakkuf eder. Eimme-i Hanefiyyeden Şemsü'l-eimme es-Serahsî'nin *Kitâbu's-Siyer*'de beyânına göre: Mefhûm-ı muhâlefet hitâbât-ı şâri'de hüccet değildir; fakat nâsın örf ve mustalahlarında hüccettir. Bazı müteahhırîn-i Şâfiiyyeye göre: Mefhûm-ı muhâlefet bil-akis Kelâmullâh ve kelâm-ı Resûlullâh'da hüccettir, fakat musannifîn ve sâirenin kelâmlarında hüccet değildir. Kerhî ve sâire gibi bazı Hanefiyye –Şâfiiyye gibi– mefhûm-ı muhâlefeti kabûl ediyorlar.

Mefhûm-ı muhâlefeti inkâr edenlerin edillesi daha kavîdir. Edillenin kuvvetine bakılınca cumhûr-ı Hanefiyyenin mezhebi mezheb-i râcih oluyor.

Meselâ: [1](فِي سَائِمَةِ الْغَنَمِ الزَّكَاة) "Sâime-i ganemde zekât vardır." Hadîs-i şerîfde iki nazar vardır: 1) Delîl-i hitâbı kabûl edenlerin nazarı, 2) Etmeyenlerin nazarı.

Delîl-i hitâbı, mefhûm-ı muhâlifi kabûl eden cumhûr diyorlar ki: "Sâime-i ganemde zekât vardır." hadîs-i şerîfinden; "Sâimenin gayrisinde zekât yoktur." ma'nâsı anlaşılır. Hadîs-i şerîf sâimenin**** gayrisinde zekâtın bulunmayacağına delâlet eder. Fakat eimme-i Hanefiyye diyorlar ki: Bu hadîs-i şerîfden ancak sâimede zekât olduğu anlaşılır. Aksi (mâadâsında zekât olmadığı) anlaşılmaz. Eimme-i Hanefiyye her ne kadar; "Sâimenin gayrisinde zekât yoktur." diyorlar ise de, bunu başka bir delîlden anlıyorlar. Yoksa bu hadîs-i şerîfden değil. Delîl-i hitâbı (mefhûm-ı muhâlefeti) kabûl edenlere göre şu hitâb iki hükme delâlet eder. Kabûl etmeyenlere göre bir hükme delâlet eder.

Mefhûm-ı muhâlefeti isbât edenler mefhûm-ı muhâlefetin bi-hasebi'ş-şer' veya bi-hasebi'l-lügat hüccet olmasında ihtilâf ediyorlar. Bu husûsda Şâfiiyye'nin iki vechi vardır. Râzî diyor ki: Delîl-i hitâb bi-hasebi'l-lügat nefye delâlet etmez. Belki örf-i âmm hasebiyle nefye delâlet eder.

Mefhûm-ı muhâlefeti isbât edenlere göre "Ganem-i sâimede zekât vardır." cümlesinin mefhûmunda iki vecih vardır: 1) Deve olsun, bakar olsun, ganem olsun, ale'l-ıtlâk ulûfeden zekât nefy olunmaktır. 2) Yalnız ganem-i ulûfe olan ganemden zekât nefy olunmaktır. Sahîh olan ancak ganem-i ulûfeden zekâtın nefy olunmasıdır.

* * *

Mefhûm-ı Muhâlefetin Şerâiti – Mefhûm-ı muhâlefet tarafdârları mefhûm-ı muhâlefetin hüccet olması için başlıca şu şartları dermiyân ediyorlar:

1) Mefhûm-ı muhâlefet kendinden râcih olana yani mantûka, mefhûm-ı muvâfakate, nassa, tenbîh-i hitâba muârız olmamalıdır. Kıyâsa muârız olursa Kadı Ebûbekir el-Bâkıllânî kıyâsa karşı âmmı terk etmeyi tecvîz ettiği hâlde kıyâsa karşı mefhûm-ı muhâlefeti terki tecvîz etmiyor. Kıyâs râcihdır, diyenler de vardır. Doğrusu da budur. Âm da mefhûm-ı muhâlefete râcihdır.

2) Mantûk ile imtinân kasd olunmamalıdır. Estaîzü billâh; [2](لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا) âyet-i celîlesi; "Lahm-ı tarîyi yeyiniz." demektir. Yoksa; "Lahm-ı tarînin gayrisini yemeyiniz." ma'nâsı anlaşılmaz. Zîrâ makām-ı imtinânda gelmiştir. Makām-ı imtinânda kelimenin mefhûm-ı muhâlefeti yoktur.

---

* Metin: (واما الطريق الرابع...فى غير السائمة)

** Tarîk-ı râbi' yerine sınıf-ı râbi' demek iktizâ ederdi. Çünkü delîl-i hitâb elfâzın sınıf-ı râbi'idir, tarîk-ı râbi' kıyâsdır; yoksa delîl-i hitâb değildir.

*** Delîl-i hitâbdan mantûka muhâlif ma'nâ anlaşıldığı için delîl-i hitâba "mefhûm-ı muhâlefet" demişlerdir. Delîl-i hitâb denmesi hitâb bu ma'nâya delâlet ettiği içindir.

1 İmâm Mâlik, *Muvatta,* Lübnan, 1985, c. 1, s. 264.

**** Altı aydan ziyâde sahrâ ve mer'âda lebeni yahud nesli yahud semeni için ra'y-i mubâh ile ra'y olunan hayvâna "sâime" denir. Altı ay veya altı aydan ziyâde alef verilen hayvâna "alûfe" denir.

2 Nahl, 16/14.

3) Mantûk ile tefhîm ve te'kîd-i hâl kasd olunmamalıdır. [1](لاَ يَحِلُّ لِامْرَأَةٍ تُؤْمِنُ بِاللهِ وَاليَوْمِ الآخِرِ) "Her kim Allah ve Resûlü'ne îmân ederse şöyle yapmak helâl değildir." hadîs-i şerîfinde mantûkun, yani îmân ile takyîd olunmanın mefhûmu yoktur. Îmân tefhîm için zikr olunmuştur. **[101]** Îmân etmezse helâldır, demek değildir.

4) Siyâk-ı kelâmdan ta'mîm kasd olunduğu zâhir olmamalıdır. [2](وَاللهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ) "Cenâb-ı Hakk her şeye kādirdir." âyet-i celîlesinde olduğu gibi. "Şey'" mevcûda ıtlâk olunur. Binâenaleyh "Her şeye kādirdir."den; "Ma'dûm-ı mümkine kādir değildir." mefhûmu anlaşılmaz. Zîrâ bu lafız ta'mîm için gelmiştir.

5) Mantûk, bir cümleye tebean gelirse yine mefhûm-ı muhâlefet mu'teber değildir. Mantûk müstakillen zikr olunmalıdır. Meselâ: [3](وَلاَ تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي المَسَاجِدِ) "Siz mescidde i'tikâf ettiğiniz hâlde kadınlarınızla cimâ' etmeyiniz." buyuruluyor. Ya mescidin gayrisinde i'tikâf ederse mübâşeret câiz midir? Bunda da mefhûm-ı muhâlefet yoktur. Zîrâ (المَسَاجِدِ) tebean gelmiştir. Asıl maksad, i'tikâfda mübâşeretin câiz olmadığını göstermektir.

6) Mantûk vasf-ı gālib hükmünde olmamalıdır. [4](وَرَبَائِبُكُمُ الّتى فى حُجُورِكُمْ) nazm-ı celîlinde (ربائب)* Hucûrda (taht-ı terbiyyede) olmak ile takyîd olunuyor. Zevcin hucûrunda (taht-ı terbiyyesinde) olsun, olmasın nikâh harâmdır. Yoksa zevcin taht-ı terbiyyesinde bulunan üvey kızlar harâmdır, taht-ı terbiyyesinde olmayan üvey kızlar harâm değildir, demek değildir. Hucûrda olmak vasf-ı gālibdir. Ekseriyâ üvey kızlar zevcin taht-ı terbiyyesinde olur. Kitâb ve Sünnet'te bunun emsâli çoktur.

* * *

Mefâhîm-i Muhâlefet – Mefhûm-ı muhâlefet ber-vech-i âtî nevi'lere münkasem olur:

1) Mefhûm-ı Sıfat – Mefhûm-ı sıfat hükm-i evsâfın biriyle zâta ta'lîk olunan yerde olur. [5](فى سائمة الغنم الزكاة) hadîs-i şerîfinde olduğu gibi ki: Ganem zâttır, sâime evsâfından biridir. Hükm-i zekât sâime olan ganeme terettüb ediyor.

Cumhûra göre mefhûm-ı sıfat hüccettir. Ebû Hanîfe, ashâb-ı Ebî Hanîfe, bazı Şâfiiyye ve Mâlikiyyeye göre: Mefhûm-ı sıfat ile amel olunmaz. Mefhûm-ı sıfat delîl değildir. Eimme-i lügatten Ahfeş, İbni Fâris, İbni Cinnî de Hanefiyyeye muvâfakat ediyorlar. Şâfiiyyeden Mâverdî'ye göre: Sâile cevap vâkı' olan yerlerde mefhûm-ı sıfat ile amel olunmaz; fakat ibtidâen vâkı' olan yerlerde mefhûm-ı sıfat ile amel olunur. Ebû Abdillâh-i Basrî'ye göre mefhûm-ı sıfat üç sûrette hüccettir:

1- Beyân mevridinde vârid olan yerde: (فى سائمة الغنم الزكاة) hadîs-i şerîfinde olduğu gibi.

2- Ta'lîm mevridinde vârid olan yerde: Mebî' kāim iken bâyi' ile müşteri mikdâr-ı semende ihtilâf etseler tehâlüf (müşteri ile bâyi'den her ikisine yemîn) lâzım geleceği mes'elesinde olduğu gibi ki mebî' kāim değil ise tehâlüf lâzım gelmez.

3- Sıfatın mâadâsı sıfat tahtında dâhil olur: İki şâhid ile hüküm gibi ki bir şâhid ile hüküm olunmamaya delâlet eder. Zîrâ şâhid-i vâhid iki şâhid tahtında dâhildir.

*

2) Mefhûm-ı Aded – Mefhûm-ı aded hüküm aded-i mahsûs ile ta'lîk olunan yerde olur ki bu adedin mâadâsından hüküm menfî olur. [6](فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً) âyet-i celîlesindeki (ثَمَانِينَ) gibi ki nazm-ı celîl "seksen celde" diyor. 88 yahud 79 değil. Tam 80 celde yapınız demektir. Mâlik, Şâfiî, Ahmed bin Hanbel, Dâvûd-ı Zâhirî ile Hanefiyyeden Sâhib-i *Hidâye* mefhûm-ı adedi kabûl ediyorlar. Mefhûm-ı sıfatı kabûl etmeyenler mefhûm-ı adedi de kabûl etmiyorlar.

*

3) Mefhûm-ı Lakab – Mefhûm-ı lakab hüküm ism-i alem ile veya ism-i nev' ile ta'lîk olunan yerde olur. "Ali Efendi şâirdir.", "Ganemde zekât vardır." cümlelerinde olduğu gibi. Cumhûra göre mefhûm-ı lakab mu'teber değildir. Ebûbekir ed-Dakkāk, Şâfiiyye mefhûm-ı lakab ile amel ediyor. Mefhûm-ı lakabın hüccet olduğu İbni Hâzmendad[?], Bâccî, İbnü'l-Kassâr'dan da mervîdir. İbni Fûrek de buna meyyâldir. Bazı Şâfiiyyeye göre esmâ'-i envâ'da ma'mûlün-bihdir. Fakat esmâ'-i eşhâsda ma'mûlün-bih değildir. Hanâbileden ancak karîne delâlet ederse mefhûm-ı lakab ile amel etmek câiz olduğu hikâye olunuyor.

Fakat karîne ile delâlet nizâ'dan hâricdir.

*

4) Mefhûm-ı Şart – Şart meşrûtun tevakkuf ettiği şeydir. Mefhûm-ı şart da lafz-ı şarta muallak olur. Mefhûm-ı sıfata kāil olan mefhûm-ı şarta da kāil olmuşlardır. Mefhûm-ı sıfatı kabûl etmeyenlerden bazısı bile mefhûm-ı şartı kabûl ediyor. Çünkü daha kavîdir. Nitekim Ebu'l-Hüseyin es-Süheylî *Âdâbü'l-Cedel*'de Hanefiyyeden çoğundan nakl ediyor. Kerhî kabûl ediyor. Ebnü'l-Kuşeyrî mefhûm-ı şartın hüccet olduğu[nu] ehl-i Irâk'ın büyüklerinden nakl ediyor. İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî de ekser-i ulemâdan nakl ediyor. Ekser-i Mu'tezile de buna kāildir. Muhakkıkīn-i Hanefiyye

---

1 Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Cum'a, 138.
2 Bakara, 2/284.
3 Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-İ'tikâf, 1.
4 Nisâ, 4/23.
* Rabâib: Rabîbenin cem'idir; kadının başka bir kocadan olan kızıdır.
5 İmâm Mâlik, *Muvatta,* Lübnan, 1985, c. 1, s. 264.
6 Nûr, 24/4.

bu mefhûmu da kabûl etmiyorlar. Bu men' husûsu Ebû Hanîfe'den, Mâlik'den de rivâyet olunur. Bâkıllânî, Gazzâlî, Âmidî de men'i ihtiyâr ediyorlar. "Eğer bana ikrâm edersen ben de sana ikrâm ederim.", (من تطهر صحت صلاته) cümlelerinde olduğu gibi.

*

5) Mefhûm-ı Gâye – Mefhûm-ı gâye hüküm (الی) veya (حتی) ile meddolunan yerde olur. Bir şeyin gâyesi o şeyin âhırı demektir. Cumhûr buna kāildir. Mefhûm-ı gâye mefhûm-ı şarttan daha kavîdir. Mefhûm-ı muhâlefeti nefy **[102]** edenlerin birçoğu da mefhûm-ı gâyeyi kabûl ediyorlar. Bâkıllânî, Gazzâlî, Kadı Abdülcebbâr, Ebu'l-Hüseyin mefhûm-ı şart ile amel etmedikleri hâlde mefhûm-ı gâye ile amel ediyorlar, bu husûsda Hanefiyyede bir tâife ile Âmidî mefhûm-ı gâyeyi kabûl etmiyorlar. Mefhûm-ı gâye, Hanefiyyeden Sâhib-i *el-Bedî*"in dediği gibi, delâlet-i işâret yani mantûk kabîlindendir. *Telvîh*'de; "Mefhûm-ı gâye müttefekun-aleyhdir." sözü buna mahmûldür.

Esteîzü billâh; [1](ثُمَّ اَتِمُّوا الصِّيَامَ اِلَى الَّيْلِ) âyet-i celîlesi; "Akşama kadar oruç tutunuz, akşamdan sonra tutmayınız." demektir. [2](فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ اِلَى الْمَرَافِقِ) âyet-i celîlesi "Ellerinizi dirseklere kadar yıkayınız, ondan sonrasını yıkamayın." demektir.

*

6) Mefhûm-ı Hasr – Bunun envâı vardır. Akvâsı (ما والاّ) ile olandır. Mefhûm-ı hasrın mantûk veya mefhûm olması muhtelefün-fîhdir. Cumhûra göre mefhûmdur. Hanefiyyeye, Ebû İshak-ı Şîrâzî'ye göre mantûktur. Karâfî de bunu tercîh ediyor. (انما) ile olan hasr kuvvette (ما والاّ) ile hasra karîbdir. Mefhûm-ı hasr mefhûm-ı gâyeden akvâdır. Fukahâ ve usûliyyînden bir cemâat ez-cümle İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, Gazzâlî mefhûm-ı hasrı kabûl ediyorlar. Diğer bir cemâat ez cümle Bâkıllânî, Âmidî bazı mütekellimîn bunu inkâr ediyor.

[3](إِنَّمَا الأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ) Ancak amel ile niyet olur, niyetin gayrisiyle amel olmaz, demektir. (ما قام الا زيد): Zeyd'den başka kāim yok, demektir.

*

7) Mefhûmü'l-illet – Mefhûm-ı illet hüküm illet ile ta'lîk olunan yerde olur. (حرمت الخمر لاسكارها) "Hamr iskârından dolayı harâm kılındı." cümlesinde olduğu gibi.

Mefhûm-ı illet ile mefhûm-ı sıfat arasında şöyle bir fark vardır: Sıfat bazan illet olur: İskâr gibi. Bazan illet olmaz, belki mütemmim olur: Sevm (sâimelik) gibi ki sevm illet değil, belki illetin mütemmimidir.

Mefhûm-ı sıfat hakkında ihtilâf edenler burada da ihtilâf etmişlerdir.

*

8) Mefhûm-ı İstisnâ – İstisnâ cumhûr-ı Şâfiiyyeye, ekser-i münkirîn-i mefhûma göre müstesnâ-bih müstesnâ-minhin hükmüne muhâlif bir hüküm ifâde eder. Mefhûm-ı istisnâ Hanefiyyeye göre mantûktur, ibâredir.

*

9) Mefhûm-ı Hâl – Hitâbı hâl ile takyîd etmektir. Halbuki hâl sıfata râci' olmakla mefhûm-ı hâl mefhûm-ı sıfattan başka bir şey değildir.

10) Mefhûm-ı Zaman veya Mekân – Kelâmı zaman veya mekân ile takyîd etmektir. Bu da mefhûm-ı sıfata râci'dir.

[Burada "Tashîh" başlığı altında sayı 350, sayfa 91, sutün 2, satır 24 için tashih bulunmaktadır. Yerine işlendiğinden buraya alınmadı.]

HİTÂBE

Beyrut Müftüsü kibâr-ı ulemâdan fazîletli Mustafa Necâ Efendi hazretleri tarafından Anafartalar'da asâkir-i İslâmiyyeye karşı îrâd buyurulan hitâbe-i belîğanın tercümesidir:

Ey muhterem kumandanlar, fedâkâr zâbitler, kahraman askerler!

Allah'ın selâm ve nusretine mazhar olunuz. Te'yîd-i ilâhîye mazhariyetini candan, yürekten temennî etmekte olduğumuz emîru'l-mü'minîn efendimiz hazretleri fî-sebîlillâh cihâdı i'lân etti ve Dîn-i Mübîn'in muhâfazası, şu vatan-ı mukaddesin müdâfaası için müslümanların nefîr-i âmm sûretiyle kıyâmını emir buyurdu. Düşman bilâd-ı İslâmiyyeden birine hücûm edince böyle bir hareket zâten vâcib olur. Artık Hilâfet-i İslâmiyye'nin merkezine a'dâ tarafından hücûm edilir ve bütün memâlik-i İslâmiyye ayaklar altında çiğnenmek istenirse o vücûbun ne derecelerde kuvvet ve kat'iyet kesb etmesi îcâb eder, düşünülsün. Evet, böyle bir zamanda cihâd bütün müslümanlar üzerine farz-ı ayn olur. İşte nefîr-i âmm da budur.

Binâenaleyh imâmü'l-müslimîn, ki Halîfe-i A'zam Gāzî Sultan Mehmed Reşâd Hân Efendimiz hazretleridir, cihâdı emrettiği için [4](يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اَطِيعُوا اللهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاُولِى الْاَمْرِ مِنْكُمْ) âyet-i celîlesi muktezâsınca o emre itâat vâcib olur. Ve hiç kimse için bu vecîbeyi îfâdan geri dur-

1 Bakara, 2/187.
2 Mâide, 5/6.
3 Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Îmân, 23.
4 Nisâ, 4/59.

mak câiz olmaz. Bilakis [1](اِنْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِاَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْ فى سَبيلِ اللهِ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ) tarzındaki emr-i ilâhî mûcebince malıyla, canıyla fî-sebîlillâh cihâda iştirâk etmek herkesin üzerine vâcib olur.

Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz [2](وَاِذَا اسْتُنْفِرْتُمْ فَانْفِرُوا) buyuruyorlar ki; "İmâmü'l-müslimîn cihâda kıyâm ile emredince hemen hâzırlanıp çıkınız." demektir.

Ey kahraman mücâhidler, sizler bu emre imtisâl ile Hilâfet'i te'yîd eden, İslâm'ın şânını, şevketini yükselten ve şu günlerde göstermiş oldukları cân-sipârlık, fedâkârlık, sebât, azim gibi hasâil-i ber-güzîde ile mefâhir-i mâzıyye-i İslâm'ı bi-hakkın dirilten müslüman yiğitlerinin en başında bulunuyorsunuz.

Bunun için Kudüs-i Şerîf ve Suriye havâlîsi ulemâsından müteşekkil bir hey'et memleketlerinden kalkarak Halîfe-i muazzam efendimiz hazretleriyle ricâl-i **[103]** devletine vecîbe-i şükr ü mahmideti arz etmek ve muzaffer ordu-yı İslâm'a en samîmî temenniyâtını ithâf eylemek üzere Merkez-i Hilâfet'e kadar geldi. İşte şu dakīkada kendi tarafımızdan asâleten ve dîndaşlarınız olan hemşehrilerimiz tarafından vekâleten size tahiyyât ve teşekkürâtımızı arz ediyoruz, ey din ve devlet mu'înleri ve vatan müdâfi'leri.

Sizin Hilâfet-i İslâmiyye'nin makāmını, râyet-i Osmâniyye'nin şerefini, sıfat-ı celîle-i askeriyyenin şânını müdâfaa uğrunda gösterdiğiniz şecâat ve hamiyet gerek bize, gerek bütün âleme karşı ulüvv-i fıtratınızı, fart-ı hamiyyet ü şehâmetinizi, devlet ve millet hakkındaki ihlâs ve muhabbetinizi pek âşikâr bir sûrette gösterdi. Allah cümlenizden râzî olsun. Allah cümlenizi ber-hordâr etsin. Allah cümlenizi âfiyet ve selâmetle mütena'im etsin. Dünyada yâd-ı cemîl ile, ukbâda ecr-i cezîl ile feyz-yâb etsin.

Bilirsiniz ki cennet kılıçların gölgeleri, izzet ise cihâd bayrağının altındadır. Bilirsiniz ki nusret ancak sabr u sebât sâyesinde kazanılabilir. Sizin lillâhi'l-hamd ve'l-minne şimdiye kadar ihrâz eylemiş olduğunuz tevfîk ve nusret inşâallâh nihâyette muzafferiyet-i kâmileyi tamâmıyla kazanacağınıza beşârettir. Gerek bizler, gerek diğer bilcümle müslümanlar bu beşâretle şimdiden mübeşşer olmaktayız. İşte o zaman bütün mü'minler nusret-i ilâhiyyeyi görmekle ferah-yâb olacaklar, sizler de inşâallâh memleketlerinize sâlim ve saâdet-i dâreyni hâiz olarak döneceksiniz.

İfâ etmekte olduğunuz bu cihâd namaz, oruç gibi farz-ı ayndır. Ümmet ancak bu farzın edâsıyla hayât bulabilir. din ve devlet ancak bu farzın edâsıyla muhâfaza edilebilir. İslâm'ın kuvvet ve şevketi de yine ancak bu sâyede pâyidâr olabilir. O hâlde ey kahraman mücâhidler bu azminizde, bu fedâkârlığınızda devâm ile hukūk-ı cihâdı bi-hakkın edâ edin ki Kelimetullâh âlî olsun. Sizler daha âlem-i ervâhda iken müşerref olduğunuz bu Dîn-i Mübîn'e nusret edin ki mansûr ve muzaffer olasınız. Habl-i ilâhîye sımsıkı sarılınız. Ayrılık gayrılık hislerinden uzak durunuz. Sebât gösteriniz. Allah sabr u sebât gösterenlerle beraberdir.

Cenâb-ı Hakk Kitâb-ı Mübîni'nde mücâhidleri medh u senâ ederek [3](اِنَّ اللهَ يُحِبُّ الَّذينَ يُقَاتِلُونَ فى سَبيلِهِ صَفًّا كَاَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ) buyurmuştur. Kezâlik fî-sebîlillâh maktûl düşenlerin hayât-ı ebediyyeye mazhar olduklarını haber vermiştir. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz buyuruyorlar ki: "Cihâd fî-sebîlillâhı elden bırakmayınız. Zîrâ o, cennet kapılarından bir kapıdır. Allah onunla gammı, kederi izâle eder. Fî-sebîlillâh ayakları tozlanan bir adama Cenâb-ı Hakk ateşi harâm kılar. Allah yolunda konan toz ile cehennem dumanı bir araya gelemez."

Ey kahraman mücâhidler, size Allâhu Teâlâ'nın ve O'nun Nebiyy-i Sâdıkı'nın vaadlerini tebşîr ederim. Düşmanla karşı geldiğiniz zaman sebât gösteriniz ve aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz'in sünnet-i seniyyelerine iktidâen [4](حَسْبُنَا اللهُ وَنِعْمَ الْوَكيلُ) deyiniz. Vaktiyle ashâb-ı kirâm, kendilerini korkutmak için; "Siz azlıksınız. Halbuki düşmanlarınız gāyet çok. Binâenaleyh hazer etmelisiniz." diyenlere karşı Allah'ın nusret-i mev'ûdesine îmânları bir kat daha artardı da; (حَسْبُنَا اللهُ وَنِعْمَ الْوَكيلُ) yani; "Allâhımız bize yeter. O; bizim için ne büyük bir delîl, ne güzel bir muhâfızdır." derlerdi. Hiçbir hezîmete uğramaksızın cihâddan mansûr ve muzaffer olarak avdet ederlerdi. [5](وَاللهُ ذُو فَضْلٍ عَظيمٍ) [6](اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمينَ)

MAKĀLÂT

İSTANBUL–BERLİN MUVÂSALASI

HARB-İ UMÛMÎ'Yİ ŞARK SEFERİ NETÎCELENDİRECEKTİR

Evvelce kāri'lerimize, pek yakında Sırbistan'ın bugünkü felâket ve izmihlâle dûçâr olacağını anlatmış, bu mâni'in ortadan kaldırılmasıyla Şark seferlerinin derece-i ehemmiyyetini bir dereceye kadar îzâh eylemiştik. Görülüyor ki Sırbistan harekâtı günden güne kesb-i vuzûh etmektedir. Müttefiklerimizin her sabah yeni yeni mu-

1 Tevbe, 9/41.
2 Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Hac, 192 (1834).
3 Saf, 61/4.
4 Âl-i İmrân, 3/173.
5 Âl-i İmrân, 3/174.
6 Fâtihâ, 1/1.

vaffakıyet ve muzafferiyetlerini işitmekteyiz. Tuna yolu çoktan açılmış, Macaristan'la Bulgaristan arasında nakliyât başlamıştır. Bundan mâadâ başka Belgrad–Sofya Demiryolu'nun iltisâk peydâ etmesine de ancak pek cüz'î bir mesâfe kalmıştır ki, bu makālemiz intişâr edinceye kadar ihtimâl ki o da taht-ı te'mîne alınmış olur. Bu hesâbca Berlin–İstanbul Câddesi bahran ve berren açılıyor, hutût-ı muvâsale tamâmıyla birbirine iltisâk ediyor. Sırbistan üzerine hücûm ederek onu harîta-i âlemden silmeye kat'î sûrette azm etmiş olan Alman, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan hükûmetleri, cidden şâyân-ı hayret bir seyir ve sür'atle Sırbistan'ın son günlerini yaklaştırmaya, bu dakīkaya kadar iki sülüsünü istîlâ ve teshîr eylemeye muvaffak olmuşlardır. Sırplıların muannidâne mukāvemetlerine rağmen müttefikler ilerlemekte devâm ediyorlar. Hatve başında Sırplardan binlerce esîr, külliyetli mühimmât, âlât u edevât-ı harbiyye, seyyâr hastahânelerle bir çok erzak ve zahîre depoları, buna mümâsil harbe müteallik pek çok şeyler iğtinâm eylemektedirler. Hattâ vaz'iyet-i harbiyye noktasında da Sırplıların hatt-ı ric'atleri ya kesilmiş, ya kesilmek üzeredir.

Kuvâ-yı müttefikanın bu derece sür'atine karşı el-ân İ'tilâfçıların müttehid bir plan ta'kībinden, sevkiyât-ı askeriyyeden, Sırbistan'a gereği gibi muâvenet lüzûmundan bahsedip durmaları, Selanik'e bu âna kadar ancak altmış, seksen bin kadar kuvvet getirebilmeleri, bununla beraber şimdiye kadar hiçbir ciddî muvaffakıyete nâil olamamaları cidden acıklı(!) **[104]** bir manzara teşkîl ediyor. Diğer taraftan Balkanlar'da bunca zamandan beri dağıtılan milyonlarca paraların, vâsi' mikyâsda yapılan propagandaların, envâ'-ı mekr ü desîselerin hepsi mahv u hebâ olup, en sonra hâib ü hâsir Bulgaristan'dan koğulmaları, bu siyâsî iflâs netîcesinde aralarında türlü türlü ihtilâf ve nizâ'lar başlaması, kabinelerinin sukūt ve tebeddülâta ma'rûz kalması tekarrub etmekte olan izmihlâl-i kat'înin âsâr-ı dehşet-nâkidir. Can çekişirken bile Balkanlar vaz'iyetini lehlerine çevirmek için debeleniyorlar. Yunanistan'ı cebren harbe sokmak için matbûâtları çırpınıp duruyor. Donanmaları Bulgaristan sâhillerini bombardıman etmekle Bulgar efkâr-ı umûmiyyesi üzerine bir te'sîr husûle getirmeye çalışıyor. Fakat Bulgarlar o gibi beyhûde ve netîcesiz teşebbüsâtı istihfâf ile karşılıyorlar.

Yunanistan'ın vaz'iyeti ise eskisi gibidir. Venizelos'un acîb ve garîb rolleri gittikçe akāmete mahkûm oluyor. Yunan hükûmetinin bî-taraflıktaki azm ü sebâtını gören İ'tilâfçılar her hâlde onunla Bulgaristan beyninde hafî bir muâhedenin mevcûdiyetinden bahsediyorlar. Zaimis'in isti'fâsı bile Yunanistan'ı ta'kīb etmekte olduğu meslekten inhirâf ettirmedi. Bilakis yerine gelenler aynı siyâseti tasvîb edeceklerdir. Yunan kralı göz göre göre bir Giritli serserinin âmâl-i men'[fa]at-perestânesiyçün başında bulunduğu bir milleti girdâb-ı izmihlâle sürüklemesine müsâade etmeyeceği tabîî bir keyfiyettir. Romanya'ya gelince, ondan İ'tilâfçılar için hiçbir ümîd kapısı kalmamıştır.

O hâlde Berlin–İstanbul yolu açılmıştır. Bundan sonra Avrupa'ya Şark'tan bol bol ham eşya, Bulgaristan'dan da mebzûl zahîre ve me'kûlât gidecek; oradan da boyuna esliha, mühimmât, mevâdd-ı harbiyye, tayyâre, tahte'l-bahr, hattâ zeplin ve bu gibi işe yarayacak şeyler bu taraflara gelecektir. İ'tilâfçıların bu derece şaşalamakta hakları vardır. Çünkü yolun açılması, bir kere Mısır seferini tesrî' ve az zamanda muvaffakıyetle netîcelendireceği gibi, Rusya ve İngiltere aleyhinde ayaklanmış olan İran'ı da bütün bütün harekete getirecektir.

Esâsen Berlin'e yeni ta'yîn olunan Hüseyin Kulu Hân Nüvvâb'ın İran'daki Demokrat Fırkası'nın liderlerinden olduğuna ve mezkûr fırkanın Ruslarla İngilizler aleyhinde İran'ı harbe sevk etmeye çalıştıklarına bakılırsa, her hâlde şimdiden İran'ı da İ'tilâfçılara karşı muhârib bir hükûmet ve millet addetmekte kendimizi haklı görürüz. Böyle olmasaydı Rusya sefîri konsoloslarını, tebeasını İran'dan infikâke resmen da'vet etmezdi. Demek ki İran'daki cereyan gittikçe düşmanlarımız aleyhinde kesb-i vüs'at ediyor. İran'ın hatt-ı hareketini ta'kīb etmekte olan Afganistan'ın da İran'dan sonra derhâl İngiltere ve Rusya'ya karşı muhârib bir vaz'iyet takınması umûr-ı muhakkakadan sayılabilir. Hattâ geçenlerde Rusya konsolosları kendi resmî raporlarında Afganistan'da altmış bin süvârîden mürekkeb bir kuvvetin toplanıp bir semt-i mechûle doğru hareket edeceklerini Rusya'ya ihbâr etmeleri keyfiyeti, Afganistan'ın da cihâd hâzırlıklarında bulunduğunu, sırası gelince hemen İngiltere ve Rusya'ya yükleneceğini gösteriyor.

Mısır ve Irak harekâtı bizce bu Şark seferinin anahtarları mesâbesindedir. Hamden sümme hamden Irak'da dâimâ düşmanlarımız tepelenmektedir. Yakında da inşâallâh Hıtta-i Mısriyye'yi İngiltere'nin dest-i tehekkümünden tahlîs ve istirdâd edeceğiz. Süveyş Kanalı'nın kuvâ-yı Osmâniyye eline geçmesi Hind seferini teshîl edeceği gibi, Hindistan'da da dehşetli ve ciddî ihtilâllerin husûlünü te'mîn eyleyeceğine aslâ şübhe etmemelidir.

Binâenaleyh her taraftan almakta olduğumuz meserret-bahş ve ümîd-âver haberler yakında alem-i İslâm'ın harekât-ı fa'âlânesini göstermekte ve bu sûretle Harb-ı Umûmî'nin Şark harekâtıyla nihâyet bulup netîceleneceğine delâlet eylemektedir.

S[sin]. **M. Tevfik**

HÜKÛMET-İ DÎNİYYE VE KUDSİYYE İHDÂSI TEŞEBBÜSÂTI

İkdâm gazetesinin sâhib-i imtiyâzı 8 Teşrînisânî târîhiyle Lozan'dan telgrafla iş'âr ediyor: "Fransız meb'ûslarından Monri *Figaro* gazetesinde neşr ettiği bir makâlede, İ'tilâf Devletleri'ne ittihâd-ı İslâm politikası ta'kîb ederek âlem-i İslâm'ın mümessili olmak üzere müslümanlar için bir hükûmet-i dîniyye ve kudsiyye ihdâs eylemelerini tasviye ediyor."

* * *

İNTİKĀM-I İLÂHÎ

Makedonya'da Bulgarlarla Fransız ve İngilizler arasında kanlı muhârebeler devâm ediyor. Erbâb-ı basîret için ne büyük ibret! Vaktiyle Fransız ve İngilizlerle hem-pâlarının İslâm'ı teşettüt ve zaafa düşürmek için oralarda saçtıkları fesâd tohumları bugün birer kara çalı oldu da kendilerini kanlara boyuyor. Her şey hâtıra gelirdi; fakat Fransızların, İngilizlerin kendi ayaklarıyla bu siyâset meydanına gelip cellâd-ı bî-emâna böyle boyun uzatacaklarını, bütün dünyaya karşı rezîl ve maskara olacaklarını hiç kimse tasavvur bile edemezdi. İşte bu, intikām-ı ilâhîdir. [1](وَاللهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ)

KĀRİÎN-İ KİRÂMIN NAZAR-I DİKKATİNE

Böyle bir zamanda umûm kārî'ler abone bedelâtını peşînen göndermedikçe tedvîr-i umûr mümkün değil iken bazı kāriîn-i kirâm geçen seneki borçlarını dahi göndermemiş olurlarsa idârenin ne kadar müşkilâta dûçâr olacağı elbette takdîr olunur.

Sebîlürreşâd'ın bu kadar fedâkârlığına karşı kāri'lerin de onun idâme-i hayâtını biraz olsun düşünmeleri iktizâ etmez mi!

Necm-i İstikbâl Matbaası'nda basılmıştır Eşref Edib

[1] Âl-i İmrân, 3/4.

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur.
Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (80), altı aylığı (45) kuruşdur.

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde Dâire-i Mahsûsa

İhtârât
Abone bedeli peşindir.

Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.

Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması lazımdır.

Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması ricâ olunur.

Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

Dînî, felsefî, ilmî, edebî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

اتبعون اهدكم سبيل الرشاد | Başmuharrir Mehmed Âkif | Sâhib ve Müdîr-i Mes'ûl Eşref Edib | والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم

25 Kasım 1915 | 17 Muharrem 1334 | Perşembe | 12 Teşrînisânî 1331 | Cild: 14 - Aded: 352

BERLİN HÂTIRALARI

6

Bilir misin ki senin Şark'a meyleden nazarın,
Birinci def'a doğan fecridir zavallıların?
Hudâ'yı bir tanımak töhmetiyle suçlu olan,
Şu hânümânı yıkık üç yüz elli milyon can,
Nedense, mevte olurken biner biner mahkûm,
Çıkıp da etmedi bir ses bu hükme karşı hücûm!
Nedense, duymadı Garb'ın o hisli vicdânı,
Hurûşu sîne-i a'sârı inleten bu kanı!
Nedense, arşa kadar yükselen enîn-i beşer
Sizin semâlara akseyledikçe oldu heder!
Nedense, vahdet-i İslâm'ı târumâr edeli,
Büyük tanıldı, mukaddes bilindi zulmün eli!
Zemîn-i Şark'ı mezâlim kasıp kavurdukça;
O kıpkızıl yüzü hâkin fezâya vurdukça;
Gurûb seyreden âvâre bir temâşâ-ger
Kadar da olmadı dünyâ nasîbedâr-ı keder!
Keder de söz mü ya? Alkışlıyordu cellâdı,
Utanmadan koca "yirminci asrın evlâdı!"
Evet, şenâate el çırpıyordular hepsi...
Senin elinde yok ancak bu alkışın levsi.
O nâsiyen –ki pürüz bilmeyen bir âyîne
Berâatiyle, bütün kavminin berâatine,
Güvâh olup duruyor – Şark'a doğru dönmeli ki:
Sizin de Garb'ınızın hâtırât-ı nâ-pâki,
Biraz silinsin onun hiç değilse yâdından.
Hanım, muhîtinizin alçak i'tiyâdından,
–Ki zora karşı yılışmak, zebûnu ezmekti–
Benât-ı cinsini bilsen neler neler çekti!
Onun netîce-i îkāzıdır ki: "Avrupalı"
Denince rûhu sağır, kalbi his için kapalı,
Müebbeden bize düşman bir ümmet anlardık.
Hayır, bu an'anenin hakkı yok, deyip artık,
Benât-ı cinsine göstermek isterim seni ben...
Yabancı durma ki pek âşinâsınız kalben.
O annecikler için duyduğun hurâfeyi at!
Düşünme dest-i musâfâtı Şark'a doğru uzat.
Ne hisli vâlidelerdir bizim kadınlarımız!
Yazık ki: Anlatacak yok da yanlış anladınız.
Yazık ki: Onları tasvîr eder birer umacı,
Beş on romancı, sıkılmaz beş on da maksadcı.
Nedir bu anlamamazlık? Gelin de anlaşınız;
Lisân-ı müşterek olmaz mı kendi göz yaşınız?
Nasîb-i zârına düşmez bu işde fazla keder;
Öbür taraf seni hattâ kederlerinden eder.

Mehmed Âkif

MUKADDİME

KUR'ÂN-I KERÎM'DEN GARAZ-I FITRÎ

Kur'ân-ı Kerîm nüzûl ettiği zaman sâha-i arzın her tarafında insanlar biri havâs, diğeri avâm olmak üzere iki tabakaya münkasem bulunmakta; hükûmât-ı mevcûdenin kavânîn ve nizâmâtı da tabaka-i havâssın dûnunda bulunan her ferdi hukûk ve vezâif i'tibârıyla onların mâ-dûnunda tanımakta idi. Bundan cür'et alan gürûh-ı havâs o bîçâreleri esîr makāmında kullanıyor, bütün işlerinde onları istihdâm etmekle beraber ırzlarını, esbâb-ı maîşetlerini, bütün mâ-meleklerini kendileri için mubâh addediyorlar idi. Avâmdan hiçbir ferd havâsdan olanlardan kısâs taleb etmek, bir mes'elede onunla münâkaşa ve mücâdele edebilmek, yahud bir hak istemek salâhiyet ve iktidârını hâiz değildi. *Kur'ân*'ın nüzûlü re'fet-i âmme, uhuvvet-i hakīkıyyeyi te'sîs etmekle beraber beşeriyetin âfâk-ı sâiresinde servet ve refâh, levn, lisân, şeref-i âile ve mertebe-i ictimâiyyeyi medâr-ı temâyüz ve rüchân addeden kavânîni de esâsından sarstı. [1](اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللهِ اَتْقٰيكُمْ) Şu kadar var ki bu müsâvât bidâyeten yalnız Muhammed sallâllâhu aleyhi ve selleme îmân, ona nâzil olan nûr-ı mübîne ittibâ' eden ümem-i İslâmiyye arasında sür'atle inkişâf edebilmiştir. Çünkü âlem-i beşeriyyet *Kur'ân*'ın nüzûlünden evvel siyâset-i ümemde adl ü müsâvâtın bir zarûret-i ictimâiyye olduğunu takdîr edebilecek hâl ve mevki'de bulunmuyor idi.

Kezâlik *Kur'ân*-ı Hakîm desâtîr-i adl ü re'fetini beyân ve îzâh ettikten sonra beyne'l-efrâd hukūk-ı âmmede insâf ve müsâvât mîzânı ehl-i *Kur'ân* hâricinde kāim olamadı.

Vüs'at-i nüfûz ve iktidâra, füshat-i diyâra mâlik olan bugünkü ümmetler arasında el-ân ahkâm ve muâmelâtında ırk-ı ebyazla ırk-ı esvedi, hattâ bütün Şark âlemi ile Garbı tefrîk edenler mevcûd olduğunu iddiâ edersek fikir ve iddiâmızda ifrât etmiş addedilmeyeceğimizden emîniz. Hattâ bunlar miyânında ecnâs-ı beşeriyyenin bünyelerinin terkîbi, mizâclarının te'lîfi, dimâğlarının mikdârı i'tibârıyla tavâif-i beşeriyye arasında husûl-i tefâvütü zarûrî gören, tefâzulu nâ-kābil-i ictinâb göstermek için, cem'iyyât-ı beşeriyyeden her birine bir takım havâss u mezâyâ bahş ederek bu sûretle bir ümmetin diğer ümmete hâs olan mezâyâya el uzatmasına, bir fırkanın diğer fırkaya bahşedilmiş olan mevâhib-i fıtrattan istifâdeye kalkışmasına mâni' olmak üzere geniş bir berzah vücûda getirmiş ulemâya mâlik olanlar da vardır.

[1] Hucurât, 49/13.

Acaba bu câhil müstebidlerin mertebe-i idrâki, Arabla Acemi aynı seviyede gören, zencîlerle beyazların hukūkunu te'lîf, ensâb ile mufâhare, servet ve refâh ile mufâzalayı esâsından mahv eden *Kur'ân*-ı Hakîm'in rütbe-i bülend-takrîrine nisbetle nerede kalır?

Onların mesâil-i cinâiyyede hükümdârlara beşeriyetin fevkinde bir pâye veren, onları muhâsama ve kısâs ümniyelerinin erişemeyeceği bir mertebe-i bâlâ-terînde tutan ahkâm-ı kānûniyyeleriyle, memlûk ile melike, ümerâ ile esnâfa aynı sûretle ikāme-i hudûdu mütehattim kılan, îcâb-ı ma'delete müstenid olmadıkça bir zengini bir fakīr üzerine ref' u takdîm, hakk-ı lüzûm göstermedikçe bir zaîfe karşı bir kavîye muzâhereti hiçbir vakit tecvîz etmeyen Kitâb-ı Kerîm'in ahkâm-ı âdilesi arasında nasıl nisbet tasavvur olunabilir?

Acaba Resûl aleyhisselâm nefsinde, yahud akārib ve ashâbından birinde diğerlerinden fazla bir meziyet görmek, yahud diğerleri hakkında vermediği bir hükmü onun hakkında infâz etmek gibi bir hâlin sudûru görülmüş bir şey midir? O Resûl-i güzîn ki maraz-ı mevtinde Fazl bin Abbâs ile Ali bin Ebî Tâlib'e dayanarak mescide gitmiş, minber-i saâdete çıkarak şu hutbeyi îrâd etmiş idi: (ايها الناس من كنت جلدت له ظهرًا فهذا ظهرى فليستقد منى ومن كنت شتمت له عرضًا فهذا عرضى فليستقد منه و من اخذت له مالاً فهذا مالى فليأخذ منه ولا يخشى الشحناء من قبلى فانها ليست من شأنى) "Ey nâs! Ben kimin arkasına bir değnek vurdum ise, işte arkam, o da bana vursun. Kimin ırzına sebbettimse, işte ırzım, o da aynıyla mukābele ederek hakkını alsın. Kimin malını aldımsa, işte malım, o da alsın ve kendine karşı kin ve adâvet peydâ edeceğimden korkmasın. Çünkü o, benim şânımdan değildir."

Yine Resûl-i Ekrem sallâllâhu aleyhi ve sellem irtikâb-i sirkat eden Mahzûmiye Hâdisesi'nde şu hutbeyi îrâd etmişti: (إِنَّمَا أَهْلَكَ الَّذِينَ قَبْلَكُمْ، أَنَّهُمْ كَانُوا إِذَا سَرَقَ فِيهِمُ الشَّرِيفُ تَرَكُوهُ، وَإِذَا سَرَقَ فِيهِمُ الضَّعِيفُ أَقَامُوا عَلَيْهِ الحَدَّ، وَايْمُ اللَّهِ لَوْ أَنَّ فَاطِمَةَ بِنْتَ مُحَمَّدٍ سَرَقَتْ لَقَطَعْتُ يَدَهَا) "Sizden evvelkilerin helâk edilmelerine sebeb şu idi ki, içlerinden şerîf bir kimse sirkat ederse bırakırlar, zaîf bir kimse sirkat ederse üzerinde haddi ikāme ederler idi. Allah'a yemîn ederim ki Muhammed sallâllâhu aleyhi ve sellemin kızı Fâtıma bile irtikâb-i sirkat etse elini keserim."

Kur'ân-ı Hakîm insanlar arasında izhâr-ı mefharet, iddiâ-yı rüchân ve **[107]** meziyyet için hayrâta sebk ve inhimâki, takvâya temessükü medâr ittihâz eylemiştir. Bir köle efendisinin hânesinden zelîl ve hakīr olarak çıkar, İslâm'a dâhıl olup da âyât-ı *Kur'âniyye*nin nâtık olduğu esbâb-ı rüşd ü sedâda tevessül etti mi; fazl-ı ta-

kaddüm sâyesinde eben an-ceddin mecd ü şerefi tevârüs etmiş, nüfûz ve kudretine küçük-büyük her ferdi ser-fürû ettirmiş olanların fevkinde bir mevki'-i izz ü şeref ihrâz eder idi.

Hülâsa *Kur'ân*-ı Hakîm sâyesinde ebnâ-yı Âdem arasında deâim-i müsâvât peydâ-yı istikrâr etmiş, insanlar havza-i İslâm'a dâhıl ve rubûbiyyeti, dâire-i teklîfden tereffu' ve teâlîyi ancak Allâhu Zü'l-celâl'e ifrâd ü tahsîs eden bir Kitâb-ı Kerîm'in ibâdât ve muâmelâtta müsâvâta riâyeti âmir olan ahkâmına münkād bulundukça neseb, levn, vatan gibi şeylerin medâr-ı rüchân olabilmek için hiçbir hüküm ve te'sîri kalmamıştır.

Eşrâf ve ümerâ hükûmetlerinin asırlardan beri nüfûz ve tahakkümleri altında ezmekte oldukları akvâm-ı hırıstiyâniyye, *Kur'ân*'ın hengâm-ı nüzûlünde Dîn-i İslâm ile teşerrüf ve onun fürûğ-ı hidâyetiyle tenvîr-i basîrete muvaffak olaydılar sâdât ve küberâ arasında bir metâ'-ı nâçîz gibi elden ele dolaşmazlar; Fransa İhtilâl-i Kebîri'nin, bir çok noksanıyla beraber, kazandırmış olduğu niam-ı hürriyyetten, pek çok asırlar evvel, istifâdeye başlamış olurlar idi.

Mütercimi: Mehmed Şevket

Abdülaziz Çâviş

İSLÂM'DA FELSEFE*

MÜTEKELLİMÎN, MUTASAVVIFE VE SELEFİYYE'NİN NOKTA-İ NAZARLARI

Ehl-i enzâr olan mütekellimîn ile ehl-i irâde ve muhabbet olan mutasavvıfenin; nazar, irâde ve muhabbeti cem' eden Selefiyye'nin nokta-i nazarları ayrı olduğundan biz-zarûre aralarında ihtilâf zuhûr ediyor.

İlim ve irâdeyi cem' edenlerin nokta-i nazarları: Ne ilim, ne irâde cânibini aslâ ihmâl etmeyip nazar-ı şer'î ile nazar-ı bid'î beynini tefrîk, nazar-ı şer'iye ta'zîm, nazar-ı bid'îden i'râz eylemek; irâde-i şer'iyye ile irâde-i bid'iyyeyi tefrîk, irâde-i şer'iyyeye ta'zîm, irâde-i bid'iyyeden i'râz etmektir.

Ehl-i enzârın nokta-i nazarları: İrâdeden i'râz etmek, yalnız nazar-ı şer'îyi iltizâm etmeyip ale'l-ıtlâk enzâra atf-ı ehemmiyyet eylemektir.

Ehl-i irâdenin nokta-i nazarları: İrade-i kalbe ta'zîm, hevâyı zemm, ale'l-ıtlâk irâdeye atf-ı ehemmiyyet edip irâde-i şer'iyye ile irâde-i bid'iyye beynini fark etmektir.

Selefiyye nazar-ı bid'î ile irâde-i bid'îden i'râz ettiklerinden onların efkâr ve mu'tekadâtında bid'at bulunamaz. Fakat mütekellimîn nazar-ı şer'î ile nazar-ı bid'îyi fark etmediklerinden ve irâde cânibinden i'râz ettiklerinden onların efkâr ve mu'tekadâtında bid'at ve dalâlet bulunabilir. Nitekim mütekellimîn başlıca iki fırkaya ayrılır: Ehl-i sünnet, ehl-i bid'at. Bunun gibi mutasavvıfe de irâde-i şer'iyye ile irâde-i bid'iyyeyi tefrîk etmeyip ilim cânibini ihmâl eylediklerinden onların da efkâr ve mu'tekadâtında bid'at ve dalâlet bulunabilir. Nitekim mutasavvıfe de başlıca iki fırkaya ayrılır: Sâdât, Gulât.

Zikr olunan mesâlik-i selâsenin netâyic-i ilmiyyelerini beyân edelim.

Selefiyye'nin Netâyic-i İlmiyyesi:

1) A'mâl-i Zâhire ve Bâtıneye İ'tinâ – Hem a'mâl-i zâhireye, hem a'mâl-i kulûba sünnet-i seniyye üzere i'tinâ etmek lâzımdır.

Binâenaleyh mefsedet-i hâlisa veya râcihayı mutazammın olan çâreler, ibtâl-i hakka müeddî olan çâreler, vâcibi iskāt eden çâreler, Allah'ın helâl kıldığı şeyi harâm kılan veya harâm kıldığı şeyi halâl kılan çâreler bâtıldır, hiçbir vechile câiz değildir.

2) Nazarda Kitâb ve Sünnete Temessük – Nazarda Kitâb ve sünnete temessük etmek lâzımdır. Binâenaleyh ahkâm-ı dîniyyede mücerred zann u tahmîn, nusûs-ı sarîhayı redd ü tahrîfe müeddî olan nazar ve kıyâslar aslâ câiz değildir.

3) Emir ve Nehyi İltizâm – Ma'sıyet ile tâat arasını fark etmek lâzımdır. Binâenaleyh tevhîd ile işrâk, evliyâullâh ile a'dâullâh, Hazret-i Mûsâ aleyhisselâm ile Fir'avn, Hazret-i Muhammed aleyhi's-salâtu ve's-selâm ile Ebûcehil arasında fark vardır. Müstahsen ile müstakbeh ayrıdır; müstahsen olana muhabbet, müstakbeh olana nefret olunur; müstahsen emr olunmuş, müstakbeh nehy olunmuştur.

4) Hâlik ile Mahlûk Arasında Fark – Hâlik başka, mahlûk başkadır. Tahkīkı artan kimsenin Allah'a muhabbeti, ubûdiyeti, itâati, mâsivâya hürriyeti, gayra olan muhabbetten, ubûdiyyetten, itâatten i'râzı artar.

5) Muhabbette Resûl-i Zî-şân'a İttibâ'; İhlâs ve Hullet – Muhabbet tâati ve terk-i muhâlefeti irâdeden ibârettir. Binâenaleyh kim ki muhabbet iddiâ eder de Resûl'e ittibâ' etmezse kâzibdir. Bunun muhabbeti Allah için değildir. Belki muhabbeti hevâ içindir, âdetâ şirktir. Eğer muhabbette ihlâs olmuş olsaydı ancak Allah'ın sevdiğini sever, Resûl-i Ekrem'e ittibâ' eder idi. Mâdem ki muhabbet da'vâsında bulunmakla beraber Resûl-i Ekrem'in buğz ettiği kimseyi de seviyor, onun muhabbetinde müşrikînin muhabbeti gibi bir muhabbet vardır. Mürîd lillâh, muhib lillâh ittibâ'-ı Resûlü, emr ettiği şey ile ameli, nehy ettiğini terki kasd etmezse muhabbette müşrikînin **[108]** muhabbeti gibi muhabbeti bulunmuş

* Bu bahis birkaç makāle devâm edecektir.

olur. Muhabbetullâh ve muhabbet-i Resûlullâhın gâyesi (إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللهَ وَرَسُولَه)[1] nazm-ı celîli vechile Allah'a ve resûlüne muhâlefet ve adâvet edenlere buğz etmektir.

Muhabbet: Kitâb ve sünnet ve ittifâk-ı selef ile sâbittir. Muhabbet bir fiildir ki ona bir müteallak, bir mahbûb lâzım olur. Muhabbet bir cinsdir ki tahtında envâ'-ı kesîresi vardır. Mahbûblar çoktur. Fakat mahbûb ve murâd, Allah'dır. Eğer mahbûb ve murâd Allah olmazsa herhalde başka bir şey olur: Ya mal olur, ya cemâl olur, ya câh olur, ya ilâh-ı bâtıl olur. Bu hâlde insan onun kölesi olur. Çünkü insan mahbûbunun kölesidir. Her âbid ma'bûdunu sever. (وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللهِ)[2] nazm-ı celîli mûcebince müşrikîn bile âlihesini severler. Mü'minîn ma'bûd-ı hakīkīlerini severler. Müşrikîn muhabbette işrâk, mü'minîn muhabbette ihlâs ederler de başka birini sevmezler. Müşrikîn ise başka birini de severler. İnsan mahbûbunu ondan daha sevgili olan diğer bir mahbûb ile terk eder, yahud bir emr-i mekrûhdan korkar da öyle terk eder. Bunun gibi hubb-ı fâsidden ancak hubb-ı sâlih ile veya marazdan havf ile vazgeçilir. Halâvet-i ihlâsı tatmış olan kimsede hevâ makhûr olur. (إِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ)[3] nazm-ı celîli mûcebince salâtta hem def'-i mekrûh (fahşâ' ve münkeri nehy), hem tahsîl-i matlûb (zikrullâh) vardır.

Zikrullâh ibâdet-i kalb için maksûd bi-zâtihîdir. Şerr u mekrûhun mündefi' olması kalb için maksûd li-gayrihîdir. Muhabbetin hakīkati mahbûbuna muvâlât ile tamâm olur.

Muvâlât: Mahbûbuna sevdiğini sevmede, buğz ettiğine buğz etmede muvâfakat etmektir. Mahbûb olan Allah îmân ve takvâya muhabbet, füsûk ve isyân ve küfre buğz eder. İnsanın da îmân ve takvâya muhabbet, füsûk ve isyân ve küfre buğz etmesi lâzımdır.

İnsanlar muhabbetullâh iddiâ ederler de hevâ ve hevesi sevmekle âdetâ şirkte bulunurlar. Nitekim bazı a'mâl vardır ki insan onu Allah için yapıyorum zanneder; halbuki nefsü'l-emirde bir şirk-i hafî vardır: Ya hubb-ı riyâset için, ya hubb-ı mâl için veya hubb-ı cemâl için yapar.

Muhabbet iddiâ edip de muhabbeti mîzân-ı ilim, mîzân-ı Kitâb, mîzân-ı sünnet ile vezn etmezse muhabbete bir nevi' şirk, ittibâ'-ı hevâ ve heves dâhil olur. Çünkü Cenâb-ı Hakk; (قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللهَ فَاتَّبِعُونِى يُحْبِبْكُمُ اللهُ)[4] nazm-ı celîlinde beyân buyurulduğu vechile Allâhu Teâlâ'ya muhabbet Resûl-i Ekrem Efendimiz hazretlerine ittibâ'ı mûcibdir. Çünkü Resûl-i Ekrem ancak Allah'ın sevdiği şeye da'vet eder. Allah neyi sever ise Resûl-i Ekrem muhakkak insanları ona da'vet etmiştir. Resûl-i Ekrem Efendimiz insanları neye da'vet etmiş ise Allah muhakkak onu sevmiştir. Muhabbet-i Bârî ile da'vet-i peygamberî arasında mülâzeme vardır. Mahbûb-ı Hudâ ile med'uvv-ı Resûl-i Kibriyâ mütelâzimdir. Hattâ zâten müttehid, sıfaten mütenevvi'dir.

Muhabbet irâde-i kalbi tahrîk eder. Muhabbet-i tâmme husûl-i mahbûbâtta irâde-i câzimeyi müstelzim olur. Abd ona kādir olur ise onu tahsîl eder, kādir olamazsa kādir olamadığı şey'i yapamaz.

Muhabbet gerek fâsid olsun, gerek sâlih olsun, ekseriyâ mezâhime katlanmak ile mahbûblara nâil olunur. Nitekim; "Bâğbân bir gül için bin hâra hizmetkâr olur." denmiştir.

Merâtib-i hubbun evveli **alâka**, sonra **sabâbe**, sonra **garâm**, sonra **aşk**, sonra **teymdir**. **Alâka:** Kalbin mahbûba taalluku, **sabâbe:** Kalbin mahbûba insıbâbı, **garâm:** Kalbe lâzım olan muhabbet, **Teym:** Ubûdiyettir. Nitekim teymullâh abdullah demektir.

Kemâl-i muhabbet kalbden mâsivâyı yakar. Kalbde mâsivâ bırakmaz. Kalbde Allah'a ne nisbette muhabbet artarsa o nisbette Allah'a ubûdiyet ve mâsivâya hürriyet artar. Bunun gibi Allah'a ubûdiyet ve mâsivâya hürriyet arttıkça muhabbet de artar. Allah'a muhabbet ile Allah'a ubûdiyet ve mâsivâya hürriyet mebsûten mütenâsibdir. Kalb Allah'a züll ile muhtâcdır. (اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ)[5] nazm-ı celîli mûcebince kalb Allah'a hem min-ciheti'l-ibâde, hem min-ciheti'l-istiâne muhtâcdır.

Kalb ancak Allah'a muhabbet ve ibâdet ile meserret bulur, sükûnet bulur. Kalbi kâffe-i mahlûkāttan müstağnî kılmak, mâsivâya hürriyet-i kâmilede bulunmak; ancak Allah'a ibâdet ile, ancak Allah'dan istiâne ile, ancak Allah'a tevekkül ile, ancak Allah'ın sevdiği ve râzî olduğu şeyle ferahnâk olmak ile, ancak Allah'ın buğz ettiği şey'e buğz etmek ile, ancak Allah için i'tâ ile, ancak Allah için redd ü men' ile, ancak Allah için sevmek, ancak Allah için buğz etmek ile hâsıl olur: (أَحَبَّ لِلَّهِ وَأَبْغَضَ لِلَّهِ و أَعْطَى مَنْ لِلَّهِ وَمَنَعَ لِلَّهِ فَقَدْ اسْتَكْمَلَ إِيمَانَهُ – رواه اترمذى وغيره)[6]

Allah'a ne nisbette ihlâs-ı din kavî olur ise ubûdiyet ve mâsivâya hürriyet o nisbette kavî olur. (اِلَّا عِبَادَ اللهِ الْمُخْلَصِينَ) nazm-ı celîlindeki ihlâs ihlâs-ı dîndir. İhlâs-ı dîn, din ancak vâhid olan Allah için olmak, Allah'dan başkası hiçbir vechile onda bulunmamak demektir. Muhlis lillâh halâvet-i ubûdiyyeti, halâvet-i muhabbeti tatmış olur. İhlâsın hakīkati (وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ)[8] nazm-ı celîlinin hakīkatinde dâhildir. Muhlis lillâh olanda başka bir şeyi taleb ve irâde, başka bir şeye muhabbet yoktur. Başka bir şeyi taleb ve irâde edende ihlâs lillâh yoktur.

---

1 Mücâdele, 58/5.
2 Bakara, 2/165.
3 Ankebût, 29/45.
4 Âl-i İmrân, 3/31.
5 Fâtiha, 1/5.
6 Bazı farklarla, Tirmizî, *Sünen,* 2521.
7 Saffât, 37/40. Metinde (اِلَّا عِبَادَنَا الْمُخْلَصِينَ) şeklinde yazılmıştır.
8 Fâtihâ, 1/5.

Ehl-i irâde ve sülûke en ziyâde riâyet etmeleri vâcib olan şey mekrûh-ı Hakk ile mahbûb-ı Hakkı ayırmak, tevellâ ve teberrâyı bilmek, me'mûra ittibâ', mahzûrâtı terk etmek, kalbde ancak Allah'a ubûdiyet, mâsivâya hürriyettir.

[109] İhlâs ve tevekkül, yani ancak Allah'a ilticâ, Allah'dan istiâne edip mâsivâdan alâkayı kat' etmek bir kimsede hâsıl olur ise, ta'bîr-i âharla ihlâs ve tevekkülü hakka'l-yakīn bilir ise o kimse ta'bîr olunamayacak derecede sürûr, ferah ve lezzet bulur; onda aslâ havf, hüzün, gam, hem bulunamaz. Fakat mâsivâyı seven meselâ riyâset ve câh talebinde bulunan, mâl iddihârında bulunan, cemâle alâka kaydında bulunan bir kimsede ta'bîr-i âhar ile hubb-ı mâsivâyı hakka'l-yakīn bilen bir kimsede yine ta'yîn olunamayacak derecede hem, gam, hüzün, elem, dîk-ı sadr bulunur. Buna mebnî [1](اَلَا اِنَّ اَوْلِيَاءَ اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ) buyurulmuştur.

Hullet: Halîl olmaktır. Muhabbetin fevkindedir. Onda şirket yoktur. Nitekim (تخللت مسلك الروح منى وبه سمى الخليل خليلا) denmiştir. Asl-ı muhabbette iştirâk vardır. Muhabbet muhabbet-i Rahmân olduğu gibi muhabbet-i evsân, muhabbet-i sulban (salîbin cem'i), muhabbet-i nisvân, muhabbet-i sıbyân, muhabbet-i evtân, muhabbet-i ihvân da olur. Muhabbette hem menfaat, hem mazarrat, hem hubb-ı sâlih, hem hubb-ı fâsid vardır. Allah için muhabbet hubb-ı sâlih, Allah için olmayan muhabbet hubb-ı fâsiddir. Hubb-ı sâlih Allah'a muhabbet olduğu gibi Allah'dan mâadâya da muhabbet olur. Şu kadar ki Allah'dan mâadâya olan muhabbet Allah'a tebean muhabbettir. Mü'minler için Allah'ı sevmeden a'zam, ekmel, etemm bir muhabbet yoktur. Allah'dan başka min-külli'l-vücûh lezzâta muhabbete lâyık hiçbir mevcûd yoktur. Resûl-i Ekrem Allah için mahbûbdur, Allah için mutâ'dır, Allah için metbû'dur. Ehl-i Beyt-i Resûlullâh Resûlullâh için mahbûbdur. Hülâsa hullet şirket kabûl etmez.

7) Abd, Âbid, Muabbid, İbâdet – Abd Allah'ın kendi Rabbi, kendi Hâlikı olduğunu, Allah'a muhtâc olduğunu bilirse Rubûbiyyet-i İlâhiyye'ye müteallik olan ubûdiyeti bilmiş olur. Abd Allah'dan ister, Allah'a niyâz eder, Allah'a mütevekkil olur, emr-i Bârî'ye itâat eder. Fakat bazan ma'sıyet işler; hattâ Rabb olduğunu bilen ibâdullâh içinde bazan asnâma tapanlar bile bulunur. Çünkü asnâmı bir vâsıta, nezd-i Bârî'de şefî' zanneder. Nitekim [2](وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ) ve [3](وَمَا يُؤْمِنُ اَكْثَرُهُمْ بِاللّٰهِ اِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ) nazm-ı celîlleri bu husûsu beyân ediyor.

Abd iki ma'nâda müsta'meldir: Âbid, muabbid.

Âbid: İbâdet edici demektir; âbid ancak Allah'a ibâdeti kasd eder. Emr-i Bârî'ye, emr-i peygamberîye itâat eder. Mü'min-i müttakī olan evliyâullâhı sever, a'dâullâha buğz eder. İşte ilâhiyete (ulûhiyyete) müteallik olan ibâdet budur. Bundan dolayı ünvân-ı tevhîd "lâilâhe illâllâh"dır. Müşrikîn gibi rubûbiyyeti ikrâr edip ona ibâdet etmeyen, Allâhu Zü'l-celâl ile beraber başka bir ilâha ibâdet eden kimse abddir, fakat âbid değildir. Ubûdiyet kalbin ilâha olan ubûdiyetidir.

İlâh: Kalbin kemâl-i muhabbet ile, kemâl-i ta'zîm ile, kemâl-i iclâl ile, kemâl-i ikrâm ile, kemâl-i havf ile, kemâl-i recâ ile, kemâl-i istiâne ile kulluk ettiği zât-ı ecell ü a'lâdır.

Muabbid: Allah kendini kul edinmiş, kendisinde tedbîr ve tasarruf etmiş kimse demektir. Bu i'tibâr ile kâffe-i mahlûkāt ibâdullâhdır. Bu husûsda ebrâr ve füccâr, mü'minîn ve küffâr müşterektir. Çünkü Cenâb-ı Hakk hepsinin Rabbi'dir, Melîki'dir, Hâlikı'dır, Râzıkı'dır, hepsini imâte eden O'dur, ihyâ eden O'dur. Hepsinin umûrunda tasarruf eden O'dur.

Hiçbir mahlûk hiçbir vechile meşiyyet-i Bârî, kudret-i Sübhâniyyeden hârice çıkamaz. Bu böyledir. Abd isterse i'tirâf etsin, isterse inkâr etsin, isterse bilsin, isterse bilmesin. Mü'min bilir, i'tirâf eder. Câhil ve câhıd (münkir) ikrâr etmez, bilse de huzû' etmez. Nitekim nazm-ı celîlde [4](وَلَهُ اَسْلَمَ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَاِلَيْهِ يُرْجَعُونَ) buyurulmuştur.

İbâdet: Cenâb-ı Hakk'ın sevip râzî olduğu kâffe-i akvâl ve a'mâl-i zâhire ve bâtınayı câmi' olan bir isimdir. Salât, zekât, savm, hacc, ehl-i küfr ü nifâka karşı fî-sebîlillâh cihâd, [5](وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ) nazm-ı celîli mûcebince ikāme-i dînde ve mesâvî ve mahâvifi def' husûslarında Allah'dan istiâne, bi-hasebi'l-imkân emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker, sıdk-ı kavl, edâ-i emânet, birr-i vâlideyn, sıla-i erhâm, ahde vefâ, komşuya ve yetîme ve miskîne ve memlûke ihsân, kıraât, zikir, duâ ve emsâli gibi.

Allah'a muhabbet, Resûlullâh'a muhabbet, Allah'dan havf, Allah'a inâbe, Allah'a ihlâs, hükm-i ilâhîye sabır, niam-i ilâhîye şükür, kazâ-i ilâhîye rızâ, Allah'a tevekkül, rahmet-i Bârî'ye ricâ, azâb-ı Bârî'den havf ve emsâli Allah için ibâdettir.

Allah için ibâdet Allâhu Zü'l-celâl'in muhabbet ettiği ve râzî olduğu gāyedir: [6](وَمَا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ اِلَّا نُوحِى اِلَيْهِ اَنَّهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنَا فَاعْبُدُونِ) nazm-ı celîllerinin delâleti vechile kâffe-i rusül-i kirâmın getirdiği tevhîd budur. Cenâb-ı Hakk; [7](وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِى كُلِّ اُمَّةٍ رَسُولًا اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَاجْتَنِبُوا

[1] Yûnus, 10/62.
[2] Yûsuf, 12/106.
[3] Lokman, 31/25.
[4] Âl-i İmrân, 3/83.
[5] Fâtihâ, 1/5.
[6] Enbiyâ, 21/25.
[7] Nahl, 16/36.

الطَّاغُوتَ) nazm-ı celîlleri mûcebince ibâdetten müstekbir olanları zemmediyor. İbâdet inkıyâd ve huzû' demek olmakla Allah'a ibâdet, Allah'a tâat, Allah'a huzû' demektir; muhabbet ve rızâ ve tâat hem Allah, hem Resûlullâh için olduğu hâlde ibâdet ve ibâdete münâsib olan tevekkül, havf, recâ ve sâire ancak vâhid olan Allah için olur. [1](اَلَيْسَ اللهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ) [2](حَسْبُنَا اللهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ) nazm-ı celîlleri mûcebince kâfî olan ancak Allah'dır. [3](يَا اَيُّهَا النَّبِىُّ حَسْبُكَ اللهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ) nazm-ı celîlinden **[110]** maksad: Cenâb-ı Hakk hem sana; hem sana ittibâ' eden mü'minlere kâfî demektir. Yoksa sana hem Cenâb-ı Hakk, hem mü'minîn kâfîdir demek değildir.

İzmirli

İsmail Hakkı

DÎN-İ İSLÂM

İslâm, aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz hazretleri tarafından teblîğ buyurulup o nebiyy-i muhteremin ashâb-ı kirâmıyla onların muâsırlarınca zabt olunan Dîn-i Mübîn'dir ki bir müddet arada hiçbir nizâ', hiçbir külfetli te'vîl, hiçbir tefrika meyli zuhûr etmeksizin ahkâm-ı celîlesine murâât olundu. Ben bu makālemde onu mücmelen bildireceğim. Tafsîlini ise, Kitâbullâh'a imtisâlen, basîret sâhiblerine bırakacağım. Söyleyeceğim sözlerde senedim Kitâb ile sünnet-i sahîhadan, bir de sahâbe-i güzînin meslek ve tarîkatlerinden başka bir şey olmayacaktır.

Dîn-i İslâm Cenâb-ı Hakk'ı zâtında ve ef'âlinde tevhîd ile mahlûkāttan birine müşâbehet şâibesinden tenzîh esâsı üzerine nâzil olmuş; sonra bu kevnin bir hâlikı olup o yegâne Hâlik'ın ilim, kudret, irâde ve sâire gibi yine kendi âsâr-ı sun'undan istidlâl olunan bir takım sıfât-ı celîle ile muttasıf olduğuna; kezâlik mahlûkātından hiçbir şey'in kendisine şebîh olamayacağına; onlarla kendi arasındaki nisbet kendisinin onları mûcid, onların ise kendisine âid ve râci' olmalarından başka bir şey olamayacağına delîller ikāme etmiştir. [4](قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ. اللَّهُ الصَّمَدُ. لَمْ يَلِدْ. وَلَمْ يُولَدْ. وَلَمْ يَكُن لَّهُ كُفُواً أَحَدٌ)

Kitâbullâh'da vârid olan (وجه), (يدين), (استوا) gibi elfâza gelince bunların kendilerine mahsûs ma'nâları vardır ki *Kur'ân* ile ilk muhâtab olanlar onları tamâmıyla idrâk ederek aslâ iştibâha düşmemişlerdir. Allâhu Zü'l-celâl'in zât ve sıfât-ı fevka'l-hayâli için mahlûkātından birinin cesedinde, yahud rûhunda zuhûr eylemek muhâldir. Allah kulları arasında dilediğini murâd buyurduğu makāma is'âd için yine kendi dilediği kadar ilim ve kuvvetle mümtâz etmiştir. Ve bütün bunlar ilm-i ezelîsinde vaz' u takdîr buyurduğu kānûn-ı ilâhîsi muktezâsınca cereyan etmektedir ki o kānûna ne tebdîl târî olur, ne de tağyîr yaklaşabilir.

Dîn-i İslâm şu mu'tekadâtın hiç birini delîl ve burhânsız kabûl etmeyi bütün zevi'l-ukūle men' etmiştir. Bu burhân ise mukaddemâtı his ile anlaşılan mahsûsâta; bir de iki nakīzın ictimâ'ında, yahud ikisinin birden irtifâındaki istihâle gibi, yahud küllün cüz'den büyük olmasının kat'iyeti gibi vuzûh i'tibârıyla mahsûsâttan aşağı kalmak şöyle dursun, daha fevkinde bulunan bedîhiyâta müntehî olan kısımdan olacaktır. Sonra bu mümtâz olan mahlûklar da diğerlerinden farksız ve onların da sâirleri gibi nefisleri hakkında nef' ve zarardan âciz olup gāyeti kendilerinin mazhar-ı tekrîm olan ıbâd zümresinden olmaları ve ellerinden çıkan her işin bir mevzû'-ı mahsûsda ve bir emr-i mahsûs-ı ilâhî ile zuhûra gelmesi takdîr-i Sübhânî muktezâsıdır.

[5](وَاللهُ اَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ) âyet-i celîlesini teemmül edelim. Ma'lûmdur ki "şükür" –lügat-i Arabda– bir ni'meti in'âmından maksûd olan cihete sarf etmek ma'nâsınadır. İşte Kitâbullâh böyle bir âyet-i kerîme ile bildiriyor ki Cenâb-ı Hakk bize bir takım havâs vermiş, bizi bir takım kuvvetlerle maftûr etmiş ki biz o havâss u kuvâyı, ancak O'nun mevhibesi sâyesinde, hılkatlerinden maksûd olan cihetlere sarf ediyoruz. Binâenaleyh her ferd –ister lehinde olsun, ister aleyhinde olsun– kendi amelinin bizzât kâsibidir. Lâkin idrâkâtimizin âciz, kuvâmızın kāsır kalarak ötede bir dest-i kahhârın, yahud aczin imdâdına yetişecek bir kudret-i rehâ-kârın vücûdunu ve bu mevcûd-ı fevka'l-hayâlin kendimize müsahhar olan kuvâ-yı ma'rûfenin fevkinde olup O'nun huzûr-ı azametinde huzû'a varmak ve böyle müşkil zamanlarda kendisinden istiâne etmek lüzûmunu nefislerimiz hıssedince bu huzû' ve istiânenin mercii ancak bir zât olabilir ki o da Allâhu Zü'l-celâl hazretleridir.

Dünyada böyle olduğu gibi ukbâda da a'mâl-i tayyibenin kabûlü, yahud ef'âl-i seyyienin gufrânı husûsunda Allah'dan başka mültecâ yoktur. Yevm-i cezânın Melik'i ve Mâlik'i ancak O'dur.

İşte bu sûretle putperestlikle sûret ve şekil i'tibârıyla farklı olsa da hakīkatte onun aynı bulunan akāyidin kökleri sökülüp atıldı. Bunun netîcesi olarak ukūl-i beşer o akīde-i bâtılanın levâziminden olan evhâm-ı fâsideden temizlendi. Ruhlar bu evhâmın tevlîd ettiği melekât-ı seyyieden tenezzüh ederek bu sâyede ma'bûdlar hakkında ve ma'bûdlar sebebiyle dûçâr olmakta bulunduğu

1 Zümer, 39/36.
2 Âl-i İmrân, 3/173.
3 Enfâl, 8/62.
4 İhlâs Sûresi.
5 Nahl, 16/78.

ihtilâftan kurtuldu. İnsâniyetin mevkii yükseldi; kıymeti fıtrat-ı kerîmesi nisbetinde şereflendi. Artık gökleri, yerleri yaratan Hâlik-ı Zü'l-celâl'den başkasına huzû' göstermez oldu; herkese İbrâhîm aleyhi's-selâm gibi [1](اِنّى وَجَّهْتُ وَجْهِىَ لِلَّذى فَطَرَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ حَنيفًا وَمَا اَنَا مِنَ الْمُشْرِكينَ) nidâ-yı tevhîdini yükseltmek ve aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz'in emr olundukları vechile [2](اِنَّ صَلَاتى وَنُسُكى وَمَحْيَاىَ وَمَمَاتى لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمينَ. لَا شَريكَ لَهُ وَبِذٰلِكَ اُمِرْتُ وَاَنَا اَوَّلُ الْمُسْلِمينَ) demek farz oldu.

Bitmedi Merhûm

Şeyh Muhammed Abduh

* * *

[111] NUTK-I HÜMÂYÛN

1 Teşrîn 331'de küşâd olunan Meclis-i Millî'de serkâtib-i hazret-i şehriyârî tarafından kırâet olunan nutk-ı hümâyûn-ı hazret-i hilâfet-penâhî sûretidir:

Muhterem a'yân ve meb'ûsân!

1 Kânûnievvel'den beri cereyan eden vakāyi' ve hâdisât o gün kırâet edilen nutk-ı hümâyûnumda vukū' bulan temenniyâtımı ve netîce-i harbin bütün âlem-i İslâm'ın ve Osmanlılık'ın hayır ve selâmetini mûcib olacak sûrette teyessür-nümâ-yı husûl olacağına dâir izhâr edilen ümîd-i şâhânemi hamden lillâh te'yîd ve takviye etti. Moskofların İstanbul ve Boğazlar'a karşı iki buçuk asırdan beri perverde ve muannidâne bir sûrette tatbîk ve ta'kīb ettikleri hırs-ı istîlâlarının tahakkukunu teshîl için Çanakkale'ye ve Gelibolu şibh-i cezîresine karşı İngiliz ve Fransızların kuvâ-yı bahriyye ve berriyyeleriyle icrâ ettikleri taarruzât-ı şedîde ordu ve donanmamın ecdâd-ı kirâmın menâkıb-ı cengâverânesini pek şanlı bir sûrette ihyâ eden ve bütün âlemin hayret ve takdîrini celb eyleyen müdâfaât ve himemât-ı cân-sipârâne ve fedâkârânesiyle def' u tard olunmuş ve düşmanlarımız zâyiât-ı azîme ve müdhişeye dûçâr olmuştur.

Husemâmızın bu inhizâmı İstanbul yolunun gayr-i kābil-i mürûr olduğu kanâatini te'sîs ederek mağrûr düşmanlarımızı Balkan devletlerine ilticâya mecbûr etmiş ve şibh-i cezîrede çevrilen bütün entrikaları ta'kīm ve mu'zam müttefiklerin Karpatlar'da Rus ordularını Galiçya'dan ve Lehistan'dan sürüp çıkarmalarını ve asır-dîde düşmanımızın bütün kılâ'-ı müstahkemesinin zîr ü zeber edilmesini ve Rus kuvâsına istinâd eden İ'tilâf-ı Müselles'in bütün ümîdlerinin ber-havâ olmasını teshîl eylemiştir.

Osmanlı Ordusu'nun şân ve şerefinin böyle parlak bir sûrette iâde ve ihyâsına vesîle veren Cenâb-ı Hakk'a secde-i şükrâna kapanarak arz-ı mahmidet eder ve diğer cebhe-i harblerde hudûd-ı vatanı fedâkârâne müdâfaa eden gāzîlerime de nusret-i bî-nihâye bahş buyurmasını niyâz eylerim. Hayret-âver bir intizâm ve bahadırlıkla Moskof ordularının kuvve-i tecâvüziyyesini kırarak bütün hudûd-ı müstahkemeyi zabt eden şanlı müttefik ordular Balkanlar'a tevcîh-i şehâmet ettikten sonra Bulgaristan orduları da iltihâk etmiş ve İttifâk-ı Müselles'i İttifâk-ı Murabba''a inkılâb ettiren bu vak'a-i mühimme muzafferiyet-i kat'iyyenin tahakkukunu ta'cîl eylemiştir.

Balkanlar vaz'iyetinin bu sûretle lehimize olarak inkişâfını teshîl ve te'mîn etmek için komşumuz ile tashîh-i hudûda muvâfakat eyledik. Akd edilen mukāvele de berâ-yı tasdîk meclisinize tevdî' edilmiştir.

Sırbistan'ın kısm-ı mühimmi bugün müttefikîn ordularının taht-ı işgâlinde bulunuyor. Tuna tarîkıyle muvâsale te'mîn edilmiş olduğu gibi Berlin-Viyana-İstanbul yolu da açılmıştır. Teyemmünen husûl-pezîr olarak müttefik milletlere harbde zaferler, sulh zamanlarında da terakkīler ve saâdetler bahşedecek olan bu muvâsale-i sa'd-âverin teessüsünden dolayı Cenâb-ı Hakk'a hamd ü senâlar ederim.

Bu müşkil zamanlarda Meclis-i Millî'nin müttehiden hükûmet-i seniyyemize müzâherette bulunmasından dolayı beyân-ı memnûniyyet ve mahzûziyyet eder ve ahvâl-i harbiyye ilcââtıyla tanzîm ve tevdî' edilen levâih-ı kānûniyye ile bütçe ve istikrâzât kānûnlarının da sür'atle tedkīk edilmesine intizâr eylerim. Müttefiklerimizle münâsebât-ı siyâsiyyemiz her gün mütezâyid bir emniyet ve samîmiyet-i mütekābileye istinâd ediyor ve edecektir. Husemâmıza karşı olan müşterek siyâsetimizde her cebhede ve her noktada yekdiğerimize müzâheret ederek memleket ve milletlerimiz için bütün kābiliyât-ı şahsiyye ve tabîiyyenin inkişâf-ı tâmmına müsâid bir sulh istihsâl edilinceye kadar harbde sebât etmek olacaktır.

Bî-taraf devletlerle olan münâsebâtımız kemâ-kân hâlisâne ve dostânedir.

Selâmet-i devlet ve millete masrûf olan mesâî-i mebrûrenizin tevfîkāt-ı Rabbâniyyeye mazhariyetini niyâz eder ve Meclis-i Umûmî'yi küşâd eylerim.

* * *

MATBÛÂT

AVRUPA'DA HARB KAZANÇLARI VERGİSİ

Yani harb esnâsında para kazancı mes'elesi hakkında bir Alman gazetesinden naklen *Osmanischer Lloyd*'da ve *Tesvîr-i Efkâr*'da neşr olunan bir makāleden aynen:

"Kâr ve temettu' fikrinin dünyâyı ne kadar levsiyât

[1] En'âm, 6/79.
[2] En'âm, 6/162-163.

ile doldurduğunu ve ne şekil ve sûretlerde hareket ettiğini herkes bildiği cihetle bundan uzun boylu bahsetmek zâid bir külfet olur. Bugün fırsattan bil-istifâde zenginleşmek için başkalarını en acı mahrûmiyetlere ma'rûz bırakmaktan çekinmeyen adamların kesretine karşı, nâzır koltuğundan âdî bir amelenin destgâhına kadar milletin bütün tabakalarında aynı hayret ve hiddet sadâsı yükseliyor. Bu adamlar, babaları, kocaları, kardeşleri ve oğulları umûmun mal ve canının selâmeti nâmına, hattâ bu murâbahacıların dahi mal ve canlarının selâmeti nâmına hayatlarını ölüme arz eden âilelere açlık ihzâr ediyorlar. Ve fakīru'l-hâl insanların pek zaîf olan medâr-ı maîşetlerinden çalmak sûretiyle semirmek ve kabarmaktan utanmıyorlar. Bu cinâyetin cezâsını verecek hiçbir kānûn bulunmayacak mı? Kadîm Yunan kānûncusu Solon'un kendisine göre öyle bir cinâyet hayâlî bir keyfiyet imiş diye, babasını öldürmek fiili için cezâ koymaya lüzûm görmediği gibi, zamanımızın kānûn vâzı'ları da, insâniyette böyle şeyler olmaz hayâliyle, bu gibi murâbahacılara karşı bir te'dîb haddi ta'yînini ihmâl mi eylemişlerdir?

Kimlerdir bu sefîller? Sakın bir takım cadılar veya yırtıcı hayvanlar olmasınlar? Kat'iyyen değil!.. Bunların içinde öyle adamlar vardır ki oğulları silâh altına alınmıştır, onların ölümünden korkarlar, belki de bunların oğulları vatan uğrunda ölmüşlerdir bile. O halde?.. Bu mes'eleyi îzâh edecek bir tek sûret hâtıra gelir ki şudur: Bazı adamlar hattâ kanlarından ziyâde parayı seviyorlar demek. Fakat bu nokta-i nazar da her şeyi îzâha kâfî değildir. Çünkü öyle adamlar vardır ki vatan için paraca bir çok fedâkârlıklar yapmışlardır. Ve hâlâ yapmaktadırlar. Bunlar ibtidâları harb fırsatı ile zenginleşmeyi düşünmemişlerdi bile. Fakat işte durup dururken kendi kendine "müsâid zemîn" gelivermiştir. Bilir misiniz, bu "müsâid zemîn" ne mühim şeydir, ondan istifâde etmek lâzımdır. Tâcir, elindeki malından para kazanmalıdır. Hem ne kadar mükmünse o kadar çok kazanmalıdır. Yoksa iyi bir tâcir sayılmaz. Ma'lûmdur ki ticâret ticârettir. Herhangi bir adam tâcir sıfatıyla kazanmaya harîsdir. Bu hırsın, o adamın insanî ahlâkıyla alâkası olamaz. O adam insan olarak insanî hislere mâliktir ve bu sıfat ve haysiyeti ile Salîb-i Ahmer'e bin mark verir; fakat tâcir sıfatıyla, vicdânının en ufak bir itâbına uğramaksızın, yüz bin markı der-ceyb etmekten de çekinmez.

Nasıl bu işlere diyecek var mı? Elbette yok, hem bizim kānûnlarımıza nazaran bile. Çoktan beri bu vâdîyi sû-i isti'mâl eden bir takım ahlâksızlar bile adliyenin ta'kībâtından pek ehemmiyetsiz cezâlarla kurtulup gitmektedirler. Halbuki mülkiyet hakkına taarruz eden en ufak cürümler en ağır cezâların tehdîdine ma'rûzdur. Yavaş yavaş kānûnlarımızın rûhu aradaki mantıksızlığın farkına varmıştır. Şimdi bu sâhada da bir tebeddül ve tahavvül hâsıl olmak üzere bulunuyor.

Sermâyedârlığın rûhuna gelince, o i'tibâr ile bu noksan öteden beri bir yara idi, fakat göze görünmeyen bir yara. Artık yeter oldu, artık bu yara meydana çıkarılmalıdır. Tam fırsattır ve artık bu fırsatı kaçırmamalıdır.

Yukarıda söylediğimiz ticâretin "müsâid zemîn"i, eşyânın olmasa da olur denilen kısmı fiyatlarını arz ve taleb kāidesine tevfîkan tertîb ve tedvîr **[112]** edebilir. Sulh zamanında ve her şeyin bolluğu içinde nasıl hareket edilse câizdir. Fakat havâyic-i zarûriyyenin fiyâtını alabildiğine tezyîd etmek, en ufak şübheye mahal olmaksızın kat'iyyen ahlâk ve insâfa mugāyirdir. Husûsiyle öyle bir zamanda ki ferdin iktisâdî kuvveti biz-zarûre azalmıştır. Fakat her şeyden evvel tahammül olunamayacak bir cihet vardır ki o da milletin iki kısma ayrılarak bir kısmının zarûret çekmesine ve her türlü fedâkârlıklara katlanmasına mukābil diğer kısmın zarûret-zede fedâkârlar zararına olarak aşırı aşırı menfaatler elde eylemekte bulunmasıdır."

* * *

HİLÂFET VE SALTANAT-I İSLÂMİYYE'NİN ŞA'ŞAA-İ İKBÂLİ

Nutk-ı hümâyûn-ı hazret-i hilâfet-penâhî vesîlesiyle Sofya'da münteşir *Echo de Bulgarie* gazetesi mütâlâât-ı âtiyyede bulunmuştur.

"Saltanat-ı Osmâniyye; ricâl-i devleti tarafından ibrâz olunan kiyâset ve hamiyetin, askerinin göstermiş olduğu sebât ve besâletin semerâtını harbin hitâmından evvel iktitâf edecektir. Devlet-i Aliyye şimdiye kadar elde ettiği netâyicle bi-hakkın iftihâr edebilir. Evvelâ Saltanat-ı Osmâniyye'nin âlem-i İslâm üzerinde hâiz olduğu nüfûz ve şeref yeni bir revnakla şa'şaa-pâş olmuş; Boğazlar'ın müdâfaa-i kahramânâne ve muzafferânesi ise Osmanlı şöhret-i askeriyyesini yeniden parlak bir sûrette te'yîd ve tevsîk eylemiştir.

Hilâfet'in muhâfaza ve vikāyesini deruhde eden ve bütün alem-i İslâm'ın muhabbet ve müzâheretine mazhar olan Saltanat-ı Osmâniyye beyne'l-milel hâiz olduğu vaz'iyet-i siyâsiyyeyi kat'î icrâât ile ıslâh etmekte menâfi'-i adîde görmüş idi. Osmanlı nâzırları dirâyet-i vatanperverâneleri sâyesinde ta'kīb olunacak tarîkı vehle-i ûlâda takdîr ettiler. Ba'demâ Devlet-i Aliyye, âlem-i İslâm'ın müzâhereti ve dostlarının emn ü i'timâdlarıyla muhât olarak bil-cümle kuvâ-yı ma'neviyye ve maddiyyesini kemâl-i emniyyetle ıslâh eyleyecektir."

* * *

İNSÂNİYETİ YÜKSELTECEK MÜSLÜMAN MEDENİYETİDİR

İkdâm refîkımızın sâhib-i imtiyâzı Ahmed Cevdet Bey'in Lozan'dan gönderip 6743 numaralı nüshada münderic başmakālesinden:

"Salâhaddîn-i Eyyûbî'nin kabrini tekrîm eden Almanya imparatoru pek güzel anladı ki İ'tilâf-ı Murabba'ın siyâsî ve idârî ahlâksızlığıyla karalanmakta olan Avrupa medeniyetini, bir müslüman medeniyeti izmihlâlden kurtarabilir ve bu medeniyet bir inkişâf zemînine ererse insâniyetin âtîsi için büyük bir ümîd bahş eder. Hakîmâne bir nazar i'tirâf eder ki dâimâ inkişâftan men' edilmiş olan akvâm-ı İslâmiyyenin medeniyetçe feyzine yardım etmek bir vazîfe-i insaniyye ve ahlâkıyyedir."

BERLİN-İSTANBUL YOLU VE İTTİHÂD-I İSLÂM KUVVETİ

Paris'de münteşir *Journal* gazetesinde Saint Beris[?] imzâsıyla neşr olunan ve İ'tilâf-ı Murabba'ın Balkanlar'a kuvâ-yı askeriyye göndermesi lüzûmundan bâhis bulunan bir makālede Berlin-İstanbul yolunun küşâdı ile âlem-i İslâm'da vukūa gelecek inkılâb-ı azîm ber-vech-i zîr îzâh edilmektedir:

"Umûm İ'tilâf-ı Murabba' devletlerinin zîr-i idâresinde pek çok ahâlî-i İslâmiyye vardır. Rusya çarı Kafkasya ve Türkistan'da milyonlarla müslüman tebeaya mâlik olduğu gibi İngiltere'nin Hindistan'daki hâkimiyeti 80 milyon müslümanın sadâkati sâyesinde bakā bulmaktadır. Mısır'dan Fas'a kadar imtidâd eden memâlikte hep İslâmiyet hükümrândır. Afrika'nın üç rub'u ehl-i İslâm ile meskûndur. Şuûn ve vekāyi'-i âlem, Himalaya silsile-i cibâlindeki karyelerden Atlas Dağları arasındaki köylere kadar intişâr etmektedir. Âlem-i İslâm, İslâmiyet'in istikbâlini ta'yîn edecek olan cidâl-i umûmîyi kemâl-i dikkatle ta'kīb ediyor. İslâmlar, İ'tilâf zümresinin Çanakkale'de dûçâr oldukları mağlûbiyeti öğrenmişlerdir. Bu şerâit tahtında bî-hareket durup, Balkanlar'da ibrâz-ı fa'âliyyet etmemek nüfûz ve haysiyetimizi âlem-i İslâm nazarında tamâmen ve kâmilen gāib etmek demektir. Bundan tevellüd edebilecek netâyic ise vâreste-i şerh u îzâhdır."

Afrika İslâmları ve Fransızların Endîşesi – Atina gazetelerinin istihbârâtına nazaran Fransız mehâfil-i siyâsiyye ve askeriyyesi, Şimâlî Afrika'da ahâlî-i İslâmiyyenin Fransız hâkimiyetine karşı meşhûd olmaya başlayan adem-i hoşnûdîsi yüzünden endîşe içindedirler. *Temps* gazetesi dahi, Şimâlî Afrika İslâmlarının vaz'iyet-i ahîresini mevzû'-ı bahs ederek Fransa'nın Cezâir, Tunus ve Fas'daki âtîsini endîşe-bahş bir lisânla tasvîr ediyor. Diğer bazı gazeteler dahi Fransa için bir tehlike teşkîl etmeğe başlayan Şimâlî Afrika mes'elesiyle iştigāle başlamışlardır.

Tenâkus-ı Zükûr – New York'tan *Times* gazetesine yazılıyor: "Harbden dolayı zâyi' olan nüfûsun telâfîsi maksadıyla ictimâiyyûn, mütefekkirîn ve ricâl-i hükûmetten müteşekkil bir hey'etin Prusya Meclis-i A'yânı'nda ictimâ' etmesi burada (New York'ta) büyük bir ehemmiyetle telakkī olunmaktadır. Bu meclisde Alman erkeklerinin tezâyüdünü te'mîne âid bir lâiha tertîb edilmiştir. Müzâkerât esnâsında: Muayyen olan sinn-i izdivâcın lağvı, izdivâca muktedir olamayanlara her türlü muâvenet, büyük âileleri teşvîk, bekârlara, evlenmeyen kızlara, hiç çocuksuz veya iki çocukla iktifâ eden âilelere ağır sûrette vergi tarhı, her ferde efrâd-ı milleti teksîr etmenin bir vazîfe-i vataniyye olduğunu kilise ve mektebler vâsıtasıyla telkīn ve sâire gibi bir takım mütâlaalar beyân olunmuştur.

Amerika Tıbbî İctimâıyyât Cem'iyeti Reîsi Doktor Robinson muhârebeden mukaddem Alman kadınlarının nüfûsça erkeklerden üç milyon ziyâde olduğunu ve muhârebeden dolayı bu nisbetsizliğin tezâyüdünü pek tabîî görerek yakında taaddüd-i zevcâtın Almanya'ca kabûl edileceğini tahmîn ediyor.

Âsâr-ı Münteşire:

İÇKİ BELİYYESİ VE KURTULMANIN ÇÂRELERİ

Ünvânıyla Doktor Milaslı İsmail Hakkı Bey kardeşimiz tarafından yazılıp Müdâfaa-i Milliyye Cem'iyeti ma'rifetiyle basılan eseri okuduk. Pek fâzıl, milleti ve vatanı için pek hayır-hâh olan muharrir-i muhteremine an-samîmi'l-kalb teşekkürler ederiz. San'atında cidden hâzık, memleketimizin ahvâline tamâmıyla vâkıf olan muazzez doktorumuzun bu eserini sevgili kāri'lerimize tavsiye en mütehattim bir vazîfemizdir. Herkesin okuyup herkesin anlaması için yazılmış olan bu kitâbı kumar ve fuhuş beliyyelerini de aynı lisân ile teşrîh edecek diğer iki eserin daha ta'kīb etmesi pek lâzımdır. Ümîd ederiz ki İsmail Hakkı Bey kardeşimiz bu lüzûmu bizden çok evvel idrâk etmiş; hattâ eserinin esâslarını bile hâzırlamıştır. Cenâb-ı Hakk mesâîsini meşkûr etsin.

Necm-i İstikbâl Matbaası H. Eşref Edib

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur.
Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (80), altı aylığı (45) kuruşdur.

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde Dâire-i Mahsûsa

İhtârât
Abone bedeli peşindir.

Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.

Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması lazımdır.

Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması ricâ olunur.

Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

11 Mayıs 1916 | 8 Receb 1334 | Perşembe | 28 Nisan 1332 | Cild: 14 - Aded: 353

HİLÂFET-İ İSLÂMİYYE

–Fransa ve İngiltere Matbûâtına Cevaptır–

Hayli zamandan beri alabildiğine saklı tutulan bir çok hakîkatleri meydana çıkarmak husûsunda şu geçirdiğimiz günler kadar yaman bir keşşâf görmediğimiz gibi; İslâm düşmanlarının sînelerinde gizledikleri korkuları, endîşeleri yine şu günler kadar gözümüze sokacak bir aynaya rast gelmedik.

Fransa ile İngiltere yıllardan beri Müslümanlık emr-i mühimmini istihfâf ediyor; âlem-i İslâm'ın hakîr görülemeyecek bir kuvvet olduğundan tecâhülde bulunuyordu. En zengin topraklarda, en mu'tedil iklîmlerde yaşayan şu üç yüz bu kadar milyon halkın musâb olduğu tefrika ile düştüğü gaflet, bir de inkıyâd ettiği hâkimler yüzünden uğradığı nâ-mütenâhî zulm ü nekbet ise istihfâflarına bir kat daha şiddet veriyordu. Lâkin harb-i hâzır bu iki milletin muharrirleriyle siyâsîlerinin gözlerindeki perdeyi yırttı; onlara şimdiye kadar câhili, yahud mütecâhili bulundukları şeyleri re'ye'l-ayn gösterdi. Onun için Fransa ve İngiltere'deki gazetelerle siyâsî mecmûalar bugün muttasıl Hilâfet mes'elesi ile şu muhârebe-i kübrânın sonunda emr-i müslimînin alabileceği şekli münâkaşa edip duruyorlar.

Evet, arz ettiğimiz matbûâtın muharrirleri bilâd-ı İslâmiyyedeki hükûmetlerinin müstakbelini düşünerek diyorlar ki: Şâyed o civârda bulunan müslümanlar şimdiye kadar daldıkları derin uykudan zamanın bu müdhiş îkâzıyla uyanırlarsa; Hânedân-ı Osmânî olmasa mevcûdiyet-i siyâsiyyeleri külliyyen silinerek kendilerinin de nesli munkarız akvâm-ı mâziyye arasına karışacaklarını görürlerse ve bu intibâhın te'sîriyle hikmete, akla, tedbîre sarılırlar da Hilâfet-i Osmâniyye râbıtasına sımsıkı yapışmak husûsunda birleşirlerse hâl nereye varır?

İşte bu matbûâtçılar evvelâ ma'nâ-yı Hilâfet'i dillerine dolayarak akvâm-ı İslâmiyyeyi ayrı ayrı efkâr u mesâlike sevk edecek yeni bir yol bulmak ve netîcesinde [1](وَاَنَّ هٰذَا صِرَاطِى مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ) emr-i celîli ile Fâtır-ı Hakîm'in müslümanlara gösterdiği sebîl-i vahdetten kendilerini ayırmak sevdâsında bulunuyorlar. Lâkin ne müşkil bir maksad ta'kîb ediyorlar; ne muhâl bir çâre arkasında koşuyorlar!..

Heyhât! İslâm'da Hilâfet hiçbir zaman bu gibi kalemlerin oynayabileceği, yahud bu gibi evhâmın el uzatabileceği mübtezel mesâilden değildir. Zîrâ [2](لَا فَضْلَ لِعَرَبِيٍّ عَلَى عَجَمِيٍّ الاّ بالتّقوى) hükmünü veren Peygamber ile, hadîs-i kudsîsinde (الجنة لمن اطاعنى ولو كان عبداً حبشيًا والنار لمن عصانى ولو كان حرًا قرشيًا) buyuran Hudâ-yı Zü'l-celâl umûr-ı müslimîni ehlinden başkasına tevdî' etmek, yahud idâre-i müslimîni o idâreden âciz ellere vermek gibi şâibelerden külliyyen müteâlîdir. Hilâfet mes'elesini parmağına dolayan bu adamlar o emr-i muazzamın Hâşimîler'le şurefâya münhasır olduğu vehminde bulunarak bu sûretle müslümanların yüzünü ümerâdan bir kısmına, lâkin aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz'in nesl-i kerîminden olmalarından başka hiçbir fazlı, hiçbir meziyeti olmayan ellere çevirmek istiyorlar. Bilmiyorlar ki şurefânın cedd-i mükerremi, vücûd-ı Kureyş'in re's-i muazzamı olan Resûl-i Muhterem, Kureyş icrâ-yı hükmde cevre meyl eder, yahud siyâset-i müslimîni tedbîrden acz gösterirse emr-i hükûmeti ellerinden almak için müslümanlara emretmiştir. Heyhât, bu muharrirler Tayâlisî,

[1] En'âm, 6/153.
[2] Ahmed ibn Hanbel, *Müsned,* 23489.

Bezzâr, Buhârî gibi muhaddislerin aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz'den (الائمة من قريش ما اذا حكموا فعدلوا)[1] lâfzıyla rivâyet ettikleri hadîs-i şerîfi nereden bilecekler!

Eğer bu muharrirler siyâset-i İslâm'daki asılları bilselerdi (اسْتَقِيمُوا لِقُرَيْشٍ مَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ، فَإِنْ لَمْ يستقيموا لكم فَضَعُوا سُيُوفَكُمْ عَلَى عواتقكم، فَأَبِيدُوا خَضْرَاءَهُمْ، فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَكُونُوا رواعين أَشْقِيَاءَ)[2] hadîs-i şerîfinden gāfil olmazlardı. Eğer bu muharrirler târîhe vukūf erbâbından olsalardı, elbette Hazret-i Ömer'in; "Mu'âz bin Cebel sağ olaydı Hilâfet'e onu intihâb ederdim." tarzındaki sözünü duyacaklardı. Pek a'lâ! Mu'âz bin Cebel neseb i'tibârıyla Kureyş'le münâsebeti olmayan ensârdan, yani ehl-i Medîne'den başka biri midir? Kezâlik yine Hazret-i Ömer'in; "Huzeyfe'nin âzâdlı kölesi Sâlim sağ olsaydı onu intihâb ederdim." dediğini bilirlerdi. Acaba Sâlim âzâd edilmiş bir köle değildir de nedir?

Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz hâl-i ihtizârda iken huzûr-ı saâdetlerinde kerîmelerinin zevc-i mükerremi ve Âile-i Nebeviyye'nin rükn-i ehemmi **[114]** olan Ali bin Ebî Tâlib hâzır idi. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz hâl-i ihtizârda iken Hasan, Hüseyin ile diğer kardeşleri karşılarında bulunuyordu. Halbuki milyonlarca şurefânın sebeb-i vücûdu olanlar bunlardır. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz hâl-i ihtizârda iken bütün amcaları ile amca çocukları yanlarında bulunuyordu, ki tercümân-ı *Kur'ân* olan Abdullah bin Abbâs da aralarında idi. İşte aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz hâl-i ihtizârda iken bunların kâffesi nezd-i hümâyûnlarında idiler. Pek a'lâ! İçlerinden birini müslümanlara halîfe ta'yîn buyurdular mı? Halbuki tek bir kelime söylemiş olaydılar, o tek kelime halîfe mes'elesinde bütün gāyeleri, bütün emelleri alt üst edecek yegâne gāye kesilir ve bütün şübheleri kesip atacak yakîn-i sırf olurdu.

Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz dâr-ı dünyâyı bu mes'ele hakkında kat'î bir kelime söylemeksizin terk ettiler. Bu husûsda ancak bir takım işâretler vardır ki hey'et-i mecmûasından kendilerinin Ebûbekir es-Sıddîk'ın hilâfetine rağbetleri istinbât olundu. Halbuki aralarında sıhriyetle Kureyş'in bazı ecdâdında birleşmelerinden başka râbıta yoktu. Bununla beraber zikr olunan işâretler emr-i hilâfeti Ebûbekir'e tevdî' için kâfî gelmedi. Bu sebebden ashâbın hall ü akd ehli olanları irtihâl-i nebevînin akabinde toplandılar; mes'eleyi târîhin tafsîli vechile müzâkere ederek Ebûbekir es-Sıddîk'a bey'ate karâr verdiler. İşte görülüyor ki Âile-i Nebeviyye henüz meydanda iken ve bu âilenin o günkü erkânı sonradan gelen ensâl içinde tesâdüf olunan rehâvet, acz, sû-i tedbîr, mesâlih-i müslimîne karşı lâ-kaydlik gibi nakīsalardan tamâmıyla masûn iken iş yine Ebûbekir'in uhdesinde takarrur etti. Demek, hilâfet ve halîfe intihâbı mes'elelerinde iş ancak müslîmîn arasındaki hall ü akd ashâbının re'yiyle fasl olunabiliyor. Demek, bunlar re'ylerini müctemian kime tevcîh ederlerse kendisine itâat vâcib olan, muhâlefet câiz olmayan zât o oluyor. Velev ki o zât Peygamber'in evlâdından, yahud diğer Benî Hâşim'den olmasın. Kezâlik Ebûbekir de Peygamber'in evlâdı ve amca çocukları meydanda iken hilâfete Hazret-i Ömer'i intihâb etti. Maraz-ı mevtinde iken kendisini ziyârete gelen ve yerine bir halîfe ta'yînini teklîf eden hey'ete cevâben Hazret-i Ömer'in söylediği şu sözler de müddeâmızı te'yîde kâfîdir:

–Sizin işinizi sizi tarîk-ı Hakk'a sevk edeceğini ümîd ettiğim bir adama* tevdî' etmeye evvelce karâr vermiştim. Şimdi ise, sağlığımda taşıdığım bu yükün bir de öldükten sonra altına girmemeyi daha muvâfık gördüm. Artık sizler, haklarında aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz'in; "Ehl-i cennettendir." buyurduğu zevâta mürâcaat etmelisiniz. Onlar içlerinden birini intihâb etsinler. Siz de o intihâb olunan zâta müzâherette bulununuz…

Bakınız; kemâl-i aklına, adâletine, hikmet-i siyâsetine şehâdet husûsunda bütün müverrihlerin ittifâk ettikleri Ömer gibi bir halîfe-i râşid Ali'yi ta'yîne cür'et etmek istemedi de müslümanların işini içlerindeki ashâb-ı re'ye bıraktı. Ali ise yukarıda söylediğimiz gibi bu şecere-i şerîfenin asl-ı asîlidir.

Ömer'in yukarıda zikr ettiğimiz sözleri delâlet ediyor ki Mu'âz ibni Cebel-i Ensârî ile Huzeyfe'nin âzâdlı kölesi bulunan Sâlim'den başkasında şerâit-ı hilâfetin ictimâ' ettiğine kendisince yakîn hâsıl olmamış idi. Halbuki Sâlim'in Huzeyfe'nin kölesi olmaktan başka Kureyş ile münâsebet-i nesebiyyesi yoktu. Bu da sarâhaten gösteriyor ki: Ömer bin Hattâb mesâlih-i müslimîn ile son derecede alâkadâr idi; ibâdullâhın umûrunu kifâyet ve kudret i'tibârıyla hepsinin fevkinde olan ellere tevdî' etmekten başka bir şey düşünmüyordu; bu husûsda neseb alâkalarını, aşîret, kabîle râbıtalarını aslâ kāle almıyordu.

Bir de Ömer bin Hattâb'ın, Irak muhârebesine gönderirken Sa'd bin Ebî Vakkās'a söylemiş olduğu şu sözleri nazar-ı im'âna alalım: "Yâ Sa'd, halkın, Sa'd, Resûlullâh'ın dayısıdır; Resûlullâh'ın yâr-ı cânıdır gibi sözleri sakın seni aldatmasın. Bilirsin ki Allah ile hiçbir kimse arasında o kimsenin tâatinden başka neseb yoktur. İnsanların şerîfi de, pespâyesi de Allah indinde müsâvîdir. Allah onların tanrısı, onlar Allah'ın kullarıdır. Maâsîden selâmet ile seçilirler, tâat ile lutf-ı ilâhîye nâil olurlar."

Zâten müslimînin mesâlih-i âmmesine sıhriyetin,

---

[1] (الامراء من قريش) şeklinde Buhârî, Sahîh, Kitâbü'l-Ahkâm, 4.

[2] Bazı farklarla, et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat,* Kahire, c. 8, s. 15.

* Maksadı Hazret-i Ali idi.

nesebin nasıl te'sîri olabilir? Acaba aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz'in kendi sulb-i kerîminden gelen evlâdına, yahud en yakın akrabâsına olan irtibâtı âmme-i müslimîne olan irtibâtından daha mı ziyâde idi? Allâhu Zü'l-celâl [1](اَلنَّبِيُّ اَوْلٰى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ اَنْفُسِهِمْ وَاَزْوَاجُهُ اُمَّهَاتُهُمْ) buyuruyor.

Bırakmış olduğu mîrâsdan istifâde hakkını kendi ehlinden, kendi evlâdından nez' ederek bu husûsda âmme-i müslimîni onlara tercîh buyuran bir peygamber (sav) kābil midir ki bütün bir âlem-i İslâm'ın siyâsetini –sırf neseb ve sıhriyet i'tibârıyla kendisine merbût oldukları için– zürriyetine, yahud âmme-i Kureyş'e terk eylesin?

Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz son günlerinde gördüler ki: İslâm'ın iki en büyük rüknü muhâcirîn-i Kureyş ile ensâr-ı Medîne'den ibâretti; ancak Kureyş müslümanlarının adedi günden güne artıyordu. Bir halde ki kabîlenin en büyük şeyhleri, seyyidleri, ileri gelen erbâb-ı re'yi, rüesâsı kâmilen âgūş-ı İslâm'a atılıyordu.

Bunun üzerine aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz korktular ki dünyayı bırakıp gittikleri zaman ensârın içinde hilâfete göz dikenler; lâkin sevk-ı ihtirâs ile değil, ancak a'dâ-yı Resûl'e savlette, zât-ı Resûl'e nusrette başkalarını geçmiş oldukları için göz dikenler bulunmasın. Zîrâ fil-hakīka Arab bunların kılıçları sâyesinde dîn-i ilâhîye girmişti; Allah İslâm'ı bunlar vâsıtasıyla bütün edyânın fevkine çıkarmıştı.

Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz korktular ki muhâcirîn-i Kureyş ile ensâr arasında bir fitne zuhûra gelip de bünyân-ı İslâm'ın erkânını devirmesin, hayât-ı İslâm'a hâtime vermesin. Bâ-husûs o aralık âmme-i Arab Kureyş'den başkasına inkıyâd etmiyordu. İşte sırf bu sebebden dolayıdır ki emr-i **[115]** hilâfetin asabiyet, kuvvet sâhibi olan ve o aralık bütün Cezîretü'l-Arab'da nüfûzunu yürüten Kureyş'e âid olduğunu, fakat haktan ayrılmadıkları müddetçe âid olduğunu bildiren ehâdîs-i nebeviyyeye tesâdüf ediyoruz: (يا معشر قريش ان هذا الامر لكم ما لم تحدنوا فان غيرتم بعث الله عليكم من يلحاكم كما يلحى القصب), [2](انكم أولى بهذا الأمر ما كنتم على الحق إلا أن تعدلوا عنه فتلحوا كما تلحى هذه الجريدة)

Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz ensârı dâimâ yâd eder, dâimâ sever, dâimâ kendilerinden hoşnûdluk getirirlerdi. Bunun için kuvvet, satvet, nüfûs ve ricâl i'tibârıyla tefevvuk mevkiinde bulunan Kureyş ile evvelkiler arasında muhâsama vukūa geleceğini görünce ensâra karşı hayır ile muâmele edilmesini tasviye buyurmaya başladılar, irtihâl-i nebevîlerinden bir ay evvel söylemiş oldukları şu sözler o vesâyâ cümlesindendir:

– Ey ma'şer-i muhâcirîn, sizler günden güne çoğalıyorsunuz. Halbuki ensâr çoğalmaz oldu. Ensâr ise benim kendisine murâcaat eylediğim mahzen-i esrârımdır. Onun için iyilerine ikrâm ediniz, kötülerini de hoş görünüz…

Filhakīka aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz'in zuhûrunu me'mûl ettikleri vak'a hâdis oldu: Evet, Ebûbekir es-Sıddîk'a bey'at olunduğu gün ensârın, yukarıda serd ettiğimiz esbâbdan dolayı, hilâfete nasıl meyil gösterdiklerini Hadîs-i Sakīfe'de görüyoruz. Hattâ muhâcirîn ile ensâr arasında muhâsama ve mücâdele başlamak üzere idi. O aralık Cenâb-ı Sıddîk îrâd eylemiş olduğu hutbesinde; "Ey ma'şer-i ensâr, hiçbir fazîlet hâtıra gelmez ki sizler onun ehli olmayasınız. Ancak Arab bu iş için Kureyş'ten başkasını tanımaz. Kureyş dâr u neseb i'tibârıyla Arabın evsatıdır… ilh…" deyince herkes anladı ki hilâfete beyne'l-Cezîre asabiyet ve şevket sâhibi olan Kureyş'ten başkası gelecek olursa Arablar aslâ itâat göstermeyecekler, bünyân-ı İslâm ise henüz tahkîme muhtâc olduğu bir sırada devrilip gidecek.

Feth-ı Mekke'yi müteâkıb aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz'e gelen vüfûd münâsebetiyle müverrihlerin verdikleri îzâhât da sadedi tenvîre medâr olacak kabîldendir. Evet, Tebûk Gazvesi henüz hitâma ermişti ki her taraftan Arab elçileri gelmişti. Zâten Arablar ancak Kureyş'in İslâm'ı kabûlüne intizâr ediyorlardı. Zîrâ Kureyş halkın pîş-vâsı, Harem'in sâhibi, Hazret-i İsmail'in nesl-i hâlisi idi. Arablar bunu inkâr edemiyorlardı. Halbuki diğer taraftan Efendimiz'e karşı harbler, muhâlefetler ihdâs eden Kureyş idi. Binâenaleyh Mekke feth olunarak Kureyş İslâm'ı kabûl eder etmez diğer Arablar artık Peygamber'e karşı harb açmaya, adâvet beslemeye tâkat kalmadığını görerek fevc fevc dîn-i ilâhîye girdiler.

Hem Kureyşîlerin İslâm'ı kabûl etmesi yalnız Arab'ın âhâdına te'sîr etmedi. Belki onların Dîn-i Muhammedî'ye girerek etrâfında toplanmaları Arab meliklerinin, Arab emîrlerinin kalblerinde de dehşetli bir inkılâb husûle getirdi. Nitekim eşrâf ve sâdât-ı Arabın nasıl fevc fevc huzûr-ı risâlet-penâhîye gelerek şeref-i İslâm ile müşerref olduklarını; kezâlik mülûk-i Himyer'in nasıl elçileri Hâris ibni Abdi Külâl vâsıtasıyla nezd-i Resûl'e nâmeler göndererek îmânlarını ikrâr eylediklerini târîh bize tafsîlen bildiriyor.

Halbuki Efendimiz ensâr-ı Medîne içinde yıllarca ikāmet buyurmuş ve bunlar da nâsı Allah yoluna da'vet ve fî-sebîlillâh mücâhedeye müsâraat etmişidi. Lâkin halk hiçbir zaman Mekke'nin fethiyle Kureyş'in İslâm'a duhûlünden sonra görmüş olduğumuz tehâlükü andırır bir şevk-ı icâbet göstermemişti.

Ya şâyed emr-i hilâfet ensârın uhdesinde kalaydı, aca-

[1] Ahzâb, 33/6.

[2] Bazı farklarla, Suyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr,* 33826.

ba Arabın âhâdıyla eşrâfı, meşâyihı, mülûkü ne yapardı? Çünkü ensâr beyne'l-Arab mutâ' oldukları gibi mehîb bir yekûna, kavî bir asabiyete de mâlik değildiler. Ya şâyed hilâfet Sa'd bin Ubâde el-Hazrecî'ye teveccüh edeydi de Evs kendi hissesine düşecek payı Hazrecîlerden taleb da'vâsıyla ayaklanaydı, acaba müslümanların hâli ne olurdu? Acaba o zaman müslümanlar için tefrikadâr olmadık bir cem'iyet mi kalırdı, yoksa rahnedâr olmadık bir bünyân-ı şevket mi? Evet bizler Sakîfe Vak'ası'nda Evs ile Hazrec'in münâzaaya kalkışmak üzere olduklarını gösterir emâreler görüyoruz; bunlar ise ehl-i Medîne'nin iki rükn-i rekîni, ensârın da iki unsur-ı güzîni idi. Filhakîka, henüz Ebûbekir'e bey'at edilmemişti ki Hazrecîlerin Sa'd bin Ubâde'yi ileri sürdüğünü gören Evsîler, nakîbleri Üseyd bin Hudayr da beraber olduğu hâlde, birbirlerine dönerek; "Vallâhi eğer Hazrecîler bir kere hilâfete geçecek olurlarsa kıyâmete kadar size tefevvuk izhâr ederler; hiçbir zaman da bu işten size pay vermezler. Öyle ise kalkınız, Ebûbekir'e bey'at ediniz." dediler. Bunun üzerine Sa'd bin Ubâde ile Hazrecîlerin tasavvurları halka hoş görünmedi, her taraftan Ebûbekir'e bey'at etmeye başladılar. İşte bunların hepsi aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz'in vukūa geleceğini ümîd edip çekindiği bir takım vekāyi' idi. Zât-ı Risâlet-penâhîleri ise müslümanların saâdetine son derecede harîs, kendilerine son derecede şefîk oldukları için vefâtlarından sonra emr-i hilâfetin o devirde şevket ve asabiyet-i kaviyye sâhibi olan; âhâdı, eşrâfı, meşâyihı, mülûkü dâhıl olduğu hâlde bütün Arab üzerinde nüfûzunu yürüten Kureyş'e tevcîhini tavsiye buyurmuşlardı. Şâyed Efendimiz mes'eleyi bu sûretle kesip atmayarak müşevveş bir sûrette bırakmış olsaydılar bu yüzden meydan alacak musîbetler Müslümanlık'ı da, müslümanları da esâsından rahnedâr ederdi.

Demek oluyor ki: Hilâfetin tercîhan Kureyş'e verilmesinin sebebi işin hem fiilen, hem hükmen muhâcirîn ile ensâr arasında münâzaun-fîh olmasından başka bir şey değilmiş. Muhâcirîn-i Kureyş'in ensâra tafdîl edilmesi de sonrakilerin selâmet-i İslâm'ı te'mîn edebilecek, ahvâlin ilcââtına karşı durabilecek bir kemmiyette, o kadar mühim bir nüfûz ve asabiyette bulunmamalarından dolayı imiş.

Ömer bin el-Hattâb'ın Habbâb bin el-Münzir el-Ensârî'ye verdiği cevap da mes'elenin bir kat daha tenvîrine medâr olur: Bu sahâbî-i ensârî cemâat-i müslimîne karşı îrâd eylediği hutbenin sonunda; "Sizden bir emir, bizden de bir emir olmalıdır." demişti. İşte o zaman Cenâb-ı Fârûk; "Heyhât, iki emirin birleşmesine imkân yoktur. Vallâhi Peygamber sizden olmadığı hâlde içinizden birinin emir intihâb edilmesine Arab, kābil değil, râzî olmaz." tarzında mukābele etti.

[116] Bu mes'elede pek çokları yanlış bir takım mütâlaâta kapılıyorlar; zîrâ hilâfet hakkındaki ehâdîs-i nebeviyyenin esbâb-ı vürûdundan gāfil oldukları için maânî-i şerîfesinde hatâya düşüyorlar.

Hilâfet öyle kendisiyle teberrük edilecek, yahud göklerden rahmet inmesine vesîle olacak bir şey değildir. O, öyle bir mansıbdır ki kendisinden beklenen, hudûdullâhı ikāme etmek, ibâdullâhın hukūkunu gözetmek, halkın birbirine girmesine meydan vermemek, câmia-i İslâmiyyenin salâhını te'mîne hâdim esbâb-ı medeniyye ve umrâniyyeyi ihzâr eylemektir. Nitekim makāsıd-ı hilâfet de îcâbında harbe girişmek, askeri ta'lîm ve terbiye etmek, dînin, cemâat-i müslimînin tecâvüzden masûniyetini kâfil olacak tedâbîri ittihâz eylemek gibi halîfe tarafından görülecek umûr ile İslâm'ın te'yîd-i şevketi ve i'lâ-yı kelimesidir. Siyâset-i İslâmiyyeye âid olan ahkâmı im'ân ile tedkīk eden adam o ahkâm arasında hâricdeki hâdisât ve şuûna muhâlif gelecek, yahud zamanın ilcââtıyla te'lîf edilemeyecek bir şey bulamaz. Binâenaleyh halîfe olan zât, mevkii muktezâsı olarak, şu serd ettiğimiz vezâif-i âmme ile mükelleftir. O hâlde mutlakā bu tekâlîfin hakkından gelmeye muktedir olması îcâb eder. Zâten ancak iktidârı olanlar bir iş ile mükellef tutulabilir. İşte bu sebebden ulemâ-yı İslâm kendisine bey'at olunmak istenilen zâtta dört şartın tahakkuku lüzûmunu icmâan bildirmişlerdir, ki o şartlar da: İlim, adâlet, kifâyet, bir de re'y ü amelin selâmeti için a'zâ ve havâsse âid selâmettir. İşte şuûn-ı müslimînin mihver-i lâikında dönmesi, câmia-i İslâmiyyenin esbâb-ı imhılâlden âzâde kalması maksadıyla hilâfet için zarûrî olduğunda bütün müslümanların birleştikleri dört rükün bunlardır.

Hilâfet için Kureyşîlik şart değildir, diyenler arasında Kadı Ebûbekr-i Bâkıllânî de vardır ki cemâat-i Kureyş'in eski hâlini muhâfaza edemeyerek inhitâta düşmüş, binâenaleyh artık tekâlîf-i hilâfeti edâdan âciz bulunduğu devri bizzât idrâk edenlerdendir.

İbni Haldûn da hilâfet için Kureyşîlik'in meşrût olması bu kabîlenin sadr-ı evvel-i İslâmda hâiz bulunduğu asabiyet dolayısıyla zuhûra gelecek muhâsamaya meydan verilmemek içindi, re'yinde bulunuyor. Kitâbının mukaddimesinde şu sözleri görüyoruz: "Bizler şâri'in ne bir nesle, ne bir asra, ne de bir ümmete tahsîs-i ahkâm etmediğini bildiğimiz için bunun kifâyet mes'elesinden başka bir şey olmadığını anlayarak Kureyşîlik'ten maksûd olan illeti de ona ircâ' ederiz. O illet de asabiyetin vücûdudur. Binâenaleyh emr-i müslimîni eline alacak zâtın yanındakilerine karşı asabiyet ve şevket-i kaviyye sâhibi olan bir kavimden olmasını şart ittihâz ederiz ki başkaları kendisine ittibâ' etsin de hüsn-i himâye etrâfında vahdet-i kelime hâsıl olsun. Nitekim Kureşî mes'e-

lesinde iş böyle idi. Evet, o zaman İslâm'ın da'veti âmm idi, Arabın asabiyeti ise bu da'veti başa çıkarabilecek hâlde idi. Binâenaleyh diğer akvâma galebe çaldılar."

İşte Dîn-i İslâm'ın müslümanlarda câri olan siyâseti budur; işte Allâhu Zü'l-celâl'in kulları arasında istediğini yeryüzünde halîfe etmek için mu'tâd olan tarz-ı intihâbı budur.

Mâdem ki hilâfet müslümanlar arasında adâlet te'sîs etmek, ibâdullâhın hukūkunu gözetmek, akvâm-ı sâirenin tecâvüzâtına karşı durabilmeleri için lâzım gelen kuvveti hâzır bulundurmak gibi sırf yukarıda söylediğimiz esbâbdan dolayı meşrû'dur; o hâlde asırlardan beri gelen ensâl içinde kim gösterilebilir ki Dâru'l-Hilâfe serîrine oturan Hânedân-ı Âl-i Osman'dan ziyâde bu mansıba istihkākı olsun?

Abbâsîler'in Mısır'da son halîfesi bulunan el-Mütevekkil Alallâh Sultan Selîm-i Evvel'in şevket ve kudret i'tibârıyla ümerâ-yı müslimînin en mehîbi oldukdan başka, İslâm'ı himâye, kelime-i müslimîni tevhîd husûsunda en sâhib-i azmi, en kavîsi bulunduğunu gözüyle gördükten sonra hilâfeti ona verdi. Selîm'in bu azameti ise kendisine atâ-yı ilâhî olan o müdhiş, o kesîf ordularıyla techîzât-ı mükemmelesi, fünûn-ı siyâseti ihâta eden ilmi, bir de mülûk-i zemîn arasında ihrâz eylediği mevki'-i bülendi sâyesinde idi. El-Mütevekkil hilâfeti verdi, lâkin ne zaman? Hem kendisini, hem kendisine emsâl olan diğer bir çok halîfeleri ümerâ ile memlûklerin tahakkümü altında kalmış; bütün hukūkları, bütün imtiyâzları bu sonrakiler tarafından ellerinden alınarak onlar için yalnız cenâze namazlarında imâm olmak, nezir, sadaka akçeleri toplamak, bir de bazı resmî mehâfilde hâzır bulunmak gibi merâsimden başka bir şey kalmamış; el-hâsıl zamanımızdaki Hind ümerâsı İngiliz efendilerine karşı ne mevki'de ise kendilerinin de aynı derekeye inmiş olduğunu gördükten sonra.

El-Mütevekkil hilâfeti verdi, lâkin ne zaman? Bir halîfe için mütegallibeler huzûrunda huzû' u huşû' tavrı takınmak merâretini nefsinde tattıktan, artık bu mansıb-ı azîmin kendisinden beklediği vezâifin, kābil değil, hakkından gelemeyeceğini yakînen anladıktan sonra.

Hilâfet kelimesinin artık hâricde medlûl-i hakīkīsi olmayan elfâz derekesine indiğini gören el-Mütevekkil dîn-i ilâhînin yalnız elkāb ile, meşâir-i Harem'in de sırf ünvân ile ikāme ve himâye olunamayacağını anladı.

Daha sonra, müslümanların musâb olduğu şedâid kendisinin nazar-ı dehşeti önünde olanca mehâbetiyle tecellî etti. Evet, zavallı müslümanlar aralarındaki râbıta târumâr olarak onun yerine bir yığın zelîl, mübtezel şeyler kāim olması; kezâlik emr ü nehy sâhibi rüesânın alabildiğine çoğalması; ümerâ ve hulefânın sırf kendi işleri, kendi menfaatleriyle meşgūl olarak ibâdullâhın mesâlihine karşı tamâmıyla lâ-kayd kalması, iş başında bulunanlardan çoğunun servet yığmaktan, nefsânî hevesât peşinde koşmaktan başka bir düşünce beslememesi yüzünden zavallı müslümanlar za'fın, meskenetin, aczin en sâfil derekesine inerek batınlardan beri gerek Avrupalılar, gerek başkaları tarafından başlarına yağdırılan nekbet tûfânları içinde boğulup gidiyorlardı.

İşte bu elîm hakīkatlerin kâffesi el-Mütevekkil'in nazar-ı dehşeti önünde bütün üryânlığıyla tecellî ettiği içindir ki kahraman ordularının sadâ-yı satveti dünyaları titreten ve bi-havlihî teâlâ arzın büyük bir kısmına vâris olan Sultan Selîm-i Evvel'e teveccüh ederek nezdindeki emânâtı: Hazret-i **[117]** Resûl'ün hırkasını, kılıcını, sancağını ona tevdî' eyledi. İşte o devirden beri Mansıb-ı Hilâfet, şevket-i mehîbesi her türlü hukūkunu muhâfazaya kâfil olan Hânedân-ı Âl-i Osman'ın uhde-i kifâyetindedir; ki bu hak sülâle-i Resûlün en güzîdesi tarafından musaddak olduğu gibi yeryüzündeki yüzlerce milyon müslümanın da mazhar-ı ihtirâmıdır.

Acaba bugün Hânedân-ı Âl-i Osman'dan ziyâde hilâfete kim istihkāk gösterebilir?

Hilâfet o cemâatin eline mi verilmek yakışır ki mensûb oldukları ümmetler tarafından ibâdullâhın umûru kendilerine teslîm edilmiş; dînlerinde imâm, topraklarında hâkim tanılmışken zimmete riâyet, ahdi sıyânet şöyle dursun; kalktılar da fuhuş ve fücûr hâmîsi hükûmetlerle o dürre-i kıymetdâr üzerine, o zavallı ümmetler, o koca iklîmler üzerine pazarlığa giriştiler?

Evet bu gibilerin hulefâ sırasına girmesi câiz olabilir. Lâkin müslümanların bey'atiyle değil, ancak Fransızların, yahud İngilizlerin bey'atiyle! Fakat hilâfet hakkındaki hükm-i ilâhîyi bilen, devr-i evveldeki râşidînin sîretine âid mefâhiri okuyan müslümanlara gelince ne bu gibi yaldızlı hezeyânlar onları aldatabilir, ne de aralarında bu gibi türrehât revâc görebilir.

Evet, muhârebe-i hâzıradan İslâm'ın eski şevketini, Hilâfet-i Osmâniyye'nin de siyâset âlemindeki eski mevkiini istirdâd ederek çıkacağı endîşesi Fransızlarla İngilizleri cidden bî-huzûr ettiği gibi; yeryüzündeki akvâm-ı İslâmiyyenin Dâru'l-hilâfe serîrindeki gāzî-i muhtereme şiddet-i merbûtıyyetlerinden dolayı günün birinde Fransızlara, İngilizlere, Moskoflara irtikâb ettikleri cinâyetlerin, revâ gördükleri zulümlerin hesâbını soracaklarını düşündükçe halecân içinde kalıyorlar.

Hele Halîfe-i İslâm ile Alman millet-i necîbesi arasındaki ittihâd, bu gözü doymak bilmeyen hükûmetlerin korkusunu büsbütün arttırdı. O Alman milleti ki kılıcın siyâset yalanlarından daha keskin, kırkikilik topların ise sulh-ı umûmîyi te'mîn işinde daha sağlam olduğunu bu

muhârebede kendilerine gösterdi. Almanya hükûmet-i fahîmesine kahrı nâ-kābil bir kuvvet kazandıran bu ittihâdın müslümanlara da cenâh-ı satvetini bütün Avrupa üzerine geren Avrupa'nın en büyük devletlerini, birbirine müzâhir olmalarına rağmen, kahr u tenkîl eden bir müttefik bahş etmesi o harîs hükûmetleri alabildiğine telâşa düşürdü. Elbette bu hükûmetler, yek pâre bir kitle hâlindeki müslümanlarla Almanlara tevcîh ettikleri hücûmun günün birinde kendilerine iâde edilmesinden kopacak kıyâmet-i kübrâyı anlamışlardır. İşte o zaman ne şimdiki mecd ü şevketleri kalacaktır, ne de bu vâsi' memleketleri.

Fransız gazeteleriyle diğerleri tarafından aldatılmak, yahud kokutulmak istenilen müslümanlar yakînen anlamışlardır ki Sultan Mehmed-i Hâmis o muharrirlerin zannettikleri gibi değildir. Evet, müslümanlar pek iyi biliyorlar ki sultân-ı müşârun-ileyh, Çanakkale önünde üçbeş arşın toprak alabilmek için kafaları biçilen, zırhlıları batan, kesîf kesîf orduları mahv olan en büyük devletlere kendi kahraman askeriyle bir yıl karşı duran sâhib-i şevket bir pâdişâhdır.

Müslümanlar biliyorlar ki Almanya millet-i muazzaması Osmanlı pâdişâhının ne bülend bir mevki'-i azamette olduğunu takdîr ediyor; ordusunun derece-i satvetini idrâk ediyor. Müslümanlar biliyorlar ki Sultan ile Kayser muhabbet ve samîmiyet-i mütekābile esâsları üzerine Allah ile ahd ü mîsâk etmiş iki muhlis dostturlar; arkalarında ise iki muazzam milletin sözü mutâ' olmadıkça, iki azîm imparatorluğun şerefi masûn kalmadıkça kılıçlarını kınlarına koymamaya yemîn etmiş ordular bulunuyor. Müslümanlar biliyorlar ki Sultan Mehmed-i Hâmis ne Fransa hükûmetinin Arablar üzerine veliyyü'l-emr nasb ile himâyesine kalkıştığı heykeldir; ne de İngilizlerin kendisine –rü'yâları doğru çıktığı takdîrde– Mısır hilâfetini tevcîh vaadinde bulundukları düzme meliktir. Sultan Mehmed-i Hâmis sultan oğlu sultan ve mesâlih-i müslimîn uğrunda uykularını fedâ eden bir hakandır.

Düşmanlar bilmiyorlar ki yeryüzünde hilâfete kimlerin en ziyâde ehil olduğunu Peygamber'in evlâdı herkesden iyi bilir. Bu emîrlerin Mekke'de oturanları da, Dâru'l-hilâfe'de bulunanları da Hânedân-ı Âl-i Osman'ın hilâfetine bey'at edenlerin dâimâ ilki idiler, dâimâ da ilki olacaklardır. Onlar bu herze-vekîl muharrirlerin göstermek istedikleri girîve-i dalâle sapmayı hiçbir gün hâtırlarına bile getirmedikleri gibi zâten ortada müslümanların hukūkunu, mesâlihini bu hânedân kadar himâye edebilecek kimse görmezler. O hânedân ki: Dünyâdan olanca hazzı Haremeyn-i Şerîfeyn'in hizmetkârı, bir de yeryüzündeki müslümanların mehbit-i âmâli olmaktan başka bir şey değil.

Evet, bu muharrirler, bu siyâsîler kendi kendilerini avutmak için diyorlar ki: "Afrika-yı Vustâ'daki müslümanların İstanbul Hilâfeti'yle hiç münâsebeti yoktur; meselâ Timbuktu ahâlîsi halîfeye, yahud hilâfete âid pek az şey bilir." Hiç düşünmüyorlar ki binlerce müslüman her sene Beytullâh'ı tavâf ederken, aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz'in Ravza-i Pâki'ne yüz sürerken Hilâfet-i Osmâniyye Sancağı'nın dünyânın en şerefli, en mukaddes yurdunda dalgalanmakta olduğunu görüyorlar. Bunların hepsi meydanda iken, acaba, Afrika, yahud Cava, yahud Hind, yahud Çin ahâlîsi için, artık, emâkin-i mukaddesenin hâmîsi, yeryüzündeki müslümanların halîfesi bulunan zâtın Osmanlı pâdişâhı olduğundan gaflet mümkün olabilir mi? Acaba gözlerinin önünde parlayan bu kadar meâsir, kulaklarının dibinde yükselen bu kadar mefâhir kendilerinde hiç mi bir intıbâ' bırakmaz ki onu andıkça ister istemez halîfeyi de ansınlar? O halîfeyi ki Beyt-i Muazzam'a, Kabr-i Resûl-i Muhterem'e hizmet etmek; Allah yolunda uğradıkları şedâide karşı aslâ fütûr, za'f, meskenet göstermeyerek tekâlîf-i girân-ı hilâfeti arkalarında taşımak ve o mansıb-ı muazzamın hakkını verip me'cûr olmak gibi eslâf-ı hânedân-ı kerîminde asırlardan beri yerleşen an'anât-ı kudsiyyenin vâris-i hakīkīsidir.

Zâten İstanbul'daki pâdişâhın Hilâfet-i İslâmiyye'ye istihkākı her mü'minin kalbinde bir akīde-i râsihadır. Binâenaleyh müslümanlardan bu İngiliz, yahud Latin muharrirlerinin efkâr-ı sehîfesine kapılacak adam çıkacağını ümîd etmek kendini aldatmaktan başka bir şey değildir. Meğer ki müsta'merâttaki müslümanlar içinden sırf kendi yetiştirmeleri birkaç hâin-i din bulunabilsin.

[118] Halîfenin i'lân eylediği cihâda müslümanların bir çoğu iştirâk etmedi, diyerek bundan artık hissiyâtın değiştiğini, hilâfet akīdesinin gevşediğini istidlâl etmek istiyorlar. Bilmiyorlar ki halîfenin cihâd-ı mukaddes da'vetine icâbet edemeyen müslümanlar bu muazzam farîzayı edâ için ayaklanamayacak hâlde olduklarını gördükçe oturdukları yerden zavallıların gözlerinden kan gidiyor, yüreklerinden ateş çıkıyor.

Bu bîçârelerin sadâ-yı cihâda koşmamaları ne Makām-ı Hilâfet'i küçük görmelerindendir, ne de emr-i dîni istihfâf etmelerinden. Ancak vesâit-ı harbi hâzırlamaksızın harbe girişmeyi, göz göre tehlikeye atılmayı Kitâbullâh zâten kendilerine men' etmiştir, tahrîm etmiştir. Artık silâhları ellerinden alındıktan, her türlü levâzim-i harbiyyeden mahrûm bırakıldıktan sonra cihâda iştirâk etmedikleri için hiç bunlara günâh, yahud mes'ûliyet terettüb eder mi? İyi bilmelidir ki günâhın en büyüğü cihâd levâziminden hiç birini tedârik etmeden cihâda koşanlara âiddir.

Şübhe yoktur ki Makām-ı Hilâfet âlem-i İslâm'ı cihâ-

da da'vet ederken bu farîza ile yalnız vesâit-ı harbi istikmâl edenleri mükellef tutmuş; yoksa müslümanları *Kur'ân* ile ta'lîmât-ı Resûl'ün ta'yîn ettiği hudûdun ötesine sevk etmeyi hâtırına bile getirmemişti.

Elbette Makām-ı Hilâfet, kuvâ-yı bedeniyyenin za'fı, yahud silâhın fıkdânı gibi esbâb-ı mücbire dolayısıyla harbe girişmekten âciz olanları cihâda teşvîk etmek derekelerinden müteâlîdir.

Kendi vehimlerine vücûd vermek için uğraşan bu muharrirlere söyleyiniz: Müsta'merelerindeki müslümanlara silâh edinebilmek fırsatını versinler de sonra ne oluyor görsünler!

Hiç tereddüde mahal yoktur ki gerek müslümanlar, gerek halîfeleri dînlerinin esrârını da, şerâit-i ahkâmını da ne söylediklerini fark etmeyen, re'ylerini ise kat'iyyen isâbet ettiremeyen bu sersem siyâsetçilerden daha iyi bilirler. Binâenaleyh bunlar tavâif-i İslâm'dan, kendilerince şübhe ve tereddüdü mûcib, yahud mâhiyeti nazarlarından gizli bir hâlin sudûrunu görürlerse bilsinler ki onu bir maksadla yapıyorlar; anlasınlar ki müslümanların bütün hareketlerinde, bütün sükûnlarında kendileri için mâ-bihi'l-istinâd olacak ta'lîmât-ı ilâhiyye *Kur'ân*'ın sîne-i âyâtında mündemicdir. Yoksa şer'in evâmirini istihfâf ediyorlar; dînlerine hıyânette, peygamberlerinin halîfesine muhâlefette bulunuyorlar, vehmine kapılmasınlar. İşte bu muharrirlerin durmayıp kendi hükûmetlerine ihtimâl-i vukūu tehlikesini anlatmak istedikleri ittihâd-ı İslâm da bu kabîldendir ki râzî olsalar da olmasalar da, hoşlansalar da hoşlanmasalar da, her türlü mâni'alara rağmen, muhakkaktır.

Yukarıdan beri söylediğimiz sözlerle Hilâfet-i İslâmiyye mes'elesi hakkındaki ilmî ve naklî hakāiki serd etmiş olduğumuz gibi; müslümanları Hilâfet-i Osmâniyye'nin eteğine sarılmaktan vazgeçirmek sevdâsında bulunanların bâtıla revâc vermek, muhâle çâre bulmak istediklerini anlatmış olduk.

Demin de söylediğimiz gibi bugün Fransızlarla İngilizler, hükûmetleri altında yaşayan müslümanların başına Fas'da, Mısır'da ve buna benzer diğer mevâki'de kendi yetiştirmelerinden olarak bir takım hulefâ çıkarmak istiyorlar. Zannediyorlar ki ihdâsına çalıştıkları bu gibi fitneler hiç olmazsa Arabın avâm tabakası ve Berberîler ile diğer ümmetlerin aşağı sınıfları arasında revâc bulabilir. Yalnız bu bâtıl peşinde koşan heriflerin şurası nazarlarından kaçıyor ki müslüman topraklarının hiç biri bu kabîlden olan evhâmı yıkmaya vakf-ı nefs etmiş mürşidlerden hâlî değildir. Evet, bu fedâkâr mücâhidler erbâb-ı mekrin desîselerine, hâinlerin iğfâlâtına karşı avâm-ı halkın gözünü açmak için cân-sipârâne çalışıyorlar.

Bu herifler zannediyorlar mı ki dînlerinin esâsı tevhîd olan müslümanlar o gibi yaldızlı zehirlere kanarlar da İslâm'ı temellerinden sarsan ve düşmanlara dîni can alacak yerinden vurduran ma'hûd târîhî fitneleri, ihtilâfları yeniden uyandırmaya kalkışırlar? Yoksa cehâlet müslümanları vahdet-i kelimeye isâbet edecek tefrikanın, mezâhibe ârız olacak teşettütün netâyic-i elîmesini idrâk edemez bir derekeye mi indirdi, vehminde bulunuyorlar?

Heyhât, serîr-i vahdetlerinde rahneler açılarak, cem'iyetleri târumâr olarak yabancı milletlerin elinde pazara çıkarılmış metâ' hâline geldikleri günleri, o kara günlerde beynlerine boşanan felâket, musîbet, nekbet tûfânlarını unutmak hiç müslümanlar için kābil midir? Elbette esâsı tevhîd olan İslâm arzın şark ve garbında bulunan müslümanlara mürâcaat-gâh olacak tek bir halîfeden başkasına râzî olamaz. Pek a'lâ! Hilâfete, o makām-ı bülendin şerefini müdâfaa edecek, bâr-ı tekâlîfi altından kalkabilecek olanlardan ziyâde kim ehil olabilir?

Başları tek bir emîre bağlı olduğu devirler müslümanlar için feyz u bereket devri, istîlâ-yı cihân devri idi. Hattâ Hicret'in karn-ı evveli henüz kapanmamıştı ki sultân-ı İslâm'ın tahtı arzın iki yüz günlük bir sâhasını gölgesi altında bulunduruyordu. Velîd bin Abdilmelik zamanında ise devlet-i İslâmiyye meşrık ile mağrib arasındaki iklîmleri, Tataristan'dan Bahr-ı Muhît-ı Atlâsî'ye kadar imtidâd eden ma'mûreleri kuşatmıştı. Artık Arabistan, Acemistan, Şam, Hind, Sind, Afrika, Sardunya, İspanya… gibi daha bir çok yerler memâlik-i İslâmiyyenin birer cüz'ü idiler. Bu da, hilâfet mes'elesinde meydan alan bazı mücâdelâta rağmen, bütün müslümanların dâimâ bir halîfe üzerinde ittifâkından ileri geliyordu, ki azameti pâdişâhlara boyun eğdiren, mehâbeti serîr-i hükûmetleri deviren bu kadar vâsi' saltanat, bu kadar muazzam fütûhât çok zamanlar o halîfe sâyesinde elde ediliyordu. Müslümanlar Halîfe-i Muazzam Ömer bin Hattâb'ın Sakîfe Vak'ası'nda takrîr etmiş olduğu o müdhiş düstûr-ı siyâseti bilmezler mi? Nitekim Habbâb bin el-Münzir el-Ensârî kalkıp da; "Sizden bir emîr, bizden de bir emîr olmalıdır." deyince, Hazret-i Fârûk; "Heyhât, iki emîrin birleşmesine imkân yoktur." cevâbını vermişti.

Muhtelif cemâatlerin, muhtelif asabiyetlerin habl-i hilâfeti ele geçirmek için çekiştirip durdukları günlerde eslâfımızın dökülen kanlarını; o vakte kadar sînelerde gizli duran kînlere, gayzlara bu vesîlenin ne elîm teşeffî fırsatları verdiğini acaba müslümanlar unutabilir mi?

Emevîler'in Endülüs'de, Alevîlerin Mağrib'de hilâfet i'lân eylemeleri aralarında cehennemî kıtâller açarak netîcesinde her iki hükûmet esâsından yıkılmış, her iki cemâatin hayâtı heder olmuştu. Müslümanlar bunu nasıl unutabilir?

[119] Hilâfetin Mısır'daki Fâtımîler'le Bağdad'daki Abbâsîler arasında ikileşmesi yüzünden her birine tâbi' olan cemâat karşısındakinin harâm olan kanını artık mubâh görmeye başlayarak aralarında bir çok mukāteleler, o sadâ-yı meş'ûmu kâinâtın âfâkını inleten kanlı muhârebeler zuhûra geldi. Halîfe-i Fâtımî el-Mehdî'nin Peygamber'in amca-zâdesi ve dâmâdı olan zâta nisbeti el-Muktedir Billâh'ı aslâ ürkütmediği gibi; el-Muktedir Billâh'ın da aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz'in amcası Abbâs bin Abdilmuttalib'e ittisâl-i nesebi el-Mehdî'nin umûrunda olmadı. İkisi de bu gibi kuyûdun fevkine çıkarak, hislerini, fikirlerini istîlâ eden asabiyet çılgınlıklarının hükmüne râm oldular. Bir hâlde ki müslümanın kanı müslümana harâm olduğu hakkındaki nass-ı *Kur'ân*îyi de "İki müslüman kılıç kılıca gelirse ölen de, öldüren de cehennemliktir." meâlindeki bir çok ehâdîs-i sahîhayı da o asabiyet düşüncesi kendilerine tamamıyla unutturdu. Saltanat hırsı akıllarını başlarından aldı, asabiyet-i câhiliyye burunlarını kabarttı da kalktılar İslâm âfâkını saran, zavallı müslümanları kasıp kavuran; nihâyet el-Muktedir'in oğlu er-Râzî Billâh devrinde câmia-i Abbâsiyyeyi târumâr eden o fitne yangınlarına kendi elleriyle ateş verdiler. Acaba müslümanlar bu fâciaları yâd etmezler mi?

Muvahhidîn Devleti'nin Fas ile birleşmesine vâsıta olan Halîfe el-Mansûr Ebû Yûsuf'un Hilâfet-i Abbâsiyye'ye karşı sînesinde beslediği husûmet hissine kapılarak Salâhaddîn-i Eyyûbî'ye imdâd göndermekten imtinâ' etmesi acaba Şark'taki âlem-i İslâm'a ne fâide verdi? Evet, bu mücâhid-i ekber kendisine elçiler göndermiş; o aralık şerr-i savletleri dayanılmaz hâle gelen, donanmaları birleşerek Şam sevâhilini istîlâ eden Avrupalılara karşı müteaddid gemilerinden hiç olmazsa birkaçını göndermek sûretiyle müzâherette bulunmasını istirhâm etmiş idi. Pek a'lâ, sırf bey'atlerinde bulunduğu Abbâsîlere olan kîni sâikasıyla el-Mansûr'un Salâhaddîn'e dest-i muâvenetini uzatmaktan geri durması acaba siyâset-i İslâm îcâbından mı idi, yoksa dîn-i sahîhin ahkâmından mı idi? Halbuki Allâhu Zü'l-celâl'in inâyet ü sıyâneti yetişmeseydi âlem-i İslâm helâk uçurumlarına yuvarlanmak üzere idi. El-Mansûr ise o aralık öyle bir satvete sâhib idi ki adının anılması bile İspanyollarla Portekizlilerin huzûrunu ihlâl ediyordu; zîrâ kazanmış olduğu kanlı muhârebeler, bunları dehşetler içinde bırakmıştı.

El-Mansûr gibi bir adamı müslüman kardeşlerinin imdâdına yetişmekten âciz bırakabilecek sebeb acaba ne olabilirdi ki, İspanya Kralı Alfons'un vâlidesiyle karısı, kızları huzûrunda boyunlarını bükmüşler; bütün Endülüs'ü ellerinden almasına mukābil, hiç olmazsa Tuleytula'yı kendilerine bağışlamasını ağlaya ağlaya istirhâm ediyorlardı. Hiç şübhe yoktur ki Hilâfet-i Abbâsiyye'ye karşı sînesinde taşıdığı kîn olmasaydı zamanına göre pek mehîb olan gemilerinin bir hamlesi Şam sevâhilinden gāib ettikleri yerleri derhâl müslümanlara iâde eder; Avrupalıların donanmaları da sâhiblerini Haremeyn'e göz dikecek hâle getiren o mütecâsir hücûmlarda, taarruzlarda bulunamazdı.

Afrika'nın bazı mevâkiindeki câhil, gāfil müslümanlar acaba Fransa'nın, yahud İngiltere'nin kalkıp da kendilerine Hilâfet-i Mukaddese-i Osmâniyye Sancağı'nın gölgesinde yaşayan din kardeşlerinin aleyhine olmak üzere müzâherette bulunmalarından; yahud Makām-ı Hilâfet'in müttefikleri olan Vasatî Avrupa devletleriyle muhârebeye girişmelerinden ne bekliyorlar? Şimâlî Afrika'yı müsta'mereleri hâline getiren bu devletlerin türlü türlü hîlelerle kendilerini aldatmaktan maksadları acaba İslâm arasındaki revâbıtı çözmekten; cemâat-i müslimîni ufak ufak tâifelere kalb etmekten başka bir şey midir? Bir kere de bunları birbirine bağlayan düğüm çözülerek aralarında irtibâttan eser kalmadı mı, artık her tâifeyi diğeri üzerine saldıracaklar; beynlerinde unsur, hilâfet fitnelerini uyandırarak ebediyyen kılıçlarının kınlanmasına, kıyâmlarının basılmasına meydan vermeyeceklerdir.

İşte o söylediğimiz gāfiller şâyed bu gibi hülyâlara kapılırsa; her hizib kendisine vaad edilen sâhte bir takım tezâhürât-ı azamete, sûrî bir yığın merâsim-i hilâfete aldanırsa; bâri mâzî içinde kaynayıp gitmiş ümmetlerin uğradığı âkıbetlerden ıbret almazsa bunların da Endülüslülerin hâline gelmeleri muhakkaktır. Nitekim emellerin ihtilâfı, maksadların teâruzu netîcesi olarak Endülüs öyle devirler görmüştü ki her bin kişilik cemâatin "bir emîru'l-mü'minîni ile bir minberi" vardı.

Lâkin neden bu Afrika'daki gāfilleri o kadar uzaklara götürüyoruz da kendilerine akvâm-ı mâzıyyeden nümûneler göstermeye kalkışıyoruz? Öyle ya! Nazar-ı hamiyyete kan ağlatacak, yürekleri yerinden koparacak elvâh-ı ibret yanı başımızda, gözlerimizin önünde duruyor:

Fransızlar bir asra yakın zamandan i'tibâren Cezâyir'e, sülüs asır kadar müddetten beri de Tunus'a müstevlî oldular. Pek a'lâ, bu memleketlerde ne yaptılar, ne iş gördüler? Sürü sürü Fransız serserilerini yerleştirmekten; mesâcidi muattal bırakıp cemâati aldatmak sûretiyle evkāf-ı İslâmiyyeyi bitirmekten; o diyârdaki ahâlînin şerefini, haysiyetini ayaklar altına almaktan; bîçâreleri hukūk-ı medeniyyede ecnebîlerle müsâvât hakkından mahrûm bırakmaktan başka ne hayır işlediler? Görüyorsunuz ya! Bütün kuvvetleriyle Dîn-i İslâm'a karşı harb açtıklarını; Arablarla Berberîler arasına kundaklar soktuklarını; İslâm sâyesinde barışarak asırlardan beri sulh u sükûn içinde kardeşçe yaşayan bu iki unsuru birbirine düşürdüklerini henüz hesâba katmadık!

Bir çok ibretler, bir çok musîbetler geçti. Şâyed müslümanlar târîhin sînesindeki hakāiktan ders alabilecek kadar basîrete mâlik değilseler doğrudan doğruya Peygamber'lerinin siyerinde, ilk halîfelerinin vekāyiinde kendilerini irşâda kâfî düstûrlar tamâmıyla mevcûd. Onları yâd edip mütenebbih olmaları îcâb eder ki aklı olanların mesleği budur. Bugün yeryüzündeki müslümanların kâffesi artık bir takım mel'ûnların iğfâlâtına kapılmaktan vazgeçmeli; Hânedân-ı Osmânî'nin râyet-i hilâfeti etrâfında toplanmalıdır. Cenâb-ı Hakk bu hânedânın mülkünü sıyânet buyursun, şevketini müzdâd eylesin.

Zâten Marakeş'deki bir yığın aceze kalkar da İslâm düşmanı **[120]** Fransızlar tarafından verilecek sâhte ünvânlara kapılırsa bunun bütün dünya üzerindeki müslümanlar üzerinde ne te'sîri olabilir? Zîrâ bunlar, Hilâfet-i Osmâniyye'nin şân ve şevketini müteessir edebilecek; azamet, fazîlet meydanlarında mücâhededen bir ân geri durmayan o muazzam selâtîn ile müsâbakaya kalkışacak derecâtın elbette pek dûnundadırlar. Bâ-husûs o pâdişâhların kuvâ-yı müdhişeleri önünde İngiliz, Fransız ordularının inhizâma uğradığı, bir çok boyunların gelip de huzûr-ı mehâbetlerinde eğildiği böyle günlerden sonra.

Memleketleri, şerefleri, dînleri, mefâhir-i târîhiyyeleri üzerine Fransızlarla pazarlığa girişerek değersiz birkaç para uğrunda hepsini fedâ eden böyle bir tâifeye hiç mevhûm bir hilâfet merâsimine, hakīr bir emâret teşrîfâtına kapılmak yakışır mı?...

Devletlerini, memleketlerini Fransa değirmenin iki taşı arasına koyup ezdiren böyle bir tâifeye hâlâ onlardan hayır beklemek doğru olur mu?.. Hiç şübhe etmemelidir ki o değirmen altındakileri tamâmıyla ezip mevcûdiyetlerinden bir hâtıra bırakmayıncaya kadar devrinde devâm edecektir.

Bütün kuvvetini, saâdetini gāib eden; iş görmek, söz söylemek hakkını nefsinden selb ile Fransa nâib-i hükûmetinin elinde câmid bir rehin hâline gelen böyle bir tâifeye Âl-i Osman'a bey'ati kibrine yedirememek, yahud onunla hilâfet müsâbakasına kalkışmak acaba yakışık alır mı?..

Nerde bu tâife, nerde onun selef-i sâlihi Sultan Mulây Muhammed ki denizde harb gemileri, karada nizâmiye askerleri vardı! Diyâr-ı Mağrib'de râyet-i adâleti i'lâ eden, ümmetini ızzet ve medeniyet sâhasına çıkaran sultân-ı müşârun-ileyhdir ki Mağriblileri Fransa İmparatorluğu devrindeki azametli Fransızların bile nazar-ı ihtirâm ile baktıkları vakūr, mehîb bir millet hâline getirmişti. Bununla beraber şu saydıklarmızın hiç biri cemâat-i müslimîne katılmaktan, Osmanlı halîfelerine bey'at etmekten kendisini men' etmemişti. Her Cuma günü Mağrib-i Aksâ minberlerinde halîfe-i zaman Sultan Mustafa'nın ismi okunarak duâ edilir ve o diyârdaki milyonlarca müslimîn tarafından âmîn denilirdi.

Acaba neseblerinin Kureyş'e muttasıl olması bu tâifeye ne gibi bir fâide te'mîn edebilir? Zîrâ Seyyid-i Kureyş sallâllâhu aleyhi ve sellem Efendimiz bize, Kureyş dînden inhırâf ve ahd-i müslimîni nakz eyledikleri takdîrde kendilerinden uzak durmamızı ve onlara karşı hiçbir ahd ile mukayyed olmamaklığımızı emir buyuruyorlar. Müslümanlar Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiği şu hadîs-i nebevîyi bilmiyorlar mı? [1](سَيُهْلِك النَّاسَ هَذَا الحَيُّ مِنْ قُرَيْشٍ قَالُوا:
(فَمَا تَأْمُرُنَا –يا رسول الله– قَالَ: لَوْ أَنَّ النَّاسَ اعْتَزَلُوهُمْ

Halkın başka başka yollardan gitmesi, bir de araları-na sokulan bid'atlerin, ihtirâsların teâruz etmesi yok mu! İşte bîçâreleri külliyyen mahv olmak tehlikesine ma'rûz bırakan, başlarına bu fitneleri, bu felâketleri getiren hep odur. Eğer Cenâb-ı Hakk'ın merhameti yetişmeseydi o azgın fitneler müslümanların kemiklerini, etlerini kemirecek, yalnız vücûdlarını değil, izlerini bile cebhe-i arzdan kazıyacaktı. Bereket versin Osmanlı askerlerine Allah'ın nusreti erişti de siperlerinden, hendeklerinden püskürdükleri ateş tûfânları içine sürü sürü İngiliz, Fransız ordularını gömdüler. Bu sûretle İslâm'ın mevkii yükseldi, âtîsi için de binlerce feyz te'mîn edildi.

Artık askerler tamâmıyla hezîmete uğradıktan, bütün silâhları, mühimmâtları ganîmet olarak müslümanların eline düştükten sonra; bu iki devlet şimdi de bütün cihân-ı İslâm'ın Dâru'l-hilâfe'deki halîfe etrâfına toplanarak onun mukaddes sancağını ebediyyen himâye etmelerinden korkar da müslümanlar hakkındaki mel'ûn maksadlarını te'mîn edebileceğini umduğu bu yeni fitneleri uyandırırsa bu bizim için hayret olunacak bir şey midir? Heyhât, Fransa ile kendisine benzeyen devletler şunu bilmiyorlar ki: Hiçbir zaman bu günkü müslümanlar dünkü müslümanlar değildir; düşünmüyorlar ki aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz tarafından, hakkında; "bir def'a sokan deliğe bir daha kendisini ısırtmaz" buyurulan müslümanın ikinci def'a olarak basîreti açıldı ve nereye doğru sürüklenmekte olduğunu kendi gözleriyle gördü.

Acaba diyâr-ı İslâm'a saldıran bu aç gözlü hükûmetler meydanı boş bularak müslümanlar hakkındaki ihtirâslarını bildikleri gibi tatmîne mi göz dikiyorlar? Ya arkalarında duran Çanakkale arslanlarını görmüyorlar mı ki, bu kahraman mücâhidlerin üç yüz bu kadar milyon müslümanın hayâtı uğrunda çarpıştıklarını Hilâfet-i İslâmiyye'nin seyf-i meslûlü Enver Paşa oradaki vekāyiin akabinde söylemişti. Evet, bu harb, bir taraftan, Allah ve Resûlullâh'a îmân eden üç yüz bu kadar milyon kalbin,

[1] (سَيُهْلِك) yerine (يهلك) ile Buhârî, *Sahîh*, Kitâbü'l-Menâkıb, 25.

diğer taraftan, şâhika-i İslâm'ı, kelime-i İslâm'ı i'lâ eden, esâs-ı İslâm'ın ebediyyen istikrârını te'mîn eden Halîfe-i Gāzî'nin saâdetiyle nihâyetlenecektir.

Artık varsın o matbûâtçılar hezeyânlarını istedikleri kadar ileriye götürsünler; tezvîrlerine, hud'alarına, tedbîrlerine, beğendikleri gibi dalsınlar… Allâhu Zü'l-celâl'in mü'min kulları için; "Hiç şübhe yoktur ki mansûr olacak onlardır. Muhakkaktır ki gālib gelecek bizim askerimizdir." tarzındaki va'd-i ilâhîsi yerini bulmuştur.

Varsın bu dolandırıcı hükûmetler de meydana çıkardıkları emîrlerin, yarattıkları halîfelerin eteklerine sımsıkı yapışsınlar… Elbette o gün gelecektir ki: Bütün müslümanları birbirine bağlayan ezelî râbıta Resûlullâh'ın halîfesi ve emîn-i ümmeti etrâfında bir kat daha kuvvetleşerek saltanat-ı mehîbelerinin tûfân-ı kāhiri o mekkâr bâgîler tarafından önüne dikilmek istenilen âmâl-i sefîle sedlerini silip süperecektir. (وليعلمن نبأه بعد حين)

Mütercimi Mehmed Âkif **Abdülaziz Çâviş**

KĀRİÎN-İ KİRÂMIN NAZAR-I HAMİYYETLERİNE

Bir taraftan kâğıt fıkdânı, diğer taraftan kāri'lerimizin borçlarını tesviye husûsundaki ihmâli *Sebîlürreşâd*'ın neşriyâtını hayli müddet teahhura uğrattı. Vâkıâ şimdi pek pahalı olmakla beraber Avrupa'dan kâğıt getirtmek mümkün olabilir; lâkin diğer mâniin izâlesi kāri'în-i kirâmın himmetlerine mütevakkıftır. Abone bedelâtından dolayı matlûbumuz birkaç bin liraya bâliğ oluyor. Artık fazlasına tahammül etmek tâkatimizin fevkindedir. Eğer her kāri' şimdilik borcunun bir kısmını olsun te'diyeye himmet ederse bir senelik kâğıt birden getirterek bi-avnihî teâlâ her hafta muntazaman neşriyâta devâm ederiz. Elbette ihvân-ı dînimiz bu fedâkârlıktan kaçınmaz; *Sebîlürreşâd*'ın devâmını te'mîn husûsunda elden gelen himmeti dirîğ buyurmazlar.[1]

Necm-i İstikbâl Matbaası Eşref Edib

[1] 1 *Sebîlürreşâd,* 12. cildinin sonlarında 309. sayısından itibaren –seferberlik dolayısıyla- 15 günlük olarak yayınlandı. 13. cildin başından sonra ise aynı zamanda 8 sayfaya indi. Bu şekilde 14. cildine de devam ederken, 352 (25 Kasım 1915) ile 353. (11 Mayıs 1916) sayıları arasında altı ay kadar çıkmadı. Yeniden yayınlanan ilk sayısının sonunda yaptığı –yukarıda görülen- açıklamayla, bu aranın, "savaş yüzünden ortaya çıkan kağıt kıtlığı ve pahalılığı ile –abonelerinin para gönderememesi sebebiyle düşülen- parasızlık" olduğunu belirtti. (Derginin 8 sayı sonraki –İttihadcı hükümet tarafından- temelli kapatılması hadisesi için bkz. s. 211.)

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur.
Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (80), altı aylığı (45) kuruşdur.

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde Dâire-i Mahsûsa

İhtârât
Abone bedeli peşindir.

Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

SEBÎLÜRREŞÂD

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.

Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması lazımdır.

Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması ricâ olunur.

Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

13 Temmuz 1916 | 12 Ramazan 1334 | Perşembe | 30 Haziran 1332 | Cild: 14 - Aded: 354

BERLİN HÂTIRALARI

7

İnanmıyor musun? Öyleyse bir hesâb ediniz:
Siz elli yıl oluyor, belki, harbe girmediniz.
Geçen muhârebeden şanlı bir celâdetle
Çıkınca verdiniz evlâd-ı memleket elele;
Çalıştınız gece gündüz, didindiniz o kadar,
Ki hâyuhûy-i tekâmülle cenge döndü hazar!
Sükûn-i mutlak olan sulha verdiniz hareket;
Zamana, tayy-i vakāyi'de ettiniz sebkat.
Bu seyri alması kābil mi diğer akvâmın?
Ki koşsalar da giderler izinden eyyâmın.
Nüfûsunuz iki kat arttı, ilminiz on kat;
Uçurdunuz yürüyen fenne taktınız da kanat.
Zemîni satvetiniz tuttu, cevvi san'atiniz;
Yarın müsahharınızdır, bugün değilse, deniz.
Terakkiyâtınız artık yetişti bir yere ki:
Maârif oldu umûmun gıdâ-yı müştereki.
Havâssınız yazıyorken avâmmınız okudu,
Yazanların da okutmaktı, çünkü, maksûdu.
Unutmuyordu beyinler süzerken âfâkı,
Nasîb-i nûrunu topraktan isteyen halkı.
Semâya çıkmak için yüksek olmalıydı zemin...
Bu i'tilâyı siz evvelce ettiniz te'min.

Belirdi yurdunuzun sînesinde şâhikalar.
Evet, bu şâhikalar, belki, başkasında da var;
Fakat, sizinkilerin arkasında yok yer yer,
Derin derin uçurumlar, cehennemî dereler.
Neden mi? Kendi değil sivrilip çıkan yalınız,
Zeminle bir gidiyor dâimâ şevâhikınız.
"Beyin"le "kalb"i hem-âheng edip de işleteli,
Atıldı vahdet-i milliyye sakfının temeli.
O vahdet işte bütün ihtişâmınızdaki sır,
Cihâna ra'şe veren ses onun sadâlarıdır.
Teşettüt eyleyerek gāyeniz, bizimki gibi,
Tehallül etmeye koyvermiyor bu terkîbi.
Düşüncelerdeki mebde' bir olmasın varsın...
Değil mi gāyesi bir hepsinin, ne korkarsın?
Bakılsa dâirenin nısf-ı kutru nâ-ma'dûd;
Fakat umûmuna bir nokta müntehâ-yı hudûd.
Ne ittihâd-ı muazzam ki: Bunca milyonlar
İçinden en sıkı nisbetle binde altı çıkar
O gāyeden bilerek inhirâf eden âmâl..
Ki her zaman olacak pâymâl-i izmihlâl.

Mehmed Âkif

[122] **TEFSÎR-İ *KUR'ÂN-I KERÎM***

MUKADDİME

KUR'ÂN-I KERÎM'DEN GARAZ-I FITRÎ

Ümem-i garbiyyenin adâlet, müsâvât ve hürriyetin kabûl ve tatbîki husûsunda *Kur'ân*'ın ta'lîm ü irşâdına medyûn bulunduklarını iddiâ etmeye hakkımız vardır. Onlar bu fezâil-i ictimâiyyenin meâsir-i ulviyyesini hulefâ-i Abbâsiyye devrinin bir kısmıyla hükûmet-i Ekrâdın bir cüz'ünde görmüşler, en müdhiş tecelliyâtına zamân-ı saâdetle ahd-i Hulefâ-yı Râşidîn'e âid vakâyi' ve hâdisât meyânında musâdif olmuşlardır.

Cenâb-ı Hakk *Kur'ân-ı Kerîm*i'nde [1](كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ), [2](رَهِينَةٌ), (لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ) düstûrlarıyla menât-ı teklîf kesb ü amel olduğunu; binâenaleyh herkes, gerek hayır gerek şer, ef'âl ve harekâtının cezâsını göreceğini beyân ettikten sonra; cennet ile cehennem, sevâb ile ikāb yed-i kudretinde olduğunu; meâl ve mâhiyetini [3](يَوْمَ يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ. اِلَّا مَنْ اَتَى اللهَ) ve [4](لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا بِقَلْبٍ سَلِيمٍ) âyetleriyle teşrîh ve beyân ettiği rûz-ı cezânın Hâkim-i Mutlak'ı zât-ı ulûhiyyetinden ibâret bulunduğunu; binâenaleyh kalblerin ancak O'nun bârgâh-ı azametine karşı arz-ı huzû' etmesi, nazarların O'na müteveccih bulunması, ellerin [5](اِنَّ اللهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِه وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ) nazm-ı celîli ile şirkten vâreste olanlara hâs olduğunu bildirdiği mağfiret-i ilâhiyyeyi istid'â için kemâl-i zarâat ve ibtihâl ile O'na uzanması lâzım geleceğini bize anlatmıştır.

Şübhe yoktur ki beşeriyet arasında bu kānûn-ı kudsî-i semâvînin hükmü cârî olmaya başladığı günden i'tibâren ahvâlde bir takım tebeddülât, sâha-i i'tikādiyyâtta mühim inkılâbât husûle gelmiş; katolik papazları rahmet-i ilâhiyyenin tevzî' u taksîmi vazîfesini der-uhde edip istediklerine cenneti satmak, dilediklerini cehenneme sokmak esâslarına binâ ederek kurdukları bâzâr-ı bey' u şirânın eski revâcını muhâfaza edebilmesinden nev-mîd olmuşlardır.

Evet, âlemde kelime-i tevhîdin peydâ-yı istikrâr ettiği, onun nûr-ı hidâyetiyle havâss u avâmın gözleri açıldığı günden i'tibâren katolik râhib ve piskoposları müdhiş bir inkisâr-ı hayâle uğramışlardır.

Çünkü onlar Kitâb-ı Kerîm'e mütâbaatı azamet-i nefslerine yedirememekte, hakāyık-ı *Kur'âniyyeyi* bir hiss-i nefret ve husûmetle telakkī mesleğinde ısrâr ettikleri hâlde onun menâbi'-i teâlîm ve âyâtından bir zülâl-i feyz-i ma'nevînin kalblerine tereşşuh etmekte olduğunun farkına varamamakta idiler.

Fakat günün birinde Protestanlık'ın müessisi olan Luther'in sadâ-yı da'vet ve ictihâdı bunların sımâh-ı hayretlerinde aks-endâz olmaya başladı. Luther te'sîs ettiği bu mezheble katolik papaslarının kurmuş oldukları pazarları esâsından sarsmış, artık oralarda rehâbîn ile günâhkârân arasında cennet arâzî ve akārına müteallik alış-veriş pek dûn bir mertebeye tenezzül etmiştir.

Hâl bu merkezde kalmayarak katolik rüesâ-yı rûhâniyyesi bir de kendilerini Avrupa ve aktâr-ı sâire-i cihânda müdhiş bir sûrette teessüs ve intişâr etmeye başlayan ve kabûl ettiği esâs-ı dînî ekānîm-i selâseyi inkâr ile ilâh-ı vâhide kāil ve mu'tekıd olmaktan ibâret bulunan tevhîd kiliseleri karşısında buldular.

Fakat acaba bu hâl onların, gözlerini kapamak, başlarını çevirmek gibi gösterdikleri âsâr-ı teneffüre rağmen *Kur'ân*'ın gözleri önünde parlattığı lem'a-i hakīkatten, kendilerini fil-cümle tarîk-ı rüşd ü sedâda sevk için gösterdiği eser-i hidâyetten başka bir şey mi idi?

Şübhesiz bir gün gelecek bunlar kendilerini Ümmet-i Muhammediyye silkine dâhil olmuş görecekler, ve işte o zaman kurûn-ı adîde ve a'sâr-ı mütetâbiadan beri İslâm ve *Kur'ân*'a muhâlefet vâdîsinde izâa ettikleri ömürlerinin yâd-ı elîmi kalblerini parçalayacaktır.

Mütercimi: Mehmed Şevket **Abdülaziz Çâviş**

TUNUS VE CEZÂİR'İN İSTİKLÂLİ

Fransızların Afrika'da îkā' eylemekte oldukları mezâlimi vesâikıyla beraber ta'dâd ederek memleketlerinin hürriyet ve istiklâl-i sâbıkını istirdâda çalışan Tunus ve Cezâir Cem'ıyet-i İstiklâliyyesi Mümessili efâzıl-ı İslâmdan Şeyh Sâlih Şerîf Efendi hazretleri tarafından Berlin'de yazılıp Garb ve Şark lisânlarıyla tab' u tevzî' edilen beyânnâmenin metn-i Arabîsi bu kere elimize geçmiş olmakla derkâr olan ehemmiyetine mebnî ber-vech-i âtî tercümesine müsâraat eyledik:

.....

– 1 –

الحمد الله وحده والصلاة والسلام على من لانبى بعده.

Muhârib düşmanlarımız olan Fransız, İngiliz, Rus milletleriyle İtalyanlar gibi bunlara iltihâk eden hâinlerin fıtratlarında kendinin mâadâsı olan ümmetlere tasallut

[1] Müddessir, 74/38.
[2] Bakara, 2/286.
[3] İnfitâr, 82/19.
[4] Şuarâ, 26/88-89.
[5] Nisâ, 4/48.

etmek; o ümmetlerin istiklâllerini, hürriyet-i şahsiyyelerini ellerinden alarak keyfe mâ-yeşâ' tahakkümde bulunmak; bîçârelerin bütün menâfiini, mesâlihini nefislerine hasr ile hepsini sırf kendi hevesât-ı behîmiyyeleri uğrunda sarf eylemek ve başkalarını hiçbir hiss-i şefkat ve merhamet ile mütehassis olmaksızın her türlü esbâb-ı hayâttan mahrûm bırakmak için çılgıncasına bir inhimâk vardır. İşte bu iki vahşî ve mezmûm **[123]** haslet sâikasıyladır ki kendilerinde hased tecessüm etmiş ve insâniyetin mahvını müstelzim olan maksad-ı sâfillerine vusûl için bu milletler her türlü mekr u hıyânetin timsâli kesilmiştir.

Evet, bu milletler mürâcaat ettikleri hîleler, desîseler sâyesinde kalktılar; dünyânın en münbit, en zengin, en sulak, en havadâr topraklarını işgāl eden dört yüz milyona yakın ebnâ-yı beşere musallat oldular. Zavallıları boyundurukları altına alarak şuûn ve mesâlihlerine âid her türlü idâre-i siyâsiyyeyi kendilerinden selb ettiler. Topraklarının en cömert kısmını zabt etmek sûretiyle menâbi'-i servetlerini kuruttular. Kendi san'atleri yüzünden yerli sanâyiini, her türlü insâftan ârî bulunan kendi ticâretleriyle yerli ticâretini kökünden bitirdiler. Bu yaptıkları kâfî gelmiyormuş gibi tuttular ahâlînin ahlâkını ifsâd ettiler; dimâğlarını tenvîr edecek, kalblerine necîb hisler verecek her türlü ta'lîm ve terbiyeyi şedîden men' eylediler. Yalnız kendi kapılarında hizmetçilik edebilmelerine elverecek kadar lisân öğrenmelerine müsâade lutfunda bulundular. Maamâfih bütün bu muâmelelerinde de hakāretin; şerefe, haysiyete hücûmun envâını tatbîktan geri durmadılar. Maksadları ise ahâlîyi kendilerine nisbetle ulûm-ı nâfianın, ahlâk-ı fâzılanın, izzet-i nefsin her nev'inden mahrûm bir tabaka-i sâfile derekesine indirerek vatanlarında bildikleri gibi oynamak, ellerinden gasb ettikleri esbâb-ı maîşetleri üzerinde istedikleri tarzda tasarruf ederek bîçâreleri hayvânât-ı ehliyye sürüleri gibi kullanmak; zavallılarda ne efendilerinin müstağrak oldukları ni'metlere müşâreket, ne de pençe-i esâretlerinden kurtulmaya gayret hissi bırakmamaktan ibâretti. Vâkıâ maksadlarının büyük bir kısmını da istihsâl ettiler. İşte muhârebe-i hâzıraya bakınız. Bunlardan milyonlarcasını cebren ve kahran meydân-ı harbe sürüklediler. Kısm-ı a'zamının askerlikle aslâ âşinâlığı olmadığı hâlde hepsini ön saflara sevk ettiler. Tıbkı çölde yaşayan akvâm-ı vahşiyyenin develeri düşmana karşı kalkan yerinde kullanmaları gibi bu zavallıları da hasımlarının müdhiş ateşleri önünde kendilerine siper ittihâz ettiler. Harbin iki cehennemi arasında kalan bu zavallılardan ne kadarının mahv olup gittiğini Allah'dan başka kimse bilmez. Tabîîdir ki bu ma'sûm hayâtlar heder olunurken zerre kadar ehemmiyet verilmiyor, haklarında zerre kadar teessür hissolunmuyordu.

Medeniyet yaldızına bürünen bu vahşî düşmanların, bu İngiliz, Fransız, Ruslarla kendilerine inzımâm edenlerin gāye ittihâz ederek husûlü için çabalayıp durdukları yegâne maksad şu tahakküm ve tasalluttaki teferrüdlerini ta'mîm etmek; ahlâkı tamâmıyla bitirmek; akvâm-ı mahkûmeden ilmi, ma'rifeti kâmilen kaldırarak ibâdullâha ebediyyen hâkim-i mutlak kesilmektir. Maddî ve ma'nevî bütün hâzırlıklarıyla bütün tefekkürleri, bütün tasavvurları insâniyet hakkında besledikleri şu garazın tahakkukuna râci'dir. İşte insâniyeti tahrîbe ma'tûf olan bu garaz sâikasıyladır ki ebnâ-yı Âdemi değirmen gibi öğüten muhârebe-i hâzırayı tertîb ederek milyonlarca hayâta kıydılar. Deryâlar gibi insan kanı akmasına sebeb oldular. Beşeriyetin şuûn ve mesâlihini sektedâr eylediler. Ulûmun, fünûnun çiçekleri mesâbesinde bulunan milyonla şebâbı kendi ihtirâsât-ı sefîleleri heyâkiline, kendi hevesât-ı hasîseleri esnâmına kurbân ettiler.

Şeâmeti kendilerine dönen bu muhârebeyi müdhiş bir sûrette tertîb ederek şarktan, garbdan, cenûbdan Almanya devletiyle Avusturya-Macaristan hükûmeti üzerine saldırdılar. Kafkasya, Basra, Irak, Çanakkale, Karadeniz cihetlerinden de bizim üzerimize hücûm ettiler. En büyük emelleri şu idi: Cezîretü'l-Arab'la Karadeniz Boğazı'ndan bir yol açarak İngiliz, Fransız, İtalyan, Rus ordularını birleştirecekler; bu sûretle bütün Balkan hükûmetlerinin kemâl-i sühûletle kendi taraflarına geçmesini te'mîn edecekler; Moskof çekirgelerini esliha ile, mühimmât ile, îcâbı kadar zâbitlerle techîz ve diğer taraftan Devlet-i Aliyye'yi müttefiklerinden tecrîd ederek her türlü hareketten mahrûm bırakacaklar; Avusturya-Macaristan'ı, Almanya'yı her taraftan kuşatarak hepsini bir demir çenber içine alacaklar; bütün âlem-i beşeriyyetten mütecerrid bir hâle getirerek hadd ü pâyân olmayan Moskof sürüleriyle müsta'merât askerlerini ve bütün dünyadaki esliha-i nâriyye destgâhlarını üzerlerine sevk edeceklerdi ki artık netîcenin ne olacağını ancak Allah bilirdi.

İnsâniyetten nasîbi olan bir adam bu mel'ûnâne tertîbi azıcık düşünecek olursa derhâl dehşetinden tüyleri ürperir; bu vahşî milletlerin beşeriyet hakkında besledikleri kanlı ve leîm maksadın önünde aklı başından gider. Şâyed planlarını tatbîka zafer-yâb olaydılar görürdünüz ki çocuk, kadın, genç, ihtiyâr demeyerek bütün râst geldiklerini katl-i âmma mahkûm edecek; bütün meâsir-i şân u şerefi yerlere serecek; beşeriyeti yakıp yıkacak; daha sonra âlem-i İslâm ile Avrupa-yı Merkezî âleminin maddî, ma'nevî bütün kuvvetlerini ellerinden alarak cihanı baştan başa esâret-i müfterise ve ihtirâsât-ı behîmeleri altına alacaklardı. Lâkin beşeriyetin ve bütün kâinâtın ilâh-ı âdili olan Cenâb-ı Hakk –ki ehl-i Hakka Raûf ve

Rahîm, ehl-i bâtıla karşı ise Cebbâr ve Müntakım'dır– kemâl-i lutf u re'fetiyle Devlet-i Aliyye'yi sıyânet buyurdu; kahraman askerleriyle, yüksek fikirli ricâl-i siyâsetiyle mevkiini tahkîm etti; Alman, Avusturya-Macar milletleriyle hikmet, hakîkat, menâfi'-i mütekābile esâsları üzerine ittihâd eylemeleri esbâbını ihzâr eyledi; onlara yalnız hâli değil, uzak bir istikbâli görecek ve insâniyete, hakka nusret etmek vücûbunu anlayacak nâfiz bir nazar, sâdık bir his verdi. Sıdk u ihlâsları tebeyyün eden müttefiklerine karşı kemâl-i hulûs u şefkatle davrandılar. Bu sûretle Akdeniz'le Karadeniz ve Kafkasya ile Irak arasında âhenîn bir sed hâlinde Devlet-i Aliyye sebât etti. Avrupa'da, Afrika'da, Asya'da muazzam bir cebhe-i harb vücûda getirerek milyonlarca düşman askerini işgāl ile yüz binlercesini **[124]** telef etti. Donanmalarının mühim bir kısmını batırarak kendilerine milyarlarca frank hasâr îkā' eyledi. Düşmanlar ne yapacaklarını ta'yîn edemez bir hâle geldi. Bunun üzerine kahraman müttefiklerimiz kemâl-i sühûlet ve itmi'nân ile hâriku'l-âde zaferler te'mîn ederek topraklarını düşmanlarının levs-i vücûdundan temizledikten sonra arâzîlerinin en mühim, en zengin aksâmına müstevlî oldular. Askerlerinin kısm-ı a'zamını helâk ve esîr ettiler, nâ-mütenâhî ganâim aldılar. Daha sonra ricâl-i siyâsetimiz Bulgarları iknâa ve onlara menâfi'-i hakîkıyyelerini tefhîme muvaffak oldular. Memleketlerinin menfaatini takdîr eden Bulgar ricâl-i hükûmeti de bizim tarafa iltihâk ederek o zamana kadar tevâlî eden askerî muzafferiyâtımıza bir de bu zafer-i siyâsî inzımâm etti. Düşmanların âmâli pây-mâl oldu. Kurdukları tuzağa kendileri düştü. Bu sûretle Hilâfet-i İslâmiyye devleti olan Devlet-i Aliyye ile müttefikleri arasındaki tarîk-ı muvâsale açıldı. Düşmanların kendileri için yol açmak hakkındaki emelleri ser-nigûn oldu. Dünya başlarına dar gelmeye başladı. Bizler ise müttefiklerimizle beraber tâ Hamburg'dan Basra'ya ve Süveyş Kanalı sâhiline kadar imtidâd eden bir fezâ-yı fesîh içinde istediğimiz gibi cevelâna başladık. Bugün bir hareketle Aksâ-yı Hind'e ve Bahr-ı Muhît-ı Garbî sevâhılinden Aksâ-yı Süveyş'e kadar yürümek imkânını istihsâl eylemişizdir.

Kâinâtı yaratan, insanları ni'met-i akl ile mümtâz eden Cenâb-ı Fâtır-ı Hakîm hakka nusret eder ve dâimâ ehl-i hak ile beraber olur; bâtılı kahr eder ve bâtıla tarafdâr olanları hızlânda bırakır. Zât-ı Kibriyâsı'na yüz bin hamd, yüz bin şükür.

Lâkin şurasını unutmamalıyız ki düşmanlarımıza muhârebe-i hâzırayı bu kadar müdhiş bir sûrette tertîb ettiren âmâl ve ihtirâsât hiçbir zaman sükûn bulmayacak; damarlarında eser-i hayât cevelân ettikçe zihinlerinden çıkmayacaktır. Emellerinin tahakkukuna ma'tûf olan sa'y ü mücâhedelerinde zerre kadar fütûr göstermelerini beklemek muhâle vücûd vermek demektir. Binâenaleyh bize vâcib olan ne gibi fedâkârlığı îcâb ederse etsin, ne kadar uzarsa uzasın muhârebe-i hâzırada sebât göstermek ve netîce-i kat'iyyeyi istihsâl için azimleri tevhîd eylemektir. O netîce ise bizim ve bütün müttefiklerimizin istikbâlimizi te'mîn eylemekten ve düşmanlarımızın hakkımızdaki vahşiyâne tasavvurlarını hâricde vücûduna imkân olmayan hayâlât derekesine indirerek kendilerini o hayâlâtın tahakkuku sevdâsıyla tekrâr ayaklanmaya sevk edecek ne kadar kapı varsa hepsini ebediyyen kapamaktan ibârettir.

Bizler bir taraftan şimdiye kadar elde ettiğimiz siyâsî ve askerî muzafferiyâtımız, diğer taraftan Merkezî Avrupa'yı Hilâfet-i İslâmiyye ve dolayısıyla bütün cihân-ı Şark ile vidâdî, siyâsî ve iktisâdî bir sûrette birleştiren şu tarîk-ı muvâsaleyi te'mîne muvaffakıyetimiz sâyesinde arz ettiğimiz netîceye kemâl-i sühûletle vâsıl olabiliriz.

Harbin îcâb edeceği şedâide bundan böyle de göğüs germek; sulhun uzak, yahud yakın olduğunu düşünmeyerek gāye-i âmâlimizi elde etmeye çalışmak bizim için kolaydır.

Fikr-i âcizâneme göre düşmanlar tarafından ileride açılacak fitne kapılarını kapamak, bu yüzden zuhûr edecek mehâlikin önünü alarak kendimizi, daha doğrusu âlem-i beşeriyyeti belâlarından masûn kılmak için murâcaat edilecek yegâne tedbîr, a'dâmız tarafından hürriyetleri gasb olunan ümmetlere dest-i muâveneti uzatarak istiklâllerinin avdetini te'mîn eylemekten ibârettir. İşte o zaman bu ümmetlerin kâffesi düşmanlarımızdan ayrılarak bizim saflarımıza geçerler, bütün kuvvetleri bizim kuvvetlerimize inzımâm ederek a'dâ ile aramızda bir sedd-i âhenîn olurlar.

Bu maksada vusûl ise Mısır'ın fethi, İran'ın düşmandan tathîri, Afrika ve Şark-ı Aksâ ile muvâsalenin te'mîni ve oradaki ahâlîye bir taraftan umûr-ı idâriyye ve askeriyyede mütehassıs adamlar, diğer taraftan esliha ve mühimmât göndermek sûretiyle kābil olabilir. Bu tedbîr harb-i hâzırdan beklenilen netîce-i hakîkıyyeyi tamâmıyla kâfil olduktan başka seferberliğin bidâyetinden bugüne kadar iktihâm edilen ma'rekelerden nisbet kabûl etmeyecek kadar az fedâkârlığı mûcibdir.

Dâhî-i siyâsî Prens Bismarck'ın bir sözü şu makāma pek münâsibdir. Evet, 1870-71 Muhârebesi'nde Fransızlar Sedan'da Alman orduları tarafından muhâsara edilmişti. Şerâit-i teslîm hakkında müzâkere için gelen Fransız generali bir aralık:

– Fransız Milleti diğer milletlerden daha âlî-cenâb, daha fedâkârdır. Bundan dolayı haklarında göstereceğiniz mürüvveti takdîr eder, mukābelede kusûr etmez.

deyince Bismarck şu yolda cevap vermişti:

– Fransızların serî'ü'l-infiâl, hasûd, mütekebbir bir millet olduğunu bildiğimiz hâlde bizim şu muzafferiyetimizi hazm edeceklerine kāil olmaya kalkışırsak delilik etmiş oluruz. Siz iki yüz seneden beri Prusya'ya karşı otuz kere i'lân-ı harb ettiniz. Bu def'a da Sadowa muzafferiyetimizi çekemediğiniz için ber-mu'tâd bizimle harbe kalkıştınız. Pek a'lâ, bugün nasıl olur da Sedan'daki gālibiyetimizi hoş görebilirsiniz? Hayır, hayır; eğer biz sizinle istediğiniz şerâit dâhilinde sulh akd edecek olursak birkaç sene sonra kendinize geldiğiniz gibi yeniden üzerimize hücûma kalkışırsınız. Bizim sizden iyiliğe mükâfât olmak üzere beklediğimiz hareket ancak budur. Bize gelince, bizim ahlâkımız sizinkine tamâmıyla muhâliftir. Biz sadâkati, sükûnu sever bir milletiz. Fütûhât sevdâsında değiliz. Yalnız sulh u selâmet içinde yaşamak isteriz. Onun için gösterdiği ceberûttan dolayı Fransa'nın te'dîb edilmesi, bizim de evlâd ü ahfâdımızın selâmetinden mutma'in olmaklığımız **[125]** lâzımdır, ki bu da Fransa ile aramızda tecâvüzden masûn bir hudûd bulunmasıyla kābil olabilir. Binâenaleyh dâimâ hücûmunuzdan emîn olmaklığımız için bize arâzî, müstahkem mevâkı' ve hudûd lâzımdır…

Bismarck biraz sonra şu sözleri ilâve etti:

– Evet, biz sulh isteriz. Lâkin devamlı bir sulh isteriz. Bu sebebden Fransa'yı bundan böyle bize mukāvemet edemeyecek bir hâle getirmeliyiz.

Ma'lûmdur ki o vakit Almanya Fransızlardan Alsace eyâletiyle Lorraine'in bir kısmını ve bazı müstahkem mevki'leri almış ve aradaki hudûdu takviye eylemiş, ağır bir de tazmînât-ı harbiyye istemişti. Bu sûretle akd eylediği sulh üzerine de artık Fransa'nın ebediyyen Almanya'ya karşı çıkacağına ihtimâl vermemişti. Lâkin Fransızlar Belçika hükûmetini aldatarak Almanya ile Belçika arasında gāyet müstahkem bir hudûd vücûda getirdiler, sonra milyarlarca frank verip Rusları ve ordularını satın aldılar. Her biri Tunus, Mısır, Fas, Trablus, Sudan Kıt'aları üzerine oturmak sûretiyle İngiliz ve İtalyanlarla teşrîk-i mesâlih ettiler. Fransızlar bugün nüfûsu kırk milyona karîb bir müsta'mere vücûda getirdiler. Üç sene kadar evvel bu müsta'merede hizmet-i askeriyyeyi mecbûriyet altına alarak Afrika'nın fevka'l-âde şecî' bulunan ahâlîsinden ordular ihzâr etmeye başladılar ki muhârebe-i hâzıra biraz daha gecikmiş olaydı bu teşebbüslerinde muvaffak olacaklardı; bu muvaffakıyet ise bizim için büyük bir musîbet kesilecekti. Daha sonra Fransızlar, efrâd-ı ahâlîsi yüzlerce milyona bâliğ ve yeryüzündeki insanların nısfına karîb bir kitle-i düveliyye hâlinde olarak müdhiş bir sûrette intikām almak için Almanya'ya i'lân-ı harb ettiler. Şâyet bu muhârebe beş sene daha gecikeydi de bu azgın mahlûkların tedârikât-ı harbiyyeleri tamâm olaydı âlem-i insaniyyetin işi bitmişti. Lâkin ibâdına karşı Raûf ve Latîf olan Cenâb-ı Hakk bizi sıyânet ederek düşmanlarımızın kazmak istedikleri çukura kendilerini düşürdü. [1](وَنُرِيدُ اَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِى الْاَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ اَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ. وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِى الْاَرْضِ وَنُرِىَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُمْ مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ) tarzındaki tecellî-i ilâhîsini tekrâr eyledi.

Prens Bismarck'ın, o dâhî-i meşhûrun sözlerini nazar-ı im'âna alan ve o vakitten i'lân-ı harb zamanına kadar Fransızların ta'kīb eylediği hatt-ı hareketi tedkīk eden bir adam yakīnen anlar ki Fransızlar Sedan galebesini bir türlü afv edememişler ve mağlûbiyetlerinden i'tibâren hasımlarından intikām almak için her türlü mikyâs ve tasavvurun fevkinde hâzırlıkta bulunmuşlardır. Binâenaleyh gerek kendileri, gerek tabîat i'tibârıyla kendilerinden bin kat bedter olan müttefikleri bu muhârebeden makhûr ve zelîl bir hâlde çıktıkları zaman acaba bizim bu zaferimizi hoş görmeleri, bundan böyle sulh u sükûn içinde yaşayarak küre-i arzı şerlerinden emîn bırakmaları tasavvur edilebilir mi? Hayır hayır, onlar bu harbden çıkar çıkmaz şimdiye kadar vücûda getirdikleri istihzârâtın kat kat fevkinde tedârikât ile ve eskisinden kıyâs kabûl etmeyecek derecede fazla basîret ve teyakkuz ile üzerimize saldırmak isteyeceklerdir.

Mâdem ki düşmanlarımızın taht-ı esâretinde dört yüz milyona yakın ebnâ-yı beşer bulunuyor, mâdem ki bu kadar nüfûsun malı, canı üzerinde istediği gibi tasarruf ederek hizmet-i mecbûriyye-i askeriyyeyi ta'mîm ediyor; pek yakın bir zamanda ve kemâl-i sühûletle, küçük zâbitleri de içlerinden olmak şartıyla, milyonlarca asker yetiştirerek ve sevk u idâresini kendi ricâl-i askeriyyelerine tevdî' ederek istediklerinin üzerine tevcîh ve istediklerini tehdîd ile kendi taraflarına celb edebilirler. Artık bu kadar maddî bir kuvvete bir de ma'nevî kuvvetlerini teşkîl eden mel'anetleri, desîseleri inzımâm edince yapmayacakları kalmaz.

Eğer Prens Bismarck hayâtta olsaydı hiç şübhe yoktur ki şu mutâlâada bulunurdu: Düşmanlarımızın kâffesiyle aramızda aşılması gayr-ı kābil, tamâmıyla müstakil, kendi kendini müdâfaa kudretini hâiz olan, îcâbında bizim saflarımıza geçen ve bizim için kendilerine karşı hayır-hâhlık, ihlâsla muâmele, munsıfâne hareket, ibtidâî ve basît şekillerde muâvenetten başka fedâkârlığa hâcet messetmeksizin kendilerinden istifâde kābil olan zî-hayât hudûdlar, kaleler vücûda getirmedikçe sulh akdine kalkışmak en fâhiş bir hatâ-yı siyâsîdir.

Bu da düşmanların boyunduruğu altında inleyen mazlûm ümmetleri tahlîs ederek istiklâllerini kendilerine vermekle olabilir, ki esâsı Mısır'ın fethiyle Acemistan'ın tathîrinden ibârettir.

Şeyh Salih eş-Şerif

---

[1] Kasas, 28/5-6.

İSLÂM
VE İ'TİLÂF HÜKÛMETLERİ

Bütün âlem-i İslâm'ı bu kadar sâfil bir derekeye indiren ahlâkī ve ictimâî hastalıklarımıza dâir birkaç söz söylemek isteriz:

Herkes bilir ki, târîh-i siyâsîlerinin ilk devrelerinde, müslümanlar dîne sarılmak, Kitâbullâh'ın ta'lîmâtı hâricine çıkmamak, Resûl-i Emîn'in (sav), Hulefâ-yı Râşidîn'in siyâsetine ittibâ' eylemek husûsunda haleflerinin pek fevkinde idiler.

Eslâf gerek *Kur'ân*-ı Hakîm'in, gerek *Kur'ân* kendisine gönderilen Nebiyy-i Kerîm'in gösterdiği siyâsetten ayrılmadılar. O sâyededir ki azametlerine karşı boyunlar eğildi; savletleri önünde serîr-i saltanatlar devrildi; nüfûz ve şevketleri iklîmlere sâye saldı; dünyanın şarkında, garbında bütün gālibiyetler kendilerinin oldu.

Müslümanlar dînlerine sımsıkı sarıldıkları demlerde o vâsi' mülke sâhib olmuş, hiç kimsenin yaklaşamayacağı o mertebeye varmış **[126]** iseler acaba bu mazhariyet dînlerinin ahkâm-ı siyâsiyyesindeki muhkem düstûrlarla muazzam hikmetlerden başka bir sebebden midir? Hicret'in karn-ı evvelinde Arabları Afrika, Asya kıt'alarıyla İspanya'ya, Bahr-ı Sefîd'deki adalara sâhib eden; Fransa'dan da Loire nehrine kadar ilerlemelerine sebeb olan âmil, Dîn-i İslâm'ın hikmeti, basîreti, mümessil-i siyâseti değil midir? Devlet-i Aliyye'ye Şarkī Roma İmparatorluğu'nu feth ettiren; elinden tutarak onu Avrupa-yı Şarkī ve Merkezî'ye doğru götüren kuvvet ravâbıt-ı İslâma kemâl-i azm ile sarılmaktan başka bir şey midir? İslâm düşmanlarının kitâbları, cem'iyetleri vâsıtasıyla neşr etmekte oldukları şübheleri, vehimleri esâsından mahv için Dîn-i Mübîn'in birinci ve ikinci karn-ı zuhûrunda hüküm-fermâ olduğu memleketleri göz önüne getirivermekten başka bir şey istemez.

İslâm düşmanları müslümanların şu son asırlardaki tedennîlerine sebeb olarak erkeklerin kadınlarla ihtilât etmemesi, ribânın harâm olması, müskirâta iltifât olunmaması, Cenâb-ı Hakk'a tevekkül edilmesi, cihâdın meşrû' tanılması, gayr-i müslimlere karşı taassub gösterilmesi, zinânın men'inde pek ileri gidilmesi gibi Dîn-i İslâm'ın ahkâmı, yahud cemâât-i müslimînin ahlâkı cümlesinden olmak üzere tanılmış bir takım şeyleri gösteriyorlar.

İslâm düşmanlarının bu mevzû'lara âid yazıları genç müslümanlardan bir kısmını efkâr ve hissiyât-ı dînîyyeden hâlî bulduğu için şübheler tamâmıyla kendilerini teshîr etti; ellerinde bulunan kütüb ve resâil içinden de bu şeytânî ilkāâtı def' edebilecek bir şey bulamadılar.

Ne garîbdir ki bu gençler öyle bir takım üstâdları dinliyorlar ki onların dîninde ehl-i tevhîdin *Kur'ân-ı Kerîm*'de bulduğu felsefe-i sahîhanın, ahlâk-ı kerîmenin, siyâset-i metînenin binde biri bile yoktur. İşte şebâbımız onların şübühâtını, ilkāâtını telakkī ederken hiç düşünmüyorlar ki kendilerini dîn-i haklarından i'râz ettirmek isteyen bu adamlar muttasıl hurâfât söylüyorlar; akīdelerini aklın ihâta, fehmin idrâk edemeyeceği bir takım gāmız muammâlarla *İncil* şerhlerini dolduran menkūlât üzerine binâ ediyorlar. Kezâlik gençlerimiz bilmiyorlar ki bu mudıll üstâdların maksadı kendilerinin akīdelerini gevşetmek, mevcûdiyetleri üzerindeki sıbga-i dînîyye âsârını tamâmıyla mahv etmekten başka bir şey değildir. Evet, bu sûretle yavaş yavaş ilerleyerek aralarındaki revâbıtı parçalamaya muvaffak oldukları zaman üzerlerine son darbeyi indireceklerdir. Nitekim Fransa, İngiltere, Rusya, İtalya hep bu yolu ta'kīb etti. Fransa hükûmeti bir taraftan dînî resmen tanımaktan ibâ ederken görüyoruz ki din nâmına memâlik-i İslâmiyyeye musallat oluyor, cemâât-i müslimîn arasına misyonerler dağıtıyor; sonra Şark'ın müstakil olan memâlikinde bile Katoliklik'i himâye da'vâsıyla kendisinde bu memleketlerin şuûnuna müdâhale hakkını görüyor ve o memleketlerin hür ve müstakil hükûmetlerine tebealarının katolik kısmı hakkındaki muâmelâtından dolayı hesâb sormaya kalkışıyor.

Fransa, İngiltere, Rusya bu uğurda ne kadar bağırdılar, ne kadar kıyâmetler kopardılar; ortalığı donanmalarıyla, ordularıyla kaç kereler tehdîd ettiler; Şark akvâmı, husûsiyle İslâm emâretleri üzerine kaç kereler müstevlî oldular.

Vâkıâ bu gibi hâdiseler Avrupalıları seven ve onların zâhiren şimşek gibi parlayan telkīnâtı arkasında ne yaman yıldırımlar saklı olduğunu hâtırına getirmeyen gençlerimizin nazar-ı intibâhına çarpmayabilir. Zîrâ öteden beri telkīn ettikleri fitneler, fesâdlar bu zavallıların kalblerinde tamâmıyla yerleşmiş olduğundan nazarları hâdisâtın a'mâkına nüfûzdan, fikirleri târîhî ibretleri teemmülden kāsır bir hâldedir.

Lâkin biz müslümanlar için bu bâbdaki mes'ûliyetin, günâhın büyük bir kısmını üzerimize almaktan çekinmek aslâ câiz değildir. Çünkü biz dînin usûlüne, fürûuna dâir bilmeleri îcâb eden mevâddı baştan evlâdımıza telkīn etmedik. Sonra bu husûsda pek az bir şey söylesek bile Şerîat-i Garrâ'nın ahkâm-ı âliyyesindeki hikmetlere dâir kendilerine tek bir kelime bile söylemedik.

İşte bu ihmâlimizle müfsidlere geniş bir sâha bıraktık. Sonra oğullarımızın, kızlarımızın hayâtını onların ellerine teslîm ettik. Memleketimizde ta'lîm ve terbiyenin neşr ü ta'mîmi için olmayarak sırf İslâm'ı esâsından devirmek için açılan bu müesseselerde evlâdımızın âtîsi ne olabilir? Bunların mekteblerini açmış oldukları bütün memleketlerde, doğrusu, âsâr-ı muvaffakıyyetleri göze çarpıyor. Bugün onların müstevlî oldukları muhîtlerde ne kadar

mülhidâne cümleler lisânlarda deverân ediyor, ne kadar din aleyhinde sözler söyleniyor, ne kadar şeâir-i İslâmiyye, erkân-ı dîniyye muattal duruyor da bunları ikâme ve ihyâya kalkışmak âdetâ bid'at ihdâsına, yahud cebhe-i İslâm'a bir rahne îrâsına tasaddî sûretinde telakkī olunuyor. O hâlde bu âkıbet-i elîmeden kim mes'ûl olacak? Şübhesiz evlâdını o müesseselere teslîm ederek mahvına sebeb olan babalar. Lâkin acaba o babaların bu tehlikeli işe atılmalarına sâik nedir? Bu sâik, bizim eski ümerâmızın taksîrleri ve emvâl-i milleti vücûhuna sarf etmemeleri değil midir? Bu sâik, ümem-i İslâmiyye arasında ümmîliğin taammum ederek bir çok müslüman memleketlerinin câhiliyet-i kadîme edvârını andırır bir hâlde bulunması değil midir? Bu sâik, müslümanların esrâr-ı dîne ve ahkâm-ı İslâmiyyedeki hikmetlere karşı cehl-i sırf içinde kalarak bu hüküm ve esrârı âlem-i İslâm'a yabancı lisânlar üzerine yazılmış kitâblarda arayacak bir derekeye inmeleri değil midir? Bu sâik, Lisân-ı Arab'a ve dekāyikına âid cehlin, *Kur'ân-ı Kerîm*'in Arablar arasında bile garîb olmasını intâc edecek kadar, bütün âlem-i İslâm'a sirâyet etmesi değil midir? Bu sâik, ne *Kur'ân-ı Kerîm*'e, ne de hadîs-i nebevîye müstenid olmayan bir sürü evhâma istinâden müslümanların sa'y ü amelden geri durmaları, esbâbı ta'tîl eylemeleri değil midir? Bu sâik, **[127]** kadınların câhil ve terbiye-i sahîha ile tekâmülden, âdâb-ı İslâmiyye ile tezeyyünden mahrûm kalmaları değil midir? Bu sâik, medenî, askerî, ilmî, ictimâî bütün teşebbüslerin sa'y-i ferdî ile te'mîni kābil olmayan azîm sermâyeler mütevakkıf olduğu böyle bir zamanda müslümanların şirketler vücûda getirmekten, müessesât-ı mâliyye te'sîs eylemekten imtinâ' ile mesâî-i ferdiyye üzerine saplanıp kalmaları değil midir? Bu sâik, târîhden en eski ecdâdımızın âsârına, en büyük ümerâ ve hulefâmızın fütûhâtına âid vekāyie karşı tamâmıyla câhil olmaklığımız değil midir? Bir derecede ki gençlerimiz Napolyon'un târîhini, Fransa İhtilâllerini, İtalya'nın nasıl zuhûra geldiğini ber-tafsîl bildikleri hâlde Resûl-i Ekrem'in siyer-i celîlesinden bir şey soracak olsanız, yahud Abdurrahmân-ı Gāfikī, Selmân-ı Farisî, Târık bin Ziyâd, Yûsuf bin Taşfîn, Ömer bin Abdilazîz, Fâtih Sultan Mehmed, Sultan Selîm-i Evvel, Sultan Mehmed-i Ekber gibi İslâm'ın erkânını teşkîl eden eâzıma âid ma'lûmât isteseniz ya eğleniyorsunuz zanneder, yahud Afrika çöllerinin ortasından gelmiş, câhil, mechûl bir hâlde yaşayıp gitmiş zencilerden bahs ediyorsunuz fikrine zâhib olur.

Evet, âlem-i İslâm'ı bu acıklı hâle getiren avâmil, bu saydığımız esbâb ile bu kabîlden olan şeylerdir. İşte bu sebeblerdir ki bir müslüman babaya evlâdını dîninden, hissiyât-ı vataniyyesinden cüdâ düşürecek, kendisini diğer efrâd-ı müslimîne bağlayan râbıtalardan ebediyyen ayıracak bir müesseseye attırıyor.

İşte bu sebeblerdir ki İ'tilâf hükûmetlerini müslümanların üzerinde hâkim, memleketlerinde bildikleri gibi mütehakkim bir hâlde bulunduruyor.

Bu hastalıklara karşı ne gibi tedâbîrde bulunulmak lâzım geleceği, âlem-i İslâm'ın eski şebâbına avdet edebilmesi için bu mühlik cürsûmelerden nasıl tathîr edilebileceğini de bundan sonraki makālelerimizde îzâh edeceğiz.

Abdülaziz Çâviş

MUHÂREBE-İ HÂZIRA VE İÇKİLER

Refîk-ı muhteremimiz *el-Âlemü'l-İslâmî* cerîdesinden:

Avrupalılar içkilerin türlü türlüsünü kullanmakta pek ileri gitmişler ve maatteessüf Şark'ın İslâm ile meskûn kıtaâtına da bu âdetlerini sirâyet ettirmişlerdi. Bir hâlde ki ispirtolu meşrûbâtın men'ine âid bir kelime söylemek, yahud bu ibtilâdan vaz geçirmek için nasîhate kalkışmak en menfûr maâyib sırasına geçmişti. Gerek ulûm-ı tıbbiyye mütehassısları, gerek hıfz-ı sıhhat âlimleri şimdiye kadar sarhoşluk veren ruhların her türlüsünün mazarrâtına dâir nâ-mütenâhî yazılar yazmış, bir çok fennî delîller, burhânlar îrâd ederek müddeâlarını cerhi kābil olmayacak sûrette isbât etmişlerse de yazıklar olsun ki Garb'ı kör körüne taklîd etmek, Avrupalılara âid her şeyi sırf Avrupa'dan gelmesine hürmeten alıvermek ibtilâsı akvâm-ı İslâmiyyenin zihninde öyle yer etmiş ki en hayır-hâhâne irşâd için bu gāfil kalblere nüfûz etmek imkânı bulunamıyor.

Bunlardan birine kalkıp da: "Amerika'daki cumhuriyetlerden bir kısmı ispirtolu içkilerin satılmasını ve kullanılmasını men' eden kavânîn vaz' etmiş…" deseniz, hiç şübhe yoktur ki hakkınızdaki mutâlâası; "Câhil bu ya! Bilir bilmez söylüyor." hükmünden başka bir şey olamaz. Şâyed bundan iki sene evvel demiş olsaydınız ki; "Bir gün gelecek, Avrupalılar içkilerin îkā' eylemekte olduğu fenâlıkları anlayarak Paris, Londra gibi büyük merkezlerde müskirâtın sûret-i kat'iyyede men'i için, yahud, hiç olmazsa tahdîdi için kongreler akd olunacaktır." Tabîîdir ki; "Bu adam rü'yâ görüyor, yahud sayıklıyor." derlerdi.

Lâkin bu muhârebe-i kübrâ geldi, bize ibret ve intibâhı mûcib bir çok hâdiseler, hikmetler gösterdi.

Bugün Fransa, İngiltere, Rusya, İtalya matbûâtını gözden geçirecek olsanız müskirât isti'mâline karşı tedâbîr-i şedîde ittihâz olunmadığı takdîrde memleketin başına pek vahîm felâketler geleceğini delâiliyle serd eden makālâttan hemen hiç birini hâlî görmezsiniz. Zîrâ o memleketteki amele kısmı ile muhârebede bulunan

askerlerinin, kezâlik ricâl-i siyâsetten bazısının gerek bünyeleri, gerek dimâğ ve azimleri üzerinde ispirtolu içkilerin öyle elîm te'sîrleri görülmüş ki memleketin istikbâliyle alâkadâr olan ve nusret ve zaferin kendi taraflarına geçmesine çalışan kafalar bu bâbda bir çâre düşünmek zarûretini tamâmıyla hissetmişler.

Diğer memleketlerden bir kısmı da bunlara ittibâ' eylemiş. Lâkin bu sonrakilerin tuttukları yolda attıkları hatveler daha mühim görülüyor.

Times gazetesinin son nüshalarından birinde Kanada hükûmetinin bu maksad uğrunda büyük bir mesâfe kat' eylediğini gördük.

Zâten Kanada hükûmeti senelerden beri müskirâtın men'i, yahud tahdîd-i isti'mâli lüzûmunu hissetmişti. Muhârebe-i hâzıra, ilcâât-ı zarûriyyesinden olan matâlib ve tekâlîfi ile beraber zuhûr ediverince gerek ahâlî, gerek hükûmet bu bâbda müessir ve âcil bir takım tedâbîr ittihâz olunmasındaki zarûreti derhâl gördüler. Evvelâ meb'ûslardan biri meclise meyhânelerin kapatılması ve müskirât tedâvülünün men'i talebini hâvî bir takrîr verdi. Bu takrîr meclisde ekseriyet kazanamayınca hükûmet ruhsat tezkirelerinin müddeti munkazî olan müskirât tâcirlerine yeniden ruhsat verilmemesi için derhâl belediye meclislerine teblîğātta bulundu. Belediyeler hükûmetin şu emrini hemen infâza başlayarak meyhânelerden bir çoğunu kapattı. Maamâfîh ne kadar az bile olsa kapatılmayıp kalanları hükûmetin müskirât yüzünden meydan alan mazarratları, fesâdları kökünden kazımaktan ibâret olan maksadını işkâl etmeye kâfîdir.

Bununla beraber milletin içkiler aleyhindeki hissi hükûmetin hissinden aşağı kalmıyor. Nitekim Ontario'da altmış beş bin kişilik bir cemâat sokak sokak dolaşarak işret aleyhinde nümâyişler yapmışlar, nihâyet hükûmet konağının önüne gelerek müskirâtın men'i için bir kānûn **[128]** yapılması hakkında mahzar takdîm etmişler. Kanada'yı teşkîl eden memleketlerden bir çoğu da bunların isrine tebe'iyet etmiş. Toronto hükûmeti ise şarâb ile diğer ispirtolu ruhların kâffesini harbin devâmı müddetince men' ederek tekrâr müsâade verilmesi mes'elesinin müzâkeresini sulhun in'ikādına ta'lîk eylemiş.

Times muhâbirinin mektûblarından anlaşıldığına göre sene-i hâzıra hıtâma ermezden evvel Kanada'nın bir vilâyeti istisnâ edildiği hâlde her tarafında müskirâtın men'i mes'elesi taht-ı karâra alınacaktır. Maamâfîh o tek vilâyetin bir çok mülhakātında da içkiler aleyhinde mühim cereyanlar mevcûddur.

Artık dînlerinden i'râz eden, ahkâm-ı *Kur'ân*'a karşı mübâlâtsız davranan müslümanlar bundan olsun ibret almalıdırlar.

BEYÂNNÂME-İ HAZRET-İ MEŞÎHAT-PENÂHÎ

(اَيَحْسَبُ الْاِنْسَانُ الخ)[1] âyet-i kerîmesi mantûk-ı münîfince insan behâyim gibi başı boş olarak terk edilmiş değildir. İnsanın taraf-ı Bârî'den ahsen-i takvîm üzere yaratılmış ve sıfât-ı kemâliyye-i ilâhiyyeye mazhariyeti hasebiyle emânet-i kübrâ-yı Sübhâniyyeyi hâiz bulunmuş ve bakā-yı şahs u nev'îsinin te'mîni hikmetine mebnî bu bâbda iktizâ eden esbâb-ı maddiyye ve ma'neviyyenin kendisine ihzâr edilmiş bulunması ve bütün külliyât ve cüz'iyyâtın idrâkine ve envâ'-ı sanâyi' ve ihtirââtın inkişâf ve incilâsına mahal olması ve bu sâyede her asırda o asrın muktezıyâtına göre nice âsâr-ı ilmiyye ve medeniyyeyi vücûda getirmeye muvaffak buyurulması gibi add ü ihsâdan hâric ni'am-ı celîle-i ilâhiyyeye mazhariyetinden dolayı mücerred bu ni'metlere karşı lâ-şey hükmünde olan bir mukābele-i şükrâniyye olmak üzere bir çok vezâif-i ubûdiyye ve ahkâm-ı dîniyye ile mükellef olmuştur. Şu mukābele-i şükrâniyyeye "lâ-şey" hükmünü verişimiz muvâfık-ı nefsü'l-emrdir. Zîrâ Cenâb-ı Fâtır-ı kâinâtın benî-beşere ihsân buyurduğu ni'am-ı celîlenin vecîbe-i şükrânını edâya esâsen imkân yoktur. Çünkü Hakk'a karşı îfâ edilecek vazîfe-i ubûdiyyet bir kere Hakk'ın ibâdına ihsân buyurduğu kuvvet ve kudret sâyesindedir. Eğer o kuvvet ve kudret olmasa insanın hiçbir vazîfeyi îfâ edemeyeceği beyândan müstağnîdir. Bir de insanların Hâlik-ı zî-şânına ve Rabb-i Zü'l-celâli'ne karşı vezâif-i ubûdiyyeti îfâya müsâraatleri yine kendilerinin hayır ve saâdetlerine âiddir. Cenâb-ı Vâcibü'l-vücûd her şeyden müstağnîdir. İbâdât u tââtın mükâfâtı, maâsînin mücâzâtı hep ibâda râci'dir. Şu hâlde Cenâb-ı Rabb-i Kerîm'in ibâdına ihsân buyurmuş olduğu ni'metlere karşı edâ-yı şükrân maksadıyla ibâd tarafından îfâ olunacak ibâdât u tâât zuafâya merhamet, mahlûkāt-ı ilâhiyyeye şefkat ve her husûsda hakkāniyet ve adâlete riâyet gibi mekârim-i ahlâkla tezyîn-i zât u sıfât etmesine sebeb-i müstakil teşkîl ettiğinden ibâdın îfâ ettiği bütün ibâdât u tââtin menâfii kendisine ve benî-nev'ıne âid olacağında tereddüde mahal yoktur. Binâenaleyh Dîn-i Mübîn-i İslâm'ın ahkâm-ı âliyesine tevfîk-ı hareketle uhrevî ve dünyevî, sûrî ve ma'nevî iktisâb-ı saâdete gayret bil-umûm müslümanların menâfii îcâbındandır.

Dîn-i Mübîn-i İslâm'ın ahkâm-ı âliyyesine tevfîk-ı hareketle uhrevî ve dünyevî iktisâb-ı saâdete gayret bil-umûm müslümanlar için vecâibdendir. Alel-husûs Hilâfet-i Mübeccele-i İslâmiyye ve Devlet-i Muazzama-i Osmâniyye'nin teâlî-i din ü devlet ve muhâfaza-i hayât-ı millet için i'lân-ı cihâd ve her hâl ü harekâtında inâyet-i celîle-i Samedâniyyeye istinâd ettiği ve lehü'l-hamd

[1] Kıyâmet, 75/3.

ve'l-minne mücâhidîn-i İslâmiyye ve asâkir-i Osmâniyyenin gazâ sâhalarında nice tevfîkāt-ı Sübhâniyyeye mazhar olduğu düşünülünce vazîfe-i ubudiyyetimizin ne derece kesb-i ehemmiyet eylediği kemâliyle tezâhür edeceği şübhesizdir. Şu hâlde Mün'im-i hakīkī ve Muhsin-i ezelînin eltâf-ı celîle-i ilâhiyyesine karşı kalbimizden ve dilimizden şükür ve mahmideti bir lâhza ayırmamak ve her husûsda rızâ-yı Bârîsi'ni istihsâle çalışmak vazîfemizin pek mukaddes aksâmını teşkîl eylediği âzâde-i beyândır. Eltâf ve inâyâtına pâyân olmayan Hazret-i Hudâvend-i Rahîm tâât ile me'lûf kullarına vüs' ve yüsrünü *Kur'ân-ı Kerîm*i'nde tebşîr buyurmaktadır. Vâdî-i ma'siyyette pûyân olanların hâlleri ise dünya ve âhirette pek vahîm ve elîmdir.

Gufrân-ı ilâhî ile mübeşşer bulunan şehr-i sıyâmı tecellî-sâz olacağı maâliyâttan bi-hakkın hisse-mend olacak sûrette imrâra gayret bil-umûm mü'minîn ve mü'minâtın saâdet-i zâtiyyeleri muktezıyâtındandır. İ'lâ-yı şân-ı İslâm için kanlarını îsâra âmâde bulunan ve bin türlü meşâkk-ı seferiyyeye göğüs geren sevgili askerimizin ancak farîza-i cihâdı îfâda acz tareyânı havfıyla ba'dehû kazâ etmek şartıyla alenî olmayarak iftâr eylemeleri câiz olduğuna nazaran ahâlînin farîza-i savmı edâda kat'iyyen kusûr etmemeleri lâzımdır. Tasvîr-i ulviyyetine imkân olmayan salâtın vakt ü zamanıyla edâsındaki vücûb-ı kat'î ise derkârdır. Mekârim-i ahlâkı tetmîm için ba's buyurulan Fahr-i Kâinât aleyhi ekmelü't-tahiyyât Efendimiz hazretlerinin ümmet-i pâkizesi her yerde ve her zamanda mahâsin-i ahlâkın enmûzeci olmak gerektir. Zühd ü salâh İslâmiyet'in lâzim-i gayr-i mufârıkıdır. Nisvân-ı İslâm iffet ü ismetin zî-hayât timsâlidir. Tesettürdeki hikmet ve kıymet pek bâlâ-terîndir. Muhadderât-ı İslâmiyye bu hikmet-i ulviyyenin îcâbâtına riâyette zerre kadar kusûr etmemelidir. İstikbâl-i memleketin mehd-i hayâtı onların dest-i fazîletine mevdû'dur. Milletlerin şevket ve azametlerini te'mîn husûsunda hissiyât-ı dîniyye ve fazâil-i ahlâkıyyenin te'sîri pek mühimdir. Dînimizin ulviyeti, milletimizin necâbeti sermedî saâdetlerimizdir. Şeâir-i dîniyyemize tamâmıyla riâyet ve fazâil-i milliyyemizi hakkıyla ibrâza gayret ma'nen ve maddeten teâlî ve terakkīmizin en metîn esâslarıdır. Her zaman evâmir-i ilâhiyyeye mutâvaat ve nevâhî-i Samedâniyyeden mücânebet eylemeleri muktezî bulunan mü'minîn ve mü'minâtın Ramazân-ı mağfiret-nişânda savm u salât gibi ferâiz-i mübecceleyi hüsn-i edâya son derece ihtimâm ile va'd-i celîl-i Samedânîye ihrâz-ı liyâkat ve milletimizin mevki'-i bülend-i ahlâkīsini herkes nazarında isbâta bezl-i makderet eylemeleri Şerîat-i Garrâ-yı İslâmiyye nâmına tasviye olunur.

Kâğıt tedârik edilememesinden dolayı bir müddetten beri intişârı teahhur eden *Sebîlürreşâd*, kāriîn-i kirâmın tevâlî edecek himmetleriyle, inşâallâh ba'demâ muntazaman neşr olunacaktır.

Necm-i İstikbâl Matbaası Eşref Edib

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur.
Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (80), altı aylığı (45) kuruşdur.

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde Dâire-i Mahsûsa

İhtârât
Abone bedeli peşindir.

Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.

Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması lazımdır.

Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması ricâ olunur.

Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

27 Temmuz 1916 | 26 Ramazan 1334 | Perşembe | 14 Temmuz 1332 | Cild: 14 - Aded: 355

TEFSÎR-İ *KUR'ÂN-I KERÎM*

MUKADDİME

*KUR'ÂN-I KERÎM'*DEN GARAZ-I FITRÎ

Kur'ân, râhib ve piskoposların nef' u zarar husûsunda, Cenâb-ı Hakk'ın izin ve irâdesi olmadıkça, hiçbir şeye muktedir olamayan birer beşer olduklarını; hâifînin melâz ü melce'i, imdâd ve mağfiret taleb edenlerin murâcaatgâhı ise münhasıran Zât-ı Hakk olduğunu beyân ederek onların din nâmına ihdâs ettikleri ebâtîli pâ-mâl ettiği gibi; bunların telkînât ve tesvîlâtına inkıyâd edenlerin de taklîd mertebesinde donup kalmak, atalarından mevrûs i'tikādāt-ı sehîfeye saplanmak yüzünden giriftâr olacakları avâkıb-ı elîmeyi müessir ve hâil bir lisân ile anlatıyor; hakīkate müteallik işittikleri bir sözün meâl ve hakīkatini fehm ü idrâk için i'mâl-i fikirden, onu ihâta eder âyât-ı meşhûdeye lihâza-i dikkatlerini atf etmekten dâimâ muhteriz bulunarak *Tevrât* ve *İncîl*'in serâir ve hakāyıkını anlayıp öğrenmek için ahbârın efkâr ve mütâlaâtına hasr-ı nazar etmek mesleğinin çirkinliğini îzâh ediyor.

Evet, *Kur'ân*-ı Hakîm bize milel-i hırıstiyâniyyenin hakāyık-ı ma'neviyyeye karşı ne dereceye kadar bir vaz'-ı câmid almakta olduklarını isbât edecek ne kadar delâil serd ediyor, hristiyanların gunûde-i sükûn u atâlet olan akl ü reviyetlerini uyandırarak şevk u neşâta getirmek için ne kadar bağırıp çağırıyor; fikir ve nazarlarına mîrâs-ı âbâ vü ecdâd olan şeylerin hudûdunu tecâvüz ettirmemek, *Kur'ân* daha doğru yollar göstermiş olsa da babalarının eğri büğrü izlerini ta'kîbe kendilerini mecbûr görmek rezîlesini irtikâb etmiş olmakla ta'yîb ediyor.

(اَلَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ اَحْسَنَهُ اُولٰئِكَ الَّذِينَ هَدٰيهُمُ اللّٰهُ وَاُولٰئِكَ هُمْ اُولُوا الْاَلْبَابِ)[1] nazm-ı kerîmi erbâb-ı ukūlden olan ehl-i hidâyetin evsâf u mâhiyeti hakkında sana bir fikir verebilir.

Acaba (اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِه اُولٰئِكَ يُؤْمِنُونَ)[2] âyetinin nüzûlünden sonra kütüb-i ilâhiyyeyi anlamak husûsunda rüesâ-yı edyânın söyledikleri sözlerle takyīd-i fikr ü nazar ederek o nokta üzerinde tevakkuf etmenin cevâzına kāil olabilmek için bir mecâl ve imkân kalmış mıdır? Hayır; şu âyet, âyât-ı ilâhiyyeye hakkıyla îmân edenler kütüb-i ilâhiyyeyi yoluyla tilâvet edip ahkâmını tedebbür ve maânîsini fehm ü idrâk ettikten sonra o âyâtın ihtivâ ettiği evâmire imtisâl ve menâhîden ictinâb etmek sûretiyle hikmet-i irşâdından bi-hakkın müstefîd olanlar olduğunu gösteriyor.

Kezâlik (لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ اَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ اٰذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا اُولٰئِكَ كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ اُولٰئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ)[3], (وَكَاَيِّنْ مِنْ اٰيَةٍ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ)[4] âyetleri de basarları sahâyif-i vücûdun hâvî olduğu hakāyıkı mülâhaza ve tedkīk ile iştigāl hâssasından âtıl, basîretleri kitâb-ı kâinâtın tazammun ettiği âyât-ı bâliğayı teemmül ve tedebbür husûsunda dûçâr-ı amâ olan kimselerin ta'nîf ve muâhazelerini ihtivâ etmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm bu bâbda Resûl aleyhi's-selâmı en güzel bir nümûne, en belîğ bir misâl telakkī etmek zarûretini bize anlatmaktadır: Eğer İslâm'da, papaların nüfûz ve kudretlerine istinâden İngiltere Kralı Yedinci Henry ile Almanya İmparatoru Dördüncü Henry'i cennetten mahrûm ettikleri rûhânî riyâsetlere benzer bir şey olsaydı bu rütbe ve imtiyâza efrâd-ı ümmetten daha ziyâde Resûllâh'ın lâyık ve müstahık olması tabîî idi. Fakat heyhât,

[1] Zümer, 39/18.

[2] Bakara, 2/121.

[3] A'râf, 7/179.

[4] Yûsuf, 12/105.

Kur'ân-ı Kerîm [1](فَذَكِّرْ اِنَّمَا اَنْتَ مُذَكِّرٌ لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍ) ve [2](اِنْ عَلَيْكَ اِلَّا الْبَلَاغُ) **[130]** ve [3](اِنَّمَا اَنْتَ نَذِيرٌ) gibi iktidâr-ı mutlakın Cenâb-ı Hakk'a hâs olduğunu, [4]لَا تَجْزِى نَفْسٌ عَنْ) ve [5](لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰى) fehvâları mûcebince kimsenin kimseye îrâs-ı hayr u şerre muktedir olamadığını nâtık olan âyât ile Nebiyy-i Mükerrem'in dünyadaki vazîfesinin hudûdunu ta'yîn ve tahdîd ettikten sonra onda bile böyle hak ve salâhiyet tasavvur etmeye imkân kalmış mıdır?

Mütercimi Mehmed Şevket **Abdülaziz Çâviş**

HADÎS-İ ŞERÎF

يُحِبُّ الله الْعَامِلَ إِذَا عَمِلَ أَنْ يُحْسِنَ[6]

Tercümesi:

Cenâb-ı Hakk o âmili (işleyeni) sever ki işlediklerini hep güzel yapar; öyle baştan savma yapmaz.

Bu hadîs-i şerîfi İmâm Taberânî, Küleyb bin Şihâb'dan nakl u tahrîc etmiştir.

* * *

Cenâb-ı Peygamber'in (sav) bin üç yüz küsûr sene evvel ümmetine teblîğ buyurduğu bu mübârek hadîs-i şerîf hükmüne bütün müslümanlarca riâyet edilmiş olsaydı acaba biz, şimdiki tevakkuf hâline gelir miydik? Bizi bütün terakkıyâttan mahrûm eden başlıca sebeb: Vazîfe ve mesleğimizin îcâbâtını takdîr ve ona göre ibrâz-ı mesâî etmememizdir. Hangi meslek ve san'atte olursak olalım bizde cârî olan kāide:

– "Adam sen de, bu, böyle de olur!" sözüdür. Halbuki kıyâmet işte bu sözden kopar.

Peygamberimiz'in (sav) bu mübârek hadîsini bütün işler ve vazîfeler hakkında tatbîk edebiliriz. Meselâ: Cenâb-ı Hakk'a bir ibâdet mi yapıyorsun? Bunu hakkıyla yap, baştan savma yapma!

Elinde bir san'atin mi var? Buna hakkıyla sâhib ol, hîle ve tembellik karıştırma, san'atini ileriye götür!..

Me'mûr musun? Vazîfeni bi-hakkın îfâ et, hukūk-ı ibâdı tanı, mesâlih-i ümmeti sakın sürüncemede bırakma!..

Rençber misin? Zirâatin bütün iyi usûllerini kabûl et ve işini ilerletmeye, toprağın bereketini çoğaltmaya, ambarlarını doldurmaya bak!..

Tâcir misin? Ticâretini câhilâne ve muhtekirâne usûllerle tedvîr ve halkı açlığa, sefâlete mahkûm etme; nâmûskârâne bir kazanç ile icrâ-yı ticâret ve ilm-i iktisâdın kabûl ettiği dâirede ibrâz-ı gayret et!..

Hülâsa: Hangi işte bulunuyorsan onun îcâbâtını iyi anla, işini hakkınca gör, baştan savma yapma!..

* * *

Bizde pek fenâ bir illettir ki: Her şeyi gördüğümüz gibi yaparız; ıslâh ve teceddüd cihetine gitmeyiz. Acaba isti'dâdımız mı buna mâni'dir? Hâşâ!

Bizdeki kudret-i isti'dâd her milletten daha ziyâde ve zengindir… Yalnız yaptığımız işlerde kafamızı değil –körü körüne– ellerimizi, kollarımızı kullanmaya alışmışız. Bu mühlik hastalığın tedâvîsini bulmak için de hiç düşündüğümüz yoktur. İyi ve kötü yaptığımız bir işten ufak bir ekmek parası çıksın, bu, kâfî ve vâfîdir. Halbuki zaman ve Şerîat böyle istemez; her ne vazîfede bulunuyorsak bunun güzel ve hakkıyla yapılmasını emreder.

Cenâb-ı Hakk *Kur'ân-ı Kerîm*i'nde "emânetin ehline tevdî'" olunması lüzûmunu teblîğ buyuruyor. Niçin? Çünkü: İşler ve vazîfeler ehline tevdî' olunmazsa beşeriyetin aradığı saâdet husûle gelmez.

* * *

Vazîfesini iyi yapan, âsâr-ı san'atini güzellik içinde meydana getiren kimseler her yerde, her asırda, her millette sevilir. Hele bu meziyete sâhib ferdlerden teşekkül eden bir millet ne kadar mes'ûd ve müterakkīdir.

İyi yapmak: Bir hâssadır, ki onu bilhâssa âilelerimiz içinde ve mekteblerimizde evlâdlarımıza iktisâb ettirmek için fevkalâde çalışmalıyız. Bu meleke çocukluktan kazanılırsa milletimizin âtîsi elbette açık ve feyizli olur.

Hep görüyoruz ki: İyi bir kaleme, güzel bir yazıya mâlik ve iyi bir hitâbete muktedir olan adamlar ve sonra iyi bir san'ata sâhib bulunanlar; hayâtlarını dâimâ mes'ûdâne geçirirler. Onlar servet ve saâdete, hürmet ve iltifâta cidden mazhardırlar.

Fakat bu iyilikten ve güzellikten mahrûm ve; "Adam sen de, bu böyle de olur!" zihniyetine mahkûm olanlar dâimâ sefîl ve perîşân bir hayât içinde bulunurlar. İslâmiyet'in şiddetle reddettiği bu zihniyet ümmet-i İslâmiyyeyi müdhiş bir perîşânlığa doğru sürükledi ve sürüklüyor.

Mevcûd bütün dükkânlarımıza, mağazalarımıza ve bütün âsâr-ı san'atimize dikkatle göz gezdirdiğinizde, görürsünüz, ki: O müessesât ve âsârda müdhiş bir lâ-kaydî ve mezellet-i rûhî vardır. Eşyânın konuluşu, müessesenin şekil ve hey'eti, yapılan işlerin biçimi, sâhib-i müessesenin aldığı vaz'-ı **[131]** bâridâne…. O kadar fenâdır, ki bedâyi'i, mahâsin-i ahlâkı, intizâm ve ciddiyeti seven herkes onlardan nefret eder.

Müslümanlar! Milletimizin yüzünün gülmesi ve saâdete ulaşması her sâhib-i san'at ve mesleğin o san'at ve meslekteki vazîfeleri hakkıyla ve kemâl-i ciddiyyet ve

---

1 Gâşiye, 88/21-22.
2 Şûrâ, 42/48.
3 Metinde (لا تجرى) yerine (لاتغنى) yazılmıştır, Hûd, 11/12.
4 Bakara, 2/48.
5 En'âm, 6/164.
6 Suyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr,* 13997.

istikāmetle îfâ etmelerine bağlıdır. Böyle olmadıkça biz terakkīden, terakkī bizden pek, pek çok uzaktır. Şu hâlde gözümüzü açalım ve ona göre çalışalım.

Karesi: **H. Basri**

TUNUS VE CEZÂİR İSTİKLÂLİ

– 2 –

Tunus ve Cezâir Hıttası:

Bu iklîm şimâlen ve şarkan Bahr-ı Sefîd ile, garben Marakeş, cenûben Sahrâ-yı Kebîr ve Trablusgarb arâzîsi ile mahdûd olup mesâha-i sathıyyesi 790.000 kilometre murabba'ından, nüfûsu ise 7.000.000 yerli ahâlî ile yarım milyon Fransız ve sâir ecnebîlerden ibârettir. Arablar bu memleketleri Üçüncü Halîfe Hazret-i Osman radıyallâhu anhın zamanında, 29 sene-i hicriyyesinde feth ettiler, ki ondan sonra gelen asırlarda da hilâfete olan merbûtıyetlerini tamâmıyla muhâfaza etmek şartıyla idâresi sâiblerinin elinde idi. Hattâ bir aralık Hicâz'ı, Endülüs'ü ve bu iki kıt'a arasındaki bilâdı hâkimiyetleri altına almışlardı.

Benî-Hafs hükûmeti Cezâiri himâyeden izhâr-ı acz edince 916 sene-i hicriyyesinde İspanyollar müstevlî oldular, ki Barbaros Hayreddîn'in kardeşi Oruç Gāzî kıt'ayı İspanyollardan istirdâd ederek pâdişâh-ı Âl-i Osman'a bey'at etti. Sonra Barbaros Hayreddîn Bizert'i istirdâd ederek halîfe-i Osmânî nâmına hutbe okuttu. Bu haber Hasan-ı Hafsî'ye vâsıl olunca kaçtı. Barbaros Hayreddîn 935'de Tunus'a girdi. Lâkin Hasan-ı Hafsî İspanyolların muzâheretiyle Hayreddîn'e karşı hareket edince Hayreddîn Cezâir'e geçti. 981 senesinde Sultan Selîm-i Sânî Sinân Paşa'yı göndererek ahâlînin muâvenetiyle Tunus'u feth etti. Bu târîhdan i'tibâren, istiklâl-i idâresini muhâfaza etmek şartıyla, Cezâir'le birlikte Devlet-i Aliyye'nin eyâleti oldu.

1226 senesinde Fransızlar Cezâir'e girdiler. İstîlâlarına vesîle olmak üzere de şunu buldular: Fransa yirmi sene kadar nezdinde alıkoymakta olduğu erzak parasından dolayı Cezâir'e yedi milyon frank borçlu idi. Bu paranın iki buçuk milyonunu vermek istemedi. Sebeb olarak da Marsilya'daki Fransız tâcirlerin Cezâirli tâcirlerden bu mikdârda alacakları bulunduğunu dermiyân etti ve mes'elenin Paris Ticâret Odası'nca hallini istedi. Hüseyin Paşa buna râzî olmadı. Mahkûmun-bih olan paranın te'diyesini taleb ettikten başka Cezâir hükûmetiyle diğer devletler arasındaki muâhedât-ı ticâriyyeye istinâden tâcirlerin muhâkemelerine Cezâir'de bakılması için ısrâr etti. Bunun netîcesi olarak Fransa Cezâir'e hücûm ve istîlâ etti. Cezâir'i bu sûretle esâreti altına aldıktan sonra gözünü Tunus'a dikti. Ve kendisinin Devlet-i Osmâniyye'den gördüğüne târîhin şehâdet ettiği lütufları aslâ kāle almayarak yavaş yavaş Tunus ümerâsına sokulup onları hilâfetten uzaklaştırmaya başladı. Onlarla gizli bir takım muâhedeler akd etti. Hüseyin Bey'i hafiyyen tehdîd etti. O da Devlet-i Osmâniyye'nin Cezâir'i tahlîs için göndermiş olduğu Tâhir Paşa'nın Tunus toprağından geçmesine mâni' oldu ve makām-ı ma'zerette Fransa'nın sevk-i infiâl ile Tunus'a da hücûm edeceğinden korktuğunu serd eyledi.

1846 sene-i mîlâdîsinde Ahmed Paşa Paris'i görmeye gitti. Kendisinin bu seyâhati metbûundan müsâade istihsâl etmeksizin vukūa gelmiş ve ahâlînin son derecede infiâlini celb eylemişti. Hattâ en büyük müftü Şeyh İbrâhîm Riyâhî, paşaya şöyle demişti:

–Bu bir seyâhat ki zamanı da, semti de muvâfık değil!

Fransızlar Ahmed Paşa'ya, Devlet-i Osmâniyye sefîri hâzır bulunmaksızın Louis-Philippe'le mülâkāt hâzırladılar. Bu sûretle devâm ederek Tunus'un hukūkunu, Devlet-i Osmâniyye'nin hukūkunu çiğnemeye ve maksadlarına vusûl için hâinlerden istiâne etmeye başladılar. Fransızların bu hareketlerinden zavallı ahâlînin yüreği yanıyordu. Nihâyet Fransızlar Devlet-i Aliyye'nin Rusya Muhârebesi'nden yorgun bir hâlde çıkarak ıslâhât ile meşgūl olmasını fırsat ittihâz ettiler. Tunus'la Cezâir arasında kâin Cebel-i Hamîr'de sâkin bulunan ahâlînin kendi tebeasına karşı tecâvüzâtta bulunduklarını ileri sürerek bu mütecâvizleri te'dîb etmek dâiyesiyle 1298 senesinde harekete başladılar. Bu iddiâ ise tamâmıyla bâtıl idi. Zîrâ Cebel-i Hamîr ahâlîsi tarafından tecâvüze ma'rûz kaldıkları bildirilen ve Tunus hudûduna yakın bir yerde ikāmet etmekte olan Cezâirliler Tunus hükûmetine murâcaat ederek Fransızların iddiâ ettikleri vak'anın kat'iyyen aslı olmadığını bildirdiler ve Cebel-i Hamîr ahâlîsini bu töhmetten tebrie ettiler.

Fransızlar Tunus beyi ile gizlice ittifâk ederek Tunusluları aldattılar: Zâhiren sırf Cebel-i Hamîr ahâlîsini te'dîb için harekât-ı askeriyyeye başladılar. Bu hîleye mürâcaattan maksadları da Tunusluların müdâfaaya kıyâm etmeleri ihtimâlini men' eylemek idi. El-hâsıl ordularıyla Tunus'a girerek Kasr-ı Saîd'e kadar geldiler ve o zaman tertîb etmiş oldukları muâhedeyi Sâdık Bey'in eline vererek imzâ etmesini teklîf eylediler. **[132]** Her ne kadar Sâdık Bey'in etrafında bulunanlar kendisine birçok nasîhatler etmiş; Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin evâmirine sarılarak bu muâhedeyi kabûl etmemesi için ısrârda bulunmuş idiyseler de Fransızların tehdîdâtına dayanamayarak muâhedeyi milletin ne haberi, ne rızâsı olmaksızın mühürledi.

Muâhedenin Hülâsası – Fransa kuvve-i askeriyyesi Tunus ve Fransız kuvâ-yı askeriyyesi arasında ittifâk hâsıl oluncaya kadar te'mîn-i nizâm ve âsâyiş için iktizâ eden merkezlerde ikāmet edecek. (Halbuki idâre-i mahalliyye

âsâyiş-i umûmiyyeyi te'mîne muktedir idi.) Fransa hükûmeti Tunus beyini zuhûr edecek, yahud memleketin râhatını kaçıracak her türlü tehlikeye karşı himâye edecek. Tunus hükûmetiyle Avrupa hükûmetleri arasında mün'akid bil-cümle muâhedâtın tenfîz-i ahkâmına doğrudan doğruya Fransa hükûmeti bakacak. Memâlik-i ecnebiyyedeki Fransa sefîrleri oralardaki Tunusluların mesâlih ve menâfiini himâye edecek. Hudûdda ve sevâhilde isyân eden kabâil tazmînât-ı harbiyye i'tâsıyla mükellef tutulacak. Tunus beyi Tunus'a esliha ve mühimmât-ı harbiyye idhâlinin men'ini te'mîn edecek. Memleketin düyûn-ı umûmiyyesini te'diye için bir tertîb-i mâlî esâsını vaz' etmeye Fransa hükûmetinin hakkı olacak.

Muâhedenin İç yüzü – Ne kadar sathî bir nazarla bakılırsa bakılsın, bu muâhedenin serâpâ mekr ü hud'adan ibâret olduğu göze çarpar. Fransızlar memleketteki kuvve-i müsellahayı doğrudan doğruya kendi eline almak; hâriciyesini, mâliyesini dest-i tahakkümüne geçirmek; Tunus beyini de bu kıt'a üzerindeki hukûku müsellem olan Devlet-i Osmâniyye'nin taleb-i hak ile kıyâmı hâlinde himâyeye kalkışmak istiyor. En garîbi vatanını müdâfaa için kalkan ve beyleri tarafından iğfâl olunup ansızın Fransız askerinin hücûmuna ma'rûz kalan yerli ahâlîyi tazmînât-ı harbiyyeye mahkûm etmesi; bir de idâre-i mahalliyyenin âsâyiş-i umûmîyi te'mîn edebilecek hâle geldiği Fransa hükûmetince tasdîk olununcaya değin kuvve-i askeriyyenin temdîd-i ikâmeti mes'elesidir. Halbuki idâre-i mahalliyye âsâyiş-i umûmîyi te'mîne muktedir olduğu gibi bunu bin üç yüz seneden beri de bil-fi'il göstermişti. Fransızların memlekete hücûmlarıyla ihdâs ettikleri münâsebetsiz hâlât istisnâ edildiği takdîrde âsâyiş-i memlekete hiçbir halel târî olmamıştı. Lâkin insâfdan, hayâdan ârî olan bir kuvvet bundan daha ziyâde yapmaktan çekinmez.

Devlet-i Osmâniyye'nin Protestosu – Fransızların Tunus'u işgāl eyledikleri haberini alır almaz, Devlet-i Osmâniyye Avrupa devletleri nezdinde protestoda bulundu. Tunus'un Saltanat-ı Osmâniyye'nin eczâ-yı mütemmimesinden bir cüz' olduğunu delâil-i kat'iyye ile isbât etti. Nitekim ümerânın sultan tarafından ta'yîn olunması, arada teâtî olunan elkāb ve muhâberât-ı resmiyye, nâm-ı pâdişâhînin hutbelerde zikr olunması ve evrâk-ı resmiyyede tuğrâ-yı hümâyûnun bulunması, el-hâsıl Paris'de akd olunan Tunus istikrâzı mes'elesinde Üçüncü Napolyon'un hâriciye nâzırı tarafından; "Bu istikrâzın akdi sahîh olabilmek için Bâb-ı Âlî'nin rızâsı taleb edilmek lâzımdır." denilmesi o delâil cümlesinden idi.

Fransızların Bu Muâhede İle de İktifâ Etmemeleri – Tunus'un hukūkunu baştan aşağı ibtâl eden bu muâhede Fransızlara kâfî gelmez oldu. Büsbütün hâricine çıktılar. Ricâl-i memlekete o muâhedenin mevâddını kāle almayı, yahud mündericâtı mûcebince amel olunmasını taleb etmeyi sûret-i kat'iyyede men' ettiler. Evvelâ muâhedenin metnine, sonra Fransızların –aşağıda bir nebze bahs edeceğimiz– harekâtına bakanlar görürler ki bu muâhedeyi tamâmıyla değiştirmişler ve bir takım zevâid ilâve etmişlerdir, ki bu husûsda emîr lâkabıyla aldatmış oldukları bazı kimselerin de muâveneti sebk etmiştir. Zâten karşısında kolunu tutabilecek kimse görmeyen her zâlim bu sûretle hareket eder.

Fransızların Tunus'a Sâhib-i Mutlak Kesilmeleri – Tunus ve Cezâir Kıt'ası'nın en küçüğünden en büyüğüne varıncaya kadar bütün şuûnunu bunlar idâre etmeye başladılar. Ahâlînin elinde hiçbir iş kalmadı. Askerlik, umûr-ı mâliyye, umûr-ı idâriyye, siyâsiyye, adliyye tamâmıyla bunların eline geçti. Eğer Tunus'da müslüman bir emîr, yahud vezîr olduğunu işitirseniz bilmelisiniz ki bu emîr, yahud vezîr evrâk üzerinde mühürleriyle, imzâlarıyla halkın sâde-dil kısmını aldatmak için ikāme edilmiş birer heykelden başka bir şey değildir.

İstibdâdları ve Sû'-i İdâreleri – Cezâir'de Fransızlar hakkında cârî olan kānûn Fransa kānûnudur. Lâkin müslümanlar hakkında muayyen bir kānûn olmayıp emelleri ve garazları vechile hükmederler. Tunus vezârâtının kısm-ı evveli, ki kâtib-i umûmînin elindedir, bu da bir kānûna istinâd etmeksizin icrâ-yı hükm eder. Ekser-i vekāyi'de istintâka bile lüzûm görmez.

Adliyenin kānûnu varsa da tatbîkinde kānûnsuzluklar hükm eder ve müslümanlara gelince bu kānûnlar icrâ edilmez. Binâenaleyh adliye dâiresi ahkâmında müstebid olan diğer devâir menzilesindedir.

Fransızlar terbiye-i sahîhaya mâlik olmayan, yahud fıtratı istibdad ile meftûr olan me'mûrlarını memlekete musallat edip tebeayı bîzâr ederler ve Fransız murâkabe me'mûrlarının iştirâkiyle ahâlîye olmadık mezâlimde bulunurlar.

Vergi Tarhındaki Zulümleri – Eşhâsa, tarlalara, mebânîye, hayvânâta, arabalara, eşyâya, evrâka vaz' ettikleri ağır ağır **[133]** vergilerle ahâlîyi son derecede zarûrete düşürdüler. Bu vergilerin kâffesi yerlilerin üzerine yüklenmiştir. Fransızlar hiçbir şey vermezler. Hattâ 1908 sene-i mîlâdîsindeki istatistikten anlaşıldığına nazaran yerli ahâlînin yedinde bulunan 2.519.785 hektar arâzîden hükûmet 17.000.000 frank almışken Fransızların ektikleri 99.415 hektar arâzîden bir santim bile almamıştır. Tunus'daki ecnebîler erbâb-ı sanâyi' üzerine tarh olunan vergilerden hiç birini vermezler. Ancak kendilerinden bazı mezrûât için öşrün öşrü alınır.

Menâfiin Fransızlara İnhisârı – Fransızlar Tunusluların muvazzaf oldukları tekâlîfden hiç birini edâ etmedikten başka bütün mesâlihde yalnız bunların menfaati gözetilerek yerliler hâtıra bile getirilmez. Meselâ şimen-

düferler, şoseler te'sîs ve inşâsı gibi teşebbüsâtı nazar-ı dikkate alırsak görürüz ki bir demiryolu şu'besi temdîd edilmek, yahud bir şose açılmak için nâ-mütenâhî para sarf olunur. Maksad ise, birkaç Fransızın menfaat-i husûsiyyesine hizmetten ibârettir. İsterse bu teşebbüs bütün Tunusluların zararına olsun.

Meclis-i Şûrâ – 1329 sene-i hicriyyesinde Fransızlar Tunus'da bir meclis-i şûrâ vücûda getirdiler. Bu meclis Fransa nâib-i hükûmetiyle kâmilen Fransız olan devâir nâzırlarından, bir de otuz sekizi Tunus'da mukīm Fransızlardan ve on beşi yerli ahâlîden müntehab a'zâdan mürekkebdir. Bunları doğrudan doğruya hükûmet intihâb eder. Şûrâdan maksad müsta'mereciliğin mütemâdiyen ileri gitmesini te'mîn edecek lâyihaları arz etmekten ibâret olup şuûn ve mesâlih-i memlekete bakmak salâhiyeti dâhilinde değildir. Bu cihet Fransız me'mûrlarının imtiyâzâtındandır. Cezâir'de de buna benzer bir meclis-i şûrâ vardır. Oradaki Fransızlar vekîllerini kendileri intihâb ederler. Lâkin ahâlînin vekîlleri denilen eşhâsa gelince bunlar azlıklarıyla beraber doğrudan doğruya hükûmetçe ta'yîn olunurlar.

Şeyh Salih eş-Şerif

ÂLEM-İ İSLÂM

HASTALIKLARI VE ÇÂRELERİ

Hodgâmlık ve Teâvünü Sevmemek:

Ma'lûmdur ki eski devirlerde beşeriyetin ihtiyâcâtı mahdûd idi; tekâmülüne hizmet edecek sanâyi' husûsundaki metâlibi de o nisbette azdı. Vaktâ ki insanlar buhâr ve elektrik kuvvetlerini kendi hizmetlerinde istihdâma başladılar, artık büyük büyük sermâyelere ihtiyâç hâsıl oldu. Zîrâ ferdî sermâyeler buhârla müteharrik fabrikalar te'sîsine, elektrik cihâzları i'mâline kâfî gelemezdi. Rasad, hey'et, topoğrafya, coğrafya ve sâireye müteallik ilmî âlât ile dokuma, boyama, ekme, biçme gibi işlere muktezî âlât-ı zirâiyye de öyle birer kişinin servetiyle vücûda getirilemezdi.

Avrupalılar bu hakīkati buhâr kuvvetinin keşf olunduğu günden i'tibâren anladılar. Cem'iyetler, teâvün şirketleri, zirâî sendikalar, bank nâmını verdiğimiz mâlî müesseseler meydana getirerek yeryüzündeki hazînelerin anahtarlarını bu sûretle ellerine geçirdiler; arzın diğer kıt'alarındaki servet menba'larına da temellük ettiler ve maddî olan bütün medeniyet-i hâzıranın esâsını, kezâlik milletlerin kuvvet ve istiklâlinin rüknünü teşkîl eden maddeyi kendilerine hasr eylediler.

Şübhe yoktur ki bu cem'iyetler, bu şirketler Avrupalılara şimendüferler temdîd etmek, elektrik, buhâr âletleri i'mâl etmek kudretini vermiş; sonra ulûm ve maârifin neşr ü ta'mîmine, kimya ve hikmet mebâhisinin alabildiğine ta'mîkına yol açmıştır; ki bugünkü dünyânın rûhu, hayrının, şerrinin, saâdetinin, nekbetinin menbaı budur. Nitekim celâlinin, cemâlinin menbaı da budur.

Artık hikmet-i tabîiyye, kimya mesâilini taharrî ve tedkīkde bu kadar ileri gitmeden hâsıl olan netâyici serd etmeye hâcet göremiyorum. Zîrâ beşeriyeti ezip bitiren muhârebe-i hâzıra bize onu en belîğ bir lisân ile teblîğ edip duruyor.

Avrupalılar kendilerine tecellî eden bu sır sâyesindedir ki ilimlerini, san'atlerini, ticâretlerini taksîm-i a'mâl esâsı üzerine binâ ettiler. İşte tahte'l-bahrlerden tayyârelere, karada uçan gûn-â-gûn vâsıtalardan denizleri yaran gemilere, cehennemler kusan efvâh-ı nâriyyeden hayâtlar kurtaran vesâit-i tıbbiyyeye varıncaya kadar tezgâhların vücûda getirdiği bütün meâsir hep bu esâsın mahsûlüdür.

Avrupalılar kendilerine tecellî eden bu sır sâyesindedir ki hayrın, şerrin, saâdetin, sefâletin anahtarlarını ellerine geçirerek envâ'-ı hayr u saâdetten istediklerini kendilerine ayırdılar; gûn-â-gûn şerr u sefâletten, cevr u mezâlimden de istediklerini diğer ümmetler arasındaki gāfillerin başlarına yağdırdılar. Müdhiş yekûnlara bâliğ olan sermâyeleriyle o lehv ü sefâhete dalmış ümmetler üzerine musallat oldular, bidâyette gösterdikleri zâhirî bir takım müsâadât ile kendilerini avlamaya başladılar. Onlar da bu parlak altınlar karşısında sersemleşince ağır ağır şerâit, altından kalkılmaz tekâlîf zencîrleriyle şikârlarını sımsıkı bağladılar. Alacaklarını da ellerindeki mühlik, muhrib vesâit-i kahr u tedmîr ile zıyâ' tehlikesinden himâye ettiler.

[134] Şâyed İ'tilâf hükûmetleri kendilerinden istikrâz talebinde bulunan milletlerin bu parayı memleketlerinin i'mâr ve ıslâhı, esbâb-ı kuvvet ihzârı gibi husûsâta sarf edeceğini bilseydiler hiçbir müstakrıza bir santim bile vermezlerdi. Lâkin bu hükûmetler bilmiş ve dâimâ bilirler ki bu gāfil Şark milletleri, üzerlerindeki ölü toprağını silkip kalkmaktan çok uzaktırlar. Hakīr bir takım lezâiz, behîmî bir yığın ezvâk ile oyalanmaktan nâfi', ulvî makāsıd arkasında yorulmaya vakit bulamazlar. Bunun için Şark ümerâsı, husûsiyle bu ümerânın müsrif ve müslüman olanları arasına bir taraftan simsarlarını, diğer taraftan desîselerini yaydılar. O vâsıta ile bu emîrlerin akıllarını aldılar. Nazarlarını tarîk-ı rüşd ü sedâddan büsbütün çevirdiler. Huzûz-ı hayvâniyyelerinin gayr-i meşrû' yollardan istîfâsını teshîl ettiler. Onlar da bu uğurda memleketlerini de, milletlerini de, istiklâllerini de fedâ ettiler. Acaba diyâr-ı Mısr'ın Hıdîv İsmail Paşa, bilâd-ı Îrân'ın Muhammed Ali Şâh, Marakeş'in de ora-

daki bazı sultanlar tarafından edilen istikrâzlar sebebiyle ne elîm nekbetlere uğradığını kāriîn-i kirâm bilmezler mi? İ'tilâf hükûmetleri o zengin memleketleri avlamak, o zengin memleketlerde yaşayan gāfil, sefîh milletlerin istiklâlini bitirmek için bu verdiği borçları bir tuzak ittihâz etmediler mi?

Evet, Mısır İsmail'in sefâheti ile gitti. Mağrib-i Aksâ hükûmetinin burcları da Sultan Muhammed'in borçları yüzünden yıkıldı. Sonra İngiliz ve Rus nüfûzu İran memleketlerinde saçmış oldukları paraların arkasından yürümeye başladı. Eğer Cenâb-ı Hakk'ın Devlet-i Aliyye'ye inâyeti yetişerek Hilâfet-i Uzmâ'nın bu son melceini İ'tilâf Hükûmetleri'nin mekrinden tahlîs için muhârebe-i hâzırayı ta'cîl etmiş olmasaydı, elinde sûrî bir istiklâlin tezâhürâtından başka bir şey kalmazdı. Lâkin Allah'ın İslâm'a ve müslümanlara olan merhameti Devlet-i Aliyye'yi düşmanların düşündükleri, kurdukları vartadan sıyânet etti.

Bu teâvün şirketleriyle iktisâdî sendikaların vücûdundan husûle gelen netâyici tafsîle hâcet göremiyorum. Zîrâ diğer milletler bunların menâfiini re'ye'l-ayn gördükleri gibi İngiliz parasının o kadar kuvvet ve satvet sâhibi bulunan hasımlarına karşı muhârebe-i hâzırada neler çevirdiğini bizler de gördük. Evet, İngilizler geçen sene Romanya'daki buğdayla onun kısm-ı a'zamını satın aldığı gibi; bugün de, Almanları açlıktan öldürmek maksadıyla, memleketlerinde yiyeceğe, içeceğe mütealllik ne varsa hepsini satın almak için bî-taraf hükûmetlerle müzâkereye kalkışıyor.

Vâkıâ İngilizlerin bu iktisâdî silâhı hasımlarının can alacak yerine tevcîh edebilip edemeyecekleri şâyân-ı nazardır. Zîrâ iktisâdî Almanya ilmî ve askerî tefevvukıyla dünyayı hayretlerde bıraktığı gibi kudret ve intizâm-ı millîsiyle de kâinâta dehşet verdi. Görmüyor musunuz: Alman istikrâzât-ı dâhiliyyesi oradaki servetin tahmînlerin büsbütün fevkinde olduğunu gösterdi. Acaba beş yüz milyon liraya bâliğ olan son istikrâz-ı dâhilînin memleketteki şirketler tarafından birkaç gün zarfında hükûmete takdîm olunduğunu görmek hangi nazarı dehşet içinde bırakmaz? Binâenaleyh şirketlerinin, mâlî müesseselerinin serveti, silâh-ı iktisâdîlerinin kudreti bu derecelere varan bir milleti kahr etmek; esliha-i nâriyye ile olmayıp da esliha-i iktisâdiyye ile sulha mecbûr eylemek İngilizler için kolay bir iş değildir.

Silâh-ı iktisâdî muhârebelerde neler yapabildiğini ve bu kuvvetin kıymetini bilemeyen, künhünü idrâk edemeyen milletleri kahr ederek memleketlerini ellerinden almak husûsunda ne hârikalar gösterdiğini anlatmak için bu misâli îrâd ettik.

Bununla beraber dâhilî ve hâricî siyâsetlerinde de aynı mesleğe sâlik olduklarını görüyoruz. Evet, siyâsette de taksîm-i a'mâl kāidesini esâs ittihâz ediyorlar. Vezâifi nefislerine hasr etmiyorlar. Ne rüesâ, ne maiyettekiler ellerindekini milletin diğer efrâdına vermemek hissini beslemiyorlar. Bu hâl resmî dâirelerini ziyâret eden, şuabât-ı umûru nazar-ı dikkatten geçirenler için bâriz bir sûrette tecellî eder. İngiltere bu husûsda pek büyük bir ibrettir. Zîrâ harb-i hâzırdan anlaşıldığı vechile hükûmet-i merkeziyyesinin yüzlerce milyon insana kuvve-i kāhire ile hükm etmekdeki acz-i hakīkīsi ile berâber görüyoruz ki iklîmlerin a'mâkına dalmış, yüzlerce milyon beşerin zimâm-ı mukadderâtını eline almış, siyâset-i âlemi asırlarca dest-i istibdâdında tutmuş, kendisinden ilmen daha ileride, nüfûzca daha kesîf, kuvvet i'tibârıyla daha yüksek milletler arasında bile sözünü yürütüyor. Maa-hâzâ işte istiğrâb edilecek bir cihet yoktur. Zîrâ İngiltere'nin umûr-ı siyâsiyyeyi tedbîr husûsundaki hâli tıbkı emrâz-ı muhtelifeye karşı bir tabîbin hâli gibidir. Tabîb o illetlerden yalnız biriyle iştigāl edecek olursa tabîîdir ki o hastalığa âid olan ilmi tevessü' eder, usûl-i müdâvâtı da o nisbette tekemmül eder.

Evet, İngiltere bunu hakkıyla idrâk eylemiş, dâhilî, hâricî bütün devâirinde vezâifi erbâbına tevzî' etmiştir. Her dâirenin münkasem olduğu şu'belerin reisleri taharriyât ve tedkīkātta devâm eder dururlar. Himâye ettikleri, yahud işgāl-i askerî altında bulundurdukları toprakları, yahud doğrudan doğruya merkez-i hükûmetlerine mülhak memâliki hiçbir zaman nazar-ı dikkatten dûr tutmazlar. O arâzînin, o arâzîdeki insanların ahlâkına, etvârına, târîhine, elsinesine, ticâretine, sanâyiine, zirâatine, mekâtibine, el-hâsıl her şeyine dâir tedkīkātta bulunarak bir tarafa kayd ederler. O kadar vâsi' olan **[135]** memleketlerini –sırf teshîl-i tedkīk ve tetebbu' maksadıyla– münâsib bir takım aksâma ayırarak her kısım için yalnız o kısımla uğraşacak adamlar tahsîs ederler. Bununla da iktifâ etmezler. Büyük, küçük bütün mekteblerinde hâkimiyetleri altında bulunan milletlerin lisânlarına, ilimlerine dâir ma'lûmât verirler. Bu mekteblerden yetişen İngilizler hâkimiyetleri altındaki akvâm arasında yaşarken onların şuûnuna, ahvâline kat'iyyen bîgâne kalmaz; bütün harekât ve sekenâtındaki makāsıdı idrâk eder. Bunun için İngilizler memleketlerinden birine göndereceklerî hükûmet adamını o memleketin lisânına, şuûnuna lüzûmu derecede vâkıf olanlar arasından intihâb ederler.

İngiltere memâlikindeki devâir-i resmiyye şu zikr ettiğimiz taksîme tâbi'dir. Orada nâzır halli ber-mu'tâd büyük re'ye tevakkuf eden mesâil-i azîme ile uğraşır. Küçük işlerle umûrun evveliyâtı hakkındaki ihzârâta, dekāik-ı teferruâta gelince bunlarla o nâzırın intihâb etmiş olduğu adamlardan başkası iştigāl etmez. Bu müntehab adamlar ise vazîfelerini edâda kusûru, taksîri görülmeyen emîn ve muktedir me'mûrlar arasından alınır.

Vâkıâ bu nizâmlar yalnız İngiltere'ye hâs değildir. Diğer memleketlerde de az çok buna benzeyen usûller

mevcûddur. Yalnız, zaafıyla beraber yüzlerce milyon beşere hükm eden İngiltere mahkûm milletlerin ahlâkını, etvârını, emrâzını tetebbu' için muktezî olan mekr u hîle siyâsetini ta'kîbe muztar bulunduğundan bu husûsda diğer memleketlere tefevvuk etmiştir.

Şimdi bu misâlleri bir tarafa bırakalım da medeniyetlerini, mevcûdiyetlerini teâvün ve taksîm-i a'mâl esâsları üzerine binâ eden şu büyük ümmetlere nisbetle biz maâşir-i müslimînin ne mevki'de bulunduğumuzu tedkîk edelim.

Kāriîn-i kirâmın ma'lûmudur ki ulularımızın, hatîblerimizin son senelerdeki büyük büyük mücâhedâtına rağmen müslümanlardan çoğu bu milletlerin teâvün için vaz' etmiş oldukları usûl ve nizâmâtta onlarla müsâbaka zarûretinde bulunduklarını henüz hissetmemişlerdir. Bu duygusuzluk bir hâlde ki bugün birbirlerini ezip bitirmek için boğuşmakta olan büyük milletlerin satvette, kuvvette bu mertebeye vâsıl olmaları ancak evvelce te'sîs ve tatbîk etmiş oldukları "teâvün" cem'iyetleri sâyesinde olduğunu muhârebe-i hâzıra en belîğ bir lisân ile teblîğ edip durmakta iken içimizden bir cemâatin kalkıp da müessesât-ı mâliyye te'sîsi, mütenevvi' fabrikalar inşâsı husûsunda o milletlerle rekābete giriştiğini görmüyoruz.

Vâkıâ müslümanlar asırlarca ferdî teşebbüslerle yaşadılar. Lâkin kurûn-ı mâziyyede hayât zâten bu tarzda devâm etmekte idi. Halbuki Ondokuzuncu Asır ile onu ta'kîb eden asr-ı hâzırın maîşette zuhûra getirdiği inkılâb karşısında acaba ümmetlerin teşebbüs-i ferdî kāidesiyle yaşayabilmesi kābil midir?

Yukarıda ferdlerin cemâatlerle müsâbakaya kalkışmaları, milletlerin de ferdî tedbîrlerle mevcûdiyet-i siyâsiyyelerini te'mîn etmeleri muhâl olduğunu söylemiştik. Bu hakîkate karşı nasıl i'tirâz edilebilir ki Resûl-i Emîn sallâllâhu aleyhi ve sellem Efendimiz "Allah'ın eli cemâatin üzerinde" olduğunu haber veriyor. *Kur'ân-ı Kerîm* [1](وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوٰى) âyet-i celîlesiyle bizi cem'iyet hâlinde teşebbüslere teşvîk ediyor.

Mısır'da olsun, sâir yerlerde olsun, ne kadar ipek tezgâhcıları gördük ki işlerinde cidden mâhir ve âlem-i san'atta büyük bir mevki' kazanmaya muktedir bulundukları hâlde her birinin san'atine âid bildiği sırrı başkasına bildirmeyip ile'l-ebed saklı tutması yüzünden, ibtidâî ve âdî mensûcâttan başka bir şey husûle getiremeyen mahdûd servetleri ile, ufak tezgâhlarıyla sürüklendiler; daha sonra Avrupalıların rekābeti karşısında ya büsbütün küçülmeye, yahud külliyyen munkarız olmaya mahkûm oldular.

Evet, bu san'atkârların çıkardıkları mensûcât daha metîn, daha dayanıklıdır. Lâkin teşebbüs-i ferdî sebebiyle bit-tabi' fiâtı yüksek olacağından Avrupa'nın cem'iyet hâlindeki teşebbüsleri "teâvün" ile ihrâc ettiği masnûâta rekābet edemiyor. İşte Mısır'da, Tunus'da, Cezâir'de, Hind'de, İran'da, el-hâsıl bütün memâlik-i İslâmiyedeki yerli sanâyiin rûh-ı inkırâzı budur.

Ne olurdu hayât-ı sınâıyyelerinin inkırâz alâmetlerini gözleriyle görmekte olan bu milletler diğerleriyle müsâbakaya kalksalardı da teâvün cem'iyetleri sâyesinde fabrikalar meydana getirerek hayât-ı siyâsiyyelerini de hayât-ı iktisâdiyyelerine peyrev olmak tehlikesinden kurtarsalardı. Lâkin bu zavallılar ne kendileri, ne de milletdaşları hakkında i'timâd beslemiyorlar. Eskiye, göreneğe bağlanıp kalmaya, sâir milletlerle müsâbakadan izhâr-ı acz etmeye râzî oluyorlar.

Biz bu müstevlî âfetin âsârını bütün hayât-ı medeniyyemizde görüyoruz. Eskiden ayrılmak istemeyen, servet-i efrâd ile vücûda getirilemeyecek büyük ticârethâneler açmaktan imtinâ' eden tâcirlerimiz kendi topraklarında, kendi memleketlerinde bulundukları hâlde ecnebî teâvün şirketleri tarafından büyük sermâyelerle meydana getirilen cesîm emtia depolarına karşı rekābetten âciz kaldılar.

Hazîn bir manzara değil midir ki bir müslüman memâlik-i İslâmiyyenin en büyüklerini dolaşsın da yerlilerin elinde depolara, ticârethânelere, mağazalara dâir bir şey görmesin? Ağlanacak bir hâl değil midir ki o müslüman memleketlerinin çoğundaki fabrikalarda müslümanların ne eseri, ne nasîbi bulunmasın?

Bu hodgâmlık, bu ferdîlik rûhu maalesef müslümanlarda alabildiğine yayılmış, bütün kalblere hâkim bulunuyor. Kadından, erkekten öylelerini görüyoruz ki ya şahsî tecrübeleri sâyesinde, yahud eski hâzık tabîblerden an'ane sûretiyle kendilerine kadar gelen sağlam bir rivâyet **[136]** netîcesi olarak bazı muannid hastalıkların ilâcını bilirler; kezâlik aynı tarîk ile bazı nebâtâtın, bazı hayvânâtın hâiz oldukları hâssalardan bir kısmına vâkıf bulunurlar da ebnâ-yı milletinden hiç birini o sırdan haberdâr etmek cihetine aslâ yanaşmazlar. Çok zamanlar ma'lûmâtlarını mezâra götürürler. Eğer bu zavallılarda bir parça akıl olaydı bu husûsda başka milletlerin isrine tebeiyet ederlerdi. Yani o bildikleri ilâcın, yahud hâssasından haberdâr oldukları nebâtın hakîkaten öyle olduğunu sûret-i resmiyyede tecârib ile tahakkuk ettirdikten sonra bir diğerinin iddiâsına mahal kalmamak üzere imtiyâzını alırlardı. Bu sûretle ne insâniyet böyle bir fâideden mahrûm kalır, ne de o sırrın sâhibi elde edeceği maddî istifâdeleri kaçırmış olurdu. Biz bu gibi esrâr sâhibleri arasında öylesini gördük ki bildiğini başkasına söyleyecek olursa o ilâcın, yahud o nebâtın hâssa-i devâiyyesi gider zann-ı bâtılını besliyor; bazan da bu zannı sırf muhâtabları sormasın, istemesin diye ileri sürüyor.

Biz bu musîbetin devâir-i hükûmete varıncaya kadar taammum ettiğini görüyoruz, ki hakîkaten pek acıklı bir hâldir. Evet, öyle kâtibler, öyle idâre reisleri biliyoruz ki

[1] Mâide, 5/2.

muâmelâtı, esrâr-ı kalemiyyeyi başkalarından son derece gizleyerek yalnız kendilerine hasr ediyorlar. Maksadları ise mâ-fevklerine o işi kendilerinden başkasının yapamayacağı fikrini vererek kendilerinden hiçbir zaman istiğnâ edilmemesini te'mîn etmekten ibârettir. Velev ki bu sûret mesâlih-i milletin muattaliyetini, işlerin teşevvüşünü istilzâm etsin.

Bu ahlâktaki kâtiblerin, müdîrlerin, rüesânın muâmelâtını tedkîk edenler bunların milletlerine, hükûmetlerine ne kadar büyük hasâr îkâ' eylediğini bilirler. Bu musîbet-i ahlâkıyyeye mübtelâ olanların gözlerini hırs o derecede kör etmiş ki mesâlih-i âmmenin efrâd ile kāim olmayıp bilakis tamâmıyla müstakil kalması lâzım geleceğinden ve idâre me'mûrlarının şahıslarıyla alâkadâr olmaksızın milletin şerâit-i hayâtiyyesini, esbâb-ı refâhını tezyîd ve te'mîn eylemek îcâb edeceğinden gāfil bulunuyorlar. Gûyâ ki bu gāfiller ebediyyen azl olunmayacaklarına, yahud hastalanmayacaklarına, ölmeyeceklerine dâir Allah ile ahd etmişler!

Bu gaflet âlem-i İslâm'ın başına ne kadar felâketler getirdi. Onu ne kadar fâidelerden mahrûm bıraktı. Zîrâ bu yüzden şuûn-ı siyâsiyye ve idâriyyesi asırlardan beri ferdlere merbût olarak kalmıştır; ferdlerin zaafıyla zaafa düşmüş, kuvvetiyle canlanmış, dirâyetiyle salâh kesb etmiş, cehâletiyle fesâda yüz tutmuş, ölümüyle muattal olmuş, el-hâsıl şahısların haybetiyle hâib kalmış, tevfîk ve saâdetiyle saâdete erişmiştir.

Biri çıkıp sorabilir ki: Muâmelât-ı idâriyye, kalemiyye ve siyâsiyye nasıl olur da cem'iyet ve teâvün kāidesi ile yürütülebilir? Evet, cem'iyet, teâvün kāidesinin hüküm-fermâ olduğu memleketlerde bu muâmelâtın nasıl yürüdüğünü görenler bu suâle derhâl cevap verirler. O memleketlerde hiçbir vazîfe o vazîfeyi îfâ eden me'mûrun çekilmesiyle, yahud ölmesiyle aslâ sekteye uğramaz. Bu kāidenin o memleketlerdeki devâirde teessüsü için başlıca iki şart vardır ki biri a'mâlin taksîmi; diğeri ise ketmine lüzûm olmayan mesâilden son derece mektûm tutulması îcâb eden serâir-i hükûmete kadar her şey'in müdevven bulundurulmasıdır. Hattâ en saklı tutulan esrâr kapalı hazîneler içinde muhâfaza edilmek şartıyla tamâmıyla müdevvendir. İşte bunun içindir ki o memleketlerde bir hükûmet adamının iş başından çekilmesi, yahud halefin selefinin muâmelâtına vâkıf olmaması yüzünden işler pek nâdir sekteye uğrar.

Artık dünyânın her tarafındaki müslümanlar kendilerini istîlâ etmiş olan bu ihtirâs, bu hodgâmlık musîbetinden yakalarını sıyırsınlar da teâvün cem'iyetleriyle yaşayan milletlerin meâsirini vücûda getirmeye çalışsınlar. Zîrâ Allah'ın eli cemâatin üzerindedir. Sürüden ayrılan koyun yırtıcı hayvanların şikârı olur.

Abdülaziz Çâviş

İÇKİ HASTALIĞI

Doktor Mazhar Osman Bey'in bu mevzûa dâir *Tanîn* refîkımızda mühim ve şâyân-ı dikkat bir konferansları derc olunmuştur ki bazı fıkarâtı ber-vech-i âtî aynen nakl olunur:

En mütemeddin memleketlerde saçaklara sarmış bu dâ'ü'l-küûl âfetini söndürmek için ne kadar uğraşıldığı ve ne güçlükle muvaffakıyet hâsıl olduğu göz önüne getirilirse henüz elif-bâyı öğretemediğimiz bu câhil muhîtte küûl teammüm edince bizden sonra gelecek olan sınıf-ı münevver vazîfe-i ictimâiyyesini takdîr ederek men'e uğraşsa da bu hâlin önüne nasıl geçeceği şâyân-ı teemmüldür. Bu memleketi seven bir kaza kāimmakāmı veya nâhiye müdîri âlimâne nasîhatleri ile bugün hattâ cebr ü istibdâdıyla içkiyi mıntıkasından kaldırmalıdır.

… Görülüyor ki biz emrâz-ı asabiyye hekimleri içki husûsunda katresinin harâm olduğunu bildiren bir vâizden daha fazla telâş ediyoruz. Hürriyet-i beşeriyyeye nâ-mütenâhî hürmetimizi ve beşeriyetin fikrini yükselterek âlâm-ı beşeriyyenin çâresini bulmak prensibimize karşı gelerek bir taraftan içkinin seyyiâtını herkese öğretmekle beraber diğer taraftan revâcını tahdîd için, kānûnun bütün istibdâdını hoş görüyor ve alkışlıyoruz.

… Avrupa'da küûlün men'i için bir çok çârelere tevessül edilmiştir.

… Avrupa'da bu nevi' mümsikler pek müfrittir. A'zâsı meyânında küûllü bir salçayı bile yemeğine koydurmayan, etibbâsı miyânında ilâç için olsun hastasına, evlâdına bir fincan şarâb vermeyen pek çok görülür. Bizim pek çok gençlerimiz ise içkiyi bir lâzime-i medeniyyet ve ikrâm edilen bir kadehin reddini bir cürm-i ictimâî sayıyorlar. Ne kadar bâtıl bir fikir… Bir müslüman evlâdı kendi toprağında da, ecnebî memleketinde de küûle karşı mümsikim demekle utanmamalı. İftihâr etmelidir.

Bir de iki kadeh içki içmek medeniyeti taklîd sayılır. Halbuki medeniyette pîşvâ olanlar hayâtta hiç alkol kullanmadıklarını iddiâyı en büyük bir meziyet-i ictimâiyye addediyorlar. Bunun için gençlerimizi küûle karşı bütün ma'nâsıyla perhizkâr görmek isteriz.

Müslüman çocuğunda bu fazîlet-i tıbbiyye salb ü metîn bir terbiye-i ictimâiyyeye delâlet eder. Bu husûsda taassub sebeb-i hicâb değil, şübhesiz vesîle-i iftihâr olur.

Necm-i İstikbâl Matbaası Eşref Edib

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur.
Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (80), altı aylığı (45) kuruşdur.

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde Dâire-i Mahsûsa

İhtârât
Abone bedeli peşindir.

Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.

Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması lazımdır.

Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması ricâ olunur.

Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

31 Ağustos 1916 | 3 Zilka'de 1334 | Perşembe | 18 Ağustos 1332 | Cild: 14 - Aded: 356

TEFSÎR-İ *KUR'ÂN-I KERÎM*

MUKADDİME

KUR'ÂN-I KERÎM'DEN GARAZ-I FITRÎ

Bu kānûn-ı kudsî sâyesinde halk rüesâ-yı rûhâniyyenin, ibâdın ervâh ve ecsâdı üzerinde hakk-ı tahakkümleri bulunduğu, Cenâb-ı Hakk'ın rahmet ve gazabı kendi irâdelerine, cennet ile cehennem mahz-ı şefâatlerine vâbeste olduğu hakkındaki iddiâlarının butlânını anladı.

Kur'ân'ın bir taraftan umûr-ı dîniyyeyi tedkîk ve teemmüle teşvîk eden, diğer taraftan gâh âbâ vü ecdâddan tevârüs ettikleri an'anât ve mu'tekadâta, gâh âyât-ı ilâhiyyeyi menâfi'-i hasîseye fedâ eden rüesâ-yı rûhâniyyenin din nâmına verdikleri indî hükümlere bağlanıp kalan ehl-i kitâb ile müşrikîne dûçâr olacakları âkıbetin vahâmetini tezkîr eden âyât-ı beyyinâtı müslümanlara fikrî ve irâdî istiklâl kazandırdı. İçlerinden esrâr-ı *Kur'ân*ı anlayanlar nazarında meslek-i kavîm tavazzuh etti. Şuûn-ı hayâtiyyeleri bu sâyede kesb-i salâh ederek hüküm ve irâdelerine akvâm ve ümem inkıyâd, nüfûz ve satvetlerine tâc u taht sâhibi olan hükümdârân-ı cihân ser-fürû etti.

Siyâset-i *Kur'âniyye*, a'dâ-yı dînin dediği gibi, ne kadar kadîm olsa da Münzil-i Hakîm'i o siyâseti kolaylıkla ta'kīb edilebilmek kābiliyetini bahş edecek esâslar üzerine tehiyye, her vakit ve her yerde kābil-i tatbîk olabilecek kavâide binâ etmiştir. Bunun sebeb ve hikmeti de irâde-i ezeliyyenin, siyâset-i *Kur'âniyyenin* şer'-i diğerle kābil-i nesh olmayacak bir şerîat-i muhallede olması sûretinde tecellî etmiş olmasıdır.

Kur'ân bir takım ahkâm-ı esâsiyyeyi nass şeklinde ityân ve beyân ettikten sonra mesâlih-i hayâtiyye, kavânîn-i idâriyye, siyâset-i umûmiyyelerine taalluk edip de hakkında Kitâb ve Sünnet'te nass bulunmayan muâmelâtta fikir ve ictihâd hakkını müslümanlara bırakmakta olduğunu [1](وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ اُمَّةٌ يَدْعُونَ اِلَى الْخَيْرِ وَيَاْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ), [2](وَيُسَارِعُونَ فِى الْخَيْرَاتِ), (وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ) kezâlik müslümanların vasfı hakkındaki [3](وَاَمْرُهُمْ شُورٰى بَيْنَهُمْ) âyetleri vâzıh bir sûrette göstermektedir.

Cenâb-ı Hakk ümem-i İslâmiyye hakkında ta'kīb edilecek siyâsetin hudûdunu ta'yîn ve onları ahkâm-ı kudsiyyesinden müteşekkil menî' bir sûrun himâye ve muhâfazasına tevdî' ederek bu sâyede zaleme-i hükkâmın ellerini bağlamış, kendilerine dest-i teaddîlerini îsâl etmek isteyen eşrâf ve müteneffizândan intikām almak hakkını onlara vermiştir. *Kur'ân-ı Kerîm*'de müslümanların ta'yîn-i evsâfı hakkındaki âyât-ı vâride şu iddiânın mahz-ı hakīkat olduğuna birer delîldir:

(وَالَّذِينَ اِذَا اَصَابَهُمُ الْبَغْىُ هُمْ يَنْتَصِرُونَ)[4] ، (وَلَمَنِ انْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِه فَاُولٰئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ. اِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَيَبْغُونَ فِى الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ اُولٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ)[5]، (اَلَا لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الظَّالِمِينَ)[6]، (اِنَّ اللّٰهَ يَاْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْاِحْسَانِ وَايتَائِ ذِى الْقُرْبٰى وَيَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْىِ)[7]، (اِنَّ اللّٰهَ يَاْمُرُكُمْ اَنْ تُؤَدُّوا الْاَمَانَاتِ اِلٰى اَهْلِهَا وَاِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ اَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ)[8]، (اِعْدِلُوا هُوَ اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى)[9]...

İşte görülüyor ki *Kur'ân*-ı Mübîn avâma karşı tecvîz etmediği bir şeyi bir hükümdâr için câiz görmek şöyle dursun, bilakis âmme-i müslimîne mülûk ve ümerâyı

1 Âl-i İmrân, 3/104.
2 Âl-i İmrân, 3/114.
3 Şûrâ, 42/38.
4 Şûrâ, 42/39.
5 Şûrâ, 42/41-42.
6 Hûd, 11/18.
7 Nahl, 16/90.
8 Nisâ, 4/58.
9 Mâide, 5/8.

mesâlih-i umûmiyyelerine taalluk eden icrââtlarından dolayı muhâsebe ve murâkabe, seyyiât-ı müktesebelerinden dolayı haklarında tertîb-i cezâ etmek hak ve salâhiyetini bahş etmektedir.

Hülâsa-i kelâm *Kur'ân*-ı Hakîm ashâb-ı nüfûz ve iktidârın eğriliklerini doğrultmayı, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker şerîtasına riâyetle onları **[138]** dâire-i salâh u istikāmete celb etmeyi siyâset-i İslâmiyyede bir düstûr-ı esâsî olarak kabûl etmiş, ıslâh ve ta'dîl-i sîret kābiliyetini gösteremeyen ümerâya itâati raiyyelerine vâcib kılmamıştır. [1](لَا طَاعَةَ لِمَخْلُوقٍ فِي مَعْصِيَةِ الخَالِقِ)

Bu hakīkati Gassân Meliki Cebele bin el-Eyhem ile Hazret-i Ömer arasında cereyan etmiş olduğu târîhan sâbit olan vak'a-i âtiyye vâzıh bir sûrette isbât eder: Cebele müslüman olduktan sonra hadem ü haşemiyle birlikte debdebe ve dârât içinde Hazret-i Ömer'in ziyâretine gelerek şeref ü ikbâliyle mütenâsib iltifât ve hürmet gördü. Cebele günün birinde Ka'be-i Muazzama'yı tavâf ederken kazâen izârının eteğine basmış olan Benî-Fizâra'dan bir A'râbîye bir tokat vurdu. A'râbînin vâkı' olan şikâyeti üzerine emîru'l-mü'minîn Cebele'yi çağırarak A'râbîyi ırzâ etmesini, olmadığı takdîrde onun da mukābele bi'l-misil olarak kendine bir tokat vuracağını beyân etti. Hazret-i Ömer'in bu teklîfi Cebele'ye pek girân gelerek; "Siz bir hükümdâr ile avâm arasında bir fark gözetmez misiniz?" dedi. Hazret-i Ömer; "Hayır; İslâm hukūk i'tibârıyla seviyenizi birleştirmiştir." cevâbını verdi.

Kezâlik *Kur'ân* mülûk ve ümerâya, hakkında hükm-i şer'î lâhık olduktan sonra bir mücrimi afv etmek sûretiyle şerîatin ta'yîn ve takdîr etmiş olduğu hudûd-ı ilâhiyye ve ukūbâtı ta'tîl edebilmek iktidâr ve salâhiyetini de bahş etmektedir. Çünkü *Kur'ân* bütün insanlara adâlet-i ilâhiyye muvâcehesinde bir tarağın dişleri gibi mütesâvî bir mevki' ta'yîn etmekte, mülûkü dîvân-ı kazâ-yı ilâhîde efrâd-ı âmmeden hiç de farklı görmemektedir.

Bu muâmele bazı cihetlerden, reisi ahkâm-ı kānûniyye muvâcehesinde âhâd-ı ümmetten herhangi biriyle seyyân addeden hükûmât-ı cumhûriyyenin kabûl ettikleri nizâm ve düstûra benzemektedir.

Acaba *Kur'ân*'ın vaz' etmiş olduğu şu nizâm-ı ictimâî bir kısım hükûmât-ı mütemeddinenin bugün vâsıl olabildiği; hükümdârlar nâmına mecâlis-i teşrîiyye tarafından idâre edilmekte bulunan hükûmât-ı düstûriyyenin vâsıl olabilmek emelini ta'kīb etmekte bulunduğu gāyeden başka bir şey midir?

Mütercimi: Mehmed Şevket **Abdülaziz Çâviş**

[1] Hadîs-i sahîh. [Tirmizî, *Sünen,* Ebvâbü'l-Cihâd, 29]

TUNUS VE CEZÂİR'İN İSTİKLÂLİ

– 3 –

Fransızların Maârif ve Lisân-ı Mahallîye Hücûmları – Maârifi ahâlînin elinden alarak kendi pençelerine geçirdiler. Mekteblerden Fransızca'dan mâadâ bütün ecnebî lisânlarını çıkardılar. Fünûn-ı riyâziyye ve tabîiyyeden ise hiçbir kıymet-i amelîsi olmayan ve sâhibini hiçbir zaman erbâb-ı fen sırasına geçiremeyecek derekede bulunan mebâdîden fazlasına kat'â müsâade etmediler. Vâkıâ Tunus'un bazı memleketlerinde mektebler vücûda getirdiler. Lâkin bunların talebeye te'mîn edeceği fâide Fransız lisânının, Fransa târîhinin ta'lîminden ibâret olup bu da ancak zarfların üzerini okuyarak ashâbına vermek için müvezzi', yahud bir Fransıza tercüman, yahud tramvay arabalarına me'mûr olabilecek derecededir. Bir tâlib tahsîl müddetini ikmâl ettiği hâlde, İslâm'da gelip geçmiş olan hükûmât-ı muazzama şöyle dursun, kendi memleketinin târîhine dâir bile tek bir cümle işitemez.

Fransızlar Tunus'a girdikleri zaman ulûm-ı Arabiyye, fünûn-ı asriyye ve elsine cihetlerinden pek mütekâmil bir hâlde buldukları Sâdıkıye Medresesi'nde Lisân-ı Arab'ı imtihâna tâbi' dersler arasından ihrâc ettiler. Bu sûretle talebe Arabca'ya çalışmak için bir sâik görmediğinden dolayı lisânı ihmâl ede ede medreseden çıkınca fasîh bir Arabca ile iki cümle îrâd, yahud üç satır inşâ edebilmek melekesinden mahrûm oldu. Bundan mâadâ Fransızca'dan başka bütün lisânlar men' edildi. Fünûnun bir kısmı, o da gāyet sathî bir derecede olmak şartıyla, okutulmaya başladı. Câmi'-i Zeytûne'nin nezâret-i hakīkıyyesi bir Fransıza tevdî' olundu. Velhâsıl her gün yeni yeni vaz' olunan kānûnlarla bu muazzam medrese de tahsîli en akīm hâle getirilen diğer medâris derekesine indirildi. Vâkıâ Tunus hazînesi emvâlinden sanâyi', zirâat mektebi açıldı. Lâkin buraya alınacak talebe kâmilen ecnebîdir. Müslümanlar nâ-mütenâhî müşkilâttan sonra, o da en âdî bir san'at öğrenmek şartıyla, kabûl olunabilir. Cezâirlilere terbiye ve ta'lîm kapıları kapandı. Yani medrese, mekteb inşâsına müsâade edilmez oldu. Bîçârelerin fünûn-ı hâzıradan mahrûmiyetlerine ilâveten memleketlerinde pek yüksek bir derecede tedrîs olunan ulûm-ı dîniyyeden de eser kalmadı.

Dîne Tecâvüzleri – Şeâir-i dîni, ferâiz-i dîni bâzîçe ittihâz etmek Fransızların mihver-i siyâsetleridir. Evet, din kaydını üzerinden silkip atan müslümanların çoğuna ecnebîleri müslümanların birkaç derece fevkinde tutan imtiyâzât verildi. Ekser seneler halk farîza-i haccı edâdan men' edildi. Eâzım-ı ricâl ilmin ihtiyâcât-ı memleketi gözeterek Şerîat-i İslâmiyye'den istinbât eylediği kānûnlardan i'râz edilerek yerine mesâlih ve âdâb-ı ümmete aslâ tevâfuk etmeyen Fransa kānûnları vaz'

olundu. Cezâir'deki hâkim-i şer'î evvelce vermekte olduğu hükümleri "Allah'ın ve Şerîat-i Garrâ'nın hükmüyle…" diye verirken, şimdi **[139]** Cezâir'deki kadı "Fransa Cumhûriyeti'nin hükmüyle…" ibâresi ile ısdâr-ı hükm etmeye mecbûr edildi. Cezâir memleketlerindeki câmi'lerin bir kısmı kiliseye tahvîl olundu, bir kısmı da Fransız askerine kışla hâline getirildi. Henüz akāid-i sahîha-i İslâmiyyelerini öğrenmemiş oldukları hâlde Fransız mekteblerine girmeye mecbûr tutulan çocukların efkâr ve mu'tekadâtını zehirlemek için o mekteblerdeki Fransız muallimlere salâhiyet-i kâmile verildi.

Ahâlîye Tecâvüzleri – Fransızlar müslüman ahâlîye karşı hiçbir hiss-i merhametle mütehassis olmadığı gibi şahsı da, hayâtı da nazarlarında aslâ muhterem değildir. Bir Fransız en ufak bir gayzını yatıştırmak için bir müslümanı öldürür; sonra maktûlün velîleri mahkemeye murâcaat ettikleri zaman mahkeme cânî için bir çok ma'zeretler serd ederek bilâ-mücâzât sebîlini tahliye eder. Pek çok tekerrür eden vekāyi'dendir ki bir Fransız müslümanların yanından geçerken bu zavallılar yanılıp da selâma durmayacak olurlarsa ya onları döğer, söver; yahud habse gönderir. Hattâ Cezâir'deki hâkim-i şer'îyi müslümanların gözün önünde dövmek bir Fransız için i'zâm edilecek harekâttan değildir. Cezâir ahâlîsi hükûmetin nakliyâtında, bekçilik gibi hıdemâtta bedava olarak istihdâm olunur.

Evkāfa ve Emvâle Tecâvüzleri – Fransızlar Cezâir'de bütün evkāfa müstevlî olarak câmi'lerin ta'mîri, imâmların maâşları gibi husûsâta bakmaz oldular. Tunus evkāfı üzerinde de aynı sûretle tasarrufa kalkışarak âdetâ gāsıb tavrı takındılar. Kendi milletdaşlarını kıymet-i hakîkıyyelerinden çok dûn bir para ile bu evkāfa sâhib ettiler ve bu husûsda ne hükm-i şerîati, ne de şart-ı vâkıfı aslâ nazar-ı i'tibâra almadılar. Vâkıâ ahâlî bu mezâlime karşı şikâyetlerde bulundu. Lâkin hiç kulak asan olmadı.

Vezâife Tecâvüzleri – Rüesânın kâmilen Fransız olması yetişmiyormuş gibi vezâifin küçüğünü, büyüğünü kendi milletdaşlarına hasr ettiler. Bir hâlde ki: Hükûmet dâireleri Fransızla doldu, taştı. Bazı idârelerde yerliden hiç kimse yok. Bazılarında varsa da cidden pek az. Vâkıâ müslümanla Fransız vazîfe husûsunda bir addolunuyorsa da bir müslüman me'mûr ne iktidâr, ne de sa'y husûsunda kendisine hiçbir cihetten rüchânı olmayan Fransızın aldığı paranın dörtte, nihâyet üçte birini alır.

Şeref ve Haysiyete Tecâvüzleri – Fransızlar vahşette, müslümanların hukūkuna karşı mübâlâtsızlıkta o derecede ileriye varmışlardır ki telvîs ettikleri şereflerden, nâmûslardan insâniyetin yüzü cidden kızarır.

Askerliğe Tecâvüzleri – Fransızlar Cezâir'e girdikleri vakitte orada bir nizâm-ı askerî bulmamışlardı. Binâenaleyh senelerce bu hâli ibkā ettiler. Sonraları halkı cebren askerliğe almaya başladılar. Lâkin Fransız askerinin nâil olduğu rütbe ve hukūkun hiç birini yerliye vermediler. Vâkıâ Tunus'da nizâm-ı askerî cârî idi. Lâkin Fransızlar Cezâirlilere revâ gördükleri haksızlığı bunlara da teşmîl ederek yerli askerin terakkīsine sed çektikleri gibi sırf kendi hevesât-ı müfteriselerini tatmîn için açtıkları muhârebelere bunları sürmeye başladılar. Zavallı yerliler muhârebe için Mağrib'e götürülerek lisân, unsur, din i'tibârıyla öz kardeşleri bulunan Mağriblilerle muhârebeye tutuşturuldular. Nihâyet muhârebe-i hâzırada bunları ön saflara sürerek yüz binlercesinin helâkine sebeb oldular.

Matbûâta ve Cem'iyetlere Karşı Tazyîkları – Bütün cerâid-i Arabiyye ta'tîl edilerek yalnız Tunus'da kendi menfaatlerine âlet olmak üzere bir cerîde bırakıldı. Fransız lisânıyla intişâr eden cerîdelerine ise yerlilere hücûm etmek, hükûmeti ahâlî aleyhine sevk eylemek, bîçârelerin maddî, ma'nevî terakkīlerine hâil olacak her nevi' tedâbîri teşcî' etmek için alabildiğine meydan bıraktılar. Bunlar şiddetlerini o dereceye vardırdılar ki *Ma'âlimu'l-Îmân fî-Terâcimi Ricâli'l-Kayrevân* ismindeki kitâbın tab'ını men' etmediği için hükûmeti muâhazeye başladılar. Sebebi ise bu kitâb müslümanlara ecdâdlarının mecd ü azametine dâir bazı şeyler öğretiyormuş. Ahâlînin fâidesine hizmet edecek hiçbir cem'iyet te'sîsine müsâade etmediler. 324 senesinde Zeytunlular fukarâya muâvenet için bir cem'iyet meydana getirmek istemişlerdi. Bu arzularını programlarıyla birlikte hükûmete bildirdikleri zaman müteşebbisleri çağırılarak levm ü tehdîdi hâvî sözlerle tahkīr edilmiş, talebleri de sûret-i kat'iyyede reddolunmuştu.

Hülâsa ve Netîce – Yukarıdan beri söylediğimiz sözler Fransızların gerek Cezâirlilere, gerek Tunuslulara karşı revâ gördükleri zulüm ve istibdâda nisbetle katre mesâbesinde kalır. Afrika müslümanları medeniyet, istiklâl, ilim, irfân sâhalarında asırlardan beri rüsûh kesb etmiş; istiklâllerini, terbiyelerini muhâfaza ile âmir olan dînlerine temessükte pek ileri gitmiş; merkez-i Hilâfet'ten mâadâ hiçbir kuvvete münkād olmamayı şiâr-ı din tanımış ve bunlardan birine karşı gelmek isteyenlerle her neye mâl olursa olsun uğraşmaktan geri kalmamış bir ümmet oldukları için Fransızlarla uzun müddet harb ettiler. Tunus, Fransızların pençesine düşmezden evvel, Cezâir mücâhidleriyle ricâl-i siyâsetinin ilticâ edeceği yegâne melce' idi. Düşmanlarla cihâd için Tunuslulardan **[140]** bir çok şecî' ricâl ve kabâil de Cezâirlilere inzımâm etmiş ve hâkimleri bî-taraflığa temâyül ettiği hâlde bunlar büyük büyük işler görmüştü. Hâl bir müddet bu tarzda devâm etti. Fransızlar altmış seneye yakın bir müddet râhat edemediler. Bu zaman zarfında ne vahşetler

irtikâb ettiler, ne kadar ricâli mahv ettiler. Efrâdı yüz binlere bâliğ ne kadar kabîlelerin hayâtına hâtime çektiler. Ne kadar fuhûl-i ulemânın, ne kadar mürşidîn-i ızâmın canına kasd ettiler. Ne kadar cem'iyetleri perîşân ettiler. Ne kadar büyük adamları "Keyyân" ve sâir menfâlara göndererek en müşkil bir hâl içinde ölmelerine sebeb oldular. Maamâfîh bu kadar şiddet o azûm, o fedâkâr mücâhidlerin vatanlarını tahlîs husûsundaki azm-i kat'îlerine mümkün değil hâil olamadı.

Bunların son kıyâmları 70-71 Muhârebesi'ndedir. Şâyed bir taraftan sulhün ale'l-acele in'ikādı, diğer taraftan muâvenetin fıkdânı olmasaydı, mutlakā emellerine nâil olacaklardı. İşte bunun üzerinedir ki sulhü müteâkıb Fransızlar bu zavallıların üzerine tâkat getiremeyecekleri kuvvetlerle yüklenerek intikām nâmına yapmadıklarını bırakmadılar. Yukarıda zikr ettiğimiz hîleye murâcaatle Tunus'u ilhâk ettiler. Zîrâ Cezâirlileri kendileriyle muhârebeye sevk ve teşcî' eden sâikın Tunuslular olduğunu yakînen anlamıştılar.

Bu bâdireyi müteâkıb Afrikalılar kılıçla muhârebeyi bırakıp tedbîr tarîkına sülûk ettiler. İleri gelen adamları Afrika'dan hicretle vatanlarını tahlîs için el altından çalışmaya başladılar. Maksadlarını mektûm tutmakla beraber fırsata intizâr ettiler. Şimdi ise artık beklenilen vakit gelmiş, kılıç kınından sıyrılmış; hakka nusret, mazlûma muâvenet, insâniyeti tahlîs için mahkeme-i adâlet kurulmuştur. Binâenaleyh buradaki Tunus ve Cezâir hey'eti, temsîl etmekte oldukları bütün Tunus ve Cezâirliler nâmına olarak, gerek Halîfe-i a'zam hazretlerine, gerek Almanya ve Avusturya-Macaristan imparatorları hazerâtına, gerek bil-cümle Osmanlı, Almanya, Avusturya ve Macar milletlerine ve insâniyete karşı insâf ve gayret hisleriyle mütehassis olan bütün ashâb-ı vicdâna milletlerinin mazlûmiyetini arz ve teblîğ eyler; bu vahşî hükûmetin pençesinden kurtularak ni'met-i istiklâle nâil olmalarına ve insâniyetin hukūkunu muhâfaza, şerefini i'lâya hâdim milletlere zahîr olabilecek hâle gelmelerine müzâheretlerini ümîd eder; ve Fransızların revâ gördükleri bütün bu mezâlimi alenen protesto ederek hiçbir zaman bu milletin kendilerine hâkim olmasına râzı olmadıklarını ve Afrika'daki ümmet-i İslâmiyyenin ilk fırsatta ayaklanarak canını, malını gāye-i âmâli olan istiklâlini istirdâd için fedâya hâzır olduklarını bütün cihâna karşı i'lân eder.

Tunus ve Cezâir Cem'iyet-i
İstiklâliyyesi'nin Mümessili
Şeyh Salih eş-Şerif
ve arkadaşı
Şeyh İsmail es-Safâihî

ÂLEM-İ İSLÂM

HASTALIKLARI VE ÇÂRELERİ

Tezebzüb ve Hased:

Milletlerin geri gitmesine ve mevki'-i ictimâîlerinin alçalmasına delâlet edecek hâlâttan biri de içlerindeki efrâdın büyük büyük da'vâlarda, hudûd ile mukayyed olmayan hulyâlarda bulunmasıdır. Bu rûhdaki ferdlerden her biri elini rast geldiği işe uzatarak onu başa çıkarabilecek kudrette olduğunu zanneder. Tedennîye uğramış memleketlerde bir çok insanlar görülür ki aczine, zaafına, sefâlet-i hâline bakmayarak mağrûr ve nefsine karşı son derecede teveccühkâr bulunur. Oturduğu zaman meclisin sadrına, yürüdüğü vakit safların en ilerisine geçmek ister. Söz söylerken bütün seslerin dinmesini, bütün nazarların kemâl-i huşû' ile zemîne mün'atıf olmasını arzu eder. Kendisine ne vakit tesâdüf edilse mutlakā ya zamandan şikâyet ettiği, yahud başkalarının tâliine karşı ateş püskürerek onların fıtrî, yahud kesbî olan fazîlet ve kemâllerini kıskandığı görülür. Bu kısma dâhil olan insanların evsâf-ı mümeyyizesinden biri de her şeye burnunu sokmaları, her kapının ipini çekmeleridir. Bakarsınız içlerinden biri tâcir, yahud san'atkâr, yahud çiftçi olur da sonra şuûn-ı dîniyyeye, mebâhis-i siyâsiyyeye, mesâil-i ictimâiyyeye dalmak husûsunda hiçbir fırsatı fevt etmez. Bir diğeri asker olur; vazîfesi silâhına sâhib olmak, zâbitlerinin emrine, nehyine itâat etmekten ibâret iken işini gücünü bırakıp siyâsetle, münâkaşât-ı dîniyye ile uğraşmaya, şuûn-ı dâhiliyye ve hâriciyyeye âid mutâlâalar yürütmeye başlar.

İnsâniyetin şuûn-ı ictimâiyyesini tedkīk edenler bilirler ki henüz ibtidâî ve tabîî bir hayât ta'kīb etmekte olan ümmetlerde a'mâl taksîm edilmemiş olduğu gibi âmiller de ayrılmamıştır. Meselâ çadırında oturan bedevî toprağını eken, ekinini sulayan, hayvânâtını güden çiftçi olduğu **[141]** gibi, yemenileri biçip diken yemenici, kafaları traş eden berber, yemekleri pişiren aşçı, elbiseyi diken, yamayan terzi de yine odur. Hattâ bunların hepsinin fevkinde olarak harb u darb usûlünü bilen mâhir süvârî de yine kendisidir.

İşte beşerin fıtrî bir hayât geçirmekte olduğu devirlerdeki hâli bu merkezdedir. Lâkin cemâatler çoğalıp memleketler vücûda geldiği, havâyic-i hayâtiyye tenevvü' ederek ferdlerden her birinin o havâyice ihtiyâcı arttığı gibi bu cemâatlerden bir kısmı için muhtelif san'at ve ticâretlerden bir takımına ayrılmak zarûreti tecellî eder ve bunu müteâkıb vezâif-i medeniyye teayyün ederek o vezâifin hudûdu, dâiresi ayrılır ve her biri o vazîfeyi hakkıyla îfâ edebilecek eşhâsın dest-i ihtisâsına tevdî' edilir. Medeniyet ne nisbette terakkī eder, medenî efrâd ne

derecede çoğalırsa sanâyi'de, ticârette, zirâatte, fünûnda, el-hâsıl bütün levâzim-i medeniyyede o nisbette çok şu'beler ve kısımlar zuhûra gelir.

Hadd-i zâtında pek basît olan ve tekrâra değeri olmayan şu misâli îrâd etmekten maksadımız şuûn-ı maddiyye ve ma'neviyyenin bu nazardan tamâmıyla birbirinin aynı olduğunu göstermekten ibârettir. Evet, deminki bedevînin birbirine büsbütün zıd bulunan nâ-mütenâhî vezâifle iştigāli hayâtının ibtidâîliğine ve medeniyette yaşayanların seviyesinden dûn olduğuna delîl olduğu gibi, medenî efrâdın da yekdiğerine mütebâyin olan bir yığın şuûn ve mesâlih ile birden meşgūl olmaları işlerini taksîm-i a'mâl ü ihtisâs kavâidi üzerine binâ eden diğer mütemeddin efrâdın mertebesinden aşağıda bulunduklarına delâlet eder.

Bir milletin medeniyet-i sahîhadan ne derecede nasîbedâr olduğunu anlamak isterseniz, bunun için mürâcaat edeceğiniz mi'yâr, o milleti teşkîl eden efrâdın hevesât ve temâyülâtından ibâret olmalıdır. Şâyed o ferdler bir çok umûru, bir çok vezâifi birden nefislerine hasr etmek isterlerse bu hâl o milletin medeniyette rüsûh kazanamamış, hasâis-i medeniyyeden büyücek bir hisse alamamış olduğuna delîldir.

Şâyed medeniyette rüsûhu olan bir millet arasında bu gibi temâyülât ile âlûde efrâd zuhûr edecek olursa netîcede ya o efrâd vezâif-i âmmeden çekilirler, zîrâ kendilerinin bu seciyeleri kavânîn-i tabîiyye-i ictimâiyye muktezıyâtına muhâliftir; yahud o medeniyetin erkânı sarsılarak şuûn ve mesâlih tezebzübe, tedennîye uğrar, çünkü ferdlerin iktidârı, mesâîsi, reviyeti için bir hudûd olmak tabîî olup mesâlih-i âmme ise bu hudûd ile kābil değil mukayyed olamaz. Yalnız başına şuûn-ı âmmeyi idâre etmek isteyen ve bunun hakkından gelebileceğini zanneden adam uğramakta olduğu haybet ü hüsrânın farkına varmayarak ibâdullâhın mesâlihini alt-üst etmiş olur. Zîrâ herkes bilir ki: "Her şeyi birden isteyen hiçbir şey yapamaz!"

Şu serd ettiğimiz mukaddimelerden bazı memleketlerdeki mesâlih-i âmme, o mesâlihi idâre eden zevâtın kudret ve kifâyeti herkesçe müsellem olmasına rağmen, nasıl olup da haybet ü tezebzüb içinde kalıyor, lâyıkıyla anlaşılır. Zîrâ umûr-ı milletin bi-hakkın idâresi için o umûru der-uhde eden zâtın kudret, isâbet-i re'y, metânet-i azm, sabr u sebât gibi evsâf ile muttasıf olması kâfî değildir. Çünkü bütün bu evsâf yukarıda beyân ettiğimiz vechile iş başındaki zâtın diğer cihetlerdeki acz ü kusûrunu telâfî edip de elbette kendisini beşeriyet dâiresinden hârice çıkaramaz. Nice milletler görülür ki medeniyet ve hadâret eşkâli içinde tecellî ettikleri hâlde efrâdının hevesât ve temâyülâtına in'itâf edecek ilk nazar ve milletlerin mâhiyetini ve medeniyet-i sahîhadaki mevkiini tamâmıyla anlamaya kifâyet eder.

Muhtelif amellerin müteaddid âmillere tevzîi mes'elesinin terakkıyât-ı medeniyye levâziminden olduğunu yukarıda söylemiştik. Hayât-ı ictimâiyyedeki ameller ecsâm-ı uzviyyenin terekkübettiği hücrelere müşâbihtir, ki bu hücreler cism-i uzvînin tekvîni kemâle erinceye kadar tecezzî ve inkısâma ma'rûz olur. Bu sûretle meselâ bir kısmı göz, bir kısmı burun sûretinde tecellî eder. Her mahlûk-ı zî-hayât tekâmül-i hilkat silsilesinde terakkī ettikçe bu hücreler de o nisbette inkısâma uğrar. Bunun için hilkatin mertebe-i sâfilesinde bulunan hayvânât-ı nâimedeki hücreler meselâ insandaki hücreler kadar çok değildir.

Binâenaleyh tecezzî ve inkısâm kāidesi kavânîn-i mevzûadan değildir, Allâhu Zü'l-celâl'in hilkat için ibdâ' eylemiş olduğu bir kānûn-ı ezelîsidir.

İktisâd-ı siyâsî ulemâsı bu taksîm-i a'mâl kāidesinin fevâidi hakkında nâ-mütenâhî delâil serd etmiş; Avrupalılar idârî, iktisâdî bütün işlerini, hattâ umûr-ı siyâsiyyelerini o esâs üzerine tedvîr etmekte bulunmuş olmakla beraber derece-i ehemmiyyeti henüz tahdîd edilmiş değildir.

Bu sebebdendir ki meselâ Almanlar gibi tekemmül etmiş milletleri görüyoruz ki sanâyi' ve umûr-ı idârenin her şu'besi için lüzûmu kadar muktedir efrâdı var iken bunlardan birine yüklenmiyorlar. Belki yalnız kendi adamlarıyla iktifâ etmeyerek re'yinden, amelinden daha fazla bir menfaat te'mîn edebileceklerini ümîd ettikleri adamları hâricden de celb ediyorlar. Şuabât-ı sanâyi' ve idâreden birinde ihtisâsı olan efrâd ne kadar çoğalırsa o şu'bedeki a'mâl ve vezâif de o nisbette teşa'ub ve inkısâm eder. İşte bu gibi milletlerde gerek iktisâdî, gerek sınâî, gerek harbî, gerek ilmî bütün şuûn ve a'mâlin o kadar büyük bir tekâmül ile tecellî etmesindeki hikmeti bu sûretle îzâh edebiliriz.

Bir, büyük milletlerin kendi şuûn-ı siyâsiyye ve ictimâiyyelerini tedvîr **[142]** husûsunda tuttukları tarîkı, bir de diğer memleketlerde cârî olan usûlü nazar-ı mukāyeseye alacak olursak görürüz ki sonrakilerde efrâd son derecede harîs, a'mâl ve vezâifi başkalarından esirgeyerek kendi dest-i ihtikârına hasr etmek hevesi bütün ruhlarda hâkim bulunuyor. Bir hâlde ki taahhüd ettiği vazîfelerden bir kısmını îfâ için mutlakā başkasından istiâneye, yahud yine o vazîfelerden bir mikdârını diğerlerine tevzîa mecbûriyet-i kat'iyye görünce ya eski hırsında ısrâr ile istibdâdını bırakmayarak milletin, memleketin mesâlihini heder ediyor; yahud başkalarından göreceği muzâheret gāyet mahdûd bir derecede kalıyor. Efrâdında bu haslet hâkim olan ümmetlerin umûr ve mesâlihi dâimâ

hüsrâna ma'rûzdur. Çünkü bu iki hâlet de kavânîn-i ictimâiyyenin îcâbâtına tamâmıyla muhâliftir. Bu kānûn-ı tabîîden ancak henüz tarîk-ı terakkīye girmek üzere bulunan küçük ümmetler müstesnâ olabilirler. Zîrâ o gibi ümmetler bu devrelerinde büyük milletler için mümkün ve zarûrî olan taksîm-i a'mâl kāidesinin şerâitinden bittabi' mahrûm olacaklarından içlerinden zekâ, ma'lûmât, kudret-i tahrîr, hitâbet gibi meziyetlerde, kezâlik azim ve metânet gibi seciyelerde milletdaşlarına tefevvuk eden tek bir adam çıkarak milletini irşâd etmeye ve iktizâ eden cem'iyetleri, şirketleri vücûda getirmeye teşebbüs eder. Evet, böyle memleketlerde serd etmiş olduğumuz mevhibelerden nasîbi olanlar milletinin elinden tutarak lisânıyla, kalemiyle onu tarîk-ı sa'y ü amele sevk eder. İktizâ eden programları çizer. Terbiyeye, iktisâdiyâta, ictimâiyâta, mesâil-i dîniyyeye âid bil-cümle mevzûât hakkında irşâdâtta bulunur. Bu mevzû'ların dekāyıkına vâkıf olmasa bile kendisine nisbetle câhil olan muhîti içinde vazîfe-i irşâdı îfâ edebilmesi için bu mevzû'ların evveliyâtını bilmesi ve onlarla irtibâtı olan mesâile dâir umûmî bir ihâtası bulunması kâfîdir. İşte bu mürşid nasâyih u irşâdâtının hakīkati idrâk olunarak efrâdın rûhunda onun muktezâsınca hareket etmek emeli uyanıncaya kadar milletin riyâsetini muhâfaza eder. Lâkin sonraları o millette muhtelif cem'iyetler, mütenevvi' şirketler vücûda gelerek deminki mesâilden her birini bi-hakkın tedvîr edecek ve esbâb ve şerâitini istikmâle çalışacak erbâb-ı ihtisâs meydana çıkar ki işte o zaman evvelce riyâseti zarûrî bulunan o reisin artık iş başından çekilmesi iktizâ eder. Bu sûretle her iş için bir cemâat, her cemâat için de o mes'eleye âid şuûnun müntehî olacağı bir reis bulunur. Bu reis de ber-mu'tâd o şu'benin dekāik ve tefâsîli ile meşgūl olan ve bütün ebvâb ve fusûlünü öğrendikten sonra zamanını ona müteferri' mesâili ihâtaya hasr eden zevât arasından intihâb edilir. Milletlerin bidâyet-i teşekküllerinde makām-ı riyâsete gelmeleri zarûrî bulunduğunu demin söylediğimiz rüesâdan bazıları o milletlerin devre-i ibtidâiyyeden devre-i sâniyyeye geçerek bir taraftan cem'iyetler, şirketler meydana geldiği ve efrâd arasında erbâb-ı ihtisâs zuhûr ederek artık bu devrede cehâlet, hercümerc-i umûmî ve memleketin nizâm ve intizâmdan mahrûmiyeti devresi olan devre-i ûlâ rüesâsının vazîfeleri hitâma erdiği hâlde hâlâ sevk-i ihtirâs ile riyâseti ellerinden bırakmak istemezler. Halbuki bu reislerin aczleriyle milletlerin etvâr-ı muhtelifesi îcâbâtına ve seyr-i dâime tâbi' olan hayât-ı ictimâiyyenin her devredeki metâlibine adem-i vukūfları yüzünden pek çok zararlar zuhûra gelir. Zîrâ devre-i ûlâda halkı irşâd ettikleri mesâilden hiç birinde ihtisâsları olmayıp cümlesi hakkında umûmî ve mücmel ma'lûmâta sâhib olmaları hasebiyle mesâîlerini müsmir bir sûrette idâmeye kudret-yâb olamazlar. Çünkü demin de söylediğimiz vechile devre-i sâniyye her şu'benin riyâsetini der-uhde eden adamdan o şu'beye âid bir ihtisâs ister. İş başlarına ihtisâs sâhibi reisler geçtiği zamanda ise devre-i ûlâdaki reislerin iz'âcâtına ma'rûz kalırlar ve kendilerini düşürmek için mürâcaat olunan hîlelerden dolayı efrâd-ı millet arasına tefrikalar girer; münâzaalar, muhâsamalar çoğalarak fitneler evvelki reisin ihtirâsı nisbetinde iştidâd eder gider. Ma'rifetü'n-nefs ilmi ricâli ümmetlerin bidâyet-i teşekküllerinde riyâsete geçmeleri zarûrî olan bu gibi reislerin bazısında görülen şu hasleti hasedin bir nev'-i mahsûsu telakkī ediyorlar.

Beşerin ahvâl-i rûhiyyesini tedkīk eden ulemâ ise bu haslet-i rezîlenin sebebini erbâb-ı hasedin fıtrî, yahud kesbî fazîletlere sâhib zevât ile irfân ve amel vâdîlerinde müsâbaka edemeyeceklerini bilmekle beraber her ne olursa olsun onlara tefevvuk etmek hevesinden vazgeçememelerinde buluyorlar. İşte böyle bir hasûd mahsûdu olan adamın rüchânını te'mîn eden fazl u meziyet zâil olarak kendisi daha ağır basacak bir hâle gelmedikçe bir türlü râhat edemez.

Şübhe yoktur ki hasûd hased ettiği adam saâdet ve ni'mette dâim oldukça azâb-ı derûn içinde yaşar durur. O sebebden bu rezîle ile musâb olanları görürüz ki emellerine nâil olmak için îcâb eden vesâitin hiç birine murâcaatten, kudretleri taalluk ettiği müddetçe, geri durmazlar. Eğer bâdî-i hased olan cihet mahsûdun serveti ise hasûd gûn-â-gûn muhâsame, muhâkeme vesîleleri îcâd eder; yahud bîçârenin üzerine malını çalacak, ekinini yolacak, hayvânâtını öldürecek, samanını yakacak eşirrâyı musallat eder. Bunu da kâfî görmeyerek mahsûd için diğer bir takım fenâlıklar ihzâr etmeye çalışır; nihâyet zavallıyı zarûretin, sefâletin en sâfil derekesine düşmüş görmekle gayz u kînini söndürebilir.

Şâyed bâdî-i hased olan cihet mahsûdun ilm ü irfânı, şöhreti, yahud makāmât-ı âliyyede bulunması ise bu husûslarda kendisiyle müsâbakaya **[143]** çıkmaktan âciz kalan hasûd mahsûdunu düşürmek için iftirâlara, isnâdlara tevessül ederek hasmının nâmını lekelemek, kalblerdeki mevki'-i hürmetini alt-üst etmek için olmadık seyyiâtı bîçâreye azv etmekten geri durmaz. Şâyed mahsûd ulemâdan ise hasûd hissiyât-ı kîn ü gayzına kapılarak küfür gibi, zındıka gibi, erkân-ı dîni yıkmak gibi, kebâirin her nev'ini irtikâb gibi töhmetlerin mecmûunu karşısındakine izâfe etmeye başlar. Şâyed mahsûd hürriyetin pîşvâlarından, meşrûtiyetin erkânından ise o zaman da ihtirâs ile, emvâl-i milleti zimmetine geçirmekle, el-hâsıl kendi âmâl-i şahsiyyesine hasr-ı mesâî etmekle ithâm edilir. Şâyed mahsûd ricâl-i devletten ise nâs ken-

disine düşman kesilerek bâtıl bir yığın töhmet, sefîl bir alay tezvîr ile onu müteezzî etmek için uğraşırlar. Öyle büyük bir mevki' ihrâz etmesini afvı nâ-kābil bir cinâyet sûretinde telakkī ederler.

Hasûd olanların şerri, zararı büyük olduğu için îkā' edecekleri fenâlıklardan her türlü vâsıta ile korunmak lâzımdır. Şâyed şâir, erbâb-ı hasedin rakîblerine karşı sînelerinde gizledikleri gayzın, kurdukları mekrin derecesini bilmiş olaydı, elbette:

اصبر على كيد الحسود فان صبرك قاتله
النار تأكل بعضها ان لم تجد ما تأكله*

demezdi.

Eğer hased bir çok cem'iyetlerin, bir çok milletlerin musâb oldukları tefrikalara, fitnelere sebeb olmasaydı, Allâhu Zü'l-celâl Resûl-i muhteremini [1](وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ) kavl-i celîli ile hasûdun şerrinden istiâzeye da'vet etmezdi.

Evet, hasûdların hîleleri, siâyetleri, husûsiyle ricâl-i hürriyet ve siyâsete karşı olunca pek büyük zararlar tevlîd eder. Zîrâ bunlar mesâlih-i milleti, vezâif-i memleketi hakkıyla edâ edebilmek için bütün halkın kendilerinden emîn olmaları, sözlerini dinlemeleri ve onlara müzâheretten geri durmamaları îcâb eder. Pek a'lâ, millet ile ululları, yahud ricâl-i devlet ile ümmetler arasındaki alâka ve râbıtalar gevşediği takdîrde bunların birine imkân kalır mı? Münâkaşaya tahammülü olmayan mesâildendir ki şâyet halk riyâset mevkiinde bulunan zevâtın hüsn-i niyyetinden, vezâif-i milleti îfâya kudretinden emîn olmazsa ne onların sözünü dinler, ne de şuûn-ı memleket üzerinde bildikleri gibi tasarruflarına müsâid bulunur. Binâenaleyh sırf riyâset-i umûrda bulunan zevâtı lekelemek, nazarlardan düşürmek için işââtta bulunmak en büyük cinâyetlerdendir; husûsiyle kendisine i'timâd edilecek mürşidlerle şerâit-i riyâseti nefsinde cem' etmiş reisler nâdir olan memleketlerde.

Hasedin en müessir bir ilâcı varsa o da halkın sanâyi' ile, ulûm ile, fünûn ile, ticâretle iştigāl edebilecek hâle gelerek iktisâb edecekleri sermâye-i fikrî ve maddî sâyesinde mevkien yükselmeleri ve birbiriyle uğraşacak vakit bulamayarak sırf kendi işlerine hasr-ı mevcûdiyyet eylemeleridir. Efrâdı kesb ü ticâret yollarına girmiş, aralarında esbâb-ı sa'y ü amel alabildiğine çoğalmış bulunan milletlerin şuûn-ı ictimâiyyesini tedkīk edenler şu tavsiye ettiğimiz tarz-ı müdâvâtın sırrını idrâk ederler. İşte bu gibi milletler arasında hemen tek bir ferd görülmez ki kendi işini bırakarak başkasının işini düşünmeye vakit bulabilsin. Belki her ferd iktisâdî, yahud ilmî ne gibi umûr ile meşgūl ise sabâhdan akşama kadar onu başa çıkarabilmek için uğraşır durur.

Abdülaziz Çaviş

* Hasûdun hîlesine sabr et. Zîrâ senin bu sabrın onu öldürür. Nasıl ki ateş, yiyecek bir şey bulamayınca kendi kendini yer, bitirir.

[1] Felâk, 113/5.

Felâket-i Hâzıranın Esâsı:

ADÂLETİN REF'İ VE KADININ SEFÂHETİ

Merkez-i idâresi Cenevre'de bulunan L'Union Mondiale de la Femme (Kadın İttihâd-ı Cihânîsi) reisesi tarafından gazetelere âtîdeki beyânnâme gönderiliyor:

"Bugünkü günde, dâimî bir sulh esâsını kurmak tasavvurunda bulunanlara bakıyorum da kumlu, müteharrik arâzî veyahud bataklık üzerine binâ yapmak isteyen mi'mârların hâlini hatırıma getiriyorum. Bu tasavvur erbâbı bil-cümle mütemeddin akvâmı câmi' insanlar hey'etine şâmil kānûnlar vaz' etmek arzu ediyorlar. Fakat âlemi; istemediği veya lüzûmunu hissetmediği bir kānûna ittibâ' ettirmek âkılâne bir tedbîr midir? Vesâit-i hâriciyye ile, beyne'l-milel bir ordunun veya zâbıtanın icbârıyla sulhü takarrur ettirmek fikrime göre bir hatâdır. Yeni hırs-ı emel, yeni ihtiyâc ile mevki'-i iktidâra gelecek her yeni batn, hattâ bir küllün zararına olarak o emel ve ihtiyâclarını tesviye etmek ister; vicdân-ı insanî bâtınen müdebbir bir kuvvetin teftîş ve nehyi altında bulunursa o başka…

Eğer Avrupa ricâl-i devletinin zihinlerini, kānûn-ı ilâhî ve kānûn-ı adâlet kendi tahakkümü altında bulundursa idi, ve onlar beyne'l-milel zuhûr eden mes'eleleri bu kānûn ile ve hudûd tahdîdine gayr-i tâbi' uhuvvet ve tekâfül vazîfesiyle tenevvür ederek nazar-ı i'tinâya almış olsalar idi muhârebe hiç zuhûr edebilir mi idi? Milletler ile onların başlarında bulunan ricâl, adâleti unuttukları için zamanımızın seyyiât ve maâyibi altında dûçâr-ı rezîlet ve tenezzül oluyoruz. Hak ve adâlet, sulh ve râhat tev'emdir. Bugün dünyânın muhtâc olduğu adâlet, evvel emirde insanın kalbinde yer etmezse, o hâricde icrâ edilebilir mi? İşte adâlettir ki kalbden çıkarak dünyayı, dâimî bir kudret ile güneş gibi şa'şaalandırır.

[144] Bugün kadınlardan büyük bir vazîfe ve himmet beklenir: Evvel emirde vicdânını muâyene edip orayı temizlemeli, riyâkârlıklara, menfaat-kârâne karârlara, savâb olmayan müsâadekârlıklara, hâsıl-ı kelâm el-yevm hem kendimiz, hem sâirleri için vukūuna cevâz verdiğimiz bil-cümle haksızlıklara artık kat'iyyen nihâyet vermelidir. Her yerde, her muhîtte, savletten hâlî kalmayan maddîlik, bunun netîcesi olan hubb-ı nefs, dâimâ safâ-yâb olmak ve intifâ' etmek hevesi vicdânları pas-

lattı ve adâlet hissini zulumâta ilkā eyledi. Bu sûretle; "Rûh-ı insanînin vâsıl olacağı derecât-ı âliyyeden gaflet ettik. Binâenaleyh evvelâ kendimiz için, sonra da bize emânet edilmiş olanlar için bâtınî ve ahlâkī bir yenilik peydâ olmak üzere mücâhede edelim. Unutmayalım ki her vakitten ziyâde bugün mûcib-i kuvvet olan ittihâd ile ileri atılıp kadınların vücûda getirmekten izhâr-ı acz etmeyecekleri metîn bir mânia ve kavî bir sed ile, gittikçe ziyâdeleşen haksızlığın, kîn ve husûmetin önünü keselim. İşte Kadın İttihâd-ı Cihânîsi'nin yapacağı budur."

Bu beyânnâmenin altına *İkdâm* refîkımızın Lozan'da bulunan sâhib-i imtiyâzı Ahmed Cevdet Bey de şu mütâlaâtı ilâve ediyor:

Vâkıâ öyle… Ahlâkın fıkdânı ve maddîliğin galebesidir ki hâl-i hâzırdaki felâketlere sebeb oluyor. Bunda kadının hissesi da çoktur. Bugünkü terakkıyât-ı iktisâdiyyenin yığdığı zenginlik dünyayı alt-üst ediyor. Muhârebe-i hâzırada İngiltere küllü-yevm altı milyon İngiliz lirası sarf ediyor. Zenginliği bu dereceye varmış olan bir millette siyâseten ahlâk kalabilir mi? Şimdi İngiltere muhârebe ile muhâsım olan ve olmayan milletleri iktisâden hükmü altında bulundurmak istiyor. İ'tilâf Devletleri İttifâk Devletleri'ni kımıldatmamak ve onların hazînelerine para girmesini men' etmek için bu âna kadar görülmemiş bir demir çenber hâzırlıyor. İngiltere bir taraftan müstakbelen muhârebeyi men' edecek şartlar dermiyân edeceğiz diyor, diğer taraftan da dünyanın bir kısmını fakīr bırakmak için ahlâksızlıktan başka bir şey olmayan iktisâdî tedbîrlere murâcaat ediyor ki bunun sonu yine harbdir.

Nedir bu İngiltere ve Rusya devletlerindeki büyümek, her milletin malını, emlâkini, arâzîsini elinden almak hevesi? Biz bununla gasb ve şekāvet arasında bir fark görmüyoruz. İngiltere üç yüz bu kadar milyon oldu; daha büyümek istiyor. Rusya yüz yetmiş milyona vardı; daha ileriye gitmek derdinde… Büyümek, ziyâde zengin olmak ve refâh ve sefâhet içinde yaşamaktan başka hangi emel-i meşrû'un vücûdu isbât edilebilir? Bugün bu emelde bulunan milletler ile muhârebe etmek bir vazîfe-i ahlâkıyyedir.

Kadın İttihâd-ı Cihânîsi reisesi emîn olsun ki bahs ettiği devletlerde ne vicdân vardır, ne adâlet… Bu reise Avrupa kadınlarını vazîfeye da'vet ediyor. Biz görüyoruz ki bu elîm musîbete sebeb olan Avrupa devletlerinin bu şekāvetlerden hâsıl ettikleri servetin bir kısmı, bir büyük kısmı kadın sefâheti içindir. Kadın yüzünden israf olunan paraları vicdân ve nâmûs dâiresinde kazanmak ihtimâl hâricindedir. Biz deriz ki ne zaman kadın bu mâl-ı mesrûktan ve cinâyet mahsûlünden intifâ' etmeyi reddedecek olursa işte o zaman adâlet ve vicdân hüküm-fermâ olur. Yoksa kadın bir zevk, bir eğlence, bir heves esîri olmaktan başka kendisinde bir sebeb-i hilkat görmez ise hiçbir zaman bir vazîfe-i ma'neviyye îfâsına muktedir olamaz.

Reisenin sözleri güzel olduğu kadar da doğrudur. Fakat te'sîr edecek mi? İşte orası şübheli.

HALÎFE ORDULARININ MÜCÂHEDÂTI

Müslümanlık'ın te'mîn-i istikbâli için büyük büyük İslâm orduları bugün cihânın üç kıt'asında, Avrupa'da, Asya'da, Afrika'da düşmanlarla çarpışıyor; taraf taraf zaferler de kazanıyor. Senelerden beri Garb'ın muhâcemâtına göğüs gere gere hâl-i ihtizâra geldiği zannolunan Halîfe orduları Dârü'l-hilâfe kapılarında dünyanın iki muazzam devletini denizde, karada mağlûb ederek rûhunda saklı duran hamâseti bütün cihâna gösterdikten sonra berk sür'atiyle çölleri aşarak Irak'a yetişti, Bağdad kapılarına kadar sokulmaya cür'et eden düşmanı bir meydan muhârebesinde hezîmete uğrattı. Bakıyyetü's-süyûfunu da Kûtü'l-Amâre'de muhâsara ve esîr eyledi. Oradan, istîlâya ma'rûz kalan komşu İslâm devletinin imdâdına koştu. Tâ Hemedân'a kadar üç yüz kilometrelik bir sâhadan düşmanı sürüp tard etti. Mücâhidlerimiz Irak'ta, İran'da böyle zaferden zafere koşarken diğer bir kısım ordularımız da Kafkasya'ya şitâbân oldu. Fırsattan istifâde ile bazı vilâyetlerimize akın eden büyük düşmanın tecâvüzlerini durdurdu; şimdi de o sürüleri önüne katarak mübârek toprağımızdan sürüp çıkarmakla meşgūl oluyor. Diğer bir ordumuz ise Mısır kapılarını zorluyor. İşte fedâkâr müslüman askerleri Asya'nın kızgın çöllerinde, yalçın dağlarında Moskof gibi, İngiliz gibi yüzlerce milyon tebeaya mâlik devletlerle çarpışır ve avn-i Hakk'la onlara gālib gelirken büyük bir İslâm ordusu da Tuna'yı, Karpat dağlarını aşarak müttefiklerimizin imdâdına koşuyor; milyonların çarpıştığı bu ma'reke-i kübrâda İslâm'ın şân ve şerefini i'lâ ediyor. Afrika'da –başlarında Halîfe'nin kumandanı Nuri Paşa hazretleri bulunan– İslâm mücâhidîn fırkaları ise bütün Trablusgarb eyâletini düşmanın pâ-yı levsinden temizledikten sonra tâ Tunus hudûdlarına dayandılar; oralardaki mücâhidîn-i İslâm ile el ele vererek Fransızlara taarruza başladılar. Diğer taraftan Sudan'daki İslâm mücâhidleri de Mısır'a doğru yürüyorlar.

Şimdi İslâm ordularının Avrupa'da, Asya'da, Afrika'daki bu mücâhedâtı, bu fedâkârlıkları şöyle bir gözden geçirilecek olursa bunun azamet ve ulviyetine hayrân olmamak, İslâm'ın muazzam ve münevver istikbâlini görmemek kābil değildir. Filhakīka bu kadar muhtelif cebhe-i harblerde müteaddid ordular bulundurmak ve

muvaffak olmak bizim için ne şerefli, ne azîm bir zaferdir. Bir bizim hâlimiz, bir de düşmanların servet ve nüfûsu mukāyese edilecek olursa tevfîk-ı ilâhîye mazhariyetimiz o zaman anlaşılır. Hak yolundaki mücâhedât elbette nusret-i ilâhiyye ile müeyyeddir. Vâkıâ bir çok meşakkatlere, acılara katlandık ve katlanıyoruz; fakat düşmanlarımız da o meşakkatlerden, o acılardan berî kalmadılar ya. Onlar bizim çektiğimiz mesâib ü âlâmın kat kat fevkinde felâketlere ma'rûz kaldılar. Öyle iken onlar o acılara katlansınlar, İslâm'ın istikbâlini mahv için el birliği ile ve bütün kuvvetleriyle uğraşsınlar da biz, ki onların ummadıkları şeyi Cenâb-ı Hakk'ın lutf u kereminden bekliyoruz, neden o müşkilâtı iktihâm etmeyelim? Müslümanlık'ın teâlîsi, İslâm'ın istiklâl ve saâdeti için müslümanlar malını da, canını da seve seve Hak yolunda fedâ ederler. Başlarında azim ve îmân sâhibi rehberler bulundukça müslümanlar zaferden zafere koşmuşlar, cihâna hâkim olmuşlardır. Dün idâresizlik yüzünden küçük Balkan devletlerine mağlûb olan ordu-yı İslâm bugün cihânın üç kıt'asında dünyanın en muazzam devletleriyle harb ediyor ve gālib geliyor. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın İslâm'a büyük bir tevfîk ve nusretidir. Bize bu kadar hâriku'l-âde muvaffakıyetler ihsân buyuran Allah zafer-i kat'îyi de İslâm'a nasîb edeceğine hiç şübhe etmemeli, ona göre kemâl-i azm ü îmân ile her fedâkârlığı iktihâm etmelidir. (نَصْرٌ مِنَ اللهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ)[1]

Necm-i İstikbâl Matbaası'nda tab olunmuştur Eşref Edib

[1] Saf, 61/13. Metinde âyetin sonuna (يا محمد) ilave edilmiştir.

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur.
Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (17), altı aylığı (9) frankdır.

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde Dâire-i Mahsûsa

İhtârât
Abone bedeli peşindir.

Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.

Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması lazımdır.

Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması ricâ olunur.

Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

Dînî, felsefî, ilmî, edebî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

اتبعون اهدكم سبيل الرشاد | Başmuharrir Mehmed Âkif | Sâhib ve Müdîr-i Mes'ûl Eşref Edib | والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم

5 Ekim 1916 | 8 Zilhicce 1334 | Perşembe | 22 Eylül 1332 | Cild: 14 - Aded: 357

ÂLEM-İ İSLÂM

HASTALIKLARI VE ÇÂRELERİ

Medeniyetin Rûhunu Bırakarak Yalnız Zevâhirinde Garblıları Taklîd Beliyyesi:

Akvâm-ı İslâmiyyenin şu son devre-i câhiliyyetlerinde, ne süflî derekelere düşmüş oldukları bütün cihânın ma'lûmudur. Resûl-i Muhterem (sav) Efendimiz hazretlerinin bi'setlerinden evvel de bu ümmetlerin bir câhiliyet-i ûlâ devreleri vardı ki o zamân-ı fetrette kanlar dökülür, harâmlar mubâh tanılır, her kabîlede menfûr bir asabiyetin rûhu icrâ-yı hükm eder, nâsın bütün tabakātı müdhiş bir cehlin pençesi altında kıvranır dururdu. Aynı devre-i câhiliyyet asırlardan beri âfâkımıza çökerek İslâm'ın şeâiri, ahkâmı muattal kaldı. Dîn-i Mübîn'in meydana getirdiği o muazzam medeniyetin; o, şarkları, garbları ihâta eden, kisrâlara, kayserlere baş eğdiren müdhiş saltanatın bütün meâsiri yer yer fışkıran fitne tûfânları içinde kaynayıp gitti.

Biz burada o koca mülkü temellerinden sarsan, o yüzlerce milyon müslümanı şîrâzesi kopmuş bir kitâbın perîşân sahîfeleri hâline getirerek öteden beri pusuda fırsat gözeten Garblı akvâma bunları esâret altına almayı, serîr-i saltanatlarını devirmeyi, topraklarına, memleketlerine vâris olmayı teshîl eden esbâbı araştıracak değiliz. Biz burada o cehâlet-i müdhişenin netâyicinden yalnız birini söylemek istiyoruz ki, o da: Hiç düşünmeksizin, taşınmaksızın başkalarını taklîde özenmek illetidir.

Bedîhiyât-ı ictimâiyyedendir ki: Mağlûb olan ümmetler, gālib olan milletleri, dâimâ, bütün şuûn ve etvârında taklîde mütemâyil bulunurlar. Zîrâ mağlûb gālibin esbâb-ı gālibiyyetini düşünmekten aslâ fâriğ olmaz. Rûh-ı insanînin ise galebe ve rüchâna karşı tabîî bir meyli olduğu için gālibin tefevvukunu te'mîn eden gāyâtâ vusûl hırsıyla mağlûb dâimâ gālibe benzemek ve onu temâyüzüne medâr olan ahlâkta, evsâf ve şuûn-ı ictimâiyyede taklîd eylemek ister.

Bu hâl, yukarıda söylediğimiz vechile, ıttırâdını muhâfaza eden kavânîn-i ictimâiyyedendir. Nitekim vaktiyle Roma devlet-i muazzamasının saltanatı alabildiğine tevessü' ederek Avrupa, Asya, Afrika kıt'alarındaki memleketlerden bir çoğu istîlâsı altına girince; bu memleketlerden her biri Romalıların ulûmuna, fünûnuna, kavânînine, merâsim-i hükûmetine, dînine, tarz-ı maîşetine, umûr-ı dâhiliyyesi için vaz' etmiş olduğu nizâmât-ı medeniyyesine, el-hâsıl mebânî ve maâbid gibi âsâr-ı mi'mâriyyesine dâir nesi varsa cümlesini iktibâsa başladı. Nasıl ki Mısır'da, Anadolu'da, Suriye'de, Şimâlî Afrika'da, Yunanistan'da, İtalya'da, Fransa'da, İspanya'da, Portekiz'de, İngiltere'de ve diğer müstevlî oldukları yerlerde icrâ edilen ve edilmekte olan hafriyât bu sözümüzü te'yîd etmektedir. Sonra Arablar zuhûr ile kayserin, kisrânın memâlikine vâris olarak her iki taraftan da iktibâsa başladılar; târîhlerde "Arab medeniyeti" nâmıyla yâd olunan bir medeniyet-i müstakille ibdâ' edinceye kadar durmayıp çalıştılar. Orduları nereye gittiyse medeniyetleri de arkalarından gitti; nereye konup çadır kurdu, sancak diktiyse medeniyetleri de beraber kondu. Bu sûretle fetih ve istîlâ etmiş oldukları bütün memleketler birbirine benzemeye başladı. Bir hâlde ki: Bu kadar dağınık, bu kadar vâsi' memleketlerde dolaşan seyyâh; eğer bazı diyâra hâs olan bazı âdât ve etvârın vücûdu zarûrî olmasa; mütenevvi' iklîmler, muhtelif ümmetler arasında seyâhat etmekte olduğunun farkına varamazdı,

denilebilir. Ne hâcet; o memleketlerin pek çoğu akvâm-ı garbiyye memâliki sırasına girmiş ve Arabların icrâ-yı hükm ettiği devirler uzak bir mâzîde kalmış olmasına rağmen binâlarında, ma'bedlerinde, ilimlerinde, nizâmât ve şuûn-ı ictimâiyyelerinin çoğunda hâlâ o müşâbehet **[146]** kendini göstermektedir. Bu söylediklerimizi re'ye'l-ayn görmek isteyenler Şimâlî Afrika'yı, Asya'yı, Hindistan'ın içerilerini ve etrâfını dolaşsınlar.

Cihân siyâsetinde müslümanların sözü yegâne söz, hükmü yegâne hüküm olduğu devirlerde Avrupalıların Şark'ı taklîd yüzünden ettikleri istifâdenin derecesini anlamak istersek târîhin zabt etmiş olduğu hâdiselerden kāri'lerimize yalnız şunu serd etmemiz kâfîdir: Garb, Arabların Endülüs'e istîlâlarıyla Ehl-i Salîb muhârebâtına kadar müdhiş bir câhiliyet, yaman bir inhitât içinde idi. Sonra Avrupalılar Kurtuba, Gırnata, İşbiliyye gibi merkezlerdeki Arab medreselerine girerek her nevi' ulûm ve fünûnu iktibâsa ve bu husûsda yavaş yavaş Arabları taklîde başladılar. Şu kadar var ki bunlar bütün iktibâs ettikleri şeylere kendi milletlerine hâs olan şekli, rengi vermek lüzûmunu hiç unutmadılar. Hattâ Arab medreselerinde okudukları kitâblarla muallimlerinden dinledikleri takrîrler kâmilen Arabî iken memleketlerine döner dönmez, bu eserleri İbrânî, yahud Latin lisânlarıyla yazmaya başladılar.

Bunlar Ehl-i Salîb muhârebâtı esnâsında geçen zamanlarda da hep aynı mesleği tutmuşlardı. Evet, onlar bu muhârebelerde âlem-i İslâm'ın şuûnu, âdâtı, etvârı, nizâmât-ı askeriyyesi, eslihası, fünûn-ı harbiyyesi, ulûm-ı mütenevviası hakkında ma'lûmât-ı kâmile edindikten sonra müslüman kılıcından kafasını kurtarabilmiş olanları, diyâr-ı İslâm'da gördükleri nizâmât-ı medeniyye, fünûn-ı askeriyye ve ulûm-ı nâfiaya dâir memleketlerine pek çok şeyler götürmüşlerdi. Fransa ve İtalya müverrihleri bu husûsda o kadar çok ma'lûmât vermişlerdir ki mütâlâa edenler için sözlerimizi te'yîde aslâ hâcet yoktur.

Şuracıkta bu fezleke-i târîhiyyeyi serd etmekten maksadımız misâl olarak îrâd ettiğimiz milletlerin o zamanki hâli, zaman dediğimiz çenber-i inkılâbın sevkiyle gâh yükseklerde, gâh alçaklarda görünen bugünkü müslümanların hâlinden başka bir şey olmadığını bildirmekten ibârettir. Yalnız, bu hülâsa-i târîhiyyeden alınacak ibret şudur ki: Deminki milletlerden mağlûb düşenler kavânîn-i ictimâiyyenin ahkâmına münkād olarak diğer akvâm-ı gālibeyi taklîd zarûretinden âzâde kalamamakla beraber hiçbir zaman kendi mezâyâ-yı milliyyelerini, kendi hasâis-i unsuriyyelerini unutmazlardı. Evet, bu zaîf akvâmın hiçbiri büyük milletleri yalnız kıyâfetlerinde, şekillerinde, zevâhir-i azametlerinde taklîd ederek onların medeniyetlerinin rûhunu bir tarafa bırakır, tefevvuklarındaki sırrı gözetmez, esbâb-ı kuvvetlerini, vesâil-i rüchânlarını almayı ihmâl eder değildi. Bil-akis meselâ İngilize bakınca görüyoruz ki: Romalıların ulûmunu, maârifini, sanâyiini, fünûn-ı harbiyyesini, kavânîn-i medeniyyesini, el-hâsıl alınacak her şeyini iktibâs ediyor da bu muktebesâtın kâffesini İngiliz vatanına hâs olan renk ile boyamak lüzûmundan, kābil değil, gaflet etmiyor. Gûyâ bu gaflet onun için mukadder değil. Hattâ Romalılara âid olup kendi memleketlerine idhâl ettikleri bütün âsâra bakınca bunları İngiltere'ye sokarken İngiliz kavmiyetine, İngiliz vatanına, İngiliz hayâtına hâs olan hasâisin hiç birini unutmadıkları, o âsâra sırf vatanî bir şekil giydirdikleri derhâl göze çarpar.

Arablar da bu tarzda hareket etmişti. Evet, bu millet de fütûhât-ı İslâmiyyenin akabinde –gerek medeniyetin, gerek medeniyetin levâzımından olan fünûnun, maârifin henüz mübtedîsi olmasına rağmen– iktibâs eylediği her şeyi Arablaştırmıştı. Bir hâlde ki: Tek bir asır zarfında doğrudan doğruya kendisine nisbet olunan, doğrudan doğruya kendi ismiyle anılan bir medeniyete sâhib olmuştu.

Deminden beri söylediğimiz sözler üzerine emînim ki kāri'lerimiz bugün Afrika ve Asya kıt'alarının bazı diyârındaki akvâm-ı İslâmiyyeyi kemirmekte, hattâ bitirmekte olan bu yeni maraz-ı ictimâînin mâhiyetini anlamak için tehâlük göstereceklerdir.

Müslümanların bu son devre-i câhiliyyette uğramış oldukları mesâibin ilk devre-i câhiliyyetlerindeki felâketlerden daha müdhiş olduğunu yukarıda söylemiştik. İslâm'ın sû'-i tâli'inden olarak akvâm-ı İslâmiyyenin girmiş olduğu bu yeni tavr u neş'et öyle bir zamana tesâdüf etti ki garblıların gözleri alabildiğine açılmış, akvâm-ı garbiyyeden bir çoğu Şark'a ve bâ-husûs bilâd-ı İslâmiyyeye istîlâ için kafalarını kaldırmıştı.

Ondokuzuncu asır Napolyon'un Mısır'a hücûmlarıyla başladı. Bunu müteâkıb ikide birde taksîm müzâkereleri, mukāseme kongreleri in'ikād ederek müslümanların ve diğer akvâm-ı şarkıyyenin başına nekbetler, hüsrânlar boşanır oldu. Vâkıâ Şark'ın Garb'dan kopan hücûmlara ma'rûz olması Napolyon zamanından daha evvel başlamıştı. Lâkin hiç şübhe yoktur ki isti'mârın, esâret altına almanın bu tarz-ı muntazamı gerek diyâr-ı İslâmiyyede, gerek ekālîm-i şarkıyyede ancak ondokuzuncu asırda kökleşmiştir.

Garb'dan kopup diyâr-ı İslâm'a saldıran muhâcimler askerlerini, donanmalarını göndererek birbiri arkasından hücûmlar eder dururken o diyârın ahâlîsi gaflet içinde, cehâlet içinde, neye uğradıklarını, nerelerinden yakalandıklarını bilmez bir hâlde idiler.

Yukarıda söylediğimiz gibi mâdem ki mağlûb için

kendisine gālib gelen milletlere benzemek çârelerini araştırmak zarûrîdir; mâdem ki akvâm-ı zaîfenin kavî olan anâsıra mukallid olmaları, her husûsda onlara iktidâ eylemeleri kat'îdir; o hâlde, Napolyon'un galebesiyle nihâyetlenen **[147]** bir çok muhârebelerden, Fransa İhtilâl-i Kebîri'nden, İngiliz donanmalarının Abukır ve Trafalgar vekāyiindeki gālibiyetinden, kezâlik 70-71 Muhârebesi'nde Almanların Fransızlara rüchânından sonra şarklıların garblıları muktedâ tanımaları şâyân-ı taaccüb görülemez.

Bu saydığımız vekāyi'-ı azîme dünyanın her tarafında ahvâl-i ictimâiyye ve şuûn-ı siyâsiyyece büyük büyük inkılâblar doğurduğu gibi, akvâm-ı şarkıyyeden çoğunun helâkini de ta'cîl etti. Zîrâ bu hâdiseleri müteâkıb Avrupalıların, bâ-husûs İ'tilâf hükûmetlerinin Şark'a ve memâlik-i İslâmiyyeye hücûmları tevâlîye başladı. Memâlik-i İslâmiyye ise o sıralarda ya dâhilî kıyâmlarla, dâhîlî muhârebelerle uğraşıyordu; yahud zimâm-ı idâresi zâlim, esrâr-ı hükûmetten bî-haber ümerânın ve hâlâ bazı taraflarda görüldüğü vechile reâyâsına karşı müstebid, memleketlerini, saltanatlarını hevesât-ı şahsiyyeleri uğrunda fedâya âmâde bir takım mülûkün elinde idi.

İ'tilâf hükûmetlerinin müslümanlara ve diğer şarklı akvâma karşı bu hücûmları öyle bir zamana tesâdüf etti ki berikiler irtikâb ettikleri hatâ ve cinâyetlerle üzerlerine çöken cehâlet ve dalâletler yüzünden inkılâb çenberinin altına düşmüşlerdi.

Zaman dediğimiz o çenber-i inkılâb bu şarklı ümmetleri altına alarak teâlîden men' ettiği için, bîçâreler sürünmekte oldukları sefâlet hazîzinden başlarını yukarıya doğru kaldırarak, aynı çenberin göklere çıkardığı milletlere, o, kendilerine pek yükseklerden bakan müterakkī milletlere karşı içlerini çekmeye başladılar.

Zaman dediğimiz çenber-i inkılâb kendi nakīsalarının, kendi gafletlerinin verdiği ağırlıkla bir türlü pervâza mecâl bulamayan bu ümmetleri ezip bitirdikçe onlar da semt-i re'slerindeki müteâlî milletlerin tehallî ettikleri mezâyâya, ittisâf ettikleri tekâmülâta meftûn olmaktan başka bir şey yapamadılar. Şu kadar var ki aradaki mesâfenin dehşeti rakîblerinin terakkīlerindeki esrârı, galebe ve tefevvuklarındaki esâsları idrâk edebilmelerine mâni' olduğu için yalnız gördükleri âsâr ve hasâise bakmakla kanâat ettiler ve bütün o tefevvuk ve i'tilânın sebebi bu zavâhirden ibârettir, zannında bulundular. Kamerin bedir hâlindeki cemâlini, yahud hilâl devresindeki letâfetini gören câhil bir bedevî yalnız o cemâle, yahud o letâfete meftûn olarak ne kamerin aldığı etvârın hakīkatiyle tecellî ettiği eşkâlin menşeini, ne de envârını hangi menba'dan iktibâs eylediğini nasıl bilmezse; şarklılar da garblılara karşı aynı vaz'iyette kalarak berikilerin terakkīlerindeki esbâb-ı tabîiyye ve avâmil-i hakīkıyyeden gafletle yalnız zavâhiri temâşâya koyuldular. Garblılardan şarklı akvâmın nazar-ı hayretine en ziyâde çarpan millet, bilhâssa Şimâlî Afrika ile Garbî Asya'da, Fransızlar olduğu için tabîî ona benzemeye; lâkin hâiz olduğu fazâil ve kemâlâtında değil, bil-akis kendilerini meshûr eden rezâilinde, mefâsid-i ahlâkında benzemeye çalıştılar.

Evet, husûsiyle Fransa İhtilâl-i Kebîri'nden sonra, akvâm-ı şarkıyyeden çoğu, Fransızlığa âid her şeye karşı çılgıncasına bir inhimâk gösterdiler. Bütün hareketlerinde, sükûnlarında, bütün âdetlerinde, tarz-ı maîşetlerinde Fransızları taklîde başladılar.

Binâenaleyh bu Fransız hasâisi şarklıların artık Fransızca'ya dökülmesini ve Fransa'dan kovulan Cizvitlerin de İslâm ve Şark diyârına dağılmasını teshîl etti.

Fransız lisânı Şark'ta öyle bir intişâr etti ki arkasından Fransa ulûm ve edebiyâtı da alabildiğine bu diyârda revâc buldu. Bir hâlde ki: Bil-umûm şarklılarla bit-tahsîs müslümanların Fransa târîhine, Fransa edebiyâtına, Fransa inkılâbâtına, Fransa mezâhib-i siyâsiyye ve ilhâdiyyesine dâir olan ma'lûmâtlarına nisbetle kendi mâzîlerine, kendi memleketlerinin târîhine, yahud kendi mezâhib-i dîniyyelerine âid vukūfları binde bir derecesini bile bulamaz.

Bu zavallılar Fransa medeniyetinin zevâhirine kapıldılar; kalblerinde Fransa ile Fransa'ya âid her şeye karşı büyük bir inhimâk, sönmez bir aşk uyandı. Fransa'yı, husûsiyle Paris'i ikide birde ziyâretleri ise bu sevdâyı büsbütün artırdı. Zîrâ orada her türlü arzularını yatıştırıyorlar; istedikleri mefâsidi ele geçirebiliyorlardı.

Evet, şarklılar Fransa ile kendi memleketleri arasında mekik dokumaya, yazlarını Fransa sayfiyelerinde geçirmeye alıştılar. Mısır, Tunus, Cezâir, Suriye gibi kıt'alardan fevc fevc insanlar biriktirmiş oldukları servetlerini, ecdâdlarından tevârüs ettikleri mekârim-i ahlâklarını Fransa'nın birahânelerinde, kumarhânelerinde, umûmhânelerinde yediler, bitirdiler.

Bâri bu memleketlere taşınan bîçâreler irtikâbından çekinmedikleri bu kadar seyyiâta mukābil biraz da hasenâta meyl etseler de rezâilini taklîd ettikleri memleketlerin fazâilini, kemâlâtını da almaya özenselerdi! Öyle ya, müterakkī milletlerin terakkīlerinde bir takım esrâr, bir takım hafâyâ vardır ki kendilerinden dûn bulunan ümmetler için onları araştırmak ve o milletlere bu cihetlerde benzemeye çalışmak îcâb eder. Lâkin Fransa hükûmetiyle müsta'mereci diğer İ'tilâf devletleri, hedefleri olan maksad-ı isti'mâr îcâbı olarak, kendi tefevvuk ve rüchânlarındaki esrârı hissettirmezler; bil-akis, istîlâları altına almak, hürriyetlerini istiklâllerini gasb etmek istedikleri akvâmın nazarlarından son derecede mektûm

tutarlar. Onun için şarklılar ve bilhâssa müslümanlar, yukarıda söylediğimiz vechile, Fransa medeniyet-i fâciresinin zevâhirine bayılıp **[148]** kaldıkları hâlde, çenber-i inkılâbın en sâfil derekesinde oldukları için, bu müterakkī ümmetlerin saâdetini, tefevvukunu kâfil olan esrârı anlayacak hâlde değildiler.

Avrupa'yı gezen şarklılardan bir çoğunun yazmış oldukları âsârı tedkīk edenler bu muharrirlerin o diyâr hakkındaki tetebbu'larını, mütâlaalarını fâhiş fâhiş hatâlarla mâl-â-mâl görerek dehşet içinde kalırlar. Hele bu memleketlerde yaşadıklarını, tahsîl-i ilmîlerini orada ikmâl ettiklerini iddiâ edenlerle birleşince insan daha ziyâde hayrete düşer. Zîrâ bu sonrakiler Şark'ın âlem-i İslâm'ın emrâz-ı ictimâiyyesini sayıp dökerken gerek Fransa'nın, gerek diğer Garb memleketlerinin esbâb-ı saâdetinden olmak üzere kadınların serbestîsini, ribânın, işretin, baloların, tiyatroların umûma açık olduğunu kemâl-i meftûniyyetle anlatır da o diyâra hâs olan nizâmât-ı iktisâdiyyeyi, büyük büyük tezgâhları, zirâat sendikalarını, teâvün-i mâlî şirketlerini nâdiren mevzû'-ı bahs eder. Hele Avrupa'yı görenler içinde Avrupalıları velev bir cihetten olsun tenkīd edene, yahud kendi vatanının velev bir iyi tarafını görebilene ender olarak tesâdüf edersiniz. Bil-akis böyleleri senelerce Avrupa'da bulunarak memleketlerine dönünce kendi vatanlarını, kendi kavimlerini, kendi âdetlerini, kendi ahlâklarını, el-hâsıl bütün şuûnlarını, birbiri üzerine yığılmış zulumât-ı kesîfe şeklinde görürler. Ve bu muvahhiş karanlıkların arasından hayra delâlet edecek tek bir lem'anın parladığını bile hissedemezler. Asıl belânın büyüğü: Kendi memleketlerinden kovulan Cizvit ordularının bizim içimizde te'sîs ettikleri mektebler kızlara, erkeklere kapılarını açmış ve bu müesseselere bir taraftan Fransa hükûmeti para ile muâvenet ettiği gibi diğer taraftan da ümerâ-yı müslimîn maddî, ma'nevî her türlü muzâherette bulunmuştur. Mısır'ın esbak hıdîvi İsmail Paşa tarafından Cizvit ve Frerlere muâvenet husûsunda edilen fedâkârlıklar müddeâmızı te'yîde kâfîdir. Evet, İsmail Paşa bunlara o kadar arâzî verdi, o kadar tahsîsât bağladı, o kadar iltifâtlarda, ihsânlarda bulundu ki açtıkları mektebler erkeklerle, kızlarla ağzına kadar doldu. Mısırlılar her taraftan bu müesseselere akın etmeye başladı. Ne hâcet! Pek yakın bir zamanda kendi gözlerimizle görmüştük ki: Mısırlı Fahri Paşa memleketin maârif nâzırı iken oğullarını Fransız mekteblerine vermişti.

Şu sözleri söylemekten maksadımız bu ve bu gibi Fransız müesseselerinin memlekete îrâs ettiği zararları saymak değildir. Zîrâ bu mevzûun yeri başka bir makāle olmak îcâb eder. Bizim bu istitrâdı açmaktan murâdımız ancak şunu söylemekten ibârettir ki: Biz müslümanlar sâde medeniyetin nazar-firîb olan sathî zevâhirine kapılarak o medeniyetin ehli olan garblılara yalnız o zevâhirde benzemekle iktifâ ettik. O milletlerin rezâiline alabildiğine daldığımız hâlde kemâlâtından nasîb almak cihetini aslâ düşünmedik.

Vâkıâ içimizden akvâm-ı İslâmiyyenin yükselmesini, salâh kesb etmesini hakīkī bir meyl ile isteyen bazı erbâb-ı hamiyyet bu meylin sâikasıyla kalktılar, o müterakkī milletlerin medeniyetlerine esâs olan, azametlerinin erkânını tahkîm eden programları getirdiler. Lâkin bu milletlerin esrâr-ı fevz ü felâhı kendilerine mestûr olduğu için ümmetlerin saâdeti, terakkīsi keyfiyetinin programlara değil, programların tatbîkına vâbeste olduğunu bir türlü idrâk edemediler. Kezâlik bir milletin medeniyetini, bir memleketin selâmetini te'mîn eden esâsların diğer milletlerin bil-akis mahvına sebeb olabileceğini anlayamadılar. Evet, her kavmin kendine mahsûs ahlâkı, mezâyâsı, âdât ve etvârı olması zarûrî bulunduğu için bir ümmetin ihtiyâcâtına mutâbık gelen, ahvâl-i husûsiyyesine tevâfuk eden şey diğer ümmetlerin mesâlihine taban tabana zıd gelir; onların kavmiyetlerini ve kavmiyetlerine hâs olan secâyâ-yı mümeyyizelerini mahv eder. Bu sebebden bizim için meselâ kalkıp da Fransa'dan, İngiltere'den maârif programları getirterek onları lisânımıza tercüme ile iktifâ etmek ve vatanımızın hâlini, husûsiyâtını düşünerek ona göre ta'dîlât icrâ etmeksizin tamâmı tamâmına mekteblerimize tatbîka kalkışmak hiçbir zaman ma'kūl bir taklîd olamaz. Fransız, yahud İngiliz programlarının bizde bir Mısırlı, yahud bir Arab, yahud bir Türk yetiştirmesi muhâldir. Zîrâ bu programları vaz' edenler sırf kendi memleketlerinin ahvâlini, kendi milletlerinin ihtiyâcât ve şuûnunu düşünmüşlerdir.

Misâl olarak Avrupa'daki kızlara bir-iki lisân öğretilmesi lüzûmunun bu programlarda münderic olduğunu söyleyelim. Evet, meselâ İngiliz kızı İngilizce'den mâadâ Fransızca'yı öğrenecek, Alman kızı da ana lisânından başka İngilizce'yi, yahud Fransızca'yı tahsîl edecek.

Şimdi bu programı tedkīk eden adam ne diyecek? Şübhe yoktur ki garblılar böyle bir program vücûda getirirken ne heveslerine, yahud keyiflerine ittibâ' ederek abes bir iş görmüşler, ne de kızların vaktini beyhûde yere heder etmek istemişlerdir. Elbette, kendi milletlerine hâs olan şuûn-ı ictimâiyye ilcâsıyla buna lüzûm görmüşlerdir. Zîrâ onlar kız mes'elesinde biz müslümanlara muhâliftirler. Oradaki kızlar sanâyi' ile umûr-ı hâriciyye ile bâhusûs kitâbet işleriyle meşgūl olurlar. Hayât-ı ictimâiyyeleri ise bizim ta'kīb ettiğimiz hayâta muhâliftir. Oradaki kadınlar bizimkiler gibi mestûr olmadıkları için sabâh akşam mehâfilde, mecâlisde dâimâ yabancılarla ihtilâtta bulunurlar. İstedikleri gibi dolaşırlar. **[149]** Beğendikleriy-

le muâşerette bulunurlar. Arzu ettiklerini kendilerine dost ve zevc intihâb ederler. Binâenaleyh bu ümmetler tarz-ı hayâtları îcâbı kızlarına ecnebî lisânlarından birini öğretmeye mecbûrdurlar. O hâlde Garb'daki kızların böyle bir lisân öğrenmeleri ne zamanlarının beyhûde zıyâını, ne de kendilerinin abesle iştigālini mûcib olamaz. Bununla beraber Almanya gibi Avusturya gibi büyük memleketlerdeki kızlardan çoğunu görüyoruz ki ta'lîm-i ibtidâîlerini ikmâl etmedikçe kendi ana lisânlarından başka bir lisân öğrenmeye kalkışmıyorlar.

Şu serd ettiğimiz mütâlaâtı gördükten sonra müslüman kızlarıyla Avrupalı bir kızı mukāyese ediniz de bakalım ne fikir hâsıl edeceksiniz?

1– Müslüman kızı Şerîat-i İslâmiyye muktezâsı olarak velîlerinin damânı ve himâyesi altında bulunur. Kocaya varıncaya kadar velîleri tarafından infâk edilmeleri şer'an mecbûrîdir, ki bu bâbdaki tafsîlât kütüb-i şer'iyyede musarrahdır.

2– Müslüman kızı mahremlerinden başkasıyla ihtilât edemez; binâenaleyh Avrupalı kızın isbât-ı vücûd edebileceği mehâfilde, mecâlisde bulunamaz.

3– Müslüman kızı şer'an müslümandan başkasına varamaz.

Pek a'lâ! Bir müslüman kızı Garb lisânlarını öğrenmekten ne gibi fâide te'mîn edebilir? Husûsiyle ömrünün maârif-i ibtidâiyye tahsîline hasrı lâzım gelen ilk senelerinde böyle ecnebî lisânlarını öğrenmeye kalkışması acaba hikmete, maslahata muvâfık mıdır? Denilecek ki: Lisân tahsîli fâideden hâlî olamaz: Evet, bu husûsda biz de kat'iyyen münâkaşa edecek değiliz. Lâkin bir ecnebî lisânından istifâde edebilmek için o lisân üzerine müdeven bulunan âsâr-ı nâfiayı, meselâ hıfz-ı sıhhate, ahlâka, idâre-i beytiyyeye ve sâir mühim şu'belere âid kitâbları okuyup anlayacak kadar meleke lâzımdır. Halbuki Fransız, yahud İngiliz, yahud Alman lisânlarını yalnız üstün kör bellemiş olan bir kız için bu lisânlardaki dekāyıkı, esrârı ihâta edebilmek ne müşkil bir mes'eledir! Biz Mısır'da olsun, sâir bilâd-ı İslâmiyyede olsun, müslüman kızlarının Avrupa lisânlarıyla meşgūl olmalarından husûle gelen netîceleri araştırdığımız zaman bu zavallıların gece gündüz muhayyel aşk ve sevdâ mâcerâlarıyla dolu hikâyeler (roman) okumaya inhimâkinden başka bir istifâdelerini göremedik. İşte bunların müntehâ-yı tahsîlleri bu olduğu gibi en ziyâde hoşlandıkları da yine bundan ibâret.

Bu misâli serd etmekten maksadımız, milletlerin nasıl olup da esbâb ve netâyic hakkında i'mâl-i fikr etmeksizin başkalarını taklîde kalkıştıklarını göstermektir. Şâyed şu son iki sene zarfında âlem-i İslâm'da, husûsiyle Türkistan, Sibirya ve Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'de zuhûra gelen intibâhı görmemiş olaydık ye'simiz son dereceye gelecekti. Evet, buralardaki müslümanlar şirketler, iktisâdî müesseseler vücûda getirmek için uğraşıyorlar ve ilmî, ictimâî şuûnlarının ıslâhı için ellerinden geldiği kadar çalışıyorlar. Bununla beraber biz bunları da diğer milletlerin arkasından kör körüne gitmekten ve o milletlerin vaz' ettikleri programları, kānûnları aynen iktibâs eylemekten, yahud onlardaki müessesâtın aynını vücûda getirmekten tahzîr ederiz. Zîrâ taklîdin bu türlüsü mukallid olan milletlerin mahvını istilzâm eder.

Mütercimi: Mehmed Âkif **Abdülaziz Çâviş**

MEKKE EMÎR-İ SÂBIKI BÂGİ HÜSEYİN

***el-Âlemu'l-İslâmî* refîk-ı muhteremimizden tercüme olunmuştur:**

Emîrü'l-mü'minîn, Halîfe-i Resûl-i Emîn Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis efendimiz hazretleri diyâr-ı İslâm'ı esâretten kurtarmak, kelime-i dînî i'lâ eylemek maksad-ı muazzamıyla cihâd-ı mukaddesi i'lân etti. Tam bu sırada Yirminci Asr'ın Ebûcehil'i bulunan ve Hânedân-ı Nübüvvet'e intisâbından başka hiçbir meziyeti görülemeyen Mekke Emîri Hüseyin de nefs-i emmâresine, temâyülât-ı süfliyyesine, doymak bilmeyen ihtirâsâtına, Allah korkusundan, îmândan hiç nasîbi olmayıp sarı altınların tanîninden başka bir sadâ ile cezbeye gelmeyen vicdân-ı sâfiline tebeiyyetle bir vakit Ebûcehil'in müslümanlara karşı takındığı tavrı aldı; din düşmanlarıyla birleşerek İngiliz siyâsetinin hizmetkârı kesildi; diyâr-ı İslâm'ı izmihlâle sürüklemek, İslâm'ın ve bütün müslümanların son mültecâsı olan Devlet-i Osmâniyye'yi inkırâza mahkûm etmek istedi. Bütün cemâat-i İslâmiyye şu noktada müttefiktir ki: Şâyed *Kur'ân*-ı Hakîm'in henüz nâzil olmayan âyât-ı celîlesi kalmış olaydı, Kitâbullâh'ın o kısmı, bu adam hakkında, gerek Ebûcehil, gerek diğer fâcir zındıklara âid olmak üzere vârid olan la'netlerin daha şiddetlilerini ihtivâ ederdi.

Müslümanların avâm kısmı Hüseyin'in bu hareketine karşı hayretlere düştüler. Halbuki şimdiye kadar irtikâbından çekinmediği fezâhatleri ta'kīb etseydiler; kezâlik işin iç yüzünü, kendisinin mâhiyet-i hakīkıyyesini bilseydiler, bu adamdan böyle bir hareket zuhûrunda hiç de istiğrâb edilecek bir cihet olmadığını anlarlardı. Biz hadd-i zâtında pek acıklı olan şu fırsatı vesîle ittihâz

ederek bu mahlûkun fenâlıklarıyla **[150]** İslâm'a ve müslümanlara karşı irtikâb eylediği cinâyetlere dâir bir nebze ma'lûmât vereceğiz. Tâ ki mâhiyetini tamâmıyla anlasınlar da fıskının ve emr-i ilâhîden hurûcunun cezâsı olarak gece gündüz kendisine la'net okusunlar.

Altı-yedi asırdan beri Dîn-i Mübîn'in hâmîsi bulunan Osmanlı pâdişâhlarının en büyük medâr-ı mefharetleri "Hâdimu'l-Haremeyn" ünvânını bil-istihkāk ihrâz eylemekten ibâret olduğu ve bunların en büyük vasf-ı mümeyyiz-i târîhîleri Hânedân-ı Nübüvvet'in sülâle-i tâhiresine karşı müfrit bir muhabbet, azîm bir hürmet şeklinde tecellî eylediği için o sülâle-i kerîmenin bazı müntehab efrâdı hakkında izhârı mu'tâd olan tezâhürât tekrîm ve i'zâzı eskiden beri muhâfaza etmişlerdir. (Nasıl ki Garb hükûmetleri de kendi milletleri arasında yetişmiş eâzımın ahfâdına; hükûmetler, mezhebler, meslekler vücûda getiren müessislerin sülâlesine karşı aynı vazîfe-i hürmeti îfâ etmektedirler.) Bu fahrî tezâhürât ise "Mekke Emâreti"nden ibârettir. Şimdi bizim için iki mühim nokta vardır ki onu buracıkta îzâh etmekliğimiz îcâb ediyor:

1) Fâtır-ı Hakîm'in [1](اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقٰيكُمْ) hükm-i celîli, bir de (من اطاعنى ادخلته الجنة ولو كان عبدًا حبشيًا و من عصانى ادخلته النار ولو كان شريفًا قرشيًا) meâlindeki hadîs-i kudsîsi ile Şârî'-i A'zam sallâllâhu aleyhi ve sellem Efendimiz hazretlerinin (انا جد كل تقى) tarzındaki kavl-i kerîmi esâsları üzerine müesses bulunan İslâm'ın demokrat hükûmetindeki kāide-i muhkemeye rağmen; ashâb-ı kirâmın Hazret-i Ali'den evvel Ebûbekir, Ömer, Osman (radıyallâhu anhum ecmaîn) hazarâtına bey'atleriyle şu harekette mündemic ma'nâ-yı müsâvâta rağmen; *Kur'ân-ı Kerîm*'in Resûl-i Ekrem (sav) Efendimiz'in amcaları bulunan Ebû Leheb'i tahkîr etmesine ve bu tahkîrin sırf sülâle ile, yahud Fahr-i Kâinât'a intisâb ile izzet ve şeref kazanılabileceği ihtimâlini ebediyyen selb etmiş olmasına rağmen Osm

anlı pâdişâhları meftûr oldukları mekârim-i ahlâkın sevkiyle Sülâle-i Nebeviyye'yi tekrîm etmekten ve bu hânedân-ı celîle karşı şerefiyle mütenâsib tezâhürâtta bulunmaktan hiçbir zaman geri durmamışlardır.

2) Mekke emâreti hâkimiyet, siyâdet, yahud vilâyet ve âmiriyet demek değildir. Zîrâ orada Hicâz Vilâyeti'nin idâresinden mes'ûl olan ve bütün umûr-ı memleket üzerinde tasarruf eden bir vâlî vardır. Binâenaleyh bu ünvân-ı ma'nevî, bu pâye-i şeref hudûdu fermânlarla sarâhaten ta'yîn edilmiş bir vazîfeden ibârettir ki o da idâre işlerine fiilen müdâhale etmemek ve din ve devletin hayır ve saâdeti için deavât-ı tayyibede bulunmak üzere huccâcın vifâdesi ve izzet ve râhatlarının te'mîni cihetlerinin kendisine ihsân edilmiş olmasıdır. Bu ise emîre edilecek ikrâm ve ihtirâmın müntehâsıdır. Zîrâ iş başında olanlar âdilâne hareket ettikleri takdîrde bile insanların yarısı kendilerine düşman olur. Osmanlı pâdişâhları ise bütün kâinâtın Hânedân-ı Nübüvvet'e muhib olmasını istedikleri için öteden beri bunlara cumhûriyetle, yahud meşrûtiyetle idâre olunan memâlikteki reislerin makām-ı ma'nevîsini verdiler ve hânedânlarının şerefiyle âlem-i İslâm'ın kendilerine karşı beslediği muhabbeti bu sûretle şâibe-i noksan ve halelden himâye ettiler. İşte Mekke'de hem emîr, hem vâlî bulunmasındaki sır budur. Bunu görenler sülâle-i nebeviyye rüesâsı bulunan Mekke emîrlerine Osmanlı pâdişâhları tarafından tahsîs edilen mertebe-i ma'neviyyenin büyüklüğünü derhâl teslîm ederler. Emîr ile vâlî arasındaki fark ise meydandadır. Lâkin öyle görülüyor ki Emîr Hüseyin gibi nüfûz-ı nazardan, isâbet-i re'yden mahrûm olanların küçük kalmış ruhları bu makām-ı ma'nevînin şâhika-i mecdinden doymak bilmez ihtirâslar, idârî entrikalar, Neron'a rahmet okutacak zulümler derekesine inmedikçe bir türlü râhat edemiyor. Evet, bu ihtirâslar, bu zulümler bütün ehl-i Hicâzı kendisinden bî-zâr etti. Bütün huccâcı aleyhine çevirdi. Hele bu son cinâyeti kendisini hüsrân-ı mübîne sürükledi götürdü. Fe lâ-havle ve lâ-kuvvete illâ billlâh.

Halîfe-i müslimîne karşı hurûc eden emîr-i sâbık Hüseyin yedi-sekiz sene evvel Şûrâ-yı Devlet a'zâsından idi. Yani ne kendisi, ne de pederi İbnü'r-Reşîdler, İbni Suûdlar, İbni Sabâhlar, İmâm Yahyâlar gibi muayyen bir riyâsete, yahud bir makāma sâhib ümerâdan değil idi; ancak cedd-i muazzamına hürmeten devlet tarafından ta'yîn edilmiş bir me'mûr idi. Zîrâ Dâru'l-hilâfe'de bulunduğu zaman kendisine hükûmetçe hüsn-i zan ediliyordu. Evet, o sırada zühd ü takvânın mücessem bir timsâli görünüyordu. Koltuğuna Mushaf-ı Şerîf'i, eline tesbîhi almadıkça bir yere çıkmıyordu. Bununla beraber yine şurefâdan olan amca-zâdelerine el altından fenâlıklarda bulunuyordu. Zâhiren gösterdiği bu takvâ sebebiyle hakan-ı mahlû' kendisini ihsânlara, atiyyelere, hediyelere gark etmiş; köşkler vermiş; daha sonra da Emîr Ali Paşa'nın azli üzerine emârete ta'yîn etmiş idi. Hüseyin'in zamân-ı emâretinde kendisinden Hicâz'ın ıslâhı, ahâlînin ve huccâcın terfîhi, adâletin ikāmesi, maârifin, ulûm-ı âliyye ve âliyenin ta'mîmi gibi icrâātı bekleyenler ekseriyete bâliğ olmuştu. Ancak kendisini yakından tanıyan erbâb-ı reviyyet; "Maksadını ele geçirinceye kadar namaz kıldı, oruç tuttu; işi olup bitince ne namaz kıldı, ne de oruç tuttu." dediler ve bu adamın hiçbir hudûd ile mukayyed olmayan ihtirâsâtına inzimâm eden müfrit tama'kârlığı, desâis-i şeytâniyyesi, siyâsî hasımlarına karşı hiçbir hiss-i merhamet duymayan şiddeti, el-hâsıl istibdâd-ı zâlimâneye âşık olan oğlu Abdullah'ın ifsâdâtına tamâmıyla in-

[1] Hucurât, 49/13.

kıyâdı halkın beslediği âmâl-i hayrın tahakkukuna sûret-i kat'iyyede mâni' olacağını ekîden söylediler.

Halîfe-i müslimîne karşı hurûc eden Hüseyin Mekke Emâreti'ne geçtiği **[151]** zaman mesleği şu noktalara inhisâr etmişti:

1) Her türlü ıslâhâta karşı gelmek ve halkın emvâlini istediği gibi yutabilmesi için kadîmi hâli üzerine terk etmek.

2) Vesâil-i mümkinenin kâffesine tevessül etmek sûretiyle servet biriktirmek; velev tutulan yollar ferâiz-i dîniyyenin ta'tîline müeddî olsun.

3) Hükûmetle ahâlî arasında şikâk tohumları ekmek.

4) Cezîretü'l-Arab'da siyâsî, idârî müşkilât îcâd etmek.

5) Arabistan'ı Devlet-i Osmâniyye'den ayırmak, sonra da şahsını "halîfe(!)" i'lân eylemek için İngiltere hükûmeti ile ve Mısır'daki İngiliz tarafdârı hâinlerle tevhîd-i mesâîye çalışmak.

6) Akla gelebilen vesâitin kâffesiyle hasımlarını ezip bitirmek.

7) Şerîat-i Garrâ'nın ahkâmına muhâlif bulunan Ebû Nümeyy Kānûnu'nu tenfîzde alabildiğine ileri gitmek.

1

Müşîr Kâzım Paşa Hicâz Vâlîsi bulunduğu esnâda, ahlâktan nasîbi olmayan bazı mutavviflerin iğfâlâtı yüzünden huccâcın çektiği sıkıntıları gözüyle gördüğü için, halkın memnûniyetini mûcib olacak bir lâyiha-i nizâmiyye vücûda getirdi. Bu lâyihada mutavviflere verilecek ücretin mikdârını ta'yîn ve her iki tarafın hukûkunu tebyîn etti. Huccâcın mallarını yağmada pek ileri giden; ihtilâsları, sirkatleri tevâtür derecesini bulan Yûsuf-i Kattân gibileri çıkardı. Yüzbinlerce müslümanın mesâlihini sıyânet eden şu icrâât üzerine emîr fenâ hâlde kızdı. Zîrâ her birini kıtaât-ı İslâmiyyeden birine ta'yîn etmesine mukābil mutavviflerden sızdırmakta olduğu külliyetli mikdârdaki vâridât-ı seneviyyesine dokunacaktı. (Emîr her memleketin mutavvifinden huccâcın mikdârına göre tahallüf etmek üzere senevî beş binden yirmi bin liraya kadar para alır. Tabîîdir ki bu kadar külliyetli bir parayı verecek olan mutavvif hacıların sırtından gerek kendisi, gerek avenesi için on katını çıkarır.) İşte bu sebebden Hüseyin fitneler, kıyâmetler koparârak lâyiha-i nizâmiyyeyi ibtâl edip işi eski hâline ircâ' edinceye kadar uğraştı. Maamâfîh bu kadarla iktifâ etmedi. Belki ahlâksızlığıyla, fâhiş sûretteki ihtilâsıyla iştihâr etmiş olan eşhâsın kâffesini vazîfelerine iâde etti. Zîrâ bunlar kendisine büyük mikdârda para veriyorlardı. İbâdullâhı soymak için vâsıtası olan Yûsuf-ı Kattân'ı(?) da belediye riyâsetine geçirdi. Yûsuf'un elli bin lira ihtilâsı meydana çıkarak emlâki ve senedâtı mahkemece taht-ı hacze alınması üzerine Emîr Hüseyin hîlelerin her türlüsüne, vaadlerin, tehdîdlerin kâffesine mürâcaat etti. Hiçbir müsevvig-i kānûnî bulunmaksızın da'vâyı durdurdu. Emlâki senedleriyle beraber Yûsuf'a iâde ettirdi. "Hicâz Kıt'ası şer'î, yahud nizâmî mahâkim ile idâre olunamaz. Burada hâkim olan kuvvet örf ile emîrlerin idâresinden ibârettir!" dedi.

Hükûmet sıhhıye tahaffuzhânelerini ıslâh etmek, deniz suyunu tathîre mahsûs makineleri çoğaltmak, yeni tarzda geniş hastahâneler vücûda getirmek, fakīr hacılar için hânlar, imâretler te'sîs eylemek istedi ve buna karşılık olmak üzere deve başına bir vergi tarh etti, ki bu da Cidde'den Mekke'ye kadar on kuruş, Mekke ile Medîne arası için de altmış kuruştu. Bunun üzerine Emîr Hüseyin bir taraftan tüccârı tahrîk etti, diğer taraftan Arabları ayaklandırdı. Halbuki bu parayı hacılar veriyordu. Maamâfîh Hüseyin'in maksadı Arabların menâfiini gözetmek değil, ıslâhâta karşı gelmekti. Nasıl ki biri çıkar da deveciden şikâyet edecek olursa Emîr Hüseyin o deveciden deve başına hükûmetin "tahrîciyye" nâmıyla vaz' etmiş olduğu verginin iki katını hiçbir hakka, hiçbir hükm-i şer'îye müstenid olmaksızın cezâ olarak zorla alır ve bu sûretle toplanan paralar da doğrudan doğruya kendi cebine girer.

Zengin mücâvirlerden bazıları Mekke ile Cidde'de yeni usûlde sıhhî binâlar vücûda getirmek istediler. Lâkin Emîr Hüseyin Hıtta-i Hicâziyye'nin kurûn-ı ûlâdaki hâli üzerine kalması lâzım geleceğini ileri sürerek ve kānûn-ı terakkīyi külliyyen inkâr ederek buna kat'iyyen muvâfakat etmedikten başka zavallıları ölümle, nefy ile tehdîd eyledi.

Hükûmet Cidde ile Mekke ve Mekke ile Medîne-i Münevvere arasında demiryolu vücûda getirmek istemiş ve husûle gelecek vâridâtın beşte birini Urbân'a dağıtmayı taahhüd eylemişti, maamâfîh Urbân'ın istifâdesi bu kadarla kalmayacak, hattın bütün müstahdemleri, muhâfızları kendilerinden intihâb edileceği gibi, şimedüfer sâyesinde arâzîleri kıymetleşecek, mahsûlleri artacaktı. Emîr Hüseyin olanca kuvvetiyle bu teşebbüse karşı geldi. Ber-mu'tâd Urbân'ın menâfiini ileri sürdü. Lâkin bu hiçbir vakit doğru değildi. Zîrâ devecilerin adedi yirmi bini geçiyordu. Bir deve vasatî olarak senede nihâyet beş lira kazanç bırakabileceğinden bütün devecilerin alacakları para yüz bin lirayı aşmıyordu. Halbuki şimendüfer vâridâtı senede iki milyondan ziyâdeye bâliğ olacağından bunun Urbân'a verilecek beşte biri bugün almakta oldukları mikdârın dört mislini buluyordu. Hattın kendilerine te'mîn edeceği diğer menfaatler ise tabîî hesâba dâhil değildir. Maamâfîh Emîr Hüseyin'in oğlu Faysal

şâyed bütün imtiyâzâtı babasına bahşedilecek olursa bu hattın temdîdini tekeffül edeceğini sarâhaten söylemişti.

Mekke tâcirlerinden biri üç seyyâra (otobüs) getirterek Cidde **[152]** ile Mekke arasında işletmek ve bunlarla deve üzerinde seyâhate tahammül edemeyecek hasta, yahud zaîf hacıları taşımak istemişti. Emîr Hüseyin bu üç seyyâradan birini yaktırdı. Diğer ikisini de bodrumun birine attırarak çürüttü. Her ne kadar sâhibi hârice gönderip satmak istediyse de bîçârenin Hicâz'a teceddüd sokmak istemesine cezâ olarak buna da müsâade etmedi. Garîbdir ki Cenâb-ı Hak onun da başına Benî Harb Arablarını musallat ederek hükûmetten kendisine hediye edilen otomobili onlara yaktırdı.

Şurefâdan Şeref Paşa Tâif'te mezrûâtı sulamak için artezyen kuyusu açmak istemişti. Bunun için îcâb eden âlâtı getirterek kendi arâzîsi dâhilinde ameliyâta başladığı gibi Emîr Hüseyin bu işi de bid'at olmak üzere cebren ta'tîl ettirdi. Paşa'nın celb etmiş olduğu âlât hâlâ orada muattal bir hâlde duruyor.

Vehîb Paşa Tâif ile Mekke arasında kâin Cebel-i Kürrâ yolunu ta'mîr ederek arabaların mürûruna müsâid bir hâle getirmek istemişti. Emîr Hüseyin bunu men' için bütün nüfûzunu isti'mâl edip muvaffak olamayınca câhil bedevîleri askere karşı tahrîk etti. İş Urbân ile asker arasında müsâdemeyi intâc ettiyse de evvelkilerin inhizâmı üzerine yolun itmâmı müyesser oldu. Bilâhare Urbân yaptıklarına nâdim olarak emîr tarafından teşvîk edildiklerini i'tirâf ettiler.

Ayn-ı Zübeyde'nin ıslâhıyla sularını Mekke'ye getirmek için Hicâz'da bir hey'et vardı. Emîr Hüseyin bu hey'eti kendi yağma-gerliklerine vâsıta ittihâz etti. Lâkin a'zâsını iş görmekten sûret-i kat'iyyede men' eyledi. Hattâ bunlar memlekete su getirmek için yol yapmaya, harîta almaya kalkışacak olurlarsa hepsini öldürteceğini köleleri vâsıtasıyla kendilerine bildirdi.

Fuâd Paşa vâlîliği esnâsında meskûkâtı ıslâh etmek isteyerek tüccâr tarafından hacıların paraları, hükûmetin menâfii bâzîçe ittihâz edilmemesi için gerek Osmanlı, gerek ecnebî paralarının hakîkī kıymetlerini nizâm-ı mahsûs ile ta'yîn etmişti. Lâkin gözü doymak bilmeyen bu ıslâhât düşmanı teşebbüs-i vâkıın kendisine karşı pek büyük bir kazanç kapısını kapayacağını görür görmez olanca kuvvetiyle bu nizâma muhâlefet etti ve muvaffak oluncaya kadar uğraştı.

Hâzim Bey Hicâz vâlîsi iken Tâif'te ıslâhât yapmak arzu etmişti. Bu cümleden olarak zâten bir kısmı yıkılmış olan sûrun büsbütün ortadan kaldırılmasını, yolların genişletilmesini, Mekke ağniyâsının sayfiyelerini teşkîl eden evlere nazar-rubâ manâzır verilmesini düşünmüştü ki emîrin oğlu Ali Bey'in a'zâ sıfatıyla dâhil olduğu vilâyet meclis-i idâresi de vâlînin karârını tasvîb etmişti. Lâkin akılların idrâk edemeyeceği bir sebebden dolayı emîr buna da muârız çıktı. Ahâlîyi karâr-ı vâkıın feshiyle memleketin eski hâlinde ibkāsı talebini hâvî mahzarlar tanzîmine icbâr etti. Bu sûretle tasavvur edilen ıslâhât yüz üstüne kaldı.

Deniz suyunu tathîr için Cidde'de mevcûd olan âlâtı ortadan kaldırmak, şehre yakın kuyu sularıyla iktifâ etmek, demiryolları inşâsından vazgeçilmesini istemek, Cidde'deki mahâkim-i nizâmiyyenin, Hicâz'daki polis dâirelerinin, bid'attir diye, lağvını taleb etmek üzere Urbân'ı teşvîk ederek bunlara mühürlü mahzarlar tertîb ettirdi. (14 Rebîülâhir 332) Urbân'a yolları vurdurdu, kervanları soydurdu. Bunun üzerine polis dâireleri lağv olunduğu gibi hükûmet demiryolu yapmayacağına ve ahâlîden vergi almayarak hâlin eskisi gibi devâm edeceğine dâir vaad verdi.

Tâif'te mevcûd askere öteden beri yürüyüş yaptırılır ve ta'lîm ettirilirdi. Emîr Hüseyin bu askerin ta'lîm maksadıyla kışlaların hâricine çıkarılmamasını taleb etti. Bu taleb, askeri ta'lîmden men' etmekten başka ma'nâyı müfîd olmadığı için, Vehîb Paşa tarafından kabûl olunmadı. Bunun üzerine emîr oğlu Abdullah'ı Tâif civârındaki kabâile gönderdi. Abdullah bunlara; "Askerlerin ta'lîm vesîlesiyle sizin yurtlarınıza yaklaşması hayra alâmet değildir. Şâyed şimdiden buna karşı gelmeyecek olursanız aradan biraz zaman geçince bunlar sizin ırzınızı, malınızı heder ederler. Eğer silâha sarılacak olursanız pederim size lâzım gelen muâveneti dirîğ etmeyecek." dedi. Abdullah Urbân'ın nezdinden avdet ettiği sırada Binbaşı Dervîş Bey taburuna ta'lîm ettiriyordu. Arablar askere kurşun atmaya başladılar. Dervîş Bey bidâyetinde bunları nasîhatle yola getirmek istediyse de muvaffak olamadığını görünce te'dîblerini emr etti. Bunun üzerine câhil bedevîler hatâlarını anlayarak Abdullah'ın teşvîkıyle işlemiş oldukları kabâhatin afvını taleb ettiler. Bu vak'adan sonra asker gerek aynı mevki'de, gerek diğer cihetlerde ber-mu'tâd hiç kimseye zararları dokunmaksızın ta'lîmlerine devâm ettiler.

[153]

2

Emîr-i sâbık Hüseyin'in yukarıda saydığımız yağmacılıklarından mâadâ bir de Surre mes'elesi vardır ki bunda da pek şenî' bir sûrette tahakküm ederdi. Evet, erbâb-ı istihkākı âidâtından mahrûm bırakarak sevmediklerine pek az bir şey verir, sevdiklerini ise ağniyâ derecesine çıkarırdı. Hattâ bu yüzden Hicâz'daki bir çok şerîf âileleri zarûretin son derekesine indiler. Maamâfîh Hüseyin bununla da iktifâ etmeyerek bütün eşyâ-yı ticâriyyeden duhûliye resmi alır ve memleketin ıslâhına

sarfı îcâb eden bu paraları utanmadan, sıkılmadan kendi boğazına geçirirdi. Keşke bu kadarla kalsaydı; heyhât! Ebû Nümeyy Kānûnu'na ittibâan maktûlün diyetinden sülüsünü emâret ve eşrâf nâmına gasb ederdi ki buna ne şerîatin, ne aklın, ne de kavânîn-i mevzûanın aslâ müsâadesi yoktur.

Hüseyin, aşağıda zikr edeceğimiz vechile, Asîr Mes'elesi'ni ihdâs ederek İdrîs ile harb etmek için asker toplayıp gittiği zaman hükûmetten yüz bin lira almıştı. Tamâmıyla yuttuğu bu para mukābilinde evrâk-ı müsbite makāmına kāim olmak üzere hükûmete bir takım uydurma senedler, asılsız mazbatalar takdîminden utanmadı. Hattâ o aralık hükûmet tarafından kendisine teslîm edilen tüfeklerden bir kısmını bedevîlere gāyet ucuz olarak sattığı gibi bunlardan iki bin kadarını da Merrân'da saklayarak Urbân tarafından kaçırıldığını iddiâ etti.

Vehîb Paşa'nın Hicâz'a muvâsaletinin akabinde, aşağıda beyân edeceğimiz vechile, yalan işâalarla bir fitne ihdâs ederek Cidde ile Mekke arasında tüccâra ve hükûmete âid iki bin deve yükü eşyâyı soydurdu ve bu eşyâdan beşte birini kendisi için ayırıp Merrân'a gönderdi. Mütebâkīsini de Urbân'a dağıttı.

Uteybe kabâili Hüseyin'in cevrinden bî-zâr kalarak yine kendilerinden olup da İbnü's-Suûd'un tâbiiyetinde bulunan aşâire iltihâk için Necid'e gidince Hüseyin son derecede gazaba gelerek bil-umûm Necid ahâlîsini iki sene müddetle farîza-i haccı îfâ için Hicâz'a gelmekten men' ettiği gibi bunların Hicâz'la olan ticâretlerine de mâni' oldu. Bu sûretle hem Necid, hem Hicâz halkını mutazarrır etti. Hattâ hükûmet tarafından ısdâr olunan şiddetli emirlere rağmen bu kâfirâne inâdında ısrâr etti. Nihâyet bir taraftan hükûmetin tehdîdi, diğer taraftan demin zikr olunan kabîlelerin ric'ati üzerine Necidlilere hac için müsâade vermek lutfunda bulundu!

Benî Harb kabîlelerinin kadısını kahbelikle öldürterek hac kāfilelerini üç seneden beri tarîk-ı sultanîye mukābil tarîk-ı şarkīyi tutmaya icbâr etti ki evvelki yol daha kısa, daha râhat olmakla berâber deve başına beş lira ile kat' olunmakta iken ikinci yol için yedi buçuk lira vermek îcâb ediyordu.

Cihâd-ı mukaddesin i'lânından beri Hüseyin para çarpmak, müslümanların hukūkunu gasb etmek için türlü türlü sefîl vâsıtalar îcâd etti. Evvelâ hâricden Hicâz'a getirilecek bütün erzakı ihtikâr altına alarak bunun için Cidde'de Belediye Reîsi Süleymân Kābil'i, Mekke'de de ora Belediye Reîsi Yûsuf Kattân'ı vekîl ta'yîn eyledi, ki bunların ikisi de kendi adamlarıdır. Bunun üzerine es'ârı alabildiğine yükselterek bîçâre hacılarla yerli ahâlîyi ölüm derecesine getirdi.

Hükûmet-i seniyye Yemen'deki mücâhidlerle me'mûrlara –İngilizlerin emîr-i kebîr ünvânını verdikleri– bu Hüseyin vâsıtasıyla birkaç def'ada olmak üzere üç yüz bin kadar lira gönderdiği hâlde Allah korkusu bilmeyen bu herîf o paranın ancak altıda birini gönderdi.

Hüseyin, Hicâz'dan birçok mücâhid çıkaracağını oğlu Faysal vâsıtasıyla Dördüncü Ordu Kumandanlığı'na vaad ederek Tûr-ı Sînâ'ya gidecek olan bu mücâhidler tarafından âilelerine bırakılmak üzere îcâbı kadar para isteyip aldığı hâlde bunun on bin lirasını tevzî' etmeden i'lân-ı isyâna kalkıştı. Asıl garîbi şudur ki bizim paralarımızla bizim nâmımıza toplamış olduğu mücâhidleri bizim aleyhimize sevk etmekten utanmadı. Lâkin bu temiz yürekli müslümanların emîr tarafından irtikâb edilen şu hıyânete karşı hamiyetleri galeyâna gelerek bizim askere iltihâk ettiler, vücûdunu kaldıramadıkları bu hâinin icbârıyla tutulmuş oldukları hareketten dolayı son derecede müteessif ve peşîmân bulunduklarını i'tirâf eylediler.

Hüseyin'in İngilizlerden aldığı on bin lira mukābilinde meşhûr Emden[?] gemisi kahramanlarını öldürmek için bedevîleri nasıl teşvîk ettiği ise hepimizin ma'lûmudur.

Gālib Paşa Hicâz Fırka-i Askeriyyesi'yle Medîne'den Mekke'ye giderken Hüseyin'in oğlu Ali hâzır bulunarak deve başına yedi lira istemişti, ki bunun rub'u emâretin hakkı idi. Halbuki Benî Harb kabâili meşâyihı dört buçuk liraya râzî olmuşlar ve rehîne vermeyi taahhüd etmişlerdi. Vâli Paşa emîre ikrâmen Ali Bey'in talebini kabûl etti. Bu sûretle Hicâz'daki kabâilin en büyüğü olan Benî Harb'in muzâyakası emîrin sâye-i merhametinde! bir kat daha artmış oldu.

Hüseyin Cidde'deki acentelerle her sene ittifâk ederek üç bin lira alır, ki bu parayı kabza ya oğullarından birini, yahud vekîli Şerîf Muhsin'i me'mûr eder ve bu yüzden navullar tahammül edilemeyecek dereceye çıkardı.

Afganlı merhûm Hasan Hân'ı Tâif yolunda kahbelikle öldürttüğü **[154]** zaman üzerindeki bin beş yüz liradan fazla tutan nükūd ve mücevherâtı soydurmayı da unutmadı.

Şark-ı Aksâ'dan Asîr'in şimâline kadar kemâl-i emniyetle seyâhat eden büyük Alman zâbitlerinden Von Muller'i öldürtmek için İngilizler Hüseyin'e emr etmişlerdi. Hüseyin bedevîler vâsıtasıyla bu emri yerine getirince İngilizlerden aldığı mükâfâttan başka bu şecî' zâbitin nezdindeki yirmi bin lirayı da koynuna soktu.

Oğlu Abdullah'ı Harb-i Umûmî'den evvel Merkez-i Hilâfet'e gönderirken efendisi Kitchener'a üç at göndermiş, lâkin gümrük resmi vermemek için utanmadan bu atların emîru'l-mü'minîne takdîm edileceğini iddiâ etmişti.

Hilâfet'e karşı i'lân-ı isyân etmezden evvel İngilizler-

den dehşetli bir para aldı ki bu parayı kabz için kendi iki oğlu ile Tüveyl reisi İbni Ârif'i Sevâkin'e gönderdi.

Mesrûdât-ı vâkıadan bu herîfin paraya ne kadar harîs olduğunu, dünya uğrunda dînini nasıl sattığını kâri'lerimiz elbette anlamışlardır. Felâ havle velâ kuvvete illâ billâh.

3

Sâbık Mekke Emîri Hüseyin hükûmetle Urbân arasında vâsıta-i salâh olacak iken emâreti eline geçirir geçirmez hâtıra hayâle gelmeyen hîlelerle iki tarafın arasını büsbütün açmak mesleğini iltizâma başladı. Hükûmete karşı Urbân'ı her türlü terakkīye mâni', her türlü mefsedete sâlih gösterdiği gibi Urbân'a karşı da hükûmeti korkunç bir tarzda temsîle başladı ve kendisini Urbân'ın saâdet ve râhatı için her fedâkârlığı ihtiyâr eder bir hâmî-i müşfik şeklinde tanıtmaya çalıştı. Urbân'ı hükûmetten soğutmak için hiç aslı esâsı olmayan şeyleri hükûmete isnâda başladı. Meselâ Münîr Paşa'nın vâlî vekâletinde bulunduğu zaman Hüseyin kendisine dedi ki:

–Yemen ve Asîr hacılarının ileri gelenleri İdrîs'in adamlarındandır. Huccâc arasında fesâd çıkararak halkı İdrîs'e bey'at ettirmek istiyorlar. Bunları habs etmelidir.

Bu zavallıların hiçbir töhmeti olmadığı anlaşılıp vâlî vekîli tarafından sebîlleri tahliye olununca Hüseyin kendilerini kemâl-i i'zâz ile karşıladı. Ve "hayrı, şerri tefrîk edemeyen Osmanlı ricâl-i hükûmeti tarafından ma'rûz oldukları haksızlıktan dolayı fevka'l-âde müteessif olduğunu" söylemekten utanmadı.

Vehîb Paşa hem vâlî, hem kumandan olarak Hicâz'a gelince hâin Hüseyin korkarak Arab meşâyihinden bir çoğunu yanına çağırdı. Hükûmetin Hicâz'a âid imtiyâzâtı kaldırmaya, ahâlîsini askere almaya, diğer vilâyetlerden istîfâ edilmekte olan vergileri buradan da toplamaya karâr verdiğini; Urbân'ın hukūkunu müdâfaa ettiğinden dolayı emâreti lağv etmek niyetinde olduğunu; bedevîlerin rızkını kurutmak için Haremeyn arasına demiryolu döşemek istediğini galîz galîz yemînlerle te'mîn ederek dedi ki:

–Hükûmet Balkan Muhârebesi'nden pek yorgun bir hâlde çıkmıştır. Henüz hiçbir taraftan para bulamamıştır. Şâyed sizler ufak bir hareket gösterebilirseniz bu fenâlıkların hepsini birden def' ederiz. Hükûmet bize karşı [kuvvet] sevkine muktedir olamaz.

Hüseyin meşâyihi bu sûretle kandırarak kadîmi hâli üzerine ibkā etmek tarafdârı olduklarını ve emîre son derecede merbût olup uğrunda canlarını fedâya âmâde bulunduklarını nâtık mahzarlar tertîb ettirdi. Bilâhare meşâyihin bu hareketten ne kadar peşîmân oldukları kendi i'tirâflarıyla sâbittir.

Bu hâdise esnâsında Hüseyin Cervel hırsızlarını tahrîk ederek kāfileleri vurdurdu, erzakı soydurdu, hâsılâtın beşte birini kendi için ayırarak Merrân'a gönderdi. Kendisine vezâret menşûru geldiği zaman üç gün Medîne'de şehr-âyîn yapılmasını emr etti. Oğlu Ali de Cidde'de ihtifâl yaptırdı. Ancak vâlîyi kızdırmak için âhâddan birine asker elbisesi giydirterek sokakları dolaştırttı; bunun arkasına bir diğerini daha katıp o yürüdükçe ensesine papuçla vurdurmak sûretiyle hükûmeti ve ricâl-i hükûmeti tahkīr ettirdi. Sonra yaptığı rezâletin âkıbetinden korkarak babasının oturmakta olduğu Vâdî-i Fâtıma'ya kaçtı. Oradan da Merrân'a giderek bir buçuk aydan ziyâde kapandı kaldı ve Bâbıâlî'den evâmir-i şedîde gelmedikçe Tâif'e dönmedi. O aralık Merrân'da bulunmasının sebebi ise Uteybe kabâilini ayaklandırmaktan ibâretti.

Lâzıkıye cerîdesi bu hâdiseler esnâsında bir makāle yazarak hakīkati tamâmıyla göstermiş ve bu sûretle dînine, devletine en büyük hizmeti îfâ eylemişti. Muharrir diyordu ki:

"Hicâz'daki kabâilin âsâyiş-i mahallîyi ihlâl husûsunda gösterdikleri hareketler hiçbir zaman kendiliklerinden değildir. Belki menâfi'-i zâtiyyeyi idâme maksadıyla muayyen bir program dâhilinde giden bu harekâtın bir muharriki vardır. Öyle zannederiz ki hükûmetimiz Hicâz'daki bîçâre Urbân'ın başka ellerle harekete getirilip hadd-i zâtında kendilerine isnâd edilen ahvâlin cümlesinden bî-haber bulunan bir yığın heyûlâdan başka bir şey olmadığını bilmez değildir. Hakīkat-i hâlde bu Urbân devlete son derecede mutî'dır. Hükûmet-i seniyye buna tamâmıyla vâkıf olduğu gibi bir taraftan kendisine **[155]** sâdık ve mutî' görülüp diğer taraftan her türlü ıslâhâtı boğmak isteyen müfsidlerin mâhiyetinden de haberdârdır. Bu müfsidler Hicâz ahâlîsine karşı hükûmeti kendi zararlarını müeddî olacak mukarrerâtta bulunuyor göstererek hakīkat-i hâlden bî-haber olan bîçâreleri kıyâma, şikâyâta sevk ediyorlar; sonra da Merkez-i Hilâfet'le Mekke arasında miyâncılık etmeye kalkışarak Mekkelileri "Sizi ağır bir takım tekâlîften kurtardık." diye aldatıyorlar; hükûmeti de bu gibi çürümüş siyâsetlerle oyaladıkları zu'munda bulunuyorlar. Halbuki farkında olmaksızın kendi kendilerini aldatıyorlar. Ümîd ederiz ki yakında hakāyıkı örten perde açılır da bütün mâhiyetler meydana çıkarak hem millet, hem hükûmet râhat eder.

Gālib Paşa askeriyle birlikte Mekke'ye giderken yanında bulunan Hüseyin'in oğlu Ali Urbân'ı fırkaya karşı hücûm etmek için teşvîk etti. Ve ta'kīb edecekleri planı kendisi tertîb eyledi. Vâkıâ Ali'nin bu hıyâneti Medîne'de şâyi' olarak bazı hamiyet-i dîniyye sâhibleri vâsıtasıyla vâlînin kulağına kadar gittiyse de bu kadar denâete ih-

timâl verilemedi. Lâkin yola çıkılınca rivâyet olunan şeyler söyledikleri mahalde ve söyledikleri tarzda olmak üzere tamâmıyla zuhûra geldi.

Hüseyin Harem-i Şerîf Evkāfı'nı istediği gibi yağma ettikten başka konağında husûsî bir zindân vücûda getirerek îkā' eylediği gûn-â-gûn mezâlim ile Neron ve engizisyon devirlerini unutturdu. Bu bâbda daha ziyâde ma'lûmât edinmek isteyenler rast geldikleri Hicâzlıya mürâcaat etsinler de Hânedân-ı Nübüvvet'e nisbet iddiâsında bulunan o herîfin ne mâhiyette bir mahlûk olduğunu öğrensinler.

4

Hicâz kıt'ası isminin delâletinden de anlaşıldığı vechile Necid ile Bahr-ı Ahmer, Suriye ile Yemen arasında hâciz olan, yani bunları birbirinden ayıran bir kıt'adır. Hicâz'ın bu iklîmlere merkez olan mevki'-i coğrafîsine nazaran Hüseyin'in desîseleri evvel be-evvel bit-tabi' Hicâz'ı muhît olan bu iklîmlere teveccüh edecekti. Şurası garîbdir ki Hüseyin'in her memlekette bir desîse kurduğunu, her kıt'ada siyâsî, yahud idârî bir mes'ele çıkardığını görüyoruz. Bunların hepsinin menşei doyma bilmeyen ihtirâsıyla her ne sûretle olursa olsun hükûmeti küçük düşürmek meylidir. Bu uğurdaki mesâîsi evvelâ Asîr'e, sonra Necid'e, daha sonra Suriye'ye teveccüh etmişti. Daha garîbi aynı memlekette ta'kīb ettiği planları oradaki ihtirâsâtının tebeddülü ile beraber değişiyordu.

İşe Asîr'den başladı. Asîr Hüseyin'in nazarında mevki'-i coğrafî i'tibârıyla Hicâz'ın bir cüz'ü olduğu için kendisine verilmek îcâb ederdi. Husûsiyle ceddinin emâreti ellerinden gasb etmiş olduğu eşrâf-ı Haseniyye Asîr'de oturduğundan, Hüseyin ise bütün eşrâfın kendi nüfûz ve murâkabesi altında bulunarak ilerde ikbâline rakīb olamamalarını istediğinden ve hükûmet-i seniyyeden ayrılamadığı takdîrde hiç olmazsa emâreti evlâdına hasr ettirmek niyetinde olduğundan, daha diğer bir takım esbâb ile birleşen şu avâmil, Hüseyin'i Asîr'de mes'ele çıkarmaya sevk etti. "Asîr ne hükûmetin, ne de İdrîsî'nin olamaz; ancak benim olabilir." diye uğraşmaya başladı.

Senûsî Tarîkat-i Aliyyesi'nin Urbân, husûsiyle Benî Harb kabâili arasında intişâr etmesi ve yavaş yavaş eşrâfın da bu tarîkate girmesi ihtirâskâr emîri ürküttü. Câhil bedevîleri dînden, ahlâk-ı fâzıladan, ahkâm-ı şerîatten haberdâr edecek ve onlara doğru yolu gösterecek böyle bir tarîkatin ta'mîmine çalışacağı yerde her vâsıtaya mürâcaatle buna karşı gelmek istedi. Diğer taraftan ise nefs-i Hicâz'da küfrün, esnâma ibâdetin intişârını ihmâl eder oldu. Nitekim Sakīf kabâili secdeyi azametlerine münâfî gördükleri için namaz kılmıyorlar da câhiliyet-i ûlâ devresindeki behîmiyet içinde pûyân oluyorlar. Halbuki Hüseyin bu fecîadan müteessir olmadıktan başka bedevîlerin din umûrunda külliyyen câhil olmaları emîrin mezâlimine, Ebû Nümeyy Kānûnu'nun ahkâmına inkıyâdlarını teshîl eder mütâlaasıyla alabildiğine memnûn oluyor.

Senûsî âilesine nisbeti ma'lûm olan İdrîsî Asîr'de irşâdât-ı dîniyye ile işe başlar başlamaz, Hüseyin kendi mevki'inden korkarak İdrîsî'ye hücûm etmek, Asîr'i Hicâz'a ilhâk eylemek istedi; Bu maksadına vusûl için de; "İdrîsî'nin bayrakları, adamları halkı İdrîs nâmına bey'ate da'vet için Hicâz'a geldiler." şâyiasıyla hükûmeti aleyhine çevirdi. Arada geçen vak'alardan sonra Şeyh Muhammed Tevfîk ve Saîd Paşa ile İdrîs arasında tamâmıyla i'tilâf hâsıl olarak Hüseyin'in kurduğu planlar alt-üst olmak üzere iken haveneden birini ücretle tutup Asîr'e gönderdi ve; "Hükûmet beni seni öldürmek üzere fedâî göndermişti. Lâkin senin etvârından pek büyük; pek mukaddes bir zât olduğunu anladığım için tasavvurumdan vazgeçerek afvına dehâlet ediyorum." diye İdrîsî'ye teslîm olursun, tarzında ta'lîmât verdi. Bu herîf aldığı emri îfâ edince İdrîsî'nin hükûmet hakkındaki adâveti yeniden canlandı. Arada bir çok müslüman kanı heder olduktan sonra Hüseyin şimâlden kara tarîkıyla Asîr'e hücûm için hükûmetten asker, silâh ve mühimmât talebinde bulundu, maksadı ise bu rakībden kurtulamadığı takdîrde Asîr'i Hicâz'a ilhâk etmek ve o havâlîdeki Urbân'ı nüfûzu altına almaktan başka bir şey değildi. Hasmını tenkîle muvaffak olmayınca hükûmetten aldığı paraları, silâhları, mühimmâtı ber-mu'tâd içine oynattı. **[156]** Doğrusu, koca emîrin bıçkıdan farkı yok: Çıkarken de kesiyor, inerken de kesiyor!

Hüseyin'in başladığı iş bu sûretle netîcelenerek hasmını bitirmekten ümîdini kesince ve kendisine fermânlarla ta'yîn olunan hudûd dâhilinde kalarak Hicâz'ı ıslâha çalışması Vehîb Paşa tarafından kendisine teklîf olununca bu sefer de Mısır'da bulunup İngiliz parasıyla İslâm aleyhine çalışan müfsidleri İdrîs ile ittifâk ederek hükûmet aleyhine kıyâme teşvîke başladı. Kendisi de zâhiren İdrîsî'ye dost göründü. Nitekim Asîr Mutasarrıfı Muhyiddîn Bey Hüseyin'in adamlarıyla mektûblarını elde etmiş olduğu için üç seneden beri bu sırra vâkıftır. Garîbdir ki Hüseyin şu son hareket-i sefîlesinden evvel Hicâz ile Asîr ve Yemen arasındaki postayı ta'tîl etmek sûretiyle hem İngilizlere, hem İdrîsî'ye arz-ı hizmet etmişti. Sonra kendi adamlarından birini müsellah bir kuvvetin riyâsetinde olarak Belîşe ile Gāmid kazâsının şimâlindeki köylere, husûsiyle Âl-i Seyyâr cihetine göndererek kendi nâmına vergi toplamak istedi. Mutasarrıf bu gelen kuvveti ahâlî-i mahalliyyenin yardımıyla dağıttıktan sonra emîrin ne sebeble Asîr umûruna müdâhalede bulun-

duğunu Bâb-ı Âlî'den, Bâb-ı Âlî de kendisinden sorunca sancağın şimâlinde sâkin aşâyirin Hicâz'a ilhâkları için kendisine mürâcaat ettiklerini ileri sürdü. Lâkin acaba Hicâz bir hükûmet-i müstakille midir? Acaba böyle bir da'vâ-yı mücerred fermân-ı sultanî ile mansûb olan emîre hudûd-ı salâhiyyetini aşarak hükûmetin tanzîmât-ı idâriyyesiyle bildiği gibi oynamak hakkını verir mi? Sonra niçin zulüm ve adâvetini hükûmete karşı ihlâs ile perverde olan mıntıka ahâlîsine tevcîh ediyor da başkalarına ses çıkarmıyor? Niçin kendisi hakkında lâzım gelen muhabbeti göstermiyor diye Asîr eşrâfından birkaçının teslîmini mutasarrıftan ısrâr ile istiyor da teklîfi kabûl olunmayınca posta yollarını kesmeye kalkışıyor? Niçin evvelce İtalyanların sonra İngilizlerin adamı olan kendi eski düşmanı İdrîs ile birleşerek Asîr'e saldırmak istiyor?

İşte Hüseyin Asîr'de oynadığı şu oyunların diğer bir tarzını da Necid'de oynamıştı:

Hüseyin bir taraftan doymak bilmeyen ihtirâsâtı sevkiyle, diğer taraftan Vehhâbî mezhebi intişâr eder de bir asır evvel olduğu gibi emâkin-i mukaddese Vehhâbîler istîlâsına ma'rûz kalır mülâhazasıyla Cezîretü'l-Arab'ı tamâmıyla elde etmek ve Necid işlerine müdâhalede bulunmak isterdi. Lâkin fiilen müdâhalesini îcâb eden en büyük sebeb şudur ki: Uteybe kabâilinden bir kısmı Necid'de oturarak İbni Suûd'a vergi verirler; diğer bir kısmı da Hicâz'da sâkin olurlar. Hüseyin bunların kuvvetinden istifâde eder ve hükûmet nâmına kendilerinden tahsîl ettiği vergilerle hazînesini doldururdu. Uteybeliler Hüseyin'i mezâliminden dolayı aslâ sevmezlerdi. Bunlar Fuâd Paşa'nın vilâyeti zamanında hükûmetin hüsn-i muâmelesini görünce ve İbni Suûd'un da Necid'deki kabîle kardeşleri hakkında âdilâne davranarak meşrû' olan vergiden başka bir şey istemediğini işitince hemen Necid'e kaçtılar. Hüseyin bunun üzerine İbni Suûd ile harbe girişerek münhezim olunca hükûmete mürâcaatle İbni Suûd'un kendisine karşı tecâvüzde bulunduğunu ve idâresi altındaki kabâili kendi tarafına geçirdiğini makām-ı şikâyette dermiyân etti; Haremeyn'e Vehhâbîlerin hücûmu tehlikesini de işin içine sokarak imdâd talebinde bulundu. Hükûmet bu talebi is'âf ederek asker gönderdi. Vukūa gelen musâdemede İbni Suûd perîşân olduysa da Uteybeliler avdet etmedi.

Hüseyin, İbni Suûd'un amca-zâdeleriyle Acmân rüesâsını nezdine celb ederek onları hasmına karşı göndermek ve Necid hacılarıyla tâcirlerini Hicâz'a girmekten men' eylemek istedi. Şâyed bir taraftan hükûmetin şiddeti, diğer taraftan kabâil-i mezkûrenin avdeti imdâda yetişmeseydi birçok müslümanın kanı heder olacak, bir müddet de şeâir-i din muattal kalacaktı. Maamâfîh mücteмian Emîr İbnü'r-Reşîd üzerine hücûm etmeleri için İbni Suûd ile Hüseyin'in arasını bulmaya Mısırlı müfsidlerle Tâlib Nakīb tarafından ne kadar çalışıldığı ma'lûmdur. Hüseyin oğlu Abdullah'ı iki def'a İbni Suûd'un yanına göndererek i'tilâf talebinde bulundu, ki diğer oğlu Faysal babasının bu ittifâkı için; "Muvakkat ve zâhirî bir şeydir." diyordu. Maksad ise Emîr İbnü'r-Reşîd'in satvetini kırmaktı. Birinci def'asında hükûmet işe vâkıf olarak oğlunun serîan Necid'den geri alınmasını ve bu haretteki maksadın ne olduğunu bildirmesini Hüseyin'e teblîğ edince; "Vahhâbî mezhebinin intişârı tehlikesine mâni' olmak için göndermiştim." cevâbını verdi. İkinci def'asında ise Büreyde melhamesine iştirâk için gitmişti. Lâkin İbni Suûd'un askeri Emîr İbni Reşîd'in önünde târumâr olduktan sonra yetişebildiği için Abdullah aralarını bulmaya çalışmaktan başka bir şey yapamadı. Hükûmet bu def'asında da oğlunu geri almasını ve niçin gönderdiğini haber vermesini emr edince hiç utanmadan şu cevâbı verdi: "Kusaym ahâlîsi bana İbni Reşîd'in zulmünden şikâyette bulundular. Kusaym'ın emr-i idâresi ise beni ziyâdesiyle alâkadâr eder ve bana râci'dir. Binâenaleyh ahâlînin talebi üzerine Abdullah'ı göndermiştim."

***

Bitmedi

Necm-i İstikbâl Matbaası'nda tab olunmuştur Eşref Edib

İkinci Tab'ı

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur.
Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (17), altı aylığı (9) frankdır.

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde Dâire-i Mahsûsa

İhtârât
Abone bedeli peşindir.

Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.

Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması lazımdır.

Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması ricâ olunur.

Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

Dînî, felsefî, ilmî, edebî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

اتبعون اهدكم سبيل الرشاد | Başmuharrir Mehmed Âkif | Sâhib ve Müdîr-i Mes'ûl Eşref Edib | والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم

12 Ekim 1916 | 14 Zilhicce 1334 | Perşembe | 29 Eylül 1332 | Cild: 14 - Aded: 358

Fıkıh:

İFTÂ' VE KAZÂ'

İftâ ve kazâ vezâif-i şer'iyyenin en mühimleridir, ecirleri pek ziyâdedir. Bu nisbette de hatar çoktur. Bu iki vazîfe arasında zâhirde bir fark görünür: İftâ vazîfesi sultân-ı vakt tarafından taklîd olunmaz, fakat vazîfe-i kazâ sultân-ı zaman tarafından taklîde muhtâcdır; kısaca müftü mansûb değildir, kadı mansûbdur. Âmmece ma'lûm olan bu fark, ilmî bir fark değildir. İftâ ile kazâ arasında öyle mühim farklar vardır ki o farklar bir çoğumuzun nazar-ı dikkatinden dûr tutuluyor. Acaba o farklar nedir? İftâ ile kazâ arasında başlıca beş mühim fark vardır:

1) Fetvâ mülzim değildir, kazâ mülzimdir: Gerek iftâ eden müftü, gerek kazâ eden kadı her ikisi de hükm-i ilâhîyi, hükm-i peygamberîyi ihbâr ederler. Şu kadar ki mahkûmun-leh ile mahkûmun-aleyh kadı'nın hükmünü kabûle mecbûrdur, fakat müsteftî müftünün hükmünü kabûle mecbûr değildir. Buna mebnî kadıdaki hatar müftüdeki hatardan daha ziyâdedir. Kadılık müftülükten daha güçtür; müftü hakkında vârid olmayan vaîd-i Bârî, tahvîf-i ilâhî, terhîb-i Sübhânî kadı hakkında vârid olmuştur. Ashâbu's-sünenin* müttefikan tahrîc ettikleri bir hadîs-i şerîfde kadılık üç nev'e ayrılıyor; bir nev'i mûcib-i necât, diğer iki nev'i müstelzim-i ikâb oluyor: Âlim ve âdil olan kadı dâr-ı naîme, câhil kadı ile câir kadı dâr-ı cahîme müstahık oluyor. Huffâz-ı hadîsden Beyhakī'nin tahrîc ettiği bir hadîs-i şerîfde de Cenâb-ı Hakk'ın câir olan kadıdan berî olduğu beyân buyuruluyor.

2) Fetvâ da, kazâ da şer'dir, şer'-i müevveldir.** Fakat fetvâ şerîat-i âmmedir; hem müsteftîye, hem müsteftînin gayrisine taalluk eder. Kazâ şerîat-i hâssadır; ancak mahkûmun-aleyh ve mahkûmun-lehe taalluk eder, bunlardan mâadâsına tecâvüz etmez. Fetvâ bir hükm-i âmm-ı küllîdir; müftü; "Şöyle işleyene böyle bir şey terettüb eder, şöyle yazana böyle bir şey lâzım gelir." demek ister. Kazâ hükm-i hâsdır; muayyen bir şahıs için muayyen bir hükümdür.

3) Fetvâ ihbâr, kazâ inşâ (infâz ve imzâ)dır. Fetvâ ihbâr anillâhdır, kazâ inşâ min-kıbeli'llâhdır. Müftü Cenâb-ı Hakk'a karşı bir kadı'nın mütercimi gibidir ki mütercim kadıdan ne anlamış ise; kadı'nın işâretinden, ibâretinden, fiilinden, kavlinden, takrîrinden ne istifâde etmiş ise onu nakl eder. Müftü mücerred nâkıl, mahzâ muhbirdir. Kadı Cenâb-ı Hakk'a karşı bir kadı'nın nâibi gibidir ki nâib hasımlar beyninde inşâ (infâz ve imzâ) eder. Nâib bu ahkâmı müstenîbi olan kadıdan nakl etmez, müstenîb nâibe; "Kavâid üzere ne hükm eder isen onu benim hükmüm kılmış olursun." demiştir.

4) Fetvâ ahkâm-ı şer'iyyenin kâffesine taalluk eder, kazâ ancak bir kısmına taalluk eder. Fetvânın müteallakı eamm, kazânın müteallakı ehassdır. Fetvâ gerek ibâdât, gerek muâmelât, gerek ukūbât olsun; gerek emr-i uhrevî, gerek emr-i dünyevî olsun; ef'âl-i mükellefînin kâffesine taalluk eder. Kazâ ibâdâta, emr-i uhrevîye taalluk etmez; yalnız muâmelât **[158]** ve ukūbâta taalluk eder. İbâdât kâffeten yalnız taht-ı fetvâya dâhil olur, taht-ı kazâya dâhil olmaz. Binâenaleyh kadı; "Bu salât sahîhdır, şu salât bâtıldır, bu su iki desti mikdârı değildir, onun için necisdir, Şâfiîye harâm olur." diye hükm edemez. Ka-

* *Ebû-Dâvud, Tirmizî, Nesâî, İbni Mâce*

** Kitâb ve Sünnet şer'-i münzeldir.

dı'nın bu bâbdaki sözleri fetvâdır, kazâ değildir. Eğer sâmiin mezhebi ise onunla amel eder; yoksa onu terk edip kendi mezhebi ile amel eder. Burada, ictihâd ictihâd ile menkūz olmaz, da'vâsı yürümez. Taht-ı kazâya dâhil olmayıp taht-ı fetvâya dâhil olan ahkâm-ı şer'iyyenin diğer müftü veya kadı tarafından nakzı câizdir.

Esbâb-ı ibâdât da ibâdâta mülhak olup taht-ı kazâya dâhil olmaz. Nitekim hilâl-i Ramazân'ı şâhid-i vâhid şehâdet etse hâkim-i Şâfiî onu isbât ile şuhûda savmı i'lân eylese Mâlikîye oruç lâzım gelmez. Çünkü bu hâl fetvâdır, kazâ değildir.

Muâmelât ve ukūbât hem taht-ı fetvâya, hem taht-ı kazâya dâhil olur. Taht-ı fetvâ ve kazâya dâhil olan ahkâm-ı şer'iyyeye hükm-i kadı lâhık olunca artık diğer bir kadı tarafından nakz olunamaz. İctihâd ictihâd ile nakz olunmaz, da'vâsı işte bu gibi ahkâm-ı şer'iyyede cârî olur.

İbâdâtta, esbâb-ı ibâdâtta müftü olsun, kadı olsun kavilleri, hükümleri fetvâdır, kazâ değildir; ahkâm-ı şer'iyye-i sâirede müftünün kavli fetvâdır, kadı'nın hükmü kazâdır.

5) Fetvâ bâb-ı rivâyetten, kazâ bâb-ı şehâdettendir. Şerâit-i rivâyeti hâiz olan müftü olabilir: Binâenaleyh köle ve kadın, karîb, ecnebî, ahres (yazması ile) müftü olabilir. Bunlar kadı olabilmek için şerâit-i şehâdeti, şerâit-i velâyeti hâiz olmalıdır. Binâenaleyh şerâit-i rivâyeti hâiz olup da şerâit-i şehâdeti hâiz olmayanlar müftü olabilirler, fakat kadı olamazlar. Eimme-i Erbaa indinde köle ve kadın kadı olamazlar; fakat bi'l-ittifâk müftü olabilirler. İbni Cerîr et-Taberî'ye göre: Kadın müftü olduğu gibi, kadı da olabilir. İmâm-ı A'zam'a göre: Kadın ancak emvâlde kadı olabilir, ahres müftü olabildiği hâlde kadı olamaz.

İzmirli
İsmail Hakkı

ÂLEM-İ İSLÂM

HASTALIKLARI VE ÇÂRELERİ

Medeniyetin Rûhunu Bırakarak Yalnız Zevâhirinde Garblıları Taklîd Beliyyesi:

– 2 –

Geçen makālemizde serd eylediğimiz mütâlaalardan tamâmıyla anlaşılmıştır ki: İster Mısırlı, ister İranlı, ister Osmanlı, ister Mağribli olsun, bir müslüman kızına Garb lisânlarından birini öğretmeye kalkışmak hikmete, maslahate muvâfık değildir. Binâenaleyh müslüman kızlarını ecnebî lisânlarıyla uğraştıracağımıza, kendi edebiyâtlarının esâslarına dâir kâfî derecede ma'lûmât sâhibi olarak yetişmelerine çalışmalıyız. Tâ ki tahsîllerini bitirdikten sonra edebiyâta, ahlâka, ictimâiyâta, kavâid-i sıhhıyeye, el-hâsıl muhtelif mesâil-i ilmiyyeye dâir ana lisânlarında mevcûd eserleri mutâlâa edebilsinler. Zîrâ elsine-i İslâmiyyenin başlıcalarından hiç biri yoktur ki, şu saydığımız mebâhisi ihâta etmek üzere, îcâbı kadar, âsâra mâlik olmasın. Bâ-husûs müslümanların intibâha gelmeleri ve kendilerini bağlayan kuyûd-ı esâreti silkip atmalarıyla temeyyüz eden şu asırda Arablar, Türkler, Acemler, Tatarlar, Hindliler kendilerine ecdâdları tarafından bırakılmışken asırların sîne-i kitmânında medfûn kalan eserleri birer birer meydana çıkarıyorlar. İşte bâzâr-ı ma'rifetleri, hamd olsun, muhtelif batınların vücûda getirdiği nâ-mütenâhî te'lîfâta âdetâ bir meşher kesilmiş, duruyor.

Bununla beraber bugün müslümanları tenvîre çalışan mütefekkirler millete yeni bir rûh vermek, şuûnunu ıslâh etmek için yalnız eslâfın âsârını ihyâ ile kalmadılar. Fil-vâki' akvâm-ı garbiyyenin kendi lisânlarında vücûda getirmiş oldukları risâlelerden, hikâyelerden, ilmî, fennî kitâblardan çoğu nesl-i hâzır ile evvelki nesil tarafından tercüme edildi. Müslümanların bu yolda atmakta oldukları adımları ta'kīb edenler ve her mevzûa dâir kendi lisânlarıyla vücûda getirdikleri müellefâtı bilenler bu hakīkati idrâk etmişlerdir.

O hâlde bir müslüman kızı sırf kendi lisânına çalıştırılır da bu husûsda kâfî gelebilecek melekeye sâhib edilirse hangi bir fâideden mahrûm kalabilir? Acaba müslüman kızına bazı ibtidâî kitâblar okutmakla, yahud birkaç vatanî şiir ezberletmekle iktifâ ederek bununla ona lisânını öğrettik, zannında bulunmak bîçâreyi heder etmek değil de nedir? Acaba o müslüman kızı bir frenk kızıyla nasıl mukāyese edilebilir? Çünkü bu Fransız kızı Jean-Jacques Rousseau'nun, Victor Hugo'nun en müntehab eserlerinden istediğin parçaları inşâd eder; Napolyon'un vekāyiini, İnkılâb-ı Kebîr târîhinin en dakīk, en gāmız noktalarıyla o inkılâbı vücûda getiren ricâli birer birer sayabilir.

Acaba yine o müslüman kızıyla bir İngiliz kızı arasında nasıl muvâzene yürütülebilir? Zîrâ İngiliz kızının kendi milleti arasında yetişen şâirlerin, muharrirlerin, filozofların, erkân-ı hürriyyetin, el-hâsıl birer sûretle iştihâr etmiş ricâlin târîhinden bilmediği şey pek azdır. Hiç İngiliz kızı Cromwell'i, Cromwell'in memleketini kurtarmak için yaptığı işleri bilmez olur mu? Hiçbir İngiliz kızı için en belîğ şâirleri, en büyük hâile-nüvîsleri Shakespeare'in âsârına **[159]** muttali' olamamak ihtimâli bulunur mu? Hele sen bir kere bu kızla görüş de bak sana ne kadar emsâl-i âliyye, ne kadar müsteşhedât-ı edebiyye serd edecek, gör!

Git de Garblı bir kıza *Tevrât*'ı, yahud İncîller'i, yahud Kudüs diyârının târîhini, hattâ o diyârın Hazret-i Îsâ zamanındaki vaz'iyet-i coğrafiyyesini sor. Acaba bu mebhasdeki tafsîlâta, esrâr-ı edebiyyeye, dekāik-ı târîhiyyeye dâir bilmediği bir şeye rast gelir misin? Arzu eden gitsin;

bu kızlardan istediğine beğendiğini sorsun da müslüman kızının Garb'daki benât-ı cinsine karşı ne mevki'de kaldığını görsün.

Heyhât! Bu Garb kızlarına nisbetle bizim müslüman kızları nerde kalırlar ki bîçâreler irfânın, edebin hazînesi, ulûmun menbaı bulunan *Kur'ân*larına dâir belki bir kelime bile bilmiyorlar. Acaba müslüman kızı kendi Resûl-i Emîn'i ile Hulefâ-i Râşidîn'in siyerine, târîhine, yahud fütûhâttan fütûhâta koşan ecdâdının mefâhirine âid ne bilir? Arab, Türk kahramanlarının meşriklere, mağriblere nasıl daldığını, ma'mûreleri, çölleri, bedevîleri, medenîleri ne yapıp da cenâh-ı şevketleri altına aldığını acaba müslüman kızı bilir mi? Ebûbekir-i Râzî'nin, İbni Rüşd'ün, Ebû Nasr-ı Fârâbî'nin, Şeyhü'r-reîs İbni Sînâ'nın kim olduğundan acaba müslüman kızının haberi var mı? Abbâsîler zamanında Bağdâd'ın ne hâlde olduğuna; Endülüs diyârında müslümanların ne gibi müessesât-ı ilmiyye, ne gibi meâsir-i fenniyye vücûda getirdiğine acaba müslüman kızı muttali' midir? Avrupalıların geceli gündüzlü çalışıp iktibâs ettikleri Endülüs medeniyet-i İslâmiyyesinin mâhiyeti hakkında acaba müslüman kızının azıcık olsun vukūfu me'mûl müdür?

Heyhât! Ellerinden tutup ya Amerika külliyelerine, Cizvit müesseselerine attığımız; yahud kendi mekteblerimize sokarak ya hiç kıymeti olmayan bir takım ibtidâî kitâblardaki ma'lûmât ile yahud ecnebî lisânlarının mukaddemâtı ile techîz ettiğimiz müslüman kızı, o da dürüst okuyamayacağı, tarz-ı isti'mâlini hiçbir vakit ihâta edemeyeceği, beş-on kelimeden başka bir şey bilmiyor. Meğer ki ecnebîlerin edebiyâtıyla yine onlarda yetişen ricâlin âsârına dâir mekâtib-i ecnebiyyede öğrendiği birkaç söz bulunabilsin.

Bu kadar temhîdâttan sonra kemâl-i serbestî ile diyebiliriz ki: Artık nazar-ı intibâhları açılarak akvâm-ı garbiyyeyi kör körüne taklîd yüzünden gelecek tehlikeyi hisseden bugünkü müslümanlar elbette bizim şu nasîhatlerimizi, şu mülâhazalarımızı kabûlde tereddüd etmeyecekler; elbette müslüman kızının hâlini ıslâha çalışacaklar da zavallıların terbiyeleri, ta'lîmleri için tutulan mesleğin yanlışlığından mütevellid hasârı telâfîye koşacaklardır. Şimdi, yukarıki mütâlaâtımıza zeyl olarak, bir de muhtelif akvâm-ı İslâmiyye'nin birbirlerinden kız almalarını teksîre hâdim esbâbın te'mîni zarûrîdir, diyecek olursak nâ-be-mahal görülmez, zannederim. Zîrâ müslümanların bütün ferdleri ve cemâatleri arasında ebedî bir uhuvvet te'sîs eden dînimiz mü'minlerin yekdiğeriyle muârefe ve ülfet peydâ etmelerini emr etmiştir. Tâ ki birbirlerini sevsinler, birbirlerine karşı şefîk olsunlar da bu sâyede efrâd-ı İslâmiyye arasında teâvün, tenâsûr esâsları pâyidâr olsun. Halbuki muhtelif cemâatleri, mütebâyin unsurları birbirine rabt için kız alıp vermek kadar sağlam bir râbıta tasavvur edilemeyeceği münâkaşa götürür mesâilden değildir. Bu tarzdaki sıhriyetin âsârı Avrupa siyâset-i umûmiyyesinde, husûsiyle muhârebe-i hâzıra vesîlesiyle, büsbütün kendini gösterdi. Nitekim Karadağ ile İtalya, yahud Yunan ile Romanya hânedân-ı hükûmetleri arasındaki; sonra, Almanya devletinin müteşekkil bulunduğu hükûmât-ı muhtelife ümerâsı beynindeki sıhriyet alâkalarını bilenler bu sözümüzü tasdîk ederler.

Şâyed Dâru'l-hilâfe ile Tahran, Kâbil, Fas, Haydarâbâd gibi merkezlerdeki hânedân-ı saltanatlar birbirlerine râbıta-i karâbetle, râbıta-i sıhriyyetle merbût olsaydılar, müslümanlar, bundan ne kadar müstefîd olacaklardı. Maamâfîh ben râbıtanın bu sûretini yalnız dünyânın muhtelif kıt'alarındaki müslüman hânedân-ı hükümdârîlerine tahsîs etmek istemiyorum. Zîrâ avâmı, havâssı, âhâdı, mülûkü dâhıl olmak şartıyla bütün müslümanlar bu husûsda müsâvîdirler. Benim tâcdâr âilelerini misâl getirmekten maksadım bunların birbirlerinden kız alıp birbirlerine kız vermeleri yüzünden şöyle bir zamanda müslümanlarca ne azîm menfaatler istihsâl edileceğini anlatmaktı. Bâ-husûs ki, bütün dünyanın ateş tûfânları içindeki boğulup gittiği şu devirde hükümdârları yekdiğere bağlayan sıhriyetin bazı milletlere ne kadar fâideler te'mîn ettiğini, bazı memleketlerin sırf bu yüzden olarak muhârebe meydanlarında ne kadar ağır bastığını gözlerimizle gördük.

O hâlde müslümanların salâhı için uğraşanlar aradaki alâkaları, râbıtaları çoğaltarak kuvvetleştirmek cihetini düşünmelidirler ki bunların en sağlamı kızlarımıza elsine-i İslâmiyyenin ümmehâtını öğretmektir. Bu lisânlar ise Arabca, Türkçe, Acemce'den ibârettir. Çalışır da buna muvaffak olursak pek çok semereler elde ederiz ki en kıymetlisi, en fâidelisi müslüman ruhların birbirine yaklaşması, birbiriyle kaynaşmasıdır. Zîrâ bir lisânı öğrenmenin, bir lisânın edebiyâtını tahsîl etmenin rûh üzerinde o kadar te'sîri vardır ki ma'rifetü'n-nefs ulemâsı bunun için uzun uzadıya îzâhâtta bulunmuşlardır.

Bir de, lisânlar milletlerin idrâkâtına tercümân, efkâr ve hissiyâtına ayna olduğu için insan hangi lisân ile uğraşırsa onunla mütekellim olan milletin bütün etvârını, ahvâlini, rûhundaki hissiyât ve infiâlâtını, dimâğındaki efkâr ve hayâlâtını parlak bir aynaya aks etmiş gibi seyr eder. Şübhe yoktur ki bu temâşânın tevâlîsi, temâdîsi nihâyet insana o lisâna **[160]** sâhib olan milletin fıtratından bir şey aşılar. Hattâ biz, Arablardan, Türklerden, Acemlerden Fransızca'ya dökülüp ömürlerinin bir çok senelerini bu lisânın gavâmızını ihâtaya hasr edenleri görüyoruz ki Fransız a'sâbıyla hisseder, Fransız kafasıyla düşünür hâle gelmişler; ana dillerini konuşurken bile ekseriyeti Fransızca ibâreler teşkîl ediyor! Bunun içindir ki ma'rifetü'n-nefs ulemâsı; Her lisân ayrı bir "akıl"dır;

fazla bir lisân öğrenen fazla bir akıl edinmiş olur. Kim bir milletin lisânının te'sîri altında kalırsa tarz-ı tefekkürünün de te'sîri altında bulunur." diyorlar.

Fransızca'yı, yahud İngilizce'yi, yahud Almanca'yı, el-hâsıl ecnebî lisânlardan birini ileri götürmüş bir adamı nazar-ı im'ândan geçiriniz; harekâtına, sekenâtına bakınız; tavrını, kıyâfetini, hülâsa yiyeceğine, içeceğine varıncaya kadar her şeyini tedkîk ediniz. Göreceksiniz ki öğrendiği lisân kendi mevcûdiyeti üzerinde ne kadar izler bırakmış; o lisâna sâhib olan milletin rûhu ile kendi rûhu arasında ne kadar müşâbehet vücûda gelmiş! Ne hâcet, milletlerin birbirine girdiği şu devirde bile lisânları bilinenlerle bilenlerin ruhları arasında nâ-mütenâhî merhamet, şefkat hisleri teâtî edilip duruyor. Birbirleriyle muhârebeye tutuşmuş memleketleri dolaşır da ahâlîsiyle konuşacak olursanız, sözümüzün doğruluğuna şehâdet edecek pek çok delâil-i bâhireye tesâdüf edersiniz.

Mâdem ki lisânlar o lisânları tahsîl edenler üzerinde bu kadar mühim te'sîrler vücûda getiriyor; muhtelif anâsıra mensûb müslümanlar arasında kız alıp vermek mes'elesinin teammümünü teshîl için kızlarımıza, erkeklerimize elsine-i İslâmiyyenin ümmühâtını öğretmeliyiz. Tâ ki ruhları evvelden kaynaşsın, hâlleri, tavırları birbirine yaklaşsın. Zîrâ bu sûret bilâhare muhabbetlerinin devâmına, muâşeretlerinin bakāsına, teşkîl edecekleri âilenin intizâmına en ziyâde hâdim olacağı gibi Müslümanlık'ın arada ikāme etmiş olduğu uhuvvet râbıtasını bunun kadar hiçbir şey zâmin olamaz.

O hâlde Arab kızları için hemşîreleri bulunan Türk ve Acem kızlarının; Türk kızları için Arab ve Acem kızlarının; Acem kızları için de Türk ve Arab kızlarının lisânlarını kâfî derecede öğrenmek lâzım geliyor. Eğer bunu yaparlarsa bütün âlem-i İslâm için öyle bir devre-i saâdetin kudûmunu te'mîn etmiş olacaklar ki şevket ve azametçe, müslümanların tevhîdi şiâr ittihâz ederek ma'bûdda bir, ma'bedde bir, kalbde bir, siyâsette bir, pek çok tavırlarında bir oldukları ilk edvâr-ı İslâmiyye târîhinden hiç de aşağı kalmayacaktır.

Mâdem ki, demin de söylediğimiz vechile, lisânlar ayrı ayrı birer idrâktir; niçin kadın, erkek her müslümana Arab, Acem, Türk lisânlarını öğretmeyelim de âlem-i İslâm'ı teşkîl eden ferdlerden her birini Türkün, Acemin, Arabın idrâkâtına birden sâhib etmeyelim? Niçin her ferde elsine-i İslâmiyyenin ümmühâtını tahsîl ettirmeyelim de kalblerimizin üzerine kâbûs gibi çökerek cemâatlerimizi, ümmetlerimizi birbirinden cüdâ düşüren, memleketlerimizin şîrâze-i irtibâtını parçalayan, bizi can alacak yerimizden vurmak fırsatını düşmanlarımıza peşkeş çeken bu münâferet, bu tevahhuş perdelerini artık yırtıp atmayalım?

Öyleyse şu saatten i'tibâren kalkmalı, memâlik-i İslâmiyyede tatbîk edilmekte olan maârif programlarını ahvâl-i ictimâiyyemizin, şuûn-ı siyâsiyyemizin îcâbâtına göre ta'dîle çalışmalıyız. Garblılara benzemek istediğimiz zaman da onların kendi dînlerine, kendi âdetlerine, kendi an'anelerine, kendi lisânlarına, el-hâsıl millî, vatanî bütün şuûnlarına nasıl dört elle sarıldıklarını görerek taklîdimizi bu cihete hasr etmeli; yoksa bizzât dînlerini, an'anelerini, âdetlerini, lisânlarını, kavmiyetlerinin medâr-ı temâyüzü olan şeylerini almaya yeltenmemeliyiz. Zîrâ yabancı milletlerin hasâis ve evsâf-ı kavmiyyelerini iktibâsa kalkışmak onları taklîd eden ümmetlerin inkırâzına, kavmiyetlerinin izmihlâline, mevcûdiyet-i ictimâiyye ve siyâsiyyelerinin tamâmıyla inhidâmına alâmettir, başka bir şey değildir.

Demin anâsır-ı İslâmiyye arasındaki sıhriyet râbıtasıyla bu râbıtanın te'sîrinden bahs ettiğimiz için, müslüman gençlerinden bir çoğunun Avrupalı kadınlarla teehhüllerine dâir şuracıkta istıtrâd kabîlinden birkaç söz söylemek istiyoruz:

Avrupa'daki resmî dâirelerde muvazzaf bulunan müslümanların çoğu bu işin tevlîd edeceği avâkıba dâir i'mâl-i fikr etmiyorlar; yalnız Şerîat-i Garrâ'nın bir müslümana müslüman olmayan bir kadını alabilmek için vermiş olduğu müsâadeye istinâd ediyorlar.

Erbâbının ma'lûmu olduğu üzere, Dîn-i İslâm'ın kavânîn-i şer'iyyesi (صغرى سهلة الحصوله الكبرى) sûretinde inzimâm eden bir takım kavâid-i külliyyeden ibârettir. Bazan bu kavâid dâire-i umûmunu tazyîk edecek kuyûd ve evsâf i'tibârına ma'rûz kalır. Muâmelât-ı beşeriyyeye taalluk eden ahkâma âid ıstılâhât-ı örfiyyede bu gibi kuyûda ma'rûz olanlara pek çok tesâdüf edilir.

Vâkıâ şerîat ibâha ettiğini eder; lâkin şu şart ile ki: O ibâha harâmı tahlîl, yahud şerîati ta'tîl etmesin, yahud maslahata muzır olmasın. Demek, mubâhât-ı şer'iyye için öyle bir takım kuyûd ve şerâit vardır ki ibâha ancak onların ictimâıyla tamâm olabilir.

Öyleyse bakalım bir müslümanın, husûsiyle, bir Osmanlının, bir Acemin, bir Afganlının meselâ Fransız, yahud İngiliz kadınıyla teehhül etmesinde ne gibi netâic husûle gelebilecek?

Herkes bilir ki İslâm hükûmetleri isti'mâr siyâsetini ta'kîb etmekte **[161]** olan Avrupa devletlerinin, hayli zamandan beridir, matmah-ı nazarları olmuş, hâlâ da olmaktadır. Bunlar durmayıp diyâr-ı İslâm'a akınlar ederler, muttasıl müslüman memleketlerinin kuyruğunu, kulağını kırparlar. Bir hâlde ki: Bîçârelerin elinde ne sadra şifâ verebilecek, ne de gözü doyurabilecek olan şu bakıyyeden, şu birer yudumluk sudan başka bir şey bırakmadılar. Biz müslümanlar onlar için ebedî bir vesîle-i

harb olduk; ne bir sulh bu muhâcemâtı men' ediyor, ne de bir mütâreke araya girebiliyor!

Şimdi düşünelim: Hükûmât-ı İslâmiyye ricâlinin evlerinde bu hud'a-kâr devletlerin tâbiiyetindeki kadınlardan biri, yahud birkaçı bulunduğu takdîrde o hükûmetlerin esrâr-ı siyâsiyyesi, tedâbîr-i siyâsiyyesi ne gibi bir âkıbete ma'rûz kalır? Artık o hükûmet-i İslâmiyye me'mûrlarının hem çekmecelerini, hem kalblerini açacak anahtarları ellerinde bulunduran zevcelerinden esrâr saklayabileceklerini farz etmek acaba vehm-i sırf, yahud hayâl-i mahz olmaz mı? Acaba nezdindeki muhâberât-ı siyâsiyye evrâkını kendisiyle en yakından temâsda bulunan, sînesinin en gizli köşelerine kadar giren, kalbindeki serâirini meydana çıkarmaya muktedir olan bir mahlûkun ıttılâından saklayabilirim zannında bulunmak insan için kendi kendini aldatmak değildir de nedir?

İ'tilâf Devletleri'yle şimdiye kadar zuhûr eden muhârebelerde hükûmât-ı İslâmiyyenin bu gibi teehhüller yüzünden ne büyük zararlara, ne yaman felâketlere uğradıklarını bizler gözlerimizle gördük. Rusyalı, Fransalı, İtalyalı, Belçikalı, İngiltereli zevceler âlem-i İslâm'ın başına ne büyük musîbetler getirdiler! Müslümanların hukûkunu, menâfiini ne elîm hasârâta uğrattılar! Ne hâcet! Muhârebe-i hâzırada kadınların Devlet-i Aliyye ile müttefiklerine karşı kendi hükûmetleri hesâbına olarak ne hıyânetler, ne câsûsluk ettiklerini gördük! İşte bu kadınlar kimsenin zevcesi olmayıp ancak ötekinin, berikinin hevesâtına hizmet ettikleri hâlde olup biten işleri anlamak, muhârebe meydanlarında dönen vekāyii öğrenmek için bu kadarcık bir mevki'lerinden istifâde etmek istediler; yine o kadarcık bir râbıtanın verdiği fırsatla memleketten memlekete, mehâfilden mehâfile koşarak harbin planlarına, yahud siyâsetin cereyanlarına, yahud hiç olmazsa maîşet-i umûmiyye sıkıntılarına dâir ma'lûmât edinmeye uğraştılar. Hattâ müttefiklerimizden bazısı bidâyette bir çok tedâbîr-i ihtiyâtiyyede, bir çok tahammülde bulunmuşken bu hâin câsûsları hudûd hâricine atmadıkça memleketlerinin selâmetini te'mîn edemedi. Maâzallâh bu karılar şunun bunun dostu olacaklarına zevcesi olaydılar işler büsbütün sarpa sarardı.

Maamâfîh kadınlar kocalarının rûhu üzerinde öyle mühim bir te'sîre daha mâliktirler ki şimdiye kadar saydıklarımızın hepsinin fevkindedir. Hele, nazarları meshûr edecek, kalbleri bâzîçe hâline getirecek, vicdânların irâdesini hiçe indirecek, kuvâ-yı azm ü basîreti temelinden sarsacak kadar san'atkâr birer işvebâz iseler!

Tabîîdir ki Avrupa'da bu gibi fettân kadınların haddi hesâbı yoktur. Hattâ bugünkü muhârib devletler bir takım sâde-dillerin ağzından esrâr avlamak için bu kadınları tuzak makāmında kullanıyorlar. Nasıl ki İsviçre, Hollanda, Selanik, Atina gibi henüz harbe iştirâk etmeyen merkezleri dolaşanlar bunu pek a'lâ bilirler.

Burada size bir vak'a îrâd edeceğiz ki cidden zikre şâyândır: Muhârebe-i hâzıranın ibtidâlarında Arab gençlerinden birini görmüştük. Bir taraftan ağlıyor, diğer taraftan; "Bu ne şenî' cinâyettir! Bu ne azîm vebâldir! Almanya hükûmetiyle müttefikleri kalkmışlar da Fransa Devleti gibi dünyanın her tarafına irfân neşr eden, hukūk-ı beşeriyye esâslarını meydana koyan harîm-i hürriyeti himâye eden esîrleri kayd-ı esâretten kurtaran, vahşîlere zevk-i medeniyyeti, akvâm-ı ibtidâiyyeye hayât-ı saâdeti tattıran bir hükûmetle harb ediyorlar, öyle mi? Yazıklar olsun!.." diyordu.

Zavallı genç bu şâirâne cümleleri serd ederken gözlerine bütün dünya kapkaranlık kesilmiş de muhât olduğu leyl-i dûr-â-dûrun semâsında yalnız Jeanne d'Arc'ın o yığın yığın zulmetleri yırtan tecellî-i cemâlinden başka bir şey göremiyordu. Bîçâre çocuk tıbkı zıyâ-yı sihre tutulup da gözleri kararan, önündeki bedâyi'-i hilkatten birini göremeyen yarasalara dönmüştü.

Bu delikanlının hakāyık-ı târîhiyyeden alabildiğine gāfil, Fransa medeniyetine bu derecede çılgın olması bidâyette bizi hayrette bırakmıştı. Lâkin karısının bu sersem çocuğa kendi Parisli rûhunu nefh eden bir Fransız kızı olduğunu öğrendiğimiz zaman artık istiğrâba mahal göremedik.

El-hâsıl bizim Şerîat-i Garrâmız gayr-i müslimeleri almaya cevâz vermişse de bu cevâz mehâzîri, husûsiyle siyâsî mehâzîri mûcib olmamakla mukayyeddir. Halbuki bu türlü izdivâcların gerek harbde, gerek sulhda İslâm'ın mesâlih-i âmmesine ne büyük zararları dokunduğu yukarıdan beri serd ettiğimiz mütâlaalardan anlaşıldı. Bununla beraber Avrupalı kadınlarla teehhül edenler mesâil-i harbiyye ile yahud umûr-ı siyâsiyye ile iştigāl eden ricâlden oldukları takdîrde bu mehâzîr bir kat daha ehemmiyet kesb eder. Binâenaleyh müslüman gençlerinin bu husûsda hiçbir ihtiyât ile hiçbir tedbîr ile mukayyed olmayarak sırf hevesât-ı beşeriyyelerine tebeiyetlerinden zuhûra gelecek netâyici nazar-ı i'tinâya almalarını hükûmât-ı İslâmiyye ricâline kemâl-i ihlâs ile tasviye ederiz.

Evet hükûmât-ı İslâmiyye ricâli zâhiren basît görünmesine rağmen **[162]** siyâsî, daha doğrusu ictimâî mesâilin en azîmlerinden bulunan bu mes'eleye son derecede ehemmiyet vermeli; hâriciye me'mûrlarının, askerlerin gayr-i müslimelerle teehhüllerini men' edecek kavânîn vaz' etmelidirler. Bu sûretle hem memleketlerinin menâfii te'mîn edilmiş, hem de kendilerine dîn, vatan, kavmiyet, neseb râbıtalarıyla merbût bulunan müslüman kadınlarının hukūku muhâfaza altına alınmış olur. Şübhe

yoktur ki demin saydığımız mehâzîre meydan vermeyecek olan şu sûret, tedâbîr-i ihtiyâtiyyenin en mükemmeli, menâfi'-i İslâmiyyenin de en metîn bir zâminidir. Vallâhu veliyyü't-tevfîk.

Mütercimi: Mehmed Âkif **Abdülaziz Çâviş**

İNGİLİZLERİN SİYÂSETLERİ

Mısır ve Âlem-i İslâm Hakkında

İngilizlerin Mısır ile âlem-i İslâm hakkında ne düşündüklerine, ne gibi siyâset ta'kîb ettiklerine dâir Wilfrid Blunt isminde doğru sözlü bir İngiliz vaktiyle Mısırlılara karşı Paris'de bir nutuk îrâd eylemişti. Bu nutkun 326 senesinde *el-Alem* cerîdesiyle neşr olunan sûretini biz o sıralarda Türkçe'ye nakl ile kāri'lerimizin nigâh-ı intibâhına arz etmiş idik. Nasılsa efkâr-ı umûmiyyeyi pek o kadar alâkadâr etmeyen bu nutuktaki sözleri zaman tamâmıyla te'yîd ettiği için tekrâr enzâr-ı umûmiyyeye çıkarmayı münâsib gördük:

Bana kongrenizin riyâset-i fahriyyesini teklîf gibi büyük bir şeref bahş etmenize karşı o kadar müteşekkirim ki derecesini ta'yînden lisânım âcizdir. İngiliz milletinden olduğum hâlde Mısır gençlerinin hakkımda muhkem bir i'timâd beslediklerine bu da'vet en celî bir burhândır. Ne fâide ki ta'kîb etmekte olduğunuz maksada daha büyük bir azm ile hizmet edebilmek için böyle ihtiyâr değil, genç olmalı idim.

Şimdi elimden gelecek hizmet, çizmiş olduğunuz programa tamâmıyla iştirâk etmek, bu programı kabûl ettirmek için ne gibi vesâile mürâcaat lâzım geleceğini bildirmek; Mısır'a âid mes'elelerde benim ne İngiltereli, ne de Avrupalı olmadığımı, belki azm ü itmi'nânında sâbit bir hemşehrîniz olduğumu bir kere daha bütün âleme anlatmaktır.

Pek a'lâ bilirsiniz ki benim Mısır Mes'elesi'ndeki re'yim bu işlerle otuz beş sene uğraştıktan; İngilizlerin memleketinize girerek şimdiye kadar kalmaları için çevirdikleri dolapları iyice anladıktan sonra hâsıl ettiğim re'ydir. Onun için bugün çıkıp da kendimi Mısırlı gösteriyorsam hiç şâyân-ı taaccüb görülmemelidir. Ben 1882'de hükûmetimize karşı sizi pek çok müdâfaa ettiğim hâlde İskenderiye Hâdisesi'nin zuhûrunu men' edemeyerek ye'simden, esefimden hüngür hüngür ağladım.

Bu acıklı zamanlardan sonra Nizb-i Vatanî'nin iki kere canlandığını gördüm. Birincisi şimdiki hidîvin hükûmete geçtiği 1892 sıralarındadır. O vakitler hidîvin kalbi hamiyetle, vatanperverlikle dolu idi, ara sıra bana esrârını tevdî' ederdi. Lâkin çok geçmeden Lord Cromer'ın tazyîkıyla himmetine zaaf geldi. İkincisi de sizin genç hatîbiniz Mustafa Kâmil Paşa'nın hîn-i zuhûrundadır.

İşte ben sizin hizbinizi iki def'asında da samîmî olarak selâmladım, ikisinde de dest-i muâvenetimi uzattım. Lâkin kuvvâ-yı bedeniyyem yavaş yavaş eksildiği için seyr ü seferden ferâgate mecbûr oldum. Da'vetinize icâbetle Paris'e kadar gelişim benim için iki katlı bir bayram oluyor; çünkü ben bu memlekette şebâbımın en güzel devirlerini geçirmiştim.

Ahvâl-i siyâsiyyenizi nasıl bulduğuma gelince: Görüyorum ki bugün kuvvetli bir buhrân geçiriyorsunuz. Ancak bu buhrânın şiddeti öteden beri zihnimi işgāl edenler derecesinde değildir.

Mısır'da hissiyât-ı vatanperverânenin ölmediğine, hayâtta bulunduğuna, kendisini kahr etmek için îcâd olunan müşkilâtı iktihâm eylediğine –bizim İngiliz hükûmetinin mezâlimine, tazyîkātına rağmen– otuz seneden beri Hizb-i Vatanî'nin bakāsından büyük delîl olamaz.

Hiç şübhe yoktur ki hürriyet devri gelecektir; hiç şübhe yoktur ki Mısır'ın istikbâli Mısır gençlerinin göstereceği sebâta, şecâate bağlıdır.

Sakın me'yûs olmayınız. İngilizler size zulm ediyorlarsa emîn olunuz ki bu hâl devâm edemeyecektir. Mısır tarîk-ı terakkīde bir çok ilerledi. Mâhiyeti cihân-ı mütemeddinenin nazarında tecellî etti. Artık Asya'nın, yahud Afrika'nın tâ içlerine gömülüp, hâricden hiçbir ümîdi kalmayan, hükkâmın idâre-i keyfiyyesi altında inleyip duran memâlik-i baîde hakkında revâ görülen muâmeleyi Mısır'a tatbîk etmek kābil olamaz. Zâten Avrupa size karşı böyle bir muâmelenin tatbîkına mesâğ göstermez. Onun için aklınızı başınıza alınız.

Şunu da biliniz ki sizin bu hareketiniz gibi azîm bir hareket ancak kurbânlar, şehîdler vermekle semeredâr olabilir. Hürriyetinize nâil olmak için hem vatandaşlarınız arasındaki mücâhedâtınıza, hem memâlik-i ecnebiyyedeki harekâtınıza devâm etmekten başka çâre yoktur.

Ukūbât-ı siyâsiyyeyi istihfâfa nefislerinizi alıştırınız; kongrenizi hür memleketlerin pâyitahtlarında akd ediniz. Elbette Avrupa sizinle bizim aramıza girerek bir hüküm verecektir. Eğer azminizde sebât ederseniz da'vânızı kazanırsınız; biz İngilizler de taht-ı tasarrufumuzda olmayan bir memlekette kānûna muhâlif vesâita mürâcaat ıztırârında kalarak haysiyetimize hiç muvâfık olmayan bir derekeye indiğimizden dolayı utanmaya mecbûr oluruz.

Mısır Avrupa kānûn-ı düvelîsinde musarrah olduğu, i'tirâf edildiği **[163]** vechile bir vilâyet-i Osmâniyyedir. Onu memâlikimize ilhâk etmemize aslâ rızâ gösterilmeyecektir. Binâenaleyh hükûmet-i Osmâniyye mevcûd oldukça Mısır'daki mevkiimiz mütezelzil olmaktan kurtulamayacaktır.

Benim şu re'yime muhâlefette bulunanlar için yalnız Avrupa harîtasına, bir de Bahr-ı Sefîd sâhilindeki memleketlere atf-ı nazar etmek kâfîdir. Zîrâ o zaman görülecek-

tir ki Süveyş Kanalı'na hâkim olan Mısır bütün milletlere, husûsiyle İngiltere'ye nisbetle, en mühim bir merkezdir. Hiçbir insan tasavvur olunmaz ki bu devletler diğer bir devletin ile'l-ebed burada sâbit kalmasına, sâhib-i nüfûz olmasına müsâade etsin. Şark'ın Hind denizlerine çıkacak kapısının anahtarını bu devletin eline teslîm etmek kendi ticâretleri için en mühlik bir darbe olacağından ne Avusturya, ne İtalya, ne Fransa, ne de Almanya buna aslâ râzî olamaz. Zâten bir gün gelecek ki Almanya'nın Akdeniz'de bir iskelesi bulunacak. O hâlde Almanya, İngiltere'nin diğer Avrupa devletlerine yaptığı gibi, Şark'a giden yolunu kesebilecek bir harb mevkiinin İngiltere'de kalmasına râzî olur mu? Hattâ kanı galeyâna geldikten, kuvâ-yı harbiyyesi kemâl bulduktan sonra Türkler için Hilâfet-i İslâmiyye'nin en güzel bir parçası olan Mısır vilâyetinden vazgeçmek kābil olabilir mi?

Hayır, hayır! Mısır'ın istikbâli aslâ yalnız İngiltere'nin elinde olmadığı gibi İngiltere memâlikine iltihâkı, yahud İngiltere himâyesi altında kalması da kat'iyyen muhâldir.

İngiltere siyâset-i hâriciyyesine gelince ricâl-i hükûmetimizin, hâkimlerimizin münevverü'l-fikr olanları mevkiimizin vehâmetini hakkıyla takdîr ediyorlar. Lâkin bu kısım ekalliyette kalıyor. Asıl sevâd-ı a'zam içlerinde meclis-i umûmî a'zâsı da dâhil olduğu hâlde siyâset-i hâriciyyeye karşı cehl-i mürekkeb içinde bulunuyorlar. Hâkimlerimiz mevkiimizin vehâmetini, kānûna muhâlefetini i'tirâf ederek haysiyet-i milliyyeyi cerîha-dâr etmeyecek, dökülen paraları zâyi' eylemeyecek bir tarîk bulsalar işin içinden çıkmak arzusunu besliyorlar. Kezâlik ümerâ-yı askeriyyemizin ileri gelenleri biz Avrupa devletlerinden herhangisiyle olursa olsun bir deniz muhârebesinde bulunacak olursak Nil Vâdîsi'ndeki halk bize karşı adâvet besledikçe Mısır'da yerleşip kalmamız pek müşkil olacağını kesdiriyorlar. Mısır'a âid mesâilde efkâr-ı umûmiyyemiz aldanıyor da Nil Vâdîsi'ni tamâmıyla bizim muhâfaza mecbûriyetinde bulunduğumuz bir hakk-ı meşrûumuzdur zannediyor. Onun için hiçbir nâzır, yahud hiçbir fırka reisi yoktur ki Mısır'daki ikāmetimiz için ne kadar uzak olursa olsun bir had ta'yînine yanaşsın.

Ricâl-i siyâsetimiz kendilerinde garazdan hâlî, sarîh bir hatt-ı hareket ta'yîn etmek için iktizâ eden şecâati göremediklerinden, Almanya ile bir harb zuhûrunu men' edemeyeceklerini de anladıklarından Mısır'ı terk etmemekle Mısır'da yerleşip kalmak arasında müteredddid bulunuyorlar. Bu yerleşmekteki muhâtarayı Mısırlıların kalbini kendi taraflarına celb etmek, onları nizâm-ı hâzırdan memnûn eylemek sûretiyle atlatmak cihetine çalıştılar. Hattâ Lord Cromer gaflette o kadar ileri gitti ki Mısır'da bir hizb-i İngilizî te'sîsine bile kalkıştı. Bundan başka 1903'de mansıbını irsî bir sûrete kalb etmek hülyâlarına bile daldı.

Lord Cromer öyle tevehhüm ediyordu ki Hizb-i Vatanî'nin İngilizlere mukāvemeti hidîvin İstanbul'da kurulan bir planı kullanması netîcesidir. Yoksa Mısırlılar kendisine mütemâyildir. Fakat hâdisât-ı ma'lûme bunun aksini gösterdi.

İşte bizim 1907'deki siyâsetimiz bu merkezde idi. Yedinci Edward'ın tensîbiyle Cromer'i istihlâf eden Gorst Mısırlılar tarafından ibtidâ memleketlerine hürriyet verecek zannolunmuş idi. Bu fikir Gladstone Fırkası'nın re's-i kâra geçmesinden ileri gelmişti. Halbuki bunlar dipsiz hayâlâttan başka bir şey değildir. İngiltere Hâriciye Nezâreti'nin velev bir ân için olsun böyle bir şeyi düşünmediğini size sûret-i kat'iyyede söyleyebilirim. Gorst'un 1907'de aldığı ta'lîmâtın kâffesi hidîv ile birleşerek Hizb-i Vatanî'yi yalnız bırakmak cihetine ma'tûftur. Zîrâ öyle zannolunuyordu ki hidîvin İngiltere ile birleşmesi Hizib hâricindeki ahâlîyi beri tarafa çevirir de İngilizler Mısırlıların muvâfakatıyla orada yerleşir kalırlar.

İngiliz siyâsîleri sultanın mîrâsı Edward'a intikāl eder de kral Mısır'da, Hind'de, Arabistan'da, el-hâsıl bütün Şark-ı İslâmî'de müslümanların reisi, hâmîsi olur hülyâsını besliyorlardı. Nitekim hidîvin Melik Edward'ın evâmirine münkād bir emîru'l-mü'minîn olmasını da sayıklamışlardı. Kānûn-ı Esâsî'ye gelince bu cihet çokluk i'mâl-i fikri mûcib olmamıştır. Hattâ Edward hidîve Kānûn-ı Esâsî bahsini karıştırdığı için makāmından çekilmesini nâtık kendi yazısıyla bir nâme göndermişti. İngilizin sonunda vermek istediği şey meclis-i şûrânın biraz daha tevsî'-i salâhiyetinden başka bir şey değildir. Yoksa hâriciye nezâreti hakīkī bir meşrûtiyeti hiçbir zaman hâtırına getirmemiştir. Nitekim 1882 Vukūâtı hâtırlardadır ki müdâhale-i harbiyyemiz hükûmetimizin Kānûn-ı Esâsî'yi tasdîk etmemesinden neş'et etmişti.

Artık kimse ümîd etmez ki hâriciye nezâreti yirmi seneden beri bu kadar hîleler, dolambaçlı yollar tutmuşken kalksın da İngilizlerin çekilmesini ilk in'ikādında teklîf edecek bir hür meclis akdine muvâfakat etsin. Mısırlılar halefinin Lord Cromer'den daha hürriyetperverâne siyâset ta'kīb edeceğini tahmîn husûsunda da aldandılar. Evet Gorst şarklılara karşı büsbütün haşîn değildir. Arabca söyler, Arabca konuşur, ahâlî ile şahsî münâsebât-ı hasenede bulunur. Fakat istiklâl temâyülâtı kendisinden yerle göğün arası kadar uzaktır. Zâten kalbi hırs-ı istibdad ile doludur. Tamâm on altı sene Lord Cromer'in idâresi altında idmân peydâ etmiştir. El-hâsıl Cromer'le arasındaki fark birisi maksada **[164]** tatlı sözlerle, diğeri tehdîdlerle varmak ister. Görmüşsünüzdür ki bu adam kendisine tevdî' olunan siyâseti hüsn-i idâre ederek hidîvin kalbini zâhiren olsun İngiltere'ye imâleye muvaffak oldu. Nasıl ki bu işin başa çıkmasında menfaat-i husûsiyye mütâlaa eden ufak bir hizb-i İngilizî teşkîline de

muvaffak olmuştu. Bundan başka zavallı Hizb-i Vatanî kendi sevgili reîsi Mustafa Kâmil Paşa'nın vefâtı gibi bir musîbete de giriftâr olmuştu. Eğer Genç Türkler 1908'de ayaklanarak İstanbul'daki inkılâbı meydana getirmese idiler belki Mısırlılar kendilerine yutturulmak istenilen bu sâhte hürriyeti kabûl ederlerdi. Lâkin inkılâb-ı Osmânî üzerine Mısır'daki müslümanlar ne olursa olsun İngilizlerin memleketlerinde daha bir müddet kalmalarını hoş göremez oldular. Şimdi bunların nazarında İngilizlerin çekilmesinden başka bir şey yoktur.

İngiltere Hâriciye Nezâreti'nin te'lîf ve neşr-i nüfûz politikasının bir müslüman memleketinde aslâ yürüyemeyeceğini ne vakit kestirdiği anlaşılamaz. Zîrâ inkılâb-ı Osmânînin bidâyetinde öyle tevehhüm etmişti ki yeni Osmanlı hükûmeti Mısır'daki mevkiinin kānûnî bir şekle konması husûsunda kendisine yardım edecektir. Nitekim bu maksada Sadr-ı A'zam Kâmil Paşa vâsıtasıyla çalışıyor idi, lâkin Kâmil Paşa'nın sukūtuyla İngiltere'de nüfûzumuz tezelzüle uğradı.

Daha sonra İngiltere'nin 1909'daki hareket-i irticâiyyeyi teşcî' eylemesi bu nüfûzu büsbütün alt-üst etti.

Sir Gorst gördü ki müslümanlardan kendisine temâyül eden fırka-i nâçîz büsbütün bitiyor, muvâzene usûlü için Kıbtîleri istihdâma karâr verdi. Bunun üzerine Butros Gali Paşa'yı vezîr i'lân etti. Mısırlılar içinde bu şerefe en ziyâde müstahak olan bu zât olduğunu ileri sürdü. İki Hizb-i Vatanî arasında hilâf îkā' için ilk irtikâb olunan cinâyet budur. Sû'-i tâli' netîcesi olarak bu siyâset nâil-i muvaffakıyet oldu.

Ben Mısırlıların ittihâda fevkalâde muhtâc oldukları böyle bir sırada şu tefrikanın husûlüne cidden teessüf ederim. Lâkin tutmuş olduğu siyâsetin Butros Paşa'nın katli sûretinde temessül eden netîcesi işi meydana koydu, kezâlik müslüman muârızlarını ırzâ kābil olamayacağını Gorst'a anlattı. Müslümanların kalbini işgāl eden hissiyât-ı hakīka-i hürriyyet ve istiklâl ile İngiltere siyâsetini te'lîf etmek kābil olmayacağı lâyıkıyla tecellî etti. Bunun üzerine İngiltere hükûmeti müslümanlara adâvetini izhâr etti. Artık Acemistan'da olsun, Arabistan'da olsun, İstanbul'da olsun, Mısır'da olsun vel-hâsıl her yerde müslümanların hayrını istemez oldu. İşte Mister Roosevelt ile Edward Grey'in tedbîr ettikleri desîse buradan neş'et etti. Burada desîse ta'bîrini kullanıyorum. Zîrâ olanca vuzûhuyla meydana çıkmıştır ki İngiltere Hâriciye Nezâreti bu Amerikalıyı istihdâm etmiştir. İnsan bu desîsenin iç yüzünü bilmek için, Cemâhîr-i Müttefika reîs-i sâbıkının arkasında bulunup ona müslümanları cerîhadâr eden sözleri telkīn eyleyen protestan cem'iyetlerini der-hâtır etmek îcâb eder. Nitekim İngiliz misyoner cem'iyetleri de Londra'da Edward Grey ile bu sûretle davranmışlardı. Edward Grey Roosevelt'in nutuklarını daha îrâd olunmadan bilir idi. Şimdi İngiltere siyâseti Türkiye'de, Acemistan'da, Mısır'da müslümanların ilerlemesine mümânaat esâsı üzerine mübtenîdir.

Sakın bu siyâsete i'timâd etmeyiniz. Ben genç Türkiye'yi, hattâ dünyâdaki bütün müslümanları İngiltere'den tahzîr için bu fırsatı ganîmet bilirim. Elimden size nasîhatten başka bir şey gelmez. Kalbim kederle doludur. Çünkü hükûmetin Şark'taki hasmâne siyâsetini gāyet kerîh görmeme rağmen İngiliz milliyetinden, vatan muhabbetinden tecerrüd etmedim. Lâkin size karşı der-uhde ettiğim vazîfe şunu sarâhaten söylemeye beni mecbûr ediyor ki bize karşı düşman muâmelesinden başka bir muâmelede bulunmanız sizin için hatâ-yı mahzdır. Zîrâ liberallerin, muhâfazakârların Edward Grey'in sözlerini kabûl etmesi delâlet ediyor ki sizi mevâîd ile rıfk ile, idâre etmek politikası artık bırakılmıştır. Bundan sonra bizden şiddet, adâvet, maddî, ma'nevî ukūbet politikasını göreceksiniz. Yani sû'-i tâli'leri sevkiyle zîr-i hükmümüze giren Hindlilerin ve sâir akvâmın uğradığı âkıbete uğrayacaksınız.

Bilmem bu sözlerim hidîv hazretlerinin kulağına gidecek mi? Maamâfîh onun nazar-ı dikkatini bu sözlere celb ederim. Kendi kadîm vatanperverliği, memleketi için Lord Cromer'ın hilâfına olarak kemâl-i şecâatle çalışmakta olduğu zamanlarında şahsına olan ihlâsım sâikasıyla serd ettiğim delîlleri der-hâtır etmesini ricâ eylerim. Şurasını da sarâhaten bildiririm ki Cromer'e olsun, İngiltere Hâriciye Nezâreti'ne olsun bu inkıyâd politikasını ta'kīb ettikçe hazîn bir netîceye varacaktır. Çünkü onlar kendisine dâimâ hıyânet edecek, kendisi de İngilizlerin esâreti altındaki Hind racaları derekesine inecektir.

Ben bu sözlerimi eski dostum Şeyh Ali Yûsuf'a, kezâlik biz İngilizlerde hüsn-i niyyet tevehhüm ederek memleketlerinde yerleşmemiz politikasına hizmet eden bütün Mısırlılara tevcîh ederim. Mısırlıların hepsine derim ki:

Sakın bize aldanmayınız. Biz sizin için mes'ûd bir hayât isteyenlerden değiliz. Bizden ne kānûn-ı esâsî, ne hürriyet-i matbûât, ne serbestî-i tedrîs, ne de hürriyet-i şahsıyye beklemeyiniz. Bizim Mısır'da yerleşmekten yegâne maksadımız memleketinizi işleterek mahsûlünü fabrikalarımızda kullanmak, Sudan'daki müstemlekâtımızın terakkīsine sarf etmektir.

Artık bizim desîselerimize kapılır, niyetlerimizin mâhiyetini hâlâ anlaya**[165]**mazsanız hiç ma'zûr görülemezsiniz. Çünkü hakīkat olanca vuzûhuyla karşınızda duruyor. Kalkıp da kendi istiklâlinizi kendi ellerinizle yıkmayınız.

Hizb-i Vatanî'ye karşı nasîhatim budur:

İşgāl politikasına karşı mukāvemette sebât ediniz. Her fırsat düştükçe müddet-i işgāl için bir had ta'yîn etmeyi isteyerek bizi nizâma tebeiyete, memleketinizden askerimizi çekmeye da'vet ediniz. Bundan size bir zarar

gelmez. Çünkü biz sizin memleketinizin sâhibi değil, yabancısıyız. Her gün her vesîle ile İngilizlerin size tahakküm için hiçbir hakk-ı meşrû'u olmadığını bize ihtâr etmelisiniz. Şunu da anlatmalısınız ki siz bizim zîr-i hükmümüzden çıkmaya bin can ile müştâksınız. Bize karşı olan adâvetinizi size hiç fâidesi olmayacak bir takım ihtilâllerle değil, belki milel-i sâirenin esâretlerinde bulundukları akvâma karşı hissiyât-ı ahrârânelerini izhâr için kullandıkları vesâita murâcaat ile izhâr etmelisiniz. Bu işgāl politikasına harb-i iktisâdî ile İngilizlere boykotaj yapmakla başlayınız. Zâten memleketinizde bir çok ecnebîler var. Yalnız onlarla birleşiniz. Yalnız onlarla muâmelede bulununuz. Başka milletlerle ittifâk edeniz, lâkin sakın bizimle birleşmeyiniz. Bizim adâletimize, asâletimize, insâniyetimize güvenmek pek beyhûdedir. İyi biliniz ki bunlar sizi nazarımızda bir kat daha hakîr düşürmekten başka bir netîce vermez.

Sizin için bize karşı kemâl-i muvaffakıyyetle kullanacak bir silâh vardır ki o da memleketinizi işgāl; zamân-ı sulhda bizim için bir belâ, zamân-ı harbde ise daha müdhiş bir muhâtara olduğunu bize anlatmaktır.

İngiltere efkâr-ı umûmiyyesi Mısır'da oynadığı oyunda kazandığı para, yaktığı muma değmeyeceğini anlar anlamaz; siz memleketinizi tesellüm edeceksiniz.

Bundan sonra size Türkiye'deki vatandaşlarınızla, dîndaşlarınızla ittihâdı tasviye ederim. Çünkü sultan Mısır'a mâlik olmak i'tibârıyla hak sâhibidir. Bu i'tibâr ile Mısır'ı himâye vazîfesiyle mükellef olduğu gibi Hilâfet i'tibârıyla da dîninizi himâyeye mecbûrdur.

Zâten fermânlar istiklâl-i dâhilînizi tekeffül etmiştir. Devlet-i Aliyye tâbiiyeti sâyesinde elde ettiğiniz merkez-i siyâsîyi kendi menâfiinize hâdim etmelisiniz.

Bir gün gelecek –pek de uzak olmasa gerektir– sultan Avrupa devletleriyle ittifâk ederek İngiltere'den vaadini îfâ talebinde bulunacaktır. O zaman İngiltere hükûmeti de kuvâ-yı berriyye ve bahriyyesine, Mısır'daki menâfi'-i mâliyye ve ticâriyyesine; kezâlik Mısır'ı istimlâk tarafdârı olan fırkanın hırsına rağmen teslîm-i hakka mecbûr olacaktır. İnşâallâh o günleri yakında görürüz. İşte sizin hâlis bir dostunuzun hissiyâtı, temenniyâtı bu merkezdedir…

* * *

MEKKE EMÎR-İ SÂBIKI BÂGĪ HÜSEYİN

–geçen nüshadan mâba'd–

Suriye umûruna müdâhalesine gelince Aneze meşâyihı arasında tahaddüs eden ihtilâfâta bakmadığından bahs ile Medîne-i Münevvere Muhâfızlığı'ndan şikâyette bulunmuş ve bu gibi mesâilin hall ü tesviyesi husûsunun kendisine tevdîi îcâb edeceğini iddiâ eylemişti. Gûyâ Hicâz'daki ıslâhâtı tamâm olmuş da nöbet diğer vilâyâtı ıslâh etmesine gelmiş!..

Müstenid olduğu resmî, husûsî bütün vesâikın neşri hükûmet-i seniyyeden mütemennâ olan bu hakîkatler Cezîretü'l-Arab'daki bütün müşkilâtın, bütün mesâilin sırf bu herîfin yüzünden zuhûra geldiğini kāriîn-i kirâmın nazarında tebeyyün ettirmeye kâfîdir, zannederiz.

5

Hüseyin'in ahlâkı hakkında bir fikir edinecek kadar ma'lûmât verildi. Daha ziyâdesi tatvîli mûcib olacağı için burada bazı hâdiseleri mücmelen zikr etmekle iktifâ edeceğiz.

Merhûm Hasan Hân, Hüseyin'in eski dostu iken onun ibâdullâha, husûsiyle belde-i Harâm ahâlîsine karşı olan mezâlimine dayanamayarak kendisini terk etmiş ve Hicâz'ın ıslâhı için Vehîb Paşa'ya mürâcaat eylemişti. İşte bu sebebden Hüseyin Hasan Hân'ı Tâif yolunda öldürterek emvâlini yağma ettikten sonra na'şını defin bile ettirmemiştir. Hükûmet-i seniyye merhûmu tedfîn için Hüseyin'e emr ettiği hâlde infâz eylemeyerek; "O, zâten defn olunmuştu." demişti. Hüseyin'in bu hareketiyle; "Adâvet mezâra kadar sürmez." meselini nasıl te'lîf etmeli bilinemez.

Hüseyin ile Cidde'deki İngiliz konsolosu arasında bir takım muhâberât cereyan etmekte olduğundan haberdâr olan Şeyh Ahmed Hezâzî Cidde Kumandanı Hasan Bey'e murâcaatle bu evrâkı elde ettiği hâlde Hüseyin'in bütün hıyânetleri meydana çıkacağını bildirmişti. Hüseyin kölesi Muhsin'e emr ederek Şeyh Ahmed'i gündüzün Cidde Çarşısı'nda kurşunla vurdurdu. Şeyh aldığı yaradan ölmediyse de sol elinin parmakları sakat oldu. Halbuki Hüseyin utanmadan Vehîb Paşa'nın Hicâz'a muvâsaleti akībinde yine kendisinin ayaklandırmış olduğu fitneye Ahmed Hezâzî'yi sebeb göstermeye kalkıştı.

Sırf kendi emrine muhâlefette bulunduğu için adamcağızın birini Leys'deki vekîline emr ederek fiilen i'dâm ettirdi. Halbuki hükm-i i'dâm ne kadı tarafından verilmiş, ne de Bâb-ı Âlî'ce tasdîk edilmişti. Kadı buna i'tirâz ile vekîlin muhâkeme altına alınmasını taleb ettiyse de bu taleb aslâ i'tibâra alınmayarak bîçâre maktûlün kanı heder oldu gitti.

Hüseyin devletimizin medâr-ı bakāsı olan asâkir-i İslâmiyyeye buğzundan dolayı Cervel şakîlerini pusuya oturtarak tebdîl-i havâ için **[166]** Mekke'ye gelmekte olan hasta askerleri kâmilen öldürttü. Halbuki bu bîçârelerin hiçbir günâhı yoktu.

Nâibü'l-Haremi hükûmet tarafdârlığıyla mahkûm ederek memleketinden, evlâd ü ıyâlinden uzaklara attı. O bîçâre gurbetlerde öldü. Maamâfîh Hüseyin bununla gayzını yenemeyerek merhûmun oğlu Hüseyin'i de habs ettirdi, ki büyüklerin şefâati olmasaydı ölünceye kadar çıkarmayacaktı.

Defterdâr Yahya Gālib Bey'le jandarma kumandan-

lığından mütekāid Ömer Bey âileleriyle beraber Şam'a gidecekleri zaman Hüseyin'e murâcaatle esnâ-yı tarîkda bir tehlikeye uğramamaları için kendilerini himâye etmesini ricâ etmişlerdi. Hüseyin bunlara vech vermiş –yani himâyesi altına almış– iken arkalarından Cervel şakîlerini göndererek kadınların çarşaflarına varıncaya kadar bütün mâ-meleklerini soydurdu.

Merkez-i Hilâfet'ten cihâd-ı mukaddes i'lân olunduğu zaman Mekke ahâlîsinden çoğu gönüllü olarak bu cihâda iştirâk etmek istemişlerdi. Hüseyin kendilerine; "Bu muhârebenin cihâd olduğunu bileydim en birinci gönüllü ben olurdum. Hafîfliği bir tarafa bırakınız. Yoksa sözümü dinlemeyenleri fenâ hâlde te'dîb ederim." dedi. Hattâ Abdurrahim Reşîd hiç olmazsa malıyla cihâda iştirâk etmek isteyerek külliyetli mikdârda bir teberru'da bulununca Hüseyin tarafından ağır sûrette tekdîr olunmuş ve şâyed İngilizlerin sadîkı olan emîr-i kebîre muhâlefette ısrâr edecek olursa katl olunacağını makām-ı tehdîdde söylemişti.

Hüseyin kendisine muhâlif gördüğü Muallim Îsâ Rûhî Efendi ile Emîn ve Cemâl Beyleri Hicâz'dan çıkarmak için öteden beri ısrâr ediyordu. Hükûmet buna muvâfakat ettiği hâlde bile haklarındaki adâvetini bir türlü teskîn edemeyerek bîçâreleri öldürmek için teşebbüsâtta bulunmuştu. Bereket versin Râbiğ Şeyhi Hasan bin Mübeyrik'e ilticâ ettiler de canlarını kurtarabildiler.

Arzuhâlci İbrâhîm Efendi Hüseyin'in mezâliminden bîzâr kalıp da hükûmete murâcaat etmek isteyen bazı bîçârelerin arzuhâllerini yazdığı için Hüseyin zavallıyı geçen Şevvâl'in beşinci gecesi Şerîf Gays ile arkadaşına öldürttü. Ne dul kalan karısına, ne de boynu bükülen dokuz yetîmine acımadı. Yatsı namazından çıkarken hançerle parçalanan bu zavallının ise kalemiyle geçinmekten başka hiçbir günâhı yoktu.

Benî Harb Kabâili hükûmete mütemâyil ve kısm-ı a'zamı Senûsî tarîkat-i mübârekesine mensûb oldukları, husûsiyle rüesâsı zâlim emîrin haksız evâmirine kör körüne münkād olmak istemedikleri için kadıları İbni Rubeyk'i[?] öldürttü; kabîle efrâdına da nâ-mütenâhî mezâlimde bulundu.

Artık Hüseyin'in husûsî zindânında kurbân gidenlere, tomruk cezâsıyla meflûc olanlara, kezâlik kahbelikle öldürttüğü bîçârelere gelince bunların adedini Allah'dan başka kimse bilemez. Her kabîlenin Hüseyin'den bir yığın şikâyeti, her ferdin alınacak bir çok hakkı bekleyip duruyor. Vay gidi emîr-i âdil vay!

6

Evvelce Urbân dâimâ eşrâfa hücûm etmekte oldukları için, Şerîf Ebû Nümeyy eşrâfın hukūkunu muhâfaza maksadıyla örfî bir kānûn vaz' etmiş. Şu kadar var ki bu kānûn ne Şerîat-i Garrâ ile ne de adl ü insâf ile te'lîf edilemeyecek derecede ağır bir yığın mezâlimi ihtivâ ediyor. Meselâ bir şerîf Urbândan birini öldürecek olursa kātil kısâsan i'dâm edilmeyecek; lâkin Urbândan biri şurefâdan birini öldürecek olursa kātilin kabîlesinden dört kişi birden i'dâm edilecek, yani bu kānûn âdetâ beşeriyeti Hazret-i Mûsâ aleyhisselâm zamanından evvelki edvâra götürüyor! Kezâlik Urbân arasında vukūa gelen kıtâllerde her maktûl için verilecek diyetin üçte biri emâretin ve eşrâfın hakkı olmak üzere ayrılacak.

Emâretin nüfûzuna inzimâm ediverince sâdâtın, Urbân'ın belini kıran, eşrâfı bütün Hicâz vâdîlerine müstevlî ederek ahâlîyi, zürrâı sefîl bırakan bu kānûn müdevven bir hâlde değildir. Lâkin Hüseyin bunu istediği gibi olmak şartıyla uzun uzadıya şerh etti. İnşâallâh işin hakīkatine vâkıf bir hayır sâhibi çıkar da bu kānûn-ı acîbin üzerindeki perde-i esrârı yırtarak mâhiyetini umûmun nazar-ı ıttılâ'ına arz eder ve bu sûretle hem Hicâz ahâlîsine merhamet, hem de şerîate hizmet etmiş olur.

İşte bu zâlim kānûnun tenfîzinde en ileri giden; en vahşiyâne şekillerde tefsîri husûsunda herkesden fazla mahâret gösteren bir mahlûk varsa o da emîr-i sâbık Hüseyin'dir. Çünkü onun rûhuna bu kadar mülâyim gelecek hiçbir kānûn, hiçbir şerîat tasavvur edilemez.

7

İngilizlerin Arabistan diyârına göz dikmeleri Napolyon Bonapart'ın Mısır ve Suriye Kıt'aları'na istîlâsı devrinden başlarsa da asıl işe girişmeleri 1859 İhtilâli esnâsında nüfûz-ı Hilâfet'in Hind müslümanları arasında zuhûrunu müteâkıbdır. Cezîre'nin şarkındaki arâzîde ilerleyebilmek için Maskat ile Buşeyr'i[?] merkez-i harekât ittihâz eden, kezâlik cenûbda ilerlemek için Aden sâhilini ele geçiren İngilizler Suriye ile Hicâz'da bildikleri gibi dolap çevirmek için Mısır'ı işgāl etmiş olmalarını güzel bir vesîle ittihâz ettiler. Son zamanlarda ise Mısır'da mukīm Sûriyelilerle Lübnanlılardan, hattâ bizzât Mısırlılardan bir yığın hâin ele geçirdiler. Bunların içindeki Mısırlılar mevki'-i ictimâîllerinin ehemmiyetine, halk arasında ilim ile, irfân ile, gayret-i dîniyye ile tanılmış olmalarına rağmen nâmûslarını, vicdânlarını İngilizlere satarak umûmiyetle **[167]** müslümanlara ve bil-husûs Devlet-i Aliyye'ye karşı harekâtta bulunmaya başladılar. Gāyeleri İslâm'ın son ilticâgâhı olan bu devleti zaîf düşürmekten başka bir şey değildi.

Bidâyette bu hazele gürûhu Emîr-i Mekke Avnurrefîk Paşa ile te'sîs-i râbıta etmek istedilerse de maksadlarına nâil olamadan Paşa irtihâl etti. Bunu müteâkıb Emîr Ali Paşa'ya murâcaat ettiler. Lâkin Ali Paşa kabûl etmedi. Vâkıâ İmâm Yahya ile münâsebet peydâ etmek arzu

ettiler. Fakat mâhiyetleri imâmın nazarında ma'lûm olduğu için yüz bulamadılar. El-hâsıl İdrîs, Tâlib Nakīb, Huza'l,[?] İbni Suûd, Emîr Hüseyin nezdinde tamâmıyla hüsn-i kabûl gördükleri için zâhiren müttehid görünen emellerinin hakīkatte mütehâlif bulunmasına rağmen bunlarla birleştiler. Emîr Hüseyin'in oğlu Abdullah'ın Mısır'a uğradıkça mazhar olduğu ihtifâlât ile Âbidîn Sarayı'na indirilmesi, Kāhire İstasyonu'na girer çıkarken mülûke mahsûs olan kapının kendisine açılması tabîîdir ki İngilizlerin emri olmaksızın yapılabilecek işlerden değildi. Zâten Abdullah'ın Mısır'da bulundukça Gorst ve Kitchener ile mülâkātleri halkın nazarından mahfî değildi. İsmail Hasan, İzzet Cündî, Hasan Sabri, Hasan Hammâde ile eskiden Şeyh Ali Yûsuf'un, sonraları Reşîd Rızâ'nın avenesinin arada mekik dokumalarına gelince bu Mısır'da da, Hicâz'da da herkesin vâkıf olduğu bir sırdır. Zâten Asîr Mutasarrıfı Muhyiddîn Bey'in ele geçirmiş olduğu nutuklar bu herîflerin münâsebetleriyle niyetleri hakkında şübheye mahal bırakmamıştır. Şeyh Ahmed Hezâzî Mes'elesi'yle bu mes'eleyi tevlîd eden esbâb işin bütün iç yüzünü meydana çıkarmıştır. Kezâlik Abdullah'ın Emden[?] zâbitlerinin önünde îrâd etmiş olduğu nutukta İngiltere'yi bırakıp da Almanya ile ittifâka girdiğinden dolayı Devlet-i Osmâniyye'ye sarâhaten hücûmda bulunması perde-i esrârı büsbütün kaldırmıştır. Bundan başka Emîr Hüseyin Vehîb Paşa'ya murâcaat ederek Hicâz Kıt'ası'nın hükûmetten tamâmıyla müstakil olup yalnız dînen merbût bulunduğunu i'lân etmesini istemişti. Lâkin Vehîb Paşa kendisine; "Ben asker bir adamım. Bu gibi mesâil-i mühimmeye müdâhale hakkını hâiz değilim. İsterseniz Bâb-ı Âlî'ye murâcaat edebilirsiniz." deyince biraz düşünerek sonra Mekke Emâreti'ni kendi evlâdına hasr edilmesi talebinde bulunmuştu.

Hind hükûmetinin kendisine her ay vermekte olduğu iki bin liraya gelince tabîîdir ki İngiltere hükûmeti ahmak ve müsrif değildi. Kezâlik Mısır hükûmetinin evkāf ve tahsîsât-ı mestûre akçesinden göndermiş olduğu paralar bu harîs mahlûku avlamak için birer tuzaktan başka bir şey olamazdı. Geçen senenin Zilkadesi'nde Tüveyl'e üç İngiliz vapuru gelerek kendileriyle gönderilen ta'lîmât mûcebince emîrden oranın şeyhi İbni Ârif'i istemişlerdi. Emîr o aralık Mekke'de bulunduğu için oğulları geldiler ve babalarıyla telefon vâsıtasıyla muhâberede bulundular. Emîr Hüseyin üç gün sonra hâzır oldu ve gemi süvârîlerinden aldığı ta'lîmât üzerine Sevâkin'e giderek kendi nâmına gönderilmiş bir çok paraları, bir çok hediyeleri aldıktan sonra Mekke'ye döndü. Bunu müteâkıb erzak gemileri sökün etmeye başladı.

Ne garîbdir ki: Emîr Hüseyin Urbânı Hilâfet aleyhine olarak İngilizlerle teşrîk-i mesâîye sevk için darbhâneden yeni çıkmış İngiliz liralarını sarf etmekten utanmadı. Aradan pek az bir zaman geçer geçmez düşman sefâin-i harbiyyesi Cidde'yi topa tuttu. Bu sırada başlarında Emîrin Cidde'deki vekîli Şerîf Muhsin olduğu hâlde bütün adamları İngilize hizmet için arkadan din kardeşlerine hücûma başladılar ve aynı vakitte müretteb plan mûcebince Hüseyin'in iki oğlu Ali ile Faysal Hicâz Demiryolu'na ve Medîne etrâfına hücûm ettiler. Cidde'deki asker İngiliz gemilerindeki büyük toplarla kendi mühimmâtlarının tükenmesinden dolayı şeref-i askerîlerini sonuna kadar muhâfaza ettikten sonra teslîme mecbûr oldular. Medîne'de ise o hâinlerin ayaklandırmak istedikleri fitneden kendileri de târumâr oldu. Mekke ile Tâif'e gelince askerlerimiz kalelerinde sebât ederek muhîte hâkim olmaktadırlar.

Emîr Hüseyin etrâfındaki kabâilin çoğu dağılarak İbni Mübeyrik ile Benî Harb kabîleleri kendisine karşı kıyâma hâzırlanınca başladığı işe peşîmân oldu. Çünkü Hüseyin memleketi İngilizlere teslîm etmek istiyordu. Bütün hareketleri de din düşmanlarının tertîbi vechile vukūa geliyordu. Müteâkıben evvelce azdırmış olduğu Hayber ve Ukayl kabâili de kendisinden ayrıldılar. Bizim nâmımıza cem' etmiş olduğu mücâhidler ahîren yine bizim tarafa iltihâk etti. Uteybe Urbânı'nın ekserîsi de emîri bıraktılar. Binâenaleyh bugün Hüseyin'in başında Itbân, Bîşe kabâilinden bir kısmıyla kendisinin şakī kölelerinden başka kimse kalmadı. İbni Mübeyrik'le Yenbûğ ahâlîsi İngiliz vapurlarının getirmiş olduğu zahîrelerin çıkarılmasına mâni' oldular. Ve Emîr Hüseyin'in fâsık bir adam olduğunu i'lân ettiler. Bunun üzerine Hüseyin her hangi bir mesîhî ile iştirâk eylemekten ve İngiltere hükûmetine hizmette bulunmaktan teberrîye çalıştı. Lâkin bir taraftan Cidde Vak'ası'yle İngiliz paraları, diğer taraftan esîr alınan askerlerin Mısır'a nakli ve İngiliz matbûâtının Hüseyin tarafından ihdâs olunan bu fitnenin bizim Aden'deki harekâtımızı ta'tîl edeceğinden bahisle izhâr-ı sürûru, kezâlik hükûmet-i mezkûrenin kendi müslüman müsta'merelerinde Hüseyin'e zahîr olduğunu i'lânı Hüseyin'in iddiâ etmek istediği berâeti esâsından çürüttükten başka bütün hânedân-ı nübüvvetin berî olduğu nişâne-i âr u zilleti bu hâinin alnına yapıştırdı.

Urbân kendi kendilerine diyorlar ki: Acaba Hüseyin ile evlâdının **[168]** iddiâları hakīkī midir? Acaba bu adam dînî himâyeye, bir hükûmet te'sîsine muktedir midir? Sonra kendisinin İngilizlerle, yahud başkalarıyla münâsebeti yok mudur? Kudret ve satveti farz olunduğu takdîrde ta'lîm görmüş askerleri, fenn-i harbe âşinâ zâbitleri nerededir? Esliha-i harbiyye i'mâline mahsûs fabrikaları var mıdır? İngilizler neden dolayı kendisine bir çok silâh, bir çok zahîre, bir çok para veriyorlar? Neden dolayı bu adam tam Cihâd-ı Mukaddes i'lân edildiği ve devletin cihânın en büyük devletleriyle meşgūl olduğu

bir zamanı intihâb etti? Şâyed aczini biliyorsa nasıl oluyor da kuvvet, satvet, kemâl-i dirâyet ve istiklâl gibi şurût ile kāim olan Hilâfet'e uzanmak istiyor? Eğer hakīkaten kuvvet, kudret sâhibi ise neden dolayı şu gavâil bertaraf olarak müslümanların hayâtı mahv olmak tehlikesinden âzâde kaldığı zamanı beklemedi? Niçin Mısır'daki Hüseyin Kâmil bunun imdâdına asker gönderiyor da Hicâz'ın Mısır'a ilhâk edildiğini i'lân ediyor? Ne sebebden İngilizler bu adamın zaafını, ehemmiyetsizliğini bildiği hâlde kendisine "emîr-i kebîr" ünvânı vermek sûretiyle müsta'merelerindeki müslümanların gözünü boyuyor? Hiç şübhe yok ki İngilizler bütün âlem-i İslâm'ı teshîr için Hind racaları mertebesinde bir halîfe yapmak istediklerinden bu desîseye murâcaat etmişlerdir.

Heyhât, o ne hakīr bir hilâfettir ki hâmîleri vatanını satan Şibl-i Şumeyyil gibi bir mülhidle Dâvud Berekât, İskender Ammûn, Reşîd Rızâ, Azîz Ali, İbrâhîm Neccâr gibi hıyânetleri sâbit bir takım eşhâs ola! Dünyada Hüseyin'in hilâfet iddiâsı kadar sâhte bir şey varsa o da bu mülhidlerle bu hâinlerin Himâye-i İslâm nâmı altında bir cem'iyet teşkîl ederek Müslümanlık'ı müdâfaa iddiâsında bulunmalarıdır. Lâkin bütün bu nağmeler hep İngilizlerin işidir. O İngilizler ki Mısır'da, Hind'de bütün harekât-ı milliyyeyi boğmak için mevhûm bir takım hizibler vücûda getirmişlerdir. Hüseyin'in etrâfındaki tantanalara gelince bu aynıyla çocuklarını oyalamak için babaları tarafından kurbanlık koyunların tüylerini taradıktan, alınlarını kınaladıktan sonra türkülerle dolaştırılmasına benzer. Pek a'lâ bilirler ki hayvancağızı bayram sabâhı keserek güzel güzel yiyecekler.

Daily Telegraph gazetesi şu sözleriyle emîrin mâhiyetini i'lân ediyordu: "Matbûâtın bir kısmı tarafından Hicâz kıyâmına dâir serd olunan mütâlaât, bu kıyâmın yalnız bizim Aden ve Irak havâlîsindeki harekât-ı askeriyyemize hizmet etmesi i'tibârıyla ma'kūl olabilir. Lâkin o kadar ifrâta gidilmemelidir. Zîrâ emîr-i kebîrin istiklâlini i'lân etmesi pek mühim bir iş değildir. İşin en mühim ciheti bu istiklâlin muhâfazasıdır." *Daily Mail* gazetesi ise: "Hükûmet tarafından Hicâz'a imdâd gönderildiği zaman Hüseyin'in mevkii cidden müşkil olacaktır." diyor.

Hakīkat şundan ibârettir ki biz bugün Hüseyin'in mevhûm olan kuvvetiyle çarpışmıyoruz. Biz fart-ı harâret gibi, susuzluk gibi şedâid-i tabîatle muhârebe ediyoruz. Maamâfîh inâyet-i Hakk'la zaferin kat'iyyen bizim tarafta kalacağına emîniz. Göreceğiz ki bu fitne Hicâz Kıt'ası'na isâbet eden mesâibin sonu ve harekât-ı ıslâhiyyenin bidâyeti olacaktır. Mekke Emîr-i Lâhikı Şerîf Ali Haydar Paşa hazretlerinin dînine, vatanına ne derece merbût bulundukları ve her türlü terakkıyâtı ne kadar arzu buyurdukları herkesçe ma'lûm olduğu için sâye-i himmetlerinde Haremeyn-i Şerîfeyn ile bütün havâlîsi müstaidd ü müstahık olduğu terakkıyâtı inşâallâh iktisâb edecektir. Cenâb-ı Hakk dînimizi, devletimizi nusret ve tevfîkāt-ı ilâhiyyesine mazhar buyursun ve bütün cihân-ı İslâm'ı şeref ve mecd-i kadîmine nâil eylesin, âmîn.

***

اِنْ تَنْصُرُوا اللهَ يَنْصُرْكُمْ ...[1]

Îd-i saîd-i adhâ münâsebetiyle Başkumandanlık Vekâlet-i Celîlesi'nden bil-umûm ordularla donanma-yı hümâyûn ve Boğazlar Umûm Kumandanlıkları'na yazılan ta'mîmin sûretidir:

Bu kurbân bayramı ile ikinci muhârebe senesini bitirmiş oluyoruz. Şimdiye kadar dâimâ bize rehber-i nusret olan Cenâb-ı Hakk'ın avn ü inâyeti ve tekmîl silâh arkadaşlarımın fevkalâde ikdâm ve gayreti ile düşmanlarımız üzerine edilen savletler ve gösterilen metânet ve himmetlerle Osmanlı Ordusu'nun cihânın müsellemi olan şân-ı cengâverânesi bir kat daha i'tilâ etmiştir. Âlî ve kudsî olan dînimizin evâmir ve îcâbâtına riâyet gösterdiği azm ü sebât dâiresinde sarf-ı gayret ve himmet olundukça bundan böyle dahi tevfîkāt-ı ilâhiyyenin her vakit bize nâsır ve mededkâr olacağına kalben îmân ve itmi'nânım ber-kemâldir. Sevgili Halîfe-i mukaddesimiz, başkumandan-ı efhamımız, pâdişâhımız, efendimiz hazretlerinin hoşnûdî-i Cenâb-ı Peygamberîye mukārin olan rızâ-yı şâhânelerini ancak bu tarîkte çalışmak sûretiyle yerine getirebilecektir. Şeref-hulûl eden îd-i saîd-i adhâyı tebrîk ile beraber bu mübârek bayramın bütün silâh arkadaşlarım hakkında mûcib-i mes'ûdiyyet olmasını Cenâb-ı Hakk'tan tazarru' ve niyâz eder ve iki cihânda yegâne medâr-ı necâtımız olan Dîn-i Mübînimiz'in mukaddes vecâibine hüsn-i mürâât ile zafer-i nihâîye mazhariyetle âlem-i İslâm'ı mesrûr ve bahtiyâr edebilmek için arkadaşlarımın hıdemât-ı vataniyyelerinde kemâfi's-sâbık ibrâz-ı ulüvv-i himmet ve gayrete devâm eylemelerini taleb ve temennî eylerim. Bu vesîle ile şimdiye kadar ihrâz-ı rütbe-i ulviyye-i şehâdet ile hayât-ı ebediyyeye mazhar olan arkadaşlarımızın ervâh-ı mübeccelelerine Fâtihalar ithâfı sûretiyle nâm-ı muhteremlerini yâd eylemek vecâibden olduğunu ihtâr eder ve yeni dâhil olduğumuz üçüncü harb senesinde dahi büyük ve şân-âver zaferlere mazhariyetimizi Cenâb-ı Hakk'tan dilerim.

Necm-i İstikbâl Matbaası'nda tab olunmuştur Eşref Edib

İkinci Tab'ı

[1] Muhammed, 47/7.

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur.
Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (17), altı aylığı (9) frankdır.

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde Dâire-i Mahsûsa

İhtârât
Abone bedeli peşindir.

Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.

Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması lazımdır.

Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması ricâ olunur.

Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

Dînî, felsefî, ilmî, edebî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

اتبعون اهدكم سبيل الرشاد | Başmuharrir Mehmed Âkif | Sâhib ve Müdîr-i Mes'ûl Eşref Edib | والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم

19 Ekim 1916 | 21 Zilhicce 1334 | Perşembe | 6 Teşrînievvel 1332 | Cild: 14 - Aded: 359

Fıkıh:

MÜFTÜ VE KADI

Ahkâm-ı şer'iyye nâsa ya rivâyet, yahud dirâyet tarîkıyla teblîğ olunur. Ahkâm-ı şer'iyyeyi rivâyet tarîkı ile teblîğ edenlere "huffâz-ı hadîs", dirâyet tarîkıyla teblîğ edenlere "fukahâ-i İslâm" denir. Nâsın fukahâ-i İslâm'a ihtiyâcı pek ziyâdedir. Müslümanlar hiçbir vakit fukahâ-i İslâm'a ihtiyâcdan vâreste olamazlar. Bir müslüman müslüman oldukça ahkâm-ı ilâhiyyeden, ahkâm-ı dîniyyeden kendini kurtaramaz. Ahkâm-ı şer'iyyeyi istinbât eden, kavâd-i helâl ve harâmı zabta i'tinâ eden fukahâ-i dîne itâat, anaya babaya tâatten daha ziyâde lâzımdır. Hattâ Câbir bin Abdillâh, Hasan-ı Basrî, Ebu'l-Âliye, Atâ' bin Ebî Rebâh, Dahhâk, alâ-rivâyetin Mücâhid gibi eslâf-ı müfessirîne göre [1](وَاُولِى الْاَمْرِ مِنْكُمْ) nazm-ı celîlindeki ulu'l-emrden murâd, ümerâ'-i müslimîn değil, ulemâ-i dîndir.

Müftü: Ahkâm-ı ilâhiyyeyi, ahkâm-ı şer'iyyeyi mücerred ihbâr eden fakīh-i İslâmî ve âlim-i dînî; kadı: Bu ahkâm-ı celîleyi infâz u ilzâm eyleyen fakīh-i İslâmî ve âlim-i dînîdir.

Müftüler ile kadıların pîş-vâsı, imâmı, reisi Fahru'l-mürselîn aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz hazretleridir. Zât-ı Akdes-i Risalet-penâhî'de vazîfe-i iftâ ile vazîfe-i kazânın her ikisi de ictimâ' etmiştir. Peygamberimiz hem istiftâ edenlere fetvâ verir, hem iki hasım bir husûs hakkında murâcaat ederse onların beynlerindeki husûmeti fasl eder idi; hem müftü, hem kadı idi. [2](يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللهُ يُفْتِيكُمْ) nazm-ı celîli Server-i Enbiyâ Efendimiz'in fetvâ verdiğini, [3](وَاَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَا اَنْزَلَ اللهُ) nazm-ı celîli kazâ ettiğini pek sarîh bir sûrette beyân ediyor. Nazm-ı ahîr mûcebince a'delü'l-kuzât olan Nebî-i zî-şânımız ehl-i kitâb hakkında da bizim kitâbımız ile, ahkâm-ı *Kur'ân* ile hükm etmiştir. Buna mebnî ehl-i kitâb berâ-yı muhâkeme mahkememize murâcaat ederse Mücâhid, İkrime, Zührî, Ömer bin Abdilazîz, Ebû Hanîfe ve ashâbı ve Şâfiî'ye göre: Ahkâm-ı *Kur'ân* ile bizim kitâbımız ile hükm eder. [4](فَاِنْ جَاؤُكَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ اَوْ اَعْرِضْ عَنْهُمْ) nazm-ı celîli mûcebince Hasan-ı Basrî, Ebû Âmir Şa'bî, İbrâhîm Nehaî, Atâ, Mâlik'e göre: Kadı muhayyerdir; dilerse ahkâm-ı *Kur'ân* ile hükm eder, dilerse onlardan i'râz edip onları kendi hükümlerine reddeder.

İftâ ile kazâyı cem' eden Nebî-i âhiri'z-zaman sallâllâhu aleyhi ve sellem Efendimiz hazretlerinin bazı fetvâ ve kazâlarını nümûne olmak üzere zikr edelim:

* * *

Fetvâ-yı Peygamberî:

1) S: Biz ehl-i kitâb memleketinde bulunuyoruz, ehl-i kitâbın kaplarından yemek yiyelim mi?

C: (– لاتأكلوا فيها الا ان لا تجدوا غيرها فاغسلوا ثم كلوا فيها رواه الشيخان) Yani başka bir kap bulunamazsa ehl-i kitâbın kaplarını yıkadıktan sonra onlar ile yemek yemek câizdir.

2) S: Hangi kazanç efdaldir?

C: [5](عَمَلُ الرَّجُلِ بِيَدِهِ وَكُلُّ بَيْعٍ مَبْرُور – رواه احمد فى مسندِهِ) Yani kazancın efdali insanın kendi kazancı ile makbûl olan her bey'dir.

3) S: Bir kimse benden bey' etmek istiyor,* halbuki

[1] Nisâ, 4/59.
[2] Nisâ, 4/176.
[3] Mâide, 5/49.
[4] Mâide, 5/42.
[5] Ahmed ibn Hanbel, *Müsned,* 17265.

* İstiftâ eden zât Hakîm bin Hızâm radıyallâhu anhdır.

bende onun istediği mal yoktur; acaba istediğini ona satıp sonra çarşıdan onu alabilir miyim?

C: [1](لَا تَبِعْ مَا لَيْسَ عِنْدَكَ – رواه احمد و اصحاب السنن) Yani indinde olmayanı satma.[2]

[170] 4) Müflis hakkında şöyle bir fetvâ-yı peygamberî vardır:

[3](مَنْ أَدْرَكَ مَالَهُ بِعَيْنِهِ عِنْدَ رَجُلٍ قَدْ أَفْلَسَ فَهُوَ أَحَقُّ بِهِ مِنْ غَيْرِه ــ رواه الستة) =Yani bir müflis nezdinde bir kimsenin tegayyür ve tebeddül etmeksizin bir malı aynı ile bulunsa o kimse o mala guramâdan ehakk olur."

Fetvâ-yı peygamberîyi mübeyyin olan bu hadîs-i şerîf Nehaî; Hasan-ı Basrî, Zührî, Ömer bin Abdilazîz, Ebû Hanîfe ve ashâbı, İbni Şibrime'ye göre: Bey'a şâmil değildir. Bey'de aynı ile mal tahakkuk etmez, bâyi' guramâya dâhil olur. Aynı ile mâl gasblarda, âriyetlerde, vedîalarda ve bunlara mümâsil olanlarda tahakkuk eder. Bunlarda ber-muktezâ-yı fetvâ-yı peygamberî sâhibi guramâdan ehakk olur. Atâ, Urve, Evzâî, Mâlik, Şâfiî, Ahmed, Dâvud'a göre: Fetvâ-yı peygamberî bey'a da şâmildir. Müflisin nezdinde iştirâ ettiği metâ' aynı ile bulunursa sâhibi guramâdan ehakk olur.

5) Fahr-i Kâinât aleyhi ekmelü't-tahiyyât Efendimiz hazretleri, bir şey'in nef'i, gallesi, geliri damânı mukābelesinde olduğuna dâir şöyle bir fetvâ vermiştir:

[4](اَلْخَرَاجُ بِالضَّمَان = رواه ابو داود والترمذى والنسائى)

6) Mehr-i nisâ' hakkında da şöyle bir fetvâ-yı peygamberî vardır:

[5](هو ما اصْطَلَحَ عَلَيْهِ أَهْلُوهُمْ = رواه الدارقطنى) Yani, mehir muayyen değildir, nasıl uyuşulursa öylece ta'yîn olunur… ilh.

Ne güzel fetvâlar!

* * *

Kazâ-i Peygamberî:

1) Cenâb-ı Peygamber aşere-i mübeşşereden Sa'd bin Ebî Vakkās ile Abd bin Zem'a'nın bir çocuk hakkındaki münâzaalarına karşı şöyle hükm etmiştir:

[6](اَلوَلَدُ لِلْفِرَاشِ وَلِلْعَاهِرِ الحَجَرُ، وَاحْتَجِبِي مِنْهُ يَا سَوْدَةُ – رواه الستة)

Ber-mûceb-i kazâ'-i peygamberî veled sâhib-i firâşındır, zânî mahrûmdur. Maamâfîh veraen ve ihtiyâten sâhib-i firâşın kızı (Ümmü'l-mü'minîn Sevde radıyallâhu anhâ) o velede görünmeyecektir.

2) Bâb-ı cinâyette şöyle bir kazâ'-i peygamberî vardır:

[7](لَا يُقْتَلُ الوَالِدُ بِالوَلَدِ – رواه الترمذى) Yani baba oğlunu katl ettiğinden dolayı kısâs olunmaz.

3) Hâmil bir kadın hakkında da şöyle bir kazâ'-i peygamberî vardır:

[8](انّ الحَامِلَ إِذَا قَتَلَتْ عَمْدًا لم تُقْتَل حَتَّى تَضَعَ مَا فِي بَطْنِهَا وَحَتَّى يُكْفَلَ وَلَدُهَا وَإِنْ زَنَتْ حَتَّى تَضَعَ مَا فِي بَطْنِهَا وَحَتَّى يُكْفَلَ وَلَدُهَا – رواه ابن ماجة) Yani hâmil bir kadın amden birini katl eylese veya zinâ etse vaz'-ı haml edip çocuğun beslenmesi der-uhde olununcaya kadar cezâdan, katlden kurtulur.

4) Fahr-i Âlem Efendimiz hazretleri darb ile düşen bir cenînin diyeti hakkında köle veya câriyenin gurresiyle yani diyet-i kâmilenin yirmide biri ile hükm etmiştir. Nitekim Ebû Dâvud şöylece tahrîc ediyor: [9](قَضَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْجَنِينِ بِغُرَّةٍ عَبْدٍ أَوْ أَمَةٍ)

5) Hatâen katl olunan kimsenin diyeti hakkında da şöyle bir kazâ-i peygamberî vardır:

[10](أَنَّ مَنْ قُتِلَ خَطَأً فَدِيَتُهُ مِائَةٌ مِنَ الْإِبِل…الخ – رواه النسائى و ابو داود) Yani hatâen katl eden kimse maktûlün diyeti için yüz deve verir.[11] …ilh.

6) Hayvan hakkında şöyle bir kazâ'-i peygamberî vardır:

[12](العَجْمَاءُ جَرْحُهَا جُبَارٌ – رواه الشيخان واحمد فى مسنده)

Ber-mûceb-i kazâ'-i peygamberî[13] hayvânın kendiliğinden olan cinâyetler hederdir. Tazmîn olunmaz… ilh.

Ne güzel hükümler!

* * *

[14](لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فى رَسُولِ اللّٰه اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ) nazm-ı celîli mûcebince güzel bir nümûne-i imtisâl olan Peygamberimiz'in fetvâları ahkâm-ı şer'iyyenin her kısmına şâmil idi. Buna mebnî müftü bilâ-istisnâ ahkâm-ı şer'iyyenin kâffesi hakkında fetvâ verir; hiçbir hükm-i şer'î fetvâdan kurtulamaz. Hiçbir vechile fetvâ tahdîd edilemez. Fetvânın hudûdu men' olunmaz. Ancak müftü ehil olmazsa fetvâdan men' olunur.

Bunun gibi bir fakīhde kazâ ile iftâ cem' olunabilir. Kadı olmanın şerâiti, yani şehâdet ve velâyet şartları dar; bilakis müftü olmanın şerâiti, yani rivâyet şartları geniş olmakla her kadı kadı olmakla beraber iftâya sâlih ise de her müftü kazâya ehil olmaz. Kadı şerâit-i rivâyeti de cem' etmiş bulunacağı cihetle her vakit iftâ edebilir. Kadı

---

1 Ahmed ibn Hanbel, *Müsned,* 15311.
2 Eimme-i Hanefiyye "Ma'dûmu bey' bâtıldır." kāidesini şu hadîs-i şerîfe binâen vaz' etmişlerdir.
3 Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü fi'l-İstikrâz, 14.
4 Ebû Dâvud, *Sünen,* Kitâbü'l-Büyû', 74.
5 ed-Dârekutni, *Sünen,* Kitâbü'n-Nikâh, 1. (360. sayının 184. sayfasındaki tashih gereği değiştirilmiştir.)
6 Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Büyû', 100.
7 Tirmizî, *Sünen,* Ebvâbü'd-Diyât, 9.
8 İbn Mâce, *Sünen,* Kitâbü'l-Kasâme, 39.
9 İbn Dâvud, *Sünen,* Kitâbü'd-Diyât, 21.
10 İbn Dâvud, *Sünen,* Kitâbü'd-Diyât, 18.
11 Diyet-i insanî deveden yüz aded, altından bin aded, gümüşten on bin aded dirhem-i şer'îdir.
12 Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'd-Diyât, 28
13 360. Sayının 184. sayfasındaki tashih gereği değiştirilmiştir.
14 Ahzâb, 33/21.

iftâdan men' olunamaz. Selefin kazâdan çekinmelerine gelince fetvâ ile kazânın ecirleri nisbetinde hatarları da bulunduğundan Sadr-ı İslâm'da fukahâ-i İslâmiyye, selef-i ümmet-i Muhammediyye fetvâya koşmayı da, kazâya tâlib olmayı da ağır görürler idi, bu mühim vazîfe-i şer'iyyeleri başkasının görmesini arzu ederler idi. Fakat fetvâ ve kazâ kendileri için taayyün edince dâire-i münciyye-i şerîatte bezl-i makderet ederler idi.

Eâzım-ı fukahâ-i Mâlikiyyeden meşhûr Sahnûn; (ما اشقى المفتى والحاكم) "Müftü ile hâkim ne bedbaht kimselerdir" diyor.

Eslâf-ı ümmet vazîfe-i iftâ ile vazîfe-i kazânın hangilerinde daha ziyâde hatar bulunduğunda ihtilâf etmişlerdir: Bazıları fetvânın şerîat-i âmme olmasından dolayı müftüdeki hatarı daha ziyâde; bazıları ise kazânın ilzâm ve infâzına nazar ederek kadıdaki hatarı daha büyük buluyorlar. Bizce kadıdaki hatar müftüdeki hatardan daha ziyâdedir. Nitekim bu ciheti evvelki makālemizde beyân etmiştik. İşte buna mebnî İmâm-ı Hümâm Ebû Hanîfe Nu'mân bin Sâbit el-Kûfî hazretleri kazâdan istinkâf etmiş idi. Ebû Ca'fer el-Mansûr müşârun-ileyhin kazâdan istinkâfını bildiği hâlde yine kazâyı teklîf eylemekten, Hazret-i İmâm gibi evrâ' ve efkah-i ehl-i arza işkence etmekten çekinmemiş idi. İmâm-ı A'zam'ın kazâyı adem-i kabûlü aslâ vazîfe-i iftâ ile vazîfe-i kazânın aynı zâtta ictimâı câiz olamayacağından dolayı değil idi. Vazîfe-i kazâ ile vazîfe-i iftânın aynı zâtta cem'i nasıl câiz olmasın ki Peygamberimiz fetvâ ile kazâyı cem' ettiler ve cem'ini men' etmediği gibi, asr-ı hümâyûnlarında, hattâ huzûr-ı saâdetlerinde fetvâ ile kazâyı cem' edenler var idi. Ebû Bekir es-Sıddîk radıyallâhu anh hazretleri huzûr-ı risâlette iftâ ile kazâyı cem' etmiş idi. Ömeru'l-Fârûk, Aliyyü'l-Murtezâ, Zeyd bin Sâbit, Muâz bin Cebel, Ebû Mûsâ el-Eş'arî **[171]** rıdvânullâhi teâlâ aleyhim ecmaîn hazerâtı da asr-ı celîl-i saâdette iftâ ile kazâyı cem' etmişler idi.

Hulefâ-i Râşidîn ve Hazret-i Muâviye ve Ömer bin Abdilazîz gibi hulefâ-i Emeviyye de zamân-ı hilâfetlerinde hem halîfe, hem müftü, hem kadı idiler.

Kurûn-ı selâsede kadı olanlar kazâ ile fetvâyı cem' etmişler idi. Meşhûr Şüreyh, Talha bin İyâs, Abdullah bin Utbe bin Mes'ûd, İbni Ebî Leylâ, Şüreyk, Mesleme bin Abdilazîz, Mutarrif, Esed bin el-Furât… ilh fetvâ ile kazâyı cem' eden fukahâ-i dînden idiler.

Kādı'l-kuzât Ebû Yûsuf, Rakka Kadısı Muhammed bin Hasan, Kadı Hasan bin Ziyâd, Kadı Âfiye, Kadı Nûh bin Derrâc, Kadı Ebû İsmet Nûh bin Ebî Meryem, Kadı Kāsım bin Maan el-Mes'ûdî, Kadı Yahya bin Zekeriyyâ, kazâ ile fetvâyı cem' eden telâmize-i Ebî Hanîfe'den idiler.

Sadr-ı İslâm'da böyle devâm ettiği gibi daha daha sonra da böyle devâm etti.

Kuzât-ı müşârun-ileyhim makām-ı kazâda bulundukları zaman kendilerinden istiftâ edenleri aslâ reddetmemişler idi; iftâdan memnû' değiller idi. Aynı zâtta iftâ ile kazânın ictimâına en büyük şâhid târîh-i İslâm'dır, târîh-i fıkıhdır. Hülâsa aynı zâtta iftâ ile kazânın ictimâı hakkan ve fiilen sâbittir; hem câiz, hem vâkı'dır.

İzmirli

İsmail Hakkı

Tashîh – Geçen nüshadaki İftâ' ve Kazâ makālesinin sonlarında (158'inci sahîfenin birinci sütûnunun 26'ıncı satırında) "köle câriye" kelimeleri "köle ve kadın" tarzında tashîh buyurulmalıdır.[1]

ÂLEM-İ İSLÂM

HASTALIKLARI VE ÇÂRELERİ

Medeniyetin Rûhunu Bırakarak Yalnız Zevâhirinde Garblıları Taklîd Beliyyesi:

– 3 –

Aşağı yukarı yirmi sene oluyor ki, kadın mes'elesi muharrirlerimizin efkârını meşgūl ediyor; gençlerimizin, ihtiyârlarımızın ictihâdâtı sırf bu mes'eleye münhasır kalıyor.

Hiç münâkaşaya mahal yoktur ki, müslüman kadınının son devirlerde musâb olduğu ictimâî hastalıklar gerçekten fecî', gerçekten vahîm bir şekle girmiştir. Lâkin acaba kendisine savlet eden musîbetlerden mes'ûl tutulması lâzım gelen yine kadının kendisi midir? Bazıları ifrâta sapıyorlar da bugün nazarımıza çarpan bütün mefâsid-i ahlâkı doğrudan doğruya kadına atf ediyorlar; bunun için de onun hesâbına bir çok ma'zeretler tasavvuruna kalkışıyorlar; doğru bir yol tutamamasını aklının noksanında, bünyesinin bozukluğunda, yaratıldığından beri şer üzerine meftûr olmasında görüyorlar.

Bir takımları ise büsbütün başka fikre zâhib oluyorlar da; "Kadını bu rezâile sevk eden, hayât-ı ictimâiyyesini fesâda veren, bîçâreyi bu kadar sâfil bir derekeye indiren doğrudan doğruya erkektir. Böyle iken kalkmış da hâli pek iğrenç, pek elîm görerek kıyâmetler koparıyor; şimdi kaderi ithâm, biraz sonra zamana la'net ediyor." diyorlar.

Biz ne bu muhtelif re'y sâhiblerinden birini diğerine tercîh etmek sadedindeyiz; ne de cins-i beşerin iki sınıfını teşkîl eden kadınla erkekten birini iltizâm ile ötekine hücûm edeceğiz. Bizim istediğimiz bir şey varsa o da, vâkıa mutâbık olduğunu ve im'ân ile ta'kīb edenlere bir fâide vereceğini ümîd eylediğimiz bazı mütâlaalar serdinden ibârettir.

[1] İlgili sayfada burada belirtildiği şekilde olduğu görülmektedir.

Asr-ı hâzırda müslüman gençlerinin Avrupa'ya taşınmaları; mevki' sâhibi zevât ile zenginlerden çoğunun Garb'daki ma'mûr memleketleri, latîf köyleri sayfiye ittihâz etmeleri; oralardaki ezvâkın, huzûzun her nev'inden bildikleri gibi mütena'im olmayı mu'tâd edinmeleri pek sıklaştı.

Müslümanlar o diyârda kendi dünyalarından başka bir dünya görüyorlar, kendi hayatlarına benzemez bir hayat buluyorlar; birahânelere, kumarhânelere, balolara, sefâhet mahallerine, gazinolara, bahçelere, ormanlara, otellere, dağ tepelerine, deniz kenarlarına, göllere gidip geliyorlar. Durmayıp dolaştıkları bu nüzhetgâhları erkek-kadın, küçük-büyük nâ-mütenâhî insan kümeleriyle dolu görüyorlar. Bu herc ü merc-i sefâhette hayırlının hayırsızdan, afîfelerin nâmûssuzdan farkı olmadığını; asâlet, necâbet sâhibleriyle soyu sopu belli olmayanlar arasında hiçbir rüchân gözetilmediğini; hepsinin birden omuz omuza oturmuş, dudak dudağa konuştuğunu; ortadaki esbâb-ı lezâiz ü şehevâttan istifâde husûsunda vesîle-i tefevvukun servetten başka bir şey olmadığını müşâhede ediyorlar.

Müslümanlar bu memleketlere gidecekleri zaman keselerini toplayabildikleri kadar para ile doldurdukları için oraya varınca her türlü arzularını yatıştırmaya mâni' hemen de hiçbir şeye rast gelmiyorlar. Bâ-husûs ki bunlardan bir çoğu vatanlarından ayrılmazdan evvel bu yolda kendilerine tekaddüm şerefini ihrâz etmiş olan ihvânları tarafından gûn-â-gûn ünvânlarla techîz edilmiş bulunuyorlar. Ancak bu vatan-berdûş müslümanların zengin olmayanları için o diyardaki ahâlînin yüksek ve mutavassıt tabakalarına sokulmak müşkil olduğundan bunlar hevesât-ı nefsâniyyelerini ya büyük büyük ticârethânelerde, fabrikalarda amelelik eden, yahud merâkiz-i medeniyyetin kenar mahallelerinde oturup bir lokma ekmekle, beş-on kuruşla yaşamak mecbûriyetinde bulunan fakîr kadınlar yüzünden tatmîn etmeye bakıyorlar.

Avrupa'ya taşınan müslümanlar kendilerine orada imrârı mukadder eyyâmı –ki ber-mu'tâd mahdûddur– geçirerek yurtlarına dönünce bakıyorlar ki: **[172]** Şerîatin eli cins-i latîf ile kendileri arasına bir perde-i iffettir çekmiş; kadınların yüzüne bunlara karşı bir ridâ-yı ismet ve sıyânettir örtmüş; artık ne taarruza alışkın elleri o perdeyi kaldırabiliyor, ne de fuhuş ile âşinâ gözleri o mahcûb çehrelere isâbet imkânını görebiliyor. İşte o zaman dönüp geldikleri memleketlerin âdâtıyla kendi yurtlarının âdâbı arasında buldukları farklar bunlara vatanlarını da, milletlerini de gözlerin, kulakların görüp işitebileceği en çirkin, en menfûr bir sûrette gösteriyor!

Hele, gençliğin ilcââtına mağlûb, hevesât-ı nefsâniyyenin ilkāâtına mahkûm, *Kur'ân*-ı Hakîm'in telkîn eylediği ahlâk-ı fâzıladan bî-nasîb olan müslüman gençlerinde bu nefret, bu tevahhuş daha ziyâde oluyor. Zîrâ bunlar o, behîmiyet vâdîlerine dalıp gitmiş, muhîtten ayrılır ayrılmaz yurtlarının bütün meâsiri, milletlerinin bütün tecelliyâtı nazarlarını bîzâr ediyor; daha sonra, beğendikleri kadınlarla kol kola gezmeye, istediklerini dost tutmaya alışmış olan bu gençler artık kendilerini bir vahşet, bir uzlet âleminde görüyorlar. Bunların memleketlerindeki ikāmetleri uzayarak müslüman kadınlarının açıklıktan, haysiyeti kıracak mevki'lerde bulunmaktan nasıl muhâfaza edildiklerini gördükçe; "Bu hâl kadın için bir esârettir, hürriyetine taarruzdur." tevehhümüne kapılarak kadının evinde oturmasıyla mücrimlerin zindanlarda bağlı durması arasında hiçbir fark tasavvur edemiyorlar.

Halbuki bunların kalbleri deşilecek olsa: Müslüman kadınının hâline acımaları, evinde kapalı, yahud tazyîke ma'rûz bulunmasından olmayıp, sırf kendi maksadlarını düşünmekten ileri geldiği anlaşılır. Evet, bunlar o maksadı te'mînden başka bir şey düşünmedikleri için terbiye ve şeâir-i İslâmiyyeyi arada mâni' gördükçe, kābil değil, râhat edemezler.

Bilseniz biz ne ergenler görmüştük ki tesettürün kalkmasına tarafdâr olanların en ulularından sayılırken teehhül eder etmez tavırları, ruhları büsbütün değişti! Bir hâlde ki: Karılarını nâ-mahremden kıskanmak, yabancı bir erkeğe hattâ muhâtab olmalarını çekememek husûsunda en mutaassıb müslümanları geçtiler. Acaba bundaki sır nedir? Daha demin söylediğimiz vechile, müslüman kadınının hayâtına dâir uzun uzadıya mütâlaa yürütenlerin kendi makāsıd-ı hafiyyelerini ele geçirmekten başka bir şey düşünmemelerinden; şu var ki, onu açığa vurmaya cür'et edemeyerek bir yığın yaldızlı örtülere, bir sürü zînetli ifâdelere bürümelerinden başka bir şey midir?

Biraz evvel demiştik ki: Memâlik-i İslâmiyye hâricine taşınan seyyâhlarımız o muhîtte bulundukları müddetçe zamanlarını âdât, etvâr, ahlâk, el-hâsıl bütün zavâhir-i hayât i'tibârıyla müslümanlara benzemeyen bir takım milletler arasında geçiriyorlar. Oradaki kadınların çarşaf giymemeleri, süslü gezmeleri, mahâzîri dâî olmakla beraber, ülfet ve âdetin te'sîriyle aslâ nazarı incitmez; bilakis kapalı ve zînetsiz bir hâlde sokağa çıksalar bu hareketleri çirkin bir bid'at sûretinde telakkī edilir. Nasıl ki o muhîtte yaşayan kadınlar esbâb-ı maîşetlerini te'mîn için çalışmak i'tiyâdında bulunduklarından evlerinde oturmak nefislerine ağır geliyor da hayât-ı ictimâiyyenin bir çok safahâtında erkeklerle omuz omuza uğraşıyorlar. Zîrâ insan âdetinin esiridir. Mu'tâdı olan şeyle ülfet eder; ülfet ettiği şeyi de, başkaları çirkin bile görse, o pek güzel bulur.

Avrupalı kız işitiyor ki: Müslüman kadını zamanının

en büyük kısmını evinde çocuklarına bakmakla, yemeğini pişirmekle geçirirmiş; sokağa çıkınca da peçesini yüzüne indirirmiş; yolda yürürken hiçbir erkekle ihtilâtta bulunmazmış; kocasından, yahud mahremlerinden başkasıyla konuşmazmış; meclislerde, mahfillerde, ma'bedlerde erkeklerle beraber oturamazmış; yanında kocasından yahud, mahremlerinden biri olmadıkça seyâhat edemezmiş. İşte Avrupalı bir kız bunları işitince tüyleri ürperiyor, saçları dimdik oluyor, İslâm diyârındaki benât cinsini şâyân-ı merhamet bir mahlûk olmak üzere tahayyüle başlıyor; gözünün önüne, elleri ayakları zencirle bağlı, kapısının üzerine koca koca kilitler asılı bir takım ma'sûmeler geliyor!

Bundan başka o Avrupalı kızın meclisinde tecrübesiz bir takım müslüman gençleri de hâzır bulunuyorlar ki bunlar âdetlerin ümmetler üzerinde ne kadar müessir olduğunu, ülfetin nüfûs-ı nâtıkayı ne derecelerde meshûr ettiğini bilmedikleri için kızcağızı tamâmıyla tasdîk ettikten mâadâ işin daha ilerisine bile gidiyorlar! Hattâ bu delikanlılar içinde öyleleri görülüyor ki: Müslüman kadınlarının me'lûf olduğu etvâr u âdâb-ı mahsûsayı terzîl husûsunda hiçbir kayd ile mukayyed olmamayı hâzır bulundukları mehâfildeki nisvânı avlayabilmek için serd edecekleri tekerlemelere dîbâce ittihâz ediyorlar!

Heyhât, Avrupalı kızın yanında müslüman kadınının bahsi geçtiği zaman bu fasîleden olan delikanlılar, bilseniz, ne teessür alâmetleri, ne telehhüf emâreleri gösterirler! Evet, oynadıkları bu sefîl mudhıkeyi bir hadde vardırırlar ki: Seyr edenler, bu şaklabanları âdetâ yularla çekilen, kırbaçla sevk olunan, işâretle konuşulan, ahır köşelerinde yemek artıklarıyla beslenen bir takım kadınların arasından çıkıp gelmiş hayâl ederler! Yahud zencirler içinde inleyen, saçlarından duvardaki çivilere bağlanan, yanlarında meşin yaygılarla demir kırbaçlar serili duran, en müdhiş kilitler altında kapalı tutulan, muhâfazaları da eli silâhlı cellâdlara tevdî' edilen öyle bir sürü bîçârelerden bahs olunuyor ki **[173]** zavallılar gece gündüz inliyorlar, saçlarını başlarını yoluyorlar, gözlerinin yaşı dinmek bilmiyor, sırtları ebediyyen râhat yüzü görmüyor, vehminde bulunurlar!

İşte müslüman kadını, onun hâlinin, mevki'inin mâhiyet-i hakīkıyyesini bilmeyenler ve hayât-ı menziliyyesine nüfûz edip de evinin işiyle, çocuklarının terbiyesiyle, kocasına ve küçük, büyük dest-i şefkatine mevdû' her kim varsa cümlesine yiyecek, içecek ihzârıyla nasıl meşgūl olduğunu göremeyecek olanlar nazarında bu sûretle temessül ediyor!

İşte müslüman kadını, onun mekârim-i ahlâka, iffete ne kadar harîs olduğunu idrâk edemeyenlerin ve kocası tarafından yabancı gözlere karşı saklı tutulmasına gelince bu da tıbkı eşi bulunmaz bir incinin eller elinde dolaşmaktan men' edilip me'vâ-yı sadefinden ancak sâhibinin boynuna zînet olarak çıkmasına mesâğ gösterilmesine benzetilmek lâzım geleceğini düşünemeyenlerin hayâlinde bu sîmâ ile tecellî ediyor!

Eli, ayağı bağlı bir esîr sûretinde temsîl etmek istedikleri müslüman kadını cins-i diğeri teşkîl eden erkek nazarındaki mevki'ini bildikten başka şunu da idrâk ediyor ki: Şerîat-i İslâmiyye kendisinin her türlü ihtiyâcını erkeğin boynuna yüklemiş olmakla hiçbir zaman kadının şerefini nakīsa-dâr etmiş değildir; Dîn-i Mübîn'in şu hükmü bilakis kendisini zillete, ibtizâle düşürecek mahallerde dolaşmaktan sıyânet etmek, esbâb-ı maîşet kaydıyla didinip durmaktan vâreste bırakarak evinde oturup çocuklarının, kocasının, mahremlerinin yiyeceğini, giyeceğini, yatacağını tedârikle meşgūl olabilmesine meydan vermek içindir. Yoksa, hiç münâkaşa götürür mesâilden değildir ki: Şâyed müslüman kadını da rızkını çıkarmak, hâcât-ı maîşetini aramak için bezl-i mechûd etmek ıztırârında bulunsaydı; hiçbir zaman Garb'daki benât cinsiyle omuz öpüşmekten geri kalmazdı. Lâkin acaba o zaman evlerimizin hâli nereye varırdı? Kendimize hâs âdâta, ahlâka, şerîate sâhib milel-i müslime olmaklığımız i'tibârıyla acaba hayât-ı ictimâiyye ve âiliyyemiz nasıl bir âkıbete ma'rûz kalırdı?

Vâkıâ bizler müsâbaka meydanlarının bir çoğunda garblılardan geri kaldık; onların durmayıp çalışan, durmayıp ilerleyen erkeklerine yetişemedik. Lâkin, acaba bunun sebebi hayât-ı nisâiyyede kendilerine benzemediğimiz, yahud bütün şuûn-ı ictimâiyyelerini taklîde kalkışmadığımız mıdır?

Şübhesiz bizim bir mâzîmiz var ki: Mefâhirden mefâhire koşmuş; celâil-i âsâr ile teferrüd etmiş; en müstahkem kaleleri devirmiş; dünyânın en zengin, en şevketli milletlerini makhûr eylemiş; en muazzam cihângîrlerin serîr-i saltanatlarına vâris olmuştuk. Bununla beraber yine kadınlarımız mağazalarda tâcirlik, birahânelerde sâkīlik etmiyordu; meclislerde, mahfillerde geceli gündüzlü dolaşmıyordu. Acaba İslâm'ın sâhib-i şevket olduğu edvârın hangisinde müslüman kadını gece dememiş, gündüz dememiş gezmiş; hayırlı hayırsız ayırmayıp rast geldiği erkekle ihtilâtta bulunmuştu ki, bir kimse çıkıp da devlet-i İslâmiyyenin satveti kadınları tutan rişte-i vakārın çözülerek bütün o güher-pârelerin zemîn-i ibtizâle yayılmasından ileri gelmişti, diyebilsin?

İşte âdâb-ı *Kur'ân*, müslüman kadınlarının kocalarıyla mahremlerinden mâadâsına karşı nasıl bir tavr-ı tesettür almaları îcâb edeceğini sarâhaten nâtık olup duruyor. İşte Ömer bin el-Hattâb'ın devri; işte Emevîlerin, Eyyûbîlerin edvârı; işte Osmanlı fâtihlerinin târîh-ı fütûhâtı.

Şimdi bütün o mecd ü azamet asırlarını, o şevket ü satvet, o ilim ve medeniyet asırlarını sîne-i emânetinde saklayan târîhlere baksak, acaba müslüman kadınını İslâm'ın âdâb-ı ictimâiyyesine karşı istihfâf vaz'iyetinde görebilir miyiz? Öyle ise artık şu hakîkati anlamamız îcâb eder ki: Milletlerin terakkîleri, yahud tedennîleri, istikbâle koşmaları, yahud mâzîye rucû' etmeleri için kadınların evlerinde oturup yabancı gözlerden sakınmalarıyla hiç alâkası olmayan diğer bir takım sebebler vardır. Zîrâ bugünkü inhitâtımızı istediği, beğendiği yerlerde dolaşmayıp da evinde oturmasına isnâd ettiğimiz kadın yine o eski müslüman kadınıdır. Hattâ arş-ı saltanatları devirip beşeri esâretten kurtardığımız, dünyanın her tarafında sulh ve adâlet esâslarına istikrâr verdiğimiz, kabza-i teshîrimize geçen iklîmlerde muazzam bir çok müessesât-ı ilmiyye ve medeniyye vücûda getirdiğimiz devirlerdeki müslüman kadını daha ziyâde kapalı, daha az serbest idi.

Binâenaleyh, garblıların bu derecelerde terakkî etmelerinin, bütün dünyayı tahakkümleri altına almalarının sırrı bundan ibârettir, zannına düşerek, kadının hayât-ı ictimâiyyesinde onları taklîde kalkışmak, teâlîlerindeki esbâb-ı hakîkıyyeyi idrâk edememekten başka bir şey değildir.

Evet, bizim ictimâî hastalıklarımız pek çoktur; müslüman kadınının hayâtı erkeklerin hayâtı kadar, belki daha ziyâde ıslâha muhtâcdır. Zâten biz bunu teslîm edenlerdeniz. Ancak biz ciddî bir ıslâha tarafdâr olanların nazar-ı dikkatlerini şu nokta üzerine celb etmek istiyoruz ki: Kadın me'elesi bizim cihân-ı medeniyyetteki tedennîmizin, inhitâtımızın esbâbından biri olabilir; lâkin hiçbir zaman bu hâl onun evinde oturmasından, yahud peçesini yüzüne indirmesinden, yahud yabancı erkeklerin bulundukları mehâfile uzak durmasından olamaz. Zîrâ bunların kâffesi erbâb-ı tedkîkin nazarında sırf arazî bir takım umûrdan ibârettir; yoksa, bizi şu içinde bulunduğumuz dereke-i sefâlete düşüren hastalıkların hakîkatine muttali' olanları meşgûl edecek mâhiyette değildir. İşte bu söylediğimiz erbâb-ı vukûf illetlerimizin en vahîmini, musîbetlerimizin en müdhişini her iki cinse müstevlî cehâletle bütün müslümanların ahlâk-ı *Kur'âni*yyeden mahrûmiyetlerinde görüyorlar. İnşâallâh ilerde buna dâir îcâbı kadar beyânâtta bulunacağız.

[174] Mâdem ki kāri'lerimizin nazar-ı dikkatini bu hakîkat üzerine celb ettik; şimdi de, kendilerini diğer bazı hakāyıktan haberdâr etmeliyiz. Zîrâ Avrupa'yı yalnız sayfiyelerde dolaşmak, dağlarda, ovalarda gezinmek, banyolarda, kumar klüplerinde geçirmek için ziyâret edenlerce o hakîkatler mechûldür.

Bir çokları öyle zannediyor ki: Garb kadınları, ta'kīb etmekte oldukları hayât-ı ma'lûmelerinden dolayı ebediyyen mes'ûddurlar. Evet, o muhîti dolaşanlardan pek az kimseye tesâdüf olunur ki oradaki kadınların sînelerinden taşan hazîn enînleri, âteşîn feryâdları, bir kerecik olsun, işitmiş bulunsun. Şâyed bunlar o muhîtteki kadınlığa âid şuûnun mâhiyetine nüfûz etmek isteseydiler gözlerinin önünde parıldayan naîm ve saâdetin bir serâb olduğunu anlarlardı. Evet, sînelerin a'mâkında öyle acılar, öyle âfetler gizli duruyor ki, şuûn-ı ictimâiyye ile meşgūl olup hakīkī ıslâh çârelerini araştıranlar için onları bilmek elzemdir.

* * *

Meclisin birinde hâzır bulunuyorduk; bu mevzûa dâir gāyet mühim münâkaşalar deverân ediyordu. Söz Garb'daki kadınların hâline intikāl ederek bunların mes'ûd, yahud bed-baht oldukları mes'elesi ortaya çıktı. Eğer içimizde Avrupalı bir madam bulunmasaydı, cem'iyet diğer mahfillerin vereceği karâr-ı mu'tâdı verip dağılacaktı. Lâkin bu madam feleğin germ ü serdini görmüş, zamanın her türlü hâdisâtını elekten geçirmiş olduğu için, harâretli harâretli mütâlaalar yürüten, tahsînlerinde, takdîrlerinde alabildiğine ileri giden huzârı dinledikçe ma'nâlı bir sûrette başını sallıyordu da bütün o mülâhazaları bir cümlede alt-üst edebileceğini anlatmak istiyordu. Nihâyet, meclistekilerin münâkaşayı müdhiş bir mantıksızlığa düşürdüklerini görünce söze karıştı; zemîn-i ihtilâfı teşkîl eden garblı kadının hâl ve mâhiyeti hakkında –ecnebîlerden saklı tutulmak lâzım gelen bir yığın esrârın açığa çıkmasını müeddî olsa bile– kendilerine îzâhât vermek istediğini söyledi. Bunun üzerine huzzâr; "Evin içindekini herkesten iyi bilen, sâhibidir. Binâenaleyh madam cenâblarını kemâl-i im'ân ile dinlemeye âmâdeyiz." dediler.

Madam bu cevâbı alınca dedi ki:

"Ben garblı bir kadınım. Avrupa'nın göbeğinde yetiştim. Memleketimin hayâtına, âdâtına, etvârına, ahvâline âid olmak üzere acı, tatlı, ne varsa hepsini tecrübe ettim. Bu mukaddeme ile şunu anlatmak istiyorum ki: Söyleyeceğim sözler muhîtinin hem mehâsininden, hem mesâvîsinden haberdâr olan bir kalbin tercüme-i hissiyâtıdır. Ben ne insâfı elden bırakarak bir tarafı iltizâm edeceğim; ne de biz garblıların musâb olduğumuz emrâzdan, yahud rezâilden birini saklayacağım. Evet bizler umûmen Şark'ta, bilhâssa memâlik-i İslâmiyyede yaşayan hemşîrelerimizden cidden müterakkī olmakla beraber dört başı ma'mûr bir hâlde değiliz.

Bizim diyâra ilk def'a gelenler öyle hayâl ediyorlar ki: Memleketimizin terakkīsini, azametini te'mîn eden bir şey varsa kadının tamâmıyla hür olması, mesâî-i medeniyyenin kâffesine iştirâk etmesi, fabrikalarda, ticâret-

gâhlarda, mekteblerde, el-hâsıl ciddî, zevkî bütün mehâfilde erkekle omuz omuza gelmesidir.

Avrupa'yı görenlerden bazıları ifrâta düşerek biz garblılarda hiçbir nakīsa, hiçbir muâhaze edilecek şey görmek istemiyorlar. Halbuki Garb'daki milletlerin de Şark'takiler gibi, hiçbir zaman, mehâsinin yahud mesâvînin kâffesinden hâlî olamayacağını; muhtelif ümmetler arasındaki farkın ise ancak hâiz oldukları evsâfın hey'et-i mecmûasına göre olacağını idrâk etmeleri lâzım gelirdi.

Sonra, bunlara öyle geliyor ki: Bizim memleketlerimiz birer gehvâre-i saâdet, birer merkez-i naîm ü râhat kesilmiş. Heyhât, bunlar saâdet-i hakīkıyyenin ne demek olduğundan gāfil bulundukları gibi saâdetle felâketi birbirinden ayıran hudûdu ta'yîn edemiyorlar. Maamâfîh saâdetin mâhiyetini takdîr edememek hatâsı milletlerden, yahud ferdlerden bir kısmına hâs değildir. Evet, rûh-ı beşerin geçirdiği etvârı ta'kīb edenler görürler ki: İnsan ezvâkın, yahud eşyânın hangisinden mahrûm ise bütün saâdeti onu ele geçirmekte tasavvur eder. Ergenler saâdeti evlilikte; fakīrler, servette; didinmekten yorgun düşenler, istirâhatte; tabanlarına süvâr olanlar, arabaya binmekte; paytonda gezenler, seyyâre (otomobil) edinmekte; servet sâhibleri, hükûmet menâsıbına yükselmekte; kendi yağıyla kavrulanlar, bol rızıkta, mebzûl yemekte hayâl ederler.

Şimdi kalksak da şu, kendilerine gıbta edilen, tabakātın hâllerini yakından tedkīk etsek, görürüz ki: Nâz u naîm içinde bulunmalarına rağmen hayâtlarından hiç de memnûn değiller. Ne arkalarına giydikleri yüksek kumaşlar; ne ayaklarına serdikleri ipek halılar; ne oturdukları gümüşlü, sadefli serîrler; ne bindikleri nesîm fıtratlı küheylânlar; ne içine gömüldükleri mükellef seyyâreler; ne başına geçtikleri cömerd sofralar; ne de nukūd ile, mücevherât ile doldurdukları kasalar bir türlü ruhlarını eğlendiremiyor!

Bunlardan biriyle azıcık konuşmak isteseniz bakarsınız ki: Bir endîşe, bir elem kendisini alabildiğine meşgūl etmiş; ağzını şikâyetten başka bir şey açamıyor! Kimisini yemeklerin mebzûliyetiyle beraber çok tenevvü'ü müdhiş bir sû'-i hazma uğratmış; nâ-mütenâhî eczâ-yı tıbbiyye bir araya gelip şefâat etmedikçe içi bir lokma yemek bile kabûl etmiyor! Bu zavallıların içinden öylelerine rast geldik ki: Mi'delerini salâha da'vet için **[175]** perhîz nâmına peynir ekmeğe yatmışlar da –fazla yemek yiyemediklerinden dolayı âfiyetlerine hâkim olan– fakīrlerin hâline imreniyorlar!

Kimisini nâz u naîmin ifrâtı bî-tâb düşürmüş; gitmesi, gelmesi, yatması, kalkması bir sürü vesâitin hizmetiyle olduğu için vücûdun en büyük, en fâideli riyâzatlarından olan hareketten büsbütün kesilmiş; mafsallarda rüsûblar husûle gelmesi, kanın damarlarda lâyıkıyla cevelân edememesi, el ayak gibi merkez-i deverândan uzakta bulunan uzuvların nisâbı kadar kan alamaması, bünyenin kalın bir şahm tabakasına gömülmesi gibi ârızalar içinde bî-zâr olup duruyor. İşi gücü tabîblerin re'yini sormaktan, eczâhâneleri boşaltmaktan ibâret. Servetinin kısm-ı a'zamı bu hastalıkların izâlesine âid tedâbîre gidiyor. Maamâfîh mürâcaat ettiği bütün vesâit-ı sıhhıyyeye rağmen mevcûdiyetini sarmış olan âlâm u eskāmdan bir türlü sıyrılamıyor. Ömrü dâimî bir ihtiyât, hayâtı müebbed bir şikâyet. En hafîf bir şeyden fenâ hâlde müteessir, havanın en ufak bir tebeddülünden son derecede müteezzî oluyor. Harâret, burûdet, rutûbet, yübûset gibi tegayyürât-ı cevviyye; rûzgârın hareketi, yahud sükûnu gibi tebeddülât-ı hevâiyye bu zavallının mefâsılında, ahşâsında, a'sâbında, adalâtında başka başka teesssürler uyandırıyor. Halbuki öbür tarafta, kendi yağlarıyla ancak kavrulabilen, fakīrler maîşetleri îcâbı her türlü şedâide mukāvemet melekesini kazanmış oldukları için muhît-i hâricînin bütün tekallübâtına karşı duruyorlar. Nâz u naîm içinde yaşayan erbâb-ı serveti bir yığın aldatıcı tedbîrlere mürâcaat ıztırârında bırakan emrâz u eskāmın hemen hiç biri bunları işlerinden, güçlerinden alıkoyamıyor.

Gidiniz de her türlü esbâb-ı istirâhate gömülmüş bu zenginleri azıcık söyletiniz. Göreceksiniz ki: Basît bir maîşet içinde yaşayanların mütena'ım bulundukları âfiyete mukābil bütün mâ-meleklerini fedâya bin can ile râzıdırlar.

O hâlde tabîîdir ki bu tabakayı teşkîl eden efrâdın nazarında saâdet nâmını verdiğimiz mâhiyet, gûn-â-gûn âlâm ile muhât olan şu ni'metten ibâret değil; belki –yavan ekmek yiyip geceli gündüzlü çalışmak bahânesine mâl olsa bile– ni'met-i sıhhatten, ni'met-i âfiyetten nasîbe-dâr olmaktır."*

Mütercimi: Mehmed Âkif **Abdülaziz Çâviş**

Müdâfaât:

HİLÂFET-İ İSLÂMİYYE

– 1 –

Matin Gazetesi'nin 10 Teşrînisânî 1915 tarihli nüshasında "*İslâm ve Harb*" ünvânlı bir makāle görüldü. Bu makālenin muharriri Fransızların umûmiyetle âlem-i İslâm'a ve bilhâssa Devlet-i Osmâniyye'ye âid şuûna karşı ne kadar câhil olduklarını; kendi milletlerinden mâadâsı hakkında ne derecelerde hîle ve hud'a ile hareket etmek

* Bu garblı kadının Avrupa hayât-ı ictimâiyyesi hakkındaki gāyet mühim beyânât-ı mütebâkıyyesi sıra ile birkaç nüshamızı işgāl edecektir.

fıtratında bulunduklarını tamâmıyla gösterdikten mâadâ, Fransa hükûmetinin âlem-i İslâm'a karşı ittihâz ettiği bu mecnûnâne siyâsete son nefese kadar devâm edeceğini sarâhaten bildiriyor.

Biz burada evvelâ halîfe-i müslimîn ile âlem-i İslâm'a âid bir hakîkati şerh ettikten sonra, mevzû'-ı bahsimiz olan makāleye rücû' ile cihân-ı İslâm hakkında ihtivâ eylediği cehâleti, tezvîri beyân edeceğiz.

* * *

Halîfe-i Müslimîn'in Bu Âlemdeki Vazîfesi

Halîfe-i müslimînin dünyâdaki vazîfesi aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz'in min-tarafillâh teblîğine me'mûr bulundukları ahkâm-ı celîlenin ikāmesinden ibârettir ki onlar da Zât-ı Bârî'yi tevhîd ile ubûdiyetin ancak O'na hasr ve ukūlün felsefe-i sahîhaya i'lâsı ile beşeri mahlûkāttan herhangi birini ma'bûd ittihâzına sevk edecek her türlü felsefe-i kâzibeden tathîri; ahlâkın tehzîbi; nüfûs-ı nâtıkanın medâric-i şeref ve kemâle is'âdı; her türlü ahlâk-ı sâfileden tenzîhi; insâniyetin, efrâd arasındaki teâvün ü irtibâtı kemâl-i safvet ü emniyyet ile te'mîn edecek bir sûrette terbiyesi; vesâit-i[1] servetin insâf, kanâat, sadâkat, kizb ü tama'dan mücânebet esâsları üzerine mebnî bulunan meşrû' tarîklerle te'mîni; adâletin tamâmıyla ikāmesi, hak sâhiblerine haklarının i'tâsı; büyük, küçük, akrabâ, yabancı, dost, düşman seçilmeyerek zâlimle mazlûm arasında lâzime-i adlin îfâsı; bütün ulûm u fünûnun te'mîn-i terakkīsi; şuûn-ı milletin kemâl-i ihlâs u intibâh ile idâresi; tâkat-i beşer dâhilinde bulunan bütün vesâite mürâcaatle her türlü hâdisâta karşı hâzır bulunulması; küre-i arzın her tarafındaki müslümanların her iki dünyadaki saâdeti kâfil olan râyet-i Muhammediyyenin zıll-i zalîli altında cem' u tevhîdi; âlem-i İslâm ile samîmiyet ve safvet dâiresinde müttehid olmak isteyenlerle ihlâs ve emniyet esâsları dâhilinde ittihâd te'sîsi; ve bu sûretle hem müslümanlar, hem müttefikleri için celb-i menâfi' ve def'-i mefâsid esâsları üzerinde teâvün **[176]** te'mîni ve tarafeyn arasında insâf, sadâkat, emânet şartlarına riâyet edilmek üzere menâfi'-i mütekābilenin idâme-i cereyanı; bütün âlem-i İslâm'a, yahud cemâat-i İslâmiyyeden birine karşı fenâlık etmek isteyenlere harb i'lânı gibi husûsâttan ibârettir.

* * *

Âlem-i İslâm'ın Halîfe'ye Karşı Vazîfesi

Âlem-i İslâm'ın Halîfe'ye karşı olan vazîfesine gelince efrâd-ı müslimînden her ferdin Halîfe-i müşârun-ileyh tarafından yukarıda zikr eylediğimiz vezâif dâiresinde olmak üzere ısdâr olunacak bil-cümle evâmir ve nevâhîye itâatte bulunmaktan ibârettir, ki o vezâif aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz'in min-kıbelillâh teblîğ buyurduğu Şerîat-i Garrâ'nın mazmûnundan, Kitâbullâh'ın mazmûnundan, evâmir ve nevâhî-i ilâhiyyenin mazmûnundan başka bir şey değildir. Binâenaleyh bir ferd-i müslim Halîfe'ye itâat etmekle Allah'a, Resûlullâh'a ve mü'minîn arasından veliyyü'l-emr olan zâta itâat etmiş olur, ki [2](وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ) kavl-i Sübhânîsiyle işâret buyurulan veliyyü'l-emr odur.

* * *

Halîfeliğin Şurût-ı Esâsiyyesi

Hilâfet için vücûdu muktezî şartlar şunlardan ibârettir: 1) Akıl, 2) Dîn-i İslâm ile mütedeyyin olması, 3) Ümmeti Şerîat-i İslâmiyye mûcebince amele sevk etmesi ve hey'et-i umûmiyyenin bir hey'et-i İslâmiyye olabilmesi için esâsât-ı dîniyyeyi muhâfaza eylemesi, 4) Hukūk-ı müslimîni muhâfazaya ve lede'l-hâce müdâfaaya herkesden ziyâde muktedir olmasıdır ki bu şart en mühimmidir. İşte bu dört şartı nefsinde cem' eden zât, bir Habeş köle bile olsa bey'at-i hilâfete müstahık olur. Nitekim aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz [3](اسْمَعُوا وَأَطِيعُوا، وَإِنِ اسْتُعْمِلَ عَلَيْكُمْ عَبْدٌ حَبَشِيٌّ، كَأَنَّ رَأْسَهُ زَبِيبَةٌ) buyurmuşlardır ki; "Size küçücük kafalı bir Habeş köle bile veliyyü'l-emr olsa sözlerini dinleyiniz ve itâat ediniz." demektir. Şâyet kendisine bey'at olunan zât şu saydığımız şerâiti nefsinde cem' etmiş olan bir diğer zâtı halîfe olmak üzere tavsiye ederse vasiyetini infâz ederek o zâta bey'at vâcib olur. İşte emr-i hilâfet bu sûretle müteselsilen devâm eder gider. Meğer ki meselâ ihtilâl-i aklî gibi, yahud dînden çıkmak gibi bir mâni' zuhûr ede.

* * *

Hulefâ-yı Osmâniyye

Hânedân-ı Âl-i Osman içinde ilk pâdişâh olan Sultan Osman saltanatını Dîn-i İslâm esâsı üzerine kurmuş, Kitâbullâh'ı muhâfaza ve mûcebince ameli şiâr edinmişti. Bundan başka bir taraftan şeref-i İslâm'ı i'lâya, diğer taraftan müteferrik bir hâlde bulunan müslümanları bir araya toplayarak Dîn-i Mübîn'e eski mecd ü satvetini iâdeye geceli gündüzlü çalışmıştı. Sultan Osman'ın sulb-i tâhirinden gelen evlâdı da aynı isr-i celîle tebeiyet ederek nihâyet nevbet-i saltanat Sultan Selîm-i Evvel'e geldi. Abbâsîlerin son halîfesi el-Mütevekkil Alallâh kendisinin vezâif-i Hilâfet'i edâdan, husûsiyle o vezâifin en mühimmi bulunan hukūk-ı İslâm'ı himâyeden aczini anlamakla beraber Sultan Selîm-i Evvel'in şerâit-ı hilâfeti

[1] Metinde (رسائط) şeklinde yazılmıştır.

[2] Nisâ, 4/59.

[3] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Ahkâm, 4.

tamâmıyla nefsinde cem' etmiş olduğunu görünce kendi uhdesindeki bu vazîfeyi tıyb-i hâtırla ona tevdî' etti. Bundan mâadâ nezdindeki Emânât-ı Nebeviyye'yi de Selîm-i Evvel'e verdi. Vâkıâ hilâfeti tevârüs için bu sûret mecbûriyet-i şer'iyye tahtında değildi. Ancak Selîm-i Evvel vezâif-i hilâfeti muhâfazaya ehakk u elyak olduğu için halîfe olmuştu. İşte o zamandan i'tibâren Hilâfet-i İslâmiyye kānûn-ı şer'î mûcebince Âl-i Osman'a geçti ve vasâyet-i şer'iyye tarîkıyle bu sülâlede takarrur ederek Emîru'l-mü'minîn, Halîfe-i Resûl-i Emîn Sultan Mehmed Reşâd Hân hazretlerine kadar geldi. Cenâb-ı Hak Halîfe-i müşârun-ileyh hazretlerini te'yîd ve Şark'taki, Garb'daki müslümanları râyet-i zafer altında cem' u tevhîd buyursun. İşte Hilâfet-i İslâmiyye'nin Hânedân-ı Âl-i Osman'da takarruru bu teslîm ve teselsül-i şer'î sebebiyle bir hükm-i şer'î mâhiyetini iktisâb etti.

Binâenaleyh kim emr-i hilâfette nizâ' çıkarmak, yahud hilâfet iddiâsında bulunmak isterse (من فارق الجماعة او اراد ان يفرق من امة محمد وان الشيطان مع كل من فارق الجماعة يركض) tarzındaki emr-i nebevîye imtisâlen katl edilerek kelime-i İslâm'ın teşettütüne meydan verilmemesi bütün âlem-i İslâm üzerine vâcib olur. Kezâlik Hâlîfe-i A'zam Gāzî Mehmed Hân-ı Hâmis'in bütün evâmir-i meşrûasına kalben ve kālıben imtisâl etmek, nehy ettiği şeylerden mücânebette bulunmak âmme-i müslimîn üzerine vâcibdir. Zîrâ bilâ-istisnâ bütün cihân-ı İslâm her asırda kalben, kālıben bilcümle evâmir ü nevâhîsinde halîfelerine itâatlerini izhâr etmişler ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar bu inkıyâdı göstermek husûsunda hiçbir lâimin levminden tehâşî etmemişlerdir.

Evet, vâkıâ cemâat-i İslâmiyyeden bazıları, zâlim, müfteris düşmanların taht-ı tasallutlarında bulundukları için bu inkıyâdı bil-fi'il izhâr edemiyorlar. Zîrâ düşman böyle bir harekete zâten mecâl vermiyor. Lâkin şâyed onların elinde vesâit-i müdâfaa nâmına bir şey bulunacak olsaydı kudretleri dâhilinde bulunan her şeyi yapar ve bu husûsda her türlü şedâidi iktihâm ederlerdi. Nitekim Trablusgarb Muhârebesi'ndeki vekāyi' bu sözlerimizin şâhid-i âdilidir. Evet, o sırada Afgan'a, Hind'e varıncaya **[177]** kadar her taraftan mücâhidler gelmiş, dünyanın her tarafından iâneler gönderilmişti, ki bu iânâta iştirâk edenler arasında her türlü kahr u tazyîk altında yaşayan ufak ufak cemâatler de vardı. Pek cüz'î mikdârını serd etmiş olduğumuz şu hakīkatlerden maksad Merkez-i Hilâfet'in kıymetiyle Gāzî Mehmed Reşâd Han hazretlerinin mevki'-i muazzamı hakkında kāri'lere bir fikir vermektir.

Bitmedi **Şeyh Salih eş-Şerif**

DÎN VE DEVLET
YAHUD
HİLÂFET VE SALTANAT

–İngiliz gazetelerine cevap–

Vaktiyle Mısır'da İngilizler tarafından neşr olunan bir çok mecelleler var idi. Bunların ekserîsi ahvâl ve mebâhis-i İslâmiyye ile meşgūl oluyorlardı; daha doğrusu müslümanları Makām-ı Hilâfet'ten bütün bütün ayırmak sûretiyle o makām-ı muazzamın kuvvetini kırmak, İslâm'ı zaafa düşürmek maksadını ta'kīb ediyorlardı. Şübhe yok ki bu emellerine nâil olabilmek için dâimâ sûret-i haktan görünmek lâzım idi. Vaktiyle onlardan biri "câmia-i İslâmiyye" hakkında yazmış olduğu makālede şu sözleri söylemişti:

– "Câmia-i İslâmiyye"nin vücûda gelebilmesi din ile devleti, hilâfetle saltanatı birbirinden ayırmaya mütevakkıftır. Bunlar yekdiğerinden tefrîk olunarak halîfe reîs-i rûhânî; sultan da reîs-i siyâsî olmalı, artık din ile alâkası kalmamalıdır…

İngiliz gazetesi bunu yazdıktan sonra, İslâm muharrirlerinin de bu bâbdaki fikirlerini beyân etmelerini istiyordu. Vaktiyle frenkler tarafından li-garazın ortaya atılan bu fikir bazı kimselerin zihinlerinde yer tuttuğu cihetle biz evvelâ dîn, devlet, hilâfet, saltanat lafızlarının ma'nâlarından başlayarak bilâhare bu husûsdaki fikrimizi söylemek istiyoruz.

Din:

Din, lügatte itâat ve inkıyâd ma'nâsınadır. Ulemâyı İslâmiyye "din"i şu sûretle ta'rîf ediyorlar: Din, bir kānûn-ı mevzû'-ı ilâhîdir, ki zevi'l-ukūlü kendi ihtiyâr ve irâdeleriyle, hüsn-i rızâlarıyla hâl ve istikbâlde salâh ve felâha sevk eder; onları saâdet-i dünyeviyye ve uhreviyyelerine kavuşturur.

Ulemâ-yı İslâmiyyeye göre "din"in kavâid-i esâsiyyesi üç şeyden ibârettir: Tashîh-i akāid, tasfiye-i ahlâk, tehzîb-i a'mâl. A'mâl de iki kısım olup bir kısmı ibâdât, bir kısmı da muâmelâttır. Ahkâm-ı kazâiyye, ahkâm-ı medeniyye, ahkâm-ı siyâsiyye, ahkâm-ı harbiyye muâmelât kısmında dâhildir. Binâenaleyh ıstılâh-ı İslâmîde "din" dünyevî ve uhrevî bütün ahkâma şâmil bir ma'nâda müsta'meldir. Yoksa Avrupa ıstılâhında olduğu gibi "din" ile "şerîat" başka başka ma'nâlarda değildir.

Ansiklopedi'de beyân olunduğuna göre Mesîhîlerce "din" şu sûretle ta'rîf olunuyor: "İnsanın Cenâb-ı Hakk'a nisbetini hıfz eden, yahud o nisbetin sıfâtını beyân eden kavânînin hey'et-i mecmûasından ibârettir."

Görülüyor ki diyânet-i Nasrâniyyenin umûr-ı dünyeviyye, ahkâm-ı siyâsiyye ile alâkası yoktur. Zâten meşhûrdur ki: Diyânet-i Nasrâniyye, müntesiblerinin herhangi

bir hükûmet ve saltanata kemâl-i huzû' ile ser-fürû etmeleri üzerine mebnîdir. Çünkü İncîl'de mülûk ve ümerânın hüküm ve saltanatı ancak ecsâm-ı fâniyye üzerine, dînin saltanatı da yalnız ervâh üzerine olduğu beyân ediliyor. Binâenaleyh umûmiyetle bu din erbâbınca herhangi bir saltanata boyun eğmek, kendilerine hükm eden her şerîate münkâd olmak vecîbedendir.

Fakat "Dîn-i İslâm" böyle değildir; Dîn-i İslâm, saltanat ve kuvvet üzerine müesses ve şerîati ile bütün âleme hükm etmek esâsına mübtenîdir. Umûmen beşeriyetin bu din ile mütedeyyin olmaması bu esâs üzerine müesses olmasına mâni' değildir. Çünkü nev'-i insanînin kendiliğinden ümmet-i vâhide hâline gelebilmesine yol yoktur. Bu gāye, ancak iki sûretle te'mîn edilebilir ki o da: Vahdet-i i'tikād; bir de bütün beşeriyeti müsâvî kılan vahdet-i hükm-i âdildir.

Binâenaleyh müslümanlara vâcib olan: Kendi dinlerinde olmayan kimselerin hüküm ve nüfûzuna, saltanat ve hükûmetine ser-fürû etmemektir. Ecnebî bir hükûmet istiklâl-i İslâmîyi parçalamak için bir takım cereyanlar îkāına başlayıp bilâd-ı İslâmîyi istîlâya kıyâm etti mi, artık kadın erkek bütün müslümanların düşmanı ya def' u tard etmeleri, yahud en son neferleri mahv oluncaya kadar çarpışmaları vâcib olur. Hattâ müslümanların üzerine terettüb eden vecîbe bu kadarla kalmaz; yeryüzünden şirk ve fitne zâil olup da nâs hak bir i'tikādın, âdil bir hükmün râbıtasıyla ümmet-i vâhide hâlinde ictimâ' edinceye kadar neşr-i dîn, ref'-ı livâ-yı saltanat için sa'y ü gayret etmek derecelerine kadar çıkar. Fakat İslâm'ın bu hareketi hiçbir vakit bir tecâvüz şeklinde değildir. Esâsen Dîn-i İslâm'da ikrâh, yani icbâr memnû'dur. [1](لَا اِكْرَاهَ فِى الدّينِ...), [2](لَا يَنْهيكُمُ اللهُ عَنِ الَّذينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِى الدّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ اَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا اِلَيْهِمْ اِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ)

Devlet:

Devlet kelimesi iki sûretle isti'mâl olunur. Bir kere bir memlekete hükm eden sülâleye ıtlâk olunur. Meselâ Emeviye Devleti, Abbâsiye Devleti, Osmanlı Devleti, İran Devleti, Roma Devleti gibi.

Bir de hükûmet ve saltanata ıtlâk olunur. Meselâ Fransa Devleti denilir de bununla Fransızların kâffe-i memâlikine hükm eden hükûmet-i hâzırası **[178]** murâd olunur. Zâten hükûmet lügat-i asliyyesinde "ha-ke-me"-nin masdarıdır ve fasl-ı husûmet ma'nâsına tahakkümden bir isimdir. Örf ve ıstılâhda ise saltanat ve o saltanata sâhib olan ricâlden ibârettir.

Hilâfet:

Hilâfet kelimesi Şer'-i İslâmî'de aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz tarafından umûr-ı dîniyye ve siyâset-i dünyeviyyeyi hars ve muhâfaza husûsunda Cenâb-ı Peygamber'e niyâbet ma'nâsınadır. Binâenaleyh hilâfet, dînî ve dünyevî iki riyâseti birden câmi'dir. Umûr-ı âmmeyi halîfeye tefvîz etmek vâcibdir. Ahkâmın ma'mûlün-bih olması için ya bizzât halîfeden, yahud vekîllerinden sudûr etmesi lâzımdır. *Ahkâm-ı Sultâniyye*'de beyân olunduğuna göre halîfe için lüzûmu derkâr olan umûr-ı âmme ondur. Tafsîlât almak isteyenler oraya mürâcaat edebilirler.

Saltanat:

Saltanat, sultan lafzından alınma bir kelimedir, ki devlet, yahud hükûmet murâd olunur. Devlet, yahud hükûmetin en büyük hâkimine de sultan nâmı verilir. Gerek hulefâ-i Emeviyye, gerek Fâtımiyye, gerek Abbâsiyyeden hiçbirisine sultan denilmemiştir. Bu lakab ancak, Hilâfet-i Abbâsiyye'nin dûçâr-ı za'f olduğu zaman hâdis olmuştur. Şöyle ki hilâfet zaîf düşerek etrâftaki me'mûrlar halîfelere karşı gelmeye, kendi re'y-i müstebiddânelerine göre hareket etmeye başlayınca sırf kendi ihtirâ'ları olan bir takım elkāb-ı mutantana ile azamet-furûşluk etmek istiyorlardı. Bu cihetle hilâfet mühmel bir ünvân hâlini alarak artık hulefânın yalnız hutbelerde zikr olunmasından mâadâ ne dünyevî, ne uhrevî bir te'sîri kalmıyordu. İşte etrâftaki vâlî ve me'mûrların hulefâya karşı istiklâl-kârâne takındıkları o mutantan elkābın biri de "sultan" lakabıdır. Hilâfet-i Abbâsiyye devrindeki müstakil ümerâdan en evvel bu ünvânı takınan Mahmûd bin Sebük Tekin el-Gaznevî'dir.

* * *

Din, devlet, saltanat, hilâfet kelimelerine dâir vermiş olduğumuz şu tafsîlâtı teemmül edenler nazarında Dîn-i İslâm'ın mesâlih ve meâşı câmi', saltanat-ı maddiyye ve rûhiyye esâsı üzerine mübtenî olduğu pek vâzıh bir sûrette tecellî eder. Halbuki diyânet-i Nasrâniyye böyle değildir. İslâm'da halîfe, müslümanların mesâlih-i dîniyye ve dünyeviyyelerini rü'yet eden reisleridir. Meşrû' olan tâatten hurûc eden herhangi bir hükûmet şeh-râh-ı İslâm'dan inhirâf etmiş sayılır. Hükûmet ve devleti dînden ayırmaya kāil olmak: Saltanat-ı İslâmiyyenin kâinâttan kalkmasına hükm etmek, Şerîat-i İslâmiyye'yi fesh etmek, müslümanların fâsık, zâlim, kâfir nâmını verdikleri kimselere ser-fürû etmelerini istemektir.

Çünkü esâs-ı din olan *Kur'ân-ı Kerîm* dâimâ müslümanların kulaklarına, daha doğrusu ruhlarına nidâ ediyor; Cenâb-ı Hakk'ın gönderdiği şey ile hükm etmeyenlerin kâfir, zâlim, fâsık olduğunu söylüyor: [3](وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا اَنْزَلَ اللهُ فَاُولٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ), [4](وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا اَنْزَلَ اللهُ فَاُولٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ), [5](وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا اَنْزَلَ اللهُ فَاُولٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ)

[1] Bakara, 2/256.
[2] Mümtehine, 60/8.
[3] Mâide, 5/44.
[4] Mâide, 5/45.
[5] Mâide, 5/47.

Bu cihet anlaşıldıktan sonra câmia-i İslâmiyye'nin te'yîd ve takviyesi için dînî devletten ayırmak, saltanat ile hilâfet beynini tefrîk etmek fikirlerini ortaya atan İngilizlere karşı deriz ki: Eğer bu da'vânızı elfâz-ı mezkûrenin bize göre olan ma'nâsını bilmeyerek ileri sürüyorsanız… işte onların ma'nâsını îzâh ettik; binâenaleyh bu da'vâdan vazgeçiniz. Zîrâ, siz de biliyorsunuz ki, İslâm'ı Nasrâniyet'e kıyâs etmek, kıyâs-ı maa'l-fârıktır. Çünkü saltanat-ı rûhiyyeyi saltanat-ı maddiyyeden ayırmak zâten Nasrâniyet'in asl u esâsıdır. Bu husûsda nasârâ ile biz, nakīzın iki tarafında bulunuyoruz. Çünkü biz de onların bu bâbdaki mesleklerine sülûk edecek olursak hiç şübhesiz dînimizin nısfını, ki nısf-ı diğerin muhâfız ve müdâfi'idir, terk etmiş oluruz. Yok, yok… Bu türlü bir hareketle dînin hepsi de izmihlâle ma'rûz kalır.

Hiç şübhe etmeyiz ki: İslâm'ın hayât ve bakāsı nâmına bizi da'vet ettiğiniz tarîk, câmia-i İslâmiyyenin teşettütü için en kestirme bir yoldur. Şu hâlde nasıl oluyor da bunu, İslâm'a iâde-i hayât için tutulacak yegâne tarîk olarak bize gösteriyorsunuz? Nasıl oluyor da bizi bu girîve-i dalâle da'vet ediyorsunuz; bu en büyük âmil-i felâket iken nasıl oluyor da saâdet-i İslâm'ın medârı olduğuna bizi iknâ' etmek istiyorsunuz?..

Yok, eğer bu da'vânızı o kelimelerin bize göre ne ma'nâda isti'mâl olunduğunu yakînen bildiğiniz, hakīkat-i hükm üzerine vâkıf olduğunuz hâlde mahzâ bizi teşettüte düşürmek, gafletimizden bil-istifâde entrikanızı tedvîr etmek için ileri sürüyorsanız… Emîn olunuz ki bunda yanılıyorsunuz; çünkü bize târî olan zaaf ve cehâlet, bizi henüz o derekeye indirmemiştir.

Ekseriyâ hristiyan muharrirlerin bu mevzû' üzerinde ısrâr etmelerine yegâne sebeb şu kanâatleridir:

"Müslümanlarla Mesîhîler arasındaki taassubu izâle ederek müsâvât te'mîn etmek Şerîat-i İslâmiyye'nin hüküm ve saltanatının zevâline vâbestedir; ne zaman Şerîat-i İslâmiyye'nin hüküm ve saltanatı zâil olursa artık o zaman her iki millet vatanın i'lâ-yı şânı husûsunda ittifâk ederler. Diğer taraftan da her millet sırf ma'nevî tarzda olarak kendi dînine hizmet eder; herkes kendi dîninin rûhânî kısmını terakkī ettirmeye çalışır. Bunda milletler beyninde tenâfür ü tefâhuru dâî bir şey yoktur."

Biz bunların şu i'tikādlarındaki hatâlarını kolayca gösterebiliriz: Şerîat-i İslâmiyye'nin mebnâsı müslümanlarla milel-i sâire beyninde ahkâm ve hukūkta müsâvât ve adâlet kāidesi üzerine kāimdir. İslâm bunu halefen an-selef nakl edegeldiği şu cümle ile ifâde etmiştir: (لهم لنا وعليهم ما علينا)

Târîhin şehâdetinden anlaşılıyor ki: Hükûmet-i İslâmiyyenin şu kāideye **[179]** riâyeti dîne temessükünün derece-i kuvvet ve zaafına göredir. Dîne temessükü kuvvetli olduğu zamanlar bu kāideye daha ziyâde, zaîf olduğu zamanlar bilakis daha az riâyet etmiştir.

Hazret-i Ömer'in dâmâd-ı peygamberî Hazret-i Ali ile bir Yahûdî'yi yan yana oturtarak muhâkeme etmesi, Hazret-i Alî'nin de halîfenin kendisine ta'zîmi müş'ir olan "Yâ Ebe'l-Hasan" tarzındaki hitâbını müsâvâtı muhil görerek intikād eylemesi ile el-yevm Avrupa'nın en medenî memleketlerinde, evet hürriyet, adâlet, müsâvât kelimelerini ağızlarından düşürmeyen yerlerinde ecânib ve yerliler hakkında tatbîk edilegelen muâmeleleri mukāyese edenler müslümanların bidâyet-i teşekkülleriyle Avrupa'nın müntehâ-yı medeniyyeti arasında olan fark-ı azîmi yek nazarda anlamakta güçlük çekmeyecekleri şübhesizdir. Zâten Şerîat-i İslâmiyye hadd-i zâtında âdildir; vatandaşları olan müslümanların o şerîatin semâvî olduğuna i'tikād etmeleri Mesîhîlere zarar vermek şöyle dursun, belki de bu i'tikād onların menfaatinedir. Mesîhîlere göre de şerâyi' beyninde fark yoktur; çünkü onların dînleri herhangi bir şerîatle hükm olunurlarsa ona ittibâ' etmelerini kendilerine vâcib kılıyor.

Sâniyen: "Câmia-i İslâmiyye"yi ihyâdan maksadımız olan terakkıyât-ı dîniyye ve medeniyye şübhe yok ki tehzîb-i ahlâka ve efrâdın birlikte yaşadıkları kimselere karşı üzerlerine terettüb eden hukûk ve vâcibâtı hakkıyla edâ etmesine mütevakkıftır. Bu, hiç kimsenin muhâlefet etmeyeceği bir şeydir.

Şurası kat'iyyen ma'lûmdur ki: Müslümanlar, şerîatlerinde mübeyyen ve usûl-i dînlerinden me'hûz olmayan hiçbir vâcibe, hiçbir hakka mu'tekıd değillerdir. Binâenaleyh din ile devlet yekdiğerinden ayrıldığı gibi devletin efrâd-ı İslâmiyyeye karşı teklîf eylediği vâcibât-ı hukūkun hepsi müslümanların i'tikādına göre vâcibü'l-ittibâ' olmayan bir takım ahkâm kabîlinden olur ki bu gibi ahkâma karşı riâyet zâhirî bir harekettir.

Halbuki ümmetin tehzîbi tamâm olabilmek için onu fenâlıklardan men' eden, epey şeylere sevk eden kuvvetin ümmetin nefsinde sâbit, i'tikādında müstakar olması lâzımdır. Şu hâlde Mesîhîlere karşı en hayırlı cihet, müslümanların şerîat ve devletle hükm etmeleridir. Çünkü bu, onlara karşı ihtirâm, sirren ve cehren onların hukūkunu edâ etmeyi müslümanlara vâcib kılıyor. Diğer sûretle hem Mesîhîler mutazarrır olur, hem de müslümanlar terakkīden mahrûm kalırlar; belki de günden güne tedennî ederler. Nasıl ki bu, bit-tecrübe ve bil-müşâhede ma'lûmdur.

Târîh bize gösteriyor ki: Ümmet-i İslâmiyyeye ârız olan zaaf ve halel, vezâif-i hilâfeti ihmâl ve onu hırâset-i din ve siyâset-i dünyâyı muhâfazadan ibâret olan

ma'nâ-yı aslîsinden çıkarmakla başlamıştır. Vaktâ ki hilâfetin vezâifi ihmâl olundu; hilâfet ma'nâ-yı aslîsinden çıkarıldı; hulefâ bir takım esbâb dolayısıyla şu iki vazîfeyi edâdan acz ü za'f gösterdiler; o zamandan i'tibâren ümerâ-yı siyâset gösterdikleri istibdad ile mülûk ve selâtîn şeklini alarak hırâset-i din için –ara sıra mevki'-i iktidâra geçen sulehâ-yı mülûk istisnâ edilince– sünnetleri ikâme, bid'atleri mahv edecek bir reis kalmadı. Bu sûretle vahdet-i dîniyyenin nesci parçalanıp câmia-i İslâmiyyenin râbıtası dûçâr-ı tefrika oldu.

Müslümanları bugünkü hâlden kurtararak mecd-i sâbıklarına i'lâ etmek için Makām-ı Hilâfet'in azamet ve kudsiyetini tamâmıyla muhâfaza etmek ve müslümanları sirren ve cehren hilâfete mutî' u münkād yek-pâre bir kitle hâlinde bulundurmak lâzımdır.

Şu hâlde müslümanların kuvvet ve kudret sâhibi olabilmeleri için Makām-ı Hilâfet'in vazîfesini tansîf etmek şöyle dursun, belki onu takviye lâzımdır. Halbuki din ile devlet yekdiğerinden ayrıldığı takdîrde müslümanları Makām-ı Hilâfet etrâfında toplayacak bir vâsıta kalmayacağı gibi, o makāmın vaz' ettiği ahkâm ile amele dâî bir kuvve-i ma'neviyye de mevcûd olamayacağından müslümanlar için gerek maddî, gerek ma'nevî hiçbir terakkīye imkân kalmaz.

SÂBIK MEKKE EMÎRİ HÜSEYİN VE HİND MATBÛÂTI

Halîfe-i müslimîne karşı hurûc eden sâbık Mekke Emîri bâgī Hüseyin'in bu sefîl hareketi Hindistan'da duyulur duyulmaz her tarafta ictimâ'lar akd edildi; her yerde bu hâdiseyi tel'în için nutuklar, hutbeler îrâd olundu. Bir kere matbûât-ı İslâmiyye Hüseyin'in böyle bir zamanda Halîfe-i müslimîne karşı isyân eylemesini cihân-ı İslâm'ın kalbine tevcîh edilmiş bir hançer olmak üzere telakkī etti; sonra, bil-umûm Hind İttihâd-ı İslâm Cem'iyeti şu'beleri birleşerek bu harekete karşı durulmasını, tarafdârlarına i'lân-ı husûmet edilmesini, Şerîat-i Garrâ-yı İslâmiyye'yi temelinden sarsacak olan bu isyânı te'yîd edebilecek her türlü müzâheretten imtinâ' etmesi için hükûmete mürâcaatta bulunulmasını taht-ı karâra aldı.

İndia Zaman gazetesi Ağustos'un dördüncü günü çıkan nüshasında şu sözleri söylüyor: "Her ne kadar Hindistan'daki İngiliz gazeteleriyle bazı mecûsî matbûâtı Hicâz'daki kıyâmı Hind müslümanlarının menâfii nokta-i nazarından hayırlı bir iş sûretinde telakkī ediyorlarsa da bu isyân Hindlilerce umûmî bir hüsn-i kabûle mazhar olamadı. Zîrâ görüyoruz ki: Hind müslümanları bu kıyâma aslâ tarafdâr olmadıktan başka, cem'iyetler akd ederek, İttihâd-ı İslâm şu'belerini birleştirerek bir ağızdan Şerîf Hüseyin'in yaptığı işleri pek ağır bir lisânla takbîh ediyorlar; onun böyle bir zamanda kıyâmına şerîatin ızrârını müeddî olacak, müslümanların ulvî emellerini alt-üst edecek bir hıyânet, bir küfür nazarıyla bakıyorlar. Biz efkâr-ı **[180]** umûmiyyeyi bu merkezde bulduğumuz, mes'elenin de müslümanlarca ehemmiyet-i azîmesini bildiğimiz için şu satırları yazıyoruz. Yoksa doğrudan doğruya âlem-i İslâm'a âid bulunan ve yalnız müslümanlar tarafından halli îcâb eden bu mes'eleye müdâhale salâhiyetini hâiz değiliz. İngiliz menâfii öyle îcâb eder ki: Emâkin-i mukaddese-i İslâmiyye müslümanların hâkimiyeti altında kalmak ve tebea-i İslâmiyye kemâl-i sühûletle cem' edebilinmek için hükûmetimiz tarafından muzâherette bulunulsun. İşte hükûmetin vazîfesi bundan ibârettir, başka bir şey değildir…"

İndia Zaman cerîdesinin yukarıdaki sözleri şerh u tefsîre muhtâc değildir. Zîrâ hâdise-i ma'lûmeye karşı Hind müslümanlarının el birliğiyle kıyâmı üzerine bu gazetenin de İngiltere efkâr-ı umûmiyyesini uyandırmak için hakîkat-i hâlden velev bir nebze olsun bahs etmek mecbûriyetini gördüğü ilk nazarda anlaşılıyor.

İngilizce intişâr eden nîm-resmî *İstitisman [Statesman!]* gazetesi Hicâz isyânında Mısır hükûmetiyle birlikte hareket eden Hind hükûmetinin mürevvic-i siyâseti olduğu için efkâr-ı umûmiyyedeki bu cereyandan fenâ hâlde kuşkulandı. Hind İttihâd-ı İslâm Cem'iyeti şuabâtıyla bütün diğer mehâfil ve cem'iyât-ı İslâmiyyenin, fukahânın, ulemânın müslüman efkâr-ı umûmiyyesini temsîl edemeyeceğini iddiâya kalkıştı; hâdis olan ictimââttan çoğunun sâhte olduğunu ileri sürdü. Şerîf Hüseyin'i hilâfete, dîne, devlete karşı hurûcundan dolayı takbîh edenlerin, katline fetvâ verenlerin aleyhine yürüdü. Bunun üzerine *Times of India* gazetesinin 22 Ağustos târîhli nüshasında Hind kibârlarından biri şu tarzda mukābele etti:

"Şerîf-i Mekke'nin Devlet-i Osmâniyye aleyhine kıyâmı hakkındaki havâdisin intişârından beri hayli zaman geçti. Biz o aralık âsîlerin Medîne'yi muhâsaraya aldıklarını, yolda tesâdüf ettikleri mâniaları devirip yürüdüklerini, binâenaleyh hâdisenin Osmanlılar için pek vahîm olduğunu işitmiştik. Lâkin aradan bu kadar müddet geçtiği hâlde yeni bir şey duymadık. Acaba muharrir cenâbları el-yevm Hicâz'da deverân eden ahvâlin hakîkatinden bizi haberdâr ederler mi? Neşriyât-ı vâkıanızdan *İstitisman [Statesman!]* gazetesiyle aynı fikirde olduğunuz anlaşılıyor. Zîrâ o da cem'iyât-ı İslâmiyyenin, husûsiyle Hind İttihâd-ı İslâm Cem'iyeti'nin Hindistan'daki efkâr-ı İslâmiyyeyi temsîl edemeyeceğini iddiâ eylemişti. Eğer bu da'vâ haklı ise efkâr-ı İslâmiyyeyi kim temsîl edecek? Yoksa *İstitisman [Statesman!]* gazetesi mi!

Efrâd-ı ümmet tarafından müntehab ve sûret-i resmiyyede mu'temed bulunan bu cem'iyetler Hind efkâr-ı İslâmiyyesini temsîl edemez iddiâsında bulunmak, aynıyla İngiltere Parlamentosu İngiliz Milleti'ne niyâbet hakkını hâiz değildir, demek gibi bir şeydir. Ben efkâr-ı umûmiyyenin ne olduğunu öğrenmek istemem. Benim o makāleyi yazan muharrirlerle emsâlinden istediğim bir şey varsa, bu gibi cem'iyât-ı resmiyyeyi tanımadıkları hâlde acaba efkâr-ı umûmiyye nâmına ortaya attıkları sözleri nereden ve ne sûretle alıyorlar, bunu bize öğretmelerinden ibârettir. Kat'iyyen bilinmelidir ki Hind İttihâd-ı İslâm Cem'iyeti'yle şu'beleri ve diğer cem'iyât-ı mu'tebere müslüman efkâr-ı umûmiyyesinin tamâmıyla mümessilidir; şâyed *İstitisman [Statesman!]* gazetesi bunun aksini iddiâ edecek olursa büyük bir cinâyet irtikâb etmiş olur. Şimdi bir de hükûmet-i Osmâniyye'nin i'lân-ı harbi esnâsında müslümanların ileri gelenleri tarafından serd olunan efkâr üzerine nazar-ı dikkatinizi celb etmek isterim. Bunlar, dünyâdaki müslümanların kâffesini birbirine rabt eden râbıtanın hangi kuvvetle olursa olsun sarsılması muhâl olduğunu o esnâda sarâhaten bildirmemişler miydi? Kendilerinin gayret-i dîniyye husûsunda en ileri giden bir ümmet olduklarını, binâenaleyh mesâil-i umûr-ı dîniyyelerine velev hayâlî olsun hiçbir kuvvetin, hiçbir müdâhalenin tahakkümünü kabûl etmeyeceklerini söylememişler miydi? Ey muharrirler! Ben gerek size, gerek diğer bütün gayr-i müslimlere sırf İslâmî olan bu gibi mes'elelere karışmamanızı, ileri süreceğiniz bir takım muzır mülâhazalarla müslümanların hissiyâtını cerîhadâr etmemenizi tasviye ederim."

İşte gayr-i müslim bir gazetenin neşrinde muztar kaldığı şu fıkralar Hind efkâr-ı İslâmiyyesinin Şerîf Hüseyin tarafından îkā' olunan bu cinâyeti ne sûretle telakkī ettiklerini açıktan açığa gösteriyor.

Necm-i İstikbâl Matbaası'nda tab olunmuştur Eşref Edib

Abone Şerâiti
Memâlik-i Osmâniyye'de seneliği (65), altı aylığı (35) kuruşdur.
Memâlik-i Ecnebiyye'de seneliği (80), altı aylığı (45) kuruşdur.

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde Dâire-i Mahsûsa

İhtârât
Abone bedeli peşindir.

Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Risâlemizden alındığı gösterilmek şartıyle bütün yazılar her hangi bir gazete tarafından iktibâs olunabilir.

Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması lazımdır.

Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması ricâ olunur.

Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

Dînî, felsefî, ilmî, edebî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

اتبعون اهدكم سبيل الرشاد | Başmuharrir Mehmed Âkif | Sâhib ve Müdîr-i Mes'ûl Eşref Edib | والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم

26 Ekim 1916 | 28 Zilhicce 1334 | Perşembe | 13 Teşrînievvel 1332 | Cild: 14 - Aded: 360

TEFSÎR-İ *KUR'ÂN-I KERÎM*

Mukaddime

KUR'ÂN-I KERÎM'DEN GARAZ-I FITRÎ

Şâyân-ı hayrettir ki Avrupa memâlikine benzemek heves ve temâyülünde bulunan bazı İslâm memleketleri şerîat-ı mutahharanın esrârından gâfil bulunuyorlar da mehâkim ve dîvânlarını tanzîm etmek istedikleri zaman mensûb bulundukları şerîatın ta'yîn ve kabûl etmiş olduğu tarz ve nizâmı nazar-ı dikkate almayarak Avrupa'da gördükleri usûl ve âdâtı düstûr ittihâz etmek hatâsını irtikâb ediyorlar. Netîce-i muhâkemede ısdâr ettikleri i'lâmların bâlâsını Allah'ın nâmını bırakarak selâtîn ve ümerânın nâmlarıyla tevşîh ettikleri gibi kavânîn-i esâsiyye vaz' etmek icâb ederse gayrimüslimlerin ef'âl ve harekâtını taklîden mülûk ve ümerâyı mertebe-i beşeriyyetin fevkine çıkarıyorlar; ahkâm-ı cinâiyyede bunları reâyâ seviyesine indirmemekle beraber mesâil-i medeniyyede a'yân hakkında ikâme-i da'vâ edebilmek salâhiyetini halktan nez'e kıyâm ediyorlar. Bu tarz-ı hareket ise bütün ma'nâsıyla dinin telkîn etmekte olduğu levâzim-i adl ü müsâvâtı pâmâl, *Kur'ân*-ı Hakîm'in ta'yîn etmiş olduğu şehrâh-ı istikâmetten inhirâf etmekten başka hiçbir mâhiyeti mutazammın değildir.

Kur'ân'ın ihtivâ ettiği kavânîn-i siyâsiyyenin maksad-ı vaz'ı kavânîn-i mebhûseyi düstûr-ı amel ittihâz edenlerin saâdet ve felâh-ı maddiyye ve ma'neviyyelerini te'mînden ibâret olduğu için Hâlık-ı kâinât hadd-i zâtında kabîh veya muzır olan şeylerden tehâşî lüzûmunu evâmir-i sarîha ile kullarına beyân etmiş, ezmân ve emkinenin ihtilâfıyla mâhiyâtı tebeddül edebilecek şeyler için de erbâb-ı ictihâdın îcâbât-ı hâl ve zamana muvâfık ahkâm istinbât edebilmelerini kâfil kavâid-i külliyye vaz' ve takrîr eylemiştir. Bir mes'elenin tehâlüf-i zaman ve mekân ile nef' u zarar i'tibârıyla tebdîl-i mâhiyyet edebileceğini nazar-ı dikkate alarak akvâm u ümemin şuûn-ı ictimâiyyelerinin salâh ve intizâma doğru muttarid bir istikâmet ta'kîb edebilmesi için *Kur'ân* bu gibi mesâil üzerine terettüb edecek ahkâmda zaman ve mekân icâbâtının nazar-ı dikkate alınmasını bir zarûret şeklinde kabûl etmektedir.

İşte şer'-i enverin muâmelât ve siyâsâta tealluk eden ahkâmının kısm-ı a'zamı, ısdâr ve infâzında ahlâk, âdât ve merâtib-i ictimâiyye gibi müessirâtın nazar-ı mülâhazaya alınmasını mütehattim kıldığı şeylerden ibârettir.

Kur'ân-ı Kerîm [1](يُرِيدُ اللهُ بِكُمُ الْيُسْرَ), [2](مَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِى الدّينِ مِنْ حَرَجٍ), [3](اِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ اِلَيْهِ) ve sâire gibi kâffe-i akvâm-ı âleme rehber-i ma'delet meziyetini hâiz olduğunu müsbit ve müeyyid olan bir takım âyât ile ahkâm-ı ictihâdiyyenin kābiliyet-i tatbîkıyyeleri i'tibârıyla sehlü'l-me'haz olmaları esâsını kabûl etmiş ve vaz' ettiği bu gibi kavâid-i umûmiyye ve şerâit-i esâsiyye ile turuk-ı istinbâtı metîn bir zâbıta tahtına aldığı gibi ictihâd-ı ahkâmın hudûd-ı asliyyesini vâzıhan göstermiştir.

İbnü'l-Cevzî'nin Ömer ibnü'l-Hattâb'dan tahrîc etmiş olduğu şu hadîs de bu ifâdâtı te'yîd edecek delâildendir: Hazret-i Fârûk bir kadıya kim olduğunu sorarak Dımaşk kadısı olduğu cevâbını alır. Hâiz olduğu vazîfe-i kazâyı ne yolda îfâ etmekte olduğunu istîzâh eder. Kadı: Kitâbu'llâh mûcebince, mukābelesinde bulunur.

---

[1] Bakara, 2/185.
[2] Hac, 22/78.
[3] En'âm, 6/119.

"Kitâbu'llâh'da **[182]** olmayan bir mes'ele muvâcehesinde bulunursan ne yaparsın? der. Kadı sünnet-i Resûlullâh ile hükmedeceğini söyler. "Sünnette de misline tesâdüf edemezsen?" istîzâhı üzerine "Re'yimle ictihâd ve arkadaşlarımın re'yine mürâcaat ederim." cevâbını verir. Kezâlik Emîrü'l-mü'minîn Ömer ibnü'l-Hattâb'ın Kadı Şüreyh'e yazmış olduğu şu tahrîrât meâli de bahsin mâhiyetini tenvîr eder: (اما بعد فاذا جاءك شئ فى كتاب الله فاقض به ولايلفتنك عنه الرجال فاذا جاءك امر ليس فى كتاب الله فانظر سنة رسوله فاقض به وان جاءك امر ليس فى كتاب الله ولم يكن فيه سنة من رسول الله فانظر ما اجتمع عليه المسلمون فخذبه) "Kitâbu'llâh'da hakkında hüküm mevcûd olan bir iş gelirse onun hükmüne tevfîkan hüküm ver ve halkın bu bâbda dermiyân edecekleri efkâr ve mütâlaât hükm-i *Kur'ân*'a imtisâline mâni' olmasın. Kitâbu'llâh'da mevcûd olmayan bir hâdise muvâcehesinde bulunursan sünnet-i Resûl'e mürâcaat ederek onunla fasl-ı husûmet et. Ne Kitâbu'llâh'da, ne de sünnet-i Resûl'de medâr-ı tatbîk olacak bir hükme za[fe]ryâb olamadığın bir mes'ele karşısında kalırsan aynı mes'ele hakkında müslümanların fikren müttefik bulundukları sûret-i hall ü tesviyeyi kabûl et."

Bu mehâsin-i ictimâiyye ahd-i Risâlet-penâhîde Arablar arasında vücûdu olan şeylerden olsaydı, yahud Fars ve Rum memâlik-i cesîmesinde tatbîk edilegelmekde olan kavânîn-i medeniyyenin dehşet-res-i efkâr olan bu nizâm-ı bedî' ile temâs eder cihetleri bulunsa idi, biz de aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimizin bir nebiyy-i ümmî olduğu hakîkatine karşı iğmâz-ı ayn ederek kavânîn-i şer'iyyenin vaz' ve takrîri husûsunda onun Şâm sefer-i yegânesinden iktibâs-ı feyz etmiş olduğunu iddiâ edenlere mümâşât ederek ve ulûm-ı *Kur'ân*iyyeyi cenâb-ı Resûl'ün o mevhûm şahs-ı Rûmîden ahz ü telakkī etmiş olduğunu zannedebilmek husûsunda vicdânlarımıza galebe etmeye çalışır idik. Fakat biz şurada o vakitler şark ve garb âleminde ahkâm ve muâmelât-ı hukūkıyyenin tarz-ı cereyanına dâir bir nebze ma'lûmât verdikten sonra küffârın Resûl-i aleyhisselâma karşı olan mugālatakârâne müddeayâtı, *Kur'ân*-ı Hakîm'in ihtivâ ettiği ahkâm-ı âdilenin me'hazlarına âid zann u zehâbları hakkında hüküm vermeyi kāriînin vicdânlarına terk ve tefvîz edeceğiz.

Ahd-i nübüvvette diyâr-ı Fars'da ahkâm tamâmıyla ekâsire ile kâhinlerin ve arâzî üzerinde hakk-ı tasarrufu hâiz bulunan müteneffizân ile dihkānların ellerinde bulunuyor, binâenaleyh zuafâ ve avâm üzerinde yalnız bunların hüküm ve nüfûzu cârî oluyor idi. Bilhassa zürrâ' ve fellâhîn sınıfı sâkin bulundukları arâzî ile onun dâhilindeki hayvânât üzerinde cârî bulunan ahkâm-ı hukūkıyyeye tâbi' olup hukūk i'tibârıyla hiçbir imtiyâzları yoktu.

Roma memâlikinde de emir ve nehiy, nüfûz ve kudret tamâmıyla rüesâ-yı rûhâniyye ve eşrâf ile kayâsıranın erkân ve maiyyetine inhisâr etmişti.

Bir takım müteneffizânın, şövalyelerin hükümrân oldukları sâir barbar memâlikinde ise sınıf-ı avâm emtia ve hayvânât gibi elden ele tedâvüle mahkûm bir alay kul, köle, yahud bu zümreden yalnız satılıp alınamamakla temâyüz edebilen birer hizmetkâr idiler. Bu memâlikte çiftçi sınıfı da umûmiyetle bu tabakaya âid bir kitle teşkîl ediyorlar idi. Maamâfîh sınıf-ı avâm herhangi kısma âid olursa olsun mensûb oldukları sâdât ve küberâya irtibâtlarını muhâfaza etmek ve bunların ribka-i itâatlerini boyunlarından atıp da diğer bir efendiye akd-i râbıta hakkından mahrûm bulunmak husûsunda hemhâl idiler.

Hele bu bîçârelerin çektikleri işkencelerin, gördükleri mezâlim ve i'tisâfâtın envâ' ve mâhiyâtı hakkında bir fikir edinebilmek için târîh-i umûmî sahîfelerine mürâcaat edilmek icâb eder.

Vâkıâ bir kısım barbar memâlikinde etbâa efendilerini bırakıp da diğerleriyle peydâ-yı irtibât hakkı bahş edilmişti. Fakat bu da mutlak olmayıp ilk efendilerine fidye-i necât tarzında bir mikdar mâl vermekle meşrût bulunuyor[d]u. Etbâ' bir mâl edinmek istedikleri zaman onun bir kısımını efendilerine vermek mecbûriyetinde bulunuyorlar, hükûmete gāyet fâhiş bir vergi vermedikçe arâzî ve akār üzerindeki hakk-ı verâsetlerinden müstefîd olamıyorlar idi. Onlar için buğdaylarını öğütmek, ekmek yapabilmek mutlakā bunların bir kısmını efendilerine takdîm ve ithâf etmeye vâbeste idi.

Bu zavâllılar mezrûâtı hasâd ettikleri zaman kilise için mahsûlâtın öşrünü, hükûmet için yirmide birini, sâir alâkadârâna da alâ-merâtibihim hisse-i musîbelerini tefrîk etmedikçe o mahsûlâttan istifâde hakkını hâiz değiller idi. İzin almadıkça efendisinin hânesinden bir tarafa ayrılamamak, efendisi çağırınca derhâl lebbeyk-hân olmak ve bütün âmâl ü metâlibini infâza âmâde bulunmak, düğün dernek yaptıkça hedâyâ-yı fâhire takdîmiyle te'yîd-i râbıtaya çalışmak bu gibiler için vezâif-i nisbet ve tâbiiyyetin en basît icâbâtından idi.

Bunlardan herhangi birinin teehhül edecek olan kızını, tesâdüfen kendisi rüesâ-yı Mesîhiyyeden de olsa zifâfı icrâ olunmazdan evvel efendisinin halvetine, zevk u sefâhetine sevk ve idhâl etmesi bir an'ane hükmünde bulunuyordu.

İşte o zamanlar köle ve esîr olmayanların hürriyet-i şahsiyye ve hukūk-ı medeniyye nâmına müstefîd olabildikleri şeyler kısmen bu gibi şeylerden ibâret olup sınıf-ı abîdi teşkîl edenlerin şerâit-ı hayât ve maîşetleri i'tibârıyla ne elîm bir dereke-i zillet ve sefâlette bulunduklarının tasvîr ü beyânı ise imkân hâricindedir.

Mütercimi: Mehmed Şevket **Abdülaziz Çâviş**

* * *

[183] Fıkıh:

KADI'NIN İFTÂSI

Emr-i iftâ, mansıb-ı kazâ gibi emr-i sultanîye merbût değildir. Emr-i iftâ bir fakīh için teayyün edince fakīh kadı olsun, kadı olmasın onun iftâ etmesi câiz hattâ vâcib olur. Bu bâbda kadı olan ile kadı olmayan arasında hiçbir fark yoktur. Selef zamanında böyle idi, halef zamanı da böyle geçti. Kadı'nın gerek taht-ı kazâya dâhil olsun gerek taht-ı kazâya dâhil olmasın her mes'ele hakkında fetvâ vermesi câizdir, bunda aslâ ihtilâf yoktur. İhtilâf ancak kadı'nın taht-ı kazâya dâhil olan mesâildeki iftâsının mekrûh olup olmamasındadır.

Cumhûr-ı fukahâya ve câhilin kazâsını tecvîz etmeyenlere göre: Taht-ı kazâya dâhil olan mesâilde de kadı'nın iftâsı bilâ-kerâhetin câizdir. Çünkü emr-i fetvâ mansıb-ı kazâ zımnında dâhildir. Kadı hem iftâ eder, hem iftâ ettiği şeyi infâz eder.

Bazıları yalnız hasımlardan birine husûmet ettikleri şeyde kadı'nın iftâsını mekrûh görüyor. Buna iki sebeb gösteriyor: 1) Hasım kadı'nın re'yine, fetvâsına vâkıf olur ise bundan ihtirâz için türlü türlü telbîsât ile iştigāl eder. 2) Kadı'nın fetvâsı hasmın aleyhine bir hüküm olacağından vakt-i muhâkemede nakzı câiz olmaz. Halbuki vakt-i muhâkemede kadı'nın ictihâdı tegayyür edebileceği, iftâsı zamanında kadıya zâhir olmayan bir takım karînelerin kazâsı zamanında zâhir olabileceği cihetle kadı fetvâsında ısrâr edip fetvâsı mûcebiyle hükmederse sıhhatini i'tikād etmediği bir şeyin hilâfıyla hükmetmiş olur; bilakis fetvâsına muhâlif olarak hükmederse hasım "İftâ ettiği şeye muhâlif olarak hükmediyor." diye kadıyı teşnî'a başlar, ithâma kalkışır; nâsın söylenmesine meydan verir. Bundan nâşî Kadı Şüreyh kendisinden hapis mes'elesi sorulduğu zaman "Ben kadıyım, müftü değilim." cevâbını vermiş idi. Fakat husûmet munkazî olduktan sonra bu sebebler bakī kalmayacağından kadı mesâil-i kazâda da velev meclis-i kazâda olsun bilâ-kerâhetin iftâ eder. *Zahîriyye*'de *Kâfî*'de bu kavil râcih görülmüştür.

Bazıları yalnız meclis-i kazâda kadı'nın iftâsını mekrûh görüyor. Meclis-i kazânın hâricinde ibâdât olsun, muâmelât olsun, ukūbât olsun, iftâsını, bilâ-kerâhetin câiz görüyor. Buna şöyle bir illet beyân ediyor: Emr-i iftâ ve emr-i kazânın her ikisi de mühimdir. Her ikisi de vazîfe-i dîniyyedir, böyle mühim olan iftâ ile kazâ bir meclisde cem' olunursa bunda halel ârız olmak havfı vardır. Binâenaleyh kadı'nın meclis-i kazâ hâricinde iftâ etmesi lâzım gelir.

Bazıları alelıtlâk muâmelâtta, ukūbâtta kadı'nın iftâsını mekrûh görüyor.

Bu iki kavil merdûddur. Nitekim *Hülâsa* ve *Mebsût*'ta böylece beyân olunmuştur. Çünkü hem imâm-ı a'zam, hem kādî-ı ahkem, hem müftî-i a'lem olan Nebiyy-i muhterem sallallâhü aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri hem iftâ, hem kazâ eder idi. Sünnet-i seniyyesine ittibâ' eden Hulefâ-i Râşidîn hazerâtı da hem iftâ hem kazâ ederler idi. Binâenaleyh aynı zâtta iftâ ve kazânın cem'i sünnet-i seniyye ve sünnet-i Hulefâ-i Râşidîn ile sâbittir. Gerek Nebiyy-i muhterem, gerek Hulefâ-i müşârun-ileyhim meclis-i kazâda ve meclis-i kazânın hâricinde ibâdâtta, muâmelâtta, ukūbâtta, ahkâm-ı şer'iyyenin bilâ-istisnâ her kısmında iftâ ederler idi. Kadı fetvâya ehil olunca muâmelât ve ukūbâtta da, meclis-i kazâda da iftâ edebilir. Bunda aslâ kerâhet yoktur. Şâyed kadı hasmın sözünden, hasmın telbîsinden havf ederse husûmet ettikleri şey hakkında iftâ etmez. Husûmet geçtikten sonra istediği gibi iftâ eder. Eğer hasmın sözlerine kulak asmazsa, telbîsâtına ehemmiyet vermezse husûmet ettikleri şey hakkında da iftâ edebilir. *Mebsût*'ta beyân olunduğuna göre a'delü'l-kuzât olan aleyhissalâtü vesselâm Efendimize bile telbîsâtta bulunan olduğu gibi *Sahîh*'de vârid olduğu vechile [1](اعْدِلْ يَا مُحَمَّدُ) diyen bile bulunmuş idi. Kadı'nın vakt-i kazâda ictihâdı tegayyür ederse ikinci fetvâsıyla hükmeder. Hatta kadı aynı hâdise hakkında fetvâlarına göre iki muhtelif kazâda bile bulunabilir. Kazâ-i evveli nakz etmez. Fârûk-ı a'zam radıyallâhü anh aynı hâdise hakkında iki muhtelif kazâda bulunmuş idi. Tâbiînin allâmesi İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin en büyük üstâzı bulunan Ebû Âmir Şa'bî "Hazret-i Ömer el-Fârûk'dan had hakkında yetmiş kazâ hıfz ettim, bunların hiçbiri diğerine benzemiyor." demiştir. Nebiyy-i Ekrem sallallâhü aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri bile kable'l-vahy bir kazâda bulunmuş, sonra vahy-i ilâhî kazâsına muhâlif olarak nâzil olmuş, lâkin kazâ-i evvelini nakz etmemiş idi.

Kadıda fetvâ ile kazânın ictimâı o kadar şâyi'dir ki kütüb-i fıkhiyyemizde "Bir kimse hasm-ı hâzırı aleyhinde da'vâ-yı sahîhde bulunmazsa kadı'nın kavli fetvâdır, kazâ değildir. Çünkü kazâda hâdise ve husûmet şarttır." Kezâlik "Emr-i kadı bazen kazâ bazen fetvâdır. Meselâ müddeâ-aleyhin hapsini emretmesi kazâ, fukarâ vakfından vâkıfın fakīr bir karîbine şu mikdarın sarfını emretmesi fetvâdır." denmiştir.

Kadı'nın fetvâsı kazâ değil, fetvâdır. Binâenaleyh diğer bir kadı onun fetvâsına muhâlif bir şey ile hükmederse iftâ eden kadı bu kadı'nın hükmünü nakz etmez, imzâ eder. Kezâ kadı'nın fetvâsı kazâ gibi, hüküm gibi de değildir. Buna mebnî kadı lehlerine hükmetmesi câiz olana da, aleyhlerine hükmetmesi câiz olana da, hâzır olana da gāib olana da fetvâ verebilir. Meselâ oğlunun lehine,

[1] İbn Mâce, *Sünen,* İftitâhü'l-Kitâb, 12.

babasının lehine, zevcesinin lehine, müste'cirinin lehine, gāib olana hükmedemediği hâlde bunların lehlerine fetvâ verebilir. Müftünün fetvâsına muhtâc olan kadı fetvâ veremeyecek olan yani fakīh olmayan kadıdır, **[184]** kādî-i fakīh kendisi iftâ eder. Hatta İmâm Muhammed'e ve ona ittibâ' eden fukahâ-i Hanefiyyeye, İmâm Mâlik ve Şâfiî ve Ahmed'e göre, fetvâ veremeyecek olan kimsenin esâsen kadı olması yani câhilin kadı bulunması câiz değildir. Bunlara göre emr-i kazâ kazâya kudreti müstelzimdir. Halbuki ilmin ötesinde bir kudret yoktur. Fakat eimme-i Hanefiyyece muhtâr olan mezhebe göre fetvâ veremeyecek olan bir kadı'nın bi'z-zarûre müftünün fetvâsıyla kazâ etmesi câizdir. Şu kadar ki kadı'nın fakīh olması evlâ ve müstahsendir. Çünkü kazâdan maksûd olan şey müstahık olan kimseye hakkını îsâl etmektir, bu ise müftünün fetvâsıyla hâsıl olur. Kadı sâhib-i re'y ise, fakīh ise kendi re'yiyle, kendi fetvâsıyla kazâ eder. Eğer sâhib-i re'y değil ise, fakīh değil ise bi'z-zarûre müftüden istiftâ eder, onun fetvâsıyla hükmeyler. Eimme-i Hanefiyyece muhtâr olan mezhebe göre kadıların nedretine mebnî muâmelât-ı nâs muattal olmamak için fakīh olmayanın da kazâsı câiz olabileceğinden bu misillü zevâtta nâçâr fetvâ ile kazâ ictimâ' edemez. Fakat fakīh olan kadılar da; İmâm Muhammed ve Mâlik ve Şâfiî ve Ahmed'e göre iftâ edemeyen zâten kadı olamayacağından kâffe-i kuzâtta emr-i iftâ ile emr-i kazâ ictimâ' eder. Bunun aksi şimdiye kadar fukahâ-yı İslâmiyyenin hiçbiri tarafından iddiâ olunmamıştır.

İzmirli
İsmail Hakkı

[Burada "Tashîh" başlığı altında 359. sayıdaki tashihler bulunmaktadır. İlgili yerlerine işlendiği için buraya alınmamıştır.]

ÂLEM-İ İSLÂM

HASTALIKLARI VE ÇÂRELERİ

Medeniyetin Rûhunu Bırakarak Yalnız Zevâhirinde Garblıları Taklîd Beliyyesi:

– 4 –

*"Biz ne kadar reîs-i hükûmetler, ne kadar nâzırlar biliyoruz ki istirâhat-i mutlakadan yorgun bir hâle gelmişler; nâz ü naîmin ifrâtı yüzünden rehâvete düşmüşler de riyâzat-ı bedeniyye maksadıyla ikāmetgâhlarında demircilik, marangozluk, ressâmlık, bahçıvanlık gibi sanâyi'le iştigāl ediyorlar. Bunlar bu sûretle evvelâ atâlet dâiresinden kurtulmak istiyorlar ki, beşeriyetin cevelân edebileceği en dar bir dâire varsa o da budur; sâniyen a'zâ-yı bedeniyyelerini harekete, faâliyete getirerek vücûdlarını emrâz-ı mafsaliyye, emrâz-ı adaliyye gibi atâlet-i kâmile içinde yaşamaktan tevellüd edecek ârızalara karşı müdâfaa etmiş oluyorlar.

Benim bir erkek kardeşim vardı. Hiç beklemediği bir zamanda ummadığı bir yerden eline servet geçti. Halbuki evvelce zarûret içinde yaşar, kemâl-i azm ile geceli gündüzlü çalışırdı. Zengin olur olmaz tavrı değişti; naîmin, ezvâkın, sefâhetin isrâfın her türlüsünü tecrübe etmeye, mahrûmiyeti eyyâmında rü'yâlarına giren bütün lezâizin arkasından koşmaya başladı. Etrâfını da, insanın ancak bezl ü isrâf zamanlarında yanına sokulan, bir sürü iyi gün dostları aldı. El-hâsıl kardeşim esbâb-ı fesâdın hepsini cem' etti. Lâkin aradan çok zaman geçmeden rehâvet-i mutlakanın, refâhın tevlîd edeceği emrâz ve eskāmı kendisinde hissetmeye başladı. Hatta çok vakitler yanıma gelir de bu âtıl yaşayıştan boyuna şikâyetler ederdi; kendisini kötürümlere benzeten refâh, servet zencîrlerini kırmak isterdi.

Şimdi gitsek de kardeşimin hâlindeki bir adama saâdetin ne olduğunu sorsak acaba ne der? "Saâdet hayatın lezâizinden, ezvâkından ibârettir; yahud sa'ye, amele iftikārı olmayan âsûde bir maîşettir." cevâbını mı verir? Eğer saâdet denilen mâhiyet bunların biri olaydı, ömürlerini istirâhat-i mutlaka içinde, zevk u safâ içinde geçiren zenginleri can sıkıntılarından âzâde, hâllerinden hoşnûd, bahtiyâr olduklarına kāil görmemiz icâb ederdi.

Bununla beraber, gerek saâdetle râhatın, gerek mukābillerinin ma'nâ-yı hakīkīsini anlamaktaki hatâ halkın avâm tabakasına mahsûs değildir. Evet, bizler meselâ kānûn vaz' eden havâssı da görüyoruz ki bunlar rûh-ı beşerin esrârını bileceklerdi; ma'rifetü'n-nefs ilminin bütün inceliklerini ihâta etmiş bulunacaklardı da o rûhun elem, yahud zevk duyacağı şeyleri kestirerek ahkâm-ı cezâiyye mevâddını ona göre tedvîn edeceklerdi; tâ ki o hükümler, o cezâlar insanları nefs-i emmârelerine râm olmaktan alıkoyabilsin; temâyülât-ı fâsidelerini salâha getirecek, ahlâk-ı sâfilelerini tehzîb edecek gāyelerden mahrûm bulunmasın. İşte bizler bu kānûn vâzı'larını görüyoruz ki: Cünha ile mahkûm olanları, hafîf cezâ olmak üzere yalnız hapse atıyorlar, yani mahbesde çalıştırmıyorlar da, cinâyetle mahkûm olanları ukūbet-i şedîde nâmıyla bir de mevkūfiyetleri müddetince iş görmeye icbâr ediyorlar. Tabîîdir ki bu söylediğimiz erbâb-ı teşrî', çalışmak mecbûriyetinden âzâde bulunan mahbûsiyeti ufak tefek kabâhatlerle müttehem eşhâsa verilecek hafîf bir cezâ telakkī ediyorlar. Şâyed bu müşerri'ler mahbeslerdeki atâlet-i mutlakanın acılıklarını tatmış yahud mevkūfînin hayatını yakından tedkīk edenlere sormuş

* Geçen nüshamızdaki Avrupalı kadın tarafından serd edilen mütâlaâtın alt tarafıdır.

bulunaydılar, kendilerinin bu işte büsbütün ma'kûs düşündüklerini anlarlardı da bir mahkûmun çalıştırılmayıp hapsiyle iktifâ edilmesi erbâb-ı cinâyete verilmek lâzım gelen ağır cezâlardandır, re'yini verirlerdi.

Görüyorum ki: Bu mevzû' üzerine biraz fazla söyledim; bahisten **[185]** bahse geçmek, istitrâdlar açmak husûsunda ileri gittim. Maamâfîh sözü uzatmaktan maksadım size yalnız şunu anlatmaktı ki: Saâdetle zıddı olan haybet ne istirâhate, ne servete, ne riyâsete, ne mansıba, ne nâz ü naîme tevakkuf eder bir şey değildir. Binâenaleyh memleketlerimizi dolaşan züvvâr için sokakların, caddelerin, bahçelerin, parkların, baloların, tiyatroların ebediyen çalkanıp durduğu bu ümmetleri saâdet içinde yüzüyor, huzûr ve naîm içinde geziyor telakkī etmek hayâle kapılmaktır, vehme vücûd vermektir. Heyhât! O zevâhirin altında ne elemler, ne fecîalar saklı duruyor! O imrendikleri hayat o kadar ekdâr ile dolu ki sâf, âsûde bir maîşet kimse için kābil olamıyor!

Sizler zannediyorsunuz ki: Kadının hürriyet-i mutlakası; istediği yere gidip dilediği erkekle ihtilâtta bulunması; zevkini okşayan mecâlisin, mehâfilin kâffesine dalıp çıkması; evinde mahremlerinden biri bulunmasa bile kapısını çalan kadın, erkek her türlü züvvârı karşılaması; ticârette, san'atta, ağır işlerde erkekle rekābete kalkışması; riyâset-i hükûmeti, meb'ûsluğu, şehremînliğini, nezâretleri erkeklerin elinden almak için ricâl-i siyâsetle mücâdeleye atılması … Evet, bunların hepsi milletlerin levâzim-i terakkīsinden, esbâb-ı azamet ü saâdetindendir!

Bir de sözlerinizden şunu anlıyorum ki: Sizler, kadının serbest olup evlenmezden evvel erkeklerle muâşerette bulunması bizim saâdet-i beytiyyemizin esâsıdır, hayât-ı âiliyyemizdeki intizâmın medârıdır; i'tikādındasınız. Zannederim ki bu fikriniz bizlerdeki izdivâca tekaddüm eden nişanlılık hayatını iki gencin birbirini tamâmıyla tanımasını, hakkıyla öğrenmesini kâfil tahayyül etmenizden ileri geliyor.

Bana kalırsa hakāikı menâbiinden almak, söylenilen inanılan şeylerde tecrübe ve basîret sâhiblerinden başkasına i'timâd etmemek sizin için en hayırlı bir iştir. Müsâadenizle size bizlerce mücerreb olan bazı hakīkatlerden bahsedeyim.

Kâinât-ı zî-hayâtı vücûda getiren bütün mahlûkātın erkekleriyle dişileri arasındaki fıtrî temâyül herkesce ma'lûmdur. Onun için efrâdından bir kısmı diğeri üzerinde te'sîr icrâ etmeksizin, bu iki cinsin ihtilâtı mümkün olabilir demek abestir. Zîrâ ruhların o kadar esrârı vardır ki şerhi, ihâtası gayr-i kābildir. Göz göze değdiği gibi sâhiblerinin rûhunda ülfet, yahud nefret hisleri sereyâna başlar. Maamâfîh ânî olarak zuhûra gelen bu hâlât-ı garîbenin neş'et eylediği ilel-i nefsiyye ve inkılâbât-ı rûhiyyeyi teşrîhe sadedimizin havsalası müsâid değildir.

Biz Garblılar ki, erkek kadın bir araya geliriz; acaba içimizden biri temâyülât-ı nefsiyyesine galebe kudretini kendinde görebilir mi? Yahud maddiyâtının esîri, ma'neviyâtının meshûru olduğu bir mahlûka merbûtiyetinden kalbini men' edebilir mi?

Bizde kızlar ber-mu'tâd ömürlerinin on ikinci senesinden i'tibâren erkeklerle ihtilât ederek sevişmeye başlarlar. İşte mürâhık bulundukları devreyi bu sûretle geçirip on yedi yaşına doğru gelirler ki gençliğin galeyâna geldiği bu çağda nefsin arzularına münkād olmamak hayli müşkildir. Hekîmlerin felsefesi, vâizlerin nasîhati bu devirde pek o kadar müessir olamaz.

Bizde kız muhtelif meclislere girer; her birinin mevâhib-i fıtriyyesi, evsâfı, hasâisi diğerine benzemeyen türlü türlü delikanlılarla muâşerette bulunur. Sonra, bu kız kendisinin güzeli beğenmek, çirkinden iğrenmek cibilletiyle meftûr olduğunu görür. Aradan çok geçmez, bakar ki: Endâmının kemâli, bıyıklarının i'tidâli sebebiyle Zeyd'e içi titriyor. Daha sonra görür ki: Mükâlemesindeki tatlılık, mülâtafesindeki incelik, harekâtındaki şuhluk dolayısıyla Amr'a gönlü yatıyor. Bir müddet geçince anlar ki: Cemâlini câzibeli, vicdânını sâf, rûhunu hafîf bulduğu için Yusuf'un hayrânı oluyor. Biraz da böyle geçtikten sonra hisseder ki: Müdhiş serveti, müfrit sehâvetiyle beraber pek vefâlı olmasına dayanamayarak Hâlid'i seviyor. Lâkin Hâlid için yanıp yakılırken farkına varır ki: Yanına sokulup garâm neşîdeleri okuyan, cemâlindeki âb u tâbı ıtrâ ede ede meleklerin fevkine çıkaran Bekir'i daha şâyân-ı muhabbet buluyor.

İşte kızcağız yıllarca bu mütehâlif hevesâtın elinde bâzîçe olur; yıllarca birbirine zıd müessirâtın emvâcı arasında çalkanır durur. Hem öyle bir hâlde ki: İrâdesi elinden gitmiş; azmine hâkim değil; fikri karârsızlık kalbi halecânlar içinde; nazarı isâbetten mahrûm. Şimdi bu kadar müdhiş avâmilin te'sîr-i kāhiri altında kalmış âciz bir mahlûk için sağlam bir mantığın, yanılmaz bir basîretin hükmüne rücû' ederek gözünün önündeki menâzıra yahud konuştuğu gençlere karşı durabilmek imkânı acaba mutasavver midir? Heyhât! Bu kızcağızın rûhu için ne kendisine mülâyim gelen ruhların karşısında müteessir olmamak mümkündür; ne de sevdânın tahakküm-i kahhârına galebe çalarak onu kendi irâdesine münkād eylemek kābildir.

Aşkın öyle yaman bir nüfûzu vardır ki: Ukalânın beyninden idrâkini alır; hükemâya felsefesini şaşırtır. Sevdâ-zedenin gözüne nûrdan bir perde gerer de ona sevdiğini bütün nekāısdan âzâde bir fıtrat-ı nûrânûr şeklinde gösterir. Zâten bunun içindir ki "Muhabbet insa-

nı hem kör hem sağır eder." demişler. İşte o kızcağız da ma'şûkuna baktıkça kitâbe-i cemâlini en ufak şâibenin temâsından muhâfaza-i nezâhet etmiş bir sahîfe-i beyzâ kemâlinde görür. Heyhât! Sevdiği vücûdun mâhiyetine nereden muttali' olabilecek ki ona bakmak istediği zaman rızâ gözünden başkasıyla bakmıyor! Rızâ gözü ise, gazab gözünün aksine olarak bütün maâyibe, bütün nekāısa karşı tamâmıyla kördür.

[186] Kızcağız sevdâ bürkânlarının feverâna geldiği, nefsin her türlü zaafa mahkûm olduğu bu devre-i hayâtında, bakıyoruz ki gençlerden bir kısmının hoşuna giden ahlâkına kapılmış; kendisini sürükleyen seylâb-ı dalâle mukāvemetten âciz bulunuyor. Beş on kişiyi birden seviyor, içlerinden hangisini tercîh edeceğini bir türlü ta'yîn edemiyor. Çünkü aradığı mehâsinin bir vücûdda ictimâ' edemeyeceğini biliyor. Keşki o mehâsinin yanı başındaki nekāısı görebilecek, yahud günün birinde aklını başına toplayarak hevesâtına galebe çalacak iktidârı olaydı.. Nerede! Büsbütün aksine olarak görüyoruz ki: Kimisinin etvârına, kimisinin mezâyâsına kapıldığı delikanlılar yüzünden bedbaht olmuş, ârâmını gāib etmiş. Onları görmedikçe kābil değil duramıyor. Acaba kızcağız ömrünün bu devresinde bu hicrânın pâyânsız âlâmı, kalbin hafakānı, a'sâbın heyecânıyla muhât olan en müşkil, en muztarib devresinde fikr-i târmârını basîret-i perîşânını toplayabilir mi ki hakîkati hayâlden, reşâdı dalâlden samîmiyeti tasannu'dan nezâheti levsden ayırabilsin?

Belânın büyüğüne bakın ki: Kızcağızın dimâğda meleke-i tefekkür bırakmayan en metîn azimleri rehâvete düşüren bu yaşta uğradığı felâketler yetişmiyormuş gibi, erkekler olduklarından büsbütün başka görünerek nefslerine küme küme fezâil, yığın yığın mefâhir isnâd ederek zavâllıyı bir kat daha çıldırtıyorlar!

Evlenecek erkek devr-i tecrübe dediğimiz zamanı geçirirken bütün nekāısını bütün maâyibini nişanlısının nazarından saklamak için mürâcaat etmedik vâsıta bırakmaz; her vesîleden, her hîleden öyle bir sûrette müstefîd olur ki: Karşısındaki kıza bunun en ufak bir kusûruna ıttılâ' kābil olamaz. Zâten bîçârenin gözüne iki katlı bir perde gerilmiş ki birincisi o sevilen mahlûkun sevilmez taraflarını göstermeyen perde-i muhabbet; ikincisi de yalnız mehâsini gösteren perde-i riyâ ve tasannu'dur.

Biz ne kızlar gördük ki: İblis delikanlılar türlü vesâit-ı iğfâl ile zihinlerini çelerek kendi hevesât-ı nefsâniyyelerini yatıştırdıktan sonra başlarını alıp gitmişler de bu zavallılar tâli'lerine ağlıyorlar, yüzlerini gözlerini yoluyorlar, kendilerini sürü sürü nâmûssuzun elinde bırakan bu türlü hürriyete la'net okuyorlar.

Evet erkeklerin bu husûstaki ıdlâli eskiden beri meşhûrdur. Hatta İngiliz şâir-i hakîmi Şekspir'in bir sözü bütün Avrupaca istişhâd edilen emsâl sırasına geçmiştir. Şâir eserlerinin birinde diyor ki: "Erkekler daima yalancı, her zaman aldatıcıdır." İşte bu mesel, yüzünden nikāb-ı iffeti kaldıran, behîmî bir hayat içinde yuvarlanıp giden bugünkü Avrupa'da pek sık îrâd olunur. Maamâfîh İngiliz şâirinin sözü en ziyâde kızların ağzında dolaşır; hem de gençler tarafından kendilerini sitâyişte pek ileri gidildiği zaman latîfe tarzında söylerler. Dikkat ediyor musunuz "latîfe tarzında" diyorum. Zîrâ kadınlar aynaların karşısından pek nâdir ayrıldıkları için meselâ burnun büyük, dişlerin biçimsiz, kirpiklerin az, gözlerin fırlak, rengin donuk olması gibi kusûrlarını bildikleri hâlde görülür ki hem kendilerini hem başkalarını aldatıyoruz diye mugālataya düşerler. Bu sebebdendir ki hilkatlerindeki nakīsaları örtmek maksadıyla tezeyyün san'atının her türlü inceliklerine mürâcaat ederek tekellüfün tasannuun son derecesini bulurlar da öyle sokağa çıkarlar.

Vâkıâ kadın, sûretine yahud sîretine âid kusûrlardan bazısını bilir; lâkin her türlü nekāıstan âzâde bütün mehâsini câmi' bulunduğunu iddiâ edenlere karşı kābil değil metânetini muhâfaza edemez. O kadar ferahyâb o derecelerde mağrûr olur ki görenler kendisini hüsn-i mutlak olduğuna kāni' zannederler.

Evet, bu hâl kadınların en zaîf noktalarıdır ki erkekler pek iyi bilirler. Zâten şâir de: "Kadınlar medh olunmaya hiç gelemezler, derhâl aldanırlar." diyor. Onun için gençlerin içindeki ahlâksızlar bîçâreleri avlamak istedikleri zaman ya bu mesleği iltizâm ederler, yahud fart-ı sehâvet tarîkını tutarlar. Zîrâ kadınların zu'munca erkeğin semâhati, karşısındaki kadının letâfet-i cemâliyle mütenâsibdir. O sebebdendir ki bu işte fazla muvaffakıyet gösteren erkekler en çok para sarf edenlerle kadınları en bedî', en dilfirîb tarzda tasvîre kudretyâb olanlardır.

Deminden beri söylediğim sözlerden anlamışsınızdır ki erkekle ihtilât ettiği müddetçe kadının görebileceği hayır pek azdır. Henüz çocuk denecek kadar gençtim. Okuduğum kitapların birinde gördüm ki Peygamberiniz (sav) bir gün kerîmesi Fâtıma'ya "Kadın için en hayırlı şey nedir?" diye sormuş. O da "Ne kendisinin erkeği, ne de erkeğin kendisini görmemesidir!" cevâbını vermiş. Bunun üzerine Muhammed (sav) kızının arkasını okşayarak "Babasının kızı!.." demiş. Ben o zamanlar genç bir kadından böyle bir hükmün sudûruna hayretler etmiştim. Zîrâ kadınların erkeklerle ihtilâtı, nazarımda en büyük saâdet en güzel bir tarz-ı maîşet idi. Lâkin dünyâyı anladıktan, zamanın tatlısını acısını tattıktan, hayrını, şerrini gördükten, saçlarım ağarıp gözlerimin üzerindeki dalâl ve hıffet perdeleri sıyırıldıktan sonra anladım ki bu söz altın levhalara yazılıp duvarlara asılacak mektepteki çocuklara ezber ettirilecek bir düstûr-ı hikmet imiş. Bilse-

niz ben ne kadar isterdim ki: Garbın şuûnu, âdâtı, etvârı bu düstûr ile harekete meydan bıraksın da hayât-ı ictimâiyyemiz bir sürü avâkıb-ı vahîmeden masûn kalsın!

Bununla beraber muhabbetin, hevesât-ı şebâbın ruhları esîr eden savlet-i kāhiresi yalnız bir cinse hâs değildir. Şâyed erkek azim ve irâdesine **[187]** öteki nârîn mahlûktan ziyâde hâkim olmasaydı, husûsuyla kendi nefsânî arzularını teskîn için daha müsâid mevki'de bulunmasaydı o da aşktan kadın kadar nasîbedâr-ı teessür olurdu.

Erkek birçok kızlarla muâşerette bulunur ki yaşları, hisleri, câzibeleri, irfânları başka başka seviyelerdedir. Evvelâ, belini ince, omuzlarını geniş, ellerini latîf görerek birincisine kapılmaktan kendisini alamaz. Sonra kara gözlü, penbe yanaklı, gür saçlı, top çehreli diye ikincisini beğenir. Daha sonra cildinin yumuşaklığı, dişlerinin intizâmı, sîmâsının âb u tâbı sebebiyle üçüncüsüne meyleder. Daha sonra yâl ü bâlini zarîf, mülâtafesini latîf, meclisini hafîf bularak dördüncüsüne gönül verir. El-hâsıl fart-ı zekâsından, irfânından, edebiyâttaki ihâtasından dolayı beşincisine; sesinin görklüğüne, nağamâtının insicâmına, keman, piyano gibi sazlardaki mahâretine hayrân olup altıncısına; güzel giyinmesini, iyi süslenmesini bildiği için yedincisine … Hülâsa, daha birçoklarına sıra ile temâyül eder durur.

Erkeklerin arasında öyleleri de görülür ki şebâba hâs olup her genç kızda bulunabilecek evsâfa incizâb ederler. Zîrâ tufûliyet ve bülûğ devreleriyle bu devreleri ta'kīb eden birkaç senenin gerek vücûd-ı beşer üzerinde, gerek bütün kâinât-ı zî-hayâtın ecsâmında bambaşka bir te'sîri vardır ki husûsî bir takım mezâyâ ve hasâis şeklinde tecellî eder. Meselâ kızlarda vücûdun göze görünen kısmı hayatın âb u tâbıyla reyyân olur; göğüs kabarır; yâl ü bâle i'tidâl gelir; etrâf-ı beden merbût oldukları gövde ile birlikte tekâmüle doğru koşar; el-hâsıl ömrün bu çağında bütün eczâ-yı vücûd birbirine rekābet edercesine tekemmül eder; herbiri havâss-ı maddiyye ve evsâf-ı arzıyyeden hazzını nasîbini istîfâ için diğeriyle müsâbakada bulunur. Hem bu hâl yalnız beyâzlara yahud esmerlere mahsûs değildir. Bilakis beyâz, esmer, kırmızı, sarı, siyah hepsine şâmildir. Çünkü çocukluk, gençlik çağlarının her ırkta, her bünyede ayrı ayrı husûsiyetlerle tecellî eden âsârı vardır ki, devâm ve şiddet i'tibârıyla efrâda göre tahallüf etmekle beraber umûmîdir. Şimdi şâyed erkek, şebâbın bu söylediğimiz hasâisi muvâcehesinde azmine, irâdesine hâkim olamayacak fıtratta ise, cins-i dîgere mensûb efrâdın kâffesindeki nekāisa karşı basîreti büsbütün amâdâr olur; onların evsâfını, ahlâkını, etvârını tedkīka tabîatıyla meydan bulamaz. Zîrâ gāye-i âmâli bulunan meziyetlere –ki gençlerin hepsinde mevcûddur– takılıp kalan gözleri, diğer cihetlere in'itâf edemeyeceği için kusûr görebilecek hâlde değildir.

Heyhât! Aynı hedefe bakan, kirpiklerinin telleriyle aynı merkeze bağlı bulunan bir nazar için o noktadan inhirâf ile başka bir ciheti görmek kābil olabilir mi? Hiç, Allah bir sînede iki kalb yaratmış mıdır?

Hülâsa, şimdiye kadar anlamış olmanız icâb eder ki: Biz Garblıların tecrübe ve tedkīk devri dediğimiz nişanlılık zamanında erkekle kadının hiçbiri için diğerinin kusûruna ıttılâ' mümkün değildir. Binâenaleyh sûret-i resmiyyede akdedilecek nikâhtan evvelki ihtilâtlar bunlardan birinin mâhiyet-i ahlâkıyyesinden ötekini haberdâr eder de müteşâbih fıtratların birleşmesine, mütezâd olanların ayrılmasına müeddî olur, demek hayâl-i mahzdır. Şâyed bahsettiğimiz ihtilâtlar bu maksadı kâfil olsaydı, bizim de mahkemelerimiz âile da'vâlarıyla dolup taşmaz, ezvâc ile zevcât arasındaki müdhiş muhâsemeler yüzünden hayât-ı beytiyyemiz perîşân olmazdı."*

Mütercimi: Mehmed Akif **Abdülaziz Çâviş**

ŞİİR

TAHMÎS-İ MANZÛME-İ HÜMÂYÛN

Hind'e mûsıl mı değildi acaba Mısr u Aden
Fas, Cezâyir ve Tunus az mı verirdi ma'den
Böyle mağsûb yerin bir sonu yokken adeden
"Savlet etmişti Çanakkal'a'ya bahr u berden
Ehl-i İslâm'ın iki hasm-ı kavîsi birden"

* * *

Şarkı bir hırs ile baştan başa benzetti muza
Mest-i evhâm-ı zafer vurdu silâhı omuza
Hele bir lokma gibi baktı yeşil yurdumuza
"Lâkin imdâd-ı ilâhî yetişip ordumuza
Oldu her bir neferi kal'a-i pûlâd-beden"[1]

* * *

Galeyâna getirirken sözü her bezminde
Hep "dîger-nîst" diyorken şu cihân rezminde
Pek muânid bulunurken bu kuru cezminde
"Asker evlâdlarımın pîşgeh-i azminde
Aczini eyledi idrâk nihâyet düşmen"

* * *

Bir boğaz var diye yamyamları kıldı ızrâr
Verdi her sûret-i ifnâya birer şekl-i karâr
Fikri âtîde de vermekti ona istimrâr
"Kadr u haysiyyeti pâmâl olarak etti firâr
Kalb-i İslâm'a nüfûz eylemeye gelmişiken"

* Garblı kadının mütebâkī sözleri gelecek makāledедir.

[1] Metinde (دبدن) şeklinde yazılmıştır.

Susamış bir boğazın batnını sanmak mer'â
Bırakır mıydı o sersem canavarda em'â
Kudret-i Hak'tan onun garkı idi müsted'â
"Kapanıp secde-i şükrâna Reşâd eyle duâ
Mülk-i İslâm'ı Hudâ eyleye dâim me'men"

Erenköy **Vedad Örfî**

[188] MEHMEDCİK!

–Çanakkale müdâfaası münâsebetiyle–

1

Fıtratca hakīkī kocasın, hiç kocamazsın;
Târîh-i beşer ismini bâlâsına yazsın.
Bilmem seni takdîse nasıl söz bulur insan?
Hak garba ziyâ, şarka seni eylemiş ihsan.
Sensin şu hazîn şarka veren tâb-ı tesellî;
Garbın da ziyâsı sana medyûn-ı tecellî.
Ey şahsen olan koskoca bir ordu, donanma,
Senden geliyor varsa bugün Hakk'a inanma.
Gördük, görürüz hak tanımaz kuvveti dimdik!
Sen olmasan inkâr-ı hukūk eyleyecekdik;

* * *

Sen olmasan İslâm'a hakāret inecekti;
Hürriyet-i akvâma esâret binecekdi;
Rus nalçası cem'iyyeti süst eyleyecekdi,
Çar (Avrupa)nın altını üst eyleyecekdi!
Hetk etmediği ırz u bekâret mi kalırdı?
Cânîliği bundan da ibâret mi kalırdı?
Moskof gözü hiç der mi bu altın mı, bakır mı?
Mahsûl-i zekâ nâmına bir şey bırakır mı?
Baştan başa bir âlemi târâc edecekdi.
Süfliyyeti ulviyyete idrâc edecekdi.
Salgın olacaktı marazu'l-mevt-i şakāvet
Dâhîliği de bel' edecekti o gabâvet.
Etvâr-ı ukūle gelerek semli takallüb,
Fennin kılacaktı koca şiryânı tasallüb.
Cidden kalacaktı ne mekâtib, ne meâbid
Hep bir yığın enkāz olacaktı şu evâbid!
Dünyâyı, hülâsa, tutacaktı o tehakküm..
Hem pis, bulaşık, sırnaşık, en kazca tehekküm!
Sen olmasan ey şâh-ı cüyûş onlar olurdu;
Hâkānına kutlu ola nûr ordusu yurdu

* * *

Sen olmasan elbette Boğazlar açılırdı,
Âfâka o muhnık kara gazlar saçılırdı.
Bir yol bularak şimdi o âfât-ı cemâdât,
Geçseydi evet Marmara'dan ey ser-i sâdât!
Bî-şübhe bütün bir medeniyyet boğulurdu;
Kim boğmayalım derse o, yerden koğulurdu.
Zâhirde Frenk elverecekti Rus'a lâkin,
Kalmazdı hakīkatte o il garbda sâkin.
Ağrâz ile bir şark u cenûb olmadı mâlî;
Garbın da kuduz düşmanıdır dübb-i şimâlî
Hatta kalacaklardı teneffüste piyâde...
Bilsin bunu onlar Alaman'dan da ziyâde
Cerman kadar onlar da Rus'un matmah-ı kasdı;
Çoktandır o, hürriyyet-i garbiyyeyi kasdı.
Aynı derece kādir olan rûh ile madden,
Kurtardı hemen âlemi Rus tehlikesinden.
Görmezse ve bilmezse bunu kitle-i efrenc
Hâlen ne olur? Doğrusu ondan daha iğrenç.
Moskoflara top verme demek: Toz, duman etmek
Umranları, vicdanları bombardıman etmek.

* * *

Ey rûh ve hakīkatte olan mazhar-ı ibcâl
Neslen tepegöz İngiliz ismindeki Deccâl,
Sînen gibi bir kal'aya çarpıldı, yıkıldı;
A'vân-ı girîzânı da bir gāra tıkıldı!

* * *

Harben nice bin mıhlı çelikler yürümüşken,
Çok güçlü bileklerde ilikler çürümüşken,
Fen, şöyle firârîleri ibrâ ediyorken,
On gün dayanan kal'ayı ıtrâ ediyorken,
Durdun dokuz ay üstün açık nemlere karşı;
Üç beş kaya üstünde cehennemlere karşı!
En âşık-ı ceng ordu değildir değerinde;
Durmazdı eğer başkası olsaydı yerinde.
Mahv olman için kalmadı bir fende vesâit,
Müstahzar u mahlûl idi bil-cümle şerâit
Azminle fakat hepsi nihâyet suya düşdü;
Bir dalgaya binlerce müsellah cesed üşdü!
Deccâl'e bugün koymadın imkân-ı mezâlim
İsa seni addetse becâ şimdi avâlim

M. F.

* * *

[189] FENNİYÂT

KİTÂB-I TABÎAT VE ŞİHÂBLAR

Kitâb-ı tabîatın hangi bir cüz'ünü nazar-ı im'ân önüne alsak derhâl vâsi' bir kâinât-ı tetebbu' karşısında bulunduğumuzu hissederiz.

Bir damla su, bir avuç toprak, bir parça yosun gibi en basît en âdî gördüğümüz şeyler bile hurdebîn-i tedkīk altında büyür, canlanır, birer âlem, birer âlem-i zî-hayât kesilir.

Yeşil bir yaprağın küçük bir parçasında ilm-i ensâcdan tâ felsefe-i nebâta kadar kütüphâneler dolusu tedvînâtın muhteviyâtını daha canlı bir sûrette bulmak kābil olduğu gibi bir çiçek fidanında bir kuş yuvasında tekmîl istihâle devirlerini, tekâmül kānûnlarını tedkīk etmek pek mümkündür.

İlm-i hayât erbâbına bir tüveyc parçası veya bir büyeyz tanesi ilm-i arz ulemâsına bir tutam deniz kumu hiç şübhe yoktur ki nice mücelledât-ı müzehhebeden daha faydalıdır.

Rus tabîiyyûnundan meşhûr Chapayef şöhret-i ebediyyesini derûnunda senelerce kafa patlattığı kütüphânelerden ziyâde Karadeniz sevâhilinde icrâ eylediği seyâhat-i ilmiyyeye medyûn olduğunu inkâr etmiyor.

Tabîatın ne âlî bir kitap olduğu, muhteviyâtı miyânında ne kıymetli ma'rifet hazîneleri bulunduğu evvelce bilinmiyordu. İnsanlar her nevi kemâlâtı dimâğ-ı beşerden çıkan hayâlât, faraziyyât peşinde ararlar; hedef-i ma'rifete bu dolambaçlı yollardan başka müstakīm kestirme tarîklerle gidileceğini akıllarına bile getirmezlerdi.

Müşâhede üzerine müesses olan tabakātü'l-arz ilminin tedvîninden sonra herkesin gözü açıldı; her kazma darbesinin tetebbu' nazarları önüne koca koca ilim ve ma'rifet sahîfeleri serdiği görüldü.

Bugün kışr-ı arzın binlerce nev'e varan ahcârıyla aralarında milyarlarca nebâtî, hayvânî intıbâât, mütehaccirât saklayan suhûr-ı müteressibesiyle bir târîh, târîh-i teşekkül-i arz olduğunu teslîm etmeyen kalmamıştır.

Cemâdâttan uzviyâta, nebâtâttan hayvânâta yükselen safahât-ı tekâmülü, bunları idâre eden kavânîn-i ezeliyyeyi görüp anlamak arzu edenler tabîata mürâcaat etmeli; o dâimî, o mevsûk sahâif arasında müşâhedeye alışmalıdır. İlmî cevelânların fikre verdiği feyzi, inşirâhı, müessesât-ı ilmiyyenin râtıb duvarları arasında bulmak mümkün değildir.

Hele ulûm-ı maddiyye ve ameliyye sâhasından âlem-i mücerredâta yükselmek arzusunda bulunanlar nazar-ı tecessüslerini, kâinât nâmını alan ummân-ı idrâkin bu ilâhî, bu ezelî kitâbın semâ denilen sahâifine infâza gayret etmelidir. Zîrâ en felsefî, en esrârengîz dakāyık, onun ebedî derinliklerine saçılmıştır.

O nihâyetsiz sâhada kuvvetten maddeye doğru ilk tekâsüf devresine girmiş "sehâb-ı muzî"lere, kuyruklu yıldızlardan renk renk şümûsa, seyyârâta kadar maddiyâtın bütün safahât-ı teşekkül ve tahallülünü görmek ve bulmak mümkündür.

A'mâk-ı semâda görülmesi mümkün olan bütün bürûc-ı tecelliyâtı hakkıyla ve sırasıyla tedkīk eden ve ta'mîk etmeye muvaffak olan kimse envâı milyarlara varan eşkâl-i mâddiyyâtın bir hamîr-i evvelînden neş'et ettiğini, nâ-mahdûdun "vâhid"den insıbâb eylediğini anlamaya muktedir olur.

Artık kemâl ile bu derece istînâs etmiş mükemmel bir zekâ bütün huzemât-ı ilm ü irfânın adese-i mütekāribeden geçmiş şuaât gibi nâ-mütenâhî bu'ddaki bir noktaya teveccühünü idrâk etmekte müşkilât çekmez.

İşte semâ-yı idrâkin semtü'r-re'sine tesâdüf eden o nokta-i ekmeliyyet "emvâc-i ahadiyyetin" merkez-i vahdetidir.

Erbâb-ı kemâli süllem-i füyûzâtın bu kadar yüksek medâricine doğru cezb eden o ummân-ı kebûd-renkden müstefîz olmayan var mıdır? Onun sâha-i feyyâzına in'itâf eden nazarlar, ne kadar sâf, ne kadar mübtedî olursa olsun yine idrâki nisbetinde hisse-i ilhâmını alır.

Sahîfe-i semânın nâ-mütenâhî muhteviyâtından bir misâl göstermiş olmak için şu mevsimde arzımızın mevzi'-i felekîsiyle münâsebeti bulunan şihâblardan mücmelen bahsedeceğim.

* * *

Arzımız Ağustos ve Eylül aylarında semânın şihâbları pek kesîr olan bir mıntıkasından mürûr eder. Geceleri bir saat kadar semâyı temâşâ edenler 4 – 8 şihâbın mâil, âteşîn mahrekler üzerinde sür'atle sukūtunu görürler.

Meşhûr hey'et-şinâsların hesâblarına göre 24 saat zarfında arzın bütün ufuklarından müşâhede edilen şihâbların mikdarı 15 – 20 milyonu bulmaktadır. Bunlar âdî göz ile görülmesi mümkün olanlardır. Hey'et-şinâs See'nin tahmînine göre teleskopla kābil-i müşâhede olanları da dâhil-i hesâb edilecek olursa bu aded 600 milyona varıyor.

Hiç şübhe yok ki şihâblar tecelliyât-ı Sübhâniyyeyi münkir olanların gözüne batan ıdlâl-ı hulk zemîmesiyle muttasıf erbâb-ı gafleti, celâlî bir kudretle recm eden birer sehm-i âteşîndir. Zîrâ mükevkeb bir gecenin heybet-i lâhûtiyyesi karşısında kudret-i idrâke îmân etmeyecek bir fikir secde-i vecd ü hayrete kapanmayacak bir cebhe tasavvur edilemez. Yazık ki tabîattan uzaklaşmamız çoğumuzu geceleri bu minber-i muallâ-yı ilhâmdan uzak, mahrûm bırakıyor.

Bazen şihâbların mikdarı o kadar çoğalır ki seyredenleri hayretlere düşürmemek kābil olamaz. Meşhûr Aleksandr Humbolt 1799 Teşrînievvelinin on ikinci gecesi Amerika-yı cenûbîde kâin Umana=Eumana şehrinde böyle bir manzaranın şâhidi olmuştur. Onun rivâyetine göre o gece semâ, arkalarında âteşîn izler bırakan milyonlarca ecrâm-ı muzîe-i sagīre tarafından kat' olunmuş dokuz saatlik bir müddette ta'dâd edebildiği şihâbların mikdarı 240.000'i bulmuştur. Hatta büyücek ve fazla şa'şaadâr olanları tulû'-ı şemsden sonra da görülmüştür.

Şimdiye kadar icrâ edilen tedkīkāta göre her sene 10 Ağustos ile 14 Teşrînievvel geceleri şihâbların çokluğuyla leyâl-i sâireden temeyyüz etmiştir.

Şihâbların mâhiyetleri tâ 1794 târîhine kadar mechûl kalmıştı. Birinci defa olarak târîh-i mezkûrda Alman hikmet-şinâslarından Şaladni=Chladni, şihâblarla ahcâr-ı semâviyyenin mâhiyetleri müşterek olduğunu iddiâ etmiştir. Mûmâileyh diyor ki: "Fezâ-yı nâ-mütenâhînin her tarafı eski âlemlerin trilyonlarca parçalara ayrılmış enkāzıyla mâlîdir. Arzımız şems ile birlikte 'Lir' burcundaki 'Vega' kevkebine doğru sür'at-i berkıyye ile giderken pek yakınına tesâdüf eden bu serseri ecsâm-ı sagīrenin bir kısmını câzibesine mağlûb ederek üzerine sukūt ettirir ki bunlar ahcâr-ı semâviyyedir. Diğer bir kısmına da mâil mahrekler üzerinde arkalarında âteşîn izler bırakacak derecede bir sür'atle tebdîl-i istikāmet ettirir ki onlar da şihâblardır. Sür'at-i fevkalâde ile hevâ-yı nesîmî derûnundan mürûrları esnâsında hâsıl olan kuvve-i delkiyyeden nâr-ı beyzâ hâline girerler …."

Şaladni'nin bu iddiâsını o zamanki Fransa Fünûn Akademiyası pek tabîî olarak kabûl etmek istememiş fakat daha ma'kūl bir nazariye dermiyân eden de çıkmamıştır.

Nihâyet 1803 senesi Nisanının 26'ncı günü Fransa'nın bazı cihetlerinde müşâhede edilen hâdise-i fevkalâde Şaladni'[ni]n faraziyesini Fransızlara da teslîm ettirmiştir. Hâdise şundan ibâret idi: O gün ba'de'z-zevâl saat birde hava henüz ziyâdâr iken ufukta birden bire hârikulâde sür'atle hareket eden bir bulut peydâ olmuş, tâm Laigle kasabası hizâsına gelir gelmez müdhiş bir tarrâka ile patlayıp beş altı dakīka esnâsında müteaddid top güllesi sademâtına müşâbih infilâklar, gürültüler, uğultular peydâ olmuş; halkı fevkalâde tedhîş eden bu hâdiseyi müteâkıb **[190]** sekiz kilodan sekiz grama kadar muhtelif sıklette toplanılan hacer-i semâvîlerin mikdarı 3.000'i bulmuştur.

Bu keyfiyetten haberdâr olan Fransa Fünûn Akademiyası o zaman en meşhûr a'zâsından Biyo=Biot'yu tedkīkāt-ı ilmiyyede bulunmak üzere derhâl o civâra göndermiştir. Biyo'nun hâsıl ettiği kanâat, gāyet âlimâne yazdığı rapor en müşkil-pesend a'zâyı bile iknâ' ederek Alman hikmet-şinâsı Şaladni'ye hak verdirmiştir.

Artık semâdan taş düşebilir olduğu tebeyyün etmiş, mâhiyetleri mechûl kalan "bolid"lere "hacer-i semâvî" tesmiye olunmaya başlamıştır. O zamandan beri vukū' bulan tedkīkāt-ı fenniyye "bolid"lerle "şihâbların" bir mâhiyette olduklarını te'yîd etmiştir.

Semâdan arz üzerine irili ufaklı taşların sukūt ettiği ve bunların bazıları pek cesîm olup Kaliforniya'da Şeytan Vâdîsi'nde bir bâkir orman derûnunda bulunmuş olan hacer-i semâvî gibi sikleti 5.360 kilogramı bulanları olduğu anlaşıldıktan sonra sıra bu taşların nereden gelmekte olduğunun, mâhiyetlerinin neden ibâret bulunduğunun tedkīkıne gelmiştir.

İşte bu esnâda faraziye serdine heveskâr, hayâlleri vâsi' ulemâ tarafından dermiyân olunan efkâr bugün için gülünç sayılacak derecede sâfiyânedir. Meselâ hey'et-şinâslardan bazıları hacer-i semâvîlerle şihâbların küre-i kamerdeki indifâât-ı bürkâniyye eseri olması lâzım geleceğini ileri sürmek istemişlerdir. Epeyce zamanlar hüküm sürmüş olan bu gibi âdî kanâatlerin zamanımızda ehemmiyeti kalmayacağı pek tabîîdir.

Hacer-i semâvîlerin bugün terkîbleri tamâmen anlaşılmış, hemen kâffesinin gayr-i musaffâ demir ile kromlu, nikelli, demirden müteşekkil oldukları meydana çıkmıştır.

Halbuki ilmü'l-arz ulemâsı ahîran arzı da müttehidü'l-merkez üç mıntıkaya tefrîk ediyorlar ki Litosfer ta'bîr ettikleri birinci tabaka kışr-ı arzdan ibâret olup granitten tâ suhûr-ı kilsiyyeye kadar hep ma'lûm olan ahcârdan mürekkebdir. Bunun altına tesâdüf eden Pirosfer tesmiye edilen ikinci tabaka ise volkanları beslemekte bulunan ve kısm-ı küllîsi kibrît-i hadîdden ibâret olan mevâdd-ı müzâbe mıntıkasıdır.

Arzın asıl kısm-ı merkezîsini teşkîl eden üçüncü mıntıka ise müzâb, sâfî demir ile kromdan, nikelden, bir mikdar da sâir mevâdd-ı ma'lûme-i ma'deniyyeden müteşekkildir.

İşte bu serd edilen îzâhât üzerine ahcâr-ı semâviyyenin demir ve pirit tesmiye edilen kibrît-i hadîdden ibâret bulunan terkîbleriyle arzın terkîb-i merkezîsi arasındaki müşâbehet göze çarpmamak kābil değildir.

İlmü'l-arz ulemâsından meşhûr Dobra=Daubre'nin iddiâsı vechile hacer-i semâvîleri, şihâbları terkîben arzımıza müşâbih eski kürelerin bakıyye-i enkāzı gibi telakkī etmek zarûreti vardır. Bu fennî kanâaatlere göre hemen fezâ-yı nâ-mütenâhînin her tarafı eski âlemlerin hurdehâş olmuş metrûkâtıyla memlû olduğu kabûl edildiği takdîrde câzibemize tutulup sukūt edenlerden gayri katrilyonlarla bile ifâdesi mümkün olamayacak derecede kesîr bulunan diğerlerinin ne olmakta bulunduklarını düşünmek iktizâ eder. Evet bunların birçokları da güzergâhlarına tesâdüf eden kuyruklu yıldızların câzibesine kapılarak arkalarına takılmakta, onlarla birlikte fezâ-yı nâ-mütenâhînin a'mâk-ı bî-pâyânı içine dalıp gitmektedirler.

Kuyruklu yıldızların güneşe tekarrub ettikçe kuyruklarının müşâhede edilip ondan tebâud eyledikçe görülememesi keyfiyeti de bu nevi serseri ecrâma mahsûs kuyrukların zıyâ-yı şems ile tenevvür eden şihâblardan hacer-i semâvîlerden başka bir şey olmadığı zannını tevlîd eylemiştir.

Hatta kuyruklu yıldızlar arzımızdan müşâhede edilecek derecede bize tekarrub ettikleri zamanlarda şihâb-

larla ahcâr-ı semâviyyenin fevka'l-mu'tâd tekessürü de yukarıki zannı te'yîd etmektedir.

Târîh-i hey'etin zabtettiği müşâhedât-ı meşhûredendir ki 1872 târîh-i mîlâdîsinde görülen Biyela=Biela kuyruklu yıldızının arzımıza en ziyâde tekarrub ettiği 27 Teşrînisâni gecesi şihâbların mikdarı, ta'dâdı kābil olamayacak derecede çoğalmış, o geceye halk beyninde "yıldız yağmuru gecesi" nâmı verilmiştir. Halley yıldızının müşâhede edildiği zamanlarda bir gece Mundvilson Rasadhânesi'nde altı saat zarfında ta'dâd edilen şihâbların mikdarı 30.000'i tecâvüz etmiştir.

Gāyet kuvvetli teleskoplar a'mâk-ı fezâda hâlet-i teşekkülde bulunan âlemlerin mevcûdiyetlerini bize göstermektedir. Bunlar milyonlarca sene kârgâh-ı sun'-ı kudrette kuvvetten maddeye doğru vukū' bulan tekâsüfâtın safahât-ı müteaddidesini geçirdikten sonra tamâmıyla maddîleşecek ve müstakbel âlemlerin hamîr-i evvelînini meydana getirecektir.

Kuyruklu yıldızlar bî-ârâm eski âlemlerin her tarafa serseriyâne dağılmış enkāzını süpürüp toplamakta; yeni teşekkül etmekte bulunan avâlim-i müstakbelenin mâdde-i müzâbesi içine karıştırmaktadır.

Vel-hâsıl semânın esrârengîz derinlikleri içine yed-i kudretle saçılmış sehâb-ı muzîler, kuyruklu yıldızlar, sâbiteler, seyyâreler, şihâblar daha bütün mükevvenât-ı muzîe ve gayr-i muzîe hepsi birden bir kānûn-ı ekmelin taht-ı te'sîrinde muttasıl îfâ-yı vazîfe ile mükelleftirler. İşte o vazîfe o ebedî meşgūliyet-i kâinât "ba'sü ba'de'l-mevt" sırr-ı Kibriyâsının nâ-mahdûd kerre teâkub ve teeyyüdünden başka bir şey değildir.

Abdülfeyyaz Tevfik

Müdâfaât:

HİLÂFET-İ İSLÂMİYYE

– 2 –

Şimdi *Matin* gazetesinin muharririne gelelim. Diyor ki: "Türk Sultanı'nın İslâmlar arasında acaba ehemmiyeti olabilir mi? Kezâlik Almanya nüfûzu altında bulunan Sultan'ın emîrülmü'minîn olması bizim için bir tehlike teşkîl edebilir mi? Evet, Devlet-i Osmâniyye her zaman Alman te'sîri altında bulunuyordu. Lâkin şimdi tamâmıyla Alman nüfûzu altına girdi."

Biz bu muharrire deriz ki: Makāsıd-ı habîsenize revâc vermek için "Türk Sultanı" ta'bîrini kullanmakta olduğunuz emîrülmü'minîn ve halîfe-i Müslimîn hazretlerinin umûmen cihân-ı insaniyyette ve bilhassa âlem-i İslâm arasındaki ehemmiyet-i azîme[si] herkesin ma'lûmudur. Bu hakīkat aklına, muhâkemesine sâhib olan Alman milletiyle o milletin mufahham imparatoru nezdinde müsellem olduğu için müslümanlarla Almanlar iştirâk-i menâfi' esâsı üzerine ittifâk etmiş ve her iki taraf müttefikının mevkiini, kıymetini takdîrden hiçbir zaman geri durmamıştır. Lâkin sizler Halîfe-i İslâm'ın müslümanlar arasındaki mevki'-i muazzamını bilmek istemiyorsunuz. Zâten gafletinizden, kendi milletinizden başkalarını muhakkar görmenizden dolayı diğer birçok hakīkatleri daha bilmediğiniz muhârebe-i hâzırada tamâmıyla tecellî etti.

Devlet-i Osmâniyye'nin Almanya nüfûzu altına girmesine gelince: Senin, ilhâdı resmî bir din tanıyan kâzib bir medeniyet ridâsına bürünerek ibâdullâha karşı revâ görmedik mezâlim bırakmayan milletin ne vakitten beridir bir taraftan âlem-i İslâm'a saldırıyor, diğer taraftan Almanya'yı kendisine rakīb görerek mahvına yürümek istiyordu. İşte bu iki hükûmet kendilerinin ve bütün cihân-ı insaniyyetin hayat ve istiklâlini kurtarmak **[191]** için beynlerinde ittifâk ettiler ki bu gāyet tabîî, gāyet mantıkī bir iştir. Zâten her iki milletin mütefekkir ricâli eskiden beri böyle bir ittihâdın lüzûmunu hissediyorlardı. Almanya Kayseri'nin Halîfe-i İslâm ile ittihâdı nasıl münhasıran kendi memleketinin menâfii sevkıyle ise Halîfe-i Müslimîn'in müşârunileyh ile ittifâkı da sırf kendi memleketinin menâfii muktezâsıdır. Tarafeynden biri için diğerinin nüfûzu altına girmek ihtimâli hiçbir zaman mevcûd değildir.

Şâyed nüfûz altına girmek sûretiyle akdedilen ittifâka bir misâl göstermek lâzım gelir ise işte sizler Grey'in, Kiçner'in İngiliz zâbitlerinin elinde birer hissiz âlet kesildiniz. Memleketiniz, ahâliniz, servetiniz üzerinde bildikleri gibi daha doğrusu sırf İngiliz menâfiini gözeterek sizin istikbâlinizi aslâ kāle almayarak tasarruf ediyorlar. Eğer Halîfe-i İslâm hakkında tefevvühe cür'etyâb olduğun bu sözlerden maksad âlem-i İslâm'ı kandırmak ise iyice bilmeniz icâb eder ki havâssın en yüksek tabakasından âhâdın en aşağıda bulunan ferdine varıncaya kadar müslümanların kâffesi sizin makāsıd-ı habîsenize tamâmıyla vâkıf olmuştur.

"Bu işte bizim için bir tehlike mevcûd olabilir mi?" tarzındaki söze gelince: Sizi ihâta eden mehâlikin en büyüğü sanâdîd-i ricâlinizin sû'-i tedbîrinden ibârettir. Sizler hâlâ re'ylerindeki fesadı anlamaksızın bu adamların arkasından ale'l-amyâ gidiyorsunuz. Bâhusûs bütün tavırlarıyla, hareketleriyle hîlekârlığı temsîl eden İngilizlere kapılıyorsunuz. İşte nüfûsunuzun en kıymetli olan kısmı hâk-i helâke serildi. Servetiniz bu uğurda heder oldu gitti.

"Müslümanlar arasında bugün ittihâd yoktur. Sultanın nüfûzuna gelince o da bir nüfûz-ı dînîden ibârettir ki esâsât-ı metîne üzerine teessüs etmiş değildir. İrsen intikāl eden bir nüfûz-ı târîhîdir."

Diyorsun. Böyle bir bahse karışmak için İslâm arasındaki ravâbıt ile ittihâd-ı İslâm'ın ibtinâ edeceği esâsın mâhiyetini bilecektin de ona göre müslümanların müttehid yahud müteferrik bulunduğuna hükmedecektin.

İttihâd-ı İslâm'ın esâsı müslümanların rûh-ı felsefede ittifâklarıdır ki bu da kalb ve iz'ânı Vâcibü'l-vücûd'a rabt etmek, bütün bu kâinâtın hâlıkı olduğunu teslîm eylemek, âlem-i hilkatte cârî inkılâbât ve şuûnun ancak onun tealluk-ı irâdesiyle vukūa gelebileceğini bilmek, el-hâsıl zât-ı Bârî'yi bütün sıfâtıyla ikrâr ve ta'zîm eylemektir.

İttihâd-ı İslâm'ın esâsı müslümanların mekârim-i ahlâk ile tahalluk husûsunda birleşmeleridir ki her türlü şâibeden âzâde bir vicdân, adl ü ihsân, birr u takvâ üzerinde teâvün, herkese karşı hayırhâhlık mahlûkāt-ı Hudâ'ya şefkat, kâmilen bunun zımnındadır. Zâten ulemâyı İslâm "Din mekârim-i ahlâk ile tevhîd-i Hallâk'tan başka bir şey değildir." demişlerdir.

İttihâd-ı İslâm'ın esâsı müslümanların bütün enbiyâ ve rusülü tasdîkde ittifâk etmeleri ve hiçbirini istisnâ etmeyerek cümlesine lâyık oldukları ihtirâmda bulunmalarıdır. Kezâlik şuna da i'tikād eylemeleridir ki: Peygamberân-ı izâmın kâffesi min-tarafillâh kendilerine vahiy buyurulan bir noktada müttefiktirler. O da tevhîd-i Hallâk ile mekârim-i ahlâktır. [1](قُولُوا اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَا اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَمَا اُنْزِلَ اِلٰى اِبْرٰهِيمَ وَاِسْمٰعِيلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطِ وَمَا اُوتِيَ مُوسٰى وَعِيسٰى وَمَا اُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ – فَاِنْ اٰمَنُوا بِمِثْلِ مَا اٰمَنْتُمْ بِه فَقَدِ اهْتَدَوْا وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا هُمْ فى شِقَاقٍ) emr-i Sübhânîsi vechile enbiyâ-yı kirâmdan hiçbirini istisnâ etmemek ve böyle bir cür'etin eser-i mel'anetten başka bir şey olmadığını bilmek müslümanlara farzdır.

İttihâd-ı İslâm'ın esâsı [2](وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا) tarzındaki fermân-ı ilâhî mûcebince her müslüman için Halîfe-i İslâm'a inkıyâd ve onun râyeti altına ilticâ farz olduğuna i'tikād eylemektir.

İttihâd-ı İslâm'ın esâsı emîrül-mü'minîn ve halîfe-i müslimîne itâat vâcib olduğuna ve onun evâmir-i meşrûasına karşı gelmek Allah ve Resûl'üne isyân mâhiyetinde bulunduğuna mu'tekıd olmaktır.

İttihâd-ı İslâm'ın esâsı, ecnebîlerin tasallutundan kurtulmak için mâlını, canını fedâ etmek ve böyle bir tahakküm altında bulunmaya rızâ göstermenin küfre yakın bir kebîre olduğunu bilmektir. Bu kebîreden müstesnâ olanlar ancak hiçbir çâreye tevessül edemeyecek hâde bulunan zuafâ-yı ümmettir.

İttihâd-ı İslâm'ın esâsı bütün müslümanların kardeş olup hepsinin aynı vücûdu teşkîl eden uzuvlar mesâbesinde bulunduğunu ve bir uzva isâbet edecek elemden diğerlerinin de müteellim olması lâzım geleceğini bilip ona göre hareket eylemektir.

Binâenaleyh mebnâ-yı ittihâdını şu esâsât-ı metîne teşkîl eden bir ümmet hakkında nasıl kalkıyor da "Müttehid değildir, Halîfe'ye olan irtibâtının esâsı yoktur. Halîfe'nin âlem-i İslâm üzerindeki nüfûzu irsî, târîhî bir nüfûzdan ibârettir." diyorsun? Evet nasıl oluyor da müslümanları şeref, hamiyet, vatan, din gibi hissiyât-ı necîbeden mahrûm bir sürü mahlûkāt-ı câmide sûretinde telakkī etmek istiyorsun? Vâkıâ kahır yahud iğfâl sûretiyle ümerâ-yı müslimînden bazılarını ayırmaya muvaffak oldunuz. Lâkin iyi bilmelisiniz ki sûretâ merkez-i Hilâfet'ten ayrı bulunan cemâât-i müslimînin bilâ-istisnâ hepsi kalben ve rûhen Halîfe-i İslâm'a merbûtturlar ve bu merbûtiyetlerini ebediyen muhâfaza edeceklerdir. Cenâb-ı Hakk'a şükürler olsun, merkez-i Hilâfet mâzîdeki şevket ve kuvvetini tamâmıyla iktisâb etmek üzeredir. Müslümanlar hakkındaki makāsıd-ı sefîlenizi istihsâle âlet olmak üzere kullandığınız ümerânın hepsi de nasıl bir tuzağa tutulduklarını, sizden gördükleri pek hasîs, pek nâçîz menâfie mukābil ne elîm hüsrâna düştüklerini artık anladılar. İçinde **[192]** yuvarlandıkları hayât-ı esârete ölümü bin kat müreccah görmeye başladılar. Ellerine geçecek ilk fırsattan bil-istifâde bütün kuvvetleriyle üzerinize atılmaya âmâde bir hâlde bulunuyorlar. Sizler âlem-i İslâm'ın müttehid bulunmadığı hakkındaki hükmünüzün cezâsını pek yakın bir âtîde göreceksiniz.

"Cihâd-ı Mukaddes'in i'lânı, müslümanlar üzerinde me'mûl edilen te'sîri vücûda getirmedi." diyorsun. Emîrülmü'minîn tarafından İslâm'ın ve müttefiklerinin düşmanlarına karşı cihâd i'lân edilmesinden bakınız ne gibi netîceler hâsıl oldu: Halîfe-i İslâm'ın ordusuna bil-fiil iltihâk edebilecek hâl ve mevki'de bulunan müslümanların kâffesi nefîr-i âmm sûretiyle icâbete koştular. Bu sûretle milyonlarca asker toplandı. Bunların a'dâ-yı İslâm'a karşı ne kahramânca savlet etmekte olduklarını sizler bile zaman zaman i'tirâfa mecbûr oluyorsunuz.

İşte fî-sebîlillâh cihâdın i'lânı üzerine Çanakkale'den Süveyş Kanalı'na, Kafkasya'ya, Aden'e, Irak'a, Basra'ya kadar imtidâd eden muazzam bir cebhe-i harb vücûda geldi. Bunun netîcesi olarak berrî, bahrî bir yığın hezîmetlere uğradınız. Bütün cihân nazarında mâhiyetiniz kıymetiniz anlaşıldı. Mısır toprağında, Trablus'da, Sahrâ-yı Kebîr'de, Acemistân'da uğradığınız felâketleri Müntekım-ı Cebbâr'ın nusretiyle daha müdhişleri ta'kīb edecektir.

Diyorsun ki: "Almanya nüfûzunun hâricinde bulunan ne kadar İslâm merkez-i dînîsi varsa hepsini takviye etmekliğimiz icâb eder. Ancak bu işte bizim için iki tehlike melhûzdur. Birincisi bilâhare bunların kendi aralarında ittihâd eylemeleri, ikincisi Avrupalıların ulûm ve fünûnuna müslümanların da vâkıf olarak intibâha gelmeleridir. Binâenaleyh evvelâ kendilerine muâmele-i cemîle gös-

[1] Bakara, 2/136-137.
[2] Âl-i İmrân, 3/103.

termekliğimiz icâb eder. Böyle hareket edersek kıyâmlarına, isyânlarına sed çekmiş oluruz. Sonra yapılacak işlerin biri de Hilâfet'e sâhib olduğunu iddiâ eden hükûmet-i Osmâniyye'nin artık büsbütün kuvvetten düştüğü, o sebebden müslümanlar için yeni yeni halîfeler lâzım geldiği fikirlerine yavaş yavaş revâc vermektir…."

Matin muharririnin şu ifşââtı üzerine söylenecek söz kalmamıştır. Sâde bir ciheti ihtâr edeceğiz ki: Bu mütâlaalar yalnız muharririn hissiyâtına tercümân olmayıp mensûb olduğu milletin kâffesi aynı fikri besliyorlar.

Şeyh Salih eş-Şerif

* * *

MATBÛÂT

MEKKE EMÎR-İ SÂBIKI BÂGÎ HÜSEYİN VE HİND MATBÛÂTI

– 2 –

Emîr-i sâbık Hüseyin'in Halîfe-i Müslimîn'e karşı hurûcunu Hind müslümanları nazarında meşrû' göstermek isteyen İngilizler para kuvvetiyle elde ettikleri eşhâs-ı ma'lûmeden mâadâ matbûât-ı mahalliyyeden bir kısmını satın aldılar. Devlet-i Osmâniyye'nin Hicâz'daki sû'-i idâresine ve bundan böyle Hind hüccâcının kemâl-i emn ü istirâhatle îfâ-yı hac edeceklerine dâir yazılar yazdırdılar. Lâkin bu hareketlerin hiçbiri bekledikleri semereyi vermedikten başka ma'kûs te'sîrler husûle getirdi. Meselâ Bombay'daki "Hüccâca Muâvenet" Cem'iyeti bir beyânnâme çıkararak Hindistan'ın her tarafına neşretti. Bu beyânnâme sene-i hâzırada Hicâz'a gitmek isteyenlerin esbâb-ı âtiyyeden dolayı niyetlerinden vazgeçmelerini ekîden tavsiye ediyordu: 1- Şerîf Hüseyin'in hareketi hıtta-i Hicâziyye'yi dârülharb hâline getirdiği için hüccâc yollarda tehlikeden masûn kalamaz. 2- Muhârebe dünyânın her tarafında galâ-yı es'ârı mûcib olmakla berâber Hicâz bu husûsda tahammül edilemeyecek derecededir. Binâenaleyh pek zengin olanlardan mâadâsı haccetmek isteseler de muvaffak olamayacaklardır. 3- Hüccâc nakline mahsûs olan vapurların nakliyât-ı askeriyyede istihdâmı, ücret-i seferi mâlâ-yutâk bir hâle getireceğinden mâadâ tahtelbahr tehlikeleri de ehemmiyete alınacak mes'eledir. 4- Haccın şartı emniyet ve istitâattir. Hicâz'daki fenâlıklar denildiği gibi Osmanlılar yüzünden olmayıp diğer bir takım esrâr ve esbâb-ı hakîkıyyeden münbaistir ki onlar bugün dünkünden daha şedîd ve daha müessirdir.

Endiyaman gazetesi uzun bir makāle yazarak cem'iyetin beyânnâmesini tasvîb ediyor ve Hind mü'temerine bu sefer müslüman a'zânın pek o kadar alâkadâr olmadığından bahsettiği sırada diyor ki: "Herkesin ma'lûmu olduğu üzere müslümanlar şu aralık yalnız Haremeyn mes'elesiyle meşgūldürler. Binâenaleyh o mes'ele bitmedikçe başka hiçbir şey düşünmek istemezler."

El-hâsıl Hind matbûâtını gözden geçirenler görürler ki –doğrudan doğruya İngiliz âmâlini tervîc eden birkaçı müstesnâ olmak şartıyla– umûmu da Şerîf Hüseyin'in hareket-i vâkıasını takbîh ve teşnî' noktasında müttefiktirler. Maamâfîh o istisnâ ettiğimiz gazetelerin lisânından da İngilizlerin oynamak istedikleri bu oyunu başa çıkarmaktan pek de emîn olmadıkları sarâhaten anlaşılıyor.[1]

Necm-i İstikbâl Matbaası'nda tab olunmuştur Eşref Edib

[1] 1 Mehmed Âkif Bey'in Necid seyahati dönüşünde yayınlanan ve "Berlin Hâtıraları"nın altıncı bölümünün çıktığı 25 Kasım 1915 tarihli 352. sayıdan sonra 11 Mayıs 1916'ya kadar derginin intişârı altı ay durmuştu. Dergi 353. sayısında bunu, kâğıt kıtlığı ve parasızlıkla izah etti. (Bkz. s. 135)

Sekiz sayfaya inen ve onbeş günde bir çıkmaya çalışan Sebîlürreşâd, haftada bir yayınlanabilir imkânlara tekrar kavuştuğu sırada, 26 Ekim 1916 tarihli 360. sayısından sonra yayınını durdurdu. Dergi 4 Temmuz 1918'e kadar yirmi ay hiç ya¬yınlanmadı. Tekrar çıktığında, bu kesintinin sebebi hakkında bir açıklama da yapılmadı. Sebîlürreşâd hükümet tarafından kapatılmıştı...

Derginin, yirmi aylık bir aradan sonra çıkan 361. sayısı, Sultan Vahîdeddin'in tahta cülûs günü olan 4 Temmuz 1918 tarihini taşımaktadır. Harpten mağlup çıkan İttihadcı hükümet son günlerini yaşamaktaydı. Koyduğu sansür ve yasaklar kaldırılmıştı. Eşref Edib Bey, bu kapatılma hadisesinden ancak sekiz yıl sonra, 30 Ekim 1924 tarihli dergideki (c. 24, no. 623, s. 399) şu izahatıyla "kapatılma" olayının gerçek sebebine açıklık getirmiştir: "(İttihadcıların arasındaki bazı aydınların dinde reform peşinde olduklarını, bunları aralarında yaptıkları toplantılarda konuşup, henüz açığa vurmadıklarını söyledikten sonra) Biz bu kararlardan daha o vakit haberdar oluyorduk. Fakat bunları mevzu-i bahs etmenin imkânı var mıydı? O zaman 'yirminci asırda dinden bahs olunamaz' esbâb-ı mûcibesiyle iki sene Sebîlürreşâd sedd ü bend edilmişti..."

Sebilürreşad, harp içinde –halkın esasen çok bozuk olan maneviyatını daha da sarsmamak için, mutedil de davransa- muhalif tutumu ile hükümetin husumetini celbetmişti. Fakat bu kapatılışın asıl sebebi, siyâsî olmaktan çok –Eşref Edb Bey'in yukarıdaki açıklamasından da anlaşılacağı üzere- inanç ve fikir ayrılığıdır. O yıllarda Mehmed Âkif Bey ve arkadaşlarının temsil ettikleri İslâmcı fikir hareketi ile, İttihad ve Terakki'nin fikir ve ideolojisini tâyin eden Irkçı-Batıcı aydınlar zümresi arasındaki anlaşmazlık, bu kapatılmanın asıl sebebini teşkil etmiştir.

Şerâiti
Dâhilî, hâricî her yer için seneliği (250), altı aylığı (130) kuruşdur.
(Nüshası 5 kuruş, seneliği 52 nüshadır.)

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde Dâire-i Mahsûsa

İhtârât
Abone bedeli peşindir.

Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Adres tebeddülünde ayrıca beş kuruş gönderilmelidir.

Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması lazımdır.

Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması ricâ olunur.

Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

Dînî, felsefî, ilmî, edebî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

اتبعون اهدكم سبيل الرشاد | Başmuharrir Mehmed Âkif | Sâhib ve Müdîr-i Mes'ûl Eşref Edib | والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم

4 Temmuz 1918 | 25 Ramazan 1336 | Perşembe | 4 Temmuz 1334 | Cild: 14 - Aded: 361

NECİD ÇÖLLERİNDEN MEDÎNE'YE

Emîr-i Mekke Şerif Ali Haydar Paşa Hazretlerine

Nâr-ı beyzâ kesilip, öğle zamanında güneş?
Tepesinden döküyor beynine âfâkın ateş!
Yıldırım yağmuru şeklinde inen huzmesine
Siper olmuş yanıyor çöldeki çıplak sîne.
San'atin sırrını ressâm-ı ezelden okuyan;
Rûh-i ma'sûmu bütün hilkati kendinde duyan;
Şimdi yerlerde şafak, şimdi bulutlarda bahar,
Şimdi tûfân-ı ziyâ, şimdi köpük, şimdi buhar,
Şimdi, mahmûr-i tefekkür, uzanan enginler,
Şimdi yalçın kayalar, şimdi kovuklar, inler,
Şimdi dalgın dereler, şimdi zılâl ummânı,
Şimdi bir vâha çizen; şimdi bütün elvânı
Toplayıp mâvi elekten geçirirken, üryân
Kumların üstüne bin türlü bedâyi' dokuyan
O güzel sîne, o çöl, şimdi ne korkunç oluyor:
Bir cehennem ki uzanmış, dili çıkmış, soluyor!
Ne zemîninde sezersin, ne fezâsında hayat;
Âh bir reng-i hayât olsa da görsem... Heyhat!

Benzi külden de uçuk... Nerde o masmâvi semâ?
Yine bîçârenin üstünde o müzmin hummâ!
Yorulup titremeden, sanki, dalarken mahmûm,
Gizli nevbet gibi nerdense çıkıp bâd-ı semûm,
Deşiyor bağrını cevvin, eşiyor, aktarıyor;
O zaman işte muhîtâtı alevler tarıyor!
Bir avuç gölgeyi minnetle veren kuytuların,
Yalıyor, parçalıyor göğsünü binlerce fırın!
Ne soluk var, ne de ses... Bâdiyenin hâli harâb!
Çağlıyor sâde ufuklardaki âvâre serâb;
Bir de çan seslerinin dalgalanan tekrârı.

Geceden girdiği dehşetli mugaylân-zârı,
Gündüzün geçmek için kâfile olmuş develer,
Eğrilip büğrülerek, yangına düşmüş ejder
Izdırâbıyle, ne müz'ic uzanıp kıvranıyor!
[İniyorken yanıyor, tırmanıyorken yanıyor.]
Ya o sırtındaki yüzlerce heyûlâ-yı beşer,
Âteşîn dalgalar üstünde yüzen bir mahşer,

[194]

Ki bu enginleri tayyetmek için çalkanarak
Gidiyor bulmaya, heyhât, yeşil bir toprak!
Yok mu, ey bağrı yanık çöl! Ebedî pâyânın?
Nerdedir vâhası, yâ Rab, bu serâbistânın?
Necd'in a'mâkına dalmış, iki aydan beridir,
Koca bir kāfile Mecnûn gibi hâib, hâsir,
Koşuyor, merhamet et, bâdiyeden bâdiyeye,
Görürüm, bir gün olur "Hayme-i Leylâ"yı diye!
Ne devâm etmeye artık, ne de ârâma şekîb…
Bir ılık gölge, İlâhî... O da olmazsa nasîb,
Kalmıyor sâhil-i maksûda vusûl imkânı.

Yeniden cûşa gelirken bir alev tûfânı,
Karşıdan "Kubbe-i Hadrâ" edivermez mi zuhûr?*
O nasıl heykel-i dîdâr, o nasıl cebhe-i nûr!
Öyle bir Tûr ki: Her lemha-i istiğrâkı,
Olmadan çâk-i tecellî, süzüyor Hallâk'ı!
Ebedî fecrini gördükçe perîşân lâhût;
Zıll-i memdûduna düştükçe güneşler mebhût!
Sanki feyfâ-yı taharrîde yanan ervâha,
Sâyeler dökmek için Sidre'den inmiş vâha.
O cehennem gibi vâdîde bu cennet ne güzel!
En büyük şiir tezâdın mıdır, ey hüsn-i ezel?
Sana bir mısra'-ı bercestedir etmiş ki sünûh:
Duyar amma varamaz yükselen âhengine rûh.

*"Menâha"dan** geçiyorduk, ikindi olmuştu.*
Çıkınca karşıma Cânân'ımın yeşil yurdu,
Gözüm karardı, atıldım harîm-i câzibine;
Yarıp cemâ'ati, düştüm direklerin dibine.
Sonunda bir yere, lâkin, gömünce varlığımı,
Ridâ-yı haşyete hisseyledim sarıldığımı.
Yavaş yavaş o demin duyduğum derin heyecan
İçimde dondu da bir ra'şe koptu rûhumdan;
Ki hilkatimdeki her zerre ayrı ürperdi!
Önümde, sîneye çekmiş huşûu, titrerdi,
Zemin zemin kabaran saflarıyla gûnâgûn
Zılâl-i câmide halinde, bir cihân-ı sükûn!
Evet, o koskoca âlem... Tunuslu, Afganlı,
Transvalli, Buhârâlı, Çinli, Sûdanlı,
Habeşli, Hîveli, Kaşgarlı, yerli, Hersekli,
Serendib'in, Cava'nın, Mağrib'in bütün şekli;
Hülâsa, attığı kollar, muhît-i garbîden,
Cihân cihân dolaşıp, müntehâ-yı şarka giden,
O dûdmân-ı kerîmin sayılmaz evlâdı,
Huzûr içinde bırakmış bu mahşer-âbâdı!

Ne manzaraydı, İlâhî, o herc ü merc-i samût!
Ki vecde geldi temâşâdan ansızın melekût:
Hurûş edip beşi birden yanık minârelerin,
Hudâ'yı bağrına basmış yığın yığın beşerin
Gömülmüş olduğu ummânı dalgalandırdı;
Deminki mahşeri inletti, Sûr'u andırdı!
Birinci "Eşhedü en-lâ-ilâhe illâ'llâh"
Nidâlarıyle dönerken semâya doğru cibâh,
Duyuldu Merkad-i Pâk'in de, aynı ikrârı,
Derin derin gelen âvâzelerle tekrârı.
Bütün o ma'kese dönmüştü cebheler şimdi;
Onun sadâları artık muhîte hâkimdi.
İkinci mevc-i şehâdetle aynı aks-i medîd,
Hudâ'yı etti zeminden için için tevhîd.
Üçüncü oldu şehâdet ki: Tuttu eb'âdı,
Muhammed'in ebediyyet-güzîn olan yâdı.
Ne gulguleydi o yâdın peyinde dalgalanan!
Nasıl uyanmadı bilmem ki uykudan Cânan?
Muhîti bunca zamandır ki inliyor, az mı?
Kıyâm-ı Haşr'e kadar yoksa hiç uyanmaz mı?
Nasıl sığar ki, İlâhî, hayâle, idrâke:
Şu hâb-gâhı derâgûş eden demir şebeke,
–Yerinden oynamayan âhenîn vücûdunda–
Bütün bu cûşişi ürpermelerle duysun da;
O Mihribân-ı Ezel, rûh-i nâzenîniyle,
Uyanmasın koca bir mahşerin enîniyle?

Minâreler yeniden "Lâ-ilâhe illâ'llâh"
Terânesiyle coşarken, ayaklanıp nâgâh,
Göründü yerdeki saflar huzûr-i Mevlâ'da;
[195] *Yayıldı velvelesiz bir inilti eb'âda.*
Önümde ümmet-i mazlûmesiyle Peygamber;
Gözümde sel gibi yaşlar, içimde titremeler;
Ne ihtiyârıma sâhib, ne i'tiyâdıma râm,
Bu girdibâd-ı ibâd ortasında bî-ârâm;
Sularla engine düşmüş sefîne-pâre gibi,

* Merkad-i Nebevî'nin üzerindeki kubbe.

** Medîne'nin ortasında bir meydandır ki kāfileler develerini orada çöktürürler.

–Ki şimdi üste çıkar, şimdi bulmak üzre dibi,
İner iner silinir, şimdi tâ uzaklarda
Yavaş yavaş kabaran dalgalarla kalkar da,
İyân olur yeniden– öyle çalkanıp durarak;
Zemîn-i acze kapandım sonunda müstağrak!
Uyanmışım ki: O dehşetli girdibâd, o hurûş,
Sükûna münkalib olmuş da bekliyor, medhûş.
İnince yerlere mahfilden âkıbet bir enîn,
Boşandı gitti o binlerce sîneden "âmîn!"
Boyun bükük, kol açık âsümâne, göz kapanık;
Ne inliyor o cemâ'at, ne inliyor artık!
Fezâyı dolduran eller ki Hakk'a yalvarıyor,
Yarıp da loşluğu bir müttekâ-yı nûr arıyor.
Bu başka başka lisanlar, bu herc ü merc âvâz,
Birer niyâz idi Mevlâ'ya... Hem de aynı niyâz!
Evet, şu önde duran ihtiyâr Serendibli,
Ya arka saflara düşmüş zavallı Mağribli;
Dalıp dalıp gidiyorken semâ-yı merhamete,
Gerek bu âleme âid, gerekse âhirete,
Ne istesin ki, berâberce ben de istemeyim?
Şu ben ki... Her birinin ayrı ayrı kardeşiyim.
Ezelde kaynaşan ervâha ayrılık var mı?
Cihan yıkılsa bu vahdet yerinden oynar mı?
Olunca minberimiz, Arş'ımız, Hudâ'mız bir;
Benim de beklediğim nûr onun da gâyesidir.
O nûru gönder, İlâhî, asırlar oldu, yeter!
Bunaldı milletin âfâkı, bir sabâh ister.
İnâyetinle halâs et ki, dalga dalga zalâm
İçinde kaynamasın çarpınıp duran İslâm!
Bu secde-gâha kapanmış yanan yürekler için;
Bütün solukları feryâd olan şu mahşer için;
Harîm-i Kâbe'n için; sermedî Kitâb'ın için;
Avâlimindeki âyât-ı bî-hisâbın için;
Nasîb-i dâimi hüsrân kesilmiş ümmet için;
Şu hâk-i pâke bürünmüş semâ-yı rahmet için;
Biraz ufukları gülsün cihân-ı İslâm'ın!
Hudûdu yok mu bu bitmez, tükenmez âlâmın?
O, çünkü, âleme hâkim yegâne kudret iken,
Bir inkılâb ile mahrûm olunca azminden,
Esâretin ne kadar şekli varsa katlandı...
Vatanlarında garîb oldu kendi evlâdı!
O azmi sen vereceksin ki eylesin sereyân,
Soluk benizlere kan, inleyen göğüslere can.
O rûhu ver ki, İlâhî, kıyâm edip dînin,
Zemîne feyzini yaysın hayât-ı mâzînin.....

Henüz duâ ediyordum ki, "Yâ Resûlallâh!"
Nidâsı kükreyerek, bir kanadlı tayf-i siyah,
Basıp eşikleri tutmuş yığınla gölgelere,
Süzüldü uçtaki "Babü's-Selâm" önünde yere.
Mehîb sayhası hâlâ fezâda çınlardı,
Ki yükselip yeniden, yardı geçti eb'âdı.
Düşünce Ravza-i Peygamber'in ayaklarına;
Sarıldı göğsüne çarpan demir kuşaklarına.
Dikildi cebhe-i dîdâr önünde, müstağrak.
Diyordu inleyerek:

— Yâ Nebî, şu hâlime bak!
Nasıl ki bağrı yanar, gün kızınca, sahrânın;
Benim de rûhumu yaktıkça yaktı hicrânın!
Harîm-i pâkine can atmak istedim durdum;
Gerildi karşıma yıllarca âilem, yurdum.
"Tahammül et!" dediler... Hangi bir zamana kadar?
Ne bitmez olsa tahammül, onun da bir sonu var!
Gözümde tüttü bu andıkça yandığım toprak!
Önümde durmadı artık, ne hânümân, ne ocak...
Yıkıldı hepsi... Ben aştım diyâr-ı Sûdân'ı,
Üç ay "Tihâme!" deyip çiğnedim beyâbânı.
Kemiklerim bile yanmıştı belki sahrâda;
Yetişmeseydin eğer, yâ Muhammed, imdâda:
Eserdi kumda yüzerken serin serin nefesin;
Akar sular gibi çağlardı her tarafta sesin!
İrâdem olduğu gündür senin irâdene râm,
Bir ân için bana yollarda durmak oldu harâm.
[196] *Bütün heyâkil-i hilkatle hasbihâl ettim;*
Leyâle derdimi döktüm, cibâli söylettim!
Yanıp tutuşmadan aylarca yummadım gözümü...
Nücûma sor ki bu kirpikler uyku görmüş mü?
Azâb-ı hicrine katlandım elli üç senedir...
Sonunda alnıma çarpan bu zâlim örtü nedir?
Beş altı sîneyi hicrân içinde inleterek,
Çıkan yüreklere hüsran mı, merhamet mi gerek?
Demir nikābını kaldır mezâr-ı pâkinden;
Bu hasta rûhumu artık ayırma hâkinden!
Nedir o meş'ale?.. Nûrun mu?... Yâ Resûlallâh!...
.....
Sükûn içinde bir an geçti, sonra bir kısa "ah!"...
Duyuldu, baktım uzanmış zemîne Sûdanlı...
Başında, ağlayarak bir zavallı Seylânlı
Öpüp öpüp kapıyor elleriyle gözlerini.
Bitince hârice nakliyle gasli, tekfîni,
"Bakī'"a gitti şehîdin vücûd-i fânîsi;*
"Harem"de kaldı, fakat, rûh-i câvidânîsi.

Mehmed Âkif

* Medîne mezarlığının ismi.

TEFSÎR-İ *KUR'ÂN-I KERÎM*

MUKADDİME

KUR'ÂN-I KERÎM'DEN GARAZ-I FITRÎ

Kur'ân'ın vaz' etmiş olduğu usûl-i siyâsetin en güzîdelerinden biri de tavâif-i İslâmiyyeden birinin şuûn-ı ictimâiyyelerini idâre ve tanzîm edebilmek iktidâr ve salâhiyetini bir gayrimüslimden dirîğ etmesidir. Garîbdir ki esrâr-ı *Kur'ân*'ı beyân vâdîsinde hâme-rân olanlardan birçoğu bu hakîkat-i *Kur'ân*iyyeye infâz-i nazara muktedir olamamışlardır.

Siyâset-i İslâmiyye esâsâtına tealluk eden bu nokta-i mühimmeyi *Kur'ân* hem istidlâl tarîkıyla hem de sarâhaten nazar-ı im'ân önünde tecellî ettirmektedir: [1](يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا اَطيعُوا اللهَ وَاَطيعُوا الرَّسُولَ وَاُولِى الْاَمْرِ مِنْكُمْ) âyet-i kerîmesi şerîat-ı *Kur'ân*iyye nazarında müslümanların ulülemre itâatlerinin mefrûziyeti bunların kendi milliyetlerine mensûb bulunmalarıyla mukayyed bulunduğunu göstermekte olması i'tibârıyla birinci kısma dâhildir. [2](وَلَنْ يَجْعَلَ اللهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبيلًا) âyeti ise delâil-i sarîha cümlesindendir. İkinci âyetin muktezâ-yı siyâkı, rûh-ı müfâdı gösteriyor ki Cenâb-ı Hak hiçbir vakit mü'minleri kâfirlerin hüküm ve idârelerine, nüfûz ve satvetlerine ser-fürû etmeye mecbûr edecek bir kayda, ahkâm-ı şer'iyye-i lâhûtiyye miyânında bir mevki' verip de izz ü vakār-ı İslâm'ı şâibedâr etmemiştir. Bilakis müslümanlar onların nüfûz ve saltanatına râm olmak zillet ve meskenetini kabûl ettikleri takdîrde küffârın nüfûz ve tahakkümüne kendi irâde ve ihtiyârlarıyla yol açmış olurlar. Bir kere de seviye-i fıtriyyeleri bu derekeye tenezzül edince artık Allah'ın irâde ve meşiyyetine muhâlif, ahkâmını ta'tîl edenler miyânına dâhil olarak intikām-ı ilâhînin kendilerini küffârın pâ-yı kahr u satveti altında ezilmeye mahkûm etmek sûretinde tecellîsine kesb-i istihkāk ederler. Kudret-i tasallutu ma'nevî bir menba'dan almış olan küffâr ise cem'iyet-i İslâmiyyenin erbâb-ı izz ü câhını izlâl, harîm-i nâmûs u iffetlerini pâmâl etmek, mîrâs-i âbâ vü ecdâdları olan şeref-i millîlerini ellerinden almak, bünyân-ı meâsir ü mefâhirlerini ser-nigûn, nişâne-i mevcûdiyyetleri olan ahlâk ve âdât, din ve lügātlerini mahv eylemek husûsunda hiçbir müşkilât ve mukāvemete tesâdüf etmezler.

Evet, nefislerine zulmeden, *Kur'ân*larının ahkâm-ı mübeccelesine muhâlefeti i'tiyâd eden bir kavim hakkında kānûn-ı adâlet-i ilâhiyyenin ta'yîn ettiği hükm-i lâ-yetegayyer bu merkezdedir. [3](هَلْ يُهْلَكُ اِلَّا الْقَوْمُ الظَّالِمُونَ), [4](وَكَذٰلِكَ اَخْذُ رَبِّكَ اِذَا اَخَذَ الْقُرٰى وَهِىَ ظَالِمَةٌ اِنَّ اَخْذَهُ اَليمٌ شَديدٌ), [5](وَكَذٰلِكَ نُوَلّى بَعْضَ الظَّالِمينَ بَعْضًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ)

Aslâ cây-ı tereddüd ve ihtilâf değildir ki müslümanların bugün dûçâr oldukları belâ ve mihnetin menşe'-i hakīkīsi böyle mukaddes bir hükmün mazmûnuna terk-i imtisâl ile ümem-i İslâmiyyenin gayri bir takım akvâmın âgūş-ı himâye ve sıyânetlerine atılmalarından ibârettir. Bu hâlet-i meş'ûmenin yegâne sâikı da tavr u hareketlerinin intâc edeceği âkıbet-i vahîmeyi takdîrden âciz bulunmalarından, *Kur'ân*'ın ahkâm-ı âliyyesinde mündemic esrâr-ı belîğaya infâz-i nazar edememelerinden ibârettir. Yazık ki müslümanlar, içinde uyuşup kaldıkları sükûn-ı gaflet içinden bir lerziş-i intibâh ile silkinip kalkacakları, Kitâb-ı mukaddeslerinin kendi[ler]i için vaz' etmiş olduğu siyâset-i milliyye düstûrlarına dört el ile sarılıp da boyunlarını ümem-i gayrimüslimenin ribka-i esâretinden kurtararak fermân-ı lâ-yezâlden başka hiçbir hüküm ve kuvvete ser-fürû etmeyecekleri, vicdânlarını teâlîm-i *Kur'ân*iyyeden başka hiçbir şeyin te'sîriyle mukayyed görmeyecekleri gün gelinceye kadar **[197]** kendilerini her cebbârın bâzîçe-i satveti, her mütehakkimin mahkûm-ı azm ü irâdâtı göreceklerdir.

Kur'ân, vehm ü hayâlin, âmâl-i fâsidenin galebe çalmak isti'dâdını gösterdiği nice noktalarda imdâdımıza yetişerek hakīkī maksadını, âyâtının ne sûretle te'vîl ve tefsîr edilmesi icâb edeceğini beyân ve tasrîh etmiştir. [6](اِنَّ اللهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذينَ اٰمَنُوا), [7](اِنْ تَنْصُرُوا اللهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ اَقْدَامَكُمْ) bu cümledendir. *Kur'ân*'ın serâirine, üslûb-ı bedîi altında intıvâ eden makāsıd-ı belîğaya infâz-i nazar edemeyenler yalnız kelime-i tevhîdi dil ile söylemek, hak yolunda mukātele etmek nusret-i ilâhiyyenin kendilerini teveccüh etmesi için birer sebeb-i kâfî teşkîl eder zannediyorlar ve edâ-yı salâta, hudûd-ı ilâhiyyenin ikāmesine yanaşmamak, münâsebât-ı mütekābilelerinde emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker şerîtasına riâyet etmemek gibi hâlâtın bu nusret-i mev'ûdeyi men' ve te'hîr husûsunda bir dahl ü te'sîri olduğu kanâatini göstermiyorlar. İşte *Kur'ân*, birçok yerde Allah'ın yardımına kesb-i istihkāk etmiş olan mü'minlerin hangi mü'minler, nusret-i bâhire-i Sübhâniyyeye mazhariyetleri damân-ı ilâhî ile müeyyed olan kimler olduğunu sarîh ve vâzıh bir sûrette beyân ederek bu gibi telakkīlerin vâhî ve bî-esâs olduğu-

[1] Nisâ, 4/59.
[2] Nisâ, 4/141.
[3] En'âm, 6/47.
[4] Hûd, 11/102.
[5] En'âm, 6/129.
[6] Hac, 22/38.
[7] Muhammed, 47/7.

nu meydana koymaktadır. [1](وَلَيَنْصُرَنَّ اللهُ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ اللهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ. اَلَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ اَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ وَاَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ) [2](وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ) Bu iki âyet ve emsâli, vâzıh bir sûrette gösteriyor ki Allah'ın nusreti ta'yîn ettiği hudûd-ı şer'iyyeyi tecâvüz etmeyen; ferâiz ve tekâlîfi ikâme ve bi-hakkın mücâhede mesleğinde devâm etmekle beraber ef'âl ve harekâtını riyâ, îsâr-ı nefs, hud'a ve mükâbere, ahkâm-ı dîni ta'tîl şâibelerinden tenzîhi gâye-i yegâne ittihâz edenlere inhisâr etmektedir. Sâha-i mücâhelede pâ-ber-câ-yı sâbit olacak olanlar da bu kabîl kimselerdir. (وَإِنَّ اللهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ)

Mütercimi: Mehmed Şevket **Abdülaziz Çâviş**

HADÎS-İ ŞERÎF

لَتُنْقَضَنَّ عُرَى الْإِسْلَامِ عُرْوَةً عُرْوَةً، فَكُلَّمَا انْتَقَضَتْ عُرْوَةٌ تَشَبَّثَ النَّاسُ بِالَّتِي تَلِيهَا، وَأَوَّلُهُنَّ نَقْضًا الْحُكْمُ وَآخِرُهُنَّ الصَّلَاةُ[3]

Meâl-i Şerîfi

İslâm'ın tutunacak kulpları, temessük edecek ahkâmı elbette ve elbette birer birer koparılacak, i'tibârdan ıskât edilecektir. Herhangi biri koparılır, i'tibârdan düşürülürse halk ondan sonrakine yapışacaktır. Bunların en evvel koparılıp ıskât edilecek olanı hüküm ve kazâdır. En sonuncusu da namazdır.

* * *

Hadîs-i şerîfin râvîsi Ebû Ümâme radıyallâhü anh, muharricleri İmâm Ahmed bin Hanbel, İbni Hibbân ve Hâkim'dir. İmâm Ahmed'in silsile-i rivâyetine dâhil olan ricâl, *Sahîh* ricâlidir.

Bu hadîs-i şerîf âyât-ı beyyinât-ı risâletten addedilecek bir haber-i sâdıktır. Resûl-i Ekrem sallallâhü aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri bununla ehl-i İslâm'ın dinlerine idhâl ettikleri ve edecekleri fesadların mebde' ve müntehâsını zuhûrlarından evvel bize bildirmiş oluyorlar.

Âlem-i İslâm'da ilk fesad şübhe yoktur ki vülât ve kudâtın tarafgîrlik etmesiyle zuhûr etmiştir. Evvelleri kadılar ümerâ ve hulefâya karşı zuafâ ve fukarâ lehine bî-muhâbâ hüküm ısdârında tereddüdü hâtıra getirmezken gitgide zuafânın akviyâdan istîfâ-yı hakk etmeleri müşkil, hatta müteazzir olmaya başlamıştır. Müslimînin bu dereke-i mezellete kadar inhitâtına bâis avâmilin en mühimmi olan inhidâm-ı rükn-i adâlet, diğer mefâsidin kâffesini celb etmiş, ulemânın ümerâya karşı dilini kısaltmış, hak ve hakîkat kolayca söylenmez olmuş, ahlâk-ı fâzıla fütûr ve zaafa uğramış, en mühim ferâiza varıncaya kadar hep gûşe-i ihmâl ü nisyâna atılmıştır.

Muhbir-i sâdık sallallâhü aleyhi ve sellem hazretleri münhedim olacak şeâir-i İslâmiyyenin sonuncusu namaz olacağını bize bildiriyor. Bu rükn-i İslâmî de münhedim oldu mu artık ahkâm-ı İslâmiyyeye dâir yerinde kâim hiçbir şey kalmamış olacak demektir. Müslümanlar herşeyi bırakırlar. Fakat namazı –müslüman kalmaya azimleri bâkī kaldıkça– terk etmeyi tecvîz edemezler. Zîrâ namaz dinin direğidir. [4](الصلاة عماد الدين فمن هدمها فقد هدم الدين) = "Namaz dinin direğidir. Onu yıkan dini de yıkmış olur." Ahkâm-ı diyâneti namaz külfetinden âzâde olarak telakkun etmek isteyen A'râbîye Resûl-i Hakîm sallallâhü aleyhi ve sellem efendimiz: "Namazsız dinde hayır yoktur." cevâbını verdiler.

Îmânın en son ilticâgâhı, kal'ası da; ehl-i İslâm'ın en son temessük edecekleri olan bu urvetü'l-vüskā-yı necât da bizde –eşk-i teessüf dökerek i'tirâf edelim– artık kopmak üzeredir. Ni'met-i din ü îmândan bî-behre olan gürûh-i lâ-yüflihûnu bırakalım, Hâlik-ı azîmüşşâna i'tikādı, Resûl-i pâke îmânı henüz bâkī olan yahud bâkī zanneden zamâne müslümanlarına bakalım. Bunların hâl ü şânını tedkīk edersek hakīkī İslâm ile aralarında sanki müşâreket-i isim ü ünvândan başka bir münâsebet kalmamış gibi görürüz. Ağızlarda bir "müslüman" sözüdür dönüyor. Fakat *"Ne evâmir, ne nevâhî, ne namaz u ne niyâz…"* **[198]** mısdâkınca ahkâm-ı şerîat sanki hep mensûh imiş gibi aslâ mazhar-ı i'tibâr ve iltifât olmuyor. Vâkıâ müslümanlar hamdolsun hâlâ çok. Fakat bunlara –ta'bîr câiz ise– "şerîatsiz müslüman" demek yakışır.

Bir kere emr-i bi'l-ma'rûf ile nehy-i ani'l-münker farîzasını edâdan o kadar ürkeklik gelmiş, gönüllere korku o kadar sinmiş ki ekâbir ve uzamâya değil a, baldırı çıplak fukarâya bile: "Yâhû, Allah'ın emrini tutmak yok mu? Şu harâmı irtikâb etmekten utanmıyor musun?" diyecek kalmadı. Benim emir ve nehyim yürümüyor diye herkesin her gün bin türlü yaygara koparması pek ma'kūl görülüyor da şer'-i ilâhî nâmına dirice bir söz söylemek mûcib-i istiğrâb –ve hatta daha garîbi mûcib-i ta'yîb– oluyor.

Teâvün ve tenâsur müslümanların çoktan beridir unutmuş oldukları bir fazîlet-i ictimâiyyedir. Dost dostun, komşu komşunun, ferd milletin, millet ferdin yardımına koşmak, ihtiyâcını tahkīk edip çâre-sâz olmak hakkında dîn-i İslâm'da bazı ahkâm bulunduğu bile mechûl kalmaya başladı. Hodkâmlık o kadar ileri gitmiş ki bir müslüman kardeşimize, akārib ve teallukātımıza, komşularımıza muâvenet etmeyi vazîfe-i dîniyye i'tikād et-

[1] Hac, 22/40-41.
[2] Ankebût, 29/69.
[3] Ahmed ibn Hanbel, *Müsned,* 22160.
[4] el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ,* 2000, c. 2, s. 34, nu: 1621.

mek şöyle dursun, hâtırlarını sormayı bile câlib-i minnet bir lütufkârlık addediyoruz. Câr-ı mülâsıkımız hastalanır, arayıp sormayız. Vefâtını cenâzesi kalktıktan birkaç gün sonra havâdis kabîlinden öğreniriz. Ne diriye hürmetimiz var, ne ölüye. Yanıbaşımızda bîçârenin biri açlıktan can çekişse acaba bu zavallıya ne oluyor? diye araştırmayız. Bir cenâze görsek taşımak, teşyî' etmek şöyle dursun, rahmet okumak külfetine bile katlanmak istemeyiz. Çâresini bulup da pek gālî ücretlerle birkaç hammâl tedârik edemeyen, yahud taraf ve takrîbini bulup da –Allah râzî olsun– mehmedciklerden beş on kişiyi imdâda çağırmaya muvaffak olamayanların cenâzeleri âdetâ ortada kalacak. Böyle giderse gālibâ servet ve mertebeye göre cenâze alayları tertîb edecek kumpanyalar da zuhûr edecek!

Dinimizde zekât derler bir farîzanın vücûdunu çocukluğumuzda ilmihâl okurken bize söylerlerdi. Nesl-i hâzırın erbâb-ı dikkati kendilerini mükellef bildikleri târîhten beri fukarâya karşı olan bu mukaddes borcun hiç kimse tarafından edâ edildiğini bilmem ki der-hâtır edebilirler mi? Bu farîza-i metrûke ile kendilerini mukayyed bilen, helâle harâm katmak istemeyen bazı bahtiyârân-ı ümmet kalmışsa onlar da süfehâ-yı kavmin ta'rîzinden kurtulmak için bit-tabi' hasenâtlarını gizlemek isterler.

Zâten mekâsibin helâlini harâmından ayırmak alışverişte emânet gözetmek ayıp sayılıyor. Asrî iktisâd gāyesince doğruluk, insâf, helâle kanâat anlaşılmaz mefhûmlardır. Milletin teâlîsi iktisâden kuvvetlenmeye, kazanmaya hem de ne olursa olsun, hangi vâsıtadan istiâne edilirse edilsin, kazanmaya vâbestedir, deniliyor. İktisâd-ı millî, hars-i millî ile hem-inân olarak başını almış gidiyor. Tüccâr ile esnâfta zerre-i insâf yok. Es'ârın havsala-sûz olan galâsı yetmiyormuş gibi mâlın a'lâsına bedel kötüsünü sürmek, eksik tartmak, bir el ile verilen şeyi dolaşık yollardan cebren ve bi-gayri hakkın istirdâd etmek gibi her türlü hırsızlıklar da mübâh. Hars-i millî milleti fezâil-i ahlâkıyye ve dîniyyesinden tecrîd demek olduğu gibi, iktisâd-ı millî de milleti soyup soğana çevirmek, nânpâreye muhtâc etmek demek oldu. İhtikârın târîh-i âlemde bir misline daha tesâdüf edilmeyen en bî-insâfâne şekli tatbîk ediliyor. Millet için zarar-ı mahz, sâhibleri için tehlikesiz bir ribh-ı mahz olan bu alışveriş biraz daha devâm ederse beş on sefîhin kâşâne-i fücûrunu i'mâr için millete kuru topraktan başka bir mesken, hevâ-yı nesîmîden başka bir gıdâ kalmayacaktır.

Bu diyârın erkeklerinde ve bâhusûs kadınlarında hayâ, edeb, âr, nâmûs gibi nâmlarla yâd olunan mahbûb-ı ehl-i ukūl bir haslet-i müstahsene ve pâkîze vardı. Müslümanlar edeb ve hayâca bütün milel-i sâire beyninde bir imtiyâz-ı mahsûsu hâiz idiler. Teâlî-i nisvân, istirdâd-ı hukūk-ı nisvân, hürriyet-i nisvân da'vâlarıyla [1](اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ) âyet-i kerîmesi ile ihticâb ve gadd-ı ebsâr* ile tesettür nusûsu aleyhine isyân bayrağı kalkalıdan beri o güzelim fazîlet de ürküp bu ülkeden hicret etti. Bu da'vâların gereği gibi kızışması nihâyet iki senelik bir şey iken o kadar terakkī hâsıl oldu, muâsırlaşmak, Avrupalılaşmak, Frenk ustalarımıza benzemek husûsunda "boynuz sonradan çıkar ammâ kulağı geçer" mısdâkınca o kadar ileri gidildi ki hanımlar arz-ı kâlâyı cemâl için yatak odalarındaki kadar çıplak bir hey'et ve kıyâfetle sokaklara döküldü. En nâmûssuz, en rezîl olanları bile ârından eritecek bir lâübâlîlikle İstanbul'un, Beyoğlu'nun, Kadıköyü'nün, Adalar'ın fısk u fücûr ile ma'mûr çarşılarını, pazarlarını, otellerini, gazinolarını ve bâhusûs bu gibi erâzilin ni'met diye telakkī ettiği yangın harâbelerini alenî, pervâsız birer dâd ü sited meşheri hâline koydular. Ne tarafa bakılsa –artık sözümüzü sakınmaya da lüzûm yok– it iti koğalar gibi erkek kadın birbirini ve bâhusûs sürü sürü kadınlar erkekleri koğalayıp duruyor.

Ahkâm-ı İslâmiyyeden tebâüd –hele emr-i ilâhîye karşı muâraza ve muhâsama– **[199]** edeliden beri medeniyette –medeniyet bir taraf, insanlıkta– ne kadar geri kaldığımızı gösterecek delâili yılan hikâyesi gibi uzatmaya hâcet ne? Herhangi bir cem'iyetin muhtâc olduğu kavâid ve âdâb-ı muâşeretten bî-nasîb olacak kadar muâmelât-ı insaniyye ve İslâmiyyeye bîgâne kaldığımızı isbâta kalkışmak zâiddir. Bârî samîm-i vicdâna tealluk eden ibâdât-ı sırfada olsun dîn-i İslâm ile bir alâkadârlık gösterebilir miyiz?

Eskiden Ramazân-ı şerîfte bazı kendini bilmezler oruç tutmasa da alâ-melei'n-nâs nakz-ı sıyâm etmezlerdi. Onların da nazarında bir Ramazan var ve Ramazan'a hürmet lâzım idi. Fakat bilmem ne oldu? Birkaç seneden beri Ramazân-ı şerîfe benzer bir ay gördüğümüz yok. Ramazan'ın mîâdı hulûl ediyor da yine lokantalar, gazinolar, meyhâneler, gece gündüz eskisi gibi işliyor. Şâyed sokakta, vapurda, tramvayda ve hatta bir dâire-i resmiyyede nakz-ı sıyâm eden, sigara dumanını burnunuza doğru savuran bir kimseye: "Yâhû! Ne yapıyorsun? Ramazan!" dediniz mi, bir tûfân-ı tekdîr ü gazabdır kopuyor. "Yirminci asırda oruçtan, Ramazan'dan bahsedilir mi? Modası geçmiş böyle bir zihniyet(!) ile terakkī edilir mi? Hem de efendim benim hürriyetime karışmak kimin haddi?" gibi i'tirâzlar tevâlî ediyor. Evet, esîr-i nefs ü hevâ olan beyefendi hürdür! Hem de en ziyâde hürri-

[1] Nisâ, 4/34.

* Gadd-ı ebsâr: Erkeğin kadına, kadının erkeğe nazarı isâbet ettiğinde dik dik bakmayıp mehâsinini mülâhaza ve tedkīk ile meşgūl olmayıp edebini takınıp derhâl gözünü indirmektir. (لك الاولى وليس لك الثانية) İlk bakış senindir. İkincisine hakkın yok.

yetini isti'mâlde salâhiyetdâr olduğu şey hetk-i hürmet-i dindir!

Namaza gelince vâkıâ kılanlar azdır. Fakat mesâcidde ikāme edilen cemâatlere devâm cür'et-i medeniyyesini gösteren zümre-i nâciyyenin adedi hamdolsun yine nisbeten epeyce vardır. Lâkin bilmem dikkat ediliyor mu? Sufûf-ı salât günden güne seyrekleşiyor. Sufûf-ı cihâddan daha mühim ve daha mukaddes olan bu saflardan mevt veya diğer bir ârıza ile biri çıkdı mı yerine başkası girmiyor. İstanbul'da vaktiyle selâtîn câmileri ile mahalle mescidleri o kesretleriyle beraber Ramazanlarda hep lebâleb dolu idi. Şimdi ise harîklar ile esbâb-ı sâireden nâşî bu mukaddes ibâdetgâhlar evvelkilerin humusuna belki de öşrüne inmiş iken yine rubu'larını dolduracak kadar müslüman göremiyoruz. Rabbim gecinden versin, şimdiki cemâat de âhirete intikāl etti mi artık dîn-i İslâm'ın maâzallâh bu diyârda nâm u nişânı kalmayacak, bütün mesâcid ve maâbid-i İslâmiyye müstağniyün anh evkāf zümresine dâhil olacak demektir.

Görüyorsunuz ki şeâir-i İslâmiyyenin sonuncusu da bu ülkede can çekişmek üzeredir. Görünen köy kılavuz istemez. Zararın da neresinden dönersek kârdır. Aklımızı başımıza alıp da içinde çalkandığımız deryâ-yı mesâibden mersâ-yı şer'-i mübîne ilticâya davranmazsak helâkimiz muhakkaktır. Bir milleti ıslâh etmek, yükseltmek, refâh ve saâdete erdirmek hasenât-ı mevcûdesini muhâfaza ve tenmiye ile olur. Yoksa yıkıcılıkla, ele Bolşevizmden başkası geçmez. Avrupalı olmak farz-ı muhâl olarak bir saâdet addedilse bile muâsırlaşalım, Avrupalılaşalım demekle hemen Avrupalı oluveririz zannetmek hatâdır. Bu hatâyı basîret ve intibâhdan ârî olan yüz yıllık tecrübe ma'a-ziyâdetin isbât etti. Her hâlde kendi akvâliyle gayr-i âmil vâizlerin mukaddesâta dayanmayan telkīnâtı doğru da olsa te'sîrsizdir, sabun köpüğünden farksızdır. Bu memlekette gerek umrâna, gerek hüsn-i muâşeret ve tasfiye-i vicdâna âid ıslâhât ancak ihtisâsât ve avâtıf-ı dîniyyeyi takviye ile müyesser olabilir. Mütefekkir ve nâsih-i ümmet geçinenlerimiz ise dine hurâfe deyip halkı ondan tenfîre çalışıyorlar. Nesl-i hâzır dîn-i İslâm'ın o kadar bîgânesi oldu ki tahsîl görmüş gençler içinde Mushaf-ı şerîfi yüzünden okuyabilecek, kelime-i tevhîdi dili dolaşmadan söyleyecek kalmamıştır desem mübâlağa değildir. "Din buhrânı, ahlâk buhrânı var!" diye bir şikâyet yaygarasıdır gidiyor. Fakat bizim şikâyetimiz asıl bu şikâyetçilerdendir. Din buhrânı, ahlâk buhrânı varmış. Öyle mi? Öyle ise beyefendiler, dine din olduğu için hücûm edeceğinize lütfen hazm-ı nefs ederek dinin ne olduğunu öğreniniz. Dinimizin ne gibi ahlâk ile ittisâfı emrettiğini tahkīk ediniz. Beğenirseniz ta'n etmeyiniz, hurâfedir demeyiniz de bu âna kadar ıdlâl ettiğiniz gençler arasında onu vâcibü'l-hürme kudsî bir şeydir diye neşre çalışınız. Yok eğer beğenmezseniz dinsizlik şâyi' oluyor, ahlâksızlık bünyân-ı ictimâîyi yıkıyor diye mürâiyâne feryâdlarla kendi semerât-ı ef'âl ve akvâlinize karşı dâdhâhlıkla müslümanları beyhûde iz'âc edip durmayınız.

Bununla beraber nifâkın en büyük vâsıta-i iğfâl ve ifsâd olduğunu tecrübe etmiş olanlara bu hitâbımızın hiçbir te'sîri olmayacağını bilmez de değiliz. Din ve îmân ile alâkası olmayanlar için müslümanlar terakkī etmiş ne? Etmemiş ne? Biz hâlis müslüman kalmış olanlara tevcîh-i hitâb ederek öteki takımın tılsım-ı iğvââtını bozacak, füsûn-ı fesâdlarını ibtâl edecek tedâbîre tevessül etmek, ümmetin selâmet çârelerini düşünmek vazîfeleri olduğunu ihtâr ederiz. Cumûd ve atâlet artık yeter. Seyyiât-ı gafletten sıyrılacak zaman gelmiş ve geçmiştir. Kezâlik hükûmetten niyâz ve istirhâm ederiz. Dîn-i İslâm'ın ahkâmını muhâfaza etmeyi kâfil olan Kānûn-ı Esâsî'ye istinâden dîn-i İslâm'ı baltalamaya çalışanların dest-i teaddîsini tahkīr edenlerin zebân-ı ta'rîz u teşnî'ini kessin de milletin cadde-i selâmete bir ân evvel çıkmasına yardımcı olsun. Nâmı târîh-i âlemde yâd-ı hayr ile bâkī kalsın.

Ahmed Naim

[200] İctimâiyât

ÂLEM-İ İSLÂMIN HASTALIKLARI VE ÇÂRELERİ

Medeniyetin Rûhunu Bırakarak Yalnız Zevâhirinde Garblıları Taklîd Beliyyesi*

–5–

"Şâyed nikâhın akdinden evvelki ihtilâtların netâyici, demin söylediğimiz gibi erkekle kadının birbirini tanımaktan, birbirinin ahlâkına, etvârına tamâmıyla nüfûz etmekten aczlerinde karâr kılsaydı, iş bir dereceye kadar ehemmiyetini gāib ederdi; bizler de bunda çokluk beis görmeyebilirdik. Lâkin siz, tecrübe zamanı dediğimiz, nişanlılık devrelerindeki safahâtın ne gibi şeyleri ihtivâ eylediğini biliyor musunuz?

Ma'lûmdur ki: Erkeklerin de kadınların da ihtilâttan nasîbeleri sıra ile rü'yet, meyl, muhabbet, heves, daha sonra muâşerettir. İşte, bizim memleketlerde cârî âdetler şu saydığımız merâtib ve etvârı teshîl ettiği için pek tabîî bir sûrette birbirini ta'kīb ederler de bizler bu husûsta ne endîşeye mahal görürüz, ne de zuhûra gelecek avâkıbı

* Geçen nüshamızdaki Avrupalı kadın tarafından serd edilen mütâlaâtın alt tarafıdır.

düşünürüz. Yalnız, âdetin vücûda getirdiği bu ülfete rağmen içimizden bazıları çıkıyor akvâm-ı İslâmiyyenin hayatını tedkîke onlara hâs olan etvâr ve şuûnu tetebbua heves ediyor.

Bedîhiyâttandır ki: Eşyâdan pek çoğunun mâhiyeti ancak ezdâdıyla mukāyese edilince meydana çıkar. Âlemde ne kadar rezâil vardır ki haddizâtında menfûr ve murdâr olmakla beraber işleyenlerce mâhiyeti bilinmediği gibi hiçbir zaman da düşünülmez. Zâten insan bir şeyin hakîkatini, künhünü ancak şübhenin, tereddüdün sevkiyle araştırır. Bunun içindir ki feylesoflar "Şübhe yakînin ilk mertebesidir." derler. Binâenaleyh insanın me'lûf olduğu akîdelere, hareketlere, âdetlere, tabîatlara âid olan yakînini sarsacak bir şey bulunmadıkça mâdâme'l-hayât onlara sarılır, ihtivâ edebilecekleri maâyibin, nekāisın kâffesinden gāfil yaşar.

Müddeâmıza delîl olmak üzere şunu îrâd edebiliriz: İnsanlar çocukluk devresinde analarının dilini konuşurlar. Biraz büyüdükten sonra yine aynı lehçe ile muhâverede, muhâberede bulunurlar; tertîb ettikleri cümlelerin kavâid-i lisâna mutâbık yahud muhâlif olduğunu hiç düşünmezler. Lâkin sarfın, nahvin inceliklerini anladıkları gibi o zamana kadar ifâdelerinde üslûblarında irtikâb ettikleri hatîâtı ıslâh etmek hevesine düşerler. Hele okuttuğu lisânın gavâmızını ihâta etmiş muktedir bir muallime düşmüş iseler bu hevesleri bir kat daha artar. Bununla beraber öyle anılmış münşîler, öyle tanılmış hatîbler görüyoruz ki zaman zaman lisân hatâlarından kurtulamıyorlar. Ancak bu hâl kendilerinin ilmine, fazlına da nakîsa vermiyor. Zîrâ ihtiyâr ettikleri galatâtı nazar-ı teemmüle alanlar bakıyorlar ki hep ülfetin, i'tiyâdın te'sîriyle tekrâr edilmiş, doğruluğunda şübhe edilip de aslını tedkîka lüzûm görülmemiş pek meşhûr kelimelerden başka bir şey değil.

İhtimâl ki sizler pek ma'rûf münşîniz bulunan "Harîrî"nin '*Dürretü'l-gavâs fî lahni'l-havâs*' ismindeki eserini hâtırlarsınız. Ben bu kitabı Berlin Kütübhâne-i umûmîsinde görmüştüm. Lisân-ı Arab'da meleke sâhibi olmak isteyenler bu te'lîfi görür görmez bana hak verirler; "İnsan şübheye düşmedikçe me'lûfu, mu'tâdı olan şeylerin mâhiyetini araştırmak lüzûmunu hissetmez." diye deminden beri tekrâr eylediğim da'vâyı teslîm ederler.

Binâenaleyh biz garblılar âdât ve etvâr-ı hayâtiyyemizdeki nakīsaları, kusûrları göremiyorsak, hiçbir zaman buna bakıp da bizim bütün maâyibden ma'sûm bulunduğumuz ma'nâsı verilmek doğru değildir. Zîrâ ne garb ne de şark hiçbir husûsda kemâli yahud gāye-i hayâli temsîl edemez. Milletler ancak hâiz oldukları mehâsin ile mesâvînin hey'et-i mecmûası i'tibârıyla mukāyese edilmek, her birinin fazîleti de kemâlâtının nekāisına rüchânile teslîm olunmak icâb eder. Yoksa Vâcibü'l-vücûd'dan başkası için bütün maâyibden berî olmak ihtimâli yoktur. O hâlde garbın şarka rüchânı bunun garblı ötekinin şarklı olmasından yahud birinin her türlü nakīsadan berâetiyle diğerinin levs bataklıkları içinde yuvarlanmasından değildir.

Görüyorum ki: yine birçok istitrâdlar açarak mevzûumun esâsından uzaklaştım. Maamâfîh ma'zûrum. Bakıyorum ki: Sizler münâkaşâtınıza devâm ederken garbın hiçbir eksik tarafını görmediğiniz için kemâlâtımızın hakīkatini, size karşı hâiz olduğumuz rüchânın esbâbını anlamakta sıkıntı çekeceksiniz. Hem sizler garbın fezâiliyle rezâilini ayıramamakta devâm ettikçe ne o fezâilden istifâde edebileceksiniz; ne de garbı bütün akvâm-ı şarkıyyeye hâkim vaz'iyetine getiren esbâb-ı hakīkıyyeyi görebileceksiniz.

[201] Artık anladınız ki: Garb da şark gibi imiş, iyi tarafları da varmış, fenâ cihetleri de. Öyle ise şöhretleri dünyâyı tutan, ilimleri sâyesinde göklere, denizlere tahakküm eden garblılar nasıl oluyor da noksanlarını ıslâha yanaşmıyorlar diye hayrete düşmeyiniz. Çünkü bunlar sırf ülfetin, âdetin te'sîriyle o noksanları görmüyorlar. Şâyed me'lûf bulundukları hâlâtı bir de ezdâdıyla mukāyese etmiş yahud bir tarafdan vukū' bulacak ihtâr üzerine o hâlâtın müeddî olacağı âkıbetleri nazar-ı intibâha almış olsaydılar elbette hatâlarında ısrâr edip kalmazlardı. Zîrâ görüyorsunuz ki bunların fikri bir hadde durmak istemiyor; himmetleri, azimleri ise hiçbir gāye ile kanâat etmiyor. Zâten kabâhat ülfetin, âdetin te'sîriyle kendisindeki mesâvîyi göremeyenlerde değildir. Bütün mes'ûliyet o adama râci'dir ki Allah'dan başkasının da hatâdan münezzeh olabileceğine kāil olur. Yahud diğerlerine bakarken nazar-ı tedkīk ile, nazar-ı intikād ile bakmaz. Zîrâ bu hâlde bulunanlar demin de söylediğimiz gibi muzır ile müfîdi çirkinle güzeli ayıramayacaklarından isâbet-i re'yden mahrûm olurlar; hiçbir zaman doğru bir yol tutamazlar.

Gālibâ yeniden istitrâdlara saptım. Haydi sadedimize dönelim. Bizde tecrübe zamanı dediğimiz nişanlılık devresi aylarca hatta senelerce imtidâd eder. Bu devrede gençler me'lûf olduğumuz âdet icâbı olarak istedikleri gibi muâşerette bulunabilirler. Evet nişanlılıkları şâyi' olduktan sonra her husûsta zevc ile zevce gibi yaşamak salâhiyetini hâizdirler. Binâenaleyh mektuplar, hediyeler, bûseler, muânakalar teâtîsi gibi muhabbetin "tecrübenin değil" bütün ahkâmını infâz etmekle de kāni' olmayarak hudûd-ı imkânın sonuna kadar varırlar.

Îzâha lüzûm yoktur ki: Tecrübe zamanı dediğimiz bu devrede erkekle kızın hiçbiri için diğerine karşı zevc, zevce arasındaki kuyûd ile mukayyed olmak mecbûriyeti

yoktur. Onun için kız istediğini tecrübe eder, beğendiğiyle muâşerette bulunur, aynıyla erkek de birini bırakıp ötekine koşar. Bununla beraber bu hareketleri örfümüz icâbı olarak hiçbiri için medâr-ı muâhaze değildir. Zîrâ bu devir tecrübe devridir ki ahkâmının kemâl-i sühûletle cereyanını zâmin olan âdâtımız bütün çirkin taraflarını görebilmemize hâil olduktan başka gençliğimizde kulaklarımızı dolduran bir yığın kepâze felsefelerle saçma delîller basîretimizi büsbütün perdedâr ediyor.

Bizde kızlar o i'tikāddalardır ki: Zevc ile zevceyi birbirine bağlayan nikâhın sûret-i resmiyyede akdinden evvel iffetlerine kimse tarafından müdâhale salâhiyeti yoktur. Binâenaleyh nasıl erkek [nikâh] akdinden evvelki harekâtından kānûnen mes'ûl değilse kız da hiç kimse ile mukayyed olmamak, nefsinin hiçbir arzusuna iffeti müzâhim görmemek hakkını hâizdir. İşte bir söz ki zâhiren savâb; işte bir safsata ki sûretâ mantıkī! Lâkin biz bu fâsid kıyâsın kazâyâsıyla ictimâî, ahlâkī netâicini tedkīk edecek olursak acaba ne göreceğiz?

Münâkaşa götürür mesâilden değildir ki: Rûh-ı beşer bir hâle saplanıp kalmaktan hoşlanmaz; tavırdan tavıra geçmeyi ister. Onun için âdet, din, terbiye nâmına elini, kolunu bağlayan ne kadar kuyûd varsa hepsini kırmaya çalışır. Bunun sırrı ise yukarıda söylediğimiz vechile nefsin kānûn-ı tabîat icâbı olarak bir vücûdda toplanamayıp muhtelif hilkatlere dağılmış bulunan mehâsine incizâbıdır. Binâenaleyh dizginleri serbest bırakıldıktan, istediği gibi ihtilâtlarda, muâşeretlerde bulunabilmesi imkânı te'mîn edildikten sonra nefsi dalâlden, tuğyândan alıkoymak kābil olabilir mi? "Nefis çocuk gibidir: İhmâl edersen büyür gider de hâlâ meme emmek ister; hâlbuki vaktiyle kesersen kolayca kesilir."* hükmünü veren sizin edîbiniz değilmiydi?

"Kalb bir sevdâ ile altüst olmaya görsün; yoksa ondan vazgeçmesini hâtırına getirme!"** diyen şâir de sizden değil midir?

Evet sayısız tecrübelerle nâ-mütenâhî felâketler hep bu kıymetdâr hikmetleri te'yîd etmekten başka bir şey yapmıyor. Nefisten tabîatının hilâfı hareket bekleyenler, şübhesiz, muhâl arkasında koşmuş, sudan ateş istemiş oluyorlar.

Bizim içimizden her biri tecrübe devresi nâmıyla seneler geçirir. Bu müddet zarfında muhtelif temâyülâtın te'sîri altında kalır, müteferrik vücûdlardaki mehâsin, kalbine ayrı ayrı hâkim olur. Rûhu körpe fidanlar gibi gâh sağdan esen hevâ-yı muhabbetle bir tarafa eğilir; gâh soldan gelen nesîm-i hevesle öteki cihete temâyül gösterir. Nihâyet i'tidâl-i fıtrîsini gāib ederek en şiddetli rûzgârın irâdesine munkād olur kalır. Şu var ki: Bu son inkıyâda gelinceye kadar fıtratı meyl ü i'vicâcdan tamâmıyla nasîbini almış bulunur.

İşte nefis böyledir. Cereyân-ı hevesâta ma'rûz kalmaktan sakınmazsa mütehâlif seyirler, mütezâd meyiller, müteâkis emeller arasında çarpınır durur. Ellerinde bâzîçe kesildiği bu gûnâgûn ıztırâbât ise onun tenâsüble meftûr endâmını, mu'tedil yâl ü bâlini değiştirerek eğri büğrü eşkâle sokar.

Evet nefis bu husûsta fidanlara benzer: Şâyed daha pek tâze, rûzgârın elinde bâzîçe olması da pek yakınsa, kırılmak yahud eğrilmek **[202]** gibi ârızaları henüz göstermez; lâkin müteâkis riyâhın sadmelerine ma'rûz kalması devâm ettikçe hâliyle kamburlaşmaya, kavisler peydâ etmeye başlar ki bundan sonra bir daha düzelmesi, i'tidâline sâhib olması me'mûl değildir.

Görüyor musunuz? Farkında olmaksızın şâirlerin mesleğini tutmuşum. Maamâfîh bunu kıyâslarımın hayâlâta istinâdından ileri geldi, zannetmeyiniz. Unutmayınız ki Peygamberiniz (sav): "Öyle şiirler vardır ki: Hikmettir." demişti.

Evet ben evvelâ izdivâca takaddüm eden ihtilâtın verdiği netâici tedkīk ettim; sonra, bunun hayât-ı âiliyye üzerindeki te'sîrâtını ta'kīb eyledim de şunu anladım ki: Gençlerin kadından kadına koşmakta, nefislerine zulmetmekte en ileri gidenleri insanların refâh ve râhat husûsunda en geride kalanlarını, vücûda getirdikleri âile maîşetinde hayat arkadaşlarına en az merbût bulunanlarını teşkîl ediyor.

Gözünüzün önüne bir delikanlı getiriniz ki: Gençliğin en feyezânlı çağına gelmiş hûrî gibi kızlarla düşüp kalkıyor; şimdi bir âhû gözüne meftûn iken biraz sonra bir kumru göğsüne çarpılıyor; şen, şûh, şakrak bir nâdire-i cemâlin yanından ayrılınca işveleri de harekâtı gibi ağır, fakat kibâr, bir nâzenîne çatıyor. Bir heykel-i melâhatin kolunu bırakınca beyân-ı sâhiriyle şiirleri susturan bir şîvekâra hem-bezm oluyor.

Kimisini güzelliği, kimisini güzel görünmesini bildiği için seviyor. Birine kanlı canlı diye meylediyorsa, ötekinin hilkatindeki nezâkete incizâb ediyor. El-hâsıl kapalı, açık birçok câzibeli mahlûkāt ile kesrette, vahdette beraber bulunuyor. Afîfelerle düşüp kalktığı gibi iffet kaydından âzâde olanlarla da vakit geçiriyor.

Şimdi bu hâldeki bir delikanlı için hevesâtına galebe çalmak, mevcûdiyetine hâkim kesilecek bu sürü sürü mehâsine karşı durabilmek kābil midir? Kadından kadına koşmaya alıştıktan, bir vücûdda ictimâ' edemeyip muhtelif hilkatlere dağılmış güzelliklerin âvâresi olduktan sonra bu zavallı genç ne yapar da nefsini yalnız bir kadına hasr edebilir? Velev ki o kadın dünyânın en güzel, en zarîf en zekî mahlûku olsun.

---

* والنفس كالطفل ان تهمله شب على – حب الرضاع وان تفطعه ينفطم

** اذا ما القلب اشرب حب شئ – فلا تأمل له عنه انصر افا

Kesreti sayılamayacak dereceyi bulan vak'aların delâletinden anladık ki: Ergenliği çok süren, kadınların mecâlisine taşınmaktan çekinmeyen erkek, zevcesine pek az merbût, diğerlerine karşı pek az perhîzkâr oluyor. Hatta henüz ibtizâl derekesine düşmemiş kadınları ele geçiremeyenlerin birçoğu da umûmhânelere taşınıyorlar.

Ümîd ederim ki, refâh içine gömülmüş süfehâsıyla ağniyâsı yüzünden milletlerin musâb oldukları ictimâî hastalıkları tevlîd eden sebeb şu îzâhât ile nazarınızda teayyün etmiştir. Zîrâ bu gibileri, hâiz bulundukları servetle bütün hâcetlerini tatmîn husûsunda emirlerine âmâde duran sühûletten dolayı daima her tabakaya mensûb kadınlarla te'mîn-i münâsebet hevesindedirler. Bâhusûs her gelen zâire kapının açılmasını, her türlü müsâfirin efendiler, uşaklar, kadınlar, erkekler tarafınan karşılanmasını âdetin teshîl etmiş olduğu bizim memleketlerimizde. Öyle ya! Bizlere âdât, etvâr ve bütün şuûn i'tibârıyla muhâlif bulunan memleketlerde tesâdüf edilecek mâniaların kâffesi, esbâb-ı ihtilâtın bu tarzdaki mebzûliyetinden dolayı aradan kalkıyor. Binâenaleyh alenî yahud hafî münâsebetler çoğalarak her ferd –mestûriyet içinde yaşayanlar için istîfâsı müşkil olan– nasîbe-i zevk u safâsını kolayca ihrâz ediyor.

فان من يرتع فى روضة لابد ان بجنى من الورد
وان من تحسبه ناسكًا لابد ان يغلب بالوجد *

Tecrübe devresinde gençlerin ahlâkına ârız olan eğriliklerden biri de komşularının, dostlarının, hatta akrabâlarının refîkalarına varıncaya kadar rast geldikleri kadına istirâk-ı nazarda bulunmayı gözlerinin âdet etmesidir. Görüyoruz ki bunlar hürmet perdesini kaldırarak onlara medd-i nigâh ediyorlar. Bu işte akrabâyı ızrâr, yahud komşulara hıyânet maksadı olmasa bile o söylediğimiz i'tiyâd-ı sefîle tebaiyetten ileri geliyor.

Artık azimdeki kuvvet, re'ydeki isâbet, tabîattaki sebât ü metânet i'tibârıyla kadına fâik bulunan erkek bu hâlde bulunursa, öteki cins-i rakîkın ne olması lâzım gelir, düşününüz? Erkeklerle ihtilât ederek her birinde sihr-i beyân, zarâfet, semâhat, şecâat, hilm, vaadini tutmak, ahdini yerine getirmek, pespâyelerle düşüp kalkmamak, mübtezel mevâki'den uzak bulunmak, temiz giyinmek, muntazam yiyip içmek, nezâfet, dişlerin güzelliğiyle beraber beyâzlığı, başın biçimli, saçların kıvırcık, bıyıkların mütenâsib, gözlerin câzibedâr olması gibi başka başka meziyetler gören genç bir kız nasıl olur da hissiyât-ı kalbiyyesine hâkim, aklına, metânetine sâhib kalabilir? Bir kere kızcağızı bunların içine salıvermek; sonra da bir yığın temâyülât-ı müteâkisenin, hevesât-ı mütezâddenin hücûmuna karşı vicdânını kapalı tutsun demek, muhâl bir hayâlin tahakkukunu istemek değil de nedir?

[203] Vaktiyle hakāika pek iyi nüfûz etmiş bir sâhib-i vukūfun şu yolda bir mütâlaasını okumuştum: "Hiçbir erkek mahremi olmayan bir kadınla yalnız kalmaz ki her ikisinin vücûdundaki tüyler birbirine karşı ürpermiş olmasın." Şâyed ben bunu ilm-i yakīn ile bilmiş olmasaydım esnâ-yı kelâmda îrâdı mu'tâd olan gulüvve isnâd ederdim. Zâten tecrübe devresinin mahsûlü olup tekerrür edip duran birçok hâdiselerin şehâdetiyle sâbittir ki her iki cinsin efrâdı muâşeretlerinde bir had ile mukayyed olamıyorlar; nefislerinin ilkāâtına, heveslerinin telkīnâtına tamâmıyla tebaiyet ediyorlar. Bundan da iki netîce husûle geliyor:

1- Bunların kalbleri demin söylediğimiz vechile mütehâlif âmâlin müteârız avâmilin te'sîri altında bulunuyor. Onun ber-mu'tâd uzun tecrübe devresinin hitâmındaki nikâh, gûnâgûn desîselerle me'lûf nefisleri, istirâk-ı nazara alışmış gözleri, muttasıl kiracı değiştiren evler gibi muhtelif hevesâtın tevâlîsini görmüş kalbleri birleştirmiş oluyor.

Artık sevilen mahlûkun bir hücre işgāl ettiği, her hissin ayrı bir iz bıraktığı böyle bir kalb için yalnız ceyb-i meşrûuna bağlanıp diğerlerinden tamâmıyla ayrılmak imkânı nasıl tasavvur edilebilir?

Şimdiye kadar geçen sözlerden anlamışsınızdır ki: Tecrübe devresini bu teşrîh ettiğimiz tarzda geçiren zevc ile zevcenin kalbleri o yığın yığın âmâl-i mütezâddenin, sürü sürü müessirât-ı mütebâyinenin terâkümâtı altında kaldıktan sonra, izdivâcı müteâkıb yalnız kendi muhabbet-i mütekābileleriyle meşgūl olurlar demek akl-ı selîm ile mugālataya kalkışmaktan başka bir şey değildir. Zîrâ nikâhın akdinden sonra tarafeynden birinin diğerine karşı besleyeceği muhabbet, kalbinin ancak evvelki temâyüllerden hâlî kalan köşelerini işgāl edebilir. Diğer köşelerinde yerleşmiş hevesâta gelince; bunlar zaman zaman galeyâna gelir; karı koca arasındaki hubb-i mütebâdili sarsarak nihâyet ayağını kaydırır. İşte o zaman her birinin gözü, karşısındakinden başkalarını araştırmaya başlar. Bir kere de iş bu râddeye geldi mi artık aradaki safvet bozulur. Harîm-i âilenin etrâfında şübheler, zanlar serseriyâne dolaşır. Hayât-ı zevciyye râbıtaları gevşeyerek saâdet-i beytiyye gittikçe azalır. Bu sûretle o geçen tecrübe devresi âilenin başına mes'ûd değil bilakis pek meş'ûm bir devre kesilir. Şâirinizin şu sözü ne kadar doğrudur!

فاستشعر العفة واعص الهوى، يسلم لك الدين مع الود
يغنيك عنه كاعب ناهد، تضمها بالحل والعقد.**

* Bahçede dolaşan elbette çiçek koparacaktır; zâhid zannettiğin adam da mutlakā günün birinde hevesâtına mağlûb olacaktır.

** İffeti kendine şiâr ittihâz et, hevesâtına isyânda bulun ki dînini de, muhabbetini de kurtarabilesin. İstediğin gibi tasarrufa hakkın olan nâzenîn zevce, seni bütün arzularında vâreste bırakır.

Vaktiyle bana tesettürle me'lûf müslüman hanımlardan bazılarıyla bir yerde bulunmak nasîb olmuştu. Meclislerinde ilk nazar-ı dikkatime çarpan şu oldu ki bunlar şâyed bir erkekten bahsederlerse ya doğrudan doğruya kocaları, yahud mahremlerinden biri çıkıyor; yabancı erkeklerin adını bile anmıyorlar. Biraz düşündükten sonra bu hâli pek tabîî buldum. Öyle ya! İhtilâtta bulunmadıkları için erkeklerin mezâyâsına, hasâisine, ahvâline dâir bir şey bilmiyorlar ki kalksınlar da kendilerini düşünsünler, yahud mehâsinleri, mesâvîleri hakkında mütâlaa yürütsünler. Bir de o bulunduğum mecliste hanımların kalblerini, başka erkekleri kat'iyyen tanımadıkları için sırf kocalarının muhabbetiyle meşgūl görerek İslâm hayât-ı zevciyyesinin hayât-ı saâdet olacağına; yoksa hayât-ı hırmân ve azâb olmayacağına yakīn hâsıl ettim. Öyle ya! Muhtelif meyillerin mütezâd heveslerin aynı kalbe tehâcümü âile arasındaki mücâdelelerin, karı koca beynindeki münâferetlerin en kavî esbâbından iken sözlerimin sıhhatinden şübheye düşecek kimse tasavvur edilebilir mi?

Ben o kanâatteyim ki: Kadının kocasından başka erkekler hakkındaki cehli, onlarda bulunabilecek hasîsaları, meziyetleri öğrenmesine binâenaleyh kocasına karşı beslediği meylin zaafına yahud nefrete inkılâbına mâni' olacağı için refîk-ı hayâtının her hâlinden memnûn, her tarzından hoşnûd, bütün maâyibinden bî-haber, kalbi yalnız onun muhabbetiyle dolu olarak yaşar. Hem zannederim, Peygamberimizin (sav) bikr kızlarla teehhülü tavsiye etmesindeki sır bu olsa gerektir.

Emînim ki şâyed bu kadın bizim içimizde bulunup da bizim maîşetimizi ta'kīb etmiş olaydı mevcûdiyeti birçok havâtırın, birçok hevesâtın tezâhümü altında kalır, kalbi muhtelif temâyüller arasında çalkanırdı da artık zevcesine şimdiki nazarla bakamazdı. Zîrâ onu öyle bir takım erkeklerin içinde görürdü ki fazîlet, meziyet müsâbakasında kābil değil kendilerine yetişemeyecek.

Tabîîdir ki bu husûsta erkek de kadın gibidir: Hevesât-ı mütehâlifenin tezâhumuna ma'rûz kaldığı takdîrde zevcesinden başkasına meyli zarûrîdir. Böyle bir hâlde ise hayât-ı zevciyye daha demin îzâh ettiğimiz âkıbette karâr kılar. Bunun için zevcin iffeti de aynıyla zevcenin iffeti gibi âile hayatının hakīkī bir vefâ, samîmî bir muhabbetle istimrârının en birinci şerâitindendir. Şâiriniz de:

ضمنت لها الا اهيم بغيرها
وقد وثقت منى بغير ضمان*

[204] demiyor mu? Evet, kadın kocasının başka birine göz attığını görür; yahud günün birinde hâlinden şübheye düşecek olursa sâfiyet-i hayâtını gāib eder. Hele zevcinden şübhelenmeye başladığı andan i'tibâren kıyâmet kopmuş demektir.

Zâten gerek hükemâ-yı şarkın, gerek şerîat-ı İslâmiyyenin kalkıp da zevc ile zevcenin her ikisine iffetle emretmeleri bütün insanları sinn-i bülûğdan i'tibâren hevesât-ı nefsâniyyeyi gıcıklayacak mevâkie gitmekten, kadınlarla erkekleri aynı mehâfilde bulunmaktan men' eylemeleri ne Cenâb-ı Hak tarafından nev'-i beşere verilen hürriyeti gasb içindir; ne de kadınların hıyânetle, i'timâda şâyân hasâisdan mahrûmiyetle ithâm edilmesi gibi haksız bir harekettendir. Bunların kâffesi beşeri, esbâb ve mevâki'-i fitneden uzak bulundurmak içindir. Zîrâ bilirsiniz ki nefis pek zaîftir. Bir de uçurum kenarında dolaşmak elbette tehlikesiz bir iş değildir."**

Mütercimi: Mehmed Akif **Abdülaziz Çâviş**

* Bir başkasının sevdâsıyla şûrîde olmayacağımı kendisine zımân ile birlikte ahd etmiştim. O benim ahdime inanmak için zımâna lüzûm görmedi.

** Garblı kadının mütebâkī sözleri gelecek makālededir.

Târîh-i İslâm Sahâifinden:

MÜŞRİKLİK VE MÜSLÜMANLIK'TA RÂBITA-İ İCTİMÂİYYE

Ma'lûmdur ki bir kavmi nokta-i vâhideye celb ve cem' eden din fikri, vatan hissi, lisân ve neseb gayretidir.

Müşrikîn-i Arabda umûmî bir din fikri olmadığı gibi çoğu konar göçer takımından bulunduğundan kendilerinde pek vatan hissi de yoktu. Binâenaleyh râbıta-i ictimâ' olacak yalnız neseb gayreti kalıyordu. Alel-husûs bu gayret akrabâya muâvenet demek olan sıla-i rahim gibi lâzime-i insaniyyeti de te'mîn eyliyordu.

Şu gibi mütâlaâta binâen müşrikîn-i Arab sıhriyetle, hılf ile, istilhâk ile, uhuvvetle neseb gayretini ve müntesibînin adedini artırmaya çalışırlar, akrabânın en yakınlarıyla birlikte uzaklarına, akārib-i baîde ile de yabancılara karşı dururlardı.

Sıhriyet: Kız alıp vermek sebebiyle husûle gelen karâbet,

Hılf: İki kimse arasında muâvenet ve muzâheret üzerine yapılan muâhede,

İstilhâk: Birini nesebine ilhâk, yani evlâdlık ittihâz eylemek,

Uhuvvet ise: İki adam tarafından yekdiğeri birâder addolunmak idi.

Arablar gibi ceng ü cidâlden hâlî kalmayan ve kavîsi zaîfini ezip elindekini avucundakini almaktan geri durmayan bir kavme göre bunlar da i'tinâ edilecek mes'ele idi. Fakat Arab müşrikleri; bu kadarla kalmadılar. Âbâ

vü ecdâd ile övünmekten ve kavim ve kabîle gayretiyle döğüşmekten kendilerini alamadılar. (يا لفلان) nidâ-yı istimdâdını işitenler; istimdâd edenin haklı, haksız olduğunu düşünmeye lüzûm görmeyerek silâha sarıldılar ve Cezîretü'l-Arab'ı dâimî bir ma'rekeye çevirdiler.

Şerîat-ı mutahhara-i İslâmiyye; nikâh, mîrâs gibi mesâilden dolayı neseb bahsini te'yîd etmekle beraber asabiyet fikrinin ilgāsı için bunu takyîd eyledi, yani bütün insanların Âdem ve Havvâ neslinden geldiklerini, ancak birbirlerini tanıyabilmeleri için şu'be ve kabîlelere tefrîk edildiklerini, insanın ind-i ilâhîdeki kadri; filân kavimden bulunmakla yahud filânın oğlu olmakla değil Allah'tan korkusu nisbetinde olacağını, neseb dâiyesinde bulunup da o vâsıta ile yükselmek isteyenlerin yevm-i kıyâmette alçalacağını ve ecdâd-ı müşrikesini ta'dâd ile asîlzâdelik satmaya kalkışanların cehennemde ebedî kalacağını beyân buyurdu. İslâmiyet; neseb fikriyle yapılan hılf, istilhâk, uhuvvet usûllerini de ibkāya lüzûm görmedi. Çünkü müslümanlık umûmî bir kardeşlik olduğundan bilumum ehl-i İslâm birbirinin müntesibi demekti.

Hülâsa: Din gayreti; Müslümanlığın râbıta-i ictimâiyyesi oldu ki onun mefhûmu dâhilinde vatanperverlik, teâvün ve tenâsur, uhuvvet-i dîniyye gibi mezâyâ-yı âliye de mündemic bulunuyordu.

Bu gayret sâyesinde hukūk-ı beşer nokta-i nazarından asr-ı Nebevî'de o derecede bir müsâvât husûle gelmişti ki Arablık, Acemlik, efendilik, kölelik misilli i'tibârâta bile ehemmiyet verilmemiş, seyyidü's-sâdât aleyhi ekmelü's-salavât efendimiz; Cenâb-ı Selmân gibi âzâdlı ve İranlı bir köleye "Selmân bizdendir, ehl-i beytimizdendir." iltifâtında bulunmuş, Hazret-i Ömer gibi bir zât-ı âlî, Cenâb-ı Sıddîk hakkında "Ebûbekir efendimizdir, Bilâl efendimizi âzâd etmiştir." diyerek Habeşli bir köle bulunan Bilâl hazretleri için efendimiz ta'bîrini kullanmış, Selmân-ı Fârisî de memleketinde büyücek bir adam evlâdı iken "Ben; İslâm oğlu Selmân'ım" diyecek kadar bir tevâzu'-ı dindârâne göstermişti. Neseb ve asabiyet gayreti; sevk-ı gafletle ashab-ı kirâm arasında birkaç defa alevlenmiş ve âdetâ mukātele vukūuna ramak kalmışken Risâlet-penâh efendimiz tarafından müsebbibleri ta'zîr ve hareketleri takbîh buyurulup hâdiseler bastırılmıştı.

Tâhirü'l-Mevlevî

* * *

[205] **MAKĀLÂT**

ÂLEM-İ İSLÂM VE ALMANYA

Son zamanların vaz'iyât-ı siyâsiyyesi ilcââtıyla gāyet tabîî olarak İslâm âlemi ile Cerman âlemi arasında husûle gelmekte olan muhâdenet ve mukārenet, nihâyet şu hâdise-i azîmede bir ittifâk-ı siyâsîye müncer oldu. Bizimle Almanya arasında ne ırkī bir münâsebet, ne de dînî bir râbıta olmadığı hâlde mübrem bir ihtiyâc, mütekābil bir menfaat bizi pek sühûlet ve samîmiyetle birleştirdi. O derece ki ortaya çıkan düşman-ı müşterek karşısında hemen silâha sarılmaktan başka bir şey düşünmedik.

Bu da pek tabîî idi. Zîrâ gerek İngilizler, gerek Fransızlar ve Ruslar, birçok zamanlardan beri âlem-i İslâm'ı istîlâ ve tazyîkleri altında eziyor, inletiyor; kayd-ı esâretlerine düşen müslümanların yegâne ümîdgâhı olan Devlet-i Aliyye'nin mezâr-ı enkāzını hâzırlamakla meşgūl oluyorlardı. Pek elîm hâdiseler, pek acı tecrübeler İngilizlerle Fransızların ve Rusların âlem-i İslâm ve Hilâfet-i İslâmiyyenin ne yaman bir düşmanı olduklarını bize pek güzel öğretmişti. Diğer taraftan bu milletlerin Cerman âlemi etrâfında onu boğmak için kurdukları tuzaklar da Almanları pek müteessir ediyor, inkişâflarına mâni' oluyordu. Demek ki onlara karşı Almanya ile aynı vaz'iyette bulunuyorduk. İşte bu vaz'iyetin icâbâtı olarak harb-i umûmî başlar başlamaz millet-i İslâmiyye ile Alman milletlerinin mukadderâtı birbirine bağlandı. Müstaînen bi-tevfîkıhî teâlâ biz de bu cidâl-i azîme giriştik.

Şimdi hemen dört sene oluyor ki bu müşterek düşmanlarla çarpışıyoruz. Bu uğurda fedâ ettiğimiz canlar yüzbinleri aştı. Omuzlarımıza yüklendiğimiz borçlar yüzlerce milyonları geçti. Bununla beraber birçok vilâyetlerimiz de düşmanın istîlâsına ma'rûz kaldı. Geride kalanların çektikleri sıkıntılar, katlandıkları mahrûmiyetler de bî-hadd ü pâyân. Böyle olduğu hâlde büyük sabır ve metânet göstererek bugün Almanya ile ittifâkımızın isâbeti kanâatinde sâbit-kademiz. Bu husûsta hiçbir nedâmet de hissetmiş değiliz. Biz emîniz ki bu fedâkârlıklarımız telâfî edilecek, bu mücâhedâtımızın semerâtı ıktitâf olunacaktır.

Nitekim büyük düşmanlarımızdan birinin çökmesi üzerine ilk semereler ıktitâf olunmaya başladı. Kafkasya'da bir kısım arâzîmizi istirdâd ettik. Rusların istîlâ ve zulmü altında inleyen din kardeşlerimiz için de fevz ü halâs kapıları açıldı. Başımızda bir kâbûs gibi dolaşan, sırf bizim hayatımıza kasd için vücûda getirilmiş olan Moskof donanmasına da vaz'-ı yed olundu.

Şimdi bu mes'eleleri hüsn-i sûretle netîcelendirmek; henüz nihâyetine varamadığımız bu sa'bu'l-mürûr dikenli yollarda şevk ile yürüyebilmek için kalblerimize kuvvet ve i'timâd verebilecek bir sûrette onları sağlam esâslara rabtetmek iktizâ eder. Müttefiklerimiz kendi hudûdlarına ve ırkdaşlarına tealluk eden mes'eleleri marzîlarına muvâfık bir sûrette esâslı netîcelere rabt ettiler. Müttefiklerimizi böyle maksadlarına nâil olmuş görmekle hisset-

tiğimiz memnûniyet her hâlde onlardan aşağı değildir. Lâkin bizim hudûdlarımıza, bizim hayat ve menâfiimize tealluk eden mes'eleler henüz bir netîceye rabt olunmadı. İnşâallâh bu mesâil de bizi[m] marzîmize muvâfık bir sûrette hallolunur da bizim memnûniyetimizle müttefiklerimiz de dilşâd olur ve aramızdaki ittifâk ve samîmiyet bir derecede daha kuvvet bulur. İngilizlerin ittifâkımız aleyhinde âlem-i İslâm'daki tezvîrâtı, propagandaları da hükümden sâkıt olmuş olur.

Ma'lûmdur ki âlem-i İslâm'ın Almanya'ya karşı olan temâyülâtını değiştirmek için İngilizler bıkmaz, usanmaz propagandalarda bulunuyorlar. Bu husûsta hep istinâd ettikleri nokta şudur:

– Ey müslümanlar, Almanya'nın âlem-i İslâm hakkındaki teveccühünün samîmiyetine i'timâd etmeyiniz. İslâm memleketlerinin hiçbirisi taht-ı istîlâsında bulunmadığı için böyle zâhirde müslümanlara dost görünüyor. Bir İslâm memleketinin mukadderâtı Almanların eline geçsin de o vakit görürsünüz…

Bunun mahz-ı tezvîr olduğuna biz kāniiz. Fakat bütün âlem-i İslâm'ı da buna inandırmak Almanya'ya düşer bir vazîfedir. Şimdi tâm tecrübe ve imtihân zamanıdır. Bütün müslümanlar bu mesâil-i mütehaddise hakkında Almanya'nın ittihâz edeceği tavr u harekete muntazırdır. Almanya bugün gerek Devlet-i Aliyye'ye gerek diğer akvâm-ı İslâmiyyeye olan teveccüh ve dostluğunu bil-fiil gösterip İngilizlerin tezvîrâtını hükümden düşürecek bir mevki'-i fırsatta bulunuyor. Buna muvaffak olduğu takdîrde bütün âlem-i İslâm'ın kalbini, muhabbetini kazanmış olacaktır.

Bu muhabbetin hâlen olsun, istikbâlen olsun te'sîr ve ehemmiyeti elbette takdîr olunmaktadır. İslâm âlemi henüz yıpranmamış bâkir bir kuvvettir. Er, geç bunun intibâhı şübhesizdir. Arzu olunur ki bu büyük âlemin intibâhı Halîfe'nin müttefikı olan ve "üç yüz milyon müslümanın ebedî dostu olduğunu" büyük imparatorlarının lisânıyla söyleyen Almanya'nın muzâheretiyle vukūa gelsin. Bu ise ancak âlem-i İslâm'ın kalbini kazanmakla olabilir. Yoksa bu ilk tecrübede bir defa müslümanların ümîdi kırılırsa düşmanların bundan pek büyük istifâdeler te'mîn edeceklerine şübhe yoktur.

Bize gelince biz hakīkī ve tabîî müttefikımız olan Almanya'nın bu hatâya düşmeyeceğine, mes'elenin hâlen ve âtiyen ehemmiyet ve azamet-i siyâsiyyesini nazar-ı teemmüle alarak böyle bir fırsatı elinden kaçırmayacağına kāiliz. Binâberîn aramızdaki muhâdenetin pek tabîî ve samîmî başladığı gibi gāyet metîn ve mütekābil menâfie ibtinâ ederek ilâ-mâşâallâh devâm edeceğine de kanâat-i tâmmemiz vardır.

[206] HABEŞİSTÂN'DA MÜHİM HÂDİSELER

Habeşistân, on milyona bâliğ bir kavm-i bahâdır ile meskûn Afrika'nın cevf-i muzliminde Bahr-i Ahmer'e yakın bir kıt'adır. Ahâlisi üç unsurdan müteşekkildir: Yemen Arablarının neslinden olan Sâmîler, Hâmîler ve Zencîler. Dîn-i resmîsi İskenderiye Kilisesi'ne tâbi' Nasrâniyet-i muvahhidedir. Maamâfîh Habeşistân'ın en şecî' kabîleleri en kavî ricâli dîn-i İslâm ile mütedeyyindir. Habeşistân'ın üç büyük vilâyeti tamâmıyla müslümanlara âiddir. Bunların nîm-müstakil, "Necâşî" tesmiye olunan hükümdârları vardı. Fakat İngiliz siyâseti ehl-i İslâm'ı mevki'-i hâkimiyyetten düşürmek için Mısır'daki Kıbtî Kilisesi'ni âlet ittihâz ederek İmparator Menelik ile bil-cümle rüesâyı* tehyîc etmiş, taassub-ı dînîlerini körüklemiş, cümlesini bu müslüman hükümdârı ıskāt için birleştirmiş idi. Nihâyet bunlar kuvvetlerinin te'mîn eylediği fâikıyyete istinâden o hükümdâr-ı müslime: Reâyâsına dokunmamak şartıyla ya Hıristiyanlığı kabûl ederek hükümdârlıkta devâm etmeyi, yahud terk-i hâkimiyyet eylemeyi teklîf eylediler. Bunlardan birini kabûl etmediği takdîrde kendisini ve bütün müslümanları imhâ edecek bir muhârebeyi i'lân edeceklerini makām-ı tehdîdde beyân ettiler. Uzun hasbihâllerden ve mücâdelelerden sonra ehl-i İslâm hükümdârın müslümanların sıyâneti için birinci şartı kabûl eylemesine ısdâr-ı fetvâ eylediler. Necâşî Hıristiyanlığı bi'l-mecbûriyye kabûl eyledi, ta'mîd edildi ve Mihail tesmiye olundu!

Habeş hıristiyanları bununla da iktifâ etmeyip Necâşî'nin tekrâr Müslümanlığa dönmemesi ve bu sûretle müslümanların tedrîcen imhâ veya irtidâd ettirilmeleri için İmparator Menelik'in ikinci kızı Şevacasi'yi Mihail'e evlendirdiler. Bu izdivâcın ilk semeresi olarak "Lic Yasu" 1896 senesinde doğdu. Menelik'in vâris-i saltanatı olacak bir erkek oğlu bulunmadığından ve vefâtından birkaç sene mukaddem felc ile ma'lûl bulunduğundan Lic Yasu'yu nâib-i saltanat ittihâz etmeyi düşünmüş, büyük kızını taht-ı imparatorîye iclâs etmek isteyen zevcesinin, papasların i'tirâzâtına havâle-i sem'-i i'tibâr etmemişti. Çünkü bir kadının ceng-cû ve nîm-vahşî bir milleti idâre edemeyeceğine, vâlîler ve ümerâ arasında münteşir şedîd rekābetlere şahsî ihtirâslara ancak kavî bir hükümdârın mukāvemet edebileceğine kāni' idi. Binâenaleyh Lic Yasu'yu veliahd-ı saltanat ittihâz etmekte ısrâr etmiş ve 1913 senesinde Lic Yasu Habeşistân'ın şehinşâhı ve Necâşî-i ekberi olmuştu. Vâkıâ birçok vâlîler buna i'tirâz etmiş fakat bunların hepsi hükümdâr-ı cedîde itâat etmeye mecbûr olmuştu. Lic Yasu memleketini hazm ü reviyyet, adl ü insâf ile idâre etmeye başlamış; fakat çok

* Rüesâ: Vilâyâtın hâkimleri. Necâşîler: Nîm-müstakil hükümdârlardır.

geçmeden telgraflar müşârun-ileyhin azledilip yerine Menelik'in büyük kızı Zewditu'nun[1] imparatoriçe, Harar Vâlîsi Dajaczmach Tefari[2] bin er-Râs'ın velîahd i'lân olunduğunu haber vermişti.

Bu garîb hâdisenin esbâbını anlamak merâkıyla Avrupa gazetelerini mütâlaa ederken bu hâdisenin evvelâ harb-i umûmînin i'lânı ve düşmanların entrikalarıyla sâniyen Hilâfet-i İslâmiyye ve bütün âlem-i İslâm ile alâkadâr olduğunu anladık.

Ma'lûmdur ki Bahr-i Ahmer sevâhiliyle Aden halîci mukaddemâ saltanat-ı seniyyenin memâlikinden idi. Bu sevâhilin Afrika'ya âid kısmı, Mısır'a yakınlığı i'tibârıyla, idâresi Mısır'a verilmişti. Vaktâ ki İngilizler Mısır'ı işgâl ettiler, Fransa ve İtalya'nın i'tirâzâtından kurtulmak için düşmanlarımızı çoğaltmak ve tarafdarlar kazanıp saltanat-ı seniyyenin mutâlebe-i hukūka kalkmasına hâil olmak için bunlara Mısır'ın emlâkinden birer parça takdîm etmekle iskât etmeyi düşünmüş, 1887 senesinde İtalya'ya Eritre'yi, Fransa'ya Cibuti'yi vermiş ve kendisine Berbere ve Zeylağ'la beraber Somal'i ayırmıştı. Bâb-ı Âlî bütün bu icrâât protesto etmiş, hukūk-ı meşrûasını istemekte ısrâr etmişti.

İngiltere'nin bu ef'âlinden Devlet-i Aliyye ne kadar mutazarrır olduysa Habeşistân'ın da istiklâli o derece muhâtaraya düşmüştü. Çünkü sâhil kapanmış, hem de düşman ve tama'kâr milletlerle hemcivâr olmuştu. Esâsen İtalya birkaç sene geçmeden Habeşistân'a hücûm etmiş, fakat mağlûb edilmişti. İtalya muvaffak olsaydı Habeşistân Somal'in ve diğer memleketlerin âkıbetine dûçâr olurdu. Bu târîhten i'tibâren Habeşistân tehlikeyi hissetmişti. İngilizlerin Sudan'ı Mısır ordularıyla fethinden sonra Habeşistân her taraftan düşmanlarla ihâta olunmuştu. Vâkıâ Habeşistân 902 senesinde Sudan-ı Mısrî hükûmetiyle bir ittifâknâme akdiyle her türlü haksızlığa rağmen hudûdunu ta'yîn ettirmişti. Fakat eşkıyâ ta'kîbi ve köle ticâretini men' etmek bahânesiyle memleketine vâkı' olan tecâvüzât bî-hesâb idi. Bütün bu hâdiseler Habeşistân'ın başında bir seyf-i istîlânın parladığını ve tehlikenin muhakkaku'l-vukū' olduğunu gösteriyordu. İhtimâl ki Somal Mollası İngiliz ve Fransızlar ve İtalyanlarla vâkı' olan muhârebâtında düşmanlarını mağlûb etmeseydi, Habeşliler nevmîd ve istiklâllerini zâyi' edeceklerine kāni' olurlardı.

Harb-i umûmînin i'lânına kadar Habeşistân bu hâlde idi. Saltanat-ı seniyye harbe iştirâk edince yeni bir vaz'iyet tahaddüs etmişti. Devlet-i Osmâniyye uhûd-ı atîkayı ilgā etmekle Bahr-i Ahmer sevâhilinin kâffesi tekrâr Osmanlılığını istirdâd etmiş oluyordu. Binâenaleyh genç imparator sâhil-i mezkûrun bir kısmına nâil olmayı ümîd etmiş ve bî-taraflığını ihlâl etmemek için **[207]** ancak Somal Mollasına silâh ve zahîre göndermekle muâvenete başlamış ve böylece Devlet-i Osmâniyye'nin ve Somallilerin meveddet ve muhabbetini kazanacağını ümîd eylemişti. Şübhesiz, Somal kahramânı düşmanlarını tard ettiği takdîrde Habeşistân tehlikeden kurtulmuş ve Bahr-i Ahmer sâhilinde nâil-i merâm olmuş olacaktı.

Somal Mollası İngilizlere yüklenerek onları Berbere'den mâadâ bütün sâhillerden tard etmiş, aynı zamanda Osmanlı askerleri Lahic'i ve cihât-ı tis'ayı İngilizlerden tahlîs ile Aden'e tâm Çanakkale ile Kûtü'l-emâre'de uğradıkları hezîmetler zamanında, kemâl-i şiddetle hücûma başlamışlardı. Bu sefer İngilizler şaşırdılar. Fakat kendi menfaatleri için başkalarına kan döktürmeye alışkın olan İngilizler Habeşlileri, öldürdükleri küçük milletlerin idâdına dâhil etmek istediler ve İmparator Lic Yasu'dan bir cihetten Somal kahramanı ile harb etmesini, diğer cihetten iki yüz elli bin askeri Aden'e ve Irak'a göndermesini teklîf ettiler. Buna mukābil kendisine bir istikrâz ve Somal'in cenûbundan bir parçayı vereceklerini, Habeş'in tamâmiyet-i mülkiyyesini muhâfaza ile kendisini müttefik addedeceklerini, matlûb olan askerlerin mikdarını tezyîd eylediği takdîrde Yemen'in bir kısmını da memâlikine ilhâk eyleyeceklerini, hissiyât-ı dîniyyeyi tehyîc edecek bir tarzda beyân eylediler…

Genç imparator bunların birisine inanmadı, hepsini reddetti. Bî-taraflığını muhâfaza edeceğini, Osmanlıların ve Almanların Habeşistân için bir tehlike teşkîl etmediklerini, İngilizler gibi hürriyet ve insaniyyet(!) tarafdarlarının Habeşistân'a karşı bir sû'-i niyyet beslemeyeceklerini ve bir taarruzda bulunmayacaklarının bedîhî olduğunu ihtâr eyledi! Bu cevap İngilizleri pek hiddetlendirmiş olmalı ki genç imparatordan intikām almaya, Lic Yasu'yu ıskāt etmeye, bütün hânedânını mahv etmeye uğraştılar. Acaba ne yaptılar?

Habeş Kilisesi'nin Reisi Mitavus[?] Mısır'da Kıbtîler patriğine tâbi'dir. Kıbtîlerin Meclis-i Millîsi Habeşistân'a genç Kıbtîlerden müteşekkil bir hey'et gönderir ve bunlar Habeş Hıristiyanlarının terakkīsine çalışırlar. Kıbtîler İngilizlerin bende-i fermân-berdesi ve müslümanların düşman-ı bî-emânı olduklarından gizli eller Habeşistân imparatorunun aleyhinde çalışmaya muvaffak bir vâsıta bulmuştu. Esâsen yukarıda beyân ettiğimiz vechile Lic Yasu'nun muârızları Menelik'in büyük kızını imparatoriçe olarak i'lân etmek istiyorlardı. Hemen Kıbtî gençleriyle papaslar ve bütün muârızlar birleşerek İ'tilâf devletlerinin nüfûz ve eslihasından istifâde ettiler ve imparatorun Harar'da bulunmasından bil-istifâde saray-ı hükûmette ictimâ' edip Lic Yasu'yu hal' ettiklerini ve makām-ı hükümdârîye Menelik'in büyük kızını iclâs eylediklerini i'lân ettiler. İ'tilâf devletlerinin matbûâtı bu muvaffakıyeti

[1] Metinde (وتيزاروز اوديتو) şeklinde yazılmıştır.

[2] Metinde (دجاس بشاره) şeklinde yazılmıştır.

o derece alkışlamış, bundan o kadar memnûn olmuştular ki kendi sırlarını kendi dilleriyle ifşâ etmişlerdi.

Ez-cümle İngilizlerin Mısır'da mürevvic-i efkârı bulunan gazetelerin beyânına göre: Lic Yasu henüz yirmi yaşında bir genç olup etrâfında toplanan sû'-i niyyet sâhiblerinin taht-ı te'sîrinde bulunmasına binâen ahlâkı bozulmuş ve bütün rüesâ tarafından hükümdârlığı tasdîk olunmadan pâyitahttan hareket ederek memlekette dolaşmış, Tigre'ye muvâsalatında orada altı ay ikāmet ederek pederini oraya müstakil bir hükümdâr ve Habeşistân İmparatorluğu'na nâib olarak ta'yîn etmiş, bunun üzerine kâffe-i rüesâ imparatorun bu ahvâlinden muğber olmuş; bilhassa imparatorun bir İslâm kızıyla izdivâc etmesi ve zevcesinin nüfûzuna tebaiyet ederek bulunduğu kıt'anın bütün vâlîlerini azletmesi hatta Harar vâlisi Makonen-zâde'yi[1] dahi azlederek yerine akrabâsından birini ta'yîn etmesi Makonen-zâde'nin tarafdarânını Adisababa Hükûmeti'ne i'lân-ı isyân eylemeye mecbûr eylemişti. Hey'et-i vüzerâ Lic Yasu'nun pâyitaht hâricinde icrâ ettiği bu icrâât görünce dâr-ı hükûmette kâhin Mitavus'un[?] riyâseti tahtında bil-ictimâ' Habeşitân'ın vahdetini muhâfaza ve ihtilâli men' ve memleketi sıyânet etmek için Lic Yasu'nun hal'ine karâr vermiş ve Menelik'in kızını imparatoriçe ve Dajaczmach'ı velîahd i'lân eylemiştir.

Times gazetesi Habeşistân'da cereyan eden ahvâlin sırrını ketm etmekle beraber Lic Yasu'nun Osmanlı nüfûzuna tâbi' olup Habeşistân'da Osmanlı sefîrinin te'sîri altında menâfi'-i Hıristiyâniyyeye muzır bir siyâset ta'kîb etmesine binâen kendisinin Harar'da taht-ı te'sîrinde bulunduğu Osmanlı arzularını icrâ etmekte iken hal' edildiğini, Wollo ve Galas[?] hükümdârı olan babasının nezdine gittiğini beyân eyliyor. Sonino İtalya Parlamentosu'nda Necâşî'nin Osmanlı ve Alman desîselerine körkörüne inkıyâd etmesine binâen hal' edildiğini beyân eylemiştir.

Düşmanların beyânâtı işte bu merkezde, acaba hakîkat ne merkezdedir?

Hakîkat şundan ibârettir ki, memleketimizin menâfiini mutabassırâne ve hâzimâne bir sûrette ta'kîb eden ricâlimiz düşmanların mesâî-i muzırrasını kuvvetli bir darbe ile târmâr eylemişlerdi. Necâşî biliyor ki bütün tehlike ancak İ'tilâfcıların tarafından gelebilir. Binâenaleyh harb-i umûmî fırsatını kaçırmayarak Habeşistân'ın istikbâlini te'mîn etmeye çalışmış ve Zeylağ ile Cibuti limanlarını işgāl ve Eritre'ye taarruz etmeyi tasmîm etmişti. Böylece bî-taraflığını hayâlî mevâîde fedâ etmemiş oluyordu. Necâşî Wollo ve Galas[?] ahâlisinin müslüman askerlerini bu vazîfeyi îfâya me'mûr etmiş ve bunlar Necâşî'nin i'lân-ı hal'ini müteâkıb Zeylağ'ı işgāl etmiş ve Cibuti'ye tekarrub eylemişlerdi. Aynı zamanda Necâşî İslâm memleketlerinin hükümdârlarını müslümanlardan ta'yîn etmeyi muvâfık-ı adâlet görmüş, **[208]** bilhassa ahâlî-i İslâmiyyenin Dajaczmach'ın zulmünden neler çektiğini bizzat müşâhede eylemiş olduğuna binâen şân-ı celîl-i adâleti i'lâ eylemişti. Lic Yasu bütün bu ef'âli İngilizlerle bozuştuktan sonra kendisine din nâmına i'lân-ı harb ettikleri zaman icrâ eylemişti. İngiliz[ler] unutmuşlardı ki Tigre, Wollo, Galas[?] vilâyetleri kâffeten ehl-i İslâm ile meskûn olup cümlesi farîza-i cihâdı îfâya teşnedir. Unutmuşlardı ki bunların hepsi Lic Yasu için her türlü fedâkârlığa âmâdedir. Binâenaleyh netîce şundan ibâretti:

Lic Yasu'nun pederi oğlunu hal' edenlerin ordularıyla harb ederek Adisababa'dan seksen kilometre mesâfede muzaffer olduktan sonra pâyitahta doğru ilerlemiş ve ilerlemekte devâm eylemiştir. Bunu müteâkıb Habeşistân ile hâriç arasında telgrafların munkatı' olduğunu iş'âr eden resmî bir telgraf Mısır'da intişâr etmişti. Daha sonraları Adisababa'dan İsviçre'ye gelen telgraflar Mihail'in düşmanlarını mağlûb ederek pâyitahtını istirdâd ettiğini, İngilizleri şark ve garbda dûçâr-ı inhizâm eylediğini, İngilizlerin zâyi' olan yerleri istirdâd etmek için yeni kuvvetler irsâl edeceklerini beyân ediyordu.

Bundan başka yeni bir ma'lûmât alınamamış ise de havâdisin cereyanından Zeylağ'ın zabtedildiğini, ihtimâl ki Berbere'nin dahi Habeşliler tarafından tahlîs edildiğini istihrâc edebiliriz. Buna mukābil İngiltere'nin yeniden birçok kuvvetler irsâl ederek Habeşlilerle uğraşacağı vârid ise de Somal Mollasına karşı izhâr-ı acz eden İngilizlerin Somal ve Habeşlerin birleşmesiyle daha âciz, daha hâsir olacakları tabîîdir. Garbda ihrâz edilen muvaffakıyet ise İngilizlerin Sudan'da âsîlere imdâd etmek üzere gönderdiği kuvvetlerdir ki bunların münhezim olduğu anlaşılıyor. Görünüyor ki Mihail pâyitahtı kurtarmakla iktifâ etmeyerek Sudan hudûduna da taarruz ederek bazı şehirleri işgâl eylemiştir. Bunun üzerine İngilizlerin endîşesi ziyâdeleşti. Çünkü İslâm mücâhidlerinin Sudan'da sâkin salâbet ve hamiyet-i dîniyyeleriyle ikdâm ve besâletleriyle meşhûr olan ehl-i İslâm'a cihâd-ı mukaddes havâdisini ihbâr ile umûmî bir nâirenin infilâkına sebebiyet verecekleri bedîhî idi. Binâenaleyh İngiltere kuvâ-yı imdâdiyye irsâl ederek imparatoriçenin tarafdarânını te'yîd ettiyse de iki ay mukaddem imparatoriçe vefât edince rüesâ-yı muhtelife arasında yeniden ihtilâflar zuhûr ettiğinden Lic Yasu tekrâr faâliyete başlayarak İ'tilâf devletlerinin ve bilhassa İngiltere'nin başka sâhalarda meşgūliyetinden istifâde etmişti. Vârid olan telgraflar Lic Yasu'nun muzafferiyetini bildiriyordu. Telgraf ajansları düşmanların yedinde bulunmasaydı Lic Yasu'nun kat'î muzafferiyetinden dahi haberdâr olurduk.

[1] Metinde (ماكوسسين) şeklinde yazılmıştır.

Söze nihâyet vermeden mukaddem Lic Yasu'nun bir müslüman kızıyla izdivâcı mes'elesinden bahsedeceğiz. Tabîî bu izdivâc müşârun-ileyhin müslümanlığı kabûl ettiğini âbâ vü ecdâdının dinine avdet ettiğini ifâde eder. Bunu bilhassa pederini nâib-i memleket ta'yîn etmesi ve böylece Hıristiyanların hissiyâtını okşaması te'yîd eder. Her hâlde müslüman Afrika'nın yeni bir devreye dâhil olduğu, Habeşistân'ın pek mühim bir inkılâb geçirdiği vâzıhan görünüyor. Biz, düşmanlarından kurtulmak için uğraşan bu şarklı devletin bu kavî ve şecî' milletin büyük büyük muvaffakıyetler ihrâz ederek nâil-i merâm olmasını temennî eyleriz.

MEKÂTÎB

Moskova'dan:

Rusya müslümanları meşâhîr-i muharrirîninden Musa Cârullâh Efendi tarafından Seyyâh-ı Şehîr Abdürreşîd Efendi'ye gönderilen bir mektubun şâyân-ı dikkat olan kısımlarını şîvemize tevfîk ile ber-vech-i âtî naklediyoruz:

Muhterem Üstâz

Sizin müteaddid mektuplarınıza uzun, muhtasar bir hayli cevaplar yazdım. Birçok kitaplar, cerîdeler gönderdim. Nihâyet ziyâretinizde bulunmak maksadıyla Haparanda'ya* kadar geldimse de görüşmek nasîb olmadı. Günâh benim tarafımda kalmadı.

Rusya gençlerinin inkılâb harâretiyle hareket ve feverân hâlinde bulundukları şu günlerde burada hâzır bulunsaydınız elbette sizin nüfûzunuz tecrübeniz işlerin dâire-i i'tidâlde cereyanını te'mîn ederdi. Elbette sizin vücûdunuz hayırdan hâlî olmazdı.

Buraların ahvâli gâyet garîb bir şekil aldı. Halkın tabîatları pek tuhaflaştı. Büyük inkılâbın şu günkü netîceleri hürriyet hareketlerine, hürriyet fikirlerine karşı şâyân-ı hayret bir nefret uyandırdı. Hürriyet gibi büyük maksadlardan insanları tenfîr edecek kadar bir sefâhet, bir mefsedet husûle geldi.

Bugün 1904 – 1906 kahramanları ortadan gâib oldular. Rusya târîhinde garîb ve sefâletli bir hâl. Her şey ma'nâsız bir lâf imiş gibi kaldı. Başka milletlere taklîd rûhuyla muhtâriyetler da'vâ ettik. Millî alaylar teşkîl edip Harbiye Nâzırı üniformalarını giydik. Nihâyet iş zamanında hücûm dakîkasında münhezim olarak büyük kapıların merhametine ilticâ ettik.

Hürriyetten bütün nasîbimiz şu oldu. Nikola'nın fermânıyla toplanan Tatar askeri Lenin fermânıyla dağıldı gitti. Millî emelleri himâye gâyesine bir dakîka olsun hizmette bulunamadı. Harbiye nâzırlarımızda da bunu idrâk edecek kadar bir ehliyet görülemedi.

Sizin suâllerinize cevap olmak üzere şunları yazdım. Millî bir cumhûriyet te'sîs etmek ümîdi sizde de vardır. Lâkin benim nazarımda şu günkü kuvvetimize nisbetle buna muvaffak olabilmek hayli güç bir mes'eledir.

[209] İnkılâb günlerinde kuvvetin yardımıyla değil de fırsatın müsâadesiyle büyük da'vâların bayraklarını kaldırdık. Şimdi de ric'at mecbûriyetinde kalınca rehberler acze düştüler. Halbuki böyle bir zamanda aciz göstermek hiç de revâ değildir. Millî cumhûriyetimizi idâre edecek kuvvetlerimiz var ise bugün göstermeliyiz.

İslâm istikbâlinin temelleri kurulacağı büyük günde münevverler, rehberler hiçbir kudret gösteremiyor; millet-i İslâmiyyeye önayak ola[mı]yor. Böyle mi olmalıydı? Yalnız Rusya müslümanlarının değil umûm dünyâ müslümanlarının bu dehşetli harbden nasîbleri bu gün ümîd dâiresini geçemiyor. Şimdi ümîdle oyalanacak zaman mıdır? Şimdi hareket zamanıdır, şimdi kıyâm zamanıdır. Bütün milel ve akvâm kaynaşıyor uğraşıyor. İslâm milletleri arasında lâyıkı vechile bu galeyânı, bu kıyâmı göremiyorum. Îmânda, amelde sadâkat kalmamış. İstîlâyı ecânib ruhları çürütmüş. İslâm'ın istiklâli için, İslâm'ın vahdeti için çalışılacak, uğraşılacak zaman bu zamandır. Bütün bu dehşetli zahmetleri bugün yalnız Devlet-i Aliyye omuzlarına yüklenmiştir. Bununla beraber elhak şâyân-ı takdîr bir kahramanlıkla Makām-ı Hilâfet-i Uzmâ'ya lâyık bir besâletle din huzûrunda, millet huzûrunda bütün vazîfelerini îfâ etti, hem pek güzel îfâ etti. Bu hareketiyle bu fedâkarlığıyla tamâmıyla emânetin ehli olduğunu isbât etti. Allah şevket ve istiklâlinde dâim etsin.

Lâkin ben bugün şübhedeyim: 1- Şu günkü muhârebede umûm İslâm dünyâsının necât ve halâsı te'min kılınmazsa bundan sonra böyle büyük fırsat bir daha zuhûr eder mi?

2- Umûmî sulh Brestlitovsk muâhedelerini Devlet-i Aliyye zararına tahvîl etmez mi?

3- Devlet-i Aliyye Avrupa tasallutundan bütün bütün âzâde kalabilir mi?

4- Ulûmdan Türklerin, belki umûm müslümanların yoluyla istifâdeleri bundan sonra nasıl te'mîn kılınır?

5- Ulûm-ı İslâmiyyenin muhâfazasına, terakkī ve ıslâhına halkta, hükûmette rağbet ve bir de kuvvet bulunur mu?

6- Bundan sonra ta'kīb kılınacak milliyet siyâsetiyle İslâmiyet siyâsetleri arasında biraz yahud her vakit muhâsama bulunmaz mı?

Muhterem üstâz, bugün Rusya müslümanları size muntazırdır. Teşrîf edeceğinizi tebşîr etmişlerdi. Lâkin ne oldu ki gelmediniz. Mürûr yollarını yahud müsâadelerini neden te'mîn edemediler. Böyle bir zamanda Mir-

* Finlandiya-İsveç hudûdunda bir şehirdir.

bah'ın[?] bir işâreti kâfîdir. Her hâlde millet sizi bekler. İnşâallâh fırsat bulup gelesiniz. Bâkī selâm ve ihtirâm…

21 Mayıs 1918 **Musa Cârullâh**

ŞUÛN

İran Ahvâli:

Brestlitovsk Sulh Konferansı, hükûmet-i Osmaniyyenin muazzez dindaşımız İran Devlet-i İslâmiyyesine karşı olan muhabbet ve ihlâsını göstermesine ne güzel bir vesîle oldu. Şimâlî İran'ın Rus askerlerinden tahliyesini ve 1907'de İngiltere ile Rusya arasında İran'ın mukāsemesine dâir akdolunan mukāvelenin ilgāsını taleb eden Devlet-i Aliyye bu husûsta müttefiklerimizin de muzâheretini istihsâle muvaffak olmuş ve bu sûretle İran'ın istiklâl ve halâsına elinden geldiği kadar muâvenette bulunmuştur.

1916 Mart'ında Benderabbas Limanı'na birkaç zâbitle gelen Miralay Persi Sayks [Percy Sykes] İran hükûmetinin muvâfakati olmaksızın İran havâlî-i cenûbiyyesinin âsâyişini te'mîn etmek bahanesiyle bin kadar Hindli ve İngiliz asâkiriyle dört bin nefer de ücretli İran efrâdını cem' ve ta'lîm ettirdikten sonra tedrîcî bir sûrette Kirman'dan Yezd ve İsfahan'a kadar tasallut etmiş ve ahîren Tahran'a gelerek isti'fâ eden kabineyi tazyîk ile kendini bütün Acemistân Jandarma Kumandanlığı'na ta'yîn ettirmiştir. Ondan sonra Kazvin, Enzeli ve Reşt'e kadar tevsî'-i nüfûz ederek Bahr-i Hazer'deki İran ve Rus vapurlarından birkaç tanesini istîcâr ve ganbota kalb ile teslîh etmiştir.

Bu açıkgöz miralayın ta'kīb ettiği gāye evvelâ Irak cebhesinde bulunan ordumuzun hatt-ı ric'atini tehdîd etmek, sâniyen Bahr-i Hazer tarîkıyle Bakü'de Bolşeviklere, İran'da Ermenilere bize karşı hareket edebilmek için silâh para ve cephane göndermek, sâlisen şimâlî Kafkasya hududunda bulunan mürteci' Kazak hükûmetine Bolşevikleri mağlûb etmek için muâvenette bulunmaktır. Bu tehlike karşısında hükûmet-i Osmâniyye de muvakkaten Tebriz'i işgāl etmek mecbûriyetinde kaldı.

İngiltere çoktan beri İran hükûmetini bize karşı i'lân-ı harb ettirmeye çalıştığı, bu uğurda pek çok fedâkârlıklar ihtiyâr ederek câzibedâr bir takım mevâîd ile İran'ı kandırmak istediği hâlde uhuvvet-i İslâmiyyenin kıymetini takdîr eden ve hakīkī dost ve düşmanını bilen fedâkâr İranlı kardeşlerimizi iğfâle muvaffak olamamıştır. Fil-vâkı' isti'fâ eden hükûmet nev'amâ İngilizlere mütemâyil ise de milletin hissiyâtına karşı gelmekten ve mukaddesât-ı dîniyye aleyhine hareket etmekten müctenib idi.

Makāsıd-ı meş'ûmelerini hîle ile te'mîne muvaffak olamayan İngiliz me'mûrları Fransız cephesindeki mağlûbiyetlerini görünce hiç olmazsa İran'da bî-taraf bir hükûmetin bulunmasını iltizâm ile eski kabineyi tazyîk etmişler ve bu tazyîk üzerine nihâyet kabine isti'fâsını vermeye mecbûr olmuş ve İran'ın en metîn ve müttehid kabâili olan Bahtiyârîlerin rüesâsından bir kabine teşekkül etmiştir. Bu kabine bazı muharrirlerimizin tevehhüm ettikleri gibi bize aleyhdâr olmayıp bilakis metîn bir siyâset-i İslâmiyye tarafdarıdır.

Bizi Kafkasya'dan ihrâc etmek için elinden gelen her şeyi yapmaya karâr verdiğini Avâm Kamarası'nda bağırarak bildiren İngiltere hükûmeti, **[210]** yalnız Kafkasya'da değil İran'da dahi –uhuvvet-i İslâmiyyenin te'sîri ve hükûmet-i seniyyenin teyakkuz ve intibâhı sâyesinde– hâib ü hâsir kalmıştır. İnşâallâhü'r-Rahmân harb temâdî ettikçe Rusya'nın başına gelmiş olan felâket âlem-i İslâmın en büyük cellâdı, İslâmiyet'in hasm-ı mübîni ve Devlet-i Aliyye'nin en muzır düşmanı olan İngiltere'nin de başına gelecektir.

Brestlitovsk muhâberâtı esnâsında hükûmet-i seniyyenin taleb ve ısrârı üzerine 1907'de İngiltere ile Rusya arasında İran'ın mukāsemesine dâir akdolunan mukāvelenin ilgā edildiği yukarıda arz olunmuştu. Bu husûs hakkında *World* nâm İngiliz mecmûasında şâyân-ı dikkat bir fıkra musâdif-i nazarımız olmuştur. Brestlitovsk Muâhedesi ahkâmının yeniden tedkīk olunacağı şu sırada bunu hükûmet-i seniyyenin nazar-ı dikkatine arz eder ve arz olunacak konferansta bu gibi muzır mukāvelelerin tamâmen ortadan kaldırılması için murahhaslarımızın ibrâz-ı himmet ve delâlet etmesini temennî ederiz. *World*'un yazmış olduğu şâyân-ı dikkat fıkra şudur:

"1907 Mukāvelesi'nden başka birçok muâhedeler daha vardır. Bunlardan biri Rus-İran muhârebesinin hitâmında 1828 senesinde Türkmençay'da akdolunmuştu. Bu muâhede mûcebince İran ve Nahcıvan dahi dâhil olduğu hâlde Azerbaycan'ın bir kısmı Rusya'ya ilhâk edilmiş, şehbenderlerin vâsi' ve şedîd hakk-ı kazâsı takrîr olunmuş, İran'ın hayatına en zehirli hançer gibi icrâ-yı te'sîr eden bazı İranlıların hakk-ı himâyesi kabûl edilmiş, bundan başka gümrük vâridâtına yüzde beş nisbetinde bir vergi vaz' olunmuştur. Tabîî bütün bu haklar ilgā olunabilir. Fakat şimdiye kadar olunmamıştır. Çünkü bu muâhededen sonra diğer hükûmetler bunu esâs ittihâz ederek hepsi bu yolda mukāveleler akdetmişlerdir. Tabîî bunların ilgāsı uzun zaman ve ba'de'l-harb birçok muhâberâta muhtâcdır. Herhâlde İran hükûmeti umûr-ı dâhiliyyesine karşı şimdiye kadar mevcûd olan bu ecnebî müdâhalesini kabûl etmeyecektir. Maamâfîh bu hak-

kı İran'ın mazarratına olarak sû'-i isti'mâl eden yegâne hükûmet Rusya idi.

Rusya ve İngiltere arasında 1907'de akdolunan muâhedenâmenin ilgāsı münâsebetiyle şâyân-ı dikkat bir noktayı beyân etmek isteriz. Mezkûr muâhede mûcebince gerek İngiltere'nin mıntıka-i nüfûzu dâhilinde verilecek her imtiyâz için sâhib-i mıntıkanın muvâfakatini istihsâl etmek mecbûriyeti vardır. Biz Rusya'nın mıntıkasıyla iştigāl etmekten sarf-ı nazar ederek cenûbî İran'daki vaz'iyetimize bakalım. Bizim menfaatimizi te'mîn eden bu mukāvelenin ilgāsıyla İran hükûmeti cenûbdaki gaz ma'denlerinin imtiyâzını Almanya'ya verebilir. Kezâlik birçok fedâkârlıklarla şimdiye kadar Irak'dan Basra Körfezi'ne inmesine mümânaat edebildiğimiz Bağdad Demiryolu'nun İran'ın havâlî-i cenûbîsinden geçerek körfezin bir limanına vâsıl olması hakkını da bahş edebilir. Tabîî böyle bir şey vukū' bulduğu takdîrde şimdiye kadar ihtiyâr ettiğimiz bütün fedâkârlıklar hebâ olup gider. İran hükûmetinin böyle bir şey yapmak istediği zannolunmasın. Fakat şâyân-ı dikkat olan nokta böyle bir hakkı isti'mâl edebilmek vaz'iyetinde bulunmasıdır… "

Görülüyor ki hürriyet-i akvâm nâmına harb etmekte olduğunu iddiâ eden ve fakat ümem-i sagīrenin en yaman gāsıb-ı hukūku olan İngiltere hükûmeti eski nehb ü gasb siyâsetinden bir türlü vazgeçmek istemiyor. İran'ın istiklâlini kabûl etmeye yanaşmadığı hâlde din kardeşlerimizi bizim aleyhimize tahrîk etmekten fâriğ olmuyor. Fakat şimdiye kadar muvaffak olamadığı gibi bundan sonra da bu emel-i meş'ûmuna muvaffak olamayacaktır. Nitekim Reşt Hâkimi mücâhid-i muhterem Kûçek Han vaktiyle Ruslara karşı kendi memleketini kahramânâne müdâfaa ettiği gibi bu defa da Miralay Persi Sayks'ın [Percy Sykes] entrikalarına karşı gelmiş ve bu gāsıbın sevk ettiği kuvvetleri tard eylemiş, bulunduğu havâlîye hiçbir İngiliz idhâl etmemiştir. Tahran'da onun aleyhine yapmakta oldukları entrikalar da netîcesiz kalmıştır. Hâsılı İslâmiyet'in büyük hasmı olan bu gaddâr İngilizler mahv olmayınca âlem-i İslâm ve bâhusûs Osmanlı ve İran hükûmetleri râhat yüzü görmeyeceklerdir.

* * *

Hindistan Ahvâli:

Harb-i umûmî bidâyetinden beri şimdiye kadar Hindistan'da cereyan etmiş olan ahvâle dâir mufassal ma'lûmât alınmadığı hâlde arasıra İngiliz gazetelerinde ve resmî teblîgātta gördüğümüz ma'lûmâttan anlaşılıyor ki evvelâ cihâd-i mukaddes i'lânı üzerine gerek Hindistan'da gerek ona mülhak olan Belûcistân'da müdhiş heyecânlar peydâ olmuş, birçok ihtilâller vukū' bulmuştur. Yalnız Belûcistân'ın cengâver kabâiline karşı İngiliz hükûmeti 1914-1916'da altı hey'et-i seferiyye sevk etmeye mecbûr kalmıştı. İngiliz ordusunun her türlü vesâit-i fenniyyesi olmasaydı, yahud mücâhidîn-i İslâm'ın elinde aynı vesâit bulunsaydı veya hiç olmasın bizden ciddî bir imdâd görebilselerdi bu kanlı ihtilâl ve muhârebelerin ardı arkası bitmez; İngilizlerin başına en fecî' en korkunç gāileler açılmış olurdu. Bu kadar vesâitsizliğe rağmen din uğruna seve seve fedâ-yı nefs eden ve düşmanlarımızı senelerce iz'âc eden fedâkârân-ı İslâmiyâna ve şühedâ-yı mücâhidîne bizden bin hürmet, bin fâtiha…

Hindistan hudûd-ı garbiyyesinde mutavattın olan cengâver Mehmend kabâilinden otuz bin mücâhid bir sene fâsıla ile iki defa isyân etmişler, şimâlî Hindistan'da İngilizleri aylarca ta'cîz ve iz'âc etmişler ve ancak mahdûd olan cephâneleri tükendikten sonra kendilerine karşı sevk olunan kuvâ-yı askeriyyenin kumandanı tarafından takdîm olunan şerâit-ı sulhiyyeyi kabûl etmeye mecbûr kalmışlardır.

Hindistan'ın şimâl-i garbî hudûdunda bulunan Mahsûdî kabâil-i cengâverânesi de kezâ iki defa isyân etmişlerdir. Son hareket ve kıyâmları da ancak üç ay evvel hitâm bulmuştur. İngilizler bunlara karşı gelmekten **[211]** âciz kaldıkları için birçok tayyâreler kullanarak bunların meskenlerini ihrâk etmişler, kadınlarını, çoluk çocuklarını katletmekte ibrâz-ı mahâret eylemişlerdir. Böyle canavar ve kanlı bir medeniyete mazhar olmayan merd, yiğit İslâm mücâhidleri muvakkaten intikām almaktan sarf-ı nazar etmeye mecbûr kalmışlardır. İşte hürriyet-i akvâm için, milel-i sagīrenin mevcûdiyeti için harb etmekte olduğunu iddiâ eden İngiltere'nin cinâyâtından yeni bir numûne!...

Âferîdîlerle Pencâb ahâlisi ve vilâyât-ı merkeziyye sekenesi miyânında ufak tefek hareketler olmuşsa da vesâitsizlik yüzünden maatteessüf akāmete mahkûm kalmıştır. Buna rağmen son gelen İngiliz gazetelerinden anlaşılıyor ki vilâyât-i merkeziyye ahz-i asker hey'et-i umûmiyyesi memlekette hüküm-fermâ bulunan şakāvet ve âsâyişsizliğe bir dereceye kadar karşı gelebilmek için otuz yaşını mütecâviz olanlardan polisin yardımıyla vâsi' bir milis kuvveti teşkîl etmeye karâr vermiştir.

Bengale'de Amerika'dan avdet eden Hindusların yaptıkları ufak kıyâmlar, firârîler tarafından îkā' edilmekte olan şakāvet-i siyâsiyye harbin bidâyetinden beri ma'lûm olduğu cihetle i'tâ-yı tafsîlâttan sarf-ı nazar ediyoruz.

Hindistan ahvâl-i siyâsiyyesi ise daha karışık bir hâldedir. Harb-i umûmî esnâsında gerek müslüman gerek Hindu rüesâ-yı siyâsiyyesinden birçoğu tevkīf ve habs edildiği gibi Matbûât Kānûnu'nun daha fecî' bir sûrette tatbîk olunmasına rağmen harekât-ı siyâsiyye tevakkuf etmemiş, bundan altı ay evvel yani 26 Kânûnievvel 1917'de Hindistan Millî Kongresi Madam Bezant'ın riyâ-

seti altında in'ikād ederek Hindistan'a derhâl Avustralya şekl-i hükûmetine mutâbık bir muhtâriyet verilmesini istemişti.

"İngiliz hükûmeti daima serd olunan i'tirâzât-ı kâzibenin esâssız olduğunu göstermek için ahâlî-i mahalliyyeye gerek meclis-i âlî gerek şûrâ-yı devlet ve idârî me'mûriyette ekseriyet-i mutlaka vermek şartıyla on sene zarfında teşkîl edeceğimiz meclis-i meb'ûsânın mukarrerâtı hükûmetin tasdîkına mütevakkıf olmasını kabûl ederiz. Artık başka türlü vaad ve tehdîd ile bizi maksadımızdan men' edemezler." diye bil-icmâ' karâr verdiler.

Dört gün sonra Kalküta'da Umûm Hindistan Müslümanları Cem'iyet-i İttihâdiyyesi akd-i ictimâ' ederek Hindistan Millî Kongresi'nin verdiği karârı aynen kabûl ettikten başka üç şart ilâve etmiştir:

1- Bâlâda zikrolunan mecâlisde ve hükûmet me'mûriyetlerinde müslümanlara hak ve insâf dâiresinde muayyen bir nisbet vermek,

2- Urdu lisânı yazısında Arabca hurûfâttan başka bir hurûfât isti'mâl etmemek,

3- Kurban bayramı ve Muharrem ihtifâlâtında kemâfi's-sâbık müslümanlara mümânaat ve müdâhale edilmemek.

Bu iki hey'et bütün Hindistan ahâlisinin millî mümessilleri olmak hasebiyle bunların verdikleri karârların ehemmiyeti derkârdır. İngiliz hükûmeti Hindistan'daki siyâsî cereyanlara göre mühim tedâbîr ittihâz etmek yahud hiç olmazsa oranın halkını ümîd ile iğfâl eylemek üzere Hindistan Nâzırı Mister Monago'yu Hindistan'a göndermişti. Mister, mahallinde tedkīkāt icrâ etmek; ricâl-i hükûmetle me'mûrîn-i mahalliyye ile ve halkın her tabakasıyla bâhusûs siyâsî partilerin rüesâsıyla müzâkerâtta bulunmakla mükelleftir. Onun maksadı harb esnâsında Hindistan'a hem mâlen hem de bedenen bazı fedâkârlıklar tahmîl edebilmek için en iyi çâreleri taharrî eylemek; Hindîlerin âmâl-i milliyyesini tatmîn, ta'dîl, yahud ta'tîl için en münâsib yolu bulmaktan ibârettir. Binâenaleyh her vilâyette umûmî birer ictimâ' akdettirdikten başka Dehli'de kendi riyâseti altında mühim bir ictimâ' akdetmişti. Ahîren Londra'ya avdet ederek tanzîm ettiği raporu İngiltere hükûmetine takdîm eylemiştir.

İngilizler miyânında tehlikeyi idrâk eden ve Hindîlere bazı hukūklarını bahş etmek isteyen hürriyetperver bir ekalliyet teşkîl ettikleri, Muhâfazakâr Partisi ise Hindistan'ın vaz'iyet-i kadîmesini muhâfaza ve ibkā eylemek tarafdarı oldukları hâlde İngiliz hükûmeti pek müşkil bir vaz'iyette kalıyor. Bir taraftan Hindistan'daki nezâket-i ahvâl ve tehlike ile mâlâmâl olan vaziyet, diğer taraftan istinâd ettiği partinin tama'kârlığı ve İngiltere'nin harbden mütevellid tahammül edegeldiği ağır düyûnât yükünden bir kısm-ı mühimmini Hindîlerin kanından ödemek fikri arasında mütehayyir bir hâldedir.

Mister Nilan riyâseti altında üç a'zâdan müteşekkil bir hey'et-i milliyye hakāyık-ı ahvâli şerh ve tafsîl etmek üzere İngiltere'ye gelmek istemişlerdi. İngiltere hükûmetinin emriyle bu seyâhatten men' edilmişlerdir. Avâm Kamarası'ndan bu mes'ele mevzû'-ı bahs olunca hükûmet nâmına idâre-i kelâm eden zevât demiştir ki: "Evet biz bunların gelmelerini men' ettik. Zîrâ Hindistan nâzırı orada tedkīkātla meşgūl iken bundan evvel tağlît-ı efkâr ve tahdîş-i ezhân edecek bir hey'etin gelmesi muvâfık değildir. Sâniyen siyâsî nutuklar, müheyyic hutbeler vahdet-i milliyyeyi te'mîn maksadıyla harbden dolayı men' edilmiş olduğu cihetle bunların gelmelerinden bir fayda hâsıl olmayacaktır.

Sâlisen: Vaz'iyet-i harbiyyemiz pek hatarnâk olduğu ve bütün impara**[212]**torluğun mevzû'-ı bahs bulunduğu bir sırada Hindistan nâmına mütehakkimâne mutâlebâtta bulunmak âdetâ fırsattan istifâde ederek bize karşı bir nevi' tehdîd sayılır ve hiçbir vakit İngiltere hükûmeti tarafından ne müsâade ne de kabûl olunabilir. İşte bunun için bunlara pasaport i'tâ edilmemesine emir verdik."

Bu gibi zâlimâne tedâbîr ile İngiltere'nin Hindistan'ı idâre edemeyeceğine delâlet eden mühim bir vesîka musâdif-i nazarımız olmuştur. 1 Haziran 1918 târîhli *Times* gazetesinde münderic bir telgrafta deniliyor ki:

"Bütün Hindîler İngiltere hükûmeti tarafından vaad olunan muhtâriyeti istihsâl için tamâmıyla müttehiddirler. Hepsi terakkıyât-ı âcileye kemâl-i harâretle müştâktır. Merkeziyet usûlünden husûlü muntazar olmayan terakkıyât-ı ilmiyye, irfâniyye, ictimâiyye ve sınâiyyeyi bekliyor ve temennî ediyorlar. Muhtâriyetle müstefîd olan diğer müstemlekelerimize müsâvî olmak için hepsi aynı arzudadırlar. Hindîlerin mizâcı muhâfazakâr olduğuna nazaran siyâsî ihtilâlcilerin mikdarı pek çok değildir. Vilâyetin halkın vekîlleri hükmüne tâbi' vilâyet meclislerinin teşkîli, Hindistan hükûmetinin hürriyetperver kāideler te'sîsi, maârif-i ibtidâiyyenin ta'mîmi, hükûmet me'mûriyetlerinden münâsib bir mikdarının ahâlî-i mahalliyyeye i'tâsı ve bütün Hindistan'a hakīkī bir muhtâriyet bahş edilmesi on seneye kadar halkın arzusunu tatmîn edebilir. Zamanımız pek mütehavvil ve gayr-i tabîîdir. Kim daha fazla bağırırsa halkın nazarında en büyük adam addolunur. İ'tidâl dâiresinde hareket eden bir reis fiilî fayda göstermeyince derhâl hal' olunuyor, yerine daha müfrit birisi geçiyor. Binâenaleyh Hindistan'ın ıslâhât-ı esâsiyyesi ve teşkîlât-ı düstûriyyesi ne kadar gecikirse müşkilât o kadar tezâyüd eder."

Times gibi müfrit muhâfazakâr bir gazete İngiltere'nin en şovenist müstebidlerinin mürevvic-i efkârı olan bir cerîde bu havâdisi ancak muhakkak ve müdhiş bir tehlike karşısında kalınca vermiştir. Binâenaleyh Hindis-

tan'ın ahvâl-i siyâsiyyesi dahi İngiltere için pek korkunç, pek mühlik ve hâd bir hâldedir.

Mister Nilan alenen demiştir ki: "İngiltere'ye gittiğim zaman İngilizlere ihtâr edeceğim ki şâyed Hindistan'a derhâl muhtâriyet bahş etmeyecek olurlarsa şarktaki imparatorluktan mahrûm olacaklarına kāni' olsunlar."

Hindistan rüesâ-yı milliyyesinden olan Mister Gandhi son zamanda Bombay vilâyetinin her tarafında seyâhat edip oranın zürrâı[n]ı hükûmetin istibdâdı ve vergi cem'indeki şiddet ve sû'-i isti'mâli zâil olmadıkça vergi vermekten imtinâ' etmeye teşvîk eylemektedir. İngiliz me'mûrları bu hareketten pek mütevahhış oldukları ve bazı sû'-i isti'mâlât mevcûd bulunduğunu i'tirâf ettikleri hâlde mûmâ-ileyhin kānûn dâiresinde hareket etmesi ve nüfûzunun da pek şedîd bulunması hasebiyle onu men' etmekten izhâr-ı acz etmektedirler.

Geçen 11 Mart târîhli celsede Avâm Kamarası a'zâsından Mister Trevelyan Hindistan Nâzırı'na şu suâli sormuştu:

"Belûcistân'daki Mârîs kabâili tecemmu' ettikleri vakit onlara karşı sevk olunan tayyârelerin attıkları bombalar ve yaptıkları tahrîbât yalnız askerî noktalara mı yahud kadınların ve çocukların da bulunabilecekleri yerlere mi kasd etmişti?" Hükûmet nâmına cevap veren Mister Herbert Fişer demiştir ki: "Hindistan'dan bize gelen telgrafta Mârîs'teki kabâil-i âsıyye tayyâreler vâsıtasıyla tenkîl edilmiş olmasından bahsediliyor. Bundan kadın ve çocukların bulunabilecekleri yerlerin bombardımanı anlaşılmaz!..."

İşte İngiltere'nin âlem-i İslâm'a karşı irtikâb edegeldiği şenî' ve fecî' cinâyâttan biri kendi meb'ûsları tarafından resmen mecliste söylenmiş, sahîfe-i târîhe tescîl olunmuştur. İngiltere hükûmeti terakkıyât-ı fenniyyesine istinâd ederek âcizlere karşı her türlü cerâimi irtikâbdan ictinâb etmemektedir. Fakat Cenâb-ı Hak da bu ma'sûmların intikāmını almak için ondan daha mütefennin olan Almanları onların başına musallat etmiştir. [1](اِنَّ اللهَ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ)

KĀRİÎN-İ KİRÂMA

Ahvâl-i hâzıra dolayısıyla abone bedeli bi'z-zarûre –ilk sahîfede muharrer olduğu üzere– tezyîd kılındığı cihetle abonelerin hitâm numaraları ona göre tashîh olunmuş ve her abonenin hitâm bulacağı numara dahi kuşaklar üzerinde ayrıca gösterilmiştir. Binâenaleyh irsâlâtın bilâ-inkıtâ' devâmını arzu buyuranlar birkaç nüsha evvel bedelini göndererek abonelerini tecdîd ettirmeleri ricâ olunur.[2]

Ayyıldız Matbaası Eşref Edib

[1] İbrâhim, 14/47.

[2] Rûmî ve Milâdî Yıllar Arasındaki Gün ve Ay Farklarının Kaldırılması:
Bu sayının başlık altında bulunan tarih kayıtlarına dikkat olunursa, şimdiye kadarki gün tarihlerinde görülen 13 günlük farkın ortadan kalktığı, ayrıca 1300 ve 1900'lü tarihlerin artık birlikte (Kânûnisânî/Ocak ayında) yıl atladığı görülecektir. Bu sebeple, bu tarihler ile birleştirilmeleri hakkında izahat verme lüzumu hissedildi:
Hicret'i başlangıç kabul eden güneş takvimi olan Mâlî (Rûmî) tarih, devletin mâlî hesaplarında kullanılmak üzere, 01.03.1256 Rumi tarihinin 13.03.1840 Milâdî tarihi olarak kabul edilmesi ile düzenlenmiştir.
Mâlî tarih, Mart ayında başlar. Bu sebeple, Mâlî tarihlerin son iki ayı, Milâdî yeni yılın ilk iki ayı olmaktadır. Ocak ve Şubat ayları, Mâlî tarihin on birinci ve on ikinci aylarıdır. Mesela Temmuz, Milâdî'nin yedinci, Mâlî'nin ise beşinci ayını teşkil eder.
Ayların gün sayılarında da ikisi arasında, Milâdî'nin lehine olarak, 1900 öncesinde 12, sonrasında ise 13 günlük bir fark bulunur. Mesela: 10 Eylül 1275, Milâdî olarak 22 Eylül 1859; 10 Eylül 1320 ise 23 Eylül 1904 olur. Bu tarihlerin tamamı rakamlarla yazıldığında şöyle görülecektir: 10.07.1275 – 22.09.1859 ve 10.07.1320 – 23.09.1904.
21 Haziran 1862 (23 Zilhicce 1278 / 9 Haziran 1278) tarihinden itibaren resmi yazışmalarda Hicrî ve Rûmî takvim birlikte kullanılmaya başlamış, özellikle telgrafın kullanılması ile birlikte Rûmî tarihin sivil hayatta öne çıktığı görülmüştür.
1333 ve 1334 (1917-1918) yıllarında, Milâdî tarihe yakınlaşmak ve işleri kolaylaştırmak arzusuyla, iki tarih arasındaki gün ve ay farkları kaldırılmak istenince şu yola başvuruldu:
Önce Mâlî 1332 yılı Şubat ayı sonundan 13 gün atılarak 1333 başı olan 01 Mart ile 01 Mart 1917 aynı güne getirildi. Arkasından yine 1333 yılı on ayda bitirilip, 1334 ile 1918 yıllarının ilk günlerinin 01 Kânûnisânî/Ocak'ta birleşmeleri sağlandı. Böylece 1334 Mâlî yılın başı, 1918 Milâdî yılınki ile aynı güne gelmiş ve 1334 Kânûnisânî/1918 Ocak ayından itibaren iki tarihin gün ve ay sayıları birleşmiş; farklılık sadece bazı ay isimleri ile yıl sayısından ibaret kalmış oldu.
Fakat bazı kimselerin alışkanlıkları veya unuttukları için, eskisi gibi Mâlî yılbaşını Ocak/Kânûnisânî yerine yine Mart ayında başlattıkları görülmüştür. 1925-1936 yıllarında, Mısır'da maddî ve fikrî sıkıntılar içinde bulunan Âkif Bey'in de bazı şiir ve mektuplarına koyduğu yazılış tarihlerinde bu gibi dalgınlıkları olmuştur.
Anlaşılacağı üzere, Mâlî-Rûmî 1332 yılı Şubat ayının son 13 günü ile 1333 yılının son iki ayı olan Kânûnisânî/Ocak ve Şubat ayları tarihten silinmiştir, yoktur. Tarih çalışmalarında, bu noksanlığa dikkat olunmaması halinde, ne gibi hatalara düşüleceği tahmin olunabilir.

Şerâiti
Dâhilî, hâricî her yer için seneliği (250), altı aylığı (130) kuruşdur.
(Nüshası 5 kuruş, seneliği 52 nüshadır.)

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde Dâire-i Mahsûsa

İhtârât
Abone bedeli peşindir.

Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Adres tebeddülünde ayrıca beş kuruş gönderilmelidir.

Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması lazımdır.

Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması ricâ olunur.

Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

Dînî, felsefî, ilmî, edebî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

اتبعون اهدكم سبيل الرشاد — Başmuharrir Mehmed Âkif — Sâhib ve Müdîr-i Mes'ûl Eşref Edib — والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم

18 Temmuz 1918 — 9 Şevval 1336 — Perşembe — 18 Temmuz 1334 — Cild: 14 - Aded: 362

BEYÂNNÂME-İ HAZRET-İ HİLÂFET-PENÂHÎ

Ordu ve Donanma-yı Hümâyûnuma

"Emîrü'l-mü'minîn ulu hakan ve başkumandanımız kardeşim Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis hazretlerinin hepimizi ağlatan zıyâıyla emr-i kumandanızı alıyorum. Senelerden beri bin müşkilât içinde Osmanlı ve İslâm târîhine hânedânım için şanlı sahîfeler ilâve eden siz arslanlar yurdunun kahraman yavrularına memnûniyet-i şâhânemi beyân eder ve bu uğurda Hakk'ın rahmetine kavuşarak er meydanlarında can vermiş olan şühedâyı kemâl-i hürmetle anarım. Din ve vatanımızın selâmeti için şimdiye dek pek kanlı bir sûrette kahraman müttefiklerimizle omuz omuza devâm ettirdiğimiz muvaffakıyetle dolu harb seneleri her hâlde azalmaktadır. Fakat henüz bitmemiştir. İşte bugüne kadar olduğu gibi Cenâb-ı Hakk'ın haklı da'vâmızda daima bizimle beraber olacağında zerrece şübhe etmeyerek aynı savlet-i haydarâne ile düşmanla savaşmada devâm ediniz. Her yerde kemâl-i şehâmetle taşıdığınız sancağım size daima zafer ve muvaffakıyet yolu göstersin. İnâyet-i Bârî ve imdâd-ı rûhâniyet-i Peygamberî siz kahraman askerlerimin muîn ü zahîri olsun."

Mehmed Vahidüddin

HATT-I HÜMÂYÛN

Vezîr-i maâlî-semîrim Mehmed Tal'at Paşa

"Birâder-i mükerremim Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis hazretlerinin irtihâl-i dâr-ı naîm eylemelerine mebnî Cenâb-ı Vâhibü'l-mülkün irâde-i ezeliyyesiyle kānûn-ı esâsîmiz ahkâmına tevfîkan ecdâd-ı izâmımız tahtına cülûsumuz vukū' buldu. Sizin derkâr olan reviyyetinize ve devletçe sebk eden hidemât-ı sadâkatkârânenize binâen mesned-i Sadâret uhdenize ve makām-ı Meşîhat-i İslâmiyye dahi Mûsâ Kâzım Efendi uhdesine ibkāen ve tecdîden tevcîh edilerek teşkîl olunan hey'et-i cedîde-i vükelâ tasdîk-ı hümâyûnumuza iktirân eylemiş ve sâir bil-cümle me'mûrîn ve hükkâm da yerlerinde ibkā ve takrîr kılınmıştır.

Hâkān-ı mağfûrun selâmet-i devlet ve milletin yegâne istinâdgâhı bulunan usûl-i meşrûtiyetin te'sîs ve istikrârı için masrûf olan ve cümlenin hâtıra-i şükrân ve minnetinde menkūş bulunan himmetlerini burada yâd u tezkâr eyler ve ahass-ı âmâl ü efkârımız ahkâm-ı şer'iyyemizin ve kānûn-ı esâsîmizin tamâmen icrâ-yı tatbîkı bulunduğunu beyân ederim. Te'mîn-i bekā ve mevcûdiyyet maksadıyla iştirâk etmiş olduğumuz harb-i umûmîyi muvaffakıyetle intâc edebilmek üzere bil-cümle kuvâ-yı milletin tevhîdi akdem-i vezâif olduğundan bu gāyeye vusûl için tevzî'-i adâlet ve takrîr-i emn ü inzıbât husûsunda tezyîd-i mesâî ve gayret edilmekle beraber âdâb-ı hakīkıyye-i İslâmiyye ve vakār u haysiyet-i Osmâniyyenin muhâfazasına ihtimâm kılınması ve ahvâl-i hâzıra netîcesi olarak **[214]** husûle gelen galâ-yı es'âr sebebiyle ahâlinin dûçâr olduğu ihtiyâc ve zarûretin izâlesi için tedâbîr-i serîa ve müessire ittihâzı ve mücrimîn-i siyâsiyyeden mahbûs veya muvakkaten menfâ bulunanlardan ıslâh-ı hâl edenlerle cerâim-i âdiye ashabından sülüsân-ı müddet-i cezâiyyelerini ikmâl eyleyenlerin afvolunmak üzere defterlerinin tanzîm ve takdîmini ve menâtık-ı harbiyyenin gayri mahallerden idâre-i örfiyyenin ref'i zımnında menâtık-ı mezkûrenin hey'et-i vükelâmızca

bi't-ta'yîn bir ân evvel arzı ve bu mahaller dîvân-ı harb-i örfîlerinde rü'yet edilmekte olan umûr-ı cezâiyyenin de mehâkime sevkı ve istihsâlât-ı memleketin teksîriyle ahvâl-i iktisâdiyyemizin ıslâhına bilhassa i'tinâ edilmesi matlûbumuzdur.

Devletimizin selâmet ve tezyîd-i şân u kudreti memleketimizin ilcâât ve muktezıyât-ı medeniyyete göre husûl-i terakkıyâtı zımnında avn-i Hakk'a ve imdâd-ı rûhâniyyet-i Hazret-i Peygamberî'ye müsteniden vâkı' olacak mesâîmize vükelâmızla Meclis-i Umûmî-i Millîmizin ve bil-cümle me'mûrîn-i hükûmetimizin ahvâl-i hâzıranın ehemmiyet-i fevkalâdesini pîş-i nazar-ı hamiyyet ve gayrete alarak o nisbette bezl-i muâvenet edeceklerine vüsûk ve i'timâdım ber-kemâldir.

Selef-i muhteremimin düvel-i merkeziyye ve komşumuz Bulgaristan ile ittifâk ve idâme-i hüsn-i münâsebet husûsundaki siyâseti menâfi'-i hakīkıyye-i memlekete bi'l-vücûh muvâfık olmağla düvel-i müşârun-ileyhim ile devletimiz beyninde teyemmünen mevcûd revâbıt-ı ittifâkıyye ve münâsebât-ı samîmiyyenin teşyîd ve tevsîkına sarf-ı himmet ve mezîd-i gayret olunması nuhbe-i makāsıdımızdır. Harb-i hâzırın zümre-i İttifâkıyyemizin muzafferiyet-i kâmilesiyle resîde-i hüsn-i hitâm olması eltâf-ı Samedâniyyeden me'mûl olup bu netîce-i hayriyyenin sûret-pezîr-i husûl olabilmesi için kuvâ-yı berriyye ve bahriyyemizin umûm cephelerde kemâ-kân ibrâz ve ibzâl-i şehâmet ve şecâat edecekleri ve cephe arkasındaki efrâd-ı milletin dahi azm-i fedâkârîsinde sebât ve devâm eyleyeceği nezdimizde şübheden berîdir. Hemen Cenâb-ı Hak cümlemizi mazhar-ı tevfîkāt buyursun. Âmîn, bi-hurmeti Seyyidi'l-mürselîn."

29 Ramazan 1336 , 8 Temmuz 1334

Mehmed Vahidüddin

TÂRÎHÎ HATT-I HÜMÂYÛN

Ramazân-ı şerîfin yirmi dokuzuncu Pazartesi günü mesned-i Sadâret'in devletlü, fahâmetlü Mehmed Tal'at Paşa hazretlerine, makām-ı Meşîhat'in devletlü, semâhatlü Mûsâ Kâzım Efendi hazretlerine ibkāen tevcîh buyurulduğuna dâir olan hatt-ı hümâyûn merâsim-i mahsûsa ile Bâb-ı Âlî'de kırâat edildi. Hatt-ı hümâyûnun kırâat edilmesiyle beraber umûmun sîmâlarında bir beşâşet, kalblerinde bir inşirâh hissediliyor idi.

Hânedân-ı Hilâfet-i Osmâniyyenin en ulvî âsâr-ı temâyüzünden biri olan kemâl-i merhamet ve fart-ı şefkat ve âtıfet hislerinin tecelliyâtına ma'kes olan hatt-ı hümâyûn-ı mülûkâne mazmûn-ı âlîsi harbin bâr-ı sakīl-i mesâibi altında kāmet-i mukāvemeti eğilip bükülmüş, şedâid-i rûzgârın teâkub u tevâlîsiyle hayatından bîzâr olmak derecelerine gelmiş olan ümmet-i necîbe-i Osmâniyye üzerinde ne ulvî, ne hayât-efzâ bir te'sîr-i latîf husûle getirmiştir.

(السنة الخلق اقلام الحق) bir hakīkat-i me'sûre olduğuna göre hiç şübhe yok ki pâdişâhımız halîfe-i muazzamımız Sultan Mehmed Vahidüddin Hân-ı Sâdis efendimiz hazretlerinin ahd-i hümâyûn-ı mülûkâneleri yümn ü mes'adet, mehâbet ü satvetle memlû bir ahd-i feyz u necâh olacak şa'şaa-i mecd ü ikbâli bütün âlem-i İslâm'ı Sultan Selîm-i Evvel'in, tefrika-i unsuriyye şâibelerinden, hevesât-ı câhiliyye temâyülâtından pek uzak bir hâlde vahdet-i İslâmiyye gāye-i mes'ûdesini tecellî ettiren ahd-i güzîn-i şevket-karîninin yâd-ı mefâhiriyle şâdkâm edecektir.

Bu güzîde emelin tahakkukuna nasıl bir mâni' tasavvur olunabilir ki, satvet-i bâhiresini İslâm'ı asırlarca evc-i muallâ-yı şevket ü azamette yaşatmış, düşmanlarının şu'le-i ikbâl ve ihtişâmını söndürmek husûsundaki âmâl-i hâsirelerini mahkûm-ı âkāmet bırakmış olan o dûdmân-ı celîlü'ş-şânın selâtîn-ı ızâmı gibi ümerâ-yı fihâmı da biliyor ve takdîr ediyorlar idi ki saltanat-ı Osmâniyye ile Hilâfet-i İslâmiyye bünyân-ı mehâbet ve satvetlerinin nâ-kābil-i infikâk iki rükn-i mühimmi mağbût-ı ümem ü akvâm olan deyhîm-i mülk ü hâkimiyetlerinin iki dürr-i yetîmidir. Sonraları bilinmez nasıl oldu da seyf-i sârim-i Hilâfet'in tâb u revnakını muhâfazaya i'tinâ kaydı eski ehemmiyetini gāib etti.

Seneler geçtikçe bu ihmâl ve lâkaydînin netîcesi olarak o seyfin safha-i mücellâsı üzerinde biriken kat kat paslar onun şu'le-i şân u şerefini, alîl ü kûteh-bîn nazarların seçebilmesine mâni' olmuştu. Çok şükür ki hâkān-ı muazzamımız asırların mîrâs-ı hatîâtı olan kesîf pas tabakaları altında o seyf-i sârimin mâye vü cevherindeki sâfiyet ve mükemmeliyeti çeşm-i dûrbîn-i irfân u kerâmetle görerek üzerindeki kesîf tabakaları izâle ile saltanat-ı Osmâniyyenin kişverler feth u teshîr eden, azamet ü hâkimiyetine karşı kâinâta boyun eğdiren bir nice hükümdâr-ı cihânın serîr-i ikbâl ü ihtişâmını sernigûn eden bu kudret-i mehîbesini iâde etmek husûsunda o seyf-i kıymetdârı te'sîr-i mühimminden istifâde etmek için tekrâr ele aldı. Zâten tabîîdir ki kılıcın sâhibi onun kıymet ve meziyetini herkesten a'lâ bilir ve takdîr eder.

[215] Hatt-ı hümâyûn-ı mülûkâne kabinenin mevkiinde ibkāsını tazammun etmekle kuvve-i icrâiyye hem makām-ı saltanatın hem de milletin emn ü i'timâdını kazanmış oluyor ki bu onun için âmâl-i seniyye-i mülûkânenin dilhâh-ı âlî dâiresinde tenfîz ve temşiyeti yolundaki mesâî-i müstakbelesi için en kuvvetli bir zımân-ı muvaffakıyyet teşkîl etse gerektir.

Hatt-ı hümâyûn idâre-i meşrûta ve siyâset-i âdilenin rûhunu teşkîl eden bir takım evâmir-i âliyyeyi ihtivâ etmektedir. Adâlet, emn ü âsâyiş ve sâire gibi siyâset-i hakîmânenin yegâne mihveri olan ve levâzım-ı idârenin istikmâlini emrettikten sonra Hilâfet-penâh efendimizin nuhbe-i âmâli ve ecell-i makāsıdı olan bir şeye sûret-i mahsûsada celb-i enzâr-ı dikkat ü ihtimâm ediyor ki o da âdâb-ı hakīkıyye-i İslâmiyye ve mezâyâ-yı milliyye-i Osmâniyyenin hüsn-i muhâfazası kaydıdır.

Bu hatt-ı hümâyûnun bilhassa şu noktası bizlere şu hakīkat-i ictimâiyyeyi ifhâm ediyor ki ümmetlerin bekā ve mevcûdiyeti, diğerlerinden medâr-ı temâyüzleri olan ahlâk ve âdât gibi şeylerin mevcûdiyet ve bekāsıyla kāimdir. Ümem-i sâirenin hasâis ve mezâyâsını taklîde kalkışan herhangi bir ümmet kendi mevcûdiyetini gayrın mevcûdiyeti içinde ifnâ eylemiş olur. İnsanın o kadar makbûl ve mergūb olmasa da âdât ve mezâyâ-yı milliyyesini istihfâf edip de ümem-i sâirenin âdât ve mezâyâsını taklîde çalışması kendisi ve milleti için mûcib-i züll ü âr olduğuna şübhe var mıdır? Bu meslekte olan adamlar sıfât-ı ferdiyye olmasa efrâd temâyüz edemeyeceği, ümmetler de bu husûsta aynıyla efrâd gibi olduğu nazariyesinin mahz-ı hakīkat olduğunu düşünmeyenlerdir.

Hülâsa hatt-ı hümâyûn-ı mülûkâne bizi şu hakīkate irşâd ediyor ki Osmanlıların da âdâb-ı hakīkıyye-i İslâmiyye ve mevrûsât-ı kadîme-i milliyyeye müstenid bir takım ahlâk, âdât, evsâf-ı mahsûsaları vardır ki kendilerini âleme tanıtmış, insanlar arasında ona bir mevki'-i bülend, takdîr ve hürmet kazandırmıştır. Osmanlı[lı]ğı asırlarca bir şeref ve istiklâl-i ma'nevî içinde yaşatmış olan bu hasâis-ı milliyyeyi metrûk ve mensî bırakabilecek her hareket, hakīkī varlığımızı fedâ ve başkalarının mevcûdiyeti içinde ifnâ etmemizi intâc edecektir. Bir takım küçük milletlerin mahsûsât ve mümeyyizât-ı milliyyelerine dört el ile sarıldıkları, bir taraftan da âdât ve an'anât-ı kadîmelerini ihyâ etmeye çalıştıkları bir zamanda nasıl olur da ümmet-i Osmâniyye gibi menâkıb-ı fâhiresi târîh-i umûmîye âid yazılacak herhangi bir kitabın bir sülüsünü işgāl edecek olan muazzam bir cem'iyet kendi an'anâtını fedâ ederek başkalarınınkini kabûl ve taklîde temâyül eder?

İşte hatt-ı hümâyûn-ı mülûkâne bize öyle bir ders-i ictimâî vermektedir ki her Osmanlı, belki her müslüman onun her kelimesini safha-i kalbi üzerine ebedî bir sûrette nakşetmek gerektir.

* * *

MÜSLÜMANLIK'TA HİLÂFET

Harb-i umûmînin başlangıcından beri Hilâfet-i İslâmiyye bahsi etrâfında birçok sözler söyleniyor. Yevmî gazeteler, ilmî ve edebî mecmûalar bunun mevzû' ve gāyesi, mikdarları sekene-i arzın rub'una bâliğ olan ümem-i İslâmiyye üzerindeki ictimâî te'sîrleri hakkında mütevâliyen bir takım efkâr ve mütâlaât serd edip duruyorlar. Fakat yazılıp çizilen şeylerin kesret ve mebzûliyetine rağmen hiçbirinin hakīkat-i mes'ele hakkında beyânât-ı şâfiyede bulunduğu görülmüyor.

Hilâfet sözü şübhesiz âlem-i İslâm'da eski bir sözdür. İlk bu ünvânı ihrâz eden yedinci asr-ı mîlâdî esnâsında Fahr-i kâinât sallallâhü aleyhi ve sellem efendimizin irtihâlini müteâkıb Ebûbekir es-Sıddîk hazretleri olmuştur.

Hilâfet kelimesi birçoklarınca bâhusûs Avrupaca yanlış tefsîr edilerek Katolik âleminde Papalık makāmı ne ise âlem-i İslâm'da Hilâfet rûh ve gāye i'tibârıyla aynı şey telakkī olunuyor. Bu gibilerce hilâfet kelimesi ma'nevî bir nüfûz, rûhânî bir kudret ve satvetin menşei olan vazîfe-i dînîyye olmaktan başka bir ma'nâ ifâde etmez. Hakīkat-i hâlde ise bu hasâis kelimenin vaz'-ı aslîsinden cidden baîd ve hakīkī ma'nâsının ta'yîn ettiği vazîfeye gayr-i mutâbıktır.

Şu fikrimizi daha vâzıh sûrette ezhân-ı kārîîne yerleştirebilmek için şurada bazı hakāyık-ı ilmiyye-i İslâmiyyeden bahse mecbûriyet hissediyoruz:

Tevhîd, *Kur'ân*'ın te'yîdine çalıştığı, uğurunda ehl-i şirk ve abede-i evsân ile en sarp mücâhedelere giriştiği erkân-ı İslâmın en mühimlerinden biridir. İslâm kendi kāide-i siyâsiyye ve ictimâiyyesini sırf tevhîd sâyesinde vaz' ve takrîre muvaffak olmuştur ki o kāide de mütegallibe, eşrâf, cebâbire-i mülûk ve ümerânın nüfûz-i maddîlerini tavâif-i mahdûdenin ekseriyâ huzûz-ı nefsâniyye ve makāsıd-ı dünyeviyyelerine zaferyâb olmak için âlet ittihâz ettikleri nüfûz-i rûhânîyi yıkmak için İslâm'ın elinde kuvvetli bir balta kuvvet ve te'sîrini göstermiştir. Evet İslâm'da tevhîd esâsı herkesin bir râî olup raiyyesinin nîk ü bed ahvâlinden mes'ûl bulunduğu, lâ-yüs'el ancak Cenâb-ı Hak olduğu kāidesinin yegâne istinâdgâhıdır.

Bundan anlaşılıyor ki diyânet ve siyâset-i İslâmiyye nazarında hâkim ancak Cenâb-ı Hak'tır. Şu kadar var ki insanlar ahkâm-ı ilâhiyyeyi tatbîk ve umûr-ı âmmenin hüsn-i cereyanını te'mîn etmek için kendinde kudret ve kābiliyet gördükleri birini intihâb ve ona tefvîz-i umûr ederler. Şu kadar ki Cenâb-ı Hakk'ın insanlar arasında ilk halîfeleri peygamberleridir. **[216]** Ahvâl ve şuûn-ı beşeriyyenin salâh ve intizâmını kâfil olan ahkâm, âdâb ve kavânîn-i ilâhiyyenin vâsıta-i teblîği peygamberler olmuşlardır. Onlardan sonra halkın şerâit-i lâzımeyi câmi' zevât miyânından intihâb ettikleri hulefâ gelir ki bunlar da desâtîr-i şer'iyye-i ictimâiyye, usûl ve kavâid-i fıkhiyyenin karârlaştırmış olduğu şerâit-i hilâfeti hâiz zevât miyânından tanzîm-i mesâlih ve tedbîr-i siyâset vezâifiyle mükellef olarak intihâb olunurlar. Nazar-ı İslâm'da

hâkimiyet sırf Cenâb-ı Hakk'a muhtass olduğu için Müslümanlık beşer miyânından intihâb olunan hükkâmda: Ahkâm-ı mukaddese-i ilâhiyyeyi tatbîk ve onları sekte-i ta'tîl ve ihmâlden vikāye etmek, halkı ahkâm-ı mebhûse icâbâtına riâyete mecbûr ederek bu sâyede hayat ve maîşetlerinin nigehbân-ı intizâmı olmaktan başka bir vazîfe görmemektedir.

Yalnız burada anlaşılması icâb eden bir nokta vardır ki o da ahkâm-ı ilâhiyye denilince bundan yalnız müslümanlığa âid olarak *Kur'ân* ve hadîsde vârid olan ahkâm maksûd olmayıp belki daha umûmî bir ma'nâya delâlet etmesidir. Zîrâ ulemâ-yı şerîatın usûl kitaplarında müdevven kavâid-i külliyyeye binâ-yı ictihâd ederek istinbât ettikleri hükümler, icmâ' kāidesine ve zaman ve mekân icâbâtına muvâfık olan ahkâmın vücûb-ı takrîri yolundaki esâs-ı şer'îye tevfîkan ümmetlerin teşrî' ettikleri nizâmlar, kānûnlar ahkâm-ı ilâhiyye ta'bîrinin dâire-i şümûlüne dâhil olur.

Bu bahsettiğimiz şeyler İslâm ıstılâhınca ahkâm-ı ilâhiyye nâmı verilip tenfîz ve icrâsı ve tatarruk-ı halelden vikāyesi Halîfe-i müslimînin en birinci vazîfesini teşkîl eden zümreye dâhil bulunmaktadır. Bu karârât-ı örfiyye ve ahkâm-ı ictihâdiyye muvâcehesinde Halîfe'nin bir mevkii daha vardır ki ehemmiyeti idârî vazîfesinin ehemmiyetinden aşağı değildir: Ulemâ-yı şerîatın ma'lûm olan usûl-i teşrî' icâbınca istintâc ettikleri ahkâmın bazen ihtilâf etmesi tabîîdir. Bu gibi ahvâlde halk muâmelâtında işlerine en ziyâde yarayan ve zurûf ve ahvâl muktezıyâtına daha ziyâde tevâfuk eden bir hükmü düstûru'l-amel ittihâz edebilmeleri için şerîat zikr olunan ahkâm-ı mütehâlife ve mütegāyire üzerinde Halîfe-i müslimîne bir hakk-ı tercîh bahşetmiştir. Bu cihetle Halîfe, aralarında ihtilâf ve tebâyün bulunan ârâ-yı ictihâdiyyeden hangisini kabûl ve tasdîk ederse muâmelât ve fasl-ı husûmâtta o ma'mûlün-bih olup diğerlerinin tatbîkına cevâz-ı şer'î yoktur.

Ahkâm-ı teâmüliyyede mer'î olan bu usûl ibâdât (dîniyyât)ta câri olamaz. Zîrâ kavl-i râciha göre ibâdâtta Halîfe'nin bir re'yi ma'mûlün-bih olmak üzere ta'yîn ve mesâil-i fer'iyyede akvâl-i müctehidînden birini tercîh salâhiyeti yoktur.

Halîfe hâiz olduğu vazîfe-i dîniyye ve siyâsiyye i'tibârıyla mecâlis-i İslâmiyye (mecâlis-i teşrîiyye)nin memleketlerine hâs örf ve âdet icâbâtına, zaman ve mekân muktezıyâtına imtisâlen karârlaştıracakları kavânîn ve nizâmâta da mühim bir dahl ü te'sîri vardır.

Bu gibi mecâlisin taht-ı karâra aldıkları mevâdd-ı teâmüliyyenin bir şekl-i dînî iktisâb edebilmesi için Halîfe'nin tasdîk ve tasvîbine iktirân etmesi taht-ı vücûbdadır. Ancak o sâyededir ki bu gibi mukarrerât ahkâm-ı şer'iyye ıdâdına dâhil olarak ona muhâlefet eden nasıl Halîfe'nin dîvân-ı mehâkimi tarafından taht-ı muhâkemeye alınıyor ve mes'ûl ediliyorsa aynı vechile nezd-i Bârî'de de âsim ve müstahıkk-ı azâb olur.

Şu serd ettiğimiz beyânâttan tezâhür ediyor ki müslümanlar îzâh ettiğimiz bütün aksâmıyla ahkâm-ı İslâmiyyeye itâat ederler, onları ilâhî ve mukaddes bir takım ahkâm tanıdıkları için mazmûnlarına muhâlefeti Cenâb-ı Hakk'a isyân mâhiyetinde telakkī eylerler. Bir de şu hakīkat teayyün ediyor ki Halîfe'nin vazîfesi Papalık makāmı hakkında efkâra tebâdür ettiği gibi rûhânî değil, belki ümmetlerin muâmelâtını tedbîr ve umûr-ı dünyeviyyelerine âid ahkâmdan menfaatlerine en ziyâde tevâfuk edeni şerâit-ı mebhûse dâiresinde kabûl ve tenfîz eylemekten ibârettir. Demek oluyor ki İslâm'da halîfenin vazîfesi ervâh üzerinde hüküm ve nüfûzunu icrâ etmek sırf dünyevî olan şuûn-ı teâmüliyye sâhasından daha ileri giderek halkın meâda tealluk eden ahvâl ve mukadderâtı üzerinde tasarruf iddiâsında bulunmak değildir. Çünkü halîfe demek hakīkī ma'nâsıyla ahkâm-ı ilâhiyyeyi tenfîze, mesâlih-i ibâdı tedbîr ve temşiyete me'mûr demektir. O sûretle ahkâm-ı mukaddese-i ilâhiyyeye muhâlefet temâyülünde bulunan yahud mesâlih-i âmmenin hüsn-i cereyanına ihtimâm etmeyen kimsede hilâfetin bekāsı bile doğru değildir. Nitekim müslümanların hukūkunu müdâfaa edemeyen umûr ve mesâlihini nâfiz bir azm ü irâde ile kavrayamayan mülûk ve ümerâ hakkında da hüküm böyledir.

Hilâfet'in hikmet-i teşrîi müslümanlar arasında adâleti pâyidâr etmek, hudûd-ı şer'iyye ve hukūk-ı âmmeyi gözetmek, emn ü âsâyişi ihlâl edecek hâdisâta mâni' olmak için icâb eden kuvveti tedârik eylemek, ümem-i sâire tarafından vukūu muhtemel tecâvüzâta sed çekmek esâslarında mündemic olduğunu nazar-ı mülâhaza önünde bulundurursak bu mevki'-i refîe kimin lâyık olduğunu daha sâlim bir fikirle muhâkeme ve tedkīk etmeye imkân bulabiliriz.

Ma'lûmdur ki Müslümanlığın kavâid ve usûl-i mühimmesinden biri de her husûsta müslümanların şevket ve azametini te'yîd ve i'lâ gāyesine tevâfuk eden ciheti iltizâm etmektir. Bu ise âlem-i İslâm'a tealluk eden işleri yalnız şu kabîleye, şu kavme şu cinse hasr u tahsîse kat'â müsâid değildir. Kim İslâm'ın saâdet ve selâmetini te'mîn ve müslümanların hukūkunu müdâfaa yolunda mücâhedeye isbât-ı liyâkat ve iktidâr ederse bu hakk-ı şer'înin sâhibi işte odur.

[217] Bu esâsa binâen Risâlet-meâb sallallâhü aleyhi ve sellem efendimizi görüyoruz ki hâlet-i ihtizârında ravâbıt-ı nesebiyye ve alâyık-ı sıhriyyeyi nazar-ı i'tibâra alarak emr-i hilâfeti huzûrunda bulunan amcalarına, am-

cazâdelerine, dâmâdlarına, ahfâdına vasiyet etmemiş; belki müslümanlar bu vazîfe-i uzmâyı ehil ve muktedir gördükleri kimseye tefvîz etmeleri için işi kendilerine bırakmıştır. Şurası muhakkaktır ki Risâlet-meâb sallallâhü aleyhi ve sellem efendimiz bu husûsta tek bir söz söylemiş olsaydı kimse onun hilâfını iltizâma cür'et edemez, bir ferd onun vâcibü'l-imtisâl olduğunu teslîmde tereddüd göstermez idi.

Evet Resûl aleyhisselâm dem-i vâpesîn-i hayâtında Kureyş ile, beraberindeki pek az muhâcirîn ile birlikte beldelerine hicret ederek kendilerinden hürmet ve küffâr-ı Kureyş'e karşı kıymetdâr nusret ve muâvenet görmüş olduğu ehl-i Medîne arasında bir ihtilâf tehaddüs edeceğini sezmiş, İslâm'ın birer rükn-i mühimmi olan bu iki fırka arasına fitne ve tefrika girip de aralarındaki râbıtanın kırılmasından, maâlim-i dîniyyenin mahv u muntamis münkesir olmasından, feyz-ı İslâm ile kesb-i salâh ve intizâm etmiş olan münâsebetlerinin yeni baştan şîrâzesinden çıkmasından endîşe etmiş idi. Bununla beraber fikri şu merkezde idi ki vâkıâ Medîne ahâlisi din yolundaki azîm mücâhedeleri, takdîrin fevkındeki sabr u tahammülleri, dinin telkîn ettiği ahkâm ve hakāyıka karşı gāyet metîn ihlâsları sâyesinde Kureyş üzerinde bir mevki'-i rüchân kazanmış oldukları câ-yı inkâr değildir. Şu kadar var ki Mekke fetholunup da Cezîretü'l-arab'ın her tarafındaki kabâil fevcâ fevc dâhil-i dâire-i İslâm olduktan sonra kavm-i Arab miyânında onların kuvvet, azamet, nüfûz i'tibârıyla kāle alınmaya değer bir mevki'leri kalmamış idi. Kudret ve kemmiyet i'tibârıyla Kureyş ile aralarında bir nisbet olmadığı hâlde onlarla rekābet ve münâfese edebilmeleri imkân hâricine çıkmıştı. Bâhusûs ki Kureyş câhiliyette Ka'be-i muazzamanın muhâfızları, Mekke'de kabâil-i Arabın pîşvâ ve rehberi olmak, sonra da şübhesiz İsmail aleyhisselâmın evlâdı bulunmak gibi bir takım meziyetlerin kendilerine kazandırmış olduğu mevki'-i rûhânî dolayısıyla bütün Arab akvâmının hürmet ve inkıyâdına mazhar oldukları gibi âlem-i İslâm'ın da aynı sûretle itâat ve merbûtiyetlerini kazanmışlardı. Feth-i Mekke senesi Kureyş dâhil-i dâire-i İslâm olur olmaz bil-cümle kabâil-i Arabın İslâm'ın harîm-i feyz ü kudsiyetine dehâlet husûsunda yekdiğeriyle müsâbaka edercesine gösterdikleri tehâlük Kureyş'in te'sîr-i nüfûzuyla vukūa gelmiş bir hâl ve hâdiseden başka bir şey değildi. Hâl böyle iken âmme-i Arabın Kureyş'ten başkasına imtisâl etmesi, onlardan mâadâsının hüküm ve nüfûzuna râm olması imkânı yoktu. Bu te'sîr sınıf-ı avâma da münhasır değildi. Arabın mülûk ve ümerâsı bile Kureyş Müslümanlığı kabûl ettikten sonra huzûr-ı Risâlet-penâhîye vefdler, hey'etler göndermek sûretiyle, yahud mükâtebe tarîkıyle peyderpey müslüman olmaya başladılar.

Aleyhissalâtü vesselâm Efendimiz senelerce Medîne ahâlisi arasında bulunarak halkı İslâm'a da'vet, neşr-i din yolunda onlarla birlikte bunca mücâhede ettiği hâlde Mekke'nin fethiyle Kureyş Müslümanlığı kabûl ettikleri zaman olduğu kadar halk da'vete icâbet husûsunda bir hırs u tehâlük göstermediler. Çünkü Arabın gerek sınıf-ı avâmı, gerek mülûk ve ümerâsı ne Medîne ahâlisinden bir korku hissediyor, ne de onların meâsirine ıktifâ, evâmirine imtisâl kaydında bulunuyor idi. İşte Risâlet-meâb sallallâhü aleyhi ve sellem efendimiz bütün bu sebebleri göz önünde bulundurduğu için vefâtı zamanında emr-i hilâfetin Kureyş'e (Ensâr'a değil) âid olmasını vasiyet etmiş, bir taraftan da Kureyş'e İslâm'ın kökleşmesi yolunda pek güzîde hizmetleri sebk etmiş ve üzerlerine harb açan müşriklerin şedâid-i savletlerine sırf te'yîd-i din maksadıyla göğüs germek sûretiyle emsâlsiz fedâkârlık göstermiş olan Ensâr'a karşı son derece hüsn-i muâmele etmelerini tavsiye ve ihtârdan da hâlî kalmamıştır. Nitekim şu hadîs-i şerîf irtihâl-i nebevîden bir ay mukaddem şeref-vârid olmuştur: [1](يَا مَعْشَرَ الْمُهَاجِرِينَ، أَصْبَحْتُمْ تَزِيدُونَ وَأَصْبَحَتِ الْأَنْصَارُ لَا تَزِيدُ وَالْأَنْصَارَ عَيْبَتِي الَّتِي أَوَيْتُ إِلَيْهَا، فَأَكْرِمُوا كَرِيمَهُمْ، وَتَجَاوَزُوا عَنْ مُسِيئِهِمْ) = "Ey cemâat-i muhâcirîn! Siz günden güne çoğalıyorsunuz, Ensâr ise çoğalmıyorlar. Ensâr benim, daraldıkça muâvenetlerine sığındığım bir melce' ve penâhımdır. Onların uslu akıllılarına hürmet ve ikrâm ediniz. Fenâlığı görülenlerinin de kusûruna bakmayınız.)

Risâlet-meâb sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimiz'in vefâtını müteâkıb muhâcirîn ile ehl-i Medîne arasında zuhûrundan endîşe ettiği hâl kısmen vukūa gelmiş ise de vasiyet-i seniyye-i nebeviyye işin hâd bir şekil almasına, iki fırkanın da mahvını intâc edebilecek azîm bir fitnenin hükümrân olmasına meydan bırakmamıştır.

İfâdât-ı sâlifeden şunu anlıyoruz ki aleyhissalâtü vesselâm Efendimizin firâş-ı ihtizârında bu yolda vasiyette bulunmasının hikmeti kâffe-i kabâil-i Arabın Kureyşe karşı müfrit bir hiss-i taassub beslemesi, havâs ve avâm bütün Arabların ehl-i Mekke'ye mutî' u munkād bulunması idi. Bu bize gösteriyor ki Arabda taassub-ı unsurî rûhu bilâhare kesb-i za'f edince bizzat hulefâ mevzû'-ı bahs olan vasiyet-i seniyyeye imtisâl etmeye bir mecbûriyet görmemeye başladılar. Bu kabîlden olarak Ömer bin el-Hattâb radıyallâhü anh esnâ-yı irtihâlinde demişti ki: "Muâz bin Cebel sağ olaydı hilâfeti ona tefvîz ederdim; Huzeyfe'nin kölesi **[218]** ber-hayât bulunaydı onu halîfe yapardım." Bunlardan birincisi Medîne ahâlisinden, ikincisi bi'l-mükâtebe âzâd edilmiş bir köle olup hiçbirinin neseben Kureyş ile bir alâkası yok idi.

Yalnız şurasını nazar-ı dikkatten dûr tutmamalıdır ki

[1] Bazı farklarla, Ahmed ibn Hanbel, *Müsned,* 16075.

Risâlet-meâb sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimiz hilâfetin Kureyş'e tefvîzini vasiyet ettiği esnâda onların da adl ü istikāmet dâiresinde icrâ-yı vazîfe etmelerini şart koşmuş ve bunu söyledikten sonra: "Müstakīmâne hareket etmezlerse kılıçlarınızı boynunuza takıp ocaklarını söndürünüz. Yapamazsanız hakīkaten sersem ve bedbaht kimselersiniz." buyurmuştur.

(Bunu Trablusî ile Taberânî ruvâtı sika olan bir hadîsten ihrâc etmişlerdir.)

Muâviye ile Ali bin Ebî Tâlib ki Risâl-etmeâb sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimizin amca-zâdesi, kerîmesinin zevci olmakla beraber bütün şürefâ-yı kirâmın cedd-i âlî-tebârıdır, aralarındaki nizâı fasl için karârlaştırılan tahkîm mes'elesinde Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin de böyle bir kanâaat beslemekte oluduğunu görüyoruz. Ebû Mûsâ minbere çıkarak halka bir hutbe îrâd ediyor, sözüne şu fıkra ile hitâm veriyor: (اما انا فحكم بخلع معاوية وعلى جميعًا = (وان يترك المسلمون اصرارًا ينتخبون من يرونه اصلح للخلافة "Ben şöyle hükmediyorum ki Muâviye ile Ali, ikisi birlikte hal' edilerek müslümanlar serbest bırakılsın. Sonra onlar hilâfete elyak u ahrâ gördüklerini intihâb etsinler."

Cenâb-ı Ali kerremallâhü vec[he]hû vurulduğu zaman ashabından biri emr-i hilâfeti evlâdından birinin deruhde edip etmeyeceğini sormuştu. (ان هذا مالا آمر به ولا ارفضه ولكن انظروا انتم =) "Bu bir iş ki ne öyle olsun derim, ne de reddederim. Bunu siz düşününüz." cevâbını verdi. Buna da sebeb kendi bu ravza-i hilâfetin kökü mesâbesinde olduğu hâlde hürriyet-i intihâb tarafdarı olduğundan evlâdından birini veliahd ittihâz etmeye nefsinde bir salâhiyet görmüyor ve işi müslümanlara bırakıyor idi.

Târîh bize gösteriyor ki müslümanlar halîfe ta'yîni husûsunda başka başka nokta-i nazarlara mâlik idiler. Risâlet-meâb sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimiz her ne kadar Ebûbekir'in ta'yînini arzu ettiği[n]i gösterir bazı mertebe işârât-ı hafiyye sâdır olmuş olsa da diledikleri gibi intihâb etmeleri için işi ashâbına bırakmıştır.

Ebûbekir gelerek ismiyle resmiyle halîfeyi ta'yîn etmiştir. Ömer daha başka bir meslek ta'kīb etti. O müntehibler ta'yîn ederek hürriyet-i intihâbı onlara bıraktı. Mülûk-i Benî Ümeyye'nin evveli olan Muâviye bin Ebî Süfyân devri gelince o târîh-i İslâm'da ilk defa görülmüş bir hâdise olmak üzere oğlu Yezîd'i velîahd yapmayı karârlaştırdı. Pâyitaht-ı saltanatı olan Şâm'da maksadını taht-ı te'mîne aldıktan sonra zâhiren haccetmek, hakīkatte Mekke ve Medîne ahâlisinden de bey'at almak fikriyle Mekke'ye gitti. Merâsim-i haccı îfâ ve ikmâl ettikten sonra bir hutbe îrâd ederek halkı velîahd sıfatıyla oğlu Yezîd'e bey'at etmeye da'vet etti. Abdullah bin ez-Zübeyr ayağa kalkar: "Bizi senden evvel hulefâ-yı İslâm'dan hiçbirinin yapmadığı bir bid'ate da'vet ediyorsun." diye bağırarak teklîfini reddetti. Bunun üzerine Muâviye radıyallâhü anh emr-i hilâfeti halletmeden bıraktığı takdîrde bu yüzden âlem-i İslâm büyük büyük muhâtaralara giriftâr olacağını ve ileride bu mes'ele etrâfında birçok münâzaât ve mücâdelât cereyan edeceğini, birçok kan dökületeceğini uzun uzadı îzâh ve teşrîh etti.

Muâviye'nin maksadını tervîc yolunda söylediği bu sözlerden anlaşılıyor ki emr-i hilâfette daima serbest intihâbât usûlüne riâyet edilmesi müslümanlar arasında eksiksiz kan dökülmesini intâc edecektir. Onun fikrince velîahd ta'yîni ve hilâfetin bir âileye hasr u tahsîsi, câmia-i İslâmiyyenin selâmet ve mahfûziyeti, mesâlih-i müslimînin te'mîni nokta-i nazarından en faydalı bir usûl ve tedâbîr olduğu için âlem-i İslâm'da ilk evvel velîahd ta'yîni usûlünü o te'sîs etmiş, sonra gelen hulefâ tarafından da aynı usûl ta'kīb olunmuştur. Onlar da evlâdları miyânında vezâif-i hilâfeti hüsn-i îfâya en ziyâde muktedir olanı velîahd yaparlar, evlâdları içinde bu şartı hâiz birini bulamazlarsa efrâd-ı âileleri miyânından hâiz-i kudret ve kifâyet bir adamı intihâb eder[ler] idi.

Âlem-i İslâm'da hazret-i Muâviye tarafından bu usûl te's[î]s edildikten sonra hilâfet mes'elesinin intihâb-ı müslimîne terk ve tefvîzini istilzâm eden hâdiseler pek az vukū'a gelmiştir ki bunlardan biri Halîfe Muâviye-i Sânî zamanına âiddir. Hastalıklı, çelimsiz, hayata karşı lâkayd olan Muâviye kendine bey'at edildikten sonra minbere çıkarak bir hutbe îrâd etmiş, bunda bir takım esbâb zikrederek halefini intihâba tarafdar olmadığını beyân ettikten sonra: "İşinize elvereni intihâb etmekliğiniz için bu mes'eleyi size bırakıyorum." diyerek minberden inmiştir. Emsâline pek az tesâdüf edilen böyle birkaç mes'ele istisnâ edilirse velâyet-i ahd mes'elesi hep tarz-ı dîgerde cereyan edegelmiştir.

Doğrusunu söylemek lâzım gelirse velîahd intihâbı usûlünün âlem-i İslâm'da hilâfet mes'elesinden dolayı kan dökmenin arkasını almak husûsunda hakīkaten te'sîrât-ı nâfiası görülmüştür. Târîh ilk akvâm-ı İslâmiyye arasında hürriyet-i intihâb ve teaddüd-i hilâfet mes'elelerinin âlem-i İslâm'ın nizâm ve intizâmını esâsından ne dereceye kadar ihlâl etmiş olduğunu isbât eden pek acıklı misâllerle **[219]** doludur. Bırak ki, her halîfe intihâbında gerek re'y-i âm sûretiyle, gerek müntehiblerin intihâbıyla olsun, hürriyet-i intihâb esâsına riâyet, evvelce de beyân etmiş olduğumuz vechile, şerîat-ı İslâmiyye nazarında ne bir emr-i vücûbî ne de bir kāide-i usûliyye değildir. Bu mahdûd ve ma'dûd birkaç vak'anın vücûd vermiş olduğu bir âdettir ki onların da ekserîsi büyük büyük müşkilât, kanlı münâzaât tevlîd etmekten hâlî kalmamıştır. Ez-cümle Muâviye, Ali, Abdullah bin ez-Zübeyr, Hüseyin bin Ali devirlerindeki vekāyi' cümlenin ma'lûmudur ki

müslümanlar mikdarları az olmakla beraber biribirlerinin köklerini kazımak derecesine gelmişlerdi.

İslâm'da velîahd ta'yîni usûlünün istilzâm ettiği fevâidlerin derecesini anlayabilmek için Devlet-i Osmâniyye'de müesses ve cârî olan usûlün nasıl insanların can ve kanlarını muhâfazayı müeddî olduğunu, birçok bilâd-ı İslâmiyyede bu yüzden sükûn ve huzûrun ne vechile peydâ-yı istikrâr ettiğini daima göz önünde bulundurmaklığımız icâb eder.

Teaddüd-i hilâfet bahsine gelince; Halîfe-i Sânî emîrü'l-mü'minîn Ömer bin el-Hattâb radıyallâhü anhı görüyoruz ki Sakîfe-i Benî Sâide hâdisesinde a'yân-ı müslimîn ve kibâr-ı sahâbenin Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve selleme bir halîfe intihâb etmek üzere orada ictimâ' ettikleri gün ayağa kalkarak Ensâr-ı kirâmdan (منا امير ومنكم امير) sözünü tekrâr etmekte olan Habbâb bin el-Münzir'e karşı (هيهات، هيهات لا يجتمع اثنان) diyerek şiddetli bir münâkaşaya girişiyor idi. Bu husûsa müteallık vârid olan ehâdîs-i seniyyeden (اذا بويع خليفتان فاقتلوا ثانيهما) kavl-i şerîfi de bunun İslâm için ne derece tehlikeli bir iş olduğunu göstermektedir.

Evet bu esâs bilâhare terk ve ihmâl edildiğinden müslümanlar arasında halîfeler çoğaldı. Bu hâlin netîcesi olarak İslâm âleminde nihâyetsiz gâileler başgösterdi, herkes bir ciheti iltizâm etmeye başladı. Bu yüzden birçok kan döküldü. Nitekim târîh-i İslâm'da Endülüs'te Emeviye, Mağrib-i Aksâ'da Aleviyye, Mısır'da Fâtımıyye, Bağdad'da Abbâsiyye devletlerinin teessüsü müslümanlar arasında nasıl kanlı fâciaların zuhûruna, berrî ve bahrî müdhiş muhârebât ve gârât vukûa gelerek bu yüzden sîne-i İslâm'da onulmaz yaralar açıldığına şehâdet etmektedir. Eğer bu halîfeler sâlifü'z-zikr hadîs-i şerîfin vaz' ve takrîr, Ömer bin el-Hattâb'ın da Sakîfe hâdisesinde Ebûbekir radıyallâhü anhin intihâbı gününde sözle, kılıçla te'yîd etmiş olduğu ittihâd-ı hilâfet kāidesine temessük edeydiler kurûn-ı vüstâda ümem-i İslâmiyyenin başına o müdhiş felâketler gelmez idi. Yine onlar içlerinden bâr-ı sakīl-i hilâfeti taşıyabilecek kuvvet ve kudrete mâlik olan tefvîz-ı emr kāidesine tebaiyet edeydiler, gün geçtikçe İslâm'ın kuvvet ve azameti artar, evvelce medeniyetin rehberleri, hürriyetin hâmîleri, ümem-i beşeriyyenin sergerdeleri olan akvâm-ı İslâmiyye, içlerinden birçoklarının mevcûdiyetlerini kemiren, ahlâf ve bakāyâsını hazîz-i sefâlete ilkā eden o muazzam fitnelerin tahrîbâtına hedef olmazlar idi.

Maamâfîh eski zamanlarda da bazı yerlerde müslümanların din ve mevcûdiyetlerini müdâfaadan âciz bulunduklarını hissedince bu kāideye rücû' ettiklerini görüyoruz. Ez-cümle İmâm Ebûbekir el-Bâkıllânî Bağdad'da hilâfet-i Abbâsiyyenin gāyet zaîf ve âciz bir mevkie düşmüş olduğunu görünce halîfenin Kureyş'in gayriden de olabileceği hakkında fetvâ vermekte tereddüd etmemiştir. İmâm-ı müşârun-ileyh öyle düşünüyordu ki hilâfetin Kureyş âileleri ellerinde bulunmasının gâh Benî Ümeyye, gâh Benî Abbâs miyânında tedâvül etmesinin başlıca sebeb ve hikmeti Kureyş'in birçok zamanlar Arablardaki asabiyet-i kavmiyye hissinin nokta-i temerküzü, sâir kabâil-i Arab üzerinde hakīkī bir nüfûz ve kudret sâhibi olduklarından ibâret idi.

Bu, böyle olduğu gibi aslen Kureşî ve Benî Ümeyye'den olan Endülüs hulefâsının nüfûz ve mevki'leri Hıristiyanların enzâr-ı hırs u istîlâlarını da'vet edecek sûrette, dûçâr-ı za'f u inhitât olunca Mağrib-i Aksâ'da kendilerine hemcivâr olan mülûk-i Berber, bir taraftan nüfûz-i hilâfeti sıyânet etmek, diğer taraftan mesâlih-i müslimînin hüsn-i tedvîrine âid uhdelerine terettüb eden vazîfe-i şer'iyyeyi hakkıyla îfâ edebilmek için emr-i hilâfeti kendileri deruhde etmeye karâr verdiler. Bu sebebden dolayı Berberî hükümdârlar arasında teessüs eden hilâfetler Mağrib-i Aksâ Berberlerinden Masâmide kabîlesine mensûb olan Muvahhidîn Devleti ile yine Mağrib'de Cibill-i Zenâte Berberlerinden olan mülûk-i Benî Merîn arasında asırlarca tedâvül edip durdu.

Bu iki hânedân-ı saltanat erkânı hilâfet-i İslâmiyyeyi deruhde ettikleri zaman gerek Endülüs'te gerek merkezî Bahr-i Sefîd'deki bilâd-ı İslâmiyye bir desîse ve fitne ocağı kesilmiş, gavâil-i siyâsiyye haddini aşmış, İspanya hükümdârlarının âmâl-i istîlâkârânelerine, Ehl-i Salîb muhâcemâtına hedef-i yegâne olmuştu. İşte böyle bir zamanda bu iki Berber hükûmeti, ellerindeki kuvvetli donanmalar, muntazam ordular sâyesinde gāyet kuvvetli olunan bu gibi âfât ve mesâibin İslâm ve bilâd-ı müslimîne sirâyetine karşı menî' ve müstahkem birer kal'a teşkîl ettiler. Hatta Devlet-i Muvahhidîn'in müessisi olan Halîfe Abdülmü'min bin Ali'nin elindeki ordu ve donanmanın azamet ve heybeti İspanya hükümdârlarına pek ziyâde dehşet vermiş, onları vaktiyle kabza-i istîlâlarına geçirdikleri birçok bilâd-ı İslâmiyyeyi terk ve tahliyeye mecbûr etmiş idi. Abdülmü'min'in elinde şimâlî Afrika sâhilindeki boğaz ve geçitlere dağıtılmış dört yüz parçadan fazla sefâin mevcûd idi. Devlet-i Muvahhidîn erkânından olup **[220]** zamân-ı saltanatı en âteşîn Ehl-i Salîb muhârebâtına sahne olan Yusuf bin Ya'kub el-Mansûr da Mağrib'in en zî-kudret tâcdârânından biri idi. Salâhaddîn-i Eyyûbî'nin 585 sene-i hicriyyesinde bir mektup yazarak Yusuf'dan imdâd ü muâvenet taleb etmesi Devlet-i Muvahhidîn'in o zaman hâiz olduğu kuvvet ve satvetin derecesi hakkında bir fikir verebilir. O hükümdâr-ı muazzam idi ki Endülüs'ün İspanyollar elinde kalan

memâlikini birer birer kurtardığı sırada Kral Alfons'un vâlidesi, kızları, sâir erkân-ı harîmi huzûrunda gözyaşları dökerek hiç olmazsa Tuleytula'yı kendilerine bahşetmesini yana yakıla ricâ etmişler idi.

İşte âlem-i İslâm bunlar gibi Selîm-i Evvel, Süleymân-ı Kānûnî gibi mehîb bir satvet ve iktidâra mâlik hulefâ sâyesindedir ki o eski şevket ve azametini iâde edebilir, mesâlih-i İslâmiyye bir mecrâ-yı intizâma girer, bilâd-ı İslâmiyye her dakīka dûçâr-ı istîlâ olmak tehlikesinden kurtulur.

Buraya kadar ser[d] edilen hakāyık isbât ediyor ki siyâset-i hakîme-i İslâmiyye hilâfetin hem onun hukūkunu müdâfaa edebilecek, hem de bilâd-ı mukaddeseyi himâye ile beraber küçük küçük İslâm akvâmının mevcûdiyetleri düşmanları tarafından tehdîd edildikçe imdâdlarına yetişebilmek iktidârını gösterecek mülûk ve selâtîne tefvîzini icâb etmektedir.

İmdi şu harb-ı umûmî esnâsında Devlet-i Osmâniyye aleyhine hurûc etmiş olan Emîr-i Mekke Hüseyin Paşa'ya Hind ve Mısır ahâlisinden hiçbir tarafdar zuhûr etmemesinin hikmetini bu esâslarda aramak icâb eder. Onun şu sırada vukū' bulacak hurûc ve isyânından kendisi için a'zamî menâfi'-i siyâsiyye istihsâl edeceğini tahmîn etmiş olan İngiltere hükûmeti kendinin Kureşî ve Hâşimî olduğunu ileri sürerek bir taraftan onu iddiâ-yı hilâfete teşvîk ettiği gibi diğer taraftan da etrâfa gönderdiği adamlar vâsıtasıyla halkı ona bey'ate teşvîk ve asırlardan beri gāye-i hayâliyyesi olan hilâfet-i Arabiyye siyâsetini tervîce koyuldu. Fakat onun bu uğurda bezl ettiği bunca mesâîye, sarf ettiği paralara, icâd ettiği hiyel ü desâyise rağmen hiçbir menfaat te'mînine muvaffak olamadı.

Hind ve Mısır müslümanları Emîr Hüseyin'in vezâif-i hilâfet-i îfâya gayr-i muktedir ve hilâfetin en esâslı bir rüknü, en mühim bir şartı olan kuvvetten mahrûm olduğunu bildikleri için çevirilen entrikalara aslâ ehemmiyet vermemişler, onu halîfe-i müslimîn olan Osmanlı pâdişâhına karşı hurûc etmiş olmaktan başka bir sıfatla telakkī edemeyeceklerini âleme i'lân etmişlerdir.

Müslümanların Emîr Hüseyin'in hareket-i vâkıasını bu sûretle telakkī etmeleri esbâb-ı âtiyeden dolayı pek musîb ve icâb-ı hâle muvâfık bir hareket idi:

1- Hilâfet-i İslâmiyye hakkındaki ahkâm-ı şer'iyye icâbâtına nazaran bir halîfe mevcûd iken diğer bir halîfeye daha bey'at olunursa, bey'at-i vâkıayı muhâfazada ısrâr gösterdiği takdîrde ikincinin katli lâzım gelir.

2- Emîr Hüseyin i'lân-ı istiklâl etmiş olsa da onun bir halîfe, hatta müstakil bir hükümdâr olabilmesine maddeten imkân yoktur. Çünkü Hicâz kıt'ası, orada teessüs edecek bir hükûmetin, hatta kendi toprağını bile müdâfaa edebilecek derecede peydâ-yı kuvvet etmesini te'mîn edecek menâbi'-i servetten mahrûm bulunmaktadır. Bu ülke ne zirâî, ne ma'denî, ne sınâî bir ülkedir. Bu gibi şeylere elverişli olan yerleri varsa da oralar İbni Suûd, İbnü'r-reşîd ve sâire gibi müstakil bir takım ümerânın idâreleri altında olup Emîr Hüseyin'in o yerlerde nüfûzu kat'iyyen cârî değildir. Şurası da var ki bu söylediğimiz münbit ve mahsûldâr yerler pek dar olduğu için muazzam memleketleri vücûda getirmeye, zî-nüfûz hükümdârlara sâha-i kemmiyyet teşkîl etmeye müsâid değildirler.

Hakīkatte Hicâz'ın menâbi'-i servetini Asya ve Afrika'daki İslâm memleketlerinde mevcûd evkāf-ı İslâmiyye teşkîl etmektedir. Böyle birçoğu İngiltere, Fransa müstemlekâtından ibâret olan bilâd-ı İslâmiyyeden gelecek sadaka ve hâsılât-ı vakfiyye ile geçinecek olan bir devletin kaviyyü'ş-şekîme, hür ve müstakil bir devlet olarak yaşayabilmesi, hilâfet-i muazzamanın hukūku şöyle dursun, kendi mevcûdiyetini müdâfaaya muktedir olması imkânı nasıl tasavvur olunabilir.

3- Ehemmiyeti diğerlerinin fevkında olan üçüncü bir sebeb şudur ki bizzat Emîr Hüseyin Paşa İngiltere ve Fransa'nın ısrârlarına, etrâfındaki oğullarıyla sâir bir takım erbâb-ı mefsedetin tesvîlât ve tahrîkât-ı mütemâdiyesine rağmen; şahsî iktidârının, mevki'-i coğrâfîsinin, hükûmetinin böyle mühim işlere müsâid olmadığını idrâk ve takdîr ederek telkīnât-ı mütevâliyeye rağmen hilâfet ünvânını taşımak dâiyesine düşmedi; bu nâm ile teklîf edilen bey'ati kabûle yanaşmadı. Bâhusûs kendisi bu ünvân ile cennet-mekân Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis'e bey'at edenlerin başında bulunuyordu. Binâenaleyh Emîr Hüseyin her ne kadar hilâfete karşı ise de şerâit-i şer'iyye hudûdunu muhâfaza etmek istemiş ise de şer'an İngiliz telkīnâtına tebaiyet edenlerin değil, da'vet-i cihâda lebbeyk-hân olan erbâb-ı itâatin başlarında bulunmağla mükellef olduğu böyle bir zamanda tâbiiyetini hâiz olduğu bir devlet aleyhine kıyâm etmekle pek fenâ bir iş yapmıştır.

Abdülaziz Çâviş

* * *

[221] TEFSÎR-İ *KUR'ÂN-I KERÎM*

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

كَمَا اَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُوا عَلَيْكُمْ اٰيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ

(Sûre-i Bakara âyet 151)[1]

Mevzi'-i fahr u şeref olan Beyt'in itmâm-ı ni'met-i ilâhiyye için kıble kılındığı beyân buyurulmuştu. Şimdi

[1] Metinde âyet numarası "152" yazılmıştır.

de ittisâf eylediği evsâf ile ni'met-i tâmme ve rahmet-i şâmile olan Resûl'ün irsâl kılındığı ve hasâil-i bergüzîde ile muttasıf Resûl'ün irsâli ni'met-i Samedâniyyesinin itmâmı için olduğu gibi Beyt'in kıblegâh edilmesi de ayrıca bir ni'met-i tâmme olduğu beyânâtını mutazammın olarak evsâf-ı Resûl beyân buyuruluyor: Nitekim (hakkınızda râyegân olan ni'meti itmâm için) size kendinizden bir peygamber gönderdik ki o size âyâtımızı tilâvet eder (getirdiği tevhîd ve hidâyetin hakkun min-indillâh olduğuna dâl âyât-ı *Kur'âniyye* ve kevniyyeyi size zikir ve takrîr eder) ve sizi tezkiye eyler (nefislerinizi ahlâk-ı sâfile ve rezâil-i mebgūzadan tathîr ve ahlâk-ı hamîde ile mütehallık eder) ve size ta'lîm-i kitâb ve hikmet eyler (tevhîdi, ümmehât-ı fazâili, bâis-i tekemmülünüz olacak usûl-i maârif ve ahkâmı öğretir) ve (ahbâr-ı âlem-i gayb ve sîret-i enbiyâ ve ahvâl-i kurûn-ı mâzıyye ve umûr-ı müstakbele ve sâireye dâir nazar ve fikir ile bilinmesine tarîk olmayıp ancak vahiy ile ma'lûm olan cihetler gibi daha nice) bilmediğiniz şeyleri size ta'lîm eder.

.....

فَاذْكُرُونى اَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لى وَلَا تَكْفُرُونِ

(Sûre-i Bakara, 152)[1]

İmdi siz beni (kıble ve irsâl-i resûl husûsâtınca sizin üzerinize itmâm eylediğim ni'metler ile) zikr (ve yâd) edin (ve bu ni'metleri sizin üzerinize ifâza ile kerem ve lutf eden ben olduğumu unutmayın) ben de sizi (o ni'metlerin ve sâir erkân-ı saâdetin idâmesiyle) zikr (ve yâd) eylerim. (Cenâb-ı Mevlâ-yı Müteâl'den sâdır olan bu söz pek büyüktür; Zât-ı Akdes Rab, biz abîd, O bizden müstağnî, biz ona muhtâc iken gûyâ: Siz bana ne ile muâmele ederseniz ben de size öyle muâmele ederim diyor; bu Cenâb-ı Hak tarafından ibâdını efdal-i terbiyyedir, onu zikr u yâd ederlerse o da onları idâme-i ni'met ve fazlı ile zikr u yâd ediyor, onlar zât-ı ulûhiyyetini ferâmûş ederlerse o da onları muktezâ-yı adliyle ferâmûş ediyor, A[ayın]. Cenâb-ı Münzilü'l-Furkān ibâdına ni'metleri hıfz edecek şeyi ta'lîm buyurduktan sonra şimdi de muktezâ-yı cûd ü kerem olarak mezîd-i ni'meti icâb eden şeye irşâd ile şöyle buyuruyor:) Ve bana şükredin (Bu ni'metler ile amel ve ne için vücûda gelmişlerse onları oraya tevcîh ederek edâ-yı şükr edin) ve bana küfrân etmeyin (Ni'metlerimi ihmâl ile veyahud sünen-i ilâhiyye üzere illet-i gāiyye-i vücûdları olan hâlin gayriye sarf ile küfrân-ı ni'met etmeyin.)

Alelıtlâk şükür: Muhsini zikr-i ihsânıyla senâ etmektir. Abd Allah'a şükreder, ma'nâsı: Cenâb-ı Hakk'ın ihsânını yani ni'metini zikr ile zât-ı ulûhiyyetine hamd ü senâ eyler demektir. Hak teâlâ abde şükreder, ma'nâsı: Kulun ihsânını, yani tâatini kabûl ile onu senâ eyler demektir. Mutlak şükür, şükr-i lugavî ile şükr-i örfîye inkısâm eder. Şükr-i lügavî: Ta'zîm ve tebcîl üzere lisân ve cenân ve erkân ile vasf bi'l-cemîldir. Şükr-i örfî: Cenâb-ı Hak abde, sem' ve basara ve sâireye dâir ne in'âm etmişse abîdin onların hepsini mâ-hulika-lehine sarf eylemesidir. Bundan müstebân olur ki Cenâb-ı Hakk'ın ihsân eylediği kuvâ-yı maddiyye ve ma'neviyyeyi mâ-hüve-lehlerinde isti'mâl etmeyip mühmel ve muattal bırakanlar şükr-i örfîyi terk etmiş ve binâenaleyh niam-ı ilâhiyyeye küfrân eylemiş olurlar.

Tefsîr-i Kebîr'de şöyle mastûr: "Zikir lisân ile kalb ile cevârih ve a'zâ ile olur. Kulların Hak Teâlâ'yı lisân ile zikirleri zât-ı ulûhiyyetine hamd etmek, onu tesbîh ve temcîd eylemek, Kitâb-ı mükerremini tilâvet etmek ile hâsıl olur. Kalb ile zikir üç nevi'dir: Birincisi zât ve sıfât-ı ilâhiyyeye delâlet eden delâilde ve bu delâile ta'n eden şübühâtın (delâil-i fâsidenin) cevâbında tefekkür etmektir. İkincisi Cenâb-ı Hakk'ın tekâlîf ve ahkâmına evâmir ve nevâhîsine vaad [ve] vaîdine müteallik delâilde tefekkür eylemektir. İnsan keyfiyet-i teklîfi ve mükellefün-bihi işlemekteki vaad ile terkindeki vaîdi anlayınca mükellefün-bihi işlemek kendisine sehl olur. Üçüncüsü esrâr-ı mahlûkāt-ı ilâhiyyede tefekkür etmektir, tâ ki zerrât-ı mahlūkāttan her zerre âlem-i kudse muhâzî mir'ât-ı musaykal gibi olsun da abd o mir'ât-ı mücellâya nazar edince şuâ'-ı basarı ondan âlem-i celâle in'ikâs etsin. Cevârih ile Cenâb-ı Hakk'ı zikir ise cevârih emrolunduğu a'mâle müstağrak ve nehyedildiği ef'âlden hâlî olmaktır.

Bereket-zâde

İsmail Hakkı

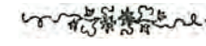

[222] TÂRÎH-İ CÜLÛS-İ PÂDİŞÂHÎ

Meşhûd olurken dîdeme
Endîşe-i âtî ile
Bir feyz-ı nâgeh-res ile
Beyt'ül-hazenken kalbime
Gördüm cihân-ı pür-gami
Sandım ki tutmuş âlemi
Gülmekte her yüz gül gibi
Gayr-i mükedder mül gibi
Öğrenmek isterken bunun
Yüz bir ağızdan geldi bir
Lutf eylemiş Hak millete
Çıkmış serîr-i şevkete
Bulmuş makām-ı saltanat
Olmuş hilâfet mesnedi
Gûş eyleyip bu müjdeyi

Âfâk-ı âlem teng ü târ
Eyler iken ömrüm güzâr
Oldu mübeddel manzaram
Doldu bütün zevk-ı mesâr
Bir neşve-zâr-ı hurremî
Şevk-i hurûş-i nev-bahâr
Diller öter bülbül gibi
Her sîne-i pür-iğbirâr
Bâdî-i sa'd-efzâsını
Tarrâka-i şâdî-nisâr
Vermiş nihâyet nikmete
Şâh-ı Vahîd-i rûzgâr
Bir câlis-i zî-ma'delet
Ehliyle hakkā kâmkâr
Açtım yed-i ihlâsımı

[1] Metinde âyet numarası "153" yazılmıştır.

Ettim şu kalbî sözleri *Ref'-i kabûl-i Kirdkâr:*
Ey Şehriyâr-ı bî-hudûd *Emrindedir bûd ü nebûd*
Benden senin ehl-i vücûd *İsterse olsun tâcdâr*
İ'zâz ü tezlîl eyleyen *İrşâd u tadlîl eyleyen*
Taltîf u tenkîl eyleyen *Hükmündür ey Perverdigâr*
Eylerse de kullar hatâ *Senden gelir afv u atâ*
Artık bunaldık Rabbenâ *Senden ümîd-i intisâr*
Devr-i cedîd-i Pâdişâh *Olsun bize devr-i refâh*
Hâric için sulh u salâh *Dâhil için def'-i mazâr*
Lutf-ı kerîmin bekliyor *Efvâh-ı cû' u ihtiyâc*
Kahr-ı serîinden nasîb *Alsın şakā vü ihtikâr*
Yârab o Sultân-ı güzîn *Tevfîkıne olsun karîn*
Etsin hemen takvîm-i dîn *Ber-nehc-i Şer'-i tâbdâr*
Yârab şu dört yıllık sefer *Versin sonunda bir zafer*
Çıksın nihâyet her nefer *Bir gālib-i düşmen-şikâr*
Yârab o şâhın ahdini *Kıl müslimînin mecmaı*
Olsun zamanında onun *Ma'nâ-yı tevhîd âşikâr*

Sâl-i cülûs-i sa'dının târîh-i cevherdârıdır
Bir pâdişâh-ı bahtiyâr oldu Vahîd-i dâdkâr

1336

Tâhirü'l-Mevlevî

FELSEFE

TAHARRÎ-İ HAKĪKAT DÜŞMANLARINA

Kudret-i fâtıranın tekrîmine mazhariyetinden dolayı zevi'l-ervâh arasında muallâ, müstesnâ bir mevkii hâiz olan insanların mahlûkāt-ı sâireden mâ-bihi't-temyîzleri akıl denilen mevhibe-i mahsûsa-i ilâhiyyedir.

İnsan bu âlemde yalnız vazîfe-i hayvâniyyesini îfâ ile iktifâ etmeyip nüsha-i kübrâ-yı tabîatin her sahîfesini gözden geçirmek; gerek kendisinin, gerek kendisinden hâric olan şeylerin ne olduklarını, hangi kudret tarafından vücûda getirildiklerini, en-nihâye ne olacaklarını bilmek ister. Cenâb-ı Hak onun dimâğına bu cürsûme-i istiksâyı atmış, insan da o cürsûmenin inkişâfıyla nazar-ı tecessüsünü eb'âd-ı gayr-i mütenâhiyyeye, âlem-i maddiyyâtın ötesinde olan buk'a-i fesîha-i ma'neviyyâta kadar temdîd etmiştir. Çünkü fıtratı, isti'dâdı bunu muktezîdir. Eşyâya sathî bir nazar atfı, onun şu ihtiyâc-ı fıtrîsiyle kābil-i te'lîf değildir. His gözüyle göremediği şeyleri akıl gözüyle görmeye, mâverâ-yı sürâdikāt-ı ezeliyyede meknûn olan serâire muttali' olmaya çalışır.

Hacm-i cismânîsi kâinâtın vüs'atine, azametine nisbeten bir zerreden küçük iken cevher-i rûhânî ve aklânîsi avâlim-i gayr-i mütenâhiyyeyi muhît olacak kadar büyüktür.

ليس على الله بمستنكر ان يجمع العالم فى واحد

Lâkin bir takım insanların bazı esbâbdan dolayı şu istikāmetten inhırâf ettikleri, kendileri gibi olmayanları hedef-i istihzâ ve istihkār eyledikleri görülmektedir. Bu adamlar hadlerini bilip ikinci şıkka mütecâsir olmasalar kendilerine bir şey denmeyebilir idi. Fakat câhilâne tecâsürleri ta'yîn-i mâhiyyetleri hakkında kısa bir mütâlaa serdine mecbûriyet vermektedir. İnsanların bu kısmı biraz düşünceyi hâiz hayvanlardan başka bir şey değildir. Zîrâ bütün mesâîleri hayatın menâim-i sûriyyesinden istifâde ile zevk-ı hayvânîlerini, meyl-i nefsânîlerini yerine getirmekten ibârettir. Kuvâ-yı cismâniyye ve rûhâniyyelerine zaaf târî olup bu menâimden istifâde iktidârından tecerrüd eyledikten sonra ezvâk-ı dünyeviyye cihetinden mâ-fâta teessüfle dünyâdan giderler, [1](وَمَنْ كَانَ فى هٰذِه اَعْمٰى فَهُوَ فِى الْاٰخِرَةِ اَعْمٰى وَاَضَلُّ سَبيلًا) mazmûn-ı münîfinin mâ-sadak-ı tâmmı olurlar.

Bunların ne mesleklerine ne de meşreblerine lâzime-i insaniyyet nazarıyla bakılamaz. Çünkü meşgaleleri zavâhir-i hayâta maksûr, ezvâk-ı fâniyyeye münhasırdır ki bu da behîmiyetten başka bir şey değildir. Temsîl-i âtî bu gibi adamların hâllerini musavvirdir. Meselâ servet ü sâmân sâhibi bir mîrâsyedi bir kotra inşâ ettirir. Çalgı, yiyecek, içecek ve sâire gibi esbâb-ı zevk u safâyı istikmâl ederek dalkavuklarla kotrasına biner. Artık ondan ötesi "vur patlasın, çal oynasın"dan ibârettir. Bu bir hayattır. Fakat bu hayat insanın ulviyet-i fıtriyyesine, müstaid olduğu kemâlât-ı sûriyye ve ma'neviyyeye nazaran nedir? Hiç!

Sonra bir merd-i mütefennin hücre-i mesâîsine çekilir; mîrâsyedinin **[223]** kotrasına binip üzerinde zevk u safâ eylediği denizin sûret-i tekevvünü, muhteviyât-ı lâ-tuhsâsı hakkında tedkīkāt-ı fenniyye icrâsıyla meşgūl olur. Nazarını ummân-ı tefekkürün a'mâk-ı bî-pâyânına tevcîh eder. O muzlim noktalarda nûr-ı hakīkati görmek ister. Bir diğeri de kendi vücûduna bakar; onun sûret-i teşekkülü, vezâif-i muayyenesi, ale'l-infirâd bir fennin mevzû'-ı müstakılli olan ahvâl-i sâiresi hakkında tetebbuâta vakf-ı hayât eder. Bahâr mevsiminde kırdan koparduğu bir çiçek onun nazarında cihân cihân bedâyii, cihân cihân hakāyıkı hâvî bir vecîze-i hilkattir. Eb'âd-ı gayr-i mütenâhiyyede parlayan yıldızlarla onların harekâtı kendisini alâkadâr eyler. Hülâsa âlemin zerresinden bu'd-i nâ-mütenâhîsine kadar hiçbir şey nazar-ı tedkīk ve tetebbuundan kaçmaz. Kalbi her şeyi bilmek, her hâdiseyi anlamak arzusuyla çarpar, dimâğı bu ihtiyâcın tatmîni için sâha-i faâliyyette cevelân eder. Yalnız maddiyât ile iktifâ edemez. Maddiyâtın ötesindeki vâdî-i tenâhî-nâ-pezîre de geçmek, onun zevâyâ-yı muzlimesindeki hakāyık-ı

[1] İsrâ, 17/72.

meknûneyi nûr-ı akıl ile görmek ister. Nefsini, Allah'ını, mebdeini, meâdını, illet-i gāiyye-i hayâtı, hatta illet-i gāiyye-i kâinâtı bilmek sevdâsına düşer. Bu hakīkatleri anlamak için gecesini gündüze, huzûrunu ıztırâba kalb eder. Çalışır, çalışır, çalışır.

İşte bu da bir adamdır. Bu da yemeyi, içmeyi, hayatın ezvâkından istifâde ile hoş geçmeyi bilir idi. Acaba niçin bu vâdîye gitmedi de diğer vâdîyi ihtiyâr etti? Neden temâyülât-ı süfliyyesini tatmîn ile iktifâ etmeyip nefsini onlardan tenzîhe çalıştı? Zîrâ öteki gibi hayvan değil, insan idi.

Mîrâsyedi bu merd-i zû-fünûna belki mecnûn nazarıyla bakar. Belki onun mesleğiyle istihzâ eder. Fakat acaba herkes mîrâsyedinin servetine mâlik, mesleğine sâlik olaydı, dünyâ bugün ne hâlde olur, ne hâlde olmak lâzım gelir idi? Hiç şübhe yok ki hiçbir şey fıtrat-ı ûlâ merhalesinden bir hatve bile ileri gidemez idi. Bir kere de o mücâhid-i ma'rifete soralım. Bakalım şu mîrâsyedinin ef'âl ve harekâtına ne nazarla bakıyor? Onun israfına, sefâhetine karşı ne gibi hislerle mütehassis oluyor? Acaba gülüyor mu, ağlıyor mu?

Kopernik bizim mîrâsyedi gibi olup sefâhet âlemlerinde imrâr-ı hayât etmiş olaydı, bugün arzı yerinden kımıldatmak mümkün olur mu idi? Bu hakīkatin keşfinden sonra tevâlîsi zarûrî olan efkâr-ı ceyyide ve cedîde zihinlerimizde yer bulur, tarz-ı tefekkürümüzde tahavvülât-ı mühimme husûlünü istilzâm eder mi idi?

Kezâ Nivton da Kopernik'i taklîd etmiş olsaydı bugün irfân-ı beşer câzibe-i umûmiyye gibi muhît-ı kâinât bir kānûn-ı semâvînin ilhâmâtıyla mücehhez, füyûz-ı bî-pâyânından müstefîd olur mu idi?

Bütün mefâhir ve meâsir-i insaniyye bu mikyâs ile takdîr edilecek olursa aynı hükmü intâc eder. Semâ-yı insaniyyette necm-i lâmi' gibi zuhûr eden dehâlar beşeriyet için bedraka-i hüdâ-nümâ oluyor. Beşeriyeti hak ve hakīkatten haberdâr ediyor. Bilenler, takdîr edenler için bundan büyük ne olabilir?

Gelelim ma'hûd mîrâsyediye; ona bu gibi şeylerden bahsedilecek olsa söyleyeceği şudur: "Adam sen de, ister küre-i arz dönsün, ister güneş! Bunu bilmekten mütehassıl fayda, bilmemekten mütevellid zarar nedir? Ben bilsem de bilmesem de ilkbahâr geliyor; füyûz-ı nâmiyye her tarafı cennet-nazîr ediyor. Menekşeler, sünbüller, fulyalar açıyor. Kuzular yetişiyor. Mevsim meyveleri çıkıyor, kotramız hâzır, yârân-ı bâ-safâ kudûmümüze muntazır! Ötesi neme lâzım? Dönen ister arz olsun, ister güneş! Bana ne?"

Erbâb-ı akl ü irfân nazarında bu fikrin kıymeti, bu mesleğin gāyeti nedir? Acaba bunu kabûl edelim mi? Mîrâsyedinin gittiği yola gidelim mi?

Milyonlarla halk bir Kopernik'in şems-i dehâsı etrâfında dönmeye mecbûr oluyor. Fakat dönseler de dönmeseler de hakīkat o racül-i ma'rifetin söylediği sözden ibârettir. Hâkim olan odur. Milyonların hatta milyarların kavl-i mücerredi o hakīkati ibtâl edemez. Milyarların efkârı terâzinin bir kefesine, Kopernik'in fikri diğer kefesine konacak olsa elbette beriki daha ağır basar.

Ulûm ve fünûna âid husûsâtta bir âlim ile bir câhil arasındaki fark, nisbet ne ise taharrî-i hakīkate, mebde' ve meâda müteallik mesâilde de lâkayd bir şahıs ile bir hakîm-i mütefekkir arasındaki fark, nisbet odur. Hakîm-i mütefekkir nefsini, Allah'ını, mebdeini, meâdını bilmek ister; câhil-i mütekebbir de böyle şeylerle uğraşmaya israf-ı nefes, izâa-i vakit nazarıyla bakar. Kendi uğraşmadığı, uğraşmak istemediği gibi uğraşanları da tahmîk ile der ki: "Meczûbun hâline bak! Nelerle meşgūl oluyor. Üç günlük hayat, bu tekellüfâta değer mi? Hâlâ zihnini kuyûd-ı mevhûmeden tahlîs edememiş. Hâlâ böyle şeylerin bî-asl u esâs olduğunu takdîr edebilecek bir kafaya sâhib olamamış. Menâim-i lâ-tuhsâyı görmüyor; onlardan istifâde edecek tarîka sâlik olmuyor. Allah varmış, yokmuş; dine intisâb lâzım imiş, değil imiş! Nene lâzım senin böyle şeyler! Ne sûretle olursa olsun, keseni doldurmaya şu üç günlük hayattan istifâde etmeye bak. Ye, iç, yan gel vesselâm! Dünyâyı dünyâda, âhireti de –eğer varsa– âhirette düşünürüz. Hâlâ cennet, cehennem; hâlâ haşır, neşir! Yuf senin idrâkine. Bak şu meşgūl olduğun şeylere!!"

[224] İşte çok kimselerin düşüncesi bu merkezdedir: Hayât-ı dünyâ metâ'-ı kalîliyle iktifâ!... Fakat bunun böyle olmasıyla hakīkatin de öyle olması lâzım gelir mi? Hâşâ sümme hâşâ.

Cenâb-ı Hak insanları ma'rifet-i zâtiyyesi için yaratmıştır. Bir hizb-i behâyim gibi yer içer; hizb-i dîger insaniyyet-i hakīkıyye yolunda çalışmakla gāye-i mev'ûdeye te'mîn-i vüsûl eder. Buradaki sa'yi o gāyeye vüsûl için gayr-i kâfî ise ebediyete teveccühüyle meşrût olan tekâmül-i âtî elbette kendisini ma'şûk-ı ezelîsine kavuşturur.

Lâkin mîrâsyediye bu hakīkati kabûl ettirmek mümkün değildir. Onun söyleyeceği söz: "Ben böyle şeylerden anlamam, böyle şeylere sarf-ı zihn etmem!" nakarâtından ibârettir.

Bu nakarâta karşı hakîm-i mütefekkir de yanındaki kediyi göstererek: Fi'l-hakīka bizim mestân da lisân-ı hâl ile, senin söylediğin sözleri tekrâr ediyor. Bak köftehora! Deminden beri aramızda geçen sözlere hiç kulak asmıyor. Göğsüyle armonik çalarak yeşil gözlerini yarı açmış olduğu hâlde başını dizime sürüyor; kucağıma gelmek istiyor. Muâhazeye hakkımız var mı? Aslâ! Çünkü hayvandır, (حیوان را خبر از عالم انسانی نیست) aklı, idrâki yoktur. Ha-

yatı bulunduğu andan ibârettir. Ne silsile-i efkârı kendisine, ne de kendisi silsile-i efkârına hâkim değildir. Karnı doydu mu uykuya yatar; acıktı mı yiyecek arar. Zimâm-ı hayâtını sevk-ı tabîî denilen garîzenin yed-i tasarrufuna teslîm etmiş. O nereye çekerse oraya gider. Descartes'ın biraz insâftan baîd olan fikrine göre o bir makinedir. Hayatı, hissi mihanikiyetten başka bir şey değildir. Gel benim mestânım gel; bu bahsin hâkim-i hâsimi sen ol!

Ey mîrâsyedi bey, yahud efendi! Sen de şu hayata râzî olursan bu kuyûddan âzâde kalırsın. İnsan isen insana yakışacak şeylerle kendini mükellef bilirsin. Eğer sende düşünmek iktidârı, ihtiyâcı yok ise, düşünenlere levm etmezsin. Haddini bilip hayvâniyetinle iktifâ, huzûz-ı nefsâniyyenin vesâil-i husûlünü istikmâle vakf-ı hayât edersin! Böyle yapacak olursan kimse sana bir şey demez. Fakat erbâb-ı hakk u hakîkate muktedâ olmak da'vâsına kalkışıp onların ictihâdâtıyla istihzâya yeltenirsen had nâ-şinâslık etmiş olursun. Bu âlemde herkes sevk-ı isti'dâda tâbi'dir. İnsan olur ki zevâhir-i hayât ile iktifâ eder, irfân olur ki zevâhirin ötesindeki hakāyıkın arkasından koşmak, onlara kavuşmak ister. [1](كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ)

Hülâsa-i kelâm istiksâ-yı hakāyıkla meşgūl olan ricâl-i ma'rifeti istihfâf fazîhasına mütecâsir olmak kadar bir âdîlik tasavvur edilemez. Bu vâdîyi kendileri için sermâye-i temeyyüz ittihâz eden eclâfın dünyâları kendilerine göre dünyâ ise erbâb-ı hakk u hakîkat nazarında hayvâniyetleri için muvakkat bir me'vâdan başka bir şey değildir.

Bu hakāyık bilinir, yahud bilinmez imiş! Bu da'vâ-yı bî-mâ'nâ da yukarıki da'vâ gibi merdûd, ashâbı heyâkil-i cehl ü gafletten ma'dûddur.

Ogüst Kont'un vaz' ettiği isbâtiye mesleğine sâlik olanlar mâverâ-yı mahsûsâtta bir emr-i mechûlün vücûduna kāildirler. Bunların bir kısmı bu emr-i mechûlün lâ-yu'raf olduğunu, diğer kısmı da lâ-yu'raf olmayıp hakkında husûl-i ma'rifete şıkk-ı imkân bulunduğunu iddiâ ederler.

Redd-i mülzemle insâfa da'vet için bunların her ikisine de deniyor ki: Eğer siz bir emr-i mechûlün daha doğrusu yalnız mechûlün vücûduna kāil iseniz orada tevakkuf etmeniz lâzım gelir. İlerisine gitmeye hakkınız yoktur. Vücûdunu teslîmde muztar kaldığınız mechûlün tealluk-ı ma'rifete mahal olup olamayacağına hükmünüzde tenâkuz vardır. Zîrâ tealluk-ı ma'rifete mahal olabileceğini yahud olamayacağını iddiânızla o mechûlün hakîkatine nev'amâ vukūfunuzu işrâb ediyorsunuz. Bu ise tenâkuz değil de nedir?

İşte bunun gibi taharrî-i hakîkat vâdîsinde icâle-i efkâr edenlere de: Fikriniz beyhûdedir, sa'yiniz hederdir gibi sözler söylemek yahud onları istihfâfa yeltenmek, ayıp hem de pek ayıptır.

Yukarıdan beri söylenen sözlerin hülâsası şudur: Mebde' ve meâda müteallik mesâille iştigāl şöyle dursun bu mes'elelerle müştagıl olanlara nazar-ı istihfâf ile bakan enzâr-ı kāsıra erbâbının ma'hûd mîrâsyediden zerre kadar farkı yoktur. Birinin kıymeti ne ise, diğerinin kıymeti de odur. Fart-ı cehâletten münbais olan istihfâfları hamâkatlerinin en celî bürhânıdır. Onlar yalnız dünyânın menâim-i fâniyyesiyle iktifâ ederler; dünyâda kör olarak yaşadıkları gibi âhirete de kör olarak giderler. İnsâniyet onların düşüncesi gibi olaydı şark ve garbda zuhûr eden hükemânın isimleri sicill-i mecânîne kaydedilmek lâzım gelir idi. Hoş! Belki bu söze karşı ikinci bir fezâhat olmak üzere "Ona ne şübhe!" diyenler de vardır. Maksad onları fikirlerinden ferâgat ettirmek değil, tecâsür-i câhilânelerinin pek elîm bir küstâhlıktan başka bir şey olmadığını söylemekten ibârettir. Her hizib kendi fiiliyle iftihâr edebilir. Fakat süfehâ-yı ümmetin i'râz ve i'tirâzıyla her türlü hakāyıktan (alel-husûs hakāyık-ı dîniyyeden) bahsetmemek taharrî-i hakîkat meyl-i cibillîsini ta'tîl eylemek lâzım gelmez. Varsın ma'hûd **[225]** mîrâsyedi gibi olanlar istihfâf ve istihkārlarında devâm etsinler. Kendileri gibi, tahkīr ve izdirâlarının da aslâ kıymeti, ehemmiyeti yoktur.

Ferid

MAKĀLÂT

RUSYA'DAKİ İNKILÂB VE BU İNKILÂBDAN DÂHİLÎ RUSYA MÜSLÜMANLARININ İSTİFÂDESİ

Asırlarca mezâlim ve işkenceler altında ezilmiş, asırlarca çekilen esâret netîcesi olarak mezellete alışmış, miskînâne yaşamaya ünsiyet kesbetmiş bir milletin zencîr-i esâretten istihlâsı pek de kolay olamayacağı tabîîdir. Kānûn-ı tabîat muktezâsı olarak hürriyet ve serbestlik umûmiyetle nev'-i beşerin hakk-ı meşrûu olduğu, her ehl-i basîret ve her ehl-i hukūk da bunu i'tirâf ve tasdîk ettiği hâlde ne garîb bir cilve-i târîhiyyedir ki yine birçok milletler esâret altında inliyorlar, türlü türlü işkencelere tahammül ediyorlar. Bu, benî beşer için bir nöbet hastalığı gibi âdetâ gayr-i kābil-i ictinâb bir beliyye-i umûmiyye hâlini almıştır.

Esâsen hılkat-i beşerde hürriyet ve hürriyete muhabbet bir emr-i tabîî ve zarûrî olduğu cihetle herkes hürri-

[1] Mü'minun, 23/53; Rum, 30/32.

yeti sever, daima hürriyetin meftûnu olur. Bâhusûs insan nûr-ı irfân ile tenevvür ettikçe bütün bütün hürriyetin perestişkârı olur.

Lâkin şunu da nazardan dûr tutmamalıdır ki hürriyeti herkes kendi için sever, kendi için ister. Hürriyeti elde etmek için her ne gibi esbâba tevessül lâzım gelirse, her ne gibi fedâkârlık ihtiyâr etmek icâb ederse hepsini kabûl eder; hürriyet uğurunda her mihnete, her zahmete katlanır. Fakat bütün fedâkârlıklar hep kendi içindir. Yoksa başkası için değildir. Bir de hürriyet daima alınır. Hiç kimse tarafından verilmez.

Bu hakîkat efrâd beyninde böyle olduğu gibi milletler arasında da böyledir. Bunun içindir ki her millet hürriyet ve serbestîyi almak için çalışır; bu husûsta her ne gibi fedâkârlık lâzım ise hepsine katlanır; kanlar, canlar fedâ eder, âkıbet hürriyeti alır.

Dünyâ halk edileli beri tek bir misâl gösterilemez ki hürriyet verilmiş olsun. Ferdler olsun, milletler olsun, daima uğraşa uğraşa ihrâz-i hürriyyet etmişler, esâretten kurtulmuşlardır.

Hayât-ı beşer için teneffüs edecek hava, vücûdu besleyecek gıdâ ne kadar lâzım ise ruhları terbiye edecek hürriyet de o kadar lâzımdır. Bunun için hürriyeti insanlar arar; ne yolda istihsâli mümkün ise çâresini bulur, yapar. Neye mâl olursa olsun her türlü fedâkârlığı ihtiyâr ederek âkıbet hürriyete sâhib olur.

İşte bu defa inkılâb zamanında dâhilî Rusya müslümanlarının hatâlarının esâsı da şu noktadır. Bu hakîkati idrâk edemediler. Kendilerine "Hürriyet verilecek" zannettiler. Bilmem yirminci asrın medeniyetinden, bilmem Rusların merhametinden, her nereden ise hep havadan uçup gelecek bir hürriyeti beklediler. Yirmi, otuz bin askeri; topu, tüfengi, mitralyözü, süvârîsi ile beraber; on ay zarfında topladıkları bütün kuvvetlerini, eski âmirlerinin bir "Geri!" kumandası karşısında derhâl dağıttılar. Bir müddetçik olsun mukâvemet edemediler. İnkılâb meydanında gösterdikleri bütün mahâret: Bir, iki defa toplanarak bir takım güzel sözler söylemek, parlak nutuklar îrâd etmekten ibâret oldu.

Hürriyeti almak için canlarını bile fedâdan çekinmeyecekleri yerde bîçâre müslümanların hukûk-ı meşrûalarını müdâfaa için topladıkları milyonlarca paraları –otuz, kırk bin müsellah kuvvet ellerinde olduğu hâlde– sanki âmâl-i milliyyenin cenâze merâsimine sarf edercesine götürüp Bolşevikîlerin eline teslîm ettiler. Yürekler yakan bu hâlin yegâne sebebi, hürriyeti, merhamet, yahud medeniyet ve yirminci asır iktizâsı olarak verecekler i'tikādına zâhib olmalarından başka bir şey midir? Yoksa bidâyeten "Hürriyet alınacaktır. Çünkü hürriyet bize lâzımdır, hürriyet bizim sebeb-i hayâtımızdır. Binâenaleyh her ne bahâya olursa olsun biz hürriyeti alacağız." diyerek hâzırlanmış olsa idiler, işe giriştikleri zaman bütün tertîbât ve teşkîlâtları ona göre olurdu. Her nevi' fedâkârlıkları göze alır da "Kurbân kesmedikçe bayram olmaz." der, bütün mevcûdiyet ve kudretlerini bu uğurda sarf ederler, elbette alırlardı ve bu sâyede asırlarca çektikleri işkencelerden kurtularak bahtiyâr olurlardı.

Maamâfîh ye'se düşmeye mahal yoktur. Rusya'da inkılâb henüz nihâyet bulmuş değildir. Daha birçok safhalar, devreler geçirecektir. Rusya müslümanları bu acı imtihânlardan mütenebbih olarak, geçmiş kusûrları tamâmıyla i'tirâf ederek zuhûr edecek fırsatlardan istifâde için hulûs-ı niyyet ile ve elbirliğiyle kemâl-i azm ü metânetle çalışacak olurlarsa bi-inâyeti'llâhi teâlâ muvaffak olacaklarına şübhe yoktur.

Abdürreşid

[226] ŞARKTA İNGİLİZ VESÂYETİ

İngilizlerin cihân-âzâr vesâyeti, kendi nokta-i nazarlarına göre, şarklılar hakkında hâsıl ettikleri bir ma'rifet üzerine müessestir. Şarklılara tealluk eden her şeyi bu ma'rifetle muhâkeme ve her şarklıya ona göre muâmele ederler. Bu ma'rifet İngiliz siyâset-i isti'mâriyyesinin esâsıdır, diyebiliriz. Bunun en esâslı noktasını, bizzat İngilizler şu sözlerle îzâh ederler:

"Şarkta yaşayıp şarklılarla imtizâc edenler bilirler ki Avrupalılar dünyâya şarklıların gözleriyle bakamazlar! Vâkıâ Avrupalı, vehle-i ûlâda, şarklıyı, şarklının da kendisini anladığını, hatta bu anlaşmanın her ikisini şarklı veya garblı gibi gösterecek derecede tâm olduğunu tevehhüm ederse de her hâlde günün birinde Avrupalı birden bire uyanır ve şarklının kendi aklına benzemeyen, zuhal kevkebinin sekenesinden bir mahlûkun aklı imiş gibi garîb bir akla mâlik olduğunu anlar!"*

İşte İngilizlerce şarklıların aklı bu derece anlaşılmaz, dünyâdan bu derece uzak bir akıldır! Onlarca böyle bir akıl dünyevîleşmeye! ve binâenaleyh vesâyete! muhtâcdır.

İngilizlerin şarklılara ne derece muhakkırâne bir nazarla baktıklarını, zannederim ki bu satırlar, pek elîm bir belâğatle ifâde eder.

Mısır'da rub' asırdan fazla bir müddet İngiliz menâfiine hizmet eden Lord Kromer şarklıların böyle bir akla sâhib olduğunu tasdîk ettikten sonra "Bana bütün tecrübelerim şarklının aklına i'timâd etmemekliği öğretti." diyor.

İngiliz ricâl-i resmiyyesiyle müelliflerinin şark cihetin-

* Mister Says'ın bir kitabından – Lord Kromer'in 1906 senesine âid İngiltere Hâriciye Nezâreti'ne takdîm ettiği rapordan naklen.

de böyle bir isnâd-ı kâzibde bulunmalarından elbet bir maksadları vardır.

Şarkın mübdi'-i medeniyyet olan dimâğını, âbidât-ı ebediyyesini ve târîh-i muhteşemini bir tûfân-ı bühtânın boğamayacağını, İngilizler de bilirler. Fakat böyle muzır telkīnât ile şimdi zaîf ve nâtüvân olan şarkı vatandaşlarına daima pest ve zelîl, vesâyet-i meş'ûmelerini meşrû' göstermek ve her İngilizin dimâğında şarkı istismâr ve isti'bâd fikrini temkîn etmek isterler.

Zâten İngilizler şarkın musallat oldukları her kısmında imâte-i şuûr, imâte-i târîh ile işe başlarlar ve vesâyet-i meş'ûmelerini imâte-i hayât ile ikmâl ederler.

İngilizlerin imâte-i târîh için kullandıkları vâsıta kendi lisânlarıdır. İngilizceyi kuvvetle neşr u ta'mîm etmek ve onu lisân-ı millî yapmakla mahkûm milletleri milliyetlerinden ve târîhlerinden tenfîr ederler. İngilizce ile tedrîs olunan bütün dersler mukaddesât-ı dîniyye ve milliyyeyi tahkīr ve terzîl etmeyi istihdâf eyler. Meselâ Mısır'da mekteplerde okutulan ve İngiliz muallimleri tarafından telkīn olunan derslerden her Mısırlı memleketinin her zaman gāliblerin sahne-i tagallübü olduğunu, hiç müstakil ve serbest yaşamadığını anlar ve bu kanâatin te'sîriyle şevk-ı istiklâl ve ümîd-i necâttan kat'iyyen mahrûm olarak yaşar. Vâkıâ İngilizler Mısır'da bu teşebbüslerinde muvaffak olmadılar, çünkü bu gibi telkīnâtı çürüten bir faâliyet-i vataniyye vardı. Fakat yine kelâl getirmeyerek bu fazîhayı irtikâbda ısrâr ve istimrâr eylediler. Mâzîsi ile kat'-ı alâka eden yahud musanna' bir mâzîye merbût olan bir milletin âtîsi olmayacağı bedîhîdir. Âtî mâzînin bir mahsûl-i mütekâmilidir. Binâenaleyh İngilizler bu vâsıta-i müdhişe ile mekteplerde çocuklara, devâir-i hükûmette me'mûrlara, her vesîle ile bütün ahâliye daima telkīn-ı esâret ederek dimâğları tesmîm ederler ve fazâyıh-ı isti'mâriyyelerini bilâ-pervâ hemen hiçbir mukāvemete tesâdüf etmeden tervîc ve irtikâb ederler. En garîbi ve en fecîi şu ki İngilizlerin icrââtı meydanda iken şarklıların iskātı ve katli için bütün hodkâmlıkları ve bütün hırsları icrâ-yı faâliyyet ediyorken yine zavâllıların sukūtu mukaddesât-ı dîniyye ve milliyyelerine isnâd olunur!

İmâte-i târîh için kullanılan bu baltanın milletin şuûrunu da sarsacağı ve öldüreceği tabîîdir. Mâzîsi menfûr, şuûru muzmahil ve hayatı makhûr olan bir millet ancak inkırâz vâdîsinde kat'-ı merâhıl eyler. Maamâfîh şark bu felâketli buhrânları geçiriyorken onu tahlîs etmek emeliyle çalışan birkaç velînî'met zuhûr etti. Bu evliyâ-yı ni'metin şarka îfâ eylediği hizmet hakīkaten şâyân-ı tebcîldir. İngilizlerin en mazlûm, en mağdûr mahkûmlarını teşkîl eden müslümanlar günün birinde o tâ rûhu samîmî ihtizâzlarla, âfâk-ı hayâtı mûnis emellerle ve zalâm-ı mâzîyi feyyâz ışıklarla ihyâ eden bir savt-ı âşinâ işittiler.. İttihâd-ı İslâm!

Evet Müslümanlık üzerine müesses bir ittihâd bu dâhiye-i uzmâ ile mücâdele edebilir. Çünkü her müslümana bir gāye telkīn eylediği gibi bütün İslâm ümmetlerinin de vezâif-i husûsiyye ve umûmiyyesini ta'yîn eyler. Her müslümanın gāyesi iyi bir müslüman, ekmel-i ehl-i İslâm olmaktır. Bu gāyeye rabt-ı hayât eden mü'minlerin kâffesi kardeştir ve bu kardeşlerden müteşekkil olan akvâm bu muazzam âilenin a'zâ-yı muhtelifesidir ki iki nevi' vezâifi vardır: Vezâif-i husûsiyye ve vezâif-i umûmiyye. "Vezâif-i husûsiyye efrâdın seviye-i ahlâkıyye ve fikriyyesini derece-i kusvâya i'lâ ve İslâm'ın esâsât-ı ahlâkıyye, ictimâiyye ve siyâsiyyesini daha tâm, daha mükemmel bir tarzda tatbîka **[227]** çalışmaktır. Vezâif-i umûmiyye ise akvâm-ı müslime-i sâire ile bir tesânüd-i tâm içinde yaşayarak onların hürriyet ve an'anâtına hürmet, terakkī ve tekâmüllerine muâvenet husûsundan ibârettir ki milel-i İslâmiyye içinde ribka-i ecânibe girmiş veya o mühlikeye tekarrub eylemiş olanları kurtarmak bu vezâif zümresindendir. Çünkü bir millet hürriyet ve istiklâlini zâyi' eylemekle tarîk-ı tekâmülünü şaşırmış, mevcûdiyetini tehlikeye koymuş olur ki tesânüd-i İslâm böyle bir hâli tecvîz edemez. Vahdet-i İslâmiyye bî-pâyân kuvânın, anâsır ve avâmilin, bir küll-i tâm hâlinde âhenk-sâz bulunduğu vahdet-i kevniyyeye mümâsil bir vahdettir. Bütün azamet ve hakīkati bu hâlinden neş'et eder."*

Fakat İngilizler bu ma'kūl ve zarûrî intibâha, bu muazzam gāyeye yukarıda beyân eylediğimiz nokta-i nazarla baktılar ve "İttihâd-ı İslâm nîrân-ı taassubu îkād etmekten başka bir netîce intâc etmez. Avrupa'nın kuvvetleri bu hareketini maddeten telâfî edebilirse de onu ma'nen öldüremez."** dediler.

İttihâd-ı İslâm'ın mâdde-i tahakkukunu zor-ı bâzûlarına iğtirâren adîmü'l-imkân addeden İngilizler onun hayât-ı ma'neviyyesinin nâ-kābil-i taarruz olduğunu i'tirâf ediyorlar ki bu i'tirâf pek mühim ve intibâh-ı İslâm nâmına şâyân-ı kayd bir terakkīdir. Maamâfîh İngilizler bu ma'nevî kuvvetle mücâdele etmekten hiç fâriğ olmadılar. Müslümanları Müslümanlık'tan uzaklaştırmaya sa'y etmekten bir ân hâlî kalmadılar. Müslümanlığın, müslümanların yegâne sebeb-i sukūtu olduğunu daima söylediler, ez-cümle "İttihâd-ı İslâm, yirminci asırda bin bu kadar sene mukaddem ibtidâî bir hâlde yaşayan bir hey'et-i ictimâiyye için vaz' olunan mebâdîyi iâde etmeyi, bütün kavânîn-i medeniyye, cezâiyye ve milliyyeyi nâ-kābil-i tefsîr ve tebdîl tek bir kalıba ifrâğ etmeyi istilzâm eyler. Dîn-i İslâm ile mütedeyyin milletleri terakkīden mahrûm eden işte budur."*** dediler. Bu sözlerini

* *İnhitât-ı İslâm Hakkında Bir Tecrübe-i Kalemiyye.*

** Lord Kromer'in 1906 senesine âid raporundan.

*** Lord Kromer.

her türlü vâsıta-i neşriyye ile misyoner cemâatleri vâsıtasıyla risâleler, kitaplar ve cerîdelerle neşrettiler. Bundan İngilizlerin Müslümanlık aleyhinde ne yaman bir harb açtıkları tezâhür eder. Rûh-ı İslâm bu müdhiş harbden hiç müteessir olmadı. Hayât-ı ma'neviyye-i İslâmiyye eski intizâm ve âhengini bulmak üzere muttasıl terakkī ediyor ve hiç şübhesiz bu intizâm ve âhengi te'mîn ettiği zaman düşmanlarına maddeten ihrâz-i galebe edecektir.

Görülüyor ki İngilizlerin dîn-i İslâm'a ve intibâh-ı İslâm'a adâvetleri, selâmet-i aklımızdan şübhe etmeleri, vesâyete ihtiyâcımızı ileri sürmeleri ancak bizi kendilerinden dûn menâfi'-i isti'mâriyyelerine ve zencîr-i esâretlerine mahkûm görmek hırsına müsteniddir. Binâenaleyh bizim necâta doğru adım atmaklığımız sekene-i Zuhal'den olacak kadar sâha-i basîretten uzaklığımıza bir hüccettir!

İngiltere'nin şark vesâyetinin esâsı, mâhiyeti ve hedefi işte bu!

Mısırlı
Ömer Rızâ

MEKÂTÎB

SEYYİD SENÛSÎ-İ A'ZAM'IN BİR MEKTUBU

"Allah'ın kulu ve Halîfe'nin nâib ve vezîri Ahmed Şerîf Senûsî'den fâzıl ve edîb-i muhterem, âlî-himmet Emîr Şekîb Arslan Bey'e selâm ve duâdan sonra …

Birkaç ay evvel sizden bir mektup aldım. Vâsıtasızlık yüzünden şimdiye kadar cevâbını gönderememiştim. Ancak bugün bi-izni Hudâ buna muvaffak oldum. İslâmiyet ve ehl-i İslâm hakkında sebk eden hidemât-ı azîmenizin medyûn-ı şükrânıyım ve daima sizi yâd etmekteyim. Yazdığınız mektup efkâr ve hissiyâtıma tercümân olmakla beraber hakāik-ı ahvâl-i hâzırayı da ihtivâ etmekte ve Arablık nâmına safsatalarla vahdet-i İslâmiyyeyi parçalayanlara karşı bir hüccet-i kātıa teşkîl eylemektedir. Bu gibi eşhâs, bilmeyerek kendi mülklerini tahrîb ve böyle nâdir bir fırsatı fevt etmektedirler. Cenâb-ı Hakk'ın nâmına kasem ederim ki Arablar hakkındaki beyânâtınız hakīkat-i mahzadır. Fakat böyle delicesine hareket edenlerin akıl ve himmetlerine ne oldu? Mısır ahâlisi Arab değil mi? Trablus, Tunus, Cezâyir ve Fas'ta Arablardan başka kimse var mı? Bütün bu havâlîye hükmeden kimlerdir? Tabîî İngiltere ve müttefikleri. Arablar bugün insâf etseler her şeyden evvel bu cebbârlara karşı ibrâz-i adâvet ederler ve onlardan şiddetle intikām alırlar ve onların sukūt ve izmihlâllerini memnûnâne temâşâ ederler. Allah bu mel'ûnları mahvetsin. Fakat garaz, insanı kör sağır eder. Garazkârın gözleri baksa bile kalbine amâ târî olur. Ecnebî siyâsetine oyuncak olanlara, hakīkat-i maklûbeyi tervîc edenlere ve düşmana karşı zelîl kalanlara yazıklar olsun! Fakat bâtılın savleti berdevâm olamaz ve ferdâ her vakit mâzîye hâkimdir. Cenâb-ı Hak sizi ve sizin gibi milleti tarîk-ı savâbda irşâd eden emsâlinizi muhâfaza etsin."

[228] Moskova'dan

Rusya müslümanlarının meşhûr muharrirlerinden Ayaz İshâkī Efendi tarafından fâzıl-ı muhterem Abdürreşîd Efendi'ye gönderilen mektuptur:

Muhterem Reşîd Baba,

Mektubunuzu aldım, size evvelâ buranın ahvâline dâir ma'lûmât vereceğim. Mektubunuza bakılırsa bura ahvâline pek ıttılâınız yok. Burada Bolşevikler idâre-i memleketi ele aldıkları gibi bütün Rusya müslümanlarının ahvâli müşkil bir devreye girdi. Bolşevikler bütün dünyâya sosyalizm mesleğini kabûl ettirmek hayâlâtıyla uğraştıklarından, bizim Rusya müslümanları ise medenî, millî, dînî hukūklarını muhâfaza fikrinde bulunduklarından, bize i'lân-ı husûmet ettiler. Bütün Rusya müslümanlarına bir ağızdan mürteci', ihtilâl aleydârı nâmını verdiler. Şu nokta-i nazara binâen Kırım'ın millî idâresini devirdiler; Türkistân'da kan deryâları akıttılar; İdil sâhilinde millî, medenî muhtâriyetleri dağıttılar ve bütün müesseseleri kırdılar döktüler. Tatarların bütün matbûâtını irticâ' ile ithâm ederek gazetelerini kapattılar: *Vakit, Durmuş, Kurultay, Altay, Kuyaş, Yulduz, Saray, İl* gazetelerini kapattıkları gibi matbaalarını dahi müsâdere ettiler. Beni de Revulosyonney Tribunal nâm mahkeme-i harbiyyeye verdiler. Şimdilik kaçamak tarîkıyla yaşıyorum. Ne gibi bir hüküm verileceği ma'lûm değil. Millî, askerî idârelerimizin kâffesini Mart nihâyetlerinde kapattılar. Şimdi bize âid tek bir askerimiz yoktur. Ayrıca Erkân-ı Harb Dâiresi vardı, onu da dağıttılar.

Millî muhtâriyetin te'sîs ve te'mîni için Ufa'da Millet Meclisi ictimâ' etmiş, birçok işler görmüş ve nezâretler te'sîs etmişti. Millete vergiler tarh olunmuş, âdetâ müstakıl bir hükûmet-i muntazama şeklini almıştı. Ne çâre ki hepsini kırdılar döktüler. Birçok adamları da tevkîf ve habs ettiler. Millî İdâre Reisi Sadrî Maksûdî şimdilik firâr hâlinde bulunuyor. Mâliye nâzırımız Ufa Hapishânesi'ndedir. Üç milyondan ziyâde millet parasını hazîne-i milletten musâdere ettiler. Şimdi İdil-Volga sâhilinde hiçbir şeyler kalmadı. Milletin tâkati de bitti. İki, üç adam toplanıp konuşmaya bile imkân kalmadı. Yazacak bir sâha da yok. Ahvâl Nikola zamanından bedter oldu.

Müslümanlara tecâvüz etmekte; zulüm, gadr, vahşet icrâ etmekte Ermeniler gāyet mühim rol oynadılar.

Husûsiyle Türkistân'da, Hokand, Fergana'da Ermeniler fevkalâde vahşetler icrâ ettiler: On bir bin hâne, otuz dokuz câmi pek çok medrese ve çarşıları yaktılar. Yirmi binden ziyâde ehl-i İslâm'ı da katlettiler. Bakü bozgunluğunda dahi Ermeniler Bolşevikler ile beraber müslümanlara envâ'-ı vahşet, işkence ve mezâlim icrâ ettiler.

Kendi aramızdan da birçok hâinler zuhûr etti. Bütün müesseselere karşı fevkalâde hıyânetler ettiler. Bunların reisleri Molla Nûr Vâhidof nâmında bir Rus me'mûru, İstanbul'da dahi bulunmuş hâin Şerîf Manatef, Âlimcân İbrâhîmof ve sâir bir takım zamân-ı sâbık hafiyeleri… Müslümanların bütün teşkîlât ve tedâbîrini Ruslara ifşâ ettiler.

Bolşevikler tüccârımızı da umûmiyetle yağmâ ettiler, nehb ü gāret ettiler. Yalnız Kazan müslümanlarından dört milyon tazmînât aldılar. Ruslardan ise bir şey almadılar. Müslümanlardan aldıklarını da Ruslara verdiler. Orenburg, Ufa ve sâir şehirlerden de hep böyle milyonlar aldılar. Kezâ Türkistân'da Yavşiyef nâmında yalnız bir adamdan on yedi milyon ruble aldılar, tamâmen yağmâ ettiler. Bu sebebden millet pek hırpalandı, şaşkın bir hâle geldi. Bazı adamlar Türkiye'ye hicret fikrinde bulunuyorlarsa da şimdilik buna imkân yoktur. Şimdi yalnız bir ümîdimiz vardır ki o da Bolşeviklerin sukūtudur. Onların sukūtlarını müteâkıb ihtimâl ki biraz serbestlik olabilir. Maamâfîh büyük bir şey ümîd olunamaz. Zîrâ millet pek hırpalandı. Hiç tâkati kalmadı. Artık müslümanların istikbâli pek muzlim, pek karanlıktır.

Bana gelince ben şimdi firârî bir hâlde geziyorum. Geçen hafta benim katlim için de sözler olmuş, pek kıymetli arkadaşımızdan ittihâd-ı İslâmcı Doktor Cevâd Bey Orucef'i katlettiler. Hülâsa biz bu inkılâbdan pek boş çıktık. Kendi aramızda birçok hâinlerin zuhûru bizi mahvetti.

Şimdi Rusya'da bir irticâ'-ı umûmî; her tarafta fitne, isyân devâm ediyor. Fakat Bolşeviklerle Almanların araları iyidir. Zîrâ Bolşevikler şimdi Almanlara lâzımdır.

Bu beliyyeden sonra Ruslarda fevkalâde hissiyât-ı dîniyye uyandı. Rusların din hamiyeti büyük galeyândadır. Nikola'yı da pek özlediler, eski idârenin rücûu da baîd değildir.

Osmanlı esîrlerine muâvenet için birçok yerlerde husûsî komisyonlar, aşhâneler açılmıştı. Bolşevikler hepsini kapattılar.

Burada her şey fevkalâde fiyâtlıdır. Kara un podu (bir pod 12,5 okkadır) iki yüz ruble. (bir ruble 12,5 kuruşdur). Beyaz un 300 ruble, bir gömlek yıkanması üç ruble, ayakkabı 250 ruble, bir kat âdî elbise bin ruble, şeker fontu (bir font 120 dirhemdir) 14 rubledir. Son zamanlarda neşrettiğim eserlerimi yollarım.

4 Haziran 918, Moskova: **Ayaz İshâkī**

[229] # ŞUÛN

KAFKASYA AHVÂLİ

Kafkasya Hükûmât-ı Müttehidesi:

Aldığımız ma'lûmât-ı mevsûkaya nazaran Kafkasya'nın her türlü âmâl ve ihtirâsât-ı hâriciyyeden masûn ve kuvvetli, terakkī ve teâlîsinde serbest ve âzâde bulunması için şimâlî ve cenûbî Kafkasya'da yeni doğan hükûmetler bir konfederasyon hâlinde ittihâd ve teşekkülü lüzûmuna öteden beri kāni' bulunan şimâlî Kafkas murahhasları icâb eden teşebbüsâtta bulunmuşlardır.

(Millî)

ÇİN AHVÂL-İ DÂHİLİYYESİ

Hürriyet ve İstibdâd Arasındaki Mücâdelât – Erkân-ı Hükûmet Miyânındaki Hırs-ı Câh ve Rekābet – Muhârebât-ı Dâhiliyye – Biz ve İ'tilâfçılar – Çin Müslümanları.

Hürriyet-i akvâm uğuruna harb etmekte olduklarını iddiâ eden İ'tilâf hükûmetleri vaktiyle çarın müstebid, hûnhâr ve cebbâr hükûmeti ile memâlik-i Osmâniyyenin, İran ve Afgānistân'ın taksîmine dâir akd-i ittifâk ettikleri gibi, şimdi de Rusya'daki erbâb-ı irticâ' ile hürriyeti boğmak ve meşrûtiyeti mahvetmek üzere tevhîd-i mesâî etmekte oldukları ma'lûmdur. Diğer taraftan da makāsıd-ı hasîselerini te'mîn için hürriyet nâmına diyâr-ı Çin'i kan deryâlarına boyamaktan çekinmiyorlar. İhtilâfât-ı dâhiliyye ve rekābet-i şahsiyye yüzünden bir memleketin dûçâr olduğu mesâibi, düşmanlarımızın cihân-şümûl olan zulümlerini ve dünyânın bir ucundaki din kardeşlerimizin bu mezâlime karşı mücâhedâtını enzâr-ı dikkate arz etmek ve bu sûretle ihvân-ı dîni hâdisât-ı cihândan haberdâr eylemek maksadıyla Çin ahvâli hakkında ber-vech-i âtî i'tâ-yı ma'lûmât ediyoruz:

Reîs-i cumhûr-ı esbak Yuvan-şikay'ın vefâtı üzerine derhâl Liyuvan-hung ona halef olmuş ve bunun üzerine Tuvan-şijuy başvekâlete geçtiği gibi Feng-kuçang da Reîs-i Cumhûr vekâletine intihâb olunmuş idi. Başvekîl havâlî-i şimâliyyenin kuvâ-yı askeriyyesine ve Pekin'in muhâfız askerlerine istinâd ederek meşrûtiyeti mahv veyahud tahdîd etmeye teşebbüs ettiği cihetle Meclis-i Meb'ûsân ile Reîs-i Cumhûr'un arası açılmış idi.

Meb'ûsân hissiyâta mağlûb olarak hâzırlanmadan başvekîli ezmeye kalkıştı. Reîs-i Cumhûr da ma'kūl bir siyâset ittihâz edemedi. Meb'ûsânla birleşti ve onların re'yi ile Başvekîli azletti. Tuvan bunu hazmedemedi.

Bunların hakkından gelmek için Pekin civârına şimâl toçonlarından (askerî vâlîler) bir kısm-ı mühimmini cem' etti. Başvekîl bunlar vâsıtasıyla meşrûtiyeti ilgā, Meclis-i Meb'ûsân'ın hukūkunu tahdîd ve belki de bütün bütün istibdâdı ihyâ etmek istiyordu.

Askerî bir nümâyişle Reîs-i cumhûru da tahvîf ve tazyîk eyledi. Bîçâre Liyuvan-hung pek ziyâde korkarak Meclis-i Meb'ûsân'ı fesh eyledi ve bu tehlikeyi ber-taraf etmek için Çangesuy'yı başvekâlete ta'yîn eyledi. Bu zât mes'eleyi halledecek yerde daha ziyâde teşvîş etti. Memlekette yaşamakta ve kudsiyeti halk nazarında makbûl olan ve hâkimiyetten uzak olmakla beraber nişân ve rütbe vermeye salâhiyetdâr bulunan eski imparatoru yeniden tahta getirdi ve bu sûretle mülûkiyet ve saltanatı ihyâ eyledi. Fakat her taraftan dûçâr-ı hücûm olunca mülûkiyetle beraber ortadan tamâmıyla yok oldu. Tuvan kemâl-i muzafferiyyetle Pekin'e avdet etti ve Reîs-i Cumhûr'un zaafından bi'l-istifâde Başvekâlete yeniden geçerek icrâ-yı hâkimiyyet etmeye başladı. Hissiyâtına mağlûb ve kuvvetine mağrûr olmasa idi intihâbâtı tecdîd ile Meclis-i Meb'ûsân'ı cem' eyler ve Manşu hâkimiyetini ibkā etmek karârını alabilirdi. Fakat bunu yapmadığı gibi kendi toçonları partisine verdirdiği karârlara göre hareket ederek hürriyet ve meşrûtiyet tarafdarı olan cenûb vilâyetlerini ezmeye hasr-ı mesâî etti.

Bu fecîa cereyan ederken memleketin en güzîde adamlarından Reîs-i cumhûr'un vekîli olan Feng-kuçang Nankin'de münbit, zengin ve feyzdâr olan Kayangsu'nun hâkim-i askerîsi bulunuyor ve bütün bu hâdisâtı kemâl-i dikkatle ta'kīb ediyordu.

Tabîî Tuvan muvaffak olursa memleketin en büyük adamı olacağını ve cumhûrun riyâsetine ilk fırsatta intihâb olunacağını Feng anlıyordu. Buna meydan vermemek için kendisi erbâb-ı irticâ'dan olduğu hâlde hürriyet ve meşrûtiyet tarafdarları ile tevhîd-i mesâîye lüzûm gördü.

Bu sırada idi ki Liyuvan-hung Riyâset-i Cumhûriyet'ten isti'fâ etti. Reis vekîli olan Feng-kuçang Reis olarak Pekin'e azîmet etti. Bu hâdise üzerine Reîs-i Cumhûr ile Başvekîlin müttefikan hareket edip etmeyeceklerini herkes dört gözle bekliyordu. Tabîî bunlar memleketin nef' ve hayrına ittihâd etmiş olsalardı her türlü fenâlığın önünü almış olurlar ve arzu ettikleri şekl-i hükûmeti te'sîs edebilirlerdi. Bâhusûs bütün havâlî-i şimâliyyenin askerî hâkimleri ve orduları onlara zahîr idiler. **[230]** Fakat biribirinden şübhelenerek hırs ve tama'dan ayrılmayarak eski rekābette devâm ettiler. Zîrâ Tuvan havâlî-i cenûbiyyedeki hürriyetperverleri ezmeye muvaffak olacak olursa Feng sukūta mahkûm kalacaktı. Bilakis meşrûtiyet kuvvet ve miknet bulacak olursa Tuvan hüsrâna dûçâr olacaktı. Feng'in en mühim istinâdgâhı meşrûtiyet i'lânından beri hürriyetin hâmîsi olan cenûb ve garb vilâyâtındaki müslümanlardı.

Ricâl-i hükûmet arasındaki bu ihtilâfâttan ancak memleketin düşmanları, tama'kâr ecnebîler müstefîd olabilirdi. Nitekim bu ihtilâfı gören İ'tilâf hükûmetleri hemen fırsattan istifâdeye şitâb ettiler. Hürriyet nâmına, mazlûmların halâsı için harb etmekte olduklarını her vakit her yerde i'lân etmekten geri durmayan bu devletler, istibdad tarafdarı ve Meclis-i Meb'ûsân'ın cellâdı olan Tuvan ile tevhîd-i mesâî ettiler. Kabinesinin nuzzârı gayr-i mevcûd, fakat askerî zahîrleri pek mebzûl olan bu adam onların işlerine çok yardım ediyordu. Meclis-i Meb'ûsân'ın ekseriyeti, Almanya'ya karşı i'lân-ı harb etmeyi reddettiği hâlde meclis-i mezkûru asker kuvvetiyle fesh eden Tuvan ikinci defa başvekîl olunca Almanya ile kat'-ı alâka etmekle iktifâ etmedi. Bokser ihtilâli tazmînât-ı harbiyyesi taksîtlerinin te'cîli, gümrük vergisinin tezyîdi ve birkaç kefâletsiz istikrâz gibi İ'tilâfçılardan gördüğü muâvenet-i mâliyye dolayısıyla Almanya hükûmetine karşı i'lân-ı harb ve Çin'deki Almanların habs ve teb'îdlerine muvâfakat etti.

Bol bol para bulan Tuvan arzu ettiği her türlü teşebbüsât-ı istibdâdiyyede bulunmaya muktedir olmuş idi. Bu rezâletlerle iktifâ etmeyen bu menfaatperest adamın ilk icrââtı Human hâkim-i askerîsini meşrûtiyetperver olmak hasebiyle azletmek oldu. Yerine müstebid bir vâlî ta'yîn ederek maiyyetine bir kuvve-i askeriyye de sevk eyledi.

Fakat meşrûtiyete karşı vurulan darbeden i'tibâren kendi istiklâllerini i'lân eden vilâyât-ı cenûbiyye bu harekete karşı gelmeye başladılar. Kuvan-fetung, Kuvan-fesi ve Hunan'dan asker cem' ederek Yunan ve Tezeçuvan'a taarruz eylediler. Bunun üzerine meşrûtiyetle istibdad arasında mücâdeleler, cenûb ile şimâl orduları beyninde kanlı muhârebeler başladı; şimâl orduları iyi mücehhez olduklarından bidâyette nev'ammâ muvaffak oldular. Fakat tahrîbât, nehb ü gāret, hetk-i ırz, ihrâk-ı bilâd ve sâir ef'âl-i şenîayı irtikâb etmek husûsunda pek ziyâde ifrâta saptılar. Hatta *Şimâlî Çin Havâdis-i Yevmiyyesi* nâmındaki İngilizce neşrolunan gazete muhâbiri Hunan'dan bunların icrâ ettikleri vahşet hakkında pek fecâat-engîz haberler göndermeye mecbûr kaldı.

Muhâbir-i mûmâ-ileyh diyor ki: "O meşhûr, ma'mûr olan Lilino şehri enkāz yığınından ibâret bir hâle gelmiştir. Yangın, yahud tahrîbden masûn tek bir hâne kalmamıştır. Orada bulunan misyonerler ancak güç hâl ile yalnız başlarına çıkabilmişlerdir. Pavking şehri de gâh şimâl, gâh cenûb askerlerinin ellerine intikāl etmiştir. Dört defa muhtelif ellere geçen bu ma'mûr ve büyük şehir şimâl

orduları tarafından 12 Mayıs 918 târîhinde yağmâ ve tahrîb edilmiştir. Asya Petrol Şirketi'ne, Butterfield Endsuyar[?], Standard Oil Singer[?] şirketlerine âid olan mebânî ve müessesât tamâmen mahv u nâbûd olmuştur. Halk bütün ecnebîlere karşı nefret besledikleri hâlde şâyân-ı dikkat bir şey var ki o da: İngiliz misyonerleri güç hâl kendilerini himâye edecek bir müfreze tedârik edebildikleri hâlde erkân-ı harb zâbitânından Letegvavçeng nâmındaki zât orada bulunan Alman misyonerlerini alenen himâye ve sahâbet etmiş olmasıdır."

İşte bu gibi vahşiyâne muâmelâtı cenûb ordularının mevcûdunu tezyîd, intikām hislerini teşdîd etti. Bunlar vaktiyle Rusya'nın Napolyon'a karşı ta'kīb ettiği planı tatbîk eylemekle şimâl ordularını birer birer mağlûb ve perîşân ettiler.

Hunan'a sevk olunan ordunun efrâdı az olduğu için bütün halk cesâret alarak cenûb ordularına iltihâk etti ve vilâyetin merkezi olan Çangça işgāl olununca şimâl orduları perîşân bir hâlde firâr ettiler. Bu inhizâm üzerine askerler beher tüfengi bir lira mukābilinde sattılar. Kuvanftung'da dahi şimâl orduları Esvasa'da ve birçok kasabalarda mağlûb olduktan başka en metîn istinâdgâhı olan Fukinde'de perîşân oldular. Hunan ve Hupye vilâyetlerinin hudûdunda kâin olan Poçunda ise şimâl orduları daha büyük mağlûbiyete dûçâr oldular. Şimâlde bulunan Tuvan orduları Tezeçuvan'da mağlûb olunca birkaç vilâyet birden cenûb ordularına iltihâk etti. Şimâl orduları daha fazla ileriye gittikleri vakit Koyço vilâyetinden cem' olunan askerler tarafından hatt-ı ric'atleri kesilmiş ve bu sebeble bu elîm mağlûbiyete uğramışlardı. Kuvantung'un zabtına teveccüh eden ordu mağlûb oldu. Onun imdâdına gelen kuvvetler de yarı yolda Kanton'dan hareket eden cenûb askerleri tarafından esîr edildi.

Bütün bu felâketler birbirini ta'kīb ettiği sırada idi ki Rusya ihtilâlinden i'tibâren, bâhusûs Bolşeviklerin hükûmeti teşekkül ettikten sonra nefes almaya başlayan ve kendi istiklâlini te'mîn etmeye çalışan **[231]** Türkistân-ı Çînî ahâlisinin Osmanlı me'mûrîn-i siyâsiyyesinin teşvîkıyle* kıyâmları haberi gelince Tuvan şaşaladı. Bütün i'tilâf devletlerinin bâhusûs Japon hükûmetinin Reîsi Baron Motono'nun muâvenetlerine rağmen isti'fâya mecbûr kaldı. Bunun üzerine şimâl ordularının erkân-ı harbiyye Reîs-i sâbıkı Vangliyeçen'in riyâseti altında yeni bir kabine teşekkül etti. Şimdi bu kabine Tuvan'ın te'sîr-i hafîsi altında bulunduğu hâlde şimâl ile cenûb vilâyetleri arasında te'mîn-i musâlahaya çalışıyor. Fakat şimdiye kadar muvaffak olamadı. Zîrâ aradaki ihtilâf derin ve esâslıdır.

Şimâl ahâlisi istibdad ve sıkı bir merkeziyet taraftarıdır. Cenûb ahâlisi meşrûtiyet ve adem-i merkeziyyet taraftarıdır. Cenûb gālib olduğu için onun irâdesi gālib olmak lâzım gelir. Fakat İ'tilâfçılar bundan çok ürküyorlar. Zîrâ merkezî Asya memleketleri ile hem-hudûd ve Bahr-i Muhît-ı Hindî'ye vâsıl olan memâlik-i cenûbiyye, İslâm ve Alman nüfûzunun tevessüüne pek müsâiddir. Bunun men'i için şimâlde bulunan iki partiyi tevhîd etmek istiyorlar.

Zîrâ şimdiye kadar Çihli Partisi, yani Feng-kuçang'ın riyâseti altında bulunan cemâat muhârebât-ı dâhiliyye aleyhinde bulunmuş ve hiçbir muhârebeye de iştirâk etmemiş idi. Bunlar Tuvan Partisi ile ittihâd ettikleri takdîrde İ'tilâf hükûmetleri tarafından görecekleri muzâheret ve muâvenet sâyesinde cenûb ordularına karşı galebe etmeleri melhûzdur. Cenûb ahâlisi ise müdâhalât-ı ecnebiyye aleyhinde ve bize daha fazla mütemâyildirler.

El-yevm Çin vaz'iyet-i dâhiliyyesi bu hâldedir. Hâdisâtın ta'kīb edeceği mecrâ bizce mechûldür. Fakat şimdiye kadar bize müsâid olduğu gibi bundan sonra da böyle cereyan edeceğini ümîd ederiz. Cenâb-ı Hakk'a binlerle şükür ki İ'tilâfçıların Çin'de çevirdikleri fırıldaklar onların aleyhlerine dönmüş, burada dahi hangimizin hürriyet ve adâlet tarafdarı olduğu pek zâhir olmuştur. İslâmiyet'in ehemmiyet-i siyâsiyyesi gittikçe düşmanlarımızı tehlikeye ilkā ediyor; müttefikler ve dostlarımızı da sevindiriyor. Çarlığın müdhiş istibdâdını âlem-i İslâmın bir kısm-ı mühimmini kurtarmak için yıkan Cenâb-ı Hak Çin'deki din kardeşlerimizin istihlâsı için Tuvan'ın müstebid hükûmetini de yıkmış olduğuna bin hamd ü senâ ederiz.

MISIR AHVÂLİ

Cebren İâne Cem'i:

Harbin bidâyetinden i'tibâren Mısır ahâlisi Osmanlı mecruhlarının tedâvîsi ve üserâ-yı Osmâniyyenin terfîh-i hâlleri için Hilâl-i Ahmer nâmına birçok muâvenâtta bulunmuş ve bu sûretle hayli mikdarda bir para cem' eylemişlerdi. Bu hissiyât-ı sadâkatkârâne ve dindârâneye tahammül edemeyen İngilizler Mısır Hilâl-i Ahmer Cem'iyeti'ni tazyîk ederek toplanan paranın nısfını Salîb-i Ahmer için zorla aldılar. Bununla da iktifâ etmeyip büyük me'mûrlardan mürekkeb bir komisyon teşkîl ile Salîb-i Ahmer nâmına iânât cem'iyetine teşebbüs eylediler. Ahâliden hiç kimsenin beş para vermeye râzî olmadığı-

* Orada bulunan kahramanlarımızın hiçbirisi me'mûr-ı siyâsî değildir. Ancak bazı fedâkâr, muhterem dindaşlarımızdır. Bunlar hamiyet-i dîniyye hissi ile mütehassis olarak bu celîl hizmette, bu büyük mücâhedede bulunuyorlar. Allah onlardan râzı olsun.

nı görünce hiddet ederek resmî ve cebrî bir sûrette zürrâ'dan dönüm başına elli para cem' eylediler. Bu da kâfî gelmediği için İskenderiye'deki mebânî vergisine yüzde beş zammettiler. Bu güne kadar tahsîl edip durmaktadırlar. Tabîî böyle zorla cem' olunan para iâne sayılmaz. Bilakis menfûr ve mezmûm bir nevi' yağmâgerlikten başka bir şey değildir. Fakat İngilizin adâleti ancak böyle olur.

Milyonlarca Tekâlîf-i Harbiyye:

Mısır'ın kanını emmek isteyen İngilizler gerek garbdaki vaz'iyetlerinin hatarnâk olduğunu gerek Mısır ahâlisinin onlardan müteneffir ve din kardeşleri Osmanlılara pek mütemâyil olduklarını görünce daha fazla kızıyor ve kaçmadan çalması mümkün olan her şeyi gasbetmeye çalışan âdî bir haydûd gibi Mısır'ı soymaya her hîle ile tevessül eyliyorlar. Evvelâ Mısır hükûmetini tazyîk ederek bendeleri olan hâin-i vatan Reîs-i Nuzzâr Hüseyin Rüşdî Paşa vâsıtasıyla geçen üç sene zarfında Mısır'dan tekâlîf-i harbiyye nâmına şimendüfer ücûrâtı ve saîre diye aldıkları üç milyon İngiliz lirası gibi mühim bir meblağı Mısır büdcesine tahmîl etmişler ve bu senenin masrafı için de ihtiyât olarak yarım milyon lira tahsîs ettirmişlerdir. Maârif için olsun, fukarânın muzâyakasını tehvîn için olsun beş para sarf etmekten imsâk eden hükûmet, milletin arzusu hilâfına para veriyor. Bu, ancak ricâl-i hükûmetin bed-tînetli olmalarından ve İngilizlerin şedîd tazyîklerine karşı ser-fürû etmelerinden neş'et ediyor. Tabîî bu da hürriyet-i akvâm nâmına milel-i sagīrenin istiklâlini himâye etmek iddiâsında bulunan İngiltere'nin adâletine güzel bir nümûnedir!

HİNDİSTAN AHVÂLİ

Hürriyet-i akvâm ve demokrasi için harb ettiklerini iddiâ eden İ'tilâf hükûmetlerinin en büyük mürevvic ve müdâfii olan Mister Vilson pek metîn bir tekzîbe, pek şedîd bir ta'rîze dûçâr olmuştur. **[232]** Madras Mahkeme-i âliyyesinin reîsi olup iktidâr-ı hukūkīsiyle temâyüz eden ve İngilizlere sebk eden hidemâtından dolayı 1900 senesinde asâlet ünvânını ihrâz eylemiş olan Hindli Sir S. Subramanya Eyar Hindistan'ın şekl-i hükûmeti hakkında Vilson'a bir mektup göndermiştir. Tekāüdde bulunan kadı'nın reîs-i cumhûra yazdığı mektubun sûret-i mütercemesi şudur:

"Efendim, gerek siz, gerek birçok hükûmetlerin rüesâsı Hindistan'da hüküm-fermâ olan sû'-i idâre ve zulm ü i'tisâf usûlünden tamâmen bîhaber kaldınız. Burada yaşayan yüz milyonlarca insanlar kendilerine ne dînen, ne ırkan, ne de lisânen münâsebetleri olmayan ecnebî bir zümre-i zâlimenin irâdesine tâbi'dirler. Bu ecnebîler kendi efrâdına fâhiş maâşlar, büyük mükâfâtlar vererek onları refâh ve saâdetlere müstağrak etmek için milletten tahammül olunamayacak vergiler almakta, millî servetimizi bel' etmektedirler. Bizi ni'met-i maâriften mahrûm ediyorlar. Vaz' ettikleri fâhiş vergilerin tarhında hiçbir hak ve salâhiyetimiz yoktur. Bu zümre-i zâlime Hindlilerden binlerce kimseleri hissiyât-ı vatanperverânesini izhâr ettiklerinden dolayı zindânlara atıyorlar. Hapishânelerin pisliği o mertebededir ki oraya atılmış olanlardan ekserîsi vefât ediyor. Sağ kalanlar da dâimî ma'lûliyetlere dûçâr oluyor. Hayvânâtın himâyesine bezl-i himmet eden bu riyâkâr mahlûklar neden insanlara merhamet etmiyorlar? İşte bu, ahvâlimizin bir hülâsasıdır."

Reîs-i cumhûr bu mektubu aldığı vakit İngiliz hükûmetine bir sûretini teslîm etmiş ve gazetelerin ağzına düşmüş olmasından dolayı İngiltere de bir hiddet ve tehevvür tûfânı koparmıştı. *Deyli Telgraf* gazetesi ancak mektubu yazanı tahkīr etmekle Hindistan hükûmetini müdâfaa ediyor. Diğer gazeteler de onun mesleğini ta'kīb ediyorlar. Hepsi bu zât-ı muhteremi bunak addettikleri ve Hind vatanperverânının reisesi olan Madam Bizant'ın te'sîri altında olduğunu söyleyerek onun tecziyesini istiyor ve bütün Hindîleri nânkörlükle ithâm ediyorlar.

Kamara'da meb'ûsândan Mister Jon Hiks ile Mirlivâ Paç Froht Hindistan Nâzırı olan Mister Montago'dan bu mektup hakkında îzâhât istemesi üzerine mûmâ-ileyh demiştir ki: "Mektubu yazanın mevki'-i ictimâîsi pek mühim olmasından dolayı cürmü kābil-i afv değildir. Mektubu okuduğum zaman hayrette kaldım. Fakat hâvî olduğu ithâmât pek şenî' ve fecî' olduğu gibi maddî bir delîle de müstenid olmadığı cihetle hiçbir racül-i hükûmetin inâyet ve ihtimâmına müstahık değildir. Kâtip hakkında daha hiçbir şey yapılmamıştır. Fakat şimdilik bu mes'ele hakkında Hindistan Hâkim-i umûmîsiyle muhâbere etmekteyim."

Bundan anlaşılıyor ki evvelâ Vilson kendine tevdî' olunan bir sırrı ifşâ etmiş, sâniyen bu vatanperver ihtiyârı hakīkati söylediğinden ve İngiltere'nin zulüm ve istibdâdını işâa ettiğinden dolayı mahkûm etmek, yahud mümkünse mahveylemek istiyorlar. Zehî adâlet! Zehî hürriyetperverlik!

* * *

İki ay evvel Hindistan hükûmeti pek ma'nâsız ve haksız bir kānûn ısdâr etmiştir ki ba'demâ hiçbir şirket-i iktisâdiyye, hiçbir banka cem' ve te'sîs olunmayacaktır. Bunun sebebi, yaptığı istikrâz-ı dâhilî için kâfî müşteri bulmadığı hâlde böyle iktisâdî müesseselerin her gün revâc bulmasından ibârettir. Bu kānûn aleyhinde gerek İngiltere, gerek Hindistan mehâfil-i mâliyyesinde şiddetli tenkīdât vukū' bulduğundan Hindistan Mâliye Nâzırı

Sir Vilyam Mayer Bengale Ticâret Odası'nda bu mes'ele hakkında resmî beyânâtta bulunmak mecbûriyetinde kalmıştır. Kendi kavline göre: "Hükûmet bütün iktisâdî teşebbüsâtı men' etmek istemiyormuş, maksadı istikrâzlarını tervîc etmekten ibâretmiş. Maksadı hâsıl olursa böyle müesseselerin vücûduna husûsî müsâadeler verecekmiş."

* * *

Geçen nüsha Mister Tilak'ten bahsederken tertîb hatâsı olarak Tilan yazılmıştır. Bu zât Brahmanlıların en ileri gelen vatanperveridir. Daima din ve siyâseti mezcettiğinden halk üzerinde pek müdhiş bir nüfûza mâliktir. Birçok adamlar nazarında fevkalâde mukaddes addolunuyor. Hatta onun tarafdarları miyânında tenâsüh-i ervâha zâhib olanlar, bunun Cenâb-ı Hakk'ın mazhar-ı insanîsi olduğuna kāni' olanlar vardır. Bunun maiyyetinde İngiltere'ye azîmet edecek hey'et-i milliyye miyânında bütün Hindistan Muhtâriyet Cem'iyeti Reîs-i Sânîsi olan Sir Hapardi gibi bir zâtın bulunması Mister Tilak'in ne derece nüfûz sâhibi olduğunu gösterir.

İRŞÂDÜ'L-MÜSLİMÎN

Bu nâm ile Bandırmalı Ahmed Hilmi Efendi tarafından haftalık bir cerîde-i İslâmiyye neşrine başlanılmış, birinci ve ikinci nüshaları müteaddid makālât-ı dîniyyeyi muhtevî olduğu hâlde sâha-ârâ-yı intişâr olmuştur. Refîk-ı muhterememizi tebrîk ile devâm-ı muvaffakıyyâtını temennî ederiz.

TEŞEKKÜR

Sebilürreşâd'ın tekrâr intişârından dolayı memnûniyetlerini mektuplarla, telgraflarla bildiren zevâta; *Sebîlürreşâd*'ın abone bedelini te'diyeye gayr-i muktedir heveskârân-ı ilm ü irfâna irsâli için müteaddid abone bedelleri gönderen İzmir'de Hâfız Ali ve Adapazarı'nda Hacı Mehmed Hilmi Efendilere; bâhusûs risâlemiz hakkında samîmî teveccüh ve iltifâtlarda bulunan *Tasvîr-i Efkâr* refîk-ı muhteremimize bilhassa teşekkürler ederiz.

Tercümân-ı Hakikat Matbaası Eşref Edib

Şerâiti
Dâhilî, hâricî her yer için seneliği (250), altı aylığı (130) kuruşdur.
(Nüshası 5 kuruş, seneliği 52 nüshadır.)

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde Dâire-i Mahsûsa

İhtârât
Abone bedeli peşindir.

Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Adres tebeddülünde ayrıca beş kuruş gönderilmelidir.

Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması lazımdır.

Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması ricâ olunur.

Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

Dînî, felsefî, ilmî, edebî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

اتبعون اهدكم سبيل الرشاد | Başmuharrir Mehmed Âkif | Sâhib ve Müdîr-i Mes'ûl Eşref Edib | والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم

1 Ağustos 1918 | 23 Şevval 1336 | Perşembe | 1 Ağustos 1334 | Cild: 14 - Aded: 363

BERLİN HÂTIRALARI

–8–

Bizim düşünceler amma sizinkinin aksi:
Demin berâber iken şimdi ayrılır hepsi!
Bu i'tibâr ile baktıkça: Aynı merkezden,
Çıkıp da nâ-mütenahî muhîte doğru giden
Kümeyle hatlara benzer ki muttasıl açılır...
Bizim de işte budur inhilâlimizdeki sır.
O râbıtayla giderken sizin teâlîniz;
Bu tefrikayla perîşân bizim ahâlîmiz.

Sizin işittiğiniz bir terâne, bir perde;
Beşikte, sonra eşiklerde, sonra mektepte.
Hülâsa her çatının altı aynı sesle dolu.
Bütün şu'ûnu bir âhenge rapteden bu yolu
Tutunca, gitgide mekteple, kışla, fabrika, fen
Seçilmez oldu, hakîkat harîm-i âileden.
Bu ittihâdı tabîî yaşatmak isterdi...
Asıl kemâlini millet o işde gösterdi:
Düşündü hangi semâdan hayâtın indiğini;
Düşündü rûh-i umûmîyi emziren dîni.
Sonunda gördü ki: Ümmette müşterek vicdan
Tehassüsâtını almakta aynı menba'dan;

Kurursa bir gün o menba' ne his kalır, ne hayât;
Bekā-yı dîn ile kāim hayât-ı cem'iyyât;
Mukaddesâtını tesbîte uğraşıp durdu...
Mücerredât-ı kesîfeyle bir cihan kurdu.
Alınca şekl-i teayyün vatan heyûlâsı,
Budur revâbıt-ı milliyyenin en a'lâsı,
Deyip sarılmada aslâ tereddüd etmediniz.
Nasılsa mektebiniz tıpkı öyle ma'bediniz.
Ne çan sadâsı boğar san'atin terânesini,
Ne susturur medeniyyet bu âhiret sesini.
Muhîtiniz ne acâib muhît-i velveledâr:
Ki her gürültüsü bir başka intibâha medâr!
Sanâyiin ne var âfâkı tutsa demdemesi?
Bedâyiin de münevvim değil ki zemzemesi.
Ne mûsıkînize girmiş uyuşturur nağamât;
Ne şi'rinizden olur târumâr fikr-i hayât.
Onun lisân-ı semâvîsi rûha söylerse;
Bununki rûh-ı me'âlîyi nefheder hisse.
Gelip de görmeli san'atte gāye var mı imiş?
"Hayır" denir mi ki: Her gāyenizde en müdhiş,
En ince san'atin esrârı yükselip duruyor?

[234] *Sizinki yüksele dursun biraz da gel bizi sor!*

Beşikte her birimiz bir terânedir işitir,
Ki bestekârı tabîat değil de an'anedir.
Evet, bu an'anenin tellerinde mâzîmiz
Terennüm etse o parlak sesiyle râzîyiz.
Fakat mefâhir-i ecdâdı nakleden "ana" tel,
Bakılmayıp da asırlarca kalmadan mühmel,
Ya büsbütün sağır olmuş, ya öyle paslanmış:
Ki hangi perdeye vursan, çıkan sadâ yanlış.
Bu tel ki "Yıldırım"ın dâsitân-ı satvetini
Başında besteleyip, ceddimin sabâvetini
Zafer havâsına doymaksızın uyutmazdı;
Bugün uyuşturuyor "ninni"lerle ahfâdı!
Eşikten atlamak isterseler hayâta yarın,
Beşikte duyduğu sesler gelir, bu yavruların
Dokur ufukları üstünde bir serâb-ı kesîf,
Ki yırtarak çıkabilmek ümîdi hayli zaîf!
Geçer şebâbımızın en güzîde eyyâmı
Hayâtı anlayarak atmadan bu evhâmı!
Hayatı anlamıyor... Çünkü görmüyor, okuyor;
Zavallı kırkına gelmiş de ağzı süt kokuyor!
Okutma: Bitti; okut: Serserî-i şi'r ü hayâl;
Okutmasan da, okutsan da aynı istikbâl!
Hesâb edilse: Cehâlet kadar çıkar mühlik,
Maârif oldu mu bir yerde sâde müstehlik.
Ulûm-ı hâzıradan beklenen menâfiidir;
Demek, birincisi ilmin: Hayâta nâfiidir.
O halde bizdekiler sadra hiç değil şâfî.
Fünûn-ı müsbeteden istifâdemiz menfî;
Ne kaldı, bir edebiyyâtımız mı? Vâ-esefâ!
Bırak ki ettiği yoktur bir ihtiyâca vefâ;
Ya rûh-i milleti efsunlayıp, uyuşturuyor!
Ya sînelerdeki hislerle çarpışıp duruyor!
Şarâb kokmada eslâfın en temiz gazeli...
Beş altı yüz sene "sâkī" hevâ-yı mübtezeli
Sinir bırakmadı Osmanlılarda gevşemedik!
Muhîtin üstüne meyhâneler kusan bu gedik
Kapanmak üzre iken başka rahneler çıktı;
Ayakta kalması lâzım ne varsa hep yıktı.
"Değil mi bir tükürük alna çarpacak te'dîb,
Ne hükmü var?" diye üç beş hayâ züğürdü edîb,
Bitirmek istedi ahlâkı, ârı, nâmûsu;
Çıkartıp ortaya, gezdirtti, saksılar dolusu,
Hevâ-yı fuhşu kudurtan zehirli "Zanbak"lar!

Mehmed Âkif

TEFSÎR-İ *KUR'ÂN-I KERÎM*

MUKADDİME

KUR'ÂN-I KERÎM'DEN GARAZ-I FITRÎ

Pek âşikâr bir hakīkattir ki siyâset, tedâbîr-i ümem ve âsâyiş-i memâlik gibi husûsât sırf adâlet esâsı üzerine kāimdir. Adâletin mâyesi, rûhu ise emr-i bi'l-ma'rûf, nehy-i ani'l-münkerden ibârettir. Hep o sâyededir ki zâlimin zulmüne nihâyet verilir, zuafânın hukūku mahfûz kalır, hudûd-ı âmmeye hürmet ve riâyet fikri teessüs eder de bir müteneffizin nüfûzu, bir mütemevvilin servet ü sâmânı onun harîm-i mukaddesâtı etrâfında dolaşmaya bile cesâret edemez. Bu mes'elelerden *Kur'ân*-ı Hakîm derecesinde ne bir kitâb-ı semâvî ne bir kānûn-ı vaz'î ehemmiyeti nisbetinde bir lisân-ı i'tinâ ile bahsetmiştir.

Süver-i *Kur'âniyye* tefahhus edilsin; adl ü ihsân, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münkere dâir öyle âyât-ı kerîmeye tesâdüf edilir ki müslümanlar mehmâ-emken bunların ahkâm-ı münîfesine imtisâl kaydında olsaydılar bugün o muazzam selefleri gibi, hüküm ve nüfûzlarını sâha-i âlemin her tarafına yürütürler, zuafâya penâh, hakk u adle istinâdgâh olurlardı.

Bilmem insanlar için saâdet-i ictimâiyyeleri nâmına şuraya derc edeceğimiz âyât-ı *Kur'âniyye* hâricinde ta'kīb edilecek bir gāye kalmış mıdır:

(اِنَّ اللهَ يَاْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْاِحْسَانِ وَايتَاء ذِى الْقُرْبٰى وَيَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ)[1]، (وَاِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ اَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ)[2]، (قُلْ اِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّىَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالْاِثْمَ وَالْبَغْىَ بِغَيْرِ الْحَقِّ)[3]، (وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ اُمَّةٌ يَدْعُونَ اِلَى الْخَيْرِ وَيَاْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ)[4]، (وَيُسَارِعُونَ فِى الْخَيْرَاتِ)[5]، (كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ اُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَاْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ)[6]، (الْاٰمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ)[7]

Sonra Cenâb-ı Hakk'ın ta'yîn etmiş olduğu bu hudûdu pâmâl edenlere ve bütün fikir ve hislerini hayât-ı fâniyyenin maddî huzûz ve âmâline vakf edip de endîşe-i maâdı kalblerinden silenlere karşı şu âyet-i kerîmeden daha belîğ, daha müessir bir inzâr ve vaîd olabilir mi?: **[235]** [8](قُلْ اِنْ كَانَ اٰبَاؤُكُمْ وَاَبْنَاؤُكُمْ وَاِخْوَانُكُمْ وَاَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَاَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا اَحَبَّ اِلَيْكُمْ مِنَ اللهِ وَرَسُولِه وَجِهَادٍ فى سَبِيلِه فَتَرَبَّصُوا حَتّٰى يَاْتِىَ اللهُ بِاَمْرِه

[1] Nahl, 16/8-90.
[2] Nisâ, 4/58.
[3] A'râf, 7/33.
[4] Âl-i İmrân, 3/104.
[5] Âl-i İmrân, 3/114.
[6] Âl-i İmrân, 3/110.
[7] Tevbe, 9/112.
[8] Tevbe, 9/24.

İslâm'ın siyâset-i ictimâiyyesi erkân-ı mühimmesinden biri de müslümanları bezl-i mâl ile mükellef tutmasıdır. *Kur'ân*-ı Hakîmde müslümanları bu fazîlete teşvîk eden âyât-ı kerîme hasr u ta'dâd edilemeyecek kadar çoktur. Müslümanlar bezl ü infâkın dînen derece-i mergūbiyyeti hakkında bir fikir edinebilmek için Cenâb-ı Hakk'ın [1](وَاَنْفِقُوا فى سَبيلِ اللهِ وَلَا تُلْقُوا بِاَيْديكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ وَاَحْسِنُوا اِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنينَ) âyet-i kerîmesinde imsâk bi'l-mâl hasletine tehlike ünvânı vermiş olduğunu düşünmeli, sonra bir de şu serd edeceğimiz âyetlerde münâfıkları bizlere tanıtmak için kendilerine ta'yîn ettiği evsâf-ı mümeyyizenin neden ibâret olduğunu nazar-ı dikkate almalıdırlar: [2](اَلْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ يَاْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ اَيْدِيَهُمْ), [3](اَلَّذينَ يَبْخَلُونَ وَيَاْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَيَكْتُمُونَ مَا اٰتيهُمُ اللهُ مِنْ فَضْلِه)

Hele şuraya derc edeceğimiz âyât-ı kerîmenin meâl ve mazmûnları kadar kulaklarda aks-i mehâbet bırakacak, kalblere bî-pâyân te'sîrler icrâ edecek, hülâsa insanın bu haslet-i redîeden Cenâb-ı Hakk'ın ihsân etmiş olduğu ni'metleri müstahıkkından esirgemek hâlet-i makdûhasından vazgeçmesi için en kuvvetli bir âmil vazîfesini görebilecek bir şey tasavvur olunabilir mi? [4](وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذينَ يَبْخَلُونَ بِمَا اٰتيهُمُ اللهُ مِنْ فَضْلِه هُوَ خَيْرًا لَهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ), [5](اَنْتُمْ هٰؤُلَاءِ تُدْعَوْنَ لِتُنْفِقُوا فى سَبيلِ اللهِ فَمِنْكُمْ مَنْ يَبْخَلُ وَمَنْ يَبْخَلْ فَاِنَّمَا يَبْخَلُ عَنْ نَفْسِه وَاللهُ الْغَنِىُّ وَاَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ وَاِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا اَمْثَالَكُمْ)

Sadr-ı İslâm'da müslümanlar mikdarları gāyet çok olmakla beraber, ümmet-i vâhide idiler. Yekdiğerine muhabbet ve ünsiyet, rahm u şefkat hisleriyle merbût bulunan bu kitle-i müttehide miyânında en yakınının başına gelen bir hâlden en uzaktaki derhâl haberdâr olageldiği için o vakit cem'iyât-ı hayriyye teşkîlâtına ihtiyâcları yoktu. Böyle bir ihtiyâc nasıl tahakkuk edebilir idi ki, söylediğimiz gibi, yekvücûd bir hâlde bulunan bu kimseler Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine ihsân etmiş olduğu ni'met ve serveti hayır yolunda bezl ü infâk etmeyi kendileri için en mukaddes bir vazîfe telakkī ediyorlar idi. Gitgide müslümanlar hudûd-ı ilâhiyyeyi ta'tîl etmeye, Allah yolunda mâllarını bezl ü infâk, erbâb-ı ihtiyâca muvâsât gibi en ulvî bir fazîlet-i dîniyyeye karşı bîgâne bir tavır almaya başladılar. Mektepler, medreseler, hastahâneler, dârü'l-eytâmlar vücûda getirmek için icâb eden fedâkârlığa katlanacak kadar nefislerinde bir semâhat hissedemediler. Hep bu hâller ne netîce verdi? Zamanın o eski ikbâl ve feyzinden mahrûm kaldılar, saâdet ve refâh yerine nekbet ve felâket kāim oldu. Muhît-ı İslâm'ı serteser cehâlet kapladı. Yekdiğere karşı nefret ve husûmet kalblerin en derin köşelerine işledi. O eski ülfet ve cem'iyet tefrika ve kat'-ı münâsebete tahavvül etti. Hülâsa *Kur'ân*-ı Hakîm'in haber verdiği vechile üzerlerindeki vakār ve şehâmet-i İslâmiyyeden eser kalmadı. Gitgide ümem-i sâire ile peydâ-yı münâsebât eyleyen bu müslümanlar Avrupa akvâmının vücûda getirdikleri cem'iyât-ı hayriyyeyi ve ihdâs ettikleri dârülacezeleri, medreseleri, hastahâneleri görerek bu yolda onları taklîd etmeye, onlardan örnek almaya başladılar. Garblıların bu vâdîde vücûda getirdikleri meâsire, envâ'-ı birr ü ihsâna meftûn ve mütehayyir kalmış olan bîçâre müslümanlar bugün hayrât [u] meberrât sâhalarında onlara rekābet edebilmek hevesiyle bîkarârdırlar.

Halbuki bu adamlar bir kere ellerindeki *Kur'ân*-ı Hakîm'i nazar-ı im'ân ile tetebbu' etsinler; zurûf-ı âyâtı içerisinde öyle hakāyıka tesâdüf edecekler ki, onları vicdânlarına rehber ittihâz ettikleri gün dünyâ ve ukbânın hazâin-i hayr u saâdeti kendilerine meftûh bulunacaktır. *Kur'ân*'ın o ulvî ve metîn mev'izaları, ictimâî düstûrları kendilerine öyle maâlî ilhâm edecektir ki en müterakkī ve mütemeddin akvâmın bile bugüne kadar hayâllerinden geçmemiştir. Acaba hangi bir şerîat-ı semâviyye yahud kavânîn-i vaz'iyyede *Kur'ân*'ın müslümanlar arasında uhuvvet esâsları vaz' eden, aralarında tefrika, ihtilâf, tenâzu' gibi hâlâtın hudûsüne mâni' olmaya çalışan, zenginlerin mâllarından fakīrler için hisse-i mefrûza ayıran o ulvî düstûrlarına benzer düstûrlara tesâdüf olunabilir? Hayır *Kur'ân* bu mes'elelerde rekābet kabûl etmeyecek bir sûrette teferrüd etmiştir. Esâsen onun hakîm-i habîr olan Hâlık-ı kâinât tarafından münzel olduğuna göre böyle olmasında şâyân-ı hayret ne gibi bir cihet vardır?

Kur'ân'ın ihtivâ ettiği âdâb ve ahlâk-ı kerîme bahsine gelince: Onun bu i'tibâr ile de hâvî olduğu nefâis-i hikemiyyenin derece-i mebzûliyyetini anlamak için mündericâtına şöyle bir göz gezdirmek kifâyet eder. Erbâb-ı himmetten bazıları sırf ahlâkıyâta âid olan âyât-ı kerîmeyi cem' ve telfîk etmiş olduğundan arzu edenler bu gibi eserlere mürâcaat edebilirler. Zâten ne hâcet, bu cihet hakkında bir fikir edinmek arzusunda bulunan kimse Mushaf-ı Şerîf'i şöyle bir açsın. Nazar-ı dikkati önünde hiçbir sahîfe açılmaz ki bir fazîlete da'vet ve tergībi, ya bir rezîleden tahzîr ve terhîbi tazammun etmesin.

Mütercimi: Mehmed Şevket **Abdülaziz Çâviş**

* * *

[236]

BİR CEVAP

Sebîlürreşâd'da intişâr eden son makāle-i âcizâneme i'tirâzen "Mütedeyyin bir genç" imzâsıyla bir açık mektup aldım. Mektubun sâhibini tanımıyorum. Fakat bir kısım

[1] Bakara, 2/195.
[2] Tevbe, 9/67.
[3] Nisâ, 4/37.
[4] Âl-i İmrân, 3/180.
[5] Muhammed, 47/38.

gençlerde hükümfermâ olan efkârın bazısına tercümân olduğu ve tarîk-ı diyânetten gençleri alıkoyan ilkāâtın şeklini bir dereceye kadar gösterdiği için tamâmen ve fıkra fıkra cevaplarıyla birlikte aynen derc ediyorum.

Ahmed Naim

MEKTUP

Ba'de'l-elkāb

"*Sebîlürreşâd*'ın 361 numaralı nüshasındaki "şeâir-i İslâmiyyenin lüzûm-ı muhâfazasına" dâir olan makāle-i fâzılâneleri münâsebetiyle vukū' bulacak ma'rûzât-ı âtiyyeyi hüsn-i telakkī buyurmanızı hâssaten ricâ ederim."

Hakk u hakīkat tarafdarıyım hüsn-i niyyetle vâki' olacak her türlü ihtârât-ı hâlisânenizi telakkī bi'l-kabûl edeceğime şübhe buyurmamanızı bendeniz de ricâ ederim.

"Evet, muhterem üstâd!"

Estağfirullâh, beni bir tâlib ve müteharrî-i hakīkat diye i'tikād edip ona göre muâmele etseniz, böyle yüksek ünvânları müstefîd olduğumuz zevât-ı kirâma hasr eyleseniz, hem vâkıa daha münâsib, hem de selâmet-i bahsi daha ziyâde kâfil olmuş olur.

"Evvelleri kadılar, ümerâ ve hulefâya karşı bî-mühâbâ hüküm ısdârında tereddüdü hâtıra getirmezken gitgide zuafânın akviyâdan istîfâ-yı hak etmeleri müşkil, hatta müteazzir olmaya başlamıştır." daha sonra "Müslüman geçinen pek çok kimseler emr-i bi'l-ma'rûf, nehy-i ani'l-münkerden bîhaber bulunuyor." Maalesef teâvün ve tenâsur müslümanların çoktan beri unutmuş oldukları bir fazîlet-i ictimâiyye olmuş, zekât bir farîza-i metrûke hâline gelmiş, erkek ve bâhusûs kadınlara mahsûs fezâil ve hasâil-i müstahsene bu ülkeden hicret etmiş, … şeâir-i İslâmiyyenin sonuncusu namaz da bu diyârda can çekişmek üzeredir … Bu tasvîrin hepsi doğru, hepsi güzel; fakat muhterem üstâd!"

Estağfirullâh!

"Unutulmasın ki bunlar muhtelif bir takım esbâb ve sevâikın taht-ı te'sîrinde meydana gelmiştir. İhtimâl ki muhîtin herşeye müstaid bulunduğu ve bilhassa insanların fıtraten fenâlığa mütemâyil bulunmasından fesâd-ı ahlâk tohumlarının münbit, mahsûldâr mezraada olduğu gibi daha çabuk inkişâf ve tenemmüv ettiği bir sâik olarak ileri sürülebilir; fakat bu kadar büyük ve şümûllü bir hâdise-i ictimâiyyeyi bu kadar basît bir sebebe istinâd ettirmek tedâvî-i marazda müsbet netâyic tevlîd etmese gerektir. Binâenaleyh bu maraz-ı ictimâînin esbâb ve sevâikını daha derinlerde aramak, mes'eleyi daha etrâflı, daha şümûllü bir tarzda tedkīk etmek lâzımdır."

Esbâb ve sevâikı münkir olmadığım ve o makālemde onları mevzû'-ı bahs etmediğim için bu i'tirâzınızın bana teveccüh eder tarafı yoktur. O makāleyi yazmaktan maksadım giriftâr olduğumuz ilel ve emrâz-ı ictimâiyyeyi ta'lîl değil, yalnız bazılarını tasvîr idi. Tasvîrime, resm ettiğim levhaya siz de "Hepsi doğru, hepsi güzel" dedikten sonra bu kadar mühim hâdisât ve şuûn-ı ictimâiyyeyi illetsiz, sebebsiz olarak kendi kendine oluverir; yahud insanlar kötüleşmiştir demekle her fenâlığı zâil olur i'tikād edecek derecede sâde-dil zannetmeniz doğru olmasa gerek. Maksadım bir tasvîr idi. O maksadım da –yine sizin şehâdetiniz vech ile– hâsıl olmuştur. Yoksa silsile-i esbâb ve müsebbebâtı inkâr etmek hâtırıma uğramış olmadığına emîn olabilirsiniz. Esbâba kāil olduğumun diğer delîli de yine o makālemin sonuna doğru: "Biz, hâlis müslüman kalmış olanlara tevcîh-i hitâb ederek öteki takımın tılsım-ı iğvâātını bozacak, füsûn-ı fesâdlarını ibtâl edecek tedâbîre tevessül etmek, ümmetin selâmet çârelerini düşünmek vazîfeleri olduğunu ihtâr ederiz." deyişimdir. Evet, bu maraz-ı ictimâînin kökleri pek derindir. Bunları araştırıp kurutmak ümmetin borcudur. Elverir ki tasvîr ettiğimiz ahvâlin birer maraz olduğunu sizin gibi mütedeyyin gençler teslîm etsin. Marazın maraz olduğunu siz mütedeyyin gençler tasdîk ettikten sonra ilâcını araştırmak için en kısa yoldan birlikte gidebiliriz. Belânın büyüğü, dini, bütün mesâibi müvellid olan maraz-ı aslî i'tikād ve bu akīdeyi dolaşık yollarla tervîc edip de sûret-i haktan görünmek isteyenlerle anlaşmaktadır. Dâl ve mudıl olan bu insanların sizin gibi mütedeyyin gençleri bile hangi girîvelere sürüklediklerine bu mektubunuz bile bizce bir delîl-i zâhirdir. Maahâzâ göreceksiniz ki asıl yaraya siz de parmağınızı basamamış, ilel ile âsârı, esbâb ile müsebbebâtı yekdiğere karıştırmışsınız.

"Nesl-i hâzır dîn-i İslâm'ın o kadar bîgânesi olmuşsa, nice tahsîl görmüş gençler içinde Mushaf-ı Şerîf'i yüzünden okuyabilecek, kelime-i tevhîdi dili dolaşmadan söyleyecek kalmamışsa bu tasavvur, kendilerinden ziyâde kendilerine ta'lîm edenlere âid olsa gerektir."

Mekâtibimizde tedrîs ile iştigāl eden muallim efendiler miyânında ahvâl-i zamandan bîhaber, mekteplerde tedrîs edilen ulûm-ı müsbete mebâdîsini bilmez birçok nâ-ehillerin bulunduğunu ve hâsıl olan bir takım şübühât-ı zaîfenin bunların bu ehliyetsizliği yüzünden kesb-i ehemmiyyet ederek ifsâd-ı akīdeye müeddî olduğunu biz de teslîm ederiz. Hatta sizden ziyâde bundan şikâyet eden biziz. Fakat ortalığı istîlâ eden dinsizlik cürmünün bütününü de neşr-i din ediyoruz zann u i'tikādıyla hâlisâne sarf-ı gayret eden bu bîçârelerin sırtına yüklemek acaba muvâfık-ı insâf olur mu?

Birinin evine vaktiyle hırsız girmiş. Yakayı da ele verip **[237]** mahkemeye gönderilmiş. Reîs efendi her nasılsa sârıktan yana çıkmayı iltizâm ederek mâlı çalınan zavâllıya: "Hep kabâhat senin. Evinin kapısını niçin sağlam yapmadın? Kol demirini neden ihmâl ettin? Pen-

cerelerine neden demir parmaklık taktırmadın? Geceleri malını neden beklemedin?" gibi birçok muâhezâta girişmiş. Da'vâcının canına tak demiş de: "Hâkim efendi. Benim kabâhatlerim pek çok imiş, anlaşıldı. Fakat gece vakti evimi basıp beni böyle sefîl ve üryân bırakan hırsızın hiç de mi kabâhati yok?" mukābelesinde bulunmuş.

Bu bîçâre hoca efendilerin hesâbına ben de müsâadenizle siz hâkim efendiye karşı bu lisânı kullanacağım. Hocalar ders okutamıyorlar. Çocukların şübhelerini halledemiyorlar. Evlâd-ı memlekete din aşk ve muhabbeti veremiyorlar. Anladık. Fakat bunların hüsn-i telkīndeki aczleri cürüm oluyor da bu şübheleri ihdâs ve ilkā edenlerin, âile ocağından mektep denilen ilim ocaklarına din muhabbeti ile düşenlerin bu hiss-i nezîhini söndürüp iflâs-i akīdeye uğratanların, mektepteki telkīnât-ı dîniyye âsârını imhâya cehd eden babaların emr-i idlâldeki mesâî ve himemâtı neden cürüm olmuyor? Biz öyle babalar biliyoruz ki "Çocuklarımızı Arabî tedrîsât-ı beyhûdesiyle niçin işgāl ediyorsunuz? Namaz sûrelerini neden ezberletip sersem ediyorsunuz? Mektepleri medreseye çevirdiniz." diye mektep idârelerine karşı şifâhen ve tahrîren acı acı şikâyetlerde bulunuyorlar. Hem de ta'lîm ve tedrîs başka, terbiye başkadır. Rûh-ı İslâm'a muvâfık bir tarzda terbiye edil[me]miş bir gencin zihnini ma'lûmât-ı İslâmiyye ile tıka basa doldursanız yine mütedeyyin olmaz. "Laik" –siz gençlerin belki anlayabileceği ta'bîr ile– "lâ-dînî" bir terbiye ile yetişen bir gence haftada yirmi saat ulûm-ı dîniyye tedrîs etseniz kalbine te'sîr etmez. Mütedeyyin bir genç yetiştirmek için kalb ve kalıbını tekrîr-i emsâl ile; her fırsat düştükçe kavlen ve fiilen bir nümûne-i kemâl gösterip hayrât ve hasenâtı teşvîk etmekle hâsıl olabilir. Rahmân'a secde etmeyen, her fırsat düştükçe hakāyık-ı dîniyyeyi istihfâf ve istihzâ ile karşılayan, dine muhâlif ef'âl-i kabîhayı teshîl eden, vezâif-i dîniyyenin îfâsını elinden gelirse fiilen, gelmezse ma'nen işkâl eden bir muhît-ı ta'lîm ve terbiyenin yetiştirdiği bir genci ulûm-ı dîniyye muallimi nasıl yola getirsin? *Kur'ân* dersine çalıştığı için babasının tekdîr ve tevbîhına uğrayan bir çocuğa *Kur'ân* muallimi ne öğretsin?

İfâdenize nazaran siz mütedeyyin bir gençsiniz. Tarz-ı beyânınıza göre elbette ale'd-derecât birkaç mektep değiştirmişsinizdir. Size sorarım, hey'et-i ta'lîmiyye ve mürebbiyeniz içinde kaç kişinin ara sıra namaz kıldığına, kaç kişinin oruç tuttuğuna muttali' olabildiniz? Mektepte elbette hikmet, kimya, teşrîh, fizyoloji, hayvânât, nebâtât, tabakāt, kozmografya gibi dersler gördünüz. Bedâyi'-i fıtratın meşher-i kemâlâtı olan bu ilimlerde muallimlerinizin kudret-i Rabbâniyyeden, sun'-ı bîmisâl-i Hak'tan bahsettiklerini kaç kere duydunuz? Sünen-i ilâhiyyeye tâyian râm ve müsahhar olan tabîatın, bir kör tesâdüfün bu nizâm-ı bedîi ihdâs edemeyeceğine dâir –felsefî, mâba'dettabîî mülâhazâta dalmaksızın ve hatta mes'eleye ehemmiyet veriyor gibi de görünmeksizin– lâf arasında nazar-ı dikkatinizi muallimleriniz kaç kere celb ettiler? Mekteplerinizin konferans salonlarına, tiyatro sahnelerine, dershânelerine edilen i'tinânın öşr-i mi'şârı mektebin –eğer varsa– mescidine sarf ediliyor muydu? Mektep silinip süpürüldükçe mektep talebesinin onda birini istîâb edemeyen o mini mini mescidin tozları alınıyor muydu? Mektebin ta'mîre uğradığına müsâdif oldunuzsa zâten gayr-i kâfî olan musluklar azaltılıp ayak yetişmeyecek kadar yüksek, su içmeye ve ara sıra yüz yıkamaya yarayacak fakat âbdeste hiç yaramayacak yalnız birkaç musluk ile iktifâ edilmedi mi? Ders saatleri her mevsimde evkāt-ı salâta göre mi tertîb ediliyordu? Mektepte leylî kaldınız ise namaza ve derse mâni' olmayacak vech ile sabâhları bir iğtisâl saati tahsîs ediliyor muydu?[1] Bu suâllerimin kâffesine zannımı tekzîb edecek cevap verebilirseniz istiğfâr ederek secde-i şükrâna varırım. Bütün kabâhati din muallimlerimizin boynuna dolamaktan çekinmem. Lâkin bu takdîrde de tevbîh ve muâhaze yalnız bunlara teveccüh etmez. Çünkü dinini seven bir millet din muallimlerini yetiştirmek için fedâkârlıktan geri durmaz. Fransızlar din ile resmen kat'-ı alâka edecek derecede dinsizliği ileri vardırdılar. Fakat dindar olan Fransızlar bir asırdan beridir hep mücâdele ile vakit geçirdiler. Nakid ve himmet sarfıyla papaslarını ta'lîm ve terbiyenin başına geçirerek laik mekteplerde okunan dersleri daha güzel okutmaya çalıştılar. Vâkıâ bizim hoca efendilerin çoğu biraz tahsîl görmüş gençlere karşı lâl ü ebkem duruyor. Lâkin bunları bu hâl-i cümûd u atâletten **[238]** kurtarmak için milletin yaptığı teşkîlât nedir? Verdiği para ne kadardır? Biz tahsîli medrese âleminden mektep âlemine nakle başlayalı takrîben yüz sene oluyor. Acaba yeni efkâra, yeni tahsîle göre halkı irşâd edebilecek muallim yetiştirmek lüzûmunu bir ân hissettik mi? Emrâz-ı bedeniyye ve ferdiyyeyi şifâyâb etmek için etibbâ yetiştirmeye lüzûm gören bir millet dinsizlikle ahlâksızlığı da birer maraz-ı rûhânî ve ictimâî i'tikād ediyorsa onların da tabîîblerini yetiştirmeye himmet etmesi iktizâ etmez mi?

"Ricâ ederim üstâd!"

Yine estağfirullâh!

---

[1] Nezâretin programlarına ve ders kitapları için açtığı müsâbakalara bakılırsa din derslerine pek ziyâde ehemmiyet verildiği ve hatta mekâtib-i sultaniyyeye mahsûs evkāt-nümâda evkāt-ı hamsede namaza i'tinâyı emrettiği anlaşılıyor. Fakat kim tatbîk edecek? Bu evkāt-nümâ bir mevsim-i mahsûs ve muayyene göre nümûnelik olarak yapılmış olup her mevsimde namaz vakitleri ileri geri gitmek ve diğer derslerin vakitleri de ona göre ta'dîl edilmek lâzım iken bu cihete acaba kaç mektep riâyet etmiştir? Mekâtib-i sultaniyye idâreleri namaza emir ve teşvîk etmek şöyle dursun en büyük lütufları o bakımsız mescidlere ara sıra devâm etmek isteyen gençlere emr-i vicdânîdir diyerek mâni' olmamaktan ibârettir zânnederim.

"Hak-bîn olunuz."

Aklım, tecrübem, vüs' ve tâkatim yettiği kadar hakbîn olacağımdan emîn olunuz. Fakat ricâ ederim, siz de hak-bîn olunuz. Umûmun boynundaki günâhı yalnız birkaç kişinin boynuna dolamayınız.

"Mekteplerde şimdiye kadar okunan tecvîd ve ilmihâl derslerinin nasıl okutulduğunu ve bu muallimlerin nasıl bir zihniyette bulunduğunu bilmez değilsiniz. "Kaçan harf-i medden sonra sebeb-i med sükûn-ı ârız vâkı' olsa medd-i ârız olur." ibâre-i bî-ma'nâsını körpe dimâğlar nasıl anlar? Ve nasıl hazm eder. Karabaş Velî hazretleri bilmem hangi sene-i hicriyyede "kırâat-ı Âsım ve rivâyet-i Hafs üzere" o zamanın selîka ve ifâdesine göre bir tecvîd yazmış, bugün bile mekteplerimizde okunan başka bir şey mi? Bugün bile *Kur'ân-ı Kerîm* ve tecvîd derslerinde İslâm fıtratında doğmuş o mini mini yavruların canlarını sıkmayacak halâvet-i *Kur'ân*'dan mâadâ ne var?"

Evet, dediğiniz muallimlerin tarz-ı tedrîsini ve nasıl bir zihniyette(!) olduklarını az çok biliyorum. Karabaş merhûmun (Karabaş Velî değil, o başka bir zâttır) naklettiğiniz ibâre-i ma'nîdârını da (hak-bîn olunuz, o ibâre bî-ma'nâ değil) ibtidâî çocuklarının zihni alamaz. Ancak bu münâsebetle müsâadeniz olursa bir tashîhceğiz yapacağım. Bugünkü programa nazaran Karabaş merhûmun tecvîdi ders kitapları miyânından çıkmış ve yerine başkası da ikâme edilmemiştir. Programa göre tecvîd kavâidi en ma'kūl bir tarz olmak üzere kitapsız olarak şifâhen ve amelî bir tarzda ta'lîm edilmek lâzım geliyor. Tecvîd dersinin bir ilim olarak tedrîsi ancak sırf / sarf-ı Arabî dersleri epeyce ilerledikten sonra mûcib-i istifâde olabileceğinden elde Türkçe bir ilm-i tecvîd kitabı da bulunsun niyyet-i hâlisasıyla vaktiyle te'lîf edilmiş olan Karabaş tecvîdinin sizi bi-hakkın ürküten o muğlak fakat ma'nâlı ibâreleriyle çocukların zihinleri hesâbca beyhûde işgāl edilmiyor demektir. Maahâzâ çocuklarımız *Kur'ân-ı Kerîm* dersinde Karabaş'ı okudukları zamanlarda mı daha ziyâde istifâde ediyorlardı, yoksa yeni usûldeki tedrîs-i ma'kūlün ta'mîminden sonra mı? Hiç şübhe etmeyiniz ki eskiden çocuklar Kelâm-ı Kadîm'i gürül gürül okuyabilirken şimdi hecâsız da, hecâ ile de nazm-ı *Kur'ân*'ı sökemiyorlar. Sebebi? Çünkü evvelleri evlerde *Kur'ân* okunuyordu. Mekteplerde çocuklar ders saatleri hâricinde hatim sürer ve Ramazanlarda muhakkak bir iki hatim indirirlerdi. Eyyâm-ı mübârekede ölmüşlerin canı için birer Yâsîn, birer Amme, bir Tebâreke okurlardı. Hiç olmazsa namaz sûrelerini namazlarda okuyup işletirlerdi.

Şimdi ise bunlar olmadıktan mâadâ ebeveyn çocuğuna: "Oğlum, böyle anlamadığın Arabca sözleri okuma. Alık olursun." diyorlar. Çocuğun da bütün müddet-i tahsîli hoca efendinin huzûrunda ve kendi ayârında altmış, yetmiş dikkatsiz çocuk ile birlikte kerhen dinlediği haftada bir iki saatlik derse münhasır kalıyor.

"Halîm Sâbit Efendi'nin kitâbı müstesnâ olmak şartıyla ilmihâl kitaplarının hâli ise tasvîrden büsbütün müstağnîdir. İlmihâl okuyan hangi babayiğit talebedir ki "farz delîl-i kat'î ile ma'lûm olan şeydir." ibâresini söküp anlar; hangi sâhib-i dehâ dimâğ, hangi kuvvetli hâfızdır ki elli dört farzı hıfz eder de sorulunca bir nefeste saya[r]?"

Halîm Sâbit Efendi'yi bu kitapları te'lîfe teşvîk ve ba'de't-tab' kitaplarını mekâtibe kabûl ettirmeye gayret sûretleriyle benim de hizmetim vardır. Hatta yalnız iki senelik ibtidâî çocuklarını okutmaya kasr-ı himmet edip daha yaşlı çocuklara münâsib bir şey yazmadığından dolayı müellife itâbım var. Maahâzâ daha sonraları te'lîf edilip Maârif Nezâreti'nce kabûl edilen müselsel ve oldukça elverişli eserler miyânına da elli dört farzı bir solukta saydıran kitap yoktur zannındayım. Böyle iken yine bu kitapların her vech ile matlûba muvâfık olduğunu teslîm edenlerden de değilim. Hatta daha ilerisine gidip matlûba muvâfık kitap yazmak kābiliyetini hâlâ gösteremedik diyebilirim. Mektep kitaplarına bir dikkat ediniz. Aynen tercümelerinde beis olmayan fen kitapları Fransız ve bazen Alman mâlı oldukları için mündericât i'tibârıyla pek müfîd kitaplardır. Nazarınız –harfiyen tercümesi lâyık olmayan– din, ahlâk, lisân, târîh, kırâat kitaplarına tealluk edince işin başkalaştığını görür, onların yerli mâlı olduğunu pek güzel fark edersiniz. Bu kābiliyetsizlikten dolayı hâssaten Zeyd ve Amr'ı muâhaze etmeyiniz. Milletin seviyesindeki noksanı muâhaze ediniz. Bununla beraber bu derd de kābil-i müdâvâttır. Arzu edildikten sonra yavaş yavaş, himmet ede ede muhtâc olduğumuz kitapları meydana getirmek mümkündür. Bence en büyük illet bu halkın "kitapsızlığa" râzî olmasıdır.

Bir de farzın ta'rîfi ile envâ'-ı ferâizin çocuklara ta'lîm edilmesine i'tirâz edişinizde anlaşılmaz bir ma'nâ görüyorum. Farz, vâcib, sünnet … ilh. ne olduğunu bilmek bir müslüman için lüzûmsuzdur mu zannediyorsunuz? Lüzûmsuzluğuna kāil değil iseniz –her hâlde ta'rîfini ibtidâîde, rüşdiyede anlamadınızsa– i'dâdîde, yahud sultanîde anlamış olacaksınız. **[239]** Çünkü mütedeyyin bir gençsiniz. Çünkü riyâziyât ile tabîiyâtın bu kadar inceliklerini havsala-i idrâkine sığdıran bir gencin, farzın ta'rîfini anlamaya yol bulamaması her hâlde alâkadâr olmamasından, dersi kendine mâl etmemesinden ileri gelir. Kezâlik ferâiz ne kadar çok olursa olsun mâdem ki bir farzdır, bilinmeleri de farz değil midir? Çocuk bilsin de ister bir solukta, ister yirmi solukta saysın. Çünkü maksad bilmektir. Saymak değildir. İ'tirâzınız çocuğun hâfızasını fazla yüklemeye varıyorsa mes'ele yine tarz-ı ta'lîme müncer olur. Fakat teşrîh, nebâtât, hayvânât ve hatta –bizim mekteplerimizde– kimya gibi sırf hâfızayı

işgāl ile bellenen derslerin tarz-ı ta'lîmine neden i'tirâz etmiyorsunuz da sıra ferâiz-i ilâhiyyeyi ta'lîme gelince i'tirâz ediyorsunuz?

"Ve sonra hangi mühre-i(!) riyâzîdir ki "Güneş doğduktan sonra iki mızrak boyu yükselince bayram namazının vakti hulûl eder." ibâresindeki "iki mızrak" mikyâsının mâhiyetini anlar ve anlatır? Ne garîbdir ki bizce me'haz-i maâyib addolunan Avrupa nısfu'n-nehâr-ı arzı ölçüp ve bütün mikyâsâta esâs ittihâz ederken onun bir kıyıcığında sâkin yine bizler hâlâ mızrak boyuyla güneşin irtifâını ölçmeye çalışırız. Acaba hiç şaşırmadan dört çeşit takvîmle iki nevi' saati kullanan bu zekî millet başka bir mikyâsa akıl erdiremez mi?"

İsterseniz gabâvetime veriniz, i'tirâznâmenizin bu satırları tahtında müstetir ma'nâ-yı kâmini anlamadım. Ben zannetmem ki mızrak ölçüsü bayram namazını edâ etmek isteyen bir müslümanı namazından alıkoysun. Mikyâsın besâteti her bayram namaz kılmış olmak lâzım gelen sizin gibi mütedeyyin bir genci namazdan men' edecek esbâbdan olmasa gerektir. Bayram namazının vakti ma'lûmunuz olmak lâzım geldiği üzere tulû'-ı şemsten sonra vakt-i kerâhetin zevâliyle hulûl eder ve ondan sonra istivâ'-i şems vaktine kadar kılınabilir. Bunun için de (ان هذا الدين يسر) mantûk-ı âlîsince şâri'-i a'zam tarafından herkesin anlayabileceği basît bir ölçü gösterilmiş. Ma'lûm-ı âlîleridir ki dîn-i İslâm yalnız mühre-i riyâziyyûn dini değildir. Din-i umûmîdir. Bütün insanlar beyninde neşri maksûd olan bir dindir. Vaktin hesâbât-ı riyâziyyesi ile müneccimler, takvîmciler meşgūl olurlar. Asıl maksad vakt-i kerâhetin takrîbî olarak zevâlini gösterecek ve elinde takvîmi olmayan avâm-ı nâsca da ma'lûm olacak bir mikyâs ile vakt-i salâtın hulûlünü bildirmektir. Nitekim mühre-i riyâziyyûn akıl erdiremez dediğiniz şeyi bugün Anadolu köylüleri pek güzel anlıyor ve bayram namazlarını şaşırmadan kılıyorlar. Avâm-ı nâs takrîbî ölçüleri alel-ekser minâre boyu, mızrak boyu, adam boyu, kürek boyu gibi ta'bîrlerle ifâde ederler ve maksadları muhâtabın tamâmen ma'lûmu olur. Ammâ siz sâdeliğin bu derecesini beğenmez de teklîf-i şer'îyi kendi hakkınızda işkâl ve teşdîd etmek isterseniz her mevsimin her gününde evkāt-ı salâtı hesâb –ve rasadhânemiz olmadığına göre– elde usturlab, yahud basîta yahud da rub'-ı mücîb olduğu hâlde üşenmeden ta'yîn eder ve şer'in zimmetinize tahmîl etmediği bir bâr-ı külfeti yüklenebilirsiniz. Ona bir şey denemez. Fakat sizden matlûb olmayan bu zahmete "katlanıyorum" diye teklîf-i şer'îden, itâb ve ikāb-ı ilâhîden yakayı kurtarırım vehmine düşerseniz pek fenâ aldanırsınız.

Bir de bizde beyne'n-nâs ma'lûm ve me'lûf olan ölçülerle vazîfe-i şer'iyyemizi noksansız îfâ edip uhdeden çıkmak mümkün iken behemehâl Avrupa ölçüleri ile ezhân-ı nâsı tağlît etmekteki zarûrete akıl ermez. Bakınız İngilizler medeniyette Fransızlardan hiç de geri kalmadıkları ve tüccâr-ı âlem beyninde vahdet-i muâmelenin faydasını elbette bildikleri hâlde kendi mikyâsâtlarının hiçbirini metre usûlüne tatbîka yanaşmadılar. İhtimâl ki de hiç yanaşmayacaklardır. Mikyâsâtımızı değiştiriverelim demek göreneğin, ülfetin, i'tiyâdın bütün bir kitle-i halk üzerindeki te'sîrâtını bilmemek demektir. "Hiç şaşırmadan dört çeşit takvîmle iki nevi' saati" kullandığını iddiâ ettiğiniz bu millet kırk yıldır hâlâ metre ile kilo mik[y]âsına akıl erdiremedi. Hatta zâtıâlînizin bile –tarz-ı beyânınıza göre epey tahsîl görmüş, yazıp çizmiş iken– ifâdenizden ilm-i hey'ette kavislerle devâir makādîrinin nısfu'n-nehâr-ı arzın kırk milyonda biri i'tibâr olunan metre eczâ ve az'âfıyla ta'yîn ediliyor vehmine düştüğünüzü anlıyorum ki pek fâhiş bir hatâdır. Zîrâ metre yalnız tûl, vezn, hacim ve meskûkât mikyâslarının esâsıdır. Eczâ-yı devâir mikyâsı derece, dakīka, sâniyedir ki metre ile hiçbir alâkaları yoktur. Fransızlarda bile termometre, barometre, higrometre, areometre … ilh. ölçüleri hep başka başka esâslara tâbi'dir.

Bir de Avrupa'dan pek fenâ şeyler aldığımızı söylediğimize biraz hiddet etmiş olmalısınız ki "Bizce me'haz-i maâyib addolunan Avrupa nısfu'n-nehâr-ı arzı ölçüp …" diyorsunuz. Bir kere Avrupa, nısfu'n-nehâr-ı arzı ölçmek şerefi ile yüz seneden beri mübâhî ise Halîfe Me'mûn devrindeki İbni Musa'lar bin yüz seneden beri mübâhîdirler. Bu hesâb bizde tağyîr-i mikyâsâta sebeb olmadığı gibi hâlâ İngiltere gibi bilâd-ı mütemeddinede de olmadı. Sâniyen Avrupa akvâmının da –bizim gibi– fezâili de var, rezâili de. Avrupa'yı bizim için me'haz-i maâyib yapan kendileri değil biziz. Ticârette, sanâyi'de ulûm ve maârifte onlara benzemek için çalışmak bize güç geliyor, sarf-ı himmete muhtâc görünüyor da iktibâsı emeksiz, kolay olan ahlâk ve âdât-ı fâside ve seyyielerini kabûllenerek onlara benzeriz kıyâs-ı hâm ve bî-ma'nâsına düşüyoruz. Hiddetinizi teskîn için hakīkat olarak söylüyorum, bizim şikâyetimiz bu cihettendir. Yoksa Avrupalılara karşı bugünkü zillet ve meskenetimizi **[240]** görüp de onlardan öğrenecek hiçbir şeyimiz yoktur diyecek humakādan değiliz.

"Daha sonra tecrübevî ve müsbet ilimlerle me'lûf olan dimâğlar, havz-ı kebîrdeki suyun, yahud mâ'-i cârînin levniyle, tu'muyla, kokusuyla tâhir ve kābil-i isti'mâl olduğunu, mikrobun vücûdu keşfolunduktan ve bunların müvellid-i emrâz olduğu hakāyık-ı müsbete idâdına dâhil olduktan sonra biraz güç hazmediyorlar. Hayvânâtın lüâbıyla suyun şekl-i teneccüsünü de biraz muhtâc-ı tedkīk görüyorlar."

Necisü'l-ayn olan hamr ile lahm-ı hınzîrı alafrangalık uğuruna pek a'lâ hazmettikleri hâlde tahâret-i şer'iyyeyi

hazmedemeyen bu mütefekkir gençler muhtâc-ı tedkîk gördükleri bu mesâilde tahkîk ve tedkîklerinin kendilerini nerelere îsâl ettiğini acaba bize söyleyebilirler mi? Acaba "me'lûf oldukları" ulûm-ı tecrübiyye ve müsbete levni, tu'mu, râyihası bozulmuş suların şürbe salâhiyetini mi yahud vücûda nâfi' olduğunu mu gösteriyormuş? Kokmuş, rengi bozulmuş, tadı değişmiş suları içmek şöyle dursun, âbdestte bile isti'mâlini nehy eden şer'-i Ahmedînin bu hükmünde bir hatâ mı görmüşler? Bu gibi adamlar mikrop ilminin, bu nehy-i şer'înin isâbetini teslîm etmediğine kāil iseler ulûm-ı tecrübiyye ve müsbetenin yalnız ismini duyup kendilerinden bîhaberdirler demekte tereddüd etmem.

Yok eğer ibâreniz maksadınızı edâdan kāsır olup da mikrop ilmi benî âdemin hâtır u hayâle gelmez derece ve kesrette her taraftan mikrop, hem de muzır mikrop orduları ile muhât ve mahsûr olduğunu haber verip dururken mi'yâr-ı tahâretin bu kadar basîtleştirilmiş olmasını kâfî görmüyorlar demek istiyorsanız o başka. Lâkin o zaman da âlimin, câhilin, bedevînin, hadarînin, köylünün, kentlinin hep birden anlayabileceği, hep birden tatbîk edebileceği başka bir mi'yârı göstermelerini biz kendilerine teklîf ederiz. Kudret-i fâtıra muzır gıdâlardan, içine eczâ-yı muzırra karışmış fâsid havadan sıyânet-i nefs edebilmeleri için envâ'-ı hayvânâta bile zâika ile şâmme denilen en büyük iki vâsıta-i tahaffuzî tevdî' etmiştir ki bunların hidâyet ve irşâdı sâyesinde muzır gıdâlardan, muhıll-i sıhhat mevâd ile meşbû' olan muhîtlerden kaçınırlar. Şer'-i mübîn-i Ahmedînin bizi fıtratın irşâdına tâbi' kılarak suların tu'm ve râyihasına dikkat etmemizi, fazla olarak da rengi –alel-ekser mevâdd-ı uzviyye-i mütefessihadan dolayı– tegayyür eden suların da tahâretine i'timâd etmemekliğimizi bize tenbîh ediyor. Bu gibi sularda –ihtimâl-i gālib üzere– muzır mikroplar varsa korunmuş, yok ise adem-i isti'mâlden dolayı hiç zarar görmemiş oluruz. Tu'm ve levn ve râyihası tegayyür etmeyen suların da içine necis karıştığını biliyor isek kullanmayız. Haberdâr değil isek eşyâda asıl olan tahâret olduğundan evhâma kapılıp et'ıme ve eşribe ile tahâret-i bedende suyu isti'mâlden geri durmayız. Zîrâ mechûlden tehaffuza imkân yoktur. Basillerin envâ'-ı muzırra ve gayr-i muzırrasını bütün evsâf ve mümeyyizâtları ile öğrenip her su içtikçe yahud her yüzünü yıkadıkça, âbdest aldıkça, elde mikroskop, hur[d]ebînî muâyenelerle saatlerce vakit geçirmek bedevî ile köylünün değil a bu mütefekkir dimâğların, hatta her gün yeni, yeni mikroplar keşfeden bu ilim kodamanlarının bile harcı değildir. Bu şerâit dâhilinde müslüman değil a kâfir olarak yaşamak mümkün ise bana söyleyiniz. Hem de ben anlamıyorum. Canları istedikçe her türlü meşrûbâtı mikroplu mudur değil midir bakmaksızın bilâ-tereddüd mideye indirmekten içleri hiç de yüksünmeyen bu tabîat-şinâs ulemâ sıra suyu yalnız hâricen isti'mâlden ibâret olan gusül ile âbdeste gelince mi evhâma giriftâr oluyorlar? Hayvânâtın lüâbıyla suyun emr-i teneccüsünü bunların muhtâc-ı tedkîk görmelerinden de bir şey anlamıyorum. Acaba maksadları kelb veya fâre lüâbı karışmış sular neden müteneccis olsun? demek ise tenâkuzlarına doğrusu ya, hiç diyecek yok. Tâhir suları milyonda bir ihtimâl ile içinde belki bir muzır mikrop bulunur diye âbdeste gayr-i sâlih gören bu takım mütefekkirînin pis bir hayvânın lüâbını ağızlarına almaktan tehâşî etmemeleri* epeyce çürük bir mantık ve epeyce sağlam bir mide sâhibi olduklarına delâlet eder.

"Şimdi üstâd!"

Bir daha estağfirullâh! İltifâtın bu kadarı fazladan fazla.

"Hangi genç hangi ilmihâl veya ulûm-ı dîniyye muallîminin kürsî-i ta'lîminde vicdânında uyanan bu şübheleri, bu ukdeleri halle(!) cür'etyâb olmuş da levs-i tekfîrden tahlîs-i vicdân edebilmiştir."

Genç mütedeyyin Beyefendi, buraya kadar şübheleri gayr-i mütedeyyinlere atfederken şimdi artık onların müdâfaa vekâletini kuvvetlice deruhde ederek bu şübheleri tasvîb ediyor gibi görünüyorsunuz. Lâkin beis yok. Sizinle yine biraz daha konuşabiliriz. İşte size söylüyorum. Ben de bir târîhte Galatasaray Sultanîsi'nde ilmihâl okutmuştum. Hiçbir gencin böyle ma'nâsız şübhelerle izâa-i evkāta sebebiyet verdiğini der-hâtır edemiyorum. Zâhir yeni olan bu şübhelerden dolayı şimdiki muallimlerin gençleri tekfîr edip etmediklerini bilmem. Fakat onların yerinde ben olsam onları tekfîr değil, tahmîk ederdim. Biraz daha düşünüp daha ma'nîdâr söz söylemenin yolunu öğretirdim.

[241] "Bu şübheleri, bu ukdeleri halle (doğrusu arza) cür'etyâb olmuş…" diyerek arz-ı şübühâtın bile muallim efendiye karşı bir cür'et olduğunu îmâ etmek istiyorsunuz. Halbuki ben tâ çocukluğumdan bu yaşıma gelinceye kadar hep mektep âleminde yuvarlandım da biliyorum. Ulûm-ı dîniyye ile *Kur'ân-ı Kerîm* muallimlerine hürmet eden hey'et-i ta'lîmiyye ve mürebbiyye –yok demiş olmamak için söylüyorum– enderdir. Bunların bu hâllerinden cür'et alan talebe de hemen daima bu zavâllı muallimlerin baş belâsıdır. Îrâd ettikleri es'ileyi hall-i şübhe için değil, onları istihzâ ve istihfâf altında bunaltmak ve ahkâmını ta'lîm ettikleri dini tahkīr etmek için îrâd ederler. Bu maksadla istiftâ ise –herkes gibi sizin

* Hınzırın etinde trişin keşfedildiği gibi kelbin lüâbında da hâmil-i sem bir mikrobun keşfedildiğini Mısır mecmûalarından birinde vaktiyle okumuştum. Fârenin nâkıl-i vebâ olduğu ise bugün ma'lûm ve hükûmât-ı medeniyyece ma'mûlün-bih olan itlâf-ı fe'r nizâmnâmesi ile müeyyeddir. Şer'-i mübîn-i Muhammedînin hep tayyibâtı helâl ve hep habâisi harâm ettiğinin iki şâhidi de bu keşiflerdir. Fakat kimin kulağına girer?

de şübheniz olmasın ki– küfr-i sarîhtir. Tekfîr diye telakkī edilen sözlerin bir takımı da îrâd edilen şübhelerin kalbde bekāsı îmâna münâfî olduğuna dâir olan sözlerdir. Bir efendi bi'l-farz vücûd-ı Vâcibü'l-vücûd ile sıdk-ı nübüvvet-i Muhammediyye, yahud vücûd-ı melâike hakkında şübhesi olur da muallim efendi delîlini serd ettikten sonra: "Senin i'tikādın böyle kalırsa mü'min olmazsın." dese yine hoca sâili tekfîr etti derler. Hâlbuki buna tekfîr değil, küfürden tahzîr denir ki muallimin vazîfesidir. İçimizden dinimize muârız olanların hakîkaten pek acîb bir hâli var. Hem Kitâb-ı Kerîm'in bir harfine îmân etmezler, hem de bize îmânsız denilmesin derler.

Dediğim tarzlarda vâkı' olmayıp da garaz-ı sahîha-i şer'î ile arz edilen şübühâtı izâle etmeksizin eser-i acz olarak sâili "Sen kâfir oldun." demekle tedhîş eden muallimler de bulunmaz değil. Fakat bunlar nâ-ehildir. Millet bunları düşünüp ıslâhlarına çâre aramalı.

"Hâlâ yakalık takanları, pantalon giyenleri tekfîrden çekinmeyen, hâlâ muâmelât-ı dîniyyede mübâlâtsızlık doludizgin giderken Kayışdağı suyu içmeyi, inde't-takvâ(!), mûcib-i hürmet(!) addeden, a'lem-i ulemâdan geçinen vâizlerimiz, muallimlerimiz yok mu?"

Ben kendi hesâbıma söylüyorum, ulemânın bu türlüsüne daha râst gelmedim. Bu gibi şeylerle halkı tekfîr eden kimse istediği kadar ulemâdan geçinsin, kendi kendine ilim pâyesini versin yine câhildir, yine câhil.

"Cennet ile cehennemi, o mükâfât ve mücâzât-ı uhreviyyeyi hûr u gılmâna nâiliyetle muhallebi ve sütlac gibi kaba ve şikemperverâne teşebbühlerle anlatmaya suvaşmak değil midir ki bir şâir-i fettân u riyâya(!)

Giderim böyle der-i merkade dek
Ba's ü ukbâya mahal görmem pek

dedirtmiştir."

Muhallebi ve sütlac teşbîhlerini ehl-i dîne mâl ederek i'tirâz etmenize esef ederim. Kendimi bilir gibi bilirim ki siz bunu ne bir kitâb-ı mu'teberde gördünüz, ne de hatta câhil bir vâiz ağzından duydunuz. Takvâsı az yahud mefkūd bazı şikemperverânın mutâyebe nev'inden söyledikleri şâyi' bir hezeyânı a'dâ-yı din mâl bulmuş mağribî gibi sermâye-i ta'rîz ediyorlar. Siz de onlara peyrev oluyorsunuz. Sekene-i cinân olan hûr u gılmânın vücûduna olan i'tirâzınız ise artık hocalara, muallimlere, vâizlere değil, doğrudan doğruya Kitâbullâh'adır. Nass-ı *Kur'ân* ile haber verilen bu gibi şeylere îmânınız yok ise bilmem ki mü'min olmadığınızı haber verirsem bana karşı da: "Levs-i tekfîrden tahlîs-i vicdân edemedim." mi diyeceksiniz?

Evet Hak teâlâ bize maâd-ı cismânî ve rûhânîyi haber veriyor. Yani biz bu dünyâda nasıl rûh ile cesedden mürekkeb olarak yaşıyorsak âlem-i ukbâda da yine rûh ile cesedden mürekkeb olarak yaşayacağız. Ba'sden, haşirden, arzdan, hesâbdan, tetâyur-ı suhuftan, mîzândan, akabe-i Sırât'tan sonra [1](فَرِيقٌ فِى الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِى السَّعِيرِ) âyet-i kerîmesinin mantûk-ı münîfince kimimiz (bi-lutfihî teâlâ) cennete, kimimiz de (el-iyâzü bi'llâh) cehenneme gireceğiz. Bu iki me'vâda güzâriş-pezîr olacak eyyâm-ı zindegânî rûh ile bedenin mukāreneti ile hâsıl olacağından menâim ve lezzât ile metâıb ve ukūbâtın hadd-i kemâlde olmak için hem rûhânî hem cismânî olmasında aklın istib'âd edeceği bir şey yoktur. Bu dünyâda lezzât-ı maddiyye ve ma'neviyyenin bizde müterâfikan vücûdu istiğrâb edilmez ve herhangi birinin yokluğu bizde derhâl bir noksan duygusu verirken yine rûh ile cesedden mürekkeb olarak âlem-i ukbâda lezzât ve âlâm-ı maddiyyeye ma'rûz kalmamızı medâr-ı ta'n u teşnî' ittihâz etmek akl-ı selîme acaba muvâfık mıdır? Hele bu kadar maddiyetperest olan bir tâifenin niam ve lezzât-ı maddiyyeyi havsalalarına sığdıramamaları o kadar garîb oluyor ki ta'rîf edemem.

Ekl ü şürb ü nikâh ile libâs ü zînet ve istihdâm-ı etbâ' u haşem gibi şeyler bu dünyâda menâimden ma'dûd ve herkesin bu ni'metleri elde etmek için sarf-ı mesâî etmesi ma'kūl ve hatta bunların uğurunda bezl-i cân u nâmûs edenler çok kereler ma'zûr görülürken Cenâb-ı Hakk'ın dünyâdaki a'mâlimize mukābil âlem-i ukbâda bunlara benzer ni'metlerle mükâfât etmesi neden istihcân ve istikbâh ediliyor? Eğer "gılmân" ta'bîri fikrinizi gıcıklıyorsa bu lafzın medlûlünü hakkıyla anlayamadığınıza hükmedilebilir. "Gılmân"ın müfredi olan "gulâm" lafzının lisân-ı Arabîde –tevehhüm edebileceğiniz gibi– fenâ bir ma'nâsı yoktur. Gulâm yerine göre çocuk, delikanlı, hizmetkâr, köle ve hatta yaşını, başını almış sinn-i kühûlete varmış kimse ma'nâlarına gelir. Kitâb-ı Kerîm'deki "gılmân"dan murâd –kütüb-i ehâdîste musarrah olduğu üzere– etbâ' ve hadem[2], Türkçe "uşak" dediğimizdir. Türkçede "uşak" lafzı hem çocuk hem evlâd, hem hizmetkâr ma'nâlarına gelmez mi? İşte bu da böyle. **[242]** Sâha-i niamlarından za'f ve pîrî tard edilmiş olan cennât-ı âliyâta dâhil olacak süadâ-yı benî âdemin hep gayr-i fânî bir tarâvet-i civânî ile muttasıf olacakları Muhbir-i sâdık tarafından i'lâm edildiğine göre onlara hizmetkâr olacak sekene-i behiştin de tüvânâ, genç, dinç ve "gulâm" lafzının muhtemil olduğu "hizmetkârlık" ile "gençlik" mefhûmlarını hâiz olmaları iktizâ etmez mi?

Bir de farz edelim ki gulâm, münhasıran delikanlı, çocuk ma'nâsına olsun. Dünyâda iken nefsini her türlü rezâilden tenzîhe çalışan bir mü'min-i muvahhid âhirette Cenâb-ı Hak tarafından kendi hizmetine tahsîs olunan ve hüsn ü bahâca –âsârda vârid olduğu üzere– kendinin kāle bile alınmayacak kadar dûnunda olan genç hâdim-

[1] Şûrâ, 42/7.

[2] Metinde (خدر) şeklinde yazılmıştır.

lerini gördükçe mutlakā zihnine ehl-i rezâilin hâtırladığı ma'nâ-yı müstehcen mi hutûr eder? Bâhusûs cennet-i ulyâ gibi bir yerde! Ehl-i hak böyle bir tasavvur-ı kerîhi hâtıra getirmekten bile istiâze ederler.

Îrâd ettiğiniz beytin kāili olan şâir-i fettân ve mülhide (yazdığınız ikinci vasfın ma'nâsını anlayamadım. Onun için mülhid diyorum) gelince o zavâllıya, ricâ ederim, iftirâ etmeyiniz. O zât ile birlikte biz hayli seneler düştük, kalktık. Hasbihâller ettik. Hoca, vâiz meclislerine ömründe gitmezdi ki akīdesini onlar bozmuş olsun. Hatta hiç neşrolunmamış iken bütün gençlerin ezberinde olan "*Târîh*"i ile bu beyti hâv[î] olan manzûmesi ma'lûm olmadıkça küfrüne kāil olan yok idi. Diğer manzûmelerinde irfânının tebdîl-i tâbiiyyet ederek ilticâ ettiği bandıra altındaki misyondan muktebes bir üslûb-ı münâfıkāne var idi. Şimdi o, dediği gibi, "o hâli ile der-i merkadden" içeri girdi. "Pek mahal görmediği ba's ü ukbâ"da da dâl ve mudil olan vicdânının ve böyle bir vicdânın eseri olan akvâl ve ef'âlinin hesâbını verecek ve kendisinden sonra da kaç kişiyi idlâle yardım etmiş ve edecek ise onların da mes'ûliyetini yüklenecektir. Fakat emîn olunuz ki onu idlâl eden hocalar, vâizler değil, kendi kurenâsı olan şeyâtîn-ı instir.

"Bu mesâili bu yolda düşünenlere azâb-ı cahîm mukadderse, nâm-ı Hudâ'ya kasem ederim ki bunlara ben müstahık değilim. Hakāyık-ı İslâmiyyeyi anlatmayanlar, vazîfeleri irşâd ve tenvîr olduğu hâlde bende uyanan şübheleri halledeceği yerde bî-mühâbâ tekfîr edenler elyaktır."

Ne yapıyorsunuz mütedeyyin Bey! "Bu mesâili böyle düşünenleri" ben yalnız ma'zûr görüyorsunuz i'tikādında iken bu ifâdenizden bu zaîf şübhelerin sizde de pek kuvvetlenmiş olduğunu açık açık görür gibi oluyorum. Ricâ ederim, hüsn-i zanna biraz imkân bırakınız. Hem de hiddet ve şiddetle, nâm-ı Hudâ'ya kasem etmekle hiçbir da'vânın kazanılamayacağını peşin size haber vereyim de biraz kendinize geliniz. Hakk u savâb ne ise birlikte düşünelim. Hele bir kere bilmiş olunuz ki izhâr-ı küfr edeni tekfîr edenler –sebeb-i küfr her ne olursa olsun– hiçbir itâb ve muâhazeye müstahık olmazlar. Gālibâ siz tekfîri Hıristiyanlardaki aforoz filân gibi bi şey zannediyorsunuz. Bizde aforoz yoktur.

Resûlullâh sallallâhü aleyhi ve sellem bize her ne getirdiyse cümlesine birden icmâlen ve tafsîlen îmân edene "mü'min", ma'lûmu olduktan sonra bunlardan velev bir şeye îmân etmeyene "kâfir" denir. Mü'min kâfir olabilir. Kâfir de mü'min olabilir. Tekfîrin icmâlen ve tafsîlen mü'menün-bih olan şeylere îmân etmeyen kimse hakkında "kâfirdir" yahud "kâfir oldu" demekten fazla bir ma'nâsı yoktur. İzhâr-ı küfr edenin kâfir olduğunu haber vermenin hiçbir itâba mahal vermeyeceği ise bedâhet-i akl ile meczûmdur.

Gelelim sû'-i akīde yüzünden sizin mes'ûl olup olmayacağınıza. Ma'lûm-ı âlînizdir ki tâlib-i hak olmak her âkılın vazîfesi olduğu gibi Hak teâlâ da bütün insanlara tâlib-i dîn-i hak olmak vazîfesini tahmîl etmiş ve kat'-ı hüccet için vakit vakit enbiyâ-yı kirâmını tefaddulen ba's ettiği gibi en sonra da –doğduğu günden vefâtı gününe kadar hiçbir kimse hakkında müyesser olmamış vech ile hâl ü şânı ve teblîgāt ve irşâdâtı ma'lûm olan– Nebiyy-i âhır zamanı ba's eylemiştir. Nebiyy-i âhir zaman efendimiz de vazîfe-i risâleti noksansız olarak bi-hakkın îfâ buyurdular.

Kendilerine vahy olunan Kitâb *Kur'ân* sâyesinde olduğu gibi meydanda. Sünen-i nebeviyye de ümmetin himmetiyle yine meydanda. Avâm-ı nâs bile "Müslüman dini âşikâredir." derler. Bu kadar açık olan dîn-i hakkı taleb etmek, ahkâmını öğrenmek herkese ve o miyânda zât-ı âlînize de borçtur. Kimse gelip bana öğretmiyor diye yan gelip oturmakla mes'ûliyetten kurtulamazsınız. Kendisine mes'ele-i dîniyye sorduğunuz hoca efendinin bildiği hâlde size cevap vermemesi, yahud yanlış bir cevap ile başından savması günâh ise "Hocaların vazîfeleri irşâd ve tenvîr iken gelip beni arayıp sormadılar, irşâd ve tenvîr etmediler." diye taharrîde tekâsül etmeniz daha büyük bir günâhtır. Dîn-i İslâm'da herkes hem öğrenmek, hem de bildiği kadar öğretmekle mükelleftir. Hitâbât-ı şer'iyye umûm-ı nâsadır. Hiçbir hükmün hiçbir sınıf-ı halka ihtisâsı yoktur. Mektepteki hocanızı câhil bulduysanız daha âlimine mürâcaat ve yine kanâat etmediniz, müctehidînin akvâlini, onları da kâfî görmediniz ise doğrudan doğruya Kitâb ve Sünnet'i tetebbu' edeydiniz, bunca sâdıkāne taharrîlerden sonra şübheniz zâil olmazsa, –ki bu ihtimâl pek zaîftir– ma'zûr sayılabilirsiniz.

[243] Sizi besleyecek, üzerine bâr olacak bir kimse bulmadığınız vakit geçinmeyi; merâk ettiğiniz bir fenni tahsîl için hâtır u hayâle gelmez metâibi kendinize nasıl iş edinirseniz dininizi öğrenmeyi de öylece, belki çok daha büyük bir ehemmiyetle iş edineceksiniz.

Ağzınızda bir çürük dişin idâme-i bekāsı için beş altı dişçiye mürâcaat etmeye lüzûm gördüğünüz hâlde kalb ve dimâğınıza müstevlî olan bir çürük fikrin ıslâhı için neden erbâbına mürâcaat için ihtiyâr-ı zahmet külfetinden kendinizi vâreste göresiniz? Bir çürük diş insanın hayât-ı maddiyyesi nokta-i nazarından hiçbir te'sîr yapmaz. Fakat bir çürük fikir, bir çürük i'tikād insanın hayât-ı ebediyyesini zehirlemeye kâfîdir. Acaba biri diğeri için ihtiyâr olunan zahmete değmez mi? ve değmemeli mi? Aklı başında olan kimse için nazar-ı ihtimâm ile bakılacak budur. Yoksa kasemlerle kendinizi daraya çıkarıp kabâhati hep hocalara yükletmek, hele Bârî teâlânın hakk-ı mutlakı olan bir işi üzerinize alıp sevmediğiniz kimseleri cehenneme atı atıvermek değildir.

"Arkadaşlarımdan biri hikâye ederdi. Hâfızam yanıltmıyorsa "Celâl" isminde bir hikmet-i Arabiyye kitâbı varmış."

Bir kere hikmetin "Arabiyyesi", "Türkiyye"si olmaz. Hikmet, fikrî mebâhis demektir. Felsefedir. Patagonya vahşîlerine âid bir garîbeden bahseder gibi bahsettiğiniz "Celâl" nâmıyla müteârif ve kelâm ve hikmet ile memzûc bir kitap da hakîkaten vardır. Müellifi olan Celâleddîn-i Devvânî dokuzuncu asr-ı hicrîde yaşamış, efkâr-ı dakîkasıyla kelâm ve felsefeye revnak vermiş, kitâbı asran ba'de-asrin medâris programlarından çıkmamış olan en büyük hükemâ-yı İslâmiyyedendir.

"Bu, suyu ve havayı hâlâ(!) bir cism-i basît, insanı anâsır-ı erbaadan müterekkib addedermiş."

Bu ibârenizdeki "hâlâ"yı birkaç kere okudum da hâlâ anlayamadım. Dört yüz sene evvel âlem-i vücûda gelen kitap, daha doğrusu müellif-i kitâb Lavvazye'nin yüz sene evvelki keşfine nasıl muttali' olsun?

"Bilmem ki el-yevm medâris programlarında bu ilim(!), bu kitap mevcûd mu? Bunu bilmezsem de bu zemînde isbât-ı müddeâya kalkışanları pek çok gördüm."

Müsterîh olunuz. Bu kitap vardır. Ve ders olarak okunuyor. Kâşki Dârülfünûn'da da okutsalar da Avrupa'dan alınan felsefenin yanıbaşında şarkta felsefenin merâhil-i terakkīsi de gösterilse. Hem de sizi şu anâsır-ı erbaa i'tirâzına sımsıkı yapışmış gibi görüyorum. Yunâniyyü'l-asl olan bu fikrin akāyid-i İslâmiyye ile hiçbir alâkası yoktur. Anâsır, besâit dört olmuş, kırk olmuş; yedi olmuş, yetmiş olmuş; bununla matâlib-i dîniyyeden hiçbirinin nefy ü isbâtı ne teshîl, ne de işkâl edilir. İlm-i tabîatin mevzûuna dâhil olan anâsırın adedi eski zamane tabîiyyûnunca dört imiş. Bunlar da dört demişler. Bugünkü tabîiyyûna göre anâsır yetmiş, bu kadardır. Biz de o kadardır der geçeriz. Bununla îmânımız artıp eksilmeyeceği gibi vezâif-i dîniyyemizin hiçbirine de halel gelmez.

"Bir de makāle-i fâzılânelerinde "Sufûf-i salât günden güne seyrekleşiyor." buyuruluyor. Burada bir ufacık suâl îrâdına müsâade-i üstâdânelerini istirhâm edeceğim. Mesâcidde ikāme edilen cemâatlere devâm cür'et-i medeniyyesini gösteren zümre-i nâciyye nezâfetin erkân-ı îmândan olacağını bilmesi iktizâ ettiği hâlde câmiden avdet buyurulduktan sonra kaç defa çamaşır değiştirmek ihtiyâc ve külfetinden vâreste kaldınız? Cevâmi' u mesâcid-i şerîfede mefrûş ve secdegâh-ı mü'minîn olan halıların tramvay arabalarındaki döşemelerden daha nazîf olacağı veyahud adîmü'l-haşerât bulunduğu iddiâ edilebilir mi? Müteaffin ayakların girdiği yerlere veyahud yine müteaffin ve cilâdâr ayakların aralarında secde etmek inde's-sûfiyye(!) istihkār-ı nefs addiyle müstelzim-i mesûbât olsa bile nezâfetin erkân-ı îmândan olduğunu bilen ve biraz kimya ve biraz hayvânâttan –ta'bîr yanlışsa afv buyurulsun– "huveyne" mebhasini okuyan kimseler için biraz hazmı asîr ve belki de müteazzir olmaz mı?"

Birkaç senedir Fâtih ve Bâyezîd Câmi'-i şerîfleri Hereke'de sûret-i mahsûsada i'mâl ettirilmiş nefîs, temiz halılarla tefrîş edilmiştir. Darısı diğer câmilerin başına .. Fakat bilmem, bu cihetin müdâfaasını ben niçin deruhde edeyim? Bu i'tirâzınız bana değil Evkāf Nezâreti'ne teveccüh eder. Ben yine eski sözüme dönüyorum. Millet dindarlığı hakkıyla iltizâm ettiği gün câmilerini de gül gibi temiz tutar. Sizin gibi münevver gençlerin elinde olan matbûât-ı yevmiyye hoşlarına giden ve gitmeyen mesâil hakkında her gün sütûnlar dolusu yazı karalıyorlar. Mesâcidin nezâfetinden, kayyımların vezâif-i mevdûalarını hüsn-i îfâ edip etmediklerinden bahsedildiğini hiç görüyor musunuz? Bir de vehminizi bu kadar gıcıklayan haşerâttan cidden korkuyorsanız evinizde namaz kılmaya mâni' nedir? Elverir ki siz namazı evkāt-ı muayyenesinde kılasınız. Diğer nevâkıs pek az bir himmetle zâil olur. Yoksa –câmide belki bazı haşerât bulunursa da bunlardan dolayı– ilm-i hayvânâtın "huveyne" bahsi beni nehy ediyor, fotinlerimin bağını çözüp bağlamak beni üzüyor, pantalonum secde ve ka'de esnâsında diz yapıyor, âbdest alırken üzerime su sıçrıyor, diye namazı terk etmek, ta'bîr-i meşhûru vech ile –"bî-namaz özrü"dür. Azim ve cesâret çağında olan gençler i'tirâzınızın yüz misline mevrid-i sahîh olan bugünkü tramvaylara en âdî işleri olunca, hatta keyifleri isteyince atlayıp sîne ber-sîne, dûş ber-dûş izdihâm olmaya cesâret ettikleri, kendi ezvâk-ı nefsâniyyelerini teskîn için pek tehlikeli ef'âl-i memnûayı istihfâf ettikleri hâlde namaza gelince mi cesâretleri kırılıyor?

[244] Müteaffin ayaklar bahsine gelince derece ve mertebe-i dünyeviyyeye aslâ bakmaksızın her sınıf ibâdullâhın huzûr-ı Hak'ta tesâvîsine bu dünyâda en bâriz tecellîgâh olan o mübârek buk'alara girmekten fukarâ-yı avâm men' edilemezler. Dinimiz aristokratik bir din değildir. Kendinizi fukarâ-yı nâs ile bir seviyede görmeye katlanamıyorsanız demek ki kalbinizde ibâdet hissi henüz uyanmamıştır. Bu tesâvî fikri de zannettiğiniz gibi yalnız sûfiyyeye mahsûs değildir. Hiss-i taabbüdün ilk kademesi bu olduğu için müslüman olmak, namaz kılmak ve tıyb-i nefs ile kendini buna ırzâ etmek demektir. "Târîh tekerrürden ibârettir." der durursunuz. Müşrikîn-i Arabın sanâdîdini kabûl-i İslâm'dan men' eden esbâbdan biri de işte bu idi. Onlar da sizler gibi: "Ayak basılan yere alnımızı nasıl koruz?" derlerdi de îmân ve İslâm'a gönülleri râzı olmazlardı.

Fukarâ ile ağniyânın huzûr-ı Hak'ta ictimâından kimseye ezâ olmamak, fenâ kokulardan dolayı kimse-

nin huzûr-ı kalbine halel gelmemek için yalnız ağniyânın değil fukarânın da mescide giderken pâk olmak şartıyla revâyih-ı tayyibe sürünmeleri ve soğan sarımsak gibi fenâ kokan et'ımeden tevakkī ve namaz için kemâliyle tetahhür etmeleri teşrî' edilmiştir. Çoraplardan celâyı izâle de bu emr-i tathîrde dâhildir. Bu emirlerle de namaz kılmamak için serd ettiğiniz mahzûr ma'a-ziyâdetin zâil olur.

"Bugünkü ma'rûzâtım bu kadar üstâd! Cevâb-ı âlîlerinin şeref-telakkīsiyle mübâhî bulunduğum takdîrde âtiyen de izâle-i şübühât sadedinde ma'rûzât-ı mütebâkiyyede bulunacağım. Bâkī hürmet ve ta'zîmâtımın kabûlünü ricâ ederim efendim."

Sizi henüz tanımak şerefiyle müşerref olmadığım için ne mizâc ve meşrebde olduğunuzu bilmiyorum. Soracağınız şeyler hakīkaten izâle-i şübühât vâdîsinde olur ve haklı cevaplara karşı –bizden taleb ettiğiniz gibi– "hakbîn" olursanız elimden geldiği kadar hizmete âmâde olacağıma ve cevâbını bilemeyeceğim şeyleri bilenlerden sorup öğrenmeye çalışacağıma emîn olunuz. Ekseriyâ mu'tâd olduğu üzere muâraza şeklinde, dinin şân u şerefini istihkār edecek tarzda ta'cîz* ve ilzâm kasdıyla bizleri yormayacağınızı ümîd ederim.

"İmzâ: Mütedeyyin bir genç"

Bu imzâyı tamâmen hak edebilmek için unutmayınız ki dinî prensiplerinizin en başında Kitâb ve Sünnette sâbit olan bütün mu'tekadât ve ahkâmın doğru ve hak olduğuna îmân olacaktır. Bunlardan birinin Kitâb ve Sünnette yeri var mıdır diye şübhe etmeye ve mu'tekadât ile me'mûrât ve menhiyyâtın esrâr ve hikemini, vech-i ma'kūliyyetlerini taharrî hem hakkınız, hem vazîfenizdir. Fakat Kitâb ve Sünnette sübûtu ma'lûmunuz olduktan sonra buna benim aklım ermedi, buna inanmam, yahud mütâbaat etmem derseniz [1](نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ) zümresine dâhil ve mü'min ta'rîfinden hâriç olursunuz. Bu vesîle ile benden hoşunuza gitmeyen sözler sâdır oldu ise sebebi böyle bir hâli îmâ ve îhâm ve bazı yerlerde âdetâ tasrîh eder satırların kaleminizden çıkmış olmasıdır. Bâkī hürmet ve niyâz-ı hidâyet!

Ahmed Naim

CÂMİA-İ İSLÂMİYYE
MA'NÂSI VE HUDÛDU

Câmia-i İslâmiyye şark ve garb âlemde bulunan müslümanlar arasında uhuvvet ve teâvün esâslarına müstenid, bir râbıta bulunması, kavânîn-i İslâmiyyenin ta'yîn ettiği kuyûd ve şurût dâiresinde bütün müslümanlar bir âheng-i vahdet te'sîs ederek birinin dûçâr olduğu müşkilât ile mücâdele husûsunda diğerlerinin de kendine zahîr ve mededkâr olması demektir.

İslâm'ın vaz' ettiği ictimâî düstûrlar gerek ferd, gerek cemâat i'tibârıyla bütün müslümanlara, başkalarının tecâvüzüne hedef olacak her birine imdâd ve muâvenet husûsunda hakīkī bir azm ü gayret göstermeyi vazîfe kılmış, bunda aralarındaki memleket, cinsiyet farklarını aslâ nazar-ı i'tibâra almamıştır. Nitekim bir vatan evlâdı diğer vatandaşlarına karşı aynı his ve vazîfe ile mükelleftir. Şu hâle nazaran câmia-i İslâmiyye ile câmia-i vataniyye ve câmia-i cinsiyye arasında ilel ve esbâb i'tibârıyla mugāyeret olsa da gāye i'tibârıyla mümâselet-i tâmme vardır. Çünkü birincinin menşei akīdede ittihâddır. Akīde ise muhtelif kitlelerin biribirleriyle anlaşıp birleşmeleri husûsunda başlıca birer âmil olan âdâb ve âdât, efkâr ve temâyülât gibi şeylerde vahdeti te'mîn eder. Diğerlerinden birinin esâsı vatan, diğerinin esâsı cinsiyet ittihâdıdır.

Her hâlde bu mebhasde aslâ câ-yı münâkaşa olmayan bir hakīkat vardır ki o da mevzû'-ı bahs olan câmialardan herhangi birinin te'mîn edeceği fevâidin muhîtinin vüs'atiyle mütenâsib olmasıdır. Çünkü bir câmianın muhîtinde mevcûd olan bir derece vüs'at tabîîdir ki ebnâ-yı beşerin yekdiğere tekarrubuna bir rütbe hâil olacak bir fâsıla ve mâniayı izâle eder. Bundan istihsâl edilen netîceye nazaran meselâ Cermanlık câmiası bu kavmiyeti teşkîl eden anâsırın dağılmasından ve Prusya, Bavyera, Saksonya ve sâire gibi bir takım cemâatlere inkısâm etmesinden elbette hayırlıdır. Hatta Cermanlık âleminde husûle gelen böyle bir ittihâd **[245]** yalnız Cermanlar için değil, bütün kâinât için nâfi' bir hâdise olmuştur. Evet, bu anâsır münâzaât-ı dâhiliyyeyi ber-taraf ederek onun yerine seviye-i medeniyyelerini yükseltmek, maârif ve kemâlât-ı kavmiyyelerini âleme neşr u ifâza için elbirliğiyle çalışmak düstûrunu ikāme ettiler de o sâyede ilim, fen, san'at nâmına kavmiyetlerinin ibdâ' etmiş olduğu hârikaları enzâr-ı âleme teşhîr, her ne kadar rakīblerinin mûcib-i infiâli olduysa da bedâyi'-i dehâ ve kiyâsetlerinden kâinâtı müstefîd etmeye muvaffak oldular.

Bu mes'ele hakkında uzun uzadı söz söylemeyi zâid görüyoruz. Çünkü hemen hemen bedâhet derecesine varmıştır ki câmialardan herhangi birinin sâhası ne derece vâsi' olursa olsun gerek ehli, gerek sâirleri hakkında te'mîn edeceği fevâid o derece âmm ve şâmil olur. Meğer ki alâkadârânı hukūk-ı gayra teaddî gibi bir gāye ta'kīb etmekte bulunmuş olsun. O zaman şübhe yoktur ki böyle bir câmia, muhîtinin genişliği nisbetinde hâricte kalanların zararına hizmet eder ve anâsır-ı hâriciyyeye ellerinden geldiği kadar böyle bir câmianın teessüsünü

* Hasmı âciz bırakmak demektir. Başka ma'nâya almayınız.

[1] Nisâ, 4/150.

akīm bırakacak esbâba tevessül bir hak ve vazîfe hükmüne girer.

Câmia-i İslâmiyyeye gelince; bunun esâs ve mâhiyetine bir nazar-ı tedkīk atfedenler vehleten anlarlar ki onun ta'kīb ettiği başlıca gāye anâsır-ı İslâmiyye arasında asabiyet, cinsiyet, memleket farklarından mütevellid hissiyât-ı mütehâlifeyi ortadan kaldırarak âlem-i İslâm'ı bu gibi ihtilâfâtın mîrâs-ı şeâmeti olan nizâ' ve lâkaydî felâketlerinden kurtarmaktır. Ve tafsîlâtı aşağıda geleceği vechile dâire-i fevz ü felâhına dâhil olanları himâye ve müdâfaadan başka beslediği hiçbir emel yoktur. Arab kavmi havze-i İslâm'a dâhil oluncaya kadar yekdiğerine yan bakan, aralarında meveddet ve samîmiyet râbıtası bulunmayan bir takım kabâilden ibâret idi. Gün geçmezdi ki bir kabîle en âdî bir vesîle ile diğer bir kabîle üzerine akın etmesin. Aralarında zuhûra gelen bir muhârebe yıllarca sürer giderdi. Muhârebât-ı dâhiliyyenin böyle biribirini vely etmesinden, sonra da her muhârebenin senelerce temâdîsinden bîzâr olan kabâil-i Arab senenin altı ayını eşhür-i hurum addetmeyi bir kānûn-ı millî olarak kabûle mecbûr olmuşlardı. Çünkü böyle bir kuvve-i zâcire olmadıkça kalblerini doldurup taşmış olan asabiyet hisleri harb u darb temâyülâtından ferâgat etmelerine aslâ imkân bırakmıyordu. Bu gibi şerâit-ı ictimâiyye içerisinde tabîîdir ki bu kavmin câhiliyet devri azîm bir hercümerc içinde geçti; beşeriyet bunların mevcûdiyetlerinden hiçbir şey istifâde edemedi. İslâm gelince, bütün insanları cins, levn, memleket farkı gözetmeksizin bir câmia ile birleşmeye da'vet etti. Bu da'vetin feyz-i kudsiyyeti kalblerinin tâ a'mâkına kadar sereyân etmiş olan Arab kavminde bir hâl-i dîger tecellî ediverdi: Kabâil arasındaki ihtilâf, uhuvvet ve samîmiyete, kalblerdeki münâferet üns ü ülfete tahavvül etti. Dinin zülâl-i feyzi zamâirdeki levs-i hıkd ve kîni yıkayıp temizledi. Yekdiğerin girîbân-ı hayâtından el çekmiş olan o cemâatler artık müfekkirelerine o eski âlemden bütün bütün başka sâhalarda cevelângâh aramaya başladılar. Bu inkılâb-ı ictimâînin verdiği netîce şu oldu ki aynı kimseler saltanat-ı İslâmiyyenin kavâid-i haşmetini ebed-karîn denecek bir sûrette teşyîd, medeniyet-i celîle-i İslâmiyyeyi kâinâta teşhîr etmeye muvaffak oldular. O medeniyet ki mihr-i ikbâli hıtta-i Arabiyye âfâkından tulû' eder etmez bütün âlemi nûrlara boğmuş, lemeât-ı kudsiyyeti Arabı, gayr-i Arabı bütün ebnâ-yı beşere bir meş'al-i hidâyet vazîfesi görmüştür.

İslâm'ın vaz' ettiği kavânîn-i ictimâiyye yalnız hâl-i ihtilâfta bulunan Arab kabâili mâbeynini te'lîf ve mevcûd olan esbâb-ı nizâ' ve husûmeti izâle ile iktifâ etmemiş, belki Arablarla akvâm-ı sâire arasında hatta İranlılar, Mısırlılar, Hindliler gibi dâhil-i dâire-i İslâm olan her kavmin kendi aralarında kadîmen mevcûd olan kin ve husûmetleri de esâsından söküp atmıştır.

Eğer o zamanlar vesâit-i tefâhüm bugün olduğu kadar mükemmel olsa, bir de câmia-i İslâmiyyet'e da'vet vazîfesini deruhde edenler enzâr-ı halkta mes'eleyi başka bir şekil ve sîmâda tecellî ettirecek derecede işi çığırından çıkarmak hatâsına düşmese idi, mâzîde o derece kan dökülmez, münâsebât-ı beşeriyye bugünkünden çok fazla sâf ve nezîh bir mecrâ ta'kīb eder idi. Ne fayda ki ümmetlerin bugünkü vaz' ve şekliyle temâs ve ihtilât edebilmelerinin o zaman için fevkalâde müşkil olması, neşr-i efkâr kazıyyesinin hemen hemen müteazzir ve belki de müstahîl bulunması câmia-i İslâmiyyeye da'vet vazîfesinin rûhunu muğlak ve mübhem bırakmış, kuvâ-yı muhayyilenin işe istediği tarzda bir şekil ve sûret vermesi imkânını hâzırlamıştır. Evet âlem-i İslâm hâricinde bulunanlar zannediyorlardı ki müslümanların başlıca emelleri milliyetleri hâricindekilere zorla kendi i'tikādlarını kabûl ettirmek, yekdiğerini ictimâa da'vetten maksadları bu sâyede teşkîl edecekleri metîn ve esâslı bir kuvveti dindaşlarının gayrilere karşı gāretgerlikte isti'mâl etmektir. Hakīkat-i hâlde ise İslâm'a da'vetin hedefi bütün insanlar arasında mu'tekadâtta ittihâd esâsına müstenid umûmî bir uhuvvet te'sîs etmek, câmia-i İslâmiyyeye da'vetin rûhu ise müslümanları bilâd, ecnâs ve elvân i'tibârıyla aralarında tehâlüf mevcûd olsa da münhasıran tecâvüzât-ı hâriciyyeye karşı yekdiğere imdâd ve muâvenete müheyyâ bir hâle getirmekten ibârettir.

[246] Kavânîn-i İslâmiyyenin gayra teaddîyi sarâhaten tahrîm etmiş olduğuna [1](وَقَاتِلُوا فى سَبيلِ اللهِ الَّذينَ يُقَاتِلُونَكُمْ فَاِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ اِلَّا عَلَى)[2], (وَلَا تَعْتَدُوا اِنَّ اللهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدينَ الظَّالِمينَ) âyet-i kerîmeleri birer şâhittir. Hele [3](فَمَنِ اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللهَ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللهَ مَعَ الْمُتَّقينَ) âyet-i kerîmesinin baş tarafı İslâm'da mukātelenin yalnız müdâfaa hâlinde meşrûiyetini sarâhaten bildiriyor; sonu bu maksadla ihtiyâr edilecek mukāteleyi, tecâvüz-i vâkıı def' ve düşmandan gelebilecek tehlikeleri izâle ile istihsâl-i emniyyet gāyesine hasr etmeyi tavsiye ediyor. Alt tarafta da erbâb-ı darb u kıtâle Cenâb-ı Hakk'ın rızâ ve hoşnûdîsini hedef-i hareket ittihâz etmeleri ve bu ümniyeye muhâlif hâlâta cür'et husûsunda ondan korkmaları lüzûmu ihtâr, muvaffakıyet ve rızâ-yı Bârî'ye mazhariyetin bu iki vecîbeye riâyete vâbeste olduğu beyân buyuruluyor.

İslâm'ın bu husûstaki nokta-i nazarı yalnız teaddînin tahrîmine maksûr da değildir. O bir muâhede ile kendilerine merbût olan bir zümrenin hedef-i teaddîsi olan bir fırka-i müsellahaya muâveneti de tahrîm etmektedir. Şu şart ile ki hukūk-ı şahsiyyeleri nokta-i nazarından muâhede-i mevcûdenin şurût ve ahkâmına halel gelmiş

[1] Bakara, 2/190.
[2] Bakara, 2/193.
[3] Bakara, 2/194.

olmasın. [1](قال تعالى: وِاِنِ اسْتَنْصَرُوكُمْ فِى الدّينِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ اِلَّا عَلٰى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ ميثَاقٌ) bunun hikmetine gelince; İslâm daima âlemde sulh ve sükûnun hükümrân olması, beşeriyetin ni'met-i müsâlemetten müstefîd olarak âsûde bir hayat geçirmesi gibi gāyet ulvî bir gāye ta'kîb etmektedir. Onun her zaman için müslümanlarla ümem-i sâire arasındaki münâsebâtın vidâd ü müsâlemet esâsına müstenid olmasını hedef-i siyâset ittihâz ettiğini şu âyet-i kerîme pek güzel isbât eder: [2](لَا يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِى الدّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ اَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا اِلَيْهِمْ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطينَ. اِنَّمَا يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذينَ قَاتَلُوكُمْ فِى الدّينِ وَاَخْرَجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلٰى اِخْرَاجِكُمْ اَنْ تَوَلَّوْهُمْ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَاُولٰئِكَ هُمُ الظّالِمُونَ)

İşte kavânîn-i İslâmiyyenin bize ta'lîm ve telkîn ettiği câmia-i İslâmiyyenin mâhiyeti bundan ibâret olup buna sırf tedâfüî bir maksadla tevessülün hikmet-i meşrûiyyeti de ânifen îzâh edilen esbâb-ı ictimâiyyede mündemicdir.

Ancak bu râbıtanın te'yîd ve takviyesini derece-i vücûba îsâl edecek daha bir takım sebebler var ki menşe'lerini ümem-i İslâmiyyenin bugünkü hâl ve mevki'-i siyâsîlerinde aramak icâb eder:

Harîta-i âleme umûmî bir nazar atfedecek olursak küre-i arzın tâm vasatında Bahr-i Muhît-ı Atlâsî'den Bahr-i Muhît-ı Hindî'ye kadar imtidâd eden gāyet vâsi' bir sâha görürüz ki kısm-ı a'zamını mikdarları gāyet kesîf ümem-i İslâmiyye işgāl etmektedir. Servet-i tabîiyyeden derece-i nasîblerini tedkīk edersek anlarız ki bu yerler nüfûsunun kesreti, maâdininin mebzûliyeti i'tibâriyle hakīkaten zengin oldukları gibi iktisâd nokta-i nazarından da her türlü vesâil-i tabîiyye-i serveti câmi'dirler. Bununla beraber sekenesinden birçoğunun şerâit-ı siyâsiyye i'tibâriyle hâl ve mevki'leri câlib-i hüzn ü esef olduğu gibi birçoğunun da çekmekte oldukları derd ve ihtiyâc yürekleri parçalayacak bir merkezdedir.

Fransızların Tunus ve Cezâyir'i tamâmıyla yed-i tegallüb ve istîlâlarına aldıkları günden beri bu iki memleket halkı üzerine çökmüş olan kâbûs-ı sefâlete bir nazar-ı im'ân atfeden kimsenin cins ve milliyeti ne olursa olsun, hangi akīdeye sâlik bulunursa bulunsun, fart-ı telehhüften kalbinin doğrandığını hissetmemesi kābil değildir. Elverir ki o kalbde biraz merhamet ve insaniyyet hissi yer tutabilmiş olsun. Nasıl böyle olmasın ki o idâre-i zâlime bu iki memleketin hürriyet ve istiklâline hâtime çektiği günden beri emlâki ashabı yedinden çekip alıyor. Vakıf hâneleri müstahıkk-ı tasarruf olanların ellerinde bırakmıyor. Zâten pek mahdûd olan servetlerinin mehmâ-emken tezâyüdüne hizmet edebilecek mesâîyi iktihâm etmelerine kat'iyyen müsâade etmiyor. Bu mezâlimin kâffesinin fevkında olarak da bîçâreler emsâli görülmedik bir esâret-i siyâsiyye zencîrleri altında inlemekte, istîlâ gününden bugüne kadar kanlarının heder olduğunu görmektedirler.

Merakeş'in daha pek yakınlarda istiklâlini gāib ettiği andan beri görüp geçirdiği hâllere, Fransız mösyölere hiçbir endîşe-i mes'ûliyyet îrâs etmeksizin hadsiz hesâbsız evlâdının kanları heder edilmek gibi çektiği felâketlere bakan, sonra da Fransız kavminin Cezâyir ve Tunus'ta tatbîk ettiği siyâset-i isti'mâriyyenin verdiği netâyici göz önüne getiren kimse bîçâre Fas'ın da aynı netâyic-i mütehattimeye dûçâr olmamak için mukāvemet esbâbına tevessül etmediği takdîrde bir daha ma'mûriyet yüzü görmemek şartıyla bir harâbezâr olacağına kat'iyyen hükmetmemek elinden gelmez.

Hind müslümanlarının da hâli böyle değil mi? Onlar ki hâkimiyet-i milliyyelerini gāib ederek İngiliz boyunduruğu altına girdikten sonra dûçâr oldukları dâimî açlık ve sefâlet te'sîriyle insan kıyâfetinden çıkarak hayâl-i sâir şekline girmişlerdir.

Mısırlıların da aynı felâkete dûçâr olduktan sonra, çektikleri siyâsî ve iktisâdî belâ ve mihnetler daha az sezâvâr-ı terahhum bir râddede değildir.

İşin en fecî' ciheti İngilizler Mısır'ı terk ve tahliyeye mecbûr olmadan şu muhârebe hitâma ererse netîce Mısırlıların tâm ma'nâsıyla izmihlâl-i iktisâdîye dûçâr olmaları, İngilizlerin de memlekette bütün bütün yerleşmeleri şeklinde teayyün edecektir. –mâba'di gelecek nüshada–

[1] Enfâl, 8/72.

[2] Mümtehine, 60/8-9.

[247]

RUSYA MÜSLÜMANLARININ İSTİKBÂLİ

VE

SALTANAT-I SENİYYE'NİN BU HUSÛSDA TA'KİB EDECEĞİ SİYÂSET

Rusya'nın esbâb-ı sukūtu – Sukūtun netîceleri – Asya'daki vaz'iyet – Tatarların hatâları – Nefs-i Rusya'daki vaz'iyet – İ'tilâfçıların ta'kīb ettikleri siyâset – Bizim ta'kīb edeceğimiz siyâset – Kaybedilecek vaktimiz yoktur.

Rusya inkılâbının esbâb ve avâmili uzun uzadıya evrâk-ı havâdiste mevzû'-ı bahs olduğundan bu husûsta tafsîlât i'tâsına hâcet yoktur. Yalnız istihsâl edeceğimiz netîcenin ta'yîni için o esbâbı muhtasar bir sûrette göz-

den geçirmek iktizâ eder. Rusya'yı inhilâle sevk eden esbâb müteaddiddir, bî-nihâyedir. Biz onları belli başlı olmak üzere ona ircâ' ediyoruz:

1- Hükûmet-i Osmâniyyenin düvel-i merkeziyye ile akd-i ittifâk ederek harbe girmesi ve Çanakkale müdâfaasında büyük bir hârika ve mu'cize göstermesi.

2- Vesâitsizlik yüzünden dûçâr olduğu elîm mağlûbiyetlerin ve verilen beş, altı milyon maktûlün acısı.

3- Harb dolayısıyla zâdegân ve sermâyedârların yıpranması ve avâm-ı halktan birçok zâbitânın ordu başına geçmeleri.

4- 1905 senesi ihtilâlinin tamâmıyla izâle edilmemiş olması.

5- Çarın tereddüdü ve sarayın fesâd-ı ahlâkı.

6- Hükûmetin her şu'besinde hâsıl olan tahammül-fersâ sû'-i isti'mâlât.

7- Vesâit-ı nakliyyenin fıkdânından ve bütün işleyen kolların harbe tahsîs olunmasından dolayı başgösteren açlık ve kaht.

8- Rusya'da asırlardan beri hükümfermâ olan kanlı istibdadın milletle hükûmet arasında husûle getirmiş olduğu husûmetin te'sîriyle hükûmet za'fa düşer düşmez ahâlinin fırsattan istifâdeye kalkışmaları.

9- Rusya'nın ifrât ve tefrît memleketi olması.

10- İ'tilâf hükûmetleri Çar'ı münferid sulh yapmaktan men' için Grenski'nin delâletiyle ameleye yardım etmiş ve o vâsıta ile ihtilâli icrâ ettirmiş olmaları.

Tabîî avâm-ı halk nazarında bu sebeblerin en mühimleri ikinci ve yedincisidir. Çar'ın indinde ihtilâlin vukûu pek melhûz idi. Bu sebeble Londra İttifâknâmesi'ni imzâ ederken mahsûs vaz' eylediği şart mûcebince münferid sulh akdetmeye Şitromer vâsıtasıyla teşebbüs etti. Fakat İ'tilâfçıların intikāmına ma'rûz kaldı, onların îkā' ettikleri ihtilâle dayanamayarak 14 Mart 1917'de tâc ve saltanatını terketmeye mecbûr oldu.

İ'tilâfçılar sulh-ı münferidin icrâsını men' için ihtilâle yardım etmişlerdi. Nitekim kendileriyle ittifâk eden Kadeler ve ihtilâlci sosyalist partileri de harbe devâm tarafdarıydılar. Fakat amele ve askerlerin ekseriyeti bu ihtilâli sulh-ı münferid için bir vâsıta diye telakkī ettiler. Binâenaleyh İ'tilâf tarafdarı olan Grenski ve hempâları 7 Teşrînievvel 1917'de hükûmeti zorla Lenin ve arkadaşlarına teslîm etmeye mecbûr oldu ve milletin sînesinden çıkan bu ihtilâlin intikāmından masûn kalabilmek için bir tarafa çekilip gizlendi. Lenin ve Troçki amele ve askerlerin ekseriyet-i kāhiresiyle Brestlitovsk'ta sulh-ı münferid akdettiler. Bu sûretle Rusya İ'tilâfçıların arasından çıktı ve şark hudûdlarımızda sulh u salâh kāim oldu.

Lenin'in te'sîs ettiği hükûmet son derece müfrit sosyalist nazariyâtçılardan müteşekkil ve harb aleyhdârı olduğu için "Hürriyet-i akvâm" nâmına idâre-i kelâm etti ve "Her millet kendi mukadderâtını ta'yîn ve arzu ettiği tarz-ı hükûmeti intihâb etmeye salâhiyetdâr olması" kāidesini vaz' ve kabûl eyledi ki bununla aktâr-ı cihânı istîlâ eden İ'tilâf hükûmetlerinin başına felâket kapılarını açmış oldu. Diğer taraftan cihânın teshîr ve taksîmine dâir Çar hükûmet-i müstebiddesiyle akdettikleri şenî' ve hacâlet-âver muâhedeleri de neşrederek hürriyet ve demokrasi uğuruna harb etmekte olduklarını iddiâ eden İ'tilâfçıların riyâkârlıklarını bütün cihân-ı insaniyyet huzûrunda teşhîr etmiş oldular. Bolşevikler kendilerini bütün cihânın necâtına müvekkel addettiklerinden kendi prensiplerini Asya'ya neşr u ta'mîm etmeye çalışmakla gerek İngiltere ve gerek Japonya'nın hırs-ı intikāmlarını tahrîk ettiler. Harbin idâmesi için müstebid Çar hükûmetine âdetâ Rusya'nın en güzîde gençlerinin bedeli olarak ikrâz edilen düyûnâtı –ki bu düyûnât İngiltere'ye yedi yüz milyon İngiliz lirası, Fransa'ya da beş yüz elli milyon İngiliz lirasıdır. Amerika ve Japonya'nın matlûbâtı da yüzlerce milyon liradan ibârettir.– ilgā etmekle i'tilâfçıların başına daha büyük bir darbe indirmiş oldular, siyâset-i âlem perde arkasında mâliyyûn tarafından idâre edilmekte olmasından dolayı bu hareketin intikāmı serî' bir zamanda alınması pek melhûzdur. Rusya'nın sukūtuyla Lenin hükûmetinin vaz' ettiği kāideye binâen Finlandiya, Letonya, Litvanya, Lehistan, Ukranya, Kırım, Don Kazakları, Kafkasya ve merkezî Asya hükûmetleri istiklâllerini i'lân ederek Rusya'dan ayrıldılar.

* * *

Asya'daki vaz'iyete gelince; Rusya'nın ancak cebir ve şiddetle icrâ-yı hâkimiyyet edebildiği bu arâzîyi üç kısma ayırmak lâzımdır: 1- Aksâ-yı Şark, 2- Sibirya, 3- Merkezî Asya müslüman hükûmetleri. Tabîî bizim için en ehemmiyetlisi üçüncüsüdür. Fakat diğerlerinden muhtasaran bahsetmek mecbûriyetindeyiz.

Rus-Japon muhârebesinden ve Newport muâhedesinden i'tibâren Liyaotung şibh-i cezîresiyle cenûbî Mançurya Japon hükûmetine terkedilerek yalnız şimâlî Mançurya Rusya'nın elinde kalmıştı. Çünkü Vladivostok müstahkem limanına giden demiryol meşhûr Harbin istasyonunda Sibirya hattıyla iltisâk peydâ ediyordu. Esâsen bütün Mançurya kıt'ası Çin'in emlâkinden ma'dûd idi. Fakat Rusya ile akdettiği ittifâknâmeler mûcebince gerek demiryolunun, gerek âsâyişin muhâfazası Rusya'ya terk ve tefvîz edilmişti. Şu kadar ki Newport muâhedesi mûcebince Rusya ancak şimâl kısmını muhâfaza edebilmişti.

Geçen Kânûnievvel'de Bolşeviklerin propagandası Şimâlî Mançurya'nın en mühim istasyonları olan Kırın, Hulung Kiyang ve Harbin'e kadar sirâyet etti. Oradaki amele ve askerin ekseriyeti yeni hükûmete iltihâk ile is-

tibdad tarafdarı olan vatandaşlarına hücûm etmeye, onların silâhlarını almaya teşebbüs ettiler. Kendi prensiplerini Çinlilere de zorla kabûl ettirmeye kalkıştılar. Bunun üzerine o sırada Japonya'nın ve İ'tilâfçıların ellerinde bulunan Çin Reîs-i Nuzzârı Tuvan Amerika ve Japonya arasında hâsıl olan rekābete binâen Japon askerlerinin oraya gönderilmeyeceğini anlayınca kendi istibdadını ibkā ve Japon gāyelerini **[248]** te'mîn etmek üzere bir mikdar Çin askeri göndererek Bolşevik tarafdarı olan askerlere karşı harbe başladı ve onları bütün Mançurya'dan ihrâc eylemeye teşebbüs eyledi. Çin hükûmetinin ileri sürdüğü sebebler şunlar idi: Rusya hükûmeti âsâyişi te'mîn etmekten âciz kalmış, Çin ahvâl-i dâhiliyyesine müdâhaleye başlamış, cenûbdaki ihtilâlcilerle tevhîd-i mesâî eylemiş, Bolşeviklerle eski Rusya tarafdarları arasındaki muhârebât ve münâzaât yüzünden bazı Rus olmayanlar da mutazarrır olmuşlar … İşte bu sebeblerle Çin kendi hukūk-ı hükümrânîsini istirdâd etmek ve âsâyişin te'mînini bizzat deruhde eylemek üzere harekete başladı.

Bolşeviklerle istibdad tarafdarları arasında devâm eden münâzaât ve mücâdelât Kânûnievvel nihâyetine doğru Vladivostok'ta da başlamıştı. Tabîî buraya Çin'in hakk-ı müdâhalesi yoktur. Çünkü burası Rusya'nın emlâk-i hakīkıyyesindendir. Bu müstahkem liman harbin bidâyetinden beri gerek Amerika ve gerek Japonya'dan Rusya'ya sevk olunan silâh, cephâne ve sâir mâlzemenin transit limanı ve deposu mesâbesinde idi. Buradaki karışıklığı vesîle ittihâz etmek isteyen Japon hükûmeti Vladivostok'a bir donanma gönderdi ve Amerika'nın mümânaat-ı şedîdesine karşı gelebilmek için bir İngiliz harb gemisinin sevkini de te'mîn eyledi. İngiltere bununla iki gāye ta'kīb ediyordu: Bir kere Rus ihtilâlinin Asya'ya sirâyet ve Hindistan'a icrâ-yı te'sîr etmesini men' etmek, sonra da i'tilâfçıların arasındaki rekâbeti ve bozuşmak isti'dâdını gizleyerek Japonya'nın münferid harekât-ı fütûhât-cûyânesine nezâketle mümânaatta bulunmak. Tabîî Japonya kendi hareketini meşrû' gösterebilmek için "bu hareketten yegâne maksadı orada bulunan tebaasını himâye etmek ve limanda cephâne yüklü bulunan birkaç vapuru muhâfaza eylemekten ibâret olduğunu" i'lân eyledi. Hiçbir vakit Rusya'nın umûr-ı dâhiliyyesine müdâhale etmemeyi vaad ve i'lân eden Japon hükûmeti Kânûnisânî nihâyetine doğru Bolşevik hükûmetinin her türlü protestolarına, i'tirâzlarına rağmen karaya asker çıkardı ve limanda bulunan Bolşevikleri silâhlarından tecrîd etti. Bu haksız hareketi Fransa'nın Rusya sefîri müdâfaa etmiş olması hasebiyle geri alınmasını Lenin hükûmeti musırran taleb etti ve nihâyet son zamanlarda Fransa sefîr-i mûmâileyhi değiştirmek mecbûriyetinde kaldı.

Harbin bidâyetinden i'tibâren Düvel-i Muazzama'nın meşgūliyetlerinden bil-istifâde âdetâ bütün Çin kişverini inhisârı altına almak isteyen Japonya, karşısında Amerika'nın mümânaat ve rekābetine ma'rûz kalıyordu. Hatta Amerika'nın techîz etmekte olduğu kuvâ-yı askeriyyeyi Avrupa muhârebesinden ziyâde Japonya için ihzâr etmekte olduğuna kanâat eden birçok siyâsiyyûn vardır. Amerika hükûmeti Japonya'nın harekâtına meydan vermemek için Bolşevik hükûmetine karşı gāyet dostâne bir siyâset ta'kībine başladı. Bu sûretle onu elde edebilecek, tekrâr saff-ı harbe sevk edebilecek zannediyordu. Buna muvaffak olamayınca ve diğer taraftan Japon hükûmeti tarafından Kont İşi'nin riyâseti altında Vaşington'a gönderilen hey'et-i siyâsiyyenin giriştiği pazarlık da hitâma erince Japonya Reîs-i Nuzzârı Teraoçi geçen Kânûnisânî'nin 22'sinde meclis-i meb'ûsân huzûrunda bir nutuk îrâd etti: Kont İşi'nin taht-ı riyâsetindeki hey'et-i siyâsiyyenin ihrâz etmiş olduğu muvaffakıyet-i azîmeyi zikrettikten ve Japon hükûmetinin Çin'de ta'kīb ettiği gāye: İktisâdiyâtın tevsî' ve inkişâfından, ahvâl-i umûmiyyesinin terakkī ve terfîhinden, müttefiklerin menâfii arasında bir muvâzene ile Çin'in âsâyişini te'mînden ibâret olduğunu söyledikten sonra Rusya ahvâline dâir de bu fıkrayı da ilâve etti:

"Rusya'nın vaz'iyeti bizi endîşeye düşürüyor, fikirlerimizi işgāl ediyor. Fakat biz Rusya'nın bütün hakīkī ve sâdık dostları gibi temennî ederiz ki komşumuz olan bu muazzam millet hiçbir vakit gāib etmeden metîn ve muktedir ve aksâ-yı şarktaki arâzîsinde âsâyişini muhâfaza edebilecek bir hükûmet te'sîs edebilsin. Maatteessüf o havâlîden aldığımız haberlerden anlaşılıyor ki Rusya'da kasırga gibi hükümfermâ olan ihtilâl ve âsâyişsizlik Şarkî Asya'ya da sirâyet etmeye başlamıştır. Siyâset-i milliyyemizin bir rükn-i mühimmi olan bu havâlîdeki âsâyişin muhâfazası bir tehlikeye ma'rûz kalacak olursa bu hâl Japon hükûmetini bi'l-mecbûriyye serî' ve müessir tedâbîrin ittihâzına sevk edecektir. …"

Bu beyânâttan bir hafta sonra Japon askerleri Vladivostok Limanı'na çıktı ve Bolşeviklerin silâhlarını alarak onları tard ettiler.

Geçen nüshada Çin'deki dâhilî muhârebeler ile ihtilâfât-ı siyâsiyye hakkında mufassal ma'lûmât verdiğimiz cihetle burada ancak yeni vaz'iyetten muhtasaran bahsedeceğiz. Cenûb askerleri şimâl ve cenûb vilâyetlerinin hadd-i fâsılını teşkîl eden Yangtsi nehrinin vâdîsini zabtedip şimâle doğru ilerlemektedir. Onlar el-yevm Hatkar'ın etrâfına vâsıl olmuşlardır. Bundan başka Yangtsi nehrinde icrâ-yı melâhat eden İ'tilâf hükûmetlerinin ticâret sefîneleri şimâl askerlerine silâh ve cephâne kaçırdıkları gibi para kuvvetiyle Pekin hükûmetine propaganda da yaptıklarından dolayı cenûb ordularının ateşine ma'rûz kalmışlar ve nehr-i mezkûrda icrâ-yı melâhat etmekten

şiddetle men' edilmişlerdir. Bundan müteessir olan İ'tilâf süferâsı hem şimâl partilerinin ittihâdını te'mîn, hem de Çin'deki menfaatlerini muhâfaza etmek ve bâhusûs Amerika ve Japonya'nın müdâhalesini men' ile Japon hükûmetinin Hankov'daki vâsi' menâfi'-i iktisâdiyyesini sıyânet eylemek maksadıyla Reîs-i Cumhûr Feng Kuçang nezdinde şiddetli protesto ettiler ve reîs-i cumhûrun bizzat o havâlîye giderek kuvvetle âsîleri te'dîb etmesini taleb ettiler.

Japon sefîri kendi hükûmeti nâmına Şarkī Asya'nın âsâyişini İ'tilâf hükûmetlerine tefvîz edildiğinden bahisle Çin hükûmeti, ticâretin en mühim yollarına ana vazîfesini îfâ eden Yangtsi nehrinin havzasında âsâyişi te'mîn etmekten âciz olursa Japonya bi'l-mecbûriyye müdâhale edeceğini ihtâr eyledi.

Cenûb ordularına karşı harb etmekte olan şimâl askerleri miyânında Hunan mağlûbiyetinden sonra cenûb müşevviklerinin te'sîri ile bir ihtilâl vukū' bulmuş ve reîs-i cumhûr mülûkiyyet ve saltanat usûlünü ihyâ etmekle ithâm edildiğinden dolayı reîs-i cumhûr oraya gitmiş, fakat hâlâ bir şey yapmaya muvaffak olamamıştır.

Havâlî-i cenûbiyyenin ihtilâlcileri İ'tilâf siyâsiyyûnu nazarında Bolşeviklere benziyorlar. Zîrâ ecnebîlere âlet olmak ve Çin'in menâfiini başka bir milletin uğuruna fedâ etmek istemiyorlar. Tabîî şimdiye kadar şimendüfer, telgraf ve posta ve mâliye işlerini Japonlara teslîm eden Pekin hükûmeti bu sefer dahi onlara Nankin'deki zengin demir ma'denlerini satmak, ordu ve donanmaya lâzım gelen silâh, cephânenin bey' u fürûhtunu Japonya'ya hasr etmek ve memleketin çaydan sonra en mühim mahsûlü olan tütün zirâat ve ticâretini beş, on milyon İngiliz lirası mukābilinde elli ilâ yüz sene müddetle Japonya'nın inhisârı altına vaz' etmek ve bu borcun te'diyesi için her vilâyette Japon bankası tarafından birer şu'be te'sîs olunmak ve bütün vergiler bunların vâsıtasıyla cem' ve cibâyet olunmak gibi vatana muzır ve istiklâl-i millîlerini tehdîd eden imtiyâzâtın i'tâsına muhâlefet ediyorlar.

Japonya hükûmeti hem Çin işlerinde münferid kalmak ve arslan payını almak istediği gibi Kont İşi vâsıtasıyla Amerika'yı iskât etmiş olduğundan şimdi de i'tilâfçılar nâmına Sibirya'ya asker sevk etmeye karâr vermiştir.

İşte aksâ-yı şarktaki vaz'iyet bugün bu merkezdedir. Tiyantsin'de bulunan *Morning Post* gazetesinin muhâbiri Japon tehlikesinden ürkerek kendi hükûmetini îkāz ediyor ve İngiliz milletinin menâfi'-i ticâriyyesini vikāye için çırpınıp duruyor. Fakat İngiltere bütün bu acılara, Hindistan'ın muhâfazası için, katlanmak, iğmâz-ı ayn etmek mecbûriyetindedir.

* * *

Sibirya'ya gelince, oradaki müslüman ahâli yüzde on nisbetinde olduğu ve göçebe bir takım kabâilden ibâret olduğu cihetle bizim bahsimize temâsı bit-tabi' **[249]** daha azdır. Fakat Rusya hayât-ı iktisâdiyyesi için Sibirya'nın ehemmiyeti pek büyüktür.. Oranın hâsılât-ı zirâiyye ve ma'deniyyesi büyük Rusya'nın bekāsı için elzemdir. Ukrayna i'lân-ı istiklâl edince Rusya'daki kömür ma'denleri Ekaterinburg'a yani Ural havâlîsine inhisâr etti. Ancak oralarda, o da gayr-i kâfî olarak bir mikdar kömür bulunmaktadır. Bununla beraber bu ma'denlerden istifâde edebilmek için iki yüz kilometre tûlünde bir şimendüfer hattı temdîd etmek iktizâ eder. Sibirya'nın servet-i ma'deniyyesi olmasa Rusya hüsrâna mahkûmdur. Onun için şimendüfer hatlarının ıslâh, teksîri maksadıyla kırk bin amele ta'yîn edilmiş, Sibirya'da bulunan Kazaklardan bir kısmı Bolşeviklere iltihâk etmiştir. Bir kısım Kazaklar da mürteci'lerle tevhîd-i mesâî etmişlerdir.

İ'tilâf hükûmetleri, bilhassa İngiltere gûyâ Sibirya'da bulunan Alman ve Avusturya esîrlerinden mürekkeb yüz yirmi bin kişilik muntazam bir ordu hâzırlanarak Hindistan'a doğru yürümek üzere bulunduğunu işâa ettiler ve bu sûretle Bolşevikleri ithâm etmeye kalkıştılar. Açık ve bî-tarafâne bir politika ta'kīb etmek iddiâsında bulunan Bolşevikler bu şâyianın esâssız olduğunu anlatmak için İ'tilâfçılardan müteşekkil bir hey'et-i tahkīkiyyenin i'zâmına râzı oldular. Oraya giden hey'et avdet ettiği vakit bu şâyianın asılsız olduğunu i'lân etmekten geri durmadı; fakat Sibirya'da bulunduğu sırada Çeh-İslovakları (Bunlar 150 bin kişiden ibâret olup altmış bin Ripenza, Dok ve Kuban havâlîsindedir.) ve Kazakları ihtilâle teşvîk ederek onlara Vladivostok'tan lâzım gelen silâh, cephâne ve paranın celb ve sevkini de te'mîn etti.

İ'tilâfçıların oralarda oynamakta oldukları roller hakkında evrâk-ı havâdiste hemen her gün bir takım haberler, telgraflar intişâr etmektedir. Yalnız biz şunu haber vermek isteriz ki: Vaktiyle Rusya'nın eser-i teşvîk ve tahrîki olarak Çin'den hemen hemen ayrılmış olan Mongolya bugün Rus işgāl-i askerîsinden tamâmen kurtulmuştur. Hatta Budistlerin en mühim merkez-i dînîsi olan Orga el-yevm Moskoflardan tamâmen tathîr edilmiştir. Maamâfîh Bolşevikler el-ân o taraflarda muhârebelerle İ'tilâf'ın entrikalarına karşı mücâdelelerle meşgūl olmaktadırlar. Firâr eden Rus zâbitânı İ'tilâf'ın parasıyla yardımıyla Sibirya Kazaklarından irticâ' tarafdarı olanlarla Çin ahâlisinden ve bâhusûs Buryatlar ve Mongollardan ordular cem' ve ta'lîm ettikten sonra Bolşeviklere karşı taarruz etmeye başladılar. Bunlar iki koldan hücûm ettiler: Birisi mürteci' Kazak Hatmanı Semonof'un kumandasında, diğeri de Ceneral Horat'ın taht-ı idâresinde idi. Birinci ordu biraz ilerledi. Fakat Bolşevikler onun hatt-ı ric'atini kesmek üzere Burziya ve Mançurya istasyonla-

rıyla hat boyunda istihkâmlar yaptılar ve hücûma başlamazdan evvel Semonof'un maiyyetindeki Kazaklardan üç bin kişiyi kendi taraflarına celb ettiler. Muhârebe başladı. Bolşevikler Semonof'un mütebâkī kuvvetlerini çevirmek ve esîr almak üzere iken Semonof Çin arâzîsine firâr ve ilticâ etmekle yakayı kurtarabildi. Kızıl hâssalar Semonof'u ta'kīb etmek istemişlerse de İ'tilâfçıların ve bâhusûs Japonya'nın teşvîkiyle Çin hudûdunda tahşîd olunan Çin kıtaâtı Semonof'u himâye etti. Bir ay kadar orada kaldıktan ve yeniden kuvvet cem' ettikten sonra tekrâr taarruza geçti ve üç günlük kanlı bir muhârebede muzaffer oldu. Fakat bu sefer de kızıl hâssalara imdâd yetişti. Onun üzerine yine birkaç mağlûbiyete giriftâr oldu. Şimdi maiyyetinde ancak bin kadar Kazak ile dört bin ücretli Çin askeri vardır.

Ceneral Horat ise bidâyette bir, iki muhârebede mağlûb olduktan sonra İ'tilâfçıların verdiği para, cephâne sâyesinde Çeh-İslovaklardan ve Kazaklardan fazla kuvvetler cem' edebildi ve İ'tilâfçılar tarafından bütün Rusya'nın diktatörü i'lân edildi. Böyle iken son zamanlarda kızıl hâssalara karşı mağlûb olmaya başladı. Ceneral Kobi kumandasında bulunan ve Çeh-İslovakları te'dîb etmek üzere Alman ve Avusturya üserâsından teşekkül etmiş olan bir ordu kızıl hâssalarla beraber hareket ettiklerinden Ceneral Horat ordusu her gün yeni yeni mağlûbiyetlere dûçâr olmaktadır.

İ'tilâfçılar bütün planlarının boşa gitmekte olduğunu görünce Harbin'deki mürteci'lere bir ictimâ' akdettirerek Pekin'deki sefîrlerine bir muhtıra gönderdiler. Bu muhtırada Bolşevikler aleyhine İ'tilâf hükûmetlerinin müdâhale-i askeriyyeleri taleb olunmaktadır. Bu ictimâ'da birkaç bankerle ileri gelen tüccârlar ve eski hükûmet me'mûrları bulunmuşlardır.

Bu husûsta bu kadarcık ma'lûmât i'tâsıyla iktifâ ederek asıl merkezî Asyâ'da ve cenûbî Rusya'daki müslüman kitlesinden bahsetmek istiyoruz.

Perekop berzahından Kırım'ın şimâlinden Baykal gölünün cenûbuna kadar bir hatt-ı müstakīm temdîd edecek olursak bu hattın cenûbunda kalan arâzî asıl müslüman kitlesinin bulunduğu yerleri gösterir.

Eski Rusya hükûmetinin yaptığı istatistiklerde buralarda tavattun eden ehl-i İslâmın 18-20 milyon olduğu gösterilmektedir. Fakat Çar hükûmeti Sen Sinod siyâset-i zâlimânesine ittibâan Kırgız ve Başkırlardan birçoğunu da zorla Hıristiyan addetmiştir. Bunlar ise inkılâbdan sonra eskisi gibi müslüman kaldıkları için Rusya müslümanlarının nüfûsunu otuz milyon addedebiliriz.

Bunlar bazı hayâlperest muharrirlerin tasavvurları hilâfına olarak maatteessüf müterakkī bir hâlde değildirler. Ahvâl-i âlemden hatta birbirlerinden, milliyetlerinden bîhaber bulunuyorlar. O derecede ki geçenlerde Moskova'da akdolunan umûmî Rusya müslümanları kongresinde birbirini anlamak ve münâkaşa edebilmek için Rus lisanına mürâcaata mecbûr kaldılar. Ahvâl-i siyâsiyyeleri böyle olduğu gibi ahvâl-i iktisâdiyye ve ictimâiyyeleri de geridir. Muhtelif lisânlar, muhtelif gāyeler, parça parça olmuş bî-nihâye milletler…

Yalnız Kafkasya'da elli ırk, elli lehçe vardır.

Merkezî Asya'daki kitle-i esâsiyye ancak Krasnovodisk'ten Taşkend'e ve Afgānistân hudûdunda Meymene'ye vâsıl olan ve Sibirya-Orenburg-Taşkend şimendüferleri vâsıtasıyla âlem-i medeniyyete kesb-i ittisâl edebiliyorlar. Bunların civârında sonradan iskân edilmiş Kazaklardan ve Ruslardan başka gayrimüslim olanlar yoktur.

Bunlar askerlikten muâf idiler. 1915 senesinde Türkistân'da hizmet-i askeriyye cebren te'sîs olunmak istenilmesi üzerine başlayan ihtilâl üç sene devâm ettikten ve yüz binlerce ma'sûmun kanı aktıktan sonra ancak Çar'ın isti'fâsından ve inkılâbın zuhûrundan biraz evvel hitâm bulmuştu.

Ukrayna ve Rusya Kazakların iskânı için yüz binlerce Kırgızları vatanlarından, yurtlarından tard ettiler. Bu mezâlimi icrâ eden Çar hükûmeti yirminci asrın en büyük fâciasını irtikâb etti. Yarım milyon müslümanı koyun gibi katletti ve bir milyon bîçâreyi memleketlerinden nefy ü tağrîb etti. *Manchester Guardian* muhâbir-i mahsûsu Mister Filips Prays bu şenâati ifşâ etmemiş olsaydı bugün bu cinâyet-i azîmeden kimsenin haberi olmayacaktı. Tüyleri ürpertecek derecede şenî' ve fecî' cinâyetler irtikâb eden Ermenilerin te'dîbinden dolayı kıyâmetler koparan İ'tilâf matbûâtı ve siyâsiyyûnu maatteessüf bu fecâyia karşı tamâmıyla sâkit kaldılar.

Volga havzasında yaşayan Tatarlar bu inkılâbdan hiç istifâde edemediler. Bundan başka büyük zararlara felâketlere de uğradılar. Bolşeviklerin zulümlerine, intikāmlarına ma'rûz kaldılar. Lâkin bu hâle kısmen de kendileri sebebiyet verdiler. Büyük büyük hatâlar irtikâb ettiler:

Bir kere – Esâslı bir teşkîlât, muntazam bir ordu vücûda getiremediler. Millet arasında vahdeti te'mîn **[250]** edemediler. Halbuki Ukrayna kıtaâtı cebhede iken tecemmu' ettiler ve cüz'-i tâmlar hâlinde memleketlerine avdet eylediler. Bundan dolayı düşmanlarını korkutacak bir hâlde bulundular. Tatarlar ise matteessüf böyle yapmadılar. Ekserîsi silâhlarını atarak sallana sallana memleketlerine döndüler. Ruslarla birlikte avdet eden bazı kıtaât-ı askeriyye de ekalliyette kaldılar. Vâkıâ Ufa ve Kazan'da bu müslüman askerlerden bazı alaylar teşekkül etti. Fakat bu alaylar tecrübesiz, âlâyişperver birkaç gencin kumandasına verildi. Üç, dört seneden beri âilelerini ziyâretten mahrûm kalan ve onları pek ziyâde özleyen bu efrâd, âmâl-i milliyyeden bîhaber bulundukları

cihetle askerliğe karşı müteneffir ve en küçük bahâne ile dağılmaya hâzır bulunuyordu. Bu sebeble Bolşeviklerin pek ehemmiyetsiz taarruzlarına hiç mukāvemet edemeyerek hemen terk-i silâh eylediler.

Sâniyen – Kazanlılar ve Ufalılar meclis-i millînin teşkîlinde çocukçasına gülünç hareketlerde bulundular, ihtilâfa düştüler. Kazanlılar ictimâ' mahalli eski Tatar hükümdârlarının pâyitahtı olan Kazan'da olması için pek çok ısrâr ettiler. Bin müşkilâtla ekseriyet-i ârâya mürâcaat olunarak nihâyet meclis-i millî Ufa'da ictimâ' edebildi.

Sâlisen – Ufa Tatarları ancak yüzde elli nisbetindedirler. Tâm ekseriyeti ihrâz edebilmeleri için aynı lisânla mütekellim olan Başkırdları da iştirâk ettirmeleri lâzımdı. Fakat kavmiyet belâsı olarak "Bu, yalnız Tatar meclis-i millîsidir!" diye bunların kuvvetinden istifâde etmediler.

4- Diğer taraftan Ural-İdil Tatarları ancak yüzde yirmi nisbetinde oldukları hâlde onlar da husûsî bir "Tatar Meclis-i Millîsi" te'sîs ettiler.

5- Her ikisi de esâslı bir kuvvete müstenid olmadıkları hâlde Kazaklarla ve mürteci'lerle tevhîd-i mesâî ettiler ve bu sebeble Bolşeviklerin husûmetlerini celb ettiler, teaddiyâtlarına dûçâr oldular. Fakat maatteessüf kendilerine en fecî' şenâatleri yapan "Tatar Bolşevikleri" nâmıyla ortaya çıkan âdî serseriler zümresi oldu.

6- Rusya'nın her köşesinde olduğu gibi Bolşeviklerin zenginlere karşı icrâ ettikleri tazyîkı ve ağır vergilerin alınmasını millî bir mes'ele gibi telakkī eden Tatarlar bu inkılâbcıların taarruzâtına sebeb oldular.

7- Bidâyette müstakil müslüman kıtaât-ı askeriyye teşkîl etmek mümkün iken silâhlarını elleriyle teslîm etmekle bu fırsatı fevt eden Ufa Tatarları yeniden kızıl hâssalara iltihâka başladılar. Bolşevikler ise onlardan emîn olmadıklarından her kıt'ada onları ekalliyette bulunduruyorlar.

İşte merkezî Rusya müslümanlarına rehberlik eden en münevverü'l-fikr Kazan, Ufa Tatarlarının hatâları.

Samara'yı işgāl eden Çeh-İslovaklar Ufa'ya tekarrub ediyorlardı. Tatarların yeniden bir hatâ irtikâb etmeleri melhûzdur. Allah basîretlerini açarak hüsn-i tedbîr ile tevfîkāt-ı ilâhiyyesine mazhar eylesin.

Bozkır'da mukīm olan Kırgızlara gelince bunlar en cengâver müslüman kitlesi olup dört milyon nüfûsa mâliktirler. İhtilâlden bunlar da istifâde etmek istediler. Fakat gerek diğer müslümanların haybeti, gerek Çar hükûmet-i müstebiddesinden gördükleri vahşî muâmelelerden dolayı Bolşeviklerle tevhîd-i mesâî etmek mecbûriyetinde kaldılar. Bunların hareketi sâyesindedir ki Türkistân Cumhûriyeti'nin teşekkülüne imkân hâsıl olmuştur.

Mâverâ-yı Bahr-i Hazer müslümanlarına gelince onlar da orada bulunan müttefikler üserâsı ile birlikte Rus mezâlimine karşı gelmek istediler, hatta birkaç Rus kasabasını bile ihrâk ettiler. Fakat Taşkend'de Bolşeviklerin galebesi üzerine bundan da bir netîce hâsıl olmadı.

Maamâfîh Kırgızların şimdiki sükûnu muvakkattir. İrtiş nehrinin havzasındaki kıyâmları netîcesinde pek yorgun düştüler ve büyük zararlara uğradılar. Kendilerini toplar toplamaz yine kıyâmlarına intizâr olunabilir.

Kırım ve Kafkasya'nın sergüzeştleri ise ma'lûmdur.

İşte Rusya müslümanlarının başına bütün bu felâketlerin gelmesine müslümanların Kadelerle rabt-ı tâli' ve tevhîd-i hareket etmeleri sebeb olmuştur.

* * *

Nefs-i Rusya'daki vaz'iyet-i siyâsiyyeye gelince halkın menfaati için yine halk arasından ve avâmdan teşekkül etmiş bir hükûmet haddizâtında muvâfık olabilirse de Rusyanın bugünkü hükûmeti Londra'daki Bolşevik sefîrinin beyânâtı vechile amele ve zürrâ' sınıfından zenginlere, zâdegâna, sermâyedârlara ve aristokratlara karşı galebe çalmak ve icrâ-yı hükûmet etmek üzere teşekkül etmiş bir hükûmettir. Mürteci'leri tenkîl etmeden hükm-i i'dâmı ilgā eden, hakk-ı mülkiyyet ve zevciyyet esâsını inkâr eden, kilisenin mâlını yağmâ eden, zenginlerin emvâl ve emlâkini mubâh addeyleyen bu hükûmet münferid sulh akdederek düyûn-ı ecnebiyyeyi de ilgā etmekle dâhilî ve hâricî müdhiş bir husûmete ma'rûz kaldı. Kendi prensiplerine kemâl-i şiddetle kāni' bulunan bu hükûmetin erkânı bir günde orduda bulunan on iki milyon neferi terhîs etmekle memleketin her tarafında kaht ve âsâyişsizliğe de sebeb oldu. Her milletin kendi mukadderâtını ta'yîne salâhiyetdâr olması hakkını bahş etmekle de büyük Rusya'yı yani merkezî ve şimâl[î] Rusya'yı servet-i ma'deniyye ve hâsılât-ı zirâiyyesiyle meşhûr olan Ukranya, Kırım, Kafkasya, Don Kazakları, Merkezî Asya ve Sibirya'nın hâsılâtından mahrûm kaldılar.

Yeni teşekkül eden hükûmetlerin yanında muhâfazakârlar ve burjuvalar bulunduğu cihetle bunlarla hem prensip i'tibârıyla hem de açlıktan kurtulmak için harb ettiler. Kızıl hâssalara birçok menfaatperest, mürteci'ler, gāsıb, kātil adamlar iltihâk ettiğinden pek fecî' cinâyetler meydana geldi. Bolşevik rüesâsı bu şenî' cinâyetlerden müteneffir ve mutazarrır olsalar gerektir. Fakat bir kere iş şîrâzesinden çıkmış, nizâm ve intizâm muhtel olmuştur. Birkaç sene sonra nizâm ve âsâyişi te'mîn etmek belki mümkün olur. Yeni hükûmetin mihver-i siyâseti iktisâdiyâta bağlıdır.

Çar'ın şahsiyeti hakkında bazı ihtilâfât olmakla beraber mülûkiyet ve saltanat tarafdarları irticâ' için büyük hâzırlıkta bulunuyorlar. Müfrit muhâfazakâr ve ihtilâlci sosyalistler İ'tilâfçıların yardımıyla birisi istibdadı diğeri hürriyeti ihyâ etmek hevesiyle gerek bize, gerek Bolşevik hükûmetine karşı her türlü müşkilât çıkarmaktan, fırsat buldukça ihtilâller îkā' etmekten geri durmuyorlar. Ka-

deler Partisi Almanlarla tevhîd-i mesâî ederek re's-i kâra geçmek istiyorlar. Bugün Kiyef'de bu işi te'mîn etmekle meşgûl olmaktadırlar. Bütün büyük Rusya içinde düvel-i merkeziyye ile tevhîd-i mesâî etmeye ve hâl-i sulhda kalmaya râzî olan yegâne Rus partisi Bolşeviklerden ibârettir. Binâenaleyh bunları tutmak, kendi prensiplerini kabûl etmemek şartıyla bunlara müzâheret etmek bize terettüb eden bir vazîfe-i siyâsiyyedir. Bu siyâsetin şerâit ve fevâidinden aşağıda bahsolunacaktır. Evrâk-ı nakdiyyenin sukūtu, vesâit-ı nakliyyenin hemen hemen ta'tîli, amele ücûrâtının yüzlerce defa tezâyüdü, mevâdd-ı sınâiyyenin fıkdânı yüzünden köylülerin mahsûlâtlarını saklamakta ve ancak havâyic-i zarûriyyelerini te'mîne kifâyet edebilecek kadar bir kısm-ı kalîlini ortaya çıkarmakta oldukları cihetle şehirlerde kahtlık, açlık hükümfermâdır. Bu hâlin devâmı şübhesiz şimdiki hükûmet için büyük bir tehlike teşkîl eder. Düşmanlarımızın da bu hâlden istifâde etmek istemeleri tabîîdir.

* * *

Şimdi Rusya'daki bu keşmekeşten, bu tezebzüb ve anarşiden İ'tilâfçılar ne sûretle istifâde etmek istiyorlar? Bu ahvâle karşı ta'kīb ettikleri siyâset neden ibârettir?

Gizli muâhedeleri ifşâ, sulh-ı münferid akd ve düyûnâtı ilgā ettiklerinden **[251]** dolayı Bolşeviklere karşı fart-ı hiddet ve kemâl-i nefretle bakan İ'tilâfçılar harb-i umûmînin netîcesini bütün bütün kaybetmemek için yeniden Rusya'yı harbe sokmak istiyorlar. İhtilâlci sosyalistlere hürriyetten, Alman emperyalizm ve militarizminden, Brestlitovsk sulhünün ağır şerâiti hâiz olmasından dem vurarak onları iknâa uğraşıyorlar. Alman sefîrine karşı icrâ-yı sû'-i kasd eden bu parti Japonya'nın Sibirya'ya asker sevk etmesini geçen Mart'ın yirmi ikisinde resmen selâmlamışlardı.

Oktoberistleri de eski şa'şaadâr Rusya'nın mecd ü şevketini ihyâ etmekle, kendi emlâklerini, satvetlerini saltanat usûlüyle beraber iâde eylemekle kandırmaya çabalıyorlar. Gerek bunları, gerek Kazakları daha doğrusu bütün mürteci'leri Bolşeviklere karşı mütemâdiyen teşvîk ve tahrîk ediyorlar. Hâsılı Rusya'nın herhangi bir köşesinde Bolşevikler aleyhine bir hareket, bir teşebbüs, bir isti'dâd varsa hemen onların imdâdına şitâb ederler, muhtelif siyâsî cemâatlar arasındaki ihtilâfı muvakkaten ber-taraf ederek Bolşevikler aleyhindeki mesâîyi tevhîde uğraşıyorlar. Sibirya ve Don Kazaklarına, Çeh-İslavoklara İran ve Vladivostok tarîkıyla para, silâh, cephâne gönderiyorlar. Askerce de yardımda bulunacaklarını da vaad ediyorlar. Şimâlî ve merkezî Rusya'daki mürteci'lere, ihtilâlcilere de Morman tarîkıyla her türlü muâvenetlerde bulunuyorlar. Onların fikirlerine göre yalnız para ve mevâdd-ı harbiyye kâfî değildir. Mevâdd-ı sınâiyye yüklenmiş on trenin irsâli yüz bin müsellah askerden daha müessir sayılır. Sibirya'ya sevk olunması lâzım gelen kuvvet elli, altmış bin kişidir. Fakat bunların hiç olmazsa nısfı kıtaât-ı fenniyye olmalıdır. Bunlar şimendüferleri ıslâh ve sevkıyâtı te'mîn edebilirler. Amerika'nın Japonya'ya karşı beslemekte olduğu esâslı şübheler olmasaydı daha çoktan Sibirya'da Japon hey'et-i seferiyyesi arz-ı dîdâr edecekti. Hâsılı İ'tilâfçılar bütün faâliyet ve himmetlerini Bolşevikleri ıskāt etmeye hasr ediyorlar. Bunun için her vâsıtaya mürâcaat ediyorlar. Her çâreye başvuruyorlar. Geceli gündüzlü uğraşıyorlar. Çünkü Bolşeviklerden başka re's-i kâra kim gelirse gelsin milletin irâdesine rağmen harb tarafdarıdır.

* * *

Şimdi buna karşı bizim ve müttefiklerimizin ta'kīb edeceğimiz siyâset neden ibârettir?

Fikrimize göre hükûmet-i seniyye evvelden esâslı bir program hâzırlamadığı gibi bugün de ma'kūl ve kat'î programı yoktur. Düşmanlarımızın i'tirâfı vechile bu nâdir fırsattan tereddüdden ve hâzırlı olmamaktan dolayı ne kendimiz istifâde edebildik, ne de Rusya müslümanları için bir istifâde te'mîn eyleyebildik. Müttefiklerimizle evvelden esâslı ve etrâflı anlaşa[ma]dık. Kuru hissiyâtla hareket ederek vakitsiz, tedbîrsiz müslümanları tahrîk ettik. Onun için şimdiye kadar bir şey olmadı. Yalnız Cenûbî Kafkasya işleriyle uğraştık. Gürcülerin tahrîkâtına meydan bıraktık. Şimâlî Kafkasya'daki yiğit, cengâver dindaşlarımızın işleriyle yakından alâkadâr olmadık. Bu gaflet ve ihmâlimiz yüzünden Don Kazaklarının hükûmetine iltihâk etmelerine sebeb olduk. Her ne ise olan oldu. Bundan sonra olsun dürüst bir siyâset-i İslâmiyye ta'kībine çalışalım. Rusya baygın bir hâldedir. Tehlikesi tamâmen zâil olmamıştır. Buna güvenerek arka üstü yatacak zaman değildir. Vazîfemizi ihmâl edecek olursak maâzallâh eskisinden daha fecî' bir sûrette mevcûdiyetimiz tehlikelere düşmüş olur. Binâberîn Tal'at Paşa'nın yeni hükûmetinden ciddî ve serî' faâliyete intizâr ederiz. Bu mesâil hakkındaki fikrimizi arz ettiğimiz gibi erbâb-ı iktidâr ve ihtisâsın da beyân-ı fikir etmelerini temennî ve ricâ ederiz. Bu mes'elede gerek ittihâd-ı İslâm tarafdarları, gerek Turancılar ve gerek yeni moda ta'bîre göre Türkiyeciler müttehiden çalışmaları lâzım gelir.

Ma'lûmdur ki Almanya'da İngilizlerle uyuşmak için diğer menfaatlerini fedâ etmeye müstaid siyâsî bir parti mevcûd olduğu gibi Rusya ile ittifâk ederek Osmanlıların menâfiini fedâ etmeye mütemâyil bir cemâat de vardır. Fon Gulman haklı yahud haksız olarak birinci partinin mümessili olmak üzere sayılıyor. İkinci partinin mümessili ise Şitromer ile bizim zararımıza olarak akd-i sulh etmeye teşebbüs etmiş olmasından nâşî sukūt eden esbak Almanya Hâriciye Nâzırı Fon Yağo'dur. Fakat gerek haşmetli Almanya imparatoru hazretleri bizzat ve gerek as-

kerî ve muhâfazakâr partilerinin kısm-ı mühimmi âlem-i İslâm'ın sadâkatine, Hilâfet'in nüfûzuna ve Osmanlıların şecâatine daha fazla ehemmiyet ve kıymet vermektedirler. Menâfi'-i müşterekeyi te'mîn maksadıyla akd-i ittifâk ettikleri gibi bu ittifâklarını kemâl-i samîmiyetle idâme de etmek isterler. Tabîî Almanya'nın vaz'iyet-i coğrâfiyye ve iktisâdiyyesi siyâset-i hâriciyyenin intihâb ve ta'yîninde en mühim avâmildendir. İ'tilâfçıların Almanya'yı boğmak emelleri bizim ve müttefiklerimizin süngüleriyle bi-avni Hudâ kırıldı ve tâ Bahr-i Muhîtlere kadar geniş bir sâha-i faâliyyet açıldı. Binâenaleyh Almanya'ya ne kadar fayda te'mîn edebilirsek bizim siyâsetimize o nisbette ehemmiyet vereceği tabîîdir.

Şimdiki vaz'iyete göre muhâkeme ettiğimiz takdîrde evvelâ Bolşeviklerle tevhîd-i mesâî edecek olursak bunların re's-i kârda kalmalarını te'mîn etmiş olduğumuz gibi i'tilâfçıların da bütün harekât ve mesâîsini ehemmiyetten düşürmüş oluruz. Rusya'nın ictimâî inkılâb ve mücâdelâtı ne kadar fazla ve devâm ederse Rus tehlikesinden o nisbette uzaklaşmış ve kurtulmuş oluruz.

Sonra Bolşeviklerin vaz'iyet-i iktisâdiyyelerini ıslâh etmekle bütün Rusya müslümanlarının istiklâllerini de kazanmış oluruz. Yeniden istiklâllerini te'mîn eden ve edecek olan memleketlerin menâbi'-i ma'deniyye ve servet-i tabîiyyesinin inkişâfı için Alman ve Avusturya'nın muâvenetleri elzem ve faydaları muhakkaktır. Bu memleketlerden geçen yollardan İbnüssemâ'nın (Çin) lâ-yefnâ servetlerine Almanların yed-i iktidârları vâsıl olabilir. Yine bu tarîklerle İngiltere'nin medâr-ı rif'at ve saâdeti olan Hindistan'a varılır ve kemâl-i sühûletle bu muannid ve hîlekâr düşmanın hakkından gelinir.

Binâenaleyh biz böyle bir siyâset ta'kīb etmekle hem din kardeşlerimizin istiklâllerini te'mîn ederiz, hem kendi mevcûdiyetimizi her türlü tehlikeden muhâfaza etmiş oluruz. Hem de müttefiklerimize pek çok faydalar te'mîn, düşmanlarımızın mahvına da pek büyük te'sîrler icrâ etmiş oluruz. Almanya'da Askerî partisi Bolşeviklerin harekâtından müteneffirdir. Onların vaz' ettikleri prensiplerin intişâr ve tevessüünden korkuyorlar. Halbuki Bolşeviklerin ifrâtı yüzünden sosyalizm nazariyâtı ehemmiyetten sukūt etti. Bu akīde-i siyâsiyye iflâs etti. Yalnız Avrupa'da kuvvet bulan bir şey varsa o da demokrasidir.

Almanya ve Rusya arasında İstonya, Litvanya, Lehistân ve Ukrayna'dan müteşekkil vâsi' bir mıntıka mevcûd olduktan sonra Bolşeviklerin aleyhinde harekete sebeb kalmamış olur. Fakat Almanya'nın Moskova sefîri katlolunmazdan birkaç gün evvel Berlin hükûmetinin Kazaklara yardım etmeyeceğini Lenin hükûmetine teblîğ ettiği hâlde Ceneral İhhorn, Don Kazaklarının Reîsi olan Ceneral Krasnof'a muzâheret etti ve pâyitaht olan Rostof'un ve civârındaki kasabaların Bolşeviklerden tathîrine muâvenet eyledi.

Almanya ile Bolşevikler arasında bir i'tilâf husûlünü biz menâfi'-i siyâsiyyemize daha muvâfık görmekteyiz. Bâhusûs Fon Gulman'ın isti'fâsından sonra Almanya dâhilindeki ihtilâfât-ı siyâsiyyenin izâlesi de pek mümkündür. Sonra Bolşeviklerin prensiplerinde müslümanlar için hiçbir tehlike mevcûd değildir. Çünkü onların İslâmlara sirâyetini mûcib esbâb bizde yoktur. [1](لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ) **[252]** diyebiliriz. Binâenaleyh hükûmet-i seniyye Bolşeviklerle Almanların arasını bulmak için icrâ-yı tavassut etmesi muvâfıktır.

Sonra müsâid bazı şerâit ile Bakü'deki petrolden Bolşeviklere bazı istifâdeler te'mîn etmek, merkezî Asya'daki kitle-i islâmiyyenin istiklâli mukābilinde birkaç sene için Rusya'ya bazı hâsılât-ı zirâiyye vaad etmek, Sibirya'daki harekât-ı irticâiyyeyi mahv eylemek üzere Bolşeviklerle müslümanlar arasında bir ittifâk te'sîs eylemekle her iki taraf için büyük büyük menâfi' temin etmiş oluruz. Bir kere büyük Rusya kahttan kurtulur, ecnebî müdâhalâtından mahfûz kalır, İ'tilâfçıların entrikalarına nihâyet verilmiş olur. Sonra Türkistan, Hokand ve Buhârâ müslümanlarının istikbâlleri temin edilmiş olur. Bundan sonra Hindistan'a karşı taarruz pek ziyâde kolaylaşır.

Almanlarla aramızda i'tilâf-ı tâm hâsıl olduktan sonra Bolşeviklere karşı böyle bir teklîf yapılacak olursa kabûlden başka bir cevap görmeyeceği şübhesizdir.

Almanya ile i'tilâfa gelince Hamburg ile Herat arasında icrâ-yı faâliyyet etmek isteyen partiler mevki'-i iktidârda olduğu için bu fikri maalmemnûniyye kabûl ederler ve buna her sûretle yardım ederler.

Vaktiyle Kırgızları kendi vatanlarından tard ile Kazakları oralara iskân eden Çar hükûmetinin icrâātı hilâfına olarak Bolşeviklerin yardımıyla onları oralardan çıkarmak Kırgızları eski yerlerine iâde etmekle Kazan ve merkezî Asya'daki kitle-i İslâmiyye arasında mâniasız bir ittisâl hâsıl olur. Rusya'nın şimdiki hükûmeti Kazakların hakkından gelmek için bunu yapar. Fakat biz oranın mazlûm müslümanlarının iâde-i hukūk ve te'mîn-i istikbâlleri için bunu yapmalıyız.

Bunun gibi bütün mes'elelerin halline imkân vardır ve biraz tedbîr ve siyâsetle oradaki bütün akvâm-ı İslâmiyyenin istikbâlleri te'mîn edilmiş olur. Lenin Sovyetlerin Meclis-i Umûmîsi huzûrunda Kafkasya'nın da istiklâlini kabûl etmiştir. Yalnız Alman emperyalizm ve tama'kârlığının oralarda sirâyet etmesinden izhâr-ı endîşe ederek hudûd-ı şimâliyyenin vâzıh bir sûrette ta'yîn edilmesini istemişti. Binâenaleyh hükûmet-i seniyye vaktiyle Rusya'nın Kafkasya'yı istîlâ etmesine üssü'l-hareke

[1] Kâfirûn, 109/6.

vazîfesini îfâ etmiş olan Gürcülerin entrikalarına mahal bırakmadan Kuban nehrinden i'tibâren şimâl ve cenûbî Kafkasya'yı bir hükûmet adderek buna müttefiklerimizin muvâfakatlerini de istihsâl etmelidir.

Bu mes'elenin halli, Elviye-i Selâse'nin iâdesinden ziyâde, mühimdir. Bunu halletmekle istikbâlimizi esâslı ve kat'î bir sûrette te'mîn ettiğimiz gibi Lenin'in endîşelerine de mahal kalmamış olur.

Bu netîceyi elde ettikten sonra Kafkasya tarz-ı hükûmetinin ta'yîn ve takrîri pek kolay olur. Ya saltanat, yahud cumhûriyet şekillerinden biri olur. Ya konfederasyon, yahud kanton usûllerine göre idâre olunur. Bu ikinci derecede düşünülecek bir mes'eledir. Evvelâ bütün Kafkasya'ya şâmil olan Büyük Kafkasya hükûmeti teessüs etmelidir.

Bu mes'ele hallolunmakla gerek bizim gerek Almanlar için pek çok menâfi' te'mîn edilmiş olur:

Bir kere Almanya için tâ Çin'e kadar bir köprü başı açılmış olur.

Sâniyen oranın ma'denlerini bâhusûs Almanya'nın bütün ihtiyâcâtını tatmîn edecek olan gâyet zengin bakır ma'denlerini işletebilir.

Sâlisen: Oranın bütün halkı müslüman, hıristiyan memnûn edilmiş olur.

Râbian: Birinci Aleksandr zamanında oraya iskân edilen elli, altmış bin Alman'ın istikbâli de sağlam bir esâsa rabt edilmiş olur.

Sonra Ukrayna'nın nazar-ı hırs ve tamaından bir türlü kurtulamayan ve mevki'-i coğrâfî ve askerîsi sâyesinde Bahr-i Siyah'a hâkim bir vaz'iyette bulunan Kırım şibh-i cezîresi istiklâlinin bütün düvel-i müttefikaca taht-ı tasdîka alınmasına büyük ehemmiyet vermeliyiz. Bunu te'mîn etmekle vazîfemizi îfâ etmiş, müslümanların hukûklarını muhâfaza eylemiş, kendi istikbâlimizi de her türlü tehlikeden sıyânet etmiş oluruz.

Âlem-i İslâm'ın en büyük dostu olduğunu Salâhaddîn-i Eyyûbî'nin merkad-i mübârekinde i'lân eden Kayser Vilhelm'in hükûmet-i muazzamasının muâvenetiyle akvâm-ı İslâmiyyenin istiklâllerini kazanmak, hükûmât-ı İslâmiyyenin inkişâfı ve servet-i tabîiyyelerinin istismârı ile medeniyette terakkîlerini te'mîn etmek ehemm-i vezâifimizdir. Bu husûsta düvel-i merkeziyyenin dostâne muâvenetleri bizim için elzemdir.

Hepimiz için bu kadar nâfi' olan projenin bir ân evvel tatbîkı zarûrîdir. Gâib edilecek vaktimiz yoktur. Kafkasya ve Kırım mes'eleleri muallak bir hâlde iken, Sibirya Kazakları ile Çeh-İslovaklar garba doğru gitmekte iken, Don Kazakları şimâle doğru hareket etmeye çalışırken, Vladivostok tarîkıyle gelmesi melhûz olan Japonya'nın müdâhalesi mevzû'-ı bahs olurken, Morman tarîkıyle ihtilâlci sosyalistlere ve Bolşevik düşmanlarına İ'tilâfçıların müsellah yardımları meydanda iken, muvakkaten İstanbulumuzu zabt etmekten sarf-ı nazar eylemek mecbûriyetinde oldukları hâlde hiçbir vakit ondan vazgeçmeyen Rusya'nın eski şevketini iâde etmeye himmet eden Kadelerin Milyokof ayârındaki rüesâsı Kiyef'te Almanları istimâle ile elde eylemeye gayret ederken, tabîîdir ki gâib edilecek hiçbir vaktimiz yoktur. İhmâl edersek Bolşeviklerin sukûtu bugün olmazsa gelecek ayda olması melhûzdur. Bunlar sukût edince velev bir, iki sene sonra olsun gerek müttefiklerimiz için, gerek bizim için Rus tehlikesi başgösterir ve Rusya müslümanlarının istiklâl ve halâsına imkân kalmaz.

Lenin hükûmeti açık siyâset tarafdarı olduğu için biz de bu bâbdaki fikrimizi alenen söyledik. Hükûmet-i seniyye şu sıralarda Hilâfet ve saltanat siyâsetlerine fazla ehemmiyet vermek mecbûriyetindedir. Gerek Berlin'deki sefîrimiz, gerek Hâriciye nâzırımız ve gerek sâir ricâl-i siyâsiyyemiz bu mühim mes'eleyi halletmeye bezl-i himmet etmelidir. Bugünkü Bolşevik hükûmeti hakkında söylenen sözleri iyice ölçüp biçmelidir. Bolşeviklerin bütün Rusya'da yegâne sulh tarafdarı bir parti olduğunu daima aklımızda tutmalıyız. Müslümanlara karşı yaptıkları fenâlıklar Çar'ın ve mürteci'lerin cinâyetleriyle kıyâs edilemez. Hiddet ve intikām hissinden ziyâde akıl ve mantık siyâset ve menfaat muktezâsına göre hareket etmek lâzımdır.

El-hâsıl Rusya tehlikesinden tamâmen halâs olmak ve Rusya'daki din kardeşlerimizi de kurtarmak istiyorsak hiçbir dakîka fevt etmeden Moskova'da, Berlin'de, Viyana ve Peşte'de, İstanbul'da berk-âsâ bir faâliyetle ciddî ve esâslı işler görmek, esâslı ittifâklar hâzırlamak, kat'î ve sarîh ve menâfi'-i müşterekeye müstenid sağlam muâhedeler akdetmek elzemdir.

Düzce Zirâat Bankası Sandığı Me'mûru Hasan Tahsîn Efendi'ye: – [1](الدِّيْنُ رَايَةُ اللهِ فِي الْأَرْضِ) eserinin ma'nâsı pek doğru olmakla beraber hadîs olarak sübûtu manzûrun-fîhtir. Bunu Hâkim-i Nîsâbûrî *Müstedrek*'inde zikretmiş ve sıhhatini iddiâ etmiş ise de Münâvî'nin beyânına göre ehl-i hadîsin muhakkıkları reddetmişlerdir.

Tercümân-ı Hakikat Matbaası Eşref Edib

[1] En-Nisâbûrî, *el-Müstedrek,* Kitâbü'l-Büyû', 5.

Şerâiti
Dâhilî, hâricî her yer için seneliği (250), altı aylığı (130) kuruşdur.
(Nüshası 5 kuruş, seneliği 52 nüshadır.)

İdârehâne
Bâbıâlî Caddesi'nde Dâire-i Mahsûsa

İhtârât
Abone bedeli peşindir.

Mesleğe muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul olunur. Derc edilmeyen yazılar iâde olunmaz.

İhtârât
Adres tebeddülünde ayrıca beş kuruş gönderilmelidir.

Mektubların, imzaların vâzıh ve okunaklı olması ve abone sıra numarasını muhtevî bulunması lazımdır.

Memâlik-i ecnebiyye için abone olanların adreslerinin Fransızcası da yazılması ricâ olunur.

Para gönderildiği zaman neye dâir olduğunun vâzıhan bildirilmesi ricâ olunur.

SEBÎLÜRREŞÂD

Dînî, felsefî, ilmî, edebî haftalık mecmûa-i İslâmiyyedir

اتبعون اهدكم سبيل الرشاد — Başmuharrir Mehmed Âkif — Sâhib ve Müdîr-i Mes'ûl Eşref Edib — والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم

8 Ağustos 1918 — 30 Şevval 1336 — Perşembe — 8 Ağustos 1334 — Cild: 14 - Aded: 364

ESRÂR-I *KUR'ÂN*

MUKADDİME

KUR'ÂN'IN TEKLÎF VE MAKĀSIDI

Kitâb-ı Kerîm ibâdât ve muâmelât husûslarında bir kısmı nass-ı sarîh şeklinde bulunan, kısm-ı dîgeri kavâid-i usûliyyeye tevfîkan âyât-ı *Kur'ân*iyyeden istinbât olunan bir takım ahkâm ortaya koymuştur.

Gerek ibâdât, gerek muâmelât i'tibâriyle Kitâb-ı Azîzi derin bir nazar-ı im'ân ile tedkīk ve teemmül edenler onun nasıl bâhir hikmetleri, muazzam fâideleri, ulvî maksadları ihtivâ etmekte olduğunda şek ve tereddüde imkân bulamazlar. Ezcümle salât, savm, zekât ve haccın münkir ve muânidleri bile teslîm ve i'tirâfa mecbûr edecek, hikem-i bâliğa, fevâid-i bî-nihâyesi vardır ki tefsîrimizin mebâhis-i müteallikasında bunlara dâir ma'lûmat-ı mufassala vereceğiz.

Evet, akl-ı beşer kāsır olduğu için ahkâm-ı *Kur'ân*iyye tahtında mündemic olan gāyât-ı ilâhiyyenin kâffesini ihâtaya muktedir değildir. Bir takım ahkâm vardır ki hikmet-i meşrûiyyeti sâha-i akıl ve idrâkimizden uzaktır. Fakat bu, ahkâm-ı mebhûsenin te'mîn-i hikmet ve maslahat, yahud def'-i mazarrat ve mefsedet kābiliyetinden mahrûm olduğundan değil, belki onun ihtivâ ettiği maânî-i ledünniyyeyi idrâkden akıllarımızın âciz ve kāsır olmasından neş'et etmektedir. *Kur'ân*'da nice âlî hikmetler var ki asırlarca basîretlerimize hafî kalmış olduğu hâlde tecârib ve hâdisâtın te'yîdât-ı mütevâliyesine mazhar ola ola enzâr-ı i'tibâr önünde bir bedr-i dırahşân hâlinde lâmia-nisâr olmaya başlamıştır. Bu gibi şeylerden etrâfıyla bahis ve tenkīdi mevâkı'-ı âidesine ta'lîk etmekle beraber şurada umûmî birkaç söz söylemeden geçmeyi arzu etmiyoruz:

Kur'ân-ı Hakîm'in ihtivâ ettiği ahkâmın kâffesinde, gerek hikmeti ma'lûm olsun, gerek akıllarımız bugüne kadar gāyât ve makāsıdına nüfûz edememiş bulunsun, behemehâl birer maslahat, beşeriyeti hidâyete sâik bir fazîlet mündemicdir ki bunların hepsi insanların bütün envâıyla ibâdâtın Cenâb-ı Hakk'a muhtas olduğunu bilmeleri, âdâb-ı beşeriyyeye sedîd ve kavîm bir mecrâ ta'yîniyle beraber maâş ve maâda müteallik hâllerini ıslâh ve tanzîm husûsunda zât-ı Hakk'ın irşâdâtından istiâne eylemeleri noktaları etrâfında toplanır. Keşfiyât-ı ilmiyye bize hergün *Kur'ân*'da esrâr-ı ekvâna, şuûn-ı zemîn ü âsmâna müteallık mevcûd olan ahkâmı te'yîd edecek bir nice hakāyık tecellî ettirmekte olduğu gibi bir taraftan da heves-i istiknâh ve tedkīk ukūl-i beşeri bazı ahkâmda henüz hafî kalmış olan hikem ü serâirin peyderpey keşf ü ıttılâına sevk edecektir. Zâten asılları i'tibârıyla bu kabîl ahkâm diğerlerine nisbet edilecek olursa mikdarları parmakla sayılabilecek kadar azdır.

Kur'ân-ı Kerîm sâir kütüb-i edyân gibi olsaydı muhteviyâtını kabûl ve teslîmden başka bir çâremiz yok der, mevzû'-ı bahis olan ahkâmın müstenid olduğu ilel ve gāyâta peydâ-yı ıttılâ' etmek için **[254]** inceden inceye tedkīkāta girişmeye kendimizde bir hak ve salâhıyet görmezdik. Fakat böyle bir hareket, İslâm'ın müesses olduğu kavâid-i metîne ve hikem-i bâliğaya münâfî düşeceği gibi, dîn-i *Kur'ân*'ın hâiz olduğu imtiyâz-ı mahsûsu da ihlâl eder. Öyle bir imtiyâz ki İslâm'ın pürüzsüz bir dîn-i fıtrî şeklinde tecellî etmesi ve bunun o dine hâs bir meziyet olduğunda şübheye mahal olmaması onun bir eser-i feyz ü ni'metidir. Böyle olunca *Kur'ân*'ın, ahkâmından

hiçbiri fıtrat-ı beşeriyye ve kavânîn-i ictimâiyye muktezi-yâtına münâfî olmayan bir kitâb-ı fıtrî olduğunu bir hakîkat-i sâbite olarak kabûl etmek zarûrîdir.

Üstâd-ı hakîm Şeyh Muhammed Abduh* rahimehullâh diyor ki: İslâm gerek kevn-i kebîr (âlem), gerek kevn-i sagîr (insan)da vakit vakit rûnümâ olan hâdisât karşısında aklın saplanmak isti'dâdını gösterdiği evhâm ve hayâlâtı, bir hakîkat olarak kabûl ve takrîr etmiş olduğu âtîdeki kanâat ve i'tikād sâyesinde esâsından söküp atmıştır: Sun'-ı âleme mevdû' olan âyât-ı kübrâ Cenâb-ı Fâtır-ı Hakîm'in ilm-i ezelîsinde ta'yîn etmiş olduğu kānûnlar dâiresinde cereyan etmekte olup hâdisât-ı cüz'iyye bunların tağyîr ve ihlâli husûsunda hâiz-i te'sîr değildir. Şu kadar var ki bu âyât-ı kübrâ-yı ilâhiyyede Cenâb-ı Hakk'ın bir eser-i sun' ve hikmetini görmemek, bunların hârika-i tecellîsi muvâcehesinde Sâni'inin kudret ve azametini bir lisân-ı huşû' ile yâd etmemek muktezâ-yı ubûdiyyetle kābil-i te'lîf olamaz. Hadîs-i şerîfte إِنَّ الشَّمْسَ وَالقَمَرَ آيَتَانِ مِنْ آيَاتِ اللهِ، لاَ يَخْسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلاَ لِحَيَاتِهِ، فَإِذَا رَأَيْتُمْ ذَلِكَ، فَاذْكُرُوا اللَّهَ[1] = "Şems ile kamer Cenâb-ı Hakk'ın âyât-ı kudretinden birer âyettir ki dûçâr-ı husûf olmaları kimsenin ölmesi, kalmasıyla alâkadâr değildir. Binâenaleyh husûf görürseniz Allah'ın kudret ve azametini yâd ediniz." Şu hadîs-i şerîf sarâhaten anlatıyor ki âyât-ı kevnin her biri inâyet-i ezeliyyenin bir takım kavânîn-i asliyyeye müstenid olarak vaz' ve ta'yîn etmiş olduğu nizâm-ı vâhid üzere cereyan edegelmektedir.

Hazret-i Üstâd beyânâtına devâm ederek diyor ki: Ümmetlerin ahvâline gelince; Cenâb-ı Hakk'ın bil-cümle şerâyi'-i ilâhiyyeye tevdî' etmiş olduğu rûh ki insanın fikrini tashîh etmesi, hakîkati görmeye alışması, âmâl ve hevesâtına hâkim olması, müşteheyât-ı nefsâniyyesini mahdûd bir dâireye hasr etmesi, her işe yoluyla başlayıp makāsıd-ı hayriyyesini elde etmek için esbâbına tevessül eylemesi, emâneti muhâfaza ve insanlarla olan münâsebâtında uhuvvet, birr ü ihsâna tealluk eden husûsâta muâvenet, hayır ve şerde ebnâ-yı nev'ine ibrâz-i hüsn-i niyyet kaydından vâreste kalmaması ve sâire gibi bir takım fezâil-i esâsiyyenin menşeidir, ümmetleri hakîkī bir hayata, âhiretten evvel dünyâda kendilerini saâdet-i kâmileye mazhar edecek olan işte o rûhtur. (من يرد ثواب الدنيا نؤته مها)

Ümmetler münâsebât-ı ictimâiyyelerinde bu rûhu muhâfaza ettikçe Cenâb-ı Hak hiçbir vakit onlardan ni'metlerini selb etmez. Niam-ı ilâhiyyenin kulları üzerinde mi'yâr-ı tezâyüd ve tenâkusu o rûhun derece-i kuvvet ve za'fıdır. Bu rûhun ufûlünü râhat ve saâdet-i akvâmın da zevâli ta'kīb eder; hayattan nasîbleri izzet yerine zillet ve meskenetten, kesret ve kuvvet yerine za'f ve kılletten, refâh ve âsâyiş yerine mihnet ve şakāvetten, râhat yerine meşakkatten ibâret olur. Sonra da Cenâb-ı Hak üzerlerine ya bir takım zâlimleri, yahud erbâb-ı ma'deleti taslît ederek onlar vâsıtasıyla sâha-i kevnden vücûdlarını silip süpürür. وَاِذَا اَرَدْنَا اَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً اَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاهَا تَدْمِيرًا)[2]

Bir kere de bu hâl tahakkuk ettikten sonra artık âh u enînin, bükâ ve feryâdın te'sîri, sûrî amellerin faydası görülmez; duâlar müstecâb olmaz. İnsanların bu teâkub eden felâketlerden kurtulmaları için bir çâre kalır ki o da bu rûh-ı feyyâzın tekrâr sâye-i âtıfetine sığınmak; zikir ve fikir, sabır ve şükür gibi fezâili tavsît ederek onu suûd etmiş olduğu âsmân-ı rahmetten tekrâr kendi sâhalarına tenezzül ettirebilmektir. إِنَّ اللهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِاَنْفُسِهِمْ)[3]

Cenâb-ı Üstâz bu bahse şu sözlerle hitâm vermektedir: Şu beyân ettiğimiz şeyler mülâhaza edilirse anlaşılır ki İslâm fezâil-i esâsiyyeden havze-i kemâlâtına almadığı bir fazîlet, mekârim-i asliyyeden tecdîd ve ihyâ etmediği bir mekrümet, kavâid-i nizâm u intizâmdan takrîr ve te'yîd etmediği bir kāide bırakmamıştır. İslâm'ın bu mehâsini netîcesidir ki insan sinn-i rüşde vâsıl olur olmaz hürriyet-i fikriyyesine, nazar ve istidlâl husûsunda istiklâl-i aklîsine tamâmıyla sâhib olur; ahlâk ve secâyâsını tehzîb, azm ü irâdesini tehyîc ve tenbîh ile tarîk-ı faâliyyete sevk etmek için onun rûhunda en kuvvetli sâikler bulur. Ne hâcet, *Kur'ân*-ı Azîmi bir fikr-i im'ân ve tedebbürle tilâvet edenler şübhesizdir ki İslâm'ın bu gibi mehâsin-i bî-nihâyesine âid bitmez, tükenmez hazâin keşfederler. İsbât-ı rüşd edenin vesâyete, melekât-ı akliyyesi kemâle erenlerin velâyete ihtiyâcı var mıdır? Aslâ. Şu serd ettiğimiz hakīkatlerle rüşd ü sedâd yolları zeyğ u fesâd girîvelerinden temeyyüz etmiş, insanlara saâdet-i maddiyye ve ma'neviyyenin aksâ-yı merâtibine vâsıl olabilmek için şehrâh-ı hidâyete sâlik olmaktan, yed-i rahmetin kendilerine ithâf etmiş olduğu ni'metlerden istifâdenin yolunu bilmekten başka bir şeye ihtiyâc kalmamıştır.

Mütercimi: Mehmed Şevket **Abdülaziz Çâviş**

[255] **ÂYÂT-I *KUR'ÂN*İYYE**

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا اسْتَعينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ اِنَّ اللهَ مَعَ الصَّابِرينَ

(Sûre-i Bakara, âyet 154)

Mü'minlerin aded ve kuvvetinde kıllet bulunduğu bir zamanda idi ki her taraftan adâvete ma'rûz kalmışlar

* *Risâletü't-Tevhîd*'in *Diyânet-i İslâmiyye,* yahud *İslâm* bahsine bak.

1 Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Cum'a, 114.

2 İsrâ, 17/16.

3 Rad, 13/11.

idi. Müşrikîn onları diyârından çıkarmış, mallarından dûr eylemiş oldukları hâlde yine onların ahvâlini teşvîşten ve nâsı onlardan men'den geri durmuyorlar idi. Hicret ettikleri yerlerde de Yahûd'un buğz u mekrine ve münâfıkların tecessüs ve keydine dûçâr oluyorlar idi. Süfehâ'-i nâs tahvîl-i kıble husûsunda gûnâgûn hezeyânlar tefevvüh ediyor ve hâtır u hayâllerinden geçen her rezâlet ve şenâati icrâ eyliyorlar idi. Maksadları vahdet-i ümmeti ihlâl ve cem'iyet-i İslâmiyyeyi muzmahil ve perîşân etmek idi. Cenâb-ı Münzilü'l-Furkān, süfehâ-yı nâsın, nikmet sûretinde tasvîr eyledikleri tahvîl-i kıblenin haddizâtında ecell ü ekber-i ni'met olduğunu ve ta'lîm-i kitâb ve hikmet ile kuvve-i nazariyyelerini ve fezâil-i ahlâkıyye ile kuvve-i ameliyyelerini tenmiye ve ikmâl eder içlerinden bir peygamber irsâl edip bunun da bir ni'met-i uzmâ olduğunu beyân ile bu niam-ı celîleye zikir ve şükür ile mukābele edilmesini emretmişidi. Şimdi de mü'minlerin, hakkı te'yîd ve fazîlete nusret yolunda giriftâr olacakları müşkilâta tahammül ve sebât ile mukāvemet eylemeleri vücûbunu şu vech ile beyân buyuruyor: Ey îmân edenler! Sabır ve salât ile (tahammül ve niyâz ile ve münâcât-ı mü'minîn olan namaz ile) istiâne edin. Allah sabredenler ile biledir. (Cenâb-ı Hak sâbirînin yardımcısıdır, tahammül ve sebât edenleri te'yîd eder.)

Sabır nefiste melekât-ı hayrı tenmiye eder câmiu'l-fezâil bir fazîlettir. Hiçbir fazîlet yoktur ki onun esâsı sabır olmasın. Bir hakkın isbâtı veya bir bâtılın izâlesi veya bir akīdeye da'vet veya bir fazîleti te'yîd veya terbiye-i ümem gibi a'mâl-i azîme ve keşfiyât-ı ilmiyye veya mebânî-i cesîme gibi mesâlih-i âmmeye tealluk eden külliyât-ı umûr hep sabır ile, mihen ü meşâkka tahammül ile husûle gelir. Bunun içindir ki Cenâb-ı Hak *Kitâb-ı Kerîm*'inde yetmişten ziyâde mevzi'de sabrı zikir buyurmuş ve sûre-i Asr'da tevâsu bi's-sabrı hüsrândan necâta sebeb kılmıştır ve bunun içindir ki Resûl-i zî-şân efendimiz ve sahâbe-i kirâmı hak yolunda mekârih ve şedâide tahammüle nefslerini i'tiyâd ettirmeleriyle sabrın âkıbet-i mahmûdesine nâil oldular ve kıllet ve za'flarıyla beraber Cenâb-ı Hak kendilerini kuvvet ve kesreti bulunan ümem ve akvâm üzerine mansûr ve muzaffer kıldı. Meleke-i sabrı istihsâlden kendini âciz gören bir maksad-ı necîb ve âlîyi husûle getirmek için sebât ve celâdet göstermeyen nefsine hâin ve Cenâb-ı Hakk'ın kendine ibdâ' buyurmuş olduğu isti'dâda câhildir. O kimse nefsini istihkār ile Allah'ın kendisine olan ni'metini istihkār etmiş ve nefsinde bu aczi ihsâs ile kendi aleyhine cemî'-i fezâilden mahrûmiyeti tescîl eylemiş olur.

Sabır bir lafz-ı âmdır, vukūâtın ihtilâfına göre ıtlâkı muhtelif olur. İmâm Gazzâlî rahmetullâh *İhyâu'l-ulûm*'da sabrı şöyle taksîm ediyor: "Sabır iki nevi'dir; birisi bedenîdir, meşâkka beden ile tahammül ve onun üzerine sebât eylemek gibi. Bu da ya bil-fiil olur, a'mâl-i şâkkayı teâtî etmek gibi; yahud bi't-tahammül olur, darb-ı şedîde ve elem-i azîme ve cerâhât-ı hâileye sabır gibi. İkinci nev'i sabr-ı nefsânîdir, bu da nefsi muktezıyât-ı şehvet ve müşteheyât-ı tab'dan men' eylemektir. Bu nevi' şehvet-i batın ve fercden sabır ise "iffet" tesmiye olunur. Bir mekrûhe tahammül ise, sabrolunan mekrûhun ihtilâfına göre onun inde'n-nâs esâmîsi muhtelif olup bir musîbet hengâmında olduğu takdîrce ona münhasıran "sabır" ıtlâk olunur. Buna "ceza' " ve "hela' " tesmiye olunan hâlet müzâd olur. Gınâ hâlinde ise ona "zabt-ı nefs" tesmiye olunur; buna "batar" tesmiye olunan hâlet müzâd olur. Muhârebede olursa ona "şecâaat" ve muzâddına "cübn" denir. Kazm-ı gayz ve gazabda olursa ona "hilm" ve muzâddına "nezak" denir. Kederli bir hâdise vukūunda olursa ona "rahbu's-sadr" ve mukābiline "zucret" ve "nedem" ve "dîk-ı sadr" denir. İhfâ'-i kelâmda olursa ona "kitmân-ı nefs" ve sâhibine "ketûm" denir. Eğer fuzûl-i ayşden olursa ona "zühd" ve mukābiline "hırs" denir. Ve eğer maldan bir mikdâr-ı yesîr üzerine olursa ona "kanâat" ve mukābiline "şirre" denir, ilâ-âhirihî."

İşte sabır ma'nâ-yı faâliyyeti, şehâmeti, celâdeti câmi' bir ümmü'l-fezâildir ve Cenâb-ı Hakk'ın bu âyette kendileriyle bile olduğunu haber verdiği ve âyet-i âtiyyede kendilerini tebşîr ve birçok âyetlerde medh u senâ buyurduğu "sâbirîn" ile murâd bu evsâf-ı âliyyeyi hâiz olanlardır. Yoksa mağmûm ve me'yûs olarak şedâide sırf acz ü atâlet ile nigerân olanlar değildir. Farazâ Avrupa ve Amerika'nın bilâd-ı mühimmesinde İslâmiyet aleyhinde matbûât ile neşriyâtta bulunulur veyahud mecâmi'-i umûmiyyede muhâdeseler (konferanslar) verilirse buna karşı kavânîn ve secâyâ-yı İslâmiyyeyi tebyîn ederek te'yîd ve isbât-ı hak yolunda mücâhedât-ı fikriyyede bulunmayıp da kûşe-i inzivâya çekilenler sâbirînden addolunmazlar.

[256] Hakkı te'yîd ve muktezâsını îfâ husûsunda sabır ile istimdâd ve istiânenin vechi zâhir ve ayândır. Namaz ile istiâneye gelince, buna ihtiyâcın sırrı namazlarında huşû' eden musallîlere ancak münkeşif olur. Ma'lûmdur ki hakîkat-i salât yalnız kıyâm ve rükû' ve sücûd ve kırâate dâir sûret-i ma'lûmeden ibâret değildir; namazda musallî için huşû' lâzımdır. Fahşâ' ve münkerden men' eden ve ashabını Kitâb-ı Azîz'in sıfât-ı fâzıla ile birçok yerlerde zikreylediği namaz huşû' ve huzûa makrûn olan namazdır. Huşû' ve huzû' ile edâ'-i salât olundukda kalb heybet ve celâl-i ilâhîyi şuûra müstağrak olur ve azamet ve kemâl-i saltanat-ı Samedâniyye ile dolar da musallî

Allah yolunda her emr-i düşvâr ve müşkili hafîf görür ve binâenaleyh her belâya tahammül ve her mihnet u meşakkate mukāvemet ona sehl ü âsân olur. Zîrâ Allah yolunda karşı gelebilecek ne tasavvur eylese Mevlâ'sını ondan ekber görür, tâ bir dereceye vâsıl olur ki Allâhü ekber… Allâhü ekber… dedikçe onun nefsinde, marziyy-i ilâhî olan şeyden başka büyük bir şey kalmaz ve bu cihetle Zât-ı ecell ü a'lânın lutf u kereminden istimdâd ile avârız ve hâdisâta bî-pervâ göğüs gerer.

(اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرِينَ)[1] buyurulup da (ان الله معكم) denilmemesi, maûnet-i ilâhiyyenin menâtı sabır olduğuna işâret içindir, zîrâ hükmün meşakkate ta'lîkı me'haz-i iştikākın illiyetini ifâde eder. Buradaki maiyyet, maiyyet-i maûnettir denilmiştir. Demek sâbirîn Cenâb-ı Hak'tan maûnet ile mev'ûddurlar, muîni Allah olana ise hiçbir şey galebe edemez. Hülâsa sünnetullâh budur ki a'mâl-i azîmenin tamâma erişmesi ve sâhibinin muvaffak olması ancak sebât ve istimrâr iledir ve sabır etmeyen, sünnetullâhtan udûl eylemiş olduğundan Allah onunla bile değildir. Binâenaleyh maksad ve gāyesine nâil olamaz.

Bereket-zâde
İsmail Hakkı

ULÛM-I İSLÂMİYYENİN RÛHU VE MİZÂC-I TASNÎFİ

Ulûm-ı İslâmiyye demek gerek mâ-tahte't-tabîa ve gerek mâ-fevka't-tabîaya* nisbet ve izâfeti dahi nazar-ı dikkate alınmak haysiyetiyle ferden ve cem'an nüfûs-ı insaniyyenin a'râz ve ahkâmından bahseden ulûm demektir. Bu i'tibâr ile ulûm-ı İslâmiyyenin mevzû'-ı umûmîsi ferden ve cem'an nüfûs-ı insaniyye olup mebâdîsi de kâinâtın tabakāt-ı sâiresine müteallik ulûm ve fünûndur. İşbu mevzû'-ı umûmî mevzû'-ı *Kur'ân* demek olduğundan ulûm-ı İslâmiyyenin cins-i âlîsi de ilm-i *Kur'ân*'dır. Bunun için *Kur'ân*'da rûh-ı beşeriyyete âid maârif-i ledünniyye esâs olarak musarrah, diğerleri mebâdî olarak mermûzdur.

Bu ilm-i umûmîye hikmet-i İslâmiyye ve fıkh-ı mutlak dahi ta'bîr olunur. (وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا)[2] âyet-i celîlesi hikmet ve (مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ)[3] hadîs-i şerîfi fıkh-ı mutlak isimlerini ta'yîn ederek şeref-vârid olmuştur. Bir cem'iyet-i İslâmiyye içinde bu ilmin tahsîl ve ta'mîmi ile muvazzaf bir sınıfın muhâfaza-i mevcûdiyyet etmesi ve ettirilmesi lüzûmunu nâtık olan ve (وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ)[4] âyet-i kerîmesi de fıkh-ı mutlak üzerine şeref-nâzil olmuştur. İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe hazretleri fıkh-ı mutlakı (معرفة النفس مالها وما عليها) diye ta'rîf buyurmuştur. Yani fıkh-ı mutlak nefsin leh ve aleyhine âid mesâili bilmesidir. Buna göre ma'rifetü'n-nefs diye tercüme edebileceğimiz ve fünûn-ı felsefiyye miyânında okuduğumuz psikoloji mebâdîden ve fakat en karîb mebâdîden ma'dûd olur.

Evâil-i İslâm'da müctehidîn dediğimiz ulemâ' ulûm-ı İslâmiyyeyi mebâdî ve menâbi' ve şuabâta tasnîf etmeksizin fıkh-ı mutlak hâlinde tahsîl ve tedvîn ediyorlardı ve o zamanlar mahâzin-i ulûm kitaplar değil, dimâğlardan ibâret oluyordu. *Kur'ân*'ın (ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ)[5] hikmeti henüz inkişâf etmemiş, tedâvül-i kütübe daha ehemmiyet verilememişti. Kitap olarak yalnız *Kur'ân* bulunuyordu. Kitâb-ı kâinâtın muammayâtı *Kur'ân*'dan, *Kur'ân*'ın mücmelâtı da ondan okunuyor ve nev'-i beşer ebedî ve nâ-mütenâhî bir istikbâle doğru bir gāye-i saâdet, bir rûh-ı ıstıfâ ile tefekkür ve teakkula sevk olunuyordu. Her atılan hatve-i ilmiyyede âheng-i ittisâli te'mîn eden an'ane ise nukūl ve nusûs-ı İslâmiyye olarak teessüs ediyor ve bu teessüse ciddî bir ehemmiyet verilmek için bütün anâsırı mazbût tutuluyordu. Bu sûretle tevessüe başlayan medeniyet-i İslâmiyyenin medeniyât-ı sâire ile delk ve temâsa girişmesi üzerine bit-tabi' vücûh-ı terakkī küşâyiş buluyor ve o küşâyiş nisbetinde nezâket kesb ettikçe âheng-i ittisâlin de **[257]** ehemmiyeti artıyordu. Âheng-i ulûmu olmayan bir cem'iyetin âheng-i medeniyyeti yoktur. Âheng-i ulûmun kıvâmı ise an'anesi, âheng-i ittisâli ile kāimdir. İbtidâîde bir, i'dâdîde bir başka, âlîde daha başka âheng içinde tahsîl gören bir talebenin bidâası ibtidâîlikten kurtulma ihtimâli nasıl yoksa ulûmun ve şuûn-ı medeniyyenin mâzî ve hâl ve istikbâl arasında âheng-i ittisâli muhâfaza edilemediği müddetçe yine aynı netîceyi verir. Bugünkü Avrupa medeniyetinin Yunan ve Roman medeniyetine öyle bir âheng-i ittisâli vardır ki bunu âdetâ bir hatt-ı müstakīm üzerinde müşâhede etmek mümkündür. Arada hadd-i fâsıl ve mihver-i inkişâf olan medeniyet-i İslâmiyyeye göz yumulmamıştır ve lâkin işlerine yarayan mezâyânın kisvesi atılıp başına şapka geçirilmedikçe hatt-ı mezkûr üzerinde cânişîn olmasına imkân bırakılmamıştır.

Ahîren bu âheng-i ittisâlin muhâfaza edilememesin-

---

1 Bakara, 2/153.

* Ulûm-ı İslâmiyye tabîatı müessir-i bizzat tanımadığı için ta'bîr-i mezkûrdan tevakkī edilebilirse de kâinâtın safha-i hâriciyyesine ıtlâkı müteârif olan bu tesmiyenin bu sûretle isti'mâlinde mahzûr hissetmedim.

2 Bakara, 2/269.

3 Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-İlm, 13.

4 Tevbe, 9/122.

5 Kalem, 68/1.

den dolayı bir neş'et-i ibtidâiyyeden diğer bir neş'et-i ibtidâiyyeye atılmakla iktifâ etmiş gibi görünen ulûm-ı İslâmiyye ilk devr-i inkişâfında gerek akıl ve nakle âid mebâdî ve menâbiin ve gerek nefis mevzûunda dâhil aksâmının tertîb ve tasnîfine lüzûm hissettirmiş ve evvelemirde fıkh-ı mutlak i'tikād, amel, ahlâk kısımlarına inkısâm etmiştir. Çünkü rûh-ı beşerin havâss-ı mümtâzesi idrâkât ve idrâkâta müstenid ef'âl ile bu ikisi arasında nâzım-ı münâsebât olan irâde ve ihtiyâr gibi temâyülât-ı vicdâniyyede hülâsa edilebilir. Bu sebeble idrâkât-ı beşeriyyenin en umûmîleri içinde îmân ve i'tikāda sezâ desâtîr-i umûmiyyeden bâhis olan ilme fıkh-ı ekber ve nâm-ı âharla ilm-i akāid ve kelâm ve ef'âl ve ameliyâta müteallik olan ilme de yalnız fıkıh ve i'tikādât ile ef'âl arasındaki münâsebât-ı vicdâniyyeyi tasfiye ve terbiye edecek olan ahlâkıyâta da tasavvuf isimleri verilmiştir. Bundan anlaşılıyor ki fıkıh ahîren yalnız ameliyâta alem kalmıştır. Zîrâ İslâmiyet'te hedef-i beşeriyyet [1](لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا) hükm-i celîli mûcebince hüsn-i amel olduğuna telmîhen fıkh-ı mutlakın ismini en müsmir nev'ine tahsîs edivermişlerdir. Şübhe yoktur ki nefs-i ma'rifet, i'tikād ve ahlâk ümmü'l-fezâildir. Fakat bunların illet-i gāiyye-i kemâli faâliyetteki hüsn-i te'sîrlerinden ibârettir. Faâliyeti olmayan insanlar ne olurlarsa olsunlar gāye-i hilkatten mütebâiddirler. İslâmiyet'in hikmet-i esâsiyyesi ise işbu faâliyeti yalnız mehâsine hasr edecek sûrette terbiyedir. Bu ulûm-ı selâsenin iki nevi' mebâdî ve menâbii vardır. Birisi yalnız fıtrat-ı umûmiyyeden müstefâd olan ulûm-ı akliyye-i beşeriyye, diğeri de nukūl ve nusûs-ı İslâmiyyedir. Ulûm-ı akliyye ulûm-ı beşeriyyetçe istikmâl olunacağı için ulemâ'-i İslâm mebâdî ve meâhiz-i İslâmiyyenin tedvîn ve tasnîfiyle tehassus ve imtiyâz etmişler ve bu sûretle ulûm-ı selâse-i mezkûreden mâadâ ilmü'l-lisândan Arabiyât, vücûh-ı kırâat, ilm-i tefsîr, hadîs, siyer ve tabakāt, târîh-i İslâm ve bir de bu mebâdî ve meâhizden fıkhın sûret-i iştikākı ile kavâid-i asliyyesini gösteren usûl-i fıkıh nâm ilimleri tasnîf eylemişlerdir. Bu i'tibâr ile medeniyet-i İslâmiyye iki nevi' dârülfünûna, medrese-i külliyyeye arz-ı ihtiyâc eder: Birisi sırf ulûm-ı akliyye-i umûmiyyenin terakkīsine, diğeri ulûm-ı İslâmiyyenin terakkīsine sâî bulunsun. Evvelki medeniyet-i İslâmiyyenin anâsır-ı cedîdesini istihsâl, ikinci bu anâsır-ı cedîdenin âheng-i ittisâlini bularak künh-i medeniyyete idhâl ile meşgūl olsun. Usûlün hüsn bahsinde "Akl-ı müdrik şer'-i hâkimdir." düstûru bunu âmirdir.

Bâlâda görüldüğü üzere bugün fıkıh denilince ilmü'l-amel demek olan kısım kasdolunuyor. Ulûm-ı İslâmiyyenin cümlesi bunun inkişâfına müteveccih bulunuyor. İşte medeniyet-i İslâmiyyenin rûh ve kıvâmı bundadır.

Bu fıkıh ma'rûf bir cem'iyet-i İslâmiyyenin müdrekât-ı akliyyesini ne kadar ihâta eder ve onu ne derece hüsn-i tesviyeye iktirân ettirirse saâdet-i medeniyye o nisbette inkişâf eyler. Dimâğ-ı hayâta hulûl eylemeyen kavânîn-i medeniyye tabîatıyla metrûk kalır. İlm-i akāidin ilk telkīn ettiği düstûr "Âlem mütegayyirdir, tegayyürü ile beraber âhengini tutan bir nizâm-ı kudret vardır." düstûrlarıdır. İnsanlık ve insanlık levâzımı da bu âlem-i mütegayyir cümlesinden olduğu için müdrekât ve ef'âl-i beşeriyyenin yevmen fe-yevmen tegayyür ve tezâyüdüne îmân olunması ve âheng-i beşerîyi tutacak olan nizâm-ı kudretin dahi bu hâdisât-ı mütezâyideye birer hükm-i şer'î ta'yîn ederek ihâta etmesi lüzûmu vâreste-i iştibâhtır. Şu kadar ki bu hüküm, cüz'iyetinde müteceddid olduğu kadar da âheng-i küllîsinde sâbittir. Âheng-i ittisâli muhâfaza edecek ve min-evvelihî ilâ-âhirihî silsile-i hayât mecmûuna müsâvî olacak desâtîr-i umûmiyyede sâbit olmak lâzım gelir. Bu desâtîr-i sâbite-i umûmiyye Avrupaca hukūk-ı târîhiyye, hukūk-ı tabîiyye, kavânîn-i ictimâiyye-i beşeriyye düstûrları altında yâd olunuyor. Biz ise bu desâtîri kitap ve sünnette şeref-vârid olan nusûs-ı şer'iyyede bir lisân-ı nâtıkla memzûcen buluyoruz. Nusûs-ı şer'iyye nizâm-ı âlem gibi [2](وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللهِ تَبْدِيلًا) hükmünde dâhil ve bunların zaman ve mekân ve eşhâs i'tibârıyla hâsıl olacak müdrekât-ı cüz'iyye-i akliyyeye temâs noktasından tefrî' olunacak ahkâm-ı müctehedün-fîhâ [3](فَسْئَلُوا اَهْلَ الذِّكْرِ) [4](لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا) [5](قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلٰى شَاكِلَتِه) fehvâlarına âid olup (لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا) medîhasına mazhar olan ulemânın kifâyetine mevdû'dur. Bu ümniyeti hüsn-i isti'mâl eden ulemâ havâdis ve havâic-i mütegayyire ve mütezâyide-i beşeriyyenin desâtîr-i umûmiyye dâiresinde ahkâm-ı müteceddidesini istihrâc etmek lâzım geldiği gibi [6](اَلْفُقَهَاءُ اُمَنَاءُ الرُّسُلِ) emrince icrâ-yı hükûmet edecek kuvvetlerin vazîfesi de bunları efkâr-ı ulemâdan bi't-tenkīh sahne-i hayâta atmaktır.

Mecelle'nin birinci maddesinde "Fıkıh mesâil-i şer'iyye-i ameliyyeyi bilmektir." **[258]** diye ta'rîf olunmuştur. Mesâil-i şer'iyye-i ameliyyenin ma'nâsı ise bu a'mâlin hüsn ü kubuh nokta-i nazarından ahkâmı demektir. Bu ahkâm nefsin leh ve aleyhine âid olarak evvelâ iki vücûba taksîm olunur. Lehtekiler hak, aleyhtekiler vazîfe demektir. Bundan hüsn hükmünü hâiz olanlar evâmiri,

[1] Hud, 11/7.

[2] Ahzâb, 33/62.
[3] Nahl, 16/43.
[4] İsrâ, 17/84.
[5] Mâide, 5/48.
[6] el-Isbehânî, *Hilyetü'l-Evliyâ,* Mısır, 1974, c. 3, s. 194.

kubh hükmünü hâiz olanlar ise nevâhîyi teşkîl ederler ki ma'mûlün-bih olanları kānûnlarımız olur. Bu ahkâm ibâha, vücûb, hürmet esâslarıyla hülâsa olunabilir. İbâha asıldır. Vücûb ve hürmet delîl ile sâbit olup asıl muvâzene-i ictimâiyyeyi husûle getiren hükümlerdir. Vücûb, fiile; hürmet, terke âid olduğu cihetle hürmeti dahi vücûb-ı terk ile tefsîr ederek vücûba ircâ' mümkündür. Binâenaleyh tekâlîf-i beşeriyyenin hülâsası vücûbdan yani vücûb-ı leh ve vücûb-ı aleyhten ibâret olur. Bu vücûb yine iki nevi'dir. Birine nefs-i vücûb, diğerine vücûb-ı edâ denilir. Evvelâ nefs-i vücûb, sâniyen vücûb-ı edâ sâbit olur. Bundan sonra da ef'âl-i beşeriyyenin bu tekâlîfe sûret-i intibâkı vardır. Sâdır olan bir fiilin sıhhati ve adem-i sıhhati ile teklîfi iskāt edip etmeyeceği cihetine bakılır ve bütün bu tedkīkātın mercii leh ve aleyhe, hüsn ve kubha müncer olur.

Bu ahkâmın illet-i sübûtu mevcûdiyet-i insaniyyedir. Bunun için şerîat-ı İslâmiyyede hukūk-ı ferdiyye vahdet-i cinsiyye üzerine müesses hukūk-ı mütesâviyedir. Hukūk-ı umûmiyye ise yalnız cism-i ictimâî üzerine değil, rûh ve cism-i ictimâî üzerine müessestir. Cism-i ictimâînin teşkîl ettiği teâvün-i iktisâdî ise teâvün-i iştirâk, teâvün-i mübâdele, teâvün-i ihsân olarak üç kısımdır. Teâvün-i iştirâk; mütecânis sermâyelerin veya mütecânis sa'y ü amellerin veya her ikisinin terâkümü noktalarıdır ki vezâif-i hükûmet asıl bunlara mümâstır. Teâvün-i mübâdele; muhtelif sermâyelerin veya muhtelif sa'y ü amellerin birbirine kalbine âiddir ki aralarında hâcet i'tibârıyla muâdele ve adem-i teşevvüş nazar-ı dikkate alınır. Teâvün-i ihsân; zâidden nâkısa ilâve ile halel-i ictimâînin seddine râci'dir. Meselâ ahkâm-ı evkāfta irsâdât*, teâvün-i iştirâke, vakıflar evvelen teâvün-i ihsâna misâldir. Medeniyet-i İslâmiyye teâvün-i iktisâdî i'tibâriyle bugünkü Avrupa medeniyetiyle komünistler arasındaki fasl-ı müştereki gösterir.

Menâfi' ve ağrâz-ı iktisâdiyyeden başka efrâdı cem'iyete rabt eden bir âmil ve mesâlih ve menâfi'-i umûmiyyeyi umûmun bekā-yı ebedîsine şâmil bir fikr-i necîb-i ulvî ile fedâkârâne ta'kīb ettiren bir rûh vardır ki o da yine ilm-i akāid mûcebince fikr-i âhiret ve havf ve recâ-yı ilâhîdir. [1](رَأْسُ الْحِكْمَةِ مَخَافَةُ اللهِ) İşte budur. Asr-ı hâzır fünûn-ı felsefiyye ulemâsının insanlarda zarûrî veya kesbî veyahud ikisi mecmûu olmak üzere sübûtuna kāil olup durdukları bu fikir, diyebilirim ki bazı siyâsiyyûnun insilâh arzu etmesine rağmen cem'iyât-ı hâzıra-i beşeriyyede en büyük vâsıta-i iltiyâmdır. Tabakāt-ı siyâsiyye denmese bile tabakāt-ı ictimâiyyenin ekseriyeti bununla kāimdir. Avrupa'da kiliseye gitmeyenler ender görülüyor. Bugünkü siyâsiyyûn bir hey'et-i ictimâiyyenin bundan büsbütün tecrîdiyle hâsıl olacak netâici henüz tecrübe etmemişlerdir. Desâtîr-i İslâmiyyeye nazaran rû-yı arzda nev'-i beşerden bu fikrin irtifâına kadar kıyâmet kopmayacaktır. [2](لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى لَا يُقَالَ اللهُ، اللهُ)

Bu fikrin imhâsına hâdim bir cem'iyet de vardır. Fransa Grand Oryanı bunların pîşvâsıdır. 1876 Sebtember târîhinden beri muharrerâttan esmâullâhın ref'ini iltizâm edegelmiştir.** Bu maksada sâlik olanların en küçük himmeti kitaplarını ismullâh zînetinden mahrûm tutmaktır. Böyle fikr-i âhiret ve fikr-i mehâfetullâhı ref'e çalışanlar bile vicdân mesâilini, fikr-i istikbâl ve fikr-i târîhi bunun makāmına ikāme etmek mecbûriyetine düşmüşlerdir. Çünkü cem'iyâtın râbıtası olan ruhların bir vâhime olduğuna zâhib olduklarından fikr-i âhireti taklîden târîh korkusu gibi bir takım vâhime-i vicdâniyye tevlîdine çalışmışlardır. Halbuki târîh korkusu madde ile rûhun, rûhâniyet ile cismâniyetin ayrı ayrı birer vücûd oldukları-na kāil olan dualite yani isneyniyet tarafdarlarının kabûl ettiği haşr-ı rûhânîden başka bir şey değil gibidir. Bugün "Târîh korkusu taşımayan insanlar menâfi'-i âmmeye ne hubb-i vatan, ne hubb-i milliyetle çalışamıyorlar, hepsini menfaat-i şahsiyyeye tevfîk ediyorlar. Bu gibilerin ise cem'iyette vücûdu mühlik ve müstehlik olmaktan başka bir şey olamıyor." denilmektedir.

Fikr-i âhiret bil-cümle edyân-ı semâviyyede mevcûd ise de bu fikri hâdisât-ı beşeriyyenin künh ve ledünniyâtına bir hüsn-i şümûl ile tevfîk etmek olmak ve ezvâk-ı âcile-i cismâniyye ile bir âheng-i mu'tedile tâbi' tutmak dîn-i İslâm'a mahsûstur. Edyân-ı sâirede ezvâk-ı tabîiyye-i beşerin keyfiyâtından değil, kemmiyetinden tarh ve fedâkârî mecbûriyeti vardır. Bu edyâna kemâl-i i'tisâm ile salâbetdâr olmak isteyenler ezvâk-ı tabîiyyelerinin bazı envâından sûret-i dâime veya muvakkatede mahrûm kalıyorlar. Halbuki İslâmiyet'te ezvâk-ı beşeriyyenin her nev'i için bir şekl-i meşrû' mevcûddur. Menâfi'-i umûmiyye yalnız keyfiyâttaki ta'dîl ile menâfi'-i ferdiyye de kemmiyetten istifâde ile kāimdir. Tam bir müslüman hukūk-ı mütesâviye-i şahsiyye hükmünce şehevât-ı tabîiyyesinin her nev'ini meşrûan istîfâ edebilecek faâliyete ve yalnız keyfiyet ve sûret-i istîfâda ibrâz-ı takvâ ve fedâkârîye, bunu da fikr-i âhiret ile telâfîye sevk olunur. **[259]** Bundan dolayı İslâmiyet'te fikr-i âhiret daha müstemir müeyyidâta muhtâcdır. Binâ-berîn terbiye-i İslâmiyyenin az çok nüfûz ettiği ümmetlerde bu husûsun büyük mâzîli bir te'sîr-i kavîsi vardır. Bu sebebe mebnîdir ki felsefe-i idâre ve ictimâiyye nokta-i nazarından

* İrsâdât: Evkāfın Beytülmâlden yapılan kısmı ki arâzî-i kānûnîsiyle evkāf-ı gayr-i sahîha nâmı verilmiştir.

1 Beyhâkî, *Şu'abu'l-Îmân*, Bombay, 2003, c. 2, s. 201.

2 Müslim, *Sahîh,* Kitâbü'l-Îmân, 66.

** *Târîhu'l-Masoniyyeti'l-âmm.* Corci Zeydân.

düşünüldüğü zaman terbiye-i İslâmiyyeden müteessir olmuş akvâmın bu i'tikādlarını ihlâl ve tevhîn etmek hatarnâktır. Maâzallâh bir müslümanın veya bir müslüman evlâdının âhiret ve mehâfetullâh fikri dûçâr-ı halel olursa o adam menfaat ve ağrâz-ı şahsiyyeye perestiş i'tibârıyla âlemde en muzır bir unsur olur. Onun nazarında hubb-i nev', hubb-i vatan, menfaat-i âmme, târîh korkusu denilen şeyler gāyet gülünç şeylerden, fazîlet ve meziyet, insan aldatmadan, sefâhete dalmadan ibâret kalır. Târik-i dünyâ olarak gulüvv-i dîne sapanlar nasıl atâlet-i ictimâiyyeye düşüp mahvoluyorlarsa aksi de mühlik bir teşettüt-i ictimâî husûle getirir.

Sâlifü'z-zikr fikr-i âhiret damân-ı vazîfe demek olan fikr-i mes'ûliyyetin istikbâl-i nâ-mütenâhîye doğru inkişâf ve idâmesi olmak üzere İslâmiyette bu kadar mühim bir âmil olmasına mebnî fıkhın ef'âl-i beşeriyye hakkında hüsn ve kubuh i'tibârıyla takdîr edeceği ahkâm diğer bir taksîm ile yine ikiye ayrılır. Birisinde makāsıd-ı dünyeviyye, diğerinde makāsıd-ı uhreviyye cârî olduğundan hükm-i dünyevî, hükm-i uhrevî denilir. Ef'âl-i beşeriyyenin her birinde bu iki nevi' mutasavver ise de bazılarında evvelen ve bizzat biri, sâniyen ve bi'l-arz diğeri; bazılarında da aksi nazara alınır. Meselâ namaz, oruç, zekât, hac, birer vazîfe olarak matlûb-ı ef'âl-i beşeriyyedir. Fakat bu vazîfenin ma'tûf olduğu maksad sevâb-ı âhirettir. Aynı zamanda bunlarla birçok menâfi'-i ferdiyye ve mesâlih-i ictimâiyye dahi te'mîn olunuyorsa da derece-i sâniyede matlûbdur. Bunun için bunların ahkâmında her şeyden evvel niyetin, nusûs-ı şer'iyyeye bilâ-ta'lîl imtisâlin te'sîri vardır. Ma'kūlât ikinci kalır. Jimnastik namaz, perhîz oruç, vergi zekât, seyâhat hac makāmına kāim olsun denilemez. Lâkin bey' u şirâ gibi ef'âl bunun aksinedir. Bunda da ebnâ-yı cinsinden birisiyle mübâdele-i ihtiyâc sadedinde ızrârdan tevakkī ile tahsîl-i rızâullâha niyet olunacaksa da bu niyet mübâdele-i mezkûrenin ızrâr-ı tarafeynden vâreste bir sûrette husûlü için bir kefâlet-i zımniyye gibi derece-i sâniyyede tutulur. Maksad-ı evveli terâzî-ı tarafeynin zâhiren husûlünü gösterecek şerâitın istihsâliyle akdin sıhhat ve tamâmından ibârettir. *Mecelle*'nin yine birinci maddesinde bu taksîmi göstermek için "Mesâil-i fıkhiyye ya emr-i âhirete tealluk eder ki ahkâm-ı ibâdâttır veyahud emr-i dünyâya tealluk eder ki münâkehât ve muâmelât ve ukūbât kısımlarına taksîm olunur." denilmiş ve bu sûretle fıkhın aksâm-ı sâneviyyesine işâret olunmuştur. Şu hâlde ilm-i fıkıh garblıların ilm-i hukūkundan daha vâsi'dir. Çünkü ilm-i hukūkun mevzûu yalnız makāsıd-ı dünyeviyye mülâhaza olunan ef'âl-i mükellefînden ibârettir. Bu ise *Mecelle*'deki kısm-ı sânîye muâdildir.

Halbuki ilm-i hukūkun evvelâ umûmî sûrette mücmelen, sâniyen müteaddid şu'belerde tafsîlen tedvîn ve tedrîs olunmasına nazaran bizim hâlâ fıkh-ı umûmî hâlinde bütün tafsîlâtı öğrenmek istememiz elbette garîbdir. Hoş, biz talebemize sathî bir fıkh-ı umûmî gösterecek bir şekl-i tedrîs de bulamadık ve mebâhis-i fıkhiyyemizi âsâr-ı atîka hâline getirdik ya… Hâdisât-ı cedîdemizin anâsırını fıkhımızın i'mâlhâne-i medenîsine arz etmeye kudretimiz yok, medeniyetimizin âheng-i ittisâli kaybolmuş, terakkī için bir hatve-i ilmiyye atacak hat bulamıyoruz. Bazıları ictihâd niçin mesdûddur diye bağırıyor, diğer bazıları da bu kelimeyi ağıza almaktan çekiniyor. Fakat ne evvelkilerin iştihâsı bir müctehid türetiyor ve ne ikincilerin ihtirâzı mehâzîri tüketiyor. İctihâd ilm-i kavîmin bir feyz-ı müntesiridir. Muhîtine sığamayacak kadar feyyâz olan bir kuvve-i ilmiyyenin en basît sahne-i inbisâtı inzivâhânesinde tesvîd edeceği sahâif-i kütübdür. Bu iksîr-i cevvâl hiçbir mahfaza-i âhenînde habsolunamaz. Bunun için ulemâ'-i İslâm ictihâdın inkıtâını söyler, insidâdını değil. Fıkh-ı mutlak ve fıkh-ı umûmîde at oynatabilecek ulemânın yetişebilmesi hey'et-i ictimâiyyemizde ne kadar azîm azm-i bülendlere muhtâc olduğu vâreste-i iş'ârdır. Hem ne hâcet müctehidîn-i izâm kitap ve sünnetin nûr-ı irşâdıyla zulümât-ı cehlin nasıl izâle edilebileceğini, gavâmız-ı medeniyyenin kıtaât-ı mechûlesini bize keşfedivermiş, ahlâfa yalnız menâtık-ı husûsiyyede harâset-i fikriyye ile istifâza ve semerât-ı rûzmerreden istifâde ciheti kalmıştır. Mîrâs-ı eslâfa konacak ve ruhlarından istiâne edebilecek ulemâ ister ki her biri bir şu'benin i'mârına meşgūl ve verese-i enbiyâ sıfatıyla bu kadarcık bari feyzdâr olsun!..

Bakınız havâdis ve havâic-i ictimâiyyemiz içinde o kadar müdrekât-ı cedîdemiz husûle gelmiş ki bunların âheng-i ittisâli hâlâ gözetilememiştir. Mühim hâdisât-ı fetvâlar içindeyiz.. Bugün yalnız Devlet-i Osmâniyyenin havâic-i cedîdesi cildler dolduran düstûrlar kadar kavânîn ve nizâmât husûle getirmiştir. Bunların âheng-i ittisâli te'mîn olunamadığı için rûh-ı ictimâîye temâs edememiş, memleketimizde hubb-i kānûn, hubb-i şerîat gibi teessüs edemeyip kalmıştır. Bu kavânînin nazariyât-ı fıkhiyye mûcebince tahlîlât-ı amîka ile mevki'lerini ta'yîn edecek kütüb-i fıkhiyye meydana getirmek en birinci vazîfe-i mütehattimemizdir. Âilesinden, dostundan imdâd göremeyen insanlar zarûrete düştükçe evvela hîlelere sapmaya, sonra ağyâra mürâcaat etmeye başlar. Hele o ağyâr biraz da sâhib-i semâhat görünürse çâr u nâçâr **[260]** veliyyü'l-emr kesilir. Bugün hukūk-ı garbiyye hâdisât-ı ictimâiyyemizi teberruan değil, rûhumuzu, canımızı mübâdele ile bile olsun, hallediverdiğinden dolayı efendimiz olmaya başladı. Biz bunları ihâta edip mukā-

yesât-ı ilmiyyeye girişmek için lâzım gelen bu sermâyeyi nasıl istihsâl eyleyeceğiz?

Binâenaleyh kitâbü't-tahâreden başlayıp tâ kitâbü'l-vasâyâ ve'l-ferâize kadar fıkhın iki yüze karîb olan ve her biri bir şu'be-i ilm ü fen telakkī olunmaya değeri olan aksâm ve eczâsını ulûm ve fünûn-ı hâzıra ile de ölçüp nukūl-i şer'iyyemize temâs ettirmek ve bu vechile nüfûs-ı İslâmiyyenin mâ-lehâ ve mâ-aleyhâsını hüsn-i sûretle tasnîf ve nizâm-ı ictimâîmizi ta'yîn eylemek bir vecîbe-i dîniyyedir ve bu sûret-i tasnîfle fıkh-ı umûmîmiz müteaddid ulûm-ı fıkhiyyeye inkısâm eder ve bu inkısâm usûl-i tedrîs ve tahsîlimize sühûlet bahş ederek derece-i ihtisâsımızı yükseltir.

Medrese-i Süleymâniyye ve
Kudât Müderrislerinden
Elmalılı
Muhammed Hamdi

CÂMİA-İ İSLÂMİYYE

MA'NÂSI VE HUDÛDU

-geçen nüshadan mâba'd-

İran'ın Rusya ve İngiltere elinden neler çektiğini tedkīk edenler bu iki devletin Fransa ile birlikte yeryüzündeki bütün müslümanları, izlerini belirsiz etmek şartıyla, mahv ve aynı zamanda Makām-ı Hilâfet'i ve bütün müslümanların yegâne melâz ve melcei olan şu memleketi ifnâ siyâsetini ta'kīb etmekte olduklarını takdîr ederler.

Evet öteden beri delâiliyle serd ettiğimiz vechile bugün şu üç devletin kabza-i hâkimiyyetinde bulunan müslümanların hâl-i perîşânını gören, bunların âlem-i İslâm hakkında ne şenî' fikirler beslemekte olduklarını düşünen her ferd müslümanların el-yevm bulundukları hâl-i teşettütten kendilerini kurtaracak, müttehid bir gāye ve maksad etrâfında toplanmalarını te'mîn edecek bir râbıtaya şiddetle muhtâc olduklarına bedâheten hükmeder. Ancak bu râbıtanın te'mîn edeceği ittihâd sâyesindedir ki onlar, şahıslarını esîr, can ve mâllarını mübâh addetmeyi nâ-kābil-i inhirâf bir hedef-i siyâset ittihâz etmiş olan bu düşmanlarla mücâdele kuvvet ve kudretini nefislerinde hissedebilirler. Bu üç hükûmet milyonlarla müslümanları, mikdarlarını hiç hesâba katmaksızın, türlü türlü işkenceler altında ezip duruyor; lâyık görmedikleri zillet ve hakāret kalmıyor. Bunca eziyet ve hakāretlerin müdhiş te'sîrâtıyla sanki dimâğları üzerine kesîf bir perde-i veleh ve gaflet çekilmiş de kendi hâllerini düşünmek ve bu mezâlimden kurtulmanın çâresini araştırmak için muvakkaten muhâkeme ve şuûrları kendilerine vedâ' etmiş olan bîçâre müslümanların vaz'-ı nevmîdâneleri ba's u nüşûr kābiliyeti olmayan emvâtın hâl-i sükûn ve atâletinden hiç de farklı değildir. Onların bu vaz'-ı mütevekkilâneleri o zâlim ve müstebid hâkimlerin bir kat daha tezâyüd-i cür'etlerine sebeb oluyor. Fakat gün gelecek ki bu tahammülsûz ahvâl ve etvâr o muazzam müslüman kitlelerinde izzet-i nefslerini muhâfaza için, mehîb ve pür-vakār bir heyecân uyandıracak, şehâmet-i fıtriyyeleri, hakāretle satılığa çıkarılan bir köle menzilesine indirilmiş olmak zilletini hazm edebilmek derecesinden çok âlî olduğunu düşmanları o zaman anlayacaktır. O müslümanlar ki satvet-i rûzgârın bile bil-külliyye mahv u izâle-i âsârına kudretyâb olamadığı kadîm bir hamâset ve şehâmetin, ulvî bir mecd ü şerefin hakīkī vârisleridirler.

Evet, müslümanların bugün çekmekte oldukları felâketler, giriftâr oldukları siyâsî ve iktisâdî sefâletler kendilerine ahvâl-i ictimâiyyelerini ıslâh ve tanzîm, sâir ebnâ-yı beşerin hâiz oldukları hukūk-ı mukaddeseden istifâde edebilmek için aralarında esâslı bir ittihâd ve tesânüd husûle getirmenin zarûrî bir keyfiyet olduğu fikrini ilhâm etmekte gecikmeyecektir.

İşte câmia-i İslâmiyye ve bundan maksûd olan gāye bunlardan ibârettir. Beyânât-ı vâkıadan anlaşılıyor ki câmia-i İslâmiyyeye da'vet sekene-i arzdan büyük bir kısmını ıslâhât talebiyle aralarında bir tezâmun husûle getirmek, benî-nev'lerinden bir kısmın terfîh-i hâlleri için teâvün ve tenâsura da'vetten başka bir gāye istihdâf etmemektedir. Bir aralık dalmış oldukları gaflet uykusu arasında esbâb-ı hayâta tevessül edememiş olan o bîçârelerin yanıbaşlarında dikilip durarak onların fütûr ve lâ-kaydlarını dört gözle ta'kīb etmekte olan erbâb-ı hırs u şerre sadme-i ihtirâslarına mukāvemet edebilecek bir hâlde olmadıklarını anlar anlamaz pençelerini taktılar.

Böyle sâf ve ulvî bir maksada istînâd eden bir da'veti, insâftan ayrılmamak şartıyla, bütün âlemin son derece hüsn-i telakkī etmesi hayırlı netîceler vermesine elinden geldiği kadar çalışarak alt tarafında bütün beşeriyetin bu cereyandan menâfi'-i âliyye istihsâl edeceğine kāni' olması icâb eder. Çünkü âlemde bir kısım halkın terakkīsi diğerlerinin de ondan istifâdelerini istilzâm eder. Terakkıyât-ı ümemden kuşkulanan varsa halkı esâret-i siyâsiyyeleri altında tutmak, o bîçârelerin gerek memleketlerinin mahsûlât-ı tabîiyyesinden gerek mesâî-i sınâiyyelerinden istifâdeyi kendilerine hasretmek isteyen zâlimlerdir.*

Abdülmelik Hamza

---

* Bu makālenin aslı, Berlin'de Alman lisânıyla intişâr etmekte olan Âlem-i İslâm mecmûasında neşrolunmuştur.

[261]

ÂLEM-İ İSLÂMIN HASTALIKLARI VE ÇÂRELERİ

Medeniyetin Rûhunu Bırakarak Yalnız Zevâhirinde Garblıları Taklîd Beliyyesi

– 6 –

*Yukarıda serd etmiş olduğumuz sözlerden anladınız ki bizde hayât-ı zevciyyet öyle zannolunduğu gibi bütün şâibelerden âzâde olmayıp belki ekser-i ahvâlde ictinâbı gayr-ı kābil bir takım fenâlıklarla memzûc bulunmaktadır.

İçimizde bir takım kadınlar görüyoruz ki bunlar hayât-ı ameliyyede erkeklerle yarı yarıya taksîm-i mesâî hakkını hâiz olduklarını yüksek sesle iddiâ, kadının erkek için medâr-ı intifâ' olmak gāyesiyle yaratılmış olduğu fikrini bütün kuvvetleriyle redd ü takbîh ediyorlar. Seviye-i ilm ü irfânları hayât-ı ictimâiyyenin hakāyık ve esrârına infâz-ı nazar edebilmelerine müsâid olmayan bir takım basît fikirli kimselerin gûyâ kadınlığı himâye ve teşvîk maksadıyla ortaya attıkları vâhî nazariyelerin en harâretli mürevvicleri bu kadınlar oluyorlar.

Şurada kadının keyfiyet-i hilkatinden, onun erkeğe hiç de benzemeyen mizâc-ı nev'îsinden, manzûme-i asabîsinden bahsi bir tarafa bırakalım, o cins-i latîfin a'mâl-i şâkkayı iktihâm etmeye, siyâsiyât ile uğraşmaya, harb u darb ve emsâli umûr-ı mu'zamaya sabır ve mukāvemete ne dereceye kadar tahammül edebileceği mes'elelerini münâkaşaya girişmeyelim de yalnız kadınlık hayatına âid her zaman ve her memlekette görmekte olduğumuz ahvâl ve hâdisâtı kayd ile iktifâ edelim:

Kadın, her ne kadar diliyle hilâfını iddiâya yeltense de; kalben bilir ve teslîm eder ki gāye-i hilkati erkeğe medâr-ı intifâ' olmaktan başka bir şey değildir. Kadınlara sorunuz ki kaşlarına câzibedâr bir şekil vermeye, türlü türlü boyalar kullanmaya, yanaklarını, dudaklarını allık vâsıtasıyla gülgûn ve mutarrâ bir hâle koymaya, alınlarını, boyunlarını beyâzlatmaya neden mecbûriyet hissediyorlar? Zarîf ve şeffâf libâslar giyinmek, kıymetdâr müzeyyenât ve mücevherât takınmak heves ve ibtilâsı nereden geliyor? Göğüslerini, kollarını açmak, görünecek yerlerinin uzun uzadı tuvaletlerle tarâvetini tezyîd etmek ihtiyâcı nereden tevellüd ediyor? Üste giydikleri esvâbın belden aşağı kısmının sıkı sıkıya bedenlerine göre olmasına, elbiselerinin ancak diz kapaklarının altına inebilecek kadar kısa kesilmesine o derece i'tinâ etmelerine sebeb ne oluyor? Neden başlarını nazar-firîb kurdelalarla, göğüslerini gûnâgûn çiçeklerle donatıyorlar? Bazen bu tarz-ı tecemmülde canlı ve latîf bir buket zannolunacak kadar iltizâm-ı ifrât ediyorlar? Sokağa çıkacakları zaman çantalarını türlü boyalar, pudralarla doldurmak, ellerindeki mendillerini, sırtlarındaki gömleklerini ıtriyât ile âlûde etmek zarûreti nereden elveriyor? Neden bir tarafa gidecekleri zaman ayna karşısında önden arkadan, ayakta, oturdukları yerde, nâzân ü hırâmân bir tavır ile gâh düz adımlarla reftâr ederek muhtelif vaz'iyetlerde endâmlarını tedkīk ve temâşâya koyuluyorlar ve saatler geçtiği hâlde aynanın karşısından kendilerini alamıyorlar. Kendilerine bunlar ve bunlara mümâsil daha birçok suâller îrâd ediniz. Acaba hep bu şeyleri fıtrat ve cibilletlerinin sevkıyla yapmakta olduklarını söylemekten başka bir cevap bulabilecekler mi?

Vâkıâ zevcinden başkasını baştan çıkarmak emel-i merdûduna hâdim olmadıkça kadının böyle şeyleri yapmasında hiçbir beis yoktur. Ancak bundaki maksad yabancı kimseleri hüsnüne meftûn etmek, onları dâm-ı mekr u tezvîrine düşürmek olursa tabîîdir ki kadınlar bu hareketleriyle kendi iffetlerini kendileri pâmâl ederler; zevclerine bu yüzden îrâs edecekleri zarardan kat'-ı nazar; kendi kendilerini rehâ imkânı olmayan bir girdâb-ı helâke atmış olurlar.

Pek çok vâki'dir ki erkekler böyle müfrit tecemmülâta mâil olan kadınlara göz dikerek onları baştan çıkarmak, kocalarına karşı olan vefâkârlık hislerini mahvetmek için her türlü vesâile mürâcaattan geri kalmazlar. Netîcede dâmen-i nâmûs ve iffetlerini lekedâr ederek kocalarıyla aralarındaki râbıtaları kırmaya muvaffak da olurlar. Ahvâlin bu tarz-ı cereyanını, mahkemelerimizdeki karıkoca da'vâlarının menşe'lerini, müfârakatların ilel ve esbâbını tedkīk ve ta'mîk edenler vâzıh bir sûrette görür ve anlarlar. Bâhusûs ki izdivâc kızın arzusu hilâfına mün'akid olmuşsa…

Bizde teehhülün tecrübe ve tarafeynin yekdiğerin ahlâk ve etvârı hakkında uzun uzadı tedkīkāt icrâsı esâsına mübtenî olduğu yukarıda söylendikden sonra "Kızın arzusu hilâfına" kaydı ihtimâl ki sizce bâdî-i taaccüb olur. Fakat şurası bilinmek lâzım gelir ki bu usûl bir kısım memâlikimizde muttarid olup kızın mehri pederi tarafından tesviye olunan yerlerde ise ekseriyâ kız, kendinin değil, velîlerinin intihâb edeceği erkekle akd-i râbıta-i izdivâc **[262]** mecbûriyetindedir. Böyle bir şarta inkıyâd mecbûriyetiyle teehhül eden bir kızın zevcine karşı hâsıl edeceği hiss-i sadâkat ve vefâ bi't-tabi' pek mahdûd olduğu için bu gibi yerlerde zevc ile zevce arasında münâzaât böşgösterir, mehâkim talâk ve iftirâk da'vâlarıyla dolar boşalır.

* Geçen nüshalarımızdaki Avrupalı kadın tarafından serd edilen mütâlaâtın alt tarafıdır.

Tecrübelerimiz bize gösteriyor ki el-yevm bizdeki terbiye-i ahlâkıyye kâfî bir dereceye varamamıştır. Binâenaleyh nefislerimizin âmâl-i fâsidelerinin önüne geçmek, onun bir takım hevesât ve ihtirâsâta inkıyâdına mâni' olmak husûsunda terbiye-i ahlâkıyyenin hüküm ve te'sîrine i'timâd kābil değildir. Bu cihet böyle olmakla beraber temâyülât-ı nefsâniyyeye mukāvemet mes'elesi bizde de takdîr ve telakkīye göre tefâvüt eder. Ez-cümle mahremâne ülfet ve ihtilât ekseriyâ fenâ netîceler verdiği için görüyoruz ki genç kızlarımız mümkün olduğu kadar bundan ictinâb etmektedirler. Bilhassa Katoliklerimiz gizli ve husûsî ictimâ'lar akdetmek husûsunda Protestanlar kadar ileri gitmiyorlar. Buna, zevceynden birinin diğerini fesh-i nikâhı mûcib olacak bir töhmetle ithâm etmesi korkusu mâni' oluyor. Bu mes'elede Katoliklerin Protestanlardan daha ziyâde bir hiss-i ihtirâz beslemesi mezhebleri icâbınca zevceynden birinin böyle bir töhmete hedef olması netîcesi olarak vukūa gelecek talâk ve iftirâktan sonra müttehemin ikinci defa izdivâcı harâm olmasından neş'et etmektedir. Ve tabîîdir ki böyle hâil bir dereceye düşebilmek korkusu bazı defalar kadının yabancılarla olan münâsebâtında hadd-i vakārı tecâvüz etmesine mâni' olmaktadır. Maamâfîh bu sûrî ictinâb onun kalben erkeklere temâyüle, zevk u sefâhet âleminde, fâsid daima müfsidin munkād-ı âmâlidir düstûrunun muhâfaza-i ıttırâd etmesine mâni' olamaz.

Mâdem ki talâk mes'elesi mevzû'-ı bahs oldu; şurada biraz da talâkın bizde mer'î olan usûl-i icrâsı icâbâtı olarak nasıl netîceler vermekte olduğundan bahsi faydasız addetmiyorum.

Bizde münhasıran zevceynden birinin irtikâb-ı zinâ etmesi talâka sebeb teşkîl edebilir. Zevc ile zevceden her biri refîkını irtikâb-ı fuhş etmiş olmakla ithâm ederek mahkemeye sevk hakkını hâizdirler.

Mahkemelerimiz bu yolda ikāme edilen da'vâları büyük bir ehemmiyetle nazar-ı dikkate alır. Tarafeynin ikāme edecekleri şâhidleri dinler. Ekseriyâ yüzleri kızartacak, vicdânları isyân ettirecek mâhiyette îrâd edilen delâil ve beyyinâtı nazar-ı i'tibâra alır.

Ertesi gün mes'ele en ufak tereffuâtına varıncaya kadar bütün safahâtıyla cerâid-i yevmiyye sütûnlarına akseder. Hasmın münâsebât-ı âşıkāneye âid elde ederek beyyine makāmında mahkemeye ibrâz ettiği evrâk ve mekâtîb birer birer gazete sütûnlarında okunmaya başlar. Böyle hâllerin zevc ile zevceyi ne kadar şenî' ve hicâb-âver bir tarzda âleme teşhîr edeceğini, bir âilenin şeref ve haysiyet, nâmûs ve ismet nâmına nesi varsa kâffesini esâsından mahvedip bitireceğini söylemeye bit-tabi' lüzûm yoktur.

Netîce-i muhâkemeye gelince müttehem Katolik ise isnâd olunan töhmetin nazar-ı mahkemede sübûtu onu ba'demâ diğer bir zevc veya zevce ile izdivâc hakkından mahrûm eder. Protestan ise ona göre böyle mahrûmiyetler yoktur. Fakat bunun ne ehemmiyeti olabilir? Netîce her iki taraf için aynıdır: Bütün rezâletlerin meydana dökülerek zevc ve zevcenin âleme rüsvây olması, kâşâne-i şeref ve nâmûslarının göçüp gitmesi.

Biz garblılar âile râbıtalarını hakkıyla sıyânet edecek, zevciyet alâkalarının devâmına daha fazla harîs ve ihtimâmkâr bulunacak, içimizden birinin irtikâb edebileceği ictimâî günâhları daha âlîcenâbâne sûrette setre çalışacak yeni bir usûl icâd ve ikāme etmeyi uzun uzadıya düşündük. Çünkü el-yevm mevcûd olan talâk kānûnları o kadar yolsuz ve münâsebetsizdir ki insanın buna karşı büyük bir nefret ve istikrâh hissetmemesi kābil değildir. Husûsiyle mehâkimde irtikâb-ı fuhş töhmeti kazanmış olan bir kadın artık ömrü olduğu kadar kendini harîm-i izdivâcına kabûl edecek asîl ve nâmûskâr bir adam bulabilmesine imkân kalmıyor. Tabîî herkes kendine de aynı vefâsızlığı göstermesinden, bir diğerinin nâmûs ve haysiyetine indirdiği darbeyi kendi şeref ve nâmûsuna da indirmesinden bi-hakkın endîşe ediyor. Beri tarafta biz kadınlar da erkekleri böyle muhık endîşelere sevk eden bu hâllerimizin değişmesini daha az temennî etmiyoruz.

Kendimizin âmâl-i nefsâniyyeye mukāvemet husûsunda gāyet âciz ve zaîf birer mahlûk olduğumuzu kendimiz de takdîr ediyoruz. Bununla beraber ne çâre ki âdât-ı milliyyemiz öyle fitneyi mûcib muhîtlerden uzak emîn ve âsûde hayat geçirmemizi te'mîn edecek kābiliyette değil. Onun tazammun ettiği fart-ı serbestî iplerimizi boyunlarımıza dolayarak her istediğimiz yola sülûk husûsunda bizi irâdâtımıza tamâmıyla sâhib kılıyor. Daha doğrusu bizi suya fırlatıyor, sonra da ıslanmamaklığımızı teklîf ediyor. Âdât-ı milliyyenin bu müsâadekârlığı netîcesi olarak ayağı sürçen bir kadın bilâhare kendini toparlayıp doğrulduğu zaman neden bütün ebvâb-ı ümîdi yüzüne karşı mesdûd buluyor, bir daha hayât-ı fâzılaya karışmasına hâtırât-ı mâziyyesi ebedî bir mâni' teşkîl ediyor?

Bizzat ben, mahkemelerimizce kabûl ve tatbîk edilip kadınlardan birçoğunun hayatında dâimî müşkilât içinde saplanıp kalmasını **[263]** intâc eden usûlden başka bir tarz ve şekilde âile da'vâlarının tesviyesine çâre olup olmadığını düşündüm. Şark işleriyle ziyâdece tevaggul etmiş, nazar-ı tenkīd ve tetebbuumu şarklıların ahvâl ve âdâtının en nâzik noktalarına göre nüfûz ettirmiş olduğum için Kitâb-ı İslâm (*Kur'ân*)'da bu mu'dıla-i ictimâiyyenin en ulvî, en hakîmâne bir tarzda sûret-i halli mevcûd olduğunu görmekte müşkilâta tesâdüf etmedim. *Kur'ân*, zevc ile zevce arasında mufârakati intâc edebilecek mühimce bir nizâ' tahaddüs ettiği takdîrde hall-i da'vâ için

her iki taraftan birer hakem ta'yînini emrediyor. Herhâlde mufârakat esâsını karârlaştırmak fikir ve temâyülünden pek uzak olarak esbâb-ı nizâı tedkîka koyulan bu hakemlerin mesâîsine hâkim olan rûh, mes'elenin bütün safahâtını mektûm tutmak, âile hayatına tealluk eden şuûn ve esrâr hakkında hârice renk vermemektetir.

Bu mehâsine zamîme olarak *Kur'ân* [1](اِنْ يُرِيدَا اِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللّٰهُ بَيْنَهُمَا) âyetiyle hakemeynin te'lîf-i beyn esâsı dâhilinde îfâ-yı vazîfe etmelerini arzu ettiğini beyân ve onları ıslâh-ı zâtülbeyne teşvîk ediyor.

Halîfe-i hakîm Ömer bin el-Hattâb (radıyallâhü anh) ın böyle bir mes'eledeki tarz-ı hareketi ne derece ulvî ve şâyân-ı imtisâldir: Bir âile da'vâsının hall ü tesviyesi için iki kişiyi hakem ta'yîn ederek âile nezdine göndermişti. Avdet ettikleri zaman ne yaptıklarını sordu. Beynlerini tefrîk ettiklerini haber verince: "Sübhânallâh sizi bunun için mi göndermiştim?" diyerek hemen (اِنْ يُرِيدَا اِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللّٰهُ بَيْنَهُمَا) âyet-i hakîmesini okumaya başladı.

Bizim mahkemelere gelelim: Onlar bu gibi da'vâları rü'yet ederken herhangi bir cinâî, ticârî ve emsâli da'vânın tarz-ı rü'yetindeki etvâr-ı lâ-kaydânelerinden farklı bir hâl ve vaz'da bulunmazlar. Zevc ve zevce ile kendi aralarında neseb ve sıhriyyet alâkası yoktur ki merhamet ve şefkat hissiyle, zevceyn arasındaki ravâbıt-ı meveddet ve muâşeretin devâmına tarafdarlık gayretiyle mücehhez olarak vazîfe-i hakemiyyelerini îfâya sâî olsunlar. Böyle bir usûle nisbetle İslâm'ın kabûl ettiği usûlün ulviyet ve hikmeti ne derece zâhir ve bâhirdir.

Ben kendi hesâbıma öyle temennî ediyorum ki bir gün âile da'vâlarının fasl u hasmi husûsunda biz garblılar da *Kur'ân*'ın vaz' ettiği meslek-i hikmet ve şefkati kabûl edelim de bu günde âmme-i müslimîni sâir husûslarda olduğu gibi bu husûsta da çiğneyip geçelim. Çünkü bu husûs hakkında da icrâ ettiğim tedkîkât netîcesinde öğrendim ki müslümanlar asırlardan beri *Kur'ân*'ın bu usûl-i te'lîf ve ıslâhını muattal bırakmışlar, kadının talâk mes'elesi bilâ-kayd ü şart erkeğin eline kalmış. Hayât-ı âilede hâdis olan bu intizâmsızlık münâsebât-ı zevciyyede öyle eziyetler, zararlar meydan almasına sebeb olmuş ki halk talâk ve mufârakat da'vâlarının, garba imtisâlen mehâkim tarafından hall ü faslını arzu ediyorlarmış. Bilmem ki nasıl oluyor da bu adamlar *Kur'ân*'ın huzûr ve saâdet-i umûmiyyeyi kâfil bunca siyâsiyât-ı âliyye-i ictimâiyyeyi ihtivâ eden ahkâm-ı fâzılasını tedebbür edemiyorlar?

Doğrusu ben hayret ediyorum ki müslümanlar memleketlerimize gelip gidiyorlar, her gün gazetelerimizin âile da'vâlarına müteallik neşrettikleri bunca rezâletleri, iğrenç hâlleri okuyorlar da bunlardan ne ibret alıyorlar, ne de garb âleminin bu usûl-i sakîme yüzünden ne derece muzdarib bulunduğu hakkında bir fikir edinebiliyorlar. Tutalım doğrudan doğruya fikir hâsıl etmek ellerinden gelmiyor. Hiç olmazsa bu usûlün kadınlık hayatında ne elîm fâcialar tevlîd ettiği[n]i, kadının istikbâlini daha ne gibi fecâyia nâmzed bulundurduğunu hiç olmazsa bizden sorup öğrenmek icâb etmez mi?

Huzzâr-ı muhtereme! Sizi te'mîn ederim ki garbda cârî olan bu usûl yüzünden bizim çektiğimiz felâketler pek elîm olduğu gibi bu husûsta garbı taklîd hevesinde bulunanları beklemekte olan âkıbetler hakîkaten pek feci'dir.

Sadede avdet edelim. Erkeğe nisbetle kadının menzile-i ictimâiyyesi kavânîn-i tabîiyye tarafından ta'yîn ve takrîr edilmiş olduğunu, bir takım safsata erbâbını mugâlatakârâne iddiâlarına rağmen her iki nev'-i hilkatın bu menzile-i tabîiyyenin hudûd ve mâhiyetine vâkıf bulunduğunu yukarıda söylemiş idik. Şurasını da ilâve edelim ki, kadın erkeğin sermâye-i intifâıdır sözüyle, hayatta erkek için eşyâ-yı zâtiyye, esâs, en'âm ve mevâşî gibi şeylerin kıymet ve ehemmiyeti ne ise kadınınki de aynıdır, nazariyesini ta'kîb eden bir takım cehelenin fikirlerine tebaiyet etmek istemiyoruz. Bu iddiâda bulunanlar cehl-i mahz erbâbı oldukları gibi kabûl ve tasdîk edenler de ni'met-i dirâyetten mahrûm, sâf ve sâdedil kimselerden ibârettir.

İ'tikādımızca erkek için medâr-ı intifâ' olan kadın aynı zamanda hayatın tekâlîf-i sâiresinde, iyisinde kötüsünde, gücünde kolayında onun şerîkidir. Şu kadar var ki hayât-ı ictimâiyye, ihtiyâcât-ı âdiyye vezâif-i hayâttaki bu müşâreket için bir takım hudûd ta'yîn etmiş, menâtık-ı mahsûsa vücûda getirmiştir.

Acaba kadının gerek hânesinin, gerek kocasının işleriyle mukayyed olması, çocuklarını emzirip büyütmek, hüsn-i terbiyelerine i'tinâ etmek, onlara telkīnât-ı ahlâkıyyede bulunmak gibi şeylere hasr-ı mesâî etmesi, hep bu vezâif-i ma'sûmenin îfâsına her hâlde nâmûs ve iffetini kocasına karşı sadâkat ve vefâkârlığını hüsn-i muhâfazaya son derece harîs ve ihtimâmkâr bulunması gibi nev'î meziyetlerinin onun hürriyet ve istiklâline ne te'sîri olabilir? Bir de kadının erkek elinde hürriyet **[264]** ve irâdesinden mahrûm, re'yi gayr-ı mesmû' bir esîr vaz'iyetinde bulunduğunu iddiâya salâhiyet verebilecek ortada ne gibi bir sebeb vardır? Böyle bir tahakküm esâs-ı İslâm'a atfedilmek isteniyorsa benim okuduğum *Kur'ân* [2](وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذى عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ) diyor. Bu âyet ümem-i İslâmiyye arasında hukūk-ı zevciyyet kavâidini karârlaştırmışken artık dinin kadına nâçîz bir metâ', yahud müstebid ve cebbâr bir efendinin elinde âciz bir esîr mevkii ta'yîn et-

[1] Nisâ, 4/35.

[2] Bakara, 2/228.

miş olduğunu iddiâ etmek dine bir bühtân-ı mahz değil midir?

Evet müslümanlar cehâletleri sebebiyle bu kānûn-ı ulvînin de diğer birçok emsâli gibi ahkâmını ta'tîl etmiş olabilirler. O sûrette ise kabâhat dine değil, kendilerine âiddir. Ve bundan dolayı müstahıkk-ı muâhaze olan din değil, kendileridir.

Hülâsa benim anladığıma göre şerîat-ı İslâmiyyenin kabûl ve tatbîk etmiş olduğu hürriyet hukūk-ı insaniyye-i medeniyyenin bütün şuabâtında tasarruf-ı mutlakı te'mîn eden bir hürriyet-i esâsiyyedir. Bazı nazarların müteveccih olduğu, istihsâli emrinde gençlerin bağırıp çağırdığı, cehele-i muharrirînin tervîcine yeltendiği hürriyet-i muhayyele ise fısk u fücûr, hıyânet-i hafiyye, hukūk-ı zevciyyete adem-i vefâ rezâilinin müvellidi olan bir hürriyettir.

Abdülaziz Çâviş

MEKÂTÎB

FÂZIL-I ŞEHÎR FERÎD BEYEFENDİ HAZRETLERİNE

Muhterem Üstâd, şimdiye kadar maatteessüf ellerinizi öpmek şerefine nâil olamadım; sizi ancak *Dînî, Felsefî Musâhabeler* nâmındaki kitâb-ı mübâreki[ni]zle tanıyorum. Tilmîzlerinizden biri bana o kitâb-ı müstetâbı verdiği akşâm hiç yatmadan sabâha kadar bitirdim; Bu kalem ve bu lisân ile yazılmış bir ilm-i kelâm kitâbımız olmadığına teessüf ederek: "Âh ne olur, şu zât-ı muhterem bir kitap yazsa da mesâil-i i'tikādiyyemizi birer birer teşrîh etse!" dedim.

Sizi pekiyi tanıyan arkadaşım böyle bir kitap yazmaya başladığınızı bana te'mîn etti ve beni sevindirdi idi. O günden beri bekliyorum, bir şey yok! Şimdi geçen hafta intişâr eden *Sebîlürreşâd*da Ferîd ismini görünce hemen açıp makāleyi baştan başa süzdüm; bir mukaddime gibi telakkī ettiğim bu makale-i fâzılâneleri bana büyük ümîdler verdi. İnşâallâh temennîlerim husûle gelir; mesâil-i i'tikādiyyeyi bu ünvân altında zât-ı fâzılânelerinize mahsûs olan lisân-ı azbü'l-beyân ile birer birer bizlere bildirmek lütfunda bulunursunuz.

Büyük üstâd! Emîn olunuz ki bu yoldaki neşriyâtınızla dîn-i mübînimize büyük hizmet etmiş ve rûh-ı Seyyidü'l-enâmı kendinizden hoşnûd ve râzî eylemiş olacaksınız. Bâkī ihtirâm.

Bahriye Yüzbaşılarından

***

RUSYA'DA TATAR MATBÛÂTI

Fâzıl-ı muhterem Abdürreşîd Efendi hazretlerine Moskova'dan gönderilen şu mektup Rusya'daki Tatar matbûâtının ne hâlde bulunduğunu göstermek i'tibârıyla şâyân-ı dikkattir:

Muhterem babamız Abdürreşîd İbrâhîm Efendi hazretleri,

Mektubunuzu alıp sıhhat haberinizden memnûn oldum. Tatar matbûâtını görmek arzu etmişsiniz. Maatteessüf şimdilik gönderemeyeceğim. Postaların adem-i intizâmından dolayı toplanmış eski millî gazetelerimiz yok. Şimdi ise millî gazetelerimizin hepsi kapandı. Yeni Bolşeviklere kuyruk olan Tatar gençleri tarafından çıkarılmakta olan edebden mahrûm; emelleri, fikirleri pek gaddârâne olan gazeteleri tesâdüfen okuyorsam da mâl edindiğim yok.

İntibâh devrelerinde Tatarlar miyânında nazara çarpacak Rızâ, Mûsâ, Ziyâ hazretleri gibi şâyân-ı takdîr zevâtın edebî, dînî bazı eserlerinden başka hiçbir şey yoktur. Bilhassa Mûsâ Cârullâh Efendi'nin *Islâhât Esâsları* nâmında gāyet mühim bir risâleleri var ki on beş sene zarfında Tataristân'da cereyan eden ahvâli gāyet güzel teşrîh etmiştir.

İctimâî ve siyâsî hâllerimizi tefekkür edenlerimiz bulunuyorsa da, hizmetlerinin semereleri gözükecek derecede değil. Söz çok lâkin iş yok, netîce boş. Bu hâl-i esef-iştimâlin sebebi, benim fikrime göre, ma'lûmâtın azlığı ve terbiye-i milliyyenin yokluğu olsa gerektir.

Milletin tercümânı olacak gazetelerimizin kısm-ı a'zamı düstûrsuzluk, mesleksizlik belâsıyla, millete hizmet edecekleri yerde, şahsî hücûmlarla vakit geçirdiler. Her biri kendine mahsûs parlak şiârlarla ortaya çıkarak türlü türlü cereyanlara kapıldılar, milletin menfaatini unuttular. Mukaddes vazîfeleri bir tarafa bırakarak ma'nâsız şeylerle uğraştılar, durdular. Milletimizin hâline mugāyir câhilâne gurûr ile atıp tuttular. Herkesi iğfâl ettiler. Tecrübesizlik netîcesi olarak nice fırsatlar kaçtı. Bizim Tatar milleti bu inkılâbda Şâir Puşkin'in dediği gibi: "Çatlak çanak" ile kaldılar.

Eskiden zât-ı fâzılânenizin ta'kīb ettiği kendimize lâyık mu'tedil siyâsî mesleklerin yollarını idâre edecek tecrübeli rehberlerimiz bulunmadı. Gençlerimiz, deryâ kadar da'vâlar, dağlar kadar kibirler ile **[265]** kendi beynlerinde bin türlü münâzaalar, mücâdeleler çıkardılar; milletin mukaddes emelini âteşlere yaktılar.

Şu bir sene zarfında Tatarların harekâtından ben kendi hesâbıma maatteessüf bundan fazla bir şey öğrenemedim ve anlayamadım. Tatarlar tarafından bazı

siyâsî müesseseler tertîb ve teşkîl olunmuştu. Maatteessüf aramızda tecrübe-dîde adamlar bulunmamasından ve ma'lûmâtımızın noksan olmasından dolayı hepsi devrildi gitti. Paraları müsâdere olundu. Esâsen sun'î olduğu için açılması ile kapanması bir oldu. Şu taklîdcilik ve maymunluk ile modaya ittibâ' edilerek her şeyin cenâze merâsimi tamâm oldu.

Rusya'da müslüman tüccârı kendi hâline göre muhârebe zamanında oldukça mühim vazîfeler gördüler. Tatarların elinde ticâret de olmasa idi istikbâl için hiçbir şey ümîd olunamazdı. Tüccârımız millet uğuruna hayli fedâkârlıklarda bulundular. Ma'lûmunuz olan şu ufacık Moskova şehri bile müessesât-ı milliyye menfaatine yarım milyon para verdi. Umûmiyetle tüccârân kendi hâline, derecesine göre vazîfesinde ihmâl etmedi. Şimdi başka ne yazayım; nasîb olur da yakın vakitte gelirseniz dostlarınızı memnûn edersiniz…

7 Haziran, 1918 Moskova: Muhlisiniz

Ârif

MATBÛÂT

AHLÂK-I UMÛMİYYENİN ISLÂHI LÜZÛMU VE HÜKÛMETİN VAZÎFESİ

Tesvîr-i Efkâr refîk-ı muhteremimizin muharrirlerinden bir zât yeni Dâhiliye Nâzırı olan İsmail Canbulat Bey'le bir mülâkāt yapıyor. Kānûnu bilâ-istisnâ herkese harfiyen tatbîk etmek şiârıyla meşhûr olan Nâzır Beyefendi müteaddid mesâil hakkında beyânât-ı mühimmede bulunuyor. "Bizde şimdiye kadar işlerin bi-hakkın intizâm altında cereyan etmemesine başlıca sebeb, kavânîn-i mevcûdenin hiçbir zaman tamâmıyla yani hiçbir istisnâ kabûl etmez sûrette tatbîk edilmemiş olması, tatbîkı düşünülmemiş bulunmasıdır." diye marazın hakīkatini, esâsını ortaya koyduktan sonra müşârunileyh, sukūt etmekte olan ahlâk-ı umûmiyyenin ıslâhı için hükûmete terettüb eden vezâif hakkında da gāyet mühim beyânâtta bulunmuşlardır. Bütün ehl-i iffet ve nâmûsu pek ziyâde memnûn eden bu beyânâtı aynen naklediyoruz:

"Zâbıtanın ıslâhı ile alâkadâr gāyet mühim bir mes'ele daha var ki o da ahlâk-ı umûmiyyedir.

Evet yalnız Dâhiliye Nezâreti değil, bütün hey'et-i hükûmet bu mes'eleye çok ehemmiyet atfediyor. Bilhassa Sadrazam Paşa ahlâk-ı umûmiyyenin gittikçe pek ziyâde inhitât etmesinden müteessir oluyorlar ve bu hâle karşı mümkün olabilecek her türlü tedbîri elbirliğiyle ittihâza karâr-ı kat'î vermiş bulunuyorlar.

Esâsen benim fikrimce ahlâk mes'elesiyle hükûmet her vakit alâkadâr olmalıdır. Her memlekette hükûmetler halkın ahlâkı, fikri, harekâtı üzerinde icrâ-yı te'sîr ederler. Hükûmetin bu te'sîri bilhassa bizde pek ziyâdedir. Hükûmet, halka tarîk-ı müstakīmi göstermeye, bu husûsta bizzat kendisi rehber olarak ahlâk-ı umûmiyyenin hârisi, dâmini olmaya mecbûrdur. Her yerden ziyâde bizim memlekette halk muhtâc-ı vesâyet ve velâyettir. Âdetâ ef'âl ve harekâtını, hükûmetin harekâtına tamâmı tamâmına tevfîk eder.

Ricâl-i hükûmet ve müdîrân-ı memleket hüsn-i misâl gösterdikçe, âmme-i nâs bundan mutlak hisse-i intibâhını alır, gösterilen misâle imtisâl eder. Hülâsa fikrimce bizde hükûmetin memlekete karşı vaz'iyeti, âile içinde pederin mevkii gibi olmalıdır. Bir peder nasıl efrâd-ı âilesinin, evlâdının maddî ve ma'nevî terbiyesinden, sa'y ü gayretinden, hüsn-i hâl ve hareketinden mes'ûl ise, nasıl göstereceği misâl sarf edeceği mesâî ile âilesi efrâdının yüksek bir terbiye ve ahlâk sâhibi olmasını te'mîn edebilirse, hükûmet de halk üzerindeki nüfûzu sâyesinde aynı te'sîri icrâ edebilir, aynı hizmeti görebilir. Bu nazariyeye pek ziyâde ehemmiyet veriyorum. Binâenaleyh Nezârette bulunduğum müddetçe bilhassa ahlâk-ı umûmiyye ile uğraşacağım. Zâbıtanın muhâfaza-i ahlâk nokta-i nazarından uhdesine müterettib vazîfeyi son derecede dikkat ve i'tinâ ile îfâ etmesine sâî olacağım. Meselâ ötede beride birçok kumarhâneler açıldığı görülüyor. Fuhuş her gün biraz daha artıyor. Zâbıta bunlara karşı lâkayd kalamaz. Hele bazı yerlerde yeniden umûmhâneler küşâd edilmesine müsâade verilmiş olması bâdî-i teessüftür.

Avrupa'nın birçok mütemeddin memleketlerinde, meselâ Prusya'da ve İsviçre'nin birçok kısımlarında umûmhâne küşâdı kat'iyyen memnû'dur. Bu memnûiyet ile o yerlerde fuhşun büsbütün önü alındığı iddiâ edilemez. Fakat hükûmet bu yolda halka sühûlet göstereceği yerde suûbet göstermekle vazîfesini îfâ etmiş oluyor. Biz de o isre ıktifâ edeceğiz. Ahlâkımızı bozan, yahud ahlâk bozulmasını teshîl eden her türlü esbâbı azaltmaya çalışacağız. Bizde âmme-i nâsın fıtrat ve mizâcında hüsn-i ahlâka meyil daha ziyâde olduğu cihetle mesâîmizde muvaffak olmamız da me'mûldür."

Hayır için çalışanlar hiç şübhesiz tevfîkāt-ı ilâhiyyeye mazhar olurlar.

[266] İslâm memleketlerinde te'sîs olunan umûhâneleri kapatarak, icrâ-yı fuhş için tevzî' olunan vesîkaları toplatarak bu son zamanlarda meydan alan rezâletlerin önüne geçmek gibi büyük ve târîhî bir hizmeti millet-i İslâmiyye ancak İsmail Canbulat gibi merd ve azimkâr nâzırlardan bekler.

KONYA'DA MÜNTEŞİR *TÜRK SÖZÜ*'NÜN EDEB VE AHLÂKA MUGĀYİR NEŞRİYÂTI

Konya'da müntesibîn-i ilmiyyeden bir zâttan aldığımız bir mektupta: Konya'da Violaki Efendi'nin mes'ûliyeti altında neşrolunan *Türk Sözü* gazetesinde müslümanların emr-i tesettür ve izdivâclarına karşı gençliği i'lân-ı isyâna da'vet eden, kadınlarla erkekleri kable'l-izdivâc uzun bir münâsebet ve muvânesette bulunmaya teşvîk eyleyen bir makāleye karşı cevap verilmesi temennî olunuyor.

O makāleyi biz de gördük. Böyle edeb ve ahlâka mugāyir bir mesleği tervîc ve iltizâm edenlere karşı cevap vermek zâiddir. O münâsebetsiz yazıları yazan her kim ise bir müddetten beri *Sebîlürreşâd*a dercedilmekte olan *Âlem-i İslâm'ın Hastalıkları ve Çâreleri* makālelerinde Avrupalı bir kadın tarafından serd olunan mütâlaât ve mülâhazâtı görsün de biraz sıkılsın.

MÜSLÜMAN TOPRAKLARINDA YAHUDİ HÜKÛMETİ

İkdâm refîkımızın sâhib-i imtiyâzı Siyonizm mes'elesine dâir Lozan'dan mühim bir mektup gönderiyor. Müslümanlar için pek ziyâde şâyân-ı dikkat ve ibret olan bu mektubun bazı mühim fıkralarını ber-vech-i âtî naklediyoruz:

"İngiliz liberalleri evvelâ İslâmiyet'e, sonra Türklüğe olan eski kinlerini Filistin kıt'asına ayak basalı beri, Siyonizm mes'elesine bir resmiyet, beynelmilel bir şekl-i musaddak vermekle izhâr ettiler.

Görmemezlikten gelemeyiz ki mem[le]ketimiz için yeni bir merkeziyet-i milliyye tehlikesi başgösterdi. Filistin kıt'asının millî, medenî, ilmî merkez-i muhtâr ve müstakil olması fikrini tervîc eden Musevîler ki, ekseriyetle Eşkinazi denilen ve bize kâmilen yabancı olan Mûsevîlerdir, Hâkān-ı esbak zamanından beri Siyonizm denilen o mes'eleyi ta'kīb ettiler. Mesleğin imâm ve muktedâsı addolunmaya şâyân olan Avusturya Mûsevîlerinden Herçel* iki kere İstanbul'a geldi, Sultan Hamîd'den bilhassa Rus Yahûdîlerinin arz-ı Filistin'e iskânı için müsâade istihsâl etmeye çalıştı. Herçel işin peşini her ne kadar ta'kīb etti ise yine bir şey istihsâl edemedi. Sultan Hamîd iki şeyden korkardı:

1- Zâten milel-i gayrimüslimenin hâriçle kesb-i irtibât etmek isteyen menâfii memleketi birkaç asırdan beri felâkete atması, yeni bir milliyet mes'elesinin bu felâketi tezyîde sebeb olması.

2- Müslümanlığın tâm ortasına bir millet-i gayrimüslime girerek Arablar ile Türkleri birbirinden ayırması.

Bu iki sebebin ikisi de fevkalâde mühim idi; ikisi de müslümanlık ve Türklüğü za'fa düşürmek mâhiyetini hâiz idi. Bu gayr-i kābil-i inkâr bir hakīkattir. Siyonistler ne kadar iyi adam olurlar ise olsunlar, ne kadar hüsn-i niyyet sâhibi bulunurlar ise bulunsunlar tutukları yol başka bir netîceye müncer olamazdı.

Hâkān-ı esbak mesâil-i siyâsiyyenin takdîrinde pek mâhir bir diplomat olduğu gibi Hilâfet ve vahdet-i İslâmiyye maddesine de fevka'l-had i'tinâ ettiği cihetle Herçel'in teklîflerine red ile cevap verdi. Herçel bunun üzerine başka yerlere başvurdu. Rusya'ya, İngiltere'ye, Almanya İmparatoru'na mürâcaat etti. Gördü ki Sultan Hamîd muvâfakat etmeyince hiçbir şey olamayacak…

Fakat geçen asırda Mûsevîlerin arz-ı Filistin'e yerleştirilmeleri fikri birkaç kere ta'kīb edildi.

… 1917 senesinde İngilizler Filistin'e yanaşınca siyonist cem'iyetleriyle İngiliz hükûmeti arasındaki müzâkerât netîcelenmeye başladı. İngilizler bu mes'ele hakkında müttefiklerine mürâcaat ettiler. Onlar da muvâfakat cevâbı verdiler. Bunun üzerine İngiltere Devleti Teşrînisânî'nin ikisinde Filistin'de bir merkeziyet-i milliyye teşkîline karâr vermiş olduğunu beyân etti.

İngiltere ile karârgîr olan mevâd ber-vech-i âtîdir:

1- Mûsevî kavminin Filistin üzerindeki hakkı beynelmilel bir vech ile tasdîk edilecektir.

2- Filistin'deki Mûsevî ahâli vâsi' bir muhtâriyeti hâiz, hakk-ı lisâna mâlik, vergi tarh etmek salâhiyetine sâhib bir millet olarak tanınmalıdır.

3- Bir Yahûdî şirkete, takarrur ve teayyün etmiş fiyât ile alınacak umûmî ve husûsî arâzî üzerinde umûr-ı nâfia icrâsı için compagnie a charteler** gibi imtiyâz verilecektir.

[267] 4- Filistin'in bütün arâzî-i târîhiyyesi bu idâre ile birleştirilecektir.

5- Mahâll-i mukaddese, hâriç ez-memleket salâhiyetine mâlik olacaktır.

Filistin'in Mûseviyete eskisi gibi ictimâ'-ı millî vatanı olması beyne'l-İslâm düşünülecek mühim bir keyfiyettir. Siyonistler Filistin şöyle zengin, böyle zengin olacak diye bizim gözlerimizi kamaştırmak istiyorlar. Fakat biz hiçbir zaman İstanbul pîşgâhından i'tibâren Bahr-i Ummân'a kadar mümted olan hey'et-i İslâmiyyenin diğer bir milliyetle inkıtâa uğramasını istemeyiz. Elde kalan sırf İslâm ülkesi arasında başka milliyetlerin keyfe mâ-yeşâ teşekkülüne râzî olmak elimizden ba'demâ gelmez. Pek tabîîdir ki Mûsevîler Filistin'e sekiz on milyon nüfûsu ceste

* Naye Fraye Prese'nin erkân-ı tahrîriyyesinden idi. Siyonizm üzerinde sarf ettiği gayret ve himmet her vatanperver için şâyân-ı imtisâldir.

** İngilizlerin Afrika'da vesâir müsta'merelerde faâlün limâ-yürîd tarzında teşkîl ettikleri uzun müddetli şirketlerdir.

ceste iskâna muvaffak olduktan sonra, hatta ondan pek çok evvel ehl-i İslâm inkısâma uğrayacaktır. Bu inkısâm İngiltere'deki Liberal Fırkası'nın öteden beri matlabı olduğu içindir ki İngilizler Filistin'i Mûsevîlere verip bilâhare Basra'dan Bahr-i Sefîd'e indirecekleri bir şimendüfer hattıyla o koca kıt'a-i İslâmiyyeyi ikiye ayırmak tasavvurundadırlar. Bunu ne biz, ne de bugün arzû-yı samîmî ile değil belki bir icbâr ile* ehl-i İslâm'a kurşun atan ve Makām-ı Hilâfet'e kıyâm eden Hicâz usâtı bile râzî olamaz. Bugün ağzına aralıkta bir boş ünvân ile bal çalınan Şerîf Hüseyin tahrîk eylediği isyânın netîcesi beyne'l-İslâm ne fenâ bir netîceye müncer olduğunu görmüyor değildir. Şerîf o kadar duygusuz mudur ki Hazret-i Ömer'in memâlik-i İslâmiyyeye zamîme eylediği arz-ı Filistin'in İngiliz tahrîkâtıyla müslümanlar için bir sebeb-i izmihlâl olacağını hâlâ anlamasın.

Oradaki müslümanlar ancak birkaç sene kalabileceklerdir. Şimdiden toprakların alınması için hâzırlıklar görülüyor. Kimbilir el-yevm ne kadar toprak ele geçirilmiştir bile. Şübhe yok ki bütün ehl-i İslâm Kudüs-i Şerîf'i ve Filistin'i bilâhare terketmeye mecbûr olacaklardır. Zâten kābil midir ki Mûsevîler gibi tekemmülât-ı hâzıradan istifâde etmeyi bilen bir unsur-ı mukteside karşı sahrâî Arablar tutunabilsinler.

Herkes arâzîsini (Bulgaristan'da olduğu gibi) ucuz ucuz satıp terk-i vatan etmek mecbûriyet-i elîmesinde bulunacaklardır. Zâten bir halkı bir yerden kaçırtmanın ne kadar kolay olduğunu Balkanlılar herkese (Müslümanlar hakkındaki tedâbîr ile) öğretmediler mi? Arabların da Filistin'de kalmalarına bil-fiil imkân yokki … Mûsevîler beş, altı milyon kişiyi orada iskâna muvaffak olurlar ise diğer akvâm artık meydân-ı mesâî bulabilirler mi? Şerîf Hüseyin'in İslâmiyet'e ettiği fenâlığın derecesi o kadar büyüktür ki bu adamın bir kahr-ı Muhammedîye uğramasına hâlis müslümanlar intizâr etseler hakları vardır. Nasıl oldu anlaşılmıyor, o kadar mütedeyyin ve mutaassıb olan bir zât nefs-i emmâreye tebaiyetle ehl-i İslâm'a büyük bir fenâlığı etmeye râzî oldu. Acaba İngilizlerin hâzırladıkları tertîbâta vâkıf değil mi idi?"

YİRMİNCİ ASRIN EN BÜYÜK FÂCİASI

Çar Hükûmetinin Katliâmları: Kırgız Müslümanlarından 500.000 Kişinin Katli, Bir Milyondan Fazla Ma'sûmun Nefy ve Teb'îdi.

* Ahîran Jurnal de Jenev Hicâz ve Arablara dâir şâyân-ı dikkat iki makāle neşreyledi. Bu makālelerde Hicâz'ın fıkdân-ı iâşeden dolayı İngiltere'nin teklîfine râm olduklarını beyân eyledi ki bu bir hakîkattir.

New York'ta münteşir *American Weekly* gazetesinin 18 Kânûnısâni 1918 târîhli nüshasından aynen tercüme ve nakl olunmuştur:

"Târîh-i âlemin en büyük katliâm vak'alarından birisi 1916 senesinde Asya-yı Vüstâ'da vukū' bulmuştur. Bu vak'a-i fecîada ahâlî-i müslimeden yarım milyondan fazlası doğrudan doğruya Çar'ın emriyle koyun gibi boğazlanmış, bir milyonu mütecâviz ma'sûm da ikāmetgâhlarından tard u teb'îd edilmişlerdir. Her ne kadar Çar hükûmeti bu hâdise-i fecîanın hârice intişârının önünü almaya muvaffak olduysa da *Manchester Guardian*-muhâbiri Mister Filips Prais, gazetesi nâmına Rusya'da tedkīkāt ile iştigāl ettiği şu sırada bu hakīkate vâkıf olmuş ve gazetesine bildirmiştir.

Sibirya'nın "Siyah Toprak" mıntıkasının mâverâsında Orga, Akmolinsk, Sembriç – Yedisu vilâyeti sahrâları imtidâd eder. Bu sahrâlarda göçebe Kırgızlarla yeni iskân edilen birkaç yüz bin Rus çiftçisi bulunmaktadır. Sâbık Çar hükûmeti bilhassa Çin hudûduna yakın olan bu kuru ve vâsi' ovalarda Ukrayna müsta'merlerini iskân etmek siyâsetini ta'kīb etmiştir. Bu siyâsetin gāyesi makāsıd-ı sevku'l-ceyşiyyenin te'mînine ma'tûf ise de Rusya nâzırları ve sermâyedârları gāyet münbit ve mahsûldâr kıymetli büyük arâzî elde ettiler ve bu vesîle ile zürrâın bir kısmını buraya iskân ettirerek külliyetli îcârlar kazandılar.

Bu maksadın istihsâli için göçebe Kırgızları en mükemmel otlaklarından tard u teb'îd etmek lâzım geliyordu. Fi'l-hakīka Çarlık hükûmeti bunu yapmaktan çekinmedi. On sene mukaddem ellerinde bulunan arâzînin nısfını cebren aldı. Lâkin vaktâ ki Çarlık hükûmeti Asyâ-yı Vüstâ müslümanlarına da hizmet-i askeriyyeyi tatbîk etmeye başladı; o zaman felâket son derecesine vardı. 1916 senesinin yazında Asyâ-yı Vüstâ'nın bütün göçebe ahâlisi isyân etmiş, dâhilî muhârebeler başlamıştı. İşte bu kanlı günlerde **[268]** takrîben beş yüz bin Kırgız canavarcasına katledildi. Yine bu senenin ibtidâsında bir milyon kadarı da Çin hudûdunun içerilerine kaçtılar.

Avrupa-yı garbînin kulakları Ermeni katliâmlarının hikâyeleriyle dolduğu zaman çarlık hükûmetinin mümessilleri Asyâ-yı Vüstâ'da îkā' edilen bu feci' cinâyetleri, katliâmları büyük ihtimâmla ihfâ ediyorlardı.

Rusya inkılâbından sonra Çin'deki Kırgız mültecîleri memleketlerine avdet etmek istedilerse de emlâklerinin mütebâkī kısmını da Moskof ve Kazak muhâcirleri tarafından işgāl edilmiş buldular. Bir kere daha bunlar Çin hudûduna doğru tard olundular. Lâkin bu defa Çin hudûd muhâfızları bunların hudûdu geçmesine mümânaatta bulundular.

Şimdiye kadar bu Moskof ve Kazak muhâcirlerini ne hükûmet-i muvakkate, ne de ihtilâl demokrasi hükûmeti dâire-i itâate alabildiler. Bunlar Kırgızların avdetlerine şiddetle mümânaatta bulunmaktadırlar. Bu sebeble yerliler ile müsta'mirler arasında el-ân muhârebeler cereyan etmektedir. Sosyalist İhtilâlci Partisi ve Çiftçi Meclis-i İdâre meb'ûslarının bütün dünyâ için te'sîs ettikleri "arâzînin serbestîsi" usûlünü burada tatbîk etmeye muvaffak olmaları imkân hâricindedir. Zîrâ bu havâlîde hâl-i bedâvetteki insanların hiss-i hayvâniyyeti ve yüzlerce seneden beri göçebe kabâil ile meskûn ahâli arasında cereyan etmekte olan müselsel muhârebelerin te'sîriyle tabîatlarında kökleşmiş olan vahşet karşısında bulunuyorlar."

SEBÎLÜRREŞÂD

Endülüs fâciasından sonra Ehl-i Salîb'in müslümanlara karşı îkā' edegeldikleri cinâyât miyânında Balkan felâketi ikinci sayılıyordu. Fakat harb-i umûmî esnâsında Rusya İslâmlarına karşı îkā' edilen fecî' cinâyetler bunu da geçti. Evet harb-i umûmî sebebiyle memleketler dâhilinde cereyan eden ahvâlden haberdâr olmak mümkün olmadığı, düvel-i muazzama ikiye inkısâm ederek bütün cihân mesâil-i askeriyye ile iştigāl ettiği, Hilâfet-i uzmâ ile Rusya müslümanlarının turuk-ı muvâsalası münkatı' bulunduğu bir zamanda Rusya dâhilinde yirminci asrın en büyük bir fâciası vukū' buldu. O Rusya ki hürriyet-i akvâm, demokrasi, insaniyet, müsâvât gibi yüksek gāyeler uğurunda harb etmekte olduklarını iddiâ eden, bütün cihânın hasm-ı cânı ve bâhusûs âlem-i İslâm'ın en kanlı cellâdları olan İ'tilâf zümresinin mühim bir rüknünü teşkîl ediyordu. Allah'ın inâyetiyle bu saltanat-ı zâlime bugün yıkıldı da müslümanlara karşı irtikâb edilen cinâyetler meydana çıkmaya başladı. Kim bilir zaleme-i İ'tilâfın daha nice mezâlim ve cinâyâtı vardır. Sulh-ı umûmî olunca bit-tabi' onları da öğreneceğiz.

Medeniyet, ilim ve ma'rifet, hürriyet ve müsâvât asrı denilen bu yirminci asırda irtikâb edilen cinâyetler, îkā' edilen zulümler, icrâ olunan şenâatler en vahşî devirlerde bile yapılmamıştı. Buna medeniyet ve hürriyet asrı değil, vahşet ve zulüm asrı demek daha münâsibdir. Asırlardan beridir milyonlarca müslüman kanı içmekle doyamadılar. Balkan fâcialarının âlem-i İslâm'a akıttığı yaşlar kurumadan ehl-i İslâm'a karşı Moskofların yine öyle, belki ondan daha şenî' bir cinâyetleri vukū' buldu. Yarım milyondan fazla bîçâre müslümanları koyun boğazlar gibi kestiler. Bir milyondan fazla zavâllıları yerlerinden, yurtlarından tard ettiler.

Fakat bu cinâyetler, bu zulümler elbette cezâsız kalamazdı. Adâlet-i ilâhiyye bu ma'sûm ve mazlûm müslümanların intikāmını elbette alacaktı. Nitekim o zâlimlerin başına en büyük kıyâmetler koptu. Koca Rusya Devleti tâc u tahtıyla yıkılıp gitti. Müslümanlara karşı bu zulümleri icrâ ettiren o gaddâr Çar aylarca zindân köşelerinde süründü, nihâyet i'dâm olunarak cezâ-yı sezâsını buldu. Allah o memleketlere bir Bolşevikî belâsı musallat ederek bütün o ceneraller, zâbitler burjuva me'mûrlar sokaklarda parçalandı. Nâz ü naîm içinde yüzen nice zâdegânlar sefîl ve çıplak bir hâlde sokaklarda dilendiler. Nice ma'mûreler harâbe-zâra döndü. Baştan başa bütün memleket kan ve ateş içinde kaldı. Bütün Moskoflar kendi elleriyle en kanlı felâketlere uğradılar. Daha da uğrayacaklar. [1](وَاللهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ) Bu, intikām-ı ilâhîdir. Allah mazlûmların, ma'sûmların intikāmını alıyor.

Bu ateş, bu yangın inşâallâh diğer zâlim hükûmetlere de sirâyet edecektir. Bu kıyâmet onların başına da kopacaktır. Bütün o zâlim, cebbâr devletler Rusya gibi olmadan bu harb-i umûmî nihâyet bulacak değildir. Bu, öyle bir fitne-i azîme, öyle bir beliyye-i âsmânîdir ki Avrupa'nın bütün o zâlim devletlerini, İ'tilâfçıları kasıp kavurduktan sonra belki sükûn bulacaktır.

Bu şakāvetleri, bu cinâyetleri teşhîr ederek yirminci asrın kanlı cebhesini tesbît etmeliyiz. Bu mazlûmların hukûkunu aramak bize düşen en mühim bir vazîfedir. Türkçü diye ortaya çıkan bir takım mecmûalar, edebiyât kahramanları lüzûmlu lüzûmsuz şeylerle sütûnlar dolduracağına biraz da bu bîçâre öz Türklerin, bu mazlûm dindaşların geçirdikleri felâketlerle meşgûl olsunlar.

[269]

ŞUÛN

MISIR AHVÂLİ

Pamuk Ticâretinin Taht-ı İnhisâra Alınması:

Ma'lûm olduğu üzere Mısır'ın en mühim hâsılâtı pamuktur. Harb zamanında gerek amelenin ücûrâtı, gerek arâzînin irvâ ve iskāsı için lâzım gelen mahrûkātın fiyâtı yüzlerce defa tezâyüd etmesinden ve mevâdd-ı infilâkıyyenin i'mâlinde pamuğun pek lüzûmlu olmasından dolayı geçen sene beher kantârın fiyâtı on beş liraya kadar tereffu' eylemişti. Mısırlıların saâdetleri şöyle dursun, haklarını bile istihsâle tahammül etmeyen İngiltere hükûmeti halkı ızrâr ve Mısır'ın servetini bel' etmek için bu sene pamuk ticâretini taht-ı inhisâra almış, İskenderiye'de teslîm olunacak beher kantara kırk iki mecîdiye maktû' bir fiyât vaz' etmiştir. Yani geçen seneki fiyâtın

[1] Âl-i İmrân, 3/4

yarısı demektir. Halkın şikâyeti üzerine bir beyânnâme neşrederek "İngiltere hükûmeti Mısır'ı harbin belâ ve mesâibinden himâye, gārât-ı ecnebiyyeden vikāye etmiş, bu sıkıntılı zamanda bile mevâdd-ı sınâiyyeden bir hisse ona i'tâ eylemiş olduğu gibi, ba'de'l-harb dahi bu semâhatten geri durmayacağını ve binâenaleyh İngiltere'nin bu lütuflarına, ni'metlerine mukābil Mısır ahâlisinden böyle bir fedâkârlık beklemekte haklı olduğunu" söylemiştir! Demek ki hem bu bîçâre milleti hürriyetinden mahrûm etmek bir ni'met addolunuyor, hem de onun mukābilinde milletin servetini bel' etmek mubâh görülüyor!

Hiç şübhe etmeyiniz ki gelecek sene için pamuk zer' edecek bir Mısırlı fellâh bulunmayacaktır. İngiliz haydûdları Mısır'da kaldıkça ahâlinin esâreti ve azâbı berdevâmdır. Cenâb-ı Hak bunları bu elîm felâketlerden kurtarsın.

* * *

İâşe Buhrânı:

Mısır'ın iâşesi için bir İngilizin riyâseti altında bir komisyon teşekkül etmiştir. Bu herîf İngiliz askerlerinin iâşelerini te'mîn etmek için halkın hukūkunu pâymâl ediyor. Mahrûkātın fıkdânını ve amelenin tezâyüd-i ücûrâtını nazar-ı dikkate almayarak hubûbâta harbden evvelki fiyâtın iki misli bir fiyât ta'yîn eylemiştir. Zürrâın, tüccârın, değirmencilerin ve fırıncıların alışverişlerinde kullanmaya mecbûr oldukları fiyât tahdîd olunur olunmaz Mısır'ın büyük şehirlerinde müdhiş bir iâşe buhrânı zuhûr etti. Eğer Mısır ve İngiliz depolarında bulunan erzak halka tevzî' edilmemiş olsaydı açlıktan müdhiş vefeyât ve ihtilâller vukū' bulması muhakkaktı. Bu zât bu ahvâlden müteyakkız olmadıktan başka bir beyânnâme neşrederek "vaz' olunan fiyât gelecek mahsûl yetişinceye kadar cârî olacağını" söylemiş ve Mısır'ın her vilâyetine birer hey'et göndererek kuvve-i cebriyye ile halktan hubûbât toplamak ve şehirlerde te'sîs olunan depolarda cem' ettikten sonra vaz'-ı yed ederek yeni fiyâtla satmak için emir vermiştir.

* * *

Halkın Sefâletine Karşı
Ricâl-i Hükûmetin Eğlenceleri:

Ceneral Ala[n]bi'nin ordusuna istinâd ile Mısır ahâlisinin ekseriyetini teşkîl eden zürrâı ezmeye çalışan bu haydûd hükûmet, zulmünde ısrâr ve taannüd ederken hıdîv-i kâzib, Fuâd Âbidîn sarayında, Mehmed Ali Paşa zamanından beri şimdiye kadar Mısır ordusunda isti'mâl olunan esliha, elbise ve tatbîk olunan nizâmnâmeleri hâvî bir müze te'sîs etmekle meşgūl oluyor. Rüşdî Paşa kabinesinin erkânı da İskenderiye'de Mısır sevâhilinde, Nil'de tesâdüf olunan balıkların envâını, tarz-ı maîşetlerini, hastalıklarını ve tekessürünü gösterecek bir müze inşâ ve te'sîs etmekle uğraşıyorlar. Bit-tabi' bu hâinlerin hayât-ı İslâm ile istihfâfları cezâsız kalmayacaktır. [1](وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ)

SUDAN AHVÂLİ

Sudan'da Muzâyaka-i Şedîde:

Sudan'da el-yevm Avrupa masnûâtının fıkdânı dolayısıyla müdhiş bir muzâyaka hüküm-fermâdır. Orada bulunan me'mûrîn ve ecnebîler pek perîşân bir hâldedirler. Harbden evvel birçok mallar mevcûd idi. Bunlarla altı ay evvelisine kadar idâre edildi. Fakat şimdi hiçbir şey kalmadığı cihetle pek ziyâde müşkilât başgöstermiştir.

* * *

Ahâlinin Temenniyâtı:

Harbin ta'kīb ettiği cereyandan bütün halk pek memnûndurlar. Hepsi yek-vücûd olarak bir ân evvel İngiliz hâkimiyetine bir hâtime çekilmesini temennî etmektedir.

* * *

İngilizlerin Gaddârâne Muâmeleleri:

Darfur'un idâresi için lâzım gelen mebâliğ Mısır hükûmetine tahmîl edilmiştir. Her şeyden evvel arslan payını alan İngilizler oradaki vâridâttan fazlasıyla müstefîd oldukları hâlde bu yükü Mısır'a tahmîl etmeleri pek tuhaftır. Tabîî Mısır'ın bir kısm-ı mütemmimi mesâbesinde olan Sudan'a yardım etmek lâzım ise de İngilizlerin gayr-i meşrû' ortaklığı ve bütün vâridâtın kendilerine inhisârı büyük bir gadr ve zulümdür. Fakat ne çâre, İngiliz emperyalizm istibdadına karşı gelmek maatteessüf şimdilik imkân hâricindedir. Cenâb-ı Hakk'ın inâyetiyle elbette bir gün bu mezâlimin intikāmı alınacaktır.

[270] Nil'in Feyezânı ve Ahâlinin Endîşesi:

Bu sene Nil'in feyezânı mu'tâdından fazla olmasından dolayı gerek Mısır'da ve gerek Sudan'da tûfânlardan korkuluyor. Sudan'ın havâlî-i cenûbiyyesine düşen yağmurlar pek kesîftir ve her seneden daha erken başlamıştır. Geçen sene o havâlîde vukū' bulan tûfânlardan zer'iyyât pek mutazarrır olmuş, bu sebeble halkın bir kısmı kahttan vefât eylemişti. Bu senenin feyezânı ise halkı daha ziyâde tedhîş ediyor. Zîrâ maâzallâh geçen seneki gibi tûfânlar olursa kahttan hiçbir ferd kalmaz. Bu sene-

[1] En'âm, 6/132.

nin yağmuru aynı hâlde devâm ederse geçen senenin feyezânından iki kat fazla tahrîbât yapması muhakkaktır. İngiliz me'mûrlarının nâfia işleri nâmına hiçbir şey yaptıkları yoktur.

Kahttan Kurtulanların Kesret-i Eklden Gitmeleri:

Subat nehrinde geçen ay garîb bir hâdise-i tabîiyye meşhûd olmuştur. Bir gün yağan yağmurlardan nehir taşar. Etrâfı sular kaplar. Bilâhare sular çekilince arâzînin balıktan müteşekkil bir tabaka ile mestûr olduğu görülür. Açlıktan muzdarib olan halk bunu görür görmez balıkları diri diri yemeye başlarlar. Teaffün ve tefessüh ettiği hâlde yine yemekte devâm ederler. Bit-tabi' birçoğu zehirlenip fecî' bir sûrette yerlere serilir, kalırlar. Bu sûretle kahttan kurtulan bîçâreler kesret-i eklden giderler. Cenâb-ı Hak bu bîçâre mazlûmlara acısın. Onları İngiliz ribka-i esâretinden bir ân evvel kurtarsın.

FAS AHVÂLİ

Erzak Buhrânı:

Geçen sene yağmur mevsimi pek gecikmiş olmasından dolayı memleketin her tarafında müdhiş bir kahttan endîşe ediliyordu. Bâhusûs harb-i umûmîden dolayı bütün cihânın erzakı pek mahdûd ve nakli pek güç bir hâlde bulunması bu endîşeyi artırıyordu. Fakat bilâhare mebzûl yağmurlar yağmış, kaht tehlikesi ber-taraf olmuştu. Maamâfîh bir kısım mezrûâtın ekilme zamanı geçtiğinden mahdûd olmuştu. Zâten Fransa hükûmeti harb-i umûmî esnâsında hubûbâta pek dûn fiyât vaz' ettiğinden ve kuvâ-yı askeriyyesi vâsıtasıyla mahsûlâtı zorla zabtetmekte bulunduğundan dolayı halk ancak ihtiyâcât-ı zarûriyyelerine kifâyet edecek arâzîyi zer' eylemişlerdi. Fransızların istibdadı ve tama'kârlığı olmasa, Fas ahâlisi es'ârın yükselmesinden cesâret alarak fazla zer'iyyâtta bulunur, bütün dünyâdaki erzak sıkıntısı fırsatından istifâde edebilirlerdi. Fakat ne onlar istifâde edebilmişler, ne de Fransa bu ma'nâsız siyâsetten bir fayda te'mîn eyleyebilmiştir. Bilakis Fransa bugün Fas'ta bulunan kuvâyı askeriyyenin erzakını memleket hâricinden celb etmek mecbûriyetindedir.

Bu muzâyaka sebebiyle bir takım hâdiseler de vukūa gelmiştir. Bazı me'mûrîn-i askeriyye halkın elinde bulunan bir senelik erzakını toplamak isterler. Ahâli mukāvemet eder. Bu sûretle iş müsellah ihtilâle varır. Bunun üzerine bu sakīm siyâset terkolunur. Bundan başka Fransa âsâyişi te'mîn edebilmek için memleketin ihtiyâcât-ı zarûriyyesini de celb ve te'mîn eylemek mecbûriyetinde kalır. Çünkü ahâlinin ihtiyâcât-ı zarûriyyesini te'mîn edemediği takdîrde ihtilâl muhakkaktır.

Bunu bildiği içindir ki Fransa'da şeker sıkıntısı çekildiği hâlde Faslılara bol bol şeker yedirmiştir. Çünkü yemekten ziyâde çay mübtelâsı olan Faslılar için şeker mübrem bir ihtiyâcdır. Bâhusûs içtikleri çay yeşil çay ile na'na'dan mürekkeb acı bir şey olduğu için fazla şeker kullanırlar. Bu cihetleri iyi bilen ve evvelden düşünen Fransa daha harbin bidâyetinde Fas'ta pek çok mikdarda şeker cem' ve iddihâr etmişti. Lâkin şimdi bu şekerler bitti. Tahtelbahr tehlikesinden dolayı başka şeker nakledilmesi de pek müşkil. Bunun için Fransız kumandanı her gün ihtilâl endîşesiyle muzdarib oluyor. İnşâallâh korktuğuna uğrar.

* * *

Deri İhrâcâtının Men'i:

Bu senenin bidâyetinden i'tibâren Fransız mıntıka-i nüfûzu dâhilinde bulunan işlenmiş ve işlenmemiş derilerin ihrâcı men' edilmiş olmasından dolayı halk arasında adem-i memnûniyyet hükümfermâdır. Fransız hükûmetinin ta'kīb ettiği maksad, derileri ucuz fiyâtla satın almak ve deri ticâretini inhisârda bulundurmaktır.

RUSYA AHVÂLİ

Almanya ve Rusya Münâsebât-ı İktisâdiyyesi:

Rusya ile Almanya arasındaki münâsebât-ı siyâsiyyenin te'sîsi için müzâkerâtta bulunan müşterek komisyonun bir celsesinde Rusya ahâlisinin ticâret ve sanâyi' komiseri olan Brunski uzun bir nutuk îrâd etmiştir ki hülâsası ber-vech-i âtîdir:

"Rusya hükûmeti Almanya'ya karşı taahhüd ettiği şerâiti îfâ edebilmek için hâricî bir istikrâz yapmak mecbûriyetinde kalacaktır. Bu istikrâzın mukassatan îfâsı için Rusya'nın istihsâl edeceği mevâdd-ı ibtidâiyyeden bir kısmını tahsîs eylemek lâzımdır. Bu istikrâzı te'mîn maksadıyla Sovyet hükûmeti Almanya'dan alacağı mevâdd-ı sınâiyye mukābilinde Rusya'nın menâbi'-i tabîiyyesinden istifâde etmek ve ma'denlerini işletmek üzere Almanya'ya birçok imtiyâzlar vermek icâb **[271]** eder. Bunların kontrolü Rusya hükûmetine âid olmakla beraber istihsâl olunacak fevâidin bir kısmından da Rusya hükûmeti müstefîd olacaktır. Sovyet hükûmeti Almanya hükûmetinin Rusya'nın dâhilî siyâset-i iktisâdiyyesi ve Rusya'dan fekk-i irtibât eden Lehistân, Ukrayna, Kafkasya gibi memâlikin Rusya ile te'sîs edecekleri alâka ve münâsebetlere müdâhale etmemesini taleb eder.

Almanya Rusya'ya hiç olmazsa Krivokuruç ve Kafkasya hâsılât-ı ma'deniyyesinin yarısını vermeyi taahhüd etmeli ve Rusya-Ukrayna hudûdunun ta'dîline muvâfakat etmelidir."

Acaba bu mes'eleden dolayı mı Kafkasya'nın vaz'iyeti muğlak ve muallak kalıyor? Acaba Fas mes'elesinde olduğu gibi bu sefer de pek hasîs bir menfaat-i iktisâdiyye mukābilinde koskoca bir müslüman memleketi fedâ mı olunuyor? Acaba âlem-i İslâm'ın ve bâhusûs Rusya müslümanlarının bulundukları memleketlerin ma'denleri Almanya'ya kâfî değil mi? Acaba Karadeniz donanması da bu mes'eleden dolayı mı Rusya'ya iâde edildi? Hükûmet-i seniyyenin bu gibi müzâkerât ve muhâberâttan ma'lûmâtı var mı? Bunlara meydan vermeden Rusya müslümanlarının ve bâhusûs Kafkasya'nın mukadderâtını bir ân evvel ta'yîn ve takrîr etmelidir. Bugün siyâset âleminde hissiyât değil, iktisâdiyât hâkimdir. Ona göre bir hatt u hareket ittihâz etmek icâb eder.

Rusya'da Almanlar Aleyhindeki Cereyanlar:

İhtilâlci sosyalistlerle demokratlar Moskova'da akdettikleri bir ictimâ'-ı umûmî netîcesinde âtîdeki karârı ittihâz etmişlerdir. "Brestlitovsk muâhedesini kabûl etmeyen bütün Rusya hürriyetperverânı İ'tilâf müttefiklerimizin kuvâ-yı askeriyyesini Rusya'ya gelmiş görmekten pek memnûn ve mes'ûd olacaklardır. Zîrâ ancak bunların müdâhalesiyledir ki dâhil-i memleketimizdeki Alman emperyalizmine karşı gelinebilecek ve el-yevm hâl-i teşettüt ve iftirâkta bulunan Rusya'nın en necîb evlâdının ittihâdı mümkün olacaktır."

Troçki dahi demiştir ki:

"Almanya zâdegân ve hâkim kitlesi emîn olsunlar ki ecnebî memleketlerin ilhâkı ve muhtelif ırkların teshîriyle kendilerini her hâlde bir gün infilâk edecek torpillerle ihâta etmektedirler."

YAZAR İNDEKSİ[1]

***, Bahriye Yüzbaşılarından: 285

Abdülaziz Çâviş: 5, 14, 21, 30, 39, 48, 57, 66, 75, 83, 92, 99, 108, 118, 126, 137, 141, 145, 149, 153, 156, 162, 175, 188, 199, 202, 215, 218, 234, 253, 274, 282

Abdülfeyyâz Tevfik: 206

Abdülmelik Hamza: 281

Abdürreşid: 243

Ahmed Hamdi, Aksekili: 35, 42, 69, 103, 110, 135, 103, 194

Ahmed Naim: 216, 254, 255

el-Âlemü'l-İslâmî: 166, 182

Ali Vehbi, Bağdad Sâbık Kadısı: 24, 37, 43

American Weekly, New York: 288

Ârif, Moskova: 285

Ayaz İshâkî: 246

Bereket-zâde İsmail Hakkı: 239, 275

Cerîde-i İlmiyye: 73

Echo de Bulgarie, Sofya: 124

Elmalılı Muhammed Hamdi, Medrese-i Süleymâniyye ve Kudât Müderrislerinden: 277

Ferid: 241

H. Basri (Karesi): 146

H. Eşref Edib: 52, 53, 71, 78, 85, 93, 100, 111, 119

Hâfız İbrahim, Beşiktaş: 142

Halim Sâbit, Kazanlı: 80

İkdâm: 9, 18, 18, 65, 125, 287

İsmail Hakkı, Doktor Milaslı: 7

İzmirli İsmail Hakkı: 3, 12, 23, 33, 51, 53, 61, 71, 78, 85, 93, 100, 111, 119, 201, 174, 186

Journal, Paris: 125

Kadın İttihâd-ı Cihânîsi Reisesi, Cenevre: 159

M. F.: 206

Mehmed Âkif: 117, 126, 136, 162, 175, 188, 202, 212, 218, 252, 282

Mehmed Şevket: 42, 75, 83, 92, 99, 108, 118, 137, 145, 153, 199, 215, 253, 274

Mehmed Vahidüddin, Sultan: 232

Meşîhat-penâhî: 55, 143

Musa Cârullâh: 227

Musa Kâzım, Şeyhülislâm-ı esbak: 91

Mustafa Necâ Efendi, Beyrut Müftüsü: 113

Osmanischer Lloyd: 123

Ömer Rıza, Mısırlı: 54, 244

S[sin]. M. Tevfik: 8, 45, 63, 88, 105, 114

Sebîlürreşâd: 17, 18, 20, 56, 65, 81, 90, 90, 98, 106, 116, 116, 116, 125, 152, 160, 197, 211, 223, 224, 231, 233, 251, 251, 263, 265, 287, 289

Servet-i Fünûn: 105

Seyyid Senûsî: 246

Şeyh İsmail es-Safâihî: 154

Şeyh Muhammed Abduh: 87, 95, 122

Şeyh Salih eş-Şerif, Tunus ve Cezâyir Cem'iyet-i İstiklâliyyesi'nin Mümessili: 137, 147, 154, 192, 209

Tâhirü'l-Mevlevî: 222, 240

Tanîn: 10

Tesvîr-i Efkâr: 123, 286

Times, Arabic Spain: 82

Vedad Örfî, Erenköy: 205

Wilfrid Blunt, *el-Alem:* 179

---

[1] Yazarlara dair burada yer alan bilgiler, yazılarının yayınlandığı sayılarda, dergi kapağında ve yazarının adı yanında verilen mâlûmâttır. Yazarın o sıradaki durumunu göstermektedir. Ayrıca kendilerinden iktibasta bulunulan gazete ve dergiler de italik dizilerek indekse alınmıştır.

Sırâtımüstakīm-Sebîlürreşâd

Yayınlanan ciltlerin tamamı

PDF olarak internette aşağıdaki adresten okunabilir ve indirilebilir:

http://www.bagcilar.bel.tr/kategori/1137/6/siratimustakim.aspx

Kendini **"Dinî, ilmî, edebî, siyasî haftalık mecmua-i İslâmiyye"** olarak tanıtan ***Sırâtımüstakīm - Sebîlürreşâd*** yakın tarihimizin (1908-1925) en önemli ve ciddî bir yayın organıdır.

Sekizinci cildin ilk sayısı olan 183. nüshasından itibaren ***Sebîlürreşâd*** adıyla yine Eşref Edib ve Mehmed Âkif beylerin idaresinde yayın hayatını sürdüren dergi devrin en kıymetli ilim ve fikir adamlarından oluşan yazarlar heyetiyle, din düşüncesi ile edebiyat ve fikir hareketleri tarihimizin gerçek bir aynası olmuş; Osmanlı ülkesinin ve İslâm dünyasının uğradığı saldırıları, içine düştüğü zayıflıkları, yaşadığı ızdırapları ve bunların sebeplerini günü gününe tesbit eden sayfalarıyla, yakın tarihimizin acı gerçeklerini öğrenmek isteyen ve dertlerimize çare arayan samimî aydınlarımız için, vazgeçilmez ve ihmal edilemez bir kaynak olma özelliğini kazanmıştır.

BAĞCILAR BELEDİYESİ